ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

ΠΟΛΕΩΣ ΠΑΤΡΩΝ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1821

ΥΠΟ

ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ν. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΔΙΚΗΓΟΡΟΥ

« Ὁ συγγράφων τὴν ἱστορίαν τῆς ἑαυτοῦ
πατρίδος ἱερὸν πρὸς αὐτὴν ἐκπληροῖ χρέος. »
NIEBUHR.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΓΥΓΑΕΣΗ
1888

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ
ΔΩΡΕΑ
ΑΝΑΣΤ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφήν μου θεωρεῖται προϊὸν τυποκλοπίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ
ΑΡΙΘ. 60964
ΔΩΡΕΑ ΑΝΑΣΤ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

ΤΩι

ΤΩΝ ΠΑΤΡΕΩΝ ΔΗΜΩι

ΑΝΘ' ΟΣΗΣ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΕΠΕΔΕΙΞΑΤΟ ΜΕΡΙΜΝΗΣ

ΑΝΑΤΙΘΗΣΙΝ

Ο ΣΥΓΓΡΑΨΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ πρὸς τὴν πατρίδα ἔρως, τὸ εὐγενὲς τοῦτο ἐλατήριον πάσης εὐαισθήτου καρδίας, ὑπαγορεύει τὸν ἄνθρωπον, νὰ διερευνᾷ τὰς διαφόρους τῆς πατρίδος αὐτοῦ τύχας καὶ περιπετείας, γνωρίζων τοῖς πᾶσιν, ὅτι ἀρίστη παιδεία (1) καὶ πρὸς τὸν ἀληθῆ βίον ἀπαραίτητος ἐμπειρία ἐστίν, ἡ ἐκ τῆς ἱστορίας παρεχομένη. (2) Ὅθεν πρώτιστον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ νὰ γνωρίσῃ τὸν τόπον ἔνθα τὸ φῶς τῆς ἡμέρας εἶδε, προσδὲ τοῦ πολίτου νὰ μάθῃ τί ἦν, καὶ τί ἔσται εἰς τὸ μέλλον, ἡ πατρίς του. Τὸ καθῆκον τοῦτο ἐξίσου ἐπιβάλλεται καὶ εἰς τὸν μύστην τῆς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὸν λάτριν τῆς τέχνης, μάλιστα ἐν ταῖς ἐλευθέραις πολιτείαις. Καὶ ὄντως πῶς δύναταί τις νὰ σκεφθῇ ὀρθῶς περὶ τῶν συμφερόντων τοῦ τόπου του, ὅταν παντάπασι τοῦτον ἀγνοῇ ;

Ἀναλογιζόμενος τίνι τρόπῳ ἠδυνάμην ὡς ἐλάχιστος πολίτης, νὰ προσφέρω ὑπηρεσίαν τινὰ τῇ γεννετείρᾳ πατρίδι, οὐδὲν τιμιώτερον (3) ἅμα καὶ ἡδύτερον (4) ἐνόμισα, ἢ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἐνδόξου αὐτῆς βίου. Ἀλλὰ τὸ δύσκολον τοῦ ἔργου ἀναμετρήσας πολλάκις ἀπεφάσισα ν' ἀποστῶ τούτου, ἕνεκα τῶν ποικίλων δυσχερειῶν περὶ τὴν συλλογὴν τῶν ἱστορικῶν εἰδήσεων

(1) «Εὐχῆς ἔργον ἦν ἂν οἱ λόγιοι ἡμῶν, ἀντὶ τῶν πολλῶν μυθιστορημάτων, ἐνησχολοῦντο περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ ἱστορίαν, τοὐλάχιστον ἕκαστος τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος, ὡς ἤδη τινὲς ἔδωκαν τὸ παράδειγμα, καὶ τὰς πλείστας σελίδας τῶν περιοδικῶν ἐπλήρουν τοιαῦται πραγματεῖαι.» Μνημοσύνη περιοδ. Ἀθηνῶν Τ. Α'. Τεῦχος ΙΑ'. σελ. 241. (2) Ὁ Κικέρων in Orat Lib I. C. 14. καλεῖ τὴν ἱστορίαν μάρτυρα τῶν χρόνων, φῶς τῆς ἀληθείας, μνήμην τῆς ζωῆς καὶ διδάσκαλον τοῦ βίου. πρβλ. Πολύβ· Α'. 35 Διοδωρ. Σικελ. Α'. I. (3) «Μεῖζον' ὅστις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ πάτρας φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω.» Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 182. πρβλ. Πλάτ. ἐν δ. Κρίτωνος. Β'. 51. (4) «Περὶ γενεῶν, ὦ Σώκρατες, τῶν τε ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν κατοικίσεων ὡς τὸ ἀρχαῖον ἐκτίσθησαν αἱ πόλεις καὶ συλλήβδην πάσης τῆς ἀρχαιολογίας ἥδιστα ἀκροῶνται.» — Πλάτων. Ἱππίᾳ Μείζ. σ. 285.

τοσούτων αἰώνων· οὐχ ἧττον εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς γνώμης μου ταύτης συνετέλεσεν ἡ γενομένη μοι προτροπὴ ὑπὸ τοῦ Γυμνασιάρχου κ. Θεμ. Παππαλουκᾶ, προκηρύξαντος, κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ ἔτους 1879, διαγωνισμὸν μεταξὺ τῶν μαθητῶν τῆς Δης Γυμνασιακῆς Τάξεως διὰ τὴν συνοπτικὴν περιγραφὴν τῆς πόλεως Πατρῶν, καὶ ἐπαινέσαντος τὴν ἡμετέραν ἔκθεσιν διὰ τῶν ἑξῆς λίαν θαρρητικῶν ἅμα καὶ κολακευτικῶν λέξεων·

«Ἐκτὸς τῶν σεσημειωμένων ἡ παροῦσα ἔκθεσις κρίνεται ἡ τελειοτέρα τῶν περιγραφουσῶν τὰς Πάτρας, ἐνδεικνύουσα τὸν γράφοντα ὅτι ἔχει ἰδίας ἐρεύνας καὶ μελέτας περὶ τῆς πατρίδος του, πλουτιζομένη δὲ πληρέστερον δύναται ν' ἀποβῇ ἄξιον ἔντυπον ἀνάγνωσμα εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ μάθωσι τὰ τῶν Πατρῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Διὸ συγχαίρομεν τῷ γράψαντι παραινοῦντες αὐτῷ ἔμμονον ἐνασχόλησιν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου.»

(Τ. Σ) Θ. Παπαλουκᾶς.

Ἔκτοτ' ἐπεδόθην εἰς τὴν ὅσον οἷόν τ' ἐν πλάτει συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τῶν Πατρῶν, καὶ εἰς Ἀθήνας μεταβάς, πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν μου, δὲν ἔπαυσα ἐφ' ἑξαετίαν ὅλην, καθ' ὥρας σχολῆς, ἐρευνῶν ἐν ταῖς αὐτόθι βιβλιοθήκαις (1) καὶ πᾶν ὅ,τι χρήσιμον τῷ πονήματι ἀποκομίζων.

Τίνας δυσκολίας ἀπήντησα θεωρῶ περιττὸν νὰ ὑπομνήσω ἐνταῦθα· ἀρκεῖ μόνον ὅτι ἤθελον ἐγκαταλείψει πᾶσαν περαιτέρω πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τούτου ἐργασίαν, ἂν ἡ ἔνθερμος προτροπὴ ἐνίων συμπολιτῶν μου προδίδουσα ἀκάθεκτον ἔφεσιν πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς πατρίου ἱστορίας, δὲν ἦτο δι' ἐμὲ τρανὸν δεῖγμα ἐνθαρρύνσεως, ὅπως ἐγκαρτερήσω ἐπὶ μακρόν, καὶ οὕτω

(1) Τὸ ἱστορικὸν τμῆμα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τυγχάνει ἄξιον θαυμασμοῦ· ἡ δὲ αὐτόθι διατριβὴ καθίσταται λίαν εὐάρεστος ἕνεκα τῆς προθυμίας, μεθ' ἧς προσφέρεται εἰς πάντα φιλομαθῆ ὁ εὐγενέστατος καὶ ἀκάματος διευθυντὴς κ. Παναγ. Καλογερόπουλος. Ἐν γένει δὲ ὁ πλουτισμὸς τῆς Βιβλιοθήκης ταύτης ὀφείλεται εἰς τοὺς ἀτρύτους κόπους τοῦ τέως ἐφόρου αὐτῆς, τοῦ πολυμαθοῦς κ. Τιμολ. Φιλήμονος.

φέρω εἰς πέρας ἔργον πολυσέλιδον, ὅπερ ἤδη παραδίδωμι τῇ δημοσιότητι, αἰτούμενος παρὰ τῶν λογίων εὐμενῆ τὴν κρίσιν καθότι· «οὐ πάνυ ῥᾴδιόν ἐστιν εὑρεῖν ἔργον, ἐφ' ᾧ οὐκ ἄν τις αἰτίαν ἔχοι· χαλεπὸν γὰρ οὕτω τι ποιῆσαι, ὥστε μηδὲν ἁμαρτεῖν· χαλεπὸν δὲ καὶ ἀναμαρτήτως τι ποιήσαντας μὴ ἀγνώμονι κριτῇ περιτυχεῖν.» (Ξενοφ. Ἀπομνημ. Β΄. η΄. 5)

Ἔγραφον ἐν Πάτραις τῇ 29 Αὐγούστου 1887.

Σ. Ν. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙ ΑΧΑΪΑΣ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

Ἡ χώρα, ἥτις νῦν καλεῖται Ἀχαΐα, τὸ πάλαι Αἰγιάλεια καὶ Αἰγιαλὸς ἐκέκλητο,(1) ἐξ Αἰγιαλέως αὐτόχθονος καὶ πρώτου τῆς Σικυωνίας βασιλέως, (2089 π. Χ.) ὅστις κατ' Εὐσέβιον ἐβασίλευσεν ἕξ γενεὰς πρὸ τοῦ Ἰνάχου, ὑπῆρξεν ὁ ἀρχαιότατος αὐτόχθων τῆς Ἑλλάδος βασιλεύς, καὶ πόλιν ἔκτισεν Αἰγιάλειαν. Ὁ Ἀπολλόδωρος (2) προστίθησιν, ὅτι καὶ ἅπασα ἡ Πελοπόννησος ἐκλήθη Αἰγιάλεια ὑπὸ τοῦ Αἰγιαλέως, υἱοῦ τοῦ Ἰνάχου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές, οὐδ' ἐκ σπουδαίων μαρτυριῶν ἐξάγεται. Ὁ Στράβων καὶ Παυσανίας (3) ἀναφέρουσιν, ὅτι Αἰγιάλεια ἐκλήθη μόνον τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅπερ ὕστερον μετωνομάσθη Ἀχαΐα (4). Ὅτι δὲ ἡ Πελοπόννησος οὐδέποτ' ἐκλήθη Αἰγιάλεια, ἐξάγεται ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Νικολάου Δαμασκηνοῦ ἀναφέροντος ἐν τῇ Δ΄ τῶν αὐτοῦ Ἱστοριῶν τάδε· «Μέγιστον τῶν τότε ἴσχυον οἱ Πελοπίδαι, καὶ ἡ Πελοπόννησος εἰς αὐτοὺς ἀφεώρα, καὶ αὐτὸ τοὔνομα ἔχουσα ἀπ' ἐκείνων, τρὶς ἀλλάξασα τὰς ἐπωνυμίας· ἐπὶ μὲν Ἀπίου τοῦ Φορωνέως, τρίτου βασιλέως τῶν Ἀργείων, (1896 π.Χ.) ἐκαλεῖτο Ἀπίη. (5) Ἐπὶ δὲ Πελασγοῦ, τοῦ αὐτόχθονος, Πελασγία.(6) Ἐπὶ δὲ Ἄργου καὶ αὐτὴ ὁμωνύμως—Ἄργος, καὶ ἐπὶ Πέλοπος, (1362 π. Χ.) τοῦ τὸν Οἰνόμαον νικήσαντος, Πελοπόννησος·» ἤτοι, μετὰ τετρακόσια εἴκοσιν ἔτη ἀπὸ τῆς πρώτης ὀνομασίας, Ἀπίας.—Ἀ-

(1) «Αἰγιαλὸν τ' ἀνὰ πάντα καὶ ἀμφ' Ἑλίκην εὐρεῖαν» Ὁμηρ. Ἰλιὰς Β΄. στ. 575. (2) Ἀπολλοδ. Βιβλιοθ. Β. 5.—Ἵστρ. παρὰ Στεφ. Βυζαντ. π. Αἰγιαλός. (3) «Εἶναι γὰρ τὰ πολλὰ αὐτῆς Αἰγιαλὸν» Ἀχαϊκ. Ζ. Ι. (4) «Τὰ γὰρ τοιαῦτα μέρη ὀνομάζονται Αἰγιαλοὶ» Ἀθαν. Σταγ. ἐν Ὠγ. Τ. Ε. σ 89. (5) Τούτου τοῦ Ἄπιος μέμνηται καὶ ὁ Αἰσχύλος «Ἄπις γὰρ ἐλθὼν ἐκ πέρας Ναυπακτίας,» καὶ ὁ Ἀρριανὸς «κλυτὸς Ἄπις— Ὃς ῥ' Ἀπίην ἐφάτιζε καὶ ἀνέρας Ἀπιδανῆας.» (6) Πελασγίη Εὐσταθ. εἰς Ἰλιαδ. Β. στ. 603, Διον. Περιηγ. Ε. σ. 403—407. Plin. Secundi Natur. Hist. IV, 10 Ἔφορ. παρὰ Στράβ. Ε. σ. 221. Στ. Βυζ. ἐν λ. Πελοπόννησος.

φοῦ δὲ ἡ Ἑλλὰς κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὠνομάσθη ἡ Πελοπόννησος Ἀχαΐα, ὡς μαρτυρεῖ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς· «ἐπὶ γὰρ ἑνὸς τῶν οἰκούντων ἐν αὐτῇ Ἐθνῶν, τοῦ Ἀχαϊκοῦ, καὶ ἡ σύμπασα χερρόνησος, ἐν ᾗ καὶ τὸ Ἀρκαδικὸν καὶ τὸ Ἰωνικόν, καὶ τ' ἄλλα συχνὰ ἔθνη ἔνεστιν, Ἀχαΐα ὠνομάσθη.» (1) Ἡ δ' ὀνομασία «Ἀχαΐα» ἐξηκολούθησεν ἀποδιδομένη τῇ Πελοποννήσῳ μέχρι τῆς δευτέρας πεντηκονταετηρίδος τοῦ δωδεκάτου μ.Χ αἰῶνος, (2) ὅτε ἀντικαστέστη διὰ τοῦ ὀνόματος «*Μωρέας,*» ὅπερ πολὺν τὸν φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν διήγειρε πάταγον, περὶ τῆς παραγωγῆς καὶ σημασίας αὐτοῦ, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις. (3).

Ἡ Αἰγιάλεια μετὰ παρέλευσιν χρόνου μετωνομάσθη Ἰωνία, καὶ ὕστερον Ἀχαΐα, οὕτω· Ἕλλην, ὁ υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος, καὶ βασιλεὺς τῆς Φθιώτιδος, τὸν μὲν πρωτότοκον τῶν τριῶν αὐτοῦ υἱῶν, Αἴολον, ἐγκατέλιπε διάδοχον τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας, τοὺς δ' ἄλλους δύο, Δῶρον καὶ Ξοῦθον, ἔπεμψεν ἄλλοθι ἵν' ἀποικήσωσι. Καὶ ὁ μὲν Δῶρος συνῴκισε τὴν ἀποικίαν τῶν ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθέντων Δωριέων εἰς τὸν Παρνασσόν, ὁ δὲ Ξοῦθος γήμας τὴν θυγατέρα τοῦ Ἐρεχθέως, Κρέουσαν, ᾤκισε τὴν τετράπολιν τῆς Ἀττικῆς. Ἔσχε δὲ ὁ Ξοῦθος ἐκ τῆς Κρεούσης δύο υἱούς, τὸν Ἀχαιὸν καὶ τὸν Ἴωνα· καὶ ὁ μὲν Ἀχαιὸς (4) φονεύσας τινὰ ἀκουσίως ἐδιώκετο, ἐξορισθεὶς μάλιστα τῆς Ἀττικῆς· (5) ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Λακεδαίμονα, ἐπὶ κεφαλῆς ἀποικίας Ἀχαιῶν, καλεῖ τοὺς ἐκεῖ κατοίκους Ἀχαιούς. (1407

(1 Διον. Ἁλικαρ. Ῥωμ. Ἀρχαιολογ. Α. σ. 68. πρβλ. Παυσαν. Ἀχαϊκ. Ζ., 16 «καλοῦσι δὲ οὐχ Ἑλλάδος, ἀλλ' Ἀχαΐας ἡγεμόνα οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐχειρώσαντο Ἕλληνας δι' Ἀχαιῶν τότε τοῦ Ἑλληνικοῦ προεστηκότων». (2) «Πάσης Ἑλλάδος καὶ αὐτῆς Πελοποννήσου τοὐτέστι Ἀχαΐας . . . . οἱ γὰρ Ῥωμαῖοι τοὺς τὴν Πελοπόννησον οἰκοῦντας Ἀχαιοὺς ὀνομάζουσι.» Κωνστ. Πορφυρογ. περὶ Θεμ. Γ. σ. 52. (3) Zinkeisen Gesch. Griechenlands σ. 837.—843. Μωρέας. Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔγραψαν οἱ Κ. Παπαρρηγόπουλος, Κ. Σάθας, Ἀθαν. Πετρίδης καὶ πολλοὶ ἄλλοι. (4) Ἀπολλοδ. Α. ζ. 3 Σχολ. Διδύμ. εἰς Ἰλιδ. Α. στ. 2. Διον. Ἁλικ. Α. 17. Ἡροδοτ. ἐν Πολυμν. 72. Στράβ. Η. σ. 587. Παυσ. Ζ. Ι. Κόνων Διηγ. ΚΖ. Εὐριπιδ. Ἴων. σ. 1590, 58 (5) Σχολιασ. Ὁμήρ. εἰς Ιλ. Α. σ. 2,

π. Χ). Ὁ Στράβων (1) λέγει ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγκατέστησαν εἴς τε τὴν Λακωνίαν καὶ Ἀργολίδα, καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ὕστερον ἐτράπησαν πρὸς τὸ ἀρκτικὸν μέρος τῆς Πελοποννήσου, ὅπερ διετήρησε τὸ ὄνομα αὐτῶν. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Στράβωνος φαίνεται μᾶλλον πιθανή, καί τοι ἐστερημένη λεπτομερειῶν. Ὁ δὲ Δίδυμος καὶ Παυσανίας οὐδόλως μέμνηνται τῆς ἐγκαταστάσεως ταύτης, ὡς μὴ πιθανῶς ἀξίας λόγου.

Ἐν ἔτει 1406 π. Χ. μεστῆς οὔσης τῆς Ἀττικῆς ἀνδρῶν, ἐξέπεμψαν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν ἐν Ἀπίᾳ Αἰγιάλειαν ἀποικίαν Ἰώνων, ἀφ' ὧν καὶ Ἰωνία ἐκλήθη. (2) Ἀλλ' ἀγνοοῦμεν τὰς λεπτομερείας ταύτης τῆς μεγάλης ἀποικίας, ἥτις φαίνεται ἡ σημαντικωτέρα ὅλων τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀποικιῶν. Ὁ Παυσανίας (3) τίθησιν ἐπὶ κεφαλῆς ταύτης τῆς ἀποικίας τὸν Ἴωνα ἐνόπλως ἐπερχόμενον, καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς χώρας Σελινοῦς, ἀφ' οὗ ἐκλήθη ὁμωνύμως ὁ ἐκ τοῦ ὄρους Λαμπείας πηγάζων ποταμός, θέλων νὰ προλάβῃ αἱματηρὰν σύγκρουσιν, προσέφερεν εἰς γάμον τὴν θυγατέρα του Ἑλίκην. Ὁ δ' Ἴων ᾠκοδόμησε πόλιν, ἣν πρὸς τιμὴν τῆς συζύγου του Ἑλίκην ἐκάλεσεν. Ἡ πόλις αὕτη, ἐξ ἀρχῆς ἀφιερωθεῖσα τῷ Ποσειδῶνι, κατέστη ἀκολούθως τὸ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας λατρείας τῶν τῆς Ἀσίας Ἰώνων, οἵτινες μετήγαγον ἐν αὐτῇ τὴν λατρείαν τοῦ Ἑλικωνίου Ποσειδῶνος, τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν θεότητος (4). Ἰστέον ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ ἦν Ἑλίκη, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἡσίοδος ἐν ἀσπίδι Ἡρακλέους στιχ. 380.

«Πᾶσα δὲ Μυρμιδόνων τε πόλις κλεινὴ τ' Ἰαωλκὸς
Ἄρνη τ' ἠδ' Ἑλίκη Ἀνθειά τε ποιήεσσα.»

Οἱ Ἴωνες ᾤκουν κώμας, οἱ δ' Ἀχαιοὶ πόλεις, ἐνοῦντες ἑξ ἢ ἑπτὰ πλησίον κείμενα χωρία κατὰ Στράβωνα, (5) ἀναφέροντα, ὅτι ἐκτὸς μικροῦ ἀριθμοῦ, τὰ πλεῖστα τῶν ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ

(1) Στραβ. Η. σ. 36. Δ. Ἁλικαρ. Α. 17. Val. Paterculus I. 3. (2) Στραβ. Η. σ. 383.—πρβλ. Ὁμηρ. Ἰλ. Η. στ. 685. καὶ ἄλλοθι. (3) Ἀχαϊκ. Ζ. κ. 1. (4) Σχολ. Ὁμηρ. εἰς Ἰλιαδ. ΙΑ. στ. 203. Παυσ. Ἀχαϊκ. Ζ. κ. 23. 5) Η. σ. 386.

Ὁμήρου ἀπαντώντων ὀνομάτων, ἐμφαίνουσι κώμας μᾶλλον ἢ πόλεις, καὶ ὅτι ἡ Πελοπόννησος συνέκειτο ἐκ πολιχνίων, μετασχηματισθέντων μετὰ παρέλευσιν χρόνου εἰς ἀνθηρὰς πόλεις. Ὁ Ἡρόδοτος (1) ἀναφέρει, ὅτι αἱ ὕστερον ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν, ὡς παρακατιόντες ὀψόμεθα, καταληφθεῖσαι δώδεκα πόλεις, Πάτραι, Δύμη, (2) Φαραί, Τρίτεια, Ῥύπαι, Ἑλίκη, Βοῦρα, Αἰγαί, Αἴγειρα, (3) Πελλήνη, (4) Αἴγιον, (5) Ὤλενος, ᾠκήθησαν πρότερον ὑπὸ τῶν Ἰώνων, οἵτινες ἐγκαταλιπόντες, ὡς κατωτέρω γενήσεται μνεία, τὴν Αἰγιάλειαν, ᾤκισαν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑτέρας δώδεκα πόλεις τῷ 1044 π. Χ.

Πολλαὶ τῶν ἀνωτέρω πόλεων ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἐν τῷ καταλόγῳ ὡς ἑξῆς·

«*Στρατηγὸς Ἀγαμέμνων πλοῖα ἑκατόν·*
Πόλεις Μυκῆναι, Αἰγιάλεια, Αἴγιον, Ἀραιθυρέα,
Γονόεσσα, Ἑλίκη, Κόρινθος, Κλεωναί, Ἀργειαί,
Πελλήνη, Σικυών, Ὑπερησία.» (Ἰλιὰς Β. στ. 569—577).

Τινὲς ἐκ τῶν πόλεων τούτων ὑφίσταντο καὶ πρὸ τῆς ἐν αὐταῖς ἐγκαταστάσεως τῶν Ἰώνων καὶ ἀναμφιβόλως ἀνηγέρθησαν ὑπὸ τῶν Πελασγῶν, οἵτινες, κατ' Εὐστάθιον, ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς χώρας. (6). Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς πάνυ σαφῶς ἀναφέρει περὶ τῶν Πελασγῶν. «Ἦν γὰρ δὴ καὶ τὸ τῶν Πελασγῶν γένος Ἑλληνικὸν ἐκ Πελοποννήσου τὸ ἀρχαῖον· ἐχρήσατο δὲ τύχαις δυσπότμοις, εἰς πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα, μάλιστα δ' εἰς τὴν πολύπλανόν τε καὶ οὐδενὸς τόπου βέβαιον οἴ-

(1) Α.145-147. (2) Ὁ Ἀντίμαχος καλεῖ τὴν Δύμην Καυκωνίδα ὡς ἐκ τοῦ πλησίον ῥέοντος ὁμωνύμου ποταμοῦ Καύκωνος Mathiae art. at. Στεφ.Βυζ. (3) Αἴγειρα-Ὑπερησία. Στεφ. Βυζαντ. «Ὑπερησίαν μέχρι Δύμης καὶ τ' ὄρων Ἠλείας» Στραβ. Η. σ. 384. Εὐσταθ. εἰς Ἰλιαδ. Β. «ἀπὸ Ὑπερησίου βασιλέως τῆς Ἀχαΐας, καὶ πόλις Ὑπερησία.» Σχολ. Ἀπολλων. Ἀργ. Α. σ. 177. (4) Σκυλ. σ. 123. Σχολ. Ἰλιαδ. Β. Εὐστθ. «Μετὰ Σικυῶνα Πελλήνη κεῖται.» Στραβ. Η. σ. 385.—καὶ χυδ. Παλλήνη. «Πελλήνη μέν γε πρώτη πρὸς Σικυῶνος.» Ἡροδ. Α. 145. Ἀπολλων. Ἀργ. Α. στ. 176. «Ἀστέριος καὶ Ἀμφίων Ὑπερησίου Ὑες.—Πελλήνης ἀμφίκανον Ἀχαιΐδος, ἣν ποτε Πέλλης.-Πατροπάτωρ ἐπόλισεν ἐπ' ὀφρύσιν Αἰγιαλοῖο.» (5) ὑπ' αἰγὸς Εὐσταθ. εἰς Ἰλιαδ. Β καὶ Ν. καὶ Τζέτζης αὐτόθι. (6) Εὐσταθ. Σχολ. εἰς Διονυσ. Περιηγ. σ. 437.

κησιν».—(1). Ἡ Πελλήνη, κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν Ἀργείων, ὤφειλε τὴν κτίσιν αὐτῆς εἰς ἀποικίαν ἐξ Ἀργολίδος ἀναχωρήσασαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀργείου Πέλληνος, υἱοῦ τοῦ Φόρβαντος. Ἡ Αἴγειρα ὠνομάζετο Ὑπερησία, ὅτε οἱ Ἴωνες ἀπῴκισαν ἐν αὐτῇ, καὶ δὲν ἀπώλεσε τὸ πρότερον ὄνομα ἢ βραδέως. (2) Ἐν δὲ τῷ Παυσανίᾳ καὶ Στεφάνῳ Βυζαντίῳ βλέπομεν τὸ στρατήγημα, ὅπερ οἱ Ἴωνες πρὸς καθυπόταξιν ταύτης μετεχειρίσθησαν. Μετὰ δὲ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν οἱ Ἀχαιοί, διοικούμενοι ὑπὸ τοῦ βασιλέως αὐτῶν, Τισσαμενοῦ, υἱοῦ τοῦ Ὀρέστου, καὶ διωχθέντες ὑπὸ τῶν Δωριέων ἔκ τε τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Λακεδαίμονος, ἐπορεύθησαν ἵνα ζητήσωσιν ἄσυλον παρὰ τοῖς Ἴωσι, κατοικοῦσι τότε τὴν Αἰγιάλειαν (3) Ἡ ἀρχαία σχέσις, ἥτις συνήνου τοὺς δύο λαούς, Ἴωνας καὶ Ἀχαιούς, ἐπέτρεψεν, ἵνα οἱ Ἴωνες δεχθῶσι τοὺς ἐξορίστους ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν Ἰωνικῶν πόλεων. (4) Ἀλλ' ἡ ἕνωσις αὕτη μετ' οὐ πολὺ διεσπάσθη, ἕνεκα τῆς ζηλοτυπίας τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἰώνων, οἵτινες φόβῳ κινούμενοι, μὴ οἱ Ἀχαιοὶ ἀναμιχθέντες μετ' αὐτῶν, ἐκλέξωσιν ἐν κοινῷ βασιλέα τὸν Τισσαμενόν, ἄνδρα σεμνυνόμενον διὰ τὴν βασιλικὴν καταγωγὴν καὶ ἀνδρίαν του, ἀπεφάσισαν νὰ ἐκδιώξωσιν αὐτὸν μετὰ τοῦ λαοῦ του ἐκ τῆς Ἰωνίας. (5) Ἡ διένεξις αὕτη κατήντησεν εἰς πόλεμον, ἐν ᾧ, νικησάντων τῶν Ἀχαιῶν, ὁ Τισσαμενὸς φονεύεται καὶ παρὰ τὴν Ἑλίκην θάπτεται, τὰ δὲ ὀστᾶ αὐτοῦ, κατὰ χρησμόν, οἱ Λακεδαιμόνιοι μετακομίσαντες, παρὰ τὰ Φειδίτια καταθέτουσιν.(6) Ἀναδειχθέντες λοιπὸν νικηταὶ οἱ Ἀχαιοί, (1189 π. Χ.) ἠνάγκασαν τοὺς ἐν τοῖς τείχεσι τῆς Ἑλίκης καταφυγόντας Ἴωνας, ἵνα ἐγκαταλίπωσιν αὐτοῖς τὴν χώραν. Καὶ ὄντως οἱ Ἴωνες ἀπῆλθον ἐκ τῆς Αἰγιαλείας, τραπέντες πρὸς τοὺς ἐν Ἀττικῇ ὁμοφύλους τῷ 1188 π. Χ.

(1) Διον. Ἁλικαρ. Α. σ. 45. (2) Ὁμηρ. Ἰλιὰς Β. Ϛ. 569—577. (3) Παυσαν. Β, 18. Γ. 11. Στρ άδ. Η. σ. 365. (4) Πολυδ. Β. κ. 41 (5) Παυσαν. Ζ. κ. 1. 6) Ἀπολλοδ. ΚΖ. Παυσ. Δ. 3 Ε. 4. Στράβ. Η. σ. 365.

Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει (1) περὶ τῆς οἰκήσεως τῶν Ἰώνων ἐν Αἰγιαλείᾳ, καλῶν αὐτοὺς Πελασγοὺς Αἰγιαλεῖς, καὶ ὑπὸ Ἴωνος ἐλθόντος εἰς Αἰγιάλειαν μετονομασθέντας Ἴωνας. «Ἴωνες δὲ ὅσον μὲν χρόνον ἐν Πελοποννήσῳ οἴκεον τὴν νῦν καλεομένην Ἀχαιΐνην, καὶ πρὶν ἢ Δαναόν τε καὶ Ξοῦθον ἀπικέσθαι εἰς Πελοπόννησον, ὡς Ἕλληνες λέγουσι, ἐκαλέοντο Πελασγοὶ Αἰγιαλέες, ἐπὶ δὲ Ἴωνος τοῦ Ξούθου Ἴωνες.»

Ἐν δὲ τῇ περὶ οἰκιστῶν μνείᾳ ὁ Σκῦμνος οὐδένα ἄλλον παραδέχεται τῆς Ἀχαΐας κτίτορα ἢ Τισσαμενόν· «τὴν δ' Ἀχαΐαν ἔκτισε Τισσαμενός,» ὅστις εἶχε πέντε υἱοὺς ἐξ ἀγνώστου ἡμῖν γυναικός, τούς, Κομήτην, Δαϊμένην, Σπάρτωνα, Σέλλην καὶ Λεοντομένην, οἵτινες μέγιστον ἐν τοῖς Ἀχαιοῖς ἴσχυσαν. Ἐκ τούτων ὁ μὲν Κομήτης εἰς Ἀσίαν ἀποικεῖ, οἱ δ' ἄλλοι τέσσαρες βασιλεῖς τῶν Ἀχαιῶν ἐγένοντο. Σὺν τούτοις ἦν ἐν Ἀχαΐᾳ διάσημός τις, τὸ γένος Σπαρτιάτης καὶ τοὔνομα Πρευγένης, εἰς ὃν ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἐπετράπη ὅπως μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, Πατρέως, κτίσῃ ἐν τῇ χώρᾳ πόλιν, εἰς ἣν καὶ ἐτέθη ἀπὸ τοῦ Πατρέως τὸ ὄνομα. Τὰ τῆς πόλεως ταύτης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1821 θέλομεν ἐκτενῶς ἐξετάσει, καθόσον αὕτη ἡ πόλις ἐστὶ τὸ θέμα τῆς παρούσης συγγραφῆς, εἰ καὶ ἐν εἴδει εἰσαγωγῆς προὐτάξαμεν τὰ περὶ Ἀχαΐας ἐν συντομίᾳ.

Ἰστέον ὅτι αἱ δύο ἤδη ἐπαρχίαι, Πατρῶν καὶ Αἰγιαλείας, ἀποτελοῦσι τὴν πάλαι Ἀχαΐαν, ὁροθετουμένην ἀνατολικῶς ὑπὸ τῆς Σικυωνίας, δυτικῶς ὑπὸ τοῦ Ἰονίου πελάγους, ἀρκτικῶς ὑπὸ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ μεσημβρινῶς ὑπὸ τῆς Ἠλείας καὶ Ἀρκαδίας. Ἡ χώρα αὕτη τέμνεται ὑπὸ σειρῶν ὀρέων, ἐκτεινομένων ἀπ' ἄρκτου πρὸς νότον, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχουσιν εὐφορώταται πεδιάδες ὑπὸ ῥυάκων καὶ ποταμῶν ἀρδευόμεναι.

1) Ἡροδ. Ζ. κ. 89—96, 197. Α. κ. 56. κ· 44.

Η ΠΟΛΙΣ ΠΑΤΡΑΙ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1821

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Τοπογραφία

Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν κεῖται πρὸς τὰ ΒΒΔ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐπὶ τῆς βορειοδυτικῆς παραλίας τοῦ προκόλπου τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἐν δεξιᾷ τῷ εἰσιόντι εἰς τὴν μεταξὺ Ῥίου καὶ Ἀντιρρίου εἴσοδον τοῦ κόλπου τούτου. Κεῖται δὲ εἰς πλάτος Β. 38°, 14′, 25″ καὶ μῆκος Α. 21°, 44′, 20″ τοῦ μεσημβρινοῦ Γρενουϊνσίου ἢ εἰς μῆκος 19°, 24′, 6″ τοῦ μεσημβρινοῦ τῶν Παρισίων. (1) Ἡ πόλις νεύει πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ ὁρίζοντος ἀπέναντι ἔχουσα τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας. Ἀπέχει τοῦ ἀκρωτηρίου Ῥίου ΒΒΑ αὐτῆς κειμένου μίλια ναυτικὰ 5, τοῦ Ἀντιρρίου μίλια 5 ½, καὶ τοῦ πρὸς Δ αὐτῆς κειμένου ἀκρωτηρίου Ἀράξου κατ' εὐθεῖαν μὲν γραμμὴν μίλια 17, κατὰ περικόλπισμα δὲ 21. Ἐκ Κορίνθου μίλια 66.

Ὁ ὁρίζων τῶν Πατρῶν εἰς τὸ παράλιον μέρος τῆς πόλεως εἶναι λίαν περιωρισμένος, διότι δὲν βλέπει τις εἰμὴ τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ἀντικρὺ τῆς πόλεως ὑψούμενα βουνὰ τῆς στερεᾶς.

(1) Τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν μῆκος καὶ πλάτος τῆς πόλεως εἶναι τὸ τοῦ φάρου τοῦ λιμένος. —Τὰ περὶ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς πόλεως Πατρῶν παρέσχεν ἡμῖν ὁ ἐντριβέστατος περὶ τὴν γεωγραφίαν κ. Ἀντ. Μηλιαράκης.—

κῶν κύκνων τ' ἁλιευτικὰ πλοιάρια, ἀφόβως τῇδε κἀκεῖσε πλανώμενα. Βεβαίως πρὸ τοῦ μαγικοῦ τούτου θεάματος λησμονεῖ τις τὸν Ἐμπολαῖον Ἑρμῆν, καὶ ὁ θερμότερος ὀπαδός του ριπιζόμενος ἅμα ὑπὸ τῆς ἐκ τοῦ Παναχαϊκοῦ ἠρέμα πνεούσης καταιβάτιδος αὔρας, μετεωρίζεται εἰς ἄλλας σφαίρας, ὅπου τὸ αἴσθημα κρατεῖ καὶ τὸ ἰδανικὸν κυριαρχεῖ ἀμερίστως τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας τοῦ πλανωμένου παρὰ τὴν γοητευτικὴν ἀκτήν.

Τὸ ὄρος Παναχαϊκὸν ὑψούμενον κατὰ τὸ μέσον τῶν τόπων τῶν Πατραιέων, τῶν Φαραιέων καὶ Ἐριναιέων καὶ κυκλούμενον ὑπ' αὐτῶν, κεῖται πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν καὶ ὑπεράνω παντὸς τοῦ δυτικοῦ τῆς Ἀχαΐας μέρους, δι' ὃ καὶ Παναχαϊκὸν ἐκλήθη, διότι εἶναι τὸ μόνον ἐξαιρέτως καθ' ὅλην τὴν Ἀχαΐαν ὄρος, ὀλίγον μνημονευόμενον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. (1)

Τὸ Παναχαϊκὸν δὲν εἶναι τὸ ὄρος Σκιόεσσα, (Scioësa) ὡς ἐξέλαβεν αὐτὸ ἡ Expédition Scientifique de Morée, (2) ὄρος ὀνομαστότερον τῆς Ἀχαΐας κατὰ Πλίνιον, (3) ἀλλ' ὁ Ὠλωνὸς (Σκόλλις ἢ Πέτρα Ὠλενία καθ' Ὅμηρον) εἶναι ἡ Σκιόεσσα. Κατὰ δὲ τὴν ἐμὴν ἀσθενῆ κρίσιν σειρά τις τοῦ Ὠλωνοῦ ἐκαλεῖτο Σκιόεσσα, ἀφ' ἧς ἴσως τὸ ὄνομα ἔλαβεν ὁλόκληρος ὁ Ὠλωνός, οὐχὶ δὲ τὸ Παναχαϊκόν· καὶ δὴ σήμερον τὸ ὄνομα τῆς Σκιοέσσης παρεφθαρμένον σώζεται εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ὠλωνοῦ σκιαζόμενον χωρίον «Σκιαδᾶ» τοῦ Δήμου Τριταίας, κείμενον ἐπὶ πλευρᾶς ὄρους (σειρᾶς τοῦ Ὠλωνοῦ), οὗ ἡ πρὸς ἀνατολὰς κορυφὴ ἔχει ὕψος 1421, ἡ δὲ πρὸς δυσμὰς 544 μέτρων.

Περὶ δὲ τοῦ ὀνόματος «Βωδιᾶς,» ὅπερ ἤδη φέρει τὸ Παναχαϊκόν, πολλαὶ ὑπάρχουσι γνῶμαι, ἀλλ' ἡ μόνη ἀληθής ἐστιν ἡ ἐκ τοῦ βοὸς τὸ ὄνομα παράγουσα, καὶ κατὰ συνέπειαν συμφωνοῦσα τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Κριτοβούλου, καλοῦντος αὐτὸ «ὄρος Βοός.» (4) Σημειωτέον δ' ὅτι τὸ ὄρος τοῦτο καθορώμενον ἐκ τοῦ χωρίου «Δεμέστιχα» τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων, σχῆμα βοὸς

(1) Πολύϐ. Ε. 30. Πλούταρχ. ἐν ϐ. Ἀράτου κεφ. μζ'. (2) Recher. Geogr. p. 22. (3) Lib IV, 5,— Ὕψος Σκόλλεως (Ὠλωνοῦ) μέτρ. γαλλ. 2224. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ ἀνελθὼν τὴν 29 Ἰουλίου 1880 ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐθαύμασα τὴν ἀπερίγραπτον ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου. (4) Ξυγγραφὴ Μεχμέτου σελ. 158.

Ἡ ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως ὅμως θέα ἐκτείνεται λίαν τερπνὴ καὶ ποικίλη· ὑπὸ τοὺς πόδας του βλέπει τις ἐκεῖθεν ὅλην τὴν νέαν πόλιν, εὐθυγράμμως διατεμνομένην ἀπὸ πλατείας ὁδούς, καὶ περικυκλουμένην ὑπὸ πεδιάδος καταφύτου ἐκ σταφιδαμπέλων, κήπων καὶ ἐλαιώνων. Πρὸς ἀνατολὰς ὑψοῦται τὸ μεγαλοπρεπὲς ὄρος «*Παναχαϊκόν*», ὅπερ ἐπιϐλέπει τὴν τερπνοτάτην Πατραϊκὴν χώραν. Πρὸς ἄρκτον καθορᾶται ἡ ἔκτασις τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ὡσεὶ μεγάλη λίμνη, ὁριζομένη ὑπὸ τῶν ὀρέων τῆς Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας, καὶ ἀμέσως ἀντικρὺ τῶν Πατρῶν δύο κρημνώδη ὄρη μὲ ζωγραφικὸν σχῆμα, ἡ «*Βαρύσοβα*» καὶ «*Κλοκόϐα*», ὧν ἡ θέα καὶ τὰ χρώματα ποικίλλουσι καθ' ἑκάστην ὥραν τῆς ἡμέρας, καὶ τὰ ὁποῖα χρησιμεύουσιν ὡς στολισμὸς εἰς ὅλον τὸ μέρος τοῦ κόλπου, ἔχοντα ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ Μεσολόγγιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν πορθμὸν Ῥίου. Κατὰ τὴν ἐσχάτην ταύτην διεύθυνσιν ἡ θέα περατοῦται ἐπὶ τὴν Ναύπακτον καὶ τὰ ἐπικείμενα αὐτῇ ὄρη. Πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν ϐλέπει τις τὴν χαριεστάτην παραλίαν τὴν ἀποτελοῦσαν τὸν εὐρύχωρον κόλπον, πέραν τοῦ ὁποίου ἡ ὅρασις ἐξικνεῖται μέχρι τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων τῆς Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας· ὀλίγον δὲ πρὸς δεξιὰν τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους τῆς Ζακύνθου «*Σκοποῦ*», φαίνεται ἡ Κυλλήνη.

Ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου, ἐν Πάτραις, οὐδέν τι ἔκτακτον φαινόμενον παρουσιάζει, παρακωλυομένη ὑπὸ τοῦ ὑπὲρ τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν κειμένου ὑψηλοῦ Παναχαϊκοῦ ὄρους· τοὐναντίον δὲ ἡ δύσις αὐτοῦ ἐν εὐδίᾳ παριστᾷ ὡραῖόν τι θέαμα, διότι φαίνεται λαμπροτάτη εἰς ἀπέραντον ὁρίζοντα.—Τὸ ἄστρον τῆς ἡμέρας ἐμϐαπτιζόμενον τρόπον τινὰ ἐν τῇ θαλάσσῃ, στολίζει τὸ μέρος ἐκεῖνο μὲ χρυσᾶς καὶ πορφυρᾶς ἀκτῖνας καὶ χρυσοῖ ποικιλοτρόπως τὰ περικυκλοῦντα τὴν δύσιν αὐτοῦ νέφη. Τέλος κατὰ τὴν θερινὴν ἐποχὴν ἡ παρήγορος σελήνη διαδεχομένη τὴν ἀποσϐεσθεῖσαν ἀμφιλύκην, ῥίπτει τὸ μελαγχολικὸν αὐτῆς φῶς ἐπὶ τοῦ ὡραίου κόλπου τῶν Πατρῶν, ἐνθ' ἀντικατοπτρίζονται δίκην μεγάλων λευ-

ἔχει, διὸ καὶ Βφδιᾶς ἐκλήθη δωρικῶς ἀντὶ Βοιδιᾶς, ὡς βῴδιον ἀντὶ βοίδιον.

Ὀλίγιστα τῶν ὀρέων ὑπερβαίνουσι τὸ Παναχαϊκὸν κατὰ τὸ ὕψος, καθόσον εἶναι ὑψηλὸν μέτρα γαλλικὰ 1927· (1) αἱ δὲ κορυφαὶ αὐτοῦ καθ' ἅπαντα τὸν χειμῶνα καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔαρός εἰσι χιονοσκέπαστοι, καὶ ἐν ταῖς παρὰ τὴν ὑψίστην κορυφὴν βαθείαις χαράδραις εὑρίσκεται διαρκῶς σχεδὸν χιών. Ὁ ἐκ τούτου πνέων ἄνεμος κατὰ μὲν τὸν χειμῶνα εἶναι ψυχρότατος καὶ βλαπτικός, γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Καταιβάτης ἢ κοινῶς Καταιβατός, κατὰ δὲ τὸ ἔαρ δροσερώτατος ἀρχόμενος κατὰ τὸ μεσονύκτιον.—Αἱ ὑπώρειαι αὐτοῦ ἀπέχουσι τῆς παραλίας 6,000 μέτρα περίπου.

Τὸ ὄρος τοῦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἦτον, ὡς σήμερον, φαλακρόν, καὶ ὡς ἀναφέρει ποιμενικὸν ᾆσμα,

«Φαλάκρασες Γέρω-Βφδιᾶ μὲ τὰ κρυὰ νερά σου
Τῆς γλυκολάλαις πέρδικες καὶ μὲ τὰ ἔλατά σου»,

ἀλλὰ κατάφυτον ἐξ ἐλατῶν, πρίνων κλπ., ἔχον μεγάλα δάση, εἰς ἃ, ὡς ἐξάγεται ἔκ τινος χωρίου τοῦ Παυσανίου, (2) ἐνεφώλευον ἄγρια ζῶα, οἷον ἄρκτοι, σύαγροι, λύγκες (ῥῆσοι), ἔλαφοι κλπ.—Οἱ πρόγονοι ἡμῶν Πατρεῖς, ἐλάτρευον τὴν Ἐλαφηβόλον καὶ Ὀρεσίβιον Ἄρτεμιν πλειότερον τῶν ἄλλων θεοτήτων, καὶ διὰ πολλῶν ναῶν ἀφιερωμένων αὐτῇ, ὡς ἀποφαίνεται ὁ G. B. Depping ἐν τῇ περιηγήσει αὐτοῦ ἐπιγραφομένῃ «La Gréce,» ἕνεκα τοῦ πολλοῦ, ἐν τοῖς δάσεσι τοῦ Παναχαϊκοῦ, κυνηγίου, ὄντες ἐπιτήδειοι κυνηγοί, καθὸ γνωστοὶ ἡμῖν, ἔκτινος χωρίου τοῦ Τίτου Λιβίου, (XXXVIII, 7, 29) ὡς ἄριστοι σφενδονῆται καὶ τοξόται.

Τὰ δάση ταῦτα, κακῇ τύχῃ, κατὰ μὲν τὴν μέσην ἐποχὴν,

(1) πρβλ. Expédition Scientifique de Morée. T II p. 46. Βφδιᾶς, (κορυφὴ τοῦ ὄρους).

Εἰς N. Μοίρας ἢ βαθμούς.		Εἰς Π. Μοίρας.	
Γεωγρ. πλάτος	Γεωγρ. μῆκος	Γεωγρ. πλάτος.	Γεωγρ. μῆκος
N. M. 42. 4377″. 4.	N. M. 21.7062″.9.	Π.Μ.38.11′. 38″. 3.	Π. Μ.19. 32′. 8″.4.

Ὕψος ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ἢ ἀπόλυτον Μ. 1926. 8. (3) Ἀχαϊκὰ κεφ. 18, 6.

ἐκόπτοντο πρὸς ξύλευσιν καὶ πρὸς ἀποδίωξιν τῶν ἐνοικούντων ἀγριμαίων, ἰδίως λύκων, θώων καὶ ἀλωπέκων, ἐπιβλαβῶν τῇ κτηνοτροφίᾳ, σήμερον δὲ πρὸς τροφὴν τῶν ποιμνίων, οἱ βοσκοὶ θέτουσι πῦρ, ἵν' ἀναδώσῃ τὸ ἔδαφος χόρτον. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας τὰ δάση ταῦτα ὑπέστησαν τὰς μεγαλειτέρας καταστροφὰς δι' ἐμπρησμοῦ, ὑπ' αὐτῶν μάλιστα τῶν Πατρέων, οἵτινες, ὁτὲ μὲν διωκόμενοι, ἕνεκα δυσμενείας τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν, ὁτὲ δ' ἐγκληματοῦντες, κατέφευγον αὐτόθι καὶ εὕρισκον, ὡσεὶ εἰς κρησφύγετον, ἄσυλον. Σήμερον ποὺ καὶ ποὺ φαίνονται ἐλάται καὶ πρῖνοι, καὶ αὖθις καταστρεφόμεναι εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν ἡ διατήρησις καὶ περιποίησις τῶν δασῶν ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, εἰς ὕψιστον βαθμόν, καὶ λόγῳ προσόδου, μάλιστα δ' ὑγιεινῆς, ἔφθασεν· ἀλλ' ἡ ὀλιγωρία τῶν ἁρμοδίων δὲν ἔχει ὅρια!

Ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν ὑψίκομον ἐλάτην ἵσταται, κατὰ τὴν θερινὴν ἐποχήν, ἡ πενιχρὰ τοῦ ποιμένος σκηνή, τὸ δὲ βέλασμα τῶν ποιμνίων συνενοῦται μετὰ τῶν κραυγῶν τῶν ποιμενίδων, ἀσχολουμένων εἰς τὴν ἄμελξιν, καὶ μετὰ τῆς ἠχοῦς τοῦ ὀξυαύλου τοῦ βοσκοῦ· ὕδατα δὲ τῇδε κἀκεῖσε ῥέοντα ἐν φλοίσβῳ, ὑπενθυμίζουσιν ἡμῖν τὴν ἀθῴαν τῶν προγόνων ζωήν. Φεῦ ! δὲν ὑπάρχει, ὡς οὐδέποτε ὑπῆρξε, Πατρεὺς Ἀνακρέων, ἵνα ὑμνήσῃ τὴν λαμπρὰν καὶ μειδιῶσαν τῆς χώρας του φύσιν, οὐδὲ Θεόκριτος, ὅπως περιγράψῃ νέους ἔρωτας καλλιπαρείων ποιμενίδων καὶ βοσκῶν· τὸ δ' ἐκστατικώτερον πάντων ἐστίν, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν Πατρέων, καίτοι κατὰ τὴν αὐχμηρὰν τοῦ θέρους ἐποχήν, ἀναψύχονται ὑπὸ τῆς ἐκ τοῦ Παναχαϊκοῦ πνεούσης καταιβάτιδος αὔρας, οὐδ' ἅπαξ αὐτὸν ἐπεσκέφθησαν.

Ἐκ τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς τοῦ ὄρους τούτου διακρίνει τις, δεξιόθεν τὰ ἀπώτερα ὄρη, ἤτοι τὰ τῆς Κορίνθου, ἔμπροσθεν τὰ τῆς Αἰτωλίας, Κλοκόβαν (ἀρχ. Ταφιασσὸν) καὶ Βαράσοβαν (ἀρχ. Χαλκίδα), προσδὲ τὸν Γαλατᾶν, ἔνθα τὸ πάλαι, κατὰ Κρούσιον, ἔκειτο ἡ πόλις Χαλκίς, καὶ τὴν Πλευρῶνα, περὶ τὴν ὁποίαν κεῖται τὸ ἡρωϊκὸν Μεσολόγγιον, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ λίμνη λαμπρὸν παριστᾷ θέαμα. Προσέτι καθορᾷ τις τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν

μετὰ τοῦ συνεχομένου Κορινθιακοῦ, ἓν εἶδει αὔλακος ποὺ μὲν στενῆς, ὡς εἰς τὸ μεταξὺ Ῥίου—Ἀντιρρίου διάστημα, ποὺ δὲ πλατείας. Ὄπισθεν χωρία τινὰ τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων, προσδὲ κάτωθεν παρὰ πόδας τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν, παριστάνουσαν μεγαλοπρεπέστατον καὶ ὡραιότατον θέαμα. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ταύτης ἀνελθὼν τὴν 21 Μαΐου 1880, ἐθαύμασα τὸ μεγαλεῖον τῆς φύσεως καὶ ἀνέπνευσα ἐλευθεριώτερον τὸ βαλσαμικὸν τῶν ἐλατῶν ἄρωμα, ζωογονηθεὶς ὑπὸ τῆς λεπτῆς τῆς πρωΐας αὔρας, ἥτις διερχομένη τὴν θυμοφόρον σειρὰν τοῦ ὄρους ῥιπίζει πάντα εὐτυχῆ ὀρεσίβιον.

Δύο ὁδοὶ κἄπως ἀνεκταί, ἄγουσιν εἰς τὸ ἀπότομον καὶ βραχῶδες τοῦτο ὄρος· ἡ μὲν διὰ τοῦ χωρίου «*Καστριτσίου*» ΒΑ΄. τῆς πόλεως, ἡ δὲ διὰ τοῦ χωρίου «*Πουργαροκάστρου*» ΜΑ. Ἡ τελευταία αὕτη εἶναι ὁμαλωτέρα τῆς πρώτης. Ἔχει δὲ τὸ Παναχαϊκὸν πολλοὺς βράχους καὶ βάραθρα, ἐξ ὧν ἓν παρὰ τὴν θέσιν «Κοκκινόβρυσι,» ἔνθα μετὰ θροῦ πηγαῖον καταπίπτει ὕδωρ. Οὐ μακρὰν τῆς πηγῆς ταύτης, ἑτέρα ἀναδίδει ὕδωρ διαφανέστατον ἐκ μελαίνης πέτρας, οἱονεὶ ἀπηωρημένης, καὶ κατὰ παράδοξον τρόπον, ὑπενθυμίζοντα τῷ ἐπισκεπτομένῳ τὴν παρομοίωσιν τοῦ Ὁμήρου, (Ἰλ. Ι. σ. 15) ὁμιλοῦντος περὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος·

«Ἴστατο δακρυχέων ὥστε κρήνη μελάνυδρος ἥ τε
κατ' αἰγίλιπος πέτρης δνοφερὸν χέει ὕδωρ.»

Ἡ θέσις αὕτη συχνάζεται, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μαΐου ὑπὸ τῶν ποιμένων, ὡς σταθμὸς ἡμερῶν τινων τῆς πρὸς τὴν κορυφὴν ἀναβάσεως. Οὐ πόρρω δὲ ταύτης, ὑπάρχει δάσος ἐξ ὑψικόμων καὶ βαθυσκίων ἐλατῶν, ἀνῆκον τῇ ἱερᾷ μονῇ Ἐλεούσης, καὶ τὸ μόνον ἀπρόσβλητον ἀπὸ τὴν βέβηλον χεῖρα τῦ πελεκητοῦ καὶ πυρπολητοῦ ποιμένος, καθὸ «*μοναστηριακόν.*»

Τὰ ὄρη ἵστανται ὑπερήφανα μαρτύρια πρὸ τοῦ πανδαμάτορος χρόνου, ἐνῷ ἡ ἀσθενὴς ἀνθρωπότης κατὰ διαδοχὴν πρὸς τὴν εἱμαρμένην χωρεῖ. Τίς δ' εὐαίσθητος καρδία, συγκρίνουσα τὸ ἄφθαρτον τῶν ὀρέων μὲ τὸ ἐν βραχεῖ φθαρτὸν τῆς πολυπαθοῦς

ἀνθρωπότητος, δὲν συγκινεῖται, δὲν πάλλει καὶ πολλάκις δὲν δείκνυται δι' ἑνὸς ἀναβλύοντος ἀποχαιρετισμοῦ δακρύου ; Φεῦ ! πόσοι ἐπιφανεῖς ἄνδρες καὶ ἐν τῇ πόλει τῶν Πατρῶν, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ γεραροῦ Παναχαϊκοῦ, ἐβίωσαν, καὶ ὅμως οὐδὲν ἐκείνων ὑπελείφθη ἴχνος μαρτυροῦν τοῖς ἐπιγιγνομένοις τὴν ἐντεῦθεν διάβασίν των ! ! ! Τὰ πάντα ὁ πανδαμάτωρ χρόνος ἠμαύρωσε, καὶ μόνη ἡ ἀγήρως μνήμη, δηλονότι ἡ ἱστορία, παραδίδωσι τὰ ὀνόματα ἐκείνων εἰς αἰώνιον μνημόσυνον . . . . . Τὰς πικρίας τοῦ ματαίου τούτου κόσμου πάντες οἱ κατὰ καιροὺς φιλόσοφοι ἠσθάνθησαν, καὶ αὐτὸς ὁ προάγγελος τοῦ Χριστοῦ Σωκράτης· ὁ δ' ἁπλοῦς καὶ τλήμων βοσκὸς ἀγαλλόμενος, καὶ μακρὰν τῆς θλίψεως καὶ τῶν ἀναγκῶν κοινωνικῆς ἀποσυνθέσεως, ψάλλει, ἐπὶ τοῦ καλαύροπος ἐρειδόμενος, τὸ ἐωθινὸν τῆς Ἀρτέμιδος ᾆσμα διὰ τοὺ ὀξυαύλου, καὶ κατακλίνεται δι' ἑτέρου ἀποχαιρετῶν εὔελπις τὴν πορφυρᾶν δύσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ὑπερίωνος. (1)

Λόφοι. — Ἀπὸ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Παναχαϊκοῦ, σειραὶ λόφων, τὸ πλεῖστον καλλιεργουμένων, διήκουσιν ἐν ἡμικυκλίῳ, τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν περιζωννύμεναι, καὶ καταλήγουσαι πρὸς μεσημβρίαν καὶ βορρᾶν εἰς γηλόφους ἀνεπαισθήτως τερματιζομένους εἰς δύο εὐφορωτάτας πεδιάδας. Τὰ ὑπερκείμενα ταῦτα ὑψώματα (πρόβουνοι), διακόπτουσι τὴν ὅλην τοῦ ὄρους Παναχαϊκοῦ θέαν, ἀπὸ τῆς παραλίας. Ἐπὶ δέ τινος λόφου, καταντικρὺ τῆς παραλίας ἀνυψουμένου καὶ καλουμένου «Λόφου τῆς Ἀκροπόλεως», (2) ἔκτισται ἡ τῶν Πατρέων Ἄνω (Παλαιὰ) Πόλις, ἀνεπαισθήτως, κατὰ τοὺς πλαγιασμούς, συνεχομένη τῇ Κάτω (Νέᾳ) Πόλει, καὶ συγκοινωνοῦσα ἤδη διὰ δύο λιθίνων κλιμάκων, οὐ πόρρω ἀλλήλων κειμένων. Δῆλον δ' ἐστιν, ὅτι ἡ πόλις τῶν Πατρῶν φύσει διαιρεῖται εἰς ἄνω καὶ κάτω πόλιν· καὶ ἡ μὲν κάτω πόλις κεῖται ἐπὶ πεδίου ὁμαλοῦ, ἐλαφρῶς ἀποκλίνοντος πρὸς τὴν θάλασσαν, ἡ δὲ μετ' αὐτῆς συνεχομένη ἄνω

(1) Βλέπε εἰκόνα τοῦ Παναχαϊκοῦ ἐν τῷ ἄτλαντι τοῦ H. W. Williams «Select Views in Greece» T. II London MDCCCXXIX. (2 Μετὰ τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως συνέχεται ἕτερος καλούμενος (Ἐ)σχατοβοῦνι, κατὰ δὲ τὴν κοινὴν ἔκφρασιν Σκατοβοῦνι.

πόλις, ἧς τὸ μέσον ἀπὸ τῆς θαλάσσης ὕψος εἶναι 40 μέτρα, κεῖται ἐπὶ τοποθεσίας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνωμάλου, ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ πρὸς βορρᾶν λόφου τῆς ἀκροπόλεως καὶ κλινούσης πρὸς μεσημβρίαν, μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς καταφύτου καὶ πρὸ αὐτῆς ἐκτεινομένης πεδιάδος.

Πεδιάδες.—Ἑκατέρωθεν τῆς πόλεως, πρός τε βορρᾶν καὶ πρὸς νότον, ἐκτείνονται δύο εὐρεῖαι καὶ κατάφυτοι πεδιάδες, ἐν αἷς εἰσὶν ἐγκατεσπαρμένοι πολλοὶ συνοικισμοὶ χωρικῶν, ἐκ τῶν μεσογείων τῆς Πελοποννήσου κατελθόντων καὶ ἀσχολουμένων εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν σταφιδαμπέλων. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς πεδιάσι ταύταις καλλιεργεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ σταφιδάμπελος, ἡ ἄμπελος καὶ ἡ ἐλαία. Καὶ ἡ μὲν πρὸς μεσημβρίαν συνέχεται ἀμέσως μετὰ τῆς πόλεως, ἡ δὲ πρὸς βορρᾶν χωρίζεται ταύτης διὰ σειρᾶς γηλόφων. Ἀμφότεραι αἱ πεδιάδες διαρρέονται ὑπὸ χειμάρρων, πλημμυρούντων ἐν ὥρᾳ χειμῶνος καὶ σχηματιζόντων περὶ τὰς ἐκβολὰς αὐτῶν τέλματα.

Ἄκραι ἢ Ἀκρωτήρια.—Ἡμίσειαν σχεδὸν ὥραν ΒΑ΄. τῆς πόλεως Πατρῶν, κεῖται ἐξοχή τις ξηρᾶς κοινῶς καλουμένη Ἀγιὰ ἢ Μύτηκας. Ἐνταῦθα, πνέοντος σφοδροῦ ἐν τῷ κόλπῳ ἀνέμου, προσορμίζονται ἁλιευτικὰ πλοιάρια, ἀναγκαζόμενα νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν ἀκτὴν τοῦ Ῥίου. Κατὰ δὲ τὴν Ἐνετικὴν ἐποχὴν ἐν τῷ ὅρμῳ τῆς Ἁγιᾶς, ὡς ἐν ἀσφαλεῖ καὶ ὑπὸ τῶν δυτικῶν κυρίως ἀνέμων ἀπροσβλήτῳ, κατέφευγον τὰ κατὰ τὴν ἀκτὴν τῶν Πατρῶν πλέοντα πλοιάρια. Ὅθεν ἡ ὀνομασία Ἁγιὰ ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ agio, ἐξ οὗ καὶ τὸ κοινὸν ἀπάγγιον. (ὑπήνεμον).

Ῥίον συγγ. τῷ ῥίς. μέρος ἐξέχον—ἀκρωτήριον. Ὁ Σκύλαξ διὰ τῆς λέξεως «ἐξωχέριον» νοεῖ τὸ Ῥίον, (1) ἣν ὁ σχολιαστὴς αὐτοῦ μετέτρεψεν εἰς—ἐξοχὴν Ῥίου· «κυρίως γὰρ ἄκραι εἰσὶν αἱ τῶν ἠϊόνων ἐξοχαί.»—Ὁ δὲ Στράβων περὶ τοῦ Ῥίου ἀναφέρει οὕτω· «ἔστι δὲ τὸ Ῥίον τῶν Ἀχαιῶν ἁλιτενὴς ἄκρα δρεπανοειδῆ τινα ἐπιστροφὴν εἰς τὸ ἐντὸς ἔχουσα· καὶ δὴ καὶ

(1) Σκύλακος Καριανδέως Περίπλους Τομ. Α΄. σελ. 36.

καλεῖται Δρέπανον, κεῖται δὲ μεταξὺ Πατρῶν καὶ Αἰγίου, Ποσειδῶνος ἱερὸν ἔχουσα· τὸ δὲ Ἀντίρριον ἐν μεθορίοις τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Λοκρίδος ἵδρυται, καλοῦσι δὲ Μολύκριον Ῥίον.» (1) Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου ἐξάγομεν, ὅτι ὁ Στράβων, ὡς καὶ ὁ Πτολεμαῖος, συγχέουσι τὸ Ῥίον μετὰ τοῦ Δρεπάνου, ἢ μᾶλλον ταυτίζουσι τὰ δύο εἰς ἓν ἀκρωτήριον, ὅπερ πάνυ σφαλερόν.

Τὸ Ῥίον ἀπέχει 15 στάδια ἀπὸ τοῦ λιμένος Πανόρμου δυτικῶς, καὶ 50 ἀπὸ τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν βορειοανατολικῶς, κατὰ τὸν Παυσανίαν. (2) Κατὰ δὲ τὸν Στράβωνα 40, ἀπέναντι τοῦ Μολυκρικοῦ Ῥίου, τοῦ καὶ Ἀντιρρίου καλουμένου. Κατὰ τοὺς μυθικοὺς χρόνους, ὀγδοήκοντα ἔτη μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, (1104 π. Χ.) οἱ Δωριεῖς ἀρχηγοὺς ἔχοντες τοὺς Ἡρακλείδας, Τήμενον, Κρεσφόντην καὶ Ἀριστόδημον, καὶ κατερχόμενοι ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον, ἀπεβιβάσθησαν εἰς Ῥίον. (3) Τὸ γεγονὸς τοῦτο καλεῖται κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν. Ὑπῆρχε δ' ἐνταῦθα, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ναὸς Ποσειδῶνος, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ὁποίου ἦν πᾶσα ἡ παραλία ἐκείνη ἀφιερωμένη, ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Θουκιδίδου, (4) Στράβωνος (5) καὶ Παυσανίου. (6) Λείψανα τοῦ ναοῦ τούτου, οἷον συντρίμματα στηλῶν καὶ μαρμαρίνων πλακῶν, ὑπάρχουσιν ἐκτισμένα ἐν τοῖς τείχεσι τοῦ φρουρίου Ῥίου. Πρὸς τούτοις καὶ ἀναθηματικὴ πρὸς τὴν Θεὰν Εἰλείθυιαν ἐπιγραφή, ἣν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ὑπὸ Βοικχίου σώματι τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ἀριθ. 1554 μετὰ τῆς ἑξῆς σημειώσεως· «Παραλληλόγραμμος ἡ πλάκα μῆκος σπιθαμῶν 6΄. καὶ πλάτος α΄. εἰς τὸ Κάστρι τῆς Μωρέας εἰς ὁσπήτιον· ἀντεγράφθη ὑπὸ Παναγιώτου Δημητρακοπούλου ἀπὸ Δρεσθενῶν».

ΑΥΡΑΜΑΝΙ
ΤΟΣ ΚΑΙ ΙΟΥΛ
ΙΩΤΑΠΗ ΤΗΝ
ΕΑΥΤΩΝ ΘΥ
ΓΑΤΕΡΑ ΙΩΤΑ
ΠΗΝ ΘΕΑΙΕΙ
ΛΕΙΘΥΙΑ ΑΝΕ
ΣΤΗΣΑΝ·

Αὐρ. Ἀμάνιτος καὶ Ἰουλ.
Ἰωτάπη τὴν ἑαυτῶν θυγατέρα
Ἰωτάπην Θεᾷ Εἰλειθυίᾳ
ἀνέστησαν.

(1) Βιβλ. Η΄. σ. 335. (2) Ἀχαϊκὰ Ζ΄. κ΄. 22. Ὁ Πλίνιος τάσσει τὸ Ῥίον 5,000 βήματα μακρὰν τῶν Πατρῶν. Nat. Histor. IV, 4,2, V, 3. (3) Παυσαν. Ἀρκαδικὰ Η΄. κεφ. 5, 4. (4) Βιβλ. Β. κ. 84. (5) Η΄. σ. 335. (6) Φωκικὰ Ι, κ. 11,6.

Ἡ Εἰλείθυια, θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, εἶχε τὴν ἐπιστασίαν τοῦ τοκετοῦ· αἱ δὲ γυναῖκες ἐν καιρῷ τῶν ὠδίνων ἐπεκαλοῦντο αὐτὴν εἰς βοήθειαν. Καὶ αὐτὴ μὲν ἀπαραιτήτως παρευρίσκετο· ἐποίει δὲ τὸν τοκετὸν εὔκολον ἢ δύσκολον, κατὰ τὴν ἑαυτῆς ἀρέσκειαν. Καὶ ὅταν μὲν ἐκράτει τὰς χεῖρας αὐτῆς συνδεδεμένας ἀδύνατον ἦν νὰ γεννηθῇ τὸ βρέφος, ὅταν δὲ ἄφηνεν αὐτὰς ἐλευθέρας, εὐθὺς ἐγεννᾶτο. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀναμφιβόλως μετεκομίσθη ἐκ τοῦ ἐν Αἰγίῳ ἀρχαιοτάτου ναοῦ τῆς Εἰλειθυίας, ὃν περιγράφει ὁ Παυσανίας ἐν τοῖς Ἀχαϊκοῖς αὐτοῦ.

Τὸ πλάτος τοῦ πορθμοῦ τοῦ χωρίζοντος τὰ δύο ἀκρωτήρια, (Ῥίον καὶ Ἀντίῤῥιον) ὁρίζεται ὑπὸ μὲν τοῦ Θουκιδίδου εἰς στάδια ἑπτά, ὑπὸ δὲ τοῦ Στράβωνος εἰς πέντε· τέλος ὑπὸ τοῦ Πλινίου εἰς 1 μίλιον ῥωμαϊκὸν=8 στάδια. Ἀλλὰ κατὰ τὰς εἰκασίας τῶν νεωτέρων εἶναι 1 ½ μίλιον Ἀγγλικὸν=10 στάδια, ὅπερ ἀντιβαίνει εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν ἀνωτέρω παλαιῶν συγγραφέων. (1) Ἔνιοι ἔκ τινος χωρίου τοῦ Τίτου Λιβίου (XXVII 29) ἀφορμὴν λαβόντες «Fretum quod Naupactum et Patras interfluit Rhion incolae vocant», ἐνόμισαν ὅτι ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου ἀκρωτηρίου, ὑπῆρξέ ποτε πόλις Ῥίον, ἐνῷ τοὐναντίον ἡ πολίχνη Ἀργυρᾶ, ἧς τὴν τοποθεσίαν ἀλλαχοῦ ὁρίσομεν, ἦν ὁ οἰκούμενος καὶ τῷ Ῥίῳ ἐγγύτερος τόπος.

Δρέπανον. Ἄνωθεν τῆς πόλεως Βολίνης καὶ εἰς ἀπόστασιν 32 ἀπὸ τοῦ Ῥίου σταδίων βορειανατολικῶς, κεῖται τὸ ἀκρωτήριον Δρέπανον, χθαμαλὸν καὶ κλίνον πρὸς τὸ ἐντὸς δρεπανοειδῶς, διὸ ὡς ἐκ τοῦ σχήματος καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβεν. Ὁ Παυσανίας πάνυ ὀρθῶς προσδιορίζων τὴν θέσιν τοῦ Δρεπάνου, κατὰ τὸ στόμιον τοῦ Βολιναίου ποταμοῦ, προσεπιλέγει ὅτι ἡ ὀνομασία τοῦ Δρεπάνου προῆλθεν, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Κρόνος ἔρριψεν ἐνταῦθα τὸ δρέπανον, δι' οὗ ἠκρωτηρίασε τὸν πατέρα αὐτοῦ Οὐρανόν.

Λιμένες καὶ Ὅρμοι. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὁ μόνος λιμὴν τῆς ἀρκτικῆς παραλίας, καί περ μέτριος κατὰ Στράβωνα, ἦν ὁ τῶν Πατρῶν. Ἐν αὐτῷ ἀσφαλὲς μὲν ἦν τὸ ἀγκυροβόλιον,

(1) Leake Travels in the Morea Τόμ. Β'. κ. 14. σ. 148.

ἀλλ' ἐκτεθειμένῳ εἰς τοὺς συχνοὺς νοτίους ἀνέμους, σπανίως οἱ ναυτιλόμενοι μετ' ἐλπίδος κατέφευγον. Κατὰ δὲ τὴν θέσιν τῶν βυρσοδεψίων, καταφανής ἐστιν ἡ εἴσοδος ἑτέρου ἀρχαίου λιμένος, (ῥωμαϊκοῦ) δεικνυμένη ἐκ τῶν λειψάνων δύο παραλλήλων προκυμαιῶν, ὧν τὰ θέμεθλα μόλις ὑπὸ τῆς θαλάσσης καλύπτονται. Κατὰ τὰ ἄκρα αὐτῶν διεκρίνοντο μέχρι τοῦ 1839, αἱ βάσεις δύο κύκλων ἑκατὸν εἴκοσι ποδῶν διαμέτρου, ἔναντι ὠκοδομημένων καὶ χρησιμευόντων πιθανῶς εἰς τὸ νὰ ὑπερασπίζωσι τὴν εἴσοδον, καὶ νὰ συγκρατῶσιν ἄλυσίν τινα συρομένην νύκτωρ καὶ ἐμποδίζουσαν τὴν εἰς τὸν ὅρμον εἴσοδον. Ἀναμφιβόλως εἰς τὰ ἄκρα τῶν προβολῶν, τῶν σχηματιζουσῶν τὸν διπλοῦν λιμένα, ἦσαν τοποθετημένα τὰ ἀγάλματα τοῦ Ἄρεως καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ μὲν Θεοῦ τοῦ πολέμου, ἀποκρούοντος πᾶσαν κατὰ τῆς εὐημερούσης πόλεως τῶν Πατρῶν πειρατικὴν ἐπιδρομήν, τοῦ δὲ ἀλληγορικῶς ἐκλαμβανομένου ἀντὶ τοῦ ἡλίου τοῦ μετὰ τῆς ἀδελφῆς Σελήνης μαγευτικῶς φωτίζοντος τὴν πολύσαλον τῆς Ἀχαΐας θάλασσαν. Ὁ διπλοῦς οὗτος λιμήν, τετειχισμένος, κατὰ τὰ πλάγια, διὰ κυκλικῶν στοῶν καὶ κεκοσμημένος δι' ἀγαλμάτων καὶ ἴσως διὰ ναοῦ, ἔδιδε τὴν εἴσοδον εἰς ἕτερον λιμένα, (σκαπτὸν) ὅμοιον μὲ λίμνην ναυμαχίας (θεατρικῆς), (1) ἔχουσαν ἑνὸς μιλίου διάμετρον, ἀπὸ τῆς ἀκτῆς μέχρι τοῦ μέρους τοῦ καλουμένου Ὑψηλὰ Ἀλώνια, (2) ἐπὶ ἀκτίνος ἐγκαρσίου πεντακοσίων ὀργυιῶν. (3) Ὁ Στράβων ἀναφέρων περὶ τοῦ λιμένος τῶν Πατρῶν, ὡς μετρίου, νοεῖ τὸν πρὸς τὸ δυτικομεσημβρινὸν μέρος τῶν Πατρῶν καὶ παρὰ τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος, κείμενον ἄτεχνον λιμένα, ὃν ὁρμητήριον εἶχον οἱ στόλοι τῶν Πελοποννησίων, κατὰ τῆς ἔναντι Αἰτωλικῆς ἀκτῆς, οὐχὶ δὲ τὸν περιγραφέντα ῥωμαϊκὸν λιμένα, ἐπὶ Νέρωνος πιθανώτατα κατασκευασθέντα, καθότι ὁ Στράβων σύγχρονος τῷ Αὐγούστῳ γενό-

(1) Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις εἶδος ἀμφιθεατρικῶν παραστάσεων ἦσαν καὶ αἱ ναυμαχίαι. Ἡ δὲ πρώτη τῶν τοιούτων παραστάσεων ἐτελέσθη ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος. (2) Ἐπὶ τοῦ τείχους τῶν ὑψηλῶν ἀλωνίων ἐφαίνοντο οἱ κρίκοι εἰς οὓς τὰ πλοῖα προσέδενον. (3) Pouqueville Voyage dans la Gréce T. IIIp. 503 Paris 1820.

μενος ἐτελεύτησεν ἐπὶ Τιβερίου, δηλονότι δέκα ἑπτὰ τοὐλάχιστον ἔτη πρὸ τῆς τοῦ Νέρωνος βασιλείας. Ἡ λεκάνη αὕτη φαίνεται πολὺ μεταγενεστέρως, τοῦ διπλοῦ ἐπὶ Νέρωνος λιμένος κατασκευασθεῖσα, κατασκαφέντος τοῦ μέρους ἐκείνου χάριν ἀσφαλείας τῶν πλοίων ἐκ τῶν πειρατῶν, καὶ συγκοινωνοῦσα τῷ διπλῷ λιμένι διὰ διώρυγος, καὶ ταύτης ἐν νυκτὶ δι' ἁλύσεως κλειομένης. Ἡ λεκάνη αὕτη ὑπῆρξε διαδοχικῶς ὁ λιμὴν τῶν Ῥωμαίων καὶ Ἐνετῶν, καὶ ὑπὸ τῶν τελευταίων ἐντελῶς παραμεληθεῖσα κατὰ μικρὸν ἐπεχώσθη. Ἤδη δ' ἐπ' αὐτῆς ἐχαράχθη ἡ μεσημβρινὴ τῆς πόλεως προέκτασις.

Αἱ Πάτραι, ἔχουσαι πλεῖσθ' ὅσα πλεονεκτήματα, καθιστῶντα αὐτὰς πρώτην ἐμπορικὴν πόλιν τῆς Ἑλλάδος, πάσχουσιν ὅμως οὐσιώδη ἔλλειψιν, διότι στεροῦνται φυσικοῦ λιμένος, σχετικῶς πρὸς τὴν ἐκεῖ συρρέουσαν ναυτιλίαν. Ἡ πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης κατασκευασθεῖσα προκυμαία «Ἁγίου Νικολάου», ἀρκετοῦ μήκους, συντελοῦσα εἰς τὴν ἀποβίβασιν καὶ ἐπιβίβασιν τῶν ἐμπορευμάτων, δὲν παρέχει καταφύγιον ἢ εἰς τὰ πλησίον ἐλλιμενισμένα πρὸς τὸ βόρειον μέρος πλοῖα.

Ὅθεν ὅπως προφυλάξωσι τὸν λιμένα, ἀπὸ τὰς ἐπιζημίους τρικυμίας τῶν σφοδρῶν νοτίων ἀνέμων, οἱ ἁρμόδιοι ἀνηνέχθησαν πρὸς τὸν Γάλλον ὑδραυλικὸν Πασχάλ, ὅστις μελετήσας τὸν ἡμέτερον λιμένα ἐποίησε σχεδιάγραμμα, ὅπερ ἐνεκρίθη, καὶ κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τῆς θαλάσσης, διὰ τεχνικοῦ λιμένος περικλεισθήσεται. Αἱ πολυδάπανοι διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἔργου τούτου ἐργασίαι διεκόπησαν πρό τινος χρόνου, ἕνεκεν ἀναφυεισῶν, καθὰ λέγεται, συζητήσεων περὶ ἀνωμαλιῶν τοῦ πυθμένος, ἀλλ' ἤδη ἐπαναληφθεῖσαι βαίνουσι κατ' εὐχήν (;)

Ὅρμος Ἁγιᾶς. — (Ὅρα ἀκρωτήριον Ἀγιά).

Πάνορμος. — Ὁ λιμὴν Πάνορμος ἔκειτο ἀπέναντι τῆς Ναυπάκτου, (1) μεταξὺ τοῦ ἀκρωτηρίου Ῥίου καὶ τοῦ καλουμένου τείχους τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ ἀπεῖχεν ἑκατέρου αὐτῶν ἀνὰ 15 στάδια. (2) Κατὰ δὲ τὸ τρίτον ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέ-

(1) Πολύβ. Βιβλ. Η'. σ. 102. (2) Παυσαν. Ἀχαϊκὰ κεφ. 22.

μου, παρὰ τὸν Πάνορμον συνεκροτήθη ναυμαχία, μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων, ἀποβᾶσα ὑπὲρ τῶν πρώτων. (1) Τὸ κοίλωμα τοῦ αἰγιαλοῦ, τὸ μεταξὺ τῶν ἀκρωτηρίων, Δρεπάνου καὶ Ῥίου, τὸ κοινῶς καλούμενον «*Τεκές,*» ἕνεκα μονῆς δερβίσιδων, ἥτις ἐπὶ Τουρκοκρατίας αὐτόθι ὑφίστατο, εἶναι ὁ ποτὲ λιμὴν Πάνορμος.

Ἐρινεός. — Ὁ λιμὴν οὗτος, ἐξ οὗ ἡ παραλία ἐλάμβανε σχῆμα μηνοειδές, (2) ὡς εἷς τῶν ὀλίγων τοῦ Ἀχαϊκοῦ Αἰγιαλοῦ, διετηρήθη ἐπὶ πολὺ καὶ ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου· ἀπεῖχε 60 στάδια ἀπὸ τοῦ Αἰγίου βορειοδυτικῶς καὶ 90 ἀπὸ τοῦ τείχους τῆς Ἀθηνᾶς ἀνατολικῶς. Ὁ δὲ κόλπος ὁ λεγόμενος τοῦ Λαμπίρη, (3) εἶναι ὁ ποτὲ λιμὴν Ἐρινεός. (4).

Κόλπος Πατρῶν ἢ Πατραϊκός. — Ὁ κόλπος οὗτος θέτει εἰς συγκοινωνίαν τὸ Ἰόνιον Πέλαγος μετὰ τοῦ κόλπου τῆς Ναυπάκτου (Κορινθιακοῦ), (5) καὶ ἔχει μῆκος 31 χιλιόμετρα ἐπὶ 22 χιλιομέτρων πλάτους, κατὰ τὸ πλατύτερον αὐτοῦ μέρος. Ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ, ὁσάκις οἱ Νοτιοδυτικοὶ πνέουσιν ἄνεμοι, σφοδρὰ ἐγείρεται τρικυμία, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὸν πορθμὸν Ῥίου-Ἀντιρρίου, ἔνθα ῥεύματα πολλάκις ἰσχυρὰ παρασύρουσι τὰ ἱστιοφόρα πλοῖα, πρὸς τὴν φορὰν τοῦ πνέοντος ἀνέμου· διὸ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (1) τὴν θάλασσαν τῆς Ἀχαΐας ῥοώδη καλεῖ.

(1) Θουκιδ. Βιβλ. Β'. κ. 86. (2) Θουκιδ. Ζ. κ. 34. (3) «Τοῦ Λαμπίρη τ' ἀμπέλια.»— Ὁ Sir de Lambri, ὢν εἷς τῶν Γάλλων σταυροφόρων τοῦ Μεσαιῶνος, κατεῖχε τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἀκτῆς, καὶ συχνάκις τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν μεγάλων φεουδούχων, ἐν τοῖς τοῦ 14ου αἰῶνος διπλώμασι. Buchon. La Gréce continentale et la Morée. (4) Leake Travels in the Moréa T. III. κ. 26. σ. 194. (5) «Τελευταῖον δὲ ἄκρον Ἄραξος ἀντιπρόσωπον Ἀκαρνανίᾳ· μεθ' ὃν ὁ Κορινθιακὸς ἀναχεῖται κόλπος, ζ'. σταδίων, συγκλειόμενος στόματι κατὰ τὸ Ῥίον ἄκρον, ὅ ἐστι τῆς Πελοποννήσου.» Ἀγαθημέρου Γεωγραφ. Βιβλ. Α'. κεφ. έ. Ὁ Κορινθιακὸς κόλπος ἢ κόλπος τῆς Ναυπάκτου τὸ πάλαι, (Golfo di Lepanto) ἐκτεινόμενος πρὸς Β. τῆς Πελοποννήσου μεταξὺ τῶν ἐπαρχιῶν Ἀχαΐας καὶ Κορινθίας καὶ τῶν ἀπέναντι Φωκίδος καὶ Αἰτωλίας, σχηματίζει ἐνδότερον μέν, παρὰ τὰ παράλια τῆς Μεγαρίδος καὶ Βοιωτίας, τὸν Ἀλκυόνειον μυχὸν ἢ Ἀλκυονίδα θάλασσαν, ἢ καθὼς σήμερον ὀνομάζουσι τὸν Λιβαδόστρωτον κόλπον, νοτιώτερον δ' ἐντὸς τῆς Κορινθίας τὸν Λεχαῖον ὅρμον ἢ Λουτράκι καὶ πρὸς Β. μεταξὺ Φωκίδος καὶ Λοκρῶν, τὸν Κρισαῖον ἢ κόλπον τῶν Σαλώνων. Τέλος κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἰς μὲν τὴν Ἀχαϊκὴν παραλίαν, κεῖται τὸ ἀκρωτήριον Ῥίον, εἰς δὲ τὴν ἔναντι Αἰτωλικὴν τὸ Ἀντίῤῥιον. (1) Μετεωρολ. Β. 8.

Ὀσάκις δὲ πνέει βορρᾶς, τὰ κύματα, κατὰ τὸν πορθμὸν Ῥίου-Ἀντιρρίου, ὡς ὄφεις περιστρεφόμενα καὶ συρίζοντα πτοοῦσι τὸν ἀκταῖον παρατηρητήν· ὅθεν καὶ τὸ κοινὸν λόγιον· «τὸ μπουγάζι βγάζει φείδια.» Ἰστέον δὲ ὅτι οὐδέποτ' ἐνταῦθα ἡ παρήγορος Ἀλκυὼν προσπελάζει, ἀλλ' ἐνδοτάτω εἰς τὸν ὁμώνυμον μυχόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Α΄. Γεωλογία.

Ἔδαφος.— Κατὰ τὸν γεωγνωστικὸν πίνακα τοῦ Γερμανοῦ Δόκτωρος Καρόλου Γουστάβου Φίεδλερ, περιηγηθέντος τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ 1834 μέχρι τοῦ 1837, αἱ μὲν κορυφαὶ τοῦ ὑπερκειμένου ὄρους τῶν Πατρῶν Παναχαϊκοῦ (Βωδιᾶ), ὑπάγονται εἰς τὴν τριτογενῆ καὶ κρητιδικὴν περίοδον, αἱ δὲ πλευραὶ αὐτοῦ εἰς τὴν τεταρτογενῆ. Ἡ δὲ πεδιὰς τῶν Πατρῶν, εἶναι χώρα ποταμόχωστος, τῆς νῦν σχηματιζομένης γεωλογικῆς περιόδου, ἀποτελουμένη ἐκ κροκαλῶν καὶ ἰλύος.—Ἀλλ' ἡ χώρα ἡ μεταξὺ Μειλίχου ποταμοῦ καὶ λόφου, ἐφ' οὗ ἡ Ἄνω πόλις ἔκτισται, παρήχθη ἐξ ἐξάρσεων τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης, ὡς τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ κατὰ τοὺς γηλόφους ἁπαντῶσα μεγάλη ποσότης κογχυλίων καὶ λοιπῶν ὀστράκων, τῆς νῦν περιόδου.

Ὁ ἀείμνηστος διευθυντὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀστεροσκοπείου Ι. Σμὶθ ἐξακριβώσας τὰ κατὰ τὸν μέγαν σεισμὸν τοῦ Αἰγίου τῷ 1861 ἐπισυμβάντα, τῆς περιγραφῆς τοῦ ὁποίου μετάφρασιν ἐποιήσατο ὁ καθηγητὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ συμπολίτης ἡμῶν κ. Ἡρακλῆς Μητσόπουλος, ἐξηγεῖ οὕτω πως τὴν γένεσιν τοῦ ποταμοχώστου χερσώματος τοῦ Αἰγίου, μεθ' οὗ ὁμοιάζει καὶ τὸ τῶν Πατρῶν καὶ τῆς Ἠλείας. «Ἐν προγενεστέρᾳ γεωλογικῇ ἐποχῇ, ἐξαρθέντα ὑπὸ τῆς ἡφαιστειότητος τῆς γῆς, ἀνέδυσαν ἐκ τῆς θαλάσσης τὰ βόρεια τῆς Πελοποννήσου· ἀκταὶ δὲ τοῦ πελάγους ἔγειναν τῶν ἐκ τῆς ἐξάρσεως ταύτης γεννη-

θέντων ἐκεῖ ὑψηλῶν καὶ πετρωδῶν ὀρέων, αἱ λίαν κρημνώδεις ὑπώρειαι, αἵτινες καὶ ὑπὸ τὴν θάλασσαν κρημνώδεις ἦσαν. Οἱ ποταμοὶ δέ, ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ἐπὶ μυρίων χοῦν κατάγοντες μάλιστα ἐν καιρῷ βροχῶν, προσέχωσαν καὶ ἐξηπείρωσαν τὸν παρὰ τὰς βορείας τῶν ὀρέων ἐκείνων ὑπωρείας βυθὸν τοῦ πελάγους· τὰ καταφερόμενα δηλαδὴ ὑπ' αὐτῶν χώματα, ἀποτελοῦντα, ὡς εἰκός, τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν θάλασσαν σωρούς τινας κωνοειδεῖς, ἐπικεκλιμένους πρὸς τὰ θαλασσεύοντα τῶν ἀποτόμων ὑπωρειῶν, ὑψοῦντο ὁσημέραι καὶ ἐξηπλοῦντο, κατὰ τὴν βάσιν αὐτῶν, ἕως οὗ προσέχωσαν ἐπὶ τέλους τὰ στόματα τῶν καταγαγόντων αὐτὰ χειμάρρων, καὶ ἐξηπείρωσαν, καὶ ἀπετέλεσαν τὸ μὲν πρῶτον παραλληλίας στενάς, εἶτα δὲ καὶ γεώματα πλατέα καὶ πεδινά, ὥστε αἱ ἐπὶ θαλάσσῃ πρότερον οὖσαι ὑπώρειαι μεσόγειοι ἔπειτα ἔγειναν.» (1)

Σεισμοί. — Αἱ Πάτραι εἰσὶ πόλις αὐτόσειστος, δηλαδὴ ἡ σεισμογόνος αἰτία εὑρίσκεται ὑπὸ τὸν σειόμενον τόπον, ἑπομένως οἱ ἐνταῦθα συμβαίνοντες σεισμοὶ εἰσὶ τὸ πλεῖστον αὐτοθιγενεῖς. (2) Ἔτι δὲ αἱ Πάτραι τυγχάνουσαι καὶ χώρα ποταμόχωστός εἰσιν εὔσειστοι, καθόσον τὸ ἔδαφός ἐστι ψαθυρόν. Κατὰ δὲ τὰς γενομένας μέχρι τοῦδε παρατηρήσεις, ὑπὸ διαφόρων ἐπιστημόνων, ἐβεβαιώθη, ὅτι ἐν ἐκείνοις τοῖς τόποις συμβαίνουσι περισσότεροι σεισμοί, ἔνθα τὸ ἔδαφος εἶναι ψαθυρόν· ἤτοι ἐκεῖναι αἱ πόλεις σείονται περισσότερον, αἵτινές εἰσιν ἐκτισμέναι, ἢ ἐπὶ γαιώματος ποταμοχώστου, ἢ ἐπὶ δευτερογενῶν στερεωμάτων ἁλιγενῶν, παντοίων τὴν φυσικὴν σύστασιν. Τοιαῦται θεωροῦνται αἱ Πάτραι, τὸ Αἴγιον, ἡ Κόρινθος καὶ ἄλλαι· πόλεις ὅμως καὶ χωρία ἱδρυμένα ἐπὶ ἀσβεστολιθικοῦ πετρώματος ἀρχεγόνου, πάσχουσι σπανιώτερον ἐκείνων, ὡς αἱ Ἀθῆναι.

Ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν πόσοι σεισμοί, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, κατέσεισαν τὸ ἔδαφος τῶν Πατρῶν· ἱστορεῖται ὅμως ὅτι ἅπασα

(1) Περὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει, ὅρα «La Gréce sous le rapport geologique et minéralogique par A. Cordélla. Paris. 1878. (2) Ὁ φιλόσοφος Κάντιος, καὶ ὁ γεωλόγος Wolsk ἀναφέρουσιν, ὅτι ἀνέκαθεν οἱ ἐν Ἀχαΐᾳ, Ἠλείᾳ καὶ Ζακύνθῳ

ἡ δυτικὴ Πελοπόννησος κατεσείετο τὸ πάλαι ὑπὸ σεισμῶν· καὶ δὴ βλέπομεν ὅτι ἡ Ἀχαΐα, ἤτοι αἱ νῦν ἐπαρχίαι Πατρῶν καὶ Αἰγιαλείας, κατεκλονεῖτο, (1) ὡς καὶ ἡ γείτων Ἦλις, (2) καὶ ἡ παρακατιοῦσα Μεσσηνία, αὐτὴ δὲ ἡ Λακωνία ἐσείσθη τόσον, ὥστε καὶ αἱ τοῦ Ταϋγέτου κορυφαὶ πολλάκις ἀπερράγησαν. (3)

Αἱ Πάτραι φαίνεται ὅτι ὑπέστησαν πολλὰς ἐκ σεισμῶν καταστροφάς, κατὰ τοὺς μ. Χ. αἰῶνας. Τοὺς δὲ γνωστοὺς τῶν σεισμῶν, καί τοι δημοσιεύσαντες, μετά τινων προλεγομένων, ἐν τῇ ἐγχωρίῳ ἐφημερίδι «Φορολογούμενος», (4) θέλομεν ἀναδημοσιεύσει εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθ' ἣν συνέβησαν, καθότι ἐν τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ ἀκολουθοῦμεν τὴν χρονολογικὴν τάξιν.

Β'. Ὕδατα ῥέοντα.

Πηγαί.—Ἐπὶ τοῦ πλευροῦ φαραγγώδους χάσματος, εἰς ὕψος 330 μέτρων, ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, καὶ κατὰ τὰς βορειοδυτικὰς κλιτύας τοῦ Παναχαϊκοῦ, πηγάζει ὕδωρ ἐκ πηγῆς κειμένης 6420 μέτρα μακρὰν τῆς πόλεως. Τὸ ὕδωρ τοῦτο εἶναι ἄφθονον καὶ δροσερόν· ἔχει δὲ τοὺς κοινοὺς χαρακτῆρας τοῦ ποσίμου ὕδατος, δηλαδή, εἶναι διαυγὲς καὶ ἄοσμον, διαλύει τὸν σάπωνα, βράζει τὰ ὄσπρια καὶ τὸ κρέας. Ἡ θερμότης αὐτοῦ εἶναι 15 μοιρῶν Κελσίου, ἐν ὥρᾳ μεσημβρίας καὶ ἐν θέρει.

Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν, μέχρι τῆς Δ'. μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἐστερεῖτο τοῦ ὕδατος τούτου, ὑδρευομένη ἐκ φρεάτων, ὧν πολλὰ ὑπῆρχον κατὰ τὴν συνοικίαν τῶν Ὑψηλων Ἀλωνίων, ἀλλ' οἱ Ῥωμαῖοι, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Στράβων ἐν βιβλίῳ Ε'., προὐνόησαν περὶ ἐκείνων, ὧν ὠλιγώρησαν οἱ Ἕλληνες, ἤτοι στρώσεως ὁδῶν, καὶ ὑδάτων εἰσαγωγῆς, καὶ ὑπονόμων κοινῶν. Οὕτως

σεισμοί, εἰσὶν ἀποτελέσματα ὑποθαλασσίων ἡφαιστείων, ἕως τοῦ νῦν μὴ ἀναφανέντων, ἀλλὰ συνεχομένων μετὰ τῶν τριῶν γνωστῶν τῆς Ἰταλίας. (1) «Ἔτι δὲ περὶ τόπους τοιούτους οἱ ἰσχυρότατοι γίγνονται τῶν σεισμῶν, ὅπου ἡ θάλασσα ῥοώδης καὶ ἡ χώρα ὕπαντρος.» Ἀριστοτέλ. Μετεωρολογ. Β. ἡ. (2) Ξενοφ. Ἑλλην. Δ. ζ. Θουκιδ. Α. § 101. Γ. § 44, Η. § 6. Διοδώρ. Σικελ. Βιβλιοθ. ΙΑ, 36. (3) Στράβ. Η'. έ. Πλούταρχ. ἐν βίῳ Κίμωνος ΙΖ'. — Τί δὲ οἱ ἀρχαῖοι περὶ σεισμῶν ἐδόξαζον, ὅρα Πλούταρχ. περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις. Τ. Γ. 18 ἔκδ. Παρισ. (4) Ἀριθ. 469 τῆς 11 Νοεμβρίου 1883.

αἱ Πάτραι, κατὰ τὸν τέταρτον μ. Χ. αἰῶνα Αὐτοκρατορικῇ ἐπινεύσει, ὡς γενήσεται ἄλλοθι περὶ τούτου ἐκτενὴς μνεία, ἠὐμοίρησαν, τῆς δι' ὑδραγωγείου μετοχετεύσεως τοῦ ὕδατος τούτου, εἰς τὰ ἔσχατα σημεῖα αὐτῶν.—Τὸ ὕδωρ τοῦτο ἔχει καὶ σήμερον ἡ πόλις ἡμῶν, διοχετευθὲν ἐν ἔτει 1872, ἐπὶ δημάρχου Γεωργίου Μ. Ῥούφου, διὰ σιδηρῶν σωλήνων ἀντικαταστησάντων τὸ παλαιὸν Ῥωμαϊκὸν ὑδραγωγεῖον.

Τὸ ποσὸν τοῦ ὕδατος, κατὰ τὰς πρό τινων ἐτῶν γενομένας καταμετρήσεις ὑπὸ Γάλλων μηχανικῶν, εἶναι ἐκπομπὴ 56 χιλιογράμμων κατὰ δευτερόλεπτον, ἐλάχιστος ὅρος ἐν ἀνομβρίας χρόνῳ, διὰ δὲ τὰς 24 ὥρας 3,888,000 χιλιόγραμμα ἢ λίτραι γαλλικαί.

Καί τοι τὸ ὕδωρ τοῦτο χημικῶς δὲν ἐγνώσθη, τίνας ὕλας φέρει εἰς διάλυσιν, δύναταί τις ὅμως εἰπεῖν ἀλανθάστως, ὅτι περιέχει ἱκανὴν ποσότητα τιτανούχων ἁλάτων, ὡς παρατηροῦμεν εἰς τοὺς παλαιοὺς κεραμείους σωλῆνας, ἀποφραχθέντας διὰ τῆς καθιζησάσης καὶ ἀπολιθωθείσης τιτανούχου συνθέσεως. (ἀνθρ. τιτάνου, φωσφ. καὶ ἀνθρ. μαγνησίας.(1)

Διὰ δημοσίων κρηνῶν, κατὰ τὰ διάφορα μέρη τῆς πόλεως ἐκτισμένων, ῥέει τὸ ὕδωρ πρὸς ὑδρευσιν τῶν πολιτῶν· διὰ δὲ μολυβδίνων σωλήνων, ὀχετεύεται ἐν γένει εἰς τὰς ἰδιωτικὰς ἐντὸς τῶν οἰκιῶν κρήνας. Ἐκτὸς τούτου, πηγαῖον ὕδωρ ἀναβρύει ἄφθονον καὶ ἐν τῇ θέσει «Ταμπάχανα», τῆς Ἄνω πόλεως, ἀλλ' εἶναι χλιαρὸν καὶ οὐχὶ τόσῳ εὔγευστον, ὡς καὶ ἀπέναντι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, εἰς θέσιν Γλυφὴ βρύσις. Τοῦτο τῆς γλυφῆς βρύσεως τὸ ὕδωρ, πηγάζει ἐκ τοῦ βάθους τῆς ῥίζης τοῦ λόφου, ἐφ' οὗ τὸ φρούριον. Ἐκτὸς τῶν ὑδάτων τούτων, πολλὰ φρέατα, κατὰ τὴν ἄνω καὶ κάτω πόλιν, εἰσὶν ἀνωρυγμένα. Τινῶν τούτων τὸ ὕδωρ εἶναι ἐξαίρετον, ὡς τῶν παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὑψώματος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅπερ ἑνώνει τὴν Κάτω μετὰ τῆς Ἄνω πόλεως. Τὰ παρὰ τὴν θάλασσαν ἔχουσι μὲν ἄφθονον ὕδωρ καὶ ἀνεξάντλητον, ἀλλ' ἁλμυρόν. Ἐπὶ δὲ τῆς θέ-

(1) Ἔκθεσις ἀναγν. ἐν τῷ Συλλόγῳ τῶν ἐν Πάτραις ἰατρῶν, ὑπὸ Ι. Δ. Γιαννοπούλου καὶ Χ. Π. Κορύλλου. 1873.

σεως «*Τσιβδί*» ἀναβλύζει ἄφθονον ὕδωρ, ὅπερ διοχετευόμενον, διὰ μολυβδίνων σωλήνων, ἐπαρκεῖ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν περιοίκων. Τὸ βάθος τῶν φρεάτων ποικίλλει κατὰ τὰς διαφόρους τοποθεσίας, ἀπὸ 1-6 καὶ πλέον μέτρων. Τὰ δὲ ὑπὸ τὸ ἔδαφος τῆς πόλεως ῥέοντα ὕδατα, ἀνευρίσκονται, κατὰ μέσον ὅρον, εἰς 1 ½—1 μέτρου εἰς τὸ χθαμαλώτερον σημεῖον αὐτῆς.

Ποταμοί.—Μείλιχος. — (νῦν ποτάμι Σιχαινῶν),— καὶ π ε ρ ι γ ρ α φ ὴ αὐτόθι ναοῦ, Τρικλαρίας Ἀρτέμιδος.

Ἐν μίλιον μακρὰν τῆς πόλεως Πατρῶν, ῥέει ὁ εἰρημένος ποταμὸς Μείλιχος, ἐκβάλλων εἰς τὸν Πατραϊκὸν κόλπον. Κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχήν, παρὰ τὸν ποταμὸν τοῦτον, ἔκειτο ὁ ναὸς τῆς Τρικλαρίας (1) Ἀρτέμιδος, ὃν εἶχον ἐν κοινῷ οἱ ἐν τοῖς πολίσμασιν, Ἀρόῃ, Ἀνθείᾳ, καὶ Μεσάτει οἰκοῦντες Ἴωνες, ἄγοντες ἀνὰ πᾶν ἔτος ἑορτὴν καὶ παννυχίδα. Τὴν δὲ ἱερωσύνην τῆς θεᾶς εἶχε παρθένος, ἧς τυχὸν νυμφευθείσης, διαδοχικῶς μετέβαινεν εἰς ἑτέραν παρθένον.

Συνέβη δέ ποτε νὰ ἦναι ἱέρεια τῆς Θεᾶς, ἡ Κομαιθώ, παρθένος ὡραιοτάτη τὴν μορφήν, ἧς ἠράσθη ὁ Μελάνιππος, νέος εὐπρεπὴς τὴν ὄψιν καὶ ὑπερέχων καθ' ὅλα τοὺς συνηλικιώτας του· βλέπων δὲ ὅτι ἀντηγαπᾶτο ὑπὸ τῆς νέας, ἐζήτησεν αὐτὴν εἰς γάμον, παρὰ τοῦ πατρός της. Ἔμφυτον ὑπάρχει εἰς τοὺς γέροντας, ν' ἀνθίστανται πάντοτε εἰς τὰς ἐπιθυμίας τῶν νέων, καὶ μάλιστα ὀργίλως, ὁσάκις πρόκειται περὶ ἐρωτικῶν ὑποθέσεων. Τούτου ἕνεκα, δὲν ἠδυνήθη ὁ Μελάνιππος νὰ λάβῃ εὐνοϊκὴν ἀπάντησιν, παρὰ τῶν γονέων τῆς Κομαιθοῦς, ἀλλ' οὔτε καὶ παρὰ τῶν ἰδίων. Ἐν τῷ ἔρωτι δὲν ἰσχύουσι νόμοι, εἴτε θεῖοι εἴτε ἀνθρώπινοι, διὰ τὴν ἀσθενῆ κρίσιν τὰ πάντα εἰσὶ μηδαμινά. Ὅθεν ὁ

(1) (Τρὶς) Κλαρία θηλ. τοῦ Κλάριος (ἐκ τοῦ κλῆρος) Δωρικ. ἀντὶ τοῦ μὴ ἀπαντῶντος κλήριος,—Ζεὺς Κλάριος.—Περὶ τοῦ ὀνόματος Τρικλαρία παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς· ἐπειδὴ τὸ τοπεῖον, ἔνθα ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ἔκειτο, ἀνῆκεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀρόης, οἱ κάτοικοι τῶν τριῶν Ἰωνικῶν πόλεων, Ἀρόης, Ἀνθείας καὶ Μεσάτιδος ἐποίησαν αὐτὸ κοινόν—τρίκληρον, ἐξ οὗ καὶ ἡ προστάτης τοῦ μέρους ἐκείνου, Θεὰ Ἄρτεμις, τὸ ἐπώνυμον ἔλαβε—Τρικλαρία.—«Ἰώνων τοῖς Ἀρόην καὶ Ἄνθειαν καὶ Μεσάτιν οἰκοῦσιν ἦν ἐν κοινῷ τέμενος καὶ ναὸς Ἀρτέμιδος Τρικλαρίας ἐπίκλησιν.« Παυσαν. Ἀχαϊκ. Ζ'. κεφ. 19.

Μελάνιππος καὶ ἡ Κομαιθώ, ἐξεπλήρωσαν τοῦ ἔρωτος τὴν ὁρμήν, ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ τῆς Ἀρτέμιδος, ἧς τὸ ἱερόν, καὶ κατὰ τὸν λοιπὸν χρόνον, ἀντὶ θαλάμου ἐξηκολούθουν νὰ μεταχειρίζωνται. Τούτου ἕνεκεν ὀργισθεῖσα ἡ ζηλότυπος θεὰ Ἄρτεμις, ὡς καλεῖ ταύτην ὁ Ὀβίδιος, ἐπέδειξε τοῖς ἀνθρώποις σημεῖα φοβερὰ τῆς ὀργῆς της, διότι τὴν βεβήλωσιν τοῦ ναοῦ, ἠκολούθησεν ἀφορία γενικὴ τῆς γῆς, εἰς τρόπον ὥστε πάντες οἱ καρποὶ κατεστράφησαν, καὶ ἐπιδημικαὶ ἀσθένειαι ἐμάστιζον τοὺς κατοίκους καὶ θάνατοι, παρὰ τὰ εἰωθότα, συνέβαινον πολλοί.

Οἱ κάτοικοι κατέφυγον ἀμέσως πρὸς τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, ἵνα μάθωσι τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης ὀργῆς τῆς θεᾶς· ἡ δὲ Πυθία κατεδείκνυεν αὐτοῖς ἐλέγχουσα τὴν ἀσέβειαν τῆς Κομαιθοῦς καὶ τοῦ Μελανίππου, αἰτίων ὅλων τῶν ἐπισυμβάντων δεινῶν, καὶ ὅτι μόνον μέσον πρὸς ἐξιλέωσιν τῆς θεᾶς, ἦν νὰ θυσιάσωσιν αὐτῇ τοὺς ἀσεβεῖς ἐκείνους, προσδὲ καὶ εἰς τὸ μέλλον νὰ θυσιάζωσι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν, ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, παρθένον καὶ παῖδα, οἵτινες ἤθελον εἶσθαι κάλλιστοι τὸ εἶδος μεταξὺ τῶν συνηλικιωτῶν. Ἕνεκα δὲ ταύτης τῆς σκληρᾶς θυσίας, ὁ παρὰ τὸν ναὸν τῆς Τρικλαρίας Ἀρτέμιδος ῥέων ποταμός, Ἀμείλιχος (σκληρὸς) ἐκλήθη, ἐνῷ πρότερον οὐδὲν ὄνομα εἶχεν. Οὕτω διὰ τὸ ἀνοσιούργημα τοῦ Μελανίππου καὶ τῆς Κομαιθοῦς, πλεῖστοι παῖδες καὶ παρθένοι καλλιπάρειοι ἀπώλλυντο... ἀθῶα πλάσματα, τιμωρούμενα δι' ἀλλοτρίας πράξεις, ὧν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην εἶχον συναίσθησιν!! Ἡ τύχη τῶν γονέων καὶ συγγενῶν αὐτῶν ἦν σκληρά, ἐνῷ ἐκείνη τοῦ Μελανίππου καὶ τῆς Κομαιθοῦς, τῶν ἀληθῶν ἐνόχων, ἐφαίνετο ἧττον τιμωρηθεῖσα, καθόσον ἐξετέλεσαν τὰς ἀκολάστους αὐτῶν ὀρέξεις· «μόνῳ γὰρ δὴ ἀνθρώπῳ ψυχῆς ἐστὶν ἀντάξιον κατορθῶσαί τινα ἐρασθέντα.» (1) Τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος μέγιστον ἦν τῷ ἀναλογιζομένῳ, ὅτι εἰς τοιούτους ναοὺς Παρθένων αὐστηρῶς ἐπεβλέπετο πᾶν ἔκτροπον, οἱ δὲ ἱστορικοὶ μνημονεύουσιν, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ κύνες ἐξ ὅλης τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἔνθα ὁ Παρθενών,

(1) Παυσαν. Ἀχαϊκὰ Βιβλ. Ζ. κ. 19.

ἀπεβάλλοντο διὰ τὴν ἀναίδειαν αὐτῶν. (1) Ποία ἄντικρυς διαφορὰ μεταξὺ τῶν Θεῶν Ἀρτέμιδος καὶ Ἀφροδίτης· ἐν τοῖς ναοῖς ἐκείνης, ἐγκράτεια αὐστηρῶς ὑπαγορευομένη, ἐν δὲ τοῖς ταύτης, αἴσχιστος τῶν νόμων παρὰ Βαβυλωνίοις ἦν ὁ ἑξῆς· «δεῖ πᾶσαν γυναῖκα ἐπιχωρίην, ἱζομένην εἰς ἱρὸν Ἀφροδίτης, ἅπαξ ἐν τῇ ζόῃ μιχθῆναι ἀνδρὶ ξείνῳ.» (2).

Κατὰ προγενεστέραν ἐποχὴν οἱ κάτοικοι τῶν προρρηθέντων Ἰωνικῶν πολισμάτων εἶχον λάβει χρησμὸν ἐκ τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, ὅτι τότε ἤθελον παύσει θύοντες τῇ Ἀρτέμιδι ἀνθρώπους, ὅτε βασιλεὺς ξένος ἤθελεν ἀφιχθῆ εἰς τὴν χώραν των φέρων μεθ' ἑαυτοῦ θεὸν ξενικόν. Ἁλωθείσης δὲ τῆς Τροίας (1,184 π. Χ.) καὶ διανεμομένων τῶν Ἑλλήνων τὰ λάφυρα, Εὐρύπυλος, ὁ υἱὸς τοῦ Εὐαίμονος, λαμβάνει λάρνακα λαχοῦσαν αὐτῷ· ἦν δ' ἐν τῇ λάρνακι ταύτῃ ἄγαλμα τοῦ Διονύσου, ἔργον μὲν τοῦ Ἡφαίστου, (3) δῶρον δὲ δοθὲν εἰς τὸν Δάρδανον ὑπὸ τοῦ Διός· ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλαι γνῶμαι δύο δι' αὐτὴν τὴν λάρνακα, ὅτι φεύγων ἐγκατέλιπε ταύτην ὁ Αἰνείας, ἄλλη δὲ ὅτι ἐρρίφθη ὑπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ Πριάμου, Κασάνδρας τῆς μάντεως, συμφορὰ εἰς τὸν εὑρόντα ἐκ τῶν Ἑλλήνων. Ἤνοιξε λοιπὸν τὴν λάρνακα ὁ Εὐρύπυλος, καὶ εἶδε τὸ ἄγαλμα καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν θέαν κατέστη παράφρων· τὸν μὲν πλείονα χρόνον ἐμαίνετο, ὀλιγάκις δὲ συνήρχετο εἰς ἑαυτόν. Οὕτω δὲ διακείμενος δὲν ἔπλευσεν εἰς Θεσσαλίαν, ἀλλ' εἰς τὸν κόλπον τῆς Κίρρας, ἐπινείου τῶν Δελφῶν· ἀναβὰς δὲ εἰς τοὺς Δελφοὺς συνεβουλεύετο τὸν χρησμὸν ὑπὲρ τῆς ἰάσεως τῆς νόσου, καὶ λέγεται ὅτι τοιοῦτον ἐδόθη αὐτῷ τὸ μάντευμα· ὅπου ἤθελεν εὕρει ἀνθρώπους θύοντας ἀσυνήθη θυσίαν, ἐκεῖ νὰ ἱδρύσῃ τὴν λάρνακα καὶ νὰ κατοικήσῃ καὶ αὐτός. Ὁ μὲν ἄνεμος τὰς ναῦς τοῦ Εὐρυπύλου ὤθησε κάτω πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς Ἀρόης· ἐκβὰς δὲ εἰς τὴν ξηρὰν εὗρε παῖδα

(1) Πλούταρχ. ἐν συγκρ. βίων Δημητρ. καὶ Ἀντωνίου κεφ. Δ. (2) Ἡρόδοτ. Βιβλ. Α. κεφ. 199. (3) «Πατρεῖς δὲ οἱ Ἀχαιοὶ λόγῳ μὲν λέγουσιν ὅτι Ἡφαίστου ποίημά ἐστιν ἡ λάρναξ, ἣν Εὐρύπυλος ἤνεγκεν ἐξ Ἰλίου, ἔργῳ δ' οὐ παρέχουσιν αὐτὴν θεάσασθαι.» Παυσαν. Βοιωτικὰ Βιβλ. Θ κεφ. 41,1 πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Ἀχαϊκὰ Ζ. κ. 19. 6.

καὶ παρθένον ἀχθέντας ἤδη ἐπὶ τὸν βωμὸν τῆς Τρικλαρίας Ἀρτέμιδος, καὶ τότε ὁ Εὐρύπυλος καὶ οἱ ἐγχώριοι ἐνόησαν τὰ τοῦ χρησμοῦ, ἰδόντες βασιλέα, ὃν οὐδέποτε πρότερον εἶχον ἰδεῖ, καὶ ὑπενόησαν ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ λάρνακι θεός τις.

Οὕτως ἔπαυσεν ἥ τε νόσος τοῦ Εὐρυπύλου ἀπὸ τοῦ νὰ τὸν κατατρύχῃ, ὡς καὶ ἡ πρὸς τὴν Τρικλαρίαν Ἄρτεμιν ἀνθρώπινος θυσία. Τότε δ' ἐτέθη εἰς τὸν πρότερον ἐπὶ τῇ συμφορᾷ κληθέντα ποταμὸν Ἀμείλιχον τοὔνομα Μείλιχος (Γλυκύς)· (1) ὁ δ' ἐκεῖ λατρευόμενος Διόνυσος πρὸς τῷ Αἰσυμνήτης, καὶ τὸ ὄνομα Μείλιχος καὶ Μειλίχιος ἔφερεν (2). Ἐκαλεῖτο δὲ ὁ ἐν τῇ λάρνακι θεὸς «*Αἰσυμνήτης*», ἤτοι βραβευτής, ἀγωνοθέτης (3)· τὴν δὲ θεραπείαν αὐτοῦ εἶχον κατ' ἐξοχὴν ἐννέα ἄνδρες, οὓς ἐξέλεγεν ὁ Δῆμος ἐξιδιασμένως, καὶ ἐννέα γυναῖκες. Κατὰ τὴν ἑορτήν, ἐν καιρῷ νυκτός, ἔφερεν ἔξω τὴν λάρνακα ὁ ἱερεύς· πλεῖστοι δὲ παῖδες τῶν ἐπιχωρίων κατέβαινον εἰς τὸν ποταμὸν ἐστεφανωμένοι τὰς κεφαλὰς μὲ ἀστάχεις· οὕτω δὲ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἐστόλιζον τοὺς θυομένους τῇ Ἀρτέμιδι. Κατέθετον δὲ στεφάνους ἐξ ἀσταχύων εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦ Διονύσου Αἰσυμνήτου, καὶ ἀφοῦ ἐλούοντο εἰς τὸν ποταμόν, ἐπιθέμενοι πάλιν στεφάνους ἐκ κισσοῦ, καθόσον ὁ κισσός, ἡ ἄμπελος καὶ ἡ ῥοιὰ ἦσαν αὐτῷ ἱερά, ἐπορεύοντο εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Αἰσυμνήτου. Κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν ταύτην τοῦ Αἰσυμνήτου, οἱ Πατρεῖς ἐνήγιζον, ἀνὰ πᾶν ἔτος, ὑπὲρ τῆς μνήμης τοῦ Εὐρυπύλου.—Σήμερον δὲν θύουσι πλέον παρθένους καὶ παῖδας εἰς ἀμειλίκτους θεούς. Ἀρκοῦσιν αἱ πρὸς τὸν Διόνυσον ἀναίμακτοι σπονδαί· εἶναι αἱ μόναι, αἵτινες ἐπέζησαν, διότι ὁ εὔθυμος Θεὸς μετὰ τοῦ ἄλλου τοῦ μικροῦ καὶ

(1) «Ἔγραψαν δὲ ἤδη τινές, λέγει ὁ Παυσανίας, οὐ τῷ Θεσσαλῷ συμβάντα Εὐρυπύλῳ τὰ εἰρημένα, ἀλλὰ Εὐρύπυλον Δεξαμενοῦ παῖδα τοῦ ἐν Ὠλένῳ βασιλεύσαντος ἐθέλουσιν ἅμα Ἡρακλεῖ στρατεύσαντα ἐς Ἴλιον λαβεῖν παρὰ τοῦ Ἡρακλέους τὴν λάρνακα· τὰ δὲ ἄλλα κατὰ τὰ αὐτὰ εἰρήκασι καὶ οὗτοι. Ἐγὼ δὲ οὔτε Ἡρακλέα ἀγνοῆσαι τὰ ἐς τὴν λάρνακα, εἰ δὴ τοιαῦτα ἦν, πείθομαι· οὔτε τὰ ἐς αὐτὴν ἐπιστάμενος δοκεῖ μοί ποτε ἂν δοῦναι δῶρον συμμαχήσαντι ἀνδρί· οὔτε μὴν οἱ Πατρεῖς ἄλλον τινὰ ἢ τὸν Εὐαίμονος ἔχουσιν Εὐρύπυλον ἐν μνήμῃ, καὶ οἱ καὶ ἐναγίζουσιν ἀνὰ πᾶν ἔτος, ἐπειδὰν τῷ Διονύσῳ τὴν ἑορτὴν ἄγωσι. — (2) Ἑλλην. Ἀχαιολογ. Ἀθ. Περλεγουδῆ. σελ. 57. (3). J. J. Barthélemy. Voyage du Jeune Anachar. en Grèce T. III p. 477.

ἀργυροτόξου, εἶναι οἱ μόνοι οἵτινες ηὐτύχησαν νὰ περισωθῶσιν ἀπὸ τὸν δεινὸν σεισμόν, τὸν καταῤῥίψαντα τὰς Ἑλληνικὰς Θεότητας, καὶ διασκεδάσαντα τοὺς Θεοὺς καὶ τὰς γοητείας τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας.

Ἄπορόν ἐστιν ὅτι οὐδὲν εὑρίσκεται νῦν ἴχνος τοῦ ναοῦ τῆς Τρικλαρίας Ἀρτέμιδος, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐν προηγουμέναις ἐποχαῖς περιηγηταὶ ἀναφέρουσί τι, οὐδ' αὐτὸς ὁ σοφὸς Pouqueville. Ὁ Σικελὸς ὅμως περιηγητὴς Ξανδιέρος Σκροφάνης, περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα ἐν ἔτει 1794—1795, ἀναφέρει ὅτι εἶδε σχεδὸν ἀκέραια τὰ τείχη τοῦ ναοῦ πλὴν καταμέλανα ὑπὸ τοῦ χρόνου, καὶ ὅτι διήγειρον ἔτι τὴν φρίκην καὶ τὴν ὀργήν· προσδ' ἐφαίνετο ὅτι τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ, ἅτινα περιέβρεχον τὰς βάσεις, ἦσαν ἐρυθρᾶ ἐξ αἵματος ! ! (1) Ἀναμφισβήτητόν ἐστιν ὅτι ὁ ποταμὸς οὗτος, μετὰ πάροδον τοσούτων αἰώνων, μετέβαλε κοίτην, καὶ πρὶν ἢ καθορισθῇ τὸ ζήτημα ποῦ ἔρρεε κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ περιηγητοῦ Παυσανίου, ἀδύνατόν ἐστιν νὰ ὁρισθῇ ἡ ἐγγὺς τῷ ποταμῷ τοποθεσία τοῦ παναρχαιοτάτου ναοῦ τῆς Τρικλαρίας Ἀρτέμιδος. Ἰστέον ὅτι πολλαὶ ὑπάρχουσι γνῶμαι περὶ τῆς τοποθεσίας τοῦ ναοῦ τούτου· ἡ δὲ τοὺς περισσοτέρους ὑποστηρικτὰς ἔχουσά ἐστιν, ἡ προσδιορίζουσα τὴν θέσιν αὐτοῦ εἰς τὸν γήλοφον τοῦ κτήματος Πανουτσοπούλου. Ἡ ἐμὴ γνώμη ἐστὶν αὕτη· ὅτι ἄνευ ἀνασκαφῶν πᾶσα δοξασία εἶναι ἀνωφελὲς βαυκάλημα πρὸς ὑπνωδίαν τῶν ἁρμοδίων. Ἀνασκαφαὶ δέον νὰ ἐνεργηθῶσι 1ον) εἰς τὸν προρρηθέντα γήλοφον κτήματος Γκίκα καὶ Πανουτσοπούλου. 2ον) εἰς τὴν σταφιδάμπελον τοῦ Π. Βλάχου καὶ 3ον) κατὰ τὴν τοποθεσίαν τοῦ κατεστραμμένου ναοῦ τοῦ προφήτου Ἐλισσαίου ἐν Ἄνω Σιχαινοῖς, κειμένου ἐπὶ λόφου καταντικρὺ τῆς ἐκ Μεσάτιδος ἀγούσης τὸ πάλαι ὁδοῦ. Ἐνταῦθα δ' ἐν δυσὶ τεμαχίοις τεθραυσμένον εὕρηται κτέρισμα μαρμάρινον, παριστῶν φυτά.

Ὁ Γεωγράφος Μελέτιος συγχέει τὸν ποταμὸν Μείλιχον μὲ τὸν

(1) X. Scrofani Viaggio nella Grecia Létt. XXXII p. 98.

Γλαῦκον. Ἤδη ὁ Μείλιχος καλεῖται ποταμὸς Σιχαινῶν καὶ ῥέει ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, διὰ μέσου δύο ὁμωνύμων αὐτῷ χωρίων, Ἐπάνω καὶ Κάτω Σιχαινά. Ἡ δὲ ὀνομασία Σιχαινὰ ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ λογικὸν συμπέρασμα, ὅτι κατὰ τὴν περιοχὴν αὐτῶν ἔκειτο ὁ τὸ πάλαι βεβηλωθεὶς ναὸς τῆς Τρικλαρίας Ἀρτέμιδος. Δηλονότι τὸ ὄνομα Σιχαινὰ ἐκ τοῦ Σικχαίνομαι παράγεται, ὅπερ ὁ Ἡσύχιος ἐξηγεῖ μυσάττομαι—βδελύσσομαι, ἐξ οὗ, σικχὸς (siccus λατ.) καὶ τὸ κοινὸν σίχαμα. Ὅθεν ἡ ὀνομασία «Σιχαινὰ» δηλοῖ τοπεῖα βδελυρά, οὐχὶ ἕνεκα τῆς πρὸς ἐξιλέωσιν τῆς θεᾶς διαπραττομένης κατ' ἔτος ἀνθρωποθυσίας, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν τῷ ναῷ διαπραχθείσης βδελυρᾶς τῆς Κομαιθοῦς πράξεως, κινούσης εἰς ἀηδίαν πάντα εὐσεβῆ ἀστόν.

Ἐπὶ τοῦ Μειλίχου ᾠκοδομήθη γέφυρα μαρμάρινος τῷ 1880 κατὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν Αἰγίου· ἑτέρα δὲ ἄγει εἰς τὸ χωρίον κάτω Σιχαινά.

Ὁ ποταμὸς Μείλιχος δύναται νὰ ὀνομασθῇ χείμαρρος, καθόσον τὸ θέρος ἐλάχιστον ἔχει ὕδωρ· κατερχόμενος δὲ διὰ τοῦ χωρίου Βούντελης, καλεῖται ἐκεῖ «ποτάμι τῆς *Βούντελης.*» Ὁ Dodwelle ἐνόμισεν, ὅτι θ' ἀνεύρῃ τὸν Μείλιχον ἐν τοῖς πηγαίοις ὕδασι, τοῖς κατερχομένοις διὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ ὑδραγωγείου, καὶ γνωστοῖς τὸ πάλαι ὑπὸ τοὔνομα «*Μελικουκιᾶς,*» ἀλλ' ἡ ἰδέα αὐτοῦ ἐστὶν ἐσφαλμένη (1).

Χάραδρος. (Βελβιτσάνος). Πρὸς ἄρκτον τῶν Πατρῶν, μεταξὺ τῶν ποταμῶν Μειλίχου (Σιχαινῶν) καὶ Σελέμνου (Καστριτσάνικο ποτάμι), ῥέει ὁ εἰρημένος ποταμὸς Χάραδρος. Οἱ εὐφάνταστοι πρόγονοι ἡμῶν ἐδόξαζον, ὅτι τὰ κατὰ τὸ ἔαρ ἐξ αὐτοῦ πίνοντα ποίμνια ἔτικτον συνήθως ἄῤῥενα, τούτου δ' ἕνεκεν οἱ νομεῖς εἰς ἄλλο τῆς χώρας μέρος μετέφερον αὐτά, πλὴν τῶν ἀγελάδων· ταύτας δ' ἐγκατέλειπον ἐνταῦθα, διότι καὶ πρὸς τὰς θυσίας οἱ ταῦροι καὶ εἰς ἄλλας ἐργασίας ἦσαν ἐπιτηδειότεροι τῶν ἀγελάδων, ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων κτηνῶν τὸ θῆλυ, κατὰ Παυσανίαν, τιμᾶται πλειότερον.

(1) Expédition Scientifique de Morée p. 22.

Ὁ ποταμὸς οὗτος, ἐπὶ Ἐνετοκρατίας, ἐκαλεῖτο Βελεβίτζος, ὡς ἐκ τῆς καλῆς αὐτοῦ ἰδιότητος, (bel-vizio) τοῦ νὰ τίκτωσιν ἄῤῥενα τὰ ἐξ αὐτοῦ πίνοντα κτήνη. (1) Ἤδη καλεῖται Βελβιτσάνος, καὶ ῥέων πλησίον τῶν χωρίων Βελβίτσι καὶ Μποζαΐτη ἐκβάλλει εἰς τὸν Πατραϊκὸν κόλπον. Ἐκλήθη δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Χάραδρος, διότι δὲν ἔχει τακτικὴν κοίτην, ἀλλὰ τῇδε κἀκεῖσε στρεφόμενος ποιεῖ χαράδρας, καὶ εἶναι κατὰ τὸν χειμῶνα καταστρεπτικώτατος εἰς τοὺς πέριξ γαιοκτήμονας.

Σέλεμνος. (Καστριτσιάνικο ποτάμι).

Κατὰ τὸ βόρειον τῶν Πατρῶν καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Χαράδρου ῥέει ὁ ποταμὸς Σέλεμνος. Ἦν δὲ ὁ Σέλεμνος μειράκιον ὡραῖον καὶ ἔβοσκεν ἐνταῦθα τὰ ποίμνια αὐτοῦ· ἠγαπήθη δὲ διαπύρως, σὺν τῷ χρόνῳ, ὑπὸ τῆς θαλασσίας νύμφης Ἀργυρᾶς, ἥτις ἀνερχομένη ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ἐφοίτα καὶ ἐκοιμᾶτο μετ' αὐτοῦ παρὰ τὸν ποταμόν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ οὔτε ὡραῖος ἐφαίνετο εἰς αὐτὴν πλέον ὁ Σέλεμνος, οὔτε ἤθελε νὰ φοιτᾷ παρ' αὐτῷ. Μονωθέντα δὲ τὸν Σέλεμνον τῆς Ἀργυρᾶς καὶ τελευτήσαντα ὑπὸ τοῦ ἔρωτος ἐποίησεν ἡ Ἀφροδίτη ποταμόν. «Λέγω δὲ τὰ ὑπὸ Πατρέων λεγόμενα· καὶ ἥρα γὰρ καὶ ὕδωρ γενόμενος Ἀργυρᾶς, καθότι ἔχει καὶ ἐπὶ τῷ Ἀλφειῷ λόγος Ἀρεθούσης ἔτι ἐρᾶν αὐτόν, δωρεῖται καὶ τῷδε Ἀφροδίτη Σέλεμνον, ἐς λήθην ἄγει τὸν ποταμὸν Ἀργυρᾶς.» (2) Ἐμυθεύετο δέ, ὅτι τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ Σελέμνου ἦν ἀποτελεσματικὸν ἴαμα κατὰ τοῦ ἐκηβόλου ἔρωτος, εἴς τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας, οἵτινες ἅμα ἐλούοντο εἰς λήθην κατέπιπτον τοῦ ἔρωτος. Ἐὰν δὲ ὁ λόγος οὗτος, κατὰ Παυσανίαν, ἦν ἀληθὴς ἀντὶ πολλῶν χρημάτων τιμιώτερόν ἐστιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ ὕδωρ τοῦ Σελέμνου. Νῦν ὁ ποταμὸς οὗτος καλεῖται «ποτάμι τοῦ Καστριτσιοῦ», καθὸ ῥέων παρὰ τὸ χωρίον Καστρίτσι.

(1) Τὸ ἀνωτέρω πλεονέκτημα δὲν ἀπαντᾷ καὶ εἰς τοὺς κατοίκους τῶν παρὰ τὸν ποταμὸν χωρίων Βελβιτσίου καὶ Μποζαΐτη, καθότι τοῦ μὲν οἱ ἄῤῥενες εἶσιν ἰσάριθμοι τῶν γυναικῶν, τοῦ δὲ ἐλάσσονες.—Τὸ χωρίον Βελβίτσι ᾠκίσθη πολὺ βραδύτερον καὶ τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ποταμοῦ ἔλαβεν, οὐχὶ δὲ ὁ ποταμὸς ἐκ τοῦ χωρίου. (2) Παυσ. Ἀχαϊκ. Ζ. κεφ. 23,

Βολιναῖος. Ἔρρεε κατ' ἀνατολὰς τῆς πολίχνης Ἀργυρᾶς. (ὅρα πόλις Βολίνα).

Γλαῦκος. (Λεύκα). Πρὸς νότον τῶν Πατρῶν καὶ εἰς 25′ ἀπόσπασιν, ῥέει ὁ ποταμὸς Γλαῦκος, κληθεὶς οὕτως ὑπὸ τῶν Ἰώνων, διότι ὁμώνυμος τούτου ἦν καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. (1) Ἐμυθεύετο δὲ ὁ Γλαῦκος ὅτι ἦν υἱὸς τοῦ ἐκ Βοιωτίας Ἀνθηδόνος καὶ τῆς Ἀλκυόνης, ἄριστος δὲ κολυμβητὴς καὶ ἁλιεύς, καὶ ὅτι ἐμμανὴς γενόμενος ἐπήδησεν εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ συγκατελέχθη μεταξὺ τῶν λοιπῶν θαλασσίων θεοτήτων. Ἦν δὲ καὶ ἔμπειρος μάντις καὶ παρ' αὐτοῦ λέγεται, ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἐδιδάχθη τὴν μαντικὴν τέχνην. (2) Κατὰ τὸν Γεωγράφον Μελέτιον (σελ. 362) «ὁ Γλαῦκος ἁλιεύων ποτὲ συνέλαβεν ἰχθὺν νεκρὸν καὶ ῥίψας αὐτὸν κατὰ γῆς ἔτυχε νὰ προσεγγίσῃ εἰς βοτάνην, ἀφ' ἧς εὐθὺς ἀνέζησε, τὸ ὁποῖον ἰδὼν καὶ αὐτὸς καὶ φαγών, γέγονεν ἀθάνατος, ἀλλ' οὐκ ἀγήρως, καὶ ἥλατο εἰς τὴν θάλασσαν.»—Ἤδη ὁ ποταμὸς Γλαῦκος, ἐκ παραφθορᾶς, καλεῖται Λεῦκα. (Γλαῦκος. Λαῦκος, Λευκᾶς, ὡς ἐν χειρογράφῳ (3) τοῦ 12ου μ.Χ. αἰῶνος ἀναφέρεται, καὶ ἤδη Λεύκα). Ἔχει δὲ τὰς πηγάς του 2 ½ λεύγας πρὸς ἀνατολὰς εἰς τὸ ὄρος Παναχαϊκόν. Κατὰ τὸν χειμῶνα ὁ ποταμὸς οὗτος εἶναι καταστρεπτικώτατος εἰς τοὺς πέριξ γαιοκτήμονας. Πολλάκις ἐπ' αὐτοῦ ἀνηγέρθησαν γέφυραι ξύλινοι, ἀλλ' ὁ ὁρμητικὸς αὐτοῦ ῥοῦς, συνοδευόμενος ὑπ' ὀγκολίθων, ὁτὲ μὲν διέσπασεν, ὁτὲ δ' ἐπέχωσε ταύτας.

Ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1815) μόλις διεκρίνετο ἐπ' αὐτοῦ μακρὰ λιθίνη γέφυρα μετὰ τριῶν χαμηλῶν τόξων, ὑφ' ἃ ἔῤῥεε κατ' ἀρχαιοτέραν ἐποχήν· ἀλλ' αὕτη κεχωσμένη ἤδη ἐστὶν ἡ γέφυρα. Ὁ δὲ ποταμὸς ἔκτοτε ἤλλαξε κοίτην κατὰ 400 περίπου μέτρα πρὸς μεσημβρίαν, ὅθεν ἐστράφη μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον πρὸς τὴν ἤδη καθορωμένην διεύθυνσιν. Τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ, κατὰ τὸ θέρος, μεταχειρίζονται οἱ πέριξ πρὸς ἄρδευσιν λαχανοκήπων καὶ ἀραβοσίτου, ὡς τὸ πάλαι τοῦ ἐξαιρέτου βάμβακος, ὅνπερ πα-

(1) Διον. Περιηγ. σελ. 173. (2) Εὐριπ. Ὀρεστ. Τ. 364. (3) Τὸ χειρόγραφον τοῦτο παραθέτομεν ἐν τῷ Γ′. Κεφαλ. τοῦ Δ′. Μέρους τοῦ παρόντος πονήματος.

ρῆγεν ἅπασα ἡ μεσημβρινὴ τοῦ Γλαύκου πεδιάς. (Γλαυκιάς). Αἱ ἐκβολαὶ τοῦ Γλαύκου εἶναι 5 χιλιόμετρα μακρὰν τῆς πόλεως, ἐν αἷς οἰκοῦσιν, ὡς ἐκ τῶν λιμναζόντων ὑδάτων, ὑδροχελῶναι, νερόφειδα, τὰ κοινῶς λεγόμενα, καὶ ἄλλα ὑδρόβια ζῶα.

Ἑλεκίστρα (ποτάμι Ἑλεκίστρας ἢ Διακονιάρης). Ἐν μίλιον ἐντεῦθεν τοῦ Γλαύκου ῥέει ὁ χειμαῤῥος Ἑλεκίστρα ἢ Διακονιάρης. Ἡ δὲ λέξις Διακονιάρης, κατὰ Pouqueville, ἦν γενικὴ τῶν χειμάῤῥων ἐν Ἀχαΐᾳ ἐκείνων, οἵτινες δὲν πηγάζουσιν, ἀλλ' ἐκ βροχῶν λαμβάνουσι τὸ ὕδωρ, καὶ κατὰ τὴν κοινὴν φράσιν διακονεύουσιν αὐτό. (ἐπαιτοῦσι).

Γ'. Ὕδατα στάσιμα.

Τενάγη. Εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ προμνημονευθέντος Γλαύκου, ὑπάρχει τέναγος διῆκον κατὰ μῆκος τῆς παραλίας, εἰς ἔκτασιν 500 περίπου μέτρων, σχηματισθὲν ἐκ τῆς ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν ὑδάτων καταφερομένης πλήρους ὀργανικῶν οὐσιῶν ἰλύος. Τὸ τέναγος τοῦτο, ὁσάκις πνέωσι νότιοι ἄνεμοι κατακλύζεται ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἰδίως ἐν χειμῶνος ὥρᾳ, ὅτε οἱ νότιοι ἄνεμοί εἰσι συνηθέστεροι, ὅταν δὲ πνέωσι βόρειοι ἄνεμοι καὶ ἰδίως ἐν ὥρᾳ θέρους, ἀποξηραίνεται, αἱ δὲ ἐν αὐτῷ ὀργανικαὶ οὐσίαι, θαλάσσιαί τε καὶ χερσαῖαι, σηπόμεναι ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ἡλίου, ἀναδίδουσι τὰ γνωστὰ τῶν τοιούτων τεναγῶν μιάσματα, διαδιδόμενα κατὰ τὴν φορὰν τῶν ἑκάστοτε πνεόντων ἀνέμων εἴς τε τὴν πόλιν καὶ τὰ χωρία καὶ τὰ πέριξ, ὧν οἱ κάτοικοι ἐν θέρει μαστίζονται ὑπὸ ἑλωδῶν πυρετῶν.

Ἕτερα δύο τενάγη, ἐν εἴδει γλώσσης εἰσδύοντα ἐν τῇ θαλάσσῃ εἰς ἔκτασιν 100 περίπου μέτρων, εὑρηνται ἐν τῇ βορείᾳ πεδιάδι, κατὰ τὰς ἐκβολὰς τῶν χειμάρρων Μειλίχου (Σιχαινῶν) καὶ Χαράδρου (Βελβιτσάνου). Ἡ μεταξὺ τῶν τεναγῶν τούτων χώρα εἶναι ἑλώδης καὶ καλεῖται κοινὸς «βάλτος», ἔχει δ' ἔκτασιν 1000 καὶ ἐπέκεινα στρεμμάτων.

Καὶ ἐκ τῶν τεναγῶν τούτων ὅταν πνέωσι βόρειοι ἄνεμοι, ἀ-

ποσύρονται τὰ ὕδατα εἰς μεγίστην ἀπόστασιν, αἱ δὲ καταλειπόμεναι ὀργανικαὶ οὐσίαι σηπόμεναι ἀναδίδουσιν ἐπίσης μιάσματα, καταλυμαινόμενα τὰ πέριξ χωρία καὶ τὴν πόλιν.

Ἅπασα λοιπὸν ἡ παράλιος μοῖρα τῆς βορείου πεδιάδος, ἀπὸ τοῦ βορείου ἄκρου τῆς πόλεως (προαστείου τοῦ Ἁγίου Διονυσίου) μέχρι τοῦ φρουρίου Ῥίου, εἶναι τελματώδης, ἀναβλύζουσι δὲ καὶ ἐν αὐτῇ κατὰ τόπους ὕδατα, ἐν οἷς κοάζουσιν οὐκ ὀλίγοι βάτραχοι. (1)

Περὶ τοῦ τέως τέλματος, παρὰ τὴν ὁδὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, δὲν δύναται νὰ γείνῃ πλέον λόγος, ἐπιχωσθέντος ἀπό τινος ἤδη χρόνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Κλίμα—Προϊόντα.

Οἱ πρόγονοι ἡμῶν ὑπ' ὄψει ἔχοντες τὸ ἀπόφθεγμα τοῦ ἀρχαίου ποιητοῦ Φωκυλίδου «ὑγεία καὶ νοῦς ἐσθλὰ τῷ βίῳ δύω», (2) ἀνήγειρον τὰς κατοικίας αὐτῶν εἰς ὑψηλὰς καὶ εὐαέρους τοποθεσίας, προτιμῶντες μᾶλλον τὸν θυμοφόρον τῶν ὀρέων ἀέρα ἢ τὴν ἰοδοῦχον τῆς θαλάσσης αὔραν. Ὑπὸ ἔποψιν δὲ ὑγιεινήν, ἵνα μὴ μακρηγορῶμεν, αἱ Πάτραι, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐθεωροῦντο καὶ συγκατελέγοντο μεταξὺ τῶν ὑγιεινοτάτων πόλεων. Ὅτι δὲ τὸ κλίμα τῶν Πατρῶν συνετέλει εἰς τὴν ἀνάῤῥωσιν τῶν ὑπὸ νοσημάτων προσβαλλομένων καὶ ἀδυνάτως ἐχόντων, τεκμηριοῦμεν ἔκ τινος ἐπιστολῆς τοῦ Κικέρωνος προτρέποντος τὸν ἑαυτοῦ φίλον Τύρωνα, ἵνα ἐν Πάτραις διαμείνῃ, ἐφ' ὅσον χρόνον ἐνόμιζεν ἱκανόν, πρὸς ἀνάῤῥωσίν του. (3) Τοιαύτη ἡ πόλις τῶν Πατρῶν ἐθεωρεῖτο καθ' ἅπασαν τὴν Ῥωμαϊκὴν καὶ Βυζαντινὴν ἐποχήν· δυστυχῶς ὅμως οἱ διαδοχικῶς κρατήσαντες

(1) Χ. Π. Κορύλλου «Περὶ ἰκτερωδ. αἱματουρ. πυρετοῦ» σελ. 5. (2) Προβλ. Ἐπίχαρμον «Ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θνατῷ—δεύτερον δὲ καλὸν φυὰν γενέσθαι—τρίτον δὲ πλουτεῖν ἀδόλως—καὶ τὸ τέταρτον ἡβᾶν μετὰ φίλων. (3) Lib. XIII ep. 17.

ταύτης, Ἐνετοὶ καὶ Τοῦρκοι, ἐπὶ τοσοῦτον παρημέλησαν τῆς καθαριότητος καὶ τῆς δι' ὑπονόμων ἐξαγωγῆς τῶν διεφθαρμένων ὑδάτων, ὥστε αὕτη ὑπὸ παντοίων κατατρυχομένη νοσημάτων, κατέστη περιώνυμος διὰ τὴν ἀπαντῶσαν καχεξίαν καὶ τὴν μεγάλην θνητότητα τῶν κατοίκων αὐτῆς. (1) Κατὰ πόσον δὲ ἤδη τὸ κλίμα τῶν Πατρῶν ἐβελτιώθη, ματυρεῖ ἐναργῶς ἡ ὧδε παρατιθεμένη συνοπτικὴ ἔκθεσις τοῦ φίλου ἰατροῦ καὶ Προέδρου τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Πατρέων κ. Γεωρ. Διαμαντοπούλου. «Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν κειμένη κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Παναχαϊκοῦ ὄρους, περιέχει ἅπαντα τὰ στοιχεῖα τῆς ὡραιότητος καὶ τῆς μεγάλης ποικιλίας τοῦ Ἑλληνικοῦ κλίματος. Αἱ ὧραι τοῦ ἔτους διαδέχονται ἀλλήλας ἀνεπαισθήτως, διατρέχουσι δὲ ἤπιοι καὶ τερπναί, οὔτε ἐπὶ μεγάλῃ θερμοκρασίᾳ διακρινόμεναι, οὔτε ἐπὶ ψύχει μεγάλου βαθμοῦ. Οὕτω ἡ θερμοκρασία, κατὰ μὲν τὸν χειμῶνα σπανίως καταπίπτει κάτωθεν τοῦ 0°, κατὰ δὲ τὸ θέρος περὶ τὴν μεσημβρίαν ἀνέρχεται τὸ πολὺ μέχρι 30° ἕως 32° τοῦ ἑκατοβάθμου.

Αἱ Πάτραι, ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ποσότητος τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, δύνανται νὰ θεωρηθῶσι μᾶλλον ὡς ὑγρὸν κλίμα, ἀλλ' εὐτυχῶς τὸ τοιοῦτον δὲν εἶναι τόσον σύνηθες. Αἱ βροχαὶ συνήθως ἄρχονται κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου. Τὰς πρώτας ταύτας βροχὰς πολλάκις παρακολουθεῖ κατὰ Σεπτέμβριον εὐδία μετὰ ξηρασίας, μέχρις οὗ κατ' Ὀκτώβριον, Νοέμβριον κλπ. λάβωσι τὴν κανονικήν των πρόοδον. Ἡ χιὼν σπανίως παραμένει ἐπὶ τῆς Πατραϊκῆς πεδιάδος, ἀλλὰ καὶ τότε μόνον ἐπὶ ὀλίγας ὥρας ἐπικάθηται, πρὸς παροδικὴν τέρψιν τῶν κατοίκων.

Ἐκ τῶν ἀνέμων ἐπικρατέστεροι ἐν Πάτραις εἰσὶν οἱ Βόρειοι καὶ Βορειοανατολικοὶ καὶ οἱ Νοτιοδυτικοὶ καὶ Νότιοι. Τῶν ἀπογείων ἀνέμων κοινότατός ἐστι ὁ ἀπὸ τοῦ Παναχαϊκοῦ κατερχόμενος, ὅστις, κατὰ τὰς θερμὰς τοῦ ἔτους ὥρας κανονικῶς σχε-

(1) Περὶ τῆς κατὰ τὴν Ἐνετο-Τουρκοκρατίαν θνητότητος ὅρα σχετ. κεφάλαιον παρούσης ἱστορίας.

δὸν καθ' ἑσπέραν πνέων δι' ὅλης τῆς νυκτός, μαλάσσει κατὰ πολὺ τὴν τῆς ἡμέρας θερμότητα.

Ἡ γενικευθεῖσα, καθ' ὅλην τὴν Πατραϊκὴν πεδιάδα, φυτεία τῆς ἀμπέλου καὶ σταφιδαμπέλου, περιώρισεν εἰς βαθμὸν μέγιστον τὰ περὶ τὴν πόλιν ἕλη, οὐδεμία δὲ ἀμφιβολία ὅτι ἐντὸς ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος θὰ ἐκλείψωσιν ἐντελῶς καὶ δὲν θὰ ἀπομείνωσιν, ἢ τὰ πρόσκαιρα ἐκεῖνα ἕλη, ἅτινα κατ' ἔτος συντελοῦσιν οἱ ἑκατέρωθεν τῆς πόλεως ῥέοντες χείμαῤῥοι.

Ἐντεῦθεν δυνατὸν πᾶς τις νὰ κρίνῃ, ὅτι ὑπὸ ἔποψιν τῆς δημοσίου ὑγείας ἡ πόλις τῶν Πατρῶν καθίσταται ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ὑγιεινοτέρα. Καὶ ἀληθῶς ἀπό τινων ἐτῶν εὔκολον εἶνε νὰ ἀντιληφθῇ τις ὅτι οἱ ἑλώδεις πυρετοὶ κατέστησαν, οὐ μόνον σπανιώτεροι, ἀλλὰ καὶ ἀπώλεσαν πολὺ τῆς προτέρας βαρύτητος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐνῷ πρότερον συνηθέστατα ἀπήντων τὰ παντοῖα εἴδη τῶν βαρέων καὶ κακοήθων πυρετῶν, σήμερον σπανιώτατα δύναταί τις νὰ ἀπαντήσῃ κακοήθη τινὰ πυρετόν. Ἐν γένει δέ, καὶ αἱ συνέπειαι τῶν ἑλωδῶν πυρετῶν ἀπαντῶσιν ἐπίσης σπανιώταται· διὸ καὶ δύσκολον εἶναι νὰ ἴδῃ τις τὰς ἑλώδης ἐκείνας καχεξίας μὲ τὴν χαρακτηριστικήν των χροιάν, ὡς σπάνιον εἶνε ἐν τῇ πόλει νὰ ἀπαντήσῃ τις τὰς μεγάλας ἐκείνας ἐξογκώσεις τῶν ὑποχονδρίων σπλάγχνων. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι, εἰς τοῦτο οὐκ ὀλίγον συντελοῦσιν ἥτε εὐχέρεια περὶ τὴν χρῆσιν τῆς θειϊκῆς κινίνης καὶ ἡ σχετικὴ εὐζωΐα τῶν κατοίκων, ἀλλὰ βεβαίως τὰ πρωτεῖα πρὸς τοῦτο κατέχει ἡ σχετικὴ ἐλάττωσις τῆς περὶ τὴν πόλιν ἑλώδους ἐπιφανείας.

Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ἐν γένει νοσήματα, ἐπιδημικά τε καὶ μή, αἱ Πάτραι εὑρηνται ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὰς λοιπὰς τοῦ Βασιλείου πόλεις. Ἅπασαι αἱ ἐπιδημικαὶ νόσοι ἐπεσκέφθησαν καὶ τὰς Πάτρας, ἐξαιρουμένης μόνης τῆς χολέρας, ἥτις καί τοι δὶς διῆλθεν ἐγγύτατα αὐτῶν, οὐδαμῶς δὲν ἀνεπτύχθη ἐν τῇ πόλει. Τοῦτο οἱ κάτοικοι ἀπέδωκαν εἰς τὴν τοῦ πολιούχου Ἁγίου ἐξαιρετικὴν προστασίαν, ἀλλὰ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἀποδοτέον τοῦτο, εἰς τὴν ἰδιότροπον φορὰν τοῦ χολερικοῦ ἰοῦ, ἐκτὸς ἐὰν καὶ ἐν τῷ

μέλλοντι καὶ δι' ἑτέρων παρατηρήσεων πιστοποιηθῇ, τὸ ὑπὸ τῆς χολέρας ἀπρόσβλητον τῆς ἡμετέρας πόλεως, ὡς τοῦτο ἔχει βεβαιωθῇ διὰ τὴν Γαλλικὴν πόλιν τῆς Λυώνης.»

Ἄνεμοι συχνότεροι ἐν Πάτραις (1) τὸν μὲν χειμῶνα καὶ τὸ ἔαρ εἰσὶν οἱ βορειοανατολικοί, τὸ δὲ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον οἱ νότιοι, νοτιοανατολικοὶ καὶ νοτιοδυτικοί. Οἱ Βορρᾶς καὶ Ζέφυρος καὶ Ἀπηλιώτης κυρίως εἰσὶν ἧττον συχνοί. Ἐπὶ τῆς θαλάσσης οἱ βορειοανατολικοὶ ἄνεμοι λαμβάνουσι τὴν διεύθυνσιν τοῦ πρὸ τῆς πόλεως κόλπου, οἱ δὲ νοτιοδυτικοὶ καὶ δυτικοὶ τὴν γραμμὴν τὴν ἐκ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἀράξου (Πάπα) ἐρχομένην. Ὡς τοπικοὺς δὲ ἀνέμους ἔχομεν ἐνίοτε τὸν Ἀπηλιώτην (καταιβατόν), καταπνέοντα ἐκ τοῦ Παναχαϊκοῦ τὸν χειμῶνα μετὰ μεγίστης σφοδρότητος καὶ ὀλίγας ὥρας διαρκοῦντα, καὶ τὸν δυτικόν, ὅστις σπανίως πνέων ἀλλὰ σφοδρῶς, συγκρούει τὰ ἐν τῷ λιμένι προσορμοῦντα πλοῖα. Κατὰ τὸ θέρος ὅταν ἐπικρατῇ γαλήνη πνέουσιν αἱ ἀπόγαιαι αὖραι ἐκ παντὸς τοῦ κοίλου τοῦ παραλίου πρὸς τὴν θάλασσαν μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, ἀπὸ δὲ τοῦ μεσονυκτίου μέχρι τῆς πρωΐας ἐκ τῆς θαλάσσης πνέουσι πρὸς τὴν γῆν οἱ Ζέφυροι. Οἱ ἐτησίαι ἄνεμοι φθάνουσι μέχρις ἡμῶν τὸ θέρος, τούτων δὲ οἱ ἀπὸ τοῦ βορειοανατολικοῦ πνέοντές εἰσιν ἀσθενεῖς καὶ πνέουσιν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς μέχρι τῆς δύσεως καθ' ἑκάστην. Οἱ βόρειοι καὶ βορειανατολικοὶ ἄνεμοι τὸ μὲν θέρος εἰσὶ ξηροὶ καὶ θερμοί, τὸν δὲ χειμῶνα ξηροὶ καὶ ψυχροί, πνέοντες κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τῶν χιονοσκεπῶν κορυφῶν τοῦ Παρνασσοῦ· οἱ δὲ νότιοι, ΝΔ, ΝΑ, καὶ Δυτικοί, τὸν μὲν χειμῶνά εἰσιν ὑγροὶ καὶ θερμοὶ καὶ δι' αὐτῶν ἔχομεν τοὺς ὄμβρους τοῦ φθινοπώρου καὶ τοῦ χειμῶνος, τὸ δὲ θέρος εἰσὶν ἧττον θερμοὶ τῶν βορείων καὶ δροσεροί. Διὰ τὰς πνοὰς τῶν νοτίων, ΝΑ καὶ

(1) Ἐν τινι συνεδριάσει τῆς ἐν Λονδίνῳ Μετεωρολογικῆς Ἑταιρίας ἀνεγνώσθη πραγματεία τοῦ αἰδεσίμου ἱερέως Ἔβερτ Βόυς «Ἀποτελέσματα μετεωρολογικῶν ἐν Πάτραις παρατηρήσεων κατὰ τὰ ἔτη 1874 καὶ 1875». Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ πολλὰ ἀναφέρονται περίεργα περὶ τοῦ κλίματος τῶν Πατρῶν ὑπὸ ὑγιεινὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν.— Δυστυχῶς δὲν εἴχομεν ἤδη πρόχειρον τὴν πραγματείαν ταύτην, ὅπως ἀποσπάσωμεν ἐξ αὐτῆς τὰ ἐνδιαφέροντα,

ΝΔ ἀνέμων οὐδὲν σπουδαῖον κώλυμα ἐπιπροσθεῖ, διότι πρὸς τὰ σημεῖα ταῦτα ἐκτείνονται αἱ πεδιάδες τῆς Ἠλείας καὶ πέραν τούτων ἡ Μεσόγειος Θάλασσα. (1)

Βροχαί.—Ἐν ὥρᾳ χειμῶνος καὶ ἔαρος βρέχει ἐν Πάτραις ἀρθόνως, ἐνίοτε δὲ τὸν χειμῶνα πνεόντων νοτιοδυτικῶν ἀνέμων, αἱ βροχαὶ διαρκοῦσιν ἐπὶ πολλὰ ἡμερονύκτια μετ' ἀσημάντων καὶ βραχυτάτων διακοπῶν. Αἱ βροχαὶ συνήθως εἶναι ῥαγδαῖαι, οἱ κεραυνοὶ εἰσὶ συνήθεις τὸ φθινόπωρον, ἡ δὲ χάλαζα συνηθεστέρα τὸ ἔαρ. Θύελλαι ὑπὸ τὴν ἀληθῆ τοῦ ὅρου σημασίαν καὶ καταιγίδες σπανιώτατα ἐπισκήπτουσιν ἐνταῦθα. Τὸ ποσὸν τοῦ κατ' ἔτος καταπίπτοντος ὕδατος δὲν κατεμετρήθη ἐπιστημονικῶς· ἐν γένει ὅμως δύναταί τις εἰπεῖν ὅτι τὸ καταπίπτον εἶναι ἄφθονον. Χιὼν σπανιώτατα πίπτει ἐν τῇ πόλει κατὰ δεκαετίαν περίπου καὶ διαρκεῖ ὀλίγας μόνον ὥρας ἢ τὸ πολὺ μέχρι τῆς μεσημβρίας. (2)

Βαρομετρικαὶ παρατηρήσεις. Ἡ μέση θερμότης τῆς πόλεως δὲν κατεμετρήθη, ἐπίσης δ' ἐλλείπουσι καὶ βαρομετρικαὶ παρατηρήσεις· ἐν γένει ὅμως ἐν ὥρᾳ μεγίστου ψύχους σπανίως τὸ θερμόμετρον καταβαίνει ὑπὸ τὸν +8°Κ. Ἐν ὥρᾳ δὲ μεγίστου θάλπους ἀνέρχεται καὶ μέχρι τοῦ +35°Κ. Ἡ συνήθης ὅμως θερμότης ἐν ὥρᾳ μὲν χειμῶνος εἶναι +12°—18°Κ. ἐν ὥρᾳ δὲ θέρους 28°—35°Κ.—(3) Ὁ Pouqueville (4) ἀναφέρων τὸν ὁμοεθνῆ ἀστρονόμον Beauchamp προσδιορίζοντα τὸ βόρειον πλάτος τῶν Πατρῶν εἰς 38° 12′ 41″ προστίθησιν, ὅτι αἱ Πάτραι καί τοι οὖσαι ἀρκτικώτεραι τῶν Ἀθηνῶν ἔχουσιν ἀσυγκρίτως κλίμα τὸ μὲν θέρος θερμότερον (;) τὸν δὲ χειμῶνα εὐκραέστερον. Πολλάκις αἱ φθινοπωριναὶ ἐν Πάτραις ἡμέραι ὁμοιάζουσιν ἐκείναις τοῦ ἔαρος· διότι οἱ μὲν ἀγροὶ εἰσὶν ἔτι κεκαλυμμένοι ὑπὸ χλόης, ἡ δὲ ἀηδὼν ἡμικεκρυμμένη ἐν τοῖς χαμαιβάτοις ἐκπνέει τοὺς τελευταίους αὐτῆς στόνους καὶ τὰ φυλλώματα κιτρινόχροα καταπίπτοντα ἐνθρυλλοῦσι διὰ τοῦ

(1. 2. 3) Ὅρα πραγματείαν, περὶ ἰκτερώδους αἱματουρικοῦ πυρετοῦ, τοῦ φίλου καὶ εὐπαιδεύτου ἰατροῦ κ. Χρ. Π. Κορύλλου καταγινομένου ἀξιεπαίνως ἀπό τινος χρόνου εἰς κλιματολογικὰς κλπ. μελέτας. (4) Voyage dans la Gréce T. IIIp. 512.

ψιθύρου τῷ φθισιῶντι τὴν προσεχῆ τοῦ βίου του δύσιν.

Προϊόντα τοῦ Δήμου Πατρῶν εἰσίν, οἶνος, δημητριακοὶ καρποί, ὄσπρια, ἔλαιον, μέλι, κηρός, μέταξα καὶ σταφίς.—Τὸ ἔδαφός ἐστι εὐφορώτατον καὶ ἡ βλάστησις πλουσία· ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ γεωργία ἐν Πάτραις τυγχάνει παρημελημένη, ὀλίγων σχετικῶς καλλιεργούντων τὴν ζείδωρον ἄρουραν, τῶν δὲ πολλῶν τρεπομένων εἰς τὸ ἐμπόριον, τὰς γνωστὰς ἐπιστήμας (δικηγόροι, ἰατροὶ) ἢ τὴν ὑπαλληλίαν. Τὴν σπουδαιότητα τῆς γεωργίας, ἀντὶ παντὸς ἄλλου ματαίου ἐπαίνου, μαρτυροῦσιν οἱ ἑξῆς πρὸς Κριτόβουλον λόγοι τοῦ σοφοῦ Σωκράτους· «Ἡγοῦμαι ὅτι τῆς γεωργίας οὐδ' οἱ πάνυ μακάριοι δύνανται ἀπέχεσθαι, καὶ ὅτι ἐνδοξοτάτη εἶναι πρὸς τῶν πόλεων αὕτη ἡ βιοτεία, ὅτι καὶ πολίτας ἀρίστους καὶ εὐνουστάτους παρέχεσθαι δοκεῖ τῷ κοινῷ.» Αἱ Πάτραι ἢ μᾶλλον κατὰ Θεόφραστον ἡ Πατραϊκὴ χώρα ἦτον ὀνομαστή, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, διὰ τὸ δαῦκον (carota) καὶ τὴν τραγάκανθαν. «Ἐν Ἀχαΐᾳ δὲ ἥτε τραγάκανθα πολλὴ καὶ οὐδὲν χείρων ὡς οἴονται τῆς Κρητικῆς ἀλλὰ καὶ τῇ ὄψει καλλίων· καὶ δαῦκον περὶ τὴν Πατραϊκὴν διαφέρον, τοῦτο δὲ θερμαντικὸν φύσει, ῥίζαν δὲ ἔχει μέλαιναν.» (1) Πολλαχοῦ τῶν Πατρῶν, λέγει ὁ ἰατρὸς Σπόν, (2) φύεται ἡ πολύτιμος μελία, ἀφ' ἧς στάζει ἡ ἰατρ. μάννα, καὶ ἐξ ἧς οἱ ἀρχαῖοι κατεσκεύαζον τὰ ἔγχη ἢ δόρατα, ἅτινα νῦν φεῦ! κοσμοῦσι τὰς πινακοθήκας ἀρχαιοκαπήλων.—Τὸ δὲ σπουδαιότατον καὶ ἐπικερδέστατον προϊὸν τῆς Πελοποννήσου ἐστὶν ἡ Κορινθιακὴ σταφίς· καὶ ἵνα μὴ ἐν σιγῇ παρέλθωμεν τὸ προϊὸν τοῦτο, εἰς ὃ μέγα μέρος τῶν Πατρέων ὀφείλει τὴν ὑλικὴν προαγωγήν του, καὶ ἡ πόλις τῶν Πατρῶν τὸν ἐξωραϊσμὸν καὶ τὸν πυκνὸν οἰκισμόν της, ἐν συντομίᾳ παρακατιόντες πραγματευόμεθα τὰ τοῦ προϊόντος τούτου.

Ἡ Κορινθιακὴ σταφίς, (vitis corinthiaca ἢ apyrena) περὶ ἧς ἐλάχιστον ποιεῖται λόγον ὁ Wheler ἐν τῷ Voyage de Dalmatie, de Grèce et du Levant (1675), εἶναι ὁ καρπὸς τῆς γνωστῆς σταφιδαμπέλου, ὃν ὁ Linné προσδιορίζει διὰ τοῦ ὀνό-

(1) Περὶ φυτῶν ἱστορία Βιβλ. Θ. 15. 20. 2. (4) Voyage de Dalmatie de Grèce etc.

ματος petit raisin corinthien, uva-passa minima ἢ passula corinthiaca.-Ἡ πρώτη ἀποστολὴ σταφίδος εἰς Μασσαλίαν καὶ εἰς ἄλλας μεγάλας ἀγορὰς τῆς Εὐρώπης, ἐγένετο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐκ τῆς Κορίνθου, διὸ καὶ σταφὶς Κορινθιακὴ ἐκλήθη. Ἐκαλλιεργεῖτο δὲ τότε ἡ σταφίς, ἐπὶ τῶν καταφόρων μερῶν, ἅτινα ἐκ τοῦ Ἰσθμοῦ διήκουσι πρὸς τὰς δύο θαλάσσας, καὶ διὰ τῶν ὡραίων αὐτῶν πευκώνων, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, προσείλκυον τὸν Διογένη, ὅστις ὑπὸ τὴν σκιὰν τούτων ἐξαπλούμενος ἀπήλαυε τῆς ἀμερίμνου ἐκείνης φιλοσοφικῆς ζωῆς καὶ τοῦ ὡραιοτέρου ἡλίου, ὅτε ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἐπορεύθη ἐκεῖ πρὸς ἀναζήτησίν του.

Ἡ σταφιδάμπελος δὲν εἶναι αὐτόχθων ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, ἀλλὰ μετεφυτεύθη ἐνταῦθα ἐκ τῆς Ἀσίας, καθότι ὁ Ξενοφῶν (1) ἀναφέρει ὅτι ἐδίδοντο τοῖς στρατιώταις μετὰ τοῦ σιτηρεσίου αὐτῶν καὶ ἀσταφίδες. Ἄγνωστος δὲ τυγχάνει ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ἐκ τῆς Ἀσίας μετεκομίσθη εἰς Πελοπόννησον ἡ σταφιδάμπελος. Ὁ Beaujour ἐν Tableau du commerce de la Grèce 1787--1797 ἀναφέρει, ὅτι οὐδεὶς συγγραφεὺς πρὸ τοῦ 16ου αἰῶνος ποιεῖται μνείαν περὶ σταφίδος, καὶ ὅτι ἡ σταφιδάμπελος μετεκομίσθη ἐκ Νάξου εἰς τὸν Μωρέαν ἐν ἔτει 1580. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Beaujour ἐλέγχεται ἀνακριβής, διότι ἡ Κορινθιακὴ σταφίς, ὡς uva passa, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐν ἔτει 1459 γενομένην τῆς Πελοποννήσου περιγραφήν, ἣν ὁ Wadding εἰληφώς, ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Καρδιναλίου Βησσαρίωνος ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν P. F. Jacques de la Marche, ἐδημοσίευσεν ἐν τοῖς Χρονικοῖς τῶν Ἑλασσόνων ἀδελφῶν. Ἐκ δὲ τῶν ἐρευνῶν, ἃς ἐποιήσατο ἐν ἔτει 1868 εἰς τὰ ἐν Νάξῳ Ἐνετικὰ ἀρχεῖα, ὁ ἀείμνηστος Π. Ἐμμ. Γιαννόπουλος, Ὑπουργὸς ὢν τότε ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ἐπληροφορήθημεν, ὅτι οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ἐγείρεται ὑπόνοια περὶ τῆς ἐν Νάξῳ καλλιεργείας τῆς σταφίδος.

(1) Κυρ. Ἀναβ. Δ'. 4.—Ὁ Πλίνιος (XXIII c 12 et 13) περιγράφει εἴδός τι (ἀ)σταφίδος ἐν πολλοῖς ὅμοιον τῇ νῦν Κορινθιακῇ σταφίδι.—«Uva passa quam astaphida vocant..... Astaphis agria, sive staphis quam uvam taminiam aliqui vocant falso».....

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως οἰκισταὶ καὶ ὄνομα ταύτης Ἀρόη.—Πελασγοί.—Συνεχόμενα πολίσματα.—Τοποθεσία αὐτῶν.—Ἴωνες.

Γνωστόν ἐστι τοῖς πᾶσιν, ὅτι οἱ πρόγονοι ἡμῶν εἴθιζον πάντοτε, ν' ἀποδίδωσι τὴν καταγωγήν των εἰς θεοὺς ἢ ἥρωας, ὡς καὶ τὰς πόλεις νὰ θέτωσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν.--Οἱ μῦθοι οὗτοι δὲν ἐπενοήθησαν εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' εἶχον σκοπόν τινα, ὃν οὐδεὶς ἡμῶν δέον ν' ἀγνοῇ, καθόσον οἱ πλεῖστοι τῶν μύθων εἰσὶ διδασκαλία καὶ ἐμφαίνουσι τὴν ζωηρὰν φαντασίαν τῶν προγόνων ἡμῶν, οἵτινες ὑπὸ μορφὴν ὁρατὴν παρέστησαν τὰ πάντα καὶ αὐτὰς ἔτι τὰς ἰδιότητας τῶν θεῶν αὐτῶν, διὰ ζωηρῶν χρωμάτων. Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς δίδει ἡμῖν σαφῆ ἰδέαν περὶ τῶν Ἑλληνικῶν μύθων λέγων· «Καὶ μηδεὶς ὑπολάβοι με ἀγνοεῖν ὅτι τῶν Ἑλληνικῶν μύθων εἰσί τινες ἀνθρώποις χρήσιμοι· οἱ μέν, ἐπιδεικνύμενοι τὰ τῆς φύσεως ἔργα δι' ἀλληγορίας· οἱ δέ, παραμυθίας ἕνεκα συγκείμενοι τῶν ἀνθρωπείων συμφορῶν· οἱ δὲ ταραχὰς ἐξαιρούμενοι ψυχῆς καὶ δείματα καὶ δόξας καθαιροῦντες οὐχ ὑγιεῖς· οἱ δ', ἄλλης τινὸς ἕνεκα συμπλασθέντες ὠφελείας.»(1).

Ὅθεν μυθολογεῖται ὅτι αἱ Πάτραι ἐθεμελιώθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτόχθονος Εὐμήλου, διδαχθέντος παρὰ Τριπτολέμου τοῦ ἐξ Ἀττικῆς ἐλθόντος τὴν σποράν καὶ τὴν οἰκοδομικήν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀρόσεως τῆς γῆς ὀνομάσαντος τὸ πρῶτον τὴν πόλιν, *Ἀρόην*. Ἦν δὲ ὁ ἀποθεωθεὶς καὶ προστάτης τῆς γεωργίας ἀνακηρυχθεὶς Τριπτόλεμος, υἱὸς τοῦ Κελεοῦ, βασιλέως τῶν Ἐλευσινίων, καὶ τῆς Μετανείρας, ὅστις παρὰ τῆς Δήμητρος τὸν σπόρον λαβὼν περιήρχετο τὴν γῆν, ἐφ' ἅρματος πτερωτῶν δρακόντων, διδάσκων τοὺς ἀνθρώπους ὅσα ἡ Δημήτηρ τοῦτον ἐδίδαξε. Κατὰ πρῶτον λοιπὸν ὁ Τριπτόλεμος, ἐν τῇ Ἀρόῃ ἤροσέν τε καὶ ἔσπειρε τὸν σῖτον, τὸ συμφυὲς (1) τῆς γῆς καταμαθών, ὡσαύτως δ' ὡδήγησε τὸν Εὔμηλον, τίνι τρόπῳ νὰ συνάξῃ ἐν τῇ πόλει Ἀρόῃ τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες ἦσαν ὀλίγοι καὶ διεσπαρμένοι. (2) Ἐγένετο δὲ ἡ ἐν Ἀρόῃ σπορὰ ὑπὸ τοῦ Τριπτολέμου, μετὰ τὸ ἔτος 1409 π.Χ., καθόσον ἐν τῷ ἔτει τούτῳ ἀναφέρεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἐν Ἀττικῇ γεωργίας, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Τριπτολέμου, κατὰ τὸ Πάριον χρονικόν. (3) «Παρὰ τὸ ἀρόσαι οὖν Ἀρόη προσηγορικόν, οὕτως εὗρον ἐν ἐπιγράμμασι τῶν πρώτων.»(4) Καθ' Ἡσύχιον δέ, τὰ ἐκ τοῦ ἀρόω-ῶ παραγόμενα, ὡς Ἀρόη, Ἄρουρα, σημαίνουσι γῆν σπόριμον (5)· κατ' ἄλλους δέ, τὸ ὄνομα Ἀρόη δηλοῖ τὴν ἐφεύρεσιν τῆς ἐργασίας τῆς γῆς, ἣν ὑποδηλοῖ καὶ τὸ λατινικὸν ars-tis (τέχνη).

Οἱ μῦθοι οὗτοι, οὐδὲν ἄλλο σημαίνουσιν ἢ ὅτι ἡ γῆ αὕτη ἦτο γονιμωτάτη πρὸς σποράν, παράγουσα ἰδίως δημητριακοὺς καρπούς, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς προμνησθείσης σπορᾶς σίτου ἐν Ἀρόῃ (6) ὑπὸ τοῦ Τριπτολέμου. Ὁ δὲ Πλίνιος ἀναφέρει περὶ τοῦ σίτου ὅτι, κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν Ἑλλήνων, ἡ Δημήτηρ ἐβελτίωσεν αὐτὸν καταστήσασα γλυκύτατον, δι' οὗ μέχρι τότε οἱ ἄνθρωποι ἐτράφησαν, ὡς ἀναφέρουσιν ἔτι οἱ γνωστοὶ στίχοι τοῦ Οὐϊργιλίου·

Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit: cum jam glandes, atque arbuta sacrae
Deficerent sylvae, et victum Dodona negaret. (7)

Ἤτοι: «Πρώτη ἡ Δήμητρα ἐδίδαξε τοὺς θνητοὺς νὰ σχίζωσι τὴν γῆν διὰ τοῦ σιδήρου (ἀροτριῶσιν), ὅτε ἤδη αἱ βάλανοι καὶ τὰ δένδρα τῶν ἱερῶν δασῶν ἐξέλιπον καὶ ἡ Δωδώνη ἠρνεῖτο τροφήν».

(1) Διον. Ἁλικαρ. Ῥωμ. Ἀρχ. Βιβλ. Α σελ. 245 πρβλ. Πλάτ. Πολ. Β. σ. 377. Ἀριστοτέλ. Πολιτ. Δ. σ. 1336.

(1) Συμφυὲς-εὐφυὲς Vulg. Lect. servat. cod: Lugduno. (2) Ἀθανασ. Σταγειρ. ἐν Ὠγυγ. Τ. Ε. σ. 359. κ. 450. Ἐν χαλκῷ Ἀχαϊκῷ νομίσματι, εἰκονίζεται ὁ Τριπτόλεμος καθήμενος ἐπὶ τοῦ πτερωτοῦ δρακοντείου ἅρματος τῆς Δήμητρος. (ἴδε νομισματ. ἀναλεκτ. Εὐρωπ. Ἐρανιστοῦ). (3) Schoell. Hist. dela Litter. Grèc. etc. T. VIII p. 15 et 16. (4) Μέγα Ἐτυμολογ. 147. 37. Ἀρόη : Ἀρόω-ῶ παρὰ τὸ Ἄρης ὁ σίδηρος· «σιδήρῳ γὰρ τέμνεται ἡ γῆ διὰ τὴν ὕνιν.» (5) Ἄρουρα ἐν Μεγάλ. Θησαυρ. Ἐβρίκου Στεφάνου. Ἡσίοδος ἐν Ἔργοις καὶ ἡμέραις στιχ. 477. «Ἀρόης χθόνα». (6) Ἐσφαλμένως ὁ ἐκ Φθίας Στεφ. Κομμητᾶς, ἐν τῇ μυθολογίᾳ αὐτοῦ, καλεῖ τὴν πόλιν Ἀρίαν ἀντὶ Ἀρόην. Πρ. Γ', ε', 5 Πέστη 1827. (7) Georg. v'. 147—149.

Βραδύτερον οἱ Ἕλληνες μετέφερον εἰς τὴν Ἀχαΐαν, ἐκ τῆς Σικελίας, τοὺς διμήνους σίτους, οἵτινες μέχρι σήμερον ὑπάρχουσιν εἴς τινας τόπους τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀλλαχοῦ. (1)

Κοιμωμένου δέ ποτε τοῦ Τριπτολέμου, Ἀνθείας, ὁ παῖς τοῦ Εὐμήλου, ἔζευξεν ὑπὸ τὸ ἅρμα τοῦ Τριπτολέμου τοὺς δράκοντας καὶ ἠθέλησε νὰ σπείρῃ καὶ αὐτός, ἀλλ' οἱ πτερόεντες δράκοντες τὸν ἔῤῥιψαν ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ αἰθέρος καὶ ἐφονεύθη. Τότε ὁ Τριπτόλεμος καὶ ὁ Εὔμηλος οἰκίζουσιν ὁμοῦ δευτέραν πόλιν, ἣν καλοῦσιν Ἄνθειαν εἰς μνήμην τοῦ παιδός. Ἀλλ' ἡ προσηγορία αὕτη, οὐδόλως κωλύει τὸν μὴ γιγνώσκοντα τὸν μυθικὸν λόγον τοῦ ἐξ Ἀνθείου ὀνόματος, νὰ νομίσῃ ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς λέξεως ἄνθος τὸ ὄνομα, καθόσον ἀνθῶν ἀληθὴς ἦν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τὸ μέρος ἔνθα ἡ Ἄνθεια ἔκειτο. Ὠκίσθη δὲ καὶ τρίτη πόλις ἡ Μεσάτις, μεταξὺ Ἀρόης καὶ Ἀνθείας, ἀλλὰ πολὺ βραδύτερον ὑπὸ κατοίκων τῶν δύο πόλεων, οἵτινες εὗρον συμφέρον ν' ἀνεγείρωσι καὶ τρίτην πόλιν, ἥτις ὡς ἐκ τοῦ μέσου ὠνομάσθη Μεσάτις. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, διηγοῦντο οἱ Πατρεῖς, ὅτι ἀνετράφη ὁ Διόνυσος, (2) διὸ καὶ Μεσατεὺς ἐκαλεῖτο (3), καὶ ὅτι αὐτόθι ἐκινδύνευσε πολὺ ἐπιβουλευόμενος ὑπὸ τῶν Τιτάνων.

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀρόης, Ἀνθείας καὶ Μεσάτεως, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἦσαν Πελασγοί, λαὸς ποιμενικὸς καὶ ἰσχυρὸς καὶ πρῶτος οἰκιστὴς τῆς Αἰγιαλείας, κατὰ Διονύσιον τὸν Ἁλικαρνασσέα. (4)

Μοῖρα τῶν Πελασγῶν ἐγκατέστη μονίμως ἐν Αἰγιαλείᾳ κατανοήσασα τὸ εὔφορον τοῦ τόπου, εἰ καὶ ὁ λαὸς οὗτος ὡς πολύπλανος καὶ οὐδενὸς τόπου βεβαίαν τὴν οἴκησιν χρησάμενος, παρὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀναφέρεται. Ὁ Ἡρόδοτος (5) ποιεῖται μνείαν περὶ τῶν ἐν Αἰγιαλείᾳ Πελασγῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν καλῶν αὐτοὺς Πελασγοὺς Αἰγιαλεῖς, ἀφ' ἑτέρου δὲ συγχέων μὲ τοὺς

(1) Θεοφρ. περὶ Φυτ. ἱστορ. Βιβλ. Η κεφ. 2. (2) Ἀθαν. Περλεγουδῆ Ἑλλην. Ἀρχαιολογ. σελ. 57. Σμύρνη (3) Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Διον. ὅρα Ἡρόδοτ. Β. 145. (4) Βιβλ. Α. σελ. 45. (5) Βιβλ. Ζ. κεφ. 89 καὶ 96.

Ἴωνας. «Ἴωνες δὲ ὅσον μὲν χρόνον ἐν Πελοποννήσῳ οἴκεον τὴν νῦν καλεομένην Ἀχαΐνην καὶ πρὶν ἢ Δαναόν τε καὶ Ξοῦθον ἀπικέσθαι εἰς Πελοπόννησον, ὡς Ἕλληνες λέγουσι, ἐκαλέοντο Πελασγοὶ Αἰγιαλέες, ἐπὶ δὲ Ἴωνος τοῦ Ξούθου Ἴωνες.»

Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ αὐτόχθονος βασιλέως τῶν Πελασγῶν Εὐμήλου, δηλοῖ ἡγέτην ποιμένων ὁδηγούντων εἰς τὴν βοσκὴν παχέα πρόβατα (μῆλα). Παρὰ δὲ τοῦ Τριπτολέμου, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν ἐμνήσθημεν, διδαχθεὶς ὁ Εὔμηλος τὴν γεωργίαν καὶ οἰκοδομικὴν κατέστησε τοὺς ποιμένας Πελασγοὺς καὶ γεωργούς, προσδὲ μονίμους οἰκιστὰς τῆς πόλεως Ἀρόης, καλλιεργοῦντας ἔκ τοτε ἐπιμελῶς τὴν καθ' Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον ζείδωρον ἄρουραν.

Ἀσφαλὲς γνώρισμα τοῦ Πελασγικοῦ λαοῦ ἦν ἡ θεραπεία τῶν μήλων (προβάτων), καὶ οἱονεὶ εὐγενείας τίτλῳ οἱ ἐπισημότεροι ἐκαλοῦντο Εὔμηλοι, Πολύμηλοι, ὡς παρὰ τοῖς Ἴωσιν ἡ πολυδάπανος διατήρησις ἵππων καὶ ὀχημάτων ἐθεωρεῖτο ἴδιον εὐγενῶν ἀνδρῶν, παρέχουσα τὸν τίτλον τοῦ εὐγενοῦς (ἱππότου)· (1) ὅθεν καὶ τὰ ἐξ ἵππου σύνθετα ὀνόματα αὐτῶν προέρχονται· οἷον Ἵππαρχοι, Ἱππόνικοι, Ἱππίαι, Ἱπποκράται, Ξάνθιπποι, Ἱπποκλεῖδαι, Μένιπποι κλπ.

Περὶ τῆς Ἀρόης ἐξέπεσε λόγιον τρίμετρον ἐκ Σιβύλλης.

«Ἀρόη τρίπυργος
ἔσετ' εὐδαίμων πόλις». (2)

Ἤτοι ἡ πόλις Ἀρόη θὰ συγχωνεύσῃ ἐν ἑαυτῇ καὶ τὰς ἑτέρας δύο πόλεις Ἄνθειαν καὶ Μεσάτιν, καὶ ὅτι ἡ ὕστερον συγκροτηθησομένη, ἐκ τῶν κατοίκων τῶν τριῶν πόλεων, Ἀρόης, Ἀνθείας καὶ Μεσάτεως, πόλις Πάτραι θὰ ᾖ εὐδαίμων, τοῦθ' ὅπερ καὶ συνέβη· οἱ δὲ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐξετάσαντες τὴν πόλιν ἡμῶν συγγραφεῖς καλοῦσιν «ἀξιόλογον τῆς Ἀχαΐας πόλιν.» (3)

Ἡ πόλις Ἀρόη ἀρχικῶς ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν κατωφερειῶν τοῦ ὄ-

(1) «Γερήνιε ἱππότα Νέστωρ ἐν Ὀδυσσείᾳ Ὁμήρου Γ. Ϛ. 68 καὶ ἄλλοθι. (2) Μελετίου γεωγραφ. σελ. 362. (3) «Ἀξιόλογος πόλις» Στραβ. Ζ. σ. 387. Πολυβ. Β. κ. 41, Δ, 10 καὶ ἐφ. Cicer. VII ep. 28. XIII ep. 17, XVI ep. 1. Plin. IV c. 4. Pomp. Melas p. 630. Πτολεμ. Βιβλ. Γ. κ. 16. «Κανὼν ἐπισημ. πόλεων.» T. Livius. XXVII 29. XXXVI, 21. XXXVIII. 7. 29. LII. 6. καὶ ἄλλοι. —

ρους Παναχαϊκοῦ, γνωστῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Λόφος Ἀκροπόλεως» καὶ διετέλει ἀναύξητος καὶ ἀκαλλώπιστος ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον. Γνωστὸν δ' ἐστὶν ὅτι οἱ Πελασγοί, χάριν ἀσφαλείας ᾠκοδόμουν τὰς πόλεις αὐτῶν μακρὰν τῆς θαλάσσης καὶ ἐφ' ὑψωμάτων, δίδοντες αὐταῖς ὀλίγην ἔκτασιν, καὶ εἶτα κατὰ τὰς ἀνάγκας ἐπηύξανον αὐτάς· τοῦτ' αὐτὸ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν Ἑλληνικῶν φύλων ἔπραττον. (1) Ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρύπυλον ὅμως Θεσσαλικὴ ἀποικία, περὶ ἧς ἐν τοῖς πρόσθεν ὁ λόγος, φαίνεται ὅτι κατῴκησεν ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Σιχαινῶν καὶ παρὰ τὸν ναὸν τῆς Τρικλαρίας Ἀρτέμιδος· ἄδηλον δ' ἂν ἠνώθη μετὰ τῶν λοιπῶν ἐν Ἀρόῃ οἰκούντων, τοῦθ' ὅπερ ἤγαγε πολλοὺς εἰς τὸ ἄτοπον συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἀρόη τὸ πρῶτον ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ Μειλίχου ποταμοῦ. (2). Οὐ μακρὰν τῆς Ἀρόης, ἔκειτο ἡ Μεσάτις, ἥτις φαίνεται ὅτι κατεῖχε τὴν τοποθεσίαν Σαμακιᾶς, τοὺς λόφους Γηροκομείου, ἔνθ' ἔκειτο τὸ ἄλσος τῆς Μεσάτιδος Ἀρτέμιδος,(3) ἀποκλίνουσα πρὸς τὴν δύσιν· μετ' αὐτὴν ἔκειτο ἡ Ἄνθεια, γειτνιάζουσα καὶ κατέχουσα τὴν τοποθεσίαν τῆς νῦν Ἐγλυκάδος προσδ' ἐπεκτεινομένη πρὸς νότον. Ὅθεν κατὰ προσέγγισιν ἀσφαλῶς δύναταί τις νὰ ὁρίσῃ τὴν τοποθεσίαν τῶν τριῶν πόλεων ὡς ἑξῆς· ἡ Ἀρόη ἔκειτο πρὸς τὸ ἀρκτικόν, ἡ Μεσάτις, σκολιὰ τὴν οἴκησιν καὶ σκιόεσσα, πρὸς τὸ ἀρκτικοδυτικόν,(4) καὶ ἡ Ἄνθεια, σύνδενδρος, πρὸς τὸ μεσημβρινόν, ἤτοι ἡ μία παραπλεύρως τῆς ἄλλης. Ἰστέον ὅτι ὅλον τὸ ὕψωμα τῆς Ἀκροπόλεως μὲ τὸ ὑπ' αὐτὸ ἀνώμαλον γήπεδον, δὲν διέλαθε τὴν προσοχὴν τοῦ Τριπτολέμου, ἔνθα αὐτόχθων βασιλεύς τις ἔβοσκε τὰ ὡραῖα αὐτοῦ μῆλα (πρόβατα), ἀφ' ὧν ὅτε τόπος καθ' ἡμᾶς καὶ ὁ βασιλεύς, κατὰ τὸν Παυσανίαν, ἐκαλεῖτο Εὔμηλος. (5) Ἐν τῷ ὑψώματι

(1) Θουκιδ. Α. κ. 7. «αἱ δὲ παλαιαὶ διὰ τὴν λῃστείαν ἐπὶ πολὺ ἀντισχοῦσαν ἀπο θαλάσσης μᾶλλον ᾠκίσθησαν — καὶ μέχρι τοῦδε ἀνῳκισμέναι εἰσί.» (2) Ἀρχαιολ. λεξικ. Ν. Λωρέντη σελ. 430 (3) Γεωγρ. Μελέτιος σελ. 360. (4) Πάνυ ὀρθῶς ὁ Isambert «Itineraire del'Orient p. 366» λέγει· «Messatis entre les deux précédentes, était adossé aux montagnes.» (5) Παρ' Ὁμήρῳ ἁπαντῶσι τὰ κοσμητικὰ ἐπίθετα. Εὔμηλος νῆσος. Ὀδύσ. Ο. στ. 404. Εὔδοτος — Οἰνοπληθὴς κλπ. Ἀρκαδίης πολυμήλου. Ἰλιάδ. Θ. — Ἐξ ἔργων δ' ἄνδρες πολύμηλοι. — Ἡσιοδ. Ἔργα καὶ ἡμέραι στ. 311.—

τῆς Ἀκροπόλεως ἤρυσεν ὁ ὀρεσίβιος Τριπτόλεμος καὶ ἔσπειρε σῖτον, ἀνέπνευσε τὸν θυμοφόρον τοῦ Παναχαϊκοῦ ἀέρα καὶ φλογερὸν ἔρριψε βλέμμα εἰς τὴν ἀχανῆ τοῦ Αἰγιαλοῦ θάλασσαν, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Εὔμηλον, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον εἶναι τοῦτο ἀληθές, ὥστε καὶ ἡ τοποθεσία αὕτη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν πρώτων Τουρκικῶν (1) ἐκαλεῖτο «*Ζευγαλατεῖον*·» ἡ δ' ἀνατολικὴ πύλη τοῦ φρουρίου τοῦ *Ζευγαλατείου* ἡ *Ἑβραϊκὴ* ὠνομάζετο. Ἐν τῇ τοποθεσίᾳ ταύτῃ γίγνονται καὶ σήμερον ὑψηλοὶ καὶ μεστοὶ στάχεις, καθόσον τὸ ἔδαφός ἐστιν εὔφορον. Ἐκ τοῦ ὑψώματος τούτου ὁ σφριγῶν νεανίας Ἀνθείας ἠθέλησε νὰ σπείρῃ, ὡς προείπομεν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ βορρᾶ παρασυρθεὶς τοῦ ἅρματος κατέπεσεν εἰς τὴν παρὰ τὴν Ἐγλυκάδα χώραν, ἐν ᾗ ἡ ἀπ' αὐτοῦ πόλις *Ἄνθεια* ἔκειτο. Περὶ δὲ τοῦ ὀνόματος τῆς Μεσάτεως, παρατηροῦμεν ὅτι μετὰ πάροδον τοσούτων αἰώνων παρεφθάρη, ἀπαντῶν κατὰ μετάθεσιν γραμμάτων, Σαμακιά, (Μασακιὰ Σαμακιὰ) ὡς παρὰ τοῖς χωρικοῖς συμβαίνει πχ. τὸ ὡρολόγιον νὰ λέγηται 'λορόγιον καὶ πολλὰ ἄλλα. Ὡσαύτως δὲ περὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἀνατροφῆς τοῦ Διονύσου, δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ μύθου οἱ ἐν τῇ Μεσάτει παραγόμενοι ἄριστοι οἶνοι. Τίς δύναται ν' ἀρνηθῇ καὶ νῦν ἔτι ὅτι οἱ οἶνοι τῆς Σαμακιᾶς οὐκ εἰσὶ μέλανες καὶ γλυκεῖς; καὶ πῶς δικαίῳ τῷ λόγῳ ὁ Θεὸς τῆς Ἀμπελουργίας νὰ μὴ κληθῇ Μεσατεύς; Διὰ τῶν μυθευμάτων τούτων οἱ Μεσατεῖς ἐξῆρον τὴν οἰνοφόρον αὐτῶν πόλιν, ἐν ᾗ ἄλσος, ὡς εἴδομεν, ἦν ἀφιερωμένον τῇ Μεσάτιδι Ἀρτέμιδι, διαδεχθείσῃ ὑπὸ τῆς Παναγίας τῆς Γηροκομειοτίσσης· κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ὑπῆρχον αὐτόθι ἱερὰ τοπεῖα καὶ εἰς τὸν «Οἰνῶπα Βάκχον εὔϊον, Μαινάδων ὁμόστολον,» εἰς ἃ προσερχόμενοι ἐξεβακχεύοντο ἐν ἄσμασιν οἱ Ἀροεῖς οἱ Ἀνθεῖς καὶ οἱ Μεσατεῖς.

Ὁ περιηγητὴς Πουκεβὶλ ἐνόμισεν ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Δήμου Φαρῶν, Μέντσενα, κατ' αὐτὸν δέ, «*Μεσσίνα*» (2), εἶναι ἡ ἀρ-

(1) Φραντζ. Βιβλ. Β. κεφ. 18. — (2) Pouqueville Voyage dans la Grèce T. III p. 508. 538 not. 2, 541.

χαία Μεσάτις· ἀλλ' ἡ γνώμη αὐτοῦ πόρρω ἀπέχει τῆς ἀληθείας, ἡ δὲ παραδοχὴ ταύτης λίαν τολμηρὰ καθίσταται. Τὸ ὄνομα Μεσσάνα εἶναι ἐσφαλμένον μὴ προσῆκον τῇ Μεσάτει, ἀλλὰ τῇ Μεσσήνῃ, ἥτις δωρικῶς ἐκαλεῖτο Μεσσάνα καὶ ὁ κάτοικος Μεσσάνιος (1). Ἐρείπια τῆς Μεσάτεως εὑρηνται εἰς τινας ἀμπελῶνας τῆς περιοχῆς τῆς Σαμακιᾶς, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν ἄμπελον τοῦ Δ. Ντελούση (2).

Ἐν ἔτει 1406 π. Χ. μεστῆς οὔσης τῆς Ἀττικῆς ἀνδρῶν, ἐξέπεμψαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀποικίαν Ἰώνων εἰς τὴν Αἰγιάλειαν, ἀφ' ὧν καὶ Ἰωνία ἐκλήθη, ὡς προείπομεν (3)· ὁ δὲ Παυσανίας τίθησιν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀποικίας ταύτης τὸν Ἴωνα (4). Ὅθεν αἱ πόλεις, Ἀρόη, Ἄνθεια καὶ Μεσάτις, καταληφθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἰώνων, διετέλουν εἰς στάσιμον κατάστασιν, μικραὶ τὴν περιοχὴν καὶ ὑπὸ ὀλίγων οἰκούμεναι κατοίκων. Ἐν γένει δὲ τὴν ἐν Αἰγιαλείᾳ ἀποίκισιν τῶν Ἰώνων βαθεῖα σκοτία καλύπτει, καὶ μόνον γνωρίζομεν, ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν τριῶν ῥηθεισῶν πόλεων ἠθροίζοντο εἰς τὸ παρὰ τὸν Μείλιχον ποταμὸν ἱερὸν τῆς Τρικλαρίας Ἀρτέμιδος, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τῶν ἐν Αἰγιαλείᾳ Ἰώνων, οἵτινες καὶ τὸν ναὸν ἤγειραν καὶ τὴν ἑορτὴν πάνδημον ἐτέλουν.—Τὴν τῆς ἑορτῆς περιγραφήν, ὡς καὶ τὴν τοῦ ναοῦ τῆς Τρικλαρίας, ἐποιήσαμεν ἐν τῇ τοῦ Μειλίχου περιγραφῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Μετωνυμία πόλεως Ἀρόης. Πατρεύς. Πάτραι. Ἀσημότης τῶν πολυχνίων Ἀνθείας, Μεσάτεως, Βολίνης, Ἀργυρᾶς, Ἄρβας.

Ἐν τοῖς περὶ Ἀχαΐας προλεγομένοις, εἴδομεν ὅτι μοῖρα τῶν

(1) Θεόκριτ. Κ. Β. στ. 158. Πινδαρ. Πυθικ. Ϛ στ. 35. (2) Ἔνθα μεταξὺ ἄλλων πλακῶν κλπ. ἀνευρέθησαν καὶ λυχνία τινὰ, ἐφ' ὧν τύποι σταφυλῶν. Κατὰ δὲ τὴν ἄμπελον τοῦ Γ. Σωτηροπούλου ἡ Κεχρὴ ἀνευρέθη καὶ ἡ ἐξῆς ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή.

..HEREDIAT..— ATTICE— .....VI—XIT.>AN LXII

(3) Στραβ. Η σ. 385. (4) Παυσαν. Ἀχαϊκὰ Ζ. Κεφ. 1.

Ἀχαιῶν, ὑπὸ τὸν βασιλέα Τισσαμενόν, ἐκ τῆς Λακεδαίμονος διωχθεῖσα ὑπὸ τῶν Δωριέων, καὶ πρὸς βορρᾶν χωρήσασα κατέλαβε τὴν Αἰγιάλειαν, τὴν ὑπὸ τῶν Ἰώνων Ἰωνίαν καλουμένην καὶ μονίμως ἐν αὐτῇ ἐγκατέστη. Οἱ Ἴωνες διὰ συνθήκης παρέδωκαν τοῖς Ἀχαιοῖς τὴν χώραν, ἣν ἐπὶ διακόσια καὶ πλέον ἔτη κατεῖχον, τραπέντες πρὸς τοὺς ὁμοφύλους εἰς Ἀττικήν. (1188 π. Χ.).

Μετὰ τῶν Ἀχαιῶν, ἐξ ὧν ὕστερον καὶ ἡ Ἰωνία (πρότερον Αἰγιάλεια) Ἀχαΐα ἐπωνομάσθη, ἦν διάσημός τις Σπαρτιάτης, τὸ ὄνομα Πρευγένης, υἱὸς τοῦ Ἀγήνορος, καὶ ἀπόγονος τοῦ Λακεδαίμονος (1)· τούτου ὁ υἱὸς **Πατρεὺς** ἐμεγάλυνε καὶ ὠχύρωσε τὴν Ἀρόην, δοὺς αὐτῇ τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα. Ἐποχὴ δὲ καθ' ἣν ὁ Πατρεύς, τῇ συνδρομῇ τῶν Λακεδαιμονίων (2), κατέλαβε τὴν Ἀρόην καὶ μετωνόμασεν αὐτὴν **Πάτρας**, ὁρίζεται τὸ ἔτος 1082 (3), κατὰ δὲ τὸν Εὐσέβιον τὸ 1041 π. Χ. Ὁ ἡγεμὼν οὗτος, τοῦ ὁποίου ὁ Παυσανίας διεφύλαξε τὴν γενεαλογίαν, κατήγετο ἐκ Λακεδαίμονος· τὰ δὲ δικαιώματα μὲ τὰ ὁποῖα ἐπροίκισεν αὐτὸν ἡ ἔνδοξος αὐτοῦ καταγωγή, ἐνούμενα μὲ τὸ στασιῶδες πνεῦμα τῶν Ἀχαιῶν, ὧν ἦτο τὸ στήριγμα, ἐνεποίησαν ἀναμφιβόλως ἀνησυχίας τινὰς εἰς τοὺς κατέχοντας τὴν Λακεδαίμονα Δωριεῖς, οἵτινες κατέπεισαν αὐτὸν νὰ συναγείρῃ ἀποικίαν, ἐν ᾗ ἠθέλησαν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι νὰ λάβωσι μέρος, ὡς λέγει ὁ Παυσανίας «συνεπελάβοντο Λακεδαιμόνιοι τοῦ οἰκισμοῦ», βασιλεύοντος τότε τῆς Λακεδαίμονος τοῦ Εὐρυσθένους, πρεσβυτέρου τῶν υἱῶν τοῦ Ἀριστοδήμου καὶ πατρὸς τοῦ Ἄγιδος.

Ἡ χώρα, ἔνθα ἐγκατέστη ὁ Πατρεύς, περιεῖχε τρεῖς μικρὰς πόλεις, ὧν τὰς λεπτομερείας τῆς κτίσεως ἐκτενῶς ἀφηγήθημεν ἐν τοῖς προηγουμένοις. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων πόλεων, μόνην τὴν Ἀρόην κατέλαβεν ἡ Ἀχαϊκὴ ἀποικία τοῦ Πατρέως, καὶ

(1) Παυσαν. Ἀχαϊκὰ Ζ κεφ. 18, 4. «Ἀγήνωρ δὲ ὁ πατὴρ τοῦ Πρευγένους Ἀρέως παῖς ἦν τοῦ Ἄμπυκος, ὁ δὲ Ἄμπυξ Πελίου τοῦ Αἰγινήτου τοῦ Δηρείτου τοῦ Ἁρπάλου, τοῦ Ἀμύκλα τοῦ Λακεδαίμονος». (2) Παυσ. Λακωνικὰ Βιβλ. Γ, κεφ. 2, 1. (3) Raoul—Rochette Hist. des Col. Grecq. T. II p. 89 πρβλ. Schoel Hist dela litter. Grecq. etc (1084 π. Χ.).

αὕτη ἡ μαρτυρία τοῦ Παυσανίου ὑποστηρίζεται ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου (πολ. Ἀρόη) καὶ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ Μεγάλου Ἐτυμολογικοῦ. «Ἀρόη, κώμη πάλαι Ἀχαΐας, νῦν δὲ πόλις, ἡ καλουμένη Πάτρα». Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν τε περιηγητῶν καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀσχολουμένων, διατείνονται ὅτι ὁ Πατρεὺς συνήνωσε τὰς πρότερον κεχωρισμένας ἀπ' ἀλλήλων πόλεις, Ἀρόην, Ἄνθειαν καὶ Μεσάτιν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἔκλεισεν αὐτὰς ἐντὸς τείχους· ἀλλ' αἱ εἰκασίαι αὗται εἰσὶ πάντη ἀβάσιμοι. Ὁ Παυσανίας ἀναφέρει ὅτι ὁ Πατρεὺς ἐμεγάλυνε τὸν περίβολον τῶν τειχῶν τῆς Ἀρόης, ἵνα περιληφθῇ καὶ ἡ ἀρχαία Ἀρόη, ἐπεκτεινομένη οὕτω, καὶ μάλιστα προστίθησιν ὅτι ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς νὰ κατοικῶσιν ἐν Ἀνθείᾳ καὶ Μεσάτει, μὴ ἀναφέρων ὅμως τὰ αἴτια, ὡς καὶ τὸν τρόπον τῆς τοιαύτης ἀπαγορεύσεως. Ὁ δὲ Στέφανος ὁ Βυζάντιος καὶ τὸ Μέγα Ἐτυμολογικὸν μόνον περὶ τῆς Ἀρόης ποιοῦνται μνείαν. Ἔτι μανθάνομεν παρ' ἑτέρου χωρίου τοῦ Παυσανίου, ὅτι αἱ δύο πόλεις Ἄνθεια καὶ Μεσάτις, περὶ τῶν ὁποίων οἱ ἀνωτέρω διατείνονται ὅτι ἐνεκλείσθησαν ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς νέας πόλεως, ὑφίσταντο εἰσέτι κεχωρισμέναι εἰς ἐποχὴν πολὺ μεταγενεστέραν τῆς τοῦ Πατρέως ἀποικίας. Ὅθεν ἀναμφισβήτητόν ἐστιν ὅτι μόνη ἡ Ἀρόη, ἥτις Δωρικῶς ἐλέγετο Ἀρόα, καὶ ὑπὸ τοῦ ὄχλου Ῥόα (1), συμπεριελήφθη ἐν τῷ περιβόλῳ τῶν Πατρῶν, φέρουσα οὕτως ἕκτοτε μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων τὸ ὄνομα τοῦ θεμελιωτοῦ αὐτῆς. Ἀλλ' ἐὰν καὶ ἡ Ἀρόη μετωνομάσθη Πάτραι, τὸ ὄνομα αὐτῆς ὅμως δὲν ἀπεσβέσθη, ὡς παρατηροῦμεν ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν νομισμάτων, ἐφ' ὧν ἐγκεχάρακται Aroe (Ἀρόη) (2).

Αἱ πόλεις αὗται δέον νὰ νοήσωμεν ὅτι κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀχαΐας ὑπὸ τῶν Ἰώνων ἦσαν κῶμαι, καὶ μάλιστα αἱ δύο Ἄνθεια καὶ Μεσάτις, ἐξηκολούθησαν οὖσαι ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ, διότι μόνον αἱ Πάτραι (Ἀρόη) ηὐξήνθησαν καὶ ὑπὸ πολ-

(1) Coronelli. Part. II p. 44. (2) Ἐσφαλμένως Στεφ. ὁ Βυζάντιος ἀναφέρει ὅτι ἡ πόλις ἐκαλεῖτο Ἀρόη μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν Ὀλυμπιάδων (776 π. Χ.) καὶ τῆς κτίσεως τῆς Ῥώμης (753 π. Χ.)—ὅρα νομίσματα Πατρῶν ἐν τῷ παρόντι πονήματι.

λῶν ἀνθρώπων ᾠκήθησαν μεταγενεστέρως. Ὁ Στράβων (1) τρανώτατα περὶ τούτου μαρτυρεῖ· «οἱ μὲν οὖν Ἴωνες κωμηδὸν ᾤκουν οἱ δὲ Ἀχαιοὶ πόλεις ἔκτισαν, ὧν εἴς τινας ὕστερον συνῴκισαν καὶ ἐκ τῶν μερίδων ἐνίας. Ἑκάστη δὲ τῶν δώδεκα μερίδων εἰς δήμων συνεστήκει ἑπτὰ καὶ ὀκτώ· τοσοῦτον εὐανδρεῖν τὴν πόλιν συνέβαινεν .... ὡς δ' αὕτως Αἴγιον ἐξ ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ δήμων συνεπολίσθη, Πάτραι δ' ἐξ ἑπτά, Δύμη δ' ἐξ ὀκτώ.» Ὁ αὐτὸς δὲ Στράβων ἀναφέρει ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Ὁμήρου ὀνομάτων ἦσαν κῶμαι, παραδείγματα θέμενος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἰδέας του ταύτης, τὰς κώμας τῆς Ἠλείας, τῆς Μαντινείας, τῆς Ἠραίας, τῆς Τεγέας, τῶν Πατρῶν. («Ἀρόη κώμη πάλαι Ἀχαΐας, νῦν δὲ πόλις ἡ καλουμένη Πάτρα» Μεγ. Ἐτυμολ.) Ἐκ τούτων ἐξάγεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ συνήνωνον τοὺς δήμους (κώμας), ἤτοι, τοὺς ἐν τοῖς δήμοις ἀνθρώπους καὶ ἀπετέλουν πόλεις· οὕτω καὶ αἱ Πάτραι ἐξ ἑπτὰ συνεπολίσθησαν δήμων αὐξηνθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ πολυάνθρωποι κατασταῖσαι, καθὸ συγχωνευθέντων ἐν αὐταῖς καὶ τῶν κατοίκων Ἀνθείας καὶ Μεσάτεως, περὶ ὧν προηγουμένως ἀνέγνωμεν τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ Πατρέως. «ἐς μὲν Ἄνθειαν καὶ Μεσάτιν μὴ ἐνοικίζεσθαι τοῖς Ἀχαιοῖς ἀπεῖπε.» Ἐπειδὴ δ' ἐν τῷ Παυσανίᾳ γίγνεται μνεία καὶ περὶ τριῶν πολιχνίων *Βολίνης, Ἀργυρᾶς* καὶ *Ἄρβας*, ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Πατρῶν κειμένων, ἀνάγκη νὰ ὁρίσωμεν τὴν τοποθεσίαν αὐτῶν, καί τοι ἀσημοτάτων, πρὶν ἢ εἰς τὰ καθέκαστα τῆς ἱστορίας χωρήσωμεν.

Ἡ Ἀργυρᾶ ἔκειτο πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ποταμοῦ Σελέμνου καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ ποταμοῦ Χαράδρου, ἀνὰ μέσον τῶν δύο· προσδὲ κατὰ τὸ βόρειον τῶν Πατρῶν, μικρὸν ἀπέχουσα τοῦ ἀκρωτηρίου Ῥίου παρὰ τὴν λεωφόρον, ἔνθα ὑπάρχει καὶ πηγὴ τὸ πάλαι Ἀργυρᾶ καλουμένη. Κυρίως ἡ τοποθεσία τῆς Ἀργυρᾶς ἦτο πλησίον τῆς ἐκβολῆς τοῦ Σελέμνου, οὔσης εἰς ἀπόστασιν 1200 μέτρων πρὸς ἄρκτον τοῦ Ῥίου. Τὰ ἐρείπια τῆς Ἀργυρᾶς οὐκ ἐπιφανῆ κατὰ Παυσανίαν, ἐξήτασεν ὁ πλοίαρχος Vaudrimey,

(1) Στραβ. Βιβλ. Η κ. 7, 4,5 σελ. 386

καθὰ ἀναφέρει ἡ Expédition Scientifique de Morée, ἀνατολικῶς τῶν ὁποίων ἐκβάλλουσιν εἰς τὴν θάλασσαν τὰ ὕδατα τῆς πηγῆς Ἀργυρᾶς. Βορειοανατολικῶς δὲ τῆς Ἀργυρᾶς καὶ κάτωθεν τοῦ ἀκρωτ. Δρεπάνου ἔκειτο ἡ πολίχνηΒολίνη,κληθεῖσα οὕτως ἐκ τῆς νύμφης Βολίνης, ἥτις διωκομένη ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἕνεκεν ἔρωτος, καὶ ἐθελουσίως πεσοῦσα ἐν τῇ θαλάσσῃ ταύτῃ ἐπνίγη· καὶ οὕτω διὰ τῆς τοῦ Ἀπόλλωνος χάριτος ἐγένετο ἀθάνατος· παρ' αὐτῇ ἔρρεε καὶ ποταμὸς Βολιναῖος. Ἡ Βολίνα ἦν κατεστραμμένη καὶ ἀκατοίκητος πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Παυσανίου·«καὶ πόλις ποτὲ ᾤκητο πρὸς αὐτῷ (τῷ ποταμῷ) Βολίνα» (1). Ἡ δὲ πολίχνη Ἄρβα ἔκειτο, ἔνθα νῦν κεῖται τὸ χωρίον τοῦ Δήμου Ἐρινεῶν Ἄβερνα, διατηρῆσαν τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας Ἄρβας, ἀλλὰ διεφθαρμένον μετὰ παρέλευσιν μάλιστα αἰώνων. (Ἄρβα-Ἄβρα(να)-Ἄβερνα).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Ἀρχαιολογία τῆς πόλεως Πατρῶν

Α΄. Ναῶν, Μνημείων καὶ Ἀγαλμάτων περιγραφή.

Τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν ἐκόσμουν ναοί, στοαί, ἀγάλματα, μνημεῖα μεγαλοπρεπῆ, θέατρον, καὶ ᾠδεῖον ὀνομαστόν· τὴν δὲ παραλίαν ὁμοίως ναοὶ περίφημοι, ἀφιερωμένοι εἰς τὰς προστάτιδας θεότητας τῆς Ἀχαΐας. Μεταξὺ δὲ τοσούτων οἰκοδομημάτων λαμπρῶν οἱ Πατρεῖς εἶχον οἰκοδομήσει εἰς τὴν ἀκρόπολιν εἰδικῶς ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος, τῆς καλουμένης Λαφρίας, (2) ἐν ᾧ

(1) Ὁ Pouqueville (T. III. p. 541) λέγει τὰ ἑξῆς· «Ἕτεροι περιηγηταὶ δύνανται ν' ἀναζητήσωσι, Βολίναν, Ἄνθειαν, Ἀργυρᾶν καὶ Ἄρβαν κατὰ τὸ μέρος τοῦ Παυλοκάστρου καὶ Πουρναροκάστρου. (!!!) Ἡ Ἐγλυκὰς ὡς καὶ τὸ Γηροκομεῖον (Hiéro-Comion) θ' ἀποκαλύψωσιν αὐτοῖς ἴσως τὴν τοποθεσίαν τῆς Ἀνθείας.» (2) Ἴδε Σουΐδαν ἐν λέξει Λαφρία. «Εὐδαίμονα καὶ βαθύπλουτον εἶναι τὴν Λαφρίαν Ἄρτεμιν.»Παυσαν. Μεσσηνιακὰ Δ. 31. 7. «Δαμοφῶντός ἐστι τούτου καὶ ἡ Λαφρία καλουμένη παρὰ Μεσσηνίοις· σέβεσθαι δὲ σφίσιν ἀπὸ τοῦδε αὐτὴν καθέστηκε. Καλυδωνίοις ἡ Ἄρτεμις ἐπίκλησιν εἶχε Λαφρία. Μεσσηνίων δ' οἱ λαβόντες Ναύπακτον παρ' Ἀθηναίων . . . παρὰ Καλυδωνίων ἔλαβον . . . Τὸ μὲν δὴ τῆς Λαφρίας ὄνομα εἴς τε Μεσσηνίους καὶ ἐς Πατρεῖς Ἀχαιῶν μόνους.» πρβλ. τοῦ αὐτ. Ἀχαϊκά. Ζ. 18. 8.

καὶ ἄγαλμα αὐτῆς ὑπῆρχεν, ἀλλὰ τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἄγαλμα ἦσαν ξένα, κατὰ Παυσανίαν, καθὸ Αἰτωλικά.

Ἐρημωθείσης τῆς Καλυδῶνος, (1) ὡς καὶ τῆς ἄλλης Αἰτωλίας, ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Ῥωμαίων Αὐγούστου, ἵνα συνοικίσῃ τοὺς Αἰτωλοὺς εἰς τὴν Νικόπολιν, ἤτοι παρὰ τὴν νῦν Πρέβεζαν, ἔσχον οἱ Πατρεῖς τὸ τῆς Λαφρίας ἄγαλμα. Ὡσαύτως δὲ ὅσα ἄλλα ἀγάλματα ὑπῆρχον ἐν τῇ Αἰτωλοακαρνανίᾳ, τὰ μὲν πολλὰ διέταξε νὰ κομισθῶσιν εἰς τὴν Νικόπολιν, ἣν πρὸς διαιώνισιν τῆς ἐν Ἀκτίῳ νίκης του ἔκτισε, καὶ πρὸς συνοικισμὸν τῆς ὁποίας συνήθροισεν «ὁπόσα ῥαίσετο κύκλῳ ἄστε' ἐπιθρώσκων δουρομανὴς πόλεμος·» (2) μεταξὺ δὲ ἄλλων ἐκ τῶν τῆς Καλυδῶνος λαφύρων, ἔδωκεν ὁ Αὔγουστος εἰς τοὺς Πατρεῖς καὶ τὸ τῆς Λαφρίας. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο, ὡς ἀναφέρει ὁ Παυσανίας, καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἔτι εἶχε τιμάς· ἐκλήθη δὲ ἡ Ἄρτεμις Λαφρία ὑπὸ τοῦ Φωκέως Λαφρίου, (3) ὅστις ἵδρυσε τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος ἐν τῇ Καλυδῶνι. Ὅθεν ἐσφαλμένως τινὲς ἐξηγοῦσι τὸ ὄνομα Λαφρία «Μακρόθυμον,» ἄλλοι δὲ καὶ παράγουσιν ἐκ τῶν λαφύρων τὸ ὄνομα, ἐπειδὴ δῆθεν ἐχορήγει λάφυρα πολεμικὴ οὖσα. Καὶ κατὰ μὲν τὸ σχῆμα τοῦ ἀγάλματος θηρεύουσα εἰκονίζετο ἡ Ἄρτεμις· κατεσκευασμένον δ' ἦν ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος. Τοσούτῳ δὲ σπουδαῖον ἦν τὸ ἄγαλμα τοῦτο, ὥστε διεσώθησαν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν κατασκευασάντων αὐτό· ἐποίησαν δὲ οἱ Ναυπάκτιοι Μένεχμος καὶ Σουΐδας (4) διὰ τῆς θαυμαστῆς αὐτῶν σμίλης.

(1) Πόλις κειμένη τὸ πάλαι ὑπεράνω τῆς νῦν Γαβρολίμνης (Καλυδωνίου κάπρου λίμνης), ἔνθα ὁ τρομερὸς κάπρος ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τῆς Ἀλθαίας καὶ τοῦ Οἰνέως, Μελεάγρου.· ὁ δὲ Πλίνιος τάσσει αὐτὴν 7,500 βήματα ἄνω τῆς θαλάσσης,πλησίον τοῦ ποταμοῦ Εὐήνου (ἀρχ. Λυκόρμα) Lib. IV. 4.2. (2) Ἀνθολογ. Ἑλλην. ἐν ἐπιγράμ.'Αντιπάτρου. (3) «Λάφριον γὰρ τὸν Κασταλίου τοῦ ἀδελφοῦ Καλυδωνίοις ἱδρύσασθαι τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος τὸ ἀρχαῖον· οἱ δὲ τῆς Ἀρτέμιδος μήνιμα τὸ εἰς Οἰνέα ἀνὰ χρόνον τοῖς Καλυδωνίοις ἐλαφρότερον γενέσθαι λέγουσι, καὶ αἰτίαν τῇ θεῷ τῆς ἐπικλήσεως ἐθέλουσιν εἶναι ταύτην.» Παυσ. Ζ. κ. 14.. (4) «Τεκμαίρονται σφᾶς Κανάχου τοῦ Σικυωνίου καὶ τοῦ Αἰγινήτου Κάλλωνος οὐ πολλῷ γενέσθαι τὴν ἡλικίαν ὑστέρους.» Παυσαν. αὐτόθι ἔνθ' ἀνωτέρω.

Ἦγον δὲ οἱ Πατρεῖς τῇ Ἀρτέμιδι ἑορτὴν καλουμένην Λάφρια, καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν, θυσιάζοντες εἰς αὐτὴν κατὰ τρόπον ἐγχώριον· πέριξ μὲν τοῦ βωμοῦ ἵσταντο ξύλα χλωρά, προσέτι δὲ καὶ εἰς ἀπόστασιν δέκα ἐξ πήχεων ἕκαστον· ἐντὸς δὲ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ἔκειντο τὰ ξηρότατα τῶν ξύλων· ἐμηχανῶντο δὲ πρότερον τοῦ καιροῦ τῆς ἑορτῆς καὶ ἄνοδον λειοτέραν ἐπὶ τὸν βωμόν, φέροντες ἐπάνω εἰς τοὺς ἀναβασμοὺς τοῦ βωμοῦ χῶμα. Πρῶτον μὲν ἐπόμπευον πομπὴν μεγαλοπρεπεστάτην τῇ Ἀρτέμιδι, καὶ ἡ ἱερωμένη παρθένος ὠχεῖτο τελευταία τῆς πομπῆς, ἐπὶ ἐλάφων ἐζευγμένων ὑπὸ τὸ ἅρμα· τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐθυσίαζεν δημοσίᾳ ἡ πόλις καὶ ὄχι ὀλιγώτερον ἐφιλοτιμοῦντο καὶ οἱ ἰδιῶται εἰς τὴν ἑορτήν. Ἔῤῥιπτον ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ζῶντα πτηνά, ἐδώδιμα, τετράποδα, ὡς ἀγριοχοίρους καὶ ἐλάφους καὶ δορκάδας, ἐνίοτε δὲ καὶ λύκων καὶ ἄρκτων σκύμνους, ἄλλοι δὲ καὶ τέλεια θηρία· κατέθετον δ' ἐπὶ τοῦ βωμοῦ καὶ καρποὺς τῶν ἡμέρων δένδρων. Ἔφερον δὲ τοὺς καρποὺς ἀγγελόμορφοι παῖδες, ἐντὸς σκευῶν λίκνων καλουμένων, διὸ καὶ λικνοφόροι ἐλέγοντο, ὡς καταδείκνυσι τοῦτο γλυφὴ ἐπὶ τάφου κειμένου ἔξωθεν τοῦ Δημοτικοῦ καταστήματος.—Ἔθετον πῦρ εἰς τὰ ξύλα· καὶ ἄλλα μὲν, κατὰ τὴν πρώτην ὁρμὴν τοῦ πυρὸς, ἐβιάζοντο νὰ ἐξέλθωσιν, ἄλλα δὲ καὶ ἐξέφευγον ἕνεκεν ἰσχύος· ταῦτα οἱ ἐμβαλόντες ἐπανέφερον αὖθις εἰς τὴν πυράν, καὶ ἀνέφερον ὅτι, ὡς ἐκ θαύματος, οὐδεὶς ἐτρώθη ὑπὸ τῶν θηρίων.—Ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ ναοῦ τῆς Λαφρίας καὶ τοῦ βωμοῦ ἔκειτο τὸ μνῆμα τοῦ Εὐρυπύλου. Τίς δὲ ἦτον ὁ Εὐρύπυλος καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν ἀφίκετο εἰς τὴν χώραν ταύτην, εἴδομεν ἐν τῇ τοῦ Μειλίχου περιγραφῇ. Ἐντὸς δὲ τοῦ περιβόλου τῆς Λαφρίας ἦτο ναὸς καὶ Ἀθηνᾶς, Παναχαΐδος καλουμένης, προσδὲ καὶ ἄγαλμα αὐτῆς ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος. Ἀλλὰ τῆς Ἀθηνᾶς καί τοι προστάτιδος ἁπάσης τῆς Ἀχαΐας καὶ συνεπῶς Παναχαΐδος καλουμένης, (1) ὑπερεῖχε κατὰ τὴν δημόσιον λατρείαν ἡ Ἄρτεμις, διάφορα ἔχουσα ἐπώνυμα, οἷον Τρικλαρία, Λιμνάτις καὶ Λαφρία, καὶ ἐλατρεύετο ἐν ἴσοις ναοῖς.

(1) Plin. XXV. 14. 49.

Ἀναμφιβόλως τὸν εὐρὺν τῶν Πατρῶν αἰθέρα ἐπλήρουν γλυκύφθογγοι ὕμνοι πρὸς τὴν Ἄρτεμιν, δηλονότι οἱ καλούμενοι Οὔπιγγοι καὶ πρὸς τιμὴν αὐτῆς ψαλλόμενοι (1). Ἀπὸ δὲ τῶν κορυφῶν τοῦ Παναχαϊκοῦ πιθανώτατα ἀπήχει ἡ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀρτέμιδος ᾠδὴ τοῦ Ἀνακρέοντος (NZ).

«Γονοῦμαί σ' ἐλαφηβόλε,
Ξανθὴ παῖ Διός, ἀγρίων
Δέσποιν' Ἄρτεμι θηρῶν
. . . . . .
. . . . . θρασυκαρδίων
Ἀνδρῶν ἐγκαθόρα πόλιν
Χαίρουσ'· οὐ γὰρ ἀνημέρους
Ποιμαίνεις πολιήτας.»

Ἐν τῇ κάτω πόλει, τῆς Μητρὸς Δινδυμήνης, (2) θεᾶς τῆς γονιμότητος καὶ τῆς εὐφορίας, ἦτον ἱερόν, ἐν ᾧ καὶ ὁ μυθολογούμενος ἱερεὺς καὶ ἐραστὴς αὐτῆς Ἄττυς ἐλατρεύετο. Καὶ τὸ μὲν ἄγαλμα τοῦ Ἄττυος ἦτον ἀθέατον, τὸ δὲ τῆς Μητρὸς Δινδυμήνης (Κυβέλης) ἦτο κατεσκευασμένον ἐκ λίθου.

— Ἐν δὲ τῇ ἀγορᾷ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καθημένου ἐπὶ θρόνου, καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ὀρθὴ παρὰ τὸν θρόνον. Ἀπ' οὐδεμίαν σχεδὸν τῶν ὁπωσοῦν μεγάλων Ἑλληνικῶν πόλεων ἔλιπεν ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ὁ δ' ὀνομαστότατος καὶ μεγαλοπρεπέστατος πάντων ἦν ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ τῆς Ἤλιδος. Ὁ Πλίνιος ἀναφέρει, ὅτι οἱ ἐν Πάτραις ναοὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ τοῦ Δωδεκαέθλου Ἡρακλέους, υἱοῦ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης, ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐξ ὀπτῶν πλίνθων, (ὡς εἴθιζον τότε, προστίθησι, νὰ κατασκευάζωσι τὰ δημόσια οἰκοδομήματα καὶ τὰ ἀνάκτορα διὰ τοὺς βασιλεῖς) καὶ περιστοιχούμενοι ὑπὸ κιόνων, ἐκ μαρμάρου, μετ' ἐπιστηλίων (3). Ὁ Παυσανίας ἐν τοῖς Ἀχαϊκοῖς αὐτοῦ δὲν ἀναφέρει ποσῶς τὸν ναὸν τοῦτον τοῦ Ἡρακλέους, διότι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐπεσκέφθη τὰς Πάτρας, οὐδ' ἴχνος τοῦ ναοῦ ὑ-

(1) Ἀθην. Δειπν. ΙΔ'. 9. 10. πρβλ. Virgil. Aen. XI v 532. 337. Ἀπολ. Βιβλιοθ. Α'. δ. καὶ Καλλιμ. ὕμ. Ἄρτεμ. σ. 251. (2) Δινδυμήνη ἐκ τοῦ ὄρους τῆς Τρωάδος Δινδύμων ἐκλήθη ἡ Ῥέα μήτηρ Θεῶν, ἤτοι ἡ ἐν Φρυγίᾳ Κυβέλη, ἡ διδάξασα πρώτη νὰ κτίζωσι πόλεις. Στράβ. Ζ. σ. 567. 575. Δινδυμ. παρὰ Propert· Lib. III. 22. 3. Plinius Lib. VIII. 5. 40. (3) Plin Lib. XXXV. 4. 3.

πελείπετο, ἅτε πυρποληθέντος κατὰ τὴν ἐν Πάτραις διατριβὴν τοῦ Ῥωμαίου Ἀντωνίου, ἤτοι πρὸ διακοσίων σχεδὸν ἐτῶν τῆς τοῦ Παυσανίου ἐν Πάτραις περιηγήσεως. Καλεῖ δὲ τὸν ναὸν τοῦ Ἡρακλέους ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀντωνίου κεφ. Ξ. «Ἡράκλειον» (1)· συγκαταλέγων τὴν πυρπόλησιν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἀπαισίων σημείων τῶν ἐπιφανέντων πρὸ τοῦ πολέμου, οὗ τὴν οἰκτρὰν πρὸς τὸν Ἀντώνιον ἔκβασιν προεμήνυον· τάττεται δὲ τὸ ἐν Πάτραις συμβὰν τρίτον τὸν ἀριθμόν. Πέραν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἦν ἄγαλμα τῆς Γαμηλίας καὶ Λευκωλένου συζύγου του Ἥρας, καὶ ναὸς τοῦ Μουσηγέτου Ἀπόλλωνος, τὸ δ' ἄγαλμα αὐτοῦ χαλκοῦν παριστῶν αὐτὸν γυμνόν, φοροῦντα ὅμως ὑποδήματα καὶ στηρίζοντα τὸν ἀριστερὸν πόδα ἐπὶ κρανίου βοὸς λόγῳ ἀλληγορίας τινός. (2) Ἐν τῷ ὑπαίθρῳ δὲ τῆς ἀγορᾶς ἦτον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ τάφος τοῦ ἐγχωρίου ἥρωος καὶ βασιλέως Πατρέως, καθόσον οἱ ἱδρυταὶ πόλεων εἴθιστο πρὸς τιμὴν, παρὰ τοῖς ἀρχαίαις Ἕλλησι, νὰ ἐνταφιάζωνται ἐντὸς τῶν ἀγορῶν. Ἀλλ' ἐκ τῆς μὴ ἀνευρέσεως ἐν Πάτραις Ἑλληνικῶν νεκρικῶν ἐπιγραφῶν, εἰκάζεται ὅτι οἱ Πατρεῖς δεχθέντες τὸ ὑπὸ τοῦ Λυκούργου ἐν Σπάρτῃ εἰσαχθὲν ἀπαγορεύσεως ἔθιμον, δὲν ἔθετον ἐπιγραφὰς ἐπὶ τῶν τάφων, ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ πολέμῳ θνησκόντων· ὅθεν οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς κατὰ προσέγγισιν τοποθεσίας ἐν Πάτραις Ἑλληνικοῦ πολυανδρίου (κοιμητηρίου), τοὐναντίον δὲ περὶ Ῥωμαϊκῶν νεκροταφείων, καθὸ πολλαχοῦ τῆς πόλεως ἀνευρεθέντων τάφων ῥωμαϊκῶν καὶ σαρκοφάγων, ὡς τοῦτο ἄλλοθι τῆς ἱστορίας δηλωθήσεται.

(1) Ὁ παραφραστὴς τῶν παραλλήλων βίων τοῦ Πλουτάρχου Α. Ρ. Ῥαγκαβῆς παραφ. τὸ «ἐκεραυνώθη καὶ ἐκάη τὸ Ἡράκλειον» πιθανῶς ναός τις τῶν Πατρῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡρακλέους. Τομ. Θ. σελ. 208.

(2) «Βουσὶ γὰρ χαίρειν μάλλιστα Ἀπόλλωνα Ἀλκαῖός τε ἐδήλωσεν ἐν ὕμνῳ τῷ ἐς Ἑρμῆν γράψας, ὡς ὁ Ἑρμῆς βοῦς ὑφέλοιτο τοῦ Ἀπόλλωνος· καὶ ἔτι πρότερον ἢ Ἀλκαῖον γενέσθαι πεποιημένα ἦν Ὁμήρῳ βοῦς Ἀπόλλωνα Λαομέδοντος ἐπὶ μισθῷ νέμειν. Ποσειδῶνι περιέθηκεν ἐν Ἰλιάδι τὰ ἔπη.

Ἦτοι ἐγὼ Τρώεσσι πόλιν πέρι τεῖχος ἔδειμα,
εὐρύ τε καὶ μάλα καλόν, ἵν' ἄρρηκτος πόλις εἴη·
Φοῖβε, σὺ δ' εἰλίποδας ἕλικας βοῦς βουκολέεσκες.

τὰ μὲν δὴ ἐς τὸ κρανίον τοῦ βοὸς ἐπὶ τοιῷδε ἄν τις εἰκάσειε πεποιῆσθαι.

Πλησίον τῆς ἀγορᾶς ἦτο τὸ ᾠδεῖον καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ ἵστατο ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος ἀξιοθέατον, κατασκευασθὲν ἐκ τῶν λαφύρων, τὰ ὁποῖα οἱ Πατρεῖς, μόνοι ἐκ τῶν Ἀχαιῶν, σπεύσαντες εἰσβοήθειαν τῶν Αἰτωλῶν κατὰ τῶν Γαλατῶν ἔλαβον. Ἦτο δὲ λαμπρότατα κεκοσμημένον τὸ ᾠδεῖον καὶ ἀξιολογώτατον πάντων τῶν τῆς Ἑλλάδος, ὑποχωροῦν μόνον εἰς ἐκεῖνο τοῦ Ἀττικοῦ Ἡρώδου ἐν Ἀθήναις, ὅπερ ἐποίησεν εἰς μνήμην τῆς ἀποθανούσης συζύγου του Ῥηγίλλης. Ἦν δ' ὁ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς, βαθύπλουτος, κάτοικος καὶ κτηματίας Ἀθηνῶν, ἀκμάσας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντωνίνων. Περὶ τοῦ ᾠδείου τοῦ Ἡρώδου, λέγει ὁ Παυσανίας, ὅτι οὐκ ἦν ᾠκοδομημένον ὅτε ἔγραφε τὸ πρῶτον βιβλίον, δηλαδὴ τὰ Ἀττικά (1)· γνωστὸν δ' ἐστὶν ὅτι τὸ ᾠδεῖον τοῦτο ἐκτίσθη τῷ 162 μ. Χ., κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ἰωάν. Γ. Δοναλδσῶνος (2)· καθότι τὸ μὲν πέμπτον βιβλίον δηλ. τὰ Ἠλιακά, δώδεκα τοὐλάχιστον ἔτη συνέγραφε μετὰ τὸ πρῶτον, τὸ δὲ ἕβδομον, τὰ Ἀχαϊκά, μετὰ τέσσαρα τοὐλάχιστον ἔτη ἀπὸ τοῦ πέμπτου, ἤτοι μετὰ δέκα ἓξ ἔτη ἀπὸ τοῦ πρώτου. Ἐκ δὲ τῆς χωρητικότητος τοῦ ᾠδείου τῶν Ἀθηνῶν, οὔσης 10,000 θεατῶν (3), κρίνοντες καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ὑποθέτοντες μικρότερον τὸ τῶν Πατρῶν ἐκείνου, δυνάμεθα εἰπεῖν, ὅτι τὸ τῶν Πατρῶν ᾠδεῖον εἶχε διάμετρον 42 μέτρων καὶ χωρητικότητα 5,000 θεατῶν. Ἔξωθεν δὲ τῆς ἀγορᾶς πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο πύλη καὶ ἐπ' αὐτῆς τρεῖς ἀνδριάντες ἐπίχρυσοι, τοῦ Πατρέως, τοῦ Πρευγένους καὶ τοῦ Ἀθερίωνος, παριστῶντες αὐτοὺς ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ. Τὸ θέτειν ὅμως ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ τὰ ἀγάλματα πατρὸς καὶ υἱοῦ οὐκ ἦν σύνηθες παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις, τοὐναντίον δὲ φαίνεται παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς (4). Τῆς δὲ ἀγορᾶς ἄντικρυς κατὰ τὴν διέξοδον ἦτο τὸ τέμενος Ἀρτέμιδος καὶ ναὸς Λιμνάτιδος, ἧς τὸ ξόανον, κατά τινα ὄψιν ὀνείρου, ὁ Πρευγένης βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ εὐνουστέρου τῶν δούλων αὐ-

(1) Παυσαν. Ἀχαϊκὰ Ζ. κεφ. 20, 3. (2) Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας συνεχ. Μυλλέρου. Τ. Β. σελ. 251—252. (3) Athènes modèrne page 43. 1860. (4) J. Gronovii thes. Graec. Antiqu. Tom. XII. Venetia 1732 in 2°.

τοῦ, ὑπέκλεψεν ἐκ τῆς Σπάρτης, ἐχόντων τότε τῶν Δωριέων τὴν Λακεδαίμονα καὶ τὸ Ἄργος. Τοῦτο τὸ ξόανον καθ' ἅπαντα τὸν ἄλλον χρόνον ἐφυλάττετο ἐν Μεσόᾳ, κωμοπόλει τῆς Λακωνίας (1), διότι ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Πρευγένους εἰς τοῦτο ἐκομίσθη τὸ χωρίον· κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν τῆς Λιμνάτιδος ἤρχετο ἐκ Μεσόας εἷς ἐκ τῶν οἰκετῶν τῆς θεᾶς, κομίζων τὸ ἀρχαῖον ξόανον εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει τέμενος. Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλα ἱερὰ ἐν Πάτραις· ταῦτα δὲ πάντα δὲν ἦσαν ἐν ὑπαίθρῳ, ἀλλ' ἐγίνετο ἡ εἴσοδος διὰ στοῶν εἰς αὐτά. Καὶ τὸ μὲν ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ τὴν τέχνην εἰδότος τὰ ἀσκελῆ νοσήματα ἤπια ποιεῖν, ἄνευ ἐσθῆτος, ἐκ λίθου δὲ τὰ ἄλλα· ἄλλο δὲ Ἀθηνᾶς ἄγαλμα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, καὶ πρὸ αὐτοῦ ἦτο τὸ μνῆμα τοῦ Πρευγένους, ᾧ ὡς καὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ Πατρεῖ, ἐνήγιζον, ἄγοντες κατ' ἔτος τὴν ἑορτὴν τῆς Λιμνάτιδος Ἀρτέμιδος. Οὐ μακρὰν τοῦ θεάτρου ἦτο ναὸς Νεμέσεως, θεᾶς τῆς ἐκδικήσεως, δαμαζούσης τὴν ὕβριν καὶ τὴν ἀλαζονίαν, ἃς ἐμίσει, ὡς Σειρὰχ ἐκεῖνος οὕτινος ἡ ψυχὴ τρία εἴδη ἐμίσησε καὶ προσώχθησε σφόδρα τῇ ζωῇ αὐτῶν, «πτωχὸν ὑπερήφανον καὶ πλούσιον ψεύστην καὶ γέροντα μοιχὸν ἐλαττούμενον συνέσει». Ἕτερος δὲ ναὸς τῆς φιλομειδοῦς Ἀφροδίτης, ἦν τὸ ἄγαλμα ὡς καὶ τὸ τῆς Νεμέσεως, ἦσαν μέγιστα ἐκ λίθου λευκοῦ. Κατὰ τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως ἦτον ἱερὸν τοῦ Διονύσου, ἐπικαλουμένου Καλυδωνίου, τοῦ ὁποίου τὸ ἄγαλμα μετεκομίσθη ἐκ Καλυδῶνος, ὡς ἀναφέρει ὁ Παυσανίας. «Καὶ Διονύσου κατὰ τοῦτο τῆς πόλεώς ἐστιν ἱερὸν ἐπίκλησιν Καλυδωνίου· μετεκομίσθη γὰρ καὶ τοῦ Διονύσου τὸ ἄγαλμα ἐκ Καλυδῶνος. ὅτε δὲ ᾠκεῖτο ἔτι Καλυδών, ἄλλοι τε Καλυδωνίων ἐγένοντο ἱερεῖς τῷ θεῷ καὶ δὴ καὶ Κόρεσος, ὃν ἀνθρώπων μάλιστα ἐπέλαβεν ἄδικα ἐξ ἔρωτος παθεῖν. ἦρα μὲν Καλλιρόης παρθένου·

(1) Μεταξὺ Πατρέων καὶ Λακεδαιμονίων, ὑπῆρχε τὸ πάλαι στενὴ σχέσις, δεικνυμένη καὶ ἐξ ἀρχαιοτάτης ἐπιγραφῆς. — «Δαμάτριον Ἀριστάνδρου Μεσοάταν — ἐπιμελητὴν Ἀμυκλῶν γενόμενον — Μεσσανίων καὶ Ἀργείων καὶ *Πατραίων* καὶ — Κορινθίων καὶ Σικυωνίων καὶ Ἐφυραίων — καὶ Μεγαλοπολιτῶν καὶ τῶν — ἄλλων ξένων — κατοικοῦντες καὶ παρεπιδημοῦντες — ἐν Ἀμύκλαις ἀρετᾶς ἕνεκεν — καὶ καλοκαγαθίας καὶ τᾶς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσεβείας ἀνέθηκαν Ἀπόλλωνι.» — Boeckh. Corpus Inscriptionum Graecarum. T. I p. 654 Nº 1338 ἐπιγρ. Λακωνικαί.

ὁπόσον δὲ ἐς Καλλιρόην ἔρωτος Κορέσῳ μετῆν, τοσοῦτο εἶχεν ἀπεχθείας εἰς αὐτὸν ἡ παρθένος. ὡς δὲ τοῦ Κορέσου δεήσεις τε ποιουμένου πάσας καὶ δώρων ὑποσχέσεις παντοίας οὐκ ἐνετρέπετο ἡ γνώμη τῆς παρθένου, ἐκομίζετο ἱκέτης ἤδη παρὰ τοῦ Διονύσου τὸ ἄγαλμα. ὁ δὲ ἤκουσέ τε εὐχομένου τοῦ ἱερέως, καὶ οἱ Καλυδώνιοι, τὸ παραυτίκα ὥσπερ ὑπὸ μέθης ἐγίνοντο ἔκφρονες, καὶ ἡ τελευτὴ σφᾶς παραπλῆγας ἐπελάμβανε. καταφεύγουσιν οὖν ἐπὶ τὸ χρηστήριον τὸ ἐν Δωδώνῃ· τοῖς γὰρ τὴν ἤπειρον ταύτην οἰκοῦσιν, τοῖς τε Αἰτωλοῖς καὶ τοῖς προσχώροις αὐτῶν Ἀκαρνᾶσι καὶ Ἠπειρώταις, αἱ πέλειαι καὶ τὰ ἐκ τῆς δρυὸς μαντεύματα μετέχειν μάλιστα ἐφαίνετο ἀληθείας. Τότε δὲ τὰ χρησθέντα ἐκ Δωδώνης Διονύσου μὲν ἔλεγεν εἶναι τὸ μήνιμα, ἔσεσθαι δὲ οὐ πρότερον λύσιν πρὶν ἢ θύσῃ τῷ Διονύσῳ Κόρεσος ἢ αὐτὴν Καλλιρόην ἢ τὸν ἀποθανεῖν ἀντ' ἐκείνης τολμήσαντα. Ὡς δὲ οὐδὲν ἐς σωτηρίαν εὑρίσκετο ἡ παρθένος, δεύτερα ἐπὶ τοὺς θρεψαμένους καταφεύγει· ἁμαρτάνουσα δὲ καὶ τούτων, ἐλείπετο οὐδὲν ἔτι ἢ αὐτὴν φονεύεσθαι. προεξεργασθέντων δὲ ὁπόσα εἰς τὴν θυσίαν ἄλλα ἐκ Δωδώνης μεμαντευμένα ἦν, ἡ μὲν ἱερείου τρόπον ἦκτο ἐπὶ τὸν βωμόν, Κόρεσος δὲ ἐφειστήκει μὲν τῇ θυσίᾳ, τῷ δὲ ἔρωτι εἶξας καὶ οὐ τῷ θυμῷ ἑαυτὸν ἀντὶ Καλλιρόης· διεργάζεται. ὁ μὲν δὴ ἀπέδειξεν ἔργον ἀνθρώπων ὧν ἴσμεν διατεθεὶς ἐς ἔρωτα ἁπλαστότατα. Καλλιρόη τε ὡς Κόρεσον τεθνεῶτα εἶδεν, μετέπεσε τῇ παιδὶ ἡ γνώμη, καί, ἐσῄει γὰρ αὐτὴν Κορέσου τε ἔλεος καὶ ὅσα ἐς αὐτὸν εἴργασται αἰδώς, ἀπέσφαξέ τε αὑτὴν ἐς τὴν πηγήν, ἥ ἐν Καλυδῶνί ἐστιν οὐ πόρρω τοῦ λιμένος, καὶ ἀπ' ἐκείνης οἱ ἔπειτα ἄνθρωποι Καλλιρόην τὴν πηγὴν καλοῦσι» (1).

Ἐγγὺς δὲ τοῦ θεάτρου, ὅπερ ἦτο μέγιστον καὶ λαμπρόν, ἦτο τέμενος γυναικὸς ἐπιχωρίας. Ὑπῆρχον δ' ἐνταῦθα τοῦ Διονύσου τρία ἀγάλματα, φέροντα τὰ αὐτὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων πολισμάτων· οἷον Μεσατεύς, Ἀνθεὺς καὶ Ἀροεύς· ταῦτα τὰ ἀγάλματα, κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Διονύσου, ἐκόμιζον εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Αἰσυ-

(1) Παυσ. Ἀχαϊκὰ Ζ κ. 21.

μνήτου(1), τὸ δὲ ἱερὸν τοῦτο ἔκειτο(2), δεξιᾷ τῆς ὁδοῦ τῆς ἐκ τῆς ἀγορᾶς κατερχομένης πρὸς τὸ θαλασσωθὲν μέρος. (Λεκάνην). Κατωτέρω δὲ τοῦναοῦ τοῦ Αἰσυμνήτου,(3) ὑπῆρχεν ἄλλο ἱερὸν καὶ ἄγαλμα ἐκ λίθου καλούμενονΣωτηρίας· ἱδρύθη δ'ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦΕὐρυπύλου ὅτε ἰατρεύθη τῆς μανίας. Ἦν δ' ὁ Εὐρύπυλος υἱὸς τοῦ Εὐαίμονος ἢ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ὤπος, ἡγεμὼν τοῦ ἐνΘεσσαλίᾳ Ὀρμενίου, εἷς τῶν μνηστήρων τῆς Ἑλένης, καὶ τῶν ἐπὶ Τροίαν Ἑλλήνων· τὰ κατ' αὐτὸν ἐκτενῶς διεξήλθομεν ἐν τῇ τοῦ Μειλίχου ποταμοῦ περιγραφῇ, ἔνθα κατῴκησε μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν Θεσσαλικῆς ἀποικίας. Πλησίον δὲ τοῦ λιμένος ἦτον ἄγαλμα ἐκ λίθου ὀρθόν, ὡς καὶ ναὸς Ποσειδῶνος, οὗτινος πολλὰ ἦσαν τὰ ὀνόματα, ὡς Πελάγιος, Ἀσφάλιος, Ἵππειος κλπ. Οὐ πολὺ μακρὰν τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος ὑπῆρχον ἱερὰ τῆς Ἀφροδίτης· τὸ δὲ ἕτερον τῶν ἀγαλμάτων, ἕνα αἰῶνα πρὸ τοῦ Παυσανίου, ἀνείλκυσαν ἐν δικτύῳ ἁλιεῖς. Ὑπῆρχον δὲ πλησιέστατα τοῦ λιμένος τὰ χάλκινα ἀγάλματα τοῦ χαλκοθώρακος καὶ τειχεσιπλήτου Ἄρεως, τοῦ καὶ Ἀχαϊκοῦ καλουμένου, καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος· καὶ πρὸς τὸν λιμένα τέμενος Ἀφροδίτης καὶ τὸ ἄγαλμα αὐτῆς ξύλινον, ἐκτὸς τοῦ προσώπου, τῶν χειρῶν, καὶ τῶν ποδῶν, τὰ ὁποῖα ἦσαν μαρμάρινα. Ἐκ τῆς ἐν μέρει κατασκευῆς τοῦ ἀγάλματος τούτου τῆς Ἀφροδίτης ἐξάγεται, ὅτι ἦν ἀρχαιότατον, καθόσον τὰ ἐκ ξύλου ἦσαν ἀρχαιότατα εἴδωλα (4) καὶ εἴς τινα προσηρτῶντο κεφαλαὶ καὶ χεῖρες λίθινοι, ὡς εἰς τὸ προκείμενον. Παρὰ δὲ τὴν θάλασσαν ἄλσος, χαρίεις περίπατος καὶ τόπος ἀναψύξεως τῶν Πατρέων κατὰ τὸ θέρος· «καὶ δρόμους τε ἐπιτηδειοτάτους καὶ εἰς τἆλλα δίαιταν ἡδεῖαν ὥρᾳ παρεχόμενον

(1) Ὁ Κικέρων ἀριθμεῖ πέντε διαφόρους Βάκχους. De Nat. Deorum lib. III c. 32. (2) Πρβλ. Barthelemy. Voyage du Jeune Anachar. en Grèce Tom. III p. 475. (3) Κατὰτοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους τοὔνομα Αἰσυμνήτης, κατ' Ἀριστοτέλην, ἐσήμαινε τὸν Βασιλέα. «Δύο μὲν οὖν εἴδη ταῦτα μοναρχίας· ἕτερον δ' ὅπερ ἦν ἐν τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν, οὓς καλοῦσιν Αἰσυμνήτας, ἔστι καὶ οὗθ', ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, αἱρετὴ τυραννίς». Ἀριστοτέλ. Πολιτικ. Βιβλ. Γ. κεφ. 10. πρβλ. Διονυσ. Ἁλικαρν. Βιβλ. Ε'. Κατ' ἄλλους δέ, τὸν Ἀγωνοθέτην, Βραβευτήν. Ὁμηρ. Ἰλ. Θ. καὶ ἄλλοθι. πρβλ. Θεοκριτ. ΚΕ'. 48 ἀναφέροντα αὐτὸν Ἐπιτηρητὴντῆς γεωργίας. (4) Περ' τούτου μαρτυροῦσιν οἱ, Παυσανίας, Φιλόστρατος, Μάξιμος ὁ Τύριος, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ Ἱρωδιανός.

θερινῇ»· καὶ ἐν τούτῳ τῷ ἄλσει ἦσαν καὶ ναοὶ Θεῶν, ὁ μὲν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ δὲ τῆς Ἀφροδίτης, ἐκ λίθου καὶ τὰ ἀγάλματα τούτων. Πλησίον δὲ τοῦ ἄλσους, ἦτο τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, τῆς καλουμένης Ἀχαιᾶς, Ἀχαΐας, Παναχαιᾶς καὶ ἐκ τῆς τῶν Πατρῶν πόλεως, Πατραΐας· καὶ τὸ μὲν ἄγαλμα αὐτῆς, ὡς καὶ τῆς παιδὸς Περσεφόνης, ὄρθια, τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Γῆς καθήμενον, καὶ πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος ἦτο πηγὴ χωριζομένη ἀπ' αὐτοῦ δι' αἱμασιᾶς, κατὰ δὲ τὸ ἐκτὸς κάθοδος εἰς αὐτήν. Μαντεῖον δὲ ἐνταῦθα ἦτον ἀψευδές, ὄχι προκειμένου περὶ παντὸς πράγματος, ἀλλὰ μόνον διὰ τοὺς ἀσθενεῖς· κάτοπτρον δέσαντες καλῳδίῳ ἐκ τῶν λεπτοτάτων ἔθετον κάτω, σταθμώμενοι, ἵνα μὴ φθάσῃ πολὺ εἰς τὴν πηγήν, ἀλλ' ὅσον νὰ ψαύσῃ τὸ ὕδωρ ὁ κύκλος τοῦ κατόπτρου· τὸ δὲ κάτοπτρον ἐπεδείκνυεν αὐτοῖς τὸν νοσοῦντα, εἴτε ζῶντα ἢ καὶ τεθνεῶτα. Παρὰ τῷ ἄλσει ἦσαν ναοὶ δύο Σαράπιδος(1) καὶ ἐν τῷ ἑτέρῳ τούτῳ ἦτο πεποιημένον μνῆμα τοῦ Αἰγυπτίου Βήλου, ὅστις φρίττων ἐπὶ τῷ ὀνόματι μόνον τοῦ Ἄργους, διὰ τὰ ἐκεῖσε παθήματα τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καὶ φοβούμενος τὸν Δαναὸν ἔφυγεν εἰς τὴν Ἀρόην. Ἦτο δὲ καὶ ναὸς ἐν Πάπραις Ἀσκληπιοῦ, ἰατροῦ καὶ φύλακος τῆς ὑγιείας τῆς πόλεως, ἄνωθεν τῆς ἀκροπόλεως πλησίον τῶν πυλῶν, αἵτινες ἦγον πρὸς τὴν Μεσάτιν. Τέλος ὁ μέγας φυσικὸς καὶ ἀρχαιολόγος τῶν Ῥωμαίων Πλίνιος, ἀκμάσας περὶ τὸ ἔτος 23—79 μ. Χ, ἀναφέρει, ἐν τριακοστῷ ἕκτῳ βιβλίῳ κεφ. 4ῳ καὶ § 3ῳ ὅτι ὑπῆρχον ἐν Πάτραις ἀγάλματα τοῦ γλύπτου Μελᾶ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μικκιάδου, ὡς ἐν ταῖς νήσοις Δήλῳ καὶ Λέσβῳ.

Β'. Τοποθεσία ἑκάστου αὐτῶν.

(Διάφορα ἀρχαιολογικὰ ἐξαγόμενα).

Τολμηρά ἐστιν ἡ γνώμη καὶ πολὺ τῆς ἀληθείας ἀφισταμένη ἐκείνων, οἵτινες ἀνενδοιάστως δύνανται νὰ προσδιορίζωσι τὴν τοποθεσίαν πολίσματος ἢ ἀρχαίου μνημείου, κεκαλυμμένων ἔτι ὄν-

(1) Σάραπις θεὸς τῶν Αἰγυπτίων εἰκονίζων τὸν Νεῖλον καὶ τὴν ἀπ' αὐτοῦ εὐφορίαν, κατὰ δὲ τὸν Ἀπολλόδωρον ἦτον ὁ Ἆπις ταυτιζόμενος τῷ Ἀσκληπιῷ, τῷ Ἡλίῳ, τῷ Διονύσῳ.

των ὑπὸ γῆς, καὶ ἀφοῦ οὐδεμία πώποτε ἀνασκαφὴ ἐνηργήθη, πρὸς ἀνακάλυψιν ἴχνους δυναμένου νὰ πείσῃ τινὰ, περὶ τοῦ κατὰ προσέγγισιν προσδιορισμοῦ αὐτῶν.—Μετριοπαθέστερος ὄντως ὑπῆρξεν ὁ πολυμαθὴς Πλούταρχος, ὅστις καί τοι σποράδην μέλλων νὰ πραγματευθῇ περὶ ἀντικειμένων, ὧν ἀψευδῆ λείψανα τῆς ποτε ὑπάρξεώς των ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐσώζοντο, οὐχ ἧττον ηὐχήθη τυχεῖν ἀκροατῶν πράως τὴν ἀρχαιολογίαν προσδεχομένων.

Δὲν θεωροῦμεν περιττὸν νὰ ὑπομνήσωμεν ἐν βραχυλογίᾳ ἐνταῦθα, ὅτι κυρίαν βάσιν εἴχομεν μόνον τὰ Ἀχαϊκὰ τοῦ Παυσανίου, ὅστις τῷ λεκτικῷ τῆς σχολῆς Ἡγησίου τοῦ Μάγνητος χρησάμενος, οὐ μόνον πολλάκις ἀποβαίνει τραχύς, ἀλλ' ἕνεκα τῆς συντομίας καὶ ἀσαφής· πάνυ δὲ ὀρθῶς περὶ τοῦ Καππαδόκου τούτου περιηγητοῦ ὁ K. O. Muller(1) λέγει· «ὁ Παυσανίας σπανίως δίδει καθαρὰν καὶ πλήρη εἰκόνα τῆς τοποθεσίας πόλεώς τινος ἐν συνόλῳ, καὶ οὐδέποτε ἐκτίθησι τὴν συνάφειαν τῶν μερῶν καθ' ἕκαστα ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης· μεταβαίνων δὲ ἀπὸ μέρους εἰς μέρος δὲν ποιεῖται τὴν περιγραφὴν ἐν ἀκριβείᾳ τοιαύτῃ, οἵαν ὀφείλει νὰ καταδείξῃ ὁ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ τεχνικὸν ἔργον, ὅπερ προτίθεται νὰ ἑρμηνεύσῃ. Διὰ τοῦτο ἀναγκαζόμεθα νὰ ἐξετάζωμεν ἀκριβῶς πᾶν μόριον συναφείας καὶ πᾶσαν τοπικὴν σημασίαν τοῦ ἔργου ἐν ἐπιτεταμένῃ προσοχῇ, ἀλλὰ καὶ οὕτω πολλάκις διαμένομεν ἐν τῷ σκότει».

Τῇ ἀνάγκῃ ταύτῃ ὑπείκοντες, ἃς ἐπιχειρήσωμεν τὸ ὄντως δύσκολον τοῦ ἐξιχνιαστοῦ ἔργον, καὶ ἃς προσδιορίσωμεν τὴν τοποθεσίαν τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ναῶν, ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ περικαλλοῦς καὶ περιπύστου ναοῦ τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος.—Ὁ ναὸς οὗτος ἔκειτο ἔνθα νῦν κεῖται τὸ Φραγγικὸν φρούριον, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, κατὰ τὸν ἀνατολικὸν ὑψηλὸν ἅμα καὶ λελαξευμένον κροκαλοπαγῆ βράχον, πρὸς τὰ κάτω ἐκτεινόμενος. Θέμεθλά τινα δ' ἐκ λίθου ἐπίσης κροκαλοπαγοῦς, προσδὲ καὶ

(1) Kleine Deutsche Schriften, I p. 235.

κτίριον ἐκ πώρου λίθου μέχρι τινὸς ἀνέπαφον ὄν, μαρτυροῦσι τὴν ἐκεῖ ὕπαρξιν τοιούτου ναοῦ.

Ὁ Pouqueville λίαν περιδεῶς ὁμιλεῖ περὶ τῆς τοποθεσίας τοῦ ναοῦ τούτου λέγων· «νομίζω ὅτι ἤθελεν εἶσθαι δυσκολώτατον καὶ ἄσκοπον νὰ προσδιορίσῃ τις τὴν τοποθεσίαν τοῦ ναοῦ τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος, ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάλαι ποτὲ τὸ ἀξιοσημείωτον αὐτῆς ἄγαλμα, ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος κατεσκευασμένον καὶ τὸ ὁποῖον μεγάλως συνεδέετο μὲ τὴν καθόλου λατρείαν τῶν κατοίκων, οὐ μὴν ἀλλὰ ὑποπόδιά τινα (soubassements) κτιρίων, ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔκειτο ἐγγύτατα.

Πλεῖστα νομίσματα τῶν Πατρῶν ἐπὶ Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων κοπέντα, καὶ τὴν εἰκόνα τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος φέροντα, εἰκονίζουσιν ἅμα καὶ τὸν ναὸν αὐτῆς ἑξάστηλον, ζωοφόροις κεκοσμημένον. Ἐκ δὲ τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ ἐντετειχισμένων πωρίνων κιονοκράνων καὶ αὐλακοέντων σπονδύλων ῥυθμοῦ Δωρικοῦ, ἐξάγεται, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Λαφρίας Δωρικοῦ ἦν ῥυθμοῦ, προσέτι δὲ ὅτι ὁ Δωρικὸς ῥυθμός, ἄλλως τε καὶ κατάλληλος πρὸς παράστασιν τῆς ὑπερτάτης περὶ τοῦ ἀγερώχου ἅμα καὶ μεγαλοπρεποῦς τοῦ θείου ἰδέας, ἐπεκράτησεν ἐν Πάτραις· διότι ποὺ καὶ ποὺ ἀπαντᾶται ὁ Ἰωνικὸς καὶ ὁ Κορινθιακὸς ῥυθμός. Ἐνγένει δὲ πάντες οἱ ἐν τῇ ἀκροπόλει ναοί, ἦσαν πεποιημένοι ἐκ πώρου λίθου, πλὴν τῶν βάσεων, οὐσῶν ἐκ λίθων κροκαλοπαγῶν καὶ ἄλλων ἐγχωρίων καὶ ξενικῶν.

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς τὸ τῆς Λαφρίας ἄγαλμα ἐκ Καλυδῶνος μετεκομίσθη εἰς τὸν ἐν Πάτραις ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ τιμαὶ αὐτῷ ἔξοχοι ἀπεδίδοντο, φαίνεται ὅτι ἡ λατρεία αὐτῆς ἔκτοτε (ἐπὶ Αὐγούστου) ὑπερτέρησε τὴν τῆς Παναχαΐδος Ἀθηνᾶς, ἥτις μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦν ἡ πρώτη, πλειότερον δηλονότι τῶν ἄλλων θεοτήτων, λατρευομένη θεά (1), διὸ καὶ ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις νομίσμασιν ἐγκεχάρακται ἡ μορφὴ ταύτης. Ἔκειτο δὲ ὁ

(1) Τὸ σύμβολον τῆς πόλεως Πατρῶν, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἦτον ἡ κεφαλὴ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ὡπλισμένη μὲ δόρυ καὶ ἀσπίδα· ὅρα τύπον παρὰ R. de Montfaucon «L' antiquité expliquée et représentée en figures». Tom III partie I. p. 190 Paris 1719.

ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, παραπλεύρως τοῦ τῆς Λαφρίας ναοῦ, καὶ ἐν νομίσματι καταφαίνεται, ὅτι ἡ Παλλὰς ὀρθία πρὸ τοῦ βωμοῦ ἑκράτει, διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς δόρυ καὶ ἀσπίδα. Τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ τούτου τῆς Ἀθηνᾶς,ἐκ λίθου κροκαλοπαγοῦς σώζονται, κάτωθεν τῆς πύλης,ἔνθα ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Λατίνου Ἀρχιεπισκόπου Πανδούλφου Μαλατέστα. Ἐγγύτατα ἔκειτο καὶ τὸ τοῦ βασιλέως Εὐρυπύλου τοῦ Εὐαίμονος μνῆμα, οὗ τινος τὰ ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου θέμεθλα σώζονται, ἐξέχοντα τοῦ μεσημβρινοῦ τείχους τοῦ φρουρίου.

Ὁ ναὸς τῆς Κυβέλης ἔκειτο εἰς τὴν κάτω πόλιν, ἀλλ' ἀναμφιβόλως, καλυπτομένων ἤδη τῶν ἐρειπίων ὑπὸ οἰκοδομῶν, δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς ἡ τοποθεσία αὐτοῦ· οὐχ ἧττον ὁδηγούμενοι ἀφ' ἑνὸς ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Παυσανίου, «ἐρχομένῳ δὲ εἰς τὴν κάτω πόλιν μητρὸς Δινδυμήνης ἐστὶν ἱερόν», καὶ ἀφ' ἑτέρου λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει τὴν ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Δήμου Πατρέων,βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον συντελεσθεῖσαν ἰσοπέδωσιν τοῦ πάλαι ποτὲ ἀνωμάλου ἐδάφους, εἰκάζομεν ὅτι ὁ ναὸς τῆςΚυβέλης ἔκειτο κάτωθι τοῦ ἀνηφόρου Ἁγίου Νικολάου, καὶ δεξιὰ τῷ ἐκ τῆς ἀκροπόλεως κατερχομένῳ,πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἤδη ὁδοῦ Ἁγ.Νικολάου.Ὅτι δὲ ἦτον ὁ μόνος,κατὰ τὸ βόρειον μέρος τῆς κάτω πόλεως, ναός, προκύπτει ἐκ τοῦ αὐτοῦ Παυσανίου, ὅστις ἀφοῦ πρῶτον περιγράφει τὸν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ναὸν τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος, λαμβάνει ἀφορμὴν ἐκ τοῦ,ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ βωμοῦ τῆς Λαφρίας, κειμένου μνήματος τοῦ Εὐρυπύλου, καὶ κατὰ συνέπειαν ἀναγράφει τὴν περὶ τῶν παθημάτων τοῦ Εὐρυπύλου κλπ. μακροσκελῆπαράδοσιν τῶν Πατρέων,ὁδηγησάντων ἀναμφιβόλως τὸν Καππαδόκην περιηγητήν, πρὸςπληρεστέραν τοῦ πράγματος ἀντίληψιν,εἰς τὸ παρὰ τὸνΜείλιχον τοπεῖον τῆς Τρικλαρίας Ἀρτέμιδος, ὁπόθεν ἐπιστρέφων ὁ Παυσανίας παρετήρησε,κατὰ τὴν ἀνωφέρειαν Βλατεροῦ,τὸν ναὸν τῆς Δινδυμήνης, ὃν πρὸς στιγμὴν παρέρχεται, ἵνα μὴ λυπήσῃ καὶ τὴν ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Λαφρίας ἔνοικον Παναχαΐδα Ἀθη-

νᾶν, ἤτοι τὴν ἐκπεπτωκυῖαν θεὰν τῆς σοφίας. Περατώσας δὲ τὴν περιγραφὴν τῶν ἐν Ἀκροπόλει ναῶν καὶ ὑπ' ὄψει ἔχων τὴν γυναικεῖαν ἀντιζηλίαν, κατέρχεται τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως ἵνα ἐπισκεφθῇ καὶ τὴν σεβαστὴν μητέρα τῶν Θεῶν, τὴν γηραιὰν Ῥέαν, (Κυβέλην) ἥτις, καίπερ κεκυρτωμένη ὑπὸ τοῦ χρόνου, φέρει ὅμως ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πύργον. Ἀλλ' ἡ ἐπίσκεψις αὕτη ὑπῆρξε βραχεῖα, διότι ἔγνω ὁ εὐσεβὴς Παυσανίας, ὅτι ὁ ἐπὶ τῆς ὑποδοχῆς Ἄττυς μόνον εἰς τοὺς Θεοὺς ἦτον ὁρατός· ὅθεν καὶ αὖθις ἀνέρχεται εἰς τὸν λόφον, ἵνα συνεχίσῃ τὴν περιγραφήν του. Περὶ τὸ αὐτὸ μέρος τῆς πόλεως ἴσως καὶ ὁ Pouqueville τάσσει τὸν ναὸν τῆςΚυβέλης λέγων· «Κατελθών τις τοῦ ὄρους καὶ ἀφήνων ἀριστερὰ τὴν συνοικίαν Βλατεροῦ ἔχει πρὸ αὐτοῦ κατὰ τὴν κλίσιν, τὰς εἰς τὴν μονὴν Ταξιαρχῶν (ἐν Αἰγίῳ) ἀνηκούσας σταφιδαμπέλους, κληρονόμον γηπέδου καθιερωμένου τὸ πάλαι εἰς τὴν Κυβέλην. Ἀνασκαφαὶ γενόμεναι ἐν τῷ γηπέδῳ τούτῳ, κατὰ τὸ ἔτος 1816,ἐποίησάν μοι δῆλον, ὅτι ἡ πόλις (νοεῖ τὴν κατὰ τὴν Ῥωμ. ἐποχὴν) ἐξετείνετο ἐκ τοῦ μέρους τούτου παραλλήλως τῆς παραλίας. Αἱ βάσεις μεγάλου οἰκοδομήματος, ὡς καὶ λείψανα στηλῶν καὶ κιονοκράνων, ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα,κατὰ τὴν διήγησιν μάλιστα τοῦ Παυσανίου, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ ναὸς τῆς Δινδυμήνης, ἐν ᾧ καὶ ὁ Ἄττυς ἰδιαιτέρως ἐλατρεύετο. (1) Ἀνεξαρτήτως τῶν ἀντικειμένων ἅτινα,κατὰ διαφόρους ἐποχάς,ἐξώρυξαν ἀπὸ τὴν τοποθεσίαν ταύτην, (οἷον ἐπιγραφὴν Δομιτίου Φαίδρου, περὶ ἧς ἀλλαχοῦ ὁμιλήσωμεν κλπ.) ἀνεκάλυψαν μεγαλοπρεπὲς ἀνάγλυφον παριστάνον παρθένους κανηφόρους μετὰ λαμπάδων. Αἱ κανηφόροι αὗται παρθένοι ἦσαν κόραι ἐπίγαμοι, αἵτινες ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς

(1) Ἄλλοι μὲν διατείνονται ὅτι ὁ ναὸς τῆς Κυβέλης ἔκειτο παρὰ τὸν ἤδη ναὸν τῆς Παντανάσσης· ἀλλ' ἡ γνώμη των αὕτη δὲν φαίνεται ὀρθή, διότι ἀνασκαπτομένων τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ τούτου, πρὸ τριακονταετίας, ἀνευρέθησαν κτίρια Βυζαντινῶν χρόνων, προσδὲ καὶ νεκροταφεῖον Βυζαντινόν, ὅμοιον τῷ κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τῆς πλατείας Ἁγ. Γεωργίου ἀπαντηθέντι. Ἄλλοι δὲ ὅτι ἔκειτο κατωτέρω τῆς Ἀκροπόλεως, κατὰ τὴν δεξαμενήν· ἀλλ' ὁ Παυσανίας δὲν λέγει πρὸς τὰ κάτω τῆς πόλεως, ἀλλὰ εἰς τὴν κάτω πόλιν καὶ κατὰ συνέπειαν ἐλέγχονται ἀνακριβεῖς.

κανίσκιον εἴς τινας τελετὰς τῆς Ἀρτέμιδος, πρὸς ἐκδήλωσιν, τοῦτ̈ι ἐτύγχανον κεκοπιακυῖαι ἐκ τοῦ ἄχθους τῆς παρθενίας.»(1)

Ἔτι κατὰ τὴν οἰκίαν κ. Πολυβίου Καλαβρέζου (τ.11) εὑρέθη ὡραῖον ἀνάγλυφον, παριστάνον ὀκτὼ Κορύβαντας μετὰ διαφόρων ὀργάνων ὀρχουμένους, καὶ ὅπερ νῦν μετ' ἄλλων ἐλάσσονος ἀξίας, κοσμεῖ τὸ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον. Ἀναμφιβόλως τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἀπεσπάσθη ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Κυβέλης, οὗ ἀπετέλει μέρος, καθόσον οἱ Κορύβαντες ἦσαν ἱερεῖς τῆς Φρυγικῆς Κυβέλης, υἱοὶ τοῦ Ἡφαίστου ἢ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆςΘαλείας ἢ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Καλλιόπης, συγχεόμενοι μὲ τοὺς Κουρῆτας καὶ τοὺς Ἰδαίους Δακτύλους, τελοῦντες τὰ ὄργια τῆς μητρὸς τῶν Θεῶν μὲ θορυβώδεις καὶ ἐνθουσιαστικοὺς ὕμνους καὶ ἄλλα παράφορα κινήματα, καὶ τέλος καταντήσαντες νὰ λατρεύωνται ὡς δαίμονες πολιοῦχοι Ὡσαύτως ἀνευρέθη ἐν Πάτραις καὶ ἀγαλμάτιον τῆς Κυβέλης, εἰκονίζον τὴν μητέρα τῶν Θεῶν, (Ῥέαν—Κυβέλην) καθημένην ἐπὶ θρόνου καὶ φέρουσαν ἐπὶ κεφαλῆς πύργον. Παρ' αὐτῇ δὲ καὶ τὸ ἱερὸν αὐτῆς σύμβολον, ὁ λέων.

Ἐν δὲ τῇ ἀγορᾷ ἦτον ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἀναφερόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ Φιλήμονος, (2) καὶ ὅστις ἀναμφιβόλως κατεῖχε τὴν τοποθεσίαν τοῦ νῦν ναοῦ Παντοκράτορος, καθόσον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ ἀφηγήσει τῶν κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν συμβάντων, τὸν ψευδῆ Δία διεδέχθη ὁ ἀληθὴς Θεός, ὁ παντοῦ τὸ κράτος ἔχων. Τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ τούτου ἀνεκαλύφθη πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἦν δ' ἐστρωμένον μὲ ὀγκολίθους τοῦ ποταμοῦ Γλαύκου κατειργασμένους καὶ λευκοῦ χρώματος, οἵτινες δυστυχῶς ἀφῃρέθησαν. Παρὰ τὸν ναὸν τοῦτον καὶ κατὰ τὴν οἰκίαν Γεωρ. ἱερέως Σιγαλοῦ, εὑρέθη πρὸ ὀκταετίας ὡραῖον

(1) Ὁ Μένανδρος περὶ τῶν κανηφόρων λέγει· «Αἱ κυίσκουσαι ἐπικαλοῦνται τὴν Ἄρτεμιν, ἀξιοῦσθαι συγγνώμης ὅτι διεκορήθησαν.» Ὁ δὲ Σχολιαστὴς τοῦ Θεοκρίτου (Β'. 66) ἀναλυτικώτερον πραγματευόμενος προσεπιλέγει, ὅτι πρὶν ἢ διακορευθῶσιν ἐκανηφόρουν εἰς τὴν Ἄρτεμιν. «ἐκανηφόρουν δὲ τῇ Ἀρτέμιδι αἱ ὥραν ἔχουσαι γάμου, ὥσπερ ἀπολογούμεναι περὶ τῆς παρθενίας τῇ Θεῷ, ἵνα μὴ ὀργισθῇ αὐταῖς μελλούσαις τὸ λοιπὸν φθείρεσθαι.» (2) Ἀπόσπασμ. ἀγνώστων μύθων Β'. 6.

τοῦ Γανυμήδους ἄγαλμα. Ἦν δὲ ὁ Γανυμήδης υἱὸς τοῦ βασιλέως τῆς Τροίας, Τρωὸς ἢ Ἐριχθονίου ἢ Ἀσσαράκου, καὶ ἔβοσκε τὰς βοῦς τοῦ πατρός του εἰς τὴν Ἴδην, ὄρος τῆς Φρυγίας, καὶ ἐπειδὴ ἦτον ὡραιότατος, ὁ χαμαίζηλος Ζεὺς ἥρπασεν αὐτὸν μεταμορφωθεὶς εἰς ἀετὸν καὶ κατέστησεν οἰνοχόον τῶν Θεῶν. Φαίνεται ὅμως ἐκ τῆς θέσεως ἔνθα εὑρέθη τὸ ἄγαλμα τοῦ Γανυμήδους,ὅτι ἀπετέλει μέρος τοῦ ἐγγύτατα κειμένου ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἐν δὲ τῷ πάλαι ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μεταξὺ πολλῶν ἀρχαίων λειψάνων, ἔβλεπέ τις ἀνάγλυφον ἀξιοθέατον μαρμάρινον, εἰκονίζον ταὼ καθήμενον ἐπὶ φυτοῦ, ἔχοντος τρεῖς κλάδους. Κατὰ τὸν Wheler (1689) τὸ φυτὸν ἦν Ἀνάγυρος (κ. ἀκόνυζος) ὑόσοσμον, ἄλλως τε καὶ κοινότατον κατὰ τὴν Ἀχαΐαν. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἀδιστάκτως ἀπεσπάσθη ἐξ ἱεροῦ τῆς Ἥρας, ὅπερ ἔκειτο κατὰ τὰ πέριξ, καθόσον ὁ ταὼς ἦν τὸ σύμβολον αὐτῆς.

Ὁ Παυσανίας δὲν ἀναφέρει ἐν Πάτραις ναὸν τοῦ ἀγγέλου τῶν Θεῶν Ἑρμοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐγγὺς εὑρεθέντος ἀναγλύφου τῆς ταχυπτέρου Φήμης, συμβόλου αὐτοῦ, εἰκάζομεν ὅτι ὁ Ἑρμῆς εἶχε τοὐλάχιστον θέσιν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Διός, καθόσον ὑπηρέτει λὰς παρὰ τῷ πατρὶ Διὶ ἐπετέλει ὑπηρεσίας, καί τοι ψεγόμενος ὑπὸ τοῦ βωμολόχου Λουκιανοῦ ὡς κακόδουλος κλπ. — Ἐν διαφόροις δὲ νομίσμασι καταφαίνεται ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ, ὡς νεκροπομποῦ, ἐπὶ στρογγύλης ἐπιταφίου στήλης.

Ἡ ἀγορά, κατὰ τὸν Pouqueville, ἔκειτο ἔνθα τὸ ἐπὶ Τουρκοκρατίας παζάρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου· ἀλλ' ὁ προσδιορισμὸς αὐτῆς ἐν τοσούτῳ σμικρῷ χώρῳ, οὐ μόνον ἀπόδει πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς, περὶ τῶν κοινῶν συσκέπτεσθαι, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου τάσσοντος ἐν αὐτῇ (1) καὶ παρ' αὐτὴν (2) οὐκ εὐάριθμα ἱδρύματα. Κατὰ τὴν ὀρθωτέραν γνώμην, ἡ ἀγορὰ ἀρχομένη ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐξετείνετο μέχρι τοῦ παλαιοῦ στρατῶνος,(Καζάρμας) κατὰ

(1) Ἀχαϊκ. κεφ. 20,3. . .Διὸς ναὸς Ὀλυμπίου . . . Ἥρας ἄγαλμα . . . ἱερὸν Ἀπόλλωνος. (2) αὐτόθι ἐν0'.ἀνατ. Ἔχεται τῆς ἀγορᾶς τὸ ᾠδεῖον.

βῶς, ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1820), ἐν τῷ τοῦ Γαλλικοῦ προξενείου κήπῳ, (ὁδὸς Σισίνη 18 τετρ.) ἔνθα καὶ τὰ βάθρα αὐτοῦ ἐσώζοντο. Ὁ Παυσανίας (Ἀχ. κεφ. 21, 2) τάσσει αὐτὸν παρὰ τὴν θάλασσαν· «τὸ δὲ ἱερὸν τοῦτο ἐς τὰ ἐπὶ θαλάσσῃ τῆς πόλεως ἐρχομένοις ἔστιν ἐκ τῆς ἀγορᾶς ἐν δεξιᾷ τῆς ὁδοῦ», ἐπειδὴ τὸ θαλάσσιον ὕδωρ τὸ διὰ τῆς τεχνικῆς λεκάνης ἀνερχόμενον οὐκ ἀπῆν τῆς θέσεως ταύτης. Ἄπορον ὅμως ἐστὶν ὅτι ὁ Σπὸν καὶ Οὐέλερ, ἐπισκεφθέντες τὰς Πάτρας τῷ 1676, οὐδαμοῦ τῆς περιηγήσεώς των ἀναφέρουσι περὶ τοῦ ναοῦ τούτου, οὗτινος τὸ ἐξ ὀπτῶν πλίνθων περίζωμα ἀναμφιβόλως ἦτο καταφανές. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ, ὅπερ ὁ Πουκεβὶλ ἀνέσκαψε, παρίστανεν ὄψιν μωσαϊκοῦ ρομβοειδῶς διηρημένου, καὶ τοῦ ὁποίου τὸ ψηφοθέτημα συνέκειτο ἐκ μικρῶν μαρμαρίνων κύβων, χρώματος λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ. Πρὸ τῆς ἐκκαθαρίσεως ἐκ τοῦ προνάου, τοῦ ἐκ λιθαρίων (ἐρμάδων) κεκαλυμμένου τούτου μέρους ἀνεῦρον ἐγγύτατα ἄγαλμα τοῦ Φιλίππου, κατὰ τὴν βάσιν τοῦ ὁποίου μεγάλοις γράμμασιν ἀνεγέγραπτο·

ΥΠΝΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ.

Ἐδήλου δὲ τὸ ἄγαλμα τοῦτο πάροδόν τινα τῆς ζωῆς τοῦ πατρὸς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου· δηλονότι ὁ βασιλεὺς ἐνδεδυμένος τὴν Μακεδονικὴν ἐσθῆτα, ὁμοιάζουσαν ἐκείνῃ τῶν Σκυπετάρων καὶ Σκώτων, ἐφαίνετο κατακεκλιμένος ἀπρεπῶς μετὰ τὸ πέρας μάχης ἐπιτυχοῦς· οἱονεὶ δὲ ἀφυπνιζόμενος, ὑφ' ἑνὸς τῶν αἰχμαλώτων φωνοῦντος, καὶ μανθάνων τὴν θέσιν, εἰς ἣν εὑρίσκετο, καὶ τῆς ὁποίας ἕνεκεν οἱ θεώμενοι ἐγέλων, δωρεῖται αὐτῷ τὴν ἐλευθερίαν. (1) «Φίλιππος ὁ Ἀλεξάνδρου πατήρ, ληφθέντων πολλῶν αἰχμαλώτων, ἐπίπρασκεν αὐτοὺς ἀνεσταλμένῳ τῷ χιτῶνι καθήμενος οὐκ εὐπρεπῶς. Εἷς οὖν τῶν πωλουμένων ἀνεβόησε· Φεῖσαι μου, Φίλιππε, πατρικὸς γὰρ εἰμί σου φίλος· ἐρωτήσαντος δὲ τοῦ Φιλίππου, Πόθεν, ὦ ἄνθρωπε, γενόμενος καὶ πῶς; Ἐγγύς, ἔφη, φράσαι σοι βούλομαι προσελθών. Ὡς οὖν

(1) Pouqueville Voyage dans la Grèce T. IV p. 507. Boeckh Cor. Insript Graecarum N° 1556.

λοξὴν διεύθυνσιν πρὸς τὴν ἤδη τετραγωνικὴν διάταξιν τοῦ μέρους ἐκείνου. — Τὴν ἀγορὰν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, περιέκλειε τεῖχος ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς κατασκευῆς, καθόσον μέρη αὐτοῦ (80—65 μετρ. πλ.) ποὺ μὲν κατεστραμμένα, ποὺ δὲ διατηρούμενα, ἀναφαίνονται ἀπὸ τοῦ ᾠδείου διήκοντα μέχρι Τασσίου καὶ ἐνιαχοῦ σχηματίζοντα τόξων σειράν. Τὰ κατηρειπωμένα ταῦτα τόξα, φαίνεται ὅτι εἰς μεταγενεστέρας ἐποχάς, ἐχρησίμευσαν τοῖς κατοίκοις ὡς ἐργαστήρια, εἴτε ὡς σηκοί. Πιθανώτατα δὲ τὰ τείχη ταῦτά εἰσιν αἱ στοαί, δι' ὧν ἐγίνετο ἡ εἴσοδος εἰς διάφορα ἱερά. «Τούτου τοῦ τεμένους ἐστὶ καὶ ἄλλα τοῖς Πατρεῦσιν ἱερά· πεποίηται δὲ ταῦτα οὐκ ἐν ὑπαίθρῳ ἀλλὰ ἔσοδος ἐς αὐτὰ διὰ στοῶν ἐστί.» (Παυσ. Ἀχ. κ. 20. 4).

Εἵπετο δὲ τῇ ἀγορᾷ τὸ περίφημον ᾠδεῖον, ὅπερ κατὰ τὸν Pouqueville ἐσώζετο ὁλόκληρον ἐν τῷ περιβόλῳ τῶν οἰκιῶν καὶ κήπου τοῦ προξένου τῆς Σουηδίας Στράνη (νῦν Δημάρχου κ. Δ. Π. Πατρηνοῦ). Αἱ δ' ἐξ ὀπτῶν πλίνθων σωζόμεναι ἐνταῦθα στοαί, εἰσὶν ἡ συνέχεια τοῦ προμνησθέντος ῥωμαϊκοῦ τείχους, ἐν ᾧ καὶ τὸ ᾠδεῖον περιείχετο, ὅπερ κατὰ μῆκος ἐχώρει ἀπὸ τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου τῶν ἀρρένων μέχρι τοῦ 14ου τετραγώνου τῆς ὁδοῦ Νοσοκομείου. — Ἔναντι δὲ τῆς οἰκίας τοῦ κ. Τσερτίδου μέχρι τοῦ 1821 ἐσώζετο καὶ ἡ μαρμάρινος ἀρχαία τοῦ ᾠδείου πύλη. Οὐ μακρὰν τοῦ ᾠδείου πρὸς μεσημβρίαν ἔκειτο τὸ θέατρον, ὅπερ, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ εἰρημένου Pouqueville, ἀνεφαίνετο ἐν κοίλῳ τόπῳ ἡμιπεριφερεῖ, ἀνοικτῷ πρὸς δυσμάς, κάτωθεν τῶν τότε κρεωπωλείων. — Ἔνιοι ταὐτίζουσι τὸ θέατρον μὲ τὸ ᾠδεῖον, ἀλλ' ὁ Παυσανίας διακρίνει τὸ θέατρον, καί τοι ἁπλῶς μνείαν τούτου ποιούμενος. — «τοῦ θεάτρου δὲ οὐ πόρρω Νεμέσεως ναὸς καὶ ἕτερός ἐστιν Ἀφροδίτης.» — «τοῦ θεάτρου δὲ ἐγγὺς πεποίηται Πατρεῦσι γυναικὸς ἐπιχωρίας τέμενος». — Εἰκάζεται δὲ τὸ θέατρον τοῦτο κτίσμα τοῦ Αὐγούστου.

Ἡ κοίλη ὁδός, ἥτις ἐκ τῆς ἀγορᾶς ἔφερεν εἰς τὸ χθαμαλότερον μέρος τῆς πόλεως, ἐχώριζε τὸ τοπεῖον τῶν νῦν Ὑψηλῶν Ἀλωνίων ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Διονύσου Αἰσυμνήτου, κειμένου ἀκρι-

προσήχθη,Μικρόν, ἔφη, τὴν χλαμύδα ποίησον· ἀσχημονεῖς γὰρ οὕτω καθήμενος. Καὶ ὁ Φίλιππος, Ἄρετε αὐτὸν εἶπεν· ἀληθῶς γὰρ εὔνους ὢν καὶ φίλος ἐλάνθανεν». (1) Ἐν τῇ αὐτῇ ἀνασκαφείσῃ τοποθεσίᾳ εὗρεν ἔτι ὁ Pouqueville καὶ κεφαλὴν τοῦ Διονύσου.

Νομίζεται ὅτι τὸ ἱερὸν τῆς Θεᾶς Σωτηρίας (ὑγιείας), ὅπερ ἵδρυσεν ὁ ἐκ τῆς μανίας ἰαθεὶς Εὐρύπυλος, ἀντικατέστησεν ἡ ἐκκλησία τῆς μεγαλομάρτυρος Αἰκατερίνης πλησίον τοῦ ὁμωνύμου φρέατος,ἔνθ' ἄλλοτε ἀνεκαλύφθησαν θέμεθλα τειχῶν ἀρχαιοτάτων.

Περίεργόν ἐστιν ὅτι αἱ θῆκαι, ἐν αἷς τὰ ἀγάλματα τοῦ Διονύσου ἐρυλάσσοντο,ὁμώνυμα τοῖς ἀρχαίοις πολίσμασι, σώζονται ἐν εἴδει στασιδίων ἐν τῷ φρέατι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης. Τοῦτο δηλοῖ, ὅτι τὸ μέρος,ἔνθα τό τε ἱερὸν τῆς Σωτηρίας ἀνιδρυμένον τὸ πάλαι ἦν καὶ τὰ ἀγάλματα, ἐπεχώσθη· καθόσον τοιαύτη τις ἐδαφικὴ ἀνωμαλία ἐνταῦθα παρατηρεῖται, προσδὲ ἐφ' οὗ μέρους κεκαλυμμέναι ὑπὸ τῶν χωμάτων αἱ θῆκαι ἦσαν, ἀνώρυξαν εἰς πολὺ μεταγενεστέραν ἐποχὴν τὸ φρέαρ.

Ὁ Παυσανίας δὲν ἀναφέρει ἐνταῦθα πηγήν τινα (2), ἄλλως τε ἐν τῇ διηγήσει του ὁμιλῶν (κεφ. 20, 2) περὶ τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Διονύσου, ὅτι εἰς τὸ τοῦ Αἰσυμνήτου ἱερὸν ἐκομίζοντο καθ' ἑορτάσιμον ἡμέραν καὶ ἅμα τὴν τοποθεσίαν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Αἰσυμνήτου Διονύσου ὁρίζων, πραγματεύεται εἶτα περὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Σωτηρίας θέτων οὕτως εἰς ἀμφιβολίαν τὸν ἀναγινώσκοντα, ὅτι οὐκ ἐγγὺς τὰ ἀγάλματα τοῦ Διονύσου ἔκειντο τοῦ ἱεροῦ τῆς Σωτηρίας,ἐνῷ τοὐναντίον ἐκ τῶν πραγμάτων δείκνυται. —Ἐνταῦθα παραθέτω περικοπὴν ἐπιστολῆς φίλου μου, ἐξ ἧς ἐξάγεται ὅτι ἐν τῷ φρέατι εἰσὶ κοιλώματα πεποιημένα πρὸς ἔνθεσιν ἀγαλμάτων .... «Τὸ πηγάδι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης εἶναι ἀρχαῖον καὶ φαίνεται ἐπισκευασθὲν ἀπὸ τοὺς ἑκάστοτε κυρίους τοῦ τόπου, διότι ἐντὸς αὐτοῦ κάτω ὑπάρχουσι κοιλώματα κατα-

(1) Πλουταρ. Ἀποφθέγμ. σελ. 97 ἐκδ. Παρισ. (2) Πάνυ ἐσφαλμένως τινές, ἰδίως περιηγηταί, ἀναφέρουσι πηγὴν Σωτηρίας.

σκευαστὰ ἐν εἴδει στασιδίων. Ἐκρέει δὲ τὸ ὕδωρ ἐκ τῶν πλευρῶν, καὶ ἵνα μένῃ πάντοτε ἀποθήκη ὕδατος, κάτωθεν τῆς ἐκροῆς ὑπάρχει μικρὰ λεκάνη ἀρκετὰ βαθέως ἐσκαμμένη. Τὰς πληροφορίας ταύτας ἀρυσθεὶς ἀπὸ τὸν Σωτῆρ. Κολοβόν,καθαρίσαντα τὸ φρέαρ, μετὰ τὴν ἐπανάστασιν,καὶ εἰσελθόντα ἐν αὐτῷ, σοὶ μεταδίδω προσθέτων ὅτι ἤδη τὰ στασίδια ταῦτα καλύπτονται ὑπὸ τοῦ ὕδατος».

Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀπὸ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης μέχρι τοῦ περιβολίου τοῦ ἀειμνήστου Π. Χαλκιοπούλου ἔκτασις ἐκαλεῖτο «Ἑλληνικό»,ἐν ᾗ οὐκ ὀλίγα λείψανα ρωμαϊκῶν ἰδίως οἰκοδομημάτων εἰς βάθος ἀνευρίσκονται. Ἡ δ' ὀνομασία Ἑλληνικὸ(ν) ἀπαντᾷ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, δηλοῦσα θέσιν ἀρχαίας Ἑλλην. πόλεως.

Ὁ ὑπὸ τῶν ὑψηλῶν ἀλωνίων κατεχόμενος χῶρος, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὑπῆρξε μία τῶν καλητέρων συνοικιῶν τῶν Πατρῶν. Πάλαι ποτὲ τὸ ὑννίον τοῦ ἀρότρου ἐνταῦθα ἐξῆγε ποσότητα ὀπτῶν πλίνθων, συντρίμματα μαρμάρων καὶ ψηφία μωσαϊκῶν, ἅτινα κατεδήλουν ποσότητα δημοσίων οἰκοδομημάτων, (1) κοσμούντων, κατὰ τοὺς ἀρχαίους τῆς εὐδαιμονίας χρόνους, τὴν πλουσίαν καὶ ἀκμάζουσαν πόλιν τῶν Πατρῶν. Τὰ ὑψηλὰ ἀλώνια ἐγειτνίαζον τῷ σκαπτῷ λιμένι (Λεκάνῃ)· τὸ δ' ὑπ' αὐτὰ ᾠκοδομημένον τεῖχος, ὅπερ ὁ Σπὸν καί τινες ἄλλοι περιηγηταὶ ὡς ἀμφιθέατρον ἐξέλαβον, ἦτον ἡ κρηπὶς (quai) εἰς ἣν προσέδενον τοὺς καμίλους τῶν πλοίων. Τοῦτο ἠδύνατό τις νὰ κρίνῃ ἔκ τινων σιδηρῶν κρίκων συγκεκολλημένων ἐν τοῖς λίθοις(2).

(1) Εἰς ὑψηλὰ ἀλώνια ἀνεῦρον κιονόκρανον ῥυθμοῦ Κορινθιακοῦ, κάλλιστα διατηρημένον, καὶ βωμὸν ἢ βάθρον μαρμάρινον, ἐφ' οὗ ἐγκεχάρακτο κατὰ Pouqueville (T. III p. 506) ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή.

L. CVRTIVS — ONESIPHORVS—. . . . .AIPICIANCE.

(2) Ὁ μετὰ τοῦ Σπὸν περιηγηθεὶς τὰς Πάτρας Οὐέλερ, εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἰδιαιτέρως ἐκδοθεῖσαν περιήγησιν,λέγει ἀναλυτικώτερον τὰ περὶ σκαπτοῦ λιμένος ὡς ἑξῆς· «Ὑπάρχει θέσις τις ὑποκάτω τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἥτις πιθανὸν νὰ ἦτο ἀμφιθέατρον ἢ στάδιον, ἢ ἴσως Ναυμαχία ἢ θέσις Ναυμαχίας, (ou peut—être quelque Naumachie ou place de combat naval ; παρατήρησον σελ. 25 τί νοεῖ ναυμαχίαν) διότι ὁ πρόξενος τῆς Γαλλίας μοὶ εἶπεν, ὅτι πολλοὶ τῶν κατοίκων εἶδον αὐτόθι κρίκον σιδηροῦν προσκεκολλημένον εἰς τὸ τεῖχος καὶ ὑπέθετον, ὅτι οὗτος ἐχρησίμευεν εἰς τὸ νὰ δένωσι τὰ σχοινία τῶν πλοίων, καὶ ὅτι ἡ θάλασσα ἔφθανεν ἄλλοτε μέχρις ἐκεῖ· ἀλλὰ τὰ οἰκοδομήματα ἅτινά

Ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἀρχαιολογοῦντες, ἐγχώριοι καὶ ξένοι, τάσσουσι τὸν ὑπὸ τοῦ Παυσανίου ἀναφερόμενον ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς τὴν τοποθεσίαν τῶν ὑψηλῶν ἀλωνίων, παρασυρθέντες ἐκ τῆς γνώμης ἀρχαιοτέρων περιηγητῶν, ἐλεγχομένης ὑπὸ τῆς μαρτυρίας τοῦ αὐτοῦ Παυσανίου, ὡς ἀνακριβοῦς. «Ἔστι δὲ καὶ ἱερὸν Πατρεῦσιν Ἀσκληπιοῦ· τοῦτο τὸ ἱερὸν ὑπὲρ τὴν ἀκρόπολιν τῶν πυλῶν ἐστὶν ἐγγὺς αἳ ἐπὶ Μεσάτιν ἄγουσιν». (Παυσ. Ἀχαϊκ. Ζ. κ. 21, 6). Ἀκρόπολιν ὁ Παυσανίας νοεῖ μόνον τὸν λόφον, ἐφ' οὗ τὸ φρούριον ἵδρυται, καὶ οὐχὶ οἱονδήποτε ἄκρον τῆς πόλεως· τὴν δὲ Μεσατιν τάσσει μεταξὺ Ἀρόης καὶ Ἀνθείας· κατὰ συνέπειαν καὶ ἡμεῖς ἐτάξαμεν τὴν Μεσάτιν εἰς τὴν θέσιν «Σαμακιά». Τὸ Ἀσκληπιεῖον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἵδρυτο ἐπὶ τοῦ ὑπὲρ τὴν ἀκρόπολιν ὑψηλοτέρου λοφίσκου, ἔνθα πρό τινων ἐτῶν ἀνευρέθησαν καὶ θραύσματα στήλης. (1) Ὅτι δὲ ὑπὲρ τὸ φρούριον ἔκειτο τὸ Ἀσκληπιεῖον, ἤτοι εἰς τόπον ὑψηλὸν καὶ καθαρόν, πείθουσί με οἱ ἑξῆς λόγοι τοῦ σοφοῦ Πλουτάρχου· «Οἱ Ἕλληνες ἐν τόποις καθαροῖς καὶ ὑψηλοῖς ἐπιεικῶς ἱδρυμένα τὰ Ἀσκληπιεῖα ἔχουσιν». Ὁ δὲ ἀείμνηστος Κοραῆς ἐν τοῖς προλεγομένοις αὐτοῦ, εἰς τὸ περὶ ἀέρων ὑδάτων καὶ τόπων τοῦ Ἱπποκράτους σύγγραμμα, ἐκφράζεται οὕτως· «Ἓν ἀπὸ τὰ φυσικὰ ταῦτα βοηθήματα ἦτον ἡ πρόνοια νὰ κτίζωσι τὰ Ἀσκληπιεῖα εἰς τόπους φύσει ὑγιεινούς, τῶν ὁποίων ἡ θέσις ἡνωμένη μὲ τὴν δίαιταν, τὴν γύμνασιν τοῦ σώματος, τὴν μουσικήν, τὰ γειτονεύοντα πολλάκις λουτρά, τὸ ταξείδιον τῶν ἀρρώστων, τὴν ἀλλαγὴν τοῦ κλίματος καὶ τὴν διασκέδασιν τῶν φροντίδων, ἀρκοῦσι

εἰσιν ἐγγὺς τῆς θαλάσσης δεικνύουσιν ὅτι ἡ δοξασία αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη. Ὅθεν ἀναμφιβόλως τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης ἔφθανεν ἐκεῖ φερόμενον διά τινος διώρυγος· διότι ἡ θάλασσα ἀπέχει τῆς θέσεως ταύτης τέταρτον λεύγας εἰς λίαν χθαμαλὸν σημεῖον».

(1) Isambert Itineraire del' Orient p. 336. Ὁ Pouqueville (Voyage dans la Gréce T. III p. 508) τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ τάσσει ἄλλοθι· (;) πλανηθεὶς ἔκ τινων ῥωμαϊκῶν κτιρίων. Ἰστέον ὅτι πλεῖσθ' ὅσα ῥωμαϊκὰ ἀπαντῶσι κατὰ τὴν μεσημβρινὴν τῶν Πατρῶν πεδιάδα. «Sur le chemin de Messatis qu' on prend pour se rendre au monastère d' Omblos et dans la partie supérieure della vallée du Melas, on remarque encore, au sortir de Patras, des constructions romaines en briques, à l' endroit où Pausanias place un temple d' Esculape».

νὰ δώσωσι τὴν ὑγείαν εἰς ἐκείνους μάλιστα ὅσων ἦτο μᾶλλον ἡ ψυχὴ παρὰ τὸ σῶμα ἄρρωστος». Πρὸ πολλῶν ἐτῶν τὸ Δημοτικὸν συμβούλιον Πατρέων ὥρισε τὴν πλατεῖαν τῶν ὑψηλῶν ἀλωνίων διὰ βοτανικὸν κῆπον· ἀλλ' ὁ φιλόκαλος τέως Δήμαρχος κ. Θάνος Κανακάρης μετεσχημάτισε ταύτην εἰς χαριέστατον περίπατον, ἐξωραΐσας διὰ πιδάκων καὶ δενδροστοιχιῶν. Κατὰ δὲ τὴν ἐσχάτως (1881) γενομένην ἰσοπέδωσιν τῆς πλατείας ταύτης, οὐ μόνον νομίσματα ῥωμαϊκά, ὀγκόλιθοι, στῆλαι καὶ φρέατα βαθύτατα ἀνευρέθησαν, ἀλλὰ καὶ ἀγαλμάτιον γυναικὸς τέχνης ῥωμαϊκῆς. Δύο τοῦ Ἀσκληπιοῦ εὑρέθησαν ἀνάγλυφα· τὸ μὲν εἰκονίζον, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου Κουρτίου, ἑορτὴν ἀγομένην πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, καθ' ἣν καὶ γυναῖκες παρίστανται, καὶ εὑρισκόμενον ἤδη ἐν τῷ Δημοτικῷ καταστήματι· τὸ δὲ παριστάνον ἀσθενῆ ἐπὶ κλίνης κατακείμενον καὶ τείνοντα τὰς χεῖρας πρὸς τὸν Θεὸν Ἀσκληπιὸν μὲ σοβαρὸν ὕφος προσερχόμενον, καὶ οὗτινος θεράπων τις λύει τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων.

Πλησίον δὲ τοῦ λιμένος ἔκειτο ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἄγαλμα αὐτοῦ ἐκ λίθου ὀρθόν. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἀνεῦρον αὐτόθι ὀγκώδεις στήλας καὶ κιονόκρανον ῥυθμοῦ Ἰωνικοῦ, προσδὲ βωμὸν καὶ βάθρον. Ὁ ναὸς οὗτος, ὁ τῆς ἀβροδιαίτου Ἀφροδίτης, καὶ ὁ τῆς Φρυγικῆς Κυβέλης, ἦσαν κατ' ἐξοχὴν κτίσματα τῶν Ἰώνων, καὶ ἰδιαιτέρας ὑπ' αὐτῶν τε καὶ τῶν τὴν Μεσόγειον ναυτιλλομένων Φοινίκων (1) ἐτύγχανον λατρείας. Κατασκευαζομένου δ' ἐσχάτως τοῦ ὀχετοῦ τῆς ὁδοῦ Καλαβρύτων, ἀνευρέθησαν αἱ εὐρεῖαι βάσεις τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, ἐκ τῆς οἰκίας ἀδελφῶν Σταμάτη πρὸς τὰ κάτω λοξῶς διήκουσαι. (2) Ἡ ἀνεύρεσις τοῦ τυχὸν κατεχωσμένου ἀγάλματος τοῦ Ποσειδῶνος

(1) Οἱ Φοίνικες μεγάλως ἐτίμων τὸν Θεὸν τῆς θαλάσσης Ποσειδῶνα. πρβλ. Cicer. de Nat. Deor. «Neptunum esse dicis animum cum intelligentia per mare pertinentem». ὅρα Ἡροδ. Β. 50 περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ποσειδῶνος. (2) Ὁ Πουκεβίλ (III, 506) τάσσει τὸν ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος εἰς ὑψηλὰ ἀλώνια λέγων ὅτι εὑρέθησαν καὶ αἱ στῆλαι αὐτοῦ κλπ. Παραδεχόμεθα ὅτι αὐτόθι εὑρέθησαν στῆλαι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ αἱ τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁ δὲ Παυσανίας ἐν κεφ. 21, 3—7 περιγράφει κατὰ σειράν, τὰ κατὰ τὴν παράλιον ὁδὸν ἱερά, ἐν οἷς καὶ τὸν τοῦ Ποσειδῶνος ναόν.

θεωρεῖται ὑπό τινων, ὡς εὕρημα σπάνιον καὶ μεγάλης ἀξίας. Οὐ πολὺ μακρὰν δὲ τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, ἦσαν ἱερὰ τῆς Ἀφροδίτης καὶ ἐγγύτατα τοῦ λιμένος τέμενος αὐτῆς καὶ ἀγάλματα πρὸς τοῖς τοῦ Ἄρεως καὶ Ἀπόλλωνος τοιούτοις. Ἐνταῦθα καθωρῶντο ἴσα μὲ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης πολλαὶ στῆλαι αὐλακόεσσαι ἐκ λευκοτάτου μαρμάρου καὶ ὀγκόλιθοι, ἅτινα κατὰ διαφόρους ἐποχὰς οἱ παρόδιοι ἀποσπῶντες μετεχειρίζοντο ἀντὶ οἰκοδομησίμου ὕλης. Ἤδη μόνον αἱ βάσεις τοῦ ναοῦ τούτου μόλις καλυπτόμεναι ὑπὸ τῆς θαλάσσης φαίνονται ἔναντι τῆς κατὰ τὴν συνοικίαν «*Τσιβδὶ*» οἰκίας Ἀνδρ. Τσακάλου. Ἡ κατὰ τὰ Βαβυλώνια ὅμως ἔθιμα λατρεία τῆς Ἀφροδίτης, ὡς ἄλλοθι γενήσεται ἐκτενὴς μνεία, καὶ τῆς Κυβέλης, φαίνεται εἰσαχθεῖσα ἐν Πάτραις ὑπὸ τῶν Φοινίκων, ὧν ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, οἵτινες πλέοντες τὴν Μεσόγειον θάλασσαν μετέδιδον ὠφελίμους γνώσεις καὶ οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν διαφόρων τῆς Ἑλλάδος παραλίων πόλεων.

Ἐκεῖθεν παρὰ τὴν θάλασσαν ἦν τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ ὁποίου ᾠκοδομήθη τὸ πρῶτον βυζαντινὸς ναὸς πρὸς τιμὴν τοῦ πρωτοκλήτου τῶν Ἀποστόλων Ἀνδρέου, προσδὲ ὄρθια ἀγάλματα αὐτῆς ἐνταῦθα καὶ τῆς Κόρης. Πρό τινων ἐτῶν ἀνευρέθη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἱερέως Παν. Τσαπραζιλῆ ἄγαλμα ἀκέφαλον λεπτοτάτης ἐργασίας, ἔχον πτυχὰς καὶ ἀποδοθὲν τῇ Δήμητρι. (1) Παρὰ τὸν ναὸν παρατηρεῖται ἔτι καὶ νῦν ἡ ὁμώνυμος πηγή, ἣν συνεβουλεύετο διὰ τοῦ κατόπτρου ἡ εὔπιστος καὶ προληπτικὴ τῶν Πατρῶν κοινωνία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ πηγὴ αὕτη τυγχάνει νῦν γνωστὴ ὑπὸ τοὔνομα «πηγάδι τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου» χωριζομένη τοῦ ναοῦ δι' ἰσχυροῦ τείχους, ἐν ᾧ ἄλλοτε ἀνεγνώριζον τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἀνοικοδόμησιν. Καθὼς τὸ πάλαι, οὕτω καὶ νῦν κατέρχεταί τις διὰ βαθμίδων τινῶν ἐντὸς δώματος, κατεσκευασμένου ἐξ ὀπτῶν πλίνθων, δεξιὰ τοῦ ὁποίου εὕρηται ἡ πηγή, ἧς τὰ ὕδατα περικλεισθέντα

(1) Πλησίον τῆς οἰκίας ταύτης ἀνεκαλύφθησαν ἐσχάτως στῆλαι καὶ μωσαϊκόν, βαλανείου Ῥωμαϊκοῦ.

διὰ λιθίνου στομίου, δὲν σχηματίζουσι πλέον ὡς ἄλλοτε, ἐξωτερικὸν ῥεῦμα. Λέγεται δ' ὅτι τὸ φρέαρ τοῦτο συγκοινωνεῖ μ' ἐκεῖνο τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀληθές. Ἐπὶ τῆς προσόψεως τῆς πηγῆς ταύτης πλάξ ἐντετείχισται, ἐφ' ἧς ἡ κάτωθι ἐπιγραφὴ ἄδηλον ὑπὸ τίνος συνταχθεῖσα.

ΝΗΜΕΡΤΕΣ ΤΟΔ' ΥΔΩΡ
ΔΗΜΗΤΕΡΟΣ ΗΝ ΠΟΤΕ ΝΟΥΣΟΙΣ
ΕΝΘΑ ΠΑΓΕΙΣ ΞΥΛΩι ΑΝΔΡΕΑΣ
ΠΑΤΡΑΣ ΑΜΦΙΒΕΒΗΚΕΝ.

Ἡ εἰκὼν τῆς πηγῆς, οἵα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦν, εὕρηται ἐν Viaggio nella Graecia τοῦ Simon Romaidi. Roma 1804.

Τὸ ἱερὸν ἄλσος ἔκειτο, ἔνθα τὸ περιβόλιον τοῦ Νεοκλ. Πετμεζᾶ, ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ ἐγγὺς ναοῦ τῆς Δήμητρος καὶ ἀκολουθοῦν τὴν παράλιον ὁδόν. Ἦν δ' εὐρύτατον, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς πληθύος τῶν ἐν αὐτῷ ναῶν, ἀποτελούμενον ἐκ δένδρων ὑψικόμων καὶ συσκίων. Ἐν αὐτῷ ἦσαν ὁδοί, κρύπται δασώδεις καὶ εὐθαλεῖς, ὅλοι ἀνθοστεφεῖς, τερπνοτάτην παρεχόμενα τὴν δίαιταν εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους, μιγνυομένην τῇ ἰοδούχῳ αὔρᾳ τῆς ἐν φλοίσβῳ ἠρέμα ταρασσομένης θαλάσσης καὶ τῇ πνοῇ τοῦ ἐλαφροῦ ψιθύρου τῶν φυλλωμάτων τῶν δένδρων. Ἐνταῦθα οἱ παῖδες τῶν Πατρέων ἠγωνίζοντο τρέχοντες ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Μουσηγέτου Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἐροέσσης Ἀφροδίτης, καθόσον εὐρὺ ἦν στάδιον ὅμοιον τῷ ἐν Ἐφέσῳ τοιούτῳ, κατὰ Spon ἰδόντα τὰ σωζόμενα ἴχνη αὐτοῦ· μωσαϊκὸν δὲ τέως ἄριστα διατηρούμενον ἐντὸς χάνδακος, κατεδείκνυεν ὅτι ὄντως ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ναός τις. Ὁ Pouqueville ὅστις ἀνέσκαψε μέρος τι εὗρεν ἀνάγλυφά τινα δηλοῦντα μετ' ἄλλων τὸ μὲν Ἀπόλλωνα, τὸ δὲ Σάτυρον, λείψανα τῶν πάλαι ναῶν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀφροδίτης, προσδὲ καὶ κεφαλὴν βοὸς λιθίνην φυσικοῦ μεγέθους. Ἀνευρέθησαν δὲ καὶ ἐπιγραφαὶ ἀναθηματικαί, τῷ Ἀπόλλωνι ΧΑΡΙΤΟΣ—ΧΑΙΡΕ (1), τῇ Ἀφροδίτῃ ΣΑΤΥΡΟΣ — ΑΙΣΧΥ-

(1) Pouqueville. Voyage dans la Gréce T. III p. 502 «ΧΑΡΙΤΟΣ ΧΑΙΡΕ» . . . ΙΡΕΝΑΝ. . . ΧΙΖΗCΑC. . . . . ΕΤΗ ΑΓ.

ΝΑ (1). Ἰστέον ὅτι καὶ ἀνάθημα κοινὸν πᾶσι τοῖς ἐν Πάτραις Θεοῖς, ἐν τετραγωνικῇ λιθίνῃ πλακὶ κεχαραγμένον, ἀνευρέθη ἐν τῇ ἄνω πόλει ἔχον οὕτω· (2)

ΞΕΝΙΣ ΑΙΣΧΡΙΩΝΟΣ
ΣΤΡΑΤΟΚΛΗΣ ΑΡΧΙΤΕΛΕΟΣ
ΤΙΜΑΙΟΝ ΘΕΟΙΣ ΑΝΕΘΕΣΑΝ.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ὅσων περὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐξαγομένων πρόσθεν ἐμνήσθημεν, ἃς ποιήσωμεν λόγον καὶ περὶ τῶν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς, ἔτι ἀνευρεθεισῶν καὶ σωζομένων ἢ μὴ ἀνὰ τὴν πόλιν ἀρχαιοτήτων. Ἐν τῇ Ἀκροπόλει καθωρῶντο λέγει ὁ Pouqueville, λίθοι ἐντέχνως λελαξευμένοι, μεσότοιχα, παραπετάσματα στηλῶν, κιονόκρανα, κορωνίδες μεθ' ὡραίων κοσμημάτων, ἅτινα εἶδε καὶ ὁ Spon. Ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ πρὸς βορρᾶν προμαχῶνος καθωρᾶτο μέχρι τοῦ 1820 ἐν κοιλώματι ὡραῖον μαρμάρινον ἄγαλμα. Εἰς τὴν ἐλαφρῶς ἀποκλίνουσαν στάσιν, ὡσεὶ ἐξετόξευσε βέλος, ἀποβλέπων τις, προσδὲ εἰς τὸ χαρίεν σχῆμά του καὶ εἰς τὴν λεπτότητα τοῦ παρθενικοῦ του κόλπου ἠδύνατο εὐλόγως νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἦν ἡ Αἰτωλικὴ Ἄρτεμις. Ἐκ τοῦ ἀγάλματος τούτου ἔλειπον ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ χεῖρες· μετὰ λύπης δὲ παρετήρουν οἱ περιηγηταὶ ὅτι ἔδει εὐγενεστέρου προορισμοῦ ἢ νὰ μένῃ δίκην χειλώματος ἐν τῷ ὑποτειχίσματι προμαχῶνος. Κατὰ τὸ πρὸς μεσημβρίαν τεῖχος ἔβλεπέ τις ἐντετειχισμένον ἄγαλμα δίσωμον ἀκέφαλον, τοῦ ὁποίου τὸ ἓν σῶμα ὁμοιάζον λέοντι παρίστη Ἡρακλέα ἢ Διόνυσον. Νῦν καθορᾶται αὐτόθι ἠκρωτηριασμένον ἄγαλμα, κατά τε τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, γνωστὸν πρὸ χρόνων ὑπὸ τοὔνομα «*Πατρινέλα*» καὶ τὸ ὁποῖον ἔνιοι μὲν ἐξέλαβον ὡς ἐγχώριον ἥρωα, πολλοὶ δὲ ὡς τὸν κτίτορα Πατρέα, ἀλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ Γρονοβίου, ἐν τῷ Θησαυρῷ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας, συναπτομένη εἰκὼν τοῦ Πατρέως, ὅλως διάφορός ἐστι τῆς ὑπὸ τοῦ ἀγάλματος παρισταμένης μορφῆς. Ἔναντι τῆς πύλης, πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ φρουρίου, σώζεται ἐκτισμένη ὡραία ὑδροχόη, σχήματος κεφαλῆς

(1-2) Boeckh, Corpus Inscriptionum. Graecarum Nº 1552, 1548, 1555. 1554.

λέοντος, καὶ κάτωθι ταύτης προσήρμοσται τεμάχιον κορμοῦ, λείψανον ὡραίου ἀγάλματος νεάνιδος· δηλονότι καλλιτεχνικωτάτη χεὶρ ψαύει ἐξέχοντα μαστόν, καλυπτόμενον ὑπὸ φυσικωτάτων πτυχῶν ἐσθῆτος.

Οἱ νεώτεροι ἡμῶν ἐχθροί, Ἐνετοὶ καὶ Τοῦρκοι, κτίζοντες φρούρια, ἢ τεμένη καὶ λουτρὰ ὅ,τι ἀριστούργημα γλυπτικῆς τέχνης, ὑπῆρχε δῆλον, ἐνέκτιζον οὐχὶ ἐν ἀπόψει, ἀλλὰ πλαγίως ἐν τοῖς οἰκοδομήμασι, φθόνῳ, ἵνα μὴ καταδηλῶνται τοῖς βλέμμασι τῶν ἐπισκεπτῶν, τὰ λείψανα τῆς πάλαι ποτὲ εὐκλείας τῆς χώρας, ἧς τινος οἱ ὠμοὶ οὗτοι δεσπόται, ἐπὶ πολλὰς ἐκ διαδοχῆς ἑκατονταετηρίδας, ἐξεμύζων πᾶσαν ἰκμάδα.

Τὸ φρούριον ἑτοιμόρροπον ἄλλως τε καὶ οὐδεμιᾶς ἀξίας ἀντικείμενον, καθὸ ἄτεχνον μαρτύριον δουλείων ἡμερῶν, δέον νὰ κατεδαφισθῇ καὶ ἀφοῦ κατασκαφῇ τὸ γήπεδον καὶ ἐξαχθῶσιν αἱ τυχὸν ἀρχαιότητες, ἰσοπεδωθῇ καὶ κτισθῶσι στρατῶνες καὶ ἄλλα κοινωφελῆ ἱδρύματα.

Ἐν τοῖς τείχεσι τοῦ φρουρίου τούτου ὁρατὰ εἰσὶν ὡραῖα κιονόκρανα, συντρίμματα Δωρικῶν καὶ Ἰωνικῶν στηλῶν, τῶν πολλῶν ἐκ λίθου πώρου, οὐδὲν ἧττον ἁπαντῶσι τεμάχια μαρμάρου λευκοτάτου τῆς Πάρου καὶ Τήνου, γωνιαῖοι ὀγκόλιθοι τοῦ Ἀράξου καὶ Ταφιασσοῦ, ἐρυθροὶ δὲ τῆς Ἀστάκου, κροκαλοπαγεῖς ἐγχώριοι, ἀκονιόλιθοι τοῦ Γλαύκου καὶ τέλος θραύσματα στηλῶν ἐκ μέλανος γρανίτου. Προσέτι τεμάχια ἐπιστηλίων, τριγλύφων καὶ μετοπῶν, ὑδροχόαι καὶ ἀνάγλυφον παριστάνον ἀγγεῖον μετ' ἄνθους. Θραῦσμα δ' ἐπιγραφῆς μιᾶς καὶ μόνης, σχέσιν ἐχούσης μὲ τὰς ἐν Ἀκροπόλει θυσίας, σώζεται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ φρουρίου· ΣΠΟΝΔΗ ΕΠΟΛΗΣΑ (1) (ἐν σπονδῇ διέτριψα). Κατὰ τὴν συνοικίαν Νεαπόλεως εἰς τὴν πρόσοψιν τῆς οἰκίας Κώστα Παππᾶ, προσέκτισται ἠκρωτηριασμένον ἄγαλ-

(1) Boeckh. Corp. Inscr. Graecarum Nº 1557. Ἀνευρέθησαν δ' ἐν τῷ φρουρίῳ καὶ αἱ ἑξῆς ἐπιγραφαί· ΕΥΤΥΧΙ . . .—ΘΥΠΠΟ—ΖΗCΑΙC ...ΕΥΑΓΡΙ ....—ΙΕΓΑCCΩΤΗΡ. Ἡ Expédition Scientifique ἐν InscriptionsT. III. p. 64 Nº 4 περιγράφει αὐτὰς λεπτομερῶς. Προσέτι ἀνευρέθη αὐτόθι καὶ ἡ ἑξῆς. ΠΟΡΟΣ—ΤΕΜΕΝ—ΑΥ....—Ο. .—ΔΩ...

μα γυναικὸς κρατούσης βρέφος ἐσπαργανωμένον. Ἐπίσης κεφαλαὶ παίδων δύο. Ῥωμαϊκαὶ δὲ ἀρχαιότητες ἀπαντῶσι πλεῖσθ' ὅσαι, εἰς διάφορα τῆς πόλεως καὶ τῆς πεδιάδος τῶν Πατρῶν μέρη. Ἐνταῦθα ὅμως ἀναγράφομεν τὰς μᾶλλον ἀξίας μνείας. Πρὸ τοῦ καταστήματος τῆς Εἰσαγγελίας τῶν ἐν Πάτραις Ἐφετῶν, κεῖται σαρκοφάγος φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην·

ΣΕΡΒΙΛΙΟΣ ΦΙΛΕΡΩΣ ΚΑΤΕΣΚΕΥΑΣΕΝ ΑΥΤΩ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΝΒΙΩ ΜΟΥΛΟΥΜΝΑ ΣΥΝ . . . . VCH. (1)

Κατὰ δὲ τὰ 12ον καὶ 11ον τετράγωνα τῆς ὁδοῦ Καραϊσκάκη ἔνθα καὶ τὸ Νομαρχιακὸν κατάστημα, ἀνορυσσομένων τῶν θεμελίων τῶν οἰκιῶν καὶ τοῦ ὀχετοῦ, ἀνευρέθησαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ἀγαλμάτια, προτομαί, ὀστᾶ καὶ πλεῖστα νεκρικὰ εἴδη, οἷον φιαλίδια, λυχνίαι, πόρπαι, ἐνώτια, προσδὲ καὶ ἕτεροι δύο σαρκοφάγοι λάρνακες, αἵτινες, κατά τινας, εἰσὶ τὰ μόνα ἐν Πάτραις λείψανα Πελοποννησιακῆς τέχνης τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων, καὶ μαρτυροῦσιν ἀριδήλως ὅτι τὸ αὐτόθι τοπεῖον ἐχρησίμευσε, κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς νεκροταφεῖον. (2) Οὐδενῆττον τάφοι ρωμαϊκοὶ ἀνευρέθησαν καὶ εἰς ἕτερα τῆς πόλεως καὶ τῆς μεσημβρινῆς πεδιάδος μέρη, π. χ. εἰς τὸ 15ον καὶ 16ον τετράγ. τῶν ὁδῶν Κορίνθου καὶ Κανακάρη, καὶ εἰς τὸ 28ον τῆς ὁδοῦ Κολοκοτρώνη (3), ἔτι δὲ εἰς τὸ οὐ μακρὰν τῶν ὑψηλῶν ἀλωνίων κείμενον περιβόλιον τοῦ Φωτήλα (4), καὶ ἀλλαχοῦ. (5)

(1) «Σερβίλιος Φίλερως κατεσκεύασεν αὐτῷ καὶ τῇ συμβίᾳ Μουλούμνᾳ σὺν .... υσῃ». Lebas et Waddington. Voyage Archeol. en Grèce et en Asie min. pl. 93 fig. I. παρὰ Duruy Hist. des Romains T. II p 184. (2) Τὸ εἰρημένον νεκροταφεῖον κατεῖχε λοξῶς τὸν χῶρον τῶν ἤδη τετραγώνων 12ου, 11ου, 16ου καὶ 15ου. Καὶ εἰς μὲν τὴν οἰκίαν Φωκᾶ ἀνευρέθη καὶ ἐπιτύμβιος λίθος μετὰ τῆς ἑξῆς ἐπιγραφῆς. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙΟΝΓΕΣΚΑΙΤΟΝΟΝ— ΒΟΥΜΕΝΟΙΜΗΤΙΣ ΤΟΛΜΗΣΙΑΝΥΞΑΙ—ΟΙΚΗΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥΤΟ ΤΙΘΗΚΡΙ—ΔΙΤΗΝ ΦΟΒΕΡΑ ΝΠΟΥΘΥΙ ΔΟΚΩΝΤΕΣ ΤΟ ΜΕΛ—ΔΕ ΚΕΙΤΑΙ ΟΚΙ—Ω—ΑΤΗΣΧ—ΤΤΑ. Expédition Scient. de Morée. Inscrip. T. III. p. 64. No 5. Εἰς δὲ τὸ Νομαρχιακὸν κατάστημα ἀνευρέθη βωμὸς καὶ ἄγαλμα ἀνδρὸς ἄνευ κεφαλῆς καὶ κνημῶν. (3) Ἐν ἔτει 1842 αὐτόθι, ἔνθα ἤδη τὸ λιθοξοεῖον, ἀνευρέθησαν, ἄδηλον δὲ ἂν ἐξήχθησαν, τάφοι Ῥωμαϊκοί, ἐν οἷς χρυσός, πανοπλίαι κλπ. ἀφαιρεθέντα ὑπὸ τῶν ἐργατῶν καὶ ἄλλων. Ἐπὶ δὲ τῆς κυρίας μακρᾶς πλευρᾶς ἑκάστου ἐγκεχάρακτο μετ' ἄλλων καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τεθνεῶτος. — PRISCVS-SILVIVS. (4) Ἐν τῷ περιβολίῳ τοῦ Π. Φωτήλα, κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτόπτου, τοῦ κ. Ν. Λάλα, ἀνευρέθησαν, πρὸ πολλῶν ἐτῶν, πλάκες ἐφ' ὧν ἐγκεχάρακτο ὁ ἀριθμὸς τῆς ἐν Πάτραις ἐπὶ Αὐγούστου XXII λεγεῶνος, προσδὲ καὶ διάφορα ἐπίφογα λύγια μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ κεκοιμημένου. (5) Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, παρὰ τὸν ναὸν Ἁγ. Γεωργίου, ἀνευρέθη ὡραία σαρκοφάγος λάρναξ, ἐν ᾗ,

Ἐνταῦθα παρέχομεν συνοπτικὴν περιγραφὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευομένων δύο σαρκοφάγων. Γνωστόν ἐστιν, ὅτι ἡ μὲν εὑρέθη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἰατροῦ Διπλαροπούλου, ἡ δὲ ἐν τῷ πρὸ ταύτης ἀνορυττομένῳ ὀχετῷ καὶ ἤδη κεῖται πρὸ τοῦ Δημοτικοῦ καταστήματος.

Ἡ ἐν τῇ οἰκίᾳ Διπλαροπούλου εὑρεθεῖσα μαρμαρίνη σαρκοφάγος λάρναξ καὶ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας ἀγορασθεῖσα τῷ 1883 ἔτει, κεῖται ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἐγγεγραμμένη ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν 3783 τοῦ Εὑρετηρίου τῶν λιθίνων. Μῆκος τῆς λάρνακος μ. 2,30 πλάτος μ. 1, ὕψος ἄνευ τοῦ πώματος 1,25, ὕψος μετὰ τοῦ πώματος μ. 1,87.

Κοσμήματα γλυπτὰ ἔχει.

Αον κυρία μακρὰ πλευρά. Τρία συμπλέγματα νεαρῶν παίδων· τοῦ μεσαίου συμπλέγματος ὁ εἷς παῖς παίζει διπλοῦν αὐλόν, ὁ δὲ ἕτερος λύραν· ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ συμπλέγματος τούτου δύο ἄλλοι παῖδες γυμνοί, ἠναγκαλισμένοι καὶ κρατοῦντες ἑκάτερος, τῇ μιᾷ χειρί, δᾷδα ἀνημμένην. ἐπὶ δὲ τῶν γωνιῶν παῖδες κρατοῦντες χλαμύδα ἀνοικτὴν μὲ ἀναπεπταμένας τὰς χεῖρας.

Βον ἀντίθετος μακρὰ πλευρά. Ἐν τῷ κέντρῳ ἀετὸς ἱστάμενος μὲ ἀναπεπταμένας τὰς πτέρυγας, ἑκατέρωθεν δ' αὐτοῦ σφίγγες καὶ εἰς τὰς γωνίας βούκρανα.

Γον Στενὴ μικρὰ πλευρά. Ἀνὴρ γυμνὸς ἀσπιδοφόρος φορῶν κράνος καὶ κρατῶν ἀπὸ τοῦ ὠτὸς πήγασον, λέοντος παρακειμένου ὑπὸ τὸν ἐμπρόσθιον πόδα τοῦ πηγάσου.

Δον ἀντίθετος στενὴ πλευρά. Σφὶγξ λεοντόσωμος.

Εον πῶμα φολιδωτὸν μετ' ἀκρωτηρίων.

οἱτῆς ἐποχῆς ἐκείνης γ ρ α μ μ α τ ι σ μ έ ν ο ι ἔλεγον ὅτι, κατετέθη τὸ σῶμα τοῦ Ἀνθυπάτου Λιγεάτου, διότι καταφανῆ ἦσαν τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματος καὶ ἀξιώματος αὐτοῦ γράμματα. ΑΕ. Ρ.— Ὡσαύτως κατωτέρω τοῦ αὐτοῦ ναοῦ ἀνεῦρον ξίφος, περικεφαλαίαν καὶ νομίσματα Ῥωμαϊκά.— Ὁ Pouqueville λέγει ὅτι ἔξωθεν τῆς πόλεως (δηλ. κατὰ τὴν ὁδὸν Καλαβρύτων παρὰ τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον) ἐσώζετο ῥωμ. τάφος οἰκογενειακὸς ἔχων κοιλώματα πρὸς ἐναπόθεσιν νεκρικῶν καλπῶν. Ἡ εἰκὼν καὶ αἱ διαστάσεις τοῦ ἀνωτέρω ἐξ ὀπτῶν πλίνθων κατεσκευασμένου τάφου, εὑρηνται ἐν σχεδ. 87 τῆς Expédition Scientifique de Morée T. III. p. 43. Ἰστέον ὅτι αὐτόθι εὑρέθη καὶ σαρκοφάγος ἄτεχνος.

Ἡ δὲ πρὸ τοῦ Δημοτικοῦ καταστήματος κειμένη ἔχει μῆκος μ. 2,35, πλάτος μ. 1, ὕψος ἄνευ τοῦ πώματος μ. 1,10 μετὰ τοῦ πώματος μ. 1,40.

Κοσμήματα γλυπτὰ ἔχει.

Αον Κυρία μακρὰ πλευρά. Ἔξ κατὰ σειρὰν νεαροὺς παῖδας· ἐξ ὧν, ὁ εἷς γυμνὸς καὶ ἐστραμμένος ἀριστερὰ κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς πινάκιον πλῆρες ὀπωρῶν καὶ διὰ τῆς ἑτέρας βούκρανον, ὁ ἕτερος ἀνοικτὴν φέρων χλαμύδα καὶ ἐστραμμένος ἐπίσης ἀριστερά, κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς πτηνὸν καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς τὸ ἄκρον τῆς χλαμύδος. Οἱ δύο μεσαῖοι γυμνοὶ καὶ ἠναγκαλισμένοι κρατοῦσιν, ὁ μὲν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς πυρσόν, ὁ δὲ διὰ τῆς ἀριστερᾶς στέφανον μετὰ ταινίας. Ἕτερος ἀνοικτὴν φέρων χλαμύδα καὶ ἐστραμμένος δεξιὰ κρατεῖ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς πτηνόν, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς τὸ ἄκρον τῆς χλαμύδος· ἄλλος γυμνὸς καὶ δεξιὰ ἐπίσης ἐστραμμένος, κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς λαγωὸν καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς βούκρανον.

Βον Ἀντίθετος μακρὰ πλευρά. Ἐν τῷ μέσῳ ἀγγεῖον παρ' ᾧ ἑκατέρωθεν ἱστάμεναι σφίγγες ἔχουσιν ἡ μὲν τὸν ἀριστερὸν, ἡ δὲ τὸν δεξιὸν ἐμπρόσθιον πόδα ἐπ' αὐτοῦ.

Γον Στενὴ μικρὰ πλευρά. Παῖς ἐστραμμένος δεξιὰ καὶ φέρων χλαμύδιον κρατεῖ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς βούκρανον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς νεβρόν, κάτωθεν τοῦ ὁποίου κάθηται σκύλαξ ἔχων τὸν ἀριστερὸν ἐμπρόσθιον πόδα ἀνυψωμένον.

Δον Ἀντίθετος στενὴ πλευρά. Παῖς ἐστραμμένος δεξιὰ καὶ φέρων χλαμύδιον κρατεῖ, διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς βούκρανον, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς καπρίδιον, κάτωθεν τοῦ ὁποίου κάθηται σκύλαξ ἔχων τὸν δεξιὸν ἐμπρόσθιον πόδα ἀνυψωμένον.

Εον πῶμα φολιδωτὸν μετ' ἀκρωτηρίων. (1)

Ῥωμαϊκαὶ δ' ἐπιγραφαὶ ἐκτὸς ἄλλων, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ ποιη-

(1) Ὁ Κος Π. Χιώτης ἔν τινι πραγματείᾳ «Τετραήμερος διαμονὴ ἐν Πάτμῳ» ἀναφέρει περὶ τῆς σαρκοφάγου ταύτης τὰ ἑξῆς· «..διατηρεῖ τὸ ἐπικάλυμμα ὅπερ σπανιώτατα ἀπήντησα εἰς τὰ Μουσεῖα τῆς Εὐρώπης. Μόνον τοιαῦτα ἐντελῆ εἶδον ἐν Βατικανῷ καὶ Καπιτωλίῳ τῆς Ῥώμης.» Κυψέλη Φυλλ. Α' σελ. 14.

σόμεθα μνείαν ἅτε σχετιζομένων μὲ διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα, ἀνευρέθησαν εἰς διάφορα τῆς Ἄνω πόλεως μέρη καὶ αἱ ἑξῆς·

M. GEMINIO
M. PRIM . . .
SACERDOTI

M. Τῷ Διδύμῳ
M. Τῷ πρώτῳ
Ἱερεῖ.

L . . . . MARCIORVH . . .— SHA . . . PAR . .

V. VIR. MOSCHVS — DIDIAE VRBANAE— ET PRIMAE MATRI VRBAN.

CORNCNC
CNΓMOOSA . . .
POIOSCFRFR
DIANAM
SPCONSECRA
VIT.

C CVLAPACONIAE
PIDISELNVMISI
. . . NDIALVMNAORNAM . . .
. . . RDOTIAI DIANA LAPHRIAI

EXAPPVLO
. . . . . .
. . . . . .

POMPONIA
C. L. FAVSTA
C. POMPONO
VRBANO.

Ἄξιον ἀπορίας ἐστὶν ὅτι, μ' ὅλην τὴν ἔκπληξιν ὑφ' ἧς καταλαμβάνεται ὁ ἀναγινώσκων τὰ Ἀχαϊκὰ τοῦ Παυσανίου, περιγράφοντος πληθὺν ναῶν, μνημείων καὶ ἀγαλμάτων, ἐλάχιστα κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπαντῶσι τ' ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα καὶ μᾶλλον ἐπιτείνεται ἡ περιέργεια, ἵνα μάθῃ τίνα τὰ αἴτια τῆς τοσούτῳ ἀποτόμου ἐκλείψεως ἢ καταστροφῆς αὐτῶν. Τρία εἰσὶ τὰ αἴτια, ἅτινα καὶ ἀμέσως ἐκθέτομεν. 1.) Οἱ χριστιανοὶ θεωροῦντες, κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν, τὰ εἴδωλα ὡς μυσαρὰ ἀντικείμενα, ἀμαθείας ἕνεκεν ἢ ζήλου ἔθραυον, οἱ δ' ἐθνικοὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι καιρῶν βελτιόνων μηδέποτ' ἐπελθόντων, κατέχωνον τὰ διασωζόμενα, ὧν τὰ πλείονα μένουσιν εἰσέτι τεθαμμένα. 2.) Κατὰ διαδοχὴν λεηλασίαι καὶ ἁρπαγαὶ ἐπιδρο-

μέων καὶ κατακτητῶν. 3.) Ἡ κατὰ τοὺς Ἐνετοτουρκικοὺς ἰδίως χρόνους, ἀσυστόλως ἐνεργουμένη κλοπὴ καὶ μεταφορὰ ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων εἰς τὴν Ἑσπερίαν.

Καὶ μ' ὅλας τὰς ἀνωτέρω ῥηθείσας καταστροφὰς καὶ ἐκτοπίσεις, ἐὰν ἐλαμβάνετο πρόνοια εὐθὺς μετὰ τὴν σύστασιν τῶν Δήμων, ἡ πόλις τῶν Πατρῶν ἠδύνατο, κατὰ τὸν σοφὸν Πουκεβίλ, (1) μεριμνῶσα νὰ καταρτίσῃ ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον, κινοῦν τὸ ἐνδιαφέρον παντὸς ἀρχαιοφίλου. Ἀλλ' ἡ ἀκηδία τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἁπλουστέρων κατοίκων ἡ ἀμάθεια, ἐκλαμβανόντων τὰ πάντα ὡς **Βενετσάνικα,** καὶ μεταχειριζομένων ἀντὶ οἰκοδομησίμου ὕλης,συνετέλεσαν εἰς τὴν παντελῆ καταστροφὴν τῶν τέως σωζομένων ὁρατῶν λειψάνων.

Τ' ἀνωτέρω ἐπικυροῦνται καὶ ὑπὸ τῶν μαρτυριῶν τῶν μεταγενεστέρων περιηγητῶν Leak καὶ Ἰακώβου Ρ. Ραγκαβῆ,ἐν Ἑλληνικοῖς τομ. Β'. σελ. 74, ἀναφέροντος τάδε· «Τεμάχια πολλὰ πλινθίνων καὶ κεραμίνων σκευῶν εὑρέθησαν εἰς τὰς οἰκίας, εἰς τοὺς κήπους, εἰς τὰ κατερειπωμένα τείχη, καὶ εἰς τὰ ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς παλαιᾶς πόλεως κενὰ διαστήματα· ἀλλ' οὐδὲν τοῦτον εἶναι συνεχὲς ἢ διατετηρημένον τοσοῦτον, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς ἰδιαίτερόν τι οἰκοδόμημα, ἐξ ὅσων ἀναφέρει ὁ Παυσανίας».

Γ'. Νομίσματα Πατρῶν.

Οὐ σμικρὸν διαχέουσι φῶς εἰς τὴν ἱστορίαν πόλεώς τινος καὶ τὰ νομίσματα, συμπληροῦντα, ἐν ἐλλείψει ἄλλου, ὅτι ἐν ἐκείνῃ κενὸν ἀπαντᾷ.

Οἱ Ἕλληνες ἐγχαράττοντες ἐπὶ τῶν νομισμάτων εἰκόνας ἢ σύμβολά τινα, ἀπέβλεπον κυρίως εἰς τὴν Μυθολογίαν καὶ ἐν γένει εἰς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ θρήσκευμα. Πολλάκις καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας ἐδανείζοντο παραστάσεις αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις, οἱ δὲ βασιλεῖς, ὡς γνωστόν, ἐνεχάραττον τὰς προτομὰς αὐτῶν· τὸ

(1) Malgré les ravages du temps et des hommes Patras pourrait, avec des soins former un musée interessant de ses antiquités.

αὐτὸ σύστημα ἠκολούθουν καὶ αἱ Ῥωμαϊκαὶ πόλεις, καὶ οἱ Αὐτοκράτορες μετέπειτα· τὰ δὲ ἱστορικὰ ἀντικείμενα ἐλάμβανον αἱ πόλεις κατ' ἐξοχήν, ἀπὸ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν, ἤτοι ἀπὸ τὰς πράξεις τῶν ἐπιχωρίων Ἡρώων καὶ ἄλλων σημαντικῶν ἀνδρῶν· κατὰ δὲ τὴν ῥωμαϊκὴν ἐποχήν, αἱ πόλεις ἐπὶ τῶν ἰδίων νομισμάτων ἐνεχάραττον τὰς εἰκόνας τῶν αὐτοκρατόρων χάριν κολακείας.

Ὅθεν αἱ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Πατρῶν παραστάσεις, ἔχουσιν ἀναφορὰν εἰς ἀρχαῖα τοπικὰ μυθολογήματα, ἢ παριστάνουσι μνημεῖα, ὑπάρχοντα καὶ ἄλλα τὴν πόλιν ἐπικοσμοῦντα ἀντικείμενα, οἷον, ναούς, ἀγάλματα, λιμένα κτλ. καὶ τούτου ἕνεκέν εἰσι πολλῆς σπουδῆς καὶ λόγου ἄξια. (1) Εἰσὶ δὲ τὰ τῶν Πατρῶν νομίσματα ἐν ὅλῳ τὸν ἀριθμὸν 199.

Α'. Νομίσματα ἐπὶ τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας

Πρὸ τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας οὐδὲν νόμισμα τῶν Πατρῶν ἀπαντᾷ· τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Γρονοβίου (2) περιγραφόμενον καὶ εἰς τὸν Πατρέα ἐσφαλμένως ἀποδιδόμενον, ἀνήκει τῷ βασιλεῖ τῆς Παιονίας Πατράῳ.

Ἐπὶ δὲ τῆς Ἀχαϊκῆς συμμαχίας, γινώσκομεν ὅτι τὰ νομίσματα τῶν Πατρῶν εἰσὶν ἀργυρᾶ καὶ ὀρειχάλκινα, ἔχοντα τὸ αὐτὸ μέγεθος καὶ τὴν αὐτὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν τῶν λοιπῶν συμμαχίδων πόλεων. (Πολύβ. Βιβλ. Β'. κεφαλ. 37).

1) Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Διός.
=Μονόγραμμα. ΞΕΧΠΑ—Δελφίν. Ἅπαν ἐν στεφάνῳ δάφνης.
2) Ἕτερον=Μονογρ. ΞΧΠ.—Δελφίν. ὁμοίως
3) Ἕτερον=Δελφίν. ΑΧΠ ὁμοίως
4) Ἕτερον=ΑΧΠΑ Μονόγρ. ὁμοίως
5) Ἕτερον=ΠΑ. ΑΧ Δελφίν. ὁμοίως
6) Ἕτερον=Μον. ΧΠΑ. Δελφίν. ὁμοίως

(1) Εἴχομεν ὑπ' ὄψει Description de Médailles Antiques Grecques et Romaines par T. E. Mionnet T. II. p. 190 —198.Supplement T. IV. p. 12—13,133—157 καὶ Manuel de Numismatique Ancienne etc. par M. Hennin T. II. p. 156 et suiv. (2) Thes. Graec. Antiq T. II . . .

7) Ἕτερον=ΑΥΓΥΣ ΑΙΣΧΡΙΩΝΟC μετὰ μνγρ. Ἐν στεφ.δάφνης.

8) Κεφαλὴ Ἀφροδίτης=ΔΑΜΑCΙΑC μονογρ. ὁμοίως

9) Ἕτερον σχεδὸν παρόμοιον.

10) Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Διός.=Ἀετὸς ἐπὶ κεραυνοῦ μεταξὺ κεφαλῆς βοὸς καὶ μονογράμματος.

11) Ὁμοία κεφαλή.=Ἀετὸς μεταξὺ τοῦ γραμ.Α καὶ μονογράμματος.

12) Ἕτερον παρόμοιον μετὰ τοῦ γραμμ. Θ καὶ μονογράμματος.

13) Κεφαλὴ τῆς Παλλάδος = ΑΡΙCΤΑΡΧΟΥ ΔΑΜΩΝΟC ΠΑΤΡΕΩΝ. Ποσειδῶν ἱστάμενος μὲ τρίαιναν καὶ δελφῖνα.Μονόγραμμα—Κηρύκειον.

14) Κεφαλὴ Παλλάδος = . . . ΔΑΜΩΝ . . . ὁ αὐτὸς τύπος μετὰ μονογράμματος.

15) Ὁμοία κεφαλή. = ΜΗΤΡΩΔΟΡΟC ΜΕΝΕΚΛΕΟC ΠΑΤΡΕΩΝ ὁ αὐτὸς τύπος μονογραμ.

16) ΠΑΤΡΕΩΝ. Βουνὸς ἐν μέσῳ στεφάνου κισσίνου = ΑΡΙCΤΟΔΑΜΟΥ ΑΡΙC . . . Ἀνὴρ ὄρθιος ἔχων ὑψωμένην τὴν δεξιὰν καὶ κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς θύρσον. Μονογρ. καὶ κέρας Ἀμαλθείας.

17) ΠΑΤΡΕΩΝ. Βουνὸς μεταξὺ δύο σταχύων ἐν στεφάνῳ κισσίνῳ. =ΞΕΝΟΦΑΝΤΟC CΩCΙCΤΡΑΤΟΥ. Ἀνὴρ βαδίζων καὶ κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς δᾷδα.

18) Κεφαλὴ γενειοφόρος Ἡρακλέους=ΑΡΧΙΚΡΑΤΗC ΔΙΧΑΙΑΡΧΟΥ ΠΑΤΡΕΩΝ.Παλλὰς βαδίζουσα ὡπλισμένη μὲ δόρυ καὶ ἀσπίδα. μονόγραμμα.

19) Ὁμοία κεφαλή.= ΜΗΤΡΟΔΩΡΟC ΜΕΝΕΚΛΕΟC ΠΑΤΡΕΩΝ. Ὁ αὐτὸς τύπος μονόγραμ. καὶ γλαῦξ.

20) Ὁμοία κεφαλή.=ΝΙΚΟCΤΡΑΤΟC ΚΑΛΛΙCΤΡΑΤΟΥ ΠΑΤΡΕΩΝ. Ὁ αὐτὸς τύπος. μονογραμ.

21) Κεφαλὴ Παλλάδος μὲ περικεφαλαίαν. = ΑΡΙCΤΑΡΧΟC ΔΑΜΩΝΟΣ ΠΑΤΡΕΩΝ. Ποσειδῶν γυμνὸς βαίνων καὶ ἀκοντίζων διὰ τῆς τριαίνης μὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν δελφῖνα. Μονόγραμμα τῶν Πατρῶν. Ῥόπαλον ὑπερκείμενον κηρυκείου.

22) Προτομὴ Ἀθηνᾶς μὲ περικεφαλαίαν.= ΛΥΚΩΝ ΔΑΜΟΤΙΜΟΥ ΠΑΤΡΕΩΝ. Ποσειδῶν γυμνὸς βαδίζων, καὶ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἀκοντίζων, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν δελφῖνα. Μονόγραμμα.

23) Γυμνὴ κεφαλὴ Ἡρακλέους πωγωνοφόρου. = ΑΝΔΡΩΝ ΛΥ-

ΣΙΞ . . . ΠΑΤΡΕΩΝ. Ἀθηνᾶ μὲ περικεφαλαίαν, βαίνουσα καὶ κρατοῦσα διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς δόρυ, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἀσπίδα.

24) Κεφαλὴ Ἡρακλέους=ΜΗΤΡΟΔΩΡΟ . . . ΜΕΝΕΚΛΕΟC ΠΑΤΡΕΩΝ . . . Δελφίν.

25) Ἕτερον . . . ΑΝΔΡΩΝ . ΑΥ. Τύπος Παλλάδος . . . ΠΑΤΡΕ. καὶ Μονόγραμμα.

26) Κεφαλὴ γυμνὴ καὶ γενειοφόρος Ἡρακλέους=ΑΙΣΧΡΙΩΝ ΛΥΣΙΑ . ΠΑΤΡΕΩΝ. Ἀθῆνα βαίνουσα ὡπλισμένη μὲ δόρυ καὶ ἀσπίδα.

27) ΠΑΤΡΕΩΝ. Κορμὸς (σύμβολον) σχήματος κωνικοῦ· ἅπαν ἐν στεφάνῳ κισσίνῳ= NO . . . ΑΡΙCΤΟΜΕΝΗC.

Βάκχος μὲ βραχὺ ἔνδυμα, ἱστάμενος καὶ τὴν μὲν δεξιὰν ἔχων ὑψωμένην, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν θύρσον.

28) ΒΑCΙΛΙCCΑ ΚΛΕΟΠΑΤ (ΡΑ) (1) Προτομὴ τῆς Κλεοπάτρας μὲ στολὴν (stola) καὶ διάδημα εἰς τὴν κεφαλήν.=ΑΡΙΑC ΛΥCΩΝΟC ΠΑΤΡΕΩΝ . . . Τὸ ἄνθος τοῦ Περσέως.

29) ΝΕΡΩΝΙ ΠΑΤΡΙΟ (ὀρθ. ΝΕΡΩΝΙ ΠΑΤΡΕΩΝ). Ὁ Νέρων ἐνδεδυμένος τὴν τήβεννον (toga) ἐντὸς διστήλου ναοῦ= . . . . Ἡ Ἐλευθερία ἱσταμένη καὶ κρατοῦσα διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κεκρύφαλον.

30) Ἕτερον ΝΕΡΩΝΙ ΠΑΤΡΕΩΝ. Ἡ Ἐλπὶς ἐν διστήλῳ ναῷ.

Β'. Νομίσματα τῆς ἐν Πάτραις Ῥωμαϊκῆς ἀποικίας ὀρειχάλκινα.

1) C.A.A.P. (2) Κεφαλὴ ἀγριοχοίρου. =Κεστὸς καὶ σκιάδιον Φρυγικόν· ὄπισθεν κλαύρυφ καὶ ἔμπροσθεν σύριγξ.

2) P. S S. Ναὸς ἑξάστηλος. = CN. COR. M. TVC. PATR, ἐν τρισὶ γραμμαῖς καὶ ἐν μέσῳ στεφάνου ἐκ μύρτων.

3) Κεφαλὴ Ἡρακλέους γυμνὴ καὶ πωγωνοφόρος. = ΡΑ. Κεφαλὴ συάγρου.

Γ'. Νομίσματα ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων Αὐτοκρατόρων ὀρειχάλκινα.

Τὰ ἀποικιακὰ ταῦτα νομίσματα οὐχὶ τόσον κομψὰ ἐν τῇ κατασκευῇ των, ὡς τὰ τῆς Κορίνθου, ἄρχονται ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου καὶ φθάνουσι μέχρι Γορδιανοῦ τοῦ Εὐσεβοῦς. (30 π.Χ.—244μ.Χ).

(1) Ἀκολουθοῦντες τὴν κατάταξιν τοῦ Mionnet ἐτάξαμεν ἐνταῦθα καὶ τὰ τῆς Κλεοπάτρας καὶ Νέρωνος νομίσματα. (2) Colonia Augusta Aroe Patrensis.

I. Αὐγούστου.

1) DIVVS AVGVSTVS PATER. Κεφαλὴ τοῦ Αὐγούστου = COL. A.A. PATRENS. Ἄποικος ὄρθιος κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς σημαίαν καὶ ὁδηγῶν δύο βόας ἐζευγμένους εἰς ἄροτρον καὶ βαίνων ἀριστερά.

2) PATER. Κεφαλὴ γυμνὴ τοῦ Αὐγούστου.= C. A.A. P. PATRIAE. Ἄποικος ὁδηγῶν δύο βόας ἐζευγμένους εἰς ἄροτρον καὶ βαίνων δεξιά.

3) PATER. Κεφαλὴ γυμνὴ τοῦ Αὐγούστου.=C. A. A. P. Ἱερεὺς ὁδηγῶν δύο βόας ἐζευγμένους εἰς ἄροτρον. ὅπως χαράξῃ τὰ ὅρια τῆς ἀποικίας. PATRIAE.

4) AVG. PATER. Ἡ αὐτὴ κεφαλή. =Ἡ ἰδία παράστασις.

5) COL. A. A. PATR. Ῥόπαλον.=Ὁ λάβδανος μετὰ θύρσου καὶ βότρυος.

6) Ἡ αὐτὴ ὀνομασία. Λύρα=Βέλος, τόξον, φαρέτρα. Augustus.

7) DIVVS AVGVSTVS PATER. Κεφαλὴ τοῦ Αὐγούστου. =COL. A. A. PATRENS. Ἱερεὺς ἱστάμενος καὶ κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς σημαίαν, προσδὲ χαράσσων τὰ ὅρια τῆς ἀποικίας μὲ ἄροτρον συρόμενον ὑπὸ δύο βοῶν.

II. Ἰουλίας (Julia seu Livia). (1)

8) INDVLGENTIAE AVG. MONETA. IMPETRATA. Κεφαλὴ τῆς Ἥρας Μονήτης φερούσης καλύπτραν. = Ὁ Αὔγουστος ἐν τεθρίππῳ βαίνων ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιά· ὑπεράνω CAESARI AVG. κάτωθι COL. A. A. P.

III Αὐγούστου μετὰ Γαΐου.(2)

9) CAESAR AV. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Αὐγούστου.= ..PATR. Κεφαλὴ γυμνὴ τοῦ Γαίου Καίσαρος ἐστραμμένη πρὸς δεξιά.

IV. Κλαυδίου.

10) TI. CLAVDIVS CAESAR. AVG GERM. Κεφαλὴ γυμνὴ τοῦ Κλαυδίου.=COL. A. A. PATR. XXII. Ἀετὸς τῆς λεγεῶνος μεταξὺ δύο στρατιωτικῶν σημάτων. (3)

11) TI. CLAVDIVS CAESAR AVG GERM. Κεφαλὴ γυμνὴ τοῦ

(1) Ἡ Ἰουλία ἦν θυγάτηρ τοῦ Αὐγούστου καὶ σύζυγος τοῦ Ἀγρίππα καὶ εἶτα τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου. (2) Γάϊος Ἰούλιος Καῖσαρ ἔγγονος τοῦ Αὐγούστου. (3) Εὑρέθη κατὰ τὸν Pouqueville ἐν Πάτραις τοιοῦτον ἀργυροῦν, ἄγνωστον τέως.

Κλαυδίου. = LIBERIS AVG. COL A. A. P. Κεφαλὴ γυμνὴ νεανίου, μεταξὺ δύο γυναικείων κεφαλῶν, τεθειμένων ἐπὶ δύο κεράτων Ἀμαλθείας.

12) TI CLAVDIVS CAESAR AVG. GERMANICVS. Ἡ αὐτὴ κεφαλή. = COL A. A. PATR XXII. Ἀετὸς τῆς λεγεῶνος ἐν μέσῳ δύο στρατιωτικῶν σημάτων.

V Ἀγριππίνης (1).

13) AGRIPPINA AVGVSTA. Κεφαλὴ τῆς Ἀγριππίνης. = COL A. A. P. GENIVM. Δύο μορφαὶ φέρουσαι τήβεννον καὶ ποιούμεναι χειραψίαν.

VI Νέρωνος.

14) NERO CAESAR AVG. GERM. IMP. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Νέρωνος. = IVPPITER (sic) LIBERATOR. Ζεὺς γυμνὸς ἱστάμενος καὶ ἔχων ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἀετόν, τὴν δὲ ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ ἀκοντίου. C. P.

15) NERO CAESAR AVG. GERM. εἴτε GERM. IMP. Κεφαλή. =IVPPITER (sic) LIBERATOR. Ὁ αὐτὸς τύπος. C. P. . .

16) Κεφαλὴ τοῦ Νέρωνος.— IVPPITER (sic) LIBERATOR. Ζεὺς γυμνὸς ἱστάμενος καὶ εἰς μὲν τὴν δεξιὰν χεῖρα ἔχων ἀετόν, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν ἀκόντιον . . . . C P.

17) IMP. NERO CAESAR. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Νέρωνος.= APOLLO AVGVST C. P. Ἀπόλλων κιθαρῳδὸς βαίνων πρὸς δεξιά.

18) IMP. NERO CAESAR. Κεφαλὴ Νέρωνος.=DIANA LAPHR. Ἄρτεμις ὀρθία καὶ ἔχουσα ὄπισθεν φαρέτραν, προσδὲ τὴν μὲν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τοῦ ἀκοντίου, τὴν δὲ ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ τόξου της κειμένου κατὰ γῆς.

19) IMP. NERO CAESAR. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Νέρωνος. = ADVENTVΣ AVGVSTI C P. . . Τριήρης.

20) NERO CAESAR AVG GER εἴτε AVG GERM. IMP. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Νέρωνος. = ADVENTVS AVGVSTI Γαλέρα μετὰ κωπηλατῶν. C. P.

21) NERO. CAESAR. AVG. GERM. IMP. Κεφαλὴ=ADVENTVS AUGUSTI. Γαλέρα μετὰ κωπηλατῶν, ἄνωθεν C, ὑποκάτω P.

22) NERO CAESAR AVG GERMA. Κεφαλὴ τοῦ Νέρωνος.=COL

(1) Ἀγριππίνη σύζυγος τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου καὶ μήτηρ τοῦ εἶτα αὐτοκράτορος Νέρωνος.

A. A. PATR. Ἀετὸς τῆς Λεγεῶνος μεταξὺ δύο στρατιωτικῶν σημάτων· κάτωθι ὁ ἀριθμὸς XXII.

23) NERO CLAVDIVS CAESAR. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Νέρωνος.=COL. A. A. PATR. XXII. Ἀετὸς τῆς Λεγεῶνος μεταξὺ δύο σημάτων στρατιωτικῶν.

24) NERO CAESAR AVG. GERM IMP. Ἡ αὐτὴ κεφαλή.= C. P. CLEANDRO. P.Q. CO . . . DO. Ὁ Αὐτοκράτωρ φέρων τήβεννον ἵσταται ἐπὶ τετραγωνικῆς βάσεως.

25) NERO CAESAR AVG GERM. Ἡ αὐτὴ κεφαλή. = GEN. COL. NER PAT. Δαιμόνιον ὄρθιον ἡμίγυμνον κενόνει διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἀγγεῖον ἐπὶ ἀνημμένου βωμοῦ, καὶ κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς κέρας Ἀμαλθείας . . . lituus.

26) NERO CAESAR AVG GERM. Κεφαλὴ τοῦ Νέρωνος.=P.C IVPPITEP. (sic) LIBERATOR. Ζεὺς γυμνὸς καὶ ὄρθιος κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἀετόν, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἀκόντιον.

27) Ἕτερον. HERCVLI AVGVSTO. C. P. Ἡρακλῆς ὄρθιος κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ῥόπαλον, καὶ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος φέρων δορὰν λέοντος.

28) IMP. NERO CAESAR. Κεφαλὴ Νέρωνος.=DIANA LAPHRIA. Ἄρτεμις κυνηγέτις ἱσταμένη καὶ ἐπὶ τοῦ τόξου της ἐρειδομένη.

VII. Γάλβα.

29) Κεφαλὴ γυμνὴ τοῦ Γάλβα. Ἀριστερὰ ἔμπροσθεν ἀντίσιγμα.= COL. A.A. PATR. XXII. Ῥωμαϊκὸς ἀετὸς ἐν μέσῳ δύο στρατιωτικῶν σημάτων.

30) IMPER . . . . GALBA. Κεφαλὴ γυμνὴ τοῦ Γάλβα. = COL. A. A. PATR. XXII. Ἀετὸς τῆς λεγεῶνος μεταξὺ δύο στρατιωτικῶν σημάτων.

VIII. Δομητιανοῦ.

31) IMP. CAES. DOM . . . . M. TR. P. V. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Δομητιανοῦ. = COL. A. A. PATR. Ἀπόλλων φέρων στολὴν καὶ κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ὑψωμένης λύραν. Ὄπισθεν ἡμιστήλιον, ἐφ' οὗ πτηνόν τι.

32) IMP. CAES. DOM. AVG. GERM. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Δομητιανοῦ. = DEANA (sic) V. Ἄρτεμις κυνηγέτις ὀρθία, ἔχουσα

τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τῆς πλευρᾶς καὶ διὰ τῆς ἑτέρας κρατοῦσα τὸ τόξον της. Παρὰ τοὺς πόδας της ἀφ' ἑνὸς κύων, ἀφ' ἑτέρου βωμός.

33) IM. . . .GER. PM. TR. PO. COS Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Δομητιανοῦ. = DIANAE LAPH . . . . Ἄρτεμις ἐνδεδυμένη κυνηγετικὸν ἔνδυμα ὀρθία καὶ κρατοῦσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τόξον ἐρειδόμενον ἐπὶ ἡμιστηλίου. Πρὸ αὐτῆς κύων κατὰ γῆς καθήμενος.

34) Ἕτερον μὲ . . . . PATR. Νίκη ὀρθία δεξιὰ στέφουσα τρόπαιον, παρὰ πόδας τοῦ ὁποίου ἵσταται αἰχμάλωτος.

35) IMP. CAES. DOM. AVG. GERM. P. M. TR. P. V. C. P. Κεφαλὴ δαφνηφόρος = COL. A A PATRENS. Βάσις, ἐφ' ἧς κεῖται στήλη ὑπερκειμένη ἀγάλματος κρατοῦντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀκόντιον.

36) Ἕτερον μὲ COL. A. AVG. PA . . . Δύο πρόσωπα γυμνὰ καὶ ὄρθια ἐναγκαλίζονται καθρέπτην.

37) IMP. CAES. DOM. AVG. GERM. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Δομητιανοῦ. = GEN. COL. A. A. PATRENS. Δαιμόνιον ὄρθιον ἡμίγυμνον, θύον διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐπὶ βωμοῦ ἀνημμένου καὶ κρατοῦν κέρας Ἀμαλθείας διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός.

38) IMP. CAES. DOM. AV. GER. PM. TR. P. V. Ἡ αὐτὴ κεφαλή. = Ἡ αὐτὴ παράστασις καὶ τύπος.

39) DOM. GERM. IMP. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Δομητιανοῦ.= COL. A, A. PATR. Ἡ Ῥώμη κάθηται ἐπὶ βράχου ἀριστερά, κρατοῦσα διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς σῆμά τι καὶ τὴν ἀριστερὰν ἐρείδουσα ἐπὶ ἀσπίδος κειμένης κατὰ γῆς. Ὄπισθεν μορφὴ ἀνθρώπου καὶ στέφανος.

40) Ἕτερον μὲ COL A. A. PATR. Ἡ Ῥώμη καθημένη ἀριστερὰ καὶ στεφομένη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἱσταμένου ὄπισθεν αὐτῆς καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὸ ῥόπαλόν του ἀνυψωμένον καὶ τὴν δορὰν τοῦ λέοντος τῆς Νεμέας.

41) IMP CAES DOM AVG GERM P. M. TR. PY. C. P. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Δομητιανοῦ.=COL. PATRAE. Ἡ Ῥώμη καθημένη ἐπὶ βράχου καὶ κρατοῦσα μικρὰν Νίκην διὰ τῆς δεξιᾶς χειρός, καὶ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα στηρίζουσα ἐπὶ ἀσπίδος. Μορφὴ ἱσταμένη ὄπισθεν αὐτῆς καὶ φέρουσα στέφανον, προσδὲ κρατοῦσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἀκόντιον.

42) IMP. CAES. DOMITIAN. AVG. GERM. TR. P. V. C. P. Κεφαλὴ μὲ δάφνην = COL. A. A. PATRENS. Ἄποικος ὁδηγῶν δύο βόας.

43) IMP. CAES. DOM. AVG. GERM. P. M. TR. P. V. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Δομητιανοῦ = COL. A.A . . . . . Ἄποικος ὁδηγῶν δύο βόας, βαίνων ἀριστερὰ καὶ κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς σημαίαν (vexillum).

44) Ἕτερον μὲ C. A. PA. Ῥέμος καὶ Ῥωμύλος θηλάζοντες λύκαιναν.

45) IMP. CAES. DOMIT. AVG. GER. P. M. TR. P. V. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Δομητιανοῦ = COL. A. A. PAT. XXII . . Ῥωμαϊκὸς ἀετὸς μεταξὺ δύο στρατιωτικῶν σημάτων.

46) IMP. CAES. DOM. AVG. GERM. P. M. TR. P. V. C. P. Κεφαλὴ δαφνηφόρος = COL A. A. PATR. Ἀετὸς ῥωμαϊκὸς μεταξὺ δύο στρατιωτικῶν σημάτων καὶ ὁ ἀριθμὸς XXII.

47) IMP. CAES. DOMITIAN. AVG. GER. TR. P. V. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Δομητιανοῦ.=COL. A. A. PATRENS. LEG. XXII Ἄποικος ὁδηγῶν δύο βόας καὶ κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς σημαίαν (vexillum).

48) IMP. CAES. DOMITIAN. AVG. GERM. Ἰδία κεφαλή.= COL. A. A. PATR. Μορφὴ στρατιωτικὴ ὀρθία ἐπὶ στήλης.

49) IMP. CAES. DOM. AVG. GER. Ἰδία κεφαλή. = GEN. COL. A. A. PATREN. Δαίμων ὄρθιος κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς φιάλην, ὑπεράνω βωμοῦ ἀνημμένου, καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς κέρας Ἀμαλθείας.

50) IMP. CAES. DOMIT. AVG. GERM. Ἰδία κεφαλή.= COL. PATR. NEPTVNO. Ποσειδῶν ὄρθιος τὸν δεξιὸν πόδα στηρίζων ἐπὶ βράχου. Δελφῖνα διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῶν, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς τρίαιναν.

51) Ὁμοία ὀνοματεπωνυμία καὶ κεφαλὴ = DIANA. LAPHR. Κυνηγέτις Ἄρτεμις ὀρθία ἐρειδομένη ἐπὶ τοῦ τόξου της.

IX. Νέρβα.

52) IMP.NERVA AVGST.Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦΝέρβα.=COL. A. A. PATRENS. Ἱερεὺς ὁδηγῶν ἄροτρον καὶ κρατῶν σημαίαν. (vexillum).

X. Ἀδριανοῦ.

53) HADRIANVS. AVG. COS. III. P. P. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Ἀδριανοῦ. = COL. A. A. PATRENS. Ζεὺς καθήμενος ἐντὸς ναοῦ ἑξαστήλου.

54) HADRIANVS. AVG. COS. III. P. P. Κεφαλὴ δαφνηφόρος Ἀδριανοῦ. = COL. A. A. PATRENS. Κεφαλὴ τῆς Κυβέλης ἐφ' ἧς πύργος.

55) . . AVG. COS. III. Κεφαλὴ δαφνηφόρος. = COL. A. A. PATRENS. Ζεὺς καθήμενος καὶ φέρων ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς μικρὰν Νίκην.

56) Ἕτερον, COL. A. A . . . TR. = Ἀθηνᾶ ὀρθία ὡπλισμένη τὴν δεξιὰν χεῖρα μὲ ἀκόντιον καὶ ἀσπίδα, ἐπὶ δὲ τῆς ἀριστερᾶς φέρουσα μικρὰν Νίκην· παρὰ πόδας γλαύξ.

57) HADRIANVS. AVG. COS. III. Κεφαλὴ γυμνὴ τοῦ Ἀδριανοῦ. =COL. A. A. PATR. Ἡ κυνηγέτις Λαφρία Ἄρτεμις ἀριστερά, κρατοῦσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τόξον, ἐπὶ βωμοῦ στηριζόμενον, καὶ παρακολουθουμένη ὑπὸ κυνός.

58) Ἕτερον. Ἄγαλμα Ἀθηνᾶς, ἱδρυμένον ἐπὶ στρογγύλης ἐπιταφίου στήλης.

59) Ἕτερον μὲ COL. A. PATR. Σειληνὸς ὄρθιος δεξιά.

60) HADRIANVS. AVG. COS. III. P. P. Κεφαλὴ γυμνὴ τοῦ Ἀδριανοῦ μὲ τὴν χλαμύδα.=COL. A. A. PATREN. Στήλη ὑψουμένη ἐν μέσῳ κυκλοτεροῦς περιβόλου μετὰ Νίκης ὀρθίας ἐπὶ τοῦ κιονοκράνου.

61) HADRIANVS. AVG. COS. III. P. P. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Ἀδριανοῦ μὲ χλαμύδα. = COL. A. A. PATRENS. Ναὸς ἑξάστηλος κεκοσμημένος κατὰ τὸ ἀέτωμα διὰ μορφῶν.

62) C. AELIO . . . . . COS. II. Κεφαλὴ γυμνὴ τοῦ Αἰλίου Ἀδριανοῦ. = COL. A. A. P . . NS. Ῥωμαϊκὸς ἀετὸς μεταξὺ δύο στρατιωτικῶν σημάτων.

XI. Σαβίνης.

63) SABINA. AVG. Κεφαλὴ τῆς Σαβίνης. = COL. A. A. PATRENS. Ἄρτεμις ὀρθία ἔμπροσθεν βωμοῦ κρατοῦσα τὸ τόξον της διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός. Παρὰ τοὺς πόδας της κύων.

64) Ἕτερον. COL. A. A. PATRENS. Ἀνὴρ γυμνὸς μὲ χλαμύδα καλύπτουσαν τοὺς ὤμους, πλησιάζων βωμὸν καὶ φέρων ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς λάδανον.

XII. Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς.

65) . . . . . Κεφαλὴ τοῦ Ἀντωνίου τοῦ Εὐσεβοῦς.=COL. A. A. PATR. Ποταμὸς κλίνων πρὸς ἀριστερά.

66) IMP. ANTONINVS. AVG. PIVS. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Ἀντωνίνου. = COL. A. A. PATR. Ἀπόλλων γυμνὸς ὄρθιος, τὸν δεξιὸν βραχίονα ἐκτείνων καὶ ἔχων τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ τῆς λύρας του ἐρειδομένης ἐπί τινος βάσεως.

67) ANTONINVS. AVG. PIVS. Ἰδία κεφαλή. = COL. A. A. PATR. Ἑρμῆς καθήμενος ἐντὸς διστήλου ναοῦ· κριὸς παρὰ πόδας.

XIII. Μάρκου Αὐρηλίου.

68) IMP. CAE. M. AVR. ANTONINVS. Κεφαλὴ δαφνηφόρος M. Αὐρηλίου. = COL. A. A. PATRE. Γυνὴ ἐντὸς ἁρματος συρομένου ὑπὸ δύο ἐλάφων.

69) IMP. M. ANTONINVS. AVG. . . Ἰδία κεφαλή. = COL. A. A. PAT. Παλλὰς ὀρθία ἐντὸς διστήλου ναοῦ. Γλαύξ.

70) IMP. M. ANTONINVS AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ M. Αὐρηλίου = COL. A. A. PATR. Ἡ Ῥώμη καθημένη καὶ στεφομένη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος.

71) Ἕτερον. COL. A. A. PATR. Κεφαλὴ γυναικός, ἐφ' ἧς πύργος. (Κυβέλη).

72) Ἕτερον. Ἰδία ὀνομασία. Ἀετὸς τῆς λεγεῶνος μεταξὺ δύο στρατιωτικῶν σημάτων.

73) . . . . Κεφαλὴ τοῦ M. Αὐρηλίου.= . . . A. A. PATR. Ζεὺς καθήμενος ἀριστερὰ καὶ κρατῶν διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἀκόντιον.

74) M. AVR. ANTONINNS AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ M. Ἀντωνίνου.=COL. A. A. PATR. Ἀθηνᾶ ὀρθία ἐντὸς διστήλου ναοῦ φέρουσα κρατῆρα εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ δόρυ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς. Παρὰ τοὺς πόδας της ἀφ' ἑνὸς γλαύξ, ἀφ' ἑτέρου ἀσπίς.

75) M. ANTO . . . . VG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος καὶ μὲ φυόμενον γένειοντοῦ M. Αὐρηλίου. = COL A. A. PTAR. (sic) Ἀπόλλων

γυμνὸς ἐπὶ στήλης φέρων ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς εἰκόνα τινὰ καὶ κλάδον δάφνης ἐν τῇ ἀριστερᾷ κεκλιμένῃ.

76) IMP. CAE. M. AVREL. ANTONINVS. Κεφαλὴ γενειοφόρος καὶ δαφνηφόρος τοῦ M. Αὐρηλίου δεξιὰ μὲ τὴν χλαμύδα=COL. A. A. PATR. Ἡ κυνηγέτις Ἄρτεμις βαίνουσα ἀριστερὰ καὶ παρὰ τοὺς πόδας της κύων.

77) IMP. CAES. AVREL. ANTONINVS AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ M. Αὐρηλίου δεξιὰ μὲ τὴν χλαμύδα.=COL. A.A. PATR. Ἄνθρωπος καθήμενος ἐφ' ἅρματος συρομένου ὑπὸ δύο ἐλάφων.

78) . . . . ANTON . . . Κεφαλὴ δαφνηφόρος.=COL. A. A. PATR. Ἀσκληπιὸς ὄρθιος μετὰ τῶν συμβόλων του.

79) Ἕτερον μὲ COL. A. A. PATR. Βάκχος ἱστάμενος ἀριστερὰ καὶ κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς τὸν κάνθαρον, (εἶδος μεγάλου ποτηρίου) προσδὲ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα στηρίζων ἐπί τινος στήλης.

80) M. AVR, ANTONINVS AVG. Κεφαλὴ γενειοφόρος καὶ δαφνηφόρος τοῦ M. Αὐρηλίου μὲ τὴν χλαμύδα.=COL. A. A. PATR. Ποσειδῶν ἱστάμενος καὶ ἐστραμμένος ἀριστερά, τὸν δεξιὸν πόδα ἔχων ἐπὶ βράχου καὶ δελφῖνα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρός, προσδὲ τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τῆς τριαίνης του.

81) IM. CAE. M. AV. ANTONINVS. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ M. Αὐρηλίου δεξιὰ μὲ τὴν χλαμύδα. = COL. A. A. PATR. Γυνὴ ἔφιππος βαίνουσα δεξιὰ καὶ συνάπτουσα τὰς χεῖρας ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς της. Ἡ Ἥρα ριπιζομένη ὑπὸ τοῦ ἀέρος καὶ πλησιάζουσα βράχον, ἐφ' οὗ κάθηται ταὼς, προσδ' ἔχουσα τὸν δεξιὸν βραχίονα τεταμένον καὶ κρατοῦσα καλαύροπα διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός.

82) M. AVR. ANTONINVS. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος καὶ γενειοφόρος τοῦ M. Αὐρηλίου μὲ τὴν χλαμύδα.=COL. A. A. PATR. Ἡρακλῆς.

83) IMP. CAES. M. AVREL. ANTONINVS AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος καὶ γενειοφόρος τοῦ M. Αὐρηλίου μὲ τὴν χλαμύδα = COL. A. A. PATR. Γυνὴ ἱσταμένη καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρουσα πύργον (Κυβέλη) προσδὲ ἐνδεδυμένη στολὴν καὶ κρατοῦσα διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κέρας Ἀμαλθείας.

84) Ἕτερον σχεδὸν ὅμοιον.

85) IMP. CAES. M. AVREL. ANTONINVS. AVG. Κεφαλὴ

δαφνηφόρος τοῦ Μ. Αὐρηλίου. = ... PATRENS. Ἄποικος ὁδηγῶν ἅροτρον. . . .

86) IMP. M . . . . ONINVS. AVG. Κεφαλὴ γενειοφόρος καὶ δαφνηφόρος. = COL. A. A. PATR. Λύκαινα ἐστραμμένη ἀριστερὰ καὶ θηλάζουσα τὸν Ῥέμον καὶ Ῥωμύλον.

XIV Μ. Αὐρηλίου καὶ Φαυστίνης τῆς νεωτέρας.

87) IM. CAES. M. AVREL ANTONINVS. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.= FAVSTINA AVG. C. A. A. PA. Κεφαλὴ τῆς Φαυστίνης ἐν νεανικῇ ἡλικίᾳ.

XV Λουκίου Οὐήρου.

88) IMP. CAES. L. AVREL. VERVS AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Λ. Οὐήρου.=COL. A.A. PATR. Ἀνὴρ γυμνὸς ἱστάμενος ἔμπροσθεν βωμοῦ καὶ κρατῶν ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ κρατῆρα προσδὲ ἔχων τὴν ἀριστερὰν τεθειμένην ἐπὶ τῆς κεφαλῆς νεανίου. Ἕπεται βάσις τετράγωνος.

89) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Ἡ Ῥώμη καθημένη καὶ στεφομένη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος.

90) . . . Κεφαλὴ τοῦ Λ. Οὐήρου.=COL. A. A. PATR. Ἀπόλλων γυμνὸς ἱστάμενος ἔμπροσθεν βωμοῦ καὶ κρατῶν διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς λύραν ἐρειδομένην ἐπὶ στήλης.

91) IMP. CAES. L. AVREL VERVS. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Λ. Οὐήρου.=COL. A.A. PATR. Κυνηγέτις Ἄρτεμις βαίνουσα ἀριστερά. Παρὰ τοὺς πόδας αὐτῆς, κύων.

92) Ὁμοία ὀνομασία καὶ τύπος. = COL. A. A. PATR. Νεανίας γυμνὸς ἱστάμενος καὶ κρατῶν διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα ὕπερθεν βωμοῦ, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς περικεφαλαίαν τεθειμένην ἐπὶ στήλης.

93) Ἕτερον. COL. A. A. PATR. Λύκαινα ἐστραμμένη δεξιὰ καὶ θηλάζουσα τὸν Ῥέμον καὶ Ῥωμύλον.

94) Ἕτερον. COL. A. A. PATR. Ἀετὸς ῥωμαϊκὸς μεταξὺ δύο στρατιωτικῶν σημάτων.

XVI. Κομμόδου.

95) Ὀνομασία ἐσβεσμένη. Κεφαλὴ δαφνηφόρος καὶ πωγωνοφόρος

τοῦ Κομμόδου μὲ τὴν χλαμύδα.=CO. A. A. PATR.(ut videtur, litt fug.) Ἀθηνᾶ ἱσταμένη ἐν τῷ μέσῳ διστήλου ναοῦ, καὶ κρατοῦσα διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἀκόντιον. Παρὰ πόδας αὐτῆς ἀφ' ἑνὸς γλαύξ, ἀφ' ἑτέρου ἀσπίς.

96) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Ναὸς δίστηλος ἐν ᾧ ἡ Παλλὰς ἔμπροσθεν βωμοῦ ὀρθία καὶ κρατοῦσα διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἀκόντιον, παρ' ᾧ χαμαὶ ἔκειτο ἀσπίς.

97) IMP. COMMODUS. ANTO. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Κομμόδου μὲ τὴν χλαμύδα. = COL . . . PATR. Κυνηγέτις Ἄρτεμις καὶ Ἀφροδίτη ἱστάμεναι, ἡ μὲν μὲ τὴν φαρέτραν ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ χαλαρὸν τόξον τεθειμένον ἐπὶ στήλης, ἡ δὲ ἡμίγυμνος κρατοῦσα δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἀσπίδα.

98) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Ἄρτεμις ὀρθία κρατοῦσα διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς δόρυ στηριζόμενον ἐπὶ στήλης. Παρὰ τοὺς πόδας της κύων.

99) Ὁμοία ὀνομασία καὶ κεφαλή.=COL. A. A. PATR. Ἀσκληπιὸς ὄρθιος μετὰ τῶν συμβόλων του.

100) IMP. COMMODUS. ANTO. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος δεξιὰ μετὰ θώρακος. = COL. A. A. PATR. Ἀσκληπιὸς ὄρθιος.

101) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Ἑρμῆς ἱστάμενος ἀριστερὰ καὶ κρατῶν διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς θυλάκιον διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κηρύκειον. Παρὰ τοὺς πόδας του κριὸς ὄπισθεν καὶ δοχεῖον ἐπί τινος στήλης.

102) IMP. COΛΛODO. (sic). Κεφαλὴ ἀγένειος. = COL. A. A. PATR. Ποσειδῶν ἱστάμενος καὶ κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς δελφῖνα καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς τρίαιναν.

103) IMP. COMMODUS. ANTO. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Κομμόδου μετὰ θώρακος. = COL. A. A. PATR. Ἡρακλῆς ἀναπαυόμενος ὄρθιος ἐστραμμένος δεξιὰ καὶ ἔχων τὴν μὲν δεξιὰν χεῖρα ὄπισθεν τῆς ὠμοπλάτης, τὴν δ' ἀριστερὰν στηρίζων ἐπὶ τοῦ ροπάλου του τεθειμένου ἐπὶ βράχου, καὶ κρατῶν δορὰν λέοντος.

104) . . . . OMMODO. ANTON . . . . Κεφαλὴ ἀγένειος τοῦ Κομμόδου.= COL. A. A. PATR. Αἰνείας βαίνων καὶ ἄγων ἐπὶ τῶν ὤμων του τὸν πατέρα του Ἀγχίσην, καὶ κρατῶν τὸν υἱὸν Ἀσκάνιον διὰ τῆς χειρός.

105) IMP. COMMODUS. ANTO AVG . . Κεφαλὴ δαφνηφόρος .

=COL. A. A. PATR. Ῥώμη καθημένη ἐπὶ θώρακος ἀριστερά, τὴν δεξιὰν χεῖρα ἔχουσα ἐπὶ ἀκοντίου καὶ τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τῆς περικεφαλαίας, ἧς ὑπέρκειται ἡ ἀσπίς της· ὄπισθεν ἀνδρικὴ μορφὴ γυμνή. στέφανος.

106) AV. COM. ANTO AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος. =COL. A. A. PATR. Ῥέμος καὶ Ῥωμύλος θηλαζόμενοι ὑπὸ τῆς λυκαίνης.

107) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Ἄποικος ὁδηγῶν δύο βόας ἐζευγμένους ὑπὸ τὸ ἅρμα καὶ βαίνων δεξιά.

108) IMP. COMMOD . . . Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Κομμόδου μὲ τὴν χλαμύδα. = COL. A. A. PATR. Κεφαλὴ γυναικὸς ἐφ' ἧς πύργος. (Κυβέλης)

109) AV. COM. ANTO AVG. Ὁμοία κεφαλή. = COL. A. A. PATR. Ὁμοία κεφαλὴ γυναικὸς μετὰ πύργου.

110) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Ἀνὴρ γυμνὸς ἱστάμενος καὶ φέρων ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς μικρὰν νίκην.

111) IMP. COM. ANTONINVS. Κεφαλὴ ἀγένειος τοῦ Κομμόδου. = COL. A. A. PATR. ἄνθρωπος γυμνὸς ἐπὶ βάσεως κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς μικρὰν νίκην καὶ τὴν ἀριστερὰν ἔχων κρεμαμένην.

112) IM. COM. ANTO. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Κομμόδου.= COL. A. A. PATR. Νεανίας γυμνὸς κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα, ὑπεράνω βωμοῦ, καὶ τὴν ἀριστερὰν ἔχων ἐπὶ κορμοῦ δένδρου.

113) Ἕτερον. COL. A. A. PATR. Ἀνὴρ ὄρθιος πλησίον βωμοῦ κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα, καὶ τὴν ἀριστερὰν στηριζων ἐπὶ τόξου.

114) IMP. COMMODVS. ANTO AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Κομμόδου. Δύο μορφαὶ ἐπὶ τεθρίππου ἅρματος βαίνοντος δεξιά.

115) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Γυνὴ ἱσταμένη ἔμπροσθεν βωμοῦ καὶ κρατοῦσα διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κέρας Ἀμαλθείας.

116) Ἕτερον σχεδὸν ὅμοιον ἀλλ' ἄνευ τοῦ βωμοῦ.

117) IMP. COMMODUS. ANTO. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Κομμόδου μὲ θώρακα ἐπὶ τῶν ὤμων. =COL. A.A. PATR. Γυνὴ ἐπὶ κεφαλῆς φέρουσα πύργον καὶἐνδεδυμένη στολὴν προσδεκρατοῦσα διὰ τῆς

δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα, ὑπεράνω βωμοῦ ἀνημμένου, καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς κέρας Ἀμαλθείας.

118) AV. COM. ANTO. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Κομμόδου. =COL. A. A. PATR. Ὅμοιος τύπος.

119) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Γυνὴ καθημένη ἀριστερά, ἔμπροσθεν μορφὴ ὡραία ἐνδεδυμένη χλαμύδα· ἐν τῷ μέσῳ βωμός καπνίζων.

120) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Γυνὴ καθημένη ἐπὶ ἕδρας ἀριστερά, καὶ κρατοῦσα διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα.

121) Ὀνοματεπωνυμία κατεστραμμένη. Κεφαλὴ δαφνηφόρος καὶ γενειοφόρος τοῦ Κομμόδου. = COL. A. A. P. (Litt fug). Ἀετὸς ῥωμαϊκὸς ἐν μέσῳ δύο στρατιωτικῶν σημάτων.

122) IMP. M. COM. ANTONINVS. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Κομμόδου. = COL. A. A. PATR. Ζεὺς καθήμενος δεξιὰ καὶ κρατῶν διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς μικρὰν νίκην, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς τὸ ἀκόντιον.

123) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Ἑρμῆς καθήμενος ἐντὸς διστήλου ναοῦ. κριὸς παρὰ τοὺς πόδας του.

124) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Ἀσκληπιὸς ἱστάμενος μετὰ τῶν συμβόλων του.

125) IMP. M. COM.ANTONINVS. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Κομμόδου. — COL. A. A. PATR. Ἀπόλλων γυναικεῖον φέρων ἔνδυμα καὶ Ἀφροδίτη, ἀμφότεροι ἱστάμενοι, ὁ εἷς κρατῶν τόξον, ἡ ἑτέρα ἀσπίδα.

126) IMP. M. COM. ANTONINVS. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Κομμόδου. =COL. A. A. PATR. Ῥώμη καθημένη καὶ στεφομένη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους ἱσταμένου.

127) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Θέα τῆς πόλεως Πατρῶν. Ὑπεράνω τρεῖς ναοί, κάτωθι μορφὴ στρατιωτικὴ ἱσταμένη ἐπὶ βάσεως, μεταξὺ δύο γαλερῶν.

XVII Κρισπίνης.

128) CRISPINA. AVGVSTA. Κεφαλὴ τῆς Κρισπίνης δεξιά. = COL. A. A . . . . Νίκη βαίνουσα δεξιά.

XVIII. Σεπτίμου Σεουήρου.

129) IMP. C. L. SE. SEVERVS. PIVS. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ

Σεπτίμου Σευήρου δεξιά. θώραξ. = COL. A. A. PATR. Ποσειδῶν ἱστάμενος καὶ τὸν δεξιὸν πόδα ἔχων ἐπὶ βράχου προσδὲ κρατῶν ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ ἀγαλμάτιον τῆς Παλλάδος καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ τρίαιναν.

130) Ἕτερον COL. A. A. PATR. Στρατιωτικὴ μορφὴ ὀρθία θύουσα εἰς βωμὸν ἀναθρώσκοντα καπνόν· ἔμπροσθεν γυνὴ καθημένη.

131) . . . Κεφαλὴ τοῦ Σεπτίμου Σευήρου.= C. A. A. PATR. Ἄρτεμις ἱσταμένη ἐφ' ἅρματος συρομένου ὑπὸ τεσσάρων ἐλάφων καὶ βαίνουσα δεξιὰ μὲ τόξον εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα.

132) Ἕτερον. C. A. A. PATR. Νίκη βαίνουσα ἀριστερά.

133) Ὀνοματεπωνυμία ἐσβεσμένη. Προτομὴ τοῦ Σεπτίμου Σευήρου ἐκ τῶν ὄπισθεν ὁρατή, τὴν κεφαλὴν δαφνηφόρον καὶ ἐστραμμένην ἀριστερά, μετὰ θώρακος καὶ ἀσπίδος.=COL A. A. PATR. Ἑρμῆς γυμνὸς ἱστάμενος καὶ ἔχων κεκαλυμμένους τοὺς ὤμους μὲ φαινόλην, κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς θυλάκιον καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ κηρύκειόν του. Παρὰ τοὺς πόδας του κριός.

134) IMP. C. L. SEPT. SEVERVS AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Σεπτίμου Σευήρου μὲ τὴν χλαμύδα.=COL A. A. PATR. Στήλη ἐφ' ἧς ἵδρυται ἄγαλμα· ἀφ' ἑνὸς εἰσὶ δύο πρόσωπα ἱστάμενα, καὶ ἐνδεδυμένα τὴν τήβεννον, ἀφ' ἑτέρου μορφὴ ἐνδεδυμένη χλαμύδα· συνοδεύοντα ἅπαντα ἕτερον πρόσωπον φέρον βραχὺ ἔνδυμα κάτωθι ποταμοῦ ῥέοντος δεξιά, καὶ στηρίζον τὸν δεξιὸν ἀγκῶνα ἐπὶ ἀνεστραμμένης κάλπης, προσδὲ κρατοῦν συνάμα κάλαμον.

135) . . . SEVERVS P. AV. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Σεπτίμου Σευήρου.=COL A. A. PATR. Τρεῖς μορφαὶ γυναῖκαι ἱστάμεναι, ἡ μία ἐξ αὐτῶν ἀριστερὰ στέφει ἑαυτὴν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς θωπεύει πάνθηρα, ἡ ἐν τῷ μέσῳ μεγαλητέρα τῶν λοιπῶν στέφει ὡσαύτως ἑαυτὴν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ τίθησι τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ τῆς τρίτης μορφῆς, ἥτις ἐστραμμένη πρὸς ταύτην φαίνεται ἔχουσα τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ ῥάβδου στηριζομένης ἐπὶ τῆς γῆς.

136) . . . CAE . . SE. SEVER. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Σεπτίμου Σευήρου δεξιὰ μὲ χλαμύδα καὶ θώρακα. = COL. A. A. PATR. Μορφὴ στρατιωτικὴ γυμνὴ ἱσταμένη δεξιὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔχουσα περικεφαλαίαν, τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ ἀκοντίου καὶ εἰς τὸν ἀριστερὸν βραχίονα ἀσπίδα.

137) . . . Κεφαλὴ τοῦ Σευήρου.=C A. A. PATR. Ναὸς δίστηλος ἐν ᾧ ὁ αὐτοκράτωρ ὄρθιος καὶ ἐστραμμένος ἀριστερὰ προσδ' ἔχων ἀνυψωμένην τὴν δεξιὰν χεῖρα.

138) IMP. L. SEPT SEVERVS PER AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Σ. Σευήρου δεξιὰ μὲ θώρακα.= COL A. A. PATR. Ὁ αὐτοκράτωρ ἔφιππος ἐστραμμένος πρὸς δεξιά ὡς εἰρηνοποιός· κάτωθι αἰχμάλωτος γονυπετής.

139) Ὁμοία ὀνοματεπωνυμία. Κεφαλὴ δαφνηφόρος δεξιὰ μὲ θώρακα καὶ χλαμύδα.=COL A. A. PATR. Μορφὴ καθημένη καὶ ἑτέρα ἱσταμένη, θύουσαι παρά τινι ἀνημμένῳ βωμῷ ἐν μέσῳ κειμένῳ.

140) Ἕτερον. COL. A. A. PATR. Κεφαλὴ γυναικὸς μὲ πύργον ἀριστερὰ καὶ μὲ κέρας Ἀμαλθείας ἐπὶ τοῦ ὤμου.

141) . . . PT. SEV . PERT . . . Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Σ. Σευήρου δεξιὰ μὲ τὴν χλαμύδα. = COL A. A. PATR. Γυνὴ ὀρθία ἐνδεδυμένη στολὴν καὶ κρατοῦσα διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῆρα καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς κέρας Ἀμαλθείας.

142) IMP. C. L. S. SEV . . . Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Σ. Σευήρου μὲ τὴν χλαμύδα.=COL. A. A. PATR. Λιμὴν ἐν ᾧ δύο πλησίστιοι τριήρεις. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ νομίσματος ναὸς μὲ ἄγαλμα τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἕτερον οἰκοδόμημα.

143) IMP. C. L. SE. SEUERVS (sic) P. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Σ. Σευήρου δεξιὰ μὲ τὴν χλαμύδα.=COL. A. A. PATR. Λιμὴν ἐν ᾧ εἰσὶ δύο τριήρεις πλησίστιοι. ἄνωθεν μέγιστος βωμός, ἀριστερὰ μικρὸν οἰκοδόμημα, δεξιὰ ἱππεὺς καλπάζων καὶ κατωτέρω ναὸς καὶ ἕτερον οἰκοδόμημα.

XIX. Ἰουλίας Δόμνας.

144) . . . LIA. DOM . . . Κεφαλὴ τῆς Ἰουλίας Δόμνας = COL. A. A. P. Ἀετὸς τῆς λεγεῶνος μεταξὺ δύο στρατιωτικῶν σημάτων.

XX. Καρακάλλα.

145) M. AVR. ANTONINVS. AVG. Κεφαλὴ γυμνὴ τοῦ Καρακάλλα δεξιά.=COL A. A. PATR. Ἑρμῆς κριοφόρος καθήμενος καὶ ἱστραμμένος δεξιά.

146) Ἕτερον. COL. A. A. PATR. Ἑρμῆς κριοφόρος καθήμενος ἐντὸς διστύλου ναοῦ.

147) M. AVR. ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Καρακάλλα δεξιὰ μὲ τὴν χλαμύδα.= COL. A. A. PATR. Ἄρτεμις ἱστα ένη μὲ τὴν φαρέτραν της ὄπισθεν, τὴν δεξιὰν χεῖρα ἔχουσα ἐπὶ τοῦ κόλπου,καὶ τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ τόξου της κειμένου ἐπὶ στήλης· παρὰ τοὺς πόδας της κύων.

148) M. AVR. ANTONINVS PIVS. AVG. εἴτε AVG. GERM. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Καρακάλλα δεξιά.=COL A. A. PATR. Κυνηγέτις Ἄρτεμις ἱσταμένη καὶ κρατοῦσα βέλος διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ τόξον της. παρὰ τοὺς πόδας της κύων.

149). M. AVR. ANTONINVS . . AVG GERM. Κεφαλὴ δαφνηφόρος καὶ γενειοφόρος τοῦ Καρακάλλα δεξιά = COL A. A. PATR. Κυνηγέτις Ἄρτεμις μὲ βραχὺ ἔνδυμα ἑστῶσα, ὄπισθεν φέρουσα φαρέτραν, τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τοῦ ἀκοντίου, καὶ τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ τόξου της· παρὰ τοὺς πόδας της κύων.

150) M. AVR. ANTONINVS PIVS AVG GERM. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Καρακάλλα δεξιὰ μὲ τὴν χλαμύδα καὶ θώρακα. = COL A. A. PATR. Ἑρμῆς ἐπὶ βράχου καθήμενος ἀριστερὰ καὶ φέρων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πέτασον προσδέκρατῶν τὸ κηρύκειόν του.πρὸ αὐτοῦ κριός.

151) M. AVR. ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Κεφαλὴ δαφνηφόρος καὶ γενειοφόρος τοῦ Καρακάλλα δεξιὰ μὲ τὴν χλαμύδα.= COL. A. A. PATR. Ἑρμῆς ἐπὶ βράχου καθήμενος ἀριστερά, τὸν πέτασον ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τοὺς πόδας πτερωτούς, κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς βαλάντιον καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ κηρύκειόν του, τὸν φαινόλην ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος· παρὰ τοὺς πόδας του κριός.

152) M. AVR. ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Κεφαλὴ δαφνηφόρος δεξιὰ μὲ τὴν χλαμύδα.= COL. A. A. PATR. Ἑρμῆς καθήμενος ἀριστερὰ ἐντὸς διστήλου ναοῦ.

153) M. AVR. ANTONINVS PIVS AVG GERM. Κεφαλὴ δαφνηφόρος καὶ μὲ χλαμύδα.=COL. A. A. PATR. ἴδιος τύπος.

154) IMP. CAE. M. AVR. ANT. Κεφαλὴ γυμνὴ τοῦ Καρακάλλα ἐν νεανικῇ ἡλικίᾳ δεξιὰ μὲ τὴν χλαμύδα, ἔμπροσθεν τὸ σκιάδιον τῶν Διοσκούρων. = COL. A. A. PATR. Ποσειδῶν ἱστάμενος ἀριστερὰ τὸν δεξιὸν πόδα ἐπὶ βράχου, δελφῖνα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τῆς τριαίνης του ἔχων.

155) M. AVR. ANTONINVS. PIVS AVG. GERM. Κεφαλὴ δαφνηφόρος δεξιὰ μὲ θώρακα.=COL. A. A. PATR. Ῥέμος καὶ Ῥωμύλος θηλαζόμενοι ὑπὸ τῆς Λυκαίνης.

156) Ἕτερον σχεδὸν παρόμοιον.

157) M. AVR. ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Ἰδία κεφαλὴ μὲ τὴν χλαμύδα.=COL. A. A. PATR. ἴδιος τύπος.

158) M. AVR. ANTONINVS PIVS AVG. GERM. Κεφαλὴ δαφνηφόρος δεξιὰ μὲ θώρακα.=COL A. A. PATR. Ῥέμος καὶ Ῥωμύλος θηλαζόμενοι ὑπὸ τῆς Λυκαίνης.

XXI. Γέτα.

159) Κεφαλὴ τοῦ Γέτα= . . . PATR. Ἀνὴρ γυμνὸς ὄρθιος δεξιά, τὴν δεξιὰν χεῖρα ἔχων ὑψωμένην καὶ τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ καλαύροπος, ὄπισθεν στήλη.

160) . . . . Κεφαλὴ τοῦ Γέτα.=COL. PATR. Ναὸς δίστηλος ἐν ᾧ γυμνὸς ἀνὴρ κάθηται ἐπὶ βράχου κρατῶν τὸν καλαύροπα διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός.

XXII. Ἡλιογαβάλου.

161) IMP. M. AVR. ANTONINVS. Κεφαλὴ τοῦ Ἡλιογαβάλου. = COL. A. A. PATR. Ἑρμῆς καθήμενος ἐπὶ βράχου ἀριστερά, κρατῶν βαλάντιον διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ κηρύκειον διὰ τῆς ἀριστερᾶς· παρὰ τοὺς πόδας του κριός.

162) IMP. C. M. AVR. ANTONINVS. AVG. Κεφαλὴ ἀκτινωτή. = COL. A. A. PATR. Βάκχος ὄρθιος ἐστραμμένος δεξιά, κρατῶν βότρυν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ δέρμα πάνθηρος διὰ τῆς ἀριστερᾶς.

163) IMP. C. M. AVR. ANTONINVS. P. F. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος. = COL. A. A. PATR. Ὁ Θεὸς Bonus Eventus (τὸ εὐτυχὲς μέλλον) ὄρθιος ἀριστερά, κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς στάχεις, καὶ τὴν ἀριστερὰν ἔχων ἀνοικτὴν καὶ κρεμαμένην.

164) IMP. M. AVR. ANTONINVS. Κεφαλὴ δαφνηφόρος τοῦ Ἡλιογαβάλου. = COL. A. A. PATR. Γυνὴ καθημένη ἐφ' ἅρματος συρομένου ὑπὸ δύο ἐλάφων.

XXIII. Γορδιανοῦ τοῦ Εὐσεβοῦς.

165) IMP. M. ANT. GORDIANVS. AVG. Κεφαλὴ δαφνηφόρος

Γορδιανοῦ τοῦ Εὐσεβοῦς. =COL. A.A. PATR. Λιμὴν μὲ δύο εἰς τὸ μέσον πλοιάρια, ἄγαλμα κολοσσιαῖον.

166) Ὀνοματεπωνυμία ἐσβεσμένη. Κεφαλὴ δαφνηφόρος Γορδιανοῦ τοῦ Εὐσεβοῦς δεξιὰ μὲ τὴν χλαμύδα. = ... A. A. PATR. Εὐρὺ οἰκοδόμημα μὲ δύο θόλους ὑπερκείμενον πολλῶν μικρῶν ναῶν, κάτωθι ἄγαλμα κολοσσιαῖον γυμνόν, ἱστάμενον ἐν μέσῳ δύο πλοίων.(ὁ τύπος οὗτος παριστάνει τὸν λιμένα).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Συνοπτικὴ περιγραφὴ Φαρῶν, Τριταίας, Ὠλένου καὶ Δύμης. Πολίτευμα Πατρῶν. — Μέλος Ἀχαϊκῆς ὁμοσπονδίας. —Μακρὰ εἰρήνη, ἤτοι πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀπραξία.—Ἤθη καὶ ἔθιμα.

Ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία δύο ἔσχε περιόδους, καὶ τῆς μὲν πρώτης ὁ σκοπὸς ἦν θρησκευτικός, τῆς δὲ δευτέρας πολιτικός. Ἐν τῷ παρόντι δὲ κεφαλαίῳ μόνον περὶ τῆς πρώτης περιόδου θέλομεν πραγματευθῆ, ἥτις ἄρχεται ἀφ' ἧς ἐποχῆς οἱ Ἡρακλεῖδαι κατέλαβον τὴν Πελοπόννησον κατοικουμένην τέως ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν, τῶν ὁποίων μοῖρα πρὸς βορρᾶν χωρήσασα κατέλαβε τὴν προσάρκτιον τῆς χερσονήσου ταύτης παραλίαν, ἥτις, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν ἐρρέθη, ὠνομάζετο Αἰγιαλὸς καὶ ἐξ ἧς οἱ Ἴωνες ἐκβληθέντες ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν κατέφυγον πρὸς τοὺς ὁμοφύλους εἰς Ἀττικήν.

Κατὰ δὲ τὴν ὑπὸ τῶν Ἰώνων τὸ πρῶτον εἰσαχθεῖσαν, καὶ παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς εἶτα διατηρηθεῖσαν διαίρεσιν, ἡ χώρα αὕτη

περιεῖχε δώδεκα πόλεις· (1) ἤτοι, τὰς Πάτρας, Φαράς, Τρίτειαν, Δύμην, Ὤλενον, Αἴγιον, Αἰγάς, Αἴγειραν, Βοῦρα, Πελλήνην, Ῥύπας καὶ Ἑλίκην. Ἀφοῦ δὲ ἡ Ἑλίκη καὶ ἡ Βοῦρα (2) κατεστράφησαν ὑπὸ σεισμοῦ τῷ 373 π.Χ, ἤτοι τὸ δ'. ἔτος τῆς 101 Ὀλυμπιάδος, ἤκμασαν τὸ Λεόντιον καὶ ἡ Κερύνεια. Αἱ πλεῖσται τῶν ἀρχαίων τούτων πόλεων ἐξέλιπον πρὸ πολλοῦ καὶ μόνον αἱ Πάτραι καὶ τὸ Αἴγιον σώζονται.

Ἐπειδὴ ἐν τοῖς πρόσθεν δὲν ἐποιησάμεθα λόγον περὶ τῶν πόλεων Φαρῶν, Τριταίας, Ὠλένου καὶ Δύμης, ἀνηκουσῶν εἰς τὴν ἤδη ἐπαρχίαν Πατρῶν, ἀνάγκη ἵνα εἴπωμέν τινα περὶ τῆς κτίσεως καὶ τοποθεσίας αὐτῶν. — Αἱ Φαραὶ κατὰ Παυσανίαν, καὶ Φάραι κατὰ Στράβωνα, ἦν πόλις μεσόγειος, κατὰ τὸ νότιον τῶν Πατρῶν,ὧν ἀπεῖχεν 150 στάδια τῆς δὲ θαλάσσης ὅσον 70, κειμένη κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Πιέρου ἢ Πείρου(3) καὶ κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν τῆς Δύμης ἦ ἦν ὅμορος(4). Ἐν ταῖς Φαραῖς ἦν μέγας περίβολος ἀγορᾶς, κατὰ τὸν ἀρχαιότερον τρόπον, καὶ κατὰ τὸ μέσον αὐτῆς ἄγαλμα μικρὸν τετράγωνον ἐκ μαρμάρου, Ἀγοραίου Ἑρμοῦ, ἔχοντος γένεια καὶ ἱσταμένου ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς γῆς ἄνευ βάθρου· ἦν δὲ τὸ ἄγαλμα,ὡς ἐδηλοῦτο ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ἀνάθημα Μεσσηνίου Σιμύλου, καὶ παρ' αὐτῷ ἦν χρηστήριον καὶ πρὸ τοῦ ἀγάλματος ἑστία ἐκ μαρμάρου καὶ αὐτή, καὶ λύχνοι χαλκοῖ προσκεκολλημένοι τῇ ἑστίᾳ διὰ μολύβδου· ὁ δὲ χρώμενος τῷ Θεῷ, ἤρχετο περὶ ἑσπέραν καὶ ἐθυμία λιβανωτὸν ἐπὶ τῆς ἑστίας· ἀφ' οὗ δὲ ἐπλήρου ἐλαίου καὶ ἀνῆπτε τοὺς λύχνους, ἔθετεν αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, κατὰ δεξιὰν

(1) Ἡροδ. Α. κ. 145 κ. ἑπ. Πολυβ. Β. κ. 41. Διοδ. Σικελιωτ. Α. κεφ. 18, 21 (2) Πολυβ.Β. 41.(3) Ὁ Πεῖρος πηγάζων ἐκ τοῦ ὄρους Ἐρυμάνθου καὶ ῥέων παρὰ τὰς Φαρὰς καὶ τὴν Ὤλενον ἐξέβαλεν εἰς τὸν Πατραϊκὸν κόλπον· αἱ Πάτραι ἀπεῖχον περίπου 80 σταδίους ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πείρου. Καὶ ὑπὸ μὲν τῶν ἐγχωρίων ἀνθρώπων ἐκαλεῖτο Πεῖρος, ὑπὸ δὲ τῶν ἄλλων Πίερος· ὑπῆρχε δὲ παρ' αὐτὸν ἄλσος πλατάνων μεγίστων καὶ παλαιοτάτων, ἐντὸς τῶν χηραμῶν τῶν ὁποίων, κατὰ τὸν Παυσανίαν, ἤσθιον καὶ ἐγκαθηῦδον. Ἤδη κατὰ τὸ ἄνω μέρος τῆς ροῆς αὐτοῦ, ὁ ποταμὸς οὗτος ὀνομάζεται Ὤλωνος ἢ ποτάμι τοῦ Νεζεροῦ· κατὰ δὲ τὸ κάτω, Καμενίτσα, ἀπό τινος ὁμωνύμου χωρίου, κειμένου κατὰ τὰς ὄχθας αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ τούτου ἦν γέφυρα λεγομένη τὸ Γεφύρι τῆς Πολυχρονιᾶς. (4) Στράβων Η. σ. 388 πρβλ. Παυσαν. Ἀχαϊκ. Ζ. κεφ. 22.

τοῦ ἀγάλματος, προσδὲ καὶ νόμισμα ἐπιχώριον, ὃ ἐκαλεῖτο χαλκοῦς καὶ ἠρώτα τὸν Θεὸν πρὸς τὸ οὖς, ὁποῖόν τι ἑκάστῳ ἦν τὸ ἐρώτημα· εἶτα ἐξήρχετο τῆς ἀγορᾶς, ἔχων πεφραγμένα τὰ ὦτα διὰ τῶν χειρῶν· προελθὼν δὲ εἰς τὸ ἐκτός, ἐξέφραττε τὰ ὦτα καὶ ὁποίαν φωνὴν ἤκουε πρώτην ἐξελάμβανεν αὐτὴν μάντευμα.

Ἦν δ' ἐν Φαραῖς καὶ ὕδωρ ἱερὸν τοῦ Ἑρμοῦ καὶ ἡ πηγὴ αὐτοῦ ἐκαλεῖτο Νᾶμα· οὐδέποτε δὲ ἤγρευον τοὺς ἐν ταύτῃ ἰχθῦς, νομίζοντες αὐτοὺς ἀνάθημα τοῦ Θεοῦ· ἐγγύτατα δὲ τοῦ ἀγάλματος ἦσαν τριάκοντα τετράγωνοι λίθοι, ὧν ἑκάστῳ ἔδιδον Θεοῦ τινος ὄνομα. Ὅσον δὲ σταδίους 15 τῶν Φαρῶν ἀπωτέρω, ἦν ἄλσος Διοσκούρων ἔχον δάφνας πολλάς, οὔτε ναὸν δὲ οὔτε ἀγάλματα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Παυσανίου, διότι τὰ ἀγάλματα μετεκομίσθησαν εἰς Ῥώμην, ὡς ἔλεγον οἱ ἐγχώριοι· ἦν δὲ ἐν τῷ ἄλσει βωμὸς ἐκ λίθων λογάδων.—Ἄδηλον ἦν ἂν οἰκιστὴς τῶν Φαρῶν ἐγένετο Φάρης ὁ Φυλοδαμείας τῆς Δαναοῦ ἢ ἄλλος τις ὁμώνυμος ἐκείνῳ. Ἐν τῇ Φαραϊκῇ χώρᾳ, κατὰ Στράβωνα, ἦν κρήνη Δίρκη ὁμώνυμος τῇ παρὰ τὰς Θήβας(1).

Ἡ Τρίτεια ἢ Τρίταια καὶ Τριταία πόλις μεσόγειος, ἔκειτο πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν τῶν Φαρῶν, ὧν ἀπεῖχεν 120 στάδια. Οἰκιστὴς τῆς Τριταίας κατά τινας ἐγένετο ὁ Κελβίδας, ἐλθὼν ἐκ Κύμης τῆς ἐν Ὀπικοῖς· κατ' ἄλλους δέ, μυθικώτερον, ἐνομίζετο ὅτι ὁ Ἄρης συνεγένετό ποτε παρθένῳ τινὶ Τριταίᾳ, ἱερείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ θυγατρὶ τοῦ Τρίτωνος, καὶ ὅτι ὁ ἐξ αὐτῆς καὶ τοῦ Ἄρεως τεχθεὶς Μελάνιππος συνῴκισε καὶ ηὔξησε τὴν πόλιν καὶ ἔθετο αὐτῇ τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Πρὶν τῆς εἰς τὴν πόλιν εἰσόδου ἦν μνῆμα ἐκ μαρμάρου λευκοῦ, ἀξιοθέατον καὶ κατὰ

(1) Τὰ ἐρείπια τῶν Φαρῶν θεωροῦνται ὡς πιθανῶς κείμενα κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τῆς Καμινίτσας, μεταξὺ δύο χωρίων καλουμένων Πρέβεδος καὶ Ἴσαρι. Leake Travels in the Morea T. II. c. 15 p. 158. Ἐν δὲ τῷ χωρίῳ «Παλαιὰ Ἀχαΐα» τῆς Δύμης ἀνευρέθη ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή· ΠΟΛΙΣΦΑΡΑΙΕΩΝ ΕΥΦΡΑΝΟΡΑ (ΤΟΥ ΔΕΙΝΑ ΥΙΟΝ) ΑΡΕΤΑΣ ΕΝΕΚΕΝ ΚΑΙ ΚΑΛΟΚΑΓΑΘΙΑΣ ΑΣ ΕΧΩΝ ΔΙΑΤΕΛΕΙ. —Dodwell Itin. T. II, p. 311.—Boeckh. Corpus Inscriptionum Graecarum No 1544. Φαραὶ δὲ ἀπαντῶσι καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὡς αἱ Καλάμαι, ὧν λαμπρὰν πραγματείαν ἱστορικήν, ἐξέδοτο ὁ πολυμαθὴς Σχολάρχης Ἀθανάσιος Πετρίδης ὁ ἐξ Ἠπείρου.—

τὰ ἄλλα, μάλιστα διὰ τὰς ἐπὶ τοῦ τάφου γραφὰς τοῦ Νικίου· ἦσαν δὲ αὗται θρόνος ἐξ ἐλέφαντος, καὶ γυνὴ νέα καὶ εὐειδὴς ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ἔμπροσθεν αὐτῆς θεράπαινα ἱσταμένη καὶ φέρουσα σκιάδιον, καὶ νεανίσκος ὀρθὸς ἀγένειος εἰσέτι, ἐνδεδυμένος χιτῶνα καὶ χλαμύδα φοινικῆν ἐπὶ τοῦ χιτῶνος, καὶ πλησίον αὐτοῦ θεράπων κρατῶν ἀκόντια καὶ ἄγων κυνηγετικοὺς κύνας· τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἦσαν ἄγνωστα· ἀλλὰ πάντες ἐξ εἰκασίας ὑπέθετον ὅτι ἀνὴρ καὶ γυνὴ ἦσαν ὁμοῦ τεθαμμένοι ἐντὸς τοῦ μνήματος. Ἐν Τριταίᾳ ἦν ναὸς τῶν μεγίστων καλουμένων θεῶν, καὶ ἀγάλματα αὐτῶν κατεσκευασμένα ἐκ πηλοῦ, καὶ ἦγον αὐτοῖς κατ' ἔτος ἑορτὴν ὁμοίαν τῇ τοῦ Διονύσου· ἦν δὲ καὶ ναὸς Ἀθηνᾶς, ἧς τὸ μεταγενέστερον ἄγαλμα ἦν ἐκ μαρμάρου· τὸ δὲ ἀρχαῖον, ὡς ἔλεγον οἱ Τριταιεῖς, ἐκομίσθη εἰς Ῥώμην· ἦν δὲ νενομισμένον νὰ θύωσιν ἐνταῦθα τῷ Ἄρει καὶ τῇ Τριταίᾳ. Ἔκειτο δὲ ἡ Τριταία κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν τῆς Δύμης, καὶ μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλεων ἔρρεε ποταμὸς Καύκων. (1) Ἡ χώρα τῆς Τριταίας, τῆς Δύμης καὶ τῶν Φαρῶν ἦν ὅμορος τῇ Ἠλείᾳ· διὸ καὶ οἱ Τριταιεῖς οἱ Δυμαῖοι καὶ οἱ Φαραιεῖς ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἠλείων. (2) Τὸ ὄρος Σκόλλις ἦν κοινὸν τῶν Τριταιέων, τῶν Δυμαίων καὶ τῶν Ἠλείων καὶ ἀπεῖχε τῆς Τριταίας 100 στάδια. (3) Ὁ Τριταιεὺς Ἀγήσαρχος ὁ Αἰμοστράτου ἐνίκησε ποτὲ πύκτας ἄνδρας εἰς τὰ Ὀλύμπια, τὰ Νέμεα, τὰ Πύθια καὶ τὰ Ἴσθμια, ὡς μαρτυρεῖται ἔκ τινος ἐλεγείου, ἐν ᾧ οἱ Τριταιεῖς λέγονται Ἀρκάδες· ἀλλ' ὁ Παυσανίας

(1) Στράβ. Η'. σ. 342.— Ὁ Καύκων ἐξέβαλεν εἰς ἕτερον ποταμὸν Τευθέαν καλούμενον· ἀπὸ δὲ τοῦ Καύκωνος ἔλαβεν ἴσως ἡ Δύμη τὸ ἐπίθετον Καυκωνίς. Ὁ Τευθέας ἐξέβαλεν εἰς ἕτερον κατὰ τὴν Δύμην ῥέοντα ποταμὸν τὸ ὄνομα Ἀχελῷον· ἐκλήθη δὲ Τευθέας ἀπό τινος ὁμωνύμου πολίχνης ἐκ τῶν εἰς τὴν Δύμην συνῳκισθεισῶν. Κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ τούτου κεῖται ἤδη τὸ χωρίον Ἐπάνω-Ἀχαΐα, ὅπερ θεωρεῖται ὡς κατέχον τὴν θέσιν τῆς πολίχνης Τευθέας καὶ ἀπέχει μίαν ὥραν ἀπὸ τῆς Κάτω-Ἀχαΐας. Leake etc. T. III. c. 15 c. 157. (2) Πολύβ. Δ'. κεφ. 59—60 (3) Ἡ Σκόλλις, ὄρος πετρῶδες, συνεχόμενον μετ' ἄλλου τινὸς ὄρους Ἀρκαδικοῦ, τῆς Λαμπείας, ἀπέχει τῆς μὲν Ἠλιδος 130 σταδίους, τῆς δὲ Τριταίας καὶ τῆς Δύμης ἀνὰ 100. Στράβ. Η'. σ. 341. Καλεῖται δὲ ἡ Σκόλλις ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου Πέτρα Ὠλενία. Στράβ. αὐτόθι. — ἤδη Ὠλωνός. (ὕψος 2224 γαλ. μ.). Κυρίως Πέτρα Ὠλενία ἐκαλεῖτο ἡ κορυφὴ τῆς Σκόλλεως, ἔνθα ἐδόσκετο ἡ τὸν Δία θηλάσασα αἴξ. (Ὠλενία).

ἀποδεικνύων τοῦτο ψευδές, λέγει ὅτι συνετέλουν ἴσως κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν οἱ Τριταιεῖς εἰς τοὺς Ἀρκάδας. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀγησάρχου ἦν τέχνη τῶν υἱῶν τοῦ Πολυκλέους. (1)

Ἡ Ὤλενος, πόλις μεταξὺ Πατρῶν καὶ Δύμης,(2) ἔκειτο παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Πείρου. Ἐκλήθη δὲ Ὤλενος ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἡφαίστου Ὠλένου τεχθέντος ἐξ ἀγνώστου ἡμῖν γυναικός, καθόσον ἡ ὡραία Ἀφροδίτη, ἣν οἱ Θεοὶ διαφωνοῦντες ἔδωκαν σύζυγον τῷ Ἡφαίστῳ, οὐδέποτε συγκατένευσεν ἵνα συγκοινωνήσῃ τῷ ἀσχήμονι Θεῷ τοῦ πυρός, περιπαθῶς ἀγαπῶσα τὸν Ἄρην· ὅθεν ὁ Ἥφαιστος πρὸς ἐκδίκησιν κατεσκεύασεν ἀδαμαντίνην σαγήνην ἀφανῆ, εἰς ἣν ὅ τε Ἄρης καὶ ἡ Ἀφροδίτη συνελήφθησαν γυμνοί· οἱ δὲ Θεοὶ πάντες καταφθάσαντες, εἶδον αὐτοὺς πρὸς καταισχύνην. Ὁ μῦθος δηλοῖ, ὅτι δὲν πρέπει τις νὰ νυμφεύηται γυναῖκα ὡραίαν ἐνῷ αὐτὸς εἶναι ἄσχημος, ἢ νέαν ἐνῷ αὐτὸς εἶναι γέρων, διότι τὸ ἀποβησόμενον ἔσται αὐτῷ δυσάρεστον. Γνωστὸν δ' ἐστὶν ὅτιή θεὰ τῶν ἐρώτων Ἀφροδίτη δυσμενέστερον πρὸς τοὺς γέροντας διέκειτο, ὡς φησιν Εὐριπίδης·

Ἀλλ' ἢ τὸ γῆρας τὴν Κύπριν χαίρειν ἐᾷ,
Ἥ τ' Ἀφροδίτη τοῖς γέρουσιν ἄχθεται.

Ἐν Ὠλένῳ ἦν βασιλεὺς ὀνόματι Δεξαμενός, ὅστις ἐξένισε τὸν Ἡρακλέα ἀποπεμφθέντα ἐξ Ἤλιδος ὑπὸ τοῦ βασιλέως Αὐγείου, διότι ἐζήτησεν ἀμοιβὴν διὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ γενόμενον καθαρισμὸν τῆς ἐκεῖ σεσωρευμένης ἐν τοῖς βουστασίοις ἐκείνου κόπρου, ἐνῷ ἦν ὑπόχρεως πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως. Εὗρε δὲ ὁ Ἡρακλῆς τὸν ἐν Ὠλένῳ Δεξαμενὸν πάνυ τεθλιμμένον, διότι ὁ Κένταυρος Εὐρυτίων ἁπήτει βιαίως ὡς σύζυγον, τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως, Μνησιμάχην. Ὅθεν ὁ Ἡρακλῆς φονεύσας τὸν Εὐρυτίωνα ἔσωσε τὴν βασιλόπαιδα· ἀλλ' ὁ Εὐρυσθεὺς δὲν ἐδέχθη καὶ τὸν ἆθλον τοῦτον, προφασιζόμενος ὅτι ἔγινεν ἐπὶ

(1) Παυσαν. Ἠλιακὰ κεφ. 12.—Ὡς λείψανα τῆς Τριταίας θεωροῦνται ἴχνη τινὰ φρουρίου Ἑλληνικοῦ, Καστρίτσα καλούμενα, καὶ εὑρεθέντα ἐπὶ ὕψους ἀπέχοντος 3)4 ὥρ. τοῦ χωρίου τοῦ Ἁγίου Βλάση, κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν πρὸς τὸ βόρειον· πρὸς δυσμὰς τοῦ ὕψους τούτου ῥέει ῥύαξ συνενούμενος μετὰ τοῦ ποταμοῦ τοῦ λεγομένου Ἁγιοβλασίτικον. Leak T. II. κεφ. 14. σ. 117. (2) Στραβ. Βιβλ. Η'. σ. 388.

μισθῷ. Ὁ Παυσανίας λέγει ὅτι ὅσοι ποιηταὶ ὕμνησαν τὸν Ἡρακλῆν καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐφανέρωσαν τίς ἦν ὁ βασιλεὺς τῆς Ὠλένου Δεξαμενὸς καὶ καθ' οἷον τρόπον ὁ Ἡρακλῆς ἐφιλοξενήθη παρ' αὐτῷ· προσεπιλέγει δέ, φέρων εἰς μαρτυρίαν ἐλεγεῖον πεποιημένον ὑπὸ Ἑρμησιάνακτος εἰς Εὐρυτίωνα Κένταυρον, ὅτι ἡ Ὤλενος ἦν ἐξ ἀρχῆς πόλισμα μικρόν· καὶ τέλος ὅτι μετὰ καιρὸν οἱ οἰκήτορες ἐγκατέλιπον, ὡς ἐλέγετο, δι' ὀλιγανθρωπίαν τὴν Ὤλενον, καὶ ἀπεχώρησαν εἰς Πειρὰς καὶ Εὐρυτειάς, πόλεις ὁλοτελῶς ἀγνώστους. Ὁ δὲ Στράβων ἀκριβέστερον ἀναφέρει, ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ κτίσαντες τὰς δώδεκα πόλεις, μετὰ χρόνον ἤνωσαν μετά τινων ἐξ αὐτῶν μερίδας τινας τῶν ἄλλων, ὡς τὰς Αἰγὰς ἤνωσαν μετὰ τῆς Αἰγείρας, καὶ τὴν Ὤλενον μετὰ τῆς Δύμης, καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐφαίνοντο ἴχνη μόνον τῆς πόλεως τῶν Ὠλενίων μεταξὺ Πατρῶν καὶ Δύμης, τὴν δὲ χώραν ἐνέμοντο οἱ Δυμαῖοι. Ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει μόνον τὴν Αἰτωλικὴν Ὤλενον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ταύτην τὴν Ἀχαϊκήν. (1) Ἐν Ὠλένῳ ἦν ναὸς ἐπίσημος Ἀσκληπιοῦ ἀπέχων τῆς μὲν Δύμης ὡς 40, τῶν δὲ Πατρῶν ὡς 80 στάδια· (2) ὁ Παυσανίας ἀποσιωπᾷ τὸν ναὸν τοῦτον, διότι, ὡς φαίνεται, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του δὲν ἐσώζετο πλέον. (3).

Ἡ Δύμη, πόλις ἡ δυσμικωτάτη πασῶν τῶν Ἀχαϊκῶν πόλεων ἐξ οὗ, ὡς φαίνεται, καὶ τὸ ὄνομα, ἔκειτο παρὰ τὴν θάλασσαν, ἀλλ' ἦν ἀλίμενος· ἀπεῖχε δὲ τῆς μὲν Ὠλένου 40 στάδια βορειοδυτικῶς, τοῦ δὲ ἀκρωτηρίου Ἀράξου 60 νοτιοανατολικῶς· (4)

(1—2) Στραβ. Βιβλ. Ζ'. σ. 386. Η'. 386. Τὸ χωρίον Κάτω Ἀχαΐα ἢ Παλαιὰ Ἀχαΐα κεῖται ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς Ὠλένου, ἧς λείψανα τῶν τειχῶν καὶ τῶν ἐρειπίων εὑρέθησαν, προσδὲ καὶ αἱ ἑξῆς ἐπιγραφαί. —ΘΕΥΞΕΝΑ ΞΕΝΟΦΙΛΟΥ. —ΚΑΛΛΩ ΤΕΡΜΟΝΙΟΥ ΧΑΙΡΕ. — ΝΙΚΑΙΑ ΔΙΩΝΟΣ ΧΑΙΡΕ. — ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΑ ΣΩΤΙΩΝ ΑΛΕΞΙΚΛΕΟΣ ΧΑΙΡΕΤΕ.—ΣΤΡΑΤΟΝΙΚΑ ΑΓΑΘΩΝΟΣ ΧΑΙΡΕ. πρβλ. Leake Travels in the MoreaT .II. κεφ. 15. σ. 155. Dodwelle ltin II. p. 310 Pouqueville Voyage dans la Gréce T. III. p. 521. Böeckh. Corp. Inscrip. Graecarum Nº 1547. 1549. 1550. 1551. (3) Ὁ ἐκ τῆς Ὠλένου καταγόμενος Κέφας καὶ ὁ Λακεδαιμόνιος Πράξανδρος ἐκ τῶν ὑποδεεστέρων στρατηγῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ κατὰ τῆς Τρωάδος στρατοῦ ὄντες, μετέβησαν μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτῶν εἰς τὴν Κύπρον καὶ διέμειναν κτίσαντες πόλεις καὶ κώμας. Λυκόφρων στιχ. 452 καὶ ἑπομ. (4) Στράβ. Η. σ. 337. Τὸ ἀκρωτήριον Ἄραξος ἀπέχει 100 στάδια τῆς νήσου Δολίχης, μιᾶς

ὁ ποταμὸς Λάρισσος (1) ἐχώριζε τὴν χώραν τῆς Δύμης ἀπὸ τῆς Ἠλείας κατὰ τὸ Βουπράσιον. Ἡ Δύμη, κατὰ μὲν τὸν Στράβωνα ἐκαλεῖτο πρότερον Στρατός, κατὰ δὲ τὸν Παυσανίαν, Πάλεια· ἔλαβε δὲ τὸ ὄνομα Δύμη ὅτε εἶχον αὐτὴν οἱ Ἴωνες, εἴτε ἀπὸ γυναικὸς ἐπιχωρίας, εἴτε ἀπὸ Δύμαντος υἱοῦ Αἰγιμίου (2)· ἐπωνομάσθη δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀντιμάχου καὶ Καυκωνίς, εἴτε ὑπὸ τῶν Καυκώνων, ἔθνους ἄλλου ἢ τὸ τῆς Τριφυλίας καὶ ἐκτεινομένου ἴσως μέχρι τῆς Δυμαίας χώρας, εἴτε ἀπὸ τοῦ Καύκωνος ποταμοῦ ῥέοντος μεταξὺ Δύμης καὶ Τριταίας. (3) Μικρὸν πρὸ τοῦ ἄστεος κατὰ δεξιὰν τῆς ὁδοῦ ἦν τάφος Σωστράτου, μειρακίου ἐπιχωρίου ἀγαπητοῦ τοῦ Ἡρακλέους, καὶ ἐπὶ τοῦ χώματος στήλη, ἐφ' ἧς ἦν ἐπειργασμένος ὁ Ἡρακλῆς· ἐλέγετο δὲ ὅτι καὶ ἔθυον τῷ Σωστράτῳ οἱ ἐγχώριοι. Οἱ Δυμαῖοι εἶχον καὶ ναὸν Ἀθηνᾶς ἀρχαιότατον καὶ ἄλλον ἀφιερωμένον τῇ μητρὶ Δινδυμήνῃ καὶ τῷ Ἄττυϊ. Ἦν δὲ ἐν τῇ χώρᾳ τῇ Δυμαίᾳ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ δρομέως Οἰβώτα, ὅστις νικήσας πρῶτος εἰς Ὀλυμπίαν καὶ οὐδὲν λαβὼν παρὰ τῶν Ἀχαιῶν γέρας ἐξαίρετον, κατηράσθη μηδεὶς ἐκ τῶν Ἀχαιῶν νὰ νικήσῃ τοῦ λοιποῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ εἰσηκούσθη ἡ κατάρα αὐτοῦ. Ὡς δὲ ἔμαθον οἱ Ἀχαιοὶ τὸ αἴτιον παρὰ τῶν Δελφῶν, ἀπέδωκαν καὶ ἄλλας τιμὰς τῷ Οἰβώτᾳ καὶ ἀνέθηκαν πρὸς τούτοις καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ εἰς Ὀλυμπίαν, (4) καὶ τότε Σώστρατος ὁ Πελληνεὺς ἔλαβε νίκην σταδίου μεταξὺ τῶν παίδων· καὶ ὅσοι τοῦ λοιποῦ ἔμελλον ν' ἀ-

τῶν Ἐχινάδων (πάλαι Τηλεβόων καὶ κοινῶς νῦν Κουρτζολάρι) παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελῴου καὶ 1000 τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Τὸ ἀκρωτήριον τοῦτο εἶναι χθαμαλόν, καὶ κατ' αὐτὸ περατοῦται ἡ ἀρατὴ παραλία τῆς Πελοποννήσου· ὁ Ἄραξος ἦν τὸ ὅριον μεταξὺ Ἀχαΐας καὶ Ἠλείας, πρὶν ἡ ὁρισθῇ ὁ ποταμὸς Λάρισσος. Παυσαν. Ἠλ. κ. 16. Παρὰ τὸν Ἄραξον, μεταξὺ αὐτοῦ κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν καὶ τῆς πόλεως Δύμης ἦν φρούριον τῶν Δυμαίων καλούμενον Τεῖχος, καὶ ὅπερ, ὡς ἔλεγον, ᾠκοδόμησεν ὁ Ἡρακλῆς, πολεμῶν τοὺς Ἠλείους, ὅπως ἔχῃ αὐτὸ ὁρμητήριον κατ' ἐκείνων. Πολύβ. Δ'. κ. 59. Ἤδη ὁ Ἄραξος καλεῖται Κάβο-Πάπας. (1) Ὁ ποταμὸς Λάρισσος πηγάζων ἐκ τοῦ ὄρους Σκόλλιδος ἐξέβαλε κατὰ νότον τοῦ Ἀράξου εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐπὶ τοῦ Λαρίσσου ἦν ναὸς Ἀθηνᾶς Λαρισσαίας· ἀπέχει δὲ ὁ Λάρισσος τῆς Δύμης μόνον 50 στάδια καὶ οὐχὶ 300 ὡς ἐσφαλμένως ὁ Παυσανίας ἀναφέρει, διότι ἡ τοῦ Ἀλφειοῦ ἀπὸ τῆς Δύμης ἀπόστασις εἶναι τοσαύτη. Leake. T. 2. κ. 15 σελ. 166. Ἤδη ὁ Λάρισσος καλεῖται Ὁριόλος καὶ Ῥιόλος. (2) Παυσαν. Ἀχ. κεφ. 17· (3) Στράβ. Γ'. σελ. 347 καὶ 387. (4) Παυσαν. Ἀχαϊκ. κεφ. 17, 3. «Οἰνία Οἰβώτας στάδιον νικῶν ὃ δ' Ἀχαιὸς—

γωνισθῶσιν εἰς τὰ Ὀλύμπια, ἔθυον πρῶτον τῷ Οἰβώτᾳ, καὶ ἂν ἐνίκων, ἐστεφάνουν τὴν εἰκόνα αὐτοῦ. Ἕτερος δὲ Δυμαῖος τοὔνομα Παταῖκος φαίνεται νικήσας ἐν Ὀλυμπίᾳ. (1) Ἐν ἀποστάσει 40 σταδίων ἀπὸ τῆς Δύμης ἔῤῥεεν ὁ ποταμὸς Πεῖρος· παρὰ δὲ τὴν Δύμην αὐτὴν ἔῤῥεεν ὁ ποταμὸς Ἀχελῷος. (2)

Αἱ προῤῥηθεῖσαι δώδεκα πόλεις, Πάτραι, Φαραί, Τρίταια, Δύμη, Ὤλενος, Αἴγιον, Αἰγαί, Αἴγειρα, Βοῦρα, Πελλήνη, Ῥύπαι καὶ Ἑλίκη, ἐβασιλεύοντο διαδοχικῶς ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ Τισσαμενοῦ, μέχρις οὗ, καταλυθείσης τῆς βασιλείας μετὰ τὸν τοῦ Ὠγύγου θάνατον, ἐπειδὴ οἱ υἱοὶ τούτου ἀνόμως καὶ δεσποτικῶς ἐβασίλευον, μετέβαλον αὗται τὸ πολίτευμα εἰς δημοκρατίαν, ἣν παντοιοτρόπως ἐπειρῶντο νὰ διατηρήσωσι· συνετέλει δὲ πολὺ εἰς τοῦτο καὶ ὁ ἀμφικτιονικὸς θεσμός, ὅστις παρὰ πολλοῖς Ἑλληνικοῖς φύλοις τὸ ἀρχαῖον ἀπήντα.

Ὅτι δὲ ὁ συνδέων τὰς πόλεις ταύτας δεσμὸς ἦν θρησκευτικὸς μᾶλλον ἢ πολιτικός, γίγνεται δῆλον, ἐκ τῆς ἐν Ἑλίκῃ προσφερομένης κοινῆς θυσίας τῷ Ποσειδῶνι. Εἶτα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἑλίκης καὶ τῆς Βούρας συμβᾶσαν τῷ 373 π.Χ. ἀναφέρεται ὅτι ἠθροίζοντο εἰς τὸ παρὰ τὸ Αἴγιον ἱερὸν τοῦ Ὁμαγυρίου Διός, ἔνθα πανηγύρεις καὶ θυσίας ἐτέλουν, διέλυον τὰς ἀμοιβαίας ἔριδας καὶ τὰ κοινὰ ἐρρύθμιζον συμφέροντα. Ἀλλ' ἡ ὁμοσπονδία αὕτη, εἰ καὶ διακρινομένη διὰ τὴν σύνεσιν καὶ σταθερότητα τῶν μελῶν αὐτῆς, καὶ παράδειγμα τούτου περίπυστόν ἐστιν, ὅτι εἰς μόνους τοὺς Ἀχαιοὺς ἀνέθεσαν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι, μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην, τὴν ἐκδίκασιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἀμφισβητήσεως, (3) οὐχ' ἧττον χαλαρωθεῖσα, (4) ἤρξατο νὰ διαλύηται μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην, ἅτε καταληφθεισῶν πόλεών τινων αὐτῆς ὑπὸ τῶν Μακε-

πατρίδα Πάλειαν θῆκ' ὀνομαστοτέραν» (ἐπιγρ.) (1) Παυσαν. Ἠλιακὰ Ε'. κεφ. 9. (2) Τὰ ἐρείπια τῆς Δύμης ὑπὸ τὸ ὄνομα Παλαιόκαστρον κεῖνται ἐπὶ τῆς ἀπὸ Πατρῶν πρὸς δυσμὰς ὁδοῦ, κατ' ἀνατολὰς τοῦ χωρίου Καραβόσκας.—Ὁ Leake (Topography. of Athens) τάσσει τὴν Δύμην μεταξὺ τῶν πόλεων ἐκείνων, ἐν αἷς πλούσια προμηνύονται τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα, διότι τὸ ἔδαφος αὐτῆς οὐδέποτε ἀνεσκαλεύθη. (3) Πολύβ. Β'. 39. (4) Θουκιδ. Β. 9.

δόνων. Ἀλλ' ὅμως ἀντ' αὐτῆς τῆς ἀρχαίας ὁμοσπονδίας, ἐπέπρωτο μετ' οὐ πολὺ ν' ἀναλάμψῃ ἑτέρα δραστικωτάτη ὑπὸ τὸν Ἄρατον καὶ Φιλοποίμενα, ὥστε καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὅλης Πελοποννήσου ν' ἀναλάβῃ. Περὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐκτενῶς ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ θέλομεν πραγματευθῆ, καθόσον αἱ Πάτραι πρωταγωνιστοῦσι συντελέσασαι ἐπιτυχῶς εἰς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν ἁπασῶν τῶν προσχωρησασῶν πόλεων.

Αἱ Πάτραι δὲν ἀναφέρονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ μετασχοῦσαι τῶν κατὰ καιροὺς Ἑλληνικῶν συμπλοκῶν, ἕνεκα τῆς μακρᾶς εἰρήνης, ἧς ἀπήλαυσαν, καθὸ ἀποτελοῦσαι μέρος τοῦ Ἀχαϊκοῦ συνδέσμου. Προσέτι γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Παυσανίου, ὅτι οὐδόλως οἱ Ἀχαιοὶ ἐλάμβανον μέρος εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς πολέμους, προσδὲ καὶ ἐν προγενεστέραις ἐποχαῖς οὐδαμοῦ ἀναφαίνονται, οὔτε κατὰ τὰ Περσικά, οὔτε εἰς τὴν ἔξοδον τοῦ Λεωνίδου εἰς τὰς Θερμοπύλας, ἀλλ' οὔτε εἰς τὰς ναυμαχίας τῆς Εὐβοίας καὶ Σαλαμῖνος, οὐδὲ κατάλογος συμμάχων ἔχει αὐτοὺς Λακωνικὸς ἢ Ἀττικός, ὑστέρησαν δὲ καὶ τοῦ ἐν Πλαταιαῖς ἔργου, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπολειφθέντες ἕκαστοι ἔσωζον τὰς ἑαυτῶν πατρίδας(1). Κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ Παυσανίου, οἱ Ἀχαιοὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ μετάσχωσι τῶν ἔργων ἐκείνων, ἀπαξιοῦντες νὰ ἔχωσιν ἡγουμένους Δωριεῖς—Λακεδαιμονίους, ὄντες αὐτοὶ πρότερον ἡγούμενοι κατὰ τὸν πόλεμον τῆς Τρωάδος. Ἀπέδειξαν δὲ τοῦτο καὶ μετὰ καιρόν, ὁπότε κατὰ τὸν μεταξὺ Λακεδαιμονίων καὶ Ἀθηναίων πόλεμον ἦσαν μὲν πρόθυμοι σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν, ἀλλ' οὐχ ἧττον διέκειντο φιλικῶς καὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους.

Οἱ Πατρεῖς, γεωργικός, αὐτάρκης καὶ εἰρηνικὸς λαός, ἐπιμελῶς ἐκαλλιέργουν τὸ δαψιλὲς τῆς χώρας αὐτῶν ἔδαφος, δρέποντες ἐν ἀνέσει τοὺς δημητριακοὺς καρποὺς καὶ τὰς λαγύνους, (1) εὐώδεος οἴνου πληροῦντες, προσδὲ προσφέροντες θυσίας καὶ

(1) Παυσαν. Ἀχαϊκ. Βιβλ. Ζ'. κεφ. 6. (1) «Λάγυνον δὲ μέτρον εἶναι ὄνομα παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὡς χοὺς καὶ κοτύλης χωρεῖν δ' αὐτὸ κοτύλας Ἀττικὰς δώδεκα, καὶ ἐν Πάτραις δὲ φασὶ τοῦτ' εἶναι τὸ μέτρον τὴν λάγυνον». Ἀθήναιος Βιβλ. ΙΑ'. σελ. 499.

ἀποδεκατίσματα εἰς τὴν Ἐλήγγριν Δήμητρα καὶ τὸν Οἰνῶπα Βάκχον, τὸν ἐς ἀεὶ παρ' ἡμῖν ἀγήρω, δὲν ἐξεζήτουν ἄλλοθι εὐρύτερον στάδιον θαλασσοπορροῦντες ἢ ἐδεύοντες, ἀλλ' ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Τρικλαρίας Ἀρτέμιδος καὶ τῆς Παναχαΐδος Ἀθηνᾶς ἀπήλαυον ἐν ἰσότητι τῶν ἀγαθῶν τῆς εἰρήνης.

Ἄξιον δ' ἔτι μνείας ἐστὶν ὅτι οἱ Πατρεῖς, καίτοι ἀπολέσαντες τὸν πρότερον αὐτῶν πολεμικὸν χαρακτῆρα, οὐδέποτε ὅμως ἔστερξαν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀχαιῶν τὴν πολιτικὴν τῆς Σπάρτης καὶ κατὰ συνέπειαν, ἀντιθέτως πρὸς ἄλλας Ἑλληνίδας πόλεις, διέφυγον τὴν ἐπέμβασιν αὐτῆς, διατηρήσαντες ἀλώβητα τ' ἁπλᾶ καὶ ἀγνὰ ἤθη καὶ ἔθιμα αὐτῶν, ἅτινα μόνον κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν κατάκτησιν καὶ ἐπιμιξίαν εἰς παντελῆ περιέπεσαν ἔκλυσιν. (1)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Αἱ Πάτραι ἐπὶ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἀλκιβιάδης. Μακρὰ τείχη.

Γνωστὰ εἰσὶ τὰ κυρίως αἴτια, τὰ προκαλέσαντα τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, τὸν ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ὅλα ἔτη διαρκέσαντα (431—404 π. Χ.) καὶ καθ' ὃν τὸ Ἑλληνικὸν αἷμα ἔρρευσεν ἄφθονον εἰς τὴν οἰκείαν χώραν, οὐχὶ ὑπὲρ διασώσεως ταύτης ἀπὸ πολεμίων, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐξουδενώσεως καὶ καταστροφῆς.

Αἱ ἀντίζηλοι πόλεις, Ἀθῆναι καὶ Σπάρτη, ἐξ ἀμοιβαίου κοινούμεναι μίσους συνέστησαν, ἡ μὲν τὴν Ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν, εἰς ἣν προσετέθησαν αἱ Ἰωνικαὶ ἀποικίαι καὶ αἱ πλεῖσται νῆσοι, καὶ ἡ κυρία αὐτῆς δύναμις συνίστατο εἰς τὸ ναυτικόν· ἡ δὲ ὑπὸ τὴν ἑαυτῆς ἀρχηγίαν τὴν Πελοποννησιακὴν συμμαχίαν, εἰς ἣν προσεχώρησαν αἱ Δωρικαὶ καὶ αἱ πλεῖσται Αἰολικαὶ χῶραι, καὶ τῆς ὁποίας ἡ κυρία δύναμις συνίστατο εἰς τὸν στρατὸν τῆς ξη-

(1) Περὶ δὲ τῶν θεσμῶν τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ ἐν γένει περὶ τῆς νομοθεσίας αὐτῆς θέλομεν πραγματευθῆ ἄλλοτε ὑπὸ νομικὴν ἔποψιν ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ.

ρᾶς. Ὁ ἐμφύλιος οὗτος πόλεμος, ἀρχὴν ἔχων τὸ τυφλὸν πάθος τοῦ φθόνου, δὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπικράτησιν ἁπλῶς τῶν Πελοποννησίων, ἀλλ' εἰς τὸν φθισικὸν βίον συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, τεινούσης ὀσημέραι εἰς παρακμὴν, ἐπισφραγισθεῖσαν διὰ τῆς ἀναμίξεως τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Ῥωμαίων, ἥτις ἐπήνεγκε τὴν ὑποδούλωσιν αὐτῆς. Μέγα τῷ ὄντι δίκαιον εἶχεν ὁ ἐκ Χαιρωνείας ἱστορικὸς ἐν βίῳ Τ. Κοϊντίου Φλαμινίνου κεφ. ΙΑ'. λέγων· «Καὶ ἂν ἀφαιρέσῃ τις τὴν Μαραθώνιον νίκην καὶ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος, καὶ τὰς Πλαταιὰς καὶ Θερμοπύλας, καὶ τὰ ἔργα τοῦ Κίμωνος περὶ τὸν Εὐρυμέδοντα καὶ τὴν Κύπρον, ὅλας τὰς ἄλλας μάχας ἐπολέμησεν ἡ Ἑλλὰς καθ' ἑαυτῆς καὶ πρὸς ἰδίαν αὐτῆς ὑποδούλωσιν, καὶ πᾶν τρόπαιον αὐτῆς ἵδρυται εἰς συμφορὰν αὐτῆς καὶ εἰς ὄνειδος, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ κακία καὶ τὸ ἐριστικὸν πνεῦμα τῶν ἀρχηγῶν της ἐπέφεραν τὴν καταστροφήν της».

Οἱ Ἀχαιοὶ φιλίως πρὸς τοὺς Ἀθηναίους διακείμενοι, μετὰ τὴν ἧτταν τῶν Σικυωνίων ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Περικλέους τοῦ Ξανθίππου, προσεχώρησαν εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν (455 π.Χ.) στρατεύσαντες τὸ πρῶτον μετ' αὐτοῦ ἀνωφελῶς κατὰ τῶν Οἰνιαδῶν, ὀχυρᾶς πόλεως τῆς Ἀκαρνανίας, κειμένης παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελῴου ποταμοῦ(1). Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα (445 π.Χ.) καὶ πολὺ πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν(2), ἀπέδωκαν εἰς τοὺς Πελοποννησίους οἱ Ἀθηναῖοι τὴν Ἀχαΐαν ὡς καὶ τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγὰς καὶ τὴν Τροιζῆνα, κατὰ τὴν ὀρθὴν γνώμην τοῦ Περικλέους, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρήσωσι τὰς ἠπειρωτικὰς αὐτῶν κτήσεις, ἀλλ' ἔδει νὰ περιορισθῶσιν εἰς μόνην τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν. Ὅτι δὲ ἡ Ἀχαΐα παρεδόθη τοῖς Λακεδαιμονίοις ἐξάγεται ἐκ τῶν μετέπειτα λόγων τοῦ δημαγωγοῦ Κλέωνος, ὅστις ὁμιλῶν εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, κατόπιν τῆς κατὰ τὴν Σφακτηρίαν πανω-

(1) Θουκιδ. Βιβλ. Α. κεφ. 3. (2) ὁ αὐτὸς Βιβλ. Α. κεφ. 115 «. . . . οὐ πολλῷ ὕστερον σπονδὰς ἐποιήσαντο πρὸς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους τριακοντούτεις, ἀποδόντες Νίσαιαν καὶ Πηγὰς καὶ Τροιζῆνα καὶ Ἀχαΐαν· ταῦτα γὰρ εἶχον Ἀθηναῖοι Πελοποννησίων».

λεθρίας τῶν Λακεδαιμονίων, ἔλεγεν ὅτι τότε πρέπει νὰ παραδώσωσι τοῖς Λακεδαιμονίοις τοὺς αἰχμαλώτους, ἀφοῦ ἀναλάβωσι παρ' αὐτῶν τὴν Νίσαιαν καὶ Πηγὰς καὶ Τροιζῆνα καὶ Ἀχαΐαν· «ἃ οὐ πολέμῳ ἔλαβον, ἀλλ' ὑπὸ τῆς προτέρας ξυμβάσεως Ἀθηναίων ξυγχωρησάντων κατὰ ξυμφορὰς καὶ ἐν τῷ τότε δεομένων τι μᾶλλον σπονδῶν». (1)

Ὅτι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ τὴν τῶν Πατρέων ἰδιαιτέρως ἐξεζήτουν συμμαχίαν, ἕνεκα τῆς θέσεως τῆς χώρας αὐτῶν καὶ τῆς πρὸς τὴν ἀντίπεραν Αἰτωλικὴν ἀκτὴν γειτνιάσεως, μαρτυρεῖ τρανώτατα ὁ Θουκιδίδης λέγων ὅτι· Ἀλκιβιάδης ὁ Κλεινίου στρατηγὸς ὢν τῶν Ἀθηναίων, καὶ μὲ στρατιὰν διαπορευόμενος τὴν Πελοπόννησον, ἔπεισε τοὺς Πατρεῖς ἐνέτει 419 (2 ἔτος 90 Ὀλυμπ.) νὰ συνάψωσι διὰ μακρῶν τειχῶν τὴν πόλιν μετὰ τῆς θαλάσσης ἐπὶ τῷ σκοπῷ βεβαίως, ἵνα οἱ στόλοι τῶν Ἀθηναίων, παραθαλάσσιον οὖσαν, δύνωνται νὰ ὑπερασπίζωνται (2). Καὶ ἐπειδή τις ἔλεγεν εἰς τοὺς Πατρεῖς, «οἱ Ἀθηναῖοι θὰ σᾶς καταπίωσιν», «Ἴσως, εἶπεν ὁ Ἀλκιβιάδης, κατ' ὀλίγον καὶ ἀπὸ τοὺς πόδας· ἀλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι διὰ μιᾶς καὶ ἀπὸ τὴν κεφαλήν». (3) Φαίνεται δὲ ὅτι οἱ Πατρεῖς, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἐκ τῆς πόλεως αὐτῶν τοῦ Ἀλκιβιάδου, μόνον τὰς συνετὰς ἄλλως τε καὶ ἐκείνῳ συμφερούσας συμβουλὰς ἐπεκρότησαν καὶ ἐξετέλεσαν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ προσχωρήσωσιν εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν· τοῦτο ῥητῶς μαρτυρεῖ ὁ Παυσανίας, λέγων ὅτι οἱ Πατρεῖς ἦσαν σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ὅτι μετὰ τῶν Πατρέων συνεμμάχουν προθύμως καὶ οἱ Ἀχαιοί, οἵτινες ὄχι ὀλιγώτερον ἔκλινον καὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. (4).

Βεβαίως οἱ Πατρεῖς δὲν ἠδύναντο ν' ἀποφύγωσι τὴν εἰς τὴν Πελοποννησιακὴν συμμαχίαν συμμετοχήν των, καί τοι τὸ κατ' ἀρχὰς ἐφαίνετο ἀμφιρρεπεῖς, ἀφ' ἑνὸς μὲν φοβούμενοι τὸν συμμα-

(1) Θουκιδ. Δ. κεφ. 21. (2) «καὶ Πατρέας τεῖχη καθεῖναι ἔπεισεν ἐς θάλασσαν· καὶ αὐτός ἕτερον διενοεῖτο τειχίσαι ἐπὶ τῷ Ῥίῳ τῷ Ἀχαϊκῷ». Θουκιδ. Ε. κεφ. 52. (3) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Ἀλκιβιαδ. κεφ. ΙΕ'. (4) Λακεδαιμονίων γὰρ ἐς τὸν πρὸς Ἀθηναίους πόλεμον καταστάντων ὕστερον, ἐς τὴν συμμαχίαν ἦσαν οἱ Ἀχαιοὶ πρόθυμοι Πατρεῦσι, καὶ ἐς τοὺς Ἀθηναίους οὐχ ἧσσον εἶχον γνώμην». Παυσ. Ἀχαϊκ. Ζ. κεφ. 6, 3.

χικὸν τῶν Πελοποννησίων στρατόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μικρὰν προσδοκῶντες παρὰ τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων συνδρομήν, καί τοι οὐ μακρὰν τῆς θαλάσσης τῆς πόλεως αὐτῶν ἱδρυμένης, ἀλλ' ἤδη διὰ τῶν τειχῶν ἐξασφαλιζομένης (1) ἀπὸ πάσης ναυτικῆς ἐπιδρομῆς.

Πρὸς τούτοις αἱ Πάτραι ἀναφέρονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ μὲν ὅτι παρεῖχον ἄσυλον εἰς τοὺς στόλους τῶν Λακεδαιμονίων, διὰ τοῦ ἀσφαλοῦς αὐτῶν λιμένος, ὅστις ἦν ὁ μόνος λιμὴν τῆς ἀρκτικῆς παραλίας, καί περ μέτριος κατὰ Στράβωνα, τὸ δὲ διότι ἦσαν σημεῖον ὑποστηρίξεως, ἐν ταῖς ἐπιχειρίσεσι τῶν Πελοποννησίων, κατὰ τῆς ἔναντι Αἰτωλικῆς ἀκτῆς. Δῆλον ὅτι, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους (429 π. Χ.), ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Φορμίων φρουρῶν περὶ Ναύπακτον καὶ ἔχων εἴκοσι τριήρεις, περιέτυχε ναυσὶ τεσσαράκοντα ἑπτὰ Λακεδαιμονίαις· ναυμαχήσας δὲ πρὸς ταύτας, τήν τε στρατηγίδα ναῦν τῶν πολεμίων κατέδυσε, καὶ ἐκ τῶν ἄλλων πολλὰς ἄπλους ἐποίησε δώδεκα δὲ αὐτάνδρους ἐκυρίευσε, τὰς δὲ λοιπὰς μέχρι τῆς ξηρᾶς κατεδίωξεν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι παρ' ἐλπίδα ἡττηθέντες, μὲ τὰς ὑπολειφθείσας νῆας κατέφυγον εἰς τὰς Πάτρας καὶ τὴν Δύμην. Αὕτη μὲν ἡ ναυμαχία περὶ τὸ Ῥίον συνέστη, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τρόπαιον ἐπὶ τοῦ Ῥίου στήσαντες καὶ ναῦν ἀναθέντες τῷ Ποσειδῶνι ἀπέπλευσαν εἰς τὴν συμμαχίδα πόλιν τὴν Ναύπακτον· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ Πελοποννήσιοι, εὐθὺς μὲ τὰς περιλοίπους τῶν νεῶν παρέπλευσαν, ἐκ Πατρῶν καὶ Δύμης, εἰς τὸ τῶν Ἠλείων ἐπίνειον, τὴν Κυλλήνην. (2)

Ἐκ δὲ τῆς Κυλλήνης οἱ Πελοποννήσιοι ἀνέπλευσαν εἰς τὸν Ἀχαϊκὸν Πάνορμον, πρὸς ναυμαχίαν παρεσκευασμένοι, ἔνθα προσέτι καὶ ὁ πεζὸς στρατὸς αὐτῶν συνεβοήθει· παρέπλευσε δὲ καὶ ὁ Φορμίων ἐπὶ τὸ Μολυκρικὸν Ῥίον καὶ ὥρμησεν ἔξω αὐτοῦ, μὲ τὰς εἴκοσιν αὐτοῦ νῆας. Ἦν τοῦτο μὲν τὸ Ῥίον φίλιον τοῖς Ἀθηναίοις, τὸ δὲ ἕτερον Ῥίον τὸ ἐν Πελοποννήσῳ ἀντικρὺ

(1) Λείψανα τῶν τειχῶν τούτων, παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, εἶδεν ἡ Expédition Scientifique de Morée. (ὅρα αὐτῆς Recherches Géograph. p. 22).
(2) Θουκιδ. Βιβλ. Β'. κεφ. 83 καὶ 84.

κεῖται· ἀπέχουσι δ' ἀπ' ἀλλήλων στάδια κατ' ἐξοχὴν ἑπτά. Ἐπὶ τῷ Ῥίῳ τῷ Ἀχαϊκῷ λοιπὸν οἱ Πελοποννήσιοι, ἀπέχοντι οὐ πολὺ τοῦ Πανόρμου, ἐν ᾧ ἦν ὁ πεζικὸς αὐτῶν στρατός, ὥρμησαν μὲ ἑβδομήκοντα ἑπτὰ νῆας, ἐπειδὴ καὶ τοὺς Ἀθηναίους εἶδον.

Καὶ ἐπὶ μὲν ἓξ ἢ ἑπτὰ ἡμέρας ἐξώρμουν κατ' ἀλλήλων ἀποπειρώμενοι καὶ παρασκευαζόμενοι· τῶν μὲν γνωματευόντων ἵνα μὴ ἐκπλεύσωσιν ἔξω τῶν Ῥίων εἰς τὴν εὐρεῖαν θάλασσαν, φοβουμένων τὴν προτέραν συμφοράν, τῶν δὲ νὰ μὴ εἰσπλεύσωσιν εἰς τὰ στενά, νομιζόντων ὅτι ἐνταῦθα ὀλίγον ἤθελε διαρκέσει ἡ ναυμαχία. Ἔπειτα οἱ τῶν Πελοποννησίων στρατηγοὶ θέλοντες ταχέως νὰ ναυμαχήσωσι, πρὶν ἢ σταλῶσι τοῖς Ἀθηναίοις ἐπικουρίαι, καὶ βλέποντες πολλοὺς τῶν στρατιωτῶν, ἕνεκα τοῦ φόβου διὰ τὴν προτέραν ἦτταν, μὴ προθυμοποιουμένους, συνεκάλεσαν ἅπαντας καὶ δι' ἐνθαῤῥυντικῶν λόγων πρὸς τὸ καθῆκον παρώτρυνον (1). Ταὐτὰ καὶ ὁ Φορμίων ἔπραττε βλέπων τὸν φόβον τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ διὰ τὴν πληθὺν τῶν Πελοποννησιακῶν νηῶν. (2)

Οἱ δὲ Πελοποννήσιοι, ἐπειδὴ δὲν ἔπλεον εἰς τὸν κόλπον καὶ τὰ στενὰ οἱ Ἀθηναῖοι κατ' αὐτῶν, θέλοντες ν' ἀναγκάσωσιν αὐτοὺς νὰ πλεύσωσιν εἰς τὰ ἐντός, ἀναχθέντες ἅμα τῇ ἕῳ ἔπλεον, εἰς τέσσαρα μέρη τάξαντες τὰς νῆας, ἐπὶ τῷ τεχνάσματι, ἵνα ὁ Φορμίων νομίσας ὅτι κατὰ τῆς Ναυπάκτου πλέουσι, παραπλεύσῃ πρὸς βοήθειαν ταύτης, καὶ οὕτω δὲν διαφύγῃ τὸν ἐπίπλουν αὐτῶν ἅμα καὶ τὸν ἀποκλεισμόν. Οὕτω καὶ ἐγένετο· καὶ ἐκτὸς ἑνδεκα νηῶν ἡγουμένων, αἵτινες ὑπεξέφυγον τὸ κέρας τῶν Πελοποννησίων καὶ ἐξέδραμον εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος, αἱ ἄλλαι ἐκυριεύθησαν καὶ οἱ ἐπιβαίνοντες ἄνδρες ἠχμαλωτίσθησαν ἢ ἐφονεύθησαν. (3).

Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ἕνεκεν ἀπροσδοκήτων εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἐπισυμβάντων περιστατικῶν, λαβόντες θάῤῥος οἱ τέως διωκόμενοι Ἀθηναῖοι, καταδιώκουσιν αὐτοὺς ἐῤῥωμένως, τραπέντες εἰς τὸν Πάνορμον, ἔνθα καὶ κατενίκησαν κυριεύσαντες

(1) Θουκυδ. Β. κεφ. 86. (2) ὁ αὐτὸς κεφ. 90. (3) ὁ αὐτὸς κεφ. 91 καὶ 92.

τὰς νῆας καὶ ἄλλους μὲν ἄνδρας κτείναντες, ἄλλους δὲ ζωγρήσαντες. Ὁ δὲ Τιμοκράτης ὁ Λακεδαιμόνιος, ἰδὼν τὴν ναῦν αὐτοῦ βυθιζομένην, ἔσραξεν ἑαυτὸν καὶ ἐξέπεσεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ναυπάκτου.

Ἀναχωρήσαντες οἱ Ἀθηναῖοι ἔστησαν τρόπαιον, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ Πελοποννήσιοι τοιοῦτον, ὡς πρότερον νενικηκότες, καὶ ναῦν ἀνέθεσαν εἰς τὸ Ἀχαϊκὸν Ῥίον παρὰ τὸ τρόπαιον τῶν Ἀθηναίων, καὶ εἶτα εἰσέπλευσαν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον (1).

Καὶ ταῦτα ἐν παρόδῳ τὰ κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον περὶ τὰ Πάτρας λαβόντα χώραν πολεμικὰ ἐγχειρήματα.

Τέλος ἡ Ἑλλὰς πᾶσα ἐκ τῶν ἐμφυλίων τούτων πολέμων καὶ σπαραγμῶν, ταχέως πρὸς τὸ χεῖλος τοῦ βαράθρου κατήρχετο, πρὸ τοῦ ὁποίου ἀσθενῶς ἔχουσα δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ καὶ οὕτως ἡ Χώρα τῶν ἐνδόξων καὶ ὀαφνοστερῶν πάλαι ποτὲ προγόνων ἡμῶν, οὓς ἡ Μοῦσα ἀφ' ἑνὸς καὶ ὁ Ἄρης ἀφ' ἑτέρου, πρὸς τὰς μεγαλουργίας καὶ τὰς ἐκστρατείας παρώθουν ἐντὸς μικροῦ ἄδοξος καὶ χαμερπὴς καθίσταται, καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἡ ἑστία τοῦ ῥωτός, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, γίγνονται ἑστία ὀλίψεως, προσδὲ καὶ ἀνωφελῶν ψηφισμάτων καὶ ἀντεγκλήσεων καὶ τὸ βῆμα τὸ ἐν Πνυκὶ καθίσταται ἄχρηστον, τὰ μαντεῖα καὶ ἡ περίπυστος Πυθία σιγῶσι, καὶ ὁ συρφετὸς ὁ ἄλλοτε συρρέων πρὸς τὴν μητρόπολιν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ῥώτων καὶ τῆς ἐλευθερίας, νῦν ὠθῶν καὶ ὠθούμενος ἐξέρχεται τῆς πόλεως τῆς Ἀθηνᾶς, ἀνὰ χεῖρας ἔχων οὐχὶ τὴν ἀειθαλῆ ἐλαίαν τῆς γλαυκώπιδος Παλλάδος, ἀλλὰ τὸν ἱμάντα πενιχρῶν ἀποσκευῶν. Ἡ τυραννία ἐπέρχεται, τὰ τείχη καταλύονται (404 πΧ.) τὸ πᾶν ὑφ' ὁμοφύλων καταστρέφεται. Ἡ ὑπὸ τοῦ Φωκέως ψαλλεῖσα πάροδος ἐκ τῆς Ἠλέκτρας τοῦ Εὐριπίδου (στιχ. 167) (2)

«Ἀγαμέμνονος ὦ κόρα
ἦλυθον, Ἠλέκτρα, ποτὶ σὰν ἀγρότειραν αὐλάν»,

ἦτο σκληρὸν ἀπεικόνισμα τῆς οἰκτρᾶς ταύτης τῶν Ἀθηνῶν καταστάσεως.

(1) Πρβλ. καὶ Διοδωρ. Σικελ. Ζ. κεφ. 48, 1, 2. (2) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Λυσάνδρου κεφ. ΙΕ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Αἱ Πάτραι ἐπὶ Μακεδόνων. Παλαιστραὶ Πατρεῖς. Διάφορα γεγονότα

Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ, οὐ μικρὸν ἔρχονται νὰ διαδραματίσωσι πρόσωπον καὶ οἱ Μακεδόνες, μικρὰς τὸ κατ' ἀρχὰς ἔχοντες μετὰ τῆς Ἑλλάδος σχέσεις καὶ μόλις διακρινόμενοι τῶν λοιπῶν περὶ αὐτοὺς βαρβάρων λαῶν, μεθ' ὧν εἰς διηνεκῆ σχεδὸν εὑρίσκοντο πάλην.

Πολλοὶ τῶν Μακεδόνων ἐγένοντο βασιλεῖς, ἀλλ' ἐπισημότατος πάντων ἀναφαίνεται Φίλιππος ὁ υἱὸς Ἀμύντα τοῦ Β', (361—366 π. Χ.) ὅστις αὐξήσας διὰ τῆς βαθείας αὐτοῦ πολιτικῆς συνέσεως καὶ στρατηγικῆς δεξιότητος τὸ Μακεδονικὸν κράτος, ἐπέπρωτο καὶ τὴν τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν νὰ συναρπάσῃ. Οὗτος ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ χρόνον τινὰ (368—365 π. Η.) διαμείνας, ἤτοι παρὰ τῷ Ἐπαμεινώνδᾳ ἐν Θήβαις ὡς ὅμηρος, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων παρεδέχετο ἐκ πολιτικῆς συνέσεως, ἧς ἕνεκα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν ἠσπάζετο, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον καὶ εἰς τὰ τοῦ λαοῦ του νόμιμα διέμεινε πιστός. Κατατροπώσας δὲ τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ Θρᾷκας καὶ οὕτως ἐκτείνας τὸ κράτος αὐτοῦ πρὸς δυσμὰς καὶ ἀνατολάς, κυριεύσας δὲ πρὸς τούτοις τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις, Ἀμφίπολιν καὶ Ποτίδαιαν, ἤρξατο σκεπτόμενος τίνι τρόπῳ ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν Ἑλλήνων πράγματα. — Ὅθεν λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς εἰς αὐτὸν γενομένης προσκλήσεως ὑπὸ τῶν Θηβαίων, αἰτουμένων βοήθειαν κατὰ τῶν νικητῶν Φωκέων, νεμομένων γῆν ἀνήκουσαν εἰς τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν, εἰσῆλθεν ὁ Φίλιππος εἰς τὴν Φωκίδα διὰ τοῦ στενοῦ τῶν Θερμοπυλῶν (352 π. Χ.) καὶ ἀφοῦ κατενίκησε τοὺς ἀνδρείους Φωκεῖς (346) ἐκυρίευσεν αὐτήν. Ἔκτοτε ὁ Ἡρακλείδης οὗτος, ἀνεγνωρίσθη ὡς μέλος τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, καὶ τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων μέτοχος ἐκ τῶν πρωτίστων.

Ἀδυσώπητος ἐχθρὸς τοῦ Φιλίππου ἀναδείκνυται ὁ Ἀθηναῖος ῥήτωρ Δημοσθένης, ὅστις μεγάλην ἐπιῤῥοὴν ἐξασκῶν εἰς τὰς βουλὰς καὶ τὰς πράξεις τῶν συμπολιτῶν του, προσεπάθησε διὰ τῶν κατὰ Φιλίππου λόγων του (Φιλιππικῶν), νὰ παρορμήσῃ τοὺς Ἀθηναίους εἰς πόλεμον, παριστῶν τὰς ἐπιχειρήσεις ἐκείνου, ὡς σκοπούσας τὴν καθυπόταξιν καὶ τὸν ὄλεθρον τῆς Ἑλλάδος. Δικαίως δὲ ὁ Φίλιππος ἔλεγεν, ὅτι φοβεῖται τὸν Δημοσθένην περισσότερον, ἀπὸ ὅλους τοὺς στόλους καὶ τὰ στρατεύματα τῶν Ἀθηναίων, καὶ ὅτι ἐκεῖνον μόνον εἶχεν ἀντίπαλον.

Ἀλλ' οἱ λόγοι τοῦ δεινοῦ τούτου ῥήτορος, ψυχικὰς οὐχὶ δὲ καὶ σωματικὰς ἐχορήγουν δυνάμεις, εἰς τοὺς ἐκ τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν καταπεπονημένους Ἕλληνας, οἵτινες ἂν καὶ ἀνδρείως εἰς τὴν Χαιρώνειαν τῆς Βοιωτίας (338 π. Χ. 2 Αὐγούστου) διηγωνίσθησαν, ὑπέκυψαν ὅμως εἰς τὴν ἀγέρωχον δύναμιν τῶν Μακεδόνων, οἵτινες οὕτως ἔθηκαν πέρας εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐλευθερίαν, ὡς τὸ πρὶν οἱ Σπαρτιᾶται εἰς τὴν τῶν Μεσσηνίων. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, ὅστις ὑπό τινων μὲν ἐσφαλμένως ἐθεωρήθη ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἐκλείψεως τῶν Ἑλλήνων, ὑπ' ἄλλων δὲ ὡς μεταβίβασις ἁπλῶς τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Μακεδόνας, ἔλαβον μέρος μετὰ τῶν Ἀχαιῶν καὶ οἱ Πατρεῖς.

Φονευθέντος δὲ τοῦ Φιλίππου (336 π. Χ.) ἀνῆλθε τὸν θρόνον ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ νάματα τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας ποτισθεὶς Ἀλέξανδρος, ὁ διὰ τὴν ἀγχίνοιαν καὶ τὸ μεγαλεπίβολον κληθεὶς Μέγας. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα διαδοθείσης ψευδοῦς φήμης ὅτι ἀπέθανεν, ἤρξαντο οἱ Ἕλληνες ὁπλιζόμενοι, ἐλπίζοντες ν' ἀναλάβωσι τὴν προτέραν ἀνεξαρτησίαν, οἱ δὲ Θηβαῖοι οἵτινες τὴν Μακεδονικὴν φρουρὰν ἐκακοποίησαν, ἔλαβον τ' ἀντίποινα τῆς προτέρας πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀνοσίου διαγωγῆς των, παρὰ τοῦ ἐπελθόντος Ἀλεξάνδρου, καταστρέψαντος καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν.

Μεγάθυμος δὲ καὶ ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας δειχθεὶς ὁ Ἀλέξανδρος ἀφῆκεν, ὡς τὸ πρότερον, τὰς πόλεις αὐτο-

νόμους καὶ ἐλευθέρας, καὶ ὡς ἀρχιστράτηγος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ Περσικοῦ κράτους ἀπῆλθε, (334 π.Χ.) καταλιπὼν ἔπαρχον Μακεδονίας τὸν στρατηγὸν Ἀντίπατρον.

Ἀποθανόντος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Βαβυλῶνα τῷ 323 π. Χ. ἔτει, οἱ Ἕλληνες ἔξαλλοι ἐκ χαρᾶς ἐγένοντο, ἐλπίζοντες ὅτι ὄντως θ' ἀναλάβωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν. Καὶ δὴ τὸ ἀκόλουθον ἔτος (322) ὥρμησαν κατὰ τῶν Μακεδόνων, στρατηγοῦντος Λεωσθένους τοῦ Ἀθηναίου, καὶ κατ' ἀρχὰς ἐνίκησαν τὸν Ἀντίπατρον εἰς τὴν Λαμίαν, ἀλλ' ὕστερον ἐνικήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἐδέχθησαν φρουρὰς Μακεδονικάς.

Κατὰ τὸν Λαμιακὸν τοῦτον πόλεμον, μόνον ὁ Πατρεὺς Παλαιστὴς Χίλων ὁ Χίλωνος, ἐξ ὅλων τῶν Ἀχαιῶν μνημονεύεται ὡς πολεμήσας ἀνδρείως καὶ φονευθείς. Τοῦτον τὸν Πατρέα Χίλωνα, νικήσαντα δὶς εἰς τὰ Ὀλύμπια, τετράκις εἰς τὰ Ἴσθμια, τρὶς εἰς τὰ Νέμεα καὶ ἅπαξ εἰς τὰ Πύθια, ἔθαψαν κοινῶς οἱ Ἀχαιοί, ὡς λέγει τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐπίγραμμα, ἀναγείραντες ἅμ' αὐτόθι καὶ ἀνδριάντα διὰ τοῦ Λυσίππου.

Μουνοπάλης νικῶ δὶς Ὀλύμπια, Πύθιά τ' ἄνδρας,
τρὶς Νεμέᾳ, τετράκις δ' Ἰσθμῷ ἐν ἀγχιάλῳ,
Χείλων Χείλωνος Πατρεύς, ὃν λαὸς Ἀχαιῶν
ἐν πολέμῳ φθίμενον, θάψ' ἀρετῆς ἕνεκεν.

Ὁ Παυσανίας ἐνῷ ἐν τοῖς Ἀχαϊκοῖς (1) σαφῶς ἀναφέρει ὅτι μόνος ὁ Χίλων, ἐξ ὅλων τῶν Ἀχαιῶν, ἔλαβε μέρος εἰς τὸν Λαμιακὸν πόλεμον, ἐν τοῖς Ἠλιακοῖς (2) τοὐναντίον ἐνδοιάζων ἐκτίθησιν, ὅτι μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀχαιῶν στρατεύων εἰς Χαιρώνειαν ἔπεσε. Πρὸς τί λοιπὸν αἱ ἔξοχοι αὗται ἐκ μέρους τῶν Ἀχαιῶν πρὸς τὸν Χίλωνα ἀποδοθεῖσαι τιμαί, ἀφοῦ οὗτος μετ' αὐτῶν ἐπολέμησε; Ἀναμφιβόλως οἱ Ἀχαιοὶ ἐξετίμησαν τὴν ἀνδρείαν καὶ τόλμην τοῦ ἀνδρός, πολεμήσαντος μόνου εἰς Λα-

(1) Βιβλ. Ζ. κεφ. 6, 5. «ὁ δὲ τῶν ἐπιχωρίων Πατρεῦσιν ἐξηγητὴς τὸν Παλαιστὴν Χίλωνα Ἀχαιῶν μόνον μετασχεῖν ἔφασκε τοῦ ἔργου τοῦ περὶ Λάμιαν». (2) Βιβλ. Ϛ'. 4, 6. «Εἰ δὲ Λυσίππου τοῦ ποιήσαντος τὴν εἰκόνα τεκμαιρόμενον τῇ ἡλικίᾳ συμβαλέσθαι δεῖ με τὸν πόλεμον ἔνθα ὁ Χείλων ἔπεσεν, ἤτοι ἐς Χαιρώνειαν Ἀχαιοῖς τοῖς πᾶσιν ὁμοῦ στρατεύσασθαι ἢ ἰδίᾳ κατ' ἀρετὴν καὶ τόλμαν Ἀχαιῶν μόνος Ἀντιπάτρου καὶ Μακεδόνων ἐναντία ἀγωνίσασθαι περὶ Λαμίαν φαίνεται τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ».

μίαν, καὶ τοῦτο διότι, ὡς ὁ αὐτὸς Παυσανίας μαρτυρεῖ, δὲν εἶχεν ἔτι ἐπέλθη ἡ ἐπούλωσις τοῦ,κατὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην, κατενεχθέντος αὐτοῖς τραύματος. «οὐ γάρ πω μετὰ τὸ πταῖσμα ἀνενηνοχέναι τὸ ἐν Βοιωτοῖς». (1)

Μνημονεύσαντες ἀνωτέρω τοῦ Χίλωνος καὶ ὡς παλαιστοῦ, ἂς σημειώσωμεν ἐνταῦθα ἐν βραχυλογίᾳ, ὅτι καὶ ἕτεροι δύο παλαισταὶ Πατρεῖς, ἀγνώστου ἐποχῆς, ἀναφαίνονται· καὶ ὁ μὲν ἐν ἐπιγραφῇ, ἀνευρεθείσῃ ἐν Ὠρωπῷ τῆς Βοιωτίας, ὀνόματι Νικίας Νικίου, νικήσας τοὺς παῖδας εἰς τὴν πάλην(2), ὁ δ' ἕτερος ἐν τετριμμένῃ ἐπιγραφῇ παρά τινι ἐν Ἀθήναις ἐκκλησίᾳ, καλουμένῃ «Γοργόπικο», φαίνεται νικήσας τοὺς παῖδας εἰς τὸν δόλιχον καὶ τὸ στάδιον καὶ τοῦὁποίου τὸ ὄνομά ἐστιν ἐσβεσμένον.(3)

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μεγάλη ἐπεκράτησε σύγχυσις περὶ τὴν διαδοχήν. Περδίκκας δέ, ὁ ἐπιστήθιος ἐκείνου φίλος, διωρίσθη ἐπιμελητὴς τῆς βασιλείας παρὰ τῷ ἀδελφῷ Ἀρριδαίῳ, κυβερνῶν αὐτὸς κυρίως ἀντ' αὐτοῦ, καὶ οἱ πρώτιστοι τῶν φίλων καὶ σωματοφυλάκων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου διωρίσθησαν εἰς τὰς σατραπείας, ὑποσχεθέντες νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὸν Ἀρριδαῖον καὶ τὸν Περδίκκαν. Καὶ ὁ μὲν Ἀντίπατρος καὶ ὁ Κρατερὸς ἔλαβον τὴν Μακεδονίαν καὶ ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ὁ Λυσίμαχος τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Χερσόνησον, ὁ Εὐμένης τὴν Καππαδοκίαν καὶ Παφλαγονίαν, ὁ δὲ Πτολεμαῖος τὴν Αἴγυπτον καὶ ὁ Ἀντίγονος τὴν μεγάλην Φρυγίαν, τὴν Λυκίαν καὶ τὴν Παμφυλίαν. Ἀλλ' ἡ διάταξις αὕτη ὀλίγον ἴσχυσε καὶ οἱ τὸ κατ' ἀρχὰς σατράπαι ὑπήκοοι, καταστάντες βασιλεῖς ἀνεξάρτητοι, ἤρξαντο στασιάζοντες καὶ πολεμοῦντες κατ' ἀλλήλων.

Πλεῖστον ἐνδιαφέρει ἡμᾶς,ἵνα διὰ βραχέων πραγματευθῶμεν,

(1) Ὁ Σουΐδας,ἐν λέξει «Σώστρατος» λέγει, ὅτι μαθητὴς τοῦ Πατρέως Χίλωνος εἰς τὴν παλαιστικὴν ὑπῆρξε Κλέαρχός τις. (2) ΝΙΚΙΑΣ ΝΙΚΙΟΥ ΠΑΤΡΕΥΣ ΠΑΙΔΑΣ ΠΑΛΗΝ. (3) ΑΤΤΑΛΟΥ ΙΠΠΑΡΧΟΥ. . . — . . . . ΡΟΚΛΗΣ . . . . . —ΕΛΥΝΔΡΙΑΣ — . . . ΕΝΝΟΥ — ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΑΚΑΜΠΙΟΝ— ΕΡΜΟΒΙΟΥ ΙΠΠΟΘΟΟΝΤΙΔΟΣ ΦΥΛΗΣ — ΠΑΙΔΑΣ ΔΟΛΙΧΟΝ . . . — . . . . . ΚΗΔΟΥ ΠΑΤΡΕΥΣ — . . . . . ΣΤΑΔΙΟΝ.— Antiquités Helleniques par A. Rangabé Tom. II page 692 et 687. Μ. Πιττάκη Ἀρχ. Ἀθηνῶν σελ. 106 . —

περὶ τῶν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα λαβόντων χώραν κυριωτέρων συμβεβηκότων, μεταξὺ τῶν διαμαχομένων Μακεδόνων στρατηγῶν, καθόσον ἐκ τῆς τύχης τῆς Ἑλλάδος ἤρτητο καὶ ἐκείνη τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν, πολλὰς ὑποστάσης τὰς λεηλασίας καὶ καταστροφάς, παρὰ τῶν Μακεδονικῶν στρατῶν, ἐπειδή, ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς,ἦν σημεῖον διαβάσεως τῶν ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον ἑκάστοτε κατερχομένων.

Ἀποθνήσκων ὁ Ἀντίπατρος (319) ἀνέδειξεν στρατηγὸν αὐτοκράτορα, οὐχὶ τὸν υἱὸν Κάσσανδρον, μείναντα Χιλίαρχον, ἀλλὰ τὸν γηραιὸν Πολυσπέρχοντα, ἕνα τῶν ἐπισημοτέρων στρατηγῶν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Τούτου ἕνεκα δυσαρεστηθεὶς ὁΚάσσανδρος, ἤρξατο ἀντιπράττων εἰς τὰ σχέδια τοῦ Πολυσπέρχοντος, ἔχων ὀπαδοὺς τοὺς ἐν Ἑλλάδι ὀλιγαρχικοὺς καὶ ὑποστηριζόμενος παρὰ τοῦ σατράπου τῆς Ἀσίας, Ἀντιγόνου. Ἀλλ' ὁ Πολυσπέρχων κατανοήσας τὸν ἐπαπειλοῦντα αὐτὸν κίνδυνον, ἀπεφάσισε νὰ καταλύσῃ ἅπαντα τὰ ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου ἱδρυθέντα ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα,(ἀφ' ὧν ἤλπιζε κυρίως ὁΚάσσανδρος νὰ προσοικειωθῇ ἔτι μᾶλλον τοὺς Ἕλληνας) ἀποκαθιστῶν ἐνταῦθα τὰ πράγματα, ὅπως εἶχον ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, καὶ πρὸς τοῦτο ἐξέδωκε διάταγμα πρὸς ἁπάσας τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις, δι' οὗ ὑπέσχετο ν' ἀφήσῃ αὐτὰς αὐτονόμους· ὑπόσχεσις ἥτις, ὡς παρακατιόντες θέλομεν ἰδεῖ, οὐδέποτε ἐπραγματοποιήθη.

Αἱ Πάτραι εἰς οἰκτρὰν διατελοῦσαι κατάστασιν περιῆλθον εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Κασσάνδρου, παρ' οὗ ματαίως προσεπάθησε νὰ τὰς ἀποσπάσῃ ὁ Πολυσπέρχων, κατὰ τὴν εἰς Πελοπόννησον κάθοδόν του,τῷ 318, μετὰ στρατοῦ καὶ ἐλεφάντων,σκοπῶν ἵνα παραλάβῃαὐτόθι νέους συμμάχους διὰ τῆς καταλύσεως τῶνὀλιγαρχικῶν καὶ τῆς ἀνορθώσεως τῶν δημοκρατικῶν, ἀλλ' ἀπέτυχεν. Ὑποσκελίσας δὲ ὁ Κάσσανδρος, οὐ πολὺ ὕστερον, (316) τὸν Πολυσπέρχοντα καὶ κύριος γενόμενος τῆς Μακεδονίας, ὑπόδρα ἔβλεπε τὴν δυσκαταγώνιστον δύναμιν τοῦ τέως συμμάχου Ἀντιγόνου καὶ δὲν ἤργησεν ἵνα μετ' αὐτοῦ εἰς πόλεμον ἔλθῃ,

συμβοηθούντων αὐτῷ τῶν, Σελεύκου, Πτολεμαίου καὶ Λυσιμάχου.

Ἀλλ' ὁ Μιλήσιος Ἀριστόδημος, στρατηγὸς τοῦ Ἀντιγόνου, κατέπλευσεν εἰς Πελοπόννησον (315) μετὰ 1,000 ταλάντων, ἵνα στρατολογήσας ὅσον ἔνεστι πλειοτέρους μισθοφόρους, συμμαχήσας μετὰ τοῦ Πολυσπέρχοντος καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ κηρύξας ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀντιγόνου τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας ἀφρουρήτους, ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους, καταλύσῃ τὸ ἐνταῦθα κράτος τοῦ Κασσάνδρου. Ἔτι δὲ καὶ οἱ ἀντίπαλοι δὲν ἔμειναν ἄπρακτοι καὶ ἰδίως ὁ Πτολεμαῖος, ὅστις ἀνακηρύξας ὡσαύτως τοὺς Ἕλληνας ἐλευθέρους, ἐξουδετέρωσεν οὕτω τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀριστοδήμου· καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ Κάσσανδρος ἀνέτρεψεν ὅλας τὰς ἐν Πελοποννήσῳ ἐνεργείας τοῦ τῆς Ἀσίας στρατηγοῦ, διότι ἔπεισε τὸν υἱὸν τοῦ Πολυσπέρχοντος, Ἀλέξανδρον, νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν συμμάχων, διοριζόμενος στρατηγὸς τῆς χερσονήσου.

Τὸ ἐπιὸν ἔτος (314) ὁ Ἀριστόδημος ἐν Πελοποννήσῳ διαμένων καὶ μετὰ τῶν Αἰτωλῶν συμμαχήσας, κατώρθωσε νὰ ἀνορθώσῃ τὴν μερίδα αὐτοῦ, καθόσον ἐν τῷ μεταξύ, δολοφονηθέντος τοῦ ἀποστάτου Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυσπέρχοντος, ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν ἡ ὡραία καὶ γενναία σύζυγος αὐτοῦ, Κρατησίπολις, ἥτις ὅμως περιωρίσθη ἀμυνομένη εἰς Σικυῶνα. Καὶ δὴ ὁ Ἀριστόδημος προσβαλὼν τὰς Πάτρας φρουρουμένας ὑπὸ τῶν τοῦ Κασσάνδρου στρατιωτῶν, ἠλευθέρωσεν· (1) ἔτι δὲ μετ' οὐ πολύ, κατώρθωσεν (312) ὁ Ἀντίγονος ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τοῦ Κασσάνδρου τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἤπειρον. Τέλος οἱ ἀνταγωνιζόμενοι ἐνόμισαν μάταιον νὰ ἐπιμένωσι κατ' ἀλλήλων πολεμοῦντες, καὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος (311) «οἱ περὶ τὸν Κάσσανδρον καὶ Πτολεμαῖον καὶ Λυσίμαχον, κατὰ Διόδωρον τὸν Σικελιώτην, διαλύσεις ἐποιήσαντο πρὸς Ἀντίγονον καὶ συνθήκας ἔγραψαν· ἐν δὲ ταύταις ἦν, Κάσσανδρον μὲν εἶναι στρατηγὸν τῆς Εὐρώπης, μέχρις ἂν Ἀλέξανδρος ὁ ἐκ Ῥωξάνης εἰς

(1) Διοδωρ. Σικελ. Βιβλ. ΙΘ. 66, 2.

ἡλικίαν ἔλθῃ, καὶ Λυσίμαχον μὲν τῆς Θράκης κυριεύειν, Πτολεμαῖον δὲ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν συνοριζουσῶν ταύτῃ πόλεων κατά τε τὴν Λιβύην καὶ τὴν Ἀραβίαν, Ἀντίγονον δὲ ἀφηγεῖσθαι τῆς Ἀσίας πάσης· τοὺς δ' Ἕλληνας αὐτονόμους εἶναι». Τῳόντι αἱ συνθῆκαι ἀνεκήρυττον τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους, ἀλλ' οὐδεὶς εἶχε συμφέρον νὰ ἐκτελέσῃ τὸν ὅρον τοῦτον, καθόσον ὅλοι εἶχον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν πόλεις ἢ ἀποικίας Ἑλληνικάς, καὶ μάλιστα ὁ Κάσσανδρος ὅλην τὴν κυρίως Ἑλλάδα· μόνον ὁ Πτολεμαῖος οὐδὲν εἶχε ν' ἀπολέσῃ καὶ κατὰ συνέπειαν ἀναφαίνεται ὁ προστάτης τῆς ἐλευθερίας. Ὁ δὲ τοῦ Ἀντιγόνου ἀνεψιὸς Πτολεμαῖος, ὅστις ἦν κύριος τοῦ πλείστου τῆς Ἑλλάδος μέρους, δυσαρεστηθεὶς κατὰ τοῦ θείου αὐτοῦ, (311) ηὐτομόλησε πρὸς τὸν Κάσσανδρον, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ λάβῃ αὐτὸς τὴν τῆς Πελοποννήσου στρατηγίαν. Συγχρόνως καὶ ὁ γέρων Πολυσπέρχων, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του, Ἀλεξάνδρου, συνέπραττε μετὰ τῆς χήρας ἐκείνου, Κρατησιπόλεως, καὶ διέτριβεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ δεκαοκταετοῦς παιδὸς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὀνόματι Ἡρακλέους, τοῦθ' ὅπερ φοβηθεὶς ὁ Κάσσανδρος, κατορθώνει νὰ πείσῃ τὸν Πολυσπέρχοντα νὰ δολοφονήσῃ τὸν νεαρὸν βασιλόπαιδα καὶ πρὸς ἀμοιβὴν διορίζει τοῦτον στρατηγὸν τῆς Πελοποννήσου, δυσαρεστήσας ἅμα καὶ τὸν καραδοκοῦντα τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἀνεψιὸν τοῦ Ἀντιγόνου Πτολεμαῖον ἐγκαταλιπόντα ἐκεῖνον. Ὁ δὲ Πτολεμαῖος ἐκ τῆς Ἀσίας πλεύσας τῷ 308 εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ κυριεύσας τὴν Κόρινθον ἀπῆλθεν, ἀφεὶς τὰς λοιπὰς εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Κασσάνδρου. Δικαίως ὁ Ἐθνικὸς ἡμῶν Ἱστορικὸς λέγει (1)· «Ἐπὶ δέκα καὶ ἐπέκεινα ἔτη, ὁ Πολυσπέρχων, ὁ Ἀντίγονος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Λυσίμαχος, ὁ Κάσσανδρος, ὑπέσχοντο ἀλληλοδιαδόχως νὰ καταστήσωσι τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους, ἐλευθέρους, ἀφρουρήτους· καὶ ὅμως οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπαυσαν φρουρούμενοι, φορολογούμενοι, δεσποζόμενοι ὑπὸ τῶν δυναστῶν Μακεδόνων. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, ὅτι αἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος πόλεις οὐδέποτε

(1) Κ. Παπαρρηγ. Ἱστορ. Ἑλ. Ἔθν. τόμ. Β. σελ. 252 ἔκδ. 1862

ἔπαθον τοσαῦτα δεινὰ ὅσα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, καθ' οὓς τηλικοῦτος περὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν συνέβαινε θόρυβος».

Ὁ δὲ Ἀντίγονος πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ Πτολεμαῖος ἀφοῦ κατέλαβε πόλεις τινὰς τῆς Ἑλλάδος ἀνεχώρησεν, ἀπεφάσισεν αὐτὸς ν' ἀπελευθερώσῃ τοὺς Ἕλληνας, δηλαδὴ νὰ γίνῃ κύριος τῆς Ἑλλάδος ἀντὶ τοῦ Κασσάνδρου καὶ τοῦ Πτολεμαίου, καὶ πρὸς τοῦτο ἐξαπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ Δημήτριον, τὸν μετέπειτα κληθέντα Πολιορκητήν, ἄνδρα γενναῖον καὶ ὑπὸ πολλῶν καὶ σπανίων περικοσμούμενον προτερημάτων, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὅλως ἀμέτοχον ἐλαττωμάτων τινῶν. Οὗτος ὁ Δημήτριος πλεύσας ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα (307) διηυθύνθη εἰς τὸν Πειραιᾶ, ὃν καὶ κατέλαβεν· ἀναθέσας δὲ τὴν πολιορκίαν τῆς Μουνυχίας καὶ τῶν Μεγάρων εἰς ἐμπείρους ὑποστρατήγους, ἀπέρχεται κατὰ μῆνα Ἰούνιον εἰς τὰς Πάτρας κατεχομένας, ὡς προείδομεν, ὑπὸ τοῦ Πολυσπέρχοντος, στρατηγοῦ τοῦ Κασσάνδρου κατὰ τὴν Πελοπόννησον. Τὴν αἰτίαν δὲ τῆς ἐν Πάτραις ἀφίξεως τοῦ Πολιορκητοῦ, διηγεῖται ὁ Πλούταρχος (1) ὡς ἑξῆς·

«Μαθὼν δὲ ὁ Δημήτριος ὅτι ἡ Κρατησίπολις, γυνὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Πολυσπέρχοντος, περιβόητος διὰ τὴν καλλονὴν αὐτῆς, διέτριβεν εἰς τὰς Πάτρας καὶ ἐπεθύμει νὰ ἔλθῃ μετ' αὐτοῦ εἰς συνέντευξιν, ἀφῆκε τὴν δύναμιν εἰς τὴν Μεγαρικήν, καὶ ἐπροχώρησεν ἐλαφρούς τινας στρατιώτας ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ. Καὶ ἀπὸ τούτων πάλιν μακρυνθεὶς κατεσκήνωσε χωριστά, ἵνα δεχθῇ τὴν γυναῖκα ἀπαρατηρήτως. Τοῦτο ἐννοήσαντές τινες ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἐπέδραμον αἰφνιδίως κατ' αὐτοῦ, καὶ οὗτος φοβηθείς, καὶ λαβὼν χλαμύδιον εὐτελές, διέφυγε φεύγων δρομαίως καὶ παρ' ὀλίγον νὰ συλληφθῇ αἰσχίστως διὰ τὴν ἀκρασίαν του. Τὴν δὲ σκηνὴν μετὰ τῶν χρημάτων ἁρπάσαντες οἱ ἐχθροὶ ἀνεχώρησαν».

Μετὰ τὴν ἀπρόοπτον ταύτην ἐρωτικὴν ἀποτυχίαν, ἥτις μεγάλως δύο ἐπισημότητας ἠδίκησεν, ἂν καὶ κατὰ Λουκιανὸν (2)

(1) Ἐν βίῳ Δημητρίου κεφ. Θ. καὶ ἐν Ἠθικοῖς Βιβλ. Β. Ι. (2) Ἐπίγραμ. 6. εἰς Ἔρωτα.

«Οὐχ ὁ ἔρως ἀδικεῖ μερόπων γένος, ἀλλ' ἀκολάστοις ψυχαῖς ἔσθ' ὁ ἔρως πρόφασις», ὁ Δημήτριος ἀνῆλθεν εἰς Μέγαρα καὶ φαίνεται ὅτι τὸ ψυχικὸν αὐτοῦ ἄλγος διεσκεδάσθη, κατόπιν τῆς κυριεύσεως τῆς πόλεως ἐκείνης. Εἶτα ὁ Δημήτριος προσκληθεὶς εἰς Ἀσίαν παρὰ τοῦ πατρὸς Ἀντιγόνου, ἀπέρχεται τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 307, ἔνθα ἐπέστρεψεν τῷ 304· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κάσσανδρος καὶ ὁ Πολυσπέρχων πολλὰς εἶχον διαπράξει κατακτήσεις. Ἐπομένως ὁ Δημήτριος ἀναγκασθεὶς νὰ πολεμήσῃ, περιορίζει τὸν Κάσσανδρον, εἰς Θεσσαλίαν ὑποχωρήσαντα, καὶ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 303 εἰσβαλὼν εἰς Πελοπόννησον ἐκήρυττεν, ὡς πάντοτε, τὴν ἐλευθερίαν τῶν πόλεων, ἐκδιώκων τὰς Μακεδονικὰς καὶ Αἰγυπτιακὰς φρουράς, καὶ τέλος ἀναγορεύεται, παρὰ τῶν ἐν Ἰσθμῷ συνελθόντων, ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοῦ Κασσάνδρου, ἀποβαλόντος διὰ παντὸς ἁπάσας τὰς ἐν Ἑλλάδι κτήσεις του, παρεκτὸς τῆς Θεσσαλίας. Ἀλλ' ἀπρόοπτα συμβάντα ἠνάγκασαν αὐτὸν ν' ἀπέλθῃ καὶ αὖθις εἰς Ἀσίαν, ὁπόθεν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς Ἀντιγόνου, ἐπανῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, καὶ μετὰ πολλὰς περιπετείας, θανόντος δὲ καὶ τοῦ Κασσάνδρου (297), ἀνηγορεύθη κατὰ τὸ ἔτος 294 Βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας.

Ὁ Δημήτριος ἅμ' ἀναβὰς εἰς τὸν θρόνον, ἦρξε δεσποτικῶς καὶ κατεπίεζε τὸν τόπον, σκοπῶν ἵν' ἀνακτήσῃ τὸ ἐν Ἀσίᾳ πατρικὸν βασίλειον. Οἱ δέ, Σέλευκος, Πτολεμαῖος καὶ Λυσίμαχος φοβούμενοι τὸ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ, ἀνεσχημάτισαν τὴν ἀρχαίαν συμμαχίαν, προσλαβόμενοι καὶ τὸν τῆς Ἠπείρου βασιλέα, Πύρρον, καὶ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν πανταχόθεν ἐπετέθησαν· ὁ δὲ στόλος τοῦ Πτολεμαίου τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος περιέπλεε κακοποιῶν αὐτά, ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν Δημήτριον ὑποταγῆς των. Εἶτα ὁ Δημήτριος παρὰ τοῦ ἰδίου στρατοῦ ἐγκαταλειφθείς, μεθ' οὗ οἱ σύμμαχοι εἶχον ἔλθει ἀναμφιβόλως εἰς συνεννοήσεις, ἐσώθη διὰ τῆς φυγῆς ἀποβαλὼν οὕτω τὸν θρόνον τῆς Μακεδονίας, ἐφ' οὗ ἐκάθησεν ἔτη ἑπτὰ (294—287 π.Χ.) καὶ ἐγκαταλελειμμένος κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁπόθεν

εἰς Ἀσίαν μεταβὰς ἀπέθανεν ἰδιωτεύων τὸ 283 ἔτος π.Χ. Τέλος ὁ Πύρρος καὶ ὁ Λυσίμαχος διένειμαν πρὸς ἀλλήλους τὴν Ἑλλάδα καὶ Μακεδονίαν· ἀλλὰ μετ' οὐ πολύ, ὁ δεύτερος ἐκποδὼν ποιήσας τὸν πρῶτον ἔμεινε μονοκράτωρ. Φονευθέντος δὲ καὶ τοῦ Λυσιμάχου τῷ 281, εἰς τὸν κατὰ Σελεύκου ἐν Ἀσίᾳ πόλεμον, ἀνέρχεται εἰς τὸν Μακεδονικὸν θρόνον δι' ἀτίμων μέσων, δολοφονήσας καὶ τὸν Σέλευκον, Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνός. Οὗτος οὐδένα ἔχων νὰ φοβῆται ἐχθρὸν, εἰμὴ μόνον τὸν υἱὸν τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, Ἀντίγονον τὸν Γονατᾶν, κατέχοντα ἱκανὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῆς Πελοποννήσου, ἡσύχαζεν, ὅτε φοβεροὶ ἐχθροὶ ἐπῆλθον κατὰ τῆς Μακεδονίας καὶ Ἰλλυρίας οἱ Γαλάται, ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Βέλγιον, οἵτινες καὶ κατετρόπωσαν ὁλοσχερῶς τοὺς Μακεδόνας, κατὰ Νοέμβριον τοῦ 280, φονεύσαντες καὶ τὸν βασιλέα αὐτῶν, Πτολεμαῖον τὸν Κεραυνόν.

Ἕτερα δὲ στίφη Γαλατῶν, (200000) ὑπὸ τὸν Βρέννον, πληροφορηθέντα τὴν πλουσίαν λείαν τῶν ὁμοφύλων, ἐπέδραμον καὶ ταῦτα κατὰ τῆς αὐτῆς χώρας καὶ λεηλατήσαντα αὐτήν, ἐστράφησαν πρὸς μεσημβρίαν. Ἡ Ἑλλὰς πᾶσα κατεθορυβήθη, ἐπὶ τῷ ἀπαισίῳ τούτῳ ἀκούσματι, καὶ πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ ἐπαπειλοῦντος αὐτὴν μεγίστου κινδύνου, Ἀθηναῖοι, Βοιωτοί, Φωκεῖς, Αἰτωλοὶ καὶ ἄλλοι ἔσπευσαν νὰ συμμαχήσωσι, ταχθέντες ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀθηναίου στρατηγοῦ Καλλίππου τοῦ Μοιροκλέους. Ἀλλὰ δυστυχῶς ὁ στρατὸς οὗτος (27,000) δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διὰ τοῦ Σπερχειοῦ ποταμοῦ διάβασιν τῶν βαρβάρων, καὶ κατέλαβε τὰς Θερμοπύλας. Ὁ Βρέννος ὅμως κατανοήσας, ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ ἦσαν οἱ Αἰτωλοί, καὶ θέλων ν' ἀποσπάσῃ αὐτούς, πέμπει μοῖραν ἀξιόλογον εἰς Αἰτωλίαν, τοῦθ' ὅπερ μαθόντες οἱ Αἰτωλοὶ (7,000) ἀναχωροῦσιν ἐκ τοῦ στρατοπέδου πρὸς διάσωσιν τῆς οἰκείας χώρας. Λαβὼν δ' ἑτέραν μοῖραν ὁ Βρέννος ἐπειράθη νὰ καταλάβῃ τὰ νῶτα τῶν Ἑλλήνων, πορευθεὶς διὰ τῆς αὐτῆς πλαγίας ὁδοῦ, ἣν κατὰ τὸ 480 π. Χ. οἱ Πέρσαι ὑπὸ τοῦ Ἐφιάλτου ὁδηγούμενοι, ἠκολούθησαν. Καὶ πράγματι τὸ σχέδιόν του ἐπέτυχεν· οἱ δὲ Ἕλληνες βλέποντες ἑαυτοὺς κυκλουμένους, κατέφυγον εἰς τὸν παρακείμενον στόλον αὐτῶν καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια· καὶ ὁ Βρέννος εἰς τὸν ναὸν τῶν Δελφῶν πρὸς λαφυραγωγίαν διηυθύνθη.

Πρὸς δὲ τοὺς Αἰτωλοὺς, εἰς τὴν οἰκείαν προκινδυνεύοντας χώραν, ἔσπευσαν ἐπίκουροι, ἐξ ὅλων τῶν Ἀχαιῶν μόνοι οἱ φίλοι ἐκείνων Πατρεῖς, διαπεραιωθέντες εἰς τὴν παρὰ τὴν Ναύπακτον, πόλιν Κάλλιον. (1) Ἀλλ' ἀγύμναστοι οἱ Πατρεῖς ὄντες καὶ εἰς ἄνισον πόλεμον προσπεσόντες, ἡττήθησαν κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν βαρβάρων, καὶ οἱ διαφυγόντες τὴν μάχαιραν κατέφυγον εἰς τὰς Πάτρας. Ἀλλ' οἱ πολλοὶ ὑπὸ πενίας πιεζόμενοι ἐγκατέλιπον, πλὴν ὀλίγων τινῶν, τὴν πόλιν καὶ διεσκορπίσθησαν κατὰ τὴν χώραν πρὸς εὕρεσιν ἐργασίας, καὶ τὰ πλησίον τῶν Πατρῶν πολίσματα, Μεσάτιν, Ἄνθειαν, Βολίνην, Ἀργυρᾶν καὶ Ἄρβαν ᾤκησαν. Ἡ δὲ προθυμία, μεθ' ἧς οἱ ἀτυχεῖς Πατρεῖς ἔδραμον πρὸς βοήθειαν τῶν Αἰτωλῶν, μαρτυρεῖ ἐναργέστατα, ὅτι ἐξ ὅλων τῶν Ἀχαιῶν μόνοι οἱ Πατρεῖς διετήρησαν τὰς ἀείποτε μετὰ τῶν Αἰτωλῶν στενὰς σχέσεις των, χάριν τῆς καλῆς γειτονίας καὶ τῆς συναλλαγῆς.

Προκειμένου δ' ἐνταῦθα περὶ φιλίας τῶν Πατρέων, δέον νὰ μνημονεύσωμεν, ὅτι καὶ πρὸς τοὺς καλοὺς καὶ πλουσίους Ἠλείους διέκειντο φιλίως, σὺν τῇ παρατηρήσει ὅμως, ὅτι διὰ παρηγορητικῶν καὶ συμβουλευτικῶν μόνον λόγων ἐξέφραζον τὰ φιλικὰ αὐτῶν αἰσθήματα, οὐχὶ δὲ καὶ δι' ἔργων καθὼς πρὸς τοὺς Αἰτωλούς, ὑπὲρ ὧν τὸν ἴδιον εἰργάσαντο ὄλεθρον.

Τοῦτο γίγνεται ὀφθὲν ἐκ τῶν Μεταμορφώσεων τοῦ Ὀβιδίου, (στιχ. 417) ἔνθ' ἀναφέρονται αἱ Πάτραι μετ' ἄλλων πόλεων, ὡς παρακαλέσασαι τὸν βασιλέα αὐτῶν νὰ φέρῃ παρηγορίαν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Ταντάλου, Πέλοπα, ἐν Ἠλιδι βασιλεύοντα, καθόσον ὁ δυστυχὴς οὗτος τῶν Ἠλείων ἥρως ἀνεκάλυψεν, ὅτι ἡ ἀριστερά

(1) «Ἐνταῦθα Πατρεῖς μὲν ἐπικουροῦντες Αἰτωλοῖς, Ἀχαιῶν μόνοι προσέκειντο ἐξ ἐναντίας τοῖς βαρβάροις ἅτε ὁπλιτεύειν δεδιδαγμένοι καὶ ὑπὸ πλήθους τε τῶν Γαλατῶν καὶ τῆς ἐς τὰ ἔργα ἀπονοίας μάλιστα ἐταλαιπώρησαν.» Παυσαν. Φωκικὰ Ι. 22. 4. πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Ἀχαϊκὰ Ζ. 18. 5.

του ὠμοπλάτη ἦτον ἐξ ἐλεφαντίνου ὀστοῦ. Προσέτι οἱ Ἠλεῖοι παρὰ τῶν Πατρέων ἐδιδάχθησαν καὶ ὠνόμασαν ἄγαλμα αὐτῶν χαλκοῦν ἀγένειον, ὅπερ ἀπέδιδον τῷ Ποσειδῶνι, Σατράπην. (1) Τοὐναντίον μὲ τοὺς Κυναιθεῖς (Καλαβρυτινοὺς) δὲν φαίνονται οἱ Πατρεῖς ἔχοντες σχέσεις, ἴσως διότι οἱ πρῶτοι ποτισθέντες μὲ τὸ μυθολογικὸν ὕδωρ τῆς Στυγός, τὸ εἰς μόνον τὸν ὄνυχα τοῦ ὄνου κρατούμενον (2) ἕνεκα τῆς ψυχρότητος, ἦσαν ἀσυμβίβαστοι μετὰ τῶν δευτέρων.—Σήμερον ὅμως εἴμεθα ἀδελφοὶ καὶ συμψηφοφόροι μάλιστα.—Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῶν περὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Γαλατῶν ἀνωτέρω λεχθέντων, ἀναφέρομεν ὅτι ἐκ τῆς καταπληκτικῆς ἐκείνης στρατιᾶς, ἥτις ἐγκαυχωμένη τῇ ἰσχύϊ της ἐτόλμησε νὰ πολεμήσῃ καὶ πρὸς τοὺς Θεοὺς (Μαντεῖον Δελφῶν), οὐδὲ εἷς ἄνθρωπος διεσώθη, ἵνα διηγηθῇ καὶ ἀναπολήσῃ τὴν τρομερὰν καταστροφήν, (3) καθότι οἱ Γαλάται συνετρίβησαν, παρὰ τὸν Παρνασσόν, ὑπὸ τῶν ἀνδρείων Φωκέων, Αἰτωλῶν κλπ, καὶ διὰ τοῦ ὀφθαλμοφανοῦς θαύματος τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος.

Ἰστέον πρὸς τοῖς ἀνωτέρω, ὅτι κατὰ τὴν Μακεδονίαν ἐγένετο ἀναρχία, ἐξ ἧς ὠφελούμενος ὁ τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ υἱός, Ἀντίγονος ὁ Γοναταῖς, ἐπῆλθεν ἐκ τῆς Ἑλλάδος καὶ κατέλαβε τὸ πάτριον βασίλειον, (278) ὃ καὶ διέσωσε καταλιπὼν τοῖς ἑαυτοῦ ἀπογόνοις. Κατὰ τούτους δὲ τοὺς χρόνους ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία ἀνενεώθη, ὠφεληθεῖσα ἀπὸ τῶν περισπασμῶν τοῦ βασιλέως Ἀντιγόνου καὶ τῆς ἐπιδόσεως τῶν Αἰτωλῶν· ἀλλὰ δὲν ἔμελλεν ἤδη νὰ περιορισθῇ, ὡς πάλαι ποτέ, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἰδίως Ἀχαΐας. Ἤρχισε λοιπὸν ν' ἀνθῇ, ἀγωνιζομένη ν' ἀναζωπυρήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, (4) τὸ ὁποῖον εἶχον ἀποσβέσει αἱ ἐμφύλιοι διχόνοιαι καὶ ἔτι μᾶλλον αἱ Μακεδονικαὶ κατακτήσεις. Περὶ τῆς συμπολιτείας ταύτης, εἰς τὸ ἀμέσως ἀκόλουθον κεφάλαιον ἐν ἐκτάσει θέλομεν πραγματευθῇ, καθόσον αὕτη δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ διαλάμψαντα ἀστέρα, ἐν μέσῳ ζοφώδους στερεώματος, ἐφ' ἱκανὸν διάστημα.

(1) Παυσαν Ἠλιακὰ Γ. 25. (2) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Μ. Ἀλεξανδρ. κεφ. ΟΖ. (3) Justinus XXIV, 6. 8. (4) Πλουταρχ. ἐν β. Ἀράτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ἀνασύστασις Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Τὰ κατ' αὐτὴν μέχρι τῆς πτώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους. (281—146).

Ἐν Α'. κεφ. τοῦ Β'. μέρους βραχέως διεξήλθομεν τὴν πρώτην περίοδον τῆς παναρχαίας Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας ἢ ὁμοσπονδίας, ἥτις καθαρὸν ἐξεπλήρου θρησκευτικὸν σκοπὸν καὶ εἴδομεν ὅτι, κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην χρόνους, ἤρξατο νὰ διαλύηται. Ἤδη ἐξετάσωμεν τὴν δευτέραν αὐτῆς περίοδον, ἤτοι τὴν τῆς ἀνασυστάσεως, σκοπὸν ἔχουσαν ὅλως πολιτικόν.

Ὅτε, κατὰ τὸ ἔτος 281 π. Χ., ὁ Ἀντίγονος ὁ Γοναταῖς ἐπειράθη ἀνεπιτυχῶς νὰ στερήσῃ τοῦ Μακεδονικοῦ θρόνου Πτολεμαῖον τὸν Κεραυνόν, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης οἱ Ἀχαιοὶ ἀπετίναξαν τὸν Μακεδονικὸν ζυγὸν καὶ ἀνενέωσαν τὴν πολιτικὴν αὐτῶν συμμαχίαν, ἧς ὁ κύριος σκοπός, ὡς ἄνω ἐμνήσθημεν, δὲν ἦτο πλέον κοινή τις λατρεία ἀλλὰ πολιτικὴ ὅλως ὁμοσπονδία πασῶν τῶν ἀποτελουσῶν ταύτην πόλεων. Πρῶται ἐπὶ τούτῳ συνῆλθον αἱ Πάτραι καὶ ἡ Δύμη (281) σείσασαι τὸν ζυγὸν τῶν βιαστῶν Μακεδόνων, διὰ συνδρομῆς πιθανῶς τῶν Αἰτωλῶν ἀνακτήσασαι τὴν ἐλευθερίαν· διὸ καὶ οἱ Πατρεῖς εὐγνωμονοῦντες, ὡς προείδομεν, ἐπίκουροι ἐκείνων ὕστερον, εἰς τὸν κατὰ τῶν Γαλατῶν πόλεμον, προσέδραμον. Ταχέως δὲ καὶ ἡ Τριταία καὶ αἱ Φαραί, ἐκβαλοῦσαι τὰς φρουράς, προσετέθησαν εἰς τὴν συμμαχίαν, (1) εἰς ἣν ἀλληλοδιαδόχως προσῆλθον τὸ Αἴγιον, ἡ Βοῦρα, ἡ Κερύνεια, ἡ Πελλήνη, ἡ Αἴγειρα καὶ τὸ Λεόντειον· ὥστε ἀντὶ τῶν ἀρχαίων δώδεκα πόλεων, συνεκροτήθη ἤδη ἡ Ἀχαϊκὴ συμμαχία ἐκ δέκα, ἐχουσῶν τοὺς αὐτοὺς φίλους καὶ ἐχθρούς, τὰ αὐτὰ μέτρα καὶ σταθμὰ καὶ νομίσματα, καὶ τοὺς αὐτοὺς νόμους καὶ ἄρχοντας, καθὰ ὁ Πολύβιος ἀναφέρει· «ὥστε

(1) Πολύβ. Β'. 41 «Καὶ πρῶτοι μὲν συνέστησαν Δυμαῖοι, Πατρεῖς, Τριταιεῖς, Φαραιεῖς, διόπερ οὐδὲ στήλην ὑπάρχειν συμβαίνει τῶν πόλεων τούτων περὶ τῆς συμπολιτείας.»

μὴ μόνον συμμαχικὴν καὶ φιλικὴν κοινωνίαν γεγονέναι πραγμάτων περὶ αὐτούς, ἀλλὰ καὶ νόμοις χρῆσθαι τοῖς αὐτοῖς καὶ σταθμοῖς καὶ μέτροις καὶ νομίσματι.» Δὶς δὲ τοῦ ἔτους ἢ καὶ συνεχέστερον, ἂν ἦτον ἀνάγκη, συνεκροτεῖτο, διὰ τὰς νομοθετικὰς καὶ κυβερνητικὰς ὑποθέσεις, ἡ γενικὴ συνέλευσις ἐν Αἰγίῳ ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ Ὁμαγυρίου (συναθροιστοῦ) Διὸς καὶ τῆς Παναχαϊκῆς Δήμητρος, προστατῶν τῆς ἀρχαίας καὶ νέας ἑνώσεως. Οἱ τὴν ἀνωτάτην ἐκτελεστικὴν δύναμιν ἀσκοῦντες ἄρχοντες, οἱ καλούμενοι *στρατηγοὶ τῶν Ἀχαιῶν*, εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ διοικῶσι τὰς στρατιωτικὰς τῆς πολιτείας δυνάμεις καὶ νὰ προεδρεύωσι τοῦ συλλόγου· καὶ κατ' ἀρχὰς ἦσαν δύο στρατηγοὶ καὶ ὁ γραμματεύς, ἀλλὰ τὸ 253 π. Χ. ἔτος, οἱ Ἀχαιοὶ ἀναγνωρίσαντες ὅτι ἄτοπόν ἐστιν ἡ τῆς ἀρχῆς διαίρεσις, ὥρισαν ὅτι τὸν ἕνα θέλουσιν ἔχει τοῦ λοιποῦ στρατηγόν, τὸν δ' ἕτερον κατέστησαν δεύτερον τῆς πολιτείας ἄρχοντα καλέσαντες Ἵππαρχον, ὅπως καὶ οἱ Αἰτωλοί. Βουλὴ δ' ἐκ δέκα ἀνδρῶν, δημιουργῶν καλουμένων, συνεβουλεύετο μετὰ τοῦ στρατηγοῦ καὶ προεξετάζουσα ὅλας τὰς ὑποθέσεις, ὅσαι ἔμελλον νὰ καθυποβληθῶσιν εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν, τὰς παρεδέχετο ἢ ἀπέρριπτεν, ὡς ἔκρινεν εὔλογον. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρων τούτων ἀρχῶν, εἶχεν ἑκάστη πόλις καὶ τὰς δημοτικάς της ἀρχάς, συνισταμένας καὶ αὐτὰς ὁμοίως μὲ τὴν γενικὴν τῆς πολιτείας κυβερνητικὴν διαμόρφωσιν, ἤτοι ἀπὸ σύλλογον, βουλὴν καὶ προεδρεύοντα ἄρχοντα. Τοιοῦτοι δὲ ἄρχοντες τῶν Πατρέων γνωστοὶ τυγχάνουσιν ἡμῖν μόνον δέκα καὶ πέντε, ὧν τὰ ὀνόματα, ἐκ τῶν νομισμάτων τῶν Πατρῶν καὶ ἄλλων βοηθημάτων ἀρυόμενοι, ἀναγράφομεν ἐνταῦθα κατὰ σειράν, ἅτε μὴ δυνάμενοι ἀσφαλῶς νὰ ἐξακριβώσωμεν τῶν πλειοτέρων τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν τὸν τῶν Πατρέων διηύθυνον δῆμον μετὰ τῆς Βουλῆς, ἧς ψηφίσματα ἐν βραχυλογίᾳ δύο μόνον, ἐπὶ Ῥωμαϊκῶν καὶ ταῦτα συνταχθέντα χρόνων, ἀνευρέθησαν καὶ περὶ ὧν ἄλλοθι γενήσεται μνεία. Εἰσὶ δὲ οἱ τῶν Πατρέων ἄρχοντες οἱ ἑξῆς·

1) ΔΑΜΩΝ. 2) ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ ΔΑΜΩΝΟΣ. 3) ΜΗΤΡΟ-

ΔΩΡΟΣ ΜΕΝΕΚΛΕΟΣ. 4) ΑΙΣΧΡΙΩΝ ΛΥΣΙΟΥ. 5) ΑΓΙΣ ΑΙΣΧΡΙΩΝΟΣ 6) ΣΤΡΑΤΟΚΛΗΣ ΑΡΧΙΤΕΛΕΟΣ. 7) ΔΑΜΑΣΙΑΣ. 8) ΑΡΙΣΤΟΔΑΜΟΣ. 9) ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΗΣ. 10) ΞΕΝΟΦΑΝΤΟΣ ΣΩΣΙΣΤΡΑΤΟΥ. 11) ΞΕΝΩΝ. 12) ΑΡΧΙΚΡΑΤΗΣ ΔΙΚΑΙΑΡΧΟΥ. 13) ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΥ. 14) ΛΥΚΩΝ ΔΑΜΟΤΙΜΟΥ. 15) ΑΓΙΑΣ ΛΥΚΩΝΟΣ.

Περὶ δὲ τῶν νόμων τῶν Ἀχαιῶν, τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ἀντικειμένου τῆς ἱστορίας παντὸς ἔθνους, λέγομεν ὅτι ὀλίγοι εἰσὶν ἡμῖν γνωστοί, καὶ οὗτοι ἀπόρροια πολιτικῆς ἔμφρονος καὶ συμφώνου πρὸς τὸν τῆς συμμαχίας σκοπόν. Τοιοῦτος π. χ. ἦν ὁ νόμος ὅτι· οἱαδήποτε πόλις ἢ ἄτομον τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, ἤθελε δεχθῆ δῶρον, εἴτε δημοσίως εἴτε ἰδιωτικῶς, ὑπὸ ἡγεμόνος τινὸς ἢ λαοῦ, ἀπεκλείετο τῆς πολιτείας τῶν Ἀχαιῶν· προσέτι οὐδὲν μέλος αὐτῆς ἠδύνατο νὰ πέμψῃ πρέσβεις, ἢ νὰ συνδέσῃ συμμαχίαν ἢ φιλίαν μετὰ λαοῦ ἢ βασιλέως, ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ συγκαταθέσεως ὁλοκλήρου τῆς πολιτείας. Ὁμοίως δὲ ἀπῃτεῖτο τῆς συμμαχίας ἡ ὁμόφωνος συγκατάθεσις διὰ νὰ γίνῃ δεκτὸς εἰς αὐτὴν βασιλεύς, πολιτεία, ἢ πόλις.

Τὸ φιλελεύθερον τῆς συμμαχίας ταύτης ζηλώσασαι πολλαὶ τῶν γειτνιαζουσῶν πολιτειῶν, συνηνώθησαν μετ' αὐτῆς καὶ ὁ Σικυώνιος Ἄρατος ὁ Κλεινίου διὰ τῆς ἑαυτοῦ ἀρετῆς καὶ τόλμης λυτρώσας τὴν περίφημον πατρίδα του Σικυῶνα, ἀπὸ τὴν τυραννίαν τοῦ δυνάστου Νικοκλέους, ἥνωσε μὲ τὴν τῶν Ἀχαιῶν συμπολιτείαν (251 π. Χ.) «ἀρχῆθεν εὐθὺς ἐραστὴς γενόμενος τῆς προαιρέσεως αὐτῶν, (1)» καὶ ἐξόχως ἠγαπᾶτο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων διὰ τὴν εὐπείθειάν του, διότι, εἰ καὶ μεγάλα συνεισέφερεν εἰς τὸ κοινόν, τὴν ἰδίαν δόξαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς πατρίδος του, ἐπέτρεπεν ὅμως ὡς ἕνα τῶν ἐσχάτων νὰ τὸν μεταχειρίζηται ὁ ἑκάστοτε στρατηγῶν τῶν Ἀχαιῶν, εἴτε Δυμαῖος ἐτύγχανε νὰ ἦναι, εἴτε Τριταιεύς, εἴτε καὶ ἐκ μικροτέρας τινὸς πόλεως. (2)

Ἐκλεχθεὶς δὲ στρατηγὸς ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ὁ Ἄρατος κατὰ

(1) Πολυβ. Β. 43. (2) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Ἀράτου κεφ. ΙΑ.

πρῶτον μὲν τῷ 245, εἶτα δ' αὖθις τῷ 243, ὅτε καὶ τὸν ἰσχυρὸν Ἀκροκόρινθον ἀφήρεσεν ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἀντιγόνου, ἀπέλυσεν ἐκ μεγάλου φόβου τοὺς Πελοποννησίους· προσέτι δὲ καὶ τοὺς Κορινθίους ἐλευθερώσας προσήγαγε πρὸς τὴν τῶν Ἀχαιῶν πολιτείαν. Μικρὸν δὲ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ, συμβάντος τὸ 240 π. Χ. ἔτος, ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ καὶ τὰ Μέγαρα, προστεθέντα εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν συμμαχίαν· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν ἡ Τροιζήν, ἡ Ἐπίδαυρος καὶ αἱ Κλεωναί· ὥστ' ἐκ παραλλήλου τῆς ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι ἀντιζήλου Αἰτωλικῆς συμμαχίας ηὔξανεν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἡ Ἀχαϊκή, καὶ ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἡ συμμαχία αὕτη περιελάμβανε καὶ τὴν Μεγαλόπολιν, Ἄργος, Ἐρμιόνην, Φλιοῦντα, Αἴγιναν, Σαλαμῖνα καὶ ἄλλας, συνελόντι δ' εἰπεῖν πᾶσαν τὴν Πελοπόννησον ἐξαιρέσει τῆς Σπάρτης, Ἤλιδος, Τεγέας, Μαντινείας καὶ Ὀρχομενοῦ. Δῆλον ὅτι ὁ Ἄρατος κατιδὼν τὸν ἐπαπειλοῦντα κίνδυνον, ἐνήργησε δραστηρίως τὸν συνασπισμὸν πλειοτέρων πόλεων πρὸς ἀποσόβησιν ἐκείνου, καὶ πρὸς τοῦτο προσεπάθησε νὰ συνενώσῃ ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ οὕτω καταστήσῃ ἀδύνατον πᾶσαν ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίαν τῶν Μακεδόνων. Ἀλλ' ὡς παρακατιόντες θέλομεν πραγματευθῆ, ἀποτυχὼν τοῦ σχεδίου τούτου ὁ Ἄρατος, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῶν ἐνοχλήσεων τῶν Αἰτωλῶν, ἀφ' ἑτέρου δ' ἕνεκα τῆς ἐρρωμένως ἀνθισταμένης Σπάρτης διεκδικούσης τὴν ἡγεμονίαν, ἀνακόλουθος ἐφάνη πρὸς τὰ πρότερον πεπραγμένα καὶ παρέδωκε βραδύτερον εἰς τοὺς Μακεδόνας τὴν κυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου. Ἀποθανόντος τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ, ἀνῆλθεν εἰς τὸν Μακεδονικὸν θρόνον ὁ υἱὸς αὐτοῦ Δημήτριος Β', ὅστις κατὰ τὸ δεκαετὲς διάστημα (240—230 π. Χ.) τῆς βασιλείας του οὐδὲν λόγου ἄξιον διέπραξε, καὶ εἰς αὐτὸν ἔτι τὸν κατὰ τῶν Αἰτωλῶν ἀδιάλειπτον πόλεμόν του δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχής, τοὺς δὲ Ἀχαιοὺς μικρὸν ἠνώχλησε. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δημητρίου διεδέξατο τὴν ἐν Μακεδονίᾳ ἀρχήν, ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου ἐκείνου υἱοῦ Φιλίππου, ὁ ἐξάδελφος τοῦ Δημητρίου Ἀντίγονος Δώσων, ἀνὴρ

ἔξοχος, ὅστις κατὰ τῶν Αἰτωλῶν στραφεὶς ἐγκατέλιπε κατ' ἀρχὰς τὴν Πελοπόννησον.

Ἡ δὲ εἰς ἔκρυθμον κατάστασιν διατελοῦσα Σπάρτη, φθονήσασα τὴν εὔκλειαν τῶν Ἀχαιῶν καὶ ἐνθαρρύνουσα κατ' αὐτῶν τοὺς ἐχθροὺς των Αἰτωλούς, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀγαθοῦ πλὴν ἀτυχοῦς βασιλέως αὐτῆς, Ἄγιδος, διαδεχθέντος ὑπὸ τοῦ ῥέκτου ἀνδρός, Κλεομένους, ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος κατὰ τῶν Ἀχαιῶν μὴ ἐνδιδόντων, κατὰ προτροπὴν τοῦ Ἀράτου, εἰς τὴν πρὸς τὴν Σπάρτην παραχώρησιν τῆς ἡγεμονίας. Τέλος ὁ Κλεομένης εἰσβαλὼν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀχαΐαν, ἐνίκησε κατὰ κράτος τοὺς Ἀχαιοὺς περὶ τὴν Δύμην· τότε οἱ Ἀχαιοὶ μεταβαλόντες γνώμην, ἤθελον νὰ παραδώσωσι τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὴν Σπάρτην, ἀλλ' ἀνθισταμένου καὶ πάλιν τοῦ Ἀράτου, οὐδὲν ἔπραξαν, καὶ ὁ Κλεομένης κατέλαβε τὴν Πελλήνην, τὸ Ἄργος, τὰς Καφύας καὶ πολλὰς ἄλλας Ἀρκαδικὰς πόλεις τῶν Ἀχαιῶν. Μετ' ὀλίγον δὲ προσῆλθον αὐθορμήτως εἰς τὴν Σπάρτην αἱ Κλεωναί, ὁ Φλιοῦς, ἡ Ἐπίδαυρος, ἡ Τροιζήν, ἡ Ἑρμιόνη, ἀποσπασθεῖσαι τῆς Ἀχαϊκῆς συμμαχίας, καὶ οὕτως οἱ Ἀχαιοὶ εἰς τὸν ἔσχατον περιελθόντες κίνδυνον ἀνηγόρευσαν τὸν Ἄρατον στρατηγὸν αὐτοκράτορα. Οὗτος συνεννοηθεὶς ἐν Αἰγίῳ[1] μετὰ τῶν Ἀχαιῶν, ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου τοῦ Δώσοντος, κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ Κλεομένους, καὶ συνέδεσε συνθήκην, καθ' ἣν ὁ Ἀντίγονος παραλαβὼν τὸν Ἀκροκόρινθον, ἔμελλε νὰ προεδρεύσῃ τῆς Ἀχαϊκῆς συμμαχίας, νὰ ἐπιτηρῇ τὰς βουλὰς τῶν Ἀχαιῶν καὶ νὰ διευθύνῃ τὰς ἐπιχειρήσεις· οἱ δὲ Ἀχαιοὶ νὰ τρέφωσι τὸ στράτευμα ἐκείνου, καὶ οὔτε ἐπιστολὴν νὰ πέμπωσιν εἰς ξένην δύναμιν, ἢ νὰ δέχωνται πόλιν, πολιτείαν ἢ λαὸν εἰς τὴν συμμαχίαν των ἄνευ τῆς συγκαταθέσεώς του· ὥστε διὰ τὴν ζηλοτυπίαν πρὸς τὸν Κλεομένην ἀντὶ νὰ συνενωθῇ μετ' αὐτοῦ πρὸς κοινὴν ὑπεράσπισιν τῆς Ἑλλάδος, ἐθυσίασε διὰ νὰ τὸν πολεμήσῃ, τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἀχαΐας εἰς τοὺς Μακεδόνας. Ὁ Ἀντίγονος Δώσων, ἔμπειρος ὢν στρατηγὸς καὶ δυνά-

(1) Πλούταρ. ἐν βίῳ Ἀράτου κεφ. ΜΒ'.

μεις σχετικῶς μεγαλητέρας ἔχων (30,000) τῶν τοῦ Κλεομένους (20,000), εἰσῆλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον (223 π. Χ.) καὶ ἠνάγκασε τὸν Κλεομένην μετὰ μακρὰν πάλην, νὰ συγκροτήσῃ γενικὴν μάχην εἰς τὰ στενὰ τῆς Σελλασίας τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους 222, καὶ οὐ μόνον κατετρόπωσεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἐβίασεν ἵνα φύγῃ εἰς Αἴγυπτον, ἔνθα ὁ βασιλεὺς Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ, ὑποπτεύσας τὸν Κλεομένην ὡς κατὰ τῆς κυβερνήσεώς του ὑπενεργοῦντα, ἐθανάτωσεν. Ὁ δὲ Ἀντίγονος καταλαβὼν τὴν Σπάρτην ἠνάγκασε νὰ προστεθῇ εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν, ἧς αὐτὸς ἦτο πλέον ὁ ἀρχιστράτηγος· καὶ οὕτως ἡ Πελοπόννησος μετὰ τὴν ἐν Σελλασίᾳ μάχην ὑπέκυψεν αὖθις εἰς τὴν Μακεδονικὴν δυναστείαν. «Πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν τῶν νεωτέρων μάλιστα, λέγει ὁ σοφὸς ἱστορικὸς Κ. Παπαρρηγόπουλος (1), κατέκρινον πικρῶς τὸν Ἄρατον ἕνεκα τῆς παλινῳδίας, ἣν ἔδειξε παραδοὺς τὴν Πελοπόννησον εἰς τοὺς Μακεδόνας, οὓς μετὰ τοσοῦτου κόπου ἐκεῖθεν προηγουμένως ἐξέβαλε. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐπειδὴ πεπείσμεθα, ὅτι ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σώσῃ τὴν αὐτονομίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ὅτι οὔτε ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἤθελεν ἐπιτύχει τὸν μέγαν τοῦτον σκοπόν, καὶ ὅτι μόνη ἡ Μακεδονικὴ ἡγεμονία παρεῖχεν ἔτι πρὸς τοῦτο πιθανάς τινας ἐγγυήσεις, δὲν θέλομεν βεβαίως ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην διαγωγὴ τοῦ Ἀράτου δὲν παρίστησι παράδοξόν τινα πρὸς τὴν ὅλην προτέραν αὐτοῦ πολιτείαν ἀντίφασιν, ἀλλὰ δὲν θεωροῦμεν αὐτὴν ἀξιοκατάκριτον, ἀφορῶντες εἰς τὸ κοινὸν καὶ μόνιμον τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνικότητος συμφέρον, ὅπερ ἦτο νὰ μὴ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ξενικὴν ἐκείνην δεσποτείαν, ἥτις ἀπὸ τῆς μέσης Ἰταλίας ὁρμωμένη, εἶχεν ἤδη καθυποτάξει τοὺς ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ Ἕλληνας, καὶ ἤρχισε νὰ ἅπτηται τῶν παραλίων τῆς Χερσονήσου ἡμῶν.»

Ἀποθανόντος τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Δώσοντος (221) ἐγένετο βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Φίλιππος Δ΄. υἱὸς Δημητρίου Β΄, νεανίας ὀξὺς καὶ τολμηρός, ἀλλ' οὐδεμίαν τρέ-

(1) Ἱστορία Ἑλλ. Ἔθνους Τομ. Β΄. σελ. 385—6 ἔκδ. 1862.

φων πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην. Οἱ δὲ Αἰτωλοί, οὓς πάνυ ἐπιτυχῶς ὁ Πολύβιος (1) χαρακτηρίζει· «δυσχερῶς ἔφερον τὴν εἰρήνην καὶ τὰς ἀπὸ τῶν ἰδίων ὑπαρχόντων δαπάνας, ὡς ἂν εἰθισμένοι μὲν ζῆν ἀπὸ τῶν πέλας, δεόμενοι δὲ πολλῆς χορηγίας διὰ τὴν ἔμφυτον ἀλαζονείαν, ἢ δουλεύοντες ἀεὶ πλεονεκτικὸν καὶ θηριώδη ζῶσι βίον, οὐδὲν οἰκεῖον, πάντα δ' ἡγούμενοι πολέμια· οὐ μὴν τὸν πρὸ τοῦ χρόνον, ἕως Ἀντίγονος (Δώσων) ἔζη, δεδιότες Μακεδόνας, ἦγον ἡσυχίαν· ἐπειδὴ δ' ἐκεῖνος μετήλλαξε τὸν βίον, παῖδα καταλιπὼν Φίλιππον, καταφρονήσαντες ἐζήτουν ἀφορμὰς καὶ προφάσεις τῆς εἰς Πελοπόννησον ἐπιπλοκῆς, ἀγόμενοι κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος ἐπὶ τὰς ἐκ ταύτης ἁρπαγάς.» Ὅθεν ἀποβιβασθέντες εἰς τὸ Ἀχαϊκὸν Ῥίον εἰσήλασαν εἰς τὴν Πελοπόννησον κατευθυνόμενοι εἰς τὴν δυσφοροῦσαν, ἐπὶ ταῖς πρότερον ληστρικαῖς πράξεσιν αὐτῶν, Μεσσηνίαν, σύμμαχον οὖσαν· ποιούμενοι δὲ τὴν πορείαν διὰ τῆς τῶν Πατρέων καὶ Φαραιέων καὶ Τριταιέων χώρας ὑπεκρίνοντο ὅτι κατ' οὐδὲν θέλουσι βλάψει τοὺς Ἀχαιούς· ἀλλὰ τοὐναντίον τὸ ἄτακτον πλῆθος αὐτῶν, ὀρεγόμενον λείας, λαύρως ἐπέπεσε λεηλατῆσαν αὐτὴν καὶ καταστρέψαν. Τούτου ἕνεκεν οἱ Ἀχαιοί, ἐπελθούσης δὲ καὶ τῆς συνόδου αὐτῶν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον, ἦλθον εἰς Αἴγιον· συνεδριάσαντες δέ, καὶ τῶν Πατρέων καὶ Φαραιέων ἀπαριθμούντων τὰ περὶ τὴν χώραν αὐτῶν γενόμενα ἀδικήματα ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν κατὰ τὴν διάβασιν αὐτῶν, παρόντων δὲ καὶ πρέσβεων τῶν ἀδικουμένων καὶ παρασπονδουμένων Μεσσηνίων, δεομένων βοηθείας, καὶ ἀκούσαντες τὰ λεγόμενα προσδὲ ἀγανακτοῦντες μετὰ τῶν Πατρέων καὶ Φαραιέων, συμπάσχοντες δὲ διὰ τὰς ἀτυχίας τῶν Μεσσηνίων, ἔδωκαν τοῖς τελευταίοις ὑπόσχεσιν ὅτι θέλουσι δράμει εἰς βοήθειαν ἐὰν ὁ τῶν Μακεδόνων βασιλεὺς ἐπινεύσῃ. Ὁ δὲ Ἄρατος συναθροίσας τοὺς Ἀχαιοὺς εἰς Μεγαλόπολιν, ἐπειρᾶτο διὰ φιλικῶν ἐκδηλώσεων καὶ προτροπῶν, ὅπως πείσῃ τοὺς Αἰτωλοὺς κατὰ τὰ δεδογμένα νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν οἰκείαν χώραν, μὴ βλάπτον-

(1) Βιβλ. Δ. κεφ. 3 πρβλ. Πλούταρ. ἐν β. Ἀράτου κεφ. ΜΖ.

τες τὴν Πελοπόννησον, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε καὶ εἰς μάχας συμπλακεὶς ἡττήθη ὑπὸ τῶν ἀμεταπείστων Αἰτωλῶν.

Συνελθόντες δὲ πάλιν οἱ Ἀχαιοὶ εἰς σύνοδον ἀπεφάσισαν, ὅπως ζητήσωσι τὴν βοήθειαν τοῦ προστάτου τῆς Ἀχαϊκῆς συμμαχίας Φιλίππου Δ΄. Πέμψαντες δὲ πρέσβεις πρὸς αὐτὸν ἀνήγγειλαν τὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ Αἰτωλοὶ παρὰ τὰς συνθήκας μεθ' ὅπλων ἤδη δὶς εἰς τὴν Ἀχαΐαν εἰσέβαλον, καὶ ἐξελιπάρουν αὐτὸν ὅπως προσέλθῃ ἀρωγός, δεχθῇ δὲ καὶ τοὺς Μεσσηνίους εἰς τὴν συμμαχίαν. Καὶ ὄντως ὁ Φίλιππος μετ' οὐ πολὺ κατῆλθεν εἰς Πελοπόννησον μετὰ στρατοῦ, καὶ μετὰ μακρὰν πάλην ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ τοὺς Αἰτωλοὺς ἀφειδῶς δῃώσας καὶ τὴν χώραν αὐτῶν, ἀλλὰ μὴ δυνηθεὶς νὰ ὑποτάξῃ αὐτοὺς ἐντελῶς συνωμολόγησεν εἰρήνην «ὥστ' ἔχειν ἀμφοτέρους,ἃ νῦν ἔχουσι»(1) καὶ οὕτως, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν πραγματευθῆ, ἡ μὴ καταλυθεῖσα Αἰτωλικὴ ὁμοσπονδία ἔμελλε νέα νὰ ἐπιφέρῃ σκάνδαλα.

Οἱ Πατρεῖς κατὰ τὸν πόλεμον,τοῦτον τὸν κληθέντα συμμαχικόν, (220—217) ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα, διότι οὐ μόνον, ὡς ἄνωθι ἐμνήσθημεν, οἱ ἀγνώμονες Αἰτωλοὶ ἐδῄωσαν τὴν χώραν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ συνεχῶς κατ' αὐτῆς ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας διέπραττον. Δῆλον ὅτι κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ δευτέρου ἔτους τοῦ συμμαχικοῦ πολέμου, ὁ παρὰ τῶν Αἰτωλῶν πρὸς τοὺς Ἠλείους ἀπεσταλμένος στρατηγός, Πυρρίας, ἔχων τρισχιλίους Αἰτωλοὺς καὶ Ἠλείους, οὐ μόνον τὴν τῶν Δυμαίων καὶ Φαραιέων συνεχῶς ἐπόρθει χώραν, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν Πατρέων, καὶ τέλος στρατοπεδεύσας ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑπὲρ τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν κειμένου ὄρους Παναχαϊκοῦ, κατέφθειρε πᾶσαν τὴν πρὸς τὸ Ῥίον καὶ Αἴγιον κεκλιμένην χώραν (2). Πολλαχοῦ δὲ τῆς ἱστορίας τοῦ κριτικοῦ ἐκ Μεγαλοπόλεως ἱστορικοῦ Πολυβίου,ἀπαντῶμεν τοὺς Πατρεῖς προθύμως προκινδυνεύοντας ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας, ἧς πλειότερον τῶν ἄλλων Ἀχαιῶν τὰς περιπετείας ὑπέφερον· καὶ ἄπορόν ἐστιν ὅτι μ' ὅλας τὰς καταστροφὰς οὐ μόνον ἀντεῖχον, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν πρωταγωνι-

(1) Πολύβ. Βιβλ. Ε'. κεφ. 103.30. (2) Πολυβ. Βιβλ. Ε. κεφ. 30.

στούντων ἀναφαίνονται. (1) Προσέτι ἡ πόλις αὐτῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν πορθμὸν Ῥίου—Ἀντιρρίου γειτνιάσεως, ἐγένετο ἡ ὁδὸς τῶν ἐκ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον ἐκάστοτε κατερχομένων καὶ εὐκόλως δύναται πᾶς τις νὰ εἰκάσῃ τὰς ἐκ τούτων καταστροφὰς καὶ λεηλασίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ οὐ μακρὰν τῆς θαλάσσης κειμένη, πολλὰς πειρατικὰς προσβολὰς κατὰ τοὺς πρότερον καὶ ὕστερον χρόνους ὑπέστη,ὁτὲ μὲν μετέχουσα τῶν πολεμικῶν ἔργων, ὁτὲ δὲ καὶ ὅλως ἀμέτοχος διατελοῦσα, ἀλλ' ὡς ὁρμητήριον ἀκουσίως χρησιμεύουσα τῶν στόλων ἄλλων πολιτειῶν, ἀναξίως ὑπέφερε.

Ἐν ἔτει 232 π. Χ. πειραταὶ ἐξ Ἰλλυρίας ὁρμώμενοι, ἐλυμαίνοντο τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος καὶτὰς ἀκτὰς τῆς Αἰτωλίας μέχρις αὐτῆς τῆς Ἠλείας· ἐκ δὲ τῶν προσβολῶν τούτων ἔπασχον καὶ αἱ Πάτραι. Ὁ δὲ Τίτος Λίβιος (2) ἀναφέρει ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰλλυριῶν Πλευράτος,μεθ' ἑξήκοντα λιβυρνίδων εἰσελθὼν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ συνενωθεὶς μετὰ τῶν Ἀχαϊκῶν νηῶν, αἵτινες ἐν Πάτραις ὥρμουν, κατέφθειρε τὰ παράλια τῆς Αἰτωλίας. Ὡσαύτως καὶ ὁ Ἰλλυριὸς Σκερδιλαΐδας ἀμ' ἀρξαμένου τοῦ συμμαχικοῦ πολέμου, εἰσήλασε μετὰ τῶν Αἰτωλῶν εἰς Κύναιθαν (Καλάβρυτα)· ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὰ συμπεφωνημένα δὲν ἐδόθη αὐτῷ μερίδιον τῶν ὑπ' ἐκείνων ἁλωθέντων σωμάτων καὶ θρεμμάτων, ὀργισθεὶς ὑπήκουσεν εἰς τὸν Φίλιππον Δ΄, καὶ τὰς Πάτρας ὁρμητήριον ἔχων, ἐπολέμει κατὰ θάλασσαν μετὰ τριάκοντα λέμβων τοὺς Αἰτωλούς. (3)

Ὅτι δὲ αἱ Πάτραι ἦσαν κέντρον ἐνεργείας τῆς Ἀχαϊκῆς συμμαχίας κατὰ θάλασσαν, μαρτυρεῖ τρανώτατα ἡ ἐνταῦθα ἐκ Κορίνθου ἄφιξις τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων Φιλίππου Δ΄ μετὰ στόλου, ἑξακισχιλίων Μακεδόνων καὶ χιλίων διακοσίων μισθοφόρων, καὶ ὁ ἐκ Πατρῶν ἀπόπλους αὐτοῦ κατὰ τῶν πολεμίων.(4) Προσέτι ἡ ἐν Πάτραις ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ αὐτοῦ Φιλίππου,

(1) Βιβλ. Ε.κεφ. 95. « . . . Ἐπισυναγαγόντες τοὺς Δυμαίους καὶ τοὺς Πατρεῖς καὶ Φαραιεῖς· σὺν δὲ τούτοις ἔχοντες τοὺς μισθοφόρους ἐνέβαλον εἰς τὴν Ἠλείαν.» (2) Lib XXXVI. 21. (3) Πολυβ. Δ. 29. (4) Ὁ αὐτὸς Ε. 2.

κατόπιν ἀνακωχῆς, γενομένη συνέλευσις τῶν Ἀχαιῶν ὑπὲρ τῆς πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς εἰρήνης, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ἐπετεύχθη μεταβαλόντος πάραυτα τοῦ Φιλίππου γνώμην.(1).Τέλος αἱ τῶν Ἀχαιῶν νῆες, κατὰ τὸν Πατραϊκὸν κόλπον ποιούμεναι συνεχῶς τὴν παραφυλακήν, διηυθύνοντο εἰς τὰ διάφορα τῶν πολεμίων σημεῖα.

Οἱ Αἰτωλοὶ μεθ' ὧν, ὡς εἴδομεν, ὁ Φίλιππος Δ'. συνωμολόγησεν εἰρήνην, συμμαχήσαντες μετὰ τῶν Ῥωμαίων καὶ ὑπ' αὐτῶν ὠθούμενοι,ἐγένοντο οἱ αἴτιοι τοῦ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Φιλίππου πολέμου, διαρκέσαντος ἑπτὰ ὅλα ἔτη (211—204) καὶ καθ' ὃν οἱ μὲν Ἀχαιοί, ὡς καὶ πρότερον, ἐτάχθησαν μετὰ τοῦ Βασιλέως τῶν Μακεδόνων, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται καὶ ὁ Βασιλεὺς τῆς Περγάμου Ἄτταλος Α' μετὰ τῶν Αἰτωλῶν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πολυβίου, ἡ καταστρεπτικωτέρα ἀνάμιξις ξένων ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς πράγμασιν, ὑπῆρξεν ἡ τῶν Ῥωμαίων κατὰ τὸ ἔτος 228 π.Χ· δηλαδὴ ἡ πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ Αἰτωλοὺς πρεσβεία αὐτῶν περὶ τῶν Ἰλλυρικῶν πραγμάτων,δι' ἧς ἐπειρῶντο νὰ κερδίσωσι τὰς συμπολιτείας ταύτας κατὰ τῶν τῆς Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας βασιλέων, καὶ ἔκτοτε δὲν ἔπαυσαν ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰς Ἑλληνικὰς διαφοράς.

Περὶ δὲ τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, πάντοτε διακρινομένης διὰ τὴν σύνεσιν αὐτῆς καὶ τὴν περὶ τῆς ἐννόμου τάξεως σταθερὰν ἰδέαν, οὐδὲν ἄξιον λόγου ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου τούτου, εἰμὴ μόνον ὅτι ὁ τὴν δεκάτην ἑβδόμην ἤδη φορὰν (213 π. Χ.)στρατηγῶν Ἄρατος, περιπεσὼν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ βασιλέως Φιλίππου, ἀπέθανεν εἰς Αἴγιον δηλητηριασθεὶς διαταγῇ ἐκείνου. Τοιαύτη ἡ ἀνόσιος διαγωγὴ τοῦ Φιλίππου, προσενεγκόντος τὸ δηλητήριον εἰς ἀμοιβὴν τῶν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας μόχθων καὶ θυσιῶν τοῦ ἀνδρός.

«Ταῦτα, ὦ Κεφάλων, εἶπεν ὁ Ἄρατος, εἰσὶ τὰ κέρδη τῆς βασιλικῆς φιλίας» (2).

Μετὰ τὸν Ἄρατον, μέγας ἀναδείκνυται ἀνήρ,ὁ κατὰ τὴν μά-

(1) Πολύβ. Ε. 28. (2) Πλούταρ. ἐν β. Ἀρατ. κεφ. ΝΒ.

χην τῆς Σελλασίας διακριθεὶς Μεγαλοπολίτης Φιλοποίμην. Οὗτος συνήγου εἰς ἑαυτὸν πάντα ἐκεῖνα τὰ προτερήματα, ἅτινα ὁ Ὀνήσανδρος (1) ἀναφέρει ὅτι δέον νὰ κέκτηται ὁ στρατηγός. «Νοερὸν δὲ ὀξὺν γὰρ εἶναι δεῖ τὸν στρατηγὸν ἐπὶ ἅττοντα δι' ὠκύτητος ψυχῆς, κατὰ τὸν Ὅμηρον — ὠσεὶ πτερὸν ἠὲ νόημα — πολλάκις γὰρ ἀπροσδόκητοι ταραχαὶ σχεδιάζειν ἀναγκάζουσι τὸ συμφέρον». Ἐν ἔτει 208 π.Χ. ἀνηγορεύθη στρατηγὸς ὁ Φιλοποίμην, ὅστις ἐξ ἀρχῆς τοῦ πολυμόχθου σταδίου του μεγάλην ἐπέδειξε δύναμιν ἅμα καὶ ἀκατάσχετον ῥοπήν, ὅπως ἀναδείξῃ ὅσον ἔνεστι τοὺς Ἀχαιοὺς ἐντελεστέρους περὶ τὴν πολεμικὴν τέχνην. Περὶ τούτου τρανῶς μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος λέγων· (2) «Ἐν ὅσῳ ἔζη ὁ Ἄρατος ἐξηρτῶντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τῶν ὅπλων τῶν Μακεδόνων, θεραπεύοντες τὸν Πτολεμαῖον (Εὐεργέτην 246—221 π.Χ.), ἔπειτα τον Ἀντίγονον καὶ Φίλιππον, οἵτινες ἀνεμίγνυντο εἰς πάσας τὰς Ἑλληνικὰς πράξεις. Ἀφοῦ δὲ ὁ Φιλοποίμην προῆλθεν εἰς πρώτην θέσιν, οἱ Ἀχαιοὶ ὄντες ἤδη καθ' ἑαυτοὺς ἀξιόμαχοι κατὰ τῶν πλείστων ἰσχυόντων, ἔπαυσαν ἔχοντες ξένους προστάτας. Διότι ὁ Ἄρατος ἀργότερος ὢν, ὡς φαίνεται, πρὸς τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας, τὰ πλεῖστα τῶν πραγμάτων κατώρθωσε διὰ σχέσεων καὶ διὰ πραότητος καὶ διὰ βασιλικῶν φιλιῶν. Ὁ δὲ Φιλοποίμην ἀγαθὸς ὢν πολεμιστής, καὶ διὰ τῶν ὅπλων ἐνεργός, ἔτι δ' εὐτυχὴς καὶ κατορθωτικός, εὐθὺς κατὰ τὰς πρώτας γενόμενος μάχας, ηὔξησε μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ τὸ φρόνημα συγχρόνως τῶν Ἀχαιῶν, οἵτινες συνείθισαν νὰ νικῶσι μετ' αὐτοῦ, καὶ νὰ εὐτυχῶσιν εἰς τοὺς πλείστους ἀγῶνας». Καὶ πρῶτον ὁ Φιλοποίμην τὰ περὶ τὰς τάξεις καὶ τοὺς ὁπλισμοὺς κακῶς ἔχοντα παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς μετερρύθμισε, πείσας δὲ νὰ ὁπλίσωσι τοὺς ἐνηλίκους, πρῶτον μὲν τοὺς ἐνέπλησε θάρρους πείθων αὐτοὺς ὅτι ἔγιναν ἀκαταμάχητοι· ἔπειτα δὲ καὶ τὰς τροφὰς αὐτῶν καὶ τὰς πολυτελείας ἄριστα μετεκόσμησε καὶ παρώρμησεν ὅλους, ἵνα ταχέως περὶ τὰς στρατιωτικὰς καὶ πολεμικὰς παρασκευὰς φαίνωνται λαμπροὶ

(1) Στρατηγικὸς Βιβλ. Α. 6. (2) Ἐν β. Φιλοποίμ. κεφ. Η.

καὶ κεκοσμημένοι, ἐλαττοῦντες τὰς περὶ τὸ σῶμα αὐτῶν καθημερινὰς δαπάνας.

Εἶχον δὲ τότε οἱ Ἀχαιοὶ πόλεμον κατὰ τοῦ Μαχανίδου (1) τυράννου τῶν Λακεδαιμονίων, ὅστις μετὰ μεγάλης δυνάμεως ἐπεβούλευεν ὅλους τοὺς Πελοποννησίους καὶ διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν Αἰτωλῶν ἐκακοποίει τὰς πόλεις τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Ἀλλ' ὁ Φιλοποίμην μετ' ἀποφασιστικὴν μάχην, καθ' ἣν ἀπέδειξε τὴν ἔξοχον στρατηγικὴν δεξιότητά του, ἐνίκησεν ἐν Μαντινείᾳ τὸν Μαχανίδαν, ὃν ἰδιοχείρως ἐφόνευσεν ἐφορμήσαντα κατ' αὐτοῦ (207). Τούτου ἕνεκεν οἱ Ἀχαιοὶ εὐγνωμονοῦντες ἀνήγειραν τῷ Φιλοποίμενι χαλκοῦν ἐν Δελφοῖς ἀνδριάντα, καὶ λαμπρῶς οἱ εἰς τὴν ἐν Νεμέᾳ πανήγυριν συνηθροισμένοι Ἕλληνες ἐώρτασαν καὶ ἐπεκρότησαν τὴν πρᾶξιν· προσδὲ εἰς τὸν ἐκεῖσε παρατυχόντα Φιλοποίμενα περιπαθῶς καὶ μετ' ἐλπίδος ἠτένισαν, ψάλλοντος τοῦ κιθαρῳδοῦ Πυλάδου, πάροδόν τινα ἀπὸ τοὺς «Πέρσας» τοῦ Τιμοθέου·

«Ἐλευθερίας τὸν μέγαν τοῖς Ἕλλησι κόσμον παρέχω.» (2)

Εἶτα ὁ Φιλοποίμην ἐπιτεθεὶς κατὰ τοῦ ὠμοῦ διαδόχου τοῦ Μαχανίδου, Νάβιδος, καταλαβόντος τὴν Μεσσήνην, ἠλευθέρωσεν αὐτὴν καὶ οὕτως ἔδωκεν ἀφορμήν, ὅπως ὀχυρώσῃ ὁ τύραννος τὴν Σπάρτην καὶ καταστήσῃ αὐτὴν κρησφύγετον πάντων τῶν τῆς Πελοποννήσου κακούργων. Οὗτος ὁ Νάβις μετὰ τὴν εἰς Κρήτην ἀπουσίαν τοῦ Φιλοποίμενος, πολλὰς διέπραξε καταστροφὰς εἴς τινας πόλεις τῆς Ἀχαΐας, αἵτινες εἰς μάτην ἀνεπόλουν τὸν ἔξοχον στρατηγόν, μακρὰν τῆς πατρίδος του διαπρέποντα.

Ὁ δὲ Φίλιππος ἀντὶ νὰ κατατρίβῃ τὸν χρόνον καὶ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ πολεμῶν τοὺς βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ Περγάμου, τοὺς Ῥοδίους, Ἀθηναίους καὶ Αἰτωλούς, ἠδύνατο συνενῶν ἁπάσας τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν ἐπιβουλὴν τῆς ὁσημέραι κρατυνομένης Ῥώμης· ἀλλ' οὗτος οὐ-

(1) Μετὰ τὸν Κλεομένην ἐβασίλευσε τῶν Λακεδαιμονίων ὁ ἀνάξιος Ἀγησίλαος Γ'. μετὰ τοῦ συνετοῦ, ἀλλ' εἰς τὸν θρόνον μὴ δικαιουμένου, Λυκούργου, καὶ μετ' αὐτοὺς ἐν ἔτει 211 π. Χ. ὁ τύραννος Μαχανίδας. (2) Πλούταρ. ἐν β. Φιλοποιμ. κεφ. ΙΑ!

δὲν τοιοῦτον ἔπραττεν, ἀπ' ἐναντίας δὲ διὰ τῶν ἀνθελληνικῶν αὐτοῦ πράξεων στενοχωρῶν τοὺς Ῥοδίους, Ἀθηναίους καὶ Περγαμηνούς, ἠνάγκασεν, ὅπως ζητήσωσι τὴν συνδρομὴν τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες λαβόντες ἀφορμὴν ἐκήρυξαν τὸν κατὰ Φιλίππου πόλεμον. (200—197 π. Χ.)

Καὶ κατὰ μὲν τὰ δύο πρῶτα ἔτη οὐδὲν κατώρθωσαν οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ τοῦ Φιλίππου, ἕνεκα τῆς μετ' αὐτοῦ συμμαχίας πολλῶν πόλεων. Ὅθεν ἔπεμψαν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν στρατηγὸν Τίτον Κοΐντιον Φλαμινῖνον, ἔξοχον ἄνδρα καὶ κάλλιον παντὸς ἄλλου τὰ Ἑλληνικὰ γινώσκοντα πράγματα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ν' ἀποσπάσῃ τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῆς τοῦ Φιλίππου Δ'. φιλίας, ὅπερ καὶ κατώρθωσεν, ἐξαιρέσει τῶν Ἀκαρνάνων, οἵτινες ἔμεινον πιστοὶ εἰς τὸν Φίλιππον, ἀναγκασθέντα ὡς ἐκ τῆς ἀπροσδοκήτου ταύτης τῶν πραγμάτων μετατροπῆς νὰ ζητήσῃ εἰρήνην. Ἀλλ' ἡ Ῥωμαϊκὴ βουλή, κατ' εἰσήγησιν τοῦ Φλαμινίνου ἀπαιτοῦντος ἐπαχθεῖς ὅρους, δὲν παρεδέχθη αὐτὴν καὶ ἐπανέλαβε τὰς ἐχθροπραξίας, ἔχουσα ἤδη συμμάχους τὰς συμπολιτείας τῶν Ἀχαιῶν (1) καὶ Αἰτωλῶν καὶ τοὺς Σπαρτιάτας, Ῥοδίους καὶ Περγαμηνούς, ἐκτὸς τῶν Ἀκαρνάνων. Ὁ Φίλιππος ἀφοῦ ἀνδρείως ἠγωνίσθη ὑπέκυψε τέλος, κατὰ τὴν περὶ Κυνὸς κεφαλὰς συγκροτηθεῖσαν κρίσιμον μάχην, (197 π. Χ.) εἰς τοὺς Ῥωμαίους καὶ συνῆψε μετ' αὐτῶν συνθήκην ὑπὸ δυσμενεῖς ὅρους, ἤτοι, ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν, νὰ παραδώσῃ τὸν στόλον καὶ ὅμηρον ἕνα τῶν υἱῶν του, πληρώσῃ δὲ καὶ χίλια τάλαντα. Προσέτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀνδρεῖοι Ἀκαρνᾶνες εἶτα κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Φλαμινίνου ὀνόματι Λευκίου, ἀναγνωρίσαντες οὕτω τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχήν. Ὁ δὲ

(1) Μόνη ἡ Δύμη ἐξ ὅλων τῶν Ἀχαϊκῶν πόλεων συνετάχθη μετὰ τοῦ Φιλίππου καὶ ἐπὶ τῇ αἰτίᾳ ταύτῃ ὁ Σουλπίκιος, ἡγεμὼν καὶ οὗτος Ῥωμαίων, ἐπέτρεψε τῇ στρατιᾷ διαρπάσαι τὴν Δύμην. Παυσαν. Ἀχαϊκ. Ζ. κεφ. ΙΖ. 3 Εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Emile Isambert «Itineraire del' Orient p. 347» ἀποδίδει καὶ τὴν ἐν Δύμῃ εὑρεθεῖσαν ἐπιγραφήν, περὶ ἧς παρακατιόντες ὁμιλήσωμεν, λέγων· «Cet effort isolé ne pourait être qu' infructueux et le proconsul Quintus Fabius Maximus lui imposa une constitution que l' on grava sur la piérre. L' inscription existait encore en 1797 parmi les ruines dela ville».

Φλαμινῖνος ἐκ Μακεδονίας εἰς τὴν ἐν Κορίνθῳ τελουμένην πανήγυριν τῶν Ἰσθμίων ἐλθών, (196) ἐπισήμως ἀνεγνώρισε τὴν αὐτονομίαν τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν διὰ κήρυκος φωνοῦντος· «Ἡ σύγκλητος ἡ Ῥωμαίων καὶ Τίτος Κοίντιος, στρατηγὸς ὕπατος, καταπολεμήσαντες βασιλέα Φίλιππον καὶ Μακεδόνας, ἀφιᾶσιν ἐλευθέρους, ἀφρουρήτους, νόμοις χρωμένους τοῖς πατρίοις, Κορινθίους, Φωκέας, Λοκρούς, Εὐβοεῖς, Ἀχαιοὺς τοὺς Φθιώτας, Μάγνητας, Θετταλοὺς Περαιβούς. (1) Τοσοῦτος δὲ ἦν ὁ ἀκράτητος ἐνθουσιασμὸς τοῦ πλήθους, ὥστε μικροῦ δεῖν διέλυον τὸν Φλαμινῖνον ἀπὸ τὰς φιλοφροσύνας, τὰς χειραψίας καὶ τὰς κραυγάς. (2) Φεῦ ! ὁποία πίστις εἰς τὴν ἐπίβουλον πολιτικὴν τῆς Ῥώμης, ἥτις διὰ τοῦ εὐήχου τούτου ἀγγέλματος τῆς ἐλευθερίας, προϋχώρει εἰς τὸ ἀνόσιον ἔργον τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος ! ! ! Πάνυ ἐπιτυχῶς περιγράφει τὴν ἀγαλλίασιν τῶν Ἑλλήνων ὁ ἱστορικὸς Πολύβιος λέγων· (ΙΗ. 46)· «Κρότου δ' ἐν ἀρχαῖς εὐθέως ἐξαισίου γενομένου, τινὲς μὲν οὐδ' ἤκουον τοῦ κηρύγματος, τινὲς δὲ πάλιν ἀκούειν ἐβούλοντο. τὸ δὲ πολὺ μέρος τῶν ἀνθρώπων διαπιστούμενον καὶ δοκοῦν, ὡς ἂν εἰ καθ' ὕπνον ἀκούειν τῶν λεγομένων διὰ τὸ παράδοξον τοῦ συμβαίνοντος, πᾶς τις ἐξ ἄλλης ὁρμῆς ἐβόα προάγειν τὸν κήρυκα καὶ τὸν σαλπιγκτὴν εἰς μέσον τὸ στάδιον καὶ λέγειν πάλιν ὑπὲρ τῶν αὐτῶν, ὡς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ, βουλομένων τῶν ἀνθρώπων μὴ μόνον ἀκούειν, ἀλλὰ καὶ βλέπειν τὸν λέγοντα διὰ τὴν ἀπιστίαν τῶν ἀναγορευομένων. ὡς δὲ πάλιν ὁ κῆρυξ προελθὼν εἰς τὸ μέσον καὶ κατασιωπησάμενος διὰ τοῦ σαλπιγκτοῦ τὸν θόρυβον ἀνηγόρευσε ταὐτὰ καὶ ὡσαύτως τοῖς πρόσθεν, τηλικοῦτον συνέβη καταρραγῆναι τὸν κρότον, ὥστε καὶ μὴ ῥᾳδίως ἂν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἀγαγεῖν τοῖς νῦν ἀκούουσι τὸ γεγονός· ὡς δέ ποτε καὶ κατέληξεν ὁ κρότος τῶν μὲν ἀθλητῶν ἁπλῶς οὐδεὶς οὐδένα λόγον εἶχεν ἔτι, πάντες δὲ διαλαλοῦντες, οἱ μὲν ἀλλήλοις, οἱ δὲ

(1) Ἐν τῷ κηρύγματι δὲν συμπεριελήφθησαν οἱ Ἀχαιοί, Αἰτωλοί, Σπαρτιᾶται καὶ Ἀθηναῖοι, καθόσον πρὸ πολλοῦ δὲν ὑπήγοντο εἰς τὴν Μακεδονικὴν δυναστείαν, οὐδὲ ἧττον καὶ οὗτοι παρέμειναν ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι. (2) Καὶ νόμισμα χρυσοῦν ἔκοψαν οἱ εὐγνωμονοῦντες πρὸς τὸν Φλαμινῖνον Ἕλληνες, μετ' οὐ πολύ.

πρὸς σφᾶς αὐτούς, οἷον εἰ παραστατικοὶ τὰς διανοίας ἦσαν. οἱ καὶ μετὰ τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς χαρᾶς μικροῦ διέρρηξαν τὸν Τίτον εὐχαριστοῦντες· οἱ μὲν γὰρ ἀντοφθαλμῆσαι κατὰ πρόσωπον καὶ σωτῆρα προσρωνῆσαι βουλόμενοι, τινὲς δὲ τῆς δεξιᾶς ἅψασθαι σπουδάζοντες, οἱ δὲ πολλοὶ στεφάνους ἐπιρριπτοῦντες καὶ λημνίσκους, παρ' ὀλίγον διέλυσαν τὸν ἄνθρωπον. δοκούσης δὲ τῆς εὐχαριστίας ὑπερβολικῆς γενέσθαι, θαρρῶν ἄν τις εἶπε διότι πολὺ καταδεεστέραν εἶναι συνέβαινε τοῦ τῆς πράξεως μεγέθους». (1)

Οἱ Αἰτωλοὶ δυσαρεστηθέντες διὰ τὴν τοιαύτην διαγωγὴν τῶν Ῥωμαίων, ἀναγνωρισάντων τὴν αὐτονομίαν τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, καὶ βλέποντες ματαιωθείσας τὰς ἐλπίδας αὐτῶν περὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἑλλάδος, περιῆλθον εἰς ῥῆξιν μετὰ τῶν Ῥωμαίων, βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Συρίας Ἀντιόχου Γ'.

Χιλιαρχῶν δὲ ὁ Μάρκος Κάτων ὑπὸ τὸν Μάνιον Ἀλίκιον συνεξεστράτευσε μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοῦ μεγάλου Ἀντιόχου, ὅστις ἐφόβισε τοὺς Ῥωμαίους ὡς οὐδεὶς ἕτερος μετὰ τὸν Ἀννίβαν. Διότι τὴν Ἀσίαν, ὅσην εἶχεν ὁ Νικάτωρ Σέλευκος, ὅλην σχεδὸν ἐξ ἀρχῆς πάλιν κυριεύσας, καὶ πολλὰ μάχιμα βαρβάρων ἔθνη ὑποτάξας, ὥρμησε νὰ πολεμήσῃ τοὺς Ῥωμαίους, οὓς μόνον ἐθεώρει ἔτι ἀξιομάχους ἐναντίον αὐτοῦ. Εὐπρεπὲς δὲ δοὺς πρόσχημα εἰς τὸν πόλεμον, τὸ νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες δὲν εἶχον τούτου ἀνάγκην, ἀλλὰ πρὸ ὀλίγου εἶχον χάριτι τῶν Ῥωμαίων γίνει ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι ἀπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν Μακεδόνων, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ πολλῶν πλοίων καὶ στρατοῦ καὶ ἐκίνει τὰς πόλεις εἰς ἀποστασίαν καὶ στάσεις. Εὐθὺς δὲ εἰς σάλον ἐνέπεσεν ἡ Ἑλλάς, καὶ ἀνεστατώθη ὑπὸ τῶν δημαγωγῶν διαφθειρομένη, ἕνεκα τῶν ἐλπίδων ἃς ἐστήριζεν ἐπὶ τοῦ βασιλέως. Ἔστειλε λοιπὸν πρέσβεις ὁ Μάνιος εἰς τὰς πόλεις. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα μέρη ἐκ τῶν ἐπαναστάντων κατέσχεν ὁ Τίτος Φλαμινῖνος ἀνευ ταραχῆς καὶ κατε-

(1) πρβλ. Πλούταρ. ἐν β. Τ. Φλαμιν. κεφ. Ι καὶ ΙΑ'.

πράϋνεν αὐτά. (1). Ὁ δὲ Κάτων τοὺς ἀπειθήσαντας καὶ ἀποστάντας Κορινθίους, Πατρεῖς καὶ Αἰγιεῖς καθυπέταξεν· (2) καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οὗτοι ἐλπίσαντες ἐκ προκαταλήψεως ὅτι τι πλέον παρ' Ἀντιόχου λήψονται, προσδὲ διαφθαρέντες ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν, παρήκουσαν τὴν διαταγὴν τῶν Ῥωμαίων. Τέλος ὁ Ἀντίοχος περιπεσὼν εἰς διάφορα στρατηγικὰ λάθη καὶ μὴ λαβὼν ἀρκοῦσαν ἐπικουρίαν παρὰ τῶν Αἰτωλῶν, ἠττήθη κατὰ κράτος περὶ τὰς Θερμοπύλας (191 π.Χ.) ὑπὸ τοῦ ρωμαίου στρατηγοῦ Γλαβρίωνος, καὶ μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ Λευκίου Κορνηλίου Σκηπίωνος κατὰ τὴν Μαγνησίαν τὴν πρὸς Σιπύλῳ τῷ 190 π. Χ. Καὶ αὐτοὶ οἱ ληστρικοὶ Αἰτωλοί, οἱ τοσάκις τὴν Πελοπόννησον φθείραντες, ὑπετάγησαν καὶ εἰρήνη αὐτοῖς ἐπεβλήθη, προσδὲ νὰ πληρώσωσι 1,000 τάλαντα καὶ νὰ τηρῶσιν εἰς τὸ ἑξῆς ἀδόλως «τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δυναστείαν τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων.»

Ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία ἤρξατο ν' ἀναλαμβάνῃ ζωήν, μετ' ἐλπίδος ἀποβλέπουσα εἰς τὸν ἐκ Κρήτης ἐπανελθόντα ἡρωϊκὸν αὐτῆς στρατηγόν, Φιλοποίμενα, εὑρόντα τὸν τύραννον τῆς Σπάρτης, Νάβιν, πολεμούμενον ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Ῥωμαίων, ὡς πειραθέντα τῷ 191 ν' ἀνακτήσῃ τὰς παραλίους πόλεις τῆς Λακωνικῆς. Ἐκλεχθεὶς δ' ἀμέσως ἀρχηγὸς κατ' αὐτοῦ ὁ Φιλοποίμην ἀπεφάσισε νὰ πολεμήσῃ αὐτὸν κατὰ θάλασσαν. Ἀλλ' οἱ Ἀχαιοὶ μὴ εἰθισμένοι πρὸς ναυμαχίας ἠττήθησαν, καί τινες τῶν Ἀχαιῶν πλέοντες μετὰ πλοίου σαθροῦ ἐκινδύνευσαν, διότι ἡ θάλασσα εἰσήρχετο εἰς αὐτὸ πανταχόθεν. Κατὰ τὸν Τίτον Λίβιον (XXXV, 26) τὸ πλοῖον τοῦτο διετρυπήθη, τὸ πλήρωμα ἠχμαλωτίσθη καὶ ὁ Φιλοποίμην μόλις ἐσώθη εἰς Πάτρας. Ἐπὶ τέλους ὁ Φιλοποίμην κατετρόπωσε τὸν Νάβιν, ὅστις ζητήσας ἐπικουρίαν παρὰ τῶν Αἰτωλῶν ἐφονεύθη παρ' αὐτῶν, ἐπιθυμούντων νὰ γίνωσι κύριοι τῆς Σπάρτης. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Σπάρτη εὑρίσκετο εἰς ταραχήν, ὁ Φιλοποίμην δραττόμενος τῆς εὐκαιρίας

(1) Πλούταρχ. ἐν 6. Τ. Φλαμ. κεφ. ΙΕ'. (2) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Μαρ. Κάτωνος κέφ. ΙΒ.

ἐπιπίπτει μετὰ δυνάμεως καὶ κατορθοῖ νὰ προσθέσῃ τὴν Σπάρτην εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν. Ὡς δὲ τοῦτο ἐγένετο, ἐφημίσθη μὲν θαυμαστῶς παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς, προσπορισάμενος αὐτοῖς τὴν ἐπισημότητα καὶ τὴν δύναμιν τοιαύτης πόλεως, διότι μικρὸν δὲν ἦτο νὰ γίνῃ ἡ Σπάρτη μέρος τῆς Ἀχαΐας· (1) ἐκέρδισε δὲ καὶ τοὺς ἀρίστους τῶν Λακεδαιμονίων ἐλπίσαντας ὅτι θέλουσιν ἔχει φύλακα τῆς ἐλευθερίας. Τὰ κατορθώματα ταῦτα τοῦ Φιλοποίμενος κρυφίως δυσηρέστουν τὸν Τίτον, ὅστις ἦτο φιλόδοξος καὶ ἠξίου, ὡς Ὕπατος Ῥωμαίων, νὰ θαυμάζηται μᾶλλον ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἢ ὁ ἀνὴρ ὁ Ἀρκάς. Ὅθεν κατὰ τὸ ἔτος 190 π. Χ. ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία συμπεριέλαβε ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον· σημειωτέον δ' ἐνταῦθα ὅτι οὐδέποτε πρότερον, κατὰ τὰς λαμπροτέρας τῆς Ἑλλάδος ἐποχάς, συνέβη ἡ τῆς Χερσονήσου ταύτης ὑπὸ μίαν κυβέρνησιν ἕνωσις. Ἀλλ' ἡ ἕνωσις αὕτη οὐδόλως συνέφερεν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, οἵτινες πάντοτε ἐν τῇ διαιρέσει καὶ ταῖς διχονοίαις ἤλπιζον ὅτι ἤθελον τύχει τοῦ ποθουμένου. Καὶ ὄντως ὅτε μετ' ὀλίγον οἱ Μεσσήνιοι ἀπέστησαν ἀπὸ τῆς συμμαχίας καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀχαιῶν ἐζήτησε παρὰ τῶν Ῥωμαίων συνδρομήν, οὗτοι ἀγερώχως ἀπήντησαν ὅτι μάλιστα εὐχαρίστως ἤθελον παρατηρήσει, ἂν οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἀργεῖοι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποστῶσι τῆς συμπολιτείας. Τότε οἱ Ἀχαιοὶ κατενόησαν ὅ,τι πρότερον ἐπὶ Ἀράτου δὲν εἶχον ἐννοήσει, διὸ καὶ ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν πικρῶς ἐψέγοντο, νὰ σώζωνται δηλ. διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν ὑποστηρίζοντες τήν τε συμμαχίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν. Ὅθεν κατὰ τῶν ἀποστάντων Μεσσηνίων ὥρμησε μετ' ὀλίγων ἀνδρῶν τῷ 183 ὁ γηραιὸς Φιλοποίμην, ἀλλ' αἰχμαλωτισθεὶς ὑπ' ἐκείνων καὶ τεθεὶς ἐν δεσμωτηρίῳ, ὑπέστη ἐκεῖ ἀταράχως τὸν διὰ δηλητηρίου θάνατον. Ὅτε δὲ περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ λόγος περιῆλθεν εἰστοὺς Ἀχαιούς, τὰς μὲν πόλεις αὐτῶν κατέλαβε κοινὴ κατήφεια καὶ πένθος. Οἱ δὲ ἐνήλικοι συνελθόντες εἰς τὴν πατρίδα τοῦ τεθνεῶτος, Μεγαλόπολιν, οὐδ' ἐπ' ὀλίγον ἀνέβαλον τὴν τιμωρίαν, ἀλλὰ τὸν

(1) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Φιλοποίμ. κεφ. ΙΕ'.

Λυκόρταν, τὸν πατέρα τοῦ ἱστορικοῦ Πολυβίου, ἐκλέξαντες στρατηγὸν εἰσέβαλον εἰς τὴν Μεσσηνίαν καὶ ἐκακοποίησαν τὴν χώραν· ἐπὶ τέλους οἱ Μεσσήνιοι παραδόντες τοὺς πρωταιτίους τοῦ θανάτου τοῦ Φιλοποίμενος ὑπετάγησαν· οἱ δ' Ἀχαιοὶ καύσαντες τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ τὰ λείψανα θέντες εἰς ὑδρίαν, ἐπορεύθησαν εἰς Μεγαλόπολιν· τὴν δὲ ὑδρίαν μόλις φαινομένην ὑπὸ τὸ πλῆθος τῶν ταινιῶν καὶ στεφάνων, ἐκόμιζεν ὁ υἱὸς τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀχαιῶν, Πολύβιος, περιστοιχούμενος ὑπὸ τῶν πρώτων τῶν Ἀχαιῶν.

Τοιαύτη ἡ τελευτὴ τοῦ Φιλοποίμενος· ἡ δὲ ἀπονεμηθεῖσα αὐτῷ προσηγορία, «ἔσχατος Ἑλλήνων» (1) ἐδήλου ὅτι οὐδένα εἶχε πλέον τῶν διανοημάτων καὶ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ διάδοχον.

Ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία ἡ τοσοῦτον ἕνεκεν ἐκείνου προαχθεῖσα καὶ φημισθεῖσα, εἰς νέας ἤδη ὑπέκυψε συμφορὰς ἕνεκα τοῦ νέου πολέμου, ὃν οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ τῶν Μακεδόνων ἐπεχείρησαν. Δηλονότι ἀποθανόντος τοῦ Φιλίππου Δ'. ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ υἱὸς αὐτοῦ Περσεύς, (171—168) ὅστις μῖσος ἀδιάλλακτον κατὰ τῶν Ῥωμαίων τρέφων, ἐπολεμήθη καὶ κατετροπώθη παρὰ τὴν Πύδναν, ὑπὸ τοῦ Λευκίου Αἰμιλίου Παύλου καὶ εἶτα αἰχμαλωτισθεὶς ἀπέθανεν ἔν τινι προαστείῳ τῆς Ῥώμης. Χίλιοι εὐγενεῖς Ἀχαιοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Πολύβιος, κατηγορηθέντες ὑπὸ ὠνίων τινῶν ῥωμαϊζόντων, ὡς δῆθεν μετὰ τοῦ Περσέως συνεννοηθέντες, ἀπήχθησαν εἰς Ῥώμην, ὅπως ἀπολογηθῶσι καὶ διεκρατήθησαν ἐκεῖ ὡς ὅμηροι ἄνευ δίκης ἐπὶ δέκα ἑπτὰ ἔτη· καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι ἀπέθανον αὐτόθι ἐλεεινοί, ὀλίγοι δὲ περὶ τοὺς τριακοσίους ἐπανεῖδον τὴν πατρίδα των, ἐν οἷς καὶ ὁ περίφημος Πολύβιος, ὅστις καὶ κατώρθωσε τὴν ἐπάνοδον (151 π. Χ.) τῇ μεσιτείᾳ τοῦ φίλου αὐτοῦ Σκηπίωνος καὶ τῶν παραινετικῶν λόγων, πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων σύγκλητον, τοῦ Μάρκου Κάτωνος (2). Ἡ διαγωγὴ αὕτη μέγα ἐπροξένησε τοῖς Ἀχαιοῖς μῖσος

(1) «Οἱ μὲν οὖν Ῥωμαῖοι τὸν Φιλοποίμενα θαυμάζοντες Ἑλλήνων ἔσχατον προσηγόρευον, ὡς μηδενὸς μεγάλου μετ' ἐκεῖνον ἐν τοῖς Ἕλλησι γενομένου. Πλούτ. ἐν β. Ἀράτου κεφ ΚΔ. (2) «Ἀναστὰς ὁ Κάτων, ὥσπερ οὐκ ἔχοντες, εἶπεν ὃ πράττομεν, καθήμεθα τὴν ἡμέραν ὅλην περὶ γεροντίων Γραικῶν ζητοῦντες, πότερον ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῖν ἢ τῶν ἐν Ἀχαΐᾳ νεκροφόρων ἐκκομισθῶσι». Πλούταρ. ἐκ β. Κάτ. κεφ. Θ.

κατὰ τῶν Ῥωμαίων· ὁ δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λυκόρτα τὴν ἀρχηγίαν ἀναλαβὼν (150) Μεγαλοπολίτης Δίαιος, ἀνὴρ οὐ πολλοῦ λόγου ἄξιος, δωροδοκηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σπαρτιάτου στρατηγοῦ, Μεναλκίδου, ἐγένετο ἀφορμὴ νέων ῥήξεων πρὸς τὴν Σπάρτην, ποθοῦσαν ἀείποτε ν' ἀποσπασθῇ τῆς συμπολιτείας. Προσέτι ὁ μετ' αὐτὸν στρατηγήσας τῶν Ἀχαιῶν Δαμόκριτος, εἷς τῶν ἐκ Ῥώμης ἐπανελθόντων ὁμήρων, μὴ ἀναμείνας τὴν κάθοδον τῆς ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς συγκλήτου διορισθείσης πρὸς διάλυσιν τῆς διαφορᾶς πρεσβείας, ὠφελούμενος δὲ καὶ ἐκ τῆς περισπάσεως τῶν Ῥωμαίων κατὰ τοῦ Ψευδοφιλίππου, αὐθαιρέτως καταλαβόντος τὸν Μακεδανικὸν θρόνον, ἐπιτίθεται κατὰ τῆς Σπάρτης. Ἀλλ' ὁ ψευδοφίλιππος, ὁ αὐτοκαλούμενος υἱὸς τοῦ Περσέως, νικᾶται ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Μετέλλου καὶ αἰχμαλωτίζεται, ἡ δὲ Μακεδονία κηρύσσεται Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία. (148). Τότε οἱ Ἀχαιοὶ ἀπελπισθέντες κατέπαυσαν τὰς ἐχθροπραξίας. Κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ 147 π. Χ. ἀφίκετο εἰς Κόρινθον ἡ πρὸ πολλοῦ ἀναμενομένη πρεσβεία, ἧς προΐστατο ὁ Αὐρήλιος Ὀρέστης. Οὗτος ἀναστὰς ἐν τῇ συνόδῳ εἶπεν, ὅτι ἡ βουλὴ τῶν Ῥωμαίων νομίζει δίκαιον οὐ μόνον ἡ Σπάρτη, ἀλλὰ καὶ ἡ Κόρινθος, τὸ Ἄργος καὶ ἡ ἐν Φθιώτιδι Ἡράκλεια καὶ ὁ Ὀρχομενὸς τῆς Ἀρκαδίας, ν' ἀποσπασθῶσι τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Τούτου ἕνεκα δυσαρεστηθέντες οἱ Ἀχαιοὶ δεινῶς ἐξύβρισαν τοὺς πρεσβευτάς· ἀλλ' οἱ Ῥωμαῖοι πόλεμον ἔχοντες κατὰ τῶν Καρχηδονίων ἔκρινον εὔλογον νὰ σιγήσωσι, καὶ κατὰ τὰ μέσα τοῦ αὐτοῦ ἔτους νέαν ἐξέπεμψαν πρεσβείαν, ὅπως αὕτη μεταπείσῃ τοὺς Ἀχαιοὺς νὰ συνδιαλαγῶσι μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσεν. Οἱ Ἀχαιοὶ τότε ἐκλέξαντες στρατηγὸν τὸν Κριτόλαον ἐπεχείρησαν τὴν προσβολὴν τῆς Ἡρακλείας, ἥτις πρώτη ἀπεσπάσθη τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Μάτην ὁ τοὺς Μακεδόνας νικήσας Μέτελλος, ἐπιεικῶς φερόμενος, προσεπάθησε νὰ πείσῃ τοὺς Ἀχαιοὺς ν' ἀποσυρθῶσιν εἰς τὰ ἴδια, ἀλλὰ μὴ εἰσακουσθεὶς ἐπῆλθε κατ' αὐτῶν καὶ κατὰ κράτος ἐνίκησεν εἰς τὴν Σκάρφειαν τῆς Λοκρίδος. Τέλος κατελθὼν εἰς Κόρινθον προέτεινεν εἰρήνην, ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ

περιορισθῇ ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία εἰς τὰς κυρίως Ἀχαϊκὰς πόλεις. Ἀλλ' ὁ διαδεχθεὶς τὸν ἀποθανόντα Κριτόλαον Δίαιος, ἀναρπάσας τὴν γνώμην τῆς ἐν Κορίνθῳ συνελθούσης νέας συνόδου, κατώρθωσε τὴν ἀπόρριψιν τῶν ἐπιεικῶν τοῦ Μετέλλου προτάσεων, προσδὲ ἀναγορευθεὶς ὑπ' ἐκείνης στρατηγὸς ἥρξατο ἐπισυνάγων διὰ τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου στρατόν, καὶ πρὸς τούτῳ εἰς τὰς πόλεις ἔγραφεν ὁδηγίας. Συγκινητικωτάτη ἐστὶν ἡ ὑπὸ τοῦ Πολυβίου(1) παρεχομένη εἰκὼν τῆς ἀθλίας καταστάσεως τῶν Πελοποννησίων καὶ ἰδίως τῶν δυσμοίρων Πατρέων, ἐνδεικνύουσα τὴν συγκίνησιν τῶν μὲν καὶ τὴν σύγχυσιν τῶν δέ, δηλονότι ἀψευδῶν μαρτυρίων τῆς προνοηθείσης αὐτῶν πανωλεθρίας. — «ἐξ ὧν συνέβαινε γίγνεσθαι τὰς πόλεις πλήρεις ἀκρισίας, ταραχῆς, δυσθυμίας. καὶ τοὺς μὲν ἀπολωλότας ἐπήνουν, τοὺς δ' ἐκπορευομένους ἠλέουν, καὶ προσκατεκλάοντο πάντες ὡς ἂν εἰ προορώμενοι τὸ μέλλον· τὴν δὲ τῶν οἰκετῶν ἀνάτασιν καὶ τὸν ἐπισυρμὸν βαρέως ἔφερον, ὡς ἂν τῶν μὲν ἠλευθερωμένων ἄρτι, τῶν δὲ λοιπῶν πρὸς τὴν ἐλπίδα ταύτην μεμετεωρισμένων. ἅμα δὲ τούτοις οἱ μὲν ἄνδρες εἰσφέρειν ἠναγκάζοντο παρὰ τὴν αὐτῶν προαίρεσιν ὅ,τι τις ἔχειν δόξειεν, αἱ δὲ γυναῖκες ἀφαιρούμεναι σφῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἰδίων τέκνων τὸν κόσμον, ὥσπερ ἐπίτηδες εἰς αὐτὸν τὸν ὄλεθρον εἰσέφερον. ἁπάντων δὲ τούτων ἐν ἑνὶ καιρῷ συμβαινόντων, ἡ τῶν κατὰ μέρος ἀεὶ προσπιπτόντων κατάπληξις ἀφῃρεῖτο τῶν ἀνθρώπων τὴν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἐπίστασιν καὶ διάληψιν, δι' ἧς ἔμελλον προνοεῖσθαι ὅτι πάντες εἰς πρόδηλον ὄλεθρον ἄγονται μετὰ τέκνων καὶ γυναικῶν. λοιπόν, οἷον ὑπὸ χειμάρρου τινὸς λάβρου προωθούμενοι καὶ φερόμενοι μετὰ βίας, ἐπηκολούθουν τῇ τοῦ προεστῶτος ἀνοίᾳ καὶ παρακοπῇ. Ἠλεῖοι μὲν γὰρ καὶ Μεσσήνιοι κατὰ χώραν ἔμειναν προσδοκῶντες τὸν ἀπὸ τοῦ στόλου κίνδυνον· οὓς οὐδὲν ἂν τῶν παρόντων ὤνησεν, εἴπερ ἐφάνη τὸ νέφος ἐκεῖνο κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς. Πατρεῖς δὲ καὶ τὸ μετὰ τούτων συντελικὸν βραχεῖ χρόνῳ πρότερον ἐπταίκει κατὰ τὴν Φωκίδα, καὶ ἦν τὸ συμβαῖνον πολλῷ

(1) Βιβλ. Μ. κεφ. 2.

τῶν κατὰ Πελοπόννησον ἐλεεινότερον» . . . . . Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει τῆς Ἑλλάδος οὔσης, «ὥστε κατὰ τὴν παροιμίαν κἂν ἐχθρὸν ἐλεῆσαι θεασάμενον τὴν τότε περιπέτειαν» (1) ἀφίκετο εἰς Κόρινθον ἐξ Ἰταλίας μεθ' ὑπερόχου στρατιᾶς ὁ δίαιος καὶ ὠμὸς Λεύκιος Μόμμιος, εἰς ὃν ἡ Ῥώμη ἀνέθηκε τὴν κατάλυσιν τοῦ Ἀχαϊκοῦ πολέμου. Οὗτος μετὰ τῆς ἀγερώχου αὐτοῦ δυνάμεως ἐπιτεθεὶς κατὰ τῶν ὑπὸ τὸν Μεγαλοπολίτην Δίαιον Ἑλλήνων εἰς τὸν Ἰσθμὸν παρὰ τὴν θέσιν Λευκόπετραν, (146) κατετρόπωσε καὶ οὕτως αὐτόθι ἐνεταφίασε τὴν ἐλευθερίαν, ἣν τοσοῦτον παταγωδῶς ὁ Φλαμινῖνος ἐν Ἰσθμίοις τοῖς Ἕλλησιν πρὸ πεντηκονταετίας ἀπένειμεν. Εἶτα εἰσελθὼν εἰς τὴν ἀφνειὸν Κόρινθον ἐπυρπόλησε πάντα τὰ οἰκοδομήματα, τοὺς δὲ κατοίκους κατέσφαξεν ἢ ᾐχμαλώτισε (2).

Φεῦ!! πάντες μετὰ ψυχικοῦ ἄλγους ἀνεμνήσθησαν τῆς ἤδη ἐκπληρωθείσης ῥήσεως τοῦ ἐχέφρονος Φιλοποίμενος,(3) λέγοντος εἴς τινα μέγα δυνάμενον παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς Ἀρισταίνετον καὶ τυφλὴν εἰς τὰς πράξεις τῶν Ῥωμαίων ὑπαγορεύοντα ὑπακοήν· «Ὦ ἄνθρωπε τί σπεύδεις τὴν πεπρωμένην [ἡμέραν] τῆς Ἑλλάδος ἐπιδεῖν ;» Ἰστέον ὅτι ἡ ταχεῖα ἀποπεράτωσις τοῦ Ἀχαϊκοῦ τούτου πολέμου, τοῦ ἀποφασίσαντος τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἐθεωρήθη καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι, ὡς εὐτύχημα, καθόσον μακροτέρα τις ἀντίστασις ἠδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ τὸν καθόλου ὄλεθρον, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πολύβιος· (4) «ἅπαντες δὲ τότε τὴν παροιμίαν ταύτην διὰ στόματος εἶχον, ὡς Εἰ μὴ ταχέως ἀπωλόμεθα, οὐκ ἂν ἐσώθημεν.» Καὶ ὄντως, κατὰ τὸν χρονογράφον Ἰ. Ζωναρᾶν, καθ' ὕστερον χρόνον ἥ τε Κόρινθος καὶ Καρχηδὼν ἀποικίαν Ῥωμαίων λαβοῦσαι, ἤνθησαν καὶ εἰς τὴν παλαιὰν ἐπανῆλθον κατάστασιν. (5)

Ὁ ὠμότατος Μόμμιος τῶν πόλεων, ὅσαι κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἐπολέμησαν, τὰ μὲν τείχη κατέλυσε καὶ τὰ ὅπλα ἀφῄρεσε, τὰ

(1) Πολυβ. Μ. 3. (2) «Καὶ ἡ μὲν Κόρινθος οὕτως ἀνάστατος γέγονε, τὸ δ' ἄλλο Ἑλληνικὸν παραχρῆμα μὲν σφαγαῖς καὶ χρημάτων ἐκλογαῖς ἐκακώθη». Ζωναρᾶς Τομ. Β. Βιβλ. Θ. 30 πρβλ. Valeii Paterculi Hist. Rom. I, 13. (3) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Φιλοποίμ. κεφ. ΙΓ'. (4) Μ· κεφ. 5. (5) Βιβλ. Θ. κεφ. 31.

δὲ δημοκρατικὰ πολιτεύματα κατήργησε καὶ ἀντικατέστησε διὰ τῆς τιμοκρατίας, ἀπηγόρευσε τὴν ἐπεργασίαν καὶ τέλος ἐπέβαλε ζημίαν ἵνα πληρώσωσιν εἴς τινας τῶν Ἑλλήνων, ὡσαύτως δὲ καὶ φόρον ἐτήσιον εἰς τὴν Ῥώμην. (1) Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Ῥωμαῖοι εὐσπλαγχνισθέντες αὐτὰς αὐτονόμους ἀφῆκαν καὶ τοὺς πλείστους ἐπαχθεῖς φόρους ἀνεκάλεσαν τῇ μεσιτείᾳ τοῦ Πολυβίου, τὴν δ' Ἑλλάδα πᾶσαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν ἀνθυπάτου ὑπαγαγόντες Ἀχαΐαν ἐκάλεσαν διότι, κατὰ Παυσανίαν, «ἐχειρώσαντο Ἕλληνας δι' Ἀχαιῶν τότε τοῦ Ἑλληνικοῦ προεστηκότων.» (2)

Ἐκ τινος δ' ἐπιγραφῆς εὑρεθείσης τῷ 1797 ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Δύμης, καὶ ὑπὸ τοῦ Βοικχίου ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Corpus Inscriptionum Graecarum» (3) δημοσιευθείσης, πληροφορούμεθα ἀφ' ἑνὸς μέν, ὅτι τὰ κατὰ τόπους ἀρχαῖα συνέδρια ἀνεσυστήθησαν καὶ σχετική τις ἐλευθερία ἀπεδόθη αὐτοῖς, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὅτι Σῶσος ὁ Ταυρομένεος γενόμενος ἀρχηγὸς στάσεως ἐνέπρησε καὶ ἠφάνισε τὰ ἐν Δύμῃ ἀρχεῖα, διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ὁποίων μεγάλως ἐνδιεφέροντο οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐν ἐκείνοις πλεῖσται ἐπιφανεῖς αὐτῶν πράξεις περιείχοντο. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀναφέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ Ἀνθυπάτου Κοΐντου Φαβίου Μαξίμου, υἱοῦ Κοΐντου, πρώτου ἴσως εἰς Ἀχαΐαν ἀποσταλέντος τοιούτου, ἔχει ὡς ἑξῆς· (4)

Ἐπὶ Θεοκόλου (5) Λέωνος γραμματέως τοῦ συνεδρίου Στρατοκλέος.

(1—2) Παυσαν. Ἀχαϊκὰ κεφ. 16, 7. «Ἔτεσι δὲ οὐ πολλοῖς ὕστερον ἐτράποντο εἰς ἔλεον Ῥωμαῖοι τῆς Ἑλλάδος, καὶ συνέδριά τε κατὰ ἔθνος ἀποδιδόασιν ἑκάστοις τὰ ἀρχαῖα καὶ τὴν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτᾶσθαι. ἀφῆκαν δὲ καὶ ὅσοις ἐπιβεβλήκει Μόμμιος ζημίαν· Βοιωτούς τε γὰρ Ἡρακλεώτας καὶ Εὐβοεῦσι τάλαντα ἑκατὸν καὶ Ἀχαιοὺς Λακεδαιμονίοις διακόσια ἐκέλευσεν ἐκτῖσαι. τούτων μὲν δὴ ἄφεσιν παρὰ Ῥωμαίων εὕροντο Ἕλληνες, ἡγεμὼν δὲ ἔτι καὶ ἐς ἐμὲ ἀπεστέλλετο. καλοῦσι δὲ οὐχ Ἑλλάδος, ἀλλ' Ἀχαΐας ἡγεμόνα οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐχειρώσαντο Ἕλληνας δι' Ἀχαιῶν τότε τοῦ Ἑλληνικοῦ προεστηκότων». (3) T. I. p. 712—713 Nº 1543. (4) πρβλ. Πολυβ. βιβλ. λϛ'. 9, 5. «. . . . . ἡ καταρχὴ τῆς συστάσεως ἐγεννήθη τοῖς προειρημένοις ἔκ τινος χρήσεως βιβλίων . . . . προβαινούσης δὲ τῆς συνηθείας καὶ τῶν ἀνακεκλημένων ἐκπεμπομένων ἐπὶ τὰς πόλεις . . . . . .» (5) Θεοκόλος ἐκαλεῖτο παρὰ Δυμαίοις, κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους, καὶ ὁ Ἐπώνυμος ἱερεύς. Boeckh Corp. Inscr. Graec. ἀριθ. 1543. πρβλ. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. Ἀθηνῶν 1859 σελ. 1819.

Κόϊντος Φάβιος Κοΐντου Μάξιμος, ἀνθύπατος Ῥωμαίων Δυμαίοις τοῖς ἄρχουσι καὶ συνέδροις καὶ τῇ πόλει Χαίρειν. τῶν περὶ Κυλλάνιον συνέδρων ἐμφανισάντων μοι περὶ τῶν συντελεσθέντων παρ' ὑμῖν ἀδικημ[ά]των, λέγω δὲ περ[ὶ] τῆς ἐμπρήσεως καὶ φθορᾶς τῶν ἀρχ[εί]ων καὶ τῶν δημοσίων γραμμάτων, ὧν ἐγεγόνει ἀρχηγὸς τῆς ὅλης συγχύσεως Σῶσος Ταυρομένεος ὁ καὶ τοὺς νόμους γράψας ὑπεναντίους τῇ ἀποδοθείσῃ τοῖς [Ἀ]χαιοῖς ὑπὸ Ῥωμαίων πολι[τείᾳ], περὶ ὧν τὰ κατὰ μέρος διή[λ]θομεν ἐν Πάτραις μετὰ τοῦ παρόν[τος] συμβουλίου· ἐπεὶ οὖν οἱ διαπραξά]μενοι ταῦτα ἐφαίνοντό μοι τῆς χειρίστης κα[τασ]τάσεως καὶ ταραχῆς κα]τάπειραν ποιούμενοι, ἡ κολαστέα ἐστίν, οὐ μόνον ἅτε τῆς πρ[ὸς ἀ]λλήλους οὖ[σ]α συναλλ[αγῆς] καὶ χρείας τῆς κατ' ἰδίαν, ἀλλὰ καὶ [τ]ῆς ἀποδεδομένης κατὰ [κ]οινὸν τοῖς Ἕλλησιν ἐλευθερίας ἀλλοτρία καὶ τῆς ἡμετέ[ρα]ς προαιρέσεως· ἐ]γώ, παρασχομένων τῶν κατηγόρων ἀληθινὰς ἀποδείξεις, Σῶσον μὲν τὸν γεγονότα ἀρχηγὸν [τ]ῶν πραχθέντων καὶ νο]μογραφήσαντα ἐπὶ καταλύσει τῆς ἀποδοθείσης πολιτείας, κρίνας ἔνοχον εἶναι, θανάτῳ παρεχώρησα ὁμοίως δὲ καὶ Φορ]μίσκον Ἐχεσθένεος, τῶν δαμιοργῶν τὸν συμπράξαντα τοῖς] ἐμπρήσασι τὰ ἀρχεῖα καὶ τὰ δημόσια γράμματα ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὡμολόγησεν· Τιμόθεον δὲ Νικία τὸμ μετὰ τοῦ Σώσου γεγονότα νομογράφον, ἐπεὶ ἔλασσον ἐφαίνετο ἠδικηκώς, ἐκέλευσα προάγειν εἰς Ῥώμην, ὁρκίσας ἐφ' [ᾧ] τῇ νουμηνίᾳ τοῦ ἐν ἐνεστῶτος ἔστ[ι] ἐκεῖ, καὶ ἐμφανίσας τῷ ἐπὶ τῶν ξένων στρατηγῷ, ὅπως ἂν [μὴ π]ρότερον, ἐπάνεισ[ι πρὸ]ς οἶκον, ἐὰν μὴ . . . . . (τὸ τέλος δὲν σώζεται).

Ὁ ἱστορικὸς κ. Κ. Παπαρρηγόπουλος εἰκάζει ὅτι ὁ ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος, ὡς «Ἀνθύπατος Ῥωμαίων,» Κόϊντος Φάβιος Κοΐντου Μάξιμος, ἦτον Ἀνθύπατος Μακεδονίας ἐπεμβαίνων εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα πολὺ πρὸ τῆς καταλύσεως τῆς Κορίνθου. «Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο μνημεῖον, λέγει ὁ κ. Παπαρρηγόπουλος, (1) εἶναι τῳόντι πολλοῦ λόγου ἄξιον ὡς

(1) Ἐν Θέμιδι. Τομ. Α'. σελ. 326—8. «Ἱστορία τοῦ Δικαίου.» Ἀθῆναι 1846.

πρός τε τὸν ἐσωτερικὸν ὀργανισμὸν τῶν πολιτευμάτων καὶ ὡς πρὸς τὴν διοικητικὴν διαδικασίαν καὶ ὡς πρὸς τὴν νομικὴν γλῶσσαν· ἀλλὰ σήμερον δὲν πρόκειται νὰ τὸ ἐξετάσωμεν εἰμὴ ὡς πρὸς τὸ ἀνὰ χεῖρας ζήτημα.

Καὶ πρῶτον : εἰς τίνα ἐποχὴν ἀνήκει ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ; Ὁ Βοίκχιος, στηριζόμενος κυρίως εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἀνθυπάτου Κοΐντου Φαβίου Κοΐντου Μαξίμου, ἀνάγει αὐτὴν εἰς τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κορίνθου 40 ἔτη, εἰκάζων ὅτι ὁ ἀνθύπατος οὗτος εἶναι, ἢ ὁ υἱὸς τοῦ Παύλου Αἰμιλίου, ὁ καὶ Αἰμιλιανὸς ἐπιλεγόμενος, ὁ ἐν ἔτει 609 ἀπὸ κτ. Ῥώμης ὑπατεύσας, ἢ ὁ Κόϊντος Φάβιος Μάξιμος Σερουϊλιανός, τὸν ὁποῖον βλέπομεν ὕπατον ἐν ἔτει 612, ἢ ὁ τοῦ Αἰμιλιανοῦ υἱὸς Κ. Φ. Μάξιμος, ὁ ἐν ἔτει 613 τὴν ὕπατον λαβὼν ἀρχήν, ἢ τέλος ὁ Κ. Φάβιος Μάξιμος Ἐβοῦρνος, ὁ ἐν ἔτει 638 ἀναδειχθεὶς ὕπατος. Ἀλλ' ἐὰν πρόκειται νὰ συμπεράνωμεν ἀπὸ μόνου τοῦ ὀνόματος, διατί νὰ μὴ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀνθύπατος οὗτος εἶναι ὁ Κόϊντος Φάβιος Μάξιμος ὁ ἐν ἔτει 744 μετὰ τοῦ Ἰούλου Ἀντωνίου τοῦ Ἀφρικανοῦ συνυπατεύσας,τοῦ ὁποίου τὴν μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Αὐγούστου τελευτὴν ἀναφέρει ὁ Τάκιτος; Ἡ εἰκασία αὕτη εἶναι πιθανωτέρα ἴσως τῶν ἄλλων κατὰ τοῦτο, ὅτι πάντες οἱ ὑπὸ τοῦ Βοικχίου ἀναφερόμενοι Κόϊντοι Φάβιοι φέρουσιν εἰς τὰ Καπιτωλικὰ τεμάχια ἴδια ἐπώνυμα (Aemilianus, Servilianus, Eburnus ὡς δῆλον ἀπὸ τὰ Fasti τοῦ Πιγίου), μόνος δὲ ὁ παρ' ἡμῶν εἰκαζόμενος καλεῖται, ὡς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἁπλῶς Μάξιμος.

Ὁ Θιρλούαλλος, μηδόλως προσέχων εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἀνθυπάτου, φρονεῖ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνανεώσεως τοῦ Ἀχαϊκοῦ συνεδρίου, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγοῦνται τὰ ἐν αὐτῇ περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τῆς ἐλευθερίας αἰνιττόμενα. Ἐπειδὴ δὲ παραδέχεται τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἀνανέωσις τοῦ Ἀχαϊκοῦ συνεδρίου ἐγένετο τῇ μεσιτείᾳ τοῦ Πολυβίου, τοῦ ὁποίου ὁ θάνατος ἀποδίδεται εἰς τὸ 120 ἔτος π. Χ., ἀνάγει ἄρα τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὰ πρῶτα 25 ἔτη τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κορίνθου. Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι καὶ ὁ Μερλέκερος. Ὁμολογῶ ὅτι ἡ εἰκασία αὕτη εἶναι εὐφυεστέρα τῆς προαναφερθείσης· ἀλλ' ἡ ὀρθότης αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ ζητήματος, ἂν τῳόντι ἡ Ἀχαϊκὴ συμμαχία ἀνενεώθη ἐπὶ τοῦ Πολυβίου· τὸ κατ' ἐμὲ δὲ ἔχω πολλοὺς περὶ τούτου δισταγμούς, τοὺς ὁποίους θέλω σᾶς ἐκθέσει ἐν τῷ ἑπομένῳ μαθήματι, συνεπαγόμενος τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀνανέωσις ἐγένετο πολὺ βραδύτερον. Τελευταῖον ὅμως, τεθείσθω πρὸς τὸ παρόν, ὅτι τὸ ἱστορικὸν τοῦτο μνημεῖον ἀνήκει εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω σχολιαστῶν παραδεχομένην ἐποχήν. Μήπως ὁ Κόϊντος Φάβιος Κοΐντου Μάξιμος, ἀναφέρεταί που ἐν αὐτῷ ὡς ἀνθύπατος Ἀχαΐας; Παντάπασιν· ἡ ἐπιγραφὴ λέγει ἁπλῶς «ἀνθύπατος Ῥωμαίων.» Οὐδὲν ἄρα κωλύει νὰ ὑποθέσωμεν αὐτὸν ἀνθύπατον Μακεδονίας, ἐπεμβαίνοντα εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα, ὅπερ ἔπραττον συνήθως οἱ Ῥωμαῖοι στρατηγοὶ πρὸς ἔθνη γείτονα ἀσθενέστερα, καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα, πολὺ πρὸ τῆς καταλύσεως τῆς Κορίνθου, ὡς καὶ σήμερον καὶ ἐν τῷ ἑπομένῳ μάλιστα μαθήματι θέλομεν ἐξηγήσει λεπτομερέστερον. Ἤδη ἀρκεῖ ἡμῖν ὅτι οὐδ' αὕτη ἡ ἰσχυροτέρα νομιζομένη τῶν μαρτυριῶν τῶν ἐπαγομένων εἰς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης, ὅτι ἡ Ἑλλὰς μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Κορίνθου, κατέστη Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία, περιέχει ἐν ἑαυτῇ ῥητὴν καὶ ἀναμφισβήτητον τούτου ἀπόδειξιν.» . . . . .

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Γενικὴ τῶν Πατρέων ἐπισκόπησις ὑπὸ ἔποψιν πνευματικῆς ἀναπτύξεως.

Ἀφηγηθέντες ἐν τοῖς πρόσθεν εἰς τίνα πολεμικὰ ἐγχειρήματα οἱ Πατρεῖς ἔλαβον μέρος καὶ κατὰ πόσον διεκρίθησαν, ἐξετάσωμεν ἤδη ἂν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν διεκρίθησαν καὶ ἐπὶ πνευματικῇ ἀναπτύξει,καθότι, κατ' Αἰλιανόν, (1) «πασῶν κολάσεων βαρυτάτη ἐν ἀμαθίᾳ καὶ ἀμουσίᾳ καταβιῶναι». Ἐπειδὴ δὲ κατὰ Στράβωνα ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ πρώτην κατέχει θέσιν ἡ ποιη-

(1) Ποικίλ. Ἱστορ. Ζ. 15.

σις, διδάσκουσα ἡμῖν μεθ' ἡδονῆς ἦθη, πάθη καὶ πράξεις, διὸ καὶ οἱ ἀρχαῖοι μόνον τὸν ποιητὴν «ἔφασαν εἶναι σοφόν» (1), διὰ τοῦτο ἐν πρώτοις ἐξετάσωμεν, ἐάν τις ποιητὴς Πατρεὺς ἀνεφάνη . . . . . Ἀλλ' ἡ ἄνευ χρονοτριβῆς λακωνικὴ ἀπάντησις ΟΥΔΕΙΣ, μαρτυρεῖ ἐναργῶς τὴν πρὸς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς φιλοσοφίας στείρωσιν τῆς πόλεως ἡμῶν.

Ἔνιοι λεπτολόγοι ἀδιστάκτως πρεσβεύουσιν ὅτι ἡ στείρωσις αὕτη προῆλθεν ἕνεκα τοῦ κλίματος, ὅπερ οὐκ ἔστι συντελεστικὸν εἰς τὴν φαντασίαν, καθὸ βαρὺ καὶ ὑγρόν. Ναὶ μὲν ἡ ποίησις ἀπέπτη τῶν εὐθαλῶν πεδιάδων καὶ ἐριβωλάκων, κατασκηνώσασα εἰς τὰ λεπτόγεια ἐκεῖνα μέρη, ἔνθα τὸν θρόνον ἀνέκαθεν εἶχον ἡ γλαυκῶπις Ἀθήνη καὶ ὁ μουσηγέτης Ἀπόλλων, ἀλλ' ἡ ἀφορμὴ αὕτη δὲν εἶναι κλιματολογική. Ἀπ' ἐναντίας ἡ ἔλλειψις αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τὰς χώρας ἐκείνας, ὅπου τὰ μέσα τῆς εὐζωΐας εἰσὶν ἄφθονα καὶ πρόχειρα. Καὶ ὄντως ἐκεῖ θρασεῖαν ἤγειρον κεφαλὴν ἡ ἡμιμάθεια καὶ ἡ πρὸς τὸ μετὰ πόνου καλὸν ἀποστροφή, παρέργως θεραπευθεισῶν τῶν Μουσῶν· τοὐναντίον δ' εἰς τὰς ἀγόνους καὶ λεπτογείους χώρας ἡ σπουδὴ τῶν τ' ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, καὶ ἡ ὅσον ἔνεστι τελεία τούτων ἐκμάθησις, κατέστησαν τὸ μόνον ἐφόδιον ἀνέτου πορισμοῦ καὶ εὐφροσύνης.

Παραιτοῦντες δὲ τὴν ποίησιν μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα κατὰ χρονολογικὴν τάξιν ἐνίων ἐπισήμων Πατρέων, καὶ δὴ πρῶτον περὶ Θεοξένου. Ὁ Θεόξενος, υἱὸς τοῦ Πατρέως Ἀχιλλέως, ἦν στωϊκὸς φιλόσοφος, διδάξας ἐν Ἀθήναις καὶ αὐτόθι θανὼν τὴν ἡλικίαν νεώτατος. Ἐπιτύμβιος δ' ἐπιγραφή, ἐν Ἀθήναις εὑρεθεῖσα, μέμνηται τούτου ὡς ἑξῆς· (2)

ΑΧΙΛΛΕΩΣΠΑΙΣ
ΣΤΩΙΚΟΣ
ΘΕΟΞΕΝΟΣ
ΕΝΤΑΥΘΑ
ΠΑΤΡΕΥΣ
ΑΛΛΑΓΑΝ
ΚΕΙΤΑΙΝΕΟΣ

Ἀχιλλέως παῖς στωϊκὸς Θεόξενος ἐνταῦθα Πατρεύς, ἀλλ' ἄγαν κεῖται νέος.

(1) Λ, 2, 3, «Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς παῖδας αἱ τῶν Ἑλλήνων πόλεις πρώτιστα διὰ τῆς ποιητικῆς παιδεύουσιν, οὐ ψυχαγωγίας χάριν δήπουθεν ψιλῆς, ἀλλὰ σωφρονισμοῦ» (2) Boeckh. Corp. Insc. Grace. T. I p. 525. ἐπιγρ. Ἀθηνῶν. ἰδιωτ. μνημ. Νº 880.

Εἰς τὴν παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Νείλου νῆσον «Μπέρμπε», ἣν Φιλὰς καλοῦσι, σώζονται ἐπ' αὐτῆς ἱερά· ἤτοι ναοὶ περικαλλεῖς τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Διονύσου μετὰ πάστάδων καὶ προπυλαίων καὶ ἑνὸς ὀβελίσκου, κτίσματα τῶν Πτολεμαίων, ἅπερ ἦρχισε Πτολεμαῖος Β'. ὁ Φιλάδελφος (284—246 π. Χ.) ὁ προαγαγὼν εἰς μεγίστην εὐημερίαν τὴν Αἴγυπτον, καὶ ἐτελείωσαν οἱ αὐτοῦ διάδοχοι. Ἀρχιτέκτων δ' αὐτῶν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς τοῦ ὀβελίσκου ἐπιγραφῆς, ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Πατρῶν Θεόδοτος Ἀγησιφῶντος. (1) Ἔχει δὲ ἡ ἐπιγραφὴ οὕτω· (2)

ΒΑCΙΛΕΩC ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ
ΘΕΟΥ ΝΕΟΥ· ΔΙΟΝΥCΟΥ·
ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟC· ΚΑΙ ΦΙΛΑ
ΔΕΛΦΟΥ· ΚΑΙ· ΤΩΝ· ΤΕΚΝΩΝ
ΤΟ ΠΡΟCΚΥΝΗΜΑ ΠΑΡΑ ΤΗ ΚΥ
ΡΙΑΙCΙΔΙ· ΚΑΙ· ΤΟΙC·CΥΝΝΑΟΙC ΘΕ
ΟΙC· ΘΕΟΔΟΤΟC ΑΓΗCΙΦΩΝΤΟC
ΑΧΑΙΟC ΑΠΟ ΠΑΤΡΩΝ ΠΕΠΟΙ ..

Βασιλέως Πτολεμαίου, θεοῦ νέου Διονύσου Φιλοπάτορος καὶ Φιλαδέλφου καὶ τῶν τέκνων τὸ προσκύνημα παρὰ τῇ κυρίᾳ Ἴσιδι καὶ τοῖς συννάοις θεοῖς Θεόδοτος Ἀγησιφῶντος Ἀχαιὸς ἀπὸ Πατρῶν πεποί[ηκεν

Ἄξιον παρατηρήσεώς ἐστιν ὅτι, τό τε διάγραμμα καὶ ἡ ἐκτέλεσις τοιούτων περιφανῶν ἔργων ὑπὸ τοῦ Θεοδότου, δηλοῦσι τὰς ἐξόχους ἐκείνου γνώσεις περὶ τὴν ἀρχιτεκτονικήν, δι' ἃς βεβαίως καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Πτολεμαίου Β'. προσελήφθη. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ὁ Θεόδοτος οὗτος ἐξετέλεσεν ἔργα καὶ ἐν τῇ Θρᾳκικῇ Καλλιπόλει, ὡς δείκνυσιν ἐπιγραφὴ μνημονεύουσα Θεοδότου. (1) «ΠΑΝΤΑ ΘΕΟΔΟΤΟΥ». Ἑπομένως ὁ ἀνὴρ οὗτος φαίνεται, ὅτι ὡς ἄλλος Ὀδυσσεὺς πολλῶν ἀνθρώπων εἶδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω.

Ἕτερος ὡσαύτως ἀρχιτέκτων ἐπίσημος Πατρεὺς ὀνόματι Δημοφῶν, ἐπὶ Πτολεμαίου Δ'. τοῦ Φιλοπάτορος (220—203 π.Χ.) φαίνεται ἐν ἐπιγραφῇ. Δηλονότι ἐν Καρνὰκ τῆς Ἄνω Αἰγύπτου (ἀρχαίαις Θήβαις) ὑπάρχουσι λείψανα ναοῦ μεγάλου, κατεσκευασμένου ἐκ γρανίτου καὶ ἔχοντος ἑκατὸν εἴκοσι κίονας πεπληρωμένους ἐκ συμβολικῶν ἱερογλυφικῶν σημείων. Ἐπὶ δὲ τοῦ

(1) Περίληψις περιηγήσεων Ποκαγοῦ Τομ. Α'. σελ. 453—454. (2) Boeckh. Cor. Insc. Grace. T. III p. 426 Νº 4899. Ἐπιγρ. Αἰγύπτου—Φιλῶν. (3) Wheler et Spon Voyage de Dalmatie etc. T. I p. 419.

ἀετώματος τῶν προπυλαίων αὐτοῦ ἀναγινώσκεται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή·

ΕΠΙ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟϹ ΚΑΙ
ΑΡϹΙΝΟΗϹ ΤΗϹ ΑΔΕΛΦΗϚ ΘΕΩΝ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΩΝ
ΑΝΑΚΑΙΝΙϹΙϹ ΤΟΥ ΝΑΟΥ . . . . ΙϹΙΔΙ ΚΑΙ
ΤΟΙϹ ϹΥΝΝΑΟΙϹ ΘΕΟΙϹ. ΔΗΜΟΦΩΝ ΑΧΑΙΟϹ ΕΚ
ΠΑΤΡΩΝ ΠΕΠΟΙΗΚΕ. (1)

Ἀλλὰ σπουδαιότερος τῶν ἀνωτέρω καὶ πολλοῦ λόγου ἄξιός ἐστιν, ὁ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἀναδειχθεὶς Μνασέας. Οὗτος χρηματίσας μαθητὴς τοῦ περιφήμου ἐκ Κυρήνης γεωγράφου καὶ γραμματικοῦ Ἐρατοσθένους, (2) καὶ σύγχρονος γενόμενος τῷ ποιητῇ Μενάνδρῳ καὶ Ἀριστέει, ὡσαύτως δὲ καὶ Ἀπολλοδώρῳ τῷ Γραμματικῷ, ἤκμασεν ἐπὶ Πτολεμαίου Ζ'. Εὐεργέτου ἢ Κακεργέτου Φύσκωνος. (145—114 π. Χ). Μαθητεύων δὲ τῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διδάξαντι Ἐρατοσθένει, ἐπὶ πολὺν χρόνον αὐτόθι διέτριψε μελετῶν παρὰ τῇ περιφήμῳ τῶν Πτολεμαίων βιβλιοθήκη, ἧς τὰ πολυάριθμα καὶ σπουδαῖα συγγράμματα ἔλαβεν ὑπ' ὄψει, διὰ τὴν συγγραφὴν παντοίων ἔργων του. Συνέθεσε «Περίπλουν ἢ Γεωγραφικὴν περιήγησιν», ἧς τὰ μέρη πραγματεύεται ὑπὸ διαφόρους τίτλους, οἷον Εὐρωπαϊκὰ (3) ἢ περὶ τῆς Εὐρώπης, περὶ Λιβύης κλπ· προσέτι συνέγρα-

(1) Ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλοπάτορος καὶ Ἀρσινόης τῆς ἀδελφῆς Θεῶν Φιλοπατόρων ἀνακαίνισις τοῦ ναοῦ . . . Ἴσιδι καὶ τοῖς συννάοις Θεοῖς. Δημοφῶν Ἀχαιὸς ἐκ Πατρῶν πεποίηκε. (2) Σουΐδας ἐν λέξει Ἐρατοσθένης. Ἡ σχολὴ τοῦ Ἐρατοσθένους ἐπηγγέλλετο τὴν ἀνίχνευσιν τῶν ὅσωνοί παρῳχημένοι αἰῶνες εἶχον καταλίπει εἰσμνημεῖα φιλολογικὰ καὶ τεχνικά, προσδὲ εἰς παραδόσεις ἱστορικὰς καὶ μυθολογικάς. Πολλοὶ συγγραφεῖς τῆς σχολῆς ταύτης, ὡς ὁ ἐξ' Ἰλίου Πολέμων, ὁ ἐκ Κυζίκου Νέανθος, καὶ ὁ ἐκ Κυρήνης Φιλοστέφανος, παρεδέχθησαν τὸ σύστημα τοῦ περιγραφικοῦ ὁδοιπορικοῦ καὶ ἔλαβον τὸ ὄνομα τοῦ περιηγητοῦ. Ὁ Μνασέας ὑπῆρξεν εἷς τῶν μάλα πεπαιδευμένων καὶ ἐπιμελῶν περιηγητῶν, ἀλλ' ὑπό τινων αὐστηρῶς κρινόμενος, θεωρεῖται ἧττον κριτικός. Περιηγήθη τὴν Εὐρώπην, Ἀσίαν καὶ Ἀφρικήν, ἀλλ' ἐποιήσατο κακὴν χρῆσιν τῆς ὕλης, ἣν συνέλεξε μετὰ φροντίδος καὶ ἐπλήρωσε τὰ βιβλία του ἐκ διηγήσεων μυθολογικῶν, ἑρμηνευθεισῶν κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Εὐημέρου, ἐν χρήσει τότε ὂν παρὰ τοῖς φιλομαθέσι τῆς Ἀλεξανδρείας. (3) Schoell. Hist. de la Litter. Grec. prof. III. p. 390. Ὁ τύπος «Εὐρωπαϊκός—Εὐρωπαϊκά,» ἐτύγχανεν ἄγνωστος τοῖς μέχρι Μνασέου ἀρχαίοις, καὶ πρῶτος ὁ Μνασέας ἐχρήσατο τῷ τύπῳ τούτῳ. Εὐρώπια Εὐριπίδ. Ἴων. 1557. πρβλ. Σουΐδ. Εὐρώπιον κλίμα κλπ.

ψε Δελφικῶν χρησμῶν συναγωγήν, Γεωργικά, Περὶ εἰδῶν τῶν ἰχθύων, καὶ ἄλλα συγγράμματα, ὧν τὰ πολλὰ ἦσαν σύμμικτα ἐκ τῆς μυθολογικῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἅτινα ὑπ' ὄψει ἔλαβον πολλοὶ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων, οἷον ὁ Πλίνιος, (1) ὁ Πλούταρχος, (2) ὁ Ἀθήναιος (3) καὶ ἄλλοι (4).

Ἔν τινι ἐπιγραφῇ εὑρεθείσῃ ἐν Κερκύρᾳ (5) ἐγκεχάρακται τὸ ὄνομα τοῦ Μνασέου ὡς υἱοῦ Ἀθηνίωνος, μετὰ βραχείας μέν, ἀλλὰ καὶ λίαν κολακευτικῆς βιογραφίας, ἐξ ἧς πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Μνασέας οὐ μόνον τὴν μυθολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν καὶ μαθηματικὴν γεωγραφίαν ἐγνώριζε, προσδὲ καὶ τὴν βίβλον τοῦ Ὁμήρου, καὶ ὅτι τέλος ἐν τῇ νήσῳ τῶν Φαιάκων, τεσσαρακοντούτης καὶ τὰ μάλα ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκτιμώμενος ἠρέμα τὸν βίον ἐτελεύτησε, καταλιπὼν υἱὸν νεαρώτατον τοὔνομα Εὔνομον, εἰς ὃν καὶ τὴν ἰδίαν ἐδίδαξε τέχνην. Ἔχει δὲ ἡ ἐπιγραφὴ ὡς ἑξῆς·

ΟΔΙΤΑ ΒΑΙΟΝ ΣΑΜΑΤΙ ΣΤΑΘΕΙΣ ΠΑΡΑ
ΜΑΘΟΙΣ ΚΕΝ ΑΤΡΕΚΕΙΑΝ ΙΣΘΙ Δ' ΩΣ ΠΑΤΡΟΣ
ΑΘΗΝΙΩΝΟΣ ΟΥΝ ΤΑΦΗΣΙ ΚΛΗΖΕΤΑΙ
ΚΑΙ ΜΝΑΣΕΑΝ ΑΥΔΑΣΟΝ ΟΥΝΟΜΑ· ΦΘΙΤΟΥ
ΚΑΙ ΓΝΩΘΙ·ΜΥΘΟΥΣ ΟΙΣ ΣΟΦΩΣ ΕΤΕΡΠΕΤΟ
Α ΜΕΝ ΤΑ ΚΟΣΜΟΥ ΣΕΜΝΑ ΚΑΙ ΔΙ' ΑΣΤΕΡΩΝ

(1) Lib. XXXVII c. 2. (2) Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος κεφ. λζ. (3) Σχολ. εἰς Ἀθήναιον Βιβλ. Β'. 6, Δ'. 158, Ζ'. 301. Η', 331 (4) Σχολιαστ Πινδάρ. Ὀλυμ. Ι'. καὶ Πυθ. Δ'. Σχολ. Θεοκρίτ. Εἰδ. Α'. Ἡσύχ. ἐν Βαρκαίοις ὄχοις· «ὡς Μνασέας ἐν τοῖς περὶ Λιβύης.» Αἰλιαν. περὶ φύσ. τῶν ζώων 295, 26 Joseph. contr 'Appian. Arnobii Lib. III. cap. XXXVII adversus Gentes. Ἀρποκρατίων ἐν λέξ. Σαβοί. Φώτιος ἐν λέξ. Σαβοί, «Μνασέας δὲ ὁ Πατρεύς, . . .» ἐν λέξ Πύθου Χελιδόνος «... ὡς Μνασέας ὁ Πατρεὺς ἐν τῷ περίπλῳ.» ἐν λέξ. Ζάμολξις καὶ λεξ. Πραξιδίκη καὶ λεξ. Ὑμεῖς ὦ Μεγαρεῖς. «ἱστορεῖ δὲ Μνασέας ὅτι Αἰγιεῖς οἱ ἐν Ἀχαΐᾳ καταναυμαχήσαντες Αἰτωλοὺς καὶ λαβόντες πεντηκόντορον αὐτῶν δεκάτην Πυθοῖ ἀνατιθέντες ἡρώτων τίνες κρείττονες εἶεν τῶν Ἑλλήνων. . .» πρβλ. Vossium de Historicis Graecis καὶ Βιογραφ. ἐν Nouvelle Biographie Générale par. M.M. Firmin Didot frères Tom 35. p. 710. Τ' ἀποσπάσματα τοῦ Μνασέου συνέλεξεν ὁ M. C. Muller ἐν Fragmenta Historicorum Graecorum (edit Didot) T III p. 149. (5) Ἀνδρ. Μουστοξύδου Delle cose Corciresi Nº CVI. Vol. I p. 294—7· πρβλ. Boeckh.Corp. Inscr. Graec. T. III p. 36 Nº 1907. Ἐπιγρ. Κερκύρας. καὶ Λόγιον Ἑρμῆν ἔτ. 1812 σελ. 46.

ΔΙ[ΗΛΘ]Ε ΤΑΝ ΠΥΡΩΠΟΝ ΑΙΘΕΡΟΔΡΟΜΩΝ
[ΚΕΛΕΥΘΟΝ Α ΔΕ] ΚΑΙ ΓΕΩΜΟΡΟΝ ΤΕΧΝΑΝ
ΓΡΑΜΜΑΙΣΙΝ ΙΧΝΕΥΤΕΙΡΑΝ ΕΥ [ΔΑ]ΕΝ ΔΕ[Τ]ΟΙ
ΚΑΤΕΙΔ' ΟΜΗΡΟΥ ΔΕΛΤΟΝ ΑΣ ΕΝΙ ΠΤΥΧΑΙΣ
Ο[ΤΕ]ΠΛΑΝΑΤΑΣ ΕΣΤΙ ΛΑΡΤΙΟΥ ΓΟΝΟΣ
ΚΑΙ ΜΗΝΙΣ Α[ΙΑ]ΚΙΔΑΟ ΤΩΝ ΕΠ' ΑΤΡΕΚΕΣ
Δ[Η]Θ' ΕΞ ΑΠΑΝΤΩΝ ΕΣΘΛΟΝ ΛΡΑΤΟ ΚΛΕΟΣ.
ΝΕ[Ο]Ν Δ' ΕΝ ΑΚΜΑ ΚΟΥΡΟΝ Ω ΠΟΡΕΝ ΤΕΧΝΑΝ
ΟΝΥ[Μ] ΕΥΝ]ΟΜΟΝ ΛΙΠΩΝ ΜΕ [ΤΕ]ΤΡΩΚΟΝΤΑ ΔΗ
ΥΠ' ΑΛΙΩ ΠΛΕΙΩΝΑΣ ΕΙΣΙΔΩΝ ΦΑΟΣ
ΠΟΘΕΙΝΟΣ ΑΣΤΟΙΣ ΤΑΝΔ' ΥΠΗΛΥΘΕ ΧΘΟΝΑ.

Διαβάτα, σταθεὶς ὀλίγον παρὰ τὸ μνῆμα ἤθελες μάθει τὴν ἀλήθειαν. Μάθε ὅτι ὁ ἐν τῷ τάφῳ φημίζεται διὰ τὸν πατέρα Ἀθηνίωνα, καὶ εἰπὲ τὸ ὄνομα τοῦ τεθνεῶτος Μνασέαν. Καὶ γνώρισον τοὺς μύθους, εἰς τοὺς ὁποίους αὐτὸς σοφῶς ἐτέρπετο. Ποῦ μὲν τὰ τοῦ σύμπαντος σπουδαῖα καὶ διὰ τῶν ἀστέρων, τῶν ἐν τῷ αἰθέρι διατρεχόντων τὴν διάπυρον ὁδόν, ἐγνώρισε· ποῦ δὲ καὶ τὴν τέχνην τὴν ἀνιχνεύουσαν καὶ διὰ τῶν γραμμῶν διαιροῦσαν τὴν γῆν, καλῶς ἐξέμαθε· προσδὲ καὶ τὴν βίβλον τοῦ Ὁμήρου, εἰς τὰς πτυχὰς τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἡ περιπλανωμένη γενεὰ τοῦ Λαέρτου καὶ καὶ ἡ ὀργὴ τοῦ Αἰακίδου. Ἐξ ὅλων δὲ τούτων ἀληθῶς τῳόντι ἀγαθὴν ἀπέκτησε φήμην. Νεαρώτατον δ' ἐμὲ μείρακα, τοὔνομα Εὔνομον, εἰς ὃν τὴν ἰδίαν ἐδίδαξε τέχνην, καταλιπών, καὶ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἐμβλέψας ποθητὸς εἰς τοὺς πολίτας, ὑπεισῆλθε τήνδε τὴν γῆν.

Μεταγενέστεροί τινες συγγραφεῖς, π.χ. ὁ Σέλλ καὶ ὁ Ἀββᾶς Βαρθελεμῆς καὶ τὸν μοναδικὸν τοῦτον τῶν Πατρῶν συγγραφέα, Μνασέαν, ἠμφισβήτησαν, ἂν ἐκ Πατρῶν ἢ ἐκ Πατάρων τῆς Λυκίας κατήγετο· ἀλλὰ πᾶσα περὶ τούτου ἀμφιβολία αἴρεται ἕνεκα τῆς ῥητῆς παρ' ἀρχαίοις συγγραφεῦσι μνείας, ὅτι ἐκ Πατρῶν τῆς Ἀχαΐας κατήγετο (1).

(1) Ὁ Pouqueville ἀναφέρει ὅτι Πατρεῖς τινες γέροντες διεβεβαίωσαν αὐτὸν περί τινος ἐπιγραφῆς εὑρεθείσης ἔξω τῆς πόλεως, (κατὰ τὴν ὁδὸν Ἁγ. Ἀθανασίου) καὶ ἀναφερούσης τὸ ὄνομα τοῦ Πατρέως Μνασέου.

Περαίνοντες δὲ τὸ περὶ τῶν Πατρέων ὑπὸ ἔποψιν πνευματικῆς ἀναπτύξεως κεφάλαιον, ἀνάγκη ἐν βραχυλογίᾳ νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Φιλοποίμενος, ὅστις ὑπερβαλλόντως ἐμόχθησεν ὑπὲρ τῆς στρατιωτικῆς ἀγωγῆς τῶν νέων τῶν Ἀχαιῶν, οἱ Πατρεῖς μᾶλλον τὸν Ἄρην ἢ τὴν Ἀθηνᾶν ἐθεράπευσαν. Τοῦτο γίγνεται δῆλον ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Τίτου Λιβίου, (2) ὅτι οἱ Πατρεῖς, οἱ Δυμαῖοι καὶ οἱ Αἰγιεῖς ἦσαν ἄριστοι σφενδονῆται, διὸ καὶ ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς ἐν Κεφαλληνίᾳ Σάμης προσεκλήθησαν ἐπίκουροι κατὰ τῶν Ῥωμαίων. «Ἑκατὸν σφενδονῆται ἐξ Αἰγίου, Πατρῶν καὶ Δύμης προσεκλήθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Σάμης· διότι ἐκ παίδων οὗτοι ἐξησκοῦντο εἰς τὸ νὰ ἐκσφενδονίζωσι μεγάλους λίθους, μεμιγμένους μετ' ἄμμου, εἰς τὴν θάλασσαν, γυμναζόμενοι εἰς τὰς παραλίας των, καὶ ἦσαν ἀνώτεροι τῶν κατοίκων τῶν (παρὰ τὴν Ἱσπανίαν) Βαλεαρίδων νήσων». Ἱστέον ὅτι καθ' ἅπασαν τὴν δισχιλιετῆ σχεδὸν δουλείαν (146 π. Χ.—1821 μ. Χ.) οὐδέποτ' ἐν Πάτραις ἠλήθευσε τὸ Ῥωμαϊκὸν λόγιον «fiunt oratores, poetae nascuntur», ἀλλὰ πάντοτε «fiunt industrii, mercatores nascuntur». Κατὰ δὲ τὴν ἀντίθετον γνώμην, ἣν ἐν τοῖς πρόσθεν δὲν παρεδέχθημεν, ὁ ἐκ τοῦ Παναχαϊκοῦ πνέων θυμοφόρος ἀὴρ καὶ ἡ ἐκ τῆς ἔναντι Πλευρῶνος καὶ Χαλκίδος ἰοδοῦχος αὔρα δὲν ἐνέπνεον, οὐδ' ἀνεδείκνυον Ἀνακρέοντας καὶ Θεοκρίτους, ἀλλ' ὀπαδοὺς τοῦ κερδῴου Ἑρμοῦ, διακρινομένους ἐπὶ πλούτῳ καὶ εὐδαιμονίᾳ. Ἀλλὰ τίς ἡ διαφορὰ ἐν τοῖς σημερινοῖς ὑλικοῖς χρόνοις μεταξὺ ποιητῶν καὶ βιομηχάνων, ῥητόρων καὶ ἐμπόρων; Μήπως ὁ βιομήχανος, ὁ οὐ σμικρὰν τῇ πολιτείᾳ παρέχων πρόσοδον καὶ τῇ κοινωνίᾳ ὠφέλειαν, δὲν εἶναι ποιητικώτερος τοῦ ὄντως ποιητοῦ, οἰστρηλατουμένου μόνον καὶ μόνον, ὅπως εἰκονίσῃ ἀπορρῶγας τοῦ Παρνασσοῦ ἢ νηρηΐδας τοῦ Ἀχελῴου; Ἢ ὁ ἔμπορος δὲν κέκτηται ἀρκοῦσαν ῥητορικὴν δεινότητα, ὅπως πείσῃ ἡμᾶς περὶ τῆς στερεότητος τοῦ ὑφάσματός του, οἵαν ὁ Πλάτων, ἐν τοῖς μεταξὺ Σωκράτους καὶ Γοργίου διαλόγοις, ἀνα-

(2) XXXVIII, 7, 29.

γνωρίζει εἰς ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα; Ἀναμφιλέκτως ὅμως ἐκ τῶν ὀλίγων γεωργῶν, βιομηχάνων καὶ ἐμπόρων συντηρεῖται καὶ ὁ δαιμόνιος ποιητὴς καὶ ὁ ἀκαταγώνιστος ῥήτωρ, (ἐξαιρουμένων τῶν εὐφραδῶν τοῦ ἡμετέρου βουλευτηρίου), τὰ ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς Ἑσπερίας ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κατασκήπτοντα σμήνη νομικῶν, ἰατρῶν, φιλολόγων κλπ· τέλος αὐτὴ ἡ πολιτεία καὶ ὁ ἀνώτατος ταύτης ἄρχων. Ὅθεν ὀλίγη προσοχή, ὀλίγη βοήθεια εἰς τοὺς υἱοὺς ἐκείνους τῆς προόδου καὶ τῆς παροχῆς, καὶ οὐχὶ κατάθλιψις δι' ἐπαχθῶν φόρων, τιθεμένων μάλιστα ἐπὶ τῇ ἀναιδεῖ προφάσει, ὅτι ἀνάγκην χρημάτων ἔχομεν, ὅπως προασπίσωμεν τὰ δικαιώματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἄνευ τῆς εὐπορίας τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἡ λέξις Ἑλληνισμὸς εἶναι κενὴ ἅμα καὶ γελοία, πλὴν φεῦ! σκόπιμον ἐπιχείρημα τῶν ἐραστῶν τῆς ἀρχῆς, πρὸς εὔηχον βαυκάλημα τῶν ἁπλουστέρων.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους. Μιθριδατικὸς πόλεμος. Ἐμφύλιοι Ῥωμαίων πόλεμοι. Διάφοροι ἐπιφανεῖς Ῥωμαῖοι. Αὐτοκράτωρ Αὔγουστος. Τὰ κατ' αὐτὸν μέχρι Κλαυδίου.

Οἱ Ῥωμαῖοι κύριοι γενόμενοι τῆς Ἑλλάδος ἤρξαντο δραστηρίως ἐπιχειροῦντες τὴν κατάκτησιν ὁλοκλήρου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου καὶ μετ' οὐ πολὺ κοσμοκράτορες ἐκλήθησαν. Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς (1) σαφῶς ἀναφέρει τὴν πρόοδον τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς· «Προύβαινεν ἀεὶ δουλουμένη τὸ ἀντίπαλον· ταῦτα δὲ

(1) Ῥωμαϊκ. Ἀρχαιολογ. Βιβλ. Α. σελ. 11—12.

πέντε καὶ τετταράκοντα πρὸς τοῖς ἑπτακοσίοις ἔτεσίν ἐστιν εἰς ὑπάτους, Κλαύδιον Νέρωνα τὸ δεύτερον ὑπατεύοντα, καὶ Πίσωνα Καλπουρνον, οἳ κατὰ τὴν τρίτην ἐπὶ ταῖς ἐννενήκοντα καὶ ἑκατὸν Ὀλυμπιάσιν ἀπεδείχθησαν· ἐξ οὗ δὲ ὅλης ἐκράτησαν Ἰταλίας, καὶ ἐπὶ τῶν ἁπάντων ἀρχὴν ἐθάρρησε προελθεῖν, ἐκβαλοῦσα μὲν ἐκ τῆς θαλάσσης Καρχηδονίους, οἳ πλείστην ἔσχον ναυτικὴν δύναμιν, ὑποχείριον δὲ λαβοῦσα Μακεδονίαν, ἣ τέως ἐδόκει μέγιστον ἰσχύειν κατὰ γῆν, οὐδὲν ἔτι ἀντίπαλον ἔχουσα οὔτε βάρβαρον φῦλον, οὔτε Ἑλληνικόν, γενεὰν ἑβδόμην ἤδη τὴν ἐπ' ἐμοῦ διαμένει παντὸς ἄρχουσα τόπου». Τὴν δὲ κατάκτησιν ὁλοκλήρου, ὡς προείπομεν, τοῦ γνωστοῦ κόσμου, ὤφειλον οἱ Ῥωμαῖοι εἰς τὴν ἀγνότητα τῶν ἠθῶν καὶ εἰς τὴν λιτότητα τοῦ βίου· καὶ ὄντως ὅτε τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα ἦσαν ἁγνὰ καὶ ἁπλᾶ, τὸ Ἑλληνικὸν φῦλον, ὡς καὶ τὸ Ῥωμαϊκόν, προώδευον εἴς τε τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, ἅμα δὲ ταῦτα παρέλυσαν, τότε καὶ τὰ φῦλα ταῦτα κατέπεσαν οἰκτρῶς. Ὁ Ἀππιάνὸς ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀναφέρει ἐν ἀκριβείᾳ περὶ τοῦ βίου τῶν Ῥωμαίων ὡς ἑξῆς(1)· «Τὰ δὲ Ῥωμαίων μεγέθει τε καὶ εὐτυχίᾳ διήνεγκε δι' εὐβουλίαν καὶ χρόνον· ἔς τε τὴν παράκτησιν αὐτῶν ἀρετῇ καὶ φεροπονίᾳ καὶ ταλαιπωρίᾳ πάντας ὑπερῆραν, οὔτε ταῖς εὐπραγίαις ἐπαιρόμενοι, μέχρι βεβαίως ἐκράτησαν, οὔτε συστελλόμενοι ταῖς συμφοραῖς· ὧν γε καὶ δύο μυριάδες ἀνδρῶν ἐνίοτε, μιᾶς ἡμέρας, καὶ ἑτέρας τέσσαρες ἀπώλλυντο, καὶ ἄλλης πέντε· καὶ περὶ τῆς πόλεως αὐτῆς πολλάκις ἐκινδύνευον. Καὶ λιμοί τε καὶ λοιμοὶ συνεχεῖς καὶ στάσεις, ὁμοῦ πάντα ἐπιπίπτοντα, οὐκ ἀπέστησε τῆς φιλοτιμίας ἕως ἑπτακοσίοις ἔτεσι κακοπαθοῦντες τε καὶ κινδυνεύοντες ἀγχωμάλως τὴν ἀρχὴν εἰς τόδε προήγαγον καὶ τῆς εὐτυχίας ὤναντο διὰ τὴν εὐβουλίαν».

Τὰς Πάτρας, τὸ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους, φοβερὰ ἐμάστιζε πενία, ἀλλ' ὅμως ἡ ὑγιεινὴ καὶ εὐπρόσιτος τοποθεσία των, ὡς ἀποβάθρα διὰ τὰ ἐξ Ἰταλίας ἐρχόμενα πλοῖα, ἠγγυᾶτο ἔτι

(1) Ἐν προοίμ. ἱστορ. σελ. 9.

συρροήν τινα (1). Καὶ ὄντως ἡ οἰκτρὰ αὕτη τῶν Πατρῶν κατάστασις, ἤρξατο μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἐκλείπουσα, ἕνεκα τῆς παγιωθείσης εἰρήνης. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ εἰρήνη διεσπάσθη μετ' οὐ πολύ· καὶ κατὰ τὸ ἔτος 89 π. Χ, ἀρξαμένου τοῦ πολέμου τοῦ βασιλέως τοῦ Πόντου Μιθριδάτου, ἀνδρὸς ἰσχυροῦ τὸ σῶμα καὶ μοχθηροῦ τὴν καρδίαν, ἀποφασίσαντος νὰ ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Ἀσίας τοὺς Ῥωμαίους, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Βοιωτοὶ ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, τῇ ἐνθαρρύνσει τῶν ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἑλλάδα ἀποσταλέντων περιφήμων στρατηγῶν, Ἀρχελάου καὶ Μιτροφάνους. Κατὰ δὲ τὴν μεταξὺ τῶν ἐκ τῆς Μακεδονίας ἐπελθόντων Ῥωμαίων, καὶ τῶν τοῦ Ἀρχελάου δυνάμεων περὶ τὴν Χαιρώνειαν συγκροτηθεῖσαν τριήμερον μάχην, ὑπῆρχον μὲν Λακεδαιμόνιοι καὶ Ἀχαιοὶ (Πατρεῖς κ. λ. π.) ἐπίκουροι τοῦ Μιθριδατικοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ἅμ' ἀναχωρήσαντος τούτου ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλ' ἡ μετ' οὐ πολὺ ἐμφάνισις τοῦ Σύλλα, (87 π. Χ.) εἰς ὃν ἡ Ῥώμη ἀνέθηκε τὸν κατὰ τοῦ Μιθριδάτου ἐν Ἑλλάδι πόλεμον, ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τρόμον καὶ ἐπανήγαγεν εἰς τὴν πρώτην ὑποταγὴν τὰς ἀποστάσας πόλεις. Καὶ δὴ παρ' Ἀππιανῷ (2) βλέπομεν, ὅτι ὁ Σύλλας ἄγων πέντε τέλη Ἰταλικοῦ στρατοῦ καὶ ἱππεῖς ἑξακισχιλίους καὶ ἄλλους τινὰς ἐκ Πελοποννήσου καὶ Μακεδονίας προσλαβών, ἅπαντας εἰς τέσσαρας μυριάδας, ἔπλευσεν ἐπὶ τὰς Πάτρας ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς, καὶ ἐκ Πατρῶν εἰς Βρεντέσιον μὲ χιλίας ἑξακοσίας ναῦς. Οὐ πολὺ δὲ ὕστερον τῆς ὑπὸ τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου καταστροφῆς τῆς Ἑλλάδος, πειραταί, ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὁρμώμενοι, ἐλεηλάτουν τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον εἰσπλέοντες, μεγάλας διέπραττον δηώσεις εἰς τὰς Ἀχαϊκὰς πόλεις, Πάτρας, Αἴγιον, κ.λ.π. ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ περιφήμου τῶν Ῥωμαίων στρατηγοῦ, Πομπηΐου, ὅστις τοὺς μὲν πλείστους ἐκ τῶν πειρατῶν ἐκείνων συνῴκισεν εἰς τὴν Δύμην (3) χηρεύουσαν τότε κατοίκων,

(1) Cicero. Epist. ad. fam. VII 28, XVI 4,5,6 ad Att. V 9, VII 2. (2) Περὶ ἐμφυλ. πολέμ. Βιβλ. Α'. 76—80. (3) Στράβων Βιβλ. Η'. σ. 388.

γῆν δὲ πολλὴν καὶ ἀγαθὴν ἔχουσαν, (67 π. Χ.) τοὺς δὲ λοιποὺς διέσπειρεν εἰς τὰς διαφόρους τῆς Κιλικίας πόλεις, ἐνιδρύσας μάλιστα εἰς Σόλους, οἵτινες τότε μετωνομάσθησαν Πομπηϊούπολις.(1)

Μεταξὺ δὲ τοῦ ἀνωτέρω μνησθέντος Πομπηΐου καὶ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, (2) συνέβη ὁ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἐμφύλιος πόλεμος, ὅστις ἀπέβη ὑπὲρ τοῦ δευτέρου, ἡττηθέντος κατὰ κράτος περὶ τὰ Φέρσαλα τῆς Θεσσαλίας (6 Ἰουνίου 48 π. Χ.) τοῦ πρώτου, μεθ' οὗ συνεμάχουν ὅλοι οἱ Πελοποννήσιοι, οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. Ὅθεν ἐπέμφθη εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῆς μάχης ὑπὸ τοῦ Καίσαρος, ὁ στρατηγὸς Καλῖνος, ὅστις καὶ ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν Πατρῶν προκαταληφθεισῶν ὑπὸ τοῦ ὀπαδοῦ τοῦ Πομπηΐου, Κάτωνος τοῦ νεωτέρου, ἐλθόντος αὐτόθι ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Κρίσσης. Τέλος ἀμαχητεὶ ὁ Καλῖνος κατέλαβε τὰς Πάτρας, διότι τὸν ἐκεῖ ὄντα Κάτωνα μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν κατεφόβισε, (3) καὶ ἠνάγκασε νὰ διευθυνθῇ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, ὁπόθεν διὰ Κερκύρας κατέπλευσεν εἰς τὸν Ὑδροῦντα τῆς Ἰταλίας. (4)

Μετὰ τὰ συμβεβηκότα ταῦτα καὶ τῆς καταπτώσεως τῆς πρώτης ἐν Ῥώμῃ τριανδρίας, συνέστη δευτέρα ἀπὸ τὸν νέον Καίσαρα Ὀκτάβιον, τὸν Ἀντώνιον καὶ τὸν Λέπιδον τῷ 43 π. Χ.(5) Ἀλλὰ μετά τινα ἔτη, διχονοησάντων τοῦ Ἀντωνίου καὶ τοῦ Ὀκταυίου, ἐπῆλθεν ὁ τελευταῖος τῶν Ῥωμαίων ἐμφύλιος πόλεμος. Ὁ Ἀντώνιος, ὅστις διὰ τῆς μετὰ τοῦ Ὀκταυίου διανομῆς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἔσχε διὰ κλήρου τὴν Ἑλλάδα, κατελθὼν ἐξ Ἰταλίας ἐπὶ πλεῖστον ἐν αὐτῇ διέτριψεν, ἐκπληρῶν τὰς ἐπιθυμίας του καὶ τὰς πόλεις κακοποιῶν, ὡς μὴ δυναμένας νὰ παραδοθῶσι τῷ υἱῷ τοῦ Πομπηΐου Σέξτῳ· καὶ ἄλλα δὲ πολλὰ ἐξε-

(1) Πλούταρχος ἐν βίῳ Πομπηΐου κεφ. ΚΗ'. (2) Julii Caesaris de bello civile 111. (3) Δίων Κάσσιος 314, 57. (4) Cicer. Epist. XI. c. 51. (5) «Μετὰ τὸ τελευτῆσαι τὸν Καίσαρα Γάϊον Ἰούλιον ἐπελέξατο ἡ σύγκλητος Ῥωμαίων τὸν Αὔγουστον Ὀκτάβιον τὸν συγγενέα τοῦ Καίσαρος καὶ τὸν Ἀντώνιον τὸν τοῦ Λύγούστου γαμβρὸν ἐπὶ ἀδελφῇ καὶ Λέπιδον καὶ ἐγένοντο οἱ τρεῖς τριουμβιράτορες.» Χρον. Πασχάλη. 360.

διητήθη παρὰ τὰ πάτρια, καὶ Διόνυσον νέον ἑαυτὸν ἐκάλει καὶ παρὰ τῶν ἄλλων ὀνομάζεσθαι ἤθελεν. Ἐκ δὲ τῆς Κερκύρας ἀποπλεύσας ὁ Ἀντώνιος εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀφίκετο ἀποβιβασθεὶς εἰς τὰς Πάτρας (32 π. Χ.), καὶ ἐνταῦθα παρεχείμασε, τοὺς δὲ στρατιώτας ἔπεμψεν εἰς διάφορα μέρη. Προσέτι ὁ Καῖσαρ Ὀκταύϊος ἀνήχθη μὲν ἐκ Βρεντεσίου καὶ ἐπελθόντος χειμῶνος παρημποδίσθη ἐπ' ὀλίγον, ἀλλ' ὕστερον ἐξέπλευσεν. Ὁ δὲ Ἀντώνιος μαθὼν τὴν ἄφιξιν τοῦ Καίσαρος ἔπλευσε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἰς τὸ Ἄκτιον καὶ δὲν ἠγωνίσθη μὲν εὐθύς, καί τοι τοῦ Καίσαρος παντὶ τρόπῳ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον προκαλοῦντος, ἀκροβολισμοῖς δὲ μόνον ἐπὶ πλείστας ἡμέρας ἐχρήσατο, μέχρις οὗ συνήθροισε τὰ στρατεύματα. Ἀλλ' ὁ Καῖσαρ εἰς τε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μακεδονίαν ἔπεμψε στρατόν, ἵνα πρὸς ἐκεῖνα μετενέγκῃ καὶ ἄκοντα τὸν Ἀντώνιον, καὶ ὁ τοῦ Καίσαρος ναύαρχος, Ἀγρίππας, ἐπιπλεύσας αἰφνιδίως κατὰ τῆς Λευκάδος καὶ τῶν ἐν αὐτῇ σκαφῶν ἐκράτησε νικήσας ἐν ναυμαχίᾳ τὸν Κόϊντον Νασίδιον, καὶ τὰς Πάτρας ἐκυρίευσε καὶ τὴν Κόρινθον ἐπολιόρκησε (1). Κατὰ δὲ τὴν περὶ τὸ Ἄκτιον γενομένην ναυμαχίαν, τὴν 2αν Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 31 π. Χ, ἡττήθη κατὰ κράτος ὁ Ἀντώνιος καὶ πρώτη ἡ Κλεοπάτρα τραπεῖσα εἰς φυγὴν ἐσώθη, παρακολουθουμένη καὶ ὑπὸ τοῦ παχέος αὐτῆς, κατὰ Σαικεσπῆρον, στρατιώτου Ἀντωνίου. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον οἱ πλείονες τῶν Ἑλλήνων συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Ἀντωνίου, εἰς καταπιέσεις καὶ στρατολογίας ὑποβληθέντες, ἀλλ' ὁ νικητὴς Ὀκταύϊος, ὁ δικαίως εἶτα κληθεὶς Augustus ἤτοι σεβαστός, δὲν ἐτιμώρησεν αὐτοὺς διὰ τοῦτο, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ὀλίγους, οἵτινες εἶχον βοηθήσει αὐτόν, ἐδείχθη λίαν ἐλευθέριος.

Ὅτε ὁ Ἀντώνιος διέτριβεν ἐν Πάτραις, καθὰ ἐν σελ. 62 εἴδομεν, κατεκάη ὑπὸ κεραυνοῦ ὁ ναὸς τοῦ Ἡρακλέους, οὐ μακρὰν τῆς ἀκροπόλεως τῶν Πατρῶν κείμενος, καὶ τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο ὡς ἀπαίσιον σημεῖον, οἰκτρὰν τὴν τοῦ Ἀντωνίου τύχην προμηνύον, ἐξελή-

(1) Ζωναρᾶς Βιβλ. Ι'. 23 καὶ 29. Δίων Κάσσιος 610, 64, 613, 19. πρβλ. καὶ Vall. Paterculum Lib. II. cap. 84, 3.

φθη. (1) Ὡσαύτως μετὰ τοῦ Ἀντωνίου διέτριβεν ἐν Πάτραις καὶ ἡ ὡραιοτάτη καὶ εὐαίσθητος τῶν Αἰγυπτίων βασίλισσα, Κλεοπάτρα, ἣν μεγάλως οἱ Πατρεῖς ἐτίμησαν, κόψαντες μάλιστα πρὸς τιμὴν αὐτῆς καὶ νόμισμα, φέρον ἐπιγραφὴν «ΒΑCΙΛΙCCΑ ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ» (2). Προσέτι καὶ ἀνάγλυφον μικρόν, τὴν Κλεοπάτραν παριστάνον καθημένην ἐπὶ θρόνου καὶ τεινουσαν τὴν δεξιὰν χεῖρα εἰς τὸ ἀπαίσιον κάνιστρον, ἐν ᾧ ὁ ἰοβόλος ὄφις, ὁ τὴν ἄβρὰν αὐτῆς χεῖρα δήξας, πρό τινων ἐτῶν (1870) ἀνευρέθη ἐν τῇ Ἄνω πόλει καὶ ἀνάρπαστον γέγονε. Γνωστόν ἐστιν ὅτι, ὁ μὲν Ἀντώνιος ηὐτοκτόνησε διὰ ξίφους, ἡ δὲ Κλεοπάτρα ὑπ' ἀσπίδος, εἴδους φαρμακεροῦ ὄφεως, δηχθεῖσα, ἠρέμα τὸν βίον ἐτελεύτησεν (3).

Αἱ Πάτραι ἔτεινον ὀσημέραι εἰς παρακμήν, καὶ ἤθελον τέλεον ἐξαφανισθῆ, ἐὰν δὲν ἐπελαμβάνετο αὐτῶν, μετὰ τὴν ἐν Ἀκτίῳ ναυμαχίαν καὶ νίκην αὐτοῦ, ὁ Ὀκταύϊος Καῖσαρ Αὔγουστος, ὅστις εἴτε διὰ τὴν ὡραίαν καὶ πρὸς ἐμπορίαν κατάλληλον τοποθεσίαν των, ὡς καὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν Ἰταλίαν γειτνίασιν, ἢ καὶ δι' ἄλλον ἴσως ἄδηλον σκοπόν (4), ἀπεφάσισε νὰ τὰς ἀνεγείρῃ καὶ καταστήσῃ λαμπράς, διότι ἐντελῶς εἶχον ἐρημωθῆ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, κατὰ τοὺς ἐμφυλίους κατ' ἐξοχὴν πολέμους. Ἀναντιρρήτως αἱ Πάτραι, διαρκουσῶν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ταραχῶν, ἕνεκα τῆς τοποθεσίας των, ἐπροτιμῶντο ὡς σημεῖον διαβάσεως ὑπὸ στρατῶν καὶ στόλων. Καὶ δὴ ὁ Θεοδοσιανὸς πίναξ, εἰς τὴν πρώτην σειρὰν τῶν γεωγραφικῶν ἐγγράφων, δείκνυσι στρατιωτικὴν ὁδὸν ἀρχομένην ἐκ Μεγάρων καὶ εἰς Δύμην περατουμένην, διὰ τῆς Κορίνθου, Σικυῶνος, Αἰγείρας, Αἰ-

(1) Πλούταρ. ἐν β. Ἀντων. κεφ. Ξ'. (2) ὅρα «Νομίσματα αὐτονομ.» ἀριθ. 28. ἐν σελ. 91. (3) Πλούταρχ. ἐν β. Ἀντων. κεφ. ΟΣΤ'. καὶ ΠΣΤ'. πρβλ. Horatii Carm. Lib. I. v. 37. (4) Βεβαιοτέρα ἐστὶν ἡ γνώμη τοῦ Μοντεσκίου (Considérat. sur la grand. et la decad. des Romains) λέγοντος ὅτι ὁ Αὔγουστος συνέστησε μόνιμα ναυτικὰ καταστήματα. Ἐπειδὴ δὲ πρὸ αὐτοῦ οἱ Ῥωμαῖοι δὲν εἶχον διαρκῆ στρατεύματα τῆς ξηρᾶς, δὲν εἶχον μήτε θαλάσσια. Ὅθεν πρώτιστον ἀντικείμενον τῶν στόλων τοῦ Αὐγούστου ἦν ἡ ἀσφάλεια τῆς νηοπομπίας καὶ ἡ μετὰ τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ βασιλείου συγκοινωνία. Ὅθεν αἱ Πάτραι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐχρησίμευσαν καὶ ὡς ναυτικὸς σταθμός.

γίου καὶ Πατρῶν (1). Ἀποφασίσας λοιπὸν ὁ Αὔγουστος ν' ἀνεγείρῃ τὰς Πάτρας, διέταξε τοὺς περὶ τὸ Ἄκτιον λαμπρῶς ἀγωνισθέντας παλαιοὺς στρατιώτας (Veterani), (2) οἵτινες χρώμενοι τῷ ἐπιχορηγηθέντι δικαιώματι, κατέλαβον τὴν πόλιν καὶ χώραν αὐτῶν μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Ῥίου, (3) ἠρήμωσαν καὶ κατέστρεψαν τὰς ἀπέναντι πόλεις τῆς Αἰτωλίας καὶ τοὺς κατοίκους μετήγαγον εἰς τὴν νέαν Ῥωμαϊκὴν ἀποικίαν, ἥτις ἐκλήθη «*Colonia Augusta Aroe Patrensis*». ἤτοι, Ἀποικία Αὐγουσταία Ἀρόη τῶν Πατρέων. Ὁ Στράβων, σύγχρονος τῷ Αὐγούστῳ γενόμενος, ἀναφέρει περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων οἰκίσεως τῶν Πατρῶν οὕτω· «Ῥωμαῖοι δὲ νεωστὶ μετὰ τὴν ἀκτιακὴν νίκην ἵδρυσαν αὐτόθι τῆς στρατιᾶς μέρος ἀξιόλογον, καὶ διαφερόντως αὕτη εὐανδρεῖ νῦν ἀποικία Ῥωμαίων οὖσα.» (4) Ἐκ τῆς σπουδαίας ταύτης μαρτυρίας τοῦ Στράβωνος ἐξάγομεν ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι οἱ τὰς Πάτρας καταλαβόντες Ῥωμαῖοι συνεποσοῦντο εἰς τριάκοντα χιλιάδας ψυχάς, ἐξαιρουμένων τῶν ἐξ ἄλλων γειτονικῶν πόλεων ἐνταῦθα μετενεχθέντων κατοίκων. Βεβαίως αἱ φράσεις τοῦ Στράβωνος «ἵδρυσαν αὐτόθι τῆς στρατιᾶς μέρος ἀξιόλογον» — «καὶ διαφερόντως αὕτη εὐανδρεῖ.» — οὐδὲν ἕτερον δηλοῦσιν ἢ ὅτι μέγας τῷόντι ἀριθμὸς Ῥωμαίων ἀποίκων ἀπεστάλη εἰς Πάτρας· καὶ ἐπειδὴ ὁ μεγαλήτερος ἀριθμὸς ἔν τισι πρότερον ἄλλοθι συσταθείσαις ἀποικίαις ἀνῆλθεν εἰς τριάκοντα χιλιάδας, προστιθέντες ἑτέρας δέκα χιλιάδας, αὐτόχθονας καὶ ἐπήλυδας, λέγομεν ὅτι ὁ πληθυσμὸς ἀνῆλθεν εἰς τὰς τεσσαράκοντα χιλιάδας.

(1) Διήρχετο ἄνωθι τοῦ χωρίουΜποζαΐτη,ὡς τοῦτο ἐδείκνυεΛατινικὴ ἐπιγραφή,αὐτόθι εὑρεθεῖσα καὶ φέρουσα τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῆςVia Militaria.V.M.Αὕτη δυστυχῶς δὲν σώζεται νῦν.(2)Ἀναμφιβόλως πρῶτοι οἱ στρατιῶται τῆς 22 λεγεῶνος κατέλαβον τὴν χώραν,χαράξαντες δι' ἀρότρου,ὑπὸ δύοβοῶν συρομένου,τὰ ὅρια τῆςἀποικίας· καὶ πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὁ ἀριθμὸς τῆς λεγεῶνος XXII μετὰ τῶν Ῥωμ.στρατιωτικῶν σημάτων, ἐν πλείστοις τοῖς ὕστερον νομίσμασιν, ἐγκεχάρακται. (3) Λέγεται ὅτι ὁ Αὔγουστος, μετὰ τὴν ἐν Ἀκτίῳ ναυμαχίαν, ἤγειρεν ἐν Ῥίῳ ἀψίδα θριαμβευτικήν, ἧς τὰ ἐρείπια εἶδεν ὁ M. de Vautremy ἐπὶ τῆς παραλίας, 1200 μέτρ. ἐντεῦθεν τοῦ φρουρίου Ῥίου. Isambert. Itineraire del'Orient. p. 366. (4) «Ἔστι δέ τις καὶ πρὸς τῇ Καλυδῶνι λίμνη μεγάλη, ἣν ἔχουσιν οἱ ἐν Πάτραις Ῥωμαῖοι.» (δηλ. ἰχθυοτροφεῖα). Στράβ. Η'. 460.

Ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῶν Πατρῶν ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τοῦ Αὐγούστου, ὅστις ἐξόχως εὐηργέτησε ταύτας διὰ πλουσίων καὶ γενναίων δωρεῶν (1) ἀνταξίων αὐτοκράτορος, φιλοτιμηθεὶς ἵνα πράξῃ πᾶν ὅ,τι ἐφικτὸν πρὸς καλλωπισμὸν τῆς πόλεως καὶ πρὸς εὐημερίαν τῶν πολιτῶν. Ἡ Δύμη, αἱ Φαραὶ καὶ ἡ Τριταία κατέστησαν φόρου ὑποτελεῖς τοῖς Πατρεῦσιν, (2) ὁμοίως δὲ καὶ αἱ τρεῖς πόλεις τῆς Λοκρίδος, Μυωνία, Οἰάνθεια καὶ Ναύπακτος, ἤτοι ἡ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν χώρα ἐξαιρέσει τῆς Ἀμφίσσης. (3)

Προσσυνώκισε δὲ ὁ Αὔγουστος καὶ τοὺς ἐκ Ῥυπῶν Ἀχαιοὺς διατάξας νὰ κατεδαφίσωσι τὰς Ῥύπας· (4) προσὸ' ἐπανήγαγεν ἐκ τῶν πολισμάτων, Μεσάτιν, Ἄνθειαν, Βολίναν, Ἀργυρᾶν καὶ Ἄρβαν τοὺς ἄνδρας, οἵτινες,· ὡς προείδομεν, ἡττηθέντες ὑπὸ τῶν Γαλατῶν ἐν Αἰτωλίᾳ, εἶχον καταφύγει εἰς αὐτὰ πρὸς εὕρεσιν ἐργασίας· προσέτι ἔδωκεν εἰς μόνους τοὺς Πατρεῖς, ἐξ ὅλων τῶν Ἀχαιῶν, τὸ προνόμιον τοῦ νὰ ὦσιν ἐλεύθεροι· καὶ τέλος καὶ ἄλλα γέρα, ὅσα οἱ Ῥωμαῖοι ἐνόμιζον πρέπον ν' ἀπονέμωσιν εἰς ἀποίκους.

Περίεργος ἦτον ἡ τάξις τῶν πόλεων, ὅσαι ἐλάμβανον τὰ τῶν ἀποίκων δίκαια· δηλονότι ἐξωμοιοῦντο κατά τε τὸ πολίτευμα καὶ τὰ προνόμια μὲ τὰς ἐν τῇ Ἰταλίᾳ πόλεις, τῶν ὁποίων οἱ πολῖται ἐθεωροῦντο πλέον ὡς πολῖται αὐτῆς τῆς Ῥώμης. Ἡ μόνη διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν ἦτον, ὅτι αἱ ἀποικίαι ἦσαν συνήθως ὑποκείμεναι εἰς τὸν προσωπικὸν καὶ τὸν ἔγγειον φόρον, τοῦ ὁποίου αἱ Ἰταλικαὶ πόλεις ἦσαν ἀπηλλαγμέναι. Ἐξαιρετι-

(1) Ὅρα σελ. 59., 64, 74,ἀρχαιολογ. τῆς πόλεως Πατρῶν. πρβλ. Παυσαν. Ἀχαϊκ. Ζ'. κεφ. 18 § 5—7 (2) Παυσαν. Ἀχαϊκ. κεφ. 17 § 3. 22 § 1 καὶ 4. (3) Παυσαν. Φωκικὰ Βιβλ. 1. κεφ. 38 § 5. «Πλὴν δὲ Ἀμφίσσης, ὑπ' Ἀχαιῶν οἱ ἄλλοι Πατρέων ἄρχονται βασιλέως σφίσι δόντος Αὐγούστου». (4) Ῥύπαι καὶ Ῥύπες, πόλις μία ἐκ τῶν δώδεκα τῆς Ἀχαϊκῆς συμμαχίας κειμένη οὐ πόρρω τῆς θαλάσσης καὶ ἀπέχουσα τοῦ Αἰγίου ὅσον 30 σταδίους δυτικῶς, μικρὸν ὑπὲρ τὴν λεωφόρον. Ὁ περιηγητὴς Παυσανίας τὰ ἐρείπια μόνον εἶδε τῶν Ῥυπῶν. Τὸ πολίχνιον Ἐρινεὸν μετὰ τοῦ λιμένος αὐτοῦ περιεῖχετο ἐν τῇ Ῥυπικῇ χώρᾳ. Θουκιδ. Βιβλ. Ζ'. κ. 34. Ἀφοῦ αἱ Ῥύπαι κατεδαφισθεῖσαι ἔμειναν ἀοίκητοι, τὴν γῆν αὐτῶν διεμοιράσθησαν οἱ Αἰγιεῖς καὶ Φαραιεῖς. Ἐκ τῆς Ῥυπίδος χώρας, κατὰ Στράβωνα, κατήγετο ὁ Μύσκελλος ὁ οἰκιστὴς τῆς πόλεως Κρότωνος. Στράβ. Η. σ. 387—Σκύμν. Χῖος στ. 324.

κῶς δὲ αἱ Πάτραι καὶ ἡ Νικόπολις ἦσαν ἀτελεῖς· ἄδηλον δέ, ἂν καὶ ἡ Κόρινθος, ἀποικία Ῥωμαϊκὴ ἐπὶ Ἰουλίου Καίσαρος,(Laus Julia Corinthus) ἦτον ἀτελής.

Λυπηρὸν τῇ ἀληθείᾳ ἐστὶν ὅτι ἐνῷ αἱ Πάτραι καὶ ἡ Νικόπολις τοσούτῳ λαμπρῶς ἀνιδρύοντο, ἡ λοιπὴ Ἑλλάς, ἐκτὸς εὐαρίθμων αὐτῆς πόλεων, οὐδὲν ἕτερον παρίστα ἢ τὴν εἰκόνα εὐρέος τάφου παρελθόντος μεγαλείου. «Magnarum rerum magna sepulcra vides». (1) Ἐξ ὅσων δ' ἀναφέρει ὁ Παυσανίας, ὡς καὶ ἐκ πολλῶν ὑφισταμένων ἔτι Ῥωμαϊκῶν λειψάνων, ἐξάγεται ὅτι ἡ ἀποικία τοῦ Αὐγούστου ἐξετάθη ἐπὶ τῆς πεδιάδος πρὸς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος αἱ Πάτραι, διὰ τῆς ἰδιαζούσης προστασίας τοῦ Αὐγούστου καὶ ἐνίων διαδόχων αὐτοῦ, κατέστησαν λαμπραὶ (2) καὶ πολυάνθρωποι, λαμπρότεραι ἴσως καὶ αὐτῆς τῆς Κορίνθου· ἀλλὰ καθὼς ἡ Κόρινθος οὕτω καὶ αἱ Πάτραι ταχέως ἐξελληνίσθησαν. (3)

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τοῦ Αὐγούστου, αἱ Πάτραι ἤρξαντο δεικνύουσαι σημεῖα ἐμπορικῆς κινήσεως.(4)Κατὰ δὲ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους οὐδὲ κἂν μνεία περὶ ἐμπορίου δύναται νὰ γίνῃ, οὐ μόνον ἐν Πάτραις, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ὅλῃ, καθόσον οἱ Πελοποννήσιοι καὶ ἐν τῇ χερσονήσῳ αὐτῶν καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, δὲν ἠσπάσθησαν ἐξαιρέτως τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς ἐμπορικὰς χειροτεχνίας, θηρεύοντες οὕτω δι' αὐτῶν τὴν εὐτυχίαν καὶ τὸν πλοῦτον. Ἐπροτίμων ἐν γένει τὴν γεωργίαν, πιστοὶ γενόμενοι ὀπαδοὶ τοῦ Ἡσιόδου, κηρύξαντος εὐτυχεῖς τοὺς μὴ ἐλπίζοντας τὰ μέσα τοῦ βίου διὰ τῆς ναυτιλίας. «Οὐδ' ἐπὶ νηῶν νείσονται, καρπὸν δὲ φέρει ζείδωρος ἄρουρα». Ὁ Κικέρων οὐ πολὺ πρὸ τοῦ Αὐγούστου ἀκμάσας, ἀναφέρει τὰς Πάτρας ὡς πόλιν ἐμπορικήν, ἐν ἐπιστολῇ πρός τινα ἐν Ῥώμῃ φίλον του Ἀκίλιον ἐχούσῃ οὕτως· «ὁ Μ. Κούριος, ὅστις ἐμπορεύεται ἐν

(1) Petrone Fragm. poet. ch. Hinstin op. laud. p. 203. (2) Tum Lustrata Ephyre, Patraeque et regia Pleuron. Stat. Theb. I. (3) Κ. Παπαρ. Ἱστ. Ἑλ. Ἔθν. Τομ. Β. σελ. 458. (4) Κυρίως αἱ Πάτραι ἤκμασαν, ὡς πόλις ἐμπορικὴ κατὰ τὸν Βον μ. Χ. αἰῶνα, ὡς ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὀψόμεθα.

Πάτραις, διὰ πολλοὺς καὶ μεγάλους λόγους ἀγαπᾶται ὑπ' ἐμοῦ καὶ διότι παμπαλαία φιλία ὑφίσταται μεταξὺ ἐμοῦ καὶ ἐκείνου, ἀφ' ὅτου εἰσῆλθον εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἐν Πάτραις, καὶ ἄλλοτε πρότερον καὶ ἐσχάτως κατὰ τὸν θλιβερὸν τοῦτον πόλεμον, ὁ οἶκος ἐκείνου ὁλόκληρος ὑπῆρξε δι' ἐμὲ ἀνοικτός. Τοῦτον, ἐὰν ἦτον ἀνάγκη, μετεχειριζόμην ὡς ἐδικόν μου». (1) Ὁ Κούριος, ὅστις ἦν χιλίαρχος, βλέπων ὅτι αἱ ὑποθέσεις του ἦσαν ἐν ἀταξίᾳ μετὰ τὸν πόλεμον τῆς Σικελίας, ἐπορεύθη καὶ ἐξήσκησε τὸ ἐμπόριον εἰς τὰς Πάτρας. Προκειμένου δ' ἐνταῦθα περὶ τοῦ Κικέρωνος, (104—44 π. Χ) περὶ οὗ ἐν τοῖς πρόσθεν δὲν ἐποιησάμεθα λόγον, λέγομεν ὅτι οὗτος διέμεινεν ἐν Πάτραις καὶ ἀσθενήσας ἰάθη ὑπὸ τοῦ Πατρέως ἰατροῦ, Ἀσκλάπωνος, ὃν εἰς Ῥώμην μεταβάντα, συνίστησιν εἴς τινα αὐτόθι φίλον του καλούμενον Σέρβιον. «Τὸν Ἀσκλάπωνα, Πατρέα ἰατρὸν μεταχειρίζομαι οἰκείως, καὶ τούτου καὶ ἡ οἰκειότης ὑπῆρξε μοι τερπνή, καὶ ἡ τέχνη προσέτι τῆς ὁποίας πεῖραν ἔλαβον ἐν τῇ νόσῳ τῶν ἐμῶν, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης καὶ εὐνοίας εὐαρέστησέ με. Τοῦτον λοιπὸν συνιστῶ εἰς σὲ καὶ δέομαί Σου,ὅπως ἐπιμεληθῇς, ἵνα ἐννοήσῃ ὅτι ἐγὼ σπουδαίως ἔγραψα περὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἡ ἐμὴ σύστασις μεγάλην ὠφέλειαν παρέσχεν αὐτῷ. Ἔσεται δέ μοι τοῦτο πολὺ ἀρεστόν». Ἀλλ' ὁ Κικέρων ἐπισκεφθεὶς τὰς Πάτρας ἐν καιρῷ παρακμῆς, ἤτοι τοὐλάχιστον πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν τῆς ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ἀνεγέρσεως αὐτῶν, δὲν φαίνεται εὐχαριστηθεὶς ἐκ τοῦ συνόλου τῆς πόλεως, καθὰ πρὸς τὸν προμνησθέντα Κούριον γράφει, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, διότι ἐνοστάλγει διὰ τὴν Ῥώμην, ἣν συγκρίνων μὲ τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς Πάτρας, εὑρίσκει καθ' ὅλα ὑπερτέραν. «Ἡ Ῥώμη ἦτον ἁρμοδιωτέρα εἰς τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ εἰς τὴν τέρψιν, ἢ ὁλόκληρος ἡ Πελοπόννησος καὶ αἱ Πάτραι».(2)Τίς ἀρνεῖται τοῦτο ; Ἀναμφιβόλως ἂν δὲν ἔκυπτε τὴν κεφαλὴν εἰς τὸν δολοφόνον Ἐρέννιον ὁ Κικέρων, καὶ ἔβλεπεν ἤδη τὰς Πάτρας πόλιν ἀνθηρὰν ῥωμαίων ἀποίκων, ἀλλοίαν ἤθελενἐκφέρει γνώμην.

(1) Cicer. Lib. XVI. épist. 1. (2) Libr VII. epist 28.

Αἱ Πάτραι, καθὸ πόλις ἐλευθέρα, ἦσαν αὐτοδιοίκητοι, ἤτοι εἶχον τὰς δημοσίας αὐτῶν συνελεύσεις, τὴν σύγκλητον αὐτῶν ἢ Δημοτικὸν σῶμα καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν· ἀλλ' ἐπὶ τῶν πράξεων αὐτῶν τίς δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι δὲν ἐξηπλοῦντο αἱ πτέρυγες τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ἀετοῦ; Ὁ δὲ ἐν Πάτραις, κατὰ τοὺς πρώτους Ῥωμαϊκοὺς χρόνους καὶ ἐπὶ Αὐγούστου ἔτι (1) τὴν ἕδραν του ἔχων ἐπίτροπος τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, ὃν οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν στρατηγὸν ἢ ἀνθύπατον, ποινικὴν φαίνεται ὅτι ἐξήσκει δικαιοσύνην. Οὗτος εἶχε παρ' ἑαυτῷ τρεῖς βοηθοὺς καλουμένους παρέδρους ἢ πρεσβευτὰς (consulares provinciae), ὡσαύτως ταμίαν πρὸς εἴσπραξιν τοῦ προσωπικοῦ καὶ ἐγγείου φόρου ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων, καθόσον, ὡς προείδομεν, αἱ Πάτραι ἦσαν ἀτελεῖς.

Ὁ Αὔγουστος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπεσκέφθη δὶς τὰς Πάτρας· (2) τὸ μὲν κατὰ τὴν ἀνέγερσιν (31 π. Χ.) τὸ δὲ κατὰ τὸ ἔτος 21 π. Χ, ὅτε μάλιστα περιηγήθη τήν τε Ἑλλάδα καὶ Ἀσίαν. Τέλος ἐτελεύτησεν ἐν Νώλῃ τῆς Καμπανίας τῷ 14 ἔτει μ. Χ.

Ἐπὶ Αὐγούστου καὶ Τιβερίου ἤκμασεν ὁ ποιητὴς μύθων Δομήτιος Φαῖδρος, ὅστις συνέγραψε λατινιστί. Ἐπιγραφὴ δὲ πρὸς τιμὴν τούτου, εὑρέθη ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ ναοῦ τῆς Κυβέλης, ἔχουσα οὕτω· (3)

ΔΟΜΙΤΙΟΥ ΦΑΙΔΡΟΥ
ΤΗΝ CΗΝ ΕΥΝΟΙΑΝ ΚΑΙ
ΠΙCΤΙΝ ΦΑΙΔΡΕ ΚΛΛΟΥ
ΝΤΕC ΕΝ ΒΟΙΩΤΗC ΜΕΤ
ΡΟΙC ΟΥ ΠΟΤΕ ΠΑΥCΟΜ
ΕΘΑ.

Μετὰ τὸν Αὔγουστον ἐβασίλευσεν ὁ Τιβέριος, (14—37 μ.Χ.) ὅστις ἀπήλλαξεν ἐπί τινα χρόνον τὰς βαρέως πιεζομένας καὶ μάτην διαμαρτυρομένας, Ἀχαΐαν καὶ Μακεδονίαν, ἀπὸ τὴν ἀπεριόριστον ἐξουσίαν τοῦ ἀνθυπάτου, καὶ ἐπέτρεψεν ἀμφοτέρων

(1) Βραδύτερον ἐν Κορίνθῳ. (2) Τὰ πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου κοπέντα νομίσματα βλέπε ἐν σελ. 92. (3) Boeckh. Corpus Inscriptionum Graecarum N° 1553.

τὴν διοίκησιν εἰς τὸν Γερμανικόν, (1) προσδὲ εἰς τὸ ὑπὸ σεισμοῦ ἱκανῶς βλαφθὲν Αἴγιον παρεχώρησε τριῶν ἐτῶν ἀτέλειαν. Εἰ δέ τι, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ τε καὶ τῶν μετ' αὐτὸν αὐτοκρατόρων, σπουδαῖον γεγονὸς ἔλαβε χώραν, ἀφορῶν τὰς Πάτρας, ἀγνοοῦμεν, καθόσον, ὡς ὀρθῶς ἱστορεῖ ὁ Δίων Κάσσιος, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν βασιλέων κατέστη δύσκολος ἡ ἱστοριογραφία. Ἔκτοτε τὰ πάντα κατέστησαν μυστήρια, ὅλα τὰ ἐπίσημα τῶν ἐπαρχιῶν ἔγγραφα εἰσήγοντο εἰς τὸ ἰδιαίτερον τῶν Αὐτοκρατόρων γραφεῖον καὶ οὐδὲν ἐγίνετο γνωστόν, παρ' ὅ,τι ἡ αὐθάδεια τῶν τυράννων δὲν ἠθέλησε νὰ κρύψῃ, ἢ ὅ,τι οἱ ἱστορικοὶ συνεπέραινον. Οὐδὲν ἧττον ὁ Τιβέριος, Καλλιγούλας (37—41 μ.Χ.) καὶ Κλαύδιος (41—54 μ. Χ.) τὴν Αὐγουσταίαν ἀποικίαν ἐσεβάσθησαν, εἰ καὶ οὐδὲν αὐτῇ προσέφερον δώρημα, ὡς μαρτυροῦσι τὰ μετὰ φειδοῦς, ὑπὸ τῶν Πατρέων πρὸς τιμὴν ἐκείνων, κοπέντα νομίσματα. (2) Ἀλλ' ἐπὶ Κλαυδίου μέγα τῳόντι τὴν ἱστορίαν τῶν Πατρῶν λαμπρύνει γεγονός, ἡ ἐνταῦθα ἔλευσις τοῦ μαθητοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πρωτοκλήτου τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ, Ἀνδρέου, οὗ τὸν ἐνάρετον βίον καὶ τὴν πάνσεπτον πολιτείαν εἰς τὸ ἀμέσως ἑπόμενον κεφάλαιον ἐκτενῶς πραγματευθησόμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας.

(Βίος καὶ πολιτεία αὐτοῦ).

Σωσίπατρος. Λουκᾶς ὁ Εὐαγγελιστής.

Ὁ Ἀπόστολος ἦν ἐκ τῆς μικρᾶς καὶ ἀσήμου πολίχνης τῆς Ἱερουσαλὴμ Βισθαϊδᾶ (Ἁλιάδος), ἁλιεὺς τὸ ἐπάγγελμα (3), υἱὸς τοῦ Ἰωνᾶ, ἁλιέως, καὶ ἀδελφὸς τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων, Πέτρου· μαθὼν δὲ ὅτι ὁ Πρόδρομος Ἰωάννης ἐκήρυττε τὴν μετάνοιαν ἐν Ἰουδαίᾳ, παρέστη αὐτῷ μετὰ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὕστερον δὲ προσῆλθον καὶ εἰς τὸν Ἰησοῦν λέγοντες «Ῥαβ-

(1) Tac. An. I, 76. «Achaïam ac Macedoniam, onera deprecantes, laevari in praesens proconsulari imperio, trandique Caesari placuit.» (2) Τιβερίου 1, Καλλιγ. οὐδέν, Κλαυδίου 3. (3) Ματθ. δ'. 28. Ἰωαν. α. 44.

βί,» ἤτοι Διδάσκαλε, ποῦ μένεις ; ὁ δὲ Χριστὸς ἀπεκρίθη αὐτοῖς «ἔρχεσθε καὶ ἴδετε,» καὶ οὕτως ἠκολούθησαν αὐτῷ. Ἐκλήθη δὲ ὁ Ἀνδρέας πρωτόκλητος, ὡς πρῶτος κληθεὶς παρὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ πιστεύσας αὐτῷ· παραιτήσας δὲ πάντα τ' ἀγαθὰ καὶ αὐτὸν τὸν συζυγικὸν βίον, προσηλώθη εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μαθητὴς γενόμενος, καὶ μετὰ τὴν εἰς τοὺς Οὐρανοὺς ἀνάληψιν αὐτοῦ, διδάσκαλος ἐκπληρῶν πιστῶς τὴν παραγγελίαν· «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη βαπτίζοντες αὐτὰ εἰς τὸ ὄνομα τοῦΠατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν Σκυθίαν (1) (Κίεβον κλπ.), ἔνθα καὶ νῦν δείκνυται λίθινος ἐπὶ λόφου σταυρός, ὅστις ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀποστόλου αὐτόθι ἐνεπήχθη, εἶτα εἰς τὸ Βυζάντιον, καὶ πρῶτος ἐνταῦθα συνέστησε τὴν ἐκκλησίαν τῶν πιστῶν περὶ τὸ ἔτος 36 μ. Χ.(2). Πλανῶνται οἱ διατεινόμενοι,ὅτι παρὰ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἔλαβε τοὺς πρώτους αὐτῆς ποιμένας, ἡ Ἀποστολικὴ ἐκκλησία τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Εὐσέβιος (Ἐκκλ. ἱστορ. Γ'.) λέγει μὲν ὅτι «ὁ Πέτρος ἐν Πόντῳ καὶ Γαλατίᾳ, καὶ Βιθυνίᾳ, Καππαδοκίᾳ καὶ Ἀσίᾳ κεκηρυχέναι τοῖς ἐν διασπορᾷ Ἰουδαίοις ἔοικε,» πρὸς οὓς ὕστερον ἔγραψε τὴν πρώτην καθολικὴν ἐπιστολὴν τῷ 45, ἢ κατ' ἄλλους τῷ 54 ἢ 61 μ.Χ,ἀλλὰ δὲν λέγει ὁΕὐσέβιος ὅτι ἐκήρυξε καὶ εἰς τὸΒυζάντιον, ἢ εἰς τὴν Θράκην, ὁ Πέτρος. Ἐξ ἐναντίας ὁ ἀπόστολος Ἀνδρέας κηρύξας εἰς Σκυθίαν, ὡς ὁ αὐτὸς Εὐσέβιος ἱστορεῖ, κἀκεῖθεν εἰς τὰ νοτιώτερα κατελθών, φαίνεται ὅτι διῆλθε καὶ τὴν Θράκην καὶ τὸ Βυζάντιον, πολὺ πρότερον, πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὸν Πόντον ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Πέτρος. Τοῦτο βεβαιοῖ καὶ ἡ ἀρχαία

(1) Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορία Τ. κεφ. α. (2) Πρβλ. Νικηφορ. Πατριάρχ. Κ]πόλεως ἐν Συνόψ. χρονικ. Νικηφορ. Καλλιστ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Β. 30. Η. 6. Λογοθ. Συμ. χρον. Κώδηκα περὶ τῶν ἀρχ. τῆς Κ]πόλεως § 124. Φιλιπ. Κυπρίου χρονικ σελ. 3. Ματθ. Κιγάλα χρον. Μελετ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Τ. Α. σελ. 312. Le Quien Or. Christ. T. I. c. 8 et 196. Tertull. ad Scapul. c 3. Βίον ἀποστ. Ἀνδρ. καὶ μετάφρασιν ὑπομνήμ. εἰς Ἀπ. Ἀνδρ. Τὰ εἰς Ἀνδρ. ἐγκώμια Ἁγ. Πρόκλου Πατριάρχ. Κ]πόλεως. ,Ησυχ. Πρεσβυτερ. Ἱε-ροσολ. καὶ Ἐπιφαν. Μοναχ. καὶ Πρεσβυτέρου καὶ Νικήτα Παπλαγ. κλπ.

τῆς Ἐκκλησίας παράδοσις, καθ' ἣν ἔγραψαν τὸν βίον τοῦ ἀποστόλου καὶ οἱ παλαιοὶ Ἐκκλησιαστικοὶ Βιογράφοι, ἱστοροῦντες ἀκριβῶς ἁπάσας τὰς χώρας, ἔνθα ἐκήρυξεν ὁ ἀπόστολος Ἀνδρέας. Ἡ αὐτὴ παράδοσις δείκνυσι καὶ οἶκον εὐκτήριον, συστάντα τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου εἰς τὴν Ἀργυρούπολιν (τὸ νῦν Σταυροδρόμιον) ἀντικρὺ τοῦ Βυζαντίου, καὶ τοῦτο ἴσως νοεῖ ὁ Μεταφραστὴς Συμεών, ἱστορῶν ἐν ὑπομνήμασι τὸν πρῶτον τοῦτον εὐκτήριον οἶκον, ἱδρυθέντα ἄνω τῆς τοῦ Βυζαντίου ἀκροπόλεως. Φαίνεται δὲ ὅτι ἦλθεν εἰς ταύτας τὰς χώρας ὁ Πρωτόκλητος Ἀνδρέας, καθ' ὃν καιρὸν ἐξῆλθον οἱ ἄλλοι μαθηταὶ εἰς τὸ κήρυγμα, διασπαρέντες εἰς Φοινίκην καὶ Ἀντιόχειαν καὶ Κύπρον, μετὰ τὴν ἐπὶ τῇ ἀναιρέσει τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου γενομένην θλῖψιν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας (1)· τοῦτο δὲ συνέβη τῷ 36 μ. Χ., ὁπότε καὶ Θαδδαῖος ἦλθεν εἰς Ἔδεσσαν πρὸς τὸν Αὔγαυρον. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τίθεται καὶ ἡ τοῦ Παύλου ἐπιστροφή. (2)

Ἀπαίρων δὲ πάλιν εἰς τὸ κήρυγμα κατέστησε πρῶτον ἐπίσκοπον Βυζαντίου τὸν Στάχυν (3).

Ὁ Πρωτόκλητος Ἀνδρέας ἱστορεῖται ὅτι διέτριψε χρόνον ἱκανὸν φωτίζων,καὶ πάλιν ἐπισκεπτόμενος τὰς βορειοτέρας χώρας καὶ τὰς περὶ τὸν Πόντον. (4) Ὅθεν καὶ τῶν Σινωπέων λόγος ἔχει παλαιός, ὅτι συνῆλθον ὕστερον εἰς Σινώπην ὅτε Πέτρος καὶ Ἀνδρέας οἱ δύο ἀδελφοί. (5) Τελευταῖον ὁ πρωτόκλητος μετέβη διὰ τῆς Θράκης καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τέλος εἰς τὰς Πάτρας τῆς Ἀχαΐας. (6) Ἐξελέξατο δὲ ὁ Ἀπόστολος τὰς Πάτρας, πόλιν ὀνομαστὴν διὰ τοὺς ναοὺς αὐτῆς καὶ τὰ ἀγάλματα, ὡς καὶ διὰ τὴν εἰς αὐτὰ ἀποδιδομένην ἰδιαζόντως λατρείαν, ἄλλως τε καὶ πολυανθρωποτέραν τῆς Ἑλλάδος,

(1) Πράξ. ΙΑ'. 19. (2) Πραξ. Θ. (3) Leunclavius Lib III p. 296. (4) Ὑπομνημ. εἰς Ἀνδρ. τὸν Πρωτοκλ. Νοεμβρ. 30. (5) Οἱ Σινωπεῖς ἔκοψαν τοῦ Ἀποστόλου τὸν δάκτυλον. Ἀνθολογ. σελ. 144. (6) Θεοδώρητ. εἰς ψαλμ. ριστ. «οὕτως ὁ Θεσπέσιος Ἀνδρέας τὴν Ἑλλάδα ταῖς τῆς θεογνωσίας ἀκτῖσι κατηύγασε». Γρηγ. Ναζιανζ. λογ. κε'. Hieronym. Epistol. 148

ἵνα, ὡς ἀπὸ κέντρου, ἀκτινοβολοῦσα ἡ ἱερὰ αὐτοῦ διδασκαλία νὰ φωτίζῃ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη.

Ἀναμφίβολόν ἐστιν ὅτι, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἡ Ἑλλὰς εἰς ἀδιέξοδον βόρβορον διαφθορᾶς ἐκυλίετο, διὸ καὶ ὁ Πλίνιος ἐν τῇ Φυσικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ (XV, 4) ψέγει τοὺς Ἕλληνας ὡς γεννήτορας παντὸς ἐλαττώματος, «Graeci vitiorum omnium genitores», ἀδίκως ὅμως καὶ ἀδοκίμως, καθόσον ἡ λεπρὰ ἐνίων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων διάνοια, οὐδένα ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ εἶχε τὸν ἀντίζηλον.

Ἐν Πάτραις, καθὰ εἴδομεν ἐν τοῖς πρόσθεν, ἐλατρεύετο ἐν δυσὶ ναοῖς, ἀγάλμασι κλπ. ἡ θεὰ Ἀφροδίτη, ἐν τοῖς ἱεροῖς τῆς ὁποίας πολλὰ ἔκτροπα καὶ ἄσεμνα διεπράττοντο. (1) Αἰσχίστη δὲ τελετὴ ἦν ἡ τῆς Φαλλαγωγίας, ὅσον ἀφεώρα τὴν ἔκβασιν, καὶ ἡ μετὰ νάνων ὀργίασις, ἧς τὸν ἀναιδέστατον λόγον ἐκτίθησιν ὁ Θεόφραστος, προσδὲ καὶ ἄλλαι, ἃς ἐν παρόδῳ διακρίνουσιν Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Χρυσόστομος ψέγοντες πάνυ δικαίως.

Εἰσελθὼν ὁ Ἀπόστολος εἰς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν, κατέλυσεν εἰς οἰκίαν ἀσθενοῦς, ὅστις ἐκαλεῖτο Σώσσιος· τοῦτον ἰάτρευσεν ἐξ ἀνιάτου ἀσθενείας διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν τιμίων χειρῶν του· ἔτι δὲ ἰάτρευσε καὶ τὸν ὑπηρέτην τοῦ Ἀνθυπάτου τῆς Ἀχαΐας, Αἰγεάτου, ἐκ μολυσματικῆς τινος νόσου πάσχοντα καὶ ἐν ταῖς ἀκαθαρσίαις τῆς πόλεως κατακείμενον. Μετ' οὐ πολὺ ἠσθένησε καὶ ἡ γυνὴ τοῦ Αἰγεάτου, ὀνόματι Μαξιμίλλα, καὶ εἰς τὸν ἔσχατον ἀφίκετο κίνδυνον, εἰς τρόπον ὥστε οὐδεὶς τῶν ἰατρῶν ἠδύνατο νὰ θεραπεύσῃ αὐτήν· τότε ἐμνήσθησαν τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου, ὅστις δραμὼν ἐκεῖ ἰάτρευσεν αὐτήν. Πλεῖσθ' ὅσα δὲ θαύματα ὁ Ἀπόστολος ἐποίει εἰς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν, βαπτίζων, ἐξομολογῶν καὶ διδάσκων καθ' ἑκάστην τὸν θεῖον λόγον παρὰ τὴν πηγὴν τῆς Δήμητρος, τῆς ὁποίας τὸ ψευδὲς μαντεῖον ἀντικατέστησεν ἡ εὐαγγελικὴ αὐτοῦ διδασκαλία. Ἐνταῦθα προσέτρεχον,

(1) «Καὶ πάντα τὰ γλυπτὰ αὐτῆς κατακόψουσι, καὶ πάντα τὰ μισθώματα αὐτῆς ἐμπρήσουσιν ἐν πυρί, καὶ πάντα τὰ εἴδωλα αὐτῆς θύσομαι εἰς ἀφανισμόν· διότι ἐκ μισθωμάτων πορνείας συνήγαγεν, καὶ ἐκ μισθωμάτων πορνείας συνέστρεψεν». Μιχαίας κεφ. α'.

πάντες οἱ διψῶντες καὶ βουλόμενοι νὰ πίωσιν καὶ ἐκ τοῦ ἀθανάτου ἐκείνου ὕδατος τῆς ζωῆς, ὅπερ ὁ Σωτὴρ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους Χριστός, ὑπέδειξε τῇ Σαμαρίτιδι, καὶ τὸ ὁποῖον πᾶς ὁ πίνων οὔ ποτε διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὁ Ἀνθύπατος Αἰγεάτης ἀπῆλθεν εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν Καίσαρα, ἵνα δώσῃ λόγον τῶν πράξεών του καὶ λάβῃ ἐπομένως αὖθις τὴν ἐξουσίαν παρὰ τοῦ Καίσαρος. Στρατοκλῆς δέ, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἰγεάτου, σοφὸς καὶ μαθηματικὸς ἐν Ἀθήναις, μετέβη εἰς Πάτρας, ἵνα ἀντιπροσωπεύσῃ τὸν Αἰγεάτην κατὰ τὴν ἀπουσίαν του, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ ὑπηρέτην πιστόν, ὅστις συχνὰ ἐσεληνιάζετο. Σεληνιασθεὶς δ' ἡμέραν τινὰ σφοδρῶς, ἐπῆλθεν ἡ ἀνάγκη νὰ προστρέξωσιν εἰς τὸν Ἅγιον, περὶ τοῦ ὁποίου εἶχε ποιήσει λόγον εἰς τὸν ἀνδράδελφόν της ἡ Μαξιμίλλα, καὶ ὄντως ἐθεραπεύθη ὁ δυστυχής. Τέλος ὅ τε Στρατοκλῆς καὶ ἡ Μαξιμίλλα πιστεύσαντες εἰς τὸν ἕνα ἀληθῆ Θεόν, ἐβαπτίσθησαν παρὰ τοῦ ἀποστόλου καὶ ἤρξαντο παρ' αὐτοῦ διδασκόμενοι τὸν εὐαγγελικὸν λόγον τῆς ἀληθείας. (1)

Μετ' οὐ πολὺ ἐπιστρέψας ὁ Ἀνθύπατος Αἰγεάτης ἐκ τῆς Ῥώμης, ἐζήτησε τὴν μετὰ τῆς Μαξιμίλλας πλήρωσιν τοῦ γαμικοῦ καθήκοντος (jus in corpus), ἀλλ' αὕτη εὐθαρσῶς ἀπεποιήθη ἐλέγχουσα τὴν τοῦ ἀνδρὸς δυσέβειαν. Οὕτως ὁ Αἰγεάτης μετ' ἀπορίας παρατηρῶν τὴν μεταβολὴν τῶν φρονημάτων τῆς γυναικός, καὶ διαπυνθανόμενος ἔμαθε παρὰ τῶν οἰκείων τὰ διατρέχοντα καὶ ἤρξατο ὑβρίζων καὶ ἀπειλῶν τὸν Ἅγιον, καὶ οὐδ' ἐβράδυνε ἵνα συλλάβῃ καὶ φυλακίσῃ αὐτόν. Ἀγανακτῶν δὲ καὶ διὰ τὴν ἀμετάτρεπτον ἐπιμονὴν τῆς γυναικὸς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀποστόλου, ἀπεφάσισε νὰ τὸν θανατώσῃ διὰ σταυρώσεως. Ὁ ἀπόστολος Ἀνδρέας παραινέσας τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύσαντας, νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθοῦς Θεοῦ, τὸν δὲ Στρατοκλῆν χειροτονήσας Ἐπίσκοπον Πατρῶν, ἦλθε ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ἀνθυπάτου εἰς τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου, ἔνθ' ἀγαλλόμενος ὑπέστη τὸν σταυρικὸν

(1) Νικηφορ. Καλλίστ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Β. λθ.

θάνατον. (1) «Ὑπὸ τοῦ ἀνθυπάτου Αἰγεάτου καὶ οὗτος τῷ σταυρῷ πρσήλωται ἔγκλημά τι ἐπαγαγόντος, ὅτι περ τὴν γαμετὴν αὐτοῦ Μαξιμίλλαν καὶ τὸν ἀδελφὸν Στρατοκλέα Χριστῷ προσαγάγοι, τὴν ἐκείνου βδελυξάμενος δυσέβειαν.» (2) Κατὰ τὰς παραδόσεις ὁ σταυρὸς ἐπὶ τοῦ ὁποίου προσηλώθη τὸ τίμιον τοῦ ἀποστόλου σῶμα, κατασκευασθεὶς ἐκ ξύλων ἐλαιοδένδρου, ἐστηρίχθη ἐπί τινος ἐλαιοδένδρου, σωζομένου μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, παρὰ τῷ ὁμωνύμῳ ναῷ, καταστραφέντος δ' ἔκτοτε ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, οἵτινες πολιορκούμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ μὴ δυνάμενοι ν' ἀντιπαραταχθῶσιν, ἐκλείσθησαν ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν Πατρῶν καὶ μετεχειρίσθησαν, καθ' ὅλην τὴν αὐτόθι ἑπταετῆ διαμονήν των, ἅπαντα τὰ ἐλαιόδενδρα, ἀπάσας τὰς σταφιδαμπέλους καὶ λοιπὰ δένδρα πρὸς χρῆσιν αὐτῶν. Ἐν τούτοις ἔτι καὶ νῦν ὑπάρχει μικρὸν ἐλαιόδενδρον, κείμενον παρὰ τῷ κωδωνοστασίῳ τοῦ Ναοῦ, ὅπερ πολλοὶ ἰσχυρίζονται, κατὰ τὰς παραδόσεις, ὅτι εἶναι κλάδος τοῦ ἐλαιοδένδρου τῆς σταυρώσεως φυτευθεὶς ἐκεῖ· οὐδὲν δ' ἕτερον ἐλαιόδενδρον φαίνεται νῦν παρὰ τῷ ναῷ.

Ἐν τῷ παγκοσμίῳ λεξικῷ τοῦ «Larousse» βλέπομεν ἐν λέξει «Ἅγιος Ἀνδρέας,» ὅτι ἐσταυρώθη ἐπὶ σταυροῦ ἔχοντος τὸ σχῆμα ἑνὸς Χ, διὸ καὶ ὁ τοιοῦτος σταυρὸς παρὰ τοῖς καθολικοῖς ὕστερον ἐλέγετο «ὁ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου» (La croce di Santo Andrea). Ἐν δὲ τῇ μεγαλοπρεπεῖ σημαίᾳ τῇ δοθείσῃ ἐν ἔτει 1510 εἰς τὸν Μερκούριον Μπουάν, ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Μαξιμιλιανοῦ Α', εἰκονίζεται ὁ χιαστὸς σταυρὸς τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου, ὄντως ἐκ ξύλου ἐλαίας κατεσκευασμένος. (3) Προσέτι δὲ τανῦν ἐν τῇ ἐν Μασσαλίᾳ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος, δείκνυται, ὡς λέγεται, ἐν ἀργυρᾷ θήκῃ ὁ σταυρός, ἐφ' οὗ τὸ τίμιον τοῦ ἀποστόλου προσηλώθη σῶμα (4).

(1) Andreas pro amore Christi pependit in Cruce. Ἐσφαλμένως ὁ Pouqueville (T. IV p. 330) ἀναφέρει ὅτι, «Εὔμηλος ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀπ. Ἀνδρέου πρὶν ἢ ἀξιωθῇ τοῦ βαπτίσματος τοῦ αἵματος ἐγκαθίδρυσεν Ἐπίσκοπον Πατρῶν τὸν Στρατοκλέα», διότι οὐδεὶς μαθητὴς τοῦ ἀποστόλου ἐν Πάτραις ἀναφέρεται καλούμενος Εὔμηλος, ὁ δὲ Στρατοκλῆς ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀποστόλου προὐχειρίσθη Ἐπίσκοπος Πατρῶν (2) Νικηφορ. Καλλίστ. Ἐκκλ. ἱστορ. Β. λθ. (3) Κ. Ν. Σάθα Ἕλλην. Ἀνεκδ. Τζάνε Κορ. Μπούα. Τομ. Α'. σελ. 15. (4) Κ Κοντογόνου Ἐκκλ. ἱστορ. σελ. 56.

Ἐσταυρώθη δὲ ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας εἰς τὸν τόπον ἔνθα εἶναι ἤδη ὁ πάνσεπτος αὐτοῦ ναός, παρὰ τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, ὅπερ ἀντικατέστησε (1). Τὸν τρόπον τῆς σταυρώσεως μαρτυροῦσιν ἐναργῶς οἱ κάτωθι παρατιθέμενοι στίχοι τοῦ Ἀνθολογίου (σελ. 144 Α) καθότι ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας, καί τοι ὑποστὰς τὸν αὐτὸν τοῦ διδασκάλου του θάνατον, δὲν ἠθέλησεν ὅμως, κατὰ τὰς παραδόσεις, νὰ σταυρωθῇ ὡς ὁ Χριστός, ἀλλ' ἀντιστρόφως.

«Ἀντίστροφον σταύρωσιν Ἀνδρέας φέρει,
Φανεὶς ἀληθῶς οὐ σκιώδης ἀντίπους,
Σταυρὸν κἀκκεφαλῆς τριακοστῇ
Ἀνδρέας ἔτλη.»

Καὶ ἀγνοεῖται μὲν ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐμαρτύρησεν· ἀλλὰ πάντα τὰ μαρτυρολόγια ἀρχαῖά τε καὶ νεώτερα, τῆς τε ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, συμφώνως ὁρίζουσι τὴν ἑορτάσιμον μνήμην εἰς τὴν τριακοστὴν Νοεμβρίου μηνός. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ἐμαρτύρησε κατὰ τοὺς τελευταίους τοῦ Αὐτοκράτορος Κλαυδίου χρόνους, καθόσον ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας τούτου ἤρχισεν ἡ διὰ τῶν Ἀποστόλων διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ σύστασις τῶν πρώτων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, προσδὲ καὶ ὁ πρῶτος διωγμὸς τῶν κατηχουμένων (2).

Μετὰ τὴν σταύρωσιν, ὁ Στρατοκλῆς, Ἐπίσκοπος Πατρῶν, ἔσπευσε ν' ἀποσπάσῃ ἐκ τοῦ σταυροῦ τὸν Ἅγιον, καὶ ὁ Αἰγεάτης ἀντέστη τὸ κατ' ἀρχάς, ἀλλ' ἐπιμεινάντων τῶν πιστῶν ὑπεχώρησε· καὶ οὕτως ὁ Στρατοκλῆς μετὰ τῆς Μαξιμίλλας μύρῳ ἀλείψαντες τὸ τίμιον τοῦ ἀποστόλου σῶμα ἐνεταφίασαν ἐντὸς μνήματος λιθίνου, (ἐν τῷ χώρῳ τῷ ἐμπεριεχομένῳ νῦν ὑπὸ τοῦ ναοῦ,) ὅπερ σώζεται ἤδη πρὸς σέμνωμα καὶ προστασίαν τῆς πόλεως, ἐγκλεισθὲν τῷ 1874 φιλοκάλως ὑπὸ μαρμαρίνην τετράστηλον στοὰν κεχρυσωμένην.

Ὁ Αἰγεάτης μετανοήσας διὰ τὸν ἄδικον τοῦ Ἀποστόλου θάνατον, ἀνέβη εἰς τὴν παράκρημνον θέσιν, Ὑψηλὰ Ἀλώνια, καὶ

(1) Τὸ τοπεῖον ἐκεῖνο, κατὰ τοὺς Βυζαντιακοὺς χρόνους, ἐκαλεῖτο «Σχολεῖον τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου.» (2) Φαίνεται τῳότι ὅτι ἐπὶ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, οἱ τότε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους συγχεόμενοι χριστιανοί, εἶχον ἤδη λυπήσει τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχήν, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τοῦ Σουητωνίου (Κλαδ. 25). «Judaeos impulsorè Chresto assidue tumultuantes, Roma expulit».

ἐκεῖθεν παραφρονήσας κατέπεσεν καὶ κατασυνετρίβη. Κατὰ δὲ τὴν παράδοσιν, ἣν καὶ ἔν τινι παλαιῷ μαρτυρολογίῳ εὕρομεν, ὁ Αἰγεάτης ἔφιππος διαδραμὼν τὰς γαίας, ἵνα ἐπισήμως ἐπιδείξῃ τοῖς τε Ῥωμαίοις πολίταις καὶ τῇ Μαξιμίλλᾳ τὴν τιμωρίαν ἣν παρ' αὐτοῦ ὁ Ἅγιος ὑπέστη, καὶ ὀλισθήσαντος τοῦ ἵππου ἐπὶ βραχώδους μέρους τῶν ὑψηλῶν ἀλωνίων, ἅτινα μοιραίως προωρίσθησαν δι' αὐτὸν ἀντὶ τοῦ Ταρπηίου Λόφου, (praecipitatio de rupe) κατασυνετρίβη. Κατώκει δὲ ὁ Αἰγεάτης εἰς περίοπτον τῆς πόλεως μέρος, περὶ τὸν νῦν ναὸν τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ἔνθα εὑρέα καθορῶνται λείψανα ῥωμαϊκῶν οἰκοδομημάτων. (1) Τέλος παρὰ τὴν θύραν τοῦ τρισυποστάτου ναοῦ «Ἅγιος Γεώργιος», ἔνθα νῦν τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον τῶν ἀρρένων, ὑπῆρχε λίθος τετριμμένος, ἐρειδόμενος εἰς ἕτερον καὶ ἀναδίδων δυσωδίαν ἀνυπόφορον, καὶ τούτου ἕνεκεν οἱ ἐγχώριοι ἔλεγον, κατὰ τὸν Spon (1676), ὅτι ἐπὶ τοῦ λίθου ἐκείνου ἐκάθησεν ὁ τὸν ἀπόστολον Ἀνδρέαν δικάσας Αἰγεάτης. Ἔκ τοτε ὁ δυσώδης λίθος κατεστράφη (2).

Ὁ Στρατοκλῆς καὶ ἡ Μαξιμίλλα ἔμειναν πιστοὶ μέχρι τέλους τοῦ βίου των εἰς τὴν νέαν θρησκείαν, κτίσαντες καὶ δύο μονάς, τὴν μὲν διὰ τοὺς ἄνδρας τὴν δὲ διὰ τὰς γυναῖκας. «Αὕτη καὶ μετὰ Στρατοκλέους πένησι τὰ ὄντα διανειμάμενοι, μικρὸν παραχωροῦντες ἐκείνοις, ἐπὶ μειζόνων ἑαυτοὺς ἠξίουν καὶ ἐπισκοπὴν οἰκοδομοῦσιν αὐτοῦ τοῦ Στρατοκλέους εἰς ἐπίσκο-

(1) Ἐσχάτως (1885) ἐκ τοῦ ὑψώματος Σακέτου, μετὰ τῶν ἐκ τῆς πολυομβρίας καταπεσόντων χωμάτων, κατεκύλισε λίθος ὀγκώδης φέρων ἄτεχνον ἐπιγραφὴν FVNDAMENTVM (θεμέλιον.) (2) Οἱ μεταγενέστεροι τοῦ Σπὸν καὶ Οὐέλερ, περιηγηταὶ Pouqueville καὶ Aldenhoven μνείαν ποιούμενοι περὶ τοῦ βρωμεροῦ τούτου λίθου προσθέτουσιν, ὅτι ἔκειτο παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, ἐνῷ τοὐναντίον οἱ ἐωρακότες τοῦτον Σπὸν καὶ Οὐέλερ (T. II. p. 9.) λέγουσι· «Κατελύσαμεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἄγγλου Προξένου (ὕψωμα Σακέτου) κείμενον πλησίον τοῦ ναοῦ Ἁγ. Ἰωάννου, Ἁγ. Γεωργίου καὶ Ἁγ. Νικολάου, ὅπου ὁ ἱερεὺς ἐπέδειξεν ἡμῖν τέσσαρας μαρμαρίνους στήλας ῥυθμοῦ Ἰωνικοῦ, καὶ λίθον τινὰ ἐρειδόμενον ἐπὶ ἑτέρου καὶ ἀναδίδοντα δυσωδίαν θειοῦχον. Οἱ Ἕλληνες ἀποδίδοντες τοῦτο εἰς θαῦμα λέγουσιν, ὅτι ἐπὶ τοῦ λίθου ἐκείνου ἐκάθησεν ὁ τὸν Ἅγ. Ἀνδρέαν εἰς θάνατον καταδικάσας δικαστής, καὶ ὅτι ὁ Ἀπόστολος ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Πάτραις διέτριψε. Ἀλλά, προσθέτει ὁ Οὐέλερ, τὴν αὐτὴν ὀσμὴν ἠσθάνθην εἰς πολλοὺς ἄλλους λίθους θραύων αὐτούς· ἐπίσης δὲ καὶ εἴς τινα μικρὸν λίθον ἀπαντῶντα εἰς τὰ πλησίον τοῦ Ὀξφὸρδ ἀμμώδη μέρη.

πον ἤδη παρὰ τοῦ ἀποστόλου προχειρισθέντος, φροντιστήριά τε ἐκ βάθρων αὐτῶν δειμάμενοι, τὸ μὲν εἰς ἀνδρῶν τὰ δὲ εἰς γυναικῶν οἴκησιν, οὕτω θεοφιλῶς τὰ ἑξῆς τοῦ βίου διανύσαντες, εἶτα καὶ πρὸς τὴν αἰωνίαν ζωὴν τέθνηκαν (1).

Ὁ Λατῖνος Παυλῖνος ὁ Νολανὸς ἐν ποιήματι 24ῳ (στ. 27—31) ἐσφαλμένως νοεῖ τὰς Θεσσαλικὰς Πάτρας, (Ὕπατα) ὡς τόπον μαρτυρίου τοῦ Ἀποστόλου λέγων·

«Οὗτος ὁ πατὴρ Ἀνδρέας, οὗτος ὅστις ἁλιεὺς εἰς τὸ Ἄργος πεμφθείς
Τὰς κενολόγους γλώσσας ἐδίδαξε νὰ σιωπῶσιν, ὅστις ἀφοῦ
Τοὺς λαούς, σχίσας τὰ δίκτυα τῆς ἀνόμου πλάνης, ἐφώτισε
Καὶ εἰς τὰ δίκτυα τοῦ Χριστοῦ ἔσυρε, κατὰ τὰς Θεσσαλικὰς
Πάτρας κατεδικάσθη, ἵνα χύσῃ τὸ αἷμά του.»

Τὸ μαρτυρικὸν πάθος τοῦ Ἀποστόλου, συγγράψαντες ἐξέδωκαν οἱ τῆς Ἀχαΐας πρεσβύτεροι περὶ τὸ 51 μ. Χ. ἂν καὶ τὸ βιβλίον τοῦτο ἀπὸ τοῦ Δ'. αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ἐκρίνετο διανενοθευμένον, ὡς καὶ τὰ περιφερόμενα πρακτικὰ τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου. Τὸ δὲ κατ' Ἀνδρέαν Εὐαγγέλιον καὶ αἱ πράξεις αὐτοῦ, κατεκρίθησαν, ὡς συγγραφαὶ καθόλου νόθοι καὶ ψευδεπίγραφοι.(2) Προσέτι εἰς τὸν Ἀπόστολον Ἀνδρέαν ἐγκωμιαστικὸν λόγον πλέκει ὁ θεῖος Χρυσόστομος, σωζόμενον ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ Παντοκράτορος καὶ τῇ τῶν Ἰβήρων (Ἁγίου Ὄρους), οὗ ἡ ἀρχὴ «Τὸν πρωτόκλητον τῆς ἀποστολικῆς», ὁμοίως καὶ Νικήτας ὁ ῥήτωρ οὗ ἡ ἀρχὴ «Πᾶσι μὲν τοῖς τοῦ θείου λόγου φίλοις»· σώζεται ἐν τῇ Λαύρᾳ, ἐν τῷ κοινοβίῳ τοῦ Διονυσίου, ἐν τῇ τοῦ Βατοπεδίου μονῇ καὶ τῇ τῶν Ἰβήρων. Ὑπόμνημα δὲ συνέγραψεν εἰς αὐτὸν καὶ ὁ Μεταφραστής· ἤτοι τὸν Ἑλληνικὸν βίον του, οὗ ἡ

(1) Νικηφ. Καλλ. Ἐκκλ ἱστορ. Β. λι'. Ὁ Ducange ἐν τῇ Histoire de Constantinople sous les empereurs francais Lib. II. p. 53. ποιεῖται μνείαν περὶ μητροπολιτικῆς τῶν Πατρῶν ἐκκλησίας, κτισθείσης παρὰ τοῦ Στρατοκλέους, ἔνθα τὸ νῦν φρούριον Οὗτος ὁ Στρατοκλῆς ἀφιέρωσε αὐτήν, κατὰ τὸν Pouqueville, τῇ Αἰωνίᾳ Σοφίᾳ, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐνταῦθα διδασκαλίας τοῦ Ἀποστόλου. (2) Βλέπ. Εὐγενίου Ἑκατονταετηρ. Α'. σελ. 227. 231. Κ. Οἰκονόμου τὴν περὶ τῶν τριῶν ἱερατικῶν βαθμῶν ἐπιστολιμαίαν διατριβὴν σελ. 101 καὶ 102, ὅπου μνημονεύεται καὶ τὸ καλὸν ἐκεῖνο χωρίον ἐκ τοῦ εἰς τὸν πρωτόκλητον ἀπόστολον ἐγκωμίου τοῦ Μακαρίου Πρεσβυτέρου Ἱεροσολύμων Ἡσυχίου· «Ἀνδρέας ὁ πρὶν κληθῆναι καλῶν, ὁ πρὸ τοῦ Πέτρου Πέτρος, ὁ τοῦ θεμελίου θεμέλιος, ὁ τῆς ἀπαρχῆς ἀπαρχή.» Ματθᾶ Ζαχαρίου Κατάλογος ἱστορ τῶν πρώτ. ἐπισκ. καὶ πατριαρχ. κλπ.

ἀρχὴ «Ἄρτι τοῦ παιδὸς Ζαχαρίου». (σώζεται ἐν τοῖς τετυπωμένοις μηνιαίοις). Ἐν δὲ τῇ Λαύρᾳ σώζονται καὶ αἱ περίοδοι καὶ ἡ τελείωσις, ὧν ἡ ἀρχὴ «Ἅπερ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν ἐθεασάμεθα πάντες».

Πολλὰ καὶ διάφορα, κατὰ τὰς παραδόσεις, γνωρίζομεν περὶ τοῦ προστάτου τῆς πόλεως ἡμῶν Πρωτοκλήτου Ἀνδρέου, ὅτι μετέβη εἰς τὰ περίχωρα τῶν Πατρῶν διδάσκων τὸν λόγον τῆς ἀληθείας· περιπλανηθεὶς δὲ εἰς τόπους δυσβάτους, ἀφίκετο καὶ εἰς τὸ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὀρέων κείμενον χωρίον Γουρσούμιστα, τοῦ Δήμου Φαρῶν, ἔνθα οἱ ἐγχώριοι κακῶς ἐδεξιώθησαν αὐτόν. Αὐτόθι μέχρι τοῦδε δείκνυνται δύο πλάκες, καὶ ἐν τῇ μιᾷ μὲν ἀπετυπώθη ἡ ἀριστερὰ καρβατίνη (ὑπόδημα) τοῦ ἀποστόλου, ἐν τῇ ἑτέρᾳ δὲ ὁ ἀριστερὸς ποὺς ἄνευ ὑποδήματος, ἅτε πιθανῶς ἀπολέσαντος τοῦτο τοῦ Ἁγίου κατὰ τὴν φυγήν. (1)

Ἐν τῇ Βαλλικελλιανῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ῥώμης ὑπάρχει κώδηξ τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, περιέχων πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ Ἀρσενίου Ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας «ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Ἀνδρέαν τὸν Πρωτόκλητον» δημοσιευθὲν ὑπὸ Ἀνδρέου Μουστοξύδου ἐν τοῖς αὐτοῦ Κερκυραϊκοῖς. (2) Ἐξ αὐτοῦ ἀποσπῶμέν τινα, λίαν ἐνδιαφέροντα περὶ τῆς ἐν Πάτραις τελευτῆς τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου.

(1) Ἡ παρὰ τῶν Γουρσουμιστιωτῶν ἀναφερομένη περὶ τοῦ Ἀποστόλου παράδοσις ἔχει ὡς ἑξῆς· «Ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας ἔτρεχε 'ς τὰ βουνὰ τῆς Ἀχαγιᾶς γιὰ νὰ κρυφτῇ, ἐπειδὴ οἱ στρατιῶταις ἤθελαν νὰ τὸν πιάσουν καὶ νὰ τὸν σταυρώσουν. Πολλαὶς ἡμέραις ἐπερπατοῦσεν ἀπελπισμένος γιατὶ δὲν ἤξερε ποῦ νὰ κρυφτῇ. Ἀπὸ τὰ πολλὰ φθάνει 'ς τὴ Γουρσούμιστα, καὶ πρὶν 'μπῇ 'ς τὸ χωριὸ συντυχαίνει ἕνα χωριάτη, 'ποῦ 'σπερνε 'ς τὸ χωράφι του καὶ τοῦ λέει: ἂν 'δῇς τίποτε στρατιῶτες καὶ σὲ 'ρωτήσουν ποῦ ἴσα 'κρύφτηκα, νὰ μὴ τοὺς τὸ μαρτυρήσῃς πῶς ἦρθα 'δῶ, γιατὶ θὰ μὲ πιάσουν καὶ θὰ μὲ σταυρώσουν. Ὁ Γουρσουμιστιώτης δὲν ἤξερε πῶς ἦτανε ὁ Ἅγιος, καὶ ἀπόρησε ἔπειτα ὅτες εἶδε ὅτι — 'μπροστὰ ἔσπερνε καὶ 'πίσω 'φύτρωνε. Καὶ μ' ὅλο ποὖννοιωσε ὅτι τὸ θᾶμμα θά 'τανε κἀνενὸς Ἁγίου, δὲν ἐφύλαξε τὴν ὑπόσχεσι ποὖδωκε, καὶ ὅτες οἱ στρατιῶταις τὸν 'ρώτησαν, αὐτὸς μονομιᾶς 'φανέρωσε ἕνα μεγάλο δένδρο ποὖχε ἀνεβῇ ὁ Ἅγιος, κ' ἔτσι τὸν ἔπιασαν, τὸν ἔδεσαν 'πιστάγκωνα μὲ τὰ σίδερα καὶ τὸν ἔφεραν 'στὴ Πάτρα, ὅπου τὸν σταύρωσαν ἀνάποδα, ἀπάνω τὰ πόδια καὶ κάτω τὸ κεφάλι.» πρβλ. Κωνστ. Δ. Καπράλου «Ἀνὰ τὰ ὄρη ὁδοιπορικαὶ σημειώσεις» κεφ. Γ'. σελ. 17. (2) Ὁ Ἀρσένιος ἤκμασε κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ι'. ἑκατονταετηρίδος. Α. Μουστοξύδ. — Delle cose Corciresi.— Appendice di documenti p. XXIII.—XXX.

. . . . . «Ἐπεὶ δὲ τὴν διακονίαν ἐπλήρωσε, καὶ τὸν δρόμον τετέλεκε, καὶ ἔδει λοιπὸν τοῦτον πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ Θεὸν πορευθῆναι τὰ τῶν ἀγώνων γέρα ληψόμενον, καταλαμβάνει τὰς Πάτρας, ἐπίνειον πόλισμα τοῦτο τῆς Ἀχαΐας. Αἰγεάτης δὲ ἦν ὁ τοπαρχῶν τηνικαῦτα· ὃς μεταστειλάμενος τὸν ἀπόστολον καὶ προκαθίσας, τὰς πεύσεις πρὸς αὐτὸν ἐποιεῖτο, τίς τε εἴη, καὶ ὅθεν ὥρμητο, προσαπήτει δὲ φράζειν θρησκείαν, ἐπιτήδευμα, τύχην, καὶ ὅπως ἔχοιε γνώμης περὶ τὸ τῶν λεγομένων Θεῶν καὶ οὐκ ὄντων σέβας. Πρὸς ὃν πραεία τῇ φωνῇ καὶ ἀταράχῳ τῷ λογισμῷ καὶ διὰ τῆς φαινομένης ὄψεως ἐπισημαίνων τὸ τῆς ψυχῆς ἀνδρικόν, Ἐμοὶ μέν, ἔφη, ὦ Αἰγεάτα, ἵν' ὡς ἐν βραχεῖ προσαπολογήσομαί σοι, πατρὶς ἡ ἄνω Σιών, ἐν ᾗ καὶ τὸ πολίτευμα κέκτημαι· συμπολῖται δὲ οἱ πρῶτοι νόες καὶ περὶ Θεὸν ὄντες, καὶ τὰ πρῶτα φῶτα δεχόμενοι, καὶ εἴ τι ἄλλο κατὰ τὴν ἄνω λῆξιν ἀκούομεν, ἐν ἀρχαῖς τε καὶ δυνάμεσι καὶ θρόνοις καὶ ἐξουσίαις καὶ κυριότησιν. Εἰ γὰρ καὶ ἄϋλοι, ἀλλὰ διὰ τὸ αὐτοὺς ὑπὸ Θεοῦ ἐκτίσθαι, καὶ διὰ τὸ πρὸς τὸ θεῖον σέβας ὁμόζηλον, ὁμογενεῖς ἡμῖν καὶ ἴσοι. Θρησκεία δέ, ἡ εὐσέβεια· καὶ τὸ μὴ τὴν κτίσιν ἀνταγώνιστον ἀφρόνως κατὰ τοῦ κτίσαντος, μηδὲ μεταλλάττειν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν, ἀλλ' αὐτὸν σέβειν καὶ δοξάζειν καὶ προσκυνεῖν, καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱόν, καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τὴν μίαν δόξαν καὶ βασιλείαν καὶ δύναμιν καὶ θεότητα. Ἐπιτήδευμα δέ, φρόνησις καὶ ἀνδρεία, δικαιοσύνη καὶ σωφροσύνη· ταῦτα γὰρ τῆς ἀρετῆς τὰ κεφάλαια. Περὶ δὲ τῆς τύχης, οὐκ ἔχω τι λέγειν· πλὴν τοῦτο μόνον ἐπίσταμαι, ὅτι τῆς αὐτῆς ὑμῖν ἔλαχον κἀγὼ φύσεως, τοῦ αὐτοῦ χοός, τοῦ αὐτοῦ ἐμφυσήματος· οὐκ ἐκ θελήματος σαρκὸς ὕστερον, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθην· παρ' οὗ καὶ Χριστιανὸς εἶναι καὶ καλεῖσθαι κατηξιώθην· ὅπως δὲ ἔχω γνώμης περὶ τὴν τῶν Θεῶν σου προσκύνησιν, ὡς εἴ τις ἔχῃ περὶ τοὺς ὄφεις καὶ τὰ βλαβερὰ καὶ φθείροντα τὰ σώματα φάρμακα.

Τὸν δὲ πρὸς ταῦτα εἰπεῖν· ξένοις ἡμῖν, ὦ ἄνθρωπε ξένε, καὶ ἀήθεσι λόγοις καταπλήττειν ἐπιχειρεῖς· ὥρας ὑμῖν χαριζόμενος ὡς φιλόκαινος καὶ προπετὴς εἰς τὸ καινολογεῖν. Λέγε οὖν ἡμῖν τέως, ἄνω που τὴν δίκην ὁρῶν, καὶ τὸν κίνδυνον ὑπὲρ κεφαλῆς, ἔτι δὲ καὶ τὴν δικάζουσαν χεῖρα ἀνατεταμένην τε καὶ μετέωρον, εἰ οὐ προσέρχῃ τοῖς καλλινίκοις Θεοῖς προσκυνήσων ; Οὐκ ὀφείλομεν, ἔφη ὁ ἀπόστολος, νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον. Μή σε γέρων ἀπατάτω ἡ ὕλη, φησίν, ἢ ὁ σχηματισμὸς τῶν ποικίλων μορφῶν· οὐ γὰρ ἐν χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ καὶ χαλκῷ καὶ λίθῳ τὴν σωτηρίαν ἐναποκλείομεν· ἀλλ' ἔστι τις ἀναγωγικὴ θεωρία, πρὸς ἣν ἀλληγορικῶς τὸν νοῦν ἀπευθύναντες, τὸ ἀληθὲς ἐξευρίσκομεν.

Ἔστω ταῦτα, εἶπεν ὁ ἀπόστολος· καὶ κατὰ σὲ ἐν ὑπονοίαις καὶ τροπαῖς οἱ ἀνθρωπόμορφοί σου Θεοὶ ἀναγαγέσθωσαν· πῶς δὲ τοὺς τραγοσκελεῖς καὶ κερασφόρους ἀλληγορήσεις ; ἢ Ὀσίριδος τὸν φαλλόν· ποῦ ἀνάξεις ἀπὸ τούτων τὸν νοῦν ; γελοίων ἄξια ταῦτα. Ἀσεβὲς γὰρ καὶ πάντη ἄτοπον δι' αἰσχρῶν συμβόλων τὸ θεῖον χαρακτηρίζεσθαι καὶ κτηνώδεις μορφὰς τῇ πρώτῃ φύσει καὶ ἀλήπτῳ προσεφαρμόζεσθαι. Ἀλλὰ σταυρὸν δεῖ, φησί, προσκυνεῖν, καὶ τὸ τιμωρίας ὄργανον περιπτύσσεσθαι ; ἢ αὖ ἐσταυρωμένῳ προσανέχειν θεῷ, ὑπὸ Ἰουδαίων ὡς κακούργῳ κατακριθέντι ; τίς ἐστιν ἔξω φρενῶν, ὃς τὸ τοιοῦτον παραδέξεται σέβας ; Μᾶλλον διὰ τοῦτο, εἶπεν ὁ ἀπόστολος, οἱ τοιοῦτοι ἄθλιοι, ὅτι τῶν κατὰ φύσιν φρενῶν ἐντὸς ὑπάρχοντες, οὐκ ἔγνωσαν οὐδὲ συνῆκαν, ἀλλ' ἐν σκότει διαπορεύονται, καὶ οἰκείαις ῥοπαῖς πρὸς τὸ χεῖρον συρόμενοι, οὐκ ἀναβλέπουσιν εἰς τὸν οὐρανὸν ἄνω, οὐδὲ ἐννοοῦσι τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ τῆς εὐεργεσίας τὸ μέγεθος, καὶ τὸ ἄπειρον τῆς εὐσπλαγχνίας πέλαγος, ὅτι καθάπερ πρότερον ἐν τῇ πλάσει τῆς φύσεως, οὐχ ὑπουργόν τινα ὁ Θεὸς λόγος καὶ δημιουργὸς παρεστήσατο, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ τὸν κατ' εἰκόνα ἐδημιούργησε καὶ ὁμοίωσιν. Οὕτω οὔτε ἐν τῇ ἀναπλάσει τῆς φθαρείσης αὐτῆς εἰκόνος ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας φθόνῳ τοῦ πονηροῦ διαβόλου, πρέπον ἦν ἐγχειρίσαι ταύτην ἑτέρῳ, ἀλλὰ δι' ἑαυτοῦ ἀνανεώσασθαι, καὶ εἰς τὸ πρῶτον ἀποκαταστῆσαι ἀξίωμα. Διὰ τοῦτο αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος τὸ ἡμέτερον χωρὶς ἁμαρτίας ἐνδυσάμενος ὅλον, οὐκ ἀπηξίωσε καὶ μέχρι πάθους ἑκὼν καὶ σταυροῦ καὶ ταφῆς ὑποκῦψαι, ἵνα λάθῃ τὸν ἀνθρωποκτόνον, καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ σαρκὶ τοῦτον ὡς Θεὸς χειρωσάμενος, ὡς βροτῷ προσβαλόντα καταλύσει καὶ δωρήσηται τῇ ἀσθενεῖ τῶν ἀνθρώπων φύσει τὰ νικητήρια. Διὰ δὲ τῆς αὐτοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, πρὸς ἀφθαρσίαν ἡμᾶς ἀνακλίνας, θείας φύσεως κοινωνοὺς ἀπεργάσηται. Μέγα οὖν τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ, καὶ πολλῶν ἀγαθῶν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει πρόξενον γέγονεν. Εἴθε καὶ σὲ τοῦτο διὰ τῶν ἐμῶν γνωρίσαι ῥημάτων. Εὕρες ἂν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐρρύσθης τοῦ σκότους τῆς εἰδωλομανίας, καὶ ἐδδελύξω σέβειν θεοὺς παμφάγους καὶ κερασφόρους, κυνοπροσώπους τε καὶ μιξόθηρας, θεοὺς τεκνοφάγους, πατροκτόνους, χωλούς, μεθύσους, μοιχούς, καὶ τὸ τῶν ἀσελγῶν κασσωρίδων χορῶν, τῶν ἀσεβῆ τῇ τοῦ Θεοῦ παρ' ὑμῶν τιμωμένων προσηγορίᾳ. Προσῆλθες τῷ Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ, τῷ ἐξουσίαν ἔχοντι ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς καὶ κρατοῦντι πάσης πνοῆς. Ἐγώ σε, ἔφη τῷ θυμῷ ζέσας ὁ τύραννος, εἰς τοσοῦτον ἀρθῆναι παρεσκεύασα θράσος· ἐγὼ τῆς εἰς τοὺς Θεοὺς ὕβρεως αἴτιος γέγονα, τοσαύτης σοι παῤῥησίας μεταδούς· ἀλλ' ἐπειδὴ χρηστότητι χάριν ἀνταμείβειν οὐκ ἔμαθες, ἐν τῷ σταυρῷ ἐν ᾧ καυχώμενος μετεωρολεσχεῖς, ἐν αὐτῷ προσπαγήσῃ. Καὶ θᾶττον τῷ λόγῳ τὸ ἔργον ἐπηκολούθησε. Προσπήγνυται τοίνυν Ἀνδρέας σταυρῷ, καὶ τοὺς τῇ πλάνῃ προσηλωμένους ἀποκαθηλοῖ. Προσπήγνυται σταυρῷ, καὶ καταλύει τὴν ἐπικρατοῦσαν τῇ χώρᾳ ἀσέβειαν· ἁπλοῖ τὰς χεῖρας Ἀνδρέας ἐν τῷ σταυρῷ καὶ ἐναγκαλίζεται τοὺς περικύκλῳ· πήγνυται σταυρὸς παρὰ θάλασσαν, καὶ τῆς ἁλμυρᾶς ἀπιστίας ἀνακύπτουσιν οἱ λαοί· πήγνυται σταυρὸς παρὰ θάλασσαν, καὶ συνάπτεται τὰ διεστῶτα, ἤπειρος καὶ νῆσοι τῇ πίστει. Ὦ σταυροῦ δύναμις ἐναργής· ὦ σταυροῦ δύναμις ἐν μικρῷ ξύλῳ τὸν τετραπέρατον κόσμον περιλαβοῦσα,

μᾶλλον δὲ Χριστοῦ, τοῦ καὶ ἁγιάσαντος τὸ ξύλον, καὶ προσηλώσαντος τὴν ἐμὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὸν ὄφιν ἐν αὐτῷ θριαμβεύσαντος. Οὐ τοσοῦτον Ἀνδρέας διδάσκων ἐνήργησεν, ὅσον ὠφέλησε σταυρωθείς· οἷς γὰρ οὐκ ἔπεισε τῷ λόγῳ, ἔπεισε τῷ πάθει. Τὸ γὰρ οὕτω προθύμως προσελθεῖν τῷ διὰ σταυροῦ θανάτῳ, ἀπόδειξις ἑκάστῳ σαφὴς τῶν ὁρώντων ἐγίνετο, τοῦ τὴν διαμένουσαν ζωὴν καὶ μηδέποτε διακοπτομένην θανάτῳ, ἀντὶ τῆς προσκαίρου καὶ πολυστενάκτου ταύτης ἀλλάξασθαι. Μακαρίζεταί σου πρὸς ἡμῶν τὸ πάθος, Ἀνδρέα, ὅτι δι' αὐτοῦ πολλοὺς πρὸς τὸν δεσπότην ἐχειραγώγησας· μακαρίζεταί σου τὸ πάθος, δι' οὗ μιμητὴς τοῦ διδασκάλου γενόμενος πολλοὺς πρὸς τὸν ὅμοιον ζῆλον διήγειρας· μεμακάρισταί σου ὁ σταυρός, δι' οὗ νενίκηκας τὸν ἀντίπαλον, δι' οὗ τοὺς ἐκείνου συμμάχους κατῄσχυνας· οὗτός σοι γέγονε κλίμαξ πρὸς οὐρανόν· οὗτός σοι πρὸς τὴν ἀσώματον καὶ μακαρίαν ζωὴν ἐχρημάτισε γέφυρα· μεμακάρισται καὶ τὸ φυτὸν ἐν ᾧ προσεδέθης, κἀκεῖνο γὰρ χάριτος ἐγένετο μέτοχον, τῆς σῆς εὐμοιρῆσαν ἁφῆς τοῦ σώματος· μεμακάρισταί σου καὶ ἡ τῶν λειψάνων σωρός, ἐξ ἧς ἀναβλύζει τοῖς πιστῶς προσιοῦσιν ἰάματα. Τιμῶ ταύτην ὡς ἄλλην τινὰ κιβωτόν, ἐν ᾗ οὐ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης, τὰ μαρτύρια τῶν προγεγονότων θαυμάτων, καὶ προχαράγματα τῶν καινῶν καὶ μὴ γηρασκόντων, ἀλλὰ κόνις λεπτοτάτη, παντοίων νοσημάτων ἀλεξιτήριον. Μακαρία σου καὶ ἡ εἰκών, καταστραπτομένη ταῖς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος χάρισι· ταύτην γὰρ βλέποντες, Σοὶ ὡς παρόντι καὶ ζῶντι διαλεγόμεθα» . . . . . .

Ζήτημα σπουδαιότατον ἤθελεν ἀναφύεσθαι, ἂν οἱ Πατρεῖς ἐδέχθησαν παρὰ τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου τὸν χριστιανισμόν, ἢ ὀλίγοι τινὲς δοῦλοι καὶ εὔπιστοι γυναῖκες ; (1) Ἀλλ' ὁ Καππα-

(1) Ὁ A. Maury ἐν Legendes pieuses du moyene âge, ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀπαντῶσα πληθὺς ἀποκρύφων μερῶν, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ, μαρτυρεῖ τὸ τότε ἐπικρατοῦν πνεῦμα πρὸς μεγάλας προφυλάξεις. Περὶ δὲ τῶν συνελεύσεων τῶν Χριστιανῶν, οὓς οἱ Ῥωμαῖοι καταδιώκοντες καὶ μισοῦντες ἐξελάμβανον ὡς καθ' ὑπερβολὴν δεισιδαίμονας καὶ γελοίους, ἀναφέρει ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Βας Μ.Χ. ἑκατονταε-

δόκης περιηγητὴς Παυσανίας, ἐπισκεφθεὶς τὰς Πάτρας μετὰ ἑκατὸν καὶ πλέον ἔτη ἀπὸ τῆς τοῦ ἀποστόλου ἐνταῦθα τελευτῆς, περὶ ἧς οὐδόλως ποιεῖται μνείαν, περιγράφει τελουμένας λαμπρῶς τὰς θυσίας καὶ ἑορτὰς τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Ἰστέον δὲ ὅτι οἱ ἐθνικοὶ ναοὶ ἦσαν ἀνεῳγμένοι ἐν Πάτραις, μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου (1).

Μνείας ἄξιός ἐστιν καὶ ἕτερος πρόμαχος τοῦ χριστιανισμοῦ ὁ Σωσίπατρος, ὅστις ἦν ἀγαπητὸς μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἀναφερόμενος μεθ' ἑτέρου συμμαθητοῦ ἐκ Κιλικίας Ἰάσωνος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ (ΙΣΤ 21) οὕτως·

«Ἀσπάζονται ὑμᾶς Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος οἱ συγγενεῖς μου». Ὁ Σωσίπατρος, ὁ εὐγενὴς οὗτος τοῦ Χριστοῦ στρατιώτης, κατήγετο ἐκ τῆς εὐδαίμονος πόλεως τῶν Πατρῶν, (2) ἔνθα καὶ

τηρίδος ἀκμάσας Πλίνιος ὁ νεώτερος, ἔν τινι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τραϊανὸν ἐπιστολῇ αὐτοῦ τὰ ἑξῆς· «Συνηθροίζοντο κατά τινα ὡρισμένην ἡμέραν πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου· ἔψαλλον ἐκ περιτροπῆς στίχους εἰς δόξαν τοῦ Χριστοῦ, ὡς Θεοῦ· ὑπέσχοντο μεθ' ὅρκου, οὐχὶ εἴς τι ἔγκλημα, ἀλλὰ νὰ μὴ κλέπτωσι, νὰ μὴ ληστεύωσι, νὰ μὴ μοιχεύωσι, νὰ μὴ ἀθετῶσι τὰς ὑποσχέσεις αὐτῶν, νὰ μὴ ἀρνῶνται τὴν παρακαταθήκην. Μετὰ ταῦτα συνείθιζον ν' ἀποχωρίζωνται, καὶ συνήρχοντο ἐκ νέου, ἵνα φάγωσι φαγητὰ κοινὰ καὶ ἀθῶα.» Τὰ φαγητὰ ταῦτα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, συνέκειντο ἐξ ὀσπρίων, διότι, κατά τινα ἀρχαίαν παράδοσιν, ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων ἐπικρατήσασαν, ὁ ἐφημερεύων ἱερεὺς τοῦ ἐν Πάτραις ναοῦ τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου, ὑπεχρεοῦτο νὰ νηστεύῃ καθ' ἅπαν τὸ ἔτος, πλὴν τοῦ Πάσχα. X. Scrofani Viag.nella Grecia. Προστούτοις καὶ οἱ Πατρεῖς, εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν, κατεσκεύαζον, κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου, τὴν λαχανόπηγάν των καὶ ἔπεμπον ἐξ αὐτῆς μερίδα τῷ ἱερεῖ καὶ τοῖς παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου διατρίβουσι πένησι. Ἤδη ἔν τισι χωρίοις τῆς Ἠπείρου, τὴν παραμονὴν ὡσαύτως τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου, εἴθισται νὰ κατασκευάζωσι φαγητὸν ἐκ πάντων τῶν ὀσπρίων, καλούμενον Ἀνδραλούσια ἢ Μπόλια, ὡς τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Πυανέψια· ἴσως διότι ἡ ἑορτὴ τοῦ Ἀποστόλου συμπίπτει κατὰ μῆνα Πυανεψιῶνα (Νοέμβριον). Ι. Λαμπρίδου Ζαγοριακὰ σελ. 170. (1) Περὶ τῶν περιπετειῶν τοῦ λειψάνου τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, τῶν θαυμάτων αὐτοῦ κ.λ.π. θέλομεν ποιήσει μνείαν, κατὰ χρονολογικὴν τάξιν, εἰς τὰ διάφορα κεφάλαια. (2) Ἐσφαλμένως ἡ Ἱεροσολυμιὰς ἐν σελ. σξγ'. μνημονεύει τοῦ Σωσιπάτρου ὡς καταγομένου ἐξ Ἀχανίας ἀντὶ Ἀχαΐας.— Ἐπίσης καὶ τινες Λατῖνοι ἐσφαλμένως ἀναγράφουσιν ὅτι οὐχὶ ἐκ Πατρῶν, ἀλλ' ἐκ Βερρόϊας κατήγετο. (Mart Rom. XX Junii). — Μνήμην Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου ἑορτάζομεν τὴν 29ην Ἀπριλίου. «Ἡ παμφαὴς καὶ θεία τῶν ἀποστόλων ἑορτή, τῶν Κερκυραίων τὰ πλήθη πρὸς εὐωχίαν συγκαλεῖ· δεῦτε κορέσθητε πάντες πνευματικῆς εὐφροσύνης.» Μηναῖον Ἀπριλ. 29. ἐξαποστειλάριον.

διέμενεν διαρκῶς, μέχρις οὗ δι' ἀποστολὴν τῆς πίστεως προσεκλήθη εἰς Ῥώμην, παρὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, καὶ ἐχειροτονήθη Ἐπίσκοπος Ἰκονίου. Ἀφοῦ δ' ἐποίμανεν ἀρκετὸν χρόνον καὶ ἐπέφερεν εὐάρεστον ἀποτέλεσμα, ἐνόμισεν ἄσκοπον τὴν περαιτέρω ἐν τῇ ἰδίᾳ Ἐπισκοπῇ διαμονήν· ὅθεν ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ φίλου καὶ συναδέλφου Ἰάσωνος ἀπῆλθε πρὸς τὰ δυτικὰ μέρη, διδάσκων καὶ κατηχῶν πάντοτε ὑπὲρ Χριστοῦ. Ἐπὶ τέλους μετέβησαν εἰς τὴν ἕως τότε εἰδωλοχαρῆ Κέρκυραν, καὶ ἔσχον τὴν τόλμην νὰ κηρύξωσιν εἰς τοὺς Ἐθνικοὺς κατοίκους αὐτῆς τὸ Εὐαγγέλιον. Λέγεται δὲ ὅτι ὁ Σωσίπατρος ἐμαρτύρησεν αὐτόθι, (1) καὶ ὅτι τὴν μυροβόλον καὶ θαυματουργὸν αὐτοῦ κόνιν σκέπει ὁ ἀρχαιότατος ναὸς «Τῶν Ἁγίων», κείμενος εἰς τὴν παλαιὰν τῆς Κερκύρας πόλιν.

Πρὸς τούτοις, ὁ ἐξ Ἀντιοχείας Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον ἐν Πάτραις διέτριψε, καὶ αὐτόθι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, συνέγραψε μέρος τοῦ εὐαγγελίου του,(2) καθότι ὁ Ἱερώνυμος, ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου, λέγει ὅτι ὁ Λουκᾶς ἔγραψεν «in Achajae Boeotiaque partibus,» ὁ δὲ Θεολόγος Γρηγόριος (Τόμ. Β'.σελ. 98) λέγει· «Λουκᾶς Ἀχαιΐδι.» Τὸ δὲ μέγα Ὡρολόγιον ἐν σελ. 204 ἀναφέρει ὅτι· «ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ἀπέθανεν εἰς Ἀχαΐαν καὶ ἴσως εἰς Πάτρας·» ἀλλὰ τοῦτο δὲν πιστοῦται ἀλλοθεν. Νικηφόρος ὁ Κάλ-

(1) Ἀνδρέου Μοστοξύδου. Delle Cose Corcíresi T.I. Appendice di decumenti VIII. «Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος γεγόνασι μὲν μαθηταὶ Παύλου τοῦ ἀποστόλου· ἦν δὲ ὁ μὲν Ἰάσων ἀπὸ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας, ἧς καὶ Ἐπίσκοπος ἐγένετο. Ὁ δὲ Σωσίπατρος ἐκ Πατρῶν τῆς Ἀχαΐας, γενόμενος καὶ Ἐπίσκοπος Ἰκονίου, ἐπὶ χρόνοις δέ τισι τὰς ἑαυτῶν ἐκκλησίας κυβερνήσαντες ἀπῆλθον εἰς τὴν δύσιν ὠφελῆσαί τινας. Καὶ καταλαβόντες τὴν νῆσον Κέρκυραν κτίζουσιν ἐκκλησίαν εἰς ὄνομα τοῦ ἁγίου πρωτομάρτυρος Στεφάνου. Καὶ μαθὼν τοῦτο Κερκυλῖνος, ὁ τῆς νήσου βασιλεύς, ἀπέκλεισεν αὐτοὺς εἰς φυλακήν· ἔνθα ἰδόντες αὐτοὺς ἑπτὰ λησταὶ ἀποκεκλεισμένοι ὄντες, ἐπίστευσαν τῷ Χριστῷ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ δεσμοφύλαξ Ἀντώνιος, ὅστις καὶ ἀπεκεφαλίσθη. Καὶ κατελθόντος πυρὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατακαύσαντος τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ βασιλέως καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἀπελύθησαν οἱ ἅγιοι, καὶ πολλοὺς ὠφελήσαντες, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ ἐτελειώθησαν.»— Κατ' ἀκριβεστέρας πληροφορίας, ἃς ὁ σοφὸς Μουστοξύδης παραθέτει ἐν τοῖς Κερκυραϊκοῖς, ὁ Σωσίπατρος οὐκ ἔθανεν ἐν εἰρήνῃ ἀλλ' ἐν μαρτυρίῳ. — (2) Ὁ Λουκᾶς τό τε Εὐαγγέλιον καὶ τὰς πράξεις τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἀφιεροῖ εἰς τὸν σύγχρονον Θεόφιλον, ὅν τινες λέγουσιν ἡγεμόνα τῆς Ἀχαΐας.

λιστος (Ἐκκλ. Ἱστορ. Β'. μγ.) περιγράφων τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Λουκᾶς ἐμαρτύρησεν, οὐδεμίαν ποιεῖται μνείαν περὶ τοῦ τόπου, ἀλλ' ἁπλῶς λέγει ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἐτελεύτησεν. «Ὑπὸ τῶν ἀθετούντων τὸν θεῖον λόγον ἐπὶ καρποφόρου ἐλαίας ἀναρτηθεὶς (οὐ γὰρ ἦν ξύλον ξηρὸν ὥστε εἰς σταυρὸν διασκευασθῆναι) τῷ Θεῷ τὴν ψυχὴν παρατίθησιν, ὀγδοήκοντα ἐτῶν γενόμενος, ὥς φασιν. Ὅπου δὲ τὸ σῶμα αὐτοῦ κατετέθη, μεταξὺ μνημείων πολλῶν, προσευχῇ τῶν πιστῶν καταμηνύεται· κολλύρια γὰρ ἰατρικὰ ὁ Θεὸς ὕσεν ἄνωθεν τοῦ θείου αὐτοῦ μνήματος εἰς σύμβολον, οἶμαι τῆς αὐτοῦ ἰατρείας, ἐξ οὗ καὶ γνώριμος ὁ τάφος τοῖς αὐτοῦ πᾶσι καθίστατο.» Τὰ δὲ ὀστᾶ αὐτοῦ, λέγεται, ὅτι διαταγῇ τοῦ Αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου μετεκομίσθησαν ἐκ Θηβῶν τῆς Βοιωτίας, ὑπὸ τοῦ Σατράπου τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης τῆς Αἰγύπτου Ἀρτεμίου, εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἱερώνυμος ὅμως, εἰς τὸ περὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ἕβδομον κεφάλαιον, ἀναφέρει ὅτι τὰ ὀστᾶ τοῦ Λουκᾶ ἐπὶ τοῦ ῥηθέντος αὐτοκράτορος ἐξ Ἀχαΐας μετηνέχθησαν· ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη φαίνεται πιθανῶς προελθοῦσα ἐκ τοῦ ὅτι, ὁ Ἀρτέμιος συνεπιφέρων τὸ λείψανον τοῦ Λουκᾶ, ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Πάτραις διέτριψεν, ὡς ἀλλοθι ὀψόμεθα, ὅπως πείσῃ τοὺς Πατρεῖς καὶ παραδώσωσιν αὐτῷ τὸ λείψανον τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου. Ἑπομένως ἐξ Ἀχαΐας (Πατρῶν) ὁ Ἀρτέμιος ἀνεχώρησε κομίζων τὰ λείψανα, καὶ οὕτω φαίνεται ἀναγραφεῖσα ἡ εἴδησις, ὅτι ἐξ Ἀχαΐας τὸ λείψανον τοῦ Λουκᾶ μετεκομίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Αἱ Πάτραι ἐπὶ Νέρωνος. Δομητιανοῦ. Τραϊανοῦ. Ἀδριανοῦ. Ἀντωνίνων. Περιήγησις Παυσανίου Καισαρέως. Ἔκτασις πόλεως. Ἐμπόριον. Γυναῖκες.

Μετὰ τὸν Κλαύδιον ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Νέρων, (54—68 μ. Χ.) ὅστις κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 66 ἔτους, ἵνα μεθέξῃ τῶν ἐν αὐτῇ τελουμένων ἀγώνων, καὶ κατα-

γοητευθεὶς ἐκ τῶν χαμερπῶν κολακειῶν καὶ ὑπερβολικῶν τιμῶν, ἃς ἔλαβεν ὡς Ὀλυμπιονίκης, ἰδίως ὡς Κιθαρῳδός, παρὰ τῶν συνηθροισμένων Ἑλλήνων, (1) πρὸς ἀμοιβὴν τούτων ἐκήρυξε τὴν Ἑλλάδα ἐλευθέραν καὶ παντὸς φόρου ἀπηλλαγμένην.(2) Ἀλλ' αὕτη ἡ τοῖς Ἕλλησι δωρηθεῖσα ἐλευθερία ἀπέβη πρὸς βλάβην τῆς Ἑλλάδος, διότι πᾶν ὅ,τι πολύτιμον καὶ ἀριστούργημα τέχνης ἐν αὐτῇ ὑπῆρχεν ἀφήρπασε, πρὸς διακόσμησιν τοῦ ἐν Ῥώμῃ χρυσοῦ οἴκου του· (3) οἱ δὲ Ἕλληνες, ἐξ ἐπιπολῆς τὰ πράγματα κρίνοντες, σωτῆρα καὶ νικητὴν προσηγόρευον. (4)

Πρὸς τούτοις ὁ Νέρων ἐφιλοτιμήθη εἰς τὴν διακόσμησιν καὶ εὐημερίαν τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν,τὴν δευτέραν,ὡς πρὸς τοῦτο, μετὰ τὸν Αὔγουστον κατέχων θέσιν. Ὅθεν ἐξέπεμψεν εἰς Πάτρας ἀποικίαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συνισταμένην ἐκ στρατιωτῶν τῆς 11ης καὶ 12ης λεγεῶνος· διότι εἴς τινας ἐπιγραφάς, εὑρεθείσας ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν Πατρῶν, τῇ μονῇ Γηροκομείου (5) καὶ ἀλλαχοῦ, (6) ἐγκεχαραγμένοι εἰσὶν οἱ ῥηθέντες ἀριθμοί, μὴ ἀπαν-

(1) «Νέρωνα τοίνυν ἐς Ἀχαΐαν ᾠδαὶ ἦγον καὶ τὸ σφόδρα αὐτὸν πεπεικέναι, μηδ' ἂν τὰς Μούσας ἀναβάλλεσθαι ᾄδιον· ἐβούλετο δὲ καὶ τὰ Ὀλύμπια, τὸν γυμνικώτατον τῶν ἀγώνων στεφανοῦσθαι ᾄδων». Ψευδολουκιανοῦ. Νέρων ἢ περὶ τῆς Ὀρυχῆς τοῦ Ἰσθμοῦ κεφ. Γ. (2) Ὁ Φιλόστρατος ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως (Ε. 44) βεβαιοῖ ὅτι, αἱ πόλεις ἐπανῆλθον εἰς ἤθη Δωρικὰ καὶ Ἀττικά. (ὡραῖα ἤθη !!) «Νέρων ἐλευθέραν ἀφῆκε τὴν Ἑλλάδα σωφρονέστερόν τι ἑαυτοῦ γνούς, καὶ ἐπανῆλθον αἱ πόλεις ἐς ἤθη Δωρικὰ καὶ Ἀττικά, πάντα τ' ἀνῄδησε ξὺν ἁρμονίᾳ τῶν πόλεων, ἃ μὴ πάλαι ἡ Ἑλλὰς εἶχεν». (3) Taciti Annal. XV, 45. (4) Πρβλ. καὶ Σουητώνιον. Vita Neronis κεφ. 23. (5) Ἡ ἐν Γηροκομείῳ εὑρεθεῖσα καὶ ὑπὸ Spon et Weler ἐν τῷ Voyage de Dalmatie de Gréce et du Levant T. II p. 23 ἀναφερομένη ἔχει ὡς ἑξῆς·

C. AVRELIO. DEC VETER . . . —LEG. XI. OMNIB, ORNAMENT . . . PROCVR . . . ET DAT D. D. — ORATO — HONORATO — C. AVRELIO. C. F. — PRISCO. VI. — VIR.

«Γάϊον Αὐρήλιον δεκάδαρχον καὶ ἀρχαῖον στρατιώτην τῆς ἑνδεκάτης λεγεῶνος, τετιμημένον δι' ὅλων τῶν κοσμημάτων κλπ. καὶ Γάϊον Αὐρήλιον Πρίσκον υἱὸν τοῦ Γαίου Σέξτου. vir.»(6) Ἡ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εὑρεθεῖσα καὶ ὑπὸ Pouqueville ἐν τῷ Voyage dans la Gréce T. IV p. 508 ἀναφερομένη ἔχει οὕτω·

M. COELIO. P. F. VE . . . — LEG XII FVLM . . . —
FELIX. LIB . . . — V. COELIA. MI. SECVNDA.

Ἰστέον ὅτι καὶ ἑτέρα ἐπιγραφὴ ἀνευρέθη μνημονεύουσα στρατιωτῶν σπείρας τινὸς Ῥωμαϊκῆς (Cohortis). Ἦν δὲ ἡ κούρτις (σπεῖρα) τὸ δέκατον τῆς λεγεῶνος.

L. ROMANVS. L. FANNIVSTVS.
VERCEL. MIL. COHOR. IC. R. X. — PRAE CRISPINI.

τῶντες ὅμως εἰς τὰ πρὸς τιμὴν τοῦ Νέρωνος καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων κοπέντα ὑπὸ τῶν Πατρέων νομίσματα, ἔνθ' ἀδιακρίτως ἐγκεχάρακται ὁ ἀριθμὸς (XXII) τῆς ἐπὶ Αὐγούστου ἱδρυθείσης αὐτόθι στρατιωτικῆς ἀποικίας. Ὅτι δὲ ὁ Νέρων ηὔξησε τὸν πληθυσμὸν τῶν Πατρῶν διὰ νέων ἀποίκων, ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ περιφήμου καὶ μοναδικοῦ ἐκείνου νομίσματος, ὅπερ κατὰ τὸν Ἰάκωβον Γρονόβιον εὑρίσκεται εἰς τὸ νομισματικὸν μουσεῖον τῆς Ἐνετίας καὶ φέρει εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος αὐτοῦ τὰς ἀκολούθους λέξεις· (1)

Genio Colonia Neronianae Patrensis

(Θεία χάριτι Ἀποικία Νερωνιανὴ τῶν Πατρέων).

Ὁ αὐτὸς Γρονόβιος πραγματευόμενος περὶ Νέρωνος λέγει· «αἱ ἀποικίαι, ἃς οἱ αὐτοκράτορες ἐξῆγον, ὄχι μόνον τὸ γενικὸν ὄνομα τοῦ Καίσαρος καὶ Αὐγούστου, ὅπερ ἦτο κοινὸν εἰς ὅλους τοὺς αὐτοκράτορας, ἔφερον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἰδιαίτερον ἐν τοῖς νομίσμασι ἔθεντο, ἵνα ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἀποικίας διακρίνηται ἀπὸ τοὺς ἄλλους· οὕτω καὶ αἱ Πάτραι, Νερωνιαναὶ ἐκαλοῦντο. «Patrae Neronianae».

Ἡ δεδωρημένη ἐλευθερία, ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν ὑπερτιμηθεῖσα, δὲν ἀπεζημίου τὰς ὑπερβολικὰς δαπάνας, ἃς ἡ ματαιότης καὶ αἱ τεράστιαι τοῦ Νέρωνος ἀσωτεῖαι προὐξένησαν εἰς τὴν ἐξηντλημένην Ἑλλάδα, καὶ ἐπομένως δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἀφαιρεθεῖσα καὶ αὖθις ὑπὸ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ. (70 μ. Χ.) (2) Τὸ μέτρον τοῦτο τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ἤλεγξεν ὁ Ἀπολλώνιος Τυανεύς, γράψας πρὸς αὐτόν· «Νέρων τοὺς Ἕλληνας παίζων ἠλευθέρωσε, σὺ δὲ σπουδάζων ἐδουλώσω.» Σημειωτέον ὅτι διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ Οὐεσπασιανοῦ,ἐκεῖναι μόνον αἱ πόλεις ἐστερήθησαν τῆς ἐλευθερίας των, ὅσαι πρὸ τοῦ Νέρωνος διετέλουν ἐν ῥητῇ ἀπὸ τῆς Ῥώμης ἐξαρτήσει· κατὰ συνέπειαν αἱ Πάτραι, μὴ ὑπαγόμεναι εἰς τὴν κατηγορίαν ταύ-

(1) Gronovii. Thes. Graec. Antiq. N. Suppl. B. p. 576. (2) «Εἰς ἐμφύλιον στάσιν προήχθησαν, καὶ σφᾶς ὑποτελεῖς τε αὖθις ὁ Οὐεσπασιανὸς εἶναι φόρων καὶ ἀκούειν ἐκέλευσεν ἡγεμόνος, ἀπομεμαθηκέναι φήσας τὴν ἐλευθερίαν τὸ Ἑλληνικόν». Παυσαν. Ἀχαϊκ. κεφ. ΙΖ'. 2.

την, δὲν ἐστερήθησαν τῆς πρώην ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐγούστου δωρηθείσης αὐταῖς ἐλευθερίας, καθὰ καὶ ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ μεθ' ἑκατὸν σχεδὸν ἔτη ἐπισκεφθέντος αὐτὰς Καππαδόκου περιηγητοῦ Παυσανίου τεκμηριοῦμεν.

Μετὰ τὸν Οὐεσπασιανὸν καὶ τὸν Τίτον ἐβασίλευσεν ὁ Δομητιανός. (81—96 μ. Χ.) Πρὸς τιμὴν τούτου, οἱ Πατρεῖς ἀνήγειραν ῥυθμοῦ Ἰωνικοῦ μεγαλοπρεπῆ στήλην, ἐφ' ἧς καὶ τὸν ἀνδριάντα τοῦ αὐτοκράτορος ἔστησαν. Ἄδηλόν ἐστιν ὅμως, ἂν ἡ στήλη αὕτη ἵστατο ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἢ μετέσχε τῆς τύχης τῶν λοιπῶν, πρὸς ἀνάμνησιν αὐτοῦ ἐνιαχοῦ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἱδρυθέντων μνημείων, ἅτινα ἐξηφανίσθησαν, ἅμα τῷ φόνῳ αὐτοῦ, ὑποκινηθέντι ὑπὸ τῆς εἰς θάνατον καταδικασθείσης συζύγου αὐτοῦ Δομητίας. Ἀλλὰ μείζονος μνήμης εἰσὶν ἄξιοι οἱ Αὐτοκράτορες Τραϊανὸς καὶ Ἀδριανός. Καὶ ὁ μὲν Τραϊανὸς (98—117 μ. Χ.) πολλαχῶς εὐηργέτησε τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες εὐγνωμονοῦντες ἔστησαν αὐτῷ ἀνδριάντα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὁ δὲ Ἀδριανὸς (117—138 μ. Χ.) τοσοῦτον ἠγάπησε τὴν Ἑλλάδα, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος· καὶ ἐν ἔτει 134 ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας καὶ τὸ δυτικὸν τῆς Πελοποννήσου μέρος, ἐδείχθη ἔνθερμος προστάτης τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, καὶ οὐ μόνον τὰς Ἀθήνας ἐκόσμησεν, ἀλλὰ καὶ ἄλλας πόλεις, προσθ' ἐπὶ πᾶσι φαίνεται ἰδίως ὅτι εὐηργέτησε τὰς εἰς τὸ Ἀχαϊκὸν συνέδριον τὸ πάλαι τελούσας πόλεις· διότι αὗται ἀνέθηκαν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνδριάντα αὐτῷ ἐκ λίθου Παρίου. Οἱ δὲ Πατρεῖς καὶ μόνοι φόρον εὐγνωμοσύνης ἀποτίοντες, ἀνήγειραν τῷ Ἀδριανῷ βαλανεῖον καὶ στοὰν μετ' ἐπιγραφῆς.

ΤΡΑΙΑΝΩ ΑΔΡΙΑΝΩ
[ΤΩ] ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩ
. . ΚΑΙ ΟΥΑΛΕΡΙΑι
[ΤΟΔΕ] ΤΟ ΒΑΛΑΝΕΙΟΝ
[Κ]ΑΙ ΤΗΝ ΣΤΟΑΝ
[Κ]ΑΤΕΣΚΕΥΑΣΑ[Ν]. (1)

(1) Τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης τεμάχιον, θραυσθέν, φαίνεται τὸ ὑπὸ τοῦ Leake ἀναφερόμενον [ΕΝ] ΠΑΣΙ ΦΙΛΙΤΕ.

Ὑπὲρ τῆς αὐτῆς Οὐαλερίας σώζεται καὶ ἀνέκδοτος ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ μαρμαρίνης πλακός, κατὰ τὸ ἀρκτικὸν μέρος τοῦ φρουρίου, ἔχουσα οὕτω·

ΒΑΛΕΡΙΑΝ
ΜΟΔΕΣΤΙΝΑΝ
ΟΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΙ
Ψ. Β.

Προκειμένου δ' ἐνταῦθα περὶ ψηφίσματος τῆς Βουλῆς τῶν Πατρέων ὑπὲρ τῆς Οὐαλερίας (συγγενοῦς πιθανῶς τοῦ Ἀδριανοῦ (;) ἀναφέρομεν ὅτι καὶ ἕτερον ψήφισμα ἀνευρέθη, κατὰ τὴν ἐν τῇ ἄνω πόλει [τετρ. 36] ἐπὶ Τουρκοκρατίας Ἐκκλησίαν «Ἅγιος Κωνσταντῖνος», ὑπὲρ Λ. Ἀννίου Ἀλυπιανοῦ, ἀγνώστου ἐποχῆς. (1)

Λ. ΑΝΝΙΟΥ
ΑΛΛΥΠΙΑΝΟΥ
Ψ. Β.

Προσέτι οἱ Πατρεῖς θέλοντες νὰ περιποιηθῶσιν ἔτι μᾶλλον τὸν Ἀδριανόν, ἄλλως τε τυγχάνοντα καὶ μέγαν οἰηματίαν, ἔστησαν προτομὰς τοῦ φίλου του Ἀντινόου (2). Ἦν δὲ ὁ Ἀντίνοος νέος τις Προυσαεὺς περίφημος διὰ τὸ κάλλος του, εἰς μνήμην τοῦ ὁποίου, πνιγέντος εἰς τὸν Νεῖλον ποταμόν, ὁ Καῖσαρ Ἀδριανός, ὅστις τὸν ὑπερηγάπα μέχρι λατρείας, ἔκτισε τὴν Ἀντινόου πόλιν (πρότερον Βῆσα) ἐν Αἰγύπτῳ καὶ διέταξε ν' ἀποδίδωνται εἰς αὐτὸν θεῖαι τιμαί. Τούτοις ἑπόμενοι καὶ οἱ Μαντινεῖς ᾠκοδόμησαν ναὸν τῷ Ἀντινόῳ. (3) Ἡ θεοποίησις, λέγει ὁ Γίββων, (4) τὰ νομίσματα, τ' ἀγάλματα, οἱ ναοί, αἱ πόλεις, τὰ μαντεῖα καὶ πᾶσα ἡ πρὸς τὸν Ἀντίνοον ὑπερβολικὴ

(1) Boeckh. Corpus Inscriptionum Graecarum Nº 1546.

Λ. ΑΝ. ΜΙΟΥ	L. V. F.	L. V. F.
ΑΛΥΠΙΑΝΟΥ	ΑΛΥΠ.	VAL. LVP.
Ψ. Β.	ΤΣΥΙ.	ΤΣΥΙ.

(2) Προτομή τις τοῦ Ἀντινόου ὑπάρχει εἰς τὸ ἐν Πάτραις Λον [Γυμνάσιον, εἰκονίζουσα τὸν πολύφημον νεανίαν, ἔχοντα τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς οὖλας, μέτωπον πλατύ, ῥῖνα λεπτὴν καὶ μετρίαν. Ταῦτα ἐνὶ λόγῳ προδίδουσιν ἔκτακτον εὐφυΐαν ἅμα καὶ καλλονήν. (3) Παυσαν. Ἀρκαδ. κεφ. Θ, 4 (4) Hist. dela décadence et dela chute del' emp. Rom. μετάφρ. Guizot T. I. p. 203. n 2.

λατρεία, εἰσὶ γνωστότατα καὶ δυσφημοῦσι τὴν ἄλλως ὀφειλομένην, ὑπὸ τῶν ἐπιγιγνομένων, ἀγαθὴν μνήμην πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀδριανόν (1).

Νόμισμά τι τοῦ Ἀδριανοῦ ἐκ τοῦ Νομισματοκοπείου τῆς Κορίνθου, ἀναφέρει τὴν σύμπνοιαν, (concordia), ἥτις μεταξὺ τῶν Πατρῶν καὶ τῆς Κορίνθου ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης τοῦ Ἀδριανοῦ ὑφίστατο. Ἀλλὰ δὲν εἶναι εὔκολον νὰ εἰκάσῃ τις ὁποῖα προνόμια ἀμοιβαίως παρεχωρήθησαν. (2)

Ἡ μετὰ τὸν Ἀδριανὸν βασιλεία τῶν Ἀντωνίνων, (138—192 μ. Χ.) ἡσυχίαν μόνον ἔδωκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ οὐχὶ νέαν ζωήν. Ὁ θιασώτης ὅμως τῆς διοικήσεως τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, Αἴλιος Ἀριστείδης, δι' ἰδανικῶν πλασμάτων ἐξογκοῖ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων (ὧν ὁ Αὐέδιος Κάσσιος τὴν οἰκτρὰν κατάστασιν μαρτυρεῖ) λέγων· «Ὑπὸ τὴν προστασίαν ὑμῶν ἐγείρονται νῦν πᾶσ' αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις εἰς γέαν ἀκμήν, αἱ παραλίαι, καὶ αἱ μεσόγειοι πεδιάδες, ἐπληρώθησαν πόλεων, ὧν τινες μὲν παρ' ὑμῶν ἱδρύθησαν, ἄλλαι δ' ἐξετάθησαν· ἡμεῖς μεριμνᾶτε περὶ τῶν πόλεων τῶν Ἑλλήνων, ὡς τῶν ὑμετέρων τροφέων, προστατεύεται αὐτὰς διὰ τῶν χειρῶν ὑμῶν, ἀνεγείρετε τὰς πεπτωκυίας, χορηγεῖτε εἰς τὰς κρείσσονας, ὅσαι ἄλλοτε εἶχον τὴν ἡγεμονίαν, ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν καὶ διοικεῖτε τὰς λοιπὰς μετὰ μετριότητος, μεγάλης φειδοῦς καὶ ἐπιμελείας· πᾶσαι πλήθουσι γυμνασίων, κρηνῶν, στοῶν, ναῶν, ἐργαστηρίων καὶ σχολῶν». Ναὶ μὲν αἱ Πάτραι, ἡ Κόρινθος, ἡ Νικόπολις καὶ μάλιστα αἱ Ἀθῆναι, προάγονται ὁσημέραι προσκτώμεναι πλοῦτον καὶ κατοίκους, ἀλλὰ τὸ ἐπίλοιπον τῆς Ἑλλάδος οἰκτρὰν παρέχει τὴν εἰκόνα παντελοῦς ἐρημίας, ὡς μαρτυρεῖ ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀκμάσας περιηγητὴς Παυσανίας, ὅστις εὐαρίθμους εἶδε τοὺς ἐν Ἑλλάδι οἰκουμένους τόπους.

Ὁ Παυσανίας (161 μ. Χ.) μαθητὴς Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ

(1) Καὶ ὀλίγα μνημόνια χαλκᾶ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀντινόου οἱ Πελοποννήσιοι ἔκοψαν. Ἀναλ. νομισμογρ. ἐν Ἐρανιστῇ Τ. Θ. φυλ. Γ. 350. (2) Τὸ νόμισμα τοῦτο εὑρίσκεται ἐν τῇ μικρᾷ συλλογῇ τοῦ Φίνλεϋ τῇ πωληθείσῃ ἐν Λονδίνῳ τὴν 1 Ἰουνίου 1876.

καὶ διδάσκαλος τοῦ Αἰλιανοῦ, (1) περιηγεῖτο τὴν Ἑλλάδα χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων ἐθνικοῦ περιηγητοῦ, εἰς ὃν ἡ ἀρχαία μυθολογία τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρχεν ἀντικείμενον θρησκευτικῆς πίστεως. Ἀδιστάκτως πιστεύει, ὅτι ὑπῆρξε καιρὸς ὅτε οἱ Θεοὶ συνανεστρέφοντο τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ὅτε οἱ ἄνθρωποι ἀνυψοῦντο εἰς τὴν θέσιν τῶν Θεῶν· ὅτι δὲ ἡ συγκατάβασις αὕτη τῶν Θεῶν καὶ ἡ ἀνύψωσις τῶν ἀνθρώπων ἐξέλιπον ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ, τούτου αἴτιον νομίζει τὴν αὔξησιν καὶ ἐπικράτησιν τῆς κακίας ἐν τῷ Κόσμῳ. Ἀλλ' ὅμως ἀποδέχεται, ὅτι πολλὰ ψεύδη ἐπενοήθησαν καὶ διεδόθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχαίας ἀληθείας, ἥτις κατεμολύνθη ἐκ τῆς ἀναμίξεως τοῦ ψεύδους. «οὕτω τοῖς ἀληθέσιν ἐλυμήναντο συγκεραννύντες αὐτὰ ἐψευσμένοις.» (2)

Ὁ Παυσανίας ἐπισκεφθεὶς καὶ τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν, ἐν ἀκριβείᾳ περιγράφει τὴν τοποθεσίαν καὶ τὴν κτίσιν αὐτῆς· περὶ δὲ τῶν ναῶν, μνημείων καὶ ἀγαλμάτων ἁπλῆν μνείαν ποιεῖται, ὁρίζων τὰς θεότητας, εἰς ἃς πάντα ταῦτα ἐτύγχανον ἀφιερωμένα, ἄνευ ὅμως λεπτομερειῶν περί τε τοῦ ῥυθμοῦ κ.λ.π., ἐν τοῖς Ἀχαϊκοῖς Βιβλ. Ζ κεφ. 18—22. Περὶ πάντων τούτων ἐκτενῆ ἐποιησάμεθα λόγον ἐν τοῖς πρώτοις κεφαλαίοις τοῦ Α΄. μέρους καὶ ἰδίως ἐν τῷ «περὶ ἀρχαιολογίας τῆς πόλεως Πατρῶν» ἔκτῳ κεφαλαίῳ.

Αἱ Πάτραι οὐδέποτε πρότερον ἦσαν τόσον πολυάνθρωποι καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν εὐρεῖαι, ὅσον κατὰ τὸν Β΄ μ. Χ. αἰῶνα. Κατὰ τὴν λαμπρὰν ταύτην καὶ ἔνδοξον ἐποχήν, αἱ ὡραῖαι Πάτραι μετὰ τῶν προαστείων των κατεῖχον τὴν ἀπέραντον ἔκτασιν ἀπὸ τοῦ μικροῦ ποταμοῦ Σιχενῶν (Μειλίχου) μέχρι τῆς θέ-

(1) Ὁ εὔπιστος Αἰλιανὸς ἐν τῇ ἑαυτοῦ Ποικίλῃ Ἱστορίᾳ Βιβλ. ΙΓ΄. κεφ. μΤ΄. ἀναφέρει περί τινος ἐν Πάτραις δράκοντος οὕτω· «Πόλις ἐστὶ τῆς Ἀχαΐας αἱ Πάτραι. Παῖς παρ' αὐτοῖς δράκοντα μικρὸν ἐπρίατο καὶ ἔτρεφε μετὰ πολλῆς τῆς κομιδῆς. Αὐξηθέντος δὲ αὐτοῦ ἐλάλει πρὸς αὐτόν, ὡς πρὸς ἀκούοντα, καὶ ἤθυρε μετ' αὐτοῦ, καὶ συνεκάθευδεν αὐτῷ. Εἰς μέγιστον δὲ μέγεθος ἐλθὼν ὁ δράκων ὑπὸ τῶν πολιτῶν εἰς ἐρημίαν ἀπελύθη. Ὕστερον δὲ ὁ παῖς νεανίας γενόμενος, ἀπό τινος θέας ἐπανιών, λησταῖς περιπεσὼν μετὰ τῶν συνηλίκων, βοῆς γενομένης, ἰδοὺ ὁ δράκων· καὶ τοὺς μὲν διεσκόρπισεν, οὓς δὲ ἀπέκτεινεν, αὐτὸν δὲ περιεσώσατο.» (2) Ἀρκαδικὰ Βιβλ. Η. κεφ. Β. 4—7.

σεως Γυρί· κατὰ πλάτος δ' ἐξετείνοντο καθ' ὅλας τὰς κλιτύας, τὰς ἀπολεγούσας πρὸς τὴν μεσημβρινὴν πεδιάδα, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν χλοερὰν καὶ εὐφρόσυνον πρόσοψιν τῆς σειρᾶς τῶν λόφων Γηροκομείου καὶ τῶν εἰς αὐτοὺς ὑποκειμένων ἀνεπαισθήτων ὑψωμάτων. Ὁ πληθυσμὸς ὅμως, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, εἶναι πάντη ἄγνωστος, ἀλλ' ἐκ τῆς μεγάλης ἐκτάσεως τῆς πόλεως εἰκάζομεν μέγαν πληθυσμόν, (1) ἀναλογιζόμενοι ὅτι ἐπὶ τῶν μετὰ τὸν Αὔγουστον Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, ἦτο μία τῶν πρώτων τῆς Ἑλλάδος πόλεων, κεκοσμημένη ἐξ ἀπείρων δημοσίων οἰκοδομημάτων καὶ μεστὴ θεαμάτων καὶ πανηγύρεων, τῶν ὁποίων ἡ περιλάμπουσα αἴγλη ἐφείλκυε τὴν περιέργειαν παντὸς πρὸς ἐπίσκεψιν αὐτῶν.

Πρὸς τούτοις αἱ Πάτραι εἶχον καὶ ἀξιόλογον δημοσίαν βιβλιοθήκην, ἣν ἀναφέρει, ὁ ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἀκμάσας συγγραφεὺς τῶν Ἀττικῶν νυκτῶν λατῖνος Αὖλος Γέλλιος, ὅστις καὶ εὗρεν ἐν αὐτῇ ἀντίγραφον τῆς Λατινικῆς μεταφράσεως τῆς Ὀδυσσείας τοῦ Ὁμήρου, γενομένης ὑπὸ τοῦ Λιβίου Ἀνδρονίκου, συγγραφέως ἀρχαιοτάτου καὶ λίαν δοκίμου.(2)

Εἶναι περιττὸν νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα, τίνα συρροὴν ἐκ τῶν ἔξω ἐφείλκυον αἱ πόλεις ἐκεῖναι, κατοίκων καὶ πλούτου, ὅσαι ἐκέκτηντο μεγαλοπρεπῆ δημόσια οἰκοδομήματα, ὁδούς, θεάματα καὶ πάντα ἐκεῖνα, ἅτινα ὑπόσχονται βίον ἄνετον καὶ εὐφρόσυνον, ὑπὸ πᾶσαν κοινωνικὴν ἔποψιν. Αἱ Πάτραι κατ' οὐδὲν ὑστέρουν τῶν πλεονεκτημάτων τούτων καὶ δέον ν' ἀνομολογήσωμεν, ὅτι αὐτόθι οἱ πλούσιοι εὕρισκον ἡσυχίαν πλήρη πρὸς εὐζωΐαν· διότι οἱ Ἀχαιοὶ ἀνέκαθεν εἶχον σωφρονεστέρας τῶν φίλων γειτόνων Αἰτωλῶν ἰδέας, περὶ τῆς ἐννόμου τάξεως. Ὁ ὄχλος ὅμως ηὐχαριστεῖτο νὰ ἔχῃ μόνον ἄρτον καὶ ἱπποδρόμια (panem et circences), καθότι, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ δεσποτισμοῦ, εὐδαιμονία καὶ παρασιτικὴ συγχέονται· τὸ δὲ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν

(1) Ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ δύνανται νὰ κατοικῶσιν ἀνέτως, πλέον τῶν ἑκατὸν χιλιάδων ψυχῶν. (2) Noct. Attic. Lib. XVIII c. 10. «Offendi enim in Bibliotheca Patrensi librum verae vetustatis Livii Andronici, qui inscriptus est Ὀδύσσεια.»

δὲν τυρβάζει πλέον σκεπτόμενον περὶ σωτηρίας τῆς πατρίδος, ἀλλὰ περὶ θεραπείας τῆς γαστρός, ἀρκούμενον ἐκ τῶν ὀλίγων ψιχίων τῶν ἰσχυρῶν παρεχόντων ἐνίοτε καὶ θεάματα, πρὸς ἀνακούφισιν αὐτοῦ, ἐκ τῶν γλυκυτάτων ὀνειροπολήσεων παρελθόντων μεγαλείων. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Λουκιανός, ἐν τῷ «Παρασίτῳ», διακωμῳδεῖ τὸν σοφὸν Ὅμηρον θαυμάζοντα τὸν βίον τοῦ παρασίτου, ὡς μόνον μακάριον καὶ ζηλωτὸν ἐν καιροῖς ἰσότητος καὶ εὐδαιμονίας, ὅτε ἡ θυσία ἐπὶ τοῦ βωμοῦ καὶ αὐτῶν τῶν ἰδίων τέκνων προσεφέρετο ἀγογγύστως ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου, νῦν δὲ τί δέον εἰπεῖν προκειμένου περὶ τῶν ἐκείνων ἀπογόνων ; Φεῦ ! ἡ ῥοδοδάκτυλος ἠὼς ἐπεφαίνετο τότε ἐν τῷ Ἑλληνικῷ στερεώματι ἐκθύμως χαιρετιζομένη, νῦν δὲ ἡ ζοφώδης καὶ τρομακτικὴ νὺξ τῆς δουλείας ἐπισκιάζει τὰ ἐναπολειφθέντα λείψανα τῶν τροπαίων, ὅσα ἡ δήωσις καὶ ἡ καταστροφὴ παρεῖδον, καὶ μόνον ἡ ἀργυρόχρους σελήνη φειδωλῶς φωτίζει ταῦτα, διὰ τοῦ ὠχροῦ αὐτῆς φωτός.

Πολλοὶ συγγραφεῖς ἐξαίρουσι τὰς Πάτρας, ὡς τὴν ἐμπορικωτέραν πόλιν τῆς Πελοποννήσου καὶ μάλιστα τῆς Ἀχαΐας, τῆς ὁποίας ἡ βύσσος (1) τοσοῦτον ὑπερεῖχε κατὰ τὴν ποιότητα τῆς τῶν ἄλλων τόπων, ὥστε ὁ Πλίνιος (2) ἀναφέρει, ὅτι τὰ ἐξ αὐτῆς ὑφάσματα ἐτιμῶντο ἐξίσου μὲ τὸν χρυσόν. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ὅμως ταύτης τοῦ Παυσανίου, ἡ βύσσος ἐκαλλιεργεῖτο καὶ εὑρίσκετο εἰς μόνην τὴν Ἠλείαν, (3) ἐξ ἧς αἱ τῶν Πατρέων ὡραῖαι καὶ ἀβροδίαιτοι γυναῖκες, ἐπρομηθεύοντο ἀρκετὴν ποσότητα πρὸς κατασκευὴν ἐσθήτων καὶ ἰδίως κεκρυφάλων. (4) Αἱ γυναῖκες ἐν Πάτραις, κατὰ τὸν αὐτὸν Παυσανίαν, ἦσαν διπλάσιαι τῶν

(1) Βύσσος, εἶδος φυτοῦ, παράγοντος νῆμα προσεγγίζον τῷ τῆς μετάξης· ἦν δὲ πολυτιμότατον καὶ κατεσκεύαζον ἐξ αὐτοῦ ἐνδύματα οἱ πλούσιοι, ὡς ὁ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅστις ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον κλπ. κλπ. πρβλ. Πολυδ. Ὀνομαστ. Βιβλ. Ζ. κεφ. 17 (2) Natural. Hist XIX, 4. (3) Θαυμάσαι δ' ἄντις ἐν τῇ γῇ Ἠλείᾳ τήν τε βύσσον ὅτι ἐνταῦθα μόνον, ἑτέρωθι δὲ οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος φύεται. Ἡ δὲ βύσσος ἡ ἐν τῇ Ἠλείᾳ λεπτότητος μὲν ἕνεκα οὐκ ἀποδεῖ τῆς Ἑβραίων, ἔστι δὲ οὐχ ὁμοίως ξανθή. Ἠλιακ. Α'. Βιβλ. Ε. κεφ. 5, 2. (4) Κεκρύφαλος ἦν γυναικεῖος κόσμος περὶ τὴν κεφαλήν, πλεκτὸς ὡς δίκτυον, μὲ τὸ ὁποῖον αἱ γυναῖκες ἐκάλυπτον τὴν κεφαλήν. Οἱ δὲ ἐκ βύσσου κεκρύφαλοι, μικρὸν παρήλασσον τοῦ ἐκ μαλλίου κεκρυφάλου, ὃν οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν Φάριον.

ἀνδρῶν καὶ εἰς ἄκρον φιλέραστοι, θύουσαι τῇ θεᾷ τῶν ἐρώτων Ἀφροδίτῃ καὶ κατὰ συνέπειαν ἐντελῶς ἀγνοοῦσαι ὅτι, ὁ ὡραιότερος τῆς καλλονῆς κόσμος εἶναι ὁ πέπλος τῆς σεμνότητος.(1) Ἀναντιῤῥήτως ἡ καλλονὴ τῶν Ἀχαιΐδων γυναικῶν, ἣν παραδειγματικὴ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχήν, καθόσον ὁ Ἀνακρέων, καί τοι εὑρισκόμενος εἰς τὴν ἡλικίαν ἐκείνην, ἣν ἡ Ἀφροδίτη πλειότερον τῆς δυσμορφίας ἐμίσησε, ὡς λίχνευμα ἐμνημόνευσε τῶν Ἀχαιΐδων ἐν τῇ 32ᾳ ᾠδῇ τῶν ἑαυτοῦ ἐρώτων.

«Ἀχαΐνης (2) γάρ ἐστιν
ὅπου καλαι γυναῖκες.»

Ἀλλ' ἵνα μὴ παρεξηγηθῇ, ὑπὸ ἠθικολόγων ἐπικριτῶν, ἐν ἀφελεῖ εἰλικρινείᾳ ὁ γηραιὸς Ἀνακρέων δικαιολογεῖται εἰς προγενεστέραν ᾠδὴν (11) «εἰς ἑαυτὸν» λέγων·

«Οὐκ οἶδα τοῦτο δ' οἶδα,
Ὡς τῷ γέροντι μᾶλλον
Πρέπει τὰ τερπνὰ παίζειν,
Ὅσῳ πέλας τὰ μοίρης.»

Περίεργος τῇ ἀληθείᾳ τυγχάνει ἡ ὀνομασία «Βλατερό,» ἣν μετὰ πάροδον τοσούτων αἰώνων διετήρησε ἡ ὑπὸ τὸ φρούριον συνοικία. Τὸ ὄνομα τοῦτο συνδέεται ἀναμφιβόλως μὲ τὴν διήγησιν τοῦ Παυσανίου, ὁμιλοῦντος περὶ τῶν πολλῶν γυναικῶν τῶν κατεργαζομένων τὴν βύσσον, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατοικουσῶν εἰς τὴν συνοικίαν ταύτην, ἣν διέκρινε τὸ φλύαρον τῶν θυγατέρων τῆς Εὔας, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὅθεν καταλλήλως δυνάμεθα νὰ μεταφράσωμεν τὸ ὄνομα Blatero—Φλυαρεῖον.(3) Ἴσως τὸ ὕδωρ τῆς αὐτόθι «Γλυφῆς» βρύσεως νὰ εἶχε τὴν

(1) Αἱ δὲ γυναῖκές εἰσιν ἐν ταῖς Πάτραις ἀριθμὸν μὲν καὶ ἐς δὶς τῶν ἀνδρῶν· Ἀφροδίτης δέ, εἴπερ ἄλλαις γυναιξί, μέτεστι καὶ ταύταις. Βίος δὲ αὐτῶν ταῖς πολλαῖς ἐστὶν ἀπὸ τῆς βύσσου τῆς ἐν τῇ Ἠλιδι φυομένης· κεκρυφάλους τε γὰρ ἀπ' αὐτῆς καὶ ἐσθῆτα ὑφαίνουσιν τὴν ἄλλην.» (2) Ἀχαΐα ἦν αἱ νῦν ἐπαρχίαι Πατρῶν καὶ Λιγιαλείας. (3) Τὸ Βλατερὸ μέχρι τῆς Ἑλλην. ἐπαναστάσεως, ὑπῆρξε περίφημον διὰ τὴν ἔκτακτον εὐφυΐαν τῶν γυναικῶν αὐτοῦ. Ἐκ Βλατεροῦ δὲ κατήγετο καὶ ἡ περιώνυμος καὶ ὡραία Ζαχαροῦλα ἡ μετονομασθεῖσα Χρυσαυγή, ἣν διὰ τὸ πανοῦργον καὶ ἐλευθέριον τοῦ ἤθους ἐξελέξατο συνεργόν, ὁ Ἰωακήσιος μοναχὸς Εὐγένιος (κοινῶς τότε Ἅγιος Πατέρας ἢ Παπουλάκος καλούμενος) ὁ τοὺς χωρικοὺς ἁπάντων διὰ γοητειῶν καὶ ἄλλων ψευδολογημάτων πρὸς ἀξιόλογον χρηματισμόν. Οὗτος κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 πτουδαιότατον διαδραματίσας πρόσωπον, μετὰ τῆς Χρυσαυγῆς καὶ ἑτέρας μοναχῆς, ἐφονεύθη ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ παρὰ τὰ Τριπόταμα (ἐρειπ. ἀρχ. Ψωφίδος) κτισθείσῃ μονῇ τῆς Παναγίας, ὑπ' ἀποσπάσματος τοῦ Ἰβραὴμ Πασᾶ, τὴν 14 Σεπτεμβρίου 1826. (Ἐξ ἀνεκδότου ἱστορίας τοῦ Φωτάκου, εὑρισκομένης παρὰ τῷ πολυμαθεῖ κ. Σταύρῳ Ἀνδροπούλῳ, Ἀρειοπαγίτῃ).

ἰδιότητα νὰ λύῃ τὴν γλῶσσαν τῶν τότε γυναικῶν, δηλονότι τὸ φοβερώτερον ὅπλον, δι' οὗ καθ' ἑκάστην ἡ σκληρὰ Ξανθίππη ἔπληττε τὴν καρδίαν τοῦ ἀτυχοῦς Σωκράτους.

Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι κυρίως ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν Πατρῶν ἔχομεν, ὡς πόλεως διαπρεψάσης εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν Βιομηχανίαν, ἀπὸ τῆς Β'. μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἐνταῦθα, κατὰ τὸν Dodwelle, οὐ μόνον κατῴκουν πλούσιοι μεγαλέμποροι Ῥωμαῖοι, ἀλλ' ὑφαίνοντο καὶ τὰ τελειότερα τῶν ὑφασμάτων· καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὑφαντουργοὶ ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μεταναστεύσαντες εἰς Πάτρας, μετέφερον τὴν τέχνην τῆς ὑφαντικῆς καὶ ἄλλας πολλάς, καὶ οὕτως ἡ πόλις αὕτη, ὡς ἐν ἑπομένῳ κεφαλαίῳ γενήσεται δῆλον, ἀνεδείχθη ὕστερον, καθ' ἅπαντα τὸν Μεσαίωνα, ἡ βιομηχανικωτέρα ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων. (1)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Λούκιος ἢ Ὄνος. Λουκιανός. Εἰσβολὴ βαρβάρων.

Πολὺ τῆς εὐτραπελίας μετέχει πραγματεία τις ἐπιγραφομένη «Λούκιος ἢ Ὄνος». Ἔστι δ' αὕτη ἢ τὸ πρωτότυπον ἢ ἐπιτομή τις τοῦ Μιλησίου διηγήματος, ὃ συνέγραψεν ὁ Πατρεὺς Λούκιος, ἀγνώστου ἐποχῆς, (2) καὶ ὅπερ ἐστὶ γνωστότατον ἐκ τῆς Λατινικῆς ἀπομιμήσεως τοῦ Ἀππουλείου, (3) συγχρόνου γενομέ-

(1) Ὁποῖαι δὲ σήμερον εἰσὶν αἱ Πάτραι, ὅρα τὴν ἐν «Ἑβδομάδι» διατριβὴν «Πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ» τοῦ ἐλλογίμου κ. Σπυρ. Παγανέλη, τοῦ ὁποίου ὁ γλαφυρώτατος κάλαμος καταγοητεύει τοὺς πάντας. (2) Πολλοὶ εἰσιν οἱ τὴν γνώμην τοῦ Φωτίου παραδεχόμενοι, ὅτι ὁ «Λούκιος ἢ Ὄνος» εἶναι ἐπιτομή τις τῶν δύο πρώτων βιβλίων τῶν ὑπὸ τοῦ Λουκίου ἐκπονηθεισῶν Μεταμορφώσεων. Ὁ δὲ J. P. Courier «La Luciade ou l' ane de Lucius de Patras» Paris 1828, preface, p. x. ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ πραγματεία αὕτη ἐστὶ τὸ πρωτότυπον, καθ' ὃ συνετάχθη ἡ τῷ Λουκιανῷ ἀποδιδομένη. (3) Περὶ Ἀππουλείου πολλαὶ ἐπιγραφαὶ εἰς διάφορα μέρη, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως Πατρῶν, ἀνευρέθησαν. Ὁ Pouqueville ἐν τῷ Voyage dans la Gréce ἀναφέρει, ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Ἀππουλήϊος ὑπῆρξεν ἔξοχον πρόσωπον. Πᾶσαι δὲ αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται ἔχουσιν οὕτω·

M· APPVLEIVS	**Μ. Ἀππουλήϊος**
PRIMVS ROMANORYM	**Πρῶτος Ῥωμαίων**
OBHONOREM	**Τιμῆς ἕνεκα.**

Ὡσαύτως ὁ αὐτὸς Pouqueville ἐσφαλμένως ἀναφέρει ὅτι ὁ Λούκιος «ἀνέτρεψε τὰς βάσεις τῆς ἐθνικῆς θρησκείας (!) ὅτε ἁλιεύς τις ἐξ Ἄργους (!) ὁ ἀπόστολος Ἀνδρέας ἵλαθεν ἐν Πάτραις τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου καὶ ἔθηκε τὰς βάσεις τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀχαΐας.» Voyage dela Grèce Tom. IV p. 350 Paris 1826.

νου τῷ Λουκιανῷ, ἴσως δὲ καὶ διὰ τὴν ὁμωνυμίαν τοῦ ἀληθοῦς συγγραφέως ἀπεδόθη αὐτῷ. Νομίζεται δὲ ὁ «Λούκιος ἢ Ὄνος» ὡς ἓν τῶν πρώτων Μιλησιακῶν διηγημάτων (ἐρωτικομυθικῶν), ὧν ἐφευρέτης ὑπῆρξεν ὁ Μιλήσιος Ἀριστείδης.

Ὁ πολυμαθὴς Φώτιος ἐν Μυριοβίβλῳ σελ. 310 περὶ τοῦ εἰρημένου συγγραμματίου ἀναφέρει τάδε· «Ἀνεγνώσθη Λουκίου Πατρέως μεταμορφώσεως λόγοι διάφοροι. ἔστι δὲ τὴν φράσιν σαφής τε καὶ καθαρός, καὶ φίλος γλυκύτητος· φεύγων δὲ τὴν ἐν λόγοις καινοτομίαν, εἰς ὑπερβολὴν διώκει τὴν ἐν τοῖς διηγήμασι τερατείαν, καί, ὡς ἄν τις εἴποι, ἄλλος ἐστὶ Λουκιανός. οἱ δέ γε πρῶτοι αὐτοῦ δύο λόγοι μονονοὺ μετεγράφησαν Λουκίῳ ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ λόγου· ὃς ἐπιγέγραπται Λούκιος ἢ ὄνος, ἢ ἐκ τῶν Λουκίου λόγων Λουκιανῷ. ἔοικε δὲ μᾶλλον ὁ Λουκιανὸς μεταγράφοντι, ὅσον εἰκάζειν. τίς γὰρ χρόνῳ πρεσβύτερος, οὔπω ἔχομεν γνῶναι. καὶ γὰρ ὥσπερ ἀπὸ πλάτους τοῦ Λουκίου λόγων ὁ Λουκιανὸς ἀπολεπτύνας καὶ περιελών, ὅσα μὴ ἐδόκει αὐτῷ πρὸς τὸν οἰκεῖον χρήσιμα σκοπόν· αὐταῖς τε λέξεσι καὶ συντάξεσι εἰς ἕνα τὰ λοιπὰ συναρμόσας λόγον, Λούκιος ἢ Ὄνος ἐπέγραψε τὸ ἐκεῖθεν ὑποσυληθέν, γέμει καὶ ὁ ἑκατέρου λόγος, πλασμάτων μὲν μυθικῶν, ἀρρητοποιΐας δὲ αἰσχρᾶς, πλὴν ὁ μὲν Λουκιανός, σκώπτων καὶ διασύρων τὴν Ἑλληνικὴν δεισιδαιμονίαν, ὥσπερ κἂν τοῖς ἄλλοις, καὶ τοῦτον συνέταττεν. ὁ δὲ Λούκιος σπουδάζων τε, καὶ πιστὰς νομίζων τὰς ἐξ ἀνθρώπων εἰς ἀλλήλους μεταμορφώσεις, τάς τε ἐξ ἀλόγων εἰς ἀνθρώπους, καὶ ἀνάπαλιν· καὶ τὸν ἄλλον τῶν παλαιῶν μύθων ὕθλον καὶ φλήναφον γραφῇ παρεδίδου ταῦτα, καὶ συνέφαινεν».

Ταὐτὰ σχεδὸν καὶ ὁ πολὺς Σέλλ λέγει· (1) «Πολλάκις ἐπραγ-

(1) Schoell. Histoire delaLitter. Grecq. etc. T.IV p 306. Περὶ Λουκίου καὶ Ἀππουλείου ὅρα μακρὰν διατριβὴν ἐν Iconographie Romaine τοῦ E. Q. Visconti T. I.p. 207. Ὁ Ἀππουλεῖος (Λούκιος) ἐγεννήθη τῷ 128 μ. Χ. ἔν τινι πόλει τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἀπέθανε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Περιηγήθη τὰς κυριωτέρας πόλεις τοῦ ῥωμ. κράτους καὶ ἀποκατέστη ὡς δικηγόρος ἐν Ῥώμῃ. Τὸ ἔργον του φέρει τίτλον Metamorphoseon, seu De Asino aureo· ἀλλὰ τὸ ἐπίθετον aureus (χρυσοῦς) προσετέθη βραδύτερον. ὅπως σημάνῃ τὴν ἀξίαν τοῦ μυθιστορήματος τούτου. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἔρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς, ὅπερ ἀπαντᾷ ἐν τῷ χρυσῷ ὄνῳ, ἀπεμιμήθη ὑπὸ τοῦ ἀμιμήτου La Fontaine. Ὁ Herden παραδέχεται τὸν Χρυσοῦν Ὄνον ὡς ἀριστούργημα μυθιστορίας.

ματεύθημεν περὶ τῶν ἀμφιβολιῶν, ἃς ὁ σοφὸς καὶ εὐφυὴς τοῦ Λουκιανοῦ Γερμανὸς σχολιαστὴς ἐξέφρασε περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Λουκίου τούτου· ἀλλὰ δῆλόν ἐστιν ὅτι ἐκτὸς τοῦ τεμαχίου τοῦ Λουκιανοῦ τοῦ ἐπιγραφομένου «Λούκιος ἢ Ὄνος, ὑπάρχει σύγγραμμα φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Λουκίου καὶ τίτλον «Μεταμορφώσεως λόγοι διάφοροι». Ὁ ὄνος τοῦ Λουκιανοῦ εἶναι ἡ πρώτη Μιλησιακὴ διήγησις ἡ ὑπολειφθεῖσα ἡμῖν, ἀλλὰ βεβαίως ὁ μῦθος τῆς Ψυχῆς, ὃν ὁ Ἀπουλεῖος παρενέβαλεν ἐν τῇ Μεταμορφώσει, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ εἶναι προδήλως Ἑλληνική, ἀνάγεται εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχήν».

Ἐν τῷ ῥηθέντι συγγράμματι ὁ Λούκιος φαίνεται πορευόμενος εἰς τὴν Ὑπάτην τῆς Θεσσαλίας καὶ κομίζων συστατικὰς ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἐπιστολάς, γραφείσας ὑπὸ τοῦ Πατρέως σοφιστοῦ, Δεκριανοῦ, πρὸς τὸν ἐν Ὑπάτῃ διαμένοντα ἄρχοντα, τοὔνομα Ἵππαρχον. Παραλαβὼν δὲ ὁ Ἵππαρχος τὰς ἐπιστολὰς εἶπεν· «ὁ μὲν ἀγαπητός μοι καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐξοχώτατος καλῶς πράττει καὶ μετὰ θάρρους ἀποστέλλει τοὺς φίλους του, ὁ δὲ οἰκίσκος μου βλέπεις, ὦ Λούκιε, πόσον μὲν μικρὸς εἶναι, ἀλλὰ μετὰ χαρᾶς προσφέρεται εἰς τοὺς προσερχομένους· τὴν αὐτὴν δὲ καὶ σὺ θὰ εὕρῃς περιποίησιν». Ἀλλ' ὁ Λούκιος περὶ πολλὰ τυρβάζων ἠθέλησε νὰ γίνῃ ὄρνις, πλὴν κατὰ κακήν του τύχην τὸ μαγικὸν φάρμακον, ὅπερ ἡ θεραπαινίς, Παλαίστρα, ἔδωκεν αὐτῷ ἔκ τινος διαφόρου κυτίδος ἐξαγαγοῦσα, τὸν μετεμόρφωσεν εἰς ὄνον. Ἀφοῦ δὲ τὰ πάνδεινα ὑπέστη, δερόμενος ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν ἑκάστοτε κυρίων του, καὶ ἔνοχος βιασμοῦ γενόμενος ἕνεκεν ἀκαταδαμάστου πριαπισμοῦ, ἠδυνήθη τέλος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν του ἀνθρωπίνην μορφήν, φαγὼν κατ' εὐτυχῆ συγκυρίαν ῥόδα ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ θεάτρου. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἄρχων, θορυβηθεὶς διὰ τὸ γενόμενον, ἠρώτησε τὸν ταλαίπωρον Λούκιον· «Λέγε ἡμῖν ποῖος καὶ πόθεν εἶσαι;» ὁ δὲ ἀπεκρίθη, «Πατήρ μου εἶναι ὁ Λούκιος, ἔχω δὲ ἀδελφὸν καλούμενον Γάϊον· καὶ ἐγὼ μὲν εἶμαι συγγραφεὺς ἱστοριῶν καὶ ἄλλων συγγραμμάτων, ὁ δὲ ἀδελφός μου εἶναι ποιητής, πατρίδα δ' ἔχομεν τὰς Πά-

τρας τῆς Ἀχαΐας.» Ἀκούσας ταῦτα ὁ ἄρχων εἶπεν· «εἶσαι υἱὸς φιλτάτων μοι ἀνδρῶν καὶ φίλων περιποιηθέντων με πολλαπλῶς», καὶ παραλαβὼν τὸν Λούκιον ἐξένιζεν εἰς τὸν οἶκον του, μέχρι τῆς αὐτόθι ἐλεύσεως τοῦ ἀδελφοῦ Γαΐου. Τέλος ὁ Λούκιος εὐχαριστήσας τὸν ἄρχοντα διὰ τὰς δαψιλεῖς περιποιήσεις του, καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Γαΐου, ἀνεχώρησε διὰ τὰς Πάτρας, ὅπου αἰσίως ἀφιχθεὶς προσέφερε θυσίας εἰς τοὺς Σωτῆρας Θεοὺς καὶ δωρήματα.

Ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκτεθηλυμένη νεότης, ἠρέσκετο ἀκροωμένη τοιούτων ἀμούσων καὶ ἐπιψόγων διηγήσεων, ἀποσκορακίσασα τὰ ἠθικὰ τοῦ Σωκράτους διδάγματα. Ἐν γένει ἡ κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἠθικὴ κατάστασις τῶν Ἑλλήνων ἦτον οἰκτρά· ὁ δὲ Πλούταρχος (1) πιστὴν πλὴν θλιβερὰν παρέχει τὴν εἰκόνα ταύτης λέγων· «. . . . Οὕτως ἀκοὴ νοσήσασα μουσικὴν διέφθειρε, ἀφ' ἧς τὸ θρυπτόμενον καὶ θηλυνόμενον αἰσχρὰς τιθεῖ ψηλαφήσεις καὶ γυναικώδεις γαργαλισμούς. Ταῦτα τὴν ὄψιν ἐδίδαξε μὴ πυρρίχαις χαίρειν, μηδὲ χειρονομίαις, μηδ' ὀρχήμασι γλαφυροῖς, μηδ' ἀγάλμασι καὶ γραφαῖς, ἀλλὰ φόνον καὶ θάνατον ἀνθρώπων, καὶ τραύματα καὶ μάχας θέαμα ποιεῖσθαι πολυτελέστατον. Οὕτως ἔπονται παρανόμοις τραπέζαις συνουσίαι ἀκρατεῖς, ἀφροδισίοις αἰσχροῖς ἀκροάσεις ἄμουσοι, μέλεσι καὶ ἀκούσμασιν ἀναισχύντοις θέατρα ἔκφυλα, θεάμασιν ἀνημέροις ἀπάθεια πρὸς ἀνθρώπους καὶ ὠμότης.»

Ὁ Λουκιανὸς ἐκ Σαμοσάτων τῆς Συρίας καταγόμενος καὶ κατὰ τὴν Β'. μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας, διακρίνεται μεταξὺ τῶν σοφιστῶν διὰ τὴν παντοδαπὴν παιδείαν, τὴν ἀγχίνοιαν καὶ τὴν εὐφράδειάν του. Περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα, Μακεδονίαν καὶ Γαλλίαν ἐσπούδασεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν λαῶν, καὶ εἶτα ἐν Ἀθήναις ἐπεδόθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐπὶ πλεῖστον αὐτόθι καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἔζησεν ὡς αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος (procurator). Ὑπὲρ τὰ ὀγδοήκοντα συγγράμματα αὐτοῦ διεσώθησαν, ἐξ ὧν ὅμως πολλὰ ἀμφιβάλλονται διὰ τὸ

(1) Περὶ σαρκοφαγίας λόγος β'. κ. 2. στ. 11—22 ἔκδ. Παρισ.

γνήσιον. Εἰς ταῦτα πᾶν ὅ,τι περὶ τὰ ἤθη, τὰς θρησκευτικὰς καὶ φιλοσοφικὰς δόξας τῶν τότε καὶ τῶν προλαβόντων χρόνων ὑπῆρχε μομφῆς ἄξιον, παρίσταται ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ γελοίου. Οὐδὲ τῶν Πατρέων ἐπιλήσμων ἐγένετο, παρ' οἷς καὶ μικρόν τινα χρόνον διετέλεσεν, ἵνα μὴ τυχὸν παρεξηγηθῇ, ὅτι οὔτε κἂν μνείας αὐτοὺς ἠξίωσεν, ἀλλ' ἐν δυσὶ συγγράμμασιν αὐτοῦ φιλοφρονεῖταί που αὐτοὺς διὰ τοῦ συνήθους αὐτῷ σκώμματος. (1)

Σημειωτέον ὅτι καὶ οἱ Πατρεῖς ἦσαν ὀλίγον εὐτράπελοι καὶ σκῶπται, συμβιβάζοντες τὸ τερπνὸν μετὰ τοῦ ὠφελίμου. Περὶ τούτου δὲ τρανῶς μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος (2) λέγων· «Δεχόμενος οὖν ἡμᾶς ἐν Πάτραις ἡδέως ἂν ἔφης πυθέσθαι, τὰ τοιαῦτα ἐρωτήματα ποίου γένους εἴη, καὶ τίς αὐτῶν τύπος· οὐ γάρ τι μικρὸν ἔφης, τῆς ὁμιλητικῆς μόριον ἡ περὶ τὰς ἐρωτήσεις καὶ τὰς παιδιὰς τοῦ ἐμμελοῦς ἐπιστήμη καὶ τήρησις.»

Ἀφορμὴν δὲ λαμβάνοντες ἐκ τῶν τελευταίων στίχων τοῦ ἐν τῇ πραγματείᾳ «Περὶ τῆς Περεγρίνου τελευτῆς» παραθεμένου χρησμοῦ τοῦ Βάκιδος

«Χρυσῷ σαξάμενος πήρην μάλα πολλὰ δανείζων
ἐν καλαῖς Πάτραισιν ἔχων τρὶς πέντε τάλαντα»

παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς· Ῥωμαῖοι τοκογλύφοι, δίκην πεινα λέων κυνῶν, περιερχόμενοι τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως ἐν Πάτραις, καθὸ ἐμπορικῇ πόλει, διαμένοντες πλειότερον, ἐδάνειζον ἐπὶ ὑπερόγκῳ καὶ ἐκ τοῦ κεφαλαίου προαφαιρουμένῳ τόκῳ, τοὺς ἔτι διὰ τῆς περιουσίας των διατηροῦντας σκιάν τινα ἀνεξαρτησίας ἰθαγενεῖς, στεροῦντες οὕτως αὐτοὺς τῆς ἐλευθερίας καὶ ἰδιοκτησίας. Ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ διδακτικωτάτῃ πραγματείᾳ «Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι», περιγράφει διὰ τῶν μελανωτέρων χρωμάτων τὴν ἀπληστίαν τῶν τοκογλύφων ἐκείνων, (3) οἵτινες ὡς ἄλλοι, καθ' Ἡσίοδον, κηφῆνες ἔτρωγον τὸν κάματον τῶν ὀλίγων παραγωγῶν, ἀλλοτε μὲν πεπνυμένων, ἀλλ' ἤδη φεῦ! πεπωρωμένων τὴν διάνοιαν. «Ὡς ποτε ὁ Δαρεῖος ἔπεμψεν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας

(1) Ψευδολογιστὴς ἢ περὶ τῆς ἀποφράδος κατὰ Τιμάρχου. 5, 6. Περὶ τῆς Περεγρίνου τελευτῆς. 30, 36. Ἔκδ. Λειψίας. (2) Συμποσ. προβλημάτων ἐν προβλ. Α'. «τίνα ἐστὶν ἃ Ξενοφῶν παρὰ πότον ἥδιον ἐρωτᾶσθαι φησὶ καὶ σκώπτεσθαι, ἢ μή». (3) «. . . ἄλλος δ' ἐξ ἄλλου δέχεται τοκιστὴς ἢ πραγματευτὴς Κορίνθιος, εἶτα Πατρεύς, εἶτ' Ἀθηναῖος, ἄχρις ἂν ὑπὸ πάντων περικρουόμενος εἰς τόκους διαλυθῇ καὶ κατακερματισθῇ.» κεφ. Ζ.

Δάτιν καὶ Ἀρταφέρνην ἐν ταῖς χερσὶν ἁλύσεις ἔχοντας καὶ δεσμὰ κατὰ τῶν αἰχμαλώτων', παρομοίως καὶ οὗτοι κομίζοντες ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἀγγεῖα πλήρη χειρογράφων καὶ συμβολαίων, ὥσπερ πεδῶν, ἐπιπορεύονται τὰς πόλεις, σπείροντες ὄχι καρπὸν ἥμερον, ὡς ὁ Τριπτόλεμος, ἀλλ' ὀφλημάτων ῥίζας πολυπόνους καὶ δυσεκλείπτους τιθέντες, αἵτινες κύκλῳ νεμόμεναι καὶ περιβλαστάνουσαι κάμπτουσι καὶ πνίγουσι τὰς πόλεις.» (1) . . . . «φεῦγε πολέμιον καὶ τύραννον δανειστήν, οὐ γῆν αἰτοῦντα καὶ ὕδωρ ὡς ὁ Μῆδος, ἀλλὰ τῆς ἐλευθερίας ἀπτόμενον καὶ προσγράφοντα τὴν ἐπιτιμίαν· κἂν μὴ διδῷς, ἐνοχλοῦντα· κἂν ἔχῃς, μὴ λαμβάνοντα· κἂν πωλῇς, ἐπευωνίζοντα· κἂν μὴ πωλῇς, ἀναγκάζοντα· κἂν δικάζῃς, ἐντυγχάνοντα· κἂν ὀμόσῃς, ἐπιτάττοντα· κἂν βαδίζῃς ἐπὶ θύρας, ἀποκλείοντα· κἂν οἶκοι μένῃς, ἐπισταθμεύοντα καὶ θυροκοποῦντα.» Ὡσαύτως ὁ Πλούταρχος τὴν ἐν ἀργίᾳ καὶ ὀκνηρίᾳ διάγουσαν πτωχοτέραν τάξιν καὶ μυρία ὅσα προφασιζομένην αἰτιολογήματα, συμβουλεύει ὡς ἑξῆς·

«Πῶς λοιπὸν νὰ διατραφῶ ; τοῦτο ἐρωτᾷς, ἐνῷ ἔχεις χεῖρας ἔχεις πόδας, ἔχεις φωνὴν καὶ εἶσαι ἄνθρωπος, εἰς ὃν ἀνήκει τὸ αἴσθημα τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης, καὶ ὅστις δύναται νὰ εὐεργετῆται καὶ νὰ δεικνύηται εὐγνώμων ; Γενοῦ διδάσκαλος γραμμάτων, παιδαγωγός, ἢ θυρωρός, πλέων ἢ παραπλέων· οὐδὲν τούτων φέρει ἀτιμίαν, ἀλλὰ τὸ αἰσχρότερον καὶ τρομερώτερον εἶναι ν' ἀκούσῃς τὴν λέξιν, ἀπόδος τὸ ὀφειλόμενον.» Τοὺς δὲ πλουσίους ἐπιτιμῶν προστίθησι· «Τοιαῦτα ἔργα φαίνονται εἰς ὑμᾶς δουλικά· ὅθεν ἵνα ἦσθε ἐλεύθεροι, δανειζόμενοι κολακεύετε οἰκότριβας ἀνθρώπους, δορυφορεῖτε καὶ δειπνίζετε αὐτοὺς καὶ τοῖς παρέχετε ἑκούσια καὶ ἀκούσια δῶρα, καὶ τοῦτο ὄχι διὰ πενίαν, διότι τίς

(1) Δυστυχῶς δὲν ἐγνωρίσαμεν τὸ ὄνομα οὐδενὸς ἐκ τῶν τοκογλύφων ἐκείνων, ὅπως ἀναγράψωμεν αὐτὸ ἐνταῦθα· καὶ τοῦτο διότι ἡ ἱστορία περιφρονοῦσα τὰ ἐν χλιδῇ τὸν βίον κατατρίβοντα χρυσανδράποδα, ἐν σιγῇ ταῦτα παρῆλθε· τοὐναντίον δ' ἐμνημόνευσε πεινηλέου τινος ποιητοῦ, πενιχροτάτου ἴσως ῥήτορος, περὶ πολλοῦ ποιουμένη καὶ ἐξαίρουσα τοὺς τὸν ἀβίωτον αὐτῶν βίον ποιήσαντας τερπνὸν ἅμα καὶ διδακτικὸν εἰς τοὺς ἄλλους, διὰ τῶν ἀθανάτων καὶ εὐκλεῶν τῆς διανοίας ἔργων. «Τὸ ἐπὶ πλούτῳ κομπάζειν, λέγει ὁ Γρηγ. Ναζιανζηνός, ἢ γενέσει σεμνύνεσθαι, δι' ὧν αἱ ἀνθρώπινοι πληροῦνται τιμαί, ταῦτα πάντα καθαίρεσις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ τιμῆς καὶ ὄνειδος γίνονται».

δανείζει εἰς πένητα ; ἀλλὰ διὰ τὴν πολυτέλειαν· διότι ἂν ἠρκεῖσθε εἰς τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τὸν βίον, δὲν ἤθελεν ὑπάρχει γένος δανειστῶν, καθὼς δὲν ὑπάρχει οὐδὲ γένος Κενταύρων καὶ Γοργόνων· ἡ τρυφὴ ὑμῶν ἐγέννησε δανειστάς, ὡς ἐγέννησε χρυσοχόους καὶ ἀργυροκόπους καὶ μυρεψοὺς καὶ ἀνθοβάφους· διότι δὲν δανείζεσθε ἕνεκεν ἄρτου καὶ οἴνου, ἀλλ' ἵνα ἔχητε χωρία, ἀνδράποδα, ὑποζύγια, τρικλίνους καὶ πλουσίας τραπέζας, ἢ ἵνα δαπανᾶτε ἀφειδῶς εἰς πανηγύρεις, τὰς ὁποίας δίδετε εἰς τὰς πόλεις, φιλοτιμούμενοι φιλοτιμίας ἀκάρπους καὶ ἀχαρίστους.»

Ἀλλ' ἐὰν οἱ Βοιωτοὶ, κατ' ἔθιμον αὐτῶν, ἐκφίνουν ἐν τῇ ἀγορᾷ τοὺς δυστροποῦντας εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὀφειλομένων, σήμερον, ὅτε οἱ χρεῶσται ἀδυνατοῦσι νὰ πληρώσωσιν ἀνέτως ἕνεκεν ὑπερόγκου τόκου καὶ ἄλλων τοκογλυφικῶν μεθόδων, δέον ἐστί, κατ' ἀντίθετον λόγον, νὰ κοφινῶμεν τοὺς ὠθοῦντας εἰς τὴν ἀμηχανίαν καὶ τὴν ἀποκαρτέρησιν. Καὶ ταῦτα μὲν παρεκβατικῶς, περὶ τῆς τότε ἠθικῆς καταπτώσεως τῶν Ἑλλήνων· ἀλλ' ἀναλάβωμεν ἤδη τὸν ἱστορικὸν τῆς συνεχείας μῖτον.

Ἐπὶ αὐτοκράτορος Καρακάλλα (215 μ. Χ.) ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς Δακίας συνέβησαν ἐχθρικαί τινες συμπλοκαὶ μεταξὺ Γότθων καὶ Ῥωμαίων, συχναὶ ὅμως εἰσβολαὶ τῶν βαρβάρων τούτων συνέβησαν ἐν Μοισίᾳ καὶ Θράκῃ ἐν ἔτει 251, ἐπὶ αὐτοκράτορος Δεκίου. Οὗτος ἵν' ἀσφαλίσῃ τὴν Ἑλλάδα κατέλαβε διὰ φρουρῶν τὰς Θερμοπύλας· ἀλλὰ διά τινος ἐν Μοισίᾳ λαμπρᾶς νίκης τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Αἰμιλιανοῦ κατὰ Γότθων καὶ λοιπῶν βαρβάρων, ἐσώθη τῷ 253 ἡ ἐπαπειλουμένη χώρα τῆς Ἑλλάδος. Οὐδὲν ἧττον οἱ κάτοικοι, θέλοντες ν' ἀποσοβήσωσι πάντα ἐνδεχόμενον κίνδυνον, ἔπεμψαν συμμαχικὸν στρατὸν εἰς Θερμοπύλας· οἱ Ἀθηναῖοι ὠχυρώθησαν, καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἀνήγειραν τεῖχος εἰς τὸν Ἰσθμόν. Ἀλλὰ διὰ τῶν παρασκευῶν τούτων ὀλίγα μόνον ἔτη ἡ Ἑλλὰς ἐν ἡσυχίᾳ διετέλεσε, τραπέντων τῶν βαρβάρων εἰς τὴν Ἰλλυρίαν καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 267, ἐπὶ αὐτοκράτορος Γαλιηνοῦ, οἱ Γότθοι ἐπροχώρησαν εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, κατέλαβον πολλὰς νήσους καὶ ἀπεβιβάσθη-

σαν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ εἰς πολλὰ τῆς Πελοποννήσου μέρη. Ἐκπορθήσαντες δὲ τὰς Ἀθήνας, τὴν Κόρινθον, τὸ Ἄργος, τὴν Σπάρτην καὶ ἅπασαν τὴν Ἀχαΐαν (Πάτρας κλπ.) ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.(1) Ἀπὸ τοῦδε ὑπὲρ μίαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα ἡ Ἑλλὰς ἔμεινεν ὑπὸ βαρβάρων ἀπρόσβλητος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐλευθέρα τῶν ταραχῶν, αἵτινες, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐτάρασσον τὴν ῥωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν. (2) Δύο δὲ σπουδαιότατα γεγονότα μεγάλως ἐπὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπιδράσαντα, ἤτοι τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς Ῥώμης εἰς τὸ Βυζάντιον μετάθεσιν τῆς πρωτευούσης τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐν τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ θὰ ἐξετάσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνον τὸν Μέγαν καὶ τοὺς υἱοὺς Διαδόχους αὐτοῦ. Ἀνακομιδὴ λειψάνου Ἀποστόλου Ἀνδρέου. Ὑδραγωγός. Παρνάσιος.

Κωνσταντῖνος,ὁ ἐπονομασθεὶς Μέγας,μετέφερε τὸν θρόνον τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὸ Βυζάντιον (330μ. Χ.),ὅπερ ἀπ' αὐτοῦ μετωνομάσθη Κωνσταντινούπολις, καὶ ἐνηγκαλίσθη παρρησίᾳ τὸν Χριστιανισμόν, μέγας τῷόντι δειχθεὶς τούτου ὑπέρμαχος. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης, οὐδὲν σπουδαῖον γεγονὸς ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, εἰμὴ μόνον ὅτι ὁ υἱὸς ἐκεῖνος τῆς Μακαρίας Ἑλένης, οὐκ ὀλίγα ἀριστουργήματα τέχνης ἐκ τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας, πρὸς διακόσμησιν τῆς νέας πρωτευούσης,ἀφῆρεσε. Τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον,ἀποθανόντα ἐν Νι-

(1) Ab. Herulis qui in Atticam facta irruptione Athenas, Corinthum, Spartam, Argos, Achaïmque universam incedio et vastitate foedant.» (2) Ἐν ἔτει 306 θανόντος Κωνσταντίνου τοῦ Χλωροῦ, ἀνῆλθε τὸν Ῥωμαϊκὸν θρόνον ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος,περιελθὼν εἰς πόλεμον,μετὰ τῶν Λικινίου, Μαξιμιανοῦ καὶ Μαξεντίου, ἀντιποιουμένων τῆς ἀρχῆς. Οἱ Πελοποννήσιοι ταχθέντες ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου παρηκολούθησαν τὴν τύχην τῶν λοιπῶν ὑτηκόων τῆς Ἀνατολῆς. πρβλ. Cibbon Hist. dela décad. etc. T. II p. 465. μεταφρ. Guizot.

κομηδείᾳ τῷ 337 μ. Χ., διεδέχθησαν οἱ τρεῖς αὐτοῦ υἱοί, Κωνσταντῖνος, Κώνστας, καὶ Κωνστάντιος. Ἀλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος, ἐκποδὼν ποιησάμενος τοὺς συνάρχοντας ἀδελφούς, ἔμεινε μόνος κυρίαρχος μέχρι τοῦ ἔτους 361. Αἱ δὲ ὑπ' αὐτοῦ γενόμεναι καταδιώξεις τῶν ἐθνικῶν ἦσαν τοιαῦται, ὥστε πᾶσα τελετὴ καὶ θυσία αὐτῶν ἐν Πάτραις παρεκωλύθη. Πλεῖστα ἀριστουργήματα τέχνης ἐπὶ Κωνσταντίου κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ὑβρίζοντες οὕτω τὴν εὐκλεᾶ ἀρχαιότητα ἐνόμιζον ὅτι ὑπηρετοῦσι πιστῶς τὴν νέαν θρησκείαν, χωρὶς ποσῶς νὰ νοῶσιν, ὅτι πᾶσα θρησκεία εἶναι σεβαστὴ καὶ μάλιστα ὅταν αὕτη τυγχάνῃ προγόνων θρησκεία. Τίς πρὸ τῶν λαμπρῶν τῆς τέχνης ἔργων ἱστάμενος δὲν αἰσθάνεται ἐνδόμυχον συγκίνησιν, ἀλλ' ἐν ταὐτῷ καὶ θλῖψιν, ἀναλογιζόμενος ὅτι τῶν σωζομένων ὑπῆρχον λαμπρότερα καὶ περιφημότερα ; Ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος,πρὸς καλλωπισμὸν τῆς νέας πρωτευούσης ἀφῆρεσε ἐκ τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας ἀγάλματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ πιστοί, ἀγριώτεροι τῶν ἐκ τοῦ βορρᾶ ἐπιδρομέων, διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν κατέστρεφον τὰ ἔτι ὄρθια. Τοὺς τοιούτους δύναταί τις νὰ ὀνομάσῃ ἀπεχθεστέρους τεράτων καὶ ὄφεων, ἅτινα ὁ Βοαλλὼ (art. part. 1) κατατάσσει μεταξὺ τῶν ὄντων τῶν θαμβουμένων τοὐλάχιστον πρὸ τῆς αἴγλης τῶν ἀριστουργημάτων . . . (1) Ὡ πόσον λαμπρῶς εἰκονίζει ὁCasimir ἐν τῷ ποιήματι «Aux ruines dela Gréce païenne» τὴν παντελῆ ἔκλειψιν τῆς μυθολογικῆς θρησκείας πρὸ τῆς εὐαγγελικῆς. —Ὁ πορθμεὺς Χάρων ναυαγεῖ πρὸ τῆς θέας τῶν ἀφιλοκερδῶν ἀρχαγγέλων, Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, ὁ δὲ χαμαίζηλος καὶ γυναικοφιλὴς Ζεὺς παρέρχεται, ἀντικαθιστάμενος ὑπὸ τοῦ σώφρονος τῶν χριστιανῶν Θεοῦ.

Δῆλόν ἐστιν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἤγνισε τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἄλλοτε τερπομένου εἰς τερατώδη καὶ σκληρότατα θεά-

(1) Il n' est pas de serpent ni de monstre odieux
Qui par l' art imité ne puisse plaire aux yeux».
Οὐκ ἔστι τέρας ἀπεχθές, οὐδ' ἔστιν ὄφις ἕρπων
Εἰς τέχνης ἀπομίμημα τὴν ὅρασιν μὴ τέρπων.
Μεταφρ. Ραγκαβῆ.

ματα, κατέστησεν εἰς ἴσην μοίραν τὸν μεγιστᾶνα μετὰ τοῦ ἐσχάτου ἀστοῦ, διὰ τῆς ἀγάπης καὶ ὑποταγῆς τούτου καὶ τῆς εὐσπλαγχνίας καὶ μακροθυμίας ἐκείνου· ἐνέδυσε δ' ἰδίᾳ τὴν γυναικείαν γυμνότητα, μὲ τὸ ἀσφαλέστατον ἔνδυμα τῆς τιμῆς καὶ ἐναρέτου συζυγικῆς βιώσεως, καὶ ἐπεκάλυψε τὴν ἀδυναμίαν της διὰ τῆς πατρικῆς καὶ χριστιανικῆς ὄντως ἐξουσίας τοῦ ἀνδρός. Αἱ κακοήθεις ἐν Πάτραις τελεταί, τῶν τῇ πανδήμῳ Ἀφροδίτῃ ἀφιερωμένων γυναικῶν,(1) ἐξέλιπον διαπαντὸς πρὸ τῆς νοερᾶς λατρείας τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας, οἱ δὲ ναοὶ τῆς αἰσχίστης ἐκείνης θεᾶς κατηδαφίσθησαν καὶ τὰ ὑπολειφθέντα λείψανα λευκοτάτων κιόνων ἐνεκτίσθησαν ἀλλοθι, ἵνα μὴ ἐπιβλέπῃ ταῦτα ὁ λαμπρὸς καὶ ἀμώμητος τῆς χριστιανοσύνης ἥλιος.

Ὁ Κωνστάντιος, φύσει χριστιανὸς καὶ εὐσεβὴς ὡς ὁ πατήρ, ἀπεφάσισε νὰ φέρῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ, κατὰ τὸν σοφιστὴν Λιβάνιον, ἐκρήμνισε τοὺς ναοὺς τῶν ἐθνικῶν, τὰ ἅγια λείψανα τῶν ἐνδόξων ἀποστόλων, Ἀνδρέου, Λουκᾶ καὶ Τιμοθέου, ὅπως καταθέσῃ ταῦτα εἰς τόν, ὑπὸ τοῦ πατρός του οἰκοδομηθέντα, περικαλλῆ ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων παρὰ τὸν Βόσπορον, καὶ ἀπέστειλε τὸν μετ' ὀλίγον μαρτυρήσαντα Ἅγιον Ἀρτέμιον, σατράπην τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης τῆς Αἰγύπτου. Οὗτος μεταβὰς εἰς τὴν Ἔφεσον παρέλαβε τὸ τοῦ ἀποστόλου Τιμοθέου ἅγιον λείψανον, εἶτα εἰς τὰς Θήβας τῆς Βοιωτίας παρέλαβε καὶ τὸ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ. Μετὰ ταῦτα μεταβὰς καὶ εἰς τὰς Πάτρας, καὶ ζητήσας μετ' ἐπιμονῆς παρὰ τῶν Πατρέων τὸ λείψανον τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου, δὲν ἠδυνήθη νὰ πείσῃ τούτους, ὅπως ὑπακούσωσιν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Προσέτι οἱ Πατρεῖς οὔτε τὰ πρὸς αὐτοὺς ἀποσταλέντα δῶρα ἐδέχθησαν, καὶ οὐδεμίαν προσοχὴν ἔδωκαν μάλιστα εἰς τὰς ἀπειλὰς τοῦ Ἀρτεμίου, ὅπως ἀποστείλωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ ἅγιον τοῦ ἀποστόλου λείψανον. Ὁ Gregoire de Tours (Lib. I) λέγει, ὅτι ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας πολλὰ ἐποίει θαύματα καθ' ἅ-

(1) Περὶ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὸν Β'. αἰῶνα καὶ ἐφεξῆς, ὅρα V. Duruy Hist. des Romains Tom· II. p. 197.

πασαν τὴν Ἀχαΐαν, ἡ δὲ φήμη αὕτη πλῆθος ἄπειρον προσκυνητῶν προσείλκυε εἰς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν καὶ τούτου ἕνεκεν οἱ κάτοικοι μεγάλας εἶχον ὠφελείας.

Μετ' οὐ πολὺ σκεφθέντες οἱ Πατρεῖς ὅτι ἐὰν ἐμμένωσιν εἰς τὴν προτέραν ἀπόφασιν, ὁ αὐτοκράτωρ δυναστικῶς ἤθελε παραλάβει τὸ λείψανον, ἀφ' ἑτέρου δ' ἔχοντες ἀνάγκην ποσίμου ὕδατος, ἀνέφερον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι τότε συγκατατίθενται νὰ δώσωσι τὸ λείψανον, ἐὰν οὗτος δι' ἰδίων ἐξόδων ἤθελε μετοχετεύσει εἰς τὴν πόλιν τὸ παρὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Παναχαϊκοῦ ἀναβρύον ἄφθονον ὕδωρ. Ὁ Κωνστάντιος ἀσμένως ἀποδεχθεὶς τὴν πρότασιν τῶν Πατρέων διέταξε τὸν Ἀρτέμιον, ἵνα λάβῃ ὁ ἴδιος τὴν φροντίδα διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὑδραγωγοῦ. Ὅθεν ὁ Ἀρτέμιος διέταξε πάραυτα καὶ ἔστησαν σκηνὰς ἐπὶ τῆς θέσεως Σαμακιᾶς (Μεσάτιδος) ἄνωθεν τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ, ἔνθα ἤδη κεῖται ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Γηροκομείου, διώρισεν ἐπομένως ἐπιστάτας διὰ τ' ἀναγκαῖα πρὸς κατασκευὴν τοῦ ὑδραγωγείου, καθὼς καὶ διὰ τὰ πρὸς διατροφὴν τῶν ἐργατῶν· καὶ μετ' οὐ πολὺ οὐ μόνον οἱ ἐν τῇ πόλει Πατρῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τοῖς πέριξ χωρίοις ἀνάπηροι καὶ γέροντες προσέτρεχον εἰς τὰς εἰρημένας σκηνὰς καὶ γενναίαν παρὰ τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου ἐλάμβανον ἐλεημοσύνην. Τούτου ἕνεκεν ἡ θέσις αὕτη ὠνομάσθη Γηροκομεῖον, ὡς καὶ ἡ ὕστερον κτισθεῖσα αὐτόθι ἱερὰ Μονή. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο, καί τοι ἐπιχειρηθὲν παραχρῆμα, ἕνεκεν ὅμως τῆς μακρᾶς ἀποστάσεως καὶ τοῦ ἀνωμάλου καὶ κρημνώδους τοῦ τόπου, ἐπερατώθη ἐν διαστήματι μακροῦ χρόνου καὶ μετωχετεύθη τὸ ὕδωρ ἐπί τινος λοφίσκου, μικρόν τι ἄνωθεν τῆς τότε πόλεως καὶ παρὰ τὸ ἤδη Ἐνετικὸν φρούριον.(1) Τότε οἱ Πατρεῖς παρέδωκαν εὐχαρίστως καὶ ἀγογγύστως τῷ Ἁγίῳ Ἀρτεμίῳ τὸ λείψανον τοῦ πολιούχου καὶ προστάτου αὐτῶν Ἀποστόλου Ἀνδρέου, καὶ τοιουτοτρόπως μετηνέχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ 26 Μαΐου 353 μ. Χ, ὅπου μετὰ μεγάλης πομπῆς καὶ θρησκευτικῆς παρατάξεως ὁ Κωνστάντιος δεξάμενος τοῦτο, κατέθεσε μετὰ τῶν ἄλ-

(1) Τὸ αὐτὸ ὕδωρ ἔχει ἡ πόλις καὶ σήμερον.

λων λειψάνων ἐν τῷ περιφανεῖ ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων,(1) πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ἁγίου βήματος καὶ ἐντὸς πολυτίμου θήκης, καλυπτομένης ὑπὸ πέπλου βαρυτίμου βυσσινοβαφοῦς.

Εἰς ἀπόστασιν 500 σχεδὸν πήχεων ἔξωθεν τῆς πρὸς ἀνατολὰς πύλης τοῦ φρουρίου, ἐπὶ τῶν πλευρῶν λόφου, σώζεται ἐπικείμενος εἰς μικρὰν ἀμπελόφυτον κοιλάδα καὶ βεβλαμμένος καιρίως εἰς πολλὰ μέρη ὁ ὑδραγωγὸς οὗτος, γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα «Καμάραις» καὶ ὅμοιος ἐκείνῳ τῆς νήσου Μυτιλήνης. Ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Wheler, ὅστις εἶδε τὸν ὑδραγωγὸν τοῦτον ἀκέραιον, κατὰ τὸ ἔτος 1689, περιγράφει ὡς ἀξιόλογον καὶ μεγαλοπρεπῆ οἰκοδομήν, ἔχουσαν δύο σειρὰς τόξων, τὴν μίαν ἐπὶ τῆς ἄλλης καὶ στήλας ἐρειδομένας ἑκατέρωθεν εἰς στηρίγματα. Προστούτοις ἀναφέρει ὁ αὐτὸς Georg. Wheler ὅτι ἔτι ὑψηλότερον ἐπὶ ῥύακος, ἦσαν δύο ἄλλα τόξα ἐντελέστερον διατηρημένα, καὶ ὅτι πάντα ὁμοῦ συνήνουν δύο λόφους, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ἔρρεε τὸ ὕδωρ. Τὰ τόξα ταῦτα ἐξωτερικῶς μὲν εἰσὶ κατεσκευασμένα ἐξ ὀπτῶν πλίνθων, ἐσωτερικῶς δ' ἐκ λίθων πελεκητῶν, κατ' ἐκεῖνον τὸν τρόπον, ὃν ὁ Βιτρούβιος, ἐν τῷ περὶ Ἀρχιτεκτονικῆς συγγράμματί του, καλεῖ ἔμπλεκτον, πάνυ κοινὸν εἰς τὰ Ῥωμαϊκὰ οἰκοδομήματα.

Ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίου τούτου ἤκμαζεν ὁ Πατρεὺς Παρνάσιος, ἀνὴρ σοφὸς καὶ μεγάλης περιουσίας κάτοχος. Οὗτος ἔπαρχος Αἰγύπτου τυγχάνων, (358 μ. Χ.) κατηγορήθη ὅτι συνεβουλεύετο τὰ μαντεῖα καὶ κατεδικάσθη παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς θάνατον. Ἀλλὰ διὰ τοῦ πολλοῦ χρυσίου του, ἠδυνήθη νὰ λυτρώσῃ ἑαυτὸν καὶ εἰς τὴν πατρίδα του, τὰς Πάτρας, ἐπανελθών, ν' ἀναλάβῃ τὴν νομὴν τῆς δημευθείσης περιουσίας του (2).

---

(1) Λέων Γραμματ σελ. 87. ἔκδ. Βόννης. Gibbon Hist. dela décad. etc. Tom. V. p. 373—374 μετάφρ. Guizot. Ἐσφαλμένως ὁ Δωρόθεος ἀναφέρει ὅτι ἡ τοῦ Ἰουστινιανοῦ σύζυγος, Θεοδώρα, ἔκτισε τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ ὅτι εἰς τὰ ἐγκαίνια αὐτοῦ ἐγένετο ἡ κατάθεσις τῶν Ἁγίων λειψάνων, Ἀνδρέου, Λουκᾶ καὶ Τιμοθέου. Σύνοψις διαφόρ. ἱστοριῶν σελ. 252. (2) Ammian. Marcell. Lib. XIX c. 1 2. Ch. Le Beau. Hist. du Bas—Empire T. I p. 545.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Αἱ Πάτραι ἐπὶ Ἰουλιανοῦ. Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος. Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου καὶ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ διάδοχος τοῦ Κωνσταντίου, Ἰουλιανός, σπουδάσας ἐν Ἀθήναις καὶ ὀπαδὸς ἔνθερμος τῆς ἀρχαίας θρησκείας γενόμενος, διέταξε ν' ἀνοικοδομηθῶσι καὶ διακοσμηθῶσι πολλοὶ ἐν Ἠπείρῳ, Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ καταπεσόντες ναοί, καὶ πολλαὶ ἠρημωμέναι πόλεις. Πάντες οἱ Ἕλληνες ἀνέπνευσαν ὀλίγον ἐκ τοῦ θρήσκου Κωνσταντίου, καὶ ἱλαροὺς ἐκ χαρᾶς ὑπέφαινον τοὺς ὀφθαλμούς, αἰσιώτερον προσδοκῶντες τὸ μέλλον καὶ εὐλογοῦντες τὸ ὄνομα τοῦ ἐλευθερίου Ἰουλιανοῦ. (360—363 μ. Χ.) (1). Παρ' αὐτοῦ δὲ τοῦ Ἰουλιανοῦ, καθὸ διασημοτάτου τῶν ἐθνικῶν σοφιστῶν (2), μανθάνομεν σαφέστατα τὴν τότε παρακμὴν τῆς Ἑλλάδος, πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς ὁποίας πάσῃ δυνάμει εἰργάσθη· διὸ καὶ δικαίως θαυμάζεται ὡς εἷς τῶν εὐαρίθμων ἐξόχων ἀνδρῶν, οὓς ποτε ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία παρήγαγε. Περὶ τούτου ὁ Le Beau (3) λέγει, ὅτι τῆς αὐλῆς του προὐτίμα νὰ διατρίβῃ νοερῶς ἐν Ἑλλάδι, ἔνθα ἡ πατρὶς τῶν Θεῶν του καὶ τὸ σκήνωμα, ὅπου ἡ φαντασία του ηὐχαριστεῖτο νὰ περιπλανᾶται.

Οἱ δὲ μετὰ τὸν Ἰοβιανὸν (363—364 μ. Χ.) αὐτοκράτορες, Οὐαλεντινιανὸς καὶ Οὐάλης, (364—375 μ. Χ.) οὐδεμίαν διάθεσιν ἔδειξαν εἰς τὰ προεκτεθέντα σχέδια τοῦ προκατόχου των, Ἰουλιανοῦ· καὶ οὕτως ἡ ἀρχαία θρησκεία, στενότατα περιορισθεῖσα, ἤρξατο ἐκλείπουσα πρὸ τῆς καθαρᾶς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Αἱ δ' ἀφνειαὶ καὶ εὐημεροῦσαι Πάτραι τοῖς εἰρημένοις αὐτοκράτορσι, τιμῆς ἕνεκα, ἀνέστησαν μαρμάρινον στήλην φέρουσαν τὸ ἐπίγραμμα τόδε· (4)

ΤΩΝ ΔΕΣΠΟΤΩΝ ΗΡΩΩΝ
ΦΛ. ΒΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ
ΒΑΛΕΝΤΟΣ
ΤΩΝ ΑΥΓΟΥΣΤΩΝ

(1) Gibbon etc T. V. p. 125 Mamertin. XI, 9. (2) Ἰουλ. ἐπιστ. λε'. σελ. 407—411. (3) Hist. du Bas—Emp. T. I. p. 448 (4) Boeckh. Corp. Inscr. Graecarum No 1558.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τῶν ἀνωτέρω, κατὰ τὴν 21 Ἰουλίου τοῦ 365 ἔτους, σεισμὸς ἰσχυρότατος ἐκλόνισε τὸ περὶ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν Ῥωμαϊκὸν κράτος καὶ πολλαὶ πόλεις τῆς Ἰταλίας, Αἰγύπτου, Κρήτης καὶ Πελοποννήσου, κατεστράφησαν ἄρδην, ἐν αἷς καὶ αἱ Πάτραι. Τὰ ὕδατα τῆς Μεσογείου ἀπεσύρθησαν μακρὰν τῶν παραλίων, ἐγκαταλιπόντα ἐπὶ τῆς ἄμμου πληθὺν ἰχθύων καὶ πλοίων καὶ ἰλύος, εἰς τρόπον ὥστε ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ διὰ πρώτην φοράν, ὄρη καὶ κοιλάδας ὑποβρυχίους, ἃς οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχεν ἰδεῖ ὀφθαλμὸς ἀνθρώπων. Μετ' ὀλίγον ὅμως τὰ ὕδατα ἐπανῆλθον μετὰ τοσαύτης ὁρμῆς, ὥστε προέβησαν πολὺ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας καὶ παρέσυρον, κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των, πόλεις ὁλοκλήρους καὶ πᾶν τὸ προστυχόν. (1)

Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ Μέγας (379—395) αὐστηρῶς διὰ νόμου ἀπηγόρευσε τὴν εἰδωλολατρείαν· ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ἀρκάδιος (396—408) ἀφῄρεσε τὰ προνόμια τῶν ἱερέων, καὶ διέταξε τὴν κατεδάφισιν τῶν Ἑλληνικῶν ναῶν. Ἀλλ' ὅμως αἱ αὐστηραὶ διαταγαὶ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, δὲν ἐπήνεγκον τὴν ἐντελῆ ἐξάλειψιν τοῦ ἐθνισμοῦ, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ διαταγμάτων Θεοδοσίου τοῦ νεωτέρου (408—450) διατάξαντος, ἵνα αἱ κατὰ τόπους ἀρχαὶ καταστρέφωσι τὰ ἐθνικὰ ἱερὰ καὶ διὰ τοῦ σημείου τοῦ Σταυροῦ ἐξαγιάζωσι τὰ μνημεῖα τῆς ἐθνικῆς λατρείας.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐντεῦθεν, οἱ ἐν Πάτραις ναοὶ τῶν ἐθνικῶν μετεβάλλοντο εἰς χριστιανικοὺς καὶ ἀφιεροῦντο εἰς ἁγιάσαντας τοῦ χριστιανισμοῦ μάρτυρας. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν ἡμετέρων ἁγίων εἰσὶ τῳόντι Ἕλληνες θεοὶ ἢ ἡμίθεοι, μεταβαλόντες ὄνομα, κατὰ δὲ τ' ἄλλα ὅμοιοι τοῖς ἀρχαίοις. Ὁ ἅγιος Νικόλαος ἀντικατέστησε τὸν Ποσειδῶνα, ἐγείρων καὶ κατευνάζων τὰς τρικυμίας, ὁ ἄγγελος Μιχαὴλ μετακομίζει εἰς τὸν Παράδεισον ἢ τὸν Ἅδην τὰς ψυχάς, ὡς πρότερον ὁ Ἑρμῆς, ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἶναι ὁ Πὰν τῶν χριστιανῶν ποιμένων, ὁ Ἥλιος λατρεύεται ἔτι καὶ σήμερον εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων, ὑπὸ τὸ

(1) Ammian. Marcel. XXVI. 10. Ζώσιμος Δ. 18. Σωζομ. ΣΤ. 2. Λιβαν. ὑπὲρ τῆς Ἰουλιαγοῦ τιμωρίας κεφ. ΙΕ.

ὄνομα ὁ προφήτης Ἠλίας κλπ. (2) Τέλος καὶ αὐταὶ αἱ πυραὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου εἰσίν, ὡς καὶ αἱ πλεῖσται δημώδεις τελεταὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, κληροδότημα τῶν εἰδωλολατρῶν, οἵτινες ἀπανταχοῦ τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀνῆπτον, κατὰ τὰς μακροτέρας τοῦ ἔτους ἡμέρας, πυράς, πρὸς τιμὴν τῆς Θεᾶς τῶν ποιμένων Πάλητος· (Pales) (1) μετὰ δὲ τὴν ἐξορίαν τῶν εἰδώλων ἡ πανήγυρις ἐτελεῖτο εἰς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. (2)

Ὁ ἐν Πάτραις ὑπὸ τοῦ Στρατοκλέους οἰκοδομηθεὶς καὶ τῇ «Αἰωνίᾳ σοφίᾳ» ἀφιερωθεὶς ναός, μετωνομάσθη «Ἁγία Σοφία», μεθ' οὗ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ τῆς Παναχαΐδος Ἀθηνᾶς, ἐγγύτατα κείμενος, ναός, συνεχωνεύθη. Ἐπίσης ὁ αὐτόθι μαρτυρήσας Ἀπόστολος Ἀνδρέας, διεδέχθη τὴν Δήμητραν ἐν τῇ εὐαέρῳ αὐτῆς κατοικίᾳ καὶ τῇ ἰαματικῇ πηγῇ, καὶ ὁ Παντοκράτωρ τὸν Δία, ἐξ ἀπόπτου θεώμενον τὰς ἄλλας θεότητας.

Ἡ ὑπὸ βαρβάρων ὑπὲρ μίαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα ἀνενόχλητος ἀφεθεῖσα Πελοπόννησος, εἶχε σχεδὸν ἀνακύψει ἐκ τῶν προτέρων δυστυχιῶν· ἀλλ' ἡ ὁμαλὴ αὕτη κατάστασις δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολύ. Ῥουφῖνος, ὁ ἐπίτροπος τοῦ ἔτι ἀνηλίκου αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου τῷ 395 ἔτει, παρεκίνησε τὸν Ἀλάριχον βασιλέα τῶν Γότθων νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐξ ἀντιζηλίας καὶ ἀδιαλλάκτου μίσους κινούμενος κατὰ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ ὑπὸ τὸν Ὀνώριον, ἀδελφὸν τοῦ Ἀρκαδίου, δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, Στηλίχωνος. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Γότθων Ἀλάριχος ἐνεφανίσθη, πρὸ τῆς λήξεως τοῦ χειμῶνος τοῦ 395 ἔτους, ἔμπροσθεν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐκπορθήσῃ ταύτην ἐτράπη διὰ τῶν χωρῶν, Θράκης, Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας, ἃς ἠρήμωσε καὶ ἐλεηλάτησε, καὶ ἀφίχθη πρὸ τῶν Θερμοπυλῶν. Τὰ αἰσχρὰ τοῦ Ῥουφίνου ἐν Ἑλλάδι ὄργανα, Ἀντίοχος, Ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας, καὶ Γερόντιος, Ἀρχηγὸς τῶν στρα-

(1) Pouqueville Voyage etc T.IV p. 14. Maury — Croyances etc. del antiquité p. 333 et suiv. (2) Διον. Ἁλικαρν. Ῥωμ. ἀρχαιολογ. Α, 88. Tiboul. Lib. II Elég. 5. Proper. IV. Car. 4.(3)Al. Maury.Histoire de Magie p.164.

τευμάτων, οὐδεμίαν ἐπεδείξαντο προσπάθειαν, ὅπως κωλύσωσι τὴν διὰ τῶν στενῶν εἴσοδον τοῦ Γότθου ἡγεμόνος. Ἀπ' ἐναντίας ὁ Γερόντιος, πληροφορηθεὶς τὴν αὐτόθι ἄφιξιν τῶν Γότθων ἀνεχώρησεν ἐγκαταλιπὼν τὴν εἴσοδον ἐλευθέραν, (1) καὶ οὕτως οἱ βάρβαροι εἰσελάσαντες καὶ καταστρέψαντες τὰς χώρας τῆς Λοκρίδος, Φωκίδος, Βοιωτίας καὶ Ἀττικῆς καὶ πολλοὺς τῶν κατοίκων φονεύσαντες, ἀφίκοντο εἰς τὸν Ἰσθμόν, ὃν ὁ κατὰ τὸ φαινόμενον αὐτόθι ἀποσυρθεὶς καὶ φυλάσσων Γερόντιος, ἐγκατέλιπε. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οὐδεμία πόλις τῆς Πελοποννήσου ἦν τετειχισμένη· οἱ δὲ Γότθοι ἀνεμποδίστως εἰσελθόντες, κατέστρεψαν τὴν Κόρινθον, τὸ Αἴγιον, τὰς Πάτρας κλπ, (2) ἤτοι πάντα τὰ ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ μέχρι τοῦ Ταινάρου μέρη. Ἐκ δὲ τῶν κατοίκων, ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διασωθῶσιν ἢ εἰς τὰ ἀπρόσβατα ὄρη ἢ εἰς τὰς παρακειμένας νήσους, οἱ μὲν ἐξ αὐτῶν ἐσφάγησαν, οἱ δὲ ἐξηνδραποδίσθησαν. Ἓν ἔτος ὁλόκληρον διέμειναν οἱ ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον Γότθοι ἐν τῇ δυστήνῳ Ἑλλάδι, ὅτε ῥωμαϊκὸς στρατός, ὑπὸ τὸν ἀντίπαλον τοῦ Ῥουφίνου, Στηλίχωνα, ἐλθὼν ἐξ Ἰταλίας διὰ θαλάσσης ἀπεβιβάσθη εἰς Κόρινθον. Οἱ Γότθοι ἐπαισθητῶς μειούμενοι, ὑπὸ τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν λειποταξιῶν, ἀπεσύρθησαν ἡσύχως περὶ τὸ μεταξὺ Ἤλιδος καὶ Ἀρκαδίας ὑψηλὸν ὄρος, Φολόην. Ὁ δὲ Στηλίχων, πολιορκήσας τὸ στρατόπεδον τῶν Γότθων καὶ στρέψας τὸν ῥοῦν τοῦ ποταμοῦ Πηνειοῦ, ἀφῆκε τὴν φυλακὴν εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν στρατιώτας, οἵτινες βλέποντες τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν εἰς παντοδαπὰς τραπέντα διασκεδάσεις, ἐλαφυραγώγουν τοὺς ἐντοπίους. Ἀλλ' ὁ πανοῦργος Ἀλάριχος, λαβὼν καιρόν, ἐξῆλθε τῆς πολιορκίας ταύτης καὶ μετὰ τοῦ στρατοῦ του καὶ τῶν αἰχμαλώτων διηυθύνθη πρὸς τὰς Πάτρας καὶ διὰ τοῦ πορθμοῦ Ῥίου-Ἀντιρρίου ἀκωλύτως διεπεραιώθη εἰς Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν, εἶτα δ' εἰς Ἤπειρον καὶ τέλος εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Πόσον δὲ κατὰ τὴν προκειμένην Ἀλαριχικὴν ἐπιδρομήν, ὁ πληθυσμὸς καὶ ἡ παραγωγικὴ δύναμις τῆς Ἑλλάδος ἠλαττώθησαν, μαρτυροῦσι τρανῶς δύο τοῦ νέου Θεοδοσίου διατάξεις (1), ἐξ ὧν ἡ πρώτη ἀποδεικνύει τὸ πλῆθος τῶν τότε κατὰ τὴν Ἀχαΐαν ὑπαρχόντων ἀδεσπότων κτημάτων, ἡ δὲ δευτέρα συγχωρεῖ, μόνον πρὸς ὄφελος τῶν Ἀχαιῶν μείωσιν δύο τριτημορίων, τοῦ διὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἰλλυρίαν ὡρισμένου φόρου.

(1) Περὶ τῆς ταχύτητος τῆς τοῦ Ἀλαρίχου εἰσβολῆς ὁ Εὐνάπιος (σ λ. 93.) λέγει· «Ἀλάριχος διὰ τῶν Πυλῶν παρῆλθεν, ὥσπερ διὰ σταδίου καὶ ἱπποκρότου πεδίου τρέχων.» (2) «Macedonia et Graecia a Gothis vastatur» Cott. Stritt. Gothic. c. I p. 53

Ἐν ἔτει 418 ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Πατρῶν ὁ Περιγένης, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Πατρεῖς κατ' οὐδένα τρόπον συγκατένευον, ὅπως ποιμαίνῃ αὐτούς, ὁ τότε Πάπας Βονιφάτιος ἐκέλευσεν αὐτὸν ἐνθρονισθῆναι ἐν Κορίνθῳ τῇ μητροπόλει τῆς Ἀχαΐας, τοῦ ἐκεῖ μητροπολίτου τελευτήσαντος (2)· καὶ οὕτω προϊστάμενος αὐτῆς ὁ Περιγένης, παρέστη ἐν τῇ Γ'. Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ, τῇ γενομένῃ ἐν Ἐφέσῳ (431) κατὰ Νεστορίου (3). Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 451, συγκροτηθείσης τῆς ἐν Χαλκηδόνι κατὰ Διοσκούρου, Δης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, βλέπομεν μεθ' ὑπερηφανείας λαβόντα μέρος καὶ τὸν Ἐπίσκοπον Πατρῶν Ἀλέξανδρον (4), ὅστις πολὺ πρότερον μεθ' ἁπάντων τῶν τῆς Ἀχαΐας Ἐπισκόπων, μετέσχε καὶ τῆς ἐν Κορίνθῳ συγκροτηθείσης τοπικῆς συνόδου, περὶ διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀλλ' οὐδὲν σπουδαῖον μέτρον ἀπεφασίσθη ἐν αὐτῇ, εἰμὴ μόνον νὰ ἐμπνεύσωσιν οἱ κατὰ τόπους ἐπίσκοποι θάρρος καὶ πίστιν εἰς τοὺς Χριστιανούς, πρὸς καρτερίαν εἰς νέας συμφοράς. Καὶ δὴ πειραταὶ Βανδῆλοι, ἐκ τῆς Ἀφρικῆς ὁρμώμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Γιζερίχου διοικούμενοι, συνεχῶς ἐλεηλάτουν τὰ δυτικὰ τῆς Πελοποννήσου, Πάτρας κλπ. (468), πλέοντες δι' ἰσχυρῶν στόλων τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, ἥτις ἐπί τινα ἔτη ὠνομάζετο εἰρωνικῶς Βανδαλικὴ θάλασσα, Wendelsea. Ἀλλ' οἱ βάρβαροι οὗτοι πειραθέν-

(2) Cod. Theod. L, X. Tit. VIII. de bonis vacant. t. 5 καὶ L. XI. Tit. I de annona et tributis t. 35. (2) Σωζόμενος Ζ'. λϛ. (3) Πρακτικὰ τῶν Συνόδων συν. Γ. τόμ. Α'. (4) Ἐν τῇ τοῦ Λεκηΐνου Oriens Christianus T. II p. 118. ἀπαντῶμεν, πρὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξάνδρου, ἕτερον ὀνόματι Πλούταρχον, λαβόντα μέρος εἰς τὴν ἐν Σαρδικῇ (Σόφια) τοπικὴν σύνοδον. «Πλούταρχος ἀπὸ Ἀκακίας τῶν Πατρῶν» ἀντὶ ἀπὸ Πατρῶν τῆς Ἀχαΐας.

τες νὰ προσβάλλωσι καὶ τὴν παραλίαν τοῦ Ταινάρου, ἀπεκρούσθησαν μὲ πολλὴν ζημίαν ὑπὸ τῶν ἀνδρείων Λακώνων.

Κατὰ δὲ τὴν 5ην Ἰουλίου 551 μ. Χ, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἐγένετο καταστρεπτικώτατος σεισμός, ὅστις ἐκτὸς ἄλλων μερῶν κατέστρεψεν ἐκ θεμελίων καὶ τὰς Πάτρας, κατὰ τὸν χρονογράφον Προκόπιον λέγοντα· (1) «Ἐν τούτῳ δὲ τῷ χρόνῳ σεισμοὶ κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπιπεσόντες ἐξαίσιοι, τήν τε Βοιωτίαν καὶ Ἀχαΐαν καὶ τὰ περὶ κόλπον τὸν Κρισαῖον κατέσεισαν,καὶ χωρία μὲν ἀναρίθμητα πόλεις δὲ ὀκτὼ εἰς ἔδαφος καθεῖλον, ἐν αἷς Χαιρώνειά τε καὶ Κορώνεια καὶ Πάτραι καὶ Ναύπακτος ὅλη, ἔνθα καὶ φόνος γέγονε ἀνθρώπων πολύς». Πολλοὶ τῶν κατοίκων ὑπὸ τὰ ἐρείπια ἐτάφησαν, καὶ πολλαχοῦ ἡ γῆ ἀνοιχθεῖσα χανδὸν κατέπιεν ἀπείρους· εἰς ἓν δὲ μέρος ὅπου καὶ μετέπειτα παρετηρεῖτο τὸ χάσμα, ἀπωλέσθησαν πολὺ πλείονες ἄνθρωποι ἢ εἰς ὅλα ὁμοῦ τὰ λοιπὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, διότι κατὰ τύχην ἐνταῦθα, τελουμένης ἑορτῆς τινος, εἶχε συρρεύσει πανταχόθεν μέγα πλῆθος. Θραύσματα τῆς γῆς διέφραξαν τὰς πορείας, εἰς τρόπον ὥστε οἱ ὁδοιπόροι ἠναγκάσθησαν, μετὰ πολλὰς καὶ πολυμόχθους περιστροφάς, νὰ ἔλθωσιν εἰς τὰς συνήθεις αὐτῶν διαμονάς· ἡ δὲ θάλασσα ἀποσυρθεῖσα κατεπόντισε τὰ πέριξ. Τοσοῦτοι δ' ἐπνίγησαν καὶ ἐφονεύθησαν, ὥστε ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ὑπερέβη πάντα ἐπὶ ὁμοίων δεινῶν μνημονευόμενον (2).

Ἀλλ' ἡ ἀδυσώπητος εἱμαρμένη μείζονα εἰς τὴν δύστηνον ἀνθρωπότητα ἐπεκλώσατο ὄλεθρον, διότι καὶ λοιμὸς ἐπηκολούθησεν, ὅστις ἐπενείματο, Κωνσταντινούπολιν, Θράκην, Ἑλλάδα καὶ λοιπὰς τῆς αὐτοκρατορίας χώρας· τοσοῦτον δὲ ἡ ἀτμόσφαιρα εἶχε διαφθαρῆ ἐκ τῶν κατακειμένων πτωμάτων, ἀνυπόφερτον ἀναδιδόντων δυσωδίαν, ὥστε καὶ τὰ ἄγρια ζῶα ἀπέφευγον τὴν ἐκεῖθεν δίοδον. Ὁ Εὐάγριος (Δ'. κη) περιγράφων τὸ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ λοιμικὸν νόσημα λέγει· «ἦρθη μὲν ἐξ Αἰθιοπίας καὶ νῦν δὲ ἐγένετο· τὴν δὲ πᾶσαν ἀμοιβαδὸν παρέδραμεν οἰκουμέ-

(1) Ἱστορ. Τ. Β. Βιβλ. Δ, 25. ἔκδ. Βόννης. (2) Πρβλ. Ἀγαθίαν Βιβλ. Β. Ἰωαν. Μαλαλᾶν Β'. Θεοφ. Εὐάγριον ἐν Ἐκκλησ.Ἱστορία Δ. 29 κλπ.

νην, οὐδένας ἀνθρώπων οἶμαι ἀπειράτους τοῦ νοσήματος καταλελειπός, καὶ ἔνιαι μὲν πόλεις ἐπὶ τοσοῦτον κατεσχέθησαν ἄχρι καὶ τοῦ παντάπασι κενὰς οἰκητόρων γενέσθαι».

Ἡ κατάστασις τῶν ἐπαρχιῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ(527—565) ἦν ἀθλιεστάτη. Ἡ ἀπληστία, ἡ διαφθορὰ καὶ αἱ καταπιέσεις τῶν διοικητῶν, κατεμάστιζον ὑπὲρ πᾶν ἄλλο δεινὸν τὰς ἐπαρχίας, ἃς οἱ πλεῖστοι κάτοικοι ἐγκατέλιπον. Ἡ γῆ ἔμενεν ἀκαλλιέργητος, τὰ χωρία ἠρημοῦντο· μάτην δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς (1) διέταττε τοὺς διοικητὰς νὰ τηρῶσι δικαιοσύνην, νὰ περιοδεύωσι δι' ἰδίων ἐξόδων, καὶ νὰ ἐπιμελῶνται περὶ τῆς καλῆς καταστάσεως τῶν κατοίκων. «Οὕτως, ἔλεγε, ἀναπνεύσει τὸ ὑπήκοον, οὕτως ἀνθήσουσιν αὖθις αἱ πόλεις καὶ αὔξησις τοῖς οἰκοῦσι ταύταις ὡς πλείστη γενήσεται, καὶ οὐ τὰς πατρίδας ἀποφεύξονται καθάπερ τι τῶν φοβερωτάτων, διὰ τὴν τῶν ἀρχόντων κακίαν οἰκεῖν ἐν ταῖς ἑαυτῶν εὐλαβούμενοι.» Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης τοῦ Ἰουστινιανοῦ, δύο χριστιανοὶ μοναχοὶ γνωρίζοντες τοὺς ὀλίγους ἐν Κίνᾳ χριστιανικοὺς τόπους, ἐκ τῆς προτέρας αὐτόθι διαμονῆς των, εἶπον εἰς τὸν Ἰουστινιανόν, ὅτι ἠδύναντο νὰ μεταβῶσιν εἰς Κίναν καὶ νὰ μεταφέρωσι τὸν σπόρον τῶν μεταξοβομβύκων. Λαβόντες δὲ καὶ ἐνθαρρύνσεις καὶ δῶρα καὶ πᾶν ὅ,τι ἐζήτησαν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, μετέβησαν εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Κίνας καὶ διαμείναντες παρ' αὐτοῖς ἱκανὸν χρόνον, ἔμαθον τὸν τρόπον καὶ τὴν τέχνην τῆς κατασκευῆς τῆς μετάξης, καὶ λαβόντες τὸν σπόρον τῶν βομβύκων μετέφερον αὐτὸν καλῶς φυλαττόμενον ἐν καλάμῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (2). Ἐπέτυχον αἱ πρῶται δοκιμαὶ τῆς παραγωγῆς καὶ ἡ χαρὰ τῶν Βυζαντινῶν ὑπῆρξεν ἀνεκδιήγητος. Ἡ αὐτοκρατορία δὲν διετήρησε μυστικὸν τὸν

(1) Ὁ Προκόπιος ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «περὶ τῶν τοῦ δεσπότου Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων» ἐξαίρει τὴν σοφίαν καὶ τὴν καλὴν τοῦ αὐτοκράτορος θέλησιν· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Ἀγαθίας Βιβλ. Ε. σελ 157 λέγων «πρῶτος Ῥωμαίων αὐτοκράτωρ ὀνόματι καὶ πράγματι». (2) Ἀλλ' οἱ εὐλογημένοι μοναχοὶ ἔφερον ἡμῖν ἐκεῖθεν καὶ τὴν νόσον Εὐλογίαν κατὰ τὸν χρονογρ. πίνακα τοῦ Σολ. Νικολαΐδου Κυπρίου 1833. Κατὰ δὲ τὸν Ἀγγ. Μελισσηνὸν «ἡ εὐλογία, νόσος ἐπιδημικὴ τῆς Ἀραβίας, ἐπεδήμησεν ὁμοῦ μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ εἰσήλασεν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα». «Διάλεξις ἐπὶ τῆς ἀγελαδινῆς Εὐλογίας» ἐν Λογ. Ἑρμῇ σελ. 197 τοῦ 1812.

τρόπον τῆς παραγωγῆς τοῦ προϊόντος τούτου· ἀλλ' ἡ καλλιέργεια δὲν ἐξετάθη εἰμὴ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ εἴς τινας ἄλλους τόπους τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Ἰταλία καὶ ἡ ἄλλη Εὐρώπη δὲν ἐφρόντιζε τότε περὶ τοιούτων πραγμάτων. (1)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Πολυθρύλητος εἰσβολὴ καὶ ἐγκατάστασις ἐν Πελοποννήσῳ βαρβάρων.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ νέα φῦλα βάρβαρα (Σκυθικὰ) ἠπείλησαν κατ' ἐξοχὴν τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Ἓν δὲ τὸ ἀλκιμώτερον πάντων εἰσὶν οἱ Ἄβαροι, οἵτινες τὸ πρὶν φιλίως τῷ Ἰουστινιανῷ διακείμενοι καὶ σύμμαχοι αὐτοῦ γενόμενοι πρὸςἀποδίωξιν καὶ καταστροφὴν πάντων τῶν τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν ἐνοχλούντων καὶ ἰδίως τῶν Σλαύων, οὓς μεγάλως τότε καὶ τὸν ὕστερον χρόνον μόνοι ἐζημίωσαν, ἠτήσαντο διὰ τοῦ Χάνου αὐτῶν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, τὴν παραχώρησιν σταθερᾶς τινος κατοικίας μετά τινων ἴσως προνομιων ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν εἰσηκούσθησαν. Ἡ ἄρνησις αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῆς δυσαρεσκείας τῶν Ἀβάρων καὶ τῆς ἐκ διαλειμμάτων ἐχθρικῆς πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν στάσεως αὐτῶν. Ἡμᾶς δὲν ἐνδιαφέρει νὰ ἐξετάσωμεν τὰς ἐν γένει ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας τῶν Σκυθικῶν φυλῶν, ἀλλὰ τὰς κατὰ τὴν Πελοπόννησον συμβάσας, προσδὲ τίνες οἱ Ἄβαροι, πότε εἰσέβαλον καὶ τίνα ἐπιρροὴν τυχὸν ἐξήσκησαν ἐπὶ τῶν Πελοποννησίων. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἓν τῶν δυσκολωτάτων ἅμα καὶ σπουδαιοτάτων καὶ περὶ τούτου μέχρι τοῦδε οὐδὲν ἀκριβὲς ἐγράφη, αἱ δὲ γνῶμαι σπουδαίων Βυζαντινολόγων ταλαντεύονται εἰσέτι· τινές δ' ἐξ αὐτῶν καὶ εἰς ἄτοπα περιέπεσαν συμπεράσματα ἐλεγχόμενα ἀνακριβῆ, ἐκ τῆς καθ' ἅπαντα τὸν μεσαίωνα μέχρι τῶν νῦν χρόνων διατηρήσεως

(1) Γ. Α. Ναύτη. Γεν. Ἀρχαὶ τοῦ ἐμπορίου Τ. Β. σελ. 377.

τῆς ἀκεραιότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ φύλου, διαφυλάξαντος ἀπάσας τὰς ἀρετὰς καὶ κακίας καὶ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν προγόνων του.

Οἱ Ἄβαροι, ἔθνος τῆς Ἀσιατικῆς Σκυθίας, κατοικήσαντες ἐν πρώτοις περὶ τὸν Τάναϊν ποταμὸν καὶ ἐκεῖθεν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπιδραμόντες κατέσχον τὴν Μολδοβλαχίαν, εἶτα τὴν Μοισίαν ἔνθα ἐγκατέστησαν, καὶ ἀπέβησαν φοβερὰ μάστιξ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

Ἐν ἔτει 586 ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου, οἱ Ἄβαροι εἰσέβαλον εἰς τὴν Θράκην· μοῖρα δὲ τούτων τῷ 587 ἢ 588 προὐχώρησε διὰ τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδος εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἐγκατέστη ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τῆς Λακωνίας μέρους καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ Ταϋγέτου. (1) Οἱ Βυζαντινοὶ τοὺς διαφόρους βαρβάρους, (Ἀβάρους, Οὔνους, Γότθους κλπ.) ἐκάλουν ἀδιακρίτως, Σθλάβους, Σκλάβους, Σκλαβίνους κλπ· καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, διότι οἱ Σλαῦοι ἐθεωροῦντο ὡς οἱ ἀγριώτεροι καὶ ὠμότεροι τῶν βαρβάρων φύλων. Τοῦτο ἠπάτησεν ἴσως τοὺς νεωτέρους ἵνα παραδεχθῶσιν ἐγκατάστασιν Σλαύων ἐν Πελοποννήσῳ, Στερεᾷ Ἑλλάδι, Ἠπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ τὸ σπουδαιότερον πάντων, ἵνα ὁ γνωστὸς μισέλλην Φαλμεράϋερ, ἔκ τινος σφαλερᾶς πηγῆς παρασυρθείς, νὰ διατυμπανίσῃ ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐδέσποσαν διακόσια δέκα ὀκτὼ ἔτη τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ κατεστράφη· ἔτι δὲ ἡμεῖς οἱ σήμερον καλούμενοι Ἕλληνες ἐσμὲν ἐξάμβλωμα Σλαυϊκῆς, Βανδαλικῆς, Γοτθικῆς καὶ Φραγκικῆς πανσπερμίας!! (2)

(1) Εὐαγρ. ἐκκλησ. ἱστορ. ΣΤ. 10. «Τούτων ὧδε χωρούντων, οἱ Ἄβαρες δὶς μέχρι τοῦ καλουμένου μακροῦ τείχους διελάσαντες, Σιγγιδόνα Ἀγχίαλόν τε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἑτέρας πόλεις καὶ φρούρια ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἠνδραποδίσαντο, ἀπολλύντες ἅπαντα καὶ πυρπολοῦντες, τῶν πολλῶν στρατευμάτων κατὰ τὴν ἑῴαν ἐνδιατριβόντων.» Τὸ δὲ χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας ἔχει ὡς ἑξῆς· «Τοῦ Μαυρικίου τῶν σκήπτρων ἐπειλημμένου κατὰ τὸ ἑξακισχιλιοστὸν ἑξηκοστὸν ἕ. ἔτος, ὁ δὲ Χαμνὸς (Χαγάνος) λύει τὰς σπονδὰς αἰτῶν ὑπέρογκα καὶ ἐχειρώσατο Θεσσαλίαν, Ἑλλάδα, Ἀττικήν, Εὔβοιαν καὶ Πελοπόννησον.» (2) Ὁ ἀείμνηστος βοτανικὸς καὶ ποιητὴς Θεόδωρος Γ. Ὀρφανίδης γράφων, ἐν ἔτει 1852, ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ περιοδικῷ «Μνημοσύνη» περὶ τῆς τοῦ Φαλμεράϋερ θεωρίας λέγει· «ὁ Φαλμεράϋερ ἀνὴρ παιδείας οὐ σμικρᾶς δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ γνωρίζῃ τὰ ἔθιμα, τὰς ἀρετὰς ἡμῶν ὡς καὶ τὰ ἐλαττώματα ὅτι Ἑλληνικώτατά εἰσιν, ἀλλ' ἐστρέβλωσε τὴν ἀλήθειαν διὰ λόγους καὶ σκοποὺς τοῖς πᾶσι σήμερον γνωστούς, ἀσπαστὸς γενό-

Ἐπὶ τῶν μετὰ τὸν Μαυρίκιον αὐτοκρατόρων Φωκᾶ 602—610 Ἡρακλείου—641 Κωνσταντίνου Β΄. 642. Κώνσταντος Β΄.—667. Κωνσταντίνου Πωγωνάτου — 685 καὶ Ἰουστινιανοῦ Β΄. —711, οὐδὲν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Πελοποννήσου ἄξιον λόγου γνωρίζομεν, εἰμὴ μόνον, ὅτι ἔνιαι πόλεις αὐτῆς τυχαίως ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων. Ἀλλ' ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου (717—741) ἀπαγορεύσαντος τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων εἰκόνων (1), οἱ Ἕλληνες δυσαρεστηθέντες διὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς μόνης αὐτῶν παρηγορίας, ἐν καιροῖς μάλιστα χαλεποῖς, ἀπεφάσισαν νὰ τιμωρήσωσι τὸν ὑβριστήν, καὶ δὴ συγκροτήσαντες στρατὸν καὶ στόλον ἐστράτευσαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ὡς ἦτον ἐπόμενον ἡ ἐκστρατεία των αὕτη ἀπέτυχεν, οὐδὲν ἧττον μαρτυρεῖ τὴν τότε ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν τῆς Ἑλλάδος κατάστασιν, πρὸς ἀνδρικὴν ἀπέναντι τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους στάσιν. — Ὁ δὲ κατὰτὸν δέκατον αἰῶνα ἀκμάσας, αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ περὶ Θεμάτων συγγραφῇ του, ἐκ μίσους

μενος καὶ ὑπό τινων ὁμοίων αὐτῷ. Ἀλλ' ἂς μὴ παραξενευώμεθα διὰ τοῦτο, ὅτι ὁ Γερμανὸς τοιαύτας διέσπειρε φαντασμογορίας, ἀφ' οὗ ἕτερος Γερμανός, ὁ πρῶτος ἐν Ἀθήναις καθηγητὴς τῆς Βοτανικῆς παρὰ τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ Κος Φράας, ἐπεχείρησε διά τινος διατριβῆς του ν' ἀποδείξῃ ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ φυτά, καὶ τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος παρήλλαξαν. Ἀλλ' οἱ περὶ τὰς Ἀθήνας αὐτοφυεῖς σκόλυμνοι καὶ τιθύμαλλοι καὶ σχοῖνοι, φέρουσι γνησιωτέρας περγαμηνὰς περὶ τῆς κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν καταγωγῆς των, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κέκροπος καὶ Θησέως, ἢ οἱ Δὸν Λοπὲζ καὶ Δὸν Ἀλβάροι τῆς Ἱσπανίας.»

(1) Ὁ ἀνωτέρω Αὐτοκράτωρ Λέων Γ΄. ὁ Ἴσαυρος ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων κηρύξας, (736) ἐξέδωκε διατάγματα, ὅπως καταργῶνται αὗται ἐκ τῶν ἱερῶν ναῶν καὶ καταδιώκωνται οἱ ἀπειθοῦντες μοναχοί. Ὁ τότε Πάπας Γρηγόριος Β΄. οὐ μόνον ἠρνήθη τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἀνεθεμάτισε τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀποστασίαν διήγειρε τὸν Ἰταλικὸν λαόν. Ὁ Λέων θυμωθεὶς οὐ μόνον ἔπεμψε στόλον, ναυαγήσαντα ἐν τῷ Ἀδριατικῷ πελάγει, ἀλλ' ἐπὶ πλέον διέταξεν ἅπαντας τοὺς ὑποκειμένους, κατ' ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν, τῷ ἀρχιερεῖ τῆς Ῥώμης τόπους, νὰ μεταχθῶσι τῷ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκ τοτε μετ' ἄλλων καὶ ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ὑπήγετο εἰς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ δὲ γενομένη ἐπὶ Λέοντος τοῦ σοφοῦ (890—911) διατύπωσις «ὅπως ἔχωσι τάξεως οἱ θρόνοι τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ὑποκειμένων τῷ Πατριάρχῃ ΚΠ» πρὸς τοῖς ἄλλοις διαλαμβάνει· «οἱ ἀποσπασθέντες ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς διοικήσεως καὶ νῦν τελοῦντες ὑπὸ τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως μητροπολῖται καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς ἐπίσκοποι. α΄. ὁ Θεσσαλονίκης, β΄. ὁ Συρακούσης, γ΄. ὁ Κορίνθου, δ΄. ὁ Ῥηγίου, ε΄. ὁ Νικοπόλεως, ϛ΄. ὁ Ἀθηνῶν, ζ΄. ὁ Πατρῶν». Ἰστέον ὅτι ἐν ταῖς Βυζαντιναῖς ἱστορίαις καὶ τοῖς χρυσοβούλοις μετ' ἄλλων μνημονεύεται καὶ ἡ Μητρόπολις τῶν Πατρῶν. πρβλ. Luc. Holsten. Geograf. sacra. p. 22.

ἴσως πρὸς τοὺς Ἑλλαδικοὺς (Ἕλληνας) κινούμενος διηγεῖται ὅτι· «ἐσθλαβώθη πᾶσα ἡ χώρα (ἡ Πελοπόννησος) καὶ γέγονε βάρβαρος, ὅτε λοιμικὸς θάνατος πᾶσαν ἐβόσκετο τὴν οἰκουμένην, ὁπηνίκα Κωνσταντῖνος ὁ τῆς κοπρίας ἐπώνυμος, τὰ σκῆπτρα τῆς τῶν Ῥωμαίων διεῖπεν ἀρχῆς, ὥστε τινὰ τῶν ἐκ Πελοποννήσου μέγα φρονοῦντα ἐπὶ τῇ αὐτοῦ εὐγενείᾳ, ἵνα μὴ λέγω δυσγενείᾳ, Εὐφήμιον ἐκεῖνον τὸν περιβόητον Γραμματικὸν ἀποσκῶψαι εἰς αὐτὸν τουτοὶ τὸ θρυλούμενον ἰαμβεῖον—γαρασδοειδὴς ὄψις ἐσθλαβωμένη—ἦν δὲ οὗτος Νικήτας ὁ κηδεύσας ἐπὶ θυγατρὶ Σοφίᾳ Χριστόφορον τὸν υἱὸν τοῦ καλοῦ Ῥωμανοῦ καὶ ἀγαθοῦ βασιλέως». Τῆς ἀνωτέρω περικοπῆς ἡ ἔννοια, ἣν πάντες σχεδὸν οἱ Βυζαντινολόγοι παρεξήγησαν, εἶναι ἡ ἑξῆς· Ἐπὶ Κοπρωνύμου ἐν ἔτει 746—747 λοιμοῦ συμβάντος καὶ μεγίστην θραῦσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου προξενήσαντος, οἱ ἐν αὐτῇ ἐγκατεστημένοι βάρβαροι, καιρὸν λαβόντες, ἤρξαντο ἐξαπλούμενοι καὶ καταλαμβάνοντες τὰ ἐρημωθέντα αὐτῆς μέρη. Ὅτι δῆθεν, ὀλίγων μόνον ἐκ τοῦ λοιμοῦ Ἑλλήνων περισωθέντων, τῶν δὲ βαρβάρων πανταχοῦ τῆς Πελοποννήσου ἐξαπλωθέντων ἡ χερσόνησος ἐγένετο βάρβαρος, τῶν ὀλίγων Ἑλλήνων συμμιγέντων μετὰ τῶν βαρβάρων καὶ ἀφομοιωθέντων. (1) Τοιαῦται αἱ ἀρέσκουσαι τοῖς Βυζαντινοῖς τερατολογίαι τοῦ αὐτοκράτορος καὶ συγγραφέως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ ὁποίου ἡ γεωγραφικὴ ἀπειρία ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ Ἠπείρου, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἠγνόει τὴν μακρόθεν ἀναγνωρίζουσαν τὸ σκῆπτρον του χώραν. Αἱ δὲ πρὸς τοὺς Πελοποννησίους τιμαριούχους, κατὰ τὸν κ. Σάθαν, σφοδραὶ διενέξεις τῆς Βυζαντινῆς κυβερνήσεως, εἰς ἀρχαιοτέρους ἀνερχόμεναι χρόνους, χαρακτηρίζουσι δεόντως τὸ διαδοχικὸν μῖσος τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τῶν Πελοποννησίων. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ἡρακλείου, ἡ Βυζαντινὴ κυβέρνησις τοσοῦτον ὑπωπτεύετο τὴν πίστιν τῶν Πελοποννησίων τιμαριωτῶν, ὥστε πᾶν φυσικὸν φαινόμενον, οἷον ἔκλειψις

(1) Βλέπε Σ. Γ. Παναγιωτοπούλου «Τίνες ἦλθον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν Ἑλλάδι.» ἐν Ἑβδομάδι φυλλ. 20 καὶ ἑπ.

ἡλίου, βρονταὶ καὶ ἀστραπαὶ ἀναγράφονται, ὡς σημεῖα ἐπικειμένου μούλτου (ἀνταρσίας) στραδιωτῶν (τιμαριούχων). Οὕτως οἱ Βυζαντινοὶ ὕβριζον τοὺς Πελοποννησίους, καλοῦντες αὐτοὺς Σθλαύους, ἤτοι ὠμοὺς καὶ βαρβάρους, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος καὶ δούλους τῶν Ῥωμαίων. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁοῖκος τοῦ ῥηθέντος αὐτοκράτορος, ὑβριζόμενος ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ἐσυκοφαντεῖτο ὡς Σθλαβικός· ὥστε τὸ ὄνομα «*Σθλάβος*» φαίνεται ἔχον παρὰ Βυζαντινοῖς σημασίαν ἐσχάτης ὕβρεως.

Οἱ Ἄβαροι, βίον ποιμενικὸν καὶ νομαδικὸν διάγοντες, ἔζων εἰρηνικῶς εἰς διάφορα μεμονωμένα χωρία, ἅτινα προϊόντος τοῦ χρόνου ἐμόρφωσαν εἰς κοινότητας, καὶ διετήρησαν ὑπὸ ἰδίους φυλάρχους, Ζουπάνους καλουμένους, τὴν πατρῴαν ἐλευθερίαν. Ἀλλ' αὐξηθέντες ἤρξαντο νὰ χωρῶσι καὶ πρὸς τὰς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κατοίκων κατοικουμένας ὀχυρὰς πόλεις καὶ τὰς παραλίας, καὶ τούτου ἕνεκεν οἱ Γραικοὶ (Ἕλληνες) στενοχωρούμενοι ἀντεπεξῆλθον κατ' αὐτῶν, καὶ μετὰ διαφόρους συγκρούσεις ἐπεκαλέσθησαν τὴν βοήθειαν τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ πατρίκιος Σταυράκιος, πεμφθεὶς (783) ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείρας Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας μετὰ στρατοῦ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ Ἑλλάδα, ὡς ἀναφέρει ὁ Θεοφάνης, «ὑπέταξε πάντας καὶ ὑποφόρους ἐποίησε τῇ βασιλείᾳ· εἰσῆλθε δὲ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ πολλὴν αἰχμαλωσίαν καὶ λάφυρα ἤγαγε τῇ τῶν Ῥωμαίων βασιλείᾳ.» Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐκστρατείας ταύτης τοῦ Σταυρακίου, οἱ Ἄβαροι τῆς Πελοποννήσου οὐδόλως ἐδαμάσθησαν, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ὑπ' αὐτῶν καὶ τῶν ἐπελθόντων, ὡς συμμάχων, Σαρακηνῶν πειρατῶν, ἐπιχειρηθεῖσα κατὰ τῆς ὀχυρᾶς καὶ εὐημερούσης πόλεως τῶν Πατρῶν πολιορκία. Οἱ Σαρακηνοί, Ἄραβες τὴν καταγωγήν, ἐκλήθησαν οὕτως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων, οἵτινες ἐκ λέξεως Ἀραβικῆς σημαινούσης Ἀνατολίτας τὸ ὄνομα ἐσχημάτισαν, καθ' ὅσον ἡ Ἀραβία κατ' ἀνατολὰς τῆς Ἰουδαίας καὶ τῶν ὑφ' Ἑλλήνων οἰκουμένων τόπων κεῖται. (1) Ἰστέον ὅτι ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ

(1) Le Beau Hist. du Bas—Empire T. VI p. 23. Κατὰ τὸν Μένανδρον, (σελ. 149) «Τὰ Σαρακηνικὰ φῦλα, μυριάδες ταῦτα, καὶ τὸ πλεῖστον αὐτῶν ἐρημόνομοι καὶ ἀδέσποτοι.»

Ἰταλία ὑπὸ πανικοῦ κατείχοντο φόβου, βλέπουσαι διαδοχικῶς (718—) τοὺς Σαρακηνοὺς πειρατὰς ἀποβιβαζομένους εἰς τὰς παραλίας των καὶ ἐμπήγοντας ἐπ' αὐτῶν τὴν σημαίαν τοῦ Μωάμεθ, δηλονότι τὸ σημεῖον τῆς σφαγῆς, τῆς ἐρημώσεως καὶ τοῦ ἐμπρησμοῦ.

Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, (1) ὁ ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν, καλούμενος ὀρθοδοξώτατος καὶ χριστιανικώτατος, ἐν τῇ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν συγγραφῇ, (σελ. 217 καὶ ἑπομ.) παρέχει ἡμῖν τὴν τερπνὴν καὶ ἐνδιαφέρουσαν ἀφήγησιν τῆς ἐπὶ αὐτοκράτορος Νικηφόρου, ἐν ἔτει 805 ἢ 807 μ. Χ, (2) ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ Σαρακηνῶν (3) γενομένης πολιορκίας τῶν Πατρῶν καὶ περὶ τῆς ἥττης αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἀνδρείων Πατρέων, συμμαχοῦντος καὶ τοῦ ἰσχυροῦ προστάτου αὐτῶν Ἀποστόλου Ἀνδρέου. Ταύτην παραθέτομεν ἐνταῦθα ὡς ἔχει ἐν τῷ κεφαλαίῳ μθ', τῷ ἐπιγραφομένῳ «ὁ ζητῶν ὅπως τῇ τῶν Πατρῶν ἐκκλησίᾳ οἱ Σκλαβοὶ δουλεύειν καὶ ὑποκεῖσθαι ἐτάχθησαν ἐκ τῆς παρούσης μανθανέτω γραφῆς.»

«Νικηφόρος τὰ τῶν Ῥωμαίων σκῆπτρα ἐκράτει, καὶ οὗτοι ἐν τῷ θέματι ὄντες Πελοποννήσου ἀπόστασιν ἐννοήσαντες πρῶτον μὲν τὰς τῶν γειτόνων οἰκίας τῶν Γραικῶν (4) ἐξεπόρθουν καὶ εἰς ἁρπαγὴν ἐτίθεντο, ἔπειτα δὲ καὶ κατὰ τῶν οἰκητόρων τῆς τῶν Πατρῶν ὁρμήσαντες πόλεως τὰ πρὸ τοῦ τείχους πεδία κατεστρέφοντο καὶ ταύτην ἐπολιόρκουν, μεθ' ἑαυτῶν ἔχοντες καὶ Ἀφρι-

(1) Πορφυρογέννητοι ἐλέγοντο τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἐκεῖνοι μάλιστα ὅσοι ἐγεννῶντο, βασιλεύοντος ἤδη τοῦ πατρός· (Ducange Glossar. p. 207) διότι τότε ἐγεννῶντο οὐ μόνον ἐκ πατρὸς πορφύραν ἐνδεδυμένου, ἀλλὰ καὶ ἐν οἰκήματι τοῦ παλατίου τῷ ἰδίως πορφύρα καλουμένῳ καὶ διωρισμένῳ κατ' Ἄνναν τὴν Κομνηνὴν (Βιβλ. Ζ'. σ. 190) εἰς τόκους τῶν βασιλισσῶν. Ἄλλοι ἄλλως ἐξηγοῦσι τῶν πορφυρογεννήτων τὴν ὀνομασίαν. Κοραῆ Ἄτακτ. Τόμ. Α'. σ 40. Πρῶτος δὲ πορφυρογέννητος ὑπῆρξεν ὁ Κόμμοδος. Tillemont Hist. des empereurs T. II. p. 752 (2) Ed de Muralt. Essai de Chronographie Byzantine T. I. p. 393. ἔνθα σημειοῦται τὸ ἔτος 810 μ.Χ. (3) Ὁ Reinaud Invasions des Sarrazins en France p 237 λέγει ὅτι οἱ Σαρακηνοὶ εἶχον μεθ' ἑαυτῶν καὶ Σλαύους ἢ Σκλαβωνίους αἰχμαλώτους καὶ ἀρνησιθρήσκους. (4) Τὸ ὄνομα Γραικοί, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς ἐσήμαινε μόνον τοὺς ἀρχαιοτάτους κατοίκους τῆς Θεσσαλίας, ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἰς πάσας τὰς ἐπὶ τῆς Εὐρώπης οἰκούσας Ἑλληνικὰς φυλάς.

κανοὺς καὶ Σαρακηνούς. ἐπεὶ δὲ χρόνος ἱκανὸς διῆλθε καὶ σπάνις τῶν ἀναγκαιούντων τοῖς ἔνδοθεν τοῦ τείχους γείνεσθαι ἤρξατο, ὕδατός τε καὶ τροφῶν βουλὴν βουλεύονται εἰς συμβιβάσεις τε ἐλθεῖν καὶ λόγους ἀπαθείας λαβεῖν καὶ τηνικαῦτα τὴν πόλιν ὑποτάξαι αὐτοῖς. ἐπεὶ οὖν ὁ τηνικαῦτα στρατηγὸς ὑπῆρχε πρὸς τὴν ἄκραν τοῦ θέματος ἐν Κάστρῳ Κορίνθου (1) καὶ προσδοκία ἦν τοῦ παραγίνεσθαι αὐτὸν καὶ καταπολεμῆσαι τὸ ἔθνος τῶν Σκλαβηνῶν, ὡς καὶ πρώην καταμηνυθέντος αὐτοῦ περὶ τῆς καταδρομῆς αὐτῶν παρὰ τῶν ἀρχόντων, ἐβουλεύσαντο οἱ τοῦ κάστρου οἰκήτορες ἀποσταλῆναι σκοπὸν εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῶν ὀρέων καὶ σκοπεῦσαι καὶ γνῶναι, εἰ ἄρα παραγίγνεται ὁ στρατηγός, παραγγείλαντες καὶ σημεῖον δεδωκότες τῷ ἀπεσταλμένῳ ἵνα, εἰ μὲν ἴδοι ἐρχόμενον τὸν στρατηγὸν ἐν τῇ ὑποστροφῇ αὐτοῦ κλίνῃ τὸ φλάμουλον, ὅπως γνῶσι τὴν ἔλευσιν τοῦ στρατηγοῦ,εἰ δὲ μή γε, κατέχειν ὀρθὸν τὸ φλάμουλον πρὸς τὸ μὴ ἔχειν αὐτοὺς προσδοκίαν τοῦ λοιποῦ παραγίγνεσθαι τὸν στρατηγόν· τοῦ οὖν σκοποῦ ἀπελθόντος καὶ μαθόντος μὴ παραγίγνεσθαι τὸν στρατηγόν,ὑπέστρεφεν ὀρθὸν κατέχων τὸ φλάμουλον. καὶ δὴ τοῦ θεοῦ εὐδοκήσαντος διὰ πρεσβειῶν τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου Ἀνδρέου, τοῦ ἵππου ὀλισθήσαντος τοῦ ἐπιβάτου ὑποπεπτωκότος, ἔκλινε τὸ φλάμουλον, καὶ οἱ τοῦ κάστρου οἰκήτορες ἰδόντες τὸ γεγονὸς σημεῖον, καὶ νομίσαντες ἐξ ἅπαντος παραγίγνεσθαι τὸν στρατηγόν, ἤνοιξαν τὰς πύλας τοῦ κάστρου, καὶ ἐξῆλθον θαρσαλέοι κατὰ τῶν Σκλαβηνῶν, καὶ εἶδον τὸν πρωτόκλητον ἀπόστολον ὀφθαλμοφανῶς ἵππῳ ἐπικαθήμενον καὶ δρόμῳ ἐπερχόμενον κατὰ τῶν βαρβάρων· καὶ δὴ τρέψας τούτους κατὰ κράτος, καὶ διασκορπίσας καὶ ἀπελάσας πόρρω τοῦ κάστρου φυγάδας ἐποίησεν.

(1) Ἡ Κόρινθος ἦν ἕδρα τοῦ στρατηγοῦ τῆς Πελοποννήσου, ἀποτελούσης τὸ 6ον θέμα τῆς Εὐρώπης. Κωνσταντ. Πορφυρογέν. περὶ Θεμάτων Τ. ΙΙΙ σελ. 52. «Ἕκτον θέμα Πελοπόννησος. Κόρινθος ἡ ποτε Ἐφύρα, μητρόπολις πάσης Ἑλλάδος καὶ αὐτῆς Πελοποννήσου, τοὐτέστιν Ἀχαΐας· οἱ γὰρ Ῥωμαῖοι τοὺς τὴν Πελοπόννησον οἰκοῦντας Ἀχαιοὺς ὀνομάζουσιν. ἔστι δὲ πᾶσα ἡ νῆσος ὑπὸ ἑνὶ στρατηγῷ τεταγμένη, πόλεις ἔχουσα μ'. ἐξ ὧν ἐπίσημοι Κόρινθος μητρόπολις, Σικυών, Ἄργος, Λακεδαιμονία τῆς Λακωνικῆς ἤπερ Σπάρτη, ἑτέρα δὲ μητρόπολις αἱ λεγόμεναι Πάτραι.»

οἱ δὲ βάρβαροι ἰδόντες καὶ καταπλαγέντες, ἔκθαμβοι γεγονότες ἐπὶ τῇ κατ' αὐτῶν κραταιᾷ ἐπιλεύσει τοῦ ἀηττήτου καὶ ἀκαταγωνίστου ὁπλίτου καὶ στρατηγοῦ καὶ ταξιάρχου καὶ τροπαιούχου καὶ νικηφόρου πρωτοκλήτου Ἀποστόλου Ἀνδρέου, ἐταράχθησαν, ἐσαλεύθησαν, τρόμος ἐπελάβετο αὐτούς, καὶ προσέφυγον εἰς τὸν πάνσεπτον ναὸν αὐτοῦ. τοῦ οὖν στρατηγοῦ μετὰ τὸ τρόπαιον ἐν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καταλαβόντος καὶ τὴν νίκην τοῦ Ἀποστόλου μαθόντος, κατεμήνυσε τῷ βασιλεῖ Νικηφόρῳ τήν τε ἔφοδον τῶν Σκλαβηνῶν καὶ τὴν προνομὴν καὶ αἰχμαλωσίαν καὶ ἀφανισμὸν καὶ λεηλασίαν καὶ τἆλλα δεινά, ὅσα καταδραμόντες ἐποίησαν εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀχαΐας, ἔτι δὲ καὶ τὴν πολυήμερον πολιορκίαν καὶ τὴν κατὰ τῶν οἰκητόρων τοῦ κάστρου διηνεκῆ ἐπίθεσιν, ὡσαύτως καὶ τὴν ἐπισκοπὴν καὶ συμμαχίαν καὶ τρόπαιον καὶ τὴν κατὰ κράτος νίκην τὴν γενομένην παρὰ τοῦ ἀποστόλου, καὶ ὡς ὀφθαλμοφανῶς ὡράθη ἐπιτρέχων καὶ διώκων τοὺς πολεμίους κατὰ νῶτον καὶ τροπούμενος αὐτούς, ὥστε καὶ αὐτοὺς τοὺς βαρβάρους αἰσθέσθαι τὴν τοῦ ἀποστόλου πρὸς ἡμᾶς ἐπισκοπὴν καὶ συμμαχίαν καὶ διὰ τοῦτο προσφυγεῖν αὐτοὺς εἰς τὸν σεβάσμιον αὐτοῦ ναόν.(1) ὁ δὲ βασιλεὺς ταῦτα ἀναμαθὼν παρεκελεύσατο οὕτως «ἐπεὶ καὶ τὸ τρόπαιον καὶ ἡ κατὰ κράτος νίκη παρὰ τοῦ ἀποστόλου γέγονεν, ὀφειλόμενον καθέστηκε πᾶσαν τὴν ἐκστρατείαν τῶν πολεμίων καὶ τὰ λάφυρα καὶ τὰ σκῦλα αὐτῷ ἀποδοθῆναι.» καὶ διωρίσατο αὐτούς τε τοὺς πολεμίους μετὰ πάσης τῆς φαμιλίας καὶ συγγενείας καὶ πάντων τῶν προσηκόντων αὐτοῖς, ἔτι δὲ καὶ πάσης τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν ἀφορισθῆναι εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἀποστόλου ἐν τῇ μητροπόλειΠατρῶν, ἐν ᾗ ὁ πρωτόκλητος καὶ μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ τὸν ἀθλήσεως διήνυσεν ἀγῶνα, δεδωκὼς περὶ αὐτῶν καὶ σιγίλλιον ἐν τῇ αὐτῇ μητροπόλει. ταῦτα οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀρχαιότεροι ἀνήγγειλαν παραδόντες ἀγράφως χρόνῳ τε καὶ βίῳ τοῖς ὕστερον, ὅπως ἂν

(1) Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου,κτισθεὶς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος ἐν σχήματι Βασιλικῆς (Basilica) κατὰ τὸν δον αἰῶνα μ. Χ., ἦτο λαμπρὸν οἰκοδόμημα τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. Κατεστράφη δὲ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὴν ΙΖ'. ἑκατονταετηρίδα.

κατὰ τὸν προφήτην γνῷ γενεὰ ἡ ἐρχομένη τὸ γεγονὸς θαῦμα διὰ πρεσβειῶν τοῦ ἀποστόλου, καὶ ἀναστήσονται καὶ ἀπαγγελοῦσιν αὐτὸ τοῖς υἱοῖς αὐτῶν, ἵνα μὴ ἐπιλάθωνται τῶν εὐεργεσιῶν, ὧν ἐποίησεν ὁ Θεὸς διὰ πρεσβειῶν τοῦ Ἀποστόλου. ἔκ τοτε δὲ οἱ ἀφορισθέντες Σκλαβηνοὶ ἐν τῇ μητροπόλει καὶ τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς βασιλικοὺς καὶ πάντας τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἀποστελλομένους πρέσβεις (1) ὡς ὁμήρους διατρέφουσιν, ἔχοντες ἰδίους καὶ τραπεζοποιοὺς καὶ μαγείρους καὶ πάντας τοὺς παρασκευάζοντας τὰ τῆς τραπέζης βρώματα, τῆς μητροπόλεως εἰς αὐτὰ μηδὲν καινοτομουμένης, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ Σκλαβηνοὶ ἀπὸ διανομῆς καὶ συνδοσίας τῆς ὁμάδος αὐτῶν ἐπισυνάγουσι τὰς τοιαύτας χρείας. ἐποίησε δὲ σιγίλλιον Λέων ὁ ἀείμνηστος τὸ τί ὀφείλουσι παρέχειν οἱ αὐτοὶ ἐναπογραφόμενοι τῷ μητροπολίτῃ καὶ μὴ ἀπαργυρίζεσθαι παρ' αὐτοῦ ἢ ἄλλως πως κατ' ἐπίνοιαν ἄδικον ζημιοῦσθαι αὐτούς.»

(1) Τὸ ἔθιμον τοῦ χορηγεῖν τοῖς πρεσβευταῖς κλπ. οἴκημα τροφὴν καὶ ἐνδύματά ἐστιν ἀρχαῖον Ῥωμαϊκόν, μεταδοθὲν παρὰ τῶν Βυζαντινῶν τοῖς Τούρκοις καὶ Ἐνετοῖς. Οἱ πρέσβεις ἐλάμβανον ἐν Ῥώμῃ, κατὰ τὸν Τίτον Λίβιον, Locum, Lautia, et Vestimenta, καλούμενα ὑπὸ τῶν Τούρκων κονὰκ, ταγὶν καὶ καφτάν. Ἐκ τῶν δώρων τούτων διετηρήθη μόνον τὸ καφτάν, τὰ δὲ ἄλλα δύο κατηργήθησαν. Ἐν Πελοποννήσῳ διετηρήθησαν αἱ Τουρκικαὶ αὗται λέξεις, παρὰ τοῖς Χωρικοῖς προπάντων, οἷον κονάκι, κατάλυμα κυρίως διὰ στρατιωτικούς, ταγὶ καὶ ῥῆμα ταγίζω ἐπὶ κτηνῶν, καὶ καφτάν, ἐξ οὗ τὸ κ(χ)αφτανᾶς ἀποδιδόμενον εἰς ἀνθρώπους καταχρωμένους εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τὴν καλωσύνην τῶν ἄλλων. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χρονικοῦ πληροφορούμεθα, ὅτι οἱ μέχρι τοῦδε εἰς Πάτρας μεταβαίνοντες κατέλυον εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν (οἴκημα τοῦ ἀρχιεπισκόπου) ἥτις οὐ μικρὰς ἐκέκτητο προσόδους καὶ κατὰ συνέπειαν ἄφθονα παρεῖχε τὰ τροφεῖα· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐκτίσθησαν παρὰ τὸν παράλιον ναὸν τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου ὑψηλοὶ καὶ κατάλληλοι ξενῶνες, ὑπὸ τειχῶν ὀχυρῶν περιβαλλόμενοι κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν πειρατῶν, καὶ ἐν ἐκείνοις ὑπηρέτουν οἱ ἀφορισθέντες Σκλαβηνοί. Τὸ μητροπολιτικὸν οἴκημα, ἔργον λαμπρὸν καὶ πολυτελέστατον τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἔκειτο οὐ μακρὰν τοῦ Φρουρίου καὶ παρὰ τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων· κατέστραφη δὲ ὑπὸ τῶν Τούρκων, πιθανῶς κατὰ τὴν πρώτην ὑπ' αὐτῶν τῆς Πελοποννήσου γενομένην κατάκτησιν, καὶ οὐχὶ ὡς ἀναφέρει ὁ Ι. Ῥαγκαβῆς εἰς τὰ Ἑλληνικά του τῷ 1770 ὑπὸ τῶν Τουρκαλβανῶν, διότι οὐδεὶς ἐκ τῶν γεροντοτέρων ἐκ παραδόσεως γνωρίζει τοιοῦτόν τι. Μητροπολιτικὴ δὲ ἐκκλησία, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ ΙΓ'. αἰῶνος, ἦν ὁ ἐν τῇ ἀκροπόλει ὑπὸ Στρατοκλέους, μαθητοῦ τοῦ Πρωτοκλήτου, ἐγερθεὶς καὶ τῇ «Αἰωνίᾳ Σοφίᾳ» ἀφιερωθεὶς ναός, ὃν οἱ Βυζαντινοὶ συνενώσαντες τῷ ἐγγὺς κειμένῳ ναῷ τῆς Παναχαιΐδος Ἀθηνᾶς καὶ ποιήσαντες τρισυπόστατον —Ἁγίαν Σοφίαν, Ἅγιον Ἀνδρέαν καὶ . . . . [ἄγνωστον], ἐτίμων μεγάλως ὡς τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι μνημεῖον τῆς Χριστιανικῆς ἡμῶν πίστεως.— Τίς ξένος ἱερόσυλος κατέστρεψε τὸν ναὸν τοῦτον θὰ ἴδωμεν ἐν τῷ Α'. κεφαλαίῳ τοῦ Δ'. μέρους.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται ἀριδήλως, ὅτι αἱ Πάτραι, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διῳκοῦντο ὑπὸ δημοτικῶν θεσμῶν καὶ ἀρχόντων, καὶ ἀναμφιβόλως οἱ πολῖται ἦσαν καλῶς διωργανωμένοι, ἵν' ἀποκρούσωσι μίαν τόσῳ μεγάλην ἐπιδρομήν. Οὕτως αἱ Πάτραι, ὡς καὶ αἱ περισσότεραι τῆς Πελοποννήσου πόλεις, ἐξηκολούθουν νὰ διοικῶνται ὑπὸ ἀρχόντων καὶ προεστῶν, κατὰ τὰ χρονικὰ τοῦ Μωρέως, καὶ ἐπὶ αὐτῆς ἔτι τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μανθάνομεν ὅτι ὁ προειρημένος αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Α'. ἀνύψωσε τὴν τότε ἐπισκοπὴν τῶν Πατρῶν εἰς μητρόπολιν, καὶ ὑπήγαγεν εἰς ταύτην τὰς τρεῖς ἐπισκοπάς, Μεθώνην, Κορώνην καὶ Λακεδαίμονα. Ἀπεδόθη δὲ ἡ τιμὴ αὕτη εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν τῶν Πατρῶν ἐκκλησίαν, ἕνεκα τῆς θαυματουργοῦ βοηθείας, ἣν ὁ κορυφαῖος καὶ πρωτόκλητος τῶν Ἀποστόλων Ἀνδρέας παρέσχε τοῖς Πατρεῦσι. Τὸ ἄνω συμβὰν τῆς ἀποστασίας καὶ ὑποταγῆς τῶν Ἀβάρων τῆς Πελοποννήσου, ἀναφέρεται καὶ ἔν τινι πατριαρχικῇ ἐπιστολῇ (1) τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου τοῦ Β'. (1084—1111) πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον Α'. τὸν Κομνηνόν, ἐν ᾗ λέγεται ὅτι ἀδίκως ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος ἀφῄρεσε τοῦ μητροπολίτου Πατρῶν πολλὰ τῶν προνομίων του, διότι ταῦτα παρεχωρήθησαν τῇ μητροπόλει Πατρῶν, ἐξ εὐγνωμοσύνης διὰ τὸ θαῦμα τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Α'. «Προσεπιτούτοις καὶ ὁ θεοφιλέστατος μητροπολίτης Πατρῶν πολλοῖς καὶ διαφόροις τετεί-

(1) Αὕτη ἡ ἄνευ χρονολογίας ἐπιστολὴ εὑρίσκεται παρὰ τῷ J. Leunclavio Juris Graecoromani, tam Canonici etc T. II. p. 278. «Συνοδικὸν γράμμα τοῦ Ἁγιωτάτου καὶ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κυρίου Νικολάου, πρὸς τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα κῦρον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν, παριστῶν ἐκ τῶν ἁγίων κανόνων καὶ νόμων, ὅτι οὐκ ἔξεστιν ἀφαιρεῖσθαι τὰς ἐπισκοπὰς ἀπὸ τῶν μητροπόλεων». — Γνωστὸν ἐστιν ὅτι ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἀφῄρεσε τοῦ Μητροπολίτου Πατρῶν τὴν ἐπισκοπὴν Λακεδαίμονος ἀνυψώσας εἰς μητρόπολιν, καὶ ἀντ' αὐτῆς ἔδωκε τὴν ἐπισκοπὴν Ἀμυκλῶν, κατὰ Δωρόθεον λέγοντα· «Τοῦτος ὁ βασιλεὺς ἐτίμησε τὴν Λακεδαιμονίαν, ὁποῦ ἦτον Ἐπισκοπὴ τῶν Παλαιῶν Πατρῶν, καὶ ἐδόθη τῷ Μητροπολίτῃ Παλαιῶν Πατρῶν τὸ Ἀμύκλιον ἀντὶ τῆς Λακεδαιμονίας, ἐν ἔτει 6590 — 5508 = 1082 μ. Χ. ἐπὶ τῆς Πατριαρχείας Εὐσταθίου. Σύνοψις διαφ. ἱστοριῶν σελ. 391. Τοὐναντίον δὲ ὁ Λεουκλάβιος (T. II p. 88) τάσσει τὴν ἐπισκοπὴν Ἀμυκλῶν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Μητροπόλεως Λακεδαίμονος μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν Καρυοπόλεως καὶ Βρεσθενῶν.

χισται δικαιώμασιν, εἰς τὸ συμφυεῖς καὶ ἀτμήτους καὶ ἀνυποστάτους ἔχειν τὰς τῇ κατ' αὐτὸν ἐκκλησίᾳ δωρηθείσας ἐπισκοπὰς παρὰ τοῦ Νικηφόρου Βασιλέως τοῦ ἀπὸ γενικῶν, διὰ τὸ ἐν τῇ καταστροφῇ τῶν Ἀβάρων παρὰ τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων καὶ πρωτοκλήτου Ἀνδρέου ὀφθαλμοφανῶς γενόμενον θαῦμα· ἐπὶ διακοσίοις δέκα ὀκτὼ χρόνοις ὅλοις κατασχόντων τὴν Πελοπόννησον καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἀπονεμομένων, ὡς μηδὲ πόδα βαλεῖν ὅλως δύνασθε ἐν αὐτῇ Ῥωμαῖον ἄνδρα· ἐν μιᾷ δὲ ὥρᾳ τούτων μὲν ἀφανισθέντων, τῆς δὲ χώρας ἁπάσης τοῖς Ῥωμαϊκοῖς σκήπτροις ἐπανελθούσης. πρῶτον μὲν προβάλλεται τὸ τοῦ ῥηθέντος βασιλέως χρυσόβουλλον, τοῦ καὶ τὴν αὐτὴν ἁγιωτάτην ἐκκλησίαν Πατρῶν ἐξ ἀρχιεπισκοπῆς εἰς μητροπόλεως δόξαν ἀναγαγόντος, διὰ τὸ ῥηθὲν τεράστιον τοῦ κορυφαίου καὶ τρισὶν ἐπισκοπαῖς αὐτὴν δωρησαμένου τῇ Μεθώνῃ τῇ Λακεδαίμονι καὶ τῇ Σαρσοκορώνῃ καὶ ἕτερον τούτῳ συνάδον Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου (1) τῶν βασιλέων καὶ τρίτον Ῥωμανοῦ Χριστοφόρου καὶ Κωνσταντίνου, κατ' ἴχνος τοῖς ἄλλοις βαῖνον καὶ ἄλλο ἐπὶ τούτοις, τοῦ πρὸ μικροῦ βεβασιλευκότος τοῦ Βοτανειάτου, τοὺς εἰρημένους πάντας ἐπισφραγίζοντος».

Ὁ πατριάρχης Νικόλαος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὴν ῥηθεῖσαν πολυθρύλητον ἐπιστολὴν συνέταξε καθ' ὑπόμνημα Μητροπολίτου τινὸς τῶν Πατρῶν, μέγα ἔχοντος συμφέρον ν' αὐξήσῃ τοὺς βαρβάρους τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ ἐξογκώσῃ τὰς πράξεις αὐτῶν, προσδὲ καὶ νὰ προσθέσῃ τὴν ὡς σφαλερὰν ἐλεγχομένην εἴδησιν ὅτι τόσον στερρῶς οἱ βάρβαροι ἐδέσποσαν ἐπὶ διακόσια

(1) Λέων ὁ σοφὸς καὶ Ἀλέξανδρος ἦσαν υἱοὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. «Ἡ γεγονυῖα Διατύπωσις παρὰ τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ σοφοῦ ὅπως ἔχουσι τάξεως οἱ θρόνοι τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ὑποκειμένων τῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως..... κζ'. ἡ Κόρινθος, λ'. ἡ Κρήτη... λγ'. αἱ Πάτραι (μετ' οὐ πολὺ λϛ'.) λϛ' ἡ Ναύπακτος» κλπ. Leunclavius Lib. III p. 88.— Πάνυ ἐσφαλμένως ὁ αὐτὸς Λεουγκλάβιος (Lib. IIII, p. 249) ἀναφέρει ὅτι ἡ Κόρινθος οὖσα ἐπισκοπή, ἐδόθη τῷ Πατρῶν Μητροπολίτῃ ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου (976—1025), διότι ἡ Κόρινθος ἀνέκαθεν ἦτο μητρόπολις καὶ τοιαύτη μέχρι τέλους διετέλεσεν.. «Ἐπὶ τῆς βασιλείας Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐδόθη τῷ μητροπολίτῃ Πατρῶν ἡ ἐπισκοπὴ Κορίνθου, ὡς γράφει ὁ Σεβαστείας Θεόδωρος καὶ Λέων Συννάδων».

δέκα ὀκτὼ ἔτη τῆς Πελοποννήσου, ὥστε οὐδεὶς Ῥωμαῖος ἀνὴρ ἠδύνατο ἐν αὐτῇ πόδα βαλεῖν. Ἂν οἱ βάρβαροι ἐπὶ 218 ἔτη πράγματι ἐδέσποζον τῆς Πελοποννήσου, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 589—807, τότε πῶς συμβιβάζεται ἡ ἀληθεστάτη μαρτυρία Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἀναφέροντος στρατηγὸν ἐν Κορίνθῳ ἐδρεύοντα, ἐγχωρίους ἐν Πάτραις ἀρχὰς καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς διηγήσεώς του «ἀπόστασιν ἐννοήσαντες» ἤτοι ἀποστάντες οἱ τέως ἐφησυχάζοντες Ἄβαροι ἐπολιόρκησαν τὴν μέχρι τοῦδε ὑπ' αὐτῶν ἀπρόσβλητον διατελοῦσαν πόλιν τῶν Πατρῶν; Ναὶ μὲν οἱ βάρβαροι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εὐαγρίου, ὃν ὁ ῥηθεὶς πατριάρχης, ὡς πρόχειρον ἐκκλησιαστικὸν συγγραφέα, εἶχεν ὑπ' ὄψει, εἰσέβαλον καὶ κατῴκησαν ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὸ 589 ἔτος, ἀλλ' οὐδεὶς Βυζαντινὸς συγγραφεὺς μνημονεύει ὅτι οὗτοι ἐδέσποσαν καὶ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἑπομένως ὅτι ἐξήσκησαν ἐπιρροήν τινα ἐπὶ τῆς τύχης αὐτῆς· ἄλλως τε ἐὰν τοιοῦτόν τι σπουδαῖον γεγονὸς συνέβαινεν, οἱ Βυζαντινοὶ ἐκ τοῦ γνωστοῦ μίσους κινούμενοι, διαπρύσιοι τούτου θὰ ἐγίγνοντο κήρυκες.

Χειρόγραφόν τι σωζόμενον ἐν Ταυρίνῳ καὶ ἐπιγραφόμενον «περὶ τῆς κτίσεως Μονεμβασίας» ἐσφαλμένως μνημονεύει, ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν Πατρῶν μετηνάστευσαν εἰς τὸ Ῥήγιον τῆς Ἰταλίας, καθόσον ἡ δοξασία αὕτη ἄρδην ἀνατρέπεται ὑπὸ τῆς ῥητῆς μαρτυρίας Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ὅτι οὐ μόνον οἱ Πατρεῖς δὲν ἐγκατέλιπον ποτὲ τὴν πόλιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ μόνοι θαρσαλέως ἀντεπεξῆλθον καὶ εἰς φυγὴν ἔτρεψαν αἰσχίστην τοὺς βαρβάρους. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, κατὰ τὸν κ. Παπαρρηγόπουλον, συνετάχθη κατὰ τὴν 16ην ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐδημοσιεύθη κατὰ τὴν 18ην ὑπὸ τοῦ Pasini. (1) Δύο δὲ ἀντίγραφα τοῦ Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας ἀνεκάλυψεν ὁ κ. Σπ. Π. Λάμπρος (2) ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἐν Ἄθῳ μονῶν, Κουτλουμουσίου καὶ Ἰβήρων· ἀλλὰ τὸ Ἰβηριτικὸν εἶναι κατὰ πολὺ διάφο-

(1) Codices manuscripti Bibliothecae Regii Taurirensis Athenaei Taurini MDCCXLIX. T. I. p. 417. (2) Ἐν Ἱστορικοῖς Μελετήμασι σελ. 106—107 πρόλ. καὶ σελ. 97—112. Ἀθῆναι 1884.

ρον τοῦ τῆς Ταυρινείου Βιβλιοθήκης. Χάριν δὲ περιεργείας παραθέτομεν τὸ Ἰβηριτικόν, ἵνα ἴδωμεν τὰς ψευδολογίας περὶ μετοικήσεως τῶν Πατρέων ἐν τῇ τῶν Καλαβρῶν χώρᾳ τοῦ Ῥηγίου καὶ τῆς παλιννοστήσεως αὐτῶν, προσδὲ καὶ τὰς τερατολογίας περὶ τοῦ κατοικισμοῦ τῆς Λακεδαίμονος. «Τοῦτο μαθὼν ὁ προειρημένος βασιλεὺς Νικηφόρος καὶ χαρᾶς πλησθεὶς διὰ φροντίδος ἔθετο τὸ καὶ τὰς ἐκεῖσε πόλεις ἀνακαινίσαι, καὶ ἃς οἱ βάρβαροι ἠδάφισαν ἐκκλησίας ἀνοικοδομῆσαι καὶ αὐτοὺς τοὺς βαρβάρους χριστιανοὺς ποιῆσαι. Διὸ καὶ ἀναμαθὼν τὴν μετοικίαν, οὗ διατρίβουσιν οἱ Πατρεῖς, κελεύσει αὐτοῦ τούτους τῷ ἐξ ἀρχῆς ἐδάφει ἀποκατέστησε μετὰ καὶ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ποιμένος, ὃς ἦν τὸ τηνικαῦτα Ἀθανάσιος τοὔνομα, καὶ μητροπόλεως δίκαια ταῖς Πάτραις παρέσχετο, ἀρχιεπισκοπῆς πρὸ τούτου χρηματιζούσης. Ἀνῳκοδόμησέ τε ἐκ βάθρων καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὰς τοῦ Θεοῦ ἁγίας ἐκκλησίας, πατριαρχοῦντος ἔτι Ταρασίου (1) τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν. Τὴν δὲ Λακεδαίμονα πόλιν ἐκ βάθρων καὶ αὐτὴν ἀνεγείρας καὶ ἐνοικίσας ἐν αὐτῇ λαὸν σύμμικτον, Καφήρους τε καὶ Θρᾳκησίους καὶ Ἀρμενίους καὶ λοιποὺς ἀπὸ διαφόρων τόπων τε καὶ πόλεων ἐπισυναχθέντας, ἐπισκοπὴν καὶ αὖθις ταύτην κατέστησε καὶ ὑποκεῖσθαι τῇ τῶν Πατρῶν μητροπόλει ἐθέσπισεν, προσαφιερώσας καὶ ἑτέρας δύο ἐπισκοπάς, τήν τε Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην. Διὸ καὶ οἱ βάρβαροι τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ καὶ χάριτι κατηχηθέντες ἐβαπτίσθησαν καὶ τῇ τῶν χριστιανῶν προσετέθησαν πίστει, εἰς δόξαν καὶ εὐχαριστίαν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.»

Ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῆς πατριαρχικῆς ἐπιστολῆς, παρήχθη ἡ τῶν μεταγενεστέρων γνώμη ἡ ἀναγαγοῦσα εἰς τὸν ἕκτον αἰῶνα τὴν ἔλευσιν Σλαύων εἰς τὴν Πελοπόννησον, προσδὲ καὶ ἡ τολμηρὰ δοξασία ὅτι Σλαῦοι ἐδέσποσαν τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ 218

(1) Τὸν Ταράσιον (806) ἡ ἐκκλησία ἡμῶν κατέταξεν εἰς τοὺς ἁγίους. Τὸ δὲ συναξάριον αὐτοῦ ἀνεγινώσκετο ἐπ' ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐπώνυμον ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ταρασίου τὴν 25 Φεβρουαρίου ἐν Πελοποννήσῳ, ἰδίως δὲ μετὰ κατανύξεως ἐν Πάτραις καὶ Μονεμβασίᾳ.

ἔτη καὶ ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἀρχαίας φυλῆς κατεστράφη. Ὅθεν ὁ γνωστὸς μισέλλην Φαλμεράϋερ (1) δοὺς βαρύτητα ἱστορικὴν εἰς τὴν ἐπιστολὴν ὑπεστήριξε τὸν ἐκσλαυισμὸν τῆς Πελοποννήσου, ἧς οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι ἐξωντώθησαν καὶ αἱ κατοικίαι των κατεστράφησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν ὑπὸ τῶν εἰρημένων ἐχθρῶν. Τοῦτον ἀντέκρουσαν ἔνιοι ξένοι (2) καὶ πολλοὶ ἡμέτεροι, ἐν οἷς πάνυ ἐπιτυχῶς ὁ σοφὸς τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἱστορικὸς διὰ τῆς ἀξιολόγου αὐτοῦ πραγματείας «Περὶ τῆς ἐποικήσεως Σλαβικῶν τινων φυλῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον». Ἐν Ἀθήναις 1843. Ἀλλ' ὁ κ. Παπαρρηγόπουλος, ἐν τῇ ῥηθείσῃ πραγματείᾳ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους (Τόμ. Γ'. σελ. 234 σ. 3—5) παραδέχεται ὅτι οἱ ἐν Πάτραις ἠττηθέντες βάρβαροι ἦσαν Σλαῦοι. Τοὐναντίον, ὁ μὲν μεσαιωνοδίφης κ. Κ. Σάθας ἐν Monumenta Historiae Hellenicae ἀπολύτως ἀρνεῖται ὅτι οἱαδή τις Σλαυικὴ φυλὴ ἐπέδραμε ποτὲ ἢ κατέκτησε τὴν Πελοπόννησον, ἀλλ' ὅτι εὐάριθμοι Ἀλβανοὶ καὶ Βλάχοι ἐγκατέστησαν ἐν Ἑλλάδι· ὁ δὲ κ. Σ. Γ. Παναγιωτόπουλος δι' ἀξιολόγου πραγματείας, (1) ἐπειράθη ν' ἀποδείξῃ ὅτι οὐδέποτε ἐγκατέστησαν ἢ ἦλθον κἂν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἢ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα Σλαῦοι, ἀλλ' ὅτι μόνον ὀλίγοι Ἄβαροι μετ' Ἀλβανῶν καὶ Γε-

(1) Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters. Ein historischen Wersuch von Prof. J. Phil. Fallmerayer. (2) Ὁ πολυμαθὴς Καθηγητὴς Jebb δι' ἀγορεύσεώς του ἀξιολόγου, ἐνώπιον τοῦ ἐν Ἐδιμβούργῳ Ἰνστιτούτου, παραδεχόμενος ἐγκατάστασιν ἐν Ἑλλάδι Σλαύων προσεπιλέγει τὰ ἑξῆς· «Ἡ θεωρία τοῦ Φαλμεράϋερ, ὅτι οὐδὲ ῥανὶς ἑλληνικοῦ αἵματος ῥέει ἐν ταῖς φλεψὶ τῶν Ἑλλήνων, ἠλέγχθη ἤδη ἀτοπωτάτη. Ἀληθεύει μέν, ὅτι 100 ἔτη μετὰ τὸν μέγαν λοιμὸν τοῦ 747 οἱ Σλαῦοι ἦσαν ἐν Ἑλλάδι πολυπληθέστεροι· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 850—1050 οἱ Ἕλληνες, ἔχοντες δὴ ὑπέρτερον κοινωνικὸν πολιτισμόν, ἐξηλλήνισαν τέλεον τοὺς Σλάβους, καθάπερ οἱ Σλαῦοι ἐν τῇ πρόσθεν πατρίδι των ἐξεσλάβισαν τοὺς Βουλγάρους. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ληκίου ἓν ἕκαστον σλαβικὸν ὄνομα ἐν Πελοποννήσῳ ἀναλογεῖ πρὸς δέκα ἑλληνικά, ἀρχαῖα ἢ μεσαιωνικά. Τὴν ἀδιάλειπτον συνέχειαν τοῦ ἐθνικοῦ τῶν Ἑλλήνων χαρακτῆρος, μαρτυρεῖ κατ' ἐξοχὴν ὁ ἔρως πρὸς τὰ διανοητικὰ πράγματα καθ' ἑαυτά, καὶ ἡ βιωτικὴ τῶν πόλεων ἱκανότης, ἡ ἀδιασπάστως συνδεομένη μετὰ τῆς ἐμπορικῆς ἐπιτηδειότητος. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ὑφίσταται ἄνευ διακοπῆς ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῆς σήμερον· διεφθάρη, ἀλλ' οὔτε παντάπασιν ἠλλοιώθη, οὔτε ἀπώλετο. (3) Περιοδ. «Ἑβδομὰς» φυλλάδ. 13 — 31 «Τίνες ἦλθον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν Ἑλλάδι.»

πιδῶν μὴ ὑπερβαίνοντες πάντες ὁμοῦ τὰς 25;000 εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐγκατέστησαν ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ μέρους τῆς Λακωνίας. Τέλος ὁ ἐξ Ἠπείρου ἐλλόγιμος σχολάρχης κ. Ἀθανάσιος Πετρίδης,(1) ἀντικρούων ἔν τισι τὸν προρρηθέντα κ. Παναγιωτόπουλον ἀδιστάκτως πρεσβεύει, ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο χρήζει ἐρεύνης καὶ ἐρεύνης μακρᾶς καὶ ὅτι πρὶν ἢ ἐλευθερωθῇ ἡ Ἀλβανία, δὲν δύναται νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ἀλήθεια.

Ἐν ἔτει 589 δύο φυλαὶ εἰσέβαλον εἰς Πελοπόννησον καὶ ἐγκατέστησαν ἐπὶ τοῦ Ταϋγέτου, ἡ τῶν Ἐζεριτῶν καὶ ἡ τῶν Μιληγγῶν. (2) Ἐκ τῆς πρώτης φυλῆς φαίνεται ὅτι μοῖρά τις ἀπεσπάσθη καὶ χωρήσασα πρὸς τὴν ἐπαρχίαν Πατρῶν ἐγκατέστη μονίμως ἐπὶ τοῦ μέρους ἐκείνου, ὅπερ διετήρησε μέχρι σήμερον τὸ ὄνομα αὐτῆς «Νεζερά.» (3) Εἶναι δὲ λίαν περίεργον, ὅτι οὐδὲν παρὰ τῇ περιοχῇ ἐκείνῃ χωρίον καλεῖται μονομερῶς Νεζερόν, ἀλλ' ὅλα ὁμοῦ, καί τοι ἔχοντα ἴδια ὀνόματα, καλοῦνται Νεζεροχώρια ἢ Νεζερά· ἤτοι χωρία καταληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἐζεριτῶν, οἵτινες ἀναμφιβόλως εἰσὶν οἱ ὑπὸ μὲν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καλούμενοι Σκλαβοὶ καὶ Σκλαβηνοί, ὑπὸ δὲ τοῦ Πατριάρχου Νικολάου Β'. Ἄβαροι, ἀποστάντες τῆς ὑποταγῆς τῶν ἐγχωρίων ἀρχῶν καὶ χωρήσαντες κατὰ τῆς πλουσίας πόλεως τῶν Πατρῶν, ἐνῷ οἱ Σαρακηνοὶ ἐπολιόρκουν αὐτὴν κατὰ θάλασσαν. Ἀληθές ἐστιν ὅτι ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πατρῶν ἀπαντῶσί τινα Σλαυικὰ ὀνόματα, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι καὶ Σλαῦοι ἐν αὐτῇ κατῴκησαν, καθότι ἐκ τῆς ἱστορίας γνωρίζομεν ὅτι οἱ Ἄβαροι ὑποτάξαντες Σλαυϊκοὺς λαοὺς καὶ συμμιγέντες μετ' αὐτῶν ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον, πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἴστρου, παρέ-

(1) «Παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τίνες ἦλθον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν Ἑλλάδι» ἐν Περιοδ. «Ἀπόλλων» φυλλάδ. Ἰανουαρ. καὶ Φεβρ. τοῦ 1885. (2) Κωνστ. Πορφυρογεν. πρὸς τὸν ἴδιον υἱόν Ῥωμανὸν ἐκδ. Βόννης σελ. 220 Κεφ. ν. «Περὶ τῶν ἐν τῷ Θέματι Πελοποννήσου Σκλάβων, τῶν τε Μιληγγῶν καὶ Ἐζεριτῶν, καὶ περὶ τῶν τελουμένων παρ' αὐτῶν πάκτων. ὁμοίως καὶ περὶ τῶν οἰκητόρων τοῦ κάστρου τοῦ Μαΐνης, καὶ τῶν παρ' αὐτῶν τελουμένων πάκτων.» (2) Οἱ Νεζερῖτσι δὲν ἦσαν πολὺ φίλεργοι καὶ ἠρέσκοντο εἰς τὸ μουσικὸν ὄργανον τὸ λεγόμενον ταμπουρᾶν, ὅθεν καὶ ἡ παροιμία δώδεκα Νεζερίταις δέκα τρεῖς ταμπουράδες, ἤτοι εἶχον καὶ ἕνα πλειότερον διὰ τὸν τυχὸν ξένον, ἵνα μὴ στερηθῶσι τοῦ ἐδικοῦ των.

λαβον καὶ Σλαυϊκάς τινας λέξεις, ὡς καὶ οἱ ἡμέτεροι χωρικοὶ Ἀλβανικάς, αἵτινες παρεισέφρησαν καὶ ἐν τῇ καθωμιλημένῃ.

Ὁ κ. Σάθας πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ θέματός του, ὅτι εὐάριθμοι Ἀλβανοὶ καὶ Βλάχοι ἐγκατέστησαν ἐν Ἑλλάδι, ἑρμηνεύει καί τινας καταλήξεις ἐπισυνημμένας εἰς τὰ ὀνόματα τῶν κωμῶν, ὡς τὴν βίτσαν καὶ τὴν ὤβαν· ἡ πρώτη κατάληξις εἶναι αὐτὸ τὸ Λατινικὸν vicus, vicia, δηλοῦν τὴν εὐτελεστέραν κατὰ τὸν Παπίαν κώμην· ἡ δὲ ὤβα εἶναι αὐτὴ ἡ παλαιὰ Λακωνικὴ λέξις ἡ δηλοῦσα τὴν φυλὴν καὶ τὴν κώμην. Ὅτι ἡ ὤβα ἰσοδυναμεῖ τῇ κώμῃ ἀρκεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Βραχωρίου, γραφόμενον ἐν ὅλῳ τῷ μεσαίωνι Βράχωβα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς ὤβα καταλήγουσι καὶ Σλαυικαί τινες πόλεις, ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν σημαίνει, ἀφοῦ ἡ αὐτὴ κατάληξις ἀπαντᾷ εἰς ἀπειράριθμα παλαιὰ ἑλληνικά, ἱσπανικά, δακικὰ καὶ κελτικὰ ὀνόματα. Ἡ Mantova, ἡ Padova, ἡ Genova καὶ τόσαι ἄλλαι τῆς Εὐρώπης πόλεις δὲν ἔλκουσι βεβαίως ἐκ Σλαύων τὴν ἀρχήν· αὐτὸ τὸ περίφημον τῶν Σέρβων Κοσουφοπέδιον Κόσοβα, εἶναι καθαρὰ τουρκικὴ λέξις διότι καὶ οἱ Τοῦρκοι ἔχουσι τὴν ὄβα ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ πεδίου. Ὅθεν ἀντὶ πάσης ἄλλης ματαίας μακρηγορίας, παραθέτομεν ὧδε ἐπεξηγηματικὸν πίνακα τῶν ὀνομάτων τῶν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Πατρῶν χωρίων, προστιθέντες ὅτι πολλὰ τῶν χωρίων φέρουσι καὶ ὀνόματα ἀρχαίων καὶ νεωτέρων τιμαριούχων, ἀλλὰ καὶ ταῦτα πάλιν εἰσὶν Ἑλληνικὰ καὶ Ἀλβανικά.

ΔΗΜΟΥ ΠΑΤΡΩΝ. Βαλλατοῦνα. Ἐνετ. Vallat'-una = ὀχύρωμα ἐν κοιλάδι. Βελβίτσι Ἐνετ. Bel-vizio (ὄρα ποταμ. Χάραδρος). Βελίζι παραφθ. τοῦ Villegio χωρίον. Βούντενι ὡς καὶ Μποντιᾶς Σλαυικ. ἐκ τοῦ Βόντα νερόν = Νερότοπος. Καμενίτσα, κατά τινας Σλαυικόν, μικρὰ πέτρα ἢ παραποτάμιος πολίχνη· ὁμώνυμος, ἀπαντᾷ ἐν Κοριτζᾷ τῆς Μακεδονίας πλησίον ποταμοῦ. Καστρίτσι καὶ Σαραβάλι φρούρια φραγγικά. Μπάλα, Σούλη καὶ Μοίρα ὀνόματα Ἀλβανῶν τιμαριούχων. (τουρκ. Σπαχίδων.) Μποζαΐτη ἐκ τοῦ Ἀλβ. μοῦζι χεῖλος, καθὸ κείμενον παρὰ τὸν ποταμὸν Χάραδρον. Μιντιλόγλι τιμάριον τοῦ υἱοῦ (όγλου) τοῦ Τούρκου Μιντίλ. Μπεγουλάκι κτῆμα τοῦ Μπέη Οὐλάκ. καὶ Τοπόβα ἐκ τοῦ Τουρκ. τοπὰλ (χωλὸς) = μικρὸν χωρίον.

ΔΗΜΟΥ ΦΑΡΩΝ. Ἐν τοῖς Νεζεροχωρίοις 10 τὸν ἀριθμόν, καίτοι κατῴκησαν Ἀλβανοὶ οὐχ ἧττον ἁπαντῶμεν Ἑλληνικὰ καὶ Ῥωμαϊκὰ ὀνόματα καὶ ἓν μόνον Ἀλβανικόν. Δενδρά, Κάλανος, Καλάνιστρα, Λακκώματα, Κομπηγάδι, Πλάτανος, Συκιές, Ῥέκαβα (Recava λατιν. = ἀνάκοιλος), Σπονδιάνα (Spodeum Dianae = Σπονδεῖον Ἀρτέμιδος) ἐπὶ τῆς πλευρᾶς βουνοῦ, καὶ Λόπεσι ἐκ τοῦ Ἀλβ. λόπ ἀγελὰς = ἀγελαδότοπος. Ζώγα

ἐκ τοῦ ἀλδ. ζὸγ πτηνόν. Μπρακμάδι 'Αλδ. = μεγαλόδρακος. Κασνέσι 'Αλδ. = θησαυρός. Κάνδα(υ)λος 'Ελλην. = τυρόπητα. Ζουμπάτα 'Αλδ.=τεμαχισμένον χωρίον. Γουρζούμιστα (ἄγνωστον.) Μέντσενα ἐκ τοῦ 'Ενετ. mezzo = χωρίον ἐν μέσῳ βουνῶν. Τὰ δὲ χωρία Κούμανη, Λαλικώστα ('Αλδ. ἐκ τοῦ λάλα = γυναικάδελφος), Μπαρδικώστα ('Αλδ. Λευκοῦ Κώστα), Μαζαράκη, Μοίραλη, ('Αλδ. Καλοῦ), Μποῦμπα (Βουλ. πεταλοῦδα). Ἴσαρη, Καλούση, Λάλουση, καὶ Τράκα, διετήρησαν τὰ ὀνόματα τῶν τιμαριούχων.

ΔΗΜΟΥ ΤΡΙΤΑΙΑΣ. Προστοβίτσα ἑλλ. πολίχνη προεστοῦ. Γρεβενὸ ἐκ τοῦ ἐνετ. Grève = τόπος τραχύς. Τσαπόγα ἐκ τοῦ Βουλγ. Τζὰ-μπόγα = διὰ Θεόν. Κουτροχῶρι τουρκ. = κεφαλοχῶρι. Κρασίτζα = οἰνότοπος. Τὰ δὲ ὀνόματα Βελιμάχη. Γολέμη (Βουλγ. Μέγας) Καλέντζη, Κάλφα (Τουρκ. μαθητὴς) Κόμμη, Κούμπερη (παραφθ. τοῦ compère ἀνάδοχος), Μάνεση ('Αλδ. ἐκ τοῦ μάννα=συκαμηνέα), Μαστραντῶνι, 'Ρένεση, ('Αλδ. νεφελώδης μεταφορ. σκυθρωπός), 'Ρουπακιά, Σκοῦρα, Φλῶκα εἰσὶν ὀνόματα 'Αλβανῶν καὶ 'Ελλήνων τιμαριούχων 'Εν μηνὶ Μαΐῳ τοῦ 1502, κατὰ διάφορα διατάγματα τοῦ Δόγη τῆς 'Ενετίας Λεονάρδου Λορεδάνου, ἐπετράπη ὅπως πολλοὶ ἁρματωλοὶ ἐκ Πελοποννήσου μεταβῶσιν εἰς τὴν νῆσον Κεφαλληνίαν καὶ λάβωσι τιμάρια, ἀναδεχθέντες καὶ τὴν φρούρησιν αὐτῆς, ἐπὶ μηνιαίῳ μισθῷ εἰς ἕκαστον τεσσάρων δουκάτων χορηγουμένων ὑπὸ τῆς 'Ενετ. Δημοκρατίας. Μεταξὺ τούτων ἀναφέρονται καὶ τινων ὀνόματα, ἀπαντῶντα εἰς χωρία τῶν δήμων Τριταίας καὶ Φαρῶν· οἷον 'Ρένεση (Γκίνης, Ἄγγελος καὶ Γεώργιος 'Ρένεσης), Κόμμη (Λάζαρος καὶ Στάθης Κόμμης), Μάνεση (Γεώργιος καὶ Δημήτριος Μάνεσης), Μαζαράκη ('Ιάκωβος Μαζαράκης) κλπ. 'Αρχεῖον Κεφαλληνίας. Τόμ. Α'. σελ. 6.

ΔΗΜΟΥ ΔΥΜΗΣ. Κέρπεση, Καράτση, Δραγάνου, Μπυθούλκα ('Αλβαν. ἐρυθροπύγων), Μπράτη (Σλαυικ. ἀδελφός), Μιχόη (Δασὺς 'Αλδ.) Μπούκουρα ('Αλδ. εὔμορφος), 'Αλησούμπαση Τουρκ., Πέτα, Κράλη (Σλαυικ. ἡγεμών), 'Αποστόλου, προσδὲ καὶ τὰ μεταγενέστερα Κασνεσέϊκα, Μανωλέϊκα, Λαμπρέϊκα, Σκαδέϊκα, Στριγκλέϊκα, ('Αλδ. στρίγλε, γέρων, ἰδιότροπος), Χαρμπαλέϊκα Βουσνουσέϊκα, Νιφορέϊκα, Παρέϊκα, κλπ. δηλοῦσι τὰ ὀνόματα τῶν τιμαριούχων, ἢ νεωτέρων κυρίων ἑκάστης περιοχῆς. Ἄρλα ('Αλδ. πολλοὶ ἀγροί), Τσάϊλο (ὄνομ. κυρ. 'Αλβαν.) Χαντζοῦρι. ἀλδ. πανδοχεῖον, Βίδοβα 'Αλδ. βαλανιδότοπος.—Φώστενα, Σανταμέρι παρεφθαρμ. ὀνόματα φραγκικῶν φρουρίων, 'Ριόλος καὶ 'Οριόλος παραφθορὰ τοῦ ὅριον 'Ηλείας. (ὅρα ποταμ. Λάρισσος).

ΔΗΜΟΥ ΕΡΙΝΕΟΥ. — 'Αραβωνίτζα. — 'Αραγώζενα. Σλαυικ. Ψάθα. Πυτίτσα ἐκ τοῦ ἑλλ. πυτία = τυροκομεῖον ἢ τόπος μεταφορικ. ποιμένων. Βερίνο παραφθορὰ τοῦ 'Ερινεός. — Γρόπα ἀλδ. κοῖλος τόπος. Σελᾶ Σλαυικ. = χωρίον. Τὰ δὲ ὀνόματα Δαμακίνη, Μάγειρα, Συναγιά, Τραγανοῦ, Χροῦτζα κλπ. δηλοῦσι τὸν τιμαριοῦχον. — 'Ιστέον ὅτι δύναταί τις κάλλιστα ν' ἀνεύρῃ τὸ ὄνομα χωρίου τινος, ἐὰν προέρχηται ἐκ τιμαριούχου ἢ εἶναι ἴδιον, ἐκ τῆς χρήσεως παρὰ τοῖς χωρικοῖς τῆς γενικῆς τοῦ ἀρσενικοῦ ἄρθρου. — π. χ. λέγουσι 'ς τοῦ Μπάλα 'ς τοῦ 'Αλησούμπαση, 'ς τοῦ Ἴσαρη, νοοῦντες τὸν κτήτορα ἢ τιμαριοῦχον. —'Απ' ἐναντίας ἀκούοντες 'ς τὴ Βαλατοῦνα 'ς τὴ Τοπόλοβα 'ς τὸ Λόπεσι κλπ. δέον νὰ νοήσωμεν ὅτι ἴδιον τὸ χωρίον φέρει ὄνομα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

Μεγάλη τῶν Πατρῶν Βιομηχανία. Δανηλὶς ἡ μεγάλη τῶν Πατρῶν Δέσποινα. Βασίλειος ὁ Μακεδών. 'Επιδρομαὶ βαρβάρων.

Αἱ Πάτραι κατὰ τὴν ἐννάτην ἑκατονταετηρίδα ἤκμασαν μεγάλως ἕνεκα τῶν βιομηχανικῶν καταστημάτων αὐτῶν, καθὼς καὶ ἡ Κόρινθος καὶ αἱ Θῆβαι. 'Ενταῦθα κατεσκευάζοντο τάπητες πολυτελεῖς, καὶ μεταξωτὰ καὶ λινᾶ καὶ πορφυρᾶ ὑφάσματα θαυμάσια διά τε τὴν λεπτότητα καὶ τὴν καλαισθησίαν τῶν ἐργαζομένων αὐτά. (1) Κατὰ τὴν αὐτὴν ἑκατονταετηρίδα ἀναφέρεται ἐν Πάτραις οἰκογένειά τις, περὶ τῆς ὁποίας κατωτέρω ποιησόμεθα μνείαν καὶ ἧς ἡ κινητὴ περιουσία δηλ. τὰ χρηματικὰ κεφάλαια, τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, τὰ πολυτελῆ ἱμάτια καὶ ἔπιπλα, τὰ πλοῖα καὶ τὸ πλῆθος τῶν δούλων καὶ τῶν ὑποζυγίων, ἦσαν ἀντάξια βασιλέων κατὰ τὴν μαρτυρίαν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ ὁποίου ὁ ὀφθαλμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ θαμβωθῇ εὐκόλως, καθὸ συνειθισμένος ὢν εἰς τὴν λαμπρότητα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων. Ἡ οἰκογένεια αὕτη ἡ Πελοποννησιακὴ ἦν ἡ τῆς Δανηλίδος, ἥτις, διὰ τοῦ πολλοῦ αὐτῆς πλούτου, κατέστησε τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν ἀληθῆ μεγαλούπολιν καὶ πρώτην ἐν Ἑλλάδι κατά τε τὸν πληθυσμὸν (2) καὶ τὴν βιομηχανίαν, ποιουμένη χρῆσιν καλὴν τοῦ πολλοῦ αὐτῆς χρυσίου. «Ἔγω γε τίθημι τὴν τῶν χρημάτων κτῆσιν πλείστου ἀξίαν εἶναι, οὔτε που παντὶ ἀνδρί, ἀλλὰ τῷ ἐπιεικεῖ καὶ κοσμίῳ». (Πλατ. πολιτ. 1330.) Παρεῖχε δὲ τὰ τροφεῖα εἰς ἀρκετὰς χιλιάδας ἀν-

(1) Αἱ τέχναι αὗται ἤκμαζον ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ 'Ιουστινιανοῦ· ἐν δὲ ταῖς Πάτραις, Κορίνθῳ, Ἄργει καὶ Ἀθήναις ἀπησχόλουν ἀπειραρίθμους πολίτας. 'Επετηδεύοντο ἄνδρες γυναῖκες καὶ παῖδες· ἀλλ' ὡς ἐπιτοπολὺ προσελαμβάνοντο ὡς ἐργάται, δοῦλοι ἢ πάροικοι, ὧν τὸ κέρδος ἀπήλαυον οἱ δεσπόται κατὰ τοὺς τότε νόμους. 'Απηλάσσοντο δὲ πάσης φορολογίας οἱ κατασκευάζοντες τὴν περγαμηνὴν καὶ τὴν πορφύραν, προσδὲ καὶ οἱ ἐργάται πανίων λινῶν, καὶ σηρικῶν (μεταξωτῶν). Gibbon etc. T. X. p. 464. (2) Φίλος μού τις, ἰατρὸς ἐν Ἀθήναις, μὲ διεβεβαίωσεν ὅτι, κατὰ τὴν ἀνὰ τὸ ἅγιον Ὄρος περιοδείαν του, εἶδεν ἔν τινι μονῇ, ἧς τὸ ὄνομα δὲν ἐνθυμεῖται, χειρόγραφον τοῦ 10 αἰῶνος ἀναφέρον ὅτι αἱ Πάτραι, κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα, ᾠκοῦντο ὑπὸ 150,000 ἐξ ὧν αἱ 50,000 ἦσαν δοῦλοι. (!!!)

θρώπων, οἵτινες, συνῳδὰ τῇ θείᾳ ῥήσει, ἐργαζόμενοι παρ' αὐτῇ ἤσθιον ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου των τὸν ἄρτον καὶ δὲν ἐφληνάφουν ὥσπερ σήμερον οἱ ἄεργοι, οἱ ἀνὰ στόμα ἔχοντες πάντοτε τοὺς κυνικοὺς φιλοσόφους τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς καὶ τοὺς ἀνατρεπτικοὺς τῆς νεωτέρας, ὅπως ἐπιτιμῶσι τοὺς ἐργαζομένους καὶ κατὰ συνέπειαν ὑλικῶς προοδεύοντας, οὓς κατασυκοφαντοῦσιν ὡς ἅρπαγας δῆθεν τοῦ ἄρτου αὐτῶν τῶν ἐλευθεροφρονούντων καὶ προασπιστῶν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος! Αἱ ἐποχαὶ μεταλλάσσουσιν, ὁ δὲ κυνικὸς φιλόσοφος Διογένης, ὁ τὸν Ἀντισθένην μιμηθεὶς καὶ τὴν ματαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων καταγελῶν, δὲν θὰ ἐθαυμάζετο ἐὰν ἔζη ἐν τῷ 19ῳ αἰῶνι, ἀλλ' ἐὰν μετὰ φανοῦ ἐξήρχετο ἀνὰ τὰς ἀγυιὰς τῶν Ἀθηνῶν ζητῶν ἄνθρωπον, οὐ μόνον φρενοβλαβὴς θὰ ἐξελαμβάνετο, ἀλλὰ θὰ διέτρεχε τὸν κίνδυνον ν' ἀπολέσῃ μετὰ τοῦ φανοῦ καὶ τὴν ἀλλόκοτον κεφαλήν ὑπὸ τοῦ λιθασμοῦ τῶν ἀγυιοπαίδων. Οὐδεὶς δὲ τῶν σημερινῶν ἐραστῶν αὐτοῦ καθεύδει ἐν πίθῳ καὶ ἐπομένως διὰ τῶν πράξεών του δείκνυται παλίμβουλος.

Τὰ καθέκαστα τοῦ βίου τῆς Δανηλίδος βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐν τῇ ἀμέσως ἀφηγήσει τοῦ χρονικοῦ τοῦ ἐπιγραφομένου «Ἱστορικὴ διήγησις τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων Βασιλείου τοῦ ἀοιδήμου βασιλέως, ἣν Κωνσταντῖνος, βασιλεὺς ἐν Θεῷ Ῥωμαίων, ὁ τούτου υἱωνός, φιλοπόνως ἀπὸ διαφόρων ἀθροίσας διηγημάτων τῷ γράφοντι προσανέθετο.» Τοῦ παρόντος χρονικοῦ τὴν γλαφυρὰν παράφρασιν γενομένην ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ κ. Κ. Παπαρρηγοπούλου ἐζητήσαμεν ἐν τῇ «Πανδώρᾳ» Τομ. Α σελ. 59—63 καὶ παραθέτομεν ἐνταῦθα, μετά τινων ἐν ταῖς ὑποσημειώσεσιν ὑφ' ἡμῶν γενομένων προσθηκῶν.

«Μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἔτους 850, εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν ἄρχων τις Βυζαντινὸς καλούμενος Θεόφιλος, σταλεὶς δὲ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἕνεκα δημοσίου ὑπηρεσίας ὑπὸ τοῦ βασιλεύοντος τότε Μιχαὴλ Γ'. ἢ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ θείου αὐτοῦ καὶ Καίσαρος Βάρδα, διότι ὁ βασιλεὺς ἀσχολούμενος εἰς ἱπποδρομίας καὶ ἄλλας ὀλιγώτερον ἀθώας διασκεδάσεις, δὲν εἶχε καιρὸν νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων. Ἡ ἄριξις ἀνθρώπου τοσοῦτον ἐπισήμου, ἔτι δὲ καὶ συγγενοῦς τοῦ βασιλέως δὲν ἦτο πρᾶγμα σύνηθες· ὅθεν πλῆθος πολὺ συνέρρευσε διὰ νὰ ἴδῃ εἰσερχόμενον τὸν ἐπίτροπον τῆς κυβερνήσεως. Ἀλλὰ τὸ πλῆθος τοῦτο ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν λαμπρὰν τοῦ ἄρχοντος συνοδίαν μᾶλλον ἢ εἰς τὸν ἄρχοντα αὐτόν· καὶ τοῦτο διότι ὁ Θεόφιλος δὲν διέπρεπε πολὺ διὰ τὸ ἐξωτερικὸν αὐτοῦ, ἐξ ἐναντίας ἦτο τοσοῦτον μικρὸς τὸ ἀνάστημα, ὥστε συνήθως ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν Θεοφιλίτσης. Ἠγάπα ὅμως νὰ ἔχῃ περὶ ἑαυτὸν θεράποντας ὑψηλοὺς καὶ ῥωμαλέους μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνετο μάλιστα νέος τις ἀθλητικὸς καλούμενος Βασίλειος.(1) Ὁ ὄχλος ἐθαύμαζεν ἔτι τὴν εὐκολίαν μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Βασίλειος ἐχαλιναγώγει τὸν ἀγέρωχον αὐτοῦ ἵππον, καὶ τὴν κομψότητα μὲ τὴν ὁποίαν ἐφόρει τὴν πολυτελῆ αὐτοῦ στολήν· ὅτε ὁ Θεόφιλος ἔφθασεν εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, διὰ νὰ προσκυνήσῃ τὴν θαυματουργὸν αὐτοῦ εἰκόνα, πρὶν ἢ ἀναπαυθῇ εἰς τὸ ἐπὶ τούτῳ παρασκευασθὲν κατάλυμα. Ὁ πρωτόκλητος τῶν Ἀποστόλων ἐτιμᾶτο ἀείποτε ὡς ἰδιαίτερος προστάτης καὶ φύλαξ τῆς πόλεως Πατρῶν, ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ πρὸς αὐτὸν εὐλάβεια εἶχεν ἀναζωπυρωθῆ, οὕτως εἰπεῖν, ὡς ἐκ τοῦ προσφάτου θαύματος δι' οὗ πρὸ 40 περίπου ἐτῶν, εἶχε διασώσει τὴν πόλιν ἐκείνην ἀπὸ ἐπικινδυνωτάτης ἐπιδρομῆς τῶν *Σλαύων* καὶ τῶν Σαρακηνῶν. Τὸν Θεόφιλον δὲν συνώδευσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰμὴ τινὲς τῶν ἀκολούθων· οἱ δὲ λοιποὶ ἐν οἷς ὁ Βασίλειος, ὅστις ἦτον ἰδίως ἐπιτετραμμένος τὴν τῶν ἵππων ἐπιστασίαν, ἀπῆλθον ἀμέσως εἰς τὸ ὡρισμένον κατάλυμα, διὰ νὰ προδιαθέσωσι τὰ κατὰ τὴν ἀποσκευήν. Μόνον δὲ ἀφοῦ ἐτελείωσεν ἡ ὑπηρεσία αὕτη προσῆλθε καὶ ὁ Βασίλειος εἰς τὸν ναόν, διὰ ν' ἀποδώσῃ τὸ ὀφειλόμενον τῷ ἀποστόλῳ σέβας.

Τότε συνέβη ἐνταῦθα γεγονὸς περίεργον καὶ βεβαίως δυσεξήγητον. Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον διέτριβε τὸν πλείονα χρόνον μο-

(1) Εἰκόνα τοῦ Βασιλείου βλέπε ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Alexandre Blanchet «La Grèce depuis la conquête jusqu' à nos jours.»

ναχός τις, μέγα ὄνομα ἔχων ἐν Πάτραις ὡς κατηξιωμένος προορατικοῦ χαρίσματος. Ὁ Μοναχὸς οὗτος ἰδὼν εἰσελθόντα τὸν Θεόφιλον, οὔτε διανέστη, οὔτε ἐπηυχήθη, οὔτε λέξεώς τινος ἠξίωσε τὸν ἄνθρωπον, παντάπασι μὴ σεβασθεὶς τὴν περὶ αὐτὸν δορυφορίαν καὶ λαμπρότητα· ὕστερον δὲ εἰσερχομένου τοῦ Βασιλείου, ὄχι μόνον ὑπεξανέστη, ὡς ἂν ὑπεδέχετο ἄνδρα ἐπίσημον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐξ ἔθους εἰς τοὺς βασιλεῖς γενόμενον χαιρετισμὸν ἀνεφώνησεν. Ὁ νέος τοῦ Βυζαντινοῦ ἄρχοντος θεράπων, περισπώμενος, φαίνεται, ὑπὸ τῆς εὐλαβείας αὐτοῦ, δὲν ἐπρόσεξεν εἰς τὴν παράδοξον ἐκείνην δεξίωσιν· καὶ προσκυνήσας τὴν ἁγίαν εἰκόνα, ἀσπασθεὶς δὲ τὴν δεξιὰν τοῦ μοναχοῦ, ἀπῆλθεν εὐλαβῶς. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα διεβοήθη τάχιστα καθ' ὅλην τὴν πόλιν, καθότι ὁ ὄχλος ἅμα ἰδὼν τὸν φίλον του προσερχόμενον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, εἶχε συρρεύσει ἐνταῦθα πολύς. Καὶ ποίαν μὲν ἐντύπωσιν ἡ εἴδησις αὕτη ἐπροξένησεν εἰς τὸν Θεόφιλον, τὸ χρονικόν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐρανιζόμεθα τὴν παροῦσαν διήγησιν, δὲν τὸ λέγει· βεβαιοῖ ὅμως, ὅτι ἡ διαγωγὴ τοῦ μοναχοῦ ἐσκανδάλισε πολὺ τὴν ἐπίσημον δέσποιναν τῶν Πατρῶν Δανηλίδα.

Ἡ Δανηλὶς ἢ Δανιηλίς, ἐκαλεῖτο οὕτως ἀπὸ τοῦ συζύγου αὐτῆς Δανιήλ, ὅστις ὅμως εἶχε πρὸ καιροῦ ἀποθάνει. Ὁ πλοῦτος τὸν ὁποῖον ἐκληρονόμησε καὶ ἀπὸ τοῦ γάμου προσέλαβεν ἦτον ὑπέρογκος· διότι ἀξιόλογον τῆς Πελοποννήσου μέρος ἀνῆκεν εἰς αὐτήν· καὶ ἐκτὸς τούτου, εἶχε πολλὰς δούλων μυριάδας, ἄπειρα βιομηχανικὰ καταστήματα, ἄμετρον χρυσὸν καὶ ἄργυρον εἰς σκεύη καὶ εἰς χρήματα. Τὸ δὲ τιμιώτατον τοῦ πολλοῦ ἐκείνου πλούτου κόσμημα, τὸ ὁποῖον ἅπαντες οἱ θησαυροὶ τῆς γῆς δὲν ἠδύναντο ν' ἀγοράσωσιν, ἦτον ἡ καλλονή. Ἡ Δανηλὶς (ἀνάγκη νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν μὲ θλῖψιν μας) ἐπλησίαζε πολὺ εἰς τὸ τεσσαρακοστὸν τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἔτος· διότι ὄχι μόνον υἱὸν εἶχεν, ἀλλὰ καὶ ἔγγονον, ἂν καὶ ὁ τελευταῖος οὗτος, θείᾳ χάριτι, ἐνηπίαζεν ἔτι. Ὅσάκις ὅμως συνέπιπτε νὰ μὴν ἦναι παροῦσα ἡ διπλῆ ἐκείνη τῶν ἀπογόνων κλίμαξ, ἐνόμιζες, ὅτι ἡ νεάζουσα γυνὴ μόλις ἀναβαίνει τὰς πρώτας βαθμίδας τῆς τρίτης τοῦ

βίου δεκαετηρίδος. Ἡ φαιδρότης τῆς λευκῆς αὐτῆς χροιᾶς, ἡ στιλπνότης τοῦ λειοτάτου καὶ ὑποκύρτου μετώπου, ἡ λαμπρότης τῶν καστανείων ὀφθαλμῶν, εἶχον ἐξέλθει μέχρι τοῦδε νικηφόροι ἀπὸ τοῦ μακροῦ ὀπωσοῦν πρὸς τὸν χρόνον ἀγῶνος. Μόνη ἡ συνήθης τοῦ προσώπου ἐμβρίθεια προέδιδε τὴν πάροδον τῆς πρώτης νεότητος· ἀλλὰ τὴν ἐμβρίθειαν αὐτὴν ἠδύναντο νὰ δικαιολογήσωσιν αἱ πολλαὶ φροντίδες μεγάλου κοινωνικοῦ ἀξιώματος, διεσκέδαζε δὲ ἐκ διαλειμμάτων μειδίαμα χαρίεν, τὸ ὁποῖον, ὅσῳ προσωρινῶς καὶ ἂν ἐφώτιζε τὰ σκιερὰ ἐκεῖνα χείλη, βαθέως ἦτον ἐντετυπωμένον εἰς πολλὰς καρδίας. Τῳόντι ἡ Δανηλὶς ἠγαπᾶτο εἰς Πάτρας, ἠγαπᾶτο ὑπὸ τῶν πολλῶν εἰλικρινῶς, ὄχι διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῆς, ἢ τὴν εὐγένειαν, ἢ τὴν δύναμιν, ἀλλὰ διὰ τὴν χάριν, ἥτις δωρηθεῖσα ἅπαξ ὑπὸ τῆς προνοίας καθιστᾷ καὶ τὴν ταπεινοτέραν τῶν γυναικῶν ἀκαταμάχητον. Οὐδεὶς ὅμως ἠδύνατο νὰ καυχηθῇ ὅτι εἰσῆλθεν εἰς τὰ ἄδυτα τῆς ψυχῆς αὐτῆς, διότι φύσις καὶ τέχνη δύνανται ἐπὶ πολὺ νὰ διασώσωσι τοῦ σώματος τὴν φαιδρότητα, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν φαιδρότητα τῆς καρδίας, ἐπέρχεται δὲ εἰς προθεσμίαν ἀνυπέρθετον ἡλικία τις, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται μὲν ἔτι τὴν ἀνάγκην τῆς ἀγάπης, καὶ σφοδρότερον ἴσως ἢ ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ, δειλιᾷ δὲ καὶ δυσπιστεῖ διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν πεῖραν· ἡλικία θλιβερά, καθ' ἣν οἱ φθίνοντες τῆς καρδίας κρουνοὶ δὲν δύνανται πλέον νὰ κορέσωσι τὴν ἄσβεστον αὐτῆς δίψαν!

Ἡ Δανηλὶς λοιπὸν ἠπόρησε διὰ τὴν διαγωγὴν ἐκείνην τοῦ μοναχοῦ καὶ προσκαλέσασα αὐτόν,(1) Τοσοῦτον χρόνον μὲ γνωρίζεις, εἶπε, πάτερ πνευματικέ, καὶ ἠξεύρεις βέβαια, ὅτι διαφέρω ὀπωσοῦν τῶν πολλῶν, ἔχουσα δύναμίν τινα καὶ ἐπιρροὴν εἰς τὸν

(1) Ἄγνωστόν ἐστι ποῦ κατῴκει ἡ Δανηλίς· παράδοσίς τις δέ, ἣν ἤκουσα παρά τινος γέροντος, λέγει· ὅτι «μία μεγάλη βασίλισσα τῆς ὁποίας ἦτον ἄμετρος ὁ πλοῦτος, κατοικοῦσεν εἰς Ὑψηλὰ Ἀλώνια καὶ ὅτι τὸ μονάκριβο παιδί της ἀπέθανε καὶ ἐτάφη 'ς τὸν Ἅγιον Ἀνδρέα.» Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ συνοικία τῶν Ὑψηλῶν Ἀλωνίων, ἦτο μία τῶν πρώτων ἢ μᾶλλον τῶν ἀριστοκρατικῶν συνοικιῶν, καὶ τοῦτο δηλοῖ ἡ ἄλλοτε, πρὸ τῆς ἰσοπεδώσεως, ἀπαντῶσα αὐτόθι πληθὺς Βυζαντινῶν τὸ πλεῖστον κτιρίων. Ἀλλὰ δὲν πιστοῦται ἄλλοθεν ὅτι καὶ ἡ Δανηλὶς αὐτόθι κατῴκει.

τόπον τοῦτον. Οὐδέποτε ὅμως ἐπηγέρθης βλέπων με προσερχομένην, οὐδὲ μὲ ἐπηυχήθης, ἀλλ᾽ οὐδὲ εἰς τὸν υἱόν μου ἢ εἰς τὸν ἔγγονόν μου ἀπένειμας τοιαύτην τιμήν. Πῶς λοιπὸν σήμερον, ἰδὼν ἄνθρωπον εὐτελῆ καὶ ξένον, καὶ ὑπεξανέστης καὶ ὡς βασιλέα ἐτίμησας ;

Ἀδίκως λέγεις, ἀπεκρίθη ὁ εὐλαβὴς μοναχός, ὅτι εἶδον ἕνα τῶν τυχαίων ἀνθρώπων ἐγώ. Καὶ εἰς ἄλλον μὲν οὐδένα ἤθελον εἰπεῖ τίνα ἐχαιρέτησα· εἰς σὲ ὅμως, τὴν ἀγαθὴν καὶ φιλάνθρωπον προστάτιν τῆς χώρας ταύτης, λέγω ὅτι εἶδον τὸν ὑπὸ Χριστοῦ κεχρισμένον ὡς μέγαν βασιλέα τῶν Ῥωμαίων, τὸν προωρισμένον νὰ ἄρξῃ μετ᾽ οὐ πολὺ ἐν Βυζαντίῳ. Διὰ τοῦτο ἐξανέστην καὶ ἐπευφήμησα, διότι εἰς τοὺς ὑπὸ Θεοῦ τετιμημένους, ὀφειλομένη βεβαίως εἶναι καὶ ἡ ἐξ ἀνθρώπων τιμή.

Ἆρά γε ἡ πρόρρησις αὕτη τοῦ μοναχοῦ παρήγαγεν εἰς τὴν Δανηλίδα τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν Βασίλειον, ἣ εἶχε θαυμάσει καὶ αὐτὴ ὁμοῦ μὲ τὸ πλῆθος τῶν Πατρέων, τὴν κομψότητα καὶ τὸ κάλλος τοῦ νέου ἀρχιϊπποκόμου τοῦ Θεοφίλου ; Ἆρά γε ἡ περὶ τῶν πολιτικῶν συμφερόντων πρόνοια ἔλεγεν εἰς αὐτήν, ὅτι πρέπει νὰ οἰκειωθῇ μὲ τὸν μέλλοντα αὐτοκράτορα ἢ μὲ ἄνθρωπον τοὐλάχιστον μέλλοντα νὰ ἰσχύσῃ ἐν τῇ βασιλευούσῃ διὰ τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ καὶ τὴν εὐφυΐαν, ἢ ἡ γυνὴ ἐκείνη ᾐσθάνθη ὅτι ἔκρουσεν ἤδη ἡ ὥρα τοῦ τελευταίου καὶ κρισίμου τῆς ζωῆς αὐτῆς δράματος; Τὸ χρονικὸν λέγει τὸ πρῶτον, ὁ δὲ Γίββων τὸ δεύτερον, ἐγὼ δὲ δὲν ἀναλαμβάνω νὰ λύσω τὸ περιπεπλεγμένον τοῦτο ζήτημα, διότι τῶν μὲν ἱερογλυφικῶν ἡ ἀνάγνωσις κατωρθώθη μέχρι τινός, ἴσως δὲ κατορθωθῇ ποτε καὶ τῆς Φοινικικῆς καὶ τῆς Βαβυλωνιακῆς γραφῆς ἡ ἀνάγνωσις, ἀλλὰ τὰ μυστήρια τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, καὶ μάλιστα τῆς γυναικείας, οὐδέποτε θέλουν ἐξηγηθῇ ἀποχρώντως.

Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ Δανηλὶς παρήγγειλε τὸν υἱὸν αὐτῆς Ἰωάννην νὰ σχετισθῇ μὲ τὸν Βασίλειον καὶ νὰ καλέσῃ αὐτὸν εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ ἐκείνην κατοικίαν, ἐν ᾗ ὁ ξένος οὗτος ἐθεωρήθη μετ᾽ ὀλίγον ὡς φίλος καὶ οἰκεῖος. Ἡ Δανηλὶς δὲν ἠδύνατο

νὰ μὴ θαυμάσῃ τὸ ἡρωϊκὸν τοῦ νέου τούτου ἀνάστημα, τὴν χάριν τῆς ὁμιλίας του, τὴν σύνεσιν τῶν διανοημάτων καὶ τὴν εὐγένειαν τοῦ φρονήματος, ἥτις πολυειδῶς ἐμαρτύρει, ὅτι τύχη δυσμενὴς κατεβίβασεν αὐτὸν εἰς τάξιν πολὺ ὑποδεεστέραν τῆς προγονικῆς εὐκλείας. Ὁ Βασίλειος ἐνθαρρυνόμενος ὑπὸ τῆς εὐεργέτιδος ταύτης φιλίας, διηγήθη πολλάκις τὰς μεγάλας τοῦ οἴκου αὐτοῦ περιπετείας καὶ συμφοράς,(1) διότι εἶλκε τὸ γένος ἀπὸ τῶν Ἀρσακιδῶν, οἵτινες ἄρξαντες τῶν Πάρθων ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, μόνοι τῶν Ἀσιανῶν ἀντέστησαν εἰς τὰ νικηφόρα ὅπλα τῆς κοσμοκράτορος Ῥώμης. Κλάδος δέ τις τοῦ οἴκου τούτου ἐβασίλευσεν εἰς τὴν Ἀρμενίαν, καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ ἐπέζησαν εἰς τὴν διανομὴν καὶ εἰς τὴν δούλωσιν τῆς ἀρχαίας ταύτης μοναρχίας. Δύο ἐξ αὐτῶν εἶχον καταφύγει εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βυζαντινοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ Α΄., πρὸ τετρακοσίων περίπου ἐτῶν, καὶ εὗρον παρ᾽ αὐτῷ εὐμενῆ δεξίωσιν, κατασταθέντες κατ᾽ ἀρχὰς εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἔπειτα εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν. Ἐπὶ πολλὰς δὲ γενεὰς διεφύλαξαν τὸ προσῆκον εἰς τὸ γένος αὐτῶν ἀξίωμα, καὶ ἀναδειχθέντες ἔνθερμοι ζηλωταὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀπέρριψαν τὰς περὶ ἐπανόδου εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν ἐπαγωγοὺς προτάσεις τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων. Ἀλλὰ ὁ χρόνος καὶ ἡ πενία ἠμαύρωσαν κατὰ μικρὸν τὸ μεγαλεῖον ἐκεῖνο, ὁ δὲ πατὴρ τοῦ Βασιλείου κατήντησε νὰ μὴ ἔχῃ εἰμὴ μικρόν τι κτημάτιον, τὸ ὁποῖον ἰδίαις χερσὶν ἐγεώργει. Οὐδὲν ἧττον δὲν κατεδέχθη νὰ νοθεύσῃ τὸ αἷμα τῶν Ἀρσακιδῶν, ἀναμιγνύων αὐτὸ μετὰ ἀγενῶν, καὶ ἔλαβε σύζυγον χήραν τινά, ἥτις ἐθεωρεῖτο καταγομένη ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου. Ὁ ἀπὸ τοῦ γάμου τούτου γεννηθεὶς Βασίλειος αἰχμαλωτευθεὶς ὑπὸ τῶν λεηλατησάντων τὴν Ἀδριανούπολιν βαρβάρων, ἀνετράφη εἰς τὴν δουλείαν καὶ εἰς ξένην χώραν. Ἔφηβος δὲ γενόμενος ἠνώθη μετὰ πολλῶν ἄλλων Ῥωμαίων αἰχμαλώτων, οἵτινες θραύσαντες τὰ

(1) Τὸν βίον τοῦ Βασιλείου ἐκτενῶς περιγράφει ὁ Δωρόθεος ἐν δυσὶ κεφαλαίοις, «ἐξορία τῆς βασιλίσσης Θεοδώρας» (τῆς Ἁγίας), «Βασιλεία Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος», τῆς Συνόψεως διαφόρων ἱστοριῶν σελ. 345—359.

δεσμὰ αὐτῶν, διελθόντες τὴν Βουλγαρίαν καὶ δύο στρατοὺς βαρβάρων νικήσαντες, ἔφθασαν εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου καὶ ἐπανῆλθον, διὰ θαλάσσης, εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐκεῖθεν δὲ ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια. Ὁ Βασίλειος ἀνακτήσας τὴν ἐλευθερίαν, περιῆλθεν εἰς πενίαν ἐσχάτην. Αἱ συμφοραὶ τοῦ πολέμου εἶχον ἐπιφέρει τὴν καταστροφὴν τοῦ κτήματός του, ὁ πατήρ του ἀπέθανε μετ' ὀλίγον· καὶ αὐτὸς ἠναγκασμένος νὰ συντηρῇ τοὺς ὀρφανοὺς ἀδελφούς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τοῦτο διὰ τῆς ἰδίας ἐργασίας. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ θέατρον βίου μεγαλήτερον καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Φθάσας εἰς τὴν πρωτεύουσαν ταύτην χωρὶς φίλων καὶ χρημάτων, διῆλθε τὴν πρώτην νύκτα ἐπὶ τῶν βαθμίδων τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Διομήδους καὶ ἐτράφη ὑπὸ ἐλεήμονος μοναχοῦ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ εἰσελθὼν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἄρχοντος Θεοφίλου, εὗρεν ἄνεσίν τινα τοῦ βίου ἂν ὄχι εὐπορίαν. (1) Ἡ Δανηλὶς ἤκουε μετὰ κατανύξεως τὴν παράδοξον αὐτὴν τῆς τύχης ἀδικίαν, κατὰ τῆς ὁποίας εὐγλώττως διεμαρτύροντο τοσαῦτα προτερήματα· καὶ ἠγάπησε πιθανώτατα τὸν νέον ἐκεῖνον, ὅστις ὑπερεῖχε πολὺ ὅλων τῶν ἐν Πάτραις λατρευτῶν της καὶ ἠδύνατο νὰ θεραπεύσῃ ἐξ ἴσου τήν τε καρδίαν καὶ τὴν φιλοδοξίαν της· διότι ἡ προνοητικὴ αὕτη φιλοδοξία δὲν εἶχε χρείαν τοῦ προορατικοῦ πνεύματος τοῦ μοναχοῦ διὰ νὰ καταπεισθῇ, ὅτι ὁ Βασίλειος ἦτο προωρισμένος νὰ διατρέξῃ στάδιον λαμπρὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μετὰ δύο μῆνας ὁ Θεόφιλος τελειώσας τὴν ὑπόθεσιν, δι' ἣν εἶχε σταλῆ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἡτοιμάσθη νὰ ἐπανέλθῃ οἴκαδε. Ἀλλὰ τότε νόσημά τι, ἐγκαίρως ἐπελθόν, δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Βασίλειον νὰ παρακολουθήσῃ τὸν κύριόν του· ὅθεν ὁ Θεόφιλος ἀνεχώρησε χωρὶς τοῦ ἀρχιϊπποκόμου του, ὅστις διέτριψεν ὁλόκληρον τὸν ἀκόλουθον χειμῶνα παρὰ τῇ φίλῃ ἐκείνῃ.

Ἐπανελθούσης ὅμως τῆς ἀνοίξεως ἠσθάνθη, ὅτι ἦτον ἀνάγκη νὰ μεταβῇ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἐν ᾗ ἐκάλει αὐτὸν ἡ μυστη-

(1) Ἐκάλει δὲ τὸν Βασίλειον ὁ αὐθέντης Θεόφιλος Κεφαλᾶν, ἕνεκα τοῦ μεγέθους τῆς κεφαλῆς του. Le Beau Hist du. Bas—Empire Tom. VII p. 122.

ριώδης φωνὴ τῆς εἱμαρμένης. Καὶ ἡ Δανηλὶς, εἰς τὴν καρδίαν τῆς ὁποίας ὁ ἔρως καὶ τὸ πολιτικὸν συμφέρον δεινῶς ἀντεπάλαιον, ἐνδίδουσα τελευταῖον εἰς τὸ συμφέρον τοῦτο, συνήνεσεν εἰς τὸν χωρισμόν. Δὲν ἐπέτρεψεν ὅμως νὰ ἀναχωρήσῃ ὁ Βασίλειος πένης ὡς ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῆς, ἀλλ' ἔδωκεν αὐτῷ καὶ χρυσὸν ἱκανόν, καὶ ἀνδράποδα πρὸς ὑπηρεσίαν τριάκοντα, καὶ εἰς ἱματισμὸν διάφορα εἴδη καὶ πλοῦτον πολύν. Περὶ δὲ τὰ ἔσχατα διεκοίνωσε μέχρι τινὸς καὶ τὴν παράδοξον ἐκείνην πρόρρησιν, εἰποῦσα εἰς αὐτόν, ὅτι προώρισται νὰ ἀνυψωθῇ ὑπὸ τῆς θείας προνοίας ἐπὶ ἀξίωμα ὕπατον, παρακαλέσασα νὰ μὴν τὴν λησμονήσῃ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγαλείων τὰ ὁποῖα τὸν περιέμενον, καὶ ἀπαιτήσασα, ὡς ἐνέχυρον τῆς μνήμης ταύτης, νὰ συνδεθῇ διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς πνευματικῆς ἀδελφότητος, μετὰ τοῦ υἱοῦ της Ἰωάννου. (1) Ὁ Βασίλειος συνῆψε προθύμως τὸν δεσμὸν τοῦτον, ἂν καὶ δυσπιστῶν εἰς τὰ ὄνειρα τῆς ἀγαθῆς Δανηλίδος· προσέθηκε δὲ γελῶν, ὅτι ἂν τυχὸν ἐπαληθεύσωσί ποτε, θέλει βεβαίως καταστήσει αὐτὴν κυρίαν ἁπάσης Πελοποννήσου.

Παρῆλθεν ἓξ τότε δέκα ἔξ ἔτη· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἡ τύχη τοῦ Βασιλείου ἠλλοιώθη τῳόντι θαυμασίως. Ὁ νέος οὗτος, ὅστις ἤξευρε νὰ στέργῃ εἰς τὰ παρόντα μέτρια τῆς τύχης δωρήματα, προσδοκῶν ἐν ὑπομονῇ τὰ μεγαλήτερα, ἠγόρασεν, ἅμα μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν χρημάτων τὰ ὁποῖα ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ἡ Δανηλίς, πολλὰ κατὰ τὴν Μακεδονίαν κτήματα, δι' ὧν καὶ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν συγγενῶν αὐτοῦ ἐπήρκεσε καὶ εἰς τὴν ἰδίαν εὐπορίαν. Παρέμεινεν ὅμως ἐπί τινα ἔτι χρόνον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοφίλου, μέχρις οὗ εὐτυχὴς συνδρομὴ περιστάσεων κατέστησεν αὐτὸν γνωστὸν εἰς τὴν αὐλήν. Ἐν τῇ συνοδίᾳ τῶν πρέσβεων τῆς Βουλγαρίας εὑρίσκετο περίφημός τις μονομάχος, ὅστις ἐπὶ συμποσίου βασιλικοῦ, προσεκάλεσε τὸν γενναιότερον τῶν Ἑλλήνων· ὁ δὲ Βασίλειος, τοῦ

(1) Τὴν ἀδελφοποιΐαν ἀπεδοκίμαζον οἱ νόμοι ὡς ἐπιπολάζουσαν παρὰ τοῖς βαρβάροις· (Ἀρμενοπ. Ε'. κ. 92) ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἦν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, καθόσον ἔχομεν παραδείγματα Ἰουστινιανοῦ καὶ Στρατηγίου, Κώνσταντος καὶ Σεβήρου. Κωδινὸς περὶ Ἁγ. Σοφ. σ. 133 καὶ περὶ Κτισμ. σ. 107.

ὁποίου μέγα ἦτο τὸ ἐπὶ τῇ ῥώμῃ τοῦ σώματος ὄνομα, ἐδέχθη τὴν πρόσκλησιν καὶ κατέβαλε τὸν βάρβαρον ἐκ πρώτης προσβολῆς. Δαμάσας δὲ μετ' ὀλίγον διὰ τῆς δεξιότητος καὶ τῆς γενναιοψυχίας αὐτοῦ ἵππον, ὅστις οὐδένα ἐδέχετο ἀναβάτην, ἔλαβεν ἀξιόλογον, ἐν τῷ βασιλικῷ ἱπποστασίῳ, ἀξίωμα, καὶ ἐντεῦθεν εὐκόλως ἤδη προήχθη εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἀρχικοιτωνίσκου τῶν ἀνακτόρων. Ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ πλησιάσῃ τὸν Μιχαὴλ Γ'. χωρὶς νὰ μεταλάβῃ τῶν κακιῶν αὐτοῦ. Ὁ βασιλεὺς ἀπήτησεν ἀπὸ τὸν νέον ἐκεῖνον φίλον νὰ συζευχθῇ μίαν ἀπὸ τὰς παλλακάς του· καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν· ἀλλ' ὁ Βασίλειος ἠναγκάσθη νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν ἀτίμωσιν τῆς ἰδίας ἀδελφῆς, ἥτις ἔλαβε τὴν ἀτυχίαν νὰ ἑλκύσῃ τὴν κτηνώδη εὐμένειαν τοῦ Μιχαὴλ Γ'. Ἔπειτα αἱ ἐρωμέναι τοῦ βασιλέως παρέστησαν τὸν Καίσαρα Βάρδαν ὡς ἄνθρωπον ἐπικίνδυνον καὶ μισητόν, ὁ δὲ Βασίλειος κατὰ παραγγελίαν καὶ ἐνώπιον τοῦ Μιχαὴλ φονεύει τὸν θεῖον ἐκεῖνον καὶ συνάρχοντα τούτου καὶ ἀνταμείβεται λαβὼν τὸν τίτλον τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Καίσαρος. Ἡ τύχη λοιπὸν δὲν ἐφαίνετο ἐξευμενισθεῖσα πρὸς τὸν τοσοῦτον ἄλλοτε ἐκπεπτωκότα ἀπόγονον τῶν Ἀρσακιδῶν εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι ἕκαστον αὐτῆς δώρημα θέλει ἐξαγοράζεται δι' ἐνὸς κακουργήματος. Καὶ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ καταχθονίου τούτου συμβολαίου, ἀπήτησεν ἀπὸ αὐτὸν ἕτερον μέγιστον θῦμα· διότι ὁ νέος Καῖσαρ κινδυνεύσας ἐπίσης ἀπὸ τῆς ἀποστασίας τοῦ Μιχαὴλ καὶ ὑβρισθεὶς δεινῶς ὑπὸ τούτου, περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὸν ὀλέθριον ἐκεῖνον εὐεργέτην, ἂν αἱ δύο αὗται λέξεις δύνανται νὰ συμβιβασθῶσι, καὶ νὰ καταλάβῃ τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα. (1)

Ὅτι ὁ Βασίλειος ὁ ἐπικαλούμενος Μακεδών, γενόμενος ἅπαξ ἐγκρατὴς τῆς ἀρχῆς, ἀνέδειξεν ἀρετήν, δικαιοσύνην, φρόνησιν καὶ ἐπιτηδειότητα, αἵτινες ἀρκοῦσι βεβαίως διὰ νὰ ἀποπλύνωσι τὸν ῥύπον ἅπαντα τῶν προηγουμένων ἀνομημάτων, τοῦτο εἶναι

(1) Ὁ Βασίλειός ἐστιν ὁ πρῶτος γνήσιος Ἕλλην αὐτοκράτωρ, εἰσαγαγὼν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἐπίσημον τῆς Κυβερνήσεως, ἐνῷ ἕως τότε ἦν ἡ Λατινική.

γνωστόν· ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτου ἐνταῦθα. Οἱ ἀναγνῶσται μας προτιμῶσιν ἀναμφιβόλως νὰ μάθωσι τί ἀπέγεινεν ἡ Δανηλίς.

Ὁ Βασίλειος δὲν τὴν ἐλησμόνησεν. Ἅμα στεφθεὶς ἐκάλεσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν υἱόν της Ἰωάννην, ἀνηγόρευσεν αὐτὸν Πρωτοσπαθάριον καὶ ἐτίμησεν ὡς φίλον μᾶλλον ἢ ὡς θεράποντα αὐλικόν. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ εὐχαριστήσῃ τὰς ἀξιώσεις τῆς μητρός. Ναὶ μὲν ἡ ἡλικία εἶχεν ἀποξηράνει ἤδη καὶ τὰς τελευταίας ῥανίδας τῆς αὐχμηρᾶς ἐκείνης καρδίας· ἀλλ' ὅσῳ ἐμαραίνετο παρ' αὐτῇ ὁ χαρίεις τοῦ ἔρωτος θάμνος, τοσούτῳ μᾶλλον ἔθαλλε τὸ ἀγέρωχον δένδρον τῆς φιλοδοξίας· ἡ Δανηλὶς ἀπήτει πλείονά τινα μερίδα εἰς τὰ κέρδη τῆς θαυμασίας ἐκείνης τύχης, καὶ ἴσως εἰς τὸν ἀπώτατον ὁρίζοντα τῆς ἀχανοῦς αὐτῆς φαντασίας διέβλεπε τὴν πορφύραν τῆς βασιλίδος, ἀνταμείβουσαν δαψιλῶς τὴν πάλαι πρὸς τὸν ἀκατανόμαστον ἀρχιϊπποκόμον εὐεργεσίαν.

Ὅθεν ἐζήτησε τὴν ἄδειαν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν· καὶ ἐπινεύσαντος τοῦ αὐτοκράτορος ἐπεχείρησε τὴν ὁδοιπορίαν εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι ἂν τὸ Βυζαντινὸν Κράτος, καὶ τοι ὂν τότε τὸ μᾶλλον πεπολιτισμένον μέρος τοῦ κόσμου, δὲν εἶχεν οὔτε ἀτμοκίνητα, οὔτε σιδηροῦς ἢ ἄλλους ἀναπαυτικοὺς δρόμους, ὁ πλοῦτος ὅμως ἤξευρε πάντοτε νὰ ὑπερνικᾷ τὰς κοινὰς τοῦ βίου δυσχερείας. Διότι μετέβη ἀπὸ Πατρῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ ξηρᾶς· ἀλλὰ διήλασεν ἅπασαν τὴν μακρὰν ταύτην ὁδόν, (1) κατακεκλιμένη ἐπὶ σκίμποδος μαλακοῦ, τὸν ὁποῖον ἔφερον τριακόσιοι λογάδες ὑπηρέται, ἀνὰ δέκα ἀλληλοδιαδόχως αἴροντες τὴν κλίνην ἐκείνην. Συνωδεύετο δὲ ὑπὸ δορυφόρων πολλῶν, σταλέντων ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ βασιλέως, καὶ συνεπήγετο δῶρα «οἷα, λέγει τὸ χρονικόν, τῶν ἐθνικῶν βασιλέων οὐδεὶς σχεδὸν μέχρι καὶ τότε πρὸς βασιλέα Ῥωμαίων εἰσήγαγε,» καὶ ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα ἀποδεικνύουσι τὴν ἐξαισίαν βιομηχανικὴν ἀκμήν, ἥτις τότε ἐπεκράτει εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἦσαν δὲ τὰ δῶρα ταῦτα· Πεντακόσιοι δοῦλοι, ἐξ ὧν ἑκατὸν εὐειδεῖς εὐνοῦχοι τοὺς ὁ-

(1) Πεντακοσίων μιλίων κατὰ Γίββωνα Τομ. Χ. σελ. 475 ἔκδ. Guizot.

ποίους ἤλπιζεν, εἰς πᾶσαν περίστασιν νὰ ἔχῃ, διὰ τὴν πάλαι οἰκειότητα, προθύμους ὑπηρέτας,(1) ὁσάκις ἔμελλε νὰ προσέρχηται εἰς τὰ βασίλεια. (2) Ἑκατὸν ποικίλτριαι (κεντήτριαι) γυναῖκες.(3) Ἑκατὸν ποικιλόχροες πορφύραι. Τριακόσια λινᾶ ὑφάσματα διαφόρων εἰδῶν. Ἑκατὸν μεταξωτὰ ἱμάτια τοσοῦτον λεπτῶς ἐξειργασμένα, ὥστε ἡ ὑφὴ αὐτῶν ὡμοίαζε τὴν ὑφὴν τῆς ἀράχνης, ἕκαστον δὲ ἠδύνατο νὰ περιληφθῇ εἰς τὸν σωλῆνα ἑνὸς καλάμου.(4)

Ἡ Δανηλὶς φθάσασα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔτυχε λαμπρᾶς δεξιώσεως· ὁ Βασίλειος ὑπεδέχθη αὐτὴν ἐν Μαγναύρᾳ, εἰς τὸ μεγαλοπρεπὲς δηλαδὴ οἴκημα, ὅπου οἱ βασιλεῖς τῶν Ῥωμαίων συνείθιζον νὰ ὑποδέχωνται τοὺς ξένους πρέσβεις καὶ ἡγεμόνας, ἀπέδωκεν αὐτῇ τιμὰς ἐξαιρέτους καὶ ἐνόμισεν, ὅτι ὑπερεκπληροῖ τὴν ὀφειλομένην εὐγνωμοσύνην, ἀπονείμας αὐτῇ τὸ τιμιώτατον τῆς βασιλομήτορος ὄνομα.

Ἂν τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐθεράπευσε τὰς κρυφιωτέρας τῆς Δανηλίδος εὐχάς, ἢ ἂν ἔκοψεν ἄλλας ἐλπίδας, τὰς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἔχῃ, δὲν ἠξεύρομεν. Φαίνεται ὅμως, ὅτι αὕτη ἐθεώρησε πρέπον νὰ ὁμολογήσῃ πολλὰς εἰς τὸν βασιλέα χάριτας καὶ ὅτι ἐκτὸς

(1) Οὗτοι οἱ σπανίας ὡραιότητος νεανίσκοι ἐκαλοῦντο καρξιμάδες, κατὰ τὴν κοινὴν τότε ἔκφρασιν. Ὁ Ducange (Glossar) λέγει «Carsamatium, καρξιμάδες Graeci vocant, amputatis virilibus et virga, puerum eunuchum quos Verdunenses mercatores ob immensum lucrum facere solent et in Hispaniam ducere. Gibbon etc. T. X. p. 476. n. I. (2) Ἤδει γάρ, ὡς ἔοικε, ἡ πλουτοκράτωρ ἐκείνη γραῦς ὅτι ἀεὶ τυγχάνει χώρα τοῖς σπάδουσι τούτοις εἰς τὰ βασίλεια, καὶ ἐν τούτοις ὑπὲρ τὰς μυίας ἐν ἔαρος ὥρᾳ κατὰ προθάτων σηκὸν ἀναστρέφονται.» Ἡ 142 Νεαρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διάταξις, ἡ αὐστηρῶς ἀπαγορεύουσα τὸν εὐνουχισμόν, φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ἴσχυε, βαρούχειον καθεύδουσα ὕπνον. (3) «Ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες σκιάστριαι ἑκατόν, καὶ Σινδόνια ἔργα παμποίκιλα, ἃ δὴ νῦν παραφθαρέντος τυχὸν τοῦ ὀνόματος τῇ τῶν πολλῶν ἀμαθείᾳ λέγεται σενδαΐς, ἑκατόν, λινομολοτάρια ἑκατὸν (καλὸν γὰρ ἐπὶ τούτοις κοινολεκτεῖν), ἀμάλια λινᾶ ψιλὰ διακόσια καὶ ἕτερα ὑπὲρ τὰ τοῦ ἀραχνίου νήματα εἰς λεπτότητα, ὧν ἕκαστον εἰς καλάμου κόνδυλον ἐνεβέβλητο, καὶ αὐτὰ ἑκατόν, καὶ σκεύη πολυτελῆ ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ ἱκανὰ καὶ διάφορα.» (4) Ἐν τῷ ὑφάσματι τῶν σηρικῶν οἱ τεχνῖται Πελοποννήσιοι ἐχρῶντο δυσὶ ἢ τρισὶ μιταρίοις διὰ τὰ λεπτότερα, διὰ δὲ τὰ στερεώτερα μέχρι τῶν ἓξ. Τὸ ἁλικὸν δὲ ἢ πορφυροῦν ἦν τὸ πολυτιμότερον. Κύκλους δὲ καὶ ταινίας παρίστων τ' ἁπλούστερα, ἐνῷ τὰ πολυτελέστερα ἄνθη, ναοὺς καὶ ἀνάκτορα, καί τινα δὲ περιεκοσμοῦντο μὲ μαργαρίτας καὶ ἀδάμαντας. Ugo Falkandus Historia Sicula ἐν τῷ τοῦ Μουρατόρου, Scriptorum rerum ital. T. V. p. 256. Gibbon etc. T. X. p. 465. n. I.

τῶν προειρημένων δώρων, ἐχάρισε τότε εἰς αὐτόν, υἱὸν ἤδη θεωρούμενον, οὐ μικρὸν τῆς Πελοποννήσου μέρος ἐκ τῶν ἰδίων κτημάτων. Διατρίψασα δὲ ὄχι ὀλίγους μῆνας εἰς τὴν μεγαλούπολιν ταύτην, ἐπέστρεψεν ἔπειτα εἰς Πάτρας, ὡς δέσποινά τις Βασίλισσα τῶν χωρῶν ἐκείνων θεωρουμένη καὶ καρπουμένη τιμὰς πολὺ πλείονας καὶ μείζονας τῶν προτέρων. Ὅπως δὲ ὡδοιπόρησεν ἀναβαίνουσα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατὰ τὸν αὐτὸν πάλιν τρόπον ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν.

Καὶ ἐπειδὴ τότε συνέπεσε νὰ κατασκευάζηται ἐν Βυζαντίῳ, περικαλλής τις καὶ περίοπτος ναὸς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Μιχαὴλ τοῦ πρώτου τῶν Ἀγγέλων, καὶ Ἡλιοῦ τοῦ Θεσβίτου, ἅπαν δὲ τὸ ἔδαφος αὐτοῦ συνέκειτο, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν χρονογράφον, ἐκ λίθων πολυτίμων μιμουμένων, διὰ συναρμογῆς ἐντέχνου, τὴν ποικιλίαν καὶ τὸ κάλλος ταώνων, ἡ Δανηλὶς λαβοῦσα τὸ μέτρον τοῦ ἐμβαδοῦ, κατεσκεύασεν ἐν Πελοποννήσῳ τάπητας μεγάλους καὶ λαμπροτάτους διὰ νὰ καλύψωσι τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο ἔδαφος. Καὶ οὐδ' εἰς αὐτὰ ἠρκέσθη· ἀλλὰ κατ' ἔτος, ἐνόσῳ ἔζη ὁ βασιλεύς, ἀπέστελλεν αὐτῷ δῶρα ὄχι μικρότερα τῶν ἐξ ἀρχῆς εἰσαχθέντων. Διότι ἡ Δανηλὶς ἐπέζησε μετὰ τὸν Βασίλειον, ἀποθανόντα ὡς γνωστὸν ἔν ἔτει 883. Τότε λαβόντος τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ, ἐπεθύμησεν αὕτη νὰ ἴδῃ καὶ τοῦτον, καὶ ἐπεχείρησε πάλιν, ἑβδομηκοντούτις ἤδη, τὴν μακρὰν ἀπὸ Πατρῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁδοιπορίαν, κατὰ τὸν αὐτὸν ὡς πρότερον τρόπον. Ἔφερε δὲ εἰς τὸν Λέοντα ἐπίσης θαυμαστὰ δῶρα καὶ διώρισεν αὐτὸν γενικὸν κληρονόμον τῆς περιουσίας της, καθότι ὁ μὲν υἱὸς αὐτῆς Ἰωάννης εἶχεν ἀποθάνει, εἰς δὲ τὸν ἔγγονον Δανιὴλ δὲν ἐνόμισε πρέπον νὰ καταλίπῃ εἰμὴ μικρὸν τοῦ πλούτου ἐκείνου μέρος. Προστούτοις, παρεκάλεσε ν' ἀποσταλῇ βασιλικὸς ἐπίτροπος διὰ νὰ ἀπογράψῃ καὶ νὰ παραλάβῃ τὴν περιουσίαν, καὶ ἐπανελθοῦσα τὸ δεύτερον εἰς Πάτρας,(1) ἐτελεύτησε μετὰ μικρόν.

(1) «Ζῶντος δὲ ἔτι καὶ τοῦ προορατικοῦ ἐκείνου μοναχοῦ, ἤκουσε παρ' αὐτοῦ, ὅτι μετὰ δεύτερον χρόνον μέλλει ἀπαίρειν τοῦ ζῆν.»

Ὁ Πρωτοσπαθάριος Ζηνόβιος, ὁ διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκτελεστὴς τῆς διαθήκης, ἔμαθε τὸν θάνατον τοῦτον ὅτε ἔφθασεν εἰς Ναύπακτον. Διαπεραιωθεὶς δὲ εἰς Πάτρας ἐπεχείρησε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν τελευταίων τῆς Δανηλίδος βουλήσεων. Οἱ εὑρεθέντες θησαυροὶ ὑπερέβαλλον ἁπάσας τὰς προσδοκίας. Μόνα τὰ τῆς κινητῆς περιουσίας, ἤτοι τὰ χρήματα, τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, τὰ πολύτιμα ἐνδύματα καὶ ὑφάσματα, τὸ πλῆθος τῶν δούλων καὶ τῶν κτηνῶν, ἦσαν ἄξια βασιλέως μᾶλλον ἢ ἰδιώτου. Οἱ δοῦλοι (1) λ. χ. ἦσαν τοσοῦτον πολυάριθμοι, ὥστε ὁ Λέων ἠναγκάσθη νὰ ἀπελευθερώσῃ τρισχιλίους ἐξ αὐτῶν καὶ νὰ πέμψῃ αὐτοὺς ἀποίκους εἰς τὸ κατὰ τὴν Ἰταλίαν θέμα τῆς Λογκοβαρδίας. Διενεμήθησαν δὲ πάντα ταῦτα, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὰ ἀκίνητα κτήματα, κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τῆς διαθήκης· ὁ βασιλεὺς ὡς γενικὸς κληρονόμος, ἔλαβεν εἰς τὸν ἴδιον κλῆρον πλὴν τῶν ἄλλων ὀγδοήκοντα κτήματα. Τὸ πραγματικώτερον λοιπὸν ἀποτέλεσμα ὅλης ἐκείνης τῆς μεταξὺ Βασιλείου καὶ Δανηλίδος φιλίας ὑπῆρξεν, ὅτι ἅπασα σχεδὸν ἡ μεγάλη αὕτη περιουσία περιῆλθεν εἰς τὸν Μακεδονικὸν οἶκον.»

Ἄγνωστόν ἐστι ποῦ ἔκειντο τὰ βιομηχανικὰ τῆς Δανηλίδος καταστήματα, ἐν οἷς κατεσκεύαζον τὰς περιφήμους ἐκείνας σηρικὰς ἐσθῆτας καὶ παντοῖα ἄλλα ὑφάσματα· ἀλλ' ἡ διασωθεῖσα ὀνομασία «Κανδρεάννικα,» ἣν φέρει συνοικία τις τῆς Ἄνω πόλεως, μαρτυρεῖ ἐναργῶς ὅτι ἐν τῇ ἀνωμάλῳ ἐκείνῃ τοποθεσίᾳ ἔκειντο πολλὰ μεταξουργεῖα, (2) καθότι ἡ ὀνομασία κανδρές, εἰλημμένη ἐκ τῆς Περσικῆς Kan—tr' δηλοῖ εἶδος ἱστοῦ (ἐργα-

(1) Ἀναλογιζόμενός τις τὴν ἐν Πάτραις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πληθὺν τῶν δούλων, ἐλεεινολογεῖ τὴν πάσχουσαν ἀνθρωπότητα καὶ διαμαρτύρεται κατὰ τῆς ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ἀπορρεούσης ἀνισότητος τῆς δικαιοσύνης. Ἀλλ' ἀπορεῖ πῶς ὁ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ πλασθεὶς ἄνθρωπος δὲν προετίμησε τὸν θάνατον τοῦ αἴσχους, ἀφοῦ ἐπωλεῖτο ὡς κτῆνος ἢ ἐπέμπετο δῶρον ὡς ἔπιπλον ; Φεῦ ! «Πᾶς ἄνθρωπος φιλοζωεῖ εἰ καὶ δυστυχεῖ λίαν, κἂν καὶ μυρίους κινδύνους ὑποστῇ.» Αἰσωπ. μῦθ. 50 πρβλ. Εὐριπ. Ὀρ. 152. Ἐπίκτητ. παρὰ Στοβαίῳ 124, 29. (2) Ἡ συνοικία Κανδρεάννικα ἢ Καντριγιάννικα ἤρχιζε κυρίως ἀπὸ τοῦ ἤδη μύλου Ῥουπακιώτου καὶ ἔφθανε μέχρι τοῦ περιβολίου Γλαράκη· ἀλλὰ κατὰ τοὺς ὕστερον Τουρκικοὺς χρόνους, παρακμαζούσης ὁσημέραι τῆς ἐν Πάτραις μεταξουργίας, ἡ κάτω καὶ κοίλη θέσις τῶν Καντριγιαννιῶν κατελήφθη ὑπὸ συντεχνίας βυρσοδεψῶν καὶ ἐκλήθη Ταμπάχανα [βυρσοδεψεῖα]· οὐχ ἧττον ἡ ὀνομασία τῆς πρότερον εὐρυτάτης συνοικίας Καντρεάννικα, περιορισθεῖσα εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς ἤδη συνοικίας Ταμπάχανα, διετηρήθη μέχρις ἡμῶν.

λειοῦ) κυρτοῦ διὰ τὰ μεταξωτά, ταὐτὸ δὲ καὶ ἡ Γαλλικὴ Cantre. Ὅθεν ἡ παρεφθαρμένη ὀνομασία «Κανδρεάννικα» μεταφραστέα εἰς «Μεταξουργεῖα Ἰωάννου,» (κανδρέδες τοῦ Γιάννη) ἴσως τοῦ υἱοῦ τῆς Δανηλίδος. (1) Αἱ ὀνομασίαι Περσικῶν τινων φορεμάτων, ἐξελληνισθεῖσαι εἰς, Κάνδυς, (2) Κανδύκη, (3) Κανδύλη (4) καὶ Κανδύταλις, (5) μεγάλην σχέσιν ἔχουσι τῷ Κανδρές. Τὸ δὲ ἀναγκαῖον διὰ τὰ καταστήματα ταῦτα ὕδωρ, ἐκ τοῦ γενικοῦ ὑδραγωγοῦ λαμβανόμενον, μετωχετεύετο εἰς τὴν συνοικίαν ταύτην, δι' ἀγωγοῦ ἐκτισμένου ἐπὶ μακρᾶς σειρᾶς τόξων. Ἰστέον ὅτι ἅπαντες οἱ λόφοι τῶν Πατρῶν καὶ μεγάλη τῆς πεδιάδος ἔκτασις, ἐκαλύπτετο ἀπὸ συκαμινέας (μουρηὰς) χρησίμους διὰ τὴν τροφὴν τῶν σηρικῶν σκωλήκων.

Εἴθε αἱ Πάτραι νὰ φθάσωσι τὸ μεγαλεῖον τῆς ἐποχῆς ταύτης, κατά τε τὴν βιομηχανίαν, τὸν πλοῦτον, καὶ τὸν πληθυσμόν· ἀλλ' ὡς βαίνουσι δυστυχῶς τά τε κοινὰ καὶ ἐγχώρια πράγματα, δὲν εἶναι ἐγγὺς ἡ εὐτυχὴς αὕτη ἡμέρα· τοὐλάχιστον οἱ δισέγγονοι ἡμῶν τῶν νεωτέρων θὰ ἴδωσι ταύτην, ὅτε φεῦ ! ψυχρὰ ἡ πέτρα τοῦ τάφου θὰ καλύπτῃ πάντας ἡμᾶς, καὶ σημοῦδαι διπήχεις θὰ ἔχωσι βλαστήσει ἐπὶ τοῦ σωροῦ ἡμῶν. Εὐχόμεθα τοῦτο τοῖς

(1) Ἕτερα βιομηχανικὰ καταστήματα ἔκειντο πιθανῶς πρὸς τὸ ἀνατολικοαρκτικὸν μέρος τῆς πόλεως, κάτωθι τοῦ χωρίου Ῥωμανοῦ, ἔνθ' ἀπαντῶσι ἐρείπια Βυζαντινῶν οἰκοδομημάτων, καὶ νομίσματα Βυζαντινὰ ἀνευρέθησαν. Τὰ καταστήματα ταῦτα, μετὰ τῆς λοιπῆς ἐν Πελοποννήσῳ περιουσίας τῆς Δανηλίδος, περιῆλθον εἰς τοὺς ἀπογόνους Λέοντος ΣΤ'. τοῦ σοφοῦ, οἷον εἰς τὸν αὐτοκράτορα υἱόν του Κωνσταντῖνον ΣΤ'. τὸν Πορφυρογέννητον, (912—959) ὅστις πιστὴν καὶ ἀκριβῆ παρέχων ἡμῖν τὴν ἀφήγησιν τοῦ βίου τῆς Δανηλίδος καὶ τῶν περὶ τὰς Πάτρας συμβάντων, δείκνυσιν, ὅτι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην τῆς Ἑλλάδος πόλιν ἐγνώριζε τὰς Πάτρας, διατρίψας ἴσως αὐτόθι χάριν ἰδιωτικῶν ὑποθέσεων, ἐνῷ τοὐναντίον περὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος βλέπομεν, ὅτι ἐσφαλμένας μετέδωκε τοῖς ἐπιγιγνομένοις πληροφορίας, ψεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ «Ἑστίᾳ» (Ἀριθ. 377) διατριβογράφου Κ. ὡς ἀμαθής. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πορφυρογεννήτου ἡ περιουσία αὕτη, περιῆλθεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα υἱόν του Ῥωμανὸν Α'. Λεκαπηνόν, ἀφ' οὗ ἀναμφιβόλως καὶ τὸ χωρίον ἐκλήθη. Γνωστόν ἐστι ὅτι ὁ εἰρημένος Ῥωμανὸς ἀνεγνώρισε διὰ Χρυσοβούλλου τά δίκαια τῆς μητροπολιτικῆς τῶν Πατρῶν ἐκκλησίας καὶ προνόμια αὐτῇ ἀπένειμεν. (2) Εἶδος Περσικοῦ ἐπανωφορίου μὲ μανίκια τουρκ. καφτάνι. Ἑλλην. Μανδύας. Τοῦ κάνδυος τὸ σχῆμα εἰκονίζεται εἰς νόμισμά τι ἀρχαῖον (τετράδραχμον) Ὀρόδου τοῦ ΙΔ'. Ἀρσακίδου ἐν τῇ Ἑλλην. εἰκονογραφίᾳ τοῦ Visconti, Tab. 49,18. (3) Φόρεμα ὡσαύτως Περσικόν. (4) Κανδύλη (Κάνδαυλος) σκάλτσα. (5) Φορεμάτων θήκη.

δισεγγόνοις ἡμῶν, καὶ θὰ τὸ ἴδωσιν, ἂν κατὰ διαδοχὴν ἀναδείκνυνται ἄρχοντες τοῦ δήμου ἄνδρες χρηστοί, λόγιοι καὶ ῥέκται, μεριμνῶντες περὶ τῶν κοινῶν ὡς ὑπὲρ τῶν ἰδίων, (1) καὶ εἰς οὓς συνιστῶμεν τὴν κατ' ἐπανάληψιν ἀνάγνωσιν τῆς παρούσης πραγματείας, ὅπως ἀναμιμνήσκωνται ὁποίας πόλεως γίγνονται ἄρχοντες καὶ ποίων ἐναρέτων ἀνδρῶν διάδοχοι.

Ἐν ἔτει 858 ἐπὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φωτίου μοναχός τις πανοῦργος, ὀνόματι Θεοδωρος Σανταβαρηνός, τέως ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων, ἐκτὸς ἄλλων αὐτοῦ ἄθλων κατώρθωσεν, ἵνα ὁ εὐνοῶν αὐτὸν Φώτιος διορίσῃ Μητροπολίτην Πατρῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ μητρόπολις αὕτη εἶχε νόμιμον μητροπολίτην, οἱ πολλοὶ ἀστεϊσμοῦ χάριν ἐκάλουν τὸν Σανταβαρηνόν, Μητροπολίτην Ἀφαντουπόλεως, ἤτοι τῆς πόλεως, ἣν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ παρατηρήσῃ ἕνεκα τοῦ ὑπάρχοντος μητροπολίτου. (2) Ἀναμφιβόλως ὁ Σανταβαρηνὸς ἠτήσατο τὴν πλουσίαν ταύτην μητρόπολιν πρὸς ἀξιόλογον χρηματισμόν, ἀλλ' ἡ τύχη δὲν τὸν ηὐνόησε. (3)

(1) «Tous ceux qui vivent dans un pays doivent y prendre un intérêt et doivent l' aimer, et que le vote donne ce sentiment d' intérêt et développe cet amour du pays». Questions Constitutionnelles par Gladston p. 216 (2) ΛέωνΓραμματ. σελ. 260 καὶ ἐπ. Le Beau Hist. du Bas Empire T.VII p. 215.(3) Ὁ Λεκυιῆνος τάσσει τὸν ΘεόδωρονΣανταβαρηνὸν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶνΜητροπολιτῶν τῶν Πατρῶν. Μετ' αὐτὸν διωρίσθησαν Μητροπολῖται Πατρῶν οἱ ἑξῆς· Ὁ Σάββας παρακαθήσας ἐν τῇ πρὸς νέαν ἐγκατάστασιν τοῦ Πατριάρχου Φωτίου συγκροτηθείσῃ συνόδῳ. Ὁ Κωνσταντῖνος Α'. παρακαθήσας εἰς τὴν σύνοδον τὴν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξίου (1026—1043) συγκροτηθεῖσαν. «Ὑπόμνημα τοῦ Ἁγιωτάτου Πατριάρχου Ἀλεξίου, περὶ διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων ἀνηκουσῶν πάσαις ταῖς μητροπόλεσι καὶ ἀρχιεπισκοπαῖς», ἐν ᾧ ὑπογέγραπται καὶ ὁ Πατρῶν Κωνσταντῖνος. Leunclavius Juris Graecoromani, tam Canonici etc. Lib. III p. 250. Ὁ Λέων μνημονευόμενος ὑπὸ Ψελλοῦ. «Τῷ ἐπὶ τῶν δεήσεων Κῦρ Λέοντι τῷ τῶν Πατρῶν». Ὁ Πέτρος παρακαθήσας ἐν τῇ συνελεύσει τῶν μεγιστάνων τοῦ κράτους καὶ μητροπολιτῶν, ἐν ᾗ ψήφισμα ἐγένετο ἐπικυροῦν τὴν ἕνωσιν τῆς λατρείας τῶν ἁγίων εἰκόνων, ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α'. τοῦ Κομνηνοῦ (1081—). Ὁ Νικήτας, περὶ οὗ ἀναγινώσκομεν ἐν Λεουγκλαβίῳ· «εἰς συνοδικὴν ἀπόφασιν περὶ μνηστείας ιθ'. μαρτίου Ϛφαε (6513=1107 μ. Χ.) Ἰωάννου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Μητροπολίτης Πατρῶν καὶ σύγγελος Νικήτας.» Ὁ Κωνσταντῖνος Β'. λαβὼν μέρος εἰς τὴν ἐν ἔτει 1156 γενομένην, ἐπὶ Πατριάρχου Λουκᾶ τοῦ Χρυσοβέργου, σύνοδον, ἐν ᾗ Σωτήριχος ὁ Παντευγενὴς Ἀντιοχείας Πατριάρχης, ἐπίδοξος διὰ τὴν πλάνην περὶ τῆς θυσίας τοῦ Κυρίου, προεγράφη. Ὁ Θέων παρακαθήσας εἰς τὴν ἐν ἔτει 1166 καὶ κατ' Ἀπρίλιον μῆνα συγκροτηθεῖσαν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου Λουκᾶ σύνοδον, ἔνθ' ἀπηγορεύθη ἀπολύτως ὁ μεταξὺ πλαγίων

Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 881 βασιλεύοντος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, στόλος ἐκ Κρητικῶν Σαρακηνικῶν καταδρομικῶν σκαφῶν, διοικούμενος ὑπὸ τοῦ ἀνδρείου Φώτ, διορισθέντος ναυάρχου ὑπὸ τοῦ Ἐμίρου τῶν Σαρακηνῶν Σαὴλ Ἀπόχαψ, ἐλεηλάτει τὰ περὶ τὴν Μεθώνην, Γλαρέντζαν, Πάτρας καὶ Κόρινθον χωρία. Τότε πέμπεται κατὰ τῶν Σαρακηνῶν, ὑπὸ τοῦ Βασιλείου, ὁ ναύαρχος Νικήτας Ὠρύφας, ὅστις ἀντὶ νὰ περιπλεύσῃ τὴν Χερσόνησον, μεταβιβάζει ἐν μιᾷ νυκτὶ διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου τὰ πλοῖα αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς μιᾶς θαλάσσης εἰς τὴν ἑτέραν, καὶ ἐπιπεσὼν αἴφνης κατὰ τῶν ἐχθρῶν ὁλοσχερῶς αὐτοὺς συνέτριψε φονεύσας καὶ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν. (1) «Ἐξορμᾷ καὶ κατὰ τούτων Νικήτας πατρίκιος ὁ Ὠρύφας, ἐπιφόρῳ δὲ καὶ αἰσίῳ χρησάμενος πνεύματι, δι' ὀλίγων ἡμερῶν καταλαμβάνει τὴν Πελοπόννησον καὶ τῷ λιμένι προσίσχει τῶν Κεγχρεῶν. Μαθὼν δὲ ὅτι τὰ τῶν ἐχθρῶν σκάφη τὰ δυτικώτερα μέρη Πελοποννήσου ληΐζεται, βουλὴν βουλεύεται συνετὴν καὶ σοφήν. Ἰλιγγιάσας γὰρ περιοδεῦσαι τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ Ταινάρου καὶ Μαλέου καὶ χιλίων μιλίων μῆκος τηνάλλως ἀναμετρήσασθαι καὶ τοῦ προσήκοντος ὑστερῆσαι καιροῦ, ὡς εἶχεν εὐθὺς ἐν νυκτὶ διὰ τοῦ κατὰ Κόρινθον Ἰσθμοῦ, πολυχειρίᾳ χρησάμενος, πρὸς τὴν ἐκεῖσε θάλασσαν κατὰ τὸ ξηρὸν διαβιβάζει τὰς ναῦς. (2)

συγγενῶν ἑβδόμου βαθμοῦ γάμος, λογιζόμενος ἄκυρος. «Μετ' ὀλίγον, λέγει ὁ Le Quen παραπέμπων εἰς Ἀλλάτιον, ἐν ἄλλῃ συνελθούσῃ συνόδῳ τῶν Ἀλλεμανῶν, οἵτινες ἐν Κωνσταντινουπόλει συνεζήτουν περὶ τῆς Θεότητος τοῦ Χριστοῦ, ἡ καθαρὰ καὶ ἁγνὴ πίστις ἀνεκηρύχθη παρεδρεύοντος Θέωνος τοῦ τῶν Πατρέων μητροπολίτου.» Μετὰ τὸν Θέωνα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐχειροτονήθη Μητροπολίτης Π. Πατρῶν ὁ τέως διάκονος τῆς ἁγίας Σοφίας Εὐθύμιος ὁ Τορνίκης, οὗ, ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτης ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ (ρπ'.) ἐπιγραφομένῃ «Τῷ μεσάζοντι αὐτοῦ τῷ Τορνίκῃ κῦρ Δημητρίῳ,» μέμνηται οὕτω· «..... τοῦ δ' αὖ ἀρχιποίμενος τῶν Παλαιῶν Πατρῶν. ..... οὐκ οἶδ' ὅπως καὶ αὐτοῦ γενομένου ἐκ μέσου.» Ὁ δ' ἐκδότης τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀκομινάτου κ. Σπυρ. Π. Λάμπρος λέγει τὰ ἑξῆς· «Τίς ὁ ἄλλος οὗτος Τορνίκης ὁ μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν δὲν εἶναι ἡμῖν γνωστός. Συμπεραίνοντες δ' ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Τορνίκη, ἔν τινι πρὸς τὸν Μιχαὴλ ἐπιστολῇ (Β'. 414, 7. κ. ἑπ.) δυνάμεθα ἴσως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι εἶναι ὁ γνωστὸς ἡμῖν Εὐθύμιος ὁ Τορνίκης, ὁ ἄλλοτε διάκονος τῆς 'Αγίας Σοφίας.» Μετὰ τὸν Εὐθύμιον ἡ διάδοχον αὐτοῦ, οὗτινος τὸ ὄνομα ἀγνοοῦμεν, ἄρχονται οἱ τοῦ Δυτικοῦ δόγματος Ἀρχιεπίσκοποι. (1205—1430).
(1) Κωνσταν. Πορφυρογεν. ἐν βίῳ Βασιλείου 282. Ζωναρᾶς ΙΣΤ'. 9. Φραντζ. Βιβλ. Α. κεφ. 34. (2) Κεδρην. Σύνοψ. Ἱστορ. 582.

Ἡ Ἑλλὰς μικρὰν βλάβην ὑπέστη ἐκ τῶν προσβολῶν τῶν Σαρακηνῶν, ἐξ ἐναντίας δὲ διὰ τῆς κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐπαναληφθείσης ἐπιδρομῆς βορείων βαρβάρων ἔπαθε σπουδαίως, ὡς καὶ ἡ ἐπὶ τὰ πρόσω πρόοδος αὐτῆς. Βούλγαροι ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτῶν Συμεών, ὅστις κατὰ Ζωναρᾶν εἰκονίζεται «ἀνὴρ αἱμάτων, καὶ ἡσυχίαν ἄγειν οὔποτε ὅλως προῃρημένος,» κατέστησαν ὁ τρόμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν πέριξ χωρῶν, βασιλεύοντος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (885—928). Κατ' αὐτοὺς δὲ τοὺς χρόνους (918—928) ὁ ἐκ Καστορίου τῆς Φωκίδος ὁρμώμενος Λουκᾶς ὁ ὅσιος, διέτριβεν εἰς Πελοπόννησον, καὶ λέγεται ὅτι καὶ ἐν Πάτραις διέμεινε παρά τινι στυλίτῃ. «Ἀπῆλθεν εἰς τὰς κωμοπόλεις καὶ εἰς τὰς Πάτρας, ὅπου διέτριβε στυλίτης τις, ὃν ἐσκόπει νὰ ὑπηρετήσῃ· ἀλλ' ἕτερος στυλίτης ὁ τοῦ Ζεμενᾶ διὰ πρεσβείας προσεκάλεσεν αὐτόν, πρὸς ὃν καὶ ἀπῆλθε καὶ ὑπηρέτει κατὰ πάντα. Ὑπηρέτησεν αὐτὸν δέκα ἔτη.»(1) Οἱ Βούλγαροι ἐν ἔτει 978, ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτῶν Σαμουήλ, κατέδραμον Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, Ἑλλάδα, καὶ Πελοπόννησον, (2) ἄγοντες πανταχοῦ τὸν διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ὄλεθρον. Τὸ ὑπὸ Κ. Σάθα ἐκδοθὲν Χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου περὶ τούτων ἀναφέρει τὰ ἑξῆς· «Τὸν καιρὸν τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Ῥωμάνου ἀγριωποὶ καὶ χριστιανομάχοι ἄνθρωποι Μπολγάροι λεγάμενοι ἐμπήκασι 'ς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ σπαθίου καὶ κονταρίου ἐχαλάσασι τοὺς χριστιανοὺς καὶ ἐτραβήξασιν ἴσα 'ςτὸν Μωρέα». Ἀλλὰ ταχέως ἐπανέκαμψαν πρὸς ἄρκτον, ὅτε ἡ Θεσσαλία καὶ

(1) «Βίος καὶ πολιτεία Ὁσίου Λουκᾶ» ἐν Φωκικοῖς Γ. Π. Κρέμου Τόμ. Α. σελ. 149. Ἡ ἐν Στειρίῳ ὄρει τῆς Φωκίδος μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ κέκτηται ἐν Πάτραις Μετόχιον κείμενον εἰς τὸ ἐν τῇ Ἄνω πόλει 48ον τετράγωνον τῆς ὁδοῦ «Ἁγία Λαύρα.» Αὐτόθι, κατά τινα παράδοσιν, κατῴκησεν ὁ Ὅσιος Λουκᾶς, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν πότε ἡ Μονὴ ἀπέκτησε τὸ ὁμώνυμον μετόχιον. (2) «Οὗτος ὁ Σαμουὴλ πολεμικὸς ἄνθρωπος ὢν καὶ μηδέποτε εἰδὼς ἡρεμεῖν, ἀδείας τυχών, κατέδραμε πᾶσαν τὴν ἑσπέραν, οὐ μόνον Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν καὶ τὰ τῇ Θεσσαλονίκῃ πρόσχωρα, ἀλλὰ καὶ Θεσσαλίαν καὶ Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον· καὶ πολλὰ φρούρια παρεστήσατο, ὧν ἦν τὸ κορυφαῖον ἡ Λάρισσα, ἧς τοὺς ἐποίκους μετῴκισεν εἰς τὰ τῆς Βουλγαρίας ἐνδότερα πανεστίους.» Κεδρην. σελ. 622.

κατ' ἐξοχὴν ἡ ἐν αὐτῇ Λάρισσα ὑπέστησαν τὰ μεγαλήτερα δεινά. Τέλος ἐν ἔτει 995 ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ὁ Σαμουὴλ εὐκαιρίας τυχών, εἰσέβαλεν ἀνεμποδίστως διὰ τῶν τεμπῶν εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ διαβὰς τὸν Πηνειὸν προήλασεν εἰς Βοιωτίαν, Ἀττικὴν καὶ πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ μέχρι τῆς Πελοποννήσου, δῃῶν καὶ ληΐζόμενος πανταχοῦ. Ἀλλ' ἐπανακάμπτων εἰς τὰ ἴδια καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ διέλθῃ τὸν ἐκ τῶν συνεχῶν ὑετῶν ἐξογκωθέντα ποταμὸν Σπερχειόν, κατεσκήνωσε παρὰ τὴν δεξιὰν τούτου ὄχθην. Ὁ δὲ κατ' αὐτοῦ πεμφθεὶς εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τοῦ Βασιλείου, ἄριστος στρατηγὸς Νικηφόρος Οὐρανὸς μετὰ πολλὰς ματαίας ἀποπείρας, ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ τέλος πόρον τινὰ πρὸς διάβασιν, καὶ ἐπιπεσὼν νύκτωρ κατὰ τῶν ἀμερίμνως κοιμωμένων βαρβάρων κατέσφαξε σχεδὸν ἅπαντας, πλὴν τοῦ Σαμουὴλ καὶ τοῦ υἱοῦ του Ῥωμανοῦ, οἵτινες, καί τοι βαρέως πληγωμένοι, ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγωσι τὸν κοινὸν ὄλεθρον καὶ διὰ τῶν ἀτραπῶν τῶν ὀρέων νὰ φθάσωσιν εἰς τὰ ἴδια.

Οἱ Πελοποννήσιοι πᾶσαν ἐπελθοῦσαν αὐτοῖς βλάβην ἠνώρθωσαν, καὶ αὖθις εἰς τὰ εἰρηνικὰ αὐτῶν ἐτράπησαν ἔργα· διότι ἐν τῇ εἰρήνῃ καὶ τάξει εὕρισκον τὴν εὐτυχίαν αὐτῶν. Τὰς δὲ καταθλιπτικὰς ἐπιστρατείας ἀπέφευγον καὶ μόνον προκειμένου περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας ἢ περὶ τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας αὐτῶν προεκινδύνευον. Τοῦτο γίγνεται δῆλον, ἐκ τῆς διηγήσεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, (πρὸς ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν Α'. τὸν Λεκαπηνὸν κεφ. νά — νδ'.) ὅτι ἐν ἔτει 935 προκειμένου νὰ ἐκστρατεύσωσιν εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ Πελοποννήσιοι, προὐτίμησαν ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης προσφέροντες χρήματα καὶ ἐφόδια. Στρατηγὸς τοῦ θέματος ἦτο τότε ὁ πρωτοσπαθάριος Ἰωάννης ὁ Πρωτεύων, ὅστις ὑπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα τὴν αἴτησιν τῶν κατοίκων· ἐγκριθείσης δὲ τῆς αἰτήσεως ὡρίσθη νὰ δώσωσιν οἱ Πελοποννήσιοι 100 μὲν λίτρας χρυσίου, 1000 δὲ ἵππους ἐστρωμένους καὶ ἐπιχαλινωμένους. Καὶ τὰ μὲν χρήματα ἐπληρώθησαν ὑπὸ πάντων τῶν στρατευσίμων τῆς Χερσονήσου, καταβαλόντος ἑκάστου ἐξ αὐτῶν νομίσματα πέντε. Οἱ μητροπολῖται Κορίνθου καὶ

Πατρῶν ἔδωκαν ἀνὰ τέσσαρα ἱππάρια, οἱ ἐπίσκοποι τοῦ θέματος ἀνὰ δύο, οἱ σπαθάριοι καὶ οἱ στράτορες ἀνὰ ἕν, τὰ βασιλικὰ καὶ πατριαρχικὰ μοναστήρια ἀνὰ δύο, τὰ τῶν Ἀρχιεπισκόπων, Μητροπόλεων καὶ Ἐπισκόπων μοναστήρια ἀνὰ δύο, καὶ τὰ ἄπορα μοναστήρια σύνδυο ἕνα.

Περὶ δὲ τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῆς Πελοποννήσου, τρανὴν ἀπόδειξιν εὑρίσκομεν παρὰ Κεδρηνῷ ἀναφέροντι ὅτι, σιτοδείας ἐν Κωνσταντινουπόλει συμβάσης ἐν ἔτει 1037, μόνον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Ἑλλάδι ἠγοράσθησαν ἑκατὸν χιλιάδες βυζαντινῶν μέτρων σίτου, πρὸς διατροφὴν τῆς μητροπόλεως, χωρὶς νὰ προέλθῃ οὐδεμία ἔλλειψις εἰς τὰ μέρη ταῦτα. «Σιτοδείας δὲ κατεχούσης τὴν πόλιν ἀποστείλας Ἰωάννης ἐξωνήσατο ἀπὸ Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος σίτου χιλιάδας ρ΄. καὶ δι' αὐτῶν τοὺς πολίτας παρεμυθήσατο.»

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (1050) ἤκμαζεν ὁ Μητροπολίτης Πατρῶν Λέων, ἀνὴρ πολύπειρος καὶ εὐρείας παιδείας κάτοχος. Πρὸς τοῦτον ὁ πανεπιστήμων Μιχαὴλ Ψελλὸς ἔγραψεν ἐπιστολὰς δύο, ἃς ἐνταῦθα παραθέτομεν.

Α΄. «*Τῷ ἐπὶ τῶν δεήσεων κῦρ Λέοντι τῷ τῶν Πατρῶν.*»(1)

«*Καὶ ὁ ἐπὶ τῶν δεήσεων μέχρι τοσούτου μοι σιωπᾷ, οὐδὲ τί μοι μέρος τῶν δεδανεισμένων ἀποδίδωσι λόγων, οὐδὲ τὴν παρακαταθήκην ἀποδίδωσι φέρων, ἀλλὰ τοῖς ἐμοῖς ἐπεντρυφῶν ἀγαθοῖς, οὐδέν μοι τούτων ἐθέλεις μεταδιδόναι· ἀλλ' ἔστω μήτε δάνειον, μήτε παρακαταθήκη, μήτ' ἄλλο τι τῶν ἐπαναστρεφόντων ὃ παρ' ἐμοῦ εἴληφας, ἀλλὰ φιλοτιμία τις καὶ διδασκαλία· τί οὖν ἐμοί, ἐφ' οἷς πεφιλοτίμησαι, μὴ εὐγνωμονῇς ; τί μὴ τὴν γλῶτταν ἐν καιρῷ δίδως ;*

Πάσης ἐπιθυμοῦμεν Ἑλλήνων φωνῆς· οὐχ ὁρᾷς τὸν ἀέρα ὅτι θέρους πολλάκις ἀτμίδας ἀπὸ τῆς γῆς ἀνενεγκών, χειμῶνος μέρος τι τῶν ἀνενεχθέντων ἀντικατήνεγκεν, οὐ τοιοῦτον ἀποδιδοὺς οἷον εἰλήφει, ἀλλὰ πήξας καὶ μεταβαλών, καὶ ὕδωρ πεποιηκὼς τὴν ἀναφοράν ; Σὲ δὲ οὔτε μεταβολὴν τῶν λόγων ἀπαιτοῦμεν καλλίονα, οὔτε τινὰ ἐργασίαν μετέωρον, ἀλλ' ἂν ἀποδῷς οἷον προείληφας, αὐτὸ δὴ τοῦτο ἔχειν τῶν νενομισμένων οἰόμεθα.

(1) Μιχαὴλ Ψελλοῦ ἐπιστολαὶ ἐν Μεσαιων. Βιβλιοθ. Κ. Σάθα. Τόμ. Ε. σελ. 343.

Ἀλλά μοι πρὸς τοὺς ἐμοὺς λόγους πεπόνθατε, οἷόν τι πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς φωνὰς οἱ νεώτεροι· φρίττουσι γὰρ ἀτεγκτῶς τὰ ξένα τῶν ὀνομάτων ἀκούοντες, τὸν τόμον, τὰ περίσωτα· ἐπειδὰν δ' αὖθις κατατολμήσωσι τῶν φωνῶν, καὶ θαμὰ τοῖς ἐπιστήμοσι προσεγγίσωσι, καὶ φωνὴν ἐθισθῶσι διδόναι τε καὶ λαμβάνειν, ἀντὶ τοῦ ἐκπλήττεσθαι, καὶ καταφρονεῖν· ὡς περ καὶ αὐτὸς πέπονθα, ὡρῶν ἐστιν ἀκούων ἀσύμμετρον· μέγεθος, εἶτα δὴ εὑρηκώς, ἐπιθαυμάζειν ἑαυτοῦ κατεγίνωσκον.

Τοιοῦτον δή σοι καὶ τὸ ἐμόν ἐστι· καί μοι οἴεσθε, ξένας μὲν ἐπιθυμήσεις ἀπὸ τῆς ψυχῆς προϊέναι, καινὰ δὲ καὶ ἀλλόκοτα περὶ τῆς γλώττης ὀνόματα, καὶ δεδοίκατε τὰς ἐμὰς φωνάς, ὡς βροντάς· ταῖς δέ, οὔτε τις βόμβος περιηχεῖ, οὔτε σαλπίγγων ἦχος, ἀλλ' εἰσὶν ἀπὸ τῆς ὁμοίας ἡμῖν αὐλακος μετὰ τῆς συνήθους καλάμης καὶ τῆς ζώνης καὶ τοῦ ἐνδύματος.

Καὶ τὴν ἐν τῷ μύθῳ Σεμέλην κατέφλεξεν ὁ Ζεύς, πρῶτα μὲν ἐξανθρωπίσας ἑαυτόν, εἶτα δὴ θειώσας· ἐγὼ δ' ὑμῖν οὐδὲν παραδείκνυμι τοιοῦτον, ἀλλὰ τοσοῦτόν μοι τὸ ἐλαττον τοῦ φθέγματος, ὅσον μὴ κολοιῶν ἀκούειν ἡμᾶς, ἀλλὰ τεττίγων ἀττικῶν.

Ὁ δὲ ταῦτά σοι γράφων βέστης τὴν συνήθη σοι πόρρω ποιοῦμαι προσκύνησιν.»

Β΄. «*Τῷ μητροπολίτῃ Πατρῶν.*»(1)

«*Ζηλῶ σε, μητροπολῖτα Πατρῶν, ζηλῶ σε φίλων ἐμοὶ πάντων σεβασμιώτατε, ὅτι τοιοῦτον καλὸν κατὰ τὸν εἰρηκότα, μόρος ἔξεις ἀπολαβών, τί δή ποτε τοῦτο ; ὧν ὁρᾷς τὸ κάλλιστον θέαμα, τῆς καθ' ἡμᾶς πόλεως τὸ κεφάλαιον, ὃν ἀφεῖλεν ἀφ' ἡμῶν φθόνος, οὕτω γὰρ εἰπεῖν δεῖ, ὑμῖν δὲ προσήνεγκε τύχη καὶ καιρός, καὶ Θεός. Νὴ τὴν τιμίαν σου γὰρ κεφαλήν, πολλοῖς ἀνδράσιν ἀγαθοῖς ἐντετυγηκώς, οὐδένα τούτου χρηστότερον τεθέαμαι καὶ καλλίονα· ἔστι μὲν γὰρ αἰδήμων εἰ καί τις ἄλλος, ἐπὶ παντὶ λόγῳ ἔχων ἐξανθοῦν αὐτῷ τὸ ἐρύθημα, τὴν γλῶσσαν οὐ μάλα πρόχειρος, τὴν ψυχὴν εὐπαιδευσίας μεστός. Οὗτος δυστυχήσας τὴν ἀφ' ἡμῶν ἀναχώρησιν, εὐτύχησε τὴν παρὰ σὲ ἄφιξιν· φθορῶ γοῦν ὑμῖν τῆς συνουσίας· σύνεσθε γὰρ ἀλλήλοις ἀδόλως, καὶ συνδιαλέξεσθαι ἀπεριέργως, καὶ φιλαλλήλως κοινῶν ἀλῶν μεταλήψεσθε. Ἀλλὰ μέμνησθε καὶ ἡμῶν, οὐχὶ ὡς σοφῶν, οὐχ ὡς περιττῶν, ἀλλ' ὡς ὁμοίων τὸ ἦθος· γενέσθαι δέ σε αὐτῷ πάντα ὁπόσα καὶ βούλεται, ἀξιῶ μέν, περιττὴ δὲ ἡ ἀξίωσις ἐποίησας γὰρ κἂν μὴ ἠξίωσα.*» (2)

(1) Κ. Ν. Σάθα Μεσαιων. Βιβλιοθ. Τόμ. Ε. σελ. 356. (2) Τὸ ὄνομα τοῦ εἰς Πάτρας μεταβάντος λογίου, περὶ οὗ ἡ ἀνωτέρω πραγματεύεται ἐπιστολή, ἀγνοοῦμεν.

Οἱ Σαρακηνοί, περὶ ὧν καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν ἐμνήσθημεν, κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα διαφόρους πειρατικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν παραλίων ἐπεχείρησαν καὶ τὰς Πάτρας προσέβαλον, (1031) ἄνευ ὅμως σπουδαίας καὶ διαρκοῦς τινος συνεπείας. Προσέτι ἀπὸ τοῦ 1080—1085 ἐπέδραμον καὶ κατέλαβον μέγα μέρος τῆς Ἠπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας καί τινας τῶν Ἰονίων νήσων οἱ Νορμανδοὶ ἐξ Ἀπουλίας ὑπὸ τὸν Ῥοβέρτον Γυϊσκάρδον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Βοημοῦνδον, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀπώλεσαν ἐν ἔτει 1085 πάσας ταύτας τὰς κτήσεις των. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1146 ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ῥοβέρτον Ῥογῆρος ὁ Α'. βασιλεὺς τῆς Σικελίας, ἐπελθὼν κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ λεηλατήσας τὰς Πάτρας, τὴν Κόρινθον, τὰς Ἀθήνας καὶ Θήβας, ἠχμαλώτισε πλῆθος μεταξουργῶν καὶ ὑφαντῶν Ἑλλήνων καὶ συνέστησε δι' αὐτῶν ἐν Παλέρμῳ τὰ πρῶτα μεταξουργεῖα τῆς Ἰταλίας. Οὕτω κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐστερήθησαν τοῦ μονοπωλίου τῆς μετάξης καὶ τῶν μεταξωτῶν· καθότι ἅπασα ἡ Εὐρώπη ἐλάμβανεν αὐτὰ ἀπὸ τῶν τόπων τούτων καὶ ἀπὸ δύο κατ' ἐξοχὴν πόλεις τῆς Σαρακηνῆς Ἱσπανίας, ἀπὸ τῆς Λισαβώνης καὶ Ἀλμερίας. Τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης μέμνηται καὶ τὸ ὑπὸ Κ. Σάθα ἐκδοθὲν χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου ὡς ἑξῆς·

«Περνῶντας κάμποσος καιρὸς ἦλθανε πάλε πειράταις ἀπὸ μέρη Φραγκίας μὲ ἁρματωμένη φλότα καὶ ἐκουρσεύσασι τὴν Πάτρα, τὸν Ἔπακτο, τὴ Βιτρινίτσα καὶ τὴ Βοστίτσα.» Τέλος αἱ Πάτραι ἐλεηλατήθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ Δόγη τῆς Ἐνετίας Δομενίκου Μικιέλλη, ἐπιστρέφοντος μετὰ στόλου ἐκ Συρίας, (1) καὶ δηώσαντος τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν Πελοπόννησον. (1125) Τὸ δὲ ἀπονεμηθὲν αὐτῷ προσαγόρευμα «Terror Graecorum» δηλοῖ ἐναργῶς ὁποῖον τοῖς Ἕλλησιν ἐνέπνευσε πανικόν.

---

(1) Dandolli Chronica L. VIII c. 12. Sanuto Vite de' Duchi di Venézia XVIII.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Φράγκους. Περιπέτειαι λειψάνου Ἀποστόλου Ἀνδρέου. Σαμπλίτης. Βαρωνεία Πατρῶν. Ἀλαμάνος. Ἀνσέλμος.

Ἡ χώρα, ἔνθα ὁ Σωτὴρ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους Χριστὸς ἐξεπλήρωσε τὸ μέγα τῆς ἀπολυτρώσεως ἔργον, ὑπῆρξεν ἔκ τοτε ἀντικείμενον σεβασμοῦ καὶ λατρείας. Ἐκεῖ μετέβαινον πλεῖστοι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν χριστιανοί, ἵνα ἴδωσι τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου τοῦ θεανθρώπου καὶ ἀσπασθῶσι τὸν τίμιον αὐτοῦ τάφον. Ἡ χώρα αὕτη τῆς Ἱερουσαλὴμ μεγάλας ὑπέστη καταστροφὰς μετὰ τὸν μαρτυρικὸν τοῦ Κυρίου ἡμῶν θάνατον, ἤτοι ἠλώθη καὶ κατεσκάφη ὑπὸ Τίτου υἱοῦ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ (70) καὶ εἶτα ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων, (637) οἵτινες ὅμως δὲν ἐκώλυον τοὺς χριστιανοὺς τοῦ νὰ ἐπιτελῶσι τὰ ἱερὰ αὐτῶν καθήκοντα, καθ' ὅσον ἐκ τῆς μεγάλης συρροῆς οὐ μικρῶν ἀπήλαυον χρηματικῶν ὠφελειῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ΙΑ'. ἑκατονταετηρίδα ὑπερισχύσαντες ἐν τῇ Παλαιστίνῃ οἱ Σαρακηνοί, οἵτινες καὶ Σελδσοῦκκοι ἐκλήθησαν ἀπό τινος Ἐμίρου αὐτῶν καλουμένου Σελδσούκκου, κατέστησαν ἐχθροὶ ἀδιάλλακτοι πρὸς τοὺς χριστιανούς, βεβηλοῦντες τοὺς ἁγίους τόπους καὶ μυρία διαπράττοντες κακά. Ἔκ τοτε τὰ πράγματα τῆς Ἱερουσαλὴμ ἔλαβον ἀλλοίαν φάσιν. Τὰ παράπονα τῶν χριστιανῶν καὶ οἱ θρῆνοι αὐτῶν τοσούτῳ ὑπὸ τῶν ἀπίστων καταπιεζομένων, ἠκούσθησαν ἐν ὅλῃ τῇ Δύσει δικαίως συμμερισθείσῃ τὴν λύπην τῶν χριστιανῶν καὶ ἀποφασισάσῃ, ὅπως ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἀπίστων τὴν ἱερὰν ἐκείνην χώραν. Οἱ δύο ἐκ διαδοχῆς Πάπαι, Σύλβεστρος Β'. καὶ Γρηγόριος Ζ'. ἀπετάθησαν πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γαλλίας καὶ Γερμανίας προτρέποντες αὐτούς, ὅπως ἐκστρατεύσωσιν ὑπὲρ τῶν δεινοπαθούντων προσκυνητῶν, καὶ

οὕτω προέκυψεν ἡ μεγάλη ἐκείνη τῶν Σταυροφόρων (1) κίνησις, ἣν ὁ Μεσαίων ἐκάλεσε «Gesta Dei per Francos» (ἔργον τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν χειρῶν τῶν Φράγκων), διαρκέσασα δύο σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας (1096—1248) καὶ μετακυλίσασα ἀπὸ τῆς Δύσεως ἑπτὰ περίπου ἑκατομμύρια ἀνδρῶν, Ἰταλῶν, Γάλλων, Ἄγγλων καὶ Γερμανῶν, ἐξ ὧν οἱ πλεῖστοι ἀπωλέσθησαν. Ὁ Finley(2) καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ Γίββωνος (3) δοξάζουσιν, ὅτι αἱ Εὐρωπαϊκαὶ κυβερνήσεις καὶ οἱ Πάπαι ὑπέθαλψαν τὰς σταυροφορίας, ὅπως δι' αὐτῶν ἀπαλλαγῶσι τῶν ταραχοποιῶν, εἰς τὰς τότε κοινωνίας, στοιχείων, παρέχοντες εἰς αὐτὰ τὴν διέξοδον ἐκείνην. Ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην ἀποκρούομεν ὡς ἀπάδουσαν εἰς τὸ ἁγνὸν θρησκευτικὸν αἴσθημα τῶν τότε βασιλέων τῆς Δύσεως.

Ἀφοῦ τὸ πρῶτον ἄτακτον στῖφος ὑπὸ Πέτρον τὸν Ἐρημίτην (1095) μὴ ἀναμεῖναν, ἐκ τοῦ ἀκρατήτου ζήλου του, τὴν ἐξάρτησιν τοῦ κυρίου στρατοῦ κατεστράφη ἐλεεινῶς κατὰ τὴν δι' Οὐγγαρίας, Βουλγαρίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας λῃστρικὴν ὁδοιπορίαν του, ἤρξατο τὸ ἐπιὸν ἔτος ἡ πρώτη σταυροφορικὴ ἐκστρατεία ὑπὸ τὸν Δοῦκα τῆς Λοθεριγγίας, Γοδοφρίνον Βυλλιόνον, ὅστις ἐκυρίευσε τὴν Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τοὺς ἀπίστους καὶ ἐγένετο πρῶτος αὐτῆς βασιλεὺς τὴν 23 Ἰουλίου 1099. Τὴν εἰς Ἱεροσόλυμα ἄφιξιν τῶν σταυροφόρων καὶ τὸν ἀκάθεκτον ζῆλον αὐτῶν λαμπρῶς περιγράφει ὁ Michaud ἐν τῇ Histoire des Croisades(4) λέγων· «Jérusalem ! Jérusalem ! Le nom de Jérusalem vole de bouche en bouche, de rang en rang, et retentit dans les vallées où se trouvait encore l' arriére-garde des croisés. Les uns sautent à bas de leurs chevaux, et se mettent à genoux ; les autres baisent cette terre, foulée par le Sauveur, en poussant de longs soupirs ;

(1) Σταυροφόροι ἐκλήθησαν ἐκ τοῦ κοινοῦ σημείου τοῦ Σταυροῦ, ὅπερ ἐπὶ τῶν ὤμων ἔφερον.(2) «History of the Byzantine Empire from DCCXVI to MLVII,T. II p. 136.(3) Ἐν τῇ σημειώσει τῆς σελ. 353 τοῦ VII τόμου. (4) Ἐν κεφαλαίῳ «Arrivée des Croisés devant Jérusalem.» πρόλ. Chatèaubriand Itineraire de Paris à Jérusalem. μετάφρ. Ἐμμ. Δ. Ῥοΐδου Τόμ. III. σελ. 53—67 Ἀθῆναι 1860.

plusieurs jettent bas leurs armes et tendent les bras vers la ville de Jésus-Crist ; tous répetent ensemble ; Dieu le veut ! Dieu le veut ! et renouvellent le serment qu' ils ont fait tant de fois de delivrer Jérusalem». Ἀποθανόντος δὲ τοῦ εἰρημένου Γοδοφρίνου, ἐκινδύνευσε τὸ νέον βασίλειον, καὶ τούτου ἕνεκεν ἐγένετο δευτέρα σταυροφορία ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Κορράδου Γ'. καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Ζ'. (1147—1149), ἥτις ὅμως δὲν εἶχεν ἔμμονα ἀποτελέσματα. Ἀφοῦ δὲ ἡ Ἱερουσαλὴμ περιῆλθεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ γενναίου Σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου Σαλαδίνου (2 Ὀκτωβρ. 1187) ἐσχηματίσθη τρίτη μεγάλη σταυροφορία (1189—1193) ὑπὸ Φιλίππου Β'. βασιλέως τῆς Γαλλίας, Φρεδερίκου Α'. τοῦ Πυρογενείου (Barberousse) αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας καὶ Ῥιχάρδου τοῦ Λεοντοκάρδου βασιλέως τῆς Ἀγγλίας· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον καὶ αὕτη ὑπῆρξεν ἀτυχής, διότι διχογνωμησάντων τῶν σταυροφόρων καὶ ἐπανακαμψάντων, ἔλαβε καιρὸν ὁ Σαλαδῖνος νὰ καταλάβῃ ὁλόκληρον τὴν Παλαιστίνην. Μετὰ ταῦτα ἔλαβε χώραν τετάρτη σταυροφορία ὑπὸ Γάλλων καὶ Ἐνετῶν, οἵτινες προὐχώρησαν μόνον μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, (1204) ἐφόνευσαν τὸν τότε βασιλεύοντα Ἀλέξιον Ε'. Δοῦκαν, τὸν ἐπικαλούμενον Μούρτσουφλον, καὶ κατέστησαν αὐτοκράτορα τὸν κόμητα τῆς Φλανδρίας, Βαλδουῖνον· καὶ οὕτως ἤρξατο εἰς τὸ Βυζάντιον ἡ τῶν Λατίνων αὐτοκρατορία. Συγχρόνως δὲ ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ αὐτοκράτωρ, ὁ Θεόδωρος Α'. Λάσκαρις, ὅστις καταφυγὼν εἰς Νίκαιαν ἔστησεν ἐκεῖ τὸν θρόνον του.

Καθ' ἣν δ' ἐποχὴν οἱ Σταυροφόροι διήρπαζον τὰ πολύτιμα πράγματα τοῦ Βυζαντίου, (1204) ὁ Πέτρος Δὲ Καπουάνος, καρδινάλιος τοῦ τίτλου τοῦ Ἁγίου Μαρκέλλου καὶ πατριάρχης τῆς Ἀμάλφης, εὗρε καιρόν, ἵνα πλουτίσῃ δι' ἱερῶν κειμηλίων τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἐν Ἰταλίᾳ Ἀμάλφης. Ὅθεν μεταβὰς ἐκ Συρίας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τῷ τίτλῳ τοῦ ἀπεσταλμένου (Legato) παρὰ τοῦ Πάπα, Ἰννοκεντίου ΙΙΙ, ἔκλεψε τὸ λείψανον

τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου μετ' ἄλλων λειψάνων (1) καὶ μετέφερεν αὐτὸ λίαν μυστικῶς εἰς Γαέταν· ἐκεῖθεν δ' ἀπέστειλεν αὐτὸ εἰς τὸν θεῖον του, Ματθαῖον Καπουάνον, ἀρχιεπίσκοπον τῆς πόλεως Ἀμάλφης, χωρὶς ν' ἀποκαλύψῃ αὐτῷ οὐδὲν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀποστολῆς του. Ἅμα δὲ τῇ ἀφίξει τοῦ ἱεροῦ κιβωτίου εἰς Ἀμάλφην, ἀνεκαλύφθη πᾶν τὸ μυστήριον, καὶ τὴν 8ην Μαΐου 1208 τὸ λείψανον τοῦ Ἀποστ. Ἀνδρέου κλεισθὲν ἐντὸς ἀργυρᾶς θήκης, κατετέθη ἐν τῇ μητροπολιτικῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀμάλφης μετὰ μεγίστης πομπῆς καὶ εὐλαβείας. (2) Κατὰ δὲ τὸν Pouqueville τὸ λείψανον τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου μετενεχθὲν εἶτα εἰς Ῥώμην, ἐβεβηλώθη ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ κοντοσταύλου τῶν Βουρβώνων, ἐκ τοῦ σάκκου τῆς πόλεως ταύτης. (3) Ἐκ τοῦ λειψάνου ἔλειπεν ἡ κάρα, ἥτις ἄδηλον ὑπὸ τίνος Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος ἐπέμφθη δῶρον εἰς τὴν ἐν Πάτραις ἐκκλησίαν, τὴν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου τιμωμένην. Κατά τινας ὅμως τὴν κάραν δὲν παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Ἀρτέμιος ἐκ Πατρῶν κατὰ τὸ ἔτος 353 μ. Χ, ἀλλ' ἀφῆκεν εἰς τὴν τὸν πανάγιον τοῦ ἀποστόλου τάφον σκέπουσαν ἐκκλησίαν· τοῦτο παντάπασι δὲν εἶναι ἀληθές, ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ἱστορεῖται ὅτι ἀκέραιον τὸ λείψανον μετεκομίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Σημειωτέον δ' ὅτι οἱ ἑκάστοτε βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου προικοδοτοῦντες μονὰς ἢ ἄλλα ὑπ' αὐτῶν κτιζόμενα εὐαγῆ ἱδρύματα, ἔπεμπον κατ' ἔθιμον μετὰ χρυσοβούλλων καὶ τεμάχια ἁγίων λειψάνων. (4) Μετὰ πάροδον 250 ἐτῶν θὰ ἴδωμεν ἐν ἄλλῳ κεφα-

(1) Camera Istoria d' Amalfi p. 15. (2) Buchon. La Gréce Continentale et la Morée chap. 31. (3) Voyage dans la Gréce T. III p. 504. Guic. Sacco di Roma. (4) Ἐν τισι μοναῖς τοῦ Ἁγίου Ὄρους, λέγεται, ὅτι ὑπάρχουσι τεμάχιά τινα τοῦ λειψάνου τοῦ Ἀποστ. Ἀνδρέου· ἐν μὲν τῇ μονῇ τοῦ Ξέστου μέρος τοῦ μετώπου, ἐν δὲ τῇ τοῦ Κωσταμονίτου (Κώνσταντος) ἕτερον μέρος, (;) καὶ ἐν τῇ Λαύρᾳ ἡ δεξιὰ χεὶρ κάλλιστα διατηρουμένη. Πρὸς τούτοις δείκνυται εἰς τὴν ἐν Κεφαλληνίᾳ μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἡ Μηλαπιδιᾶς ποῦς τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου. Ἐν ἔτει δὲ 1847 καὶ κατὰ μῆνα Νοέμβριον ὁ διαπρεπὴς Ῥῶσσος Αὐλικὸς Ἀνδρέας Μωραβιὲφ ἐδωρήσατο τῷ ἐν Πάτραις ναῷ τοῦ Πρωτοκλήτου κλάσμα τι τοῦ μεγάλου δακτύλου χειρὸς τοῦ Ἀποστόλου, παραλαβὼν αὐτὸ παρὰ τοῦ ἐν Ἀθωνι μονάζοντος Καλλινίκου, πρώην Ἐπισκόπου Μοσχονησίων. Ἤδη τὸ κλάσμα τοῦτο παράκειται τῷ κενοταφείῳ πρὸς προσκύνησιν. Ὁδοῦ δὲ πάρεργον σημειούσθω ἐνταῦθα, ὅτι καθ' ἅπαντα τὸν

λαίῳ ὅτι ὁ Πάπας ἀπέκτησε καὶ τὴν τιμίαν τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου κάραν. (1)

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Βυζαντίου, κατὰ τὰς μεταξὺ τῶν Φράγκων σταυροφόρων συνθήκας, ἡ ἰδίως Ἑλλὰς ἐδόθη ἐξ ἡμισείας εἰς τὸν Βονιφάτιον μαρκήσιον τοῦ Μοντεφερράτου καὶ εἰς τοὺς Ἐνετούς· εἰς τούτους μὲν ἡ Πελοπόννησος (2) μὲ τὰς νήσους, εἰς ἐκεῖνον δὲ ὅλα τὰ πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἰσθμοῦ μὲ πρωτεύουσαν τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀλλ' ἡ κατοχὴ τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἦτον εὔκολος· ἐπειδὴ τινὲς τῶν μεταξὺ ἐπαρχιῶν κατείχοντο ὑπὸ φυλῶν ἀνεξαρτήτων· εἰς ἄλλας δὲ ἦρχον συγγενεῖς τῶν βασιλικῶν οἴκων τοῦ Βυζαντίου, δυνάμενοι νὰ τὰς ὑπερασπίσωσι τῇ βίᾳ τῶν ὅπλων. λ. χ. εἰς τὴν Πελοπόννησον ἡ Μεσσηνία ὑπέκειτο εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Μελισσηνῶν, ἐλκόντων τὸ γένος ἀπὸ τῆς ἀδελφῆς τοῦ πρώτου Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Ἡ Λακωνία εἶχε κύριον τὸν Λέοντα Χαμάρετον, ἡ δὲ Κορινθία καὶ Ἀργολὶς ἄλλον Λέοντα, τὸν Σγουρόν. Οἱ Ἐνετοὶ λοιπὸν κατέλαβον τὴν Κρήτην καὶ τῶν ἄλλων νήσων τινάς, ἀλλὰ μὴ ἔχοντες ἀρκούσας δυνάμεις ἀνέβαλον νὰ καταλάβωσι τὴν Πελοπόννησον, καὶ ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ ἡ βραδύτης των αὕτη ἀπέκλεισεν αὐτοὺς τῆς ἐπὶ τῆς χερσονήσου κυριαρχίας.

Πρῶτος ὁ Βονιφάτιος ὁρμήσας ἐκ Θεσσαλονίκης εἰσήλασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὸν κατ' αὐτοῦ ἀντεπεξελθόντα εἰς τε τὰς Θερμοπύλας καὶ τὸν Ἰσθμὸν Λέοντα τὸν Σγουρόν, ἠνάγκασε νὰ

χριστιανικὸν κόσμον εὑρηνται προσκυνούμεναι ἓξ κεφαλαὶ τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου καὶ δέκα ἕπτὰ αὐτοῦ χεῖρες. (Ὅρα Θ. Νικολαΐδου διατριβὴν περὶ ἁγίων λειψάνων ἐν δελτίῳ ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολ. ἑταιρ. τῆς Ἑλλάδος. Τεῦχος Δ'. σελ. 668). Τοσοῦτον δὲ οἱ τῆς Δύσεως ἰδίως καλόγηροι, ἕνεκεν εὐσχήμου ἀργυρολογίας, ἐθρασύνθησαν, ὥστε προσέφερον μεταξὺ ἄλλων, εἰς προσκύνησιν τοὺς στεναγμοὺς τοῦ Ἰωσὴφ τοῦ Τέκτονος, καὶ τὰ δάκρυα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὰ ὄγκη τῶν ποδῶν αὐτοῦ, καὶ λείψανα πτερύγων τῶν ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ!! (1) Φραντζῆς Βιβλ. Δ'. κ. 19. ἔκδ. Βόννης. (2) «Haec est secunda pars terrarum di Ducis et communis Venetiarum de secunda parte imperii Romani ... Caephalonia, Patre, Methone, cum omnibus suis scilicet pertinentiis de Brana, pertinentia de Catacha Gomo, cum villis, Chirae hermis filiae imperatoris, vel Kir Alexii κλπ. Dandoli Chronicum Lib. X. c. III p. 33. Daru Hist. de Venise Liv. IV. ch, XXXVII p. 245 n I.

ὑποχωρήσῃ καὶ κλεισθῇ εἰς τὸν ὀχυρὸν Ἀκροκόρινθον.(1) Ἀλλ' ἀποστασία τις ἐκραγεῖσα ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ ἠνάγκασε τὸν Βονιφάτιον ν' ἀνακάμψῃ εἰς τὸ βασίλειόν του ἐγκαταλείπων τὴν χερσόνησον.

Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον νέα στίφη ξένων δορυκτητόρων (Βουργουνδίων καὶ Γάλλων) ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Καμπανοῦ Γουλιέλμου Σαμπλίτου (Guillaume de Champlitte) ἀφίκοντο εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἀπεβιβάσθησαν τὴν 1ην Μαΐου 1205 εἰς τὴν Κάτω Ἀχαΐαν, κειμένην δέκα πέντε μίλια περίπου ἐκεῖθεν τῶν Πατρῶν.(2) Ἀφοῦ δὲ ἐξέβαλον τοὺς ἵππους των ἐκ τῶν πλοίων παρέμειναν αὐτόθι δύο ἡμέρας διὰ ν' ἀναπαυθῶσι· τὴν δὲ τρίτην ἡμέραν διηυθύνθησαν πρὸς τὴν παραλίαν τοῦ κόλπου τοῦ Λεπάντου (Κορινθιακοῦ), ἥτις ἦτον ἔτι γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀχαΐας. Τὰ δὲ δύο ὀνόματα Ἀχαΐα καὶ Μωρέας θὰ ἴδωμεν, ὅτι ἐχρησίμευσαν κατόπιν διὰ τὴν δήλωσιν ἀδιαφόρως τοῦ τίτλου τοῦ νέου πριγκηπάτου. Ἄλλοτε καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἔτι τῆς κατακτήσεως ταύτης, ἡ λέξις Ἀχαΐα ἐξελαμβάνετο ἐν τῇ εὐρείᾳ σημασίᾳ τοῦ σημαίνειν τὸ σύνολον ὅλων τῶν κτήσεων ἠπειρωτικῶν τε καὶ μή, ἐνῷ ἡ λέξις Μωρέας μόνον εἰς τὴν χερσόνησον ἀπεδίδετο. Τὸ ὄνομα Μωρέας κατ' ἀρχὰς ἀνῆκεν εἰς μόνην τὴν ἐπαρχίαν Ἤλιδος ἄνευ τῶν συνορευουσῶν ἐπαρχιῶν Ἀχαΐας, Ἀρκαδίας καὶ Μεσσηνίας. Τὸ βιβλίον τῆς Κουγκέστας (κατακτήσεως) παρέχει πλεῖστα παραδείγματα τῆς διακρίσεως ταύτης μεταξὺ Μωρέως καὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν τῆς χερσονήσου.

Οἱ Φράγκοι ἀφιχθέντες εἰς Πάτρας, εἰς τὴν πόλιν δηλονότι τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, ὡς καλεῖ ταύτην ἐν τῷ Itinerarium Hierosolymitanum ὁ Ἰσλανδὸς προσκυνητὴς τοῦ Ἁγίου Τάφου Saewulf (1102), περιεκύκλωσαν τὴν πόλιν καὶ τὸ φρούριον καὶ

(1) Ὁ κύριος τοῦ Ἀκροκορίνθου καὶ τοῦ Ἰθωμάτα, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐθεωρεῖτο ὡς δεσπόζων ἁπάσης τῆς Πελοποννήσου, ἕνεκα τοῦ ὀχυροῦ τῶν θέσεων τούτων. «Γελάσας οὖν ὁ Δημήτριος (Φάριος) εἰ μέν, ἔφη, (εἰς τὸν Φίλιππον Δ'. βασιλέα τῆς Μακεδονίας) μάντεως ἔχεις ψυχὴν ἀφῆσεις τὸν τόπον· εἰ δὲ βασιλέως ἀμφοτέρων τῶν κεράτων τὸν βοῦν καθέξεις, αἰνιττόμενος τὴν Πελοπόννησον, ὡς, εἰ προσλάβοι τὸν Ἰθωμάταν τῷ Ἀκροκορίνθῳ, παντάπασιν ἐσομένην ὑποχείριον καὶ ταπεινήν.» Πλούταρχ. ἐν βίῳ Ἀρατ. κεφ. Ν', (2) πρβλ. M. E. d' Eschavannes Hist. de Corinthe p. 32.

ἔστησαν τὰς πολιορκητικάς των μηχανὰς (trebuchés) καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν αὐτῆς· προσδὲ διέταξαν τοὺς καταπελταστάς των (arbaletiers) νὰ προχωρήσωσι καὶ οὕτως ἤρξατο ἡ μάχη. Τὸ στράτευμα ἦν πολυάριθμον καὶ ἡ προσβολὴ ὑπῆρξε σφοδροτάτη. ἐπομένως ἠδυνήθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν περίβολον τῆς πόλεως, ὃν καὶ ἐκυρίευσεν ἀμέσως. Τότε οἱ κάτοικοι ἐποίησαν συνθήκην καὶ παρέδωκαν αὐτοῖς τὸ φρούριον, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅμως ἵνα διατηρήσωσι τήν τε κατοικίαν καὶ περιουσίαν των. Ὅθεν οἱ Φράγκοι γενόμενοι κύριοι τῆς πόλεως Πατρῶν καὶ ὀχυρώσαντες αὐτὴν ἀπῆλθον αὖθις εἰς τὴν κάτω Ἀχαΐαν.

Τὸ χρονικὸν τῆς Κουγκέστας (κατακτήσεως) τοῦ Μωραΐως (1) ἀναφέρει (στιχ. 67—91) τὰ συμβεβηκότα ταῦτα ὡς ἑξῆς·

«Εἰς τὸν Μωρέαν ἔφθασαν 'ς τὴν πρώτην τοῦ Μαΐου
Ἐκεῖσε ἀπεσκάλωσαν, 'στὴν Ἀχαΐαν τὸ λέγουν
Ποῦ εἶν' ἐδῶθεν τῆς Πατροῦ κὰν δέκα πέντε μίλια,
Εὐθὺς καστέλλι ἔκτισαν ὅλον μὲ τὸ πλιθάρι
Λοιπὸν ἀφοῦ ἀπέζευσαν ἐκεῖ εἰς τὴν Ἀχαΐαν,
Ἐξήβαλαν τὰ ἄλογα ἀπ' ἔσω ἐκ τὰ καράβια,
Καὶ δύο ἡμέραις ἔμειναν νὰ τὰ ἔχουν ἀναπαύσει.
Ἐνταῦθα ἐκαβαλλίκευσαν, ἀπῆλθαν εἰς τὴν Πάτραν·
Τὸ κάστρον ἐτριγύρισαν, ὡσαύτως καὶ τὴν χώραν.
Τὰ τριμπουζέτα (2) ἐστήσασι γύρον καταπαντόθεν·
Τοὺς Τζαγγρατόρους (3) ἔβαλαν, τὸν πόλεμον ἀρχίσαν,
Καὶ ἀπὸ τοῦ πλήθους τοῦ λαοῦ καὶ θαρσευοῦ πολέμου,
Ἀπὸ τὸ πρῶτον ἐσέβησαν 'στὴν χώραν τὴν ἀπέξω.
Ἀφοῦ τὴν χώραν ἀπήρασι, ἐκεῖνοι γὰρ τοῦ κάστρου,
Καὶ εὐθέως ἐσυμβιβάσθησαν, τὸ κάστρον παραδῶκαν,
Μὲ τὰς συνθήκας καὶ ἀφορμὴν νὰ ἔχουσι τὰ 'δικά τους
Ὁ καθεεὶς τὸ 'σπῆτί του ὁμοίως τὸ ἐδικόν του.
Καὶ ἀφοῦ τὴν Πάτραν πήρασι ταῖς φύλαξαις ἐβάλαν,
Τὸ κάστρον ἐσωτάρχησαν, εἶθ' οὕτως καὶ τὴν χώραν,
Ἀπὸ λαὸν καὶ ἅρματα, ὡς πρέπει καὶ ἁρμόζει·
Καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἐστράφησαν ὀπίσω ἐκεῖ εἰς τὴν Ἀχαΐαν.»(4)

(1) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Buchon ἐν τῷ Β'. τόμῳ τῶν Recherches Historiques sur la principauté Francaise Paris 1845. πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Histoire des Conquêtes etc. Paris 1846. (2) Τρεμπουζέτα πολεμικαὶ μηχαναὶ ἐν χρήσει κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, πιθανῶς κατασκαπτικαί, καθόσον ἡ πυρίτις ἐφευρέθη ὕστερον ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Βερτόλδου Σφάρτζου τῷ 1378. (3) Τζαγγρατόροι. Κατὰ τὸν Δουγκάκιον ἐν Γλωσσικῷ Τζάγρα σημαίνει εἶδος τόξου, ἐξ οὗ καὶ ὁ στρατοπεδάρχης τῶν Τσαγγρατόρων κατὰ Κωδινόν. (περὶ ὀφφικίων κεφ. Γ'. σελ 12). Ἐν τισιν ἐπαρχίαις τῆς Ἑλλάδος Τζάγγρα σημαίνει τὸ σουβλίον τοῦ σανδαλοποιοῦ, ὅστις ἐξ ἐκείνου Τσαγκάρης ἐκλήθη. (4) Τὰ ἐξ ὀπτῶν πλίνθων ἐρείπια τοῦ Φραγκικοῦ φρουρίου σώζονται πλησίον τοῦ ποταμοῦ Πείρου. (Καμενίτσας).

Ὅτε δὲ ἡ κατάκτησις διωργανίζετο καὶ τακτικὴ διοίκησις ἤρχισε νὰ καθιστᾷ τὸν ζυγὸν ὑποφερτὸν εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, ὁ Καμπανὸς Γουλιέλμος Σαμπλίτης ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Γαλλίαν, ὅπως διαδεχθῇ τὸν ἀποβιώσαντα ἀδελφόν του. Ἐπομένως ἐγκατέλιπεν ἐπίτροπον τῆς κατακτηθείσης χώρας τὸν νέον φίλον του Γοδοφρῖνον Βιλλεχαρδουΐνον, (Geoffroi de Ville—Hardouin) (1) ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἂν ἐντὸς ἑνὸς ἔτους καὶ μιᾶς ἡμέρας δὲν ἐπιστρέψῃ ἐκ Γαλλίας νὰ μείνῃ ὁ Γοδοφρῖνος κύριος τῆς χώρας. Ὠνόμασεν ὅμως μετὰ ταῦτα πρίγκηπα τοῦ Μωρέως τὸν ἐξάδελφόν του Ῥοβέρτον· ἀλλ' ὁ Βιλλεχαρδουΐνος μαθὼν τὴν ἐκ Καμπανίας ἄφιξιν εἰς Πελοπόννησον τοῦ Ῥοβέρτου, ἀπεσύρθη ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν, ὅπως βραδύνῃ τὴν ἐν τῇ νομίμῳ προθεσμίᾳ ἐπίσκεψίν του. Ἐπὶ τέλους ἐπορεύθη εἰς συνάντησιν τοῦ Ῥοβέρτου καὶ συγκαλέσας συνέλευσιν ἀνέγνωσε τὸ πρακτικόν, δι' οὗ ὁ Ῥοβέρτος ἐκηρύχθη ἔκπτωτος, ὡς ὑπερήμερος, τῆς ἀρχῆς. Οὕτως ὁ Γοδοφρῖνος Βιλλεχαρδουΐνος τέως ἐπίτροπος τοῦ Μωρέως (1209—1210) ἐγένετο τούτου ἡγεμὼν (1210—1218) καὶ ἀνεδείχθη οὐ μόνον ἐπιτήδειος πολεμιστής, ἀλλὰ καὶ πολιτικὸς ἀξιόλογος.(2)

Οἱ Φράγκοι συμφιλιωθέντες μετὰ τῶν κατοίκων τῶν Πατρῶν ἔμαθον παρ' αὐτῶν, ὅτι ἡ ὡραιοτέρα χώρα τοῦ Μωρέως ἦτον ἡ Ἀνδραβίδα, ἣν καὶ ἐξελέξαντο ὡς πρωτεύουσαν τοῦ νέου πριγκηπάτου.

«Ἡ χώρα ἡ λαμπρότερη εἰς τὸν κάμπον τοῦ Μωρέως
Ὡς χώρα γὰρ ἀπολυτὴ κεῖτεται εἰς τὸν κάμπον,
Οὔτε πύργος, οὔτε τειχιὰ εἶναι ποσῶς εἰς αὐτὴν. (Χρον. Μωρέως).

Ἀφοῦ δὲ ἐθριάμβευσαν κατὰ τῆς πρώτης ἀντιστάσεως τῶν

(1) Ἡ τοῦ ὁμωνύμου θείου τοῦ Geoffroi de Ville-Hardouin ἀφήγησις, ἀνθίσταται πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μωρέως ἀναφερόμενα· διότι κατ' ἐκεῖνον ὁ Guillaume de Champ-Litte συνώδευε τὸν Boniface, marquis de Mont-ferrat, ὁ δὲ ἀνεψιός του Geoffroi de Ville-Hardouin ἐπορεύθη ἐκ Μεθώνης πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐν Κορίνθῳ διατρίβοντος Σαμπλίτου καὶ μετ' αὐτοῦ ἐκ Κορίνθου ἀφίκετο εἰς τὰς Πάτρας. Ἡμεῖς ὅμως προὐτιμήσαμεν τὴν τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως περὶ τῆς ἁλώσεως τῶν Πατρῶν ἀφήγησιν. (2) «Ὅμως ὁ μισὲρ Τσεντερρὲς ἦτο καλὸς ἄνθρωπος, καὶ τὸν ἠγαποῦσαν ὅλοι καὶ Ῥωμαῖοι καὶ Φράγγοι διὰ ταῖς χάριτες ὁποῦ εἶχε.» Χρονικὸν Δωροθέου «Περὶ τοῦ πότε ἐπῆραν οἱ Φράγγοι τὸν Μωρέαν.»

Ἑλλήνων, ἀθυμησάντων ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ διαμελισμοῦ ὁλοκλήρου τοῦ κράτους, ἀπεφάσισαν νὰ διανείμωσι μεταξύ των τὰς αὐτοκρατορικὰς τῆς Πελοποννήσου γαίας· καὶ οὕτως ἡ Πελοπόννησος διηρέθη εἰς πολλὰ καὶ μεγάλα τμήματα, Βαρωνείας καλούμενα, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον ἐπετράπη κληρονομικῷ δικαιώματι εἰς ἕνα τῶν κυριωτέρων συναγωνιστῶν τοῦ Σαμπλίτου καὶ τοῦ Βιλλεχαρδουΐνου, ὅλων Γάλλων ὄντων τὸ γένος. Ὅθεν δώδεκα ὑψηλαὶ βαρωνεῖαι ἱδρύθησαν ἀπὸ τῆς ἀρκτικῆς παραλίας τῆς Ἀχαΐας μέχρι τῶν μεσημβρινωτέρων ἀκρωτηρίων τῆς Μεσσηνίας καὶ Λακωνίας. Οἱ κάτοχοι τῶν ὑψηλῶν τούτων βαρωνειῶν χαρακτηρισθέντες ἐν τῷ ἀρχαίῳ Φεουδαλικῷ συστήματι (Les bons droits et assises de Jerusalem) διὰ τοῦ τίτλου bers de terre ἀπήλαυον ἐξαιρετικῶν ὅλως δικαιωμάτων καὶ ἦσαν ἴσοι μεταξύ των. Ὑπεχρεοῦντο δὲ εἰς ἀδιάλειπτον ὑπηρεσίαν τέσσαρας μὲν μῆνας κατ' ἔτος ἐν στρατοπέδοις, τέσσαρας δὲ μῆνας ἐν φρουραῖς, ὅπου ἤθελον διορισθῇ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, τοὺς δὲ λοιποὺς τέσσαρας μῆνας ἠδύναντο νὰ μεταχειρίζωνται πρὸς ἐπιμέλειαν τῶν ἰδίων ὑποθέσεων, ἀλλ' ὤφειλον νὰ μὴν ἀναχωρῶσιν ἐκ τῆς χερσονήσου. Οἱ βαρῶνοι, ὅσοι κατεῖχον πόλιν π. χ. τὰς Πάτρας, ἢ ὑπὲρ τὰ τέσσαρα ἱπποτικὰ φέουδα, ὤφειλον νὰ παρέχωσι δύο σημαιοφόρους καὶ προσέτι δι' ἕκαστον φέουδον ἕνα ἱππότην καὶ δύο ἱππεῖς· οἱ δὲ ἔχοντες ἓν μόνον φέουδον ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς προσωπικὴν ὑπηρεσίαν, εἰς ἣν ἄλλως ἦσαν καθυποβεβλημένοι καὶ αὐτοὶ οἱ βαρῶνοι. (1) Ὁ κλῆρος καὶ τὰ ἱεροπολεμικὰ τάγματα ἀπηλάσσοντο τῆς ἐν ταῖς φρουραῖς ὑπηρεσίας, ὤφειλον ὅμως ἐν πολέμῳ νὰ ὑπηρετῶσιν, ὅπως καὶ οἱ βαρῶνοι, καὶ νὰ παρακάθηνται εἴς τε τὸ συμβούλιον τοῦ ἡγεμόνος καὶ εἰς τὰ δικαστήρια, ἀπεῖχον δὲ μόνον ὁσάκις προέκειτο νὰ τιμωρηθῇ φόνος. (2)

Ἐν γένει ἐν αὐτῇ τῇ ἐποχῇ τὴν Ἑλλάδα διὰ μιᾶς ἐπλημμύ-

(1) Κ. Παπαρρηγ. Ἱστ. Ἑλλ. Ἔθν. Τ. Ε. σ. 28. (2) Ecclesia abhorret sanguinem. Ecclesia gladium non habet nisi spiritualem qui non occidit, sed vivificat.

ρήσαν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς Δύσεως οἱ θεσμοὶ καὶ τὰ ἤθιμα. Ὁ φράγκος βαρῶνος ᾠκοδόμησε τὸν κροσσωτὸν πύργον του, καὶ ὕψωσε τὴν σημαίαν του ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος· τὸ φεουδικὸν σύστημα,τὸ διὰ τῆς ἀμοιβαίας πίστεως κανονίζον τὰς μεταξὺ κυρίου καὶ ὑπηρέτου σχέσεις, ἀποκατέστη πλῆρες· αἱ Δρυάδες καὶ οἱ Φαῦνοι ἤκουσαν ἐκπεπληγμένοι ἀπὸ τὰ βάθη τῶν δασῶν των νέους ἀγνώστους ἤχους, τοὺς ἤχους τῶν ἱπποτικῶν ἀγώνων, τὴν κλαγγὴν τῆς σάλπιγγος, τὴν σύγκρουσιν τῶν τεθωρακισμένων ἵππων, τὰς λόγχας συντριβομένας ἐπὶ τῶν ἀσπίδων τῶν ἱπποτῶν καὶ τὰς ἀνευφημίας τὰς ἀποδιδούσας εἰς τοῦ νικητοῦ τὴν ἐρωμένην, τῆς ὡραιότητος τὸν στέφανον. Πόσον διάφορος ἤθελεν ἀποβῆ τῆς Ἑλλάδος ἡ τύχη, ἂν αἱ ἱπποτικαὶ ἀρεταὶ ἐνεβολιάζοντο τότε μονίμως εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Ἀλλ' ἡ θεία πρόνοια ἄλλως ηὐδόκησεν· ἡ Ἑλλάς, ἡ πατρὶς αὕτη τοῦ λόγου, διὰ μόνου τοῦ λόγου ἔπρεπε, καί τοι βραδέως, ν' ἀποδεχθῇ πᾶν τὸ ὀρθὸν καὶ ὠφέλιμον ἐκ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ὄχι διὰ τῆς βίας καὶ τῆς κατακτήσεως, διὰ τοῦ καλάμου τοῦ Κοραῆ καὶ ὄχι διὰ τῆς λόγχης τοῦ ἱππότου τοῦ Μεσαιῶνος. Διὰ τοῦτο ἡ ἱπποτικὴ αὕτη ἐποχή, ὡς ἐν τοῖς ἑπομένοις θὰ ἴδωμεν,παρῆλθε χωρὶς ν'ἀφήσῃ ἴχνος οὐδὲν καὶ χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὸν Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Τὰ δὲ ἄγρια χόρτα καλύπτουσι τοῦ φράγκου ἱππότου τὸν τάφον, τοὺς ἔρωτας αὐτοῦ καὶ τὰ ἀνδραγαθήματα, καὶ τέλος τὸν τόπον ὅπου τὸ φεουδικὸν φρούριον ὕψωνε πρὸς τὸν οὐρανὸν τὰς ἐπάλξεις του.

Ἤδη ἐξετάσωμεν πῶς διενεμήθησαν τὰ δώδεκα μεγάλα τμήματα, συνηνωμένα ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «Πριγκηπάτον Ἀχαΐας» (Principauté d' Achaïe), οἱ δώδεκα βαρῶνοι ἢ bers de terre, ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Γουλιέλμου Σαμπλίτου. — Καὶ δὴ ὁ μὲν Messire Guillaume Alaman τὰς Πάτρας μετὰ τῶν περιχώρων αὐτῶν, οἱ δὲ λοιποὶ Messires τὰ ἑξῆς· ὁ Audebert dela Tremouille τὴν Χαλανδρίτσαν μετὰ τεσσάρων ἱπποτικῶν φεούδων, ὁ Hugues de Charpigny τὴν Βοστίτσαν μετὰ ὀκτὼ

ἱπποτικῶν φεούδων, ὁ Othes de Tournay τὰ Καλάβρυτα μετὰ δώδεκα ἱπποτικῶν φεούδων, ὁ Gauthier de Rosières τὴν Ἄκοβαν μετ' εἴκοσι τεσσάρων ἱπποτικῶν φεούδων, ὁ Geoffroi de Bruyères τὴν Καρύταιναν μετ' εἴκοσι δύο ἱπποτικῶν φεούδων, ὁ Mathieu de Mons τὴν Βελιγοστὴν μετὰ τεσσάρων ἱπποτικῶν φεούδων, ὁ Guillaume . . . . . τὸ Νίκλιον μετὰ ἓξ ἱπποτικῶν φεούδων, ὁ Guy de Nivelet τὸ Ἱεράκιον μετὰ ἓξ ἱπποτικῶν φεούδων, ὁ N . . . . . Lucas τὰ Γριτσαινὰ μετὰ τεσσάρων ἱπποτικῶν φεούδων, ὁ Jean de Neuilly τὸν Πασσαβᾶν μετὰ τεσσάρων ἱπποτικῶν φεούδων, καὶ ὁ Geoffroi de Ville Hardouin τὴν Καλαμάταν μετὰ δώδεκα ἱπποτικῶν φεούδων (1).

Κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Φράγκων εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὑπῆρχον δώδεκα ἰσχυρὰ φρούρια, καθὰ τὸ χρονικὸν τοῦ Μωρέως ἀναφέρει·

«Ἐτότε γὰρ ὁποῦ λαλῶ εἰς τὸν καιρὸν ἐκεῖνον
Ὁ τόπος ὅλος τοῦ Μωρεώς, ὅσον καὶ περιέχει,
Οὐδὲν εἶχε καταπαντοῦ μόνον δώδεκα κάστρη».

ἤτοι, τὸ τῶν Πατρῶν, Ποντικοῦ, Ἀρκαδίας, Μεθώνης, ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ μέρους, Κορώνης καὶ Καλαμάτας ἐπὶ τοῦ Μεσσηνιακοῦ κόλπου, Λακεδαιμονίας, Νικλίου καὶ Ἄργους ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ, Κορίνθου, Ναυπλίου καὶ Μονεμβασίας ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους. Οἱ ὑψηλοὶ βαρῶνοι Πατρῶν, Νικλίου καὶ Καλαμῶν, ἀμέσως ἐπιδιώρθωσαν καὶ ὠχύρωσαν τὰς ἀκροπόλεις αὐτῶν προσκολλήσαντες ἐπὶ τῶν πυλῶν τὰ ἑαυτῶν οἰκόσημα. Οἱ δὲ λοιποὶ βαρῶνοι ἠναγκάσθησαν διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν χωρῶν των ν' ἀνεγείρωσι φρούρια, ἐν οἷς ἐκλείσθησαν μετὰ τῶν Γάλλων στρατιωτῶν. Οὕτως ἀνιδρύθησαν τὰ φρούρια, Βοστίτσης, Χαλανδρίτσης, Καλαβρύτων κλπ, ὧν τὰ εὐρέα ἐρείπια καθορῶνται ἔτι, καλύπτοντα ἐν γένει τὴν κορυφὴν ὑψηλῶν λόφων. (2)

(1) Τὰ δώδεκα ταῦτα ἱπποτικὰ φέουδα διενεμήθησαν ἐξίσου εἰς τοὺς ἱππότας τοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου,τοὺς Τεμπλαρίους καὶ τοὺς τοῦ Τευτονικοῦ Τάγματος. M. E. d'Eschavannes. Histoire de Corinthe p. 38. Περὶ μὲν τῆς Καλαμάτας ὅρα χρονικὸν Μωρέως, στ. 533, περὶ δὲ τῶν λοιπῶν βαρωνειῶν αὐτ. σ. 585 καὶ ἑξῆς. (2)Περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τῶν Φράγκων κτισθέντων φρουρίων ὅρα Buchon Recherches Hist. T. I p. 41 et suiv. περὶ δὲ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν La Grèce Continentale et la Morée καὶ Atlas des Nouvelles Recherches.

Οὐδὲν ἧττον μετὰ ταῦτα καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς εὐρυτάτης βαρωνείας τῶν Πατρῶν, οἱ Γάλλοι ἱππόται ἤγειραν μικρά τινα φρούρια,(contre—garde) ὧν τὰ ἐρείπια καὶ σήμερον σώζονται καὶ περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν πραγματευθῆ παρακατιόντες.

Ἡ ὑψηλὴ τῶν Πατρῶν βαρωνεία, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ἐδόθη ἐν τῇ διανομῇ εἰς τὸν Γουλιέλμον Ἀλαμάνον (Guillaume Allaman) τῷ 1209, ὅστις ἤδρευεν ἐν αὐτῇ μετὰ πολυαρίθμων ἄλλων ἱπποτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἐδόθησαν ἴδια ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ φέουδα, διότι ἡ πόλις ἦτον ἀρκετὰ μεγάλη ὥστε νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ τε βαρώνου καὶ τῶν ἱπποτῶν αὐτοῦ.

Τὸ χρονικὸν τοῦ Μωρέως (στ. 598—602) περὶ τοῦ Ἀλαμάνου ἀναφέρει οὕτω·

«Ἀπαύτου πάλαι ἔγραφε τρίτος μπαροῦς (1) ἐκεῖνος
Μισὺρ Γυλιάμον τὸν ἔλεγαν, Ἀλαμάνος εἶχε τὸ ἐπίκλην,
Ἡ Πάτρα γὰρ τοῦ ἔγραφε νὰ ἔχῃ καὶ αὐθεντεύῃ,
Μ' ὅλην της τὴν διακράτησιν τοῦ ἐδόθη νὰ τὴν ἔχῃ.»

Ἡ οἰκογένεια αὕτη τῶν Ἀλαμάνων ἦτο μία τῶν ἐνδοξοτέρων τῆς Προβιγκίας καὶ ἀναφέρεται ἐν ταῖς τῶν εὐγενῶν τάξεσιν, ἐν Καταλωνίᾳ, Προβιγκίᾳ, Νεαπόλει καὶ Κύπρῳ. Ὁ Δουγκάκιος ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ περὶ τῶν βασιλείων καὶ τῶν πριγκηπάτων τῆς Ἱερουσαλήμ, Κύπρου καὶ Ἀρμενίας, ἀναφέρει τὴν γενεαλογίαν ἐκείνων ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης, οἵτινες ἀποκατεστάθησαν ἐν Νεαπόλει, Ἱερουσαλήμ, Κερκύρᾳ καὶ Κύπρῳ πρὸ τοῦ 1180. Ἔτι ἀναφέρει Ἀλαμάνον τινά, ἀποκατασταθέντα ἐν Κερκύρᾳ κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΓ'. αἰῶνος, ἀλλ' οὐδεμίαν ποιεῖται μνείαν περὶ τοῦ κλάδου τοῦ Μωρέως. Ὁ Ἀλαμάνος τῶν Πατρῶν οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μωρέως ἀναφέρεται, ἀλλὰ καὶ εἴς τινας τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου Γ'. ἐπιστολάς, μεταξὺ τῶν εὐγενῶν τῆς ἐποχῆς του.

Ἐκτὸς τῶν προμνησθέντων φεούδων ἐπειδὴ τὰ Ἑλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδημεύθησαν, ὁ καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἐκλαϊκισθεὶς κλῆρος ἐπροικίσθη ὡσαύτως δι' ἱπποτικῶν φεούδων,

(1) μπαροὺς ber de (terre)

καὶ ὁ μὲν Λατῖνος Ἀρχιεπίσκοπος τῶν Πατρῶν ἔλαβεν ὀκτὼ ἱπποτικὰ φέουδα, οἱ δὲ ἐπίσκοποι αὐτοῦ Ἀνδραβίδης (Ὠλένης), Μεθώνης, Κορώνης, Βελιγοστῆς, Νικλίου (Ἀμυκλῶν) καὶ Λακεδαίμονος ἀνὰ τέσσαρα. Ἰσάριθμα φέουδα ἐπετράπησαν καὶ εἰς τὰ διάφορα ἱεροπολεμικὰ τάγματα τῆς Δύσεως.

«Τοῦ μητροπολίτου τῆς Πατροῦ μετὰ τοὺς κανονίκους
Φίε ὀκτὼ καβαλλαριῶν τοῦ ἔδωκαν νὰ ἔχῃ». (Χρ. Μωρ.)

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τῶν Πατρῶν προΐστατο τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Λατινικῆς ἐκκλησίας κατοικῶν ἐν τῇ ἄνω πόλει Πατρῶν, οὐ μακρὰν τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Θεοδώρων κειμένης εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ φρουρίου «edificato castro circo ipsam», καὶ ἐπισήμου διὰ τὰς αὐτόθι λαβούσας χώραν χειροτονίας, ὡς καὶ διὰ τὸ ὁμώνυμον κοιμητήριον τῶν ἐν Πάτραις θανόντων Μητροπολιτῶν καὶ Ἐπισκόπων (1). Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου διωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Σαμπλίτου Γάλλοι κληρικοί, οἵτινες ἐν τῷ ἅμα ἐψήφισαν ὁμοθυμαδὸν ὡς ἀρχιερέα τὸν ὁμογενῆ αὐτῶν, Ἀνσέλμον. Ὁ Πάπας, ὅστις ἠξίου, ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας ἵδρυσις τοῦ συλλόγου ἐκείνου τῶν ἱερέων ἦτον ἀντικανονική, ἀπεποιήθη τὸ κατ' ἀρχὰς ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν γενομένην ἐκλογήν· ἐπὶ τέλους ὅμως ἐπεκύρωσεν αὐτήν (2). Ἀλλὰ τοῦτο δὲν προέλαβε πολλὴν πραγμάτων ἀνωμαλίαν. Πλεῖστοι ἱερωμένοι τὸ ὄνομα μόνον τοῦτο φέροντες, τὰ δὲ καθήκοντα αὐτῶν μὴ ἐπιτελοῦντες, εἰσέπραττον ἐν τούτοις τὰ ἐκκλησιαστικὰ

(1) Τὸ κοιμητήριον τῶν Λατίνων ἐν ᾧ, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης μέχρι τῆς νεωτέρας Τουρκικῆς, ἐθάπτοντο πάντες οἱ λαϊκοὶ καθολικοί, ἔκειτο οὐ μακρὰν τοῦ ναοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου καὶ ἦτο περιτετειχισμένον. Ἀνῆκε δὲ τὸ γήπεδον τοῦτο ἀπὸ τῶν πρώτων τουρκικῶν χρόνων εἰς τὴν Γαλλίαν, ἥτις ἐμερίμνησε καὶ περὶ τῆς τελευταίας κατοικίας τῶν καθολικῶν, θεῖσα, ἐν ταῖς μετὰ τῆς Τουρκίας ἐμπορικαῖς αὐτῆς συνθήκαις, τὸν ὅρον τοῦ ἀπαραβιάστου τῶν Λατινικῶν νεκροταφείων, ὧν τὰ περιτειχίσματα οἱ φανατικοὶ τοῦ Μωάμεθ ὀπαδοί, ἐκ μίσους κατὰ τῶν φράγκων κινούμενοι, πολλάκις ὑπερεπήδησαν. (2) Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Ἀνσέλμος τοσοῦτον ἦν ἐνδεής, ὥστε δὲν ἠδύνατο ν' ἀποτίσῃ τὰ χρέη του. Ὁ δὲ Ἰννοκέντιος Γ'. ἐξέδοτο ἐγκύκλιον τὴν 28 Ἀπριλ. 1207 πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους, Ἀββάδας, Ἡγουμένους καὶ πάντας τοὺς ἀνὰ τὴν Ἀχαΐαν ἀποκατεστημένους κληρικοὺς συνιστῶν αὐτοῖς, ἵνα διὰ συνδρομῶν χαριστικῶν σπεύσωσι νὰ τὸν βοηθήσωσι· καὶ οὕτως ἐκεῖνος ἀπαλλαγεὶς τῶν ὀφειλῶν του, εὐκολώτερον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιμελῆται τῶν συμφερόντων αὐτῶν. Lettr. d' Innoc. III παρὰ Baluze T.II p.23 n. 2.

εἰσοδήματα.(1) Οἱ καθυποβληθέντες εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν Ἕλληνες ἐπίσκοποι ἐγκατέλιπον οἱ πλεῖστοι τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν,διὰ τὸν φόβον τῆς ξενικῆς κατακτήσεως, καὶ προσκαλούμενοι νὰ ἐπιστρέψωσι δὲν ὑπήκουον.(2) Ὁ Πάπας ἔδιδε συνετὰς εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν συμβουλὰς συνιστῶν μετριοπάθειαν μὲν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, αὐστηρότητα δὲ κατὰ τῶν τυχοδιωκτῶν.(3) Ἀλλ' αἱ δυσχέρειαι ἦσαν ἀδιάκοποι· οἱ ἐπίσκοποι ἤριζον πρὸς ἀλλήλους, ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν, ὁ κατώτερος κλῆρος ἀντέπραττεν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς, οἱ δὲ Ναῖται, οἱ λαβόντες πλουσίας κτηματικὰς δωρεὰς παρά τε τοῦ Σαμπλίτου καὶ τοῦ Βιλλεχαρδουίνου, δὲν ἔπαυον πολεμίως πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον διακείμενοι.(4) Πλὴν τούτων οἱ ἐν Πάτραις ἱδρυμένοι βαρῶνοι πρσέβησαν ἔτι περαιτέρω. Ὁ Ἀνσέλμος εἶχε προτείνει ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ ὀχυρώσῃ τὴν πόλιν, ἵν' ἀσφαλίσῃ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἀπὸ τὰς προσβολὰς προπάντων τῶν πειρατῶν· «Cum igitur ecclesia Patracensis, in maris littore constituta, incursibus pateat piratum» (5) ἀλλ' ὁ βαρῶνος τῶν Πατρῶν Ἀλαμάνος ἐνόμισε συμφερώτερον ν' ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν ὀχύρωσιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ μετέβαλε τήν τε κα-

(1) «Οὐδείς, ἔγραφεν ὁ Ἰννοκέντιος πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν, ἐκ τῶν κληρικῶν τῆς ἐπαρχίας του νὰ δύνηται τὰς ἐκκλησιαστικὰς προσόδους νὰ καρπῶται ἐὰν δὲν διατρίβῃ ἐν αὐτῇ. (2) Ὁ Ἀδὰμ Ζαρνικάβιος ἐν τῇ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος συγγραφῇ του (Τ. Β. σελ. 530) μέμνηται τῶν ὅσων δεινῶν αἱ τῆς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου πόλεις ὑπέστησαν ἐπὶ τῆς Παποκρατίας. (3) «Μετὰ ὅσης δυνατῆς περισκέψεως νὰ προσκαλέσῃς αὐτοὺς δὶς καὶ τρὶς ὅπως ἐκδηλώσωσι τὴν ἕνωσιν καὶ ὑποταγὴν αὐτῶν εἰς τὸν ἡμέτερον θρόνον. Ἐὰν δὲ καὶ δὲν ὑπακούσωσι νὰ καταλάβῃς τὰς ἐκκλησίας, τὰ κτήματα, τὰ δέκατα καὶ πάντα τὰ προσήκοντα αὐτοῖς, καὶ ἀφοῦ τοὺς ἀφορίσῃς νὰ προβῇς εἰς τὴν ἀντικατάστασιν αὐτῶν.» Ὁ αὐτὸς Πάπας γράφει· «Ἀπῄτησας ἔτι νὰ πληροφορηθῇς πότερον τοὺς κληρικοὺς ἐκείνους, οἵτινες εἰς τὰ τῆς Ἀχαΐας μέρη ἔρχονται ἄνευ συστατικῶν ἐπιστολῶν,ἐὰν ὀφείλῃς νὰ ἐπιτρέπῃς εἰς αὐτοὺς νὰ ἱερουργῶσιν ἢ ὄχι ; Ἐὰν μή τις νομίμως εἰς σὲ ἤθελεν συστηθῇ, εἴτε δι' ἐπιστολῶν, εἴτε διὰ μαρτύρων κατὰ τὴν κανονικὴν διάταξιν, καὶ κατὰ συνέπειαν σοὶ εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστος, ὀφείλεις νὰ μὴ ἐπιτρέπῃς αὐτῷ νὰ ἱερουργῇ. Ἀλλ' ἐὰν τυχὸν τινὲς θελήσωσι νὰ ἱερουργήσωσι, τότε δύνασαι νὰ τοὺς ἐμποδίσῃς.» Τρόμος κατέλαβε τοὺς Ἕλληνας ἱερεῖς ἐπὶ τῷ ἀκούσματι,ὅτι ἔπρεπε νὰ διαζευχθῶσι τὰς πεφιλημένας παπαδίας των.«Ἐνι Κουρσάρος θὰ γενῶ, τὴν παπαδίαν δὲν ἀφήνω» ἀνέκραξεν ἱερεύς τις ἐν Πάτραις. (4) Κ. Παπαρρηγ. Ἱστορ. Ἑλ. Ἔθν. Τομ. Ε'. σελ. 32. (5) Ἐπιστολὴ Ἰννοκεντίου ΙΙΙ πρὸς Γοδοφρῖνον Α'.παρὰ Baluze T.II c. XIII p.448.

τοικίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου εἰς φρούριον. Ὁ Δουγκάκιος ἀποδίδει τὴν κατεδάφισιν τῆς μητροπολιτικῆς τῶν Πατρέων ἐκκλησίας εἰς τὸν ἔπειτα Γοδοφρῖνον Β'. Βιλλεχαρδουίνον, θελήσαντα ν' αὐξήσῃ καὶ ἀνακαινίσῃ τὸ κατηρειπωμένον Βυζαντινὸν φρούριον. «fit raser I' Eglise Archiepiscopale de Patras, pour bâtir au mème lieu un fort et un château, et fit plusieurs autres induës actions, qui donnérent occasion aux Prelats, de la Morée d'en faire des plaintes au pape Innocent.» (1)

Ἄλλοι δὲ ἱππόται κατέλαβον ἄλλας ἐκκλησίας, ἐν αἷς καὶ τὴν προρρηθεῖσαν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων· ἄλλοι ἐφυλάκισαν μάλιστα τὸν Ἀνσέλμον,καὶ ἀφοῦ πολυειδῶς ἐκακοποίησαν τὸν ἐπίτροπόν του ἐπὶ τέλους ἀπέκοψαν καὶ τὴν ῥῖνα αὐτοῦ. «Conquestionem venerabilis fratris nostri Patracensis archiepiscopi recepimus, continentem quod C., miles, et quidam socii sui Patracensis dioecesis, in domum suam nequiter irruentes, manus in ipsum temerarias injecerunt, ac ballivum suum, quem inter brachia contra eorum sevitiam tuebatur per violentiam capientes, pro eo quod jura ecclesiae fideliter defensabat, nasum ei crudeliter amputarunt. Per ipsius quoque milites servientes idem archiepiscopus captus fuit, et per quinque dies in carcerè diro retentus, multis alias eidem ab eodem milite ac suis complicibus damnis et injuriis irrogatis. Quocirca etc.» (2) Προστούτοις ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος γράφων πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν διέτασσεν, ἵνα οἱ ἱππόται ἀποδώσωσιν αὐτῷ τὴν ἐπίσημον ἐκκλησίαν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων. «Exposuit nobis venerabilis frater noster Ar-

(1) Ducange. Hist. de Constantinople sous les emp. francais. L. II p. 53. Τὴν ἐν τῇ ἀκροπόλει μητροπολ. ἐκκλησίαν ἔκτισεν ὁ Ἐπίσκοπος Πατρῶν Στρατοκλῆς καὶ ἀφιέρωσε τῇ Αἰωνίᾳ Σοφίᾳ· οἱ δὲ Βυζαντινοὶ ἐνώσαντες αὐτὴν μὲ τὸν ἐγγὺς κείμενον ἐθνικὸν ναὸν τῆς Παναχαΐδος Ἀθηνᾶς τρισυποστάτως ἐκάλεσαν,Ἁγίαν Σοφιαν-Ἁγ. Ἀνδρέαν καὶ [ἄγνωστον]. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, μητρόπολις ὡρίσθη ὁ παράλιος ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου. (2) Ἐπιστολ. Ἰννοκεντίου ΙΙΙ παρὰ Baluze T. II p. 487.

chiepiscopus Patracensis quod cum, à prima institutione Patracensis ecclesia beati Theodori Archiepiscopalis consueverit sedes esse, in qua novi pontifices primo inthronisari solebant, ac certam ibi mansionem nec non etiam sepulturam habere, edificato castro circa ipsam non solum ossa tumulatorum ibi pontificum sunt effosa, verum etiam sedes eadem ipsi archiepiscopi est ablata ; unde nobis humiliter supplicavit ut detentores predicte sedis ad ejus restitutionem compelli et ecclesie ipsi competens spatium in circuitu dimitti libere mandaremus. Volentes igitur, etc.» (1)

Ἀποθανόντος τοῦ Γοδοφρέδου Βιλλεχαρδουΐνου, ἀνηγορεύθη ἡγεμὼν τῆς Ἀχαΐας ὁ πρωτότοκος αὐτοῦ υἱὸς Γοδοφρῖνος Β΄, (1218—1245) λαβὼν σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πέτρου Κουρτενάου Ἀγνὴν (1222) καὶ γενόμενος τούτῳ ὑποτελής. Ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Μωρέως παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Γοδοφρῖνος Β΄. συνεκάλεσε συνέλευσιν ἐκ πάντων τῶν ἀρχηγῶν, ὅπως συσκεφθῶσι τίνι τρόπῳ ἠδύναντο νὰ κυριεύσωσι τὰς θέσεις, ἃς εἰσέτι οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ Πελοποννήσῳ κατεῖχον· οἷον Κόρινθον, Ἄργος, Ναύπλιον καὶ Μονεμβασίαν. Οἱ πρῶτοι τοῦ συμβουλίου ἀπεκρίθησαν αὐτῷ· Γνωρίζεις αὐθέντα ὅτι αἱ ἐκκλησίαι κατέχουσι περίπου τὸ τρίτον ὅλου τοῦ Πριγκηπάτου τοῦ Μωρέως· οἱ δὲ κληρικοὶ διατελοῦσιν ἀμέριμνοι, ἀπολαμβάνοντες τὰς ἡδύτητας τῆς ἀναπαύσεως καὶ μὴ φοβούμενοι ποσῶς διὰ τὸν μετὰ τῶν Ἑλλήνων πόλεμον ἡμῶν. Ἠγούμεθα λοιπὸν πρέπον, αὐθέντα, ἵνα προσκαλέσῃς αὐτοὺς καὶ βοηθήσωσιν ἡμᾶς διὰ τοῦ στρατοῦ των πρὸς κυρίευσιν τῶν ἔτι ἀνθισταμένων φρουρίων, ἄλλως καὶ δὲν ὑπακούσωσι νὰ καταλάβῃς τὰς προσόδους αὐτῶν.

«Εἰς τοῦτο γὰρ ὁ πρίγκηπας μισὲρ Τζεφρὲς ἐκεῖνος,
Λαλεῖ τοὺς κεφαλάδαις του, ὡς νὰ τὸν συμβουλεύσουν,
Τὸ πῶς νὰ πήσῃ νὰ γενῇ περὶ τὰ κάστρα ἐκεῖνα,
Ὁποῦ ἐκρατοῦσαν οἱ Ῥωμηοὶ μέσα εἰς τὸν πριγκηπάτον,

(1) Ἐπιστολὴ Ἰννοκεντίου ΙΙΙ παρὰ Baluze T. II p. 488.

Μονεμβασίαν, τὴν Κόρινθον, Ἄργος καὶ τ' Ἀνάπλι.
Εἰς τοῦτο ἀπεκρίθησαν οἱ πρῶτοι τῆς βουλῆς του·
Ἐσὺ ἠξεύρεις, αὐθέντη μας ἡ ἐκκλησιαὶς κρατοῦσι,
Κοντὰ τὸ τρίτον τοῦ Μωρεὼς ὅλου τοῦ Πριγκηπάτου·
Κάθονται, ἀναπαύονται, τίποτες οὐ φοβοῦνται
Τὴν μάχην, ὁποῦ ἔχομεν ἐμεῖς μὲ τοὺς Ῥωμαίους,
Λοιπόν, αὐθέντη, λέγομε καὶ συμβουλεύομέ σε,
Νὰ τοὺς καλέσῃς, μὲ ἅρματα νὰ ἔρθουν νὰ βοηθήσουν,
Τὰ κάστρη, ὁποῦ μᾶς μάχονται, νὰ τά 'χομεν κερδίσει·
Εἶτα, οὐδὲν ἀκούσουσι, κράτησε ταῖς προνοιαῖς τους.»

Συνῳδὰ τοῖς ἀνωτέρω ὁ πρίγκηψ Γοδοφρῖνος ὁ Β΄. προσεκάλεσεν ἅπαντας τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς προεστῶτας τοῦ Μωρέως, αἰτούμενος παρ' αὐτῶν ἐπικουρίαν. Ἀλλ' οὗτοι διαῤῥήδην ἠρνήθησαν καὶ ἀποτόμως ἀπεκρίθησαν ἐκείνῳ, ὅτι οὐδὲν ἕτερον τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ὑπολήψεως ὄφειλον, καὶ ὅτι τὰς κτηματικὰς δωρεὰς ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Πάπας. Ὅθεν ὀργισθεὶς ὁ πρίγκηψ διέταξε τοὺς περὶ αὐτόν, καὶ ἀφεῖλον πάραυτα τοὺς τόπους καὶ τὰ προνόμια τοῦ κλήρου, καὶ ἤρχισε κτίζων διὰ τῶν ἐκ τούτων εἰσοδημάτων τὸ φρούριον Χλεμοῦτζι·(1) ὁ δὲ κλῆρος δὲν ἔπαυεν ἀφορίζων τὸν πρίγκηπα. Τρεῖς χρόνους (2) παρεκράτησεν ὁ πρίγκηψ τὰς γαιοκτησίας τῶν ἐκκλησιῶν, μέχρις ὅτου ἔκτισε τὸ ῥηθὲν φρούριον, καὶ τέλος ἔπεμψεν εἰς τὸν παναγιώτατον Πάπαν Ὀνώριον, δύο ἐκ τῶν Ἐλασσόνων ἀδελφῶν καί τινας ἱππότας, ὅπως ἐκθέσωσιν ἐν ἀληθείᾳ τὰ διατρέξαντα καὶ παρακαλέσωσι τὸν ποντίφηκα, ὅπως πέμψῃ τῷ πρίγκηπι συγχωροχάρτιον.

(1) Τὸ φρούριον Χλεμοῦτσι ἔκτισται ἐφ' ὑψώματος τοῦ ἀκρωτηρίου Χελωνάτα καὶ ἀπέχει τῆς μὲν Ἀνδραβίδας τρεῖς ὥρας, τῆς δὲ Γλαρέντζας μίαν. Οἱ Φράγκοι τὸ ὠνόμασαν Matagrifon ἤτοι μάτι Ἑλλήνων, (Matte Grecs) διότι ἔκτιστη ἵνα ἐφορᾷ τῶν Ἑλλήνων· μετὰ ταῦτα ἐκλήθη Clermont (Clarus Mons) καὶ κατέστη οἰκογενειακὸν φέουδον, δοθὲν ὑπὸ τὸ πρῶτον ὄνομα εἰς τὴν δευτερότοκον θυγατέρα τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεχαρδουΐνου, ἥτις σεσημείωται ἐν πλείσταις πράξεσι καὶ χρονικοῖς ὑπὸ τὸ ὄνομα dame de Mata-Grifon, ἐνῷ ἡ πρωτότοκος εἶχεν ὡς κληροδοσίαν τὴν κυριαρχίαν τῆς Γλαρέντζης μετασχηματισθείσης εἰς δουκάτον. Οἱ Ἕλληνες ἀφ' ἑτέρου εἰς ἐνθύμησιν τοῦ περιορισμοῦ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ κλήρου τῇ βοηθείᾳ τῶν ὁποίων ἀνῳκοδόμηται τὸ φρούριον, ἔδωκαν αὐτῷ τὸ ὄνομα (Château-Tournois) Castro-Tornese, διατηρηθὲν μεταγενεστέρως ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ὑπ' ἐκεῖνο τοῦ Castel Tornese. Σήμερον ἀνεγνώρισται ὑπὸ τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα Χλεμοῦτσι.

(2) «Τρεῖς χρόνους, τοὺς ἐκράτησεν ὁ πρίγκιπας τοὺς τόπους
Τοῦ πριγγιπάτου σὲ λαλῶ ὅλων τῶν ἐκκλησίων
Ἕως οὗ καὶ ἀπέκτισε τὸ κάστρον τὸ Χλουμοῦτζι.» (Χρ. Μωρέως).

Ὁ παναγιώτατος πληροφορηθεὶς περὶ ὅλων τῶν γενομένων, ἔπεμψεν ἄνευ ἀναβολῆς τῷ πρίγκηπι πλήρη συγχώρησιν (indulgentia plenaria) καὶ ἀποδεχθεὶς τὸν προταθέντα συμβιβασμὸν ἐκάλεσε τὴν Ἑλλάδα, Νέαν Γαλλίαν. Ὁ Γοδοφρῖνος ηὐχαρίστησε τὸν Θεὸν διὰ τὴν αἰσίαν ἔκβασιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης, καὶ προσκαλέσας παρ' ἑαυτῷ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν(1) καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἐπισκόπους, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἱεροπολεμικῶν Ταγμάτων, ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὴν Παπικὴν διαταγὴν καὶ τὴν συγχώρησιν διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην διακράτησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, ἐπειπών·

«Οὐδὲν πταίω, μὰ τὸν Χριστόν· ἐσεῖς πταίετε πλέον·
Ἐπεὶ πρέπει νὰ ἠξεύρετε, καὶ νὰ τὸ ἐγροικᾶτε,
Ὅτι ἂν ἐπαῖραν οἱ Ῥωμηοὶ (Θεός νὰ μὴ τὸ δώσῃ·)
Τοὺς τόπους ὅπου ἔχομεν ἐδῶ εἰς τὴν Ῥωμανίαν
Οὔτε ἐσᾶς ἀφίνασι νὰ ἔχετε ἐκκλησίαις,
Τοῦ νὰ κρατῆτε ἐδῶ προνοιαῖς, (2) νὰ ἔχετε προβέντζιαις » (3)

Οὕτω δυνάμει τοῦ μεταξὺ Πάπα Ὀνωρίου καὶ Γοδοφρίνου Β΄. γενομένου συμβιβασμοῦ, αἱ μὲν ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησίαι ἀνέλαβον ἅπαντα τὰ κτήματα, ὅσα εἶχον ἐν αὐτῇ ἀπὸ τῶν χρόνων Ἀλεξίου τοῦ Α΄., ὁ δὲ πρίγκηψ διετήρησε τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ κινητὰ τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ὑπεχρεώθη τοῦ λοιποῦ νὰ πληρώνῃ μετὰ τῶν βαρώνων καὶ ὑπηκόων του τὴν κεκανονισμένην δεκάτην, ἧς τὸ ὅλον ποσὸν ὡρίσθη εἰς 1000 ὑπέρπυρα κατ' ἔτος, ἐξ ὧν οἱ μὲν Ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Κορίνθου ἐλάμβανον ἀνὰ 170, οἱ δὲ ἐπίσκοποι Λακεδαίμονος, Ἀμυκλαίας, Σαρσοκορώνης, Μεθώνης καὶ Ὠλένης ἀνὰ 150, ὁ δὲ τοῦ Ἄρ-

(1) «Ἀπαύτου γὰρ ἐμήνυσε νὰ ἔλθῃ ὁ μητροπολίτης
Ἐκεῖνος ὁποῦ λέγουσιν ὁ τῆς Παλαιᾶς Πάτρας
Ὡσαύτως καὶ οἱ ἐπίσκοποι ὁποῦ εἶναι τοῦ σκαμνιοῦ του.»
[Χρον. Κ. Μωρ. στίχ. 1356—1357]

Αἱ Πάτραι ἀπὸ τοῦ ΙΓ΄. αἰῶνος, πρὸς διάκρισιν τῶν Νέων Πατρῶν (Ὕπατα, Πατρατζίκι) ἐκαλοῦντο Παλαιαὶ Πάτραι καὶ οὐχί, ὡς ἐσφαλμένως διατείνεται ὁ Pouqueville, ἀπὸ τοῦ 8ου μ. Χ. αἰῶνος. «Λοιπὸν τοῦτος ὁ Νικηφόρος (Δεσπότης Ἠπείρου) ἔκτισε τὴν Νέαν Πάτραν καὶ κάστρον ἔκαμε διὰ φύλαξιν.» Δωροθέου Ἐπισκόπου Μονεμβασίας χρονικὸν «Περὶ τοῦ πότε ἐπῆραν οἱ Φράγκοι τὸν Μωρέαν» σελ. 35. (2) Πρόνοιαις = προνόμια. (3) Provincia ὑπὸ ἐκκλησιαστικὴν ἔποψιν δηλοῖ τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας μητροπολίτου ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων αὐτῷ ἐπισκόπων.

γους 68, καὶ ἐπειδὴ τὰ ποσὰ ταῦτα ἀθροιζόμενα ὑπερβαίνουσι τὰ χίλια ὑπέρπυρα, ὁ Χόπφ εἰκάζει ὅτι οἱ πέντε ἐπίσκοποι ἐλάμβανον 120 ὁ δὲ τοῦ Ἄργους 60.

Ἡ πλουσία τῶν Πατρῶν βαρωνεία ἐπιμελῶς ὑπὸ τοῦ Ἀλαμάνου καὶ τῶν ἱπποτῶν αὐτοῦ ὀχυρωθεῖσα ἦτον, ὡς εἰπεῖν, ἡ κλεὶς τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Πελοποννήσου, καὶ μετ' ἐκείνης τῆς Βοστίτσης ἰσχυρὸν ἀντιμέτωπον κατὰ τῶν δεσποτῶν τῆς Ἄρτης κατεχόντων τὴν ἀπέναντι παραλίαν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ Πάτραι, ἡ Κόρινθος καὶ αἱ Θῆβαι, ἦσαν πολὺ μᾶλλον λόγου ἄξιαι τῶν Ἀθηνῶν διὰ τὴν βιομηχανίαν καὶ εὐπορίαν αὐτῶν. Ὁ Βιλλεχαρδουΐνος ἐν τῷ Livre dela Conqueste etc. λέγει ὅτι τοσοῦτον εἶχεν ἐξαπλωθῆ ὁ πολιτισμὸς ἐν Πελοποννήσῳ, ὥστε αἱ νέαι damoiselles καὶ οἱ Varlets ἤρχοντο ἐνταῦθα ἵνα ἐκπαιδευθῶσιν, ἀντὶ νὰ μένωσιν εἰς Πικαρδίαν καὶ Τουραίνην. Ὁ δὲ ὕστερον Ἱσπανὸς χρονογράφος Ramon Muntaner ἀναφέρων ὅτι οἱ εὐγενέστεροι ἱππόται τοῦ κόσμου ἦσαν ἐκεῖνοι τοῦ Μωρέως, ἐκλέγοντες τὰς συζύγους των ἀπὸ τοὺς εὐγενεστέρους οἴκους τῆς Γαλλίας, καθὸ ἅπαντες ἐξ ἐπισήμου αἵματος, προσεπιλέγει, «ἡ κατάκτησις τοῦ Μωρέως ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Σαμπλίτου ἐπὶ τοσοῦτον ἐπεξέτεινε τὴν ἐπίδρασιν τῆς γαλλικῆς γλώσσης, ὥστε ἡ καλῶς ὁμιλουμένη γαλλική, le parler delitable, ἦτον ἐν χρήσει ἐν Μωρέᾳ ὅπως καὶ ἐν Παρισίοις.» Οὐδὲν ἧττον ἡ μακρὰ τῶν Φράγκων ἐν Πελοποννήσῳ διαμονὴ καὶ ἰδίως ἐν Πάτραις ἐπὶ διακόσια εἴκοσι πέντε ἔτη (1205—1430), οὐδεμίαν ἐξήσκησεν ἐπιρροὴν ἐπί τε τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅστις πιστὸς εἰς τὰ πάτρια μείνας διεκήρυξεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν Γοδοφρῖνον Β΄, διὰ τῶν προκρίτων τῶν ἔτι ἀνθισταμένων πόλεων τῆς Πελοποννήσου καὶ εἶτα προσχωρησασῶν αὐτῷ, ὅτι ἀπαιτεῖ νὰ μὴ βιάσῃ αὐτὸν ἵν' ἀλλάξῃ τὴν πίστιν του γενόμενος καθολικός, καὶ κατὰ τὴν τότε κοινὴν φράσιν «νὰ φραγκέψῃ·» καὶ ὄντως ὁ πρίγκηψ συνήνεσεν εἰς τοῦτο καὶ διὰ συνθήκης ἐκύρωσε κατὰ τὸ Χρονικόν. (στ. 761—768).

«Λοιπὸν ἂν θές, αὐθέντη μας, τὰ κάστρη νὰ ἐπάρῃς,
Καὶ ἡμεῖς τὸ γένος τῶν Ῥωμηῶν δοῦλοι ν' ἀποθάνουν,
Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ' ὅρκου νὰ μᾶς ποίσῃς,
Ἐγγράφως νὰ τὸ ἔχωμεν, ἐμεῖς καὶ τὰ παιδιά μας,
Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν φράγκος μὴ μᾶς βιάσῃ,
Ν' ἀλλάξουμεν τὴν πίστιν μας καὶ φράγκοι νὰ γενοῦμεν.
Ὡς ἤκουσε μισὲρ Τζεφρὲς καλὰ τοὺς ὑπεδέχθη·
Μεθ' ὅρκου τὸ ἐποίησεν, ἐγγράφως τό στερεύνει.»

Παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ τοῦ ἔθνους θρησκεία μεγάλην ἔχει σημαντικότητα καὶ ἀποτελεῖ δικαίως σπουδαῖον μέρος τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἑνώσεως. Αὕτη προεφύλαξεν αὐτοὺς διά τε τῶν τελετῶν καὶ τῆς γλώσσης, ἀπὸ πάσης συγχωνεύσεως μετὰ τῶν κατακτητῶν, Βουργουνδίων, Καταλάνων, Γενουηνσίων, Ἐνετῶν καὶ Τούρκων. Ἐντεῦθεν κατανοεῖ τις εὐκόλως ὁπόσην ὁ Ἕλλην, ὅσῳ ἂν ὑποτεθῇ ἐλευθερόφρων, ἀπονέμει βαρύτητα καὶ σέβας εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν, καὶ ὅτι τὸ πανελλήνιον τοῦτο αἴσθημα οὔτε μεταβληθήσεταί ποτε οὔτ' ἐξασθενήσει, ἀλλὰ διατηρηθήσεται ἀμετάβλητον καὶ ἀκμάζον, χειραγωγοῦν τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἰς τὴν ἐντελῆ αὐτοῦ κατάρτισιν. Ἀληθές ἐστιν ὅτι τὸ εὐθύς, μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶν Πατρῶν, εἰσρεῦσαν αὐτόθι σμῆνος καθολικῶν μοναχῶν ἐπτόησε τοὺς ἐγχωρίους, ἀλλὰ πᾶς φόβος ἀπεσοβήθη κατόπιν μάλιστα τῆς συγκρούσεως τοῦ βαρώνου τῶν Πατρῶν Γουλιέλμου Ἀλαμάνου καὶ τῶν ἱπποτῶν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν Ἀνσέλμου. Ἰστέον δὲ ὅτι κατ' ἐπιστολὴν τοῦ Ἰννοκεντίου Γ', δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον ὑπὸ Boschetus καὶ εἶτα ὑπὸ τοῦ Buchon, οἱ Βενεδεκτῖνοι (de Haute-Combe) ἀπὸ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς κατακτήσεως ἱδρύθησαν ἐν τῇ διακονίᾳ τῶν Πατρῶν. Ἐπίσης καὶ οἱ Ἐλάσσονες Ἀδελφοὶ (les fréres mineurs κοινῶς φρεμενοῦροι) τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου, ὑπὸ ἐπιθυμίας κινούμενοι καὶ αὐτοὶ ἵνα μεταλάβωσι τῶν πλουσίων κτημάτων τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, κατῳκίσθησαν ἐν Ἑλλάδι τῷ ἔτει 1216 καὶ ἔκτισαν λαμπρὰς καὶ μεγάλας μονὰς ἐν Κρήτῃ, Εὐβοίᾳ, Ἀθήναις, Γλαρέντζῃ, Πάτραις, Ζακύνθῳ, Κεφαλληνίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Αἱ ἐν Πάτραις μοναὶ ὑπήγοντο εἰς τὴν κουστωδίαν τῆς Γλαρέντζης.(1)

(1) Ὅρα τὰ τοῦ Τάγματος τούτου παρὰ L. Waddingus Ann. F. Minorum. Lugduni 1636.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Βαρωνείας Πατρῶν Διάδοχοι. Γουλιέλμος Βιλλεχαρδουΐνος. Διάφορα συμβεβηκότα. (1231—1397).

Ἐν τοῖς πρόσθεν εἴδομεν ὅτι ἡ Βαρωνεία τῶν Πατρῶν ἔλαχεν εἰς τὸν Γουλιέλμον Ἀλαμάνον, ὃν διεδέχθη Πέτρος τις πιθανῶς συγγενὴς αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὸν Πέτρον τοῦτον ἀποβιώσαντα ἐν ἔτει 1231, ἡ βαρωνεία τῶν Πατρῶν δὲν γνωρίζομεν ὡρισμένως εἰς τίνα ἐδόθη. Καὶ ὁ μὲν Κάρολος Χὸπφ ἐν τοῖς γενεαλογικοῖς πίναξι τῶν Chroniques Greco—Romaines inédites, δείκνυσιν ὅτι αὕτη ἐδωρήθη διαδοχικῶς εἰς τοὺς ἑκάστοτε ἀρχιεπισκόπους τῶν Πατρῶν, δέκα καὶ ὀκτὼ τὸν ἀριθμὸν ὄντας, (1) ἤτοι ἀπὸ τοῦ Ἀνσέλμου μέχρι τοῦ Πανδούλφου Μαλατέστα (1232—1430). Ταὐτὸ καὶ ὁ τὸν Χὸπφ ἀκολουθήσας G. Schlumberger ἐν Principauté Franque du Levant ἀποφαίνεται. Ὁ δὲ J. Buchon ἐν τῇ περιηγήσει αὐτοῦ «La Gréce continentale et la Morée λέγει ὅτι ἡ βαρωνεία τῶν Πατρῶν δι' ἀποβολῆς τῶν προνομίων της, ἐν ἐλλείψει ἴσως ἄρρενος κληρονόμου, περιῆλθεν εἰς τὴν ἡγεμονικὴν κυριαρχίαν καὶ συνενωθεῖσα εἰς τὸ φέουδον τοῦ Χλουμουτζίου, ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Γουλιέλμου Β'. Βιλλεχαρδουΐνου, ἐδόθη εἰς τὴν ἑαυτοῦ δευτε-

(1) Ἀνσέλμος (1205—1232) Μπενέτος (1277—1304) Ἰωάννης Α'. (1304) Ῥενιέρος (1316) Γουλιέλμος Φραγκιπάνης (1316—1337) Ῥογῆρος (1337—1347) Νικόλαος Da Canale (1347—1350) Ῥεϊνάρδος De Lauro (1350—1358) Ῥαϊμόνδος (1358—1359) Ἰωάννης Β'. degli Acciajuoli (1360—1365) Ἄγγελος Α'. degli Acciajuoli (1365—1369) Ἰωάννης Γ'. de Noviacho, vicaire (1369—1371) Ἰωάννης Δ'. Πιακεντίνης (1371—1376+9 Μαΐου 1404) Παῦλος Φόσκαρης (1376—1394) Ἄγγελος Β'. degli Acciajuoli (1394—1400 + 1409) Πέτρος Ἀντώνιος Κορνάρος (1400—1403) Στέφανος Ζαχαρίας (1404—1424+8 Ἀπριλίου 1424) Πανδοῦλφος Μαλατέστας (1424—1430+17 Ἀπριλίου 1441). Ὁ αὐτὸς Χὸπφ ἐν τῷ ἄρθρῳ Griechenland τῆς Allgemeine Encyklopâdie der Wissenschaften und küste von T. S Ersch und T. G. Gruber. (Μερ. 85. σελ. 276 καὶ 409) εἰκάζει ὅτι ὁ Πέτρος ἦτον υἱὸς τοῦ Γουλιέλμου Ἀλαμάνου καὶ ὅτι παραιτηθέντος ἐκείνου ἡ Βαρωνεία ἐδόθη διαδοχικῶς εἰς τοὺς ἑκάστοτε ἀρχιερεῖς τῶν Πατρῶν, ὑποτελεῖς τῷ πρίγκηπι τῆς Ἀχαΐας.

ρότοκον θυγατέρα Μαργαρίταν.(1) Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Buchon φαίνεται ἀληθής,καθότι ἡ βαρωνεία τῶν Πατρῶν δὲν ἐδόθη ἀδιακρίτως εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς τοῦ Μωρέως προεστῶτας, (2) ὡς ὁ Χόπφ σημειοῖ, ἀλλὰ κατὰ πρῶτον εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν Γουλιέλμον Φραγκιπάνην, (1316—1337) ὃν τοὐλάχιστον βλέπομεν πολιτικὸν κύριον τῆς βαρωνείας ταύτης, πολιτευόμενον ὡς ὅλως ἀνεξάρτητον δυνάστην ἐπὶ Αἰκατερίνης Βαλουᾶ. Ἐκ τοτε αἱ Πάτραι ἐξηρτῶντο μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἁγίαν ἕδραν, ἰθυνόμεναι ὑπὸ τῶν ἑκάστοτε ἀρχιεπισκόπων.

Ἀποθανόντος τοῦ Γοδοφρίνου Β΄. Βιλλεχαρδουίνου,παρέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γουλιέλμος Β΄. (1246—1278), ὅστις μὴ ἔχων τέκνα ἔλαβεν εἰς τρίτον γάμον τῷ 1259 τὴν Ἄνναν Κομνηνήν, θυγατέρα τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β΄. υἱοῦ τοῦ Μιχαὴλ Α΄. Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, τοῦ ἱδρύσαντος τὸ δεσποτάτον Ἑλλάδος.(3) Τὸ χρονικὸν τῆς Κουγκέστας (κατακτήσεως) τοῦ Μωρέως (στιχ. 1800—5) πραγματευόμενον περὶ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Ἄννης Νικηφόρου, ἀναφέρει οὐ μόνον τὸ

(1) Ὁ αὐτὸς Buchon καὶ ἐν Recherches et Materiaux pour servir à une histoire dela domination Francaise aux XIII, XIV et XV siècle T. I. p. 385 ἀναφέρει τάδε· «L' article XLIII des Assises d' Achaïe place les seigneurs de Patras au nombre de douzes pairs. Je n' ai pu trouver aucun renseignement sur la filiation de Guillaume Aleman soit qu' il était retourné dans sa patrie, soit qu' il soit mort sans héritier son fief de Patras fit retour au domain du prince qui en reunit une partie à d' autres demembremens de fief pour en constituer une seigneurie de famille.» (2) Ὁ M. Le Quien. Oriens Christianus T. II. p. 178—182,εἰς 20 τὸν ἀριθμὸν ἀναβιβάζει τοὺς Λατίν. Ἀρχιεπισκόπους Πατρῶν. (3) Τὸ κράτος τῆς Ἠπείρου συνέστη τῷ ἔτει 1204, ὅτε Μιχαὴλ ὁ νόθος, υἱὸς τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου, υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀγγέλου καὶ τῆς Θεοδώρας, θυγατρὸς τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α΄. τοῦ Κομνηνοῦ, λυτρώσας τὸν διαφυγόντα ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Λατίνων Ἀλέξιον Β΄. Ἄγγελον, πρώην αὐτοκράτορα, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ εἰς ἀμοιβὴν τὴν ἡγεμονείαν τῆς Ἠπείρου, περιέχουσαν Ἰωάννινα, Ἄρταν καὶ λοιπὴν χώραν μέχρι Ναυπάκτου. Εἶτα Θεόδωρος ὁ ἀδελφός του ἐξέτεινε τὸ κράτος, προσκτησάμενος, κατὰ τὸν Γρηγοραν, Θεσπρωτούς, Ἀκαρνᾶνας, Δόλοπας, Κερκυραίους, Κεφαλλῆνας, Ἰθακησίους καὶ πάντα τὰ μέχρι Ὀλύμπου καὶ Παρνασσοῦ, Δυρραχίου καὶ Ἀχρίδος, καλούμενα Ἑλλὰς καὶ Βλαχία (1214) καὶ ἐκαλεῖτο δεσπότης Ἠπείρου. Ὁ Θεόδωρος προσηγορεύετο καὶ αὐτοκράτωρ, ὁ δὲ ἀνεψιός του Μιχαὴλ Β΄. υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Α΄. ἔδωκεν εἰς γάμον τὴν θυγατέρα του Ἄνναν τῷ Γουλιέλμῳ Βιλλεχαρδουίνῳ, τὴν δ' ἑτέραν, Ἑλένην, τῷ Μαμφρέδῳ, βασιλεῖ τῶν δύο Σικελιῶν (1259).

ποσὸν τῆςπροικός, ἀλλὰ καὶ τὸν τόπον ἔνθα ὁ γάμος ἐτελέσθη, ὡς ἑξῆς·

«Χιλιάδαις ἑξηντα ὑπέρπυρα (1) ἦτον γὰρ τὸ προικίον,
Ὅποῦ ἔδωκε τοῦ πρίγκιπος ἐτότε ὁ δεσπότης·
Δι' ἐκείνην τὴν παράξενον τὴν ἀδελφήν του λέγω,
Ἄνευ γὰρ τὰ στολίσματα καὶ τὰ χαρίσματά της.
Οὐδὲν γὰρ ἀργῆσαν οὐδὲ ποσῶς τὸν γάμον νὰ ποιήσουν,
Ἐκεῖ εἰς τὴν Πάτραν τὴν Παλαιὰν ἐγείνετον ὁ γάμος.»

Ἀναμφιβόλως ἡ ἱεροτελεστία τοῦ γάμου ἐτελέσθη ἐν τῇ περιφήμῳ Βυζαντινῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, ἥτις ἦτο τότε ἡ μητρόπολις,(2) καὶ ἐν ᾗ παρευρέθησαν ἐν μεγάλῃ στολῇ ἅπαντες σχεδὸν οἱ τοῦ Μωρέως Βαρῶνοι, Ἱππόται καὶ λοιποὶ εὐγενεῖς, προσδὲ καὶ ἡ χαριεστάτη ἀδελφὴ τῆς νύμφης Ἑλένη, σύζυγος τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Μαμφρέδου. Ἡ Ἄννα ἦτον ὡραιοτάτη, ὡς ἀναφέρει τὸ ὑπὸ Δωροθέου χρονικόν· (3)

«Καὶ εἶχεν ἀδελφὴν εὐμορφωτάτην καὶ χαριτωμένην ἀπὸ κεφαλὴν καὶ ὅλον τὸ κορμί, ὡς δευτέραν Ἑλένην τοῦ Μενελάου· χωρὶς νὰ στολισθῇ, ἦτον στολισμένη ἀπὸ τὰ κάλλη της τὰ εὔμορφα καὶ ἔδωκέ την γυναῖκα τοῦ Μισὲρ Γουλιέλμου,τοῦΠριγκίπου τοῦ Μωρέως, διὰ νὰ τὸν ἔχῃ βοήθειαν εἰς τοὺς πολέμους.» Ἀλλ' ἆρά γε ἡ Ἄννα ἦτον ἐφάμιλλος πάντη τῆς Ἑλένης ; ἢ μήπως ὁ σεβασμιώτατος τοῦ χρονικοῦ συγγραφεὺς δὲν κέκτηται τὴν ἀξιοπιστίαν τοῦ κλεινοῦ τῆς ἀρχαιότητος ῥαψῳδοῦ Ὁμήρου, πάνυ σθεναρῶς ὑμνήσαντος τὴν καλλονὴν τῆς Ἑλένης ;

«Οὐ νέμεσις Τρῶας καὶ Εὐκνημίδας Ἀχαιοὺς
Τοιῇ δ' ἀμφὶ γυναικὶ πολὺν χρόνον ἄλγεα πάσχειν
Αἰνῶς ἀθανάτῃσι Θεοῖς εἰς ὦπα ἔοικεν.» (Ἰλ. Γ. σ. 158—)

Ἕνεκα δὲ τῆς συγγενείας ταύτης καὶ τῆς στενῆς φιλίας μεταξὺ τοῦ πρίγκηπος Γουλιέλμου Β΄. καὶ τοῦ δεσπότου Μιχαὴλ Β΄, οἱ Πατρεῖς ἀνενοχλήτως ἐμπορεύοντο καθ' ἅπασαν τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ τοῦ δεσπότου ὑπήκοοι ἀνὰ τὸν Μωρέαν, δρέποντες οὕτω πάντες τοὺς ἀγλαοὺς καρποὺς τῆς

(1) Ὑπέρπυρον παλαιὸν Βυζαντ. νόμισμα ἀναλογίζον μὲ δραχ. 10. ὅθεν 60,000= 600,000 δραχ. (2) Ἡ μητρόπολις τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, καθὰ καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν ἐρρέθη, ἦτον ὀχυρά, ἔχουσα τείχη καὶ πύργους κατὰ τὰς γωνίας. (3) «Περὶ τοῦ πότε ἐπῆραν οἱ Φράγκοι τὸν Μωρέαν.»

εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ Β΄. καί τοι, μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ αὐτοκράτορος Θεσσαλονίκης Θεοδώρου, ἀνακτήσας τὴν πατρικὴν κληρονομίαν καὶ κύριος παραμείνας τῆς Ἠπείρου, Αἰτωλοακαρνανίας καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας, δὲν ἐφαίνετο ηὐχαριστημένος, διότι δι' ἀδιακόπων πρὸς τοὺς ἐν Νικαίᾳ βασιλεῖς πολέμων ἠγωνίζετο, ἵνα ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος του καὶ ἀνακτήσῃ αὐτὸς τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένην Κωνσταντινούπολιν. Ἰδίως περὶ τὸ ἔτος 1259 ἐρειδόμενος εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν δύο γαμβρῶν του, τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου Β΄. καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Μαμφρέδου, τοσοῦτον ἀπέβη ἐπικίνδυνος, ὥστε ὁ μετ' ὀλίγον διαδεχθεὶς τὸν Θεόδωρον Δοῦκαν Λάσκαριν Μιχαὴλ Η΄. ὁ Παλαιολόγος, ἔπεμψε κατ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην τὸν Σεβαστοκράτορα μετὰ μεγάλης δυνάμεως· καὶ συγκροτηθείσης ἐν Πελαγονίᾳ μάχης (Ὀκτωβρ. 1259) ἐνικήθησαν κατὰ κράτος οἱ Φράγκοι ἐπίκουροι τοῦ Μιχαὴλ Β΄, καὶ ὁ Γουλιέλμος Β΄. Βιλλεχαρδουΐνος μετ' ἄλλων βαρώνων συνελήφθη αἰχμάλωτος, (1) καὶ μετὰ τρία ἔτη ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν του παραχωρήσας τῷ Ἕλληνι αὐτοκράτορι Κωνσταντινουπόλεως (2) Μιχαὴλ Η΄. τῷ Παλαιολόγῳ τρεῖς ἐπισήμους ἐν Μωρέᾳ θέσεις, Μονεμβασίαν, Μαΐνην, Σπάρτην, καὶ γενόμενος ἐκείνῳ ὑποτελής. Τὰ τοῦ πολέμου τούτου ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης (σελ. 108 ἐκδ. Βόννης) διηγεῖται ὡς ἑξῆς·

«*Ὁ δὲ ἀποστάτης Μιχαὴλ ἐπείπερ ἑώρα ἤδη ὡς οὐκ εἰς καλὸν ἀποβῆναι μέλλει τούτῳ τὰ πράγματα, ἀντιστῆναι ταῖς βασιλικαῖς δυνάμεσιν ἐβεβούλευτο, καὶ πᾶσαν μηχανὴν καὶ πάντα κάλων, τὸ τῆς παροιμίας, κεκίνηκε· καὶ τοὺς μὲν οἰκείους ἀπαξαπλῶς συλλέγδην πάντας συνήθροισε, συμμαχίαν δὲ οὐ σμικρὰν παρὰ τοῦ ῥηγὸς Σικελίας τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ προσελάβετο· ἀπηριθμηντο γὰρ οὗτοι εἰς τετρακοσίους ἱππότας, ὅπλοις ἐγχρυσοῖς καταφράκτους καὶ ὑψαύχεσιν ἵπποις καὶ ἀγερώ-*

(1) Τὰ τοῦ πολέμου τούτου, ἐκτενῶς περιγράφουσιν οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, Γεώργιος Ἀκροπολίτης, Νικηφόρος Γρηγοράς, Παχυμέρης κλπ. (2) Ὁ Μιχαὴλ Η΄. Παλαιολόγος, διὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ Ἀλεξίου Στρατηγοπούλου καὶ τῶν Γενουηνσίων, ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν 26 Ἰουλίου 1261.

χοις ἐποχουμένους, ἕκαστος τούτων ἐκ τοῦ σφετέρου γένους ἐκκρίτων τυγχάνοντες. ἄτερος δὲ τούτου γαμβρὸς ὁ Ἀχαΐας πρίγκηψ· τὴν πᾶσαν αὐτοῦ στρατιὰν συλλεξάμενος δι' ἑαυτοῦ τὴν πρὸς τὸν αὐτοῦ πενθερὸν συμμαχίαν πεποίηκεν. ἦγε δὲ οὗτος ἀπειροπλήθεις τὸ ὁπλιτικόν· ἔκ τε γὰρ τοῦ Φραγκικοῦ γένους ἐτύγχανε καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ῥωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου, ὧν οὗτος ἦρχεν· οἱ πλείους δὲ ἐκ τοῦ τῶν Λατίνων ὑπῆρχον γένους. Συνήθροιστο γοῦν παμπληθὴς στρατιὰ καὶ κατὰ τοῦ αὐταδέλφου τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννου τὴν ὁρμὴν ἐποιοῦντο.»

Ἐπιστρέψας δὲ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας εἰς Πελοπόννησον (1263) ὁ Βιλλεχαρδουΐνος ἀπεσκίρτησε τῆς ὑποτελείας τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, λυθεὶς τοῦ ὅρκου παρὰ τοῦ Πάπα δικαιολογουμένου, ὅτι τὰ ἐν φυλακῇ καὶ βίᾳ ὑποσχεθέντα καὶ μάλιστα πρὸς σχισματικὸν αὐτοκράτορα δὲν ἔχουσι κῦρος. Προστούτοις ὁ Γουλιέλμος Β΄. Βιλλεχαρδουΐνος ἤρξατο προσπαθῶν ν' ἀνακτήσῃ τ' ἀπολεσθέντα, καὶ πρὸς τοῦτο ᾐτήσατο τὴν συνδρομὴν τοῦ Πάπα, ὅστις καὶ εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν ἔγραψεν, ὅπως χορηγήσῃ τῷ πρίγκηπι βοήθειαν.(1)

Τὸ χρονικὸν τοῦ Μωρέως πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀναφέρει καὶ περὶ τοῦ μεγάλου συμβουλίου, ὅπερ ἐν Πάτραις κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1259 ἐγένετο, καὶ εἰς ὃ παρεκάθησαν ὁ υἱὸς τοῦ δεσπότου Νικηφόρος καὶ ὁ πρίγκηψ Γουλιέλμος Β΄. Βιλλεχαρδουΐνος, συσκεφθέντες μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς ἐπισήμων ἀνδρῶν, περὶ τοῦ κατὰ Θεοδώρου τοῦ Σεβαστοκράτορος πολέμου. Τὸ χρονικὸν (στίχ. 2145 καὶ ἐπ.) ἔχει ὡς ἑξῆς·

«Τὴν ἀδελφήν του ἔδωκεν ὁμόζυγον γυναῖκαν,
Ἀπ' αὐτὴν τὴν συμπεθεριὰν ἐπληθύνε ἡ ἀγάπη,
Ἀνάμεσα τοῦ πρίγκιπος καὶ ἐκείνου τοῦ δεσπότου.
Οὕτως γὰρ ἠγαπούντησαν ἐκεῖνος καὶ ὁ λαός του,
Ὥσπερ νὰ ἦσαν ἐνομοῦ ἀπὸ μιὰν μητέρα.
Λοιπὸν ὡσὰν ἐπληθύνε ἡ μάχη τοῦ βασιλέως,
Ὁποῦ ἀγωνιέτον πάντοτε κὺρ Θεόδωρος ὁ Δοῦκας.
Ἐκεῖνος ὁ σεβαστοκράτορας ἐτότε πρὸς τὸν δεσπότην,
Ὁ δεσπότης γὰρ ἐσκόπησε τὸν βασιλέα νὰ βλάψῃ.
Ὁρίζει, γράφουν γράμματα μαντατοφόρους στέλνει,

(1) Ὅρα ἐπιστολὴν Οὐρβανοῦ Δ΄. παρὰ Ducange Histoire de Constantinople sous les empereurs Francais. Lib. V. p. 167.

Ἐκεῖσε γάρ εἰς τὸν Μωραιάν 'ς τὸν πρίγκιπα Γυλιάμον,
Ὅπως νὰ γένῃ ἕνωσις, νὰ ἐσμίξωσι οἱ δύο,
Βουλὴν νὰ ἐπάρουν ἐνομοῦ διὰ ὑπόθεσιν μεγάλην,
Νὰ βλάψουσι τὸν βασιλέα, καὶ νὰ τὸν ἔχουν ζημιώσει.
Καὶ ὡς τὸ ἤκουσεν ὁ πρίγκιπας καὶ ὡς τὸ ἐπληροφορήθη,
Ἐπῆρε τοὺς καβαλλαριοὺς καὶ τοὺς φλαμπουριάρους,
Ὁλόρθα ἐκεῖσε διάβηκεν εἰς τὴν Παλαιὰν Πάτραν.
Εἰς τὸν Ἔπακτον ἀπέσωσεν ἐτότε ὁ δεσπότης,
Ἀπαὶ τὸ Δρέπανον περνᾷ, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Πάτραν,
Ἐνώθη μὲ τὸν πρίγκιπα ἐκεῖνον τὸν γαμβρόν του,
Χαρὰν μεγάλην ἔπηκαν ἐκεῖνοι καὶ ὁ λαός του,(1)
Καὶ ὅσον ἐπεριχάρησαν καλὰ εἰς τὴν ὄρεξίν τους,
Ἐκάθησαν ἀμφότεροι μετὰ τοὺς κεφαλάδαις,
Καὶ ὅλους τοὺς φρονιμώτερους, ὁποῦ εἶχασι μετ' αὔτους.
Ἐνταῦθα ἄρχισεν λαλεῖ ἐκεῖνος ὁ δεσπότης.
. . . . . .
. . . . . .

Ἐν ἔτει 1267 ὁ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Η'. Παλαιολόγου ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποδιωχθεὶς Λατῖνος Αὐτοκράτωρ Βαλδουΐνος Β', παρεχώρησε διὰ τῆς ἐν Ὀροπίτῃ συνθήκης τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Μωρέως εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σικελΐας, Κάρολον τὸν Ἀνδεγαυϊκόν, ἀδελφὸν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ'. Πρὸς τὸν Κάρολον λοιπὸν τοῦτον, ἐπικυρίαρχον αὐτοῦ, ὁ Γουλιέλμος Β'. Βιλλεχαρδουΐνος ἔστρεψε πᾶσαν προσοχήν, καὶ συζεύξας τὴν θυγατέρα του Ἰσαβέλλαν μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Καρόλου, Φιλίππου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ, ἀνεκήρυξε τοῦτον κληρονόμον αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦ μὲν Φιλίππου θανόντος τῷ 1277, τοῦ δὲ Γουλιέλμου ὁμοίως τῷ ἐπιόντι ἔτει 1278, ὁ Μωρέας ἔμεινεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ἰσαβέλλας καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πενθεροῦ αὐτῆς, Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς Κάρολος Α'. ἔπεμψεν ὡς ἐπίτροπον (bail) εἰς τὸν Μωρέαν τὸν Οὔγωνα Σουλλύν, (Hugues le Rousseau de Sully) ὅστις ἀφίκετο εἰς Γλαρέντσαν κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1278. Πάραυτα συγκαλοῦνται εἰς συνέλευσιν ὅλοι οἱ ἱππόται καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ προεστῶτες· ὁ δὲ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Βενέδι-

(1) Κατὰ τὴν Φραγκικὴν ἐποχὴν μία καὶ μόνη εὐρύχωρος πλατεῖα ἐν τῇ (ἄνω) πόλει Πατρῶν ἦν, ἡ καλουμένη Tasso, εἰς ἣν συνηθροίζοντο οἱ πολῖται ἅμα τῇ διὰ τῆς σάλπιγγος προσκλήσει. Ἡ ὀνομασία αὕτη, δηλοῦσα συνάθροισιν, διεσώθη μέχρι τῶν καθ'ἡμᾶς χρόνων. (Τάσσι). Αὐτόθι καὶἐπὶ τῆς ὕστερον Τουρκοκρατίας ἦτο τὸ Μπεζεστένι=ἀγορά.

κτος (Benoit) ἐπεφορτίσθη καὶ ὡμίλησεν ἐν ὀνόματι ὅλων, κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν συνήθειαν. (1)

«Καὶ ὅσον ἀνεγνώσασι τοὺς ὁρισμοὺς ἐκεῖνους
Οἱ Φλαμπουριάροι καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ καβαλλάροι ὁμοίως
Ὁμοῦ βουλὴν ἀπήρασι τὸ πῶς νὰ ἀπολογηθῶσιν,
Τὸν Μητροπολίτην τῆς Πατροῦ, μισὺρ Μπενέτος ἄκω,
Ἐκεῖνον γὰρ ἐκλέξασι νὰ συντύχῃ δι' ὅλους.» (2)

Ὁ Βενέδικτος, ὃν τὸ χρονικὸν καλεῖ Μπενέτον, διεκρίνετο μεταξὺ τῶν συναδέλφων του διά τε τὰς γνώσεις καὶ τὸ εὐπαρρησίαστον. Ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι γνωστὸν τίνα ἀρχιεπίσκοπον ὁ Βενέδικτος διεδέχθη, καθόσον ὁ προκάτοχος αὐτοῦ, αὐτός τε καὶ ὁ μετ' αὐτόν, δὲν ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Λεκυιήνου ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἐν Πάτραις Λατίνων ἀρχιεπισκόπων. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα, ὁ Βενέδικτος (1277—1301) διεδέχθη τὸν ὡς ἄγνωστον δι' ἀστερίσκου ὑπὸ τοῦ Λεκυιήνου σημειούμενον IV ἀρχιερέα, (3) πρὸς ὃν ὁ Πάπας Οὐρβανὸς IV ἔγραφε συνιστῶν, ἵνα μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων προσπαθήσῃ καὶ συναθροίσῃ ἐν τῇ Χερσονήσῳ στράτευμα, εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Γουλιέλμου Β'. Βιλλεχαρδουΐνου, πολεμίως πρὸς τὸν Μιχαὴλ Η'. τὸν Παλαιολόγον διακειμένου.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, νέαι συμφοραὶ ἐπέπρωτο νὰ ἐνσκήψωσιν ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Καρόλου Α'. καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ ἐπὶ τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας. Ἰωάννης ὁ Προκίδας, Νεαπολιτανός, μὴ ἀνεχόμενος τὸν Γαλλικὸν ζυγόν, τυραννικώτατον καθιστάμενον τοῖς δυσφοροῦσι Σικελιώταις, ἐρεθίζει Πέτρον τὸν βασιλέα τῆς ἐν Ἱσπανίᾳ Ἀραγωνίας, ὅπως ἐκδικηθῇ τὸν ἀνόσιον θάνατον τοῦ Μαμφρέδου, οὗτινος ὁ Προκίδας διετέλεσε φίλος καὶ Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν. Ὅθεν ὁ Πέτρος μετὰ τοῦ Προκίδα διεγείρουσιν εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Σικελούς, οἵτινες σφάζουσιν ἅπαν-

(1) Buchon Recherches historiques etc. p.259 et 339. (2) Χρον. Μωρ. στιχ. 6524. (3) Πρὸ τοῦ IV τούτου ἀγνώστου ἀρχιερέως, ἀναφέρεται ὡς IIIὸ Βενάρδος ὑπὸ τοῦ Λεκυιήνου σημειοῦντος τὰ ἑξῆς· «Ἰννοκέντιος IV ἐν ἔτει 1243, ὅτε ἠγέρθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Πατρέων ἔρις περὶ ἐκλογῆς ἀρχιεπισκόπου, τὸν ἐκλεχθέντα ἀπέβαλε καὶ τὸν Βερνάρδον τὸν ὑποδιάκονον καὶ γραμματέα του, ἄνθρωπον ἐπιτήδειον, εἰς τὸν θρόνον τοῦτον ἀνεβίβασεν, ὃν Βερνάρδον ἐξῆρε ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς, ἃς ἀπέστειλε περὶ τοῦ προβιβασμοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν τῶν Πατρέων κλῆρον».

τας τοὺς ἐν Σικελίᾳ Γάλλους (8,000) περὶ τὸ ἑσπέρας τοῦ Πάσχα. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἡ ἱστορία ἐκάλεσε Σικελικὸν ἑσπερινὸν (Vespro Siciliano). Ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως Καρόλου Κάρολος Β΄. αἰχμαλωτίζεται καὶ ἡ Σικελία ἀποσπᾶται, ἀναγνωρίσασα βασιλέα τὸν Πέτρον τῆς Ἀραγωνίας (1282). Τὸ πριγκηπάτον ὅμως τῆς Ἀχαΐας διέμεινε πιστὸν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Καρόλου Α΄, καὶ τούτου ἕνεκεν ἐρεθιζόμενος ὁ Πέτρος τῆς Ἀραγωνίας κατὰ τοῦ ἡγεμόνος, ἀποστέλλει τοὺς στόλους του, οἵτινες καταδραμόντες ταλαιπωροῦσι τὴν Ἀχαΐαν (1284). Τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἐφορμῶσιν αὖθις καὶ λεηλατοῦσι τινὰς τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου πελάγους καὶ μεταξὺ ἄλλων τῆς Πελοποννήσου πόλεων καὶ τὰς Πάτρας, ἄνευ ἀποτελέσματος.(1)

Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Καρόλου Α΄.(1285), ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κάρολος Β΄. μόλις τῷ 1289 ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ν᾽ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους του. Σκεφθεὶς δὲ ὅτι ἡ δι᾽ ἐπιτρόπου διοίκησις τῆς Ἀχαΐας ἦτον ἀλυσιτελής, ἐν ἀνωμάλοις μάλιστα περιστάσεσι, διώρισε τὸν ἱπποτικώτατον νέον Φλωρέντιον τὸν Ἐννεγαυϊκὸν (Hainault) (1289—1297) ὡς ὑποτελῆ αὐτῷ ἡγεμόνα τῆς Ἀχαΐας, καὶ συνέζευξεν αὐτὸν μετὰ τῆς χήρας πριγκηπέσης Ἰσαβέλλας Βιλλεχαρδουΐνου. Ἡ Ἰσαβέλλα, ἥτις μέχρι τοῦδε διέτριβεν εἰς τὴν Αὐλὴν τῆς Νεαπόλεως, ἐπανῆλθεν εἰς τὸν Μωρέαν, ὅπως ἑτοιμάσῃ τὰ τῆς ὑποδοχῆς τοῦ δευτέρου αὐτῆς συζύγου. Μετ᾽ ὀλίγον ἀφιχθεὶς καὶ ὁ ἡγεμὼν Φλωρέντιος, εὗρε τὸν τόπον εἰς τοσαύτην ἀταξίαν καὶ ἐλεεινὴν κατάστασιν, ὥστε πρώτιστον καθῆκον του ἔκρινε νὰ κλείσῃ εἰρήνην μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Ἀνδρονίκου Β΄. τοῦ Παλαιολόγου. Δυστυχῶς ὅμως ἡ εἰρήνη δὲν διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν, καὶ δὴ ὁ Φλωρέντιος ἔλαβε μέρος (1292) ὑπὲρ τοῦ δεσπότου τῆς Ἄρτης καὶ θείου τῆς συζύγου του Ἰσαβέλλας Νικηφόρου, πολεμοῦντος τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον Β΄. Ἀλλ᾽ ὁ πόλεμος οὗτος δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχὴς διὰ τὸν Φλωρεντῖνον, διότι ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἡ ληστεία κατὰ τὴν ἀπουσίαν του

(1) Ramon Muntaner Chronic. XX. 159

θρασεῖαν εἶχεν ἐγείρει τὴν κεφαλήν, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ οἱ φιλίως τῷ αὐτοκράτορι διακείμενοι Γενουήνσιοι, δι᾽ ἰσχυροῦ στόλου ἐλεηλάτουν τὰς παραθαλασσίους τοῦ Μωρέως πόλεις· ἑπομένως ὁ Φλωρέντιος ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Μωρέαν καὶ μετὰ τέσσαρα ἔτη (1297) ἀπεβίωσεν, ἐγκαταλιπὼν θυγατέρα, ὀνομαζομένην Mahaut ἢ Ματθίλδην καὶ γεννηθεῖσαν τὴν 30 Νοεμβρίου 1292. Ὅθεν τὴν Ἀχαΐαν ἐπί τινα χρόνον ἐκυβέρνησεν ἡ χήρα τοῦ Φλωρεντίνου Ἰσαβέλλα Βιλλεχαρδουΐνου, ἥτις κατὰ τὸ 1301 συνῆψεν ἐν Νεαπόλει τρίτον γάμον μετὰ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ, ἀναλαβόντος ἀμέσως τὸ ἀξίωμα τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας, κατὰ συναίνεσιν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου Β΄. Ἀφοῦ δὲ ὁ Φίλιππος διηυθέτησε τὰς ὑποθέσεις του ἀπέπλευσε μετὰ τῆς Ἰσαβέλλας διὰ τὸν Μωρέαν, ἔνθ᾽ ἀφίκετο περὶ τὰ τέλη τοῦ 1302, συνοδευόμενος ὑπὸ πληθύος εὐγενῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ὁ Guy de Montbel, πρῶτος σύμβουλος τοῦ πρίγκηπος, ὁ Hubert de Miribel καὶ ὁ Jacques de Scalanges. Ἀμέσως ἡ Ἰσαβέλλα συγκαλεῖ ἐν Γλαρέντζῃ συνέλευσιν καὶ ἀγγέλλει εἰς πάντας τοὺς εὐγενεῖς τῆς χώρας, τὸν μετὰ τοῦ Φιλίππου τῆς Σαβοΐας γάμον της· ὁ δὲ Φίλιππος ἀσπασθεὶς τὴν σεβασμίαν χεῖρα τοῦ πανιερωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν, ὡρκίσθη ἐνώπιον αὐτοῦ ὅτι θέλει τηρήσει πιστῶς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ τόπου. Μετὰ δ᾽ ἓν ἔτος ἡ πριγκηπέσσα Ἰσαβέλλα ἔτεκε θυγατέρα ὀνομασθεῖσαν Μαργαρίταν, εἰς ἣν ὁ πατὴρ Φίλιππος ἐδωρήσατο τὴν 24 Δεκεμβρίου 1303, τὰ φρούρια Καρυταίνης καὶ Bosselet, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐπισήμου πράξεως γενομένης ἐν Πάτραις τὴν 21 Φεβρουαρίου 1304, καὶ ἐν ᾗ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Ἰωάννης ὑπέγραψε πρῶτος (S. Johanis dei gra Patracen) θεὶς καὶ τὴν σφραγίδα του, (1) καὶ εἶτα οἱ ἄλλοι εὐγενεῖς. «Le reverend père en Dieu, messire Johan, per la grace de Dieu Archeveque de Patras, et le

(1) Ἡ σφραγὶς εἶναι ὠοειδὴς καὶ παριστάνει ἀπόστολον κρεμάμενον εἰς σταυρὸν καὶ φέροντα ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ μικρὸν σταυρόν, (Ἀγ.Ἀνδρέαν) παραπλεύρως δὲ ἔχοντα μικρὸν θυρεὸν ἐπισημαινόμενον διὰ ταινίας καὶ περιγραφόμενον διὰ S. JOHANIS DEI GRA PATRACEN.

honorable et sage home messire Jaque doyen de ce meisme lieu ; et les nobles homes . . . . . Qu' ils mettent leur scaux à cestes presentes lettres, Et nous, Johan, archeveque, et Jaque doyen de Patras.»(1) Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (Αὔγουστον 1304) σεισμὸς ἰσχυρότατος ἐδόνησε τὰς νήσους Κρήτην καὶ Ῥόδον καὶ τὴν Πελοπόννησον σχεδὸν ἅπασαν. (2)

Ἀλλ' ὁ Φίλιππος ὁ Σαβαυδικός, πλεονέκτης ὢν καὶ τὸν τόπον τυραννῶν, πρὸς τοῖς ἄλλοις αὐτοῦ ἀτοπήμασιν, ἠρνήθη νὰ συνδράμῃ τὸν δευτερότοκον υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου Β΄. Φίλιππον Β΄. τὸν Ταραντῖνον εἰς τὴν κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐκστρατείαν του. Διὸ θυμωθεὶς ὁ Κάρολος Β΄. καὶ ἐκλαβὼν τὴν ἄρνησιν τοῦ Φιλίππου ὡς προδοσίαν, καθήρεσεν αὐτὸν τὴν 5 Ἰουλίου 1306. Στόλος δὲ Ἀνδεγαυϊκὸς ἐπιπλεύσας εἰς τὸν Μωρέαν, εὐχερῶς κατέλαβεν αὐτόν, προαναχωρήσαντος τοῦ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ· καὶ οὕτω Φίλιππος Β΄. ὁ Ταραντῖνος ἀνηγορεύθη πρίγκηψ τοῦ Μωρέως. (1307—1313). Διῴκει δὲ τὸν Μωρέαν ὁ Φίλιππος Β΄. ὁ Ταραντῖνος δι' ἐπιτρόπων, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ παραιτηθεὶς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἀλλόκοτον ἀνωμαλίαν. Καθότι διαζευχθεὶς τὴν Θάμαρ Κομνηνήν, διενοήθη νὰ συζευχθῇ τὴν Αἰκατερίνην Β΄. Βαλουᾶ ἐπίτιμον αὐτοκράτειραν Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα κληρονομήσῃ τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑποτιθέμενα δικαιώματα τοῦ Φραγκικοῦ οἴκου Κουρταιναΐϋ. Ἀλλ' ἡ Αἰκατερίνη Βαλουᾶ εἶχεν ἀρραβωνισθῇ πρότερον τὸν Βουργούνδιον Οὔγωνα· καὶ προετίμα μὲν τὸν Φίλιππον, ἔδει ὅμως νὰ πεισθῇ ὁ Οὔγων νὰ παραιτηθῇ τοῦ προσυμφωνηθέντος γάμου. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ Φίλιππος ἐξεχώρησεν εἰς τὸν νεώτερον τοῦ Οὔγωνος ἀδελφόν, Λουδοβῖκον τὸν Βουργουνδικόν, πάντα τὰ δικαιώματα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας, καὶ συγ-

(1) Guichemon, Hist. de Sovoie, Preuves,et Ramon Muntaner note dela page 506 παρὰ Buchon. Rech. Historiques T. II p. 382 (2) Πρβλ. Γ'αχυμέρην 393, 11 ἔκδ. Βόννης. «Κορώνη καὶ Μεθώνη καὶ τὰ πολλὰ τῆς Πελοποννήσου, φὼκ ἐλάχιστον δὲ μέρος καὶ Κρήτης, σεισμοῦ γεγόνασι παρανάλωμα.»

χρόνως συνεφώνησεν εἰς τὸν ἀκόλουθον γαμικὸν συνδυασμόν. Δῆλον ὅτι ἡ πρεσβυτέρα θυγάτηρ τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεχαρδουΐνου εἶχε λάβει σύζυγον τὸν Φλωρέντιον τὸν Ἐννεγαυϊκόν, καὶ ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη ἡ Ματθίλδη ἡ Ἐννεγαυϊκή, ἣν ἔγημεν ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδων Β΄. Ἀποθανόντος τούτου, ἡ Ματθίλδη εἶχεν ἀρραβωνισθῇ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου καὶ τῆς Θάμαρ Κάρολον. Ἤδη ὁ Φίλιππος διαλύσας τὴν πρὸς τὸν υἱόν του προγεγενημένην ἐκείνην τοῦ γάμου ὁμολογίαν, συνήνεσεν εἰς τὸν γάμον τῆς Ματθίλδης μετὰ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ, καὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1313 ἐτελέσθησαν ἀμφότεροι οἱ γάμοι, ὅ τε τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου μετὰ τῆς Αἰκατερίνης Βαλουᾶ, καὶ ὁ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ μετὰ τῆς Ματθίλδης τῆς Ἐννεγαυϊκῆς. Ἀλλ' ὁ νέος πρίγκηψ ἐβράδυνε νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν Μωρέαν, εἰς ὃν μόλις κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1316 ἀφίκετο. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ (1315—1316) οὐ μόνον ἀναρχία ἐν τῷ Μωρέᾳ ἐπεκράτησεν, ἀλλὰ καὶ ἕτερος παρέστη μνηστὴρ τῆς ἀρχῆς πλείονα τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ ἔχων δικαιώματα. Ὁ Γουλιέλμος Βιλλεχαρδουΐνος κατέλιπεν ἐκτὸς τῆς Ἰσαβέλλας καὶ ἑτέραν θυγατέρα τὴν Μαργαρίταν, ἣν διὰ διαθήκης ἀνεκήρυξε κληρονόμον τῆς ἡγεμονίας, ἂν ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς Ἰσαβέλλα ἤθελε ἀποθάνει ἄνευ ἄρρενος τέκνου. Καὶ ἀληθές ἐστιν ὅτι οὐδὲ ἡ Μαργαρίτα ἔτεκεν υἱὸν ἀλλὰ θυγατέρα καλουμένην Ἰσαβέλλαν, ἣν συνέζευξεν ἐν ἔτει 1315 μετὰ τοῦ πρίγκηπος Φερδινάνδου τοῦ Ἀραγωνικοῦ (Ferdinard de Majorque)· καὶ ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη υἱὸς ὀνόματι Ἰάκωβος, νόμιμος κληρονόμος τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βιλλεχαρδουΐνου. (1) Ὅθεν ὁ Φερδινάνδος συγκροτήσας στρατὸν καὶ στόλον κατέπλευσεν εἰς Γλαρέντσαν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1315 καὶ καταβαλὼν τοὺς ἀντιστάντας αὐτῷ Φράγκους φεουδάρχας, κυριεύσας δὲ καὶ τὰς Πάτρας ἀνεγνωρίσθη ἐπίτροπος τῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ νηπιάζοντος υἱοῦ του Ἰακώβου ἀρχῆς. Ἀλλὰ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1316 ἐπιπλεύσαντος

(1) Κ. Παπαρ. Ἱστορ. Ἑλλ. Ἔθν. Τόμ. Ε. σελ. 221.

τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ εἰς Πάτρας μετὰ τῆς συζύγου του Ματθίλδης, οἱ πλεῖστοι καὶ ἰσχυρότεροι φεουδάρχαι συνετάχθησαν μετ' αὐτοῦ, καὶ ὁ Φερδινάνδος ἐγκαταλειφθεὶς εἰς τὰς ἰδίας ἀσθενεῖς δυνάμεις, ἐνικήθη ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Βουργουνδικοῦ εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μανωλάδος καὶ ἐφονεύθη τὴν 5 Ἰουλίου 1316. Μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ὁ Λουδοβῖκος ὁ Βουργουνδικὸς ἀπέθανεν ἐν Πάτραις (2 Αὐγούστου 1316) δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τοῦ κόμητος τῆς Κεφαλληνίας Ἰωάννου.

Ἡ Ματθίλδη ἐν Ἀνδραβίδῃ εὑρεύουσα διώκει ἀσθενῶς τὸν Μωρέαν, καὶ ἕνεκα τῆς ἀνωμαλίας καὶ ἀναρχίας, ἥτις ἐν αὐτῷ ἐπεκράτει, ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ῥοβέρτου, πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Καρόλου Β'. καὶ ἀδελφοῦ τοῦ Φιλίππου Α'. τοῦ Ταραντίνου. Ὁ Ῥοβέρτος ἐπιθυμῶν ν' ἀνακτήσῃ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Μωρέως, ἣν ὁ ἀδελφὸς Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος εἶχε παραχωρήσει Λουδοβίκῳ τῷ Βουργουνδικῷ, ἀπεφάσισε νὰ συζεύξῃ τὴν Ματθίλδην μετὰ τοῦ μικροτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ Ἰωάννου Γραυΐνα. Ἀλλ' ἡ Ματθίλδη εἶχε νυμφευθῆ κρυφίως τὸν Βουργούνδιον ἱππότην Οὔγωνα Δελαπαλίς, ὃν ὑπερηγάπα· ἐπομένως ὁ Ῥοβέρτος ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ συζευχθῇ τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννην Γραυΐνην, λαβόντα οὕτω τὸν τίτλον τοῦ πρίγκηπος τοῦ Μωρέως· (1318 — 1333) καὶ ἐπειδὴ ἡ Ματθίλδη κατ' οὐδένα τρόπον ἐπείθετο νὰ συζήσῃ μετὰ τοῦ Γραυΐνα, ἔκλεισεν αὐτὴν ὁ Ῥοβέρτος εἰς τὸ ἐν Νεαπόλει φρούριον τοῦ Ὠοῦ, ἔνθ' ἀπέθανεν ἐν θλίψει καὶ ταλαιπωρίᾳ τῷ 1331.

Ὁ κόμης Ἰωάννης Γραυΐνας ἀφίκετο εἰς τὸν Μωρέαν τῷ 1325 μετὰ εἴκοσι πέντε γαλερῶν, ἃς ἐδωρήσατο αὐτῷ ὁ Ῥοβέρτος καὶ μετὰ πολλοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, ὅπερ ἐδάνεισεν εἰς αὐτόν, ὁ ἐν Φλωρεντίᾳ ἐπίσημος ἐμπορικὸς οἶκος τῶν Acciajuoli, οἵτινες μετ' ὀλίγον ἐγκατέστησαν ἐν Μωρέᾳ, καὶ τὰς Πάτρας διώκησαν λαβόντες αὐτόθι πλούσια φέουδα. Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς ἐπικρατούσης ἐν τῷ Μωρέᾳ ἀναρχίας, οἱ Βυζαντινοὶ οἵτινες οὐ μικρὸν μέρος τοῦ Μωρέως πρότερον εἶχον κυριεύσει, ἀνέκτησαν

ἐν ἔτει 1320 καὶ τὴν Ἀρκαδίαν, καὶ ἐπομένως ἡ τῶν Φράγκων κυριαρχία ἤρξατο περιοριζομένη εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ βορειοδυτικὴν παραλίαν τῆς χερσονήσου. Καὶ δὴ ἀναφέρεται ὅτι Πατρεύς τις Νικόλαος, ὃν ὁ ὄχλος διὰ τὸν ὑψηλὸν καὶ ἰσχυρὸν τοῦ σώματος ἐκάλει Νικολοῦχον, παρέδωκε τὴν 9 Σεπτεμβρίου 1320 τὸ ἐν Ἀρκαδίᾳ φρούριον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Σκόρτας, οὗτινος ἦτο διοικητής, (1) εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β'. Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον Ἀσάνην, ἀρχηγὸν τῶν κατὰ τὴν Πελοπόννησον Βυζαντινῶν στρατευμάτων. Ἐπίσης ὁ αὐτὸς Νικολοῦχος μετ' οὐ πολὺ ἐπώλησεν εἰς τὸν Ἀσάνην καὶ τὰ φρούρια Matagrifon, Polipant, Καρύταιναν καὶ ἄλλα, καταδολιευθεὶς οὕτω τοὺς Φράγκους. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Πατρεὺς Νικολοῦχος, ἐξήσκει ἐπιρροήν τινα καὶ ἐπὶ τῶν Πατρέων, ὡς φίλος τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ἀσάνη ἐκλαμβανόμενος, διότι ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ὁ Πάπας περὶ πολλοῦ ἐμερίμνα περὶ τῆς τῶν Πατρέων ἐκκλησίας καὶ ἰδίᾳ περὶ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου μετ' ἀπορίας βλέπομεν πρώτην ἤδη φοράν, ὅτι διωρίσθη ἐν Πάτραις ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου, κατὰ συγκατάθεσιν ἴσως τοῦ Πάπα, Ἕλλην Μητροπολίτης τῷ 1315, ὁ Μιχαήλ, ὅπως ποιμαίνῃ τὸ ὀρθόδοξον ποίμνιον. «Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν ἔξαρχος πάσης Ἀχαΐας καὶ ὑπέρτιμος Μιχαήλ.» Ἐκ τοτε διωρίζετο ἐν Πάτραις Ἕλλην Μητροπολίτης, ἐνῷ τὴν διοίκησιν τῆς χώρας καὶ τὴν ἐποπτείαν τῆς καθόλου ἐκκλησίας εἶχεν ὁ Λατῖνος Ἀρχιεπίσκοπος. (2) Προστούτοις ἐπὶ

(1) «1319 A mil trois cens dix neufs ans, la troisième indicion et à trois jours dou mois de fevrier celle nuit fu emblé et pris la castel de Saint George del' Escorta, et par le traitement de Mote dou Liege et de Nicolucho de Patras qui puis li tray et dona as Grex.» (2) Ἀπὸ τοῦ 1315—1397, ἀπαντῶμεν εἰς τὰ Acta Patriarchatus ὅτι, διωρίσθησαν Μητροπολῖται Πατρῶν οἱ ἑξῆς· ὁ Μιχαὴλ (1315 Ἰουλ. ἰνδ. 13), ὁ Μητροφάνης (1331), ὁ Μακάριος (1354) γενόμενος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἰσόθιος ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἕνεκεν ἐνδείας. (T. I. No 143 καὶ 145), ὁ Ἰγνάτιος (1380) κατορθώσας, ἵνα ἡ Σύνοδος διατάξῃ «εἶναι καὶ πάλιν τὴν ἁγιωτάτην ἐκκλησίαν Κερνίτζης καὶ πᾶσαν τὴν ἐνορίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἁγιωτάτην ἐκκλησίαν Παλαιῶν Πατρῶν ὡς καὶ πρότερον καὶ ἄδειαν ἔχειν τὸν ἱερώτατον μητροπολίτην Π. Πατρῶν πάντα πράττειν καὶ διενεργεῖν ἐν αὐτῇ.» (1381 Μαρτ. ἰνδ. 4. T. II No 342) ὁ Μάξιμος (1389) κλη-

Πατριάρχου Ἡσαΐου ἐν ἔτει 1324, ὡρίσθη νὰ πληρόνωσιν αἱ Πάτραι ἐτησίαν εἰσφορὰν εἰς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως 40 ὑπέρπυρα. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ φόρος οὗτος ἦτο γλίσχρος πιθανὸν νὰ εἰσεπράττετο ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος ἐν Πάτραις Μητροπολίτου χάριν τῶν ἀναγκῶν τοῦ Πατριαρχείου, διότι αἱ κυρίως τῷ Πατριάρχῃ τελοῦσαι ἀρχιεπισκοπαί, Μονεμβασίας καὶ Λακεδαιμονίας, ἐπλήρωνον ἐτησίως ἡ μὲν 800, ἡ δὲ 60 ὑπέρπυρα.(1)

Ἕνεκα δὲ τῆς ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἐπικρατούσης ἀναρχίας, ὁ ὑπὸ πολλῶν χρεῶν βεβαρημένος Ἰωάννης Γραυΐνας, ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Νεάπολιν. Ἑπομένως ὁ Μωρέας ἐξηκολούθησε διοικούμενος ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων αὐτοῦ, οἵτινες ὅμως δὲν ἴσχυον ὅπως ἀποκαταστήσωσιν ἐν αὐτῷ διαρκῆ τινα τάξιν. Καὶ ὁ μὲν Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Γουλιέλμος Φραγκιπάνης, (2) ἀνὴρ οὐ

θεὶς εἰς ἀπολογίαν ὑπὸ τῆς Συνόδου (1395 23 Αὐγ.) διότι κατηγορήθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κατακουζηνοῦ ὡς ἑξῆς· «ἃς γινώσκει καὶ τοῦτο ἡ βασιλεία σου ὅτι ὁ Μητροπολίτης Π. Πατρῶν, ῥωμαῖος ὅστις ἦν ἐνταῦθα, εἰργάσθη τὸν ἀδελφὸν τοῦ Φραγκοπούλου, ὃν εἴχαμεν εἰς κάστρον ἡμῶν Γρεβενὸν λεγόμενον καὶ ἐκράτει καὶ τὸν κουλᾶν τοῦ κάστρου ἐκείνου, καὶ μὲ ἀπάτην καὶ πανουργίαν ἐπίασεν τὸν ἀδελφὸν τοῦ Φραγκοπούλου καὶ ἀπῆρε τὸν κουλᾶν καὶ ἔδωκέ τον πρὸς τὸν πρωτοστράτορα τὸν Σαρακινόπουλον, ὅστις ἦνι ἄπιστος εἰς ἐμέ.» (T. II. No 443), καὶ ὁ Νίφων (1397). Ἀπὸ δὲ τοῦ 1397—1430 δὲν ἀπαντῶμεν Μητροπολίτην ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου εἰς Πάτρας διορισθέντα. (1) F. R. Miklosich et I Müler. Acta Patriarchatus T. I No 60. πρόλ. Σ. Βυζαντίου. Περιγραφὴ Κ]λεως Τόμ. Γ. σελ. 527. Ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β'. Παλαιολόγου (1282—1328) γενομένης νέας κατατάξεως τῶν Μητροπόλεων καὶ Ἐπισκοπῶν τῶν νῦν καὶ πάλαι ποτὲ τελούσεων τῷ Πατριάρχῃ ΚΠ, παρατηροῦμεν ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχόμεναι καὶ τῷ Πάπᾳ τελοῦσαι κατεβιβάσθησαν, αἱ δὲ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἀναληφθεῖσαι ἀνεβιβάσθησαν. «Τοῦτος ὁ Ἀνδρόνικος ὁ βασιλεύς, λέγει ὁ Δωρόθεος, ὠρθοτόμησε τὴν ἐκκλησίαν, ἔκαμε καὶ ἔκθεσιν νέαν καὶ πολλὰς Μητροπόλεις ἐτίμησεν ἀπὸ μικροὺς θρόνους εἰς μεγάλους καὶ πολλοὺς ἐκατέβασεν εἰς μικροτέρους θρόνους καὶ γράφομέν τους κατ' ὄνομα . . . Ἡ Κόρινθος κζ'. ἔγινε λγ. αἱ Ἀθῆναι κη'. ἔγινε λε'. αἱ Παλαιαὶ Πάτραι λδ'. ἔγινε λθ'. Ἡ Μονεμβασία ἦτον ἐπισκοπὴ τοῦ Κορίνθου καὶ ἐτιμήθη εἰς Μητρόπολιν, εἰς τὸν τόπον τοῦ Σίδης, θρόνος 10 καὶ στέκονται τὰ χρυσόβουλα, ἐπέχει καὶ τὸν τόπον τοῦ Ἱεροσολύμων μὲ χρυσόβουλον. ὁ δὲ Ἰωάννης ΣΤ'. Κατακουζηνὸς (1342—1355) ἐβεβαίωσε διὰ βασιλικοῦ ὁρισμοῦ τὰ ἱεροκύκλια τοῦ Μονεμβασίας ὁποῦ ἔδωκεν ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος καὶ ἔδωκάν του μεγάλας τιμὰς καὶ εἰσοδήματα, καθὼς τὰ σεπτὰ χρυσόβουλα τῶν βασιλέων διαλαμβάνουν, νὰ λέγεται Παναγιώτατος, νὰ γράφῃ Ἰνδικτιῶνα, νὰ ἦναι ἔξαρχος πάσης Πελοποννήσου καὶ νὰ ἐπέχῃ τὸν τόπον τοῦ Ἱεροσολύμων.» Σύνοψις διαφ. ἱστοριῶν σελ. 400. (2) Ὁ Γουλιέλμος Φραγκιπάνης διεδέχθη τὸν Ῥενιέρον ἢ μᾶλλον τὸν ἔκπτωτον γενόμενον Φραγκίσκον Σαβαλόκαν, διότι ἀναγινώσκομεν παρὰ τῷ Λεκυιήνῳ τὰ ἑξῆς· «Τούτου ἀποθανόντος (τοῦ Ῥενιέρου) οἱ κανονικοὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἐν Πάτραις ἐξέλεξαν ὡς ἐπίσκοπόν των τὸν Φραγκίσκον Σαβα-

σμικρᾶς παιδείας, ὑπετάσσετο μᾶλλον εἰς τοὺς Ἐνετούς, οἱ δὲ Φλωρεντινοὶ Τραπεζῖται Ἀκκιαγιουόλαι ἠξίουν ν' ἀναμιγνύωνται εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου· προσδὲ καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ βαρβάρων μεγάλην καταστροφὴν προὐξένουν, καθόσον οἱ ἐν Ἀσίᾳ Τοῦρκοι ἀπὸ τοῦ 1324 μέχρι τοῦ 1328 ἐλεηλάτησαν μεταξὺ ἄλλων παραλίων καὶ τὰ τῆς Πελοποννήσου, πολλοὺς ἀπαγαγόντες αἰχμαλώτους. Οἱ δὲ τυχοδιῶκται Καταλανοὶ καταλαβόντες τὸ πρῶτον τὴν Καλλίπολιν, καὶ οὐ μικρὰς καταστροφὰς προξενήσαντες εἰς τὴν Θρᾴκην, Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν καὶ Ἑλλάδα, ἐπανέλαβον μετὰ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ ἔτος 1330 τὰς πειρατείας αὐτῶν, πλεύσαντες καὶ κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Τοὺς Καταλανοὺς τούτους ὁ Πάπας Ἰωάννης ΚΒ'., ἔν τινι παραινετικῷ πρὸς τὴν Ἐνετίαν ἐγγράφῳ αὐτοῦ, καλεῖ «υἱοὺς τῆς ἀπωλείας, ἔκβρασμα τῆς ἀνθρωπότητος, δηοῦντας μὲν καὶ ληλατοῦντας ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον, συμμαχοῦντας δὲ μετὰ τῶν ἀπίστων Τούρκων καὶ τῶν αἱρετικῶν Ἑλλήνων, πρὸς βλάβην τῶν εὐσεβῶν Φράγκων ἀρχόντων τῆς χώρας.» Προσέτι ὁ Πάπας Ἰωάννης ΚΒ'. ἔγραφε τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1322 πρὸς τὸν ἐν Εὐβοίᾳ διατρίβοντα ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Λατῖνον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, καὶ πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν Γουλιέλμον Φραγκιπάνην, παρακαλῶν αὐτοὺς «ἵνα ἀποτρέπωσι τοὺς ἐν Ἀχαΐᾳ διαβιοῦντας Λατίνους ἀπὸ μεγάλης συγκοινωνίας κατὰ τὴν λατρείαν μετὰ τῶν αἱρετικῶν Ἑλλήνων, καὶ προσέτι, ἵνα τὸν Ἀλφόνσον ἀρχηγὸν τῆς Καταλανικῆς ἑταιρίας καὶ τοὺς ἄλλους διοικητὰς αὐτῆς, ὑφ' ὧν οἱ Γαλάται ἐν τῇ Ἀνατολῇ βαρέως ἐκακοῦντο, φροντίσωσι νὰ ἐμποδίσωσι.»(1) Γνωστὸν ἐστιν ὅτι ὁ Πάπας Ἰωάννης ΚΒ'. μετὰ ζήλου καὶ ἐπιμονῆς πάντοτε ἐπεζήτει τὴν ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν ἀποκατάστασιν τῶν Βριεννίων, οὓς ἐθεώρει ὡς στήριγμα τῆς ἐκκλησίας, ἀντὶ τῶν ἀνοσίων καὶ ἀσεβῶν Καταλανῶν κατασχόν-

λόκαν, ἐφημέριον τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἀπεδιώχθη ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἰωάννου ΚΒ', ὅστις τὸν Γουλιέλμον Μινορίτην ἀνηγόρευσε διὰ διπλώματος τὴν 3 Ἰανουαρίου 1317. (1) Joannis Papae XXII. epistol. 260 παρὰ Rainaldi an. 1322 no 48 et 49.

των τὸ δουκάτον ἐκεῖνο, (1311—1387) καὶ πρὸς τοῦτο μετεχειρίσθη πᾶν μέσον. Ἐν ἔτει 1330 καὶ κατὰ μῆνα Ἰούνιον διέταξε τὸν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Λατῖνον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους Ὀτράντου καὶ Πατρῶν, ἵνα προσκαλέσωσι τοὺς Καταλανοὺς ἐντὸς 6 μηνῶν νὰ ἐκκενώσωσι τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν ἐπὶ ἀπειλῇ ἀφορισμοῦ· ἐπειδὴ δὲ τὸ διάβημα τοῦτο δὲν ἐτελεσφόρησε, διέταξε μετὰ ἕνα μῆνα τοὺς Ἀρχιεπισκόπους, Ὀτράντου, Πατρῶν, καὶ Κορίνθου νὰ κηρύξωσιν ἐν ταῖς διοικήσεσιν αὐτῶν σταυροφορίαν κατὰ τῆς ἑταιρίας τῶν Καταλανῶν. Συνεπείᾳ τῶν διαταγῶν τούτων, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Γουλιέλμος Φραγκιπάνης ἀφώρισε τοὺς Καταλανούς· τὸ δὲ ἐπιτίμιον ἀνεγνώσθη ἐν Πάτραις δημοσίως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἐπὶ παρουσίᾳ πολλῶν ἐπισήμων λαϊκῶν καὶ κληρικῶν. Ἐν τούτοις ὁ ἔκπτωτος δοὺξ Οὐάλτερος Βριέννιος ἀπεπειράτο ν' ἀνακτήσῃ τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν, ἀλλ' εἰς μάτην ἐπεδίωκε, κατὰ τὴν ἐν Πάτραις διατριβήν του, (1) (1331—1332) τὴν ἐκ νέου ἐπέμβασιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἑνετίας, ἥτις οὐδόλως κατωρθώθη. Οὐδὲν ἧττον ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Γουλιέλμος, κατὰ διαταγὴν τοῦ Πάπα Ἰωάννου ΚΒ'., ἀφώρισε δημοσίᾳ καὶ αὖθις τοὺς Καταλανούς, καὶ ὀνομαστὶ τοὺς μεγιστᾶνας αὐτῶν, προσδὲ καὶ πάντας τοὺς βοηθοῦντας καὶ συγκοινωνοῦντας αὐτοῖς, ἐν τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Νικολάου (2) τὴν 29 Δεκεμβρίου 1333. (3) Ἀλλ' οἱ κατ' ἐπανάληψιν ἀφορισμοὶ οὐδόλως ἐπτόησαν τοὺς Καταλανούς, οἵτινες ἐν ἀνέσει κατεῖχον τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν.

Μετὰ δὲ τὸν ἐν Νεαπόλει θάνατον (1331) τοῦ ἐπιτίμου αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως Φιλίππου Β'. τοῦ Ταραντίνου,

(1) Ἐν Πάτραις ὁ Οὐάλτερος (2 Ἰανουαρίου 1332) ἐξέδωκε δίπλωμα ὑπὲρ τοῦ πιστοῦ του φίλου Κορράδου Γυνδάτσου, παραχωρῶν αὐτῷ τὸν πύργον Καστελλούκιον ἐν Ἀπουλίᾳ. (2) Ὁ ναὸς οὗτος «Ἅγιος Νικόλαος Βλατερού» ἔκειτο ἐν τῇ αὐτῇ τοποθεσίᾳ τοῦ σήμερον ὁμωνύμου ὑπὸ τὸ Φρούριον. Κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Μοναχικοῦ Τάγματος τῶν Fratres Minores, εἰς ὃ ἀνῆκε καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γουλιέλμος Φραγκιπάνης, ὁ καὶ Μινορίτης καλούμενος. Κατεστράφη δὲ ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς πυριταποθήκης τοῦ φρουρίου τῷ 1811. Γνωστὸν ἐστὶν ὅτι καὶ ἕτερος ὁμώνυμος ναός, Βυζαντινός, ἴδρυτο κατὰ τὴν παραλίαν. (τετρ. 25. ὁδὸς ἁγ. Νικολάου). (3) Ducange Hist de Constantinople etc Hopf Carystos. καὶ De Fontibus Hist. ducat. Athenien. Appendix No 2.

οὗτινος ἐν τοῖς πρόσθεν ἐμνήσθημεν, ἡ χήρα αὐτοῦ Αἰκατερίνη Β'. Βαλουᾶ, ἐπίτιμος αὐτοκράτειρα Κωνσταντινουπόλεως, ἔπεισε τὸν ἀνδράδελφόν της Ἰωάννην Γραυΐνην, νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς Ῥοβέρτον τὸν Ταραντῖνον τὸ πριγκηπάτον τῆς Ἀχαΐας. Ἀλλ' ἡ Αἰκατερίνη Βαλουᾶ τὰς ἐν Μωρέᾳ κτήσεις της διῴκει δι' ἐπιτρόπων, οἵτινες οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην νὰ διατηρήσωσιν ἠδυνήθησαν, οὔτε καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς χώρας νὰ διασώσωσι. Καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Γουλιέλμος Φραγκιπάνης, ὁ καὶ πολιτικὸς κύριος τῆς αὐτόθι βαρωνείας γενόμενος, ἐπολιτεύετο ὡς ὅλως ἀνεξάρτητος δυνάστης· ὅθεν ὁ τῆς Αἰκατερίνης γενικὸς ἐν τῷ Μωρέᾳ ἐπίτροπος Bertrand de Beau ἐπολιόρκησεν ἐν ἔτει 1338 τὰς Πάτρας (1) τόσον στενῶς, ὥστε ὁ Βενέδικτος XII παρεκάλεσε τὴν Αἰκατερίνην, ἵνα μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Ῥοβέρτου ἐξαναγκάσῃ τὸν Βερτράνδον Δὲ Μπὼ καὶ λύσῃ τὴν πολιορκίαν, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος (1338) ἀφίκετο εἰς τὴν Πελοπόννησον ἡ Αἰκατερίνη Β'. Βαλουᾶ καὶ εἰς Πάτρας ἀπεβιβάσθη, συνοδευομένη καὶ ὑπὸ τοῦ ἐραστοῦ αὐτῆς Νικολάου Ἀκκιαϊούλη, ἀνδρὸς εὐμηχάνου καὶ ὀραστηρίου, προσοικειωθέντος τὸ κάλλιστον τῆς χώρας μέρος (2). Ὅτι δὲ ἡ Αἰκατερίνη περὶ τὰ τρία ἔτη, τῆς ἐν Πελοποννήσῳ (1338—1340) διαμονῆς της, διέτριψεν ἐν Πάτραις πρὸς τοῖς ἄλλοις συγγραφεῦσι μαρτυρεῖ καὶ ὁ χρονογράφος Νικηφόρος Γρηγορᾶς λέγων τάδε· «Τῷ δ' ἑξῆς ἔτει (1339) ὁ μὲν παῖς (Νικηφόρος Β'.) τοῦ τῆς Ἠπείρου κρατοῦντος (δηλ. τοῦ Ἰωάννου) πρότερον κόντου Κεφαλληνίας τεσσαρεσκαιδέκατον τῆς ἡλικίας ἄγων ἔτος, τηνικαῦτα καὶ σύνεσιν τῆς ἡλικίας ἔχων μείζονα, ἐπειδὴ τὸν μὲν πατρῷον κλῆρον ὑπὸ τῷ βασιλεῖ (δηλ. Ἀνδρονίκῳ Γ'. Κ/λεως) γενόμενον εἶδε, τὴν δὲ μητέρα (3) συνθεμένην κολουθῆσαι τῷ βασιλεῖ μέχρι Θεσσαλονίκης, κελεύουσαν δ' ἔπεσθαι καὶ αὐτὸν δίχα τῶν πατρικῶν ἐπισήμων συμβούλων, ἀποστασίαν ἐπινοεῖ καὶ συμ-

(1) Ἐσφαλμένως ὁ Χόπφ ἐν τῷ καταλόγῳ σημειοῖ ὅτι ὁ Φραγκιπάνης διῴκει τὴν ἀρχιεπισκοπὴν ἀπὸ τοῦ 1316 — 1337 διότι ἐπὶ τούτου ἐν ἔτει 1338 ἐγένετο ἡ ἄνω πολιορκία. (2) Matteo Villani Cron. L. III c. 7. (3) Ἡ μήτηρ τοῦ Νικηφόρου Ἄννα Παλαιολογίνα ἐδηλητηρίασε τὸν σκληρὸν αὐτῆς σύζυγον.

βούλῳ χρησάμενος ἐνὶ τῶν εὐγενῶν τῆς Ἠπείρου, (δηλ. τῷ Λατίνῳ Ῥεϊτζάρδῳ) ἅμα αὐτῷ φεύγων ὤχετο εἰς Πάτρας τὰς παλαιάς. παρὰ τὴν σύζυγον τοῦ τελευτήσαντος πρίγκηπος Πελοποννήσου καὶ Ἀχαΐας». Ἐπίσης εἰς Πάτρας ἀπέστειλαν πρεσβείαν οἱ Ἀκαρνᾶνες καὶ πιεζόμενοι μὲν ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. μαθόντες δὲ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐν Πάτραις διαμονὴν τοῦ Νικηφόρου, ἐζήτουν παρὰ τῆς Αἰκατερίνης τὸν νεανίαν, ὅπως μνηστεύσαντες αὐτὸν μετὰ Μαρίας θυγατρὸς τοῦ Ἰωάννου Κατακουζηνοῦ, ἀναδείξωσιν αὐτὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου καὶ πάσης τῆς κομητείας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

Ἐν ἔτει 1346 ἀπεβίωσεν ἡ Αἰκατερίνη Βαλουᾶ καὶ διεδέξατο αὐτὴν ὁ υἱὸς αὐτῆς Ῥοβέρτος Ταραντῖνος, (1346—1364) ὡς ἐπικυρίαρχος τῆς Ἀχαΐας καὶ ἐπίτιμος αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ἐν τῷ Μωρέᾳ μεγάλη ἐπεκράτει ἀναρχία καὶ ἕκαστος τῶν Βαρώνων κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ ἐπολιτεύετο· ὁ δὲ οἶκος τῶν Ἀκκιαϊουόλων ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης προστατευθείς, ἕνεκα τῆς στενῆς φιλίας αὐτῆς μετὰ τοῦ Νικολάου Ἀκκιαϊουόλη, κατέλαβε τὸ πλεῖστον μέρος τῆς χώρας, προσδ' ἐπί τινα χρόνον καὶ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Πατρῶν (1360—1369) διαρκῶς δὲ τὴν βαρωνείαν τῆς Βοστίτσης. Ἰστέον ὅτι ὁ Νικόλαος Ἀκκιαϊουόλης ἐν ἔτει 1335 ἐκτήσατο καὶ ἐν τοῖς περιχώροις τῶν Πατρῶν ἀγροὺς εὐρυχωροτάτους μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ὑποχειρίων χωρικῶν (1). Καὶ δὴ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Νικολάου Ἰωάννης Β' Ἀκκιαϊουόλης, διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πάπα εἰς τὴν τῶν Πατρέων ἐκκλησίαν μετὰ διοικητικῆς ἐξουσίας (1360—1365) καὶ ἐνετάλη ὑπ' ἐκείνου, ἵνα μετ' ἄλλων ὑπερασπίσῃ τὴν καθολικὴν θρησκείαν κατὰ τῶν Τούρκων, καὶ προκηρύξῃ ὅτι θὰ ἐπιβληθῶσι βαρεῖαι ποιναὶ εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον πωλήσει ὅπλα εἰς τοὺς ἀπίστους (2). Μετὰ τὸν Ἰω-

(1) Buchon recq. de dipl. ἐν Nouvel. Recherches T. II p. 32 No 11 an 1335. (2) Βλέπε τὸν παραθέμενον ἐν ὑποσημ. σελίδος 281 κατάλογον τῶν Λατίνων Ἀρχιεπισκόπων Πατρῶν ὑπὸ Χόπφ, ἔνθα ὁ Ἰωάννης Β' Ἀκκιαϊουόλης ἀναγράφεται 10ος Ἀρχιεπ. Πατρῶν, ὑπὸ δὲ τοῦ Λεκυπήνου 13ος. Κατὰ τὸν Χόπφ μετὰ τὸν Γουλιέλμον Φραγκιπάνην διῴκησε τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Πατρῶν ὁ Ῥογῆρος, (1337—1347) πρὸς ὃν ὁ τότε Πάπας ἔγραφεν ἐν ἔτει 1345, ἵνα παράσχῃ λόγῳ καὶ ἔργῳ πᾶσαν συν-

άννην ἀνηγορεύθη Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν ὁ Ἄγγελος Ι' Ἀκκιαϊουόλης(1) (1365—1369+1369) μετὰ διοικητικῆς αὖθις ἐξουσίας, υἱὸς τοῦ περιφήμου καὶ γνωστοῦ Νικολάου Ἀκκιαϊουόλη.

Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Ῥοβέρτου ἄπαιδος, ἐν Νεαπόλει τῇ 16 Σεπτεμβρίου 1364, δύο ἤρισαν περὶ τῆς ἀρχῆς· ὁ διαδεξάμενος τὸν αὐτοκρατορικὸν αὐτοῦ τίτλον μικρὸς ἀδελφὸς αὐτοῦ Φίλιππος Γ'. ὁ Ταραντῖνος, καὶ ὁ, ἐκ τοῦ πρώτου γάμου τῆς χήρας τοῦ Ῥοβέρτου Μαρίας τῶν Βουρβώνων μετὰ τοῦ Guy de Lusignan (1330), υἱὸς Οὔγων Γαλλιλαῖος. Καὶ κατ' ἀρχὰς κατίσχυσαν ὁ Οὔγων καὶ ἡ μήτηρ καὶ χήρα τοῦ Ῥοβέρτου Μαρία τῶν Βουρβώνων (1364—1370), ἥτις καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον, κατὰ τὸν Buchon, κατῴκησεν ἐν Πάτραις(2), ὁπόθεν κατέφυγεν εἰς Νεάπολιν (+1387). Ἐνέτει δὲ 1370 ὁ Οὔγων Γαλλιλαῖος παρεχώρησε τὰ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου δικαιώματά του εἰς τὸν ἐπίτιμον αὐτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως Φίλιππον Γ'. τὸν Ταραντῖνον, ἀντὶ ἐτησίου χορηγήματος 6,000 φιορινίων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ τοῦ οἴκου τούτου διάδοχοι,

δρομὴν τῷ Οὐμβέρτῳ τῷ Δελφίνι ἐκ Βιέννης ἡγεμόνι τῶν Σταυροφόρων κατὰ τῶν Τούρκων. Εἶτα ὁ Νικόλαος Da Canale (1347—1350) ὅστις ἐν ἔτει 1349 ἠγόρασεν ἐν Ἐνετίᾳ πλοῖον πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἕδρας αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Τούρκων τοῦ Altoluogo, οἵτινες μάλιστα κατὰ τὸ θέρος τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἔπλευσαν μετὰ 80 πλοίων ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ καὶ τὰς Πάτρας, Αἴγιον κτλ. ἐλεηλάτησαν. Μετὰ τὸν Νικόλαον, παραιτηθέντα ἢ ἀποθανόντα, (;) διῴκησε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν καὶ τὴν Βαρωνείαν τῶν Πατρῶν (1350—1358) ὁ τέως ἀρχιεπίσκοπος Ὀτράντου Ῥεϊνάρδος de Lauro, ὅστις κάλλιον παντὸς ἄλλου τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐγνώριζε νὰ διατηρῇ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ ἔν τε τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς καὶ πολιτικοῖς πράγμασι. Τὸν Ῥεϊνάρδον διεδέξατο ὁ Ῥαϊμόνδος (1358—1359) καὶ τοῦτον ὁ ἄνω ῥηθεὶς Ἰωάννης Β' Ἀκκιαϊουόλης (1360—1365).

(1) Παρὰ τοῦ Χόπφ ἐν τῇ Μ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ μανθάνομεν ὅτι ὁ Ἄγγελος Ἀκκιαϊουόλης κατεῖχε τὸ Καταφύγι, (Catafigo) Καστρί, τὸ ὑπεράνω τῶν Πατρῶν Σιδερόκαστρον, Καμενίτσαν, τὸν πύργον τοῦ Bosco καὶ τὸ ἀνάκτορον τῆς πεδιάδος τῶν Πατρῶν. Πρὸς τούτοις ὅτι ἡ Μαρία καὶ ὁ Οὔγων παρητήθησαν τῆς ἐπὶ τῶν Πατρῶν ἐπικυριαρχίας αὐτῶν καὶ διεκήρυξαν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν κυρίαρχον. Ὁ δὲ Ἄγγελος εὐγνωμόνων ἐδωρήσατο τῷ Οὔγωνι πολύτιμα δῶρα. (2) Ἐν τοῖς τοῦ Χόπφ «Chroniques Greco-Romaines inédites» p. 228. Tables des fiefs dela Morée (1364) ἀναγινώσκομεν «Questi sono li castelli che Madama Maria de Bourbon ave in lo principato de Achaya.

Le fortize de Archivescovo de Patrasso
Lo castello del piano de Patrasso »

Τὸ πρῶτον εἶναι τὸ ἤδη φρούριον. Τὸ ἕτερον ἦτο παρὰ τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν.

εἷς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ πρίγκηψ Ὄθων ὁ Ταραντῖνος, χάριν μεγαλητέρων προσόδων, τῶν ὅσων ἐκέκτητο ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ἀπεφάσισε τῷ 1377 νὰ ἐκμισθώσῃ τὴν Πελοπόννησον εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ῥόδου ἐπὶ πέντε ἔτη ἀντὶ 4,000 δουκάτων κατ' ἔτος. Τότε ὅμως ὁ ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴκου Ἰάκωβος de Baux, ἀντιποιούμενος κυριαρχικῶν ἐπὶ τοῦ Πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας δικαιωμάτων, ἐμίσθωσεν ἐν Ναυάρῥᾳ τῆς Ἱσπανίας (1381) στρατιάν, ἥτις ἐκλήθη Ναυαρικὴ ἑταιρία, ὅπως ἀνακτήσῃ τὴν Πελοπόννησον. Καὶ ὄντως κατέκτησε κατ' ἀρχὰς τὴν Βοστίτσαν, Πύλον (ἀπ' αὐτῆς Ναυαρῖνον), Ἀνδρούσαν καὶ Καλάμας, καὶ εἶτα οὐ σμικρὰν ἐξήσκησεν ἐπὶ τοῦ ἐν γένει πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας ἐπιῤῥοήν.

Αἱ Πάτραι, καθὰ ἐν τοῖς πρόσθεν εἴδομεν, διῳκοῦντο ἀπὸ τοῦ ἔτους 1317 διαδοχικῶς ὑπὸ τῶν Ἀρχιεπισκόπων, ὡς ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτρόπων τοῦ Πάπα, ὁτὲ μὲν ὑποχωρούντων εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν γενικῶν ἐπιτρόπων τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας, ὁτὲ δ' ἐῤῥωμένως ἀνθισταμένων. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τούτους (1360—1408) ἡ βαρωνεία τῶν Πατρῶν ἀνεγνωρίσθη ὡς αὐτοτελὴς ἱερατικὴ ἡγεμονία ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Πάπα, καὶ τὸ ὀχυρὸν αὐτῆς φρούριον ἀνεγνώριστο ὡς διοικούμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τῶν Πατρῶν. (Lo fortize de Archivescovo de Patrasso).(1) Ἡ πόλις ἔκειτο ἐπὶ τῆς κατωφερείας τοῦ Λόφου πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ἀκροπόλεως (ἐπὶ τῆς θέσεως, ἥτις νῦν καλεῖται ἐπάνω χώρα) καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἐμπορικωτέρα πόλις τῆς Πελοποννήσου παράγουσα, μέταξαν, τυρόν, μαλλία, δημητριακοὺς καρποὺς κλπ. καὶ ἐξαγωγικὸν κυρίως ἔχουσα ἐμπόριον. (2) Ἐσυγχάζετο δὲ ὑπὸ πολλῶν ἐπισήμων ξένων, εὐαρέστως τὰς διατρι-

(1) Παρὰ τῷ Χόπῳ ἀπαντῶμεν ὅτι τῇ παρακλήσει Μανουὴλ Κατακουζηνοῦ δεσπότου Σπάρτης (1349—1380) διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου ΚΠ Μητροπολίτης Πατρῶν ὁ Παρθένιος καὶ ὅτι ὑπὸ τὴν αἰγίδα τούτου οἱ Ἕλληνες ἔκτισαν ἐν Αἰγίῳ τῷ 1366 τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας τῆς Φανερωμένης. Ἐπιγραφὴ ἐκτισμένη ἄνωθεν τῆς θύρας τῆς ῥηθείσης ἐκκλησίας μέμνηται τοῦ Παρθενίου καὶ τοῦ ἔτους τῆς κτίσεως. Εὕρηται δ' ἐν τῇ Exp. Scien. de Morée T. III. p. 43. (2) Παρὰ Buchon. «Πῶς κυκλοφοροῦν τὰ μέτρα τῆς Γλαρέντζας εἰς διαφόρους χώρας, καὶ ἐκείνων πάλιν εἰς τὴν Γλαρέντζαν.» Λίτραι 100 τῶν Πατρῶν κάμνουν εἰς Γλαρέντζαν λίτρας 106. Κάλαμοι 102 Γλαρέντζας ἐξισάζονται μὲ 100 τῶν Πατρῶν. Μόδια 100 Γλαρέντζας ἐξισάζονται μὲ 108 τῶν Πατρῶν.»

βὰς αὐτόθι ποιουμένων, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τοῦ εὐκράτου κλίματος, ὅπερ ὁ Le Beau παραλληλίζει μὲ διαρκὲς ἔαρ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕνεκα τῶν ποικίλων διασκεδάσεων καὶ ἰδίως τῶν διὰ τοῦ ξίφους ἀγώνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐλάμβανον μέρος οἱ ἱππόται φιλοτιμούμενοι τίς τὸν ἄλλον νὰ καταβάλῃ καὶ ἐπομένως λάβῃ τὰς φιλοφρονήσεις τῶν ἐκεῖ παρισταμένων κυριῶν, ὧν ἓν καὶ μόνον ἱλαρὸν βλέμμα ἤρκει, ὅπως ἐπουλώσῃ τόσας καὶ τόσας ἐν πολέμῳ ληφθείσας πληγάς! Τὴν καρδίαν τοῦ ἱππότου σφοδρότερον ἴσως ἔπληττεν ὁ ἐκηβόλος ἔρως ἢ τὸ ξίφος τοῦ ἀντιπάλου του. Τὴν δὲ δύναμιν τοῦ ἔρωτος δύναταί τις ν' ἀναγνώσῃ ἐν τῷ μυθιστορήματι τοῦ Κρητὸς Βιτζέντζου Κορνάρου, Ἐνετοῦ τὴν καταγωγήν, ἐπιγραφομένῳ «Ἐρωτόκριτος,» ἐν ᾧ ἀπεικονίζονται τὰ τοῦ μέσου δυτικοῦ αἰῶνος ἤθη, οἱ ἱπποτικοὶ ἀγῶνες κλπ.(1) καὶ ἔνθα προσέτι ἀναφέρεται ὅτι μὲ τόσους ἄλλους ῥῆγας καὶ *ἀφέντας*, *ῥηγόπουλα* καὶ *ἀφεντόπουλα* παρευρέθη ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ *Ἀφέντης τῆς Πάτρας ὁ Δρακόκαρδος*, τοῦ ὁποίου τὸ ἀγέρωχον ὕφος, τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν ἐρωτομανίαν, περιγράφει ὁ ποιητής.

Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἴδομεν ὅτι οἱ ἐν Ἀσίᾳ Τοῦρκοι ἀπὸ τοῦ 1324 μέχρι τοῦ 1328 ἐλεηλάτησαν τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου, ὡς καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1330 μετὰ τῶν Καταλανῶν.(2) Εἰς μεγάλην ὅμως ἀπορίαν ἐμβάλλει τὸν ἀναδιφοῦντα τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἡ ἀφήγησις Δυτικῶν τινων χρονογράφων, ὅτι οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὸ ἔτος 1376 κατέλαβον τὰς Πάτρας ἀπὸ τῶν ἐξουσιαζόντων αὐτὰς Ἐνετῶν. Ἀλλ' ἡ ἀφήγησις αὕτη εὐχερῶς ἐλέγχεται ψευδής, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι οὐδέποτε πρότερον ἡ πόλις

(1) πρβλ. Guizot la reception d' un chevalier au moyen âge. Ἡ ἱπποτικὴ ἀγωγὴ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μοναστηριακὴν συνίστατο κυρίως ἐκ δύο στοιχείων, ὧν τὸ μὲν περιελάμβανε τὴν ἄσκησιν ἐν τῷ ἱππεύειν, κολυμβᾶν, τοξεύειν, ξιφομαχεῖν, θηρεύειν, κυβεύειν καὶ ποιήματα συντιθέναι· τὸ δὲ τὴν ἐπιτήδευσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ πρὸς τὰς γυναῖκας σεβασμοῦ. Ἀρ. Κ. Σπαθάκη Παιδαγ. Τ. Β σελ. 95 Ἀθῆναι 1882. Πόσοι δυστυχῶς καὶ σήμερον ἐπιπόλαιοι πρὸς σαγηνείαν προικὸς μιμοῦνται τοὺς ἱππότας καὶ βαρώνους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ la festa dei Baronni poco dura.

(2) Οἱ Καταλανοὶ καὶ κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους περιπλέοντες ἐλεηλάτουν τὰς παραλίους πόλεις καὶ ἰδίως τὰς Πάτρας καὶ τὴν Γλαρέντζαν, ἡ δὲ μεγαλητέρα αὐτῶν κατὰ τῶν Πα-

τῶν Πατρῶν κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν,(1) ἀλλ' ὡς θέλομεν ἰδεῖ, βραδύτερον κατὰ τὸ ἔτος 1408, καθὸ ἱερατικὴ ἡγεμονία ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Πάπα διατελοῦσα· ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε πρότερον κατέσχον αὐτήν, εἰμὴ βραδέως κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ'. αἰῶνος. Περιεργείας δὲ χάριν παραθέτομεν ἐνταῦθα τὴν ἀφήγησιν ταύτην, τῆς δῆθεν κατοχῆς τῶν Πατρῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐλεγχομένην ψευδῆ ὑπ' ἀντιθέτων πηγῶν ἀξιοπιστοτάτων. Ἡ ἀφήγησις ἔχει οὕτω·

«Κατὰ τὸ ἔτος 1376, ὁ εἰς ἀντικατάστατιν τοῦ ἄρτι ἀποβιώσαντος Ῥοβέρτου Ζουλιάκ, μέγας Μαΐστωρ Ἰωάννης Φερνάνδος ὁ ἐξ Ἐρεδίας (Jean Fernandez de Heredia) μεταβαίνων, τὸ ἀκόλουθον ἔτος, ἐκ Ῥώμης μετὰ στόλου καὶ ἁπάντων τῶν ἱπποτῶν του εἰς Ῥόδον, τὴν καθέδραν τοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, συνήντησε καθ' ὁδὸν περὶ τὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου στόλον Ἐνετικὸν πολεμοῦντα τότε κατὰ τῶν Τούρκων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι εἶχον ἁρπάσει πρὸ μικροῦ ἀπὸ τῆς Δημοκρατίας τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν (2), περίφημον διὰ τὸ ἐμπόριον τῆς μετάξης. Ὁ Ἐνετὸς ναύαρχος ἀνελθὼν εἰς τὴν γαλέραν τοῦ μεγάλου Μαγίστρου ἵνα τὸν χαιρετίσῃ καὶ ἐπειδὴ ἐγνώριζε τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ πολέμου, τὸν ἐξώρκισεν ἐν ὀνόματι τῆς Δημοκρατίας καὶ διὰ τὸ καλὸν ὁλοκλήρου τῆς Χριστιανοσύνης νὰ συνενώσῃ τὰς δυνάμεις του μετὰ τῶν ἐκείνου, ἵνα ἀποσπάσωσι θέσιν τόσον σπουδαίαν ἐκ τῶν χειρῶν τῶν ἀπίστων. Καί τοι κατεπείγουσαι ὑποθέσεις ἐκάλουν τὸν Ἰωάννην Φερνάνδον εἰς Ῥόδον, ἔνθα ἐπορεύετο νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν του ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, οὐχ ἧττον τὸ πολεμικὸν θάρρος καὶ τὸ κατὰ τῶν Τούρκων μῖσος του, τὸν παρέ-

τρων πρὸς λεηλασίαν ἐπιδρομή, ἐγένετο ἐν ἔτει 1391. (1) Ἡ μαρτυρία τοῦ Le Beau περὶ τῆς δῆθεν πρότερον κατοχῆς τῶν Πατρῶν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, ἐξάγεται ἐσφαλμένη καὶ ἐκ τῆς εἰδικῆς ἱστορίας τῆς Ἐνετίας, ἔνθ' ἀναφέρεται ὅτι ὁ Πάπας κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1376 διέθετε κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ τὰ εἰσοδήματα τῶν Πατρῶν. Daru. Hist. de Venise T. II. l. IX. p. 67et 68. (2) Ὁ Χόπφ ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ λέγει ὅτι ὁ Ἐρεδίας Μάγιστρος τοῦ Ταγμ. Ἁγ. Ἰωάννου (1377—1379) ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Ναυπάκτου καὶ ἐκυρίευσεν αὐτήν τε καὶ τὸ φρούριον.

συραν καὶ ἐδράξατο τῆς εὐκαιρίας μετὰ χαρᾶς, ἵνα καταδείξῃ τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ πλεονεκτήματα ἐναντίον τῶν διηνεκῶν ἐχθρῶν τῆς θρησκείας. Οἱ δύο στόλοι ἠνώθησαν καὶ ἀφοῦ ἀπεβίβασαν τὰ στρατεύματά των, ἐβάδισαν κατ' εὐθεῖαν κατὰ τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν, κειμένης ἐφ' ὑψώματος καὶ ἀπεχούσης τῆς θαλάσσης ἓν τέταρτον περίπου λεύγας.

Ἐπειδὴ ἡ θέσις αὕτη εἶχεν ὀλίγα ὀχυρώματα καὶ πολλὴν ἔκτασιν, ὁ Μέγας Μάγιστρος προσεπάθησε νὰ τὴν κυριεύσῃ ἐξ ἐφόδου, καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν μερῶν ἐκείνων, ἔνθα τὰ τείχη ἦσαν σχεδὸν κατεστραμμένα, ἐγένετο κύριος αὐτῆς ἄνευ μεγάλης ἀντιστάσεως. Ὁ Τοῦρκος ὅμως Διοικητὴς διεφύλαξε τὴν φρουράν του διὰτὴν ὑπεράσπισιν τοῦ φρουρίου, ἔνθα εἰσήγαγεν αὐτὴν καὶ δὲν ἐλησμόνησεν οὐδὲν ὀχυρωματικὸν ἔργον, ἐξ ὅσων ἡ τέχνη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐδίδασκεν, ὅπως τὸ καταστήσῃ δυσάλωτον.

Ἡ πολιορκία τοῦ φρουρίου ἔδει γενέσθαι κατὰ στοίχους. Αἱ ἔφοδοι ὑπῆρξαν ζωηρόταται καὶ κατεσπευσμέναι, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίστασις οὐχ ἧττον γενναία. Τὸ τάγμα τῶν ἱπποτῶν ἀπώλεσε πολλοὺς ἱππότας ἐπισημοτάτους. Ἐπὶ τέλους τῶν ἐν χρήσει τότε μηχανῶν προξενησασῶν ῥῆγμα, ὁ Μάγιστρος ἀνυπομονῶν διὰ τὴν μακρὰν ἀντίστασιν λαμβάνει κλίμακα, καὶ στηρίξας αὐτὴν ἐπὶ τοῦ ῥήγματος ἀναβαίνει πρῶτος ξιφήρης, οὐδόλως παρατηρῶν ἐὰν τὸν παρηκολούθουν οἱ περὶ αὐτόν, καὶ πηδᾷ ἐντὸς τοῦ φρουρίου. Ὁ Ὀθωμανὸς διοικητὴς μετὰ πολλοῦ θάρρους ἀνθίσταται καὶ τέλος ἔρχεται εἰς χεῖρας μετὰ τοῦ Μαγίστρου· ἀλλ' οὗτος ἰσχυρότερος καὶ ἐπιτηδειότερος ὢν τοῦ ἀπίστου, τὸν διαπερᾷ διὰ τοῦ ξίφους καὶ τὸν φονεύει ἀποκόψας καὶ τὴν κεφαλήν· οἱ δὲ ἱππόται αὐτοῦ, ἀβέβαιοι ὄντες περὶ τῆς τύχης τοῦ ἀρχηγοῦ, ἀναβαίνουσιν ἐσπευσμένως ἵνα τὸν βοηθήσωσι, καὶ ἀνατρέψαντες πᾶν τὸ προστυχὸν διεπέρασαν τὴν φρουρὰν ἐν στόματι μαχαίρας. Ὁ μέγας Μάγιστρος κολακευθεὶς ἐκ τῆς τόσον ἀπροσδοκήτου ἐπιτυχίας καὶ τῶν διαφερόντων ἐπαίνων τοῦ Ἐνετοῦ στρατηγοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ἐκτείνῃ τὰς κτήσεις του καθ' ὅλον τὸν Μωρέαν. Ἡ Κόρινθος ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἀντικείμενον

τῶν ὅπλων του, ἄμ' ὡς ἀπεφασίσθη ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ νὰ διώξωσιν ἐκεῖθεν τοὺς ἀπίστους. Ὁ Χριστιανικὸς στρατὸς εἰσῆλθεν εἰς τὸν τόπον ἵνα πολιορκήσῃ αὐτόν, ἀλλ' ὁ Heredia πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ τοιοῦτόν τι, ἠθέλησεν ὁ ἴδιος νὰ γνωρίσῃ τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου, πλὴν ἔχων ἀσθενῆ τινα συνοδίαν ἔπεσε δυστυχῶς εἰς ἐνέδραν. Οἱ Τοῦρκοι κατακόψαντες τὸν στρατὸν τοῦ Μαγίστρου, ἠχμαλώτισαν καὶ αὐτὸν καὶ εἶτα κατανοήσαντες τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἐφύλασσον ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Κορίνθου.

Οἱ μεγάλοι ἡγούμενοι τοῦ ἁγίου Γιλλίακος, Ἀγγλίας καὶ Ῥώμης, οἵτινες ἠκολούθησαν τὸν Φερνάνδον κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἐνετῶν, προσέφερον διὰ λύτρα ν' ἀποδώσωσι τὰς Πάτρας, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἀπέρριψαν τὴν πρότασιν ταύτην ἀποκριθέντες, ὅτι κύριοι ὄντες τοῦ Μωρέως, ἐγνώριζον καλῶς ν' ἀναλάβωσι τὴν θέσιν ἐκείνην ἐν βραχεῖ διαστήματι χρόνου. Οἱ ἱππόται ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των καὶ τῷ ἐλέγχῳ τῆς συνειδήσεως, ὅτι ἀρνηκὰν τὸν ἀρχηγόν των νὰ αἰχμαλωτευθῇ παρὰ τῶν Τούρκων, προσέθηκαν ἐκτὸς τῆς παραδόσεως τῶν Πατρῶν καὶ μέγα χρηματικὸν ποσόν, εἰς ἐγγύησιν τῆς πληρωμῆς τοῦ ὁποίου οἱ τρεῖς ἡγούμενοι συγκατένευσαν νὰ μείνωσιν ὅμηροι.

Ὁ μέγας Μάγιστρος μαθὼν τὰ συμφωνηθέντα ἀνθίστατο λέγων· «Ἄφετε, προσφιλεῖς ἀδελφοί, ν' ἀποθάνῃ εἰς τὰς ἁλύσεις γέρων ἀνωφελὴς μὴ δυνάμενος ἐπὶ πολὺν νὰ ζήσῃ χρόνον· σεῖς ὅμως νέοι ὄντες προφυλαχθῆτε, ἵνα ὑπηρετήσητε τὴν θρησκείαν.» Ἑπομένως δὲν ἠθέλησεν, ἵνα τὰ λύτρα πληρωθῶσιν ἐκ τοῦ θησαυροφυλακείου τοῦ Τάγματος, προσθεὶς «Ἐὰν πέπρωται, νὰ πληρώσω λύτρα, ἡ οἰκογένειά μου ἀρκοῦσαν κέκτηται περιουσίαν, ὅπως μοὶ παρέξῃ τὸ δεῖγμα τοῦτο τῆς εὐγνωμοσύνης.»

Οἱ Τοῦρκοι ἐλάχιστα συγκινηθέντες ἐκ τῆς τόσον μεγάλης γενναιότητος, ἀπήγαγον τὸν Ἐρεδίαν εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἀλβανίας, ὅπου ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη περιέμενε τὴν ἀπότισιν τῶν λύτρων καὶ μόλις κατὰ τὸ 1381 ἀπῆλθεν εἰς Ῥόδον.»(1)

(1) Abbé Vertot Hist. del'ordre des chevaliers de Malte T.II p.243 et suiv. Bosiolstoria dela Sacra Militia diSan. Giovani Gerosolimitano T.II. p. 116.

Καὶ ταῦτα παραδίδουσιν οἱ δυτικοὶ χρονογράφοι. Τὸ ἠπειρωτικὸν ὅμως χρονικὸν (1) τοὐναντίον λέγει ταῦτα περὶ τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ μεγάλου μαγίστρου· «Τοῦ χρόνου τούτου τρέχοντος ὁ μέγας Μαΐστωρ κατὰ τῆς Ἄρτης χωρεῖ, καὶ ἰσχυρῶς τὸν Σπάταν ἀνεῖχεν· οἱ δὲ Ἀλβανῖται συναθροισθέντες αὐτὸν κατετρόπωσαν, καὶ εἰς χεῖρας τοῦ Σπάτα ὁ μέγας Μαΐστωρ ἐξέδοτο, καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας πιπράσκει αὐτόν». Ἐν τῇ ἀντιφάσει ταύτῃ, λέγει ὁ κ.Κ. Σάθας, προκρίνομεν τὴν τῶν Ἑλλήνων χρονογράφων ἐξιστόρησιν, παρὰ τὴν τῶν δυτικῶν γραφόντων περὶ τῶν ἐν ἥκιστα γνωστῇ χώρᾳ συμβαινόντων, καὶ πρὸ πάντων διότι τῷ 1376—1380 μήτε εἰς Πάτρας, μήτε εἰς Κόρινθον ὑπῆρχον Τοῦρκοι, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἐμφάνισις εἰς Πελοπόννησον ἐγένετο ἐπὶ Βαϊγιαζίτου Ἰλδιρὶμ μετὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως· πρὸ δὲ τῆς εἰσβολῆς ταύτης τοῦ Ἑβρενοῦ καὶ Γιακοὺπ (1397) οὐδαμοῦ μνημονεύονται ἐγκατεστημένοι ἐν Ἑλλάδι Ὀθωμανοί.

Ὁ Χαλκοκονδύλης λέγει ὅτι οἱ τότε κυριεύοντες τῆς Κερκύρας Νεαπολιτανοὶ ἐξεστράτευσαν κατὰ τοῦ Σπάτα, καὶ ἀδιστάκτως πλέον πειθόμεθα ὅτι καὶ ὁ μέγας Μάγιστρος μετασχὼν τοῦ πολεμικοῦ ἐκείνου ἐγχειρήματος, ἐζωγρήθη μετ' ἄλλων ὑπὸ τοῦ Ἀλβανοῦ φυλάρχου Γκίνου Μπούα ἢ Σπάτα. Ἡ ἀφήγησις παρὰ τῷ Χαλκοκονδύλῃ (Β', δ, § 112) ἔχει ὡς ἑξῆς· «οἱ τῆς Νεαπόλεως ἄρχοντες ἀπὸ Κερκύρας τῆς νήσου παρασκευασάμενοι στρατὸν ἴεντο ἐπὶ τὴν Ἀκαρνανίαν ὡς τούς τε Ἀλβανοὺς τὴν χώραν ἀφαιρησόμενοι, καὶ Ἄρταν τῆς Ἀκαρνανίας καταστρεψόμενοι λαβόντες. Ἀφικόμενοι δὲ εἰς Ἄρτην, τήν τε πόλιν ἐπολιόρκουν καὶ μηχανὰς προσέφερον τῷ τείχει ὡς αἱρήσοντες. Σπάτας δὲ ὁ Ἀλβανῶν ἀρχηγὸς (οὐ γὰρ εἰσῄει εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' ἐκτὸς περιῄει τὴν χώραν) τούς τε Ἀλβανοὺς συλλέξας εἰς ταὐτὸ καὶ βουλευσάμενος, ὡς αὐτῷ εἴποντο ἑτοίμους εἰς τὸν κίνδυνον, ἄφνω ἐπεισπίπτουσι τῷ Ἰταλῶν στρατεύματι, ὃ ἐπολιόρκει τὴν πόλιν καὶ τρεψάμενοι εἰς φυγήν, πολλοὺς μὲν διέφθειραν, τοὺς πλείους ἐζώγρησαν.» Ἄπορόν ἐστιν πῶς ἐγκρατεῖς

(1) Ἐν Κ. Σάθα Ἑλλ. ἀνέκδ. «Τζάνε Μπούα ἀνδραγαθήματα» κλπ. Τόμ. Ι σελ. λε'.

ἄνδρες τῆς ἱστορίας, οἷοι (ὁ Le Beau (Histoire du Bas-Empire) (1) ὁ d' Eschavannes Histoire de Corinthe) ὁ Finley (Istory of Greece) ὁ Μουστοξίδης (ἐν Ἑλληνομνήμονι) καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἀνέγραψαν ἀπαρατηρήτως τὴν ἀφήγησιν τῶν δυτικῶν χρονογράφων, μετενεγκόντων τὴν πολιορκίαν τῆς Ἄρτης εἰς τὰς Πάτρας.

Κατὰ δὲ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ'. αἰῶνος, μεγίστη καθ' ἅπαντα τὸν Μωρέαν ἐπεκράτει σύγχυσις καὶ ἀνωμαλία, διότι ἐνῷ ἡ Ναυαρικὴ ἑταιρία κατεῖχεν ὄντως τὴν Φραγκικὴν Πελοπόννησον, ὁ Ἀνδεγαυϊκὸς οἶκος καὶ οἱ Ῥόδιοι ἱππόται τοῦ Τάγματος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἤριζον πρὸς ἀλλήλους, ὁ δὲ δεσπότης τῆς Βυζαντινῆς Πελοποννήσου Θεόδωρος Α'. ὁ Παλαιολόγος ἤριζε μὲ τοὺς Ἐνετούς, προσδὲ οἱ Ἀλβανοὶ μὴ δυνάμενοι ἀνέτως νὰ ζῶσιν ἐν Θεσσαλίᾳ (Βλαχίᾳ), ἤρξαντο μεταναστεύοντες πρὸς νότον καὶ ἰδίως εἰς Πελοπόννησον, ἔνθα περὶ τὰς δέκα χιλιάδας ἐν ἔτει 1392 ἐγκατέστησαν. Ἀλλ' ὅ,τι συνέβη κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν, ὅτε ἕνεκεν αἰσχρᾶς ἀντιζηλίας προσεκλήθησαν οἱ Ῥωμαῖοι, ταὐτὸ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Καὶ δὴ προσεκλήθησαν οἱ ὠμοὶ καὶ βάρβαροι Τοῦρκοι, ὑπὸ τὴν τυραννικὴν τῶν ὁποίων δεσποτειαν ἐπέπρωτο εἶτα διαδοχικῶς νὰ στενάξωμεν ὑπέρ ποτε, καὶ νὰ θρηνήσωμεν ἀναρίθμητα θύματα. Ἡ πρόσκλησις αὕτη ἐγένετο, ὑπὸ μὲν τοῦ ἄρχοντος Μονεμβασίας Μαμονᾶ καὶ ὑπὸ

(1) Ὁ Le Beau ἐν Hist. du Bas-Empire Tom. XII. p. 188. ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ τῶν κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα ἀνθισταμένων αἱρετικῶν Ἑλλήνων, ἀφ' ἑτέρου ἐσφαλμένως μνείαν ποιεῖται περὶ κατακτήσεως τοῦ Μωρέως ὑπὸ τῶν Τούρκων Ἡ μνεία αὕτη πιθανῶς νὰ προῆλθεν, ἐκ τοῦ ὅτι οἱ μὴ ἀναγνωρίζοντες τὴν τοῦ Πάπα ἐξουσίαν ἐθεωροῦντο ἄπιστοι, κατ' οὐδὲν διαφέροντες τῶν πράγματι ἀπίστων, ἤτοι τῶν Τούρκων. Ἡ διήγησις τοῦ Le Beau ἔχει ὡς ἑξῆς· «Ὁ Πάπας Κλήμης Ζ.΄μανθάνων ἐν ἔτει 1387 ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῷ Μωρέᾳ ἀρχηγός τις Φατρίας, καλούμενος Πέτρος Λεβοῦρδος, (Lebourd) ὅστις ἐσκόπει νὰ διώξῃ ἐκ τῆς ἐπαρχίας ταύτης τοὺς Τούρκους, ἠθέλησε νὰ διώξῃ καὶ αὐτὸς τοὺς σχισματικοὺς Ἕλληνας, ὡς τοὺς ἀπίστους. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διέταξε τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν νὰ διαπραγματευθῇ μετὰ τοῦ Λεβούρδου θέτων εἰς τὴν διάθεσιν τούτου, τ' ἀγαθὰ τῶν πρώτων καὶ τὰς κατακτήσεις τῶν δευτέρων καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἱεράρχην νὰ παραχωρήσῃ ταῦτα τῷ Λεβούρδῳ, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ν' ἀναγνωρίσῃ οὗτος τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Πάπα καὶ καθομολογήσῃ ἐτησίαν χρηματικὴν χορηγίαν. Ἡ μωρὰ αὕτη διαταγὴ τοῦ Πάπα ἐπὶ μᾶλλον διήγειρε τό κατ' αὐτοῦ μῖσος τῶν Ἑλλήνων κτλ.»

τῶν Ναβαραίων κατὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, ὑπὸ δὲ τῶν Ἐνετῶν κατὰ τοῦ ἄρχοντος Βοιωτίας Ἀντωνίου, προσδὲ καὶ ὑπὸ διαφόρων Ἑλλήνων Ἐπισκόπων κατὰ τῶν Λατίνων. Κατὰ συνέπειαν ὁ Βαγιαζήτ, ὅστις πρότερον εἶχε ταπεινώσει τὸν Αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου καὶ ὡς κεραυνὸς διέτρεχε κατακτώμενος Ἀσίαν καὶ Εὐρώπην, δὲν ἤργησε νὰ κατέλθῃ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Προχωρήσας εἰς Θεσσαλίαν (1396) ὁ Βαγιαζὴτ κατέλαβε τὰς πρώτας πόλεις, οἷον τὴν Λάρισσαν, Τρίκαλα κλπ. Μετὰ ταῦτα δὲ γενόμενος κύριος τῆς Δωρίδος Λοκρίδος καὶ Φωκίδος, ἀνέθηκεν εἰς τοὺς στρατηγοὺς αὐτοῦ Ἰακοὺβ καὶ Ἐβρενὸν τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ὁ μὲν διέβραμε τὴν δυσμικὴν χερσόνησον μέχρι τῆς μεσημβρινωτάτης ἄκρας, πορθῶν τὰ περὶ τὴν Κορώνην καὶ Μεθώνην, ὁ δὲ ἐπολιόρκησε τὸ Ἄργος (2 Ἰουνίου 1397) ἀρχαίαν καὶ ἔνδοξον τῆς Πελοποννήσου πόλιν, τὴν ἄλλοτε περιώνυμον ἐπὶ τῷ Ἡραίῳ καὶ τοῖς ἵπποις τοῦ Ποσειδῶνος, (1) καὶ ἀφοῦ τοὺς θησαυροὺς τῆς πόλεως ἐλαφυραγώγησε, τρισμυρίους κατοίκους ἐξανδραποδίσας ὤκισεν εἰς Ἀσίαν. (2)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Ἐνετούς. Εἶτα αὖθις ὑπὸ τὸν Πάπαν. Παλαιολόγων κάθοδος εἰς Πελοπόννησον. Ἅλωσις Πατρῶν ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. Τοῦρκοι.

Ἡ Πελοπόννησος πᾶσα ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῆς πρὸ μικροῦ γενομένης εἰσβολῆς καὶ λεηλασίας τῶν Τούρκων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕνεκα τῆς μεταξὺ Βυζαντινῶν, Ναυαραίων καὶ Ἐνετῶν διαμάχης, εἰς ἀθλίαν καὶ ἐλεεινὴν διετέλει κατάστασιν. Καὶ ὁ μὲν δεσπότης τῆς Βυζαντινῆς Πελοποννήσου Θεόδωρος Α'. ὁ Παλαιολόγος ἐδιχονόει πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Ναυαρικῆς Πελοποννήσου, τὸν Γενουήνσιον Κεντυρίωνα Ζαχαρίαν, καθ' οὗ καὶ ὥρμησε τῷ 1406· ὁ δὲ Κεντυρίων πρὸς τοὺς κατέχοντας τὴν Ἀργολίδα, Κορώνην καὶ Μεθώνην Ἐνετούς. Ἀποθανόντος δὲ

(1) Παυσαν. Κορινθιακὰ Βιβλ. Β'. κεφ. 16. (2) Χαλκοκυνδύλης Β'. 35 καὶ 51.

τοῦ Θεοδώρου Α΄. τῷ 1407, διωρίσθη παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Μανουὴλ Β΄. τοῦ Παλαιολόγου, δεσπότης τῆς Βυζαντινῆς Πελοποννήσου ὁ δευτερότοκος αὐτοῦ υἱὸς Θεόδωρος Β΄., μεθ' οὗ ὕστερον ὁ Ζαχαρίας ἔκλεισε συνθήκην τῇ μεσιτείᾳ τοῦ ἀδελφοῦ του Στεφάνου Ζαχαρίου Ἀσάνη, ἀρχιεπισκόπου τῶν Πατρῶν.

Ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ εἴδομεν, ὅτι ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ἀπετέλει αὐτοτελῆ ἱερατικὴν ἡγεμονίαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Πάπα· κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τούτους (1404-1424) προΐστατο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Πατρῶν ὁ Στέφανος Ζαχαρίας Ἀσάνης, ἀδελφὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ναυαρικῆς ἑταιρίας καὶ αὐθέντου τῆς Χαλανδρίτσης Κεντυρίωνος Ζαχαρίου Ἀσάνη, ἀνὴρ μεγάλης ἀξίας πλὴν ἀνίκανος νὰ ὑπερασπίσῃ τὰς Πάτρας ἀπὸ τῶν ἀπειλούντων σύμπαν τὸ Βυζαντινὸν κράτος Τούρκων. Πρό τινων ἐτῶν οἱ κάτοικοι τῶν Πατρῶν, ἐκ φόβου μὴ περιέλθωσιν εἰς τὴν δεσποτείαν τῶν ὠμῶν καὶ βαρβάρων Τούρκων, διετράνωσαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον, ὅτι μόνον οἱ Ἐνετοὶ ἠδύναντο ἀποτελεσματικῶς ν' ἀντιμετωπίσωσι πᾶσαν ἐκ μέρους τῶν ἀπίστων κατὰ τῆς πόλεως προσβολήν, καὶ ὅτι πρέπον ἦν νὰ παραχωρήσῃ αὐτοῖς ταύτην. Ὅθεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Στέφανος Ζαχαρίας, τῇ συγκατανεύσει τοῦ Πάπα, ἀπεφάσισε τῷ 1408 (1) νὰ πωλήσῃ τὰς Πάτρας εἰς τοὺς Ἐνετούς, ἀντὶ πεντακοσίων κατὰ τὸν Daru (2) δουκάτων, καί τοι προὐτίμα τοὺς συμπατριώτας αὐτοῦ Γενουηνσίους. Οἱ Ἐνετοὶ μετὰ προθυμίας ἐδράξαντο τῆς εὐκαιρίας ταύτης, τὸ μὲν ἕνεκεν ἀντιζηλίας πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν Γενουηνσίους, τὸ δὲ διότι αἱ Πάτραι, πόλις πλουσία, ἀκμά-

(1) Ἡμεῖς προὐτιμήσαμεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Le Beau, Hopf, Stivieri «Storia di Venezia dalla sua origine fino ai giorni nostri» p. 95, καὶ ἄλλων, ἀναγραφόντων τὸ ἔτος 1408 ὡς ἐποχὴν τῆς παραχωρήσεως τῶν Πατρῶν εἰς τοὺς Ἐνετούς Ἀλλ' οἱ συγγραφεῖς οὔκ εἰσι πάντες σύμφωνοι. Ὁ Sanuto (Vite de' Duchi, F. Foscari) ἀναβιβάζει αὐτὴν εἰς τὸ ἔτος 1423, λέγων· «È da sapere che la città di Patras fù lasciata alla signoria per Stefano Arseni Zaccharia, arcivescovo di detta città, il quale avea il temporale et lo spirituale di Patras». πρβλ. Daru Hist. de Venise L. XII p. 183 no 2. Ταὐτὸ καὶ ὁ Sansovino «Venetia Città nobilissima et Singulare» p. 27. Ὁ δὲ Α. Πολυζωΐδης ἐν Νεοελληνικοῖς. Τ. Α. σ. 228. τὸ ἔτος 1420. (2) Hist. de Venise Liv. VII. p. 249.

ζουσα καὶ ἐξαίρετον ἔχουσα λιμένα, ἦσαν διὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἐμπορίου των ἀνεκτίμητος κατοχή.

Ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Μανουὴλ Β΄. ὁ Παλαιολόγος, ἐκ κενοδοξίας μᾶλλον ἔλαβε μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας, καὶ ἵνα φανῇ διατηρῶν ἔτι σκιάν τινα κυριαρχίας ἐπὶ τῶν ἀρχαίων κτήσεων τοῦ κράτους αὐτοῦ, ὑπέγραψεν ἐν τῇ τῆς παραχωρήσεως συνθήκῃ (1) θεὶς τὸν ὅρον ὅτι «ἡ Ἐνετία ὑποχρεοῦται νὰ προφυλάττῃ τὴν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν της μεταβαίνουσαν πόλιν τῶν Πατρῶν, ἀπὸ πάσης ἐκ μέρους τῶν ἀπίστων ὕβρεως.» Ἡ συνθήκη αὕτη ἐκίνησε τὸν γέλωτα εἰς πάντα σκεπτόμενον, λέγει ὁ Le Beau, περὶ τῆς μηδαμινότητος τῆς Βυζαντινῆς προστασίας καὶ περὶ τοῦ πασιδήλου συμφέροντος, ὅπερ οἱ ἀποκτηταὶ Ἐνετοὶ εἶχον νὰ μὴ ἀπεκδυθῶσι τοιαύτης σπουδαίας κτήσεως. (2) Ὁ Χόπφ (3) ἀναφέρει τὰ τῆς παραχωρήσεως τῶν Πατρῶν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ὡς ἑξῆς· «Πέτρος Ζένος, ὁ δοὺξ τῆς Ἄνδρου, (1384—1427) ἀνὴρ πεπροικισμένος μὲ ἐξαιρέτους διπλωματικὰς ἀρετάς, εἶχεν ἀναπτύξει ἀσυνήθη ἕως τότε δραστηριότητα εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα μεγάλως ὑπηρετήσας τὴν πατρίδα του Ἐνετίαν, εἰς πάσας τὰς ἐπὶ τῆς Φραγκικῆς, Βυζαντινῆς καὶ Μωαμεθανικῆς Αὐλῆς ἀναγομένας ὑποθέσεις, διεξήγαγε πολυπληθεῖς δυσκόλους πρεσβείας, καὶ ἐγνώριζε νὰ κερδίζῃ τὴν ὑπόληψιν τῶν ἐδικῶν του καὶ τῶν ξένων. Ὅτε μετὰ

(1) Παρὰ τῷ Λεκυιήνῳ ἀπαντῶμεν ὅτι ὁ τότε Πάπας ἔγραφε πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Μανουὴλ Β΄. τὰ ἑξῆς· «. . . Ἂν καὶ δὲν διστάζωμεν τὸν ἀγαπητὸν ὑμέτερον υἱὸν καὶ ἔξοχον ἡγεμόνα Θεόδωρον, τὸν δεσπότην τοῦ Μωρέως, καὶ ἕνεκα τῆς χρηστότητός του καὶ ἕνεκα τῶν ἡμετέρων προτροπῶν, μέλλοντα νὰ διατηρήσῃ τὴν εἰρήνην αὐτήν, ἣν ἐσχάτως ἐποίησε μετὰ τοῦ σεβασμίου ἡμετέρου ἀδελφοῦ Στεφάνου, ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν, ἐπιθυμοῦμεν ὅμως ἵνα πρὸς τούτοις καὶ τῆς σῆς γαληνότητος τὸ ἀξίωμα νὰ παρεντεθῇ». (2) Le Beau. Hist. du Bas-Empire. T. XII p. 248 et 249. Οἱ Ἐνετοὶ ἀνέκαθεν ἐπωφθαλμίων τὴν πλουσίαν πόλιν τῶν Πατρῶν, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1402 (2 Δβρίου) ἡ γερουσία, κατὰ τὸν Hopf, εἶχε πέμψει τὸν Ordelafo Falier εἰς Πάτρας, Βοστίτσαν καὶ Γλαρέντζαν διὰ νὰ βολιδοσκοπήσῃ τὰς διαθέσεις τῶν κατοίκων καὶ νὰ προσφέρῃ διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν Πατρῶν καὶ τῆς Γλαρέντζης 1000 δουκάτα καὶ ἕτερα 500 εἰς τὸν μεσολαβήσοντα. Ἀλλ' οἱ κάτοικοι οὐδόλως συγκατένευσαν καὶ οὕτως ἡ Ἐνετία παρητήθη προσωρινῶς τοῦ σχεδίου αὐτῆς. (3) Hopf. «Ἡ νῆσος Ἄνδρος καὶ οἱ ἐν αὐτῇ δυνάσται» μεταφρ. Νερούτσου ἐν Πανδώρᾳ Τομ. ΙΑ΄. φυλ. 247 σελ. 157—158.

τὸν θάνατον τοῦ δεσπότου τῆς Πελοποννήσου Θεοδώρου κατὰ τὸ ἔτος 1407 ἡ Κόρινθος εἶχε δοθῆ ὑποθήκη τῷ ἱερῷ Τάγματι τῶν Ἰωαννιτῶν ἱπποτῶν, ἐπεστράφη παρὰ τούτων ἐπὶ πληρωμῇ τῶν ὀφειλομένων χρημάτων, εἰς τοὺς Παλαιολόγους· Πέτρος Ζένος, ὁ ἄνω ῥηθείς, ἦτον ἐκεῖνος, ὅστις ὁμοῦ μετὰ τοῦ γυναικαδέλφου δουκὸς Ἰακώβου Κρίσπου ἐμεσίτευσεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, καὶ ἔδωκεν ἐξωφλητικὸν τὴν 15 Ἰανουαρίου 1408 τῷ αὐτοκράτορι Μανουὴλ διὰ τὴν πληρωθεῖσαν ποσότητα. Ἦλθε δὲ συγχρόνως ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς διαπραγματεύσεις καὶ περὶ τῆς διά τινα καιρὸν παραχωρήσεως τῆς πόλεως Πατρῶν, τὴν ὁποίαν ἐκυβέρνα τότε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Στέφανος Ζαχαρίας, ἀδελφὸς τοῦ τελευταίου ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας, μετὰ κυριαρχικῆς ἐξουσίας ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας· ἐπειδὴ δὲ αὐτὸς εὑρίσκετο εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ τότε εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας περιπλέοντος Ἰωάννου τοῦ Μαίγγρου, δυνάστου τῆς Βουσικώτης καὶ γενικοῦ τοποτηρητοῦ τῆς Γενούης, ἵνα παραχωρήσῃ τοῖς πλησιεστέροις αὐτοῦ καὶ συμπατριώταις Γενουησίοις τὴν κτῆσιν τοῦ ἀξιολόγου τούτου λιμένος, ὁ Πέτρος Ζένος ἐνήργει ὅλην τὴν ὑπόθεσιν μετὰ τῶν ἀπεσταλμένων τῶν κατοίκων καὶ τοῦ ἐπισκόπου πρὸς ὄφελος τῆς Ἐνετίας. Ἐπειδὴ ὅμως τότε οἱ Ὀθωμανοὶ καὶ μάλιστα ὁ ἐπὶ τῶν Εὐρωπαϊκῶν κτήσεων τῆς Αὐτοκρατορίας των Μούσας (ἀδελφὸς τῶν Σολιμάν, Μωάμεθ Α΄. καὶ Ἴσα καὶ υἱὸς μετὰ πάντων τοῦ Βαγιαζὴτ Α΄.) εὐκόλως ἠδύναντο νὰ φέρωσιν ἔνστασιν πρὸς τοιαύτην κυριαρχίας μεταλλαγήν, καὶ μάλιστα καθ' ὅσον ἡ Ἐνετία δὲν εἶχεν ἀνανεώσει τὰς μετὰ τοῦ Μούσα συνθήκας τοῦ 1403, διὰ τοῦτο ἀπεφάσισεν ἡ πολιτεία τὴν 12 Ἰουνίου 1408 ν' ἀναθέσῃ εἰς τὸν Ζένον τὴν ἀξίαν λόγου ἀποστολήν, ἵνα πορευθῇ ὡς πρέσβυς εἰς τοῦ Μοῦσα τὴν αὐλήν. Τὴν 20 καὶ 23 Ἰουλίου ὡρίσθησαν τὰ καθέκαστα τῆς ἐντολῆς του, ἅτινα δὲν ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς· πρὸ πάντων ἐγένετο λόγος κυρίως μετὰ τὴν ἀνανέωσιν τῆς εἰρήνης τοῦ 1403, περὶ τῆς κανονίσεως τῶν κτήσεων τῶν πόλεων Ναυπάκτου καὶ Πατρῶν. Ὁ πανοῦργος δυνάστης τῆς Ἄνδρου κατώρθωσεν, ἐπὶ

τῇ ὑποσχέσει βεβαίως σημαντικῶν ὑποτελείας φόρων, νὰ ἐπιτύχῃ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἐνετίας· τότε συνυπέγραψε μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τὴν συμφωνίαν, δυνάμει τῆς ὁποίας ὁ τελευταῖος παρεχώρει τῇ Δημοκρατίᾳ τὴν κτῆσιν τῶν Πατρῶν ἐπὶ πέντε ἔτη, καὶ ὁ Λωρέντζος Βενιὲρ εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἀνέλαβεν ἐνταῦθα τὰ χρέη του, ὡς πρῶτος κόμης ἐκ μέρους τῆς Ἐνετίας. Διὰ τὰ ἔξοδα τῶν διαπραγματεύσεων, ἅτινα ὁ Ζένος ἐλογαρίασεν εἰς 40 λίρας, 18 σολδία, 6 γρόσια καὶ 20 λεπτὰ χρυσοῦ, τὸν ἀπεζημίωσεν ἡ πατρὶς διὰ ψηφίσματος τῆς Γερουσίας τὴν 10 Ἰανουαρίου 1409 μὲ 1,000 δουκάτα.»

Οἱ Ἐνετοὶ κατασχόντες τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν ἐπὶ μίαν πενταετίαν, (1408—1413) φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης παρέδωκαν αὐτήν, εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχιεπίσκοπον Στέφανον Ζαχαρίαν Ἀσάνην, ὅστις καί τοι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Πάπα τὰς Πάτρας διοικῶν, οὐδὲν ἧττον ἐπείθετο εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Ναυαραίων καὶ ἀδελφὸν Κεντυρίωνα Ζαχαρίαν, ἐδρεύοντα εἰς τὴν οὐ μακρὰν τῶν Πατρῶν ἀπέχουσαν Χαλανδρίτσαν. (1)

Κατὰ δὲ τὴν 1 Μαΐου 1423 ὁ υἱὸς τοῦ Ἐβρενοῦ Ἰσᾶ Βέγης συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Τουραχὰν καὶ ἄλλων εἰσῆλθε διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον, δηώσας δὲ τὸν Μισθρᾶν, τὸ Γαρδίκι καὶ τὴν Δαβίην, ἔνθα τὴν 5 Ἰουνίου ἤρατο νίκην κατὰ τῶν Ἀλβανῶν, καὶ ἀνεγείρας πυραμίδα διὰ τῶν κεφαλῶν ὀκτακοσίων αἰχμαλώτων ἐπέστρεψεν εἰς Θεσσαλίαν μετὰ πολλῶν λαφύρων καὶ ἀνδραπόδων.(2)

Ἀποθανόντος τοῦ Μανουὴλ Β΄. τοῦ Παλαιολόγου, ἀνῆλθε τὸν

(1) Ἡ Χαλανδρίτσα, πρωτεύουσα ἤδη τοῦ τῆ ἐπαρχίᾳ Πατρῶν ἀνήκοντος δήμου Φαρῶν, ἀπέχει τῆς πόλεως Πατρῶν 3 1]2 ὥρας. Ἐκλήθη δὲ Χαλανδρίτσα διότι αὐτόθι οἱ Βυζαντινοί, κατά τινα παράδοσιν, ἐφόνευσαν (ἐχάλασαν) λῃστήν τινα περιβόητον, Ἀνδρίτσαν καλούμενον. Τὸ χρονικὸν τοῦ Μωρέως ἀναφέρον περὶ τῶν δοθέντων φευδῶν, μέμνηται καὶ τοῦ Ὀδεβέρτου Δέλλα Τρεμοΰγ, πρώτου βαρώνου Χαλανδρίτσης, οὗτινος τὸ ὄνομα σώζεται εἰς τὸ κατηρειπωμένον Φραγκικὸν φρούριον τῶν Καλαβρύτων, καλούμενον ὁ Τρέμουλας.

«Μισὲρ Ῥουμπέρτον δὲ Τρέμουλα τέσσαρα φέη ἐδῶκαν·
Τὴν Χαλανδρίτσαν ἔκτισε καὶ ἀφέντην τὸν ἐλέγαν.»

Τοὺς βαρώνους Χαλανδρίτσης (1209—1430) ὅρα εἰς τὸν παρατιθέμενον πίνακα.

(2) Χρονικ. Δούκα σ. 199. Χαλκοκονδ. Ε σ. 127. Φραντζῆς Α. 40.

ΒΑΡΩΝΟΙ ΧΑΛΑΝΔΡΙΤΣΗΣ

Ὀδεβέρτος Ντέλλα Τρεμούϊγ (Della Tremouille) 1209

Γκουΐ 1278—1286, ἐπίτροπος τοῦ Μωρέως ὑπὸ Καρόλου Α΄. καὶ Καρόλου Β΄. τῶν Ἀνδηγαυῶν 1282—1285 † τῷ 1286.

Κόρη κυρία (Dama) τῆς Χαλανδρίτσης ὑπανδρευθεῖσα Γεώργιον Α΄. Γκίζην φρούραρχον τῆς Καλαμάτας 1292 † 1311.

Νικόλαος Ντέλλα Τρεμούϊγ κύριος τῆς Μυτοπόλεως, ἀξιῶν ὅτι ἐγένετο Ἕλλην τῷ 1286 ἐξεθρονίσθη· τὸ δὲ φέουδόν του διεμοιράσθησαν ἡ κόρη τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεχαρδουΐνου Μαργαρίτα σύζυγος Ἰσνάρδου Δὲ Σαβρὰν καὶ ὁ Ἀϋμὼν Δὲ Ῥένς.

Κόρη ὑπανδρ. Πέτρ. Ντέλλα Κάρκερι τῆς Εὐβοίας κρατεῖ τὸ ἥμισυ τῆς βαρων. 1324+1340.

Κόρη ὑπανδρ. α^ον) Μαρτῖνον Ζαχαρίαν (1) κύριον τοῦ ἡμίσεως τῆς Χαλανδρίτσης 1324+1345. β^ον) Βαρθ. Ῥοντινέλλην (1336) : 1354.

Η ΒΑΡΩΝΕΙΑ ΜΕΤΑΒΑΙΝΕΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΙΚΟΝ ΖΑΧΑΡΙΑ

Μαρτῖνος 1311.

Βαρθολομαῖος 1317 κύριος τοῦ Δαμαλᾶ, μαρκήσιος τῆς Βοδονίτσης 1327—1334 † 1334 ἐνυμφ. 1327 Γουλιέλμαν Παλλαβιτσίνην μαρκησίαν Βοδονίτσης † 1358.

Μαροῦλλα γενν. 1330 † πρὸ τοῦ 1358.

— 0 —

Κεντυρίων Α΄. κύριος τῆς Χαλανδρίτσης, Δαμαλᾶ, Μανιατοχωρίου, Λισαρέας 1336-1382 ἐνυμφ. (Α. Ο.) Ἀσανίναν.

(1) Σημ. Ὁ Μαρτῖνος κατήγετο ἐκ τῆς Γενουηνσίας οἰκογενείας τῶν Ζαχαρία, δυναστῶν τοῦ ἀρχιπελάγους· ἦν συγκύριος τῆς Χίου 1314—1329 καὶ ἐξεθρονίσθη ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν τῷ 1329.

Ἀνδρόνικος Ἀσάνης βαρῶνος Χαλανδρίτσης καὶ Ἀρκαδίας 1386, κοντόσταυλος τοῦ Μωρέως 1391 +1401. ἐνυμφ. (Α. Ο.) τοῦ Μαύρου θυγατ. κληρονόμον Ἐράρδου Γ. βαρώνου Ἀρκαδίας et St Sauver.

Μαρία ἡγεμονὶς τοῦ Μωρέως 1402—1404 ὑπανδρ. Πέτρον Bordeaux τοῦ ἁγ. Σουπερανοῦ, ἡγεμόνα XX τοῦ Μωρέως 1396 + 1402.

Μανουὴλ 1382-1406 +πρὸ τοῦ 1413 ἐνυμφ. Ἑλιανὴν Δαγμάνου Κατανέου.

Φίλιππος 1391 +πρὸ τοῦ 1402 ἐνυμφ. (Α.Ο.) κληρονόμον τοῦ Ῥιόλου (Ὁριόλου) ἐν τῇ Δύμῃ.

Μαριέταν ὑπανδρ. Γαλεάτσον ἢ Ἰωάν. Σπινόλαν.

Ἰωάννην Παλαιολόγον 1402.

Ἐράρδος Δ΄. Βαρῶνος Ἀρκαδίας 1404.

(XXI) Κεντυρίων Β΄. βαρῶνος Ἀρκαδίας 1401 ἡγεμὼν τοῦ Μωρέως 20 Ἀπριλ. 1404—1430 ἐκθρονισθεὶς ὑπὸ τῶν Παλαιολόγων διαφυλάττει τὸν τίτλον του καὶ τὴν βαρωνείαν τῆς Ἀρκαδίας 1430+1432. ἐνυμφ. (Α.Ο.) θυγατέρα Λεονάρδου ΙΙ Τόκκου χήραν 1432.

Βενεδέτος 1412-1418.

Στέφανος Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν 1404+8 Ἀπριλ. 1424.

Αἰκατερίνη, κληρονόμος τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μωρέως 1430+6 Αὐγούστ. 1462 ὑπανδρ. κατ' Ἰαν. 1430 τὸν Θωμᾶν Παλαιολόγον δεσπότην τοῦ Μωρέως+ 12 Μαΐου 1465.

Ἰωαν. Ἀσάνης νόθος αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ Θωμᾶ Παλαιολόγου, ἀνακηρύττεται ἐν Ἀετῷ ἡγεμὼν τοῦ Μωρέως ὑπὸ τοὔνομα Κεντυρίων 1454 καὶ καταφεύγει εἰς Μεθώνην. +μετὰ τὸ ἔτος 1457.

Κόρη ὑπανδρ. τῷ 1418 Ὀλιβιέρον Φράγκον λαμβάνει προῖκα τὴν Γλαρέντζαν 1418, ἣν πωλεῖ εἰς τὸν Κάρολον Α΄. Τόκκον τῷ 1421.

θρόνον τοῦ Βυζαντίου ὁ πρωτότοκος αὐτοῦ υἱὸς Ἰωάννης (1) ὅστις, ὡς ὁ πατήρ, ἀπεφάσισε νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Πελοπόννησον, εἰς ἣν καὶ ἀφίκετο, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ θαλαμηπόλου καὶ εἶτα πρωτοβεστιαρίου Γεωργίου Φραντζῆ, (2) τὴν 26 Δεκεμβρίου 1427. Σκοπὸς τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀφίξεως τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου ἦν, ἵνα ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ ἀπὸ τῆς μητρὸς καλούμενος Δραγάσης, ἐναπομείνῃ δεσπότης τῆς Βυζαντινῆς Πελοποννήσου, διότι ὁ ἀδελφὸς αὐτῶν καὶ δεσπότης Θεόδωρος Β΄. ἐπεθύμει παρὰ τὴν θέλησιν τῶν ἀδελφῶν του νὰ γίνῃ μοναχός· ἀλλὰ μεταμεληθεὶς ὕστερον δὲν ἐγένετο. Ἅμ' ἀφίκοντο εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἶδον ὅτι δὲν ἦτον εὔκολον νὰ ὑποτάξωσι τὸν τόπον, ὃν κατεῖχεν ὁ Κάρολος Τόκκος,(3) ἀπεφάσισαν νὰ ἔλθωσιν εἰς συμβιβασμόν, ἀφοῦ κατέλαβόν τινας τῶν τόπων ἐκείνου.

Ἠὐδόκησε δὲ ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος, ἵνα λάβῃ ὡς σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Λεονάρδου Τόκκου καὶ ἀνεψιὰν τοῦ Καρόλου Β΄. Τόκκου (κόμητος-comte-palatin-Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου) ὀνόματι Θεοδώραν, καὶ λόγῳ προικὸς ὅσα φρούρια κατεῖχεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ὁ Κάρολος. Τὴν πρώτην Μαΐου 1428 ἀποσταλεὶς ὁ Φραντζῆς παρέλαβε τὴν Γλαρέντζαν καὶ ἄλλοι τὰ ἄλλα, καὶ ἐπαναστρέψαντες εἰς Σπάρτην ἐνηργεῖτο, ἵνα ὁ δεσπότης Θεόδωρος λάβῃ τὸ μοναχικὸν σχῆμα, καὶ κατὰ συνέπειαν ἀνέβαλον τοῦ νὰ καταλάβωσι τὰς Πάτρας, ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον τόπον, ἵνα κατοικήσωσιν οἱ δεσπόται καὶ ἀδελφοί. Ἀλλὰ κατὰ τὴν πρώτην Ἰουλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀναχωρήσαντες οἱ τρεῖς ἀδελφοί, Ἰωάννης, Θεόδωρος καὶ Κωνσταντῖνος ἐκ Σπάρ-

(1) Ὁ Μανουὴλ Β΄. εἶχεν 7 υἱούς, τοὺς Ἰωάννην, Θεόδωρον, Ἀνδρόνικον, Κωνσταντῖνον, Δημήτριον, Θωμᾶν καὶ Ἀνδρέαν. (2) Ὁ Φραντζῆς πολλὰς ὕβρεις παθὼν ἐν τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς βαρβαρότητος, ἱστόρησεν ἓν τινι μονῇ τῆς Κερκύρας πάντα τὰ δεινὰ τοῦ κατ' αὐτὸν πολέμου Τὸ λεκτικὸν αὐτοῦ ἐν πολλοῖς ἠκολουθήσαμεν, ἕνεκα τῆς ἀφελοῦς διηγήσεως τῶν γεγονότων ἐκείνων. (3) Οἱ Τόκκοι οὗτοι ἐκ Βενεβέντου τῆς Ἰταλίας, εἶχον προσφέρει εἰς τοὺς Ἀνδεγαυοὺς τῆς Νεαπόλεως βασιλεῖς, ἐν κρισίμοις μάλιστα περιστάσεσιν, ἐξόχους ὑπηρεσίας. Λεονάρδος τις Τόκκος ἠκολούθησεν, ὡς σύμβουλος, τὸν αὐτοκράτορα Ῥοβέρτον καὶ τὴν αὐτοκράτειραν Μαρίαν τὴν Βουρβωνίδα, μεταβαίνοντας εἰς Πελοπόννησον. Περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν ὅρα πραγματείαν Μουστοξύδου ἐν Ἑλληνομνήμονι σελ. 544.

της ἦλθον κατὰ τῶν Πατρῶν, (1) καὶ περὶ τοὺς μύλους, ἔξωθεν τῆς αὐτῆς πόλεως, σκηνώσαντες ἐκεῖσε ἤγαγον καὶ τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Καρόλου Θεοδώραν, ἣν ὁ Κωνσταντῖνος συνεζεύχθη.(2) Τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν ὅμως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κυριεύσωσι καὶ μόνον τρία μικρὰ *ἄστεα* αὐτῆς κατέλαβον, ἐπομένως ποιήσαντες συνθήκην μετὰ τῶν ἔνδον οἰκούντων, ἵνα τελῶσιν οὗτοι πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον κατ' ἔτος χρυσᾶ Νούμια πεντακόσια, ἀπῆλθον. Καὶ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος μετὰ τῆς γυναικός του ἐπορεύθη εἰς τὸ Χλουμοῦτσι, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης μετὰ τοῦ Θεοδώρου εἰς Σπάρτην. Κατὰ δὲ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Πελοποννήσου διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὃν καὶ συνώδευσαν μέχρι Κορίνθου οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Θεόδωρος, Κωνσταντῖνος καὶ Θωμᾶς. (3) Μετὰ

(1) πρβλ. Χαλκοκονδ. 240, 10 ἔκδ. Βόννης. «καὶ βασιλεὺς Ἑλλήνων ἐπολιόρκει Πάτρας τῆς Ἀχαΐας, μετὰ δὲ ταῦτα καταλιπὼν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον ᾤχετο ἀποπλέων ἐπὶ Βυζαντίου.» (2) Ἡ ὡραία Θεοδώρα ἀπέθανεν ἐκ δυστοκίας τὸν Νοέμβριον τοῦ 1430 εἰς τὴν Σανταμέριον πόλιν, τὸ δὲ σῶμά της μετεκομίσθη εἴς τινα ἐκκλησίαν τῆς Γλαρέντζης καὶ εἶτα εἰς τὴν ἐν Σπάρτῃ μονὴν τοῦ Ζωοδότου, ἔνθα ἐνεταφιάσθη καὶ ἡ Κλεῶπα Μαλατέστα, σύζυγος τοῦ Θεοδώρου, θανοῦσα τῷ 1433. Οὐ μακρὰν τοῦ ὄρους Καλοσκόπι (Beauvoir, Belveder et Pulchrum-Videre κατὰ τοὺς Γάλλους καὶ Ἐνετοὺς) καὶ εἰς 4 λευγῶν ἀπόστασιν, κεῖται τὸ ὡραῖον καὶ μεμονωμένον ὄρος τοῦ Saint-Omer (κ. Σανταμέρι. ὕψος 1016 μ. γαλ.), ὅπερ ἐπιθ ἔπει ὅλην τὴν πεδιάδα τῆς Ἠλείας. Κάτω εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους τούτου κεῖνται δύο χωρία, ἀνήκοντα εἰς τὸν Δῆμον Δύμης (Ἐπαρχ. Πατρῶν) καὶ καλούμενα Πόρτες καὶ Σανταμέρι, ὀνόματα ἀμφότερα φραγκικά, ὡς καὶ ἐκεῖνο τοῦ ὄρους. Ὁ Σὶρ Νικόλαος de Saint-Omer ἔκτισε κατὰ τὸ ἔτος 1273 τὸ ὁμώνυμον φρούριον (fort-château), τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια καθορῶνται ἔτι ἐπὶ τοῦ ὄρους καὶ ὅπερ διοικούμενον ὑπὸ ἐπιτρόπου εἶχεν ἐν ἔτει 1390, 300 πυρὰ (feux). Μετ' οὐ πολὺ πέριξ τοῦ φρουρίου συνῳκίσθη πόλις ἀξιοσημείωτος. Ὁ Ἰωάννης Λεουγκλάβιος, ἐν τῇ Λατινικῇ μεταφράσει τοῦ χρονικοῦ τοῦ Ἀθηναίου Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, διέπραξε σφάλμα ὑποθέσας ὅτι ὁ Χαλκοκονδύλης Σανταμέριον πόλιν νοεῖ τὴν νῆσον τῆς Λευκάδος. (Sainte-Maure). Τὸ κείμενον τοῦ Χαλκοκονδύλη ἀπ' ἐναντίας εἶναι σαφέστατον καὶ σημειοῖ ὀρθῶς τὸ Σανταμέρι ἐν Ἤλδι. Ἐν ἔτει 1458 ὁ Βεϋλέρμπεης τοῦ Σουλτὰν-Μωάμεθ Β΄. καταλαβὼν τὰ Καλάβρυτα καὶ ἀνεπιτυχῶς προσβαλὼν τὸ ὀχυρὸν καὶ ἀπότομον Γρεβενὸν (ἐκ τοῦ Grave ἢ Grève = τραχύς. Χωρίον Δήμου Τριταίας) διηυθύνθη κατὰ τοῦ Σανταμερίου, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι παρέδωκαν αὐτῷ τὴν ὀχυρὰν ἀκρόπολιν. — Καλάβρυτα, Γρεβενὸν καὶ Σανταμέρι διατηροῦσιν εἰσέτι τὰ αὐτὰ ὀνόματα· τὸ τελευταῖον τούτων εἶναι σωρὸς ἐρειπίων· τὸ δὲ Γρεβενὸν κεῖται ὄντως μεταξὺ Σανταμερίου καὶ Καλαβρύτων. — Περὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Σανταμερίου ὅρα Buchon La Grèce continentale et la Morée p. 506 et 507. πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Recherches et Materiaux pour servir à une histoire etc. Tom. I. p. 297. (3) Ὁ Θωμᾶς διέτριβεν ἐν Πελοποννήσῳ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1417.

ταῦτα ὁ μὲν Θεόδωρος ἐτράπη αὖθις εἰς Σπάρτην, ὁ δὲ Θωμᾶς εἰς Καλάβρυτα καὶ ὁ Κωνσταντῖνος μετὰ τοῦ Φραντζῆ εἰς Βοστίτσαν. Ἀλλ' ἡ ἀπόκτησις τῆς πλουσίας τῶν Πατρῶν πόλεως μεγάλως ἐτάραττε τοὺς διαλογισμοὺς τοῦ Κωνσταντίνου σκεπτομένου, ἵνα κατὰ τὸν προσεχῆ Μάρτιον (1429) ἐπιχειρήσῃ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ταύτης, ἧς τὴν τόσον διὰ τὸν δεσπότην σπουδαιότητα ἐμφανῶς ἐκτίθησιν ὁ Φραντζῆς. «Βουλῆς δὲ ἀποκρύφου ἐμοὶ γενομένης παρὰ τοῦ αὐθέντου μου καὶ δεσπότου, ἵνα κατὰ τῆς Πάτρας ἀπέλθωμεν, καὶ εἰ μὲν παραλάβωμεν αὐτὴν μείνωμεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ὁ τόπος ὃν εἶχεν ἐν τῇ μαύρῃ ὀηλονότι θαλάσσῃ δοθείη πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν βασιλέα, εἰ δὲ οὐ παραλάβωμεν τὴν Πάτραν, ἀπέλθωμεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ αὐτὸς ἔχειν εἰς τὴν Πελοπόννησον τὰ τῆς προικὸς αὐτοῦ κάστρα καὶ τὰ τοῦ Εὐξείνου πόντου . . . . . Διερχόμενοι τὴν ὁδὸν τῆς Πάτρας ἐκ Βοστίτζης, ἵνα εἰς τὴν Γλαρέντζαν καὶ τὸ Χλουμούτζιον ἀπέλθωμεν, ἔνθα ἡ βασίλισσα ἦν, σταλεὶς ὁ Ἀνδρόνικος Λάσκαρις ὁ Παδιάτης πρὸς τοὺς ἐν τῇ Πάτρᾳ ἄρχοντας περί τινων ὑποθέσεων κἀκεῖσε προσμείνας, συνέτυχον αὐτῷ ἰδίως καὶ ἐξόχως ἱερεῖς τε καὶ λαϊκοὶ περὶ τοῦ, εἰ ὁ αὐθέντης αὐτοῦ θέλει, αὐτοὶ εὑρήσωσιν τρόπον δι' οὗ παραλάβῃ αὐτὸς τὴν Πάτραν. Ἐλθόντος δὲ τοῦ Λασκάρεως καὶ εἰπόντος μετὰ τῶν ἄλλων τὰ τῶν Πατρηνῶν ἀπόκρυφα, ἀπεπέμφθη ὡς ἀδύνατα καὶ περισσὰ ἃ ἤκουσε καὶ ἔλεγε.»

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐν Γλαρέντζῃ διαμένων, δὲν ἔπαυε τοῦ νὰ ἐνεργῇ περὶ τῆς παραλαβῆς τῶν Πατρῶν καὶ πολλάκις ἔγραφε πρὸς τοὺς ἐν Πάτραις ἀπαιτῶν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Λάσκαριν ὑποσχέσεων, καὶ ὑπ' ἐκείνων πάλιν εὐνοϊκὰς ἐλάμβανεν ἀπαντήσεις, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἐκρίνετο ἀδύνατον, ὡς καὶ ὁ καιρὸς ἔδειξε. «Τέλος, λέγει ὁ Φραντζῆς, ἐστήσαμεν ἵνα διὰ νυκτὸς βαδίσαντες εὑρεθῶμεν εἰς τόπον πλησίον τῶν ὁρίων τῶν Πατρηνῶν ἀμπελώνων, καλούμενον εἰς τὰς τρεῖς ἐκκλησίας, αἱ παλαιόθεν ἦσαν· (1) ἐκεῖσε δὲ εὑρεθῶσι καὶ οἱ ἄνθρωποι,

(1) Ἐκ χειρογράφου σωζομένου ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τῆς Βαρνάκοβας παρὰ τὴν Ναύπακτον, καὶ ἐπιγραφομένου «Μετάγραψις εὑγαλμένη ἀπὸ ταῖς κολώναις τῆς ἐκκλησίας τῆς

καὶ ὀηλώσωσι πλατύναντες τὰ διὰ γραφῆς, καὶ εἰ μὲν ἦσαν δυνατά, ἐνεργηθῶσι, εἰ δ' οὐ, ἀπέλθωμεν φανερῶς ἀποκλεῖσαι τὸ κάστρον, καὶ ὡς φέρει τὸ φέρον. Καὶ ἰδοὺ ἐγράψαμεν προστάγματα πρὸς πάντας τοὺς ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἰθώμης καὶ Ἀνδρούσης ἐν τῷ Μεσσηνιακῷ κόλπῳ καὶ τῶν ἔσω καὶ ἔξω ζυγῶν, ἵνα τῇ πρώτῃ τοῦ Μαρτίου μηνὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1429) ἔλθωσι μετὰ ὅπλων καὶ τῶν πλειόνων ἀνθρώπων τῆς ἀρχῆς ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν, καὶ οὕτως τακτικῶς διελθεῖν τὸν τόπον τοῦ πριγκίπου, καὶ δεχθῶσι καὶ συναπαντήσωσι τὸν νέον αὐθέντην, εἰσερχόμενον ἐν τῷ Μεσσηνιακῷ κόλπῳ καὶ ζυγοῖς. Ὁμοίως ἐμηνύθη καὶ τῷ Λασκάρει Ἀλεξίῳ τῷ ἐκ Βοστίτζης. Ἐλθόντες οὖν ἐκινήθημεν οὐ διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς πρὸς τὴν Ἄσσον, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐξ εὐωνύμων· καὶ πάντες ἐθαύμαζον λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἐπυνθάνοντο ποῦ ἀπήρχοντο. Περὶ δὲ ὥραν ἀλεκτοροφωνίας ἤλθομεν περὶ τὸν συμφωνηθέντα τόπον· ἔνθα εὕρομεν τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἰδόντες αὐτοὺς ἀπράκτους εἶναι καὶ ἄπρακτα λέγοντας ἀπεπέμψαμεν αὐτούς. Πρωΐας οὖν γενομένης συμβουλευθέντες τί ἄρα πραχθῇ, καὶ διακρίναντες ἵνα τὸ στρατόπεδον δράμῃ πρὸς τὸ αἰχμαλωτίσαι τοὺς ἔξω τῆς πόλεως οἰκοῦντας καὶ πᾶσαν τὴν τῶν Ἑβραίων οἴκησιν, (1) ὡς οὖν ἐφάνη εὔπρακτον διὰ πολλὰς

ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς ἐπονομαζομένης Βαρνάκοβα πλησίον τῆς πόλεως Ναυπάκτου,» μανθάνομεν τὰ ἑξῆς· . . . «Αἱ τρεῖς αὗται ἐκκλησίαι ἐκτίσθησαν παρὰ τοῦ εὐσεβεστάτου Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου, αὐθεντεύοντος τῆς Παλαιᾶς Πάτρας ἔτη 9, καὶ τότε ἀφιέρωσε τὰς εἰρημένας ἐκκλησίας, ἤτοι τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου καὶ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, αἵτινες ἦσαν ἡνωμέναι, ἔχουσαι ἓξ ζευγάρια καὶ 180 ἐληαῖς καὶ τόπον εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ποταμοῦ Λευκᾶς, εἰς τὴν μονὴν τοῦ Βαρνακόβου παρὰ τὴν Ναύπακτον, ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ἰωάννου Β'. τοῦ Ἀδριᾶ, βασιλεύσαντος ἔτη 24» (ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1118—1143.) Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Buchon ἐν Recherches historiques sur la principauté Francaise de Morée, καὶ ὑπὸ τοῦ Κ. Σάθα ἐν τῷ ἀνεκδότῳ χρονικῷ Γαλαξειδίου. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ Ἀνδρονίκου καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰωάννου Β'. (Κομνηνοῦ) ἐκτίσθη καὶ ἡ ὑπὸ τὸ χωρίον Μέντσενα ἐκκλησία τῆς Παναγίας, ὡς δείκνυσι τοῦτο ἡμικατεστραμμένη αὐτόθι ἐπιγραφή.

(1) Ἕνεκα τῆς ἐμπορικῆς τοποθεσίας τῶν Πατρῶν, Ἑβραῖοι ἐξ ἀπωτάτων χρόνων μετῴκησαν ἐν αὐταῖς, μεταβάντες εἰς Ἀχαΐαν ἐπὶ Σελεύκου Α'. Νικάνορος (323—281 π.Χ.) Βασιλέως τῆς Συρίας κλπ. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος εὗρε μέγαν ἀριθμὸν Ἑβραίων ἀποκατεστημένων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἑλλάδι, διακόσια πεντήκοντα ἔτη μετὰ τὴν Βασιλείαν τοῦ Μεγάλου Ἀντιόχου, καὶ τοὺς ὁποίους οἱ Ἀνατολικοὶ ἐκάλουν Ἑβραίους Ἑλληνιστάς. Οἱ δ' ἐν Πάτραις Ἑβραῖοι κατὰ τὸν μεσαίωνα ἅπαντα ἐδείχθησαν ἄρι-

αἰτίας, ἰδοὺ καὶ οἱ τοῦ κάστρου ἰδόντες ἡμᾶς καὶ ἀπορήσαντες τί ἄρα καὶ ἔνι, (οὐ γὰρ προενόμισαν τὸ τυχὸν) ἀπέστειλαν ἕνα τῶν ἀρχόντων καὶ ἕνα κανονικόν, Μάρκον τοὔνομα, μετά τινος ἀνθρώπου πρὸς τὸ μεταφράζειν καὶ ἄλλων ἀνθρώπων, ὅπως μάθωσι τίνες οἱ ἐπερχόμενοι καὶ .διὰ τί ; Ὡς οὖν εἶδον ἡμᾶς καὶ πῶς ἡμεῖς ζητοῦμεν τὸ κάστρον ἢ μετὰ συνθήκης ἢ οἵῳ δὴ τρόπῳ δυνησώμεθα παραλάβωμεν αὐτό, ἐπιστρέψαντες μετὰ σπουδῆς ἔκρουσαν τὰς σάλπιγγας καὶ πᾶν ὄργανον πολεμικόν, καὶ εὐθὺς πάντες οἱ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς συνήχθησαν εἰς τὸ ὁπλίζεσθαι. Ἡμεῖς δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον ἤρξαμεν τοῦ πολέμου.

Ἐπὶ τὴν αὔριον οὖν τυχοῦσα ἡ ἑορτὴ τῶν Βαΐων ἔκοψαν βάϊα μυρσίνης, καὶ πᾶν τὸ στρατόπεδον φέροντες ταῦτα ἀνὰ χεῖρας καὶ ἐλθόντες ἐπέσαμεν περὶ τὰς πύλας τοῦ κάστρου. Ὡς δὲ ἐκείμεθα τῇ 26 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς Μαρτίου μετὰ τὴν τοῦ μεγάλου Σαββάτου ἀκολουθίαν, ἤτοι τὴν θείαν μυσταγωγίαν, ἀριστήσαντες καθεζόμεθα ἐν τῇ παρεμβολῇ, ἤτοι σκηνῇ τοῦ αὐθέντου ἡμῶν, συνομιλοῦντες περὶ πολλῶν. Ἰδοὺ ἄφνω τινὲς ὀλίγοι ἔφιπποι ἐξῆλθον τῆς πύλης τῆς καλουμένης Ἑβραϊκῆς ἢ τοῦ Ζευγαλατείου (οὕτω γὰρ ὠνομάζετο) καὶ ὡς ἐφάνησαν, διωχθέντες εἰσῆλ-

στοι βιομήχανοι (ἰδίως πορφυροβάφοι) καὶ ἔμποροι, μεγάλας καρπούμενοι ὠφελείας. Τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν καταστήματα (ἀργυραμοιβεῖα κλπ.) εἶχον παρὰ τὸν λιμένα, ἔνθα οἱ μετ' αὐτῶν συναλλασσόμενοι, ξένοι καὶ ἐγχώριοι, ἐλάμβανον πολλάκις κίβδηλα νομίσματα. Τούτου ἕνεκα, ὡς καὶ διὰ τὴν ἄκραν αὐτῶν γλισχρότητα, ἐμισοῦντο σφόδρα ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων καὶ ἐκαλοῦντο Κ(Ζ)ίβδαι, (Πρόφερ. Τσίβδαι) ἤτοι κίβδηλοι, ἀπατεῶνες, καὶ τὸ τοπεῖον ἐκεῖνο, ὅπου τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν καταστήματα, ἐκλήθη Κ(Ζ)ιβδεῖον καὶ κατὰ συγκοπήν, ὡς παρέμεινε, Τσιβδί. Τρανωτάτη περὶ τούτου ἀπόδειξίς ἐστιν, ἡ ὑπὸ τοῦ Πελοποννησίου Γεωργίου Γεμιστοῦ (Πλήθωνος) γενομένη παράκλησις, πρὸς τὸν ἐν Σπάρτῃ τότε (1415) διατρίβοντα Αὐτοκράτορα Μανουὴλ Β'., ἵνα ἐξορισθῇ ἐκ τῆς Πελοποννήσου τὸ νόμισμα, «διότι ἡ χώρα κατεκλύσθη ὑπὸ ξένων καὶ κιβδήλων νομισμάτων, ἐξ ὧν ὀλίγοι μέν τινες ὠφελοῦνται, οἱ δὲ πολλοὶ ἀπατῶνται αἰσχρῶς.» Ὤκουν δὲ οἱ ἐν Πάτραις Ἑβραῖοι, ἐν ἰδίᾳ συνοικίᾳ περικλείστῳ, καλουμένῃ Ἑβραϊκῇ (Τουρκ. Τσιφοὺτ Μαχαλᾶ) περὶ τὸ μεσημβρινοανατολικὸν μέρος τῆς πόλεως (νῦν Μαγουλιανίτικα καὶ ἄνω). Ἡ συνοικία αὐτῶν, καί τοι μεγάλη, ἦν ὅμως ἀκάθαρτος, καὶ ἡ ἑστία πάσης ἐν Πάτραις κατὰ διαφόρους ἐποχὰς μιασματικῆς νόσου. Τοὐναντίον ἡ Συναγωγὴ αὐτῶν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἦν ἀξιοσημείωτος· ὁ δ' ἐκ Τουδέλης τῆς Ἱσπανίας Ῥαββῖνος Βενιαμὶν ἐπισκεφθεὶς αὐτήν, ἐν τῇ ἀκμῇ της (1170), περιγράφει ὡς λαμπρὰν ἔχουσαν στήλας μαρμαρίνους, ἐπιγραφὰς κλπ. Πλεῖσται Ἑβραϊκαὶ ἐπιγραφαὶ ἀπαντῶνται ἐν τῇ Ἄνω πόλει. Περὶ δὲ τοῦ νεκροταφείου αὐτῶν, ἀλλαχοῦ θέλομεν πραγματευθῆ.

θον διὰ τῆς τοῦ αἰγιαλοῦ πύλης. Ἐκεῖσε κατασκευαστικῶς ἦσαν πάντες οἱ τοῦ κάστρου μετὰ τσαγρῶν καὶ τόξων καὶ σκολόπων. Εὑρεθεὶς οὖν ὁ δεσπότης, κἀγὼ προβαδίζοντες πρὸ τοῦ διωγμοῦ τῶν εἰρημένων, διὰ τὸ τοὺς ἵππους ἡμῶν εὑρεθῆναι κατὰ συγκυρίαν ἡτοιμασμένους πλησίον τῆς γεφύρας τῆς ὁδοῦ τῆς ἀπαγούσης εἰς τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν, τὶς τῶν Πατρηνῶν τοξεύσας τὸν τοῦ δεσπότου ἵππον, ὃς καὶ εὐθέως ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ δραμόντες οἱ ἐχθροὶ ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτὸν ἢ πιάσωσιν, εὑρέθην ἐγὼ ἐκεῖ ὑπέρμαχος. Κἀκεῖνος μὲν Θεοῦ βοηθείᾳ ἀποπλακεὶς τοῦ ἵππου ἔφυγε πεζός· ἐγὼ δὲ κατ' αὐτῶν μαχόμενος ἐπίασα τινὰ υἱὸν Σαματέλλου, ἀλλ' ἤμην βαρέως τραυματισθείς, πεσὼν δὲ ὁ ἵππος ἐπιάσθην πολλαῖς πληγαῖς πεπληγμένος· καὶ ἀπαγαγόντες με ἔμβλησαν εἰς τὸν Γουλᾶν, ἤτοι τὸν πύργον, ἐν οἴκῳ σκοτεινῷ, ἔνθα ἦσαν μύρμηγκες καὶ σιτόφθειρες καὶ μύες, διὰ τὸ εἶναί ποτε σίτου ἀποθήκη, καὶ χειροπέδας σιδηρᾶς περιέθηκαν τοῖς ποσί μου καὶ σειρὰν λίαν βαρυτάτην καὶ στερεὰν μετὰ σκόλοπος μεγάλου κατὰ γῆς πεπηγότος· ἔνθα κακῶς ἐκοιτώμην ἐν τῇ τοιαύτῃ φρουρᾷ, πικρῶς διαγαγὼν ἀπό τε τῶν πληγῶν καὶ τῶν δεσμῶν καὶ τῶν ἄλλων ὡς δεδήλωται, ἃ ὑπῆρχον ἐν τῇδε τῇ φρουρᾷ».

Ὁ Φραντζῆς ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἔμεινε σιδηροδέσμιος ἐν τῷ πύργῳ τῶν Πατρῶν, καὶ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ λυτρωτοῦ τῶν αἰχμαλώτων, ἔλυσαν αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις οἱ τοῦ πύργου ἄρχοντες καὶ εἶτα τὸν ἀπέλυσαν, ἀφοῦ προηγουμένως συνεβιβάσθησαν μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ παρέδωκαν αὐτῷ τὸ Σαραβάλε (1) φρούριον, ἐπὶ τῷ ὅρῳ «ἵνα ὁ Κωνσταντῖνος ἐγερθῇ καὶ ἀπέλθῃ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἐν τῇ Γλαρέντζῃ, καὶ μέχρις ὅλου τοῦ Μαΐου, ἐὰν μὲν ἔλθῃ ὁ μητροπολίτης καὶ αὐθέντης αὐτῶν, ἃς πράξῃ ὅπως ἐκεῖνος θέλῃ, εἰ δὲ καὶ δὲν ἔλθῃ τότε θὰ παραδώσωσιν αὐτῷ τὸ κάστρον».

(1) Τὸ Φραγκικὸν φρούριον Σαραβάλε, ἀπέχον τῆς πόλεως Πατρῶν $^3/_4$ ὥρας, ὃν ἀναφέρεται πρὸ τῆς ΙΔ'. ἑκατονταετηρίδος καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου περὶ τὰς Πάτρας (1335) φεουδάρχου Νικολάου Ἀκκαγιουόλου, καὶ ἀφιερώθη τῇ Σεπτῇ κυρίᾳ Αἰκατερίνῃ Βαλουᾷ, (Signora Valèse) ἧς τὸ ὄνομα συγκεκομμένον διετήρησε. — Τὰ ἐρείπια τοῦ φρουρίου τούτου σώζονται παρὰ τὸ ὁμώνυμον χωρίον.

Ἀφοῦ δὲ ὁ Κωνσταντῖνος παρέλαβε τὸ φρούριον Σαραβάλε (νῦν Σαραβάλι) τὴν 5ην Μαΐου, ἀπῆλθε μέχρι τῶν ὁρίων τῆς Σκλαβίτσας καὶ τοῦ Τεριόλου (νῦν Ῥιόλου) (1), ἔνθ' ἀπήντησε τὸν Φραντζῆν καὶ μεθ' οὗ ἀφίκετο εἰς Γλαρέντζαν. Μετά τινας δὲ ἡμέρας ἀφίχθη εἰς Γλαρέντζαν καὶ ἄρχων τις τοῦ Σουλτάνου λέγων πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ὅτι· «ἡ Πάτρα τελεῖ τῷ ἀμηρᾷ τέλη καὶ διαβαίνει αὐτῷ εἶναι· διὸ ἄπεχε αὐτῆς καὶ μὴ πολιόρκει αὐτήν· εἰ δ' οὔ, πέμψωμεν στρατὸν κατὰ σοῦ». Ὁ Κωνσταντῖνος ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ· «ἡμεῖς ἠκούσαμεν ὅτι θέλουσι παραδοῦναι αὐτὴν τοῖς Καταλάνοις. (2) οὐκ οὖν δοκεῖ μοι πρέπον εἶναι ἐᾶσαι ἡμᾶς τούς γε τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν καὶ ἐχθροὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ παραλαβεῖν αὐτοὺς τὸ τοιοῦτον κάστρον τὸ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁρίων ἡμῶν κείμενον. διὰ τοῦτο ἀπήλθομεν ἐκεῖ, καὶ ἐξετάσαντες τὸ πρᾶγμα ἐστήσαμεν ἵνα μὴ γένηται· καὶ ἰδού, ὡς βλέπεις, ἠγέρθημεν ἐπανελθόντες οἴκαδε. οὐ μετὰ πολλὰς ἡμέρας ἔχω κατὰ νοῦν, ἵνα ἀποστείλω πρὸς τὸν ἀδελφόν μου τὸν μέγαν ἀμηρᾶν, τοῦτον δὴ τὸν ἄρχοντα, (δεικνύων τὸν Φραντζῆν) ὃς δηλοποιήσει αὐτῷ καὶ πλείονα ἄλλα, ἃ ἀναμεταξὺ ἡμῶν δεῖ ἐνεργεῖσθαι». Ὁ Τοῦρκος λοιπὸν ἀκούσας τούτους τοὺς λόγους ἔτι δὲ καὶ φιλοδωρηθεὶς καλῶς ἀπῆλθε χαίρων, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἀνέλαβεν ἀμέσως τὸ κατὰ τῶν Πατρῶν σχέδιόν του.

Τῆς προθεσμίας παρελθούσης καὶ μὴ ἐλθόντος τὴν ά. Ἰουνίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ μητροπολίτου Πατρῶν, ὀνόματι Πανδούλφου Μαλατέστα, διατρίβοντος, κατὰ τὸν ἱστορικὸν Λαόνι-

(1) Ἐν ἔτει 1391 παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ υἱός τοῦ Αὐθέντου τῆς Χαλανδρίτσης Κεντυρίωνος Α', Φίλιππος, ἐνυμφεύθη κυρίαν τινα ἄγνωστον ἡμῖν, κληρονόμον τοῦ Ὁριόλου. Ἐν Ὁριόλῳ ἦν φρούριον ὁμώνυμον, περὶ οὗ ὅρα Buchon. Recherches et Materiaux etc. T. I. p. 296. (2) Οἱ Πατρεῖς ὑπὸ φρίκης κατελαμβάνοντο ἀκούοντες τὸ ὄνομα Καταλάνος ταὐτόσημον τῷ, κακοῦργος. Περὶ τῶν Καταλανῶν διεσώθη καὶ ᾆσμα δημῶδες ἔχον οὕτω· «Ἄλανε Κατάλανε—Τό παιδί 'ποῦ 'βάπτισες,—Τῷ 'δωκες νὰ πίῃ γάλα,—Καὶ 'κατάπιε τὴν χουλιάρα.—Δός του δός του κόπανο,—Νὰ ξεράσῃ κόκκαλο,—Κόκκαλο Βενέτικο,—Κι' ἄλλο Μωραΐτικο.» Ἀναμφιβόλως παιδίον Φράγκου βαπτισθὲν ὑπὸ Καταλανοῦ θὰ κατέπιε τὸ ὀστέϊνον κοχλιάριον, δι' οὗ ἐκεῖνος τὸ ἐπότιζε γάλα. Τούτου ἕνεκεν ὁ Καταλανὸς ἀνάδοχος διεκωμῳδήθη ὑπὸ τοῦ ὄχλου διὰ τὴν ἀσύγγνωστον ἀπροσεξίαν του.

κον Χαλκοκονδύλην, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ δεομένου ἐπικουρίας παρὰ τοῦ τῶν Ῥωμαίων ἀρχιερέως, ὁ Κωνσταντῖνος ἐπήρχετο κατὰ τῶν Πατρῶν καὶ ἀπαντήσας καθ' ὁδὸν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ κὺρ Θωμᾶν τὸν αὐθεντόπουλον, ὅστις ἐπολιόρκει τὸ τοῦ πρίγκηπος Κεντυρίωνος πτολίεθρον τὴν Χαλανδρίτσαν, τοῦ καὶ μετέπειτα γενομένου πενθεροῦ αὐτοῦ, κατῆλθε μετ' αὐτοῦ καὶ διενυκτέρευσεν εἰς Καμενίτσαν. (1) Τὴν δ' ἐπιοῦσαν (4 Ἰουνίου) περὶ τὸ ἑσπέρας ὁ Κωνσταντῖνος ἀφίκετο εἰς τὸν ἐν Πάτραις ναὸν καὶ τάφον τοῦ Πρωτοκλήτου Ἀποστόλου Ἀνδρέου. Ἐνταῦθα ὁ Φραντζῆς διηγεῖται τὰ περὶ τῆς παραδόσεως τῶν Πατρῶν γεγονότα ὡς ἑξῆς· «Τῇ ε'. πρωΐ τοῦ αὐτοῦ, ἡμέρᾳ πρώτῃ τῆς ἑβδομάδος, ἐξελθόντες πάντες οἱ τοῦ κάστρου ἔγκριτοι μετὰ παντὸς τοῦ λαοῦ καὶ ἐλθόντες μέχρι καὶ τοῦ ῥηθέντος ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, τὸν δεσπότην καὶ αὐθέντην μου προσεκύνησαν καὶ τὰς κλεῖς τοῦ κάστρου παρέδωκαν αὐτῷ. καὶ οὕτως κινήσαντες μετὰ πλείστης χαρᾶς ἀμφότερα τὰ μέρη, λέγω τοῦ αὐθέντου μου καὶ τοῦ πτολιέθρου, τινὲς ἔφιπποι καί τινες πεζοί, ἕκαστος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ πηλικότητα, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸ κάστρον μέχρι καὶ τῶν κατὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου δωματίων ἀπήλθομεν, τῆς μὲν ὁδοῦ πάσης κατεστρωμένης οὔσης πάντων ἀνθέων, καὶ εὐκοσμίας ἐκ δεξιῶν τε καὶ ἐξ εὐωνύμων, ἐκ δόμων πάντοθεν ραινομένων ροδοσταμμάτων καὶ ῥόδων καὶ τριακονταφύλλων. ἀπὸ

(1) Ἡ πολίχνη Καμενίτσα, κειμένη ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ ὁμωνύμου ποταμοῦ (ἀρχ. Πείρου) ἔκτισται, κατὰ τὸν Wheler, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Ὠλένου. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τούτους ἄρχων αὐτόθι ἦν Ἰωαννίκιος ὁ Βαλότας, περὶ οὗ ὁ Φραντζῆς ἐν Βιβλ. Β'. κεφ. 8 λέγει τάδε· «Ἰωαννίκιος Βαλότας οὖν ὁ τοῦ πριγκίπου ἐκεῖσε ἄρχων, ὡς ἔμαθε τοῦτο, αἰτήσας ἀφιέρωσιν ἵνα ἀμφοτέρους τοὺς αὐθέντας ἔλθῃ προσκυνῆσαι αὐτούς, καὶ ἐλθὼν εὐθὺς τὰς τοῦ πτολιέθρου κλεῖς ἐκβαλὼν δέδωκε ταύτας τῷ αὐθέντῃ μου τῷ δεσπότῃ, εἰπὼν «τοῦτό ἐστι πτολίεθρον ἰδίως τοῦ αὐθέντου μου καὶ συγγάμβρου τῆς βασιλείας σου,» (καὶ γὰρ ὁ τοῦ πριγκίπου υἱὸς προέλαβεν εἰς νόμιμον γυναῖκα τὴν ἀδελφὴν τῆς βασιλίσσης κυρίας Θεοδώρας) ὃς μοὶ προσέταξεν ἵνα παραδώσω τοῦτο τῇ βασιλείᾳ σου.» ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ «οὕτως ἔχει, ὅτι συγγενοῦς μού ἐστιν ὁ τοιοῦτος τόπος, ἀλλ' οὐ γνησιεστέρου τοῦ ἀδελφοῦ μου. λοιπὸν εἰ προγενέστερον ἐποίει τοῦτο, ὁ ἀδελφός μου κατ' ἐμοῦ οὐκ ἐνεχειρίζετο οὐδὲν ὃ ἐγὼ εἶχον, καὶ αὐτὸς καὶ ὁ αὐθέντης σου ἀλλοτρόπως εἶχον αὐτό. τὰ νῦν οὖν εἰ παραλάβω αὐτό, ἀνάγκη ἐστιν ἵνα διαφερώμεθα μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου, καὶ οὐ τυγχάνει διὰ πολύ τι, πολλῷ μᾶλλον διὰ τοσοῦτον. ἀλλ' ἄπελθε ἐν αὐτῷ καὶ ὡς δύνασαι ποίησον.»

δ' ἄνωθεν τοῦ φρουρίου, ἤτοι τοῦ πύργου διὰ σκευῶν καὶ τζαγγρῶν κακῶς ἐδεξιοῦντο ἡμᾶς, ἀλλ' οὐδὲν ἔβλαψαν· οἱ γὰρ τοῦ μητροπολίτου κρατήσαντες τὸ φρούριον, ἔτι δὲ καὶ τὰ αὐθεντικὰ παλάτια, τὰ πλησίον αὐτοῦ οἰκήματα σιταρχήσαντες καὶ ἀφιερώσαντες κατέσχον, ἐλπίζοντες ὅτι ἐλθόντος τοῦ μητροπολίτου, διὰ τούτου πάλιν λάβωσι τὸ πτολίεθρον, ὅπερ καὶ πρότερον εἶχον. Ἡμῶν δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθέντων ἐν τῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ναῷ, καὶ παντὸς τοῦ τῶν πολιτῶν δήμου, ὤμοσαν μετὰ ὅρκων ἵν' ὦσι πιστοὶ δοῦλοι καὶ ὑποτακτικοὶ τοῦ αὐθέντου ἡμῶν τοῦ δεσπότου· εἶτα ἐζήτησαν κἀμὲ τοῦ κρίνειν ἐν αὐτοῖς καὶ ἰθύνειν. Ὁ δὲ αὐθέντης μου ἀπεκρίνατο λέγων «καὶ μᾶλλον τοῦτο αὐτῷ ὀφείλομεν, καὶ χάριν τῆς ὑμῶν αἰτήσεως ἔσεται αὐτὸς εἰς κεφαλὴν ὑμῖν.» τῇ δὲ ὀγδόῃ τοῦ αὐτοῦ Ἰουνίου μηνὸς διερχομένου μου εἰς Ναύπακτον, ἵνα πρὸς τὸν βασιλέα (δηλ. τὸν Ἰωάννην) πρῶτον ἀπέλθω ἀκουστὸν ποιῆσαι αὐτῷ τὰ ἐν τῇ Πάτρᾳ παρακολουθήσαντα, εἶτ' ἀπ' ἐκεῖσε μετ' ἄρχοντος αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀμηρᾶν, κατὰ τὴν ἐννάτην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς φθάσαντες ἐμείναμεν ἐν τῷ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ναῷ (εἰς Ναύπακτον). Ἰδοὺ καὶ δύο Τοῦρκοι διερχόμενοι τὴν Ναύπακτον, ὁ μὲν τοῦ ἀμηρᾶ, ὁ δὲ τοῦ Τουραχάνη, προσαγγέλλοντες ἐν προστάγματι, ἵνα μὴ τὴν Πάτραν παραλάβωμεν. οἵτινες δὲ πάλιν ὑπέστρεψαν μετ' ἐμοῦ ἀπολογίαν λαβόντες τοιάνδε, ὅτι ἐπεὶ ὁ παρὼν ἡμῶν ἄρχων ἀπέρχεται πρὸς τὸν ἀδελφόν μου τὸν μέγαν ἀμηρᾶν (δεικνύων ἐμὲ ἔφη αὐτοῖς ὁ δεσπότης ὁ αὐθέντης μου) καὶ ὡς ἐκεῖνος προστάξει, οὕτως καὶ ποιήσομεν. πρωὶ σκοτίας ἔτι οὔσης, ἰδοὺ ἐκεῖσε καὶ ὁ Παλαιῶν Πατρῶν μητροπολίτης τοὔνομα Πανδοῦλφος Μαλατέστας (1) μετὰ τριήρεως Κατα-

(1) Ὁ Πανδοῦλφος Μαλατέστας διαδεχθεὶς τὸν Στέφανον Ζαχαρίαν Ἀσάνην διῴκησε τὰς Πάτρας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1424 — 1430, ὅτε ἐστερήθη τῆς ἐπὶ τῶν Πατρῶν κυριαρχίας του ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, καὶ καταφυγὼν τὸ πρῶτον εἰς Ναύπακτον, εἶτα δὲ εἰς Ἰταλίαν, ἀπέθανεν ἐν τῷ Δουκάτῳ τῆς Οὐρβίνας Πίσαυρον (Pésaro) τὴν 17 Ἀπριλίου 1441. Οὗτος ἀνεκαίνισε τὸν ὑπὸ τοῦ Geoffroi de Ville-Hardouin (1218—1245) καταστραφέντα τρισυπόστατον ναὸν (Ἅγ. Ἀνδρέαν-Ἁγίαν Σοφίαν καὶ...) τὸν ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Στρατοκλέους ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἱδρυθέντα. Τοῦτο

λανικῆς ἔφθασε· διερχόμενος γὰρ περὶ τὰ νησύδρια τὰ μέσον τῆς ὁδοῦ, ὡς ἔμαθεν ὅτι ἐδόθη τὸ πτολίεθρον τῷ δεσπότῃ, τὸν πλοῦν ἐποιήσατο διὰ τοῦ ἐκεῖσε κόλπου παρὰ τὴν Αἰτωλικὴν Χέρσον ἔγγιστα, καὶ ἀπεσώθη εἰς Ναύπακτον πόλιν τῆς Αἰτωλίας, ὅπως καλῶς μάθῃ περὶ τοῦ γεγονότος. Ἐδεήθη οὖν ἐπιμεῖναι κἀμὲ ἐκεῖσε καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον· ἔγωγε ὑπεσχέθην τοῦτο ἕνεκεν δύο αἰτιῶν, τῆς μὲν ἵνα μηνύσω τῷ αὐθέντῃ μου περὶ τοῦ γεγονότος, ὃ παρ' ἐμοῦ ἔμαθε πρῶτον, τῆς δὲ ἵνα μάθω τίς ὁ σκοπὸς αὐτοῦ δὴ τοῦ μητροπολίτου. διὰ ταύτας οὖν τὰς δύο αἰτίας ἀπέμεινα παρ' αὐτῷ. μέσον δὲ γενομένου καὶ τοῦ Βικάρδου Μαρκέλλου ἡγεμόνος Ναυπάκτου, καὶ εἴδομεν ἀλλήλους, ὃν κἀγὼ βλέψας ἐθαύμασα ὅτι ἔοικεν εἰς πάντα τῷ τοῦ Σίδης μητροπολίτῃ. (1) συνανακείμενος οὖν ἐγὼ αὐτῷ καὶ συνομιλῶν, ἐν

τεκμηριοῦμεν ἐξ ἡμικατεστραμμένης ἐπιγραφῆς ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν Πατρῶν σωζομένης καὶ ἐχούσης οὕτω·

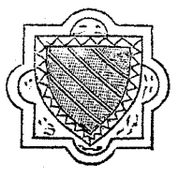
ΣΗΜΕΙΟΝ ΑΥΘΕΝΤΟΥ ΠΑΝ ΤΟΙΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΑ ΚΑΙΝΙCΑΝΤΟC ΤΟΝ ΤΗΔΕ ΤΩ ΤΕΤΡΑΚΟCΙΟCΤΩ Ε

ΔΟΥΛΦΟΥ ΝΤΕ ΜΑΛΑΤΕC ΛΑΙΩΝ ΠΑΤΡΩΝ ΤΟΥ ΑΝΑ ΘΕΙΟΝ ΝΑΟΝ ΤΩ ΧΙΛΙΟC ΙΚΟCΤΩ ΕΚΤΩ ΕΤΕΙ. ✻

[Σημεῖον Αὐθέντου Πανδούλφου Ντὲ Μαλατέστοις Μητροπολίτου Παλαιῶν Πατρῶν τοῦ ἀνακαινίσαντος τὸν τῇδε θεῖον ναὸν τῷ χιλιοστῷ τετρακοσιοστῷ εἰκοστῷ ἕκτῳ ἔτει.] Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐδημοσίευσεν ὁ Pouqueville καὶ ἡ Expédition Scientifique de Morée, ἐξ ἧς μετείληφεν αὐτὴν καὶ ὁ A. Kirchoff. Corp. Inscr.Graec.T. IV p. 356 Nº 8776. Κἀγὼ δ' ἐδημοσίευσα ταύτην ἐπεξηγημένην ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρίας, Τ. Α'. Τεῦχ. Γ'. σελ. 523. Ἑτέρα ἐπιγραφὴ λατινική, γεγλυμμένη διὰ δυσαναγνώστων Γοτθικῶν χαρακτήρων, ἔναντι δὲ κειμένη καὶ ἀναφέρουσα ὅ,τι καὶ ἡ Ἑλληνική, ἔχει. κατὰ τὴν Expédition Scientifique de Morée (T. III p. 63), ὡς ἑξῆς·

INSIGNUM SEU ARMA D MALATESTIS ARCHIEPI AEDIFICATORIS HOC E

OMUM PANTULPHI DE SCOPI PATRACENSIUM CCLESIE MCCCCXXVI.

(1) Ὁ Πανιερώτατος Πανδοῦλφος ἦτο παχὺς καὶ ὁλοστρόγγυλος, διότι ἐγνώριζε τίνι τρόπῳ νὰ παρασκευάζῃ καὶ γεύηται τὰς τσιπούρας, λαυράκια καὶ μπαρμπούνια (μὲ μουστάκι) ἀγρευόμενα εἰς τὰ περίφημα ἐκεῖνα ἰχθυοτροφεῖα, ἅτινα οἱ Ἐνετοὶ ἀφιέρωσαν εἰς τὸν Μέγαν ποντίφηκα τῆς Ῥώμης, (Pescaria del Papa) τὸν εἰς πᾶν βρῶμα σπάνιον καὶ νόστιμον ἀρεσκόμενον. Ἀναμφιβόλως ὁ Πανδοῦλφος θὰ ἔπεμπε τῷ Πάπᾳ τὴν καλητέραν μερίδα ἐκ τῶν τεταριχευμένων (ἁλιπάστων).

τῷ διαλέγεσθαι ἀεὶ μηχανούμενος ἦν, ὅπως γνωρίσῃ τίνος ἕνεκεν ἤθελον ἐγὼ ἀπελθεῖν πρὸς τὸν ἀμηρᾶν, κἀγὼ ἐκεῖνον πυνθανόμενος τίς ὁ σκοπὸς αὐτοῦ περὶ τῶν κατὰ τῆς Πάτρας κλπ. . . . . Λοιπὸν ὁ μητροπολίτης δέδωκε τοῖς ἀπεσταλμένοις Τούρκοις παρὰ τοῦ Ἀμηρᾶ καὶ τοῦ Τουραχάνη, τοῖς μετ' ἐμοῦ οὖσιν, γράμματα πρὸς τοὺς ἑαυτῶν αὐθέντας τοὺς ἀποστείλαντας αὐτούς, κἀμοὶ δὲ πολὺς συνέβη λογισμός, μή ποτε ὑπόσχεται δοῦναι ἄστεά τινα τῆς Πάτρας, εἴ περ αὐτῷ βοηθήσῃ παραλαβεῖν αὐτήν, ἢ πλῆθός τι χρημάτων. καὶ μὴ παυόμενος τῷ λογισμῷ, ἕως οὗ μάθω τί περιεῖχον τὰ γράμματα, καὶ πολλὰ κοπιάσας καὶ συνεσθίων αὐτοῖς ἐμέθυσα αὐτοὺς τὰ μέγιστα ἀκουσίως διὰ τὸ συγκοινωνεῖν κἀμὲ σὺν αὐτοῖς πρὸς τὸ πιεῖν, καὶ σχεδὸν ἐμεθύσθην· καὶ τοσοῦτον ἐμέθυσαν ἐκεῖνοι, ὥστε ἀπῆρα ἀπ' αὐτῶν τὰς ἐπιστολὰς καὶ ἀνεγνωκὼς αὐτὰς καὶ μεταγράψας, πάλιν σφραγίσας εἴασα αὐτούς. Ὡς δὲ ἔφθασα εἰς τὴν πόλιν, (Κωνσταντινούπολιν) ἐδόθη μοι συμπρέσβυς Μάρκος ὁ Παλαιολόγος ὁ Ἴαγρος ὁ καὶ ὕστερον πρωτοστάτωρ, τότε δὲ πρωτοβεστιαρίτης. καὶ ἀντὶ τοῦ συμβοηθεῖν μοι ἐναντίος ἦν κατὰ τῆς ὑποθέσεως δι' ἣν ἐπηρχόμην, καὶ οὐκ οἶδα τὸ αἴτιον, ἀλλ' ἢ τὸ ὁ φθόνος οὐκ οἶδε προτιμᾶν τὸ συμφέρον. ἀπελθόντες δ' ὁμοῦ πρὸς τὸν ἀμηρᾶν ἐλάβομεν ἀπολογίαν, ἵνα αὖθις ἀποδώσωμεν τὴν Πάτραν οἷς προεῖχον αὐτήν. ἀπελογισάμην οὖν κἀγὼ τῷ πρώτῳ τῆς βουλῆς τοῦ ἀμηρᾶ τοὔνομα Ἰβραὴμ-πασιᾶ, ὅτι τοιαύτην ἀπόκρισιν ἐγὼ οὐ τολμῶ εἰπεῖν τῷ αὐθέντῃ μου· ὅμως ἐπεὶ ἐκεῖνος ἀπέστειλεν ἐμὲ πρὸς τὸν μέγαν ἀμηρᾶν, προσταξάτω καὶ αὐτός τινα τῶν αὐτοῦ, ἵνα μετ' ἐμοῦ ἔλθῃ καὶ ἀπαγγείλῃ τῷ αὐθέντῃ μου τὸ τοῦ μεγάλου ἀμηρᾶ δόγμα· καὶ στερεώσας τοῦτο λέγει «φρονίμως καὶ χρηστῶς εἴρηκας». Ὁ δὲ Ἴαγρος μεμφόμενος ἐμὲ ὡς ἄπρακτον ἐλογίζετο καὶ μὴ δυνάμενον ἐκτελέσαι τι χρηστὸν εἰμὴ ἐπιζήμιον· ἐγὼ δὲ Θεοῦ εὐδοκίᾳ ἔπραξα τοῦτο, καὶ ἦλθε σὺν ἐμοί τις παρὰ τοῦ ἀμηρᾶ πρέσβυς καὶ τοῦτο ἦν τὸ πρῶτον αἴτιον τοῦ λαβεῖν τὴν διόρθωσιν τὸ περὶ τῆς Πάτρας».

Ὁ Κωνσταντῖνος γενόμενος κύριος τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν, ὡς εἴδομεν, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1429, παρέλαβε μετ' ἐνιαυτὸν σχεδὸν καὶ τὸ φρούριον τῶν Πατρῶν, ἕνεκα λιμοῦ καὶ κακοπαθείας τῶν ἔνδον αὐτοῦ.(1) Οὕτω κατὰ μῆνα Μάϊον τοῦ 1430 κατελύθη ἡ ἐν Πάτραις αὐτόνομος Φραγκικὴ ἡγεμονία·(2) ὁ δὲ ἐπικυρίαρχος αὐτῆς Πάπας, ἐκλαβὼν τοῦτο ὡς ὕβριν βαρεῖαν, ἀπέστειλε τὸν Καταλανικὸν στόλον, ὅστις κατὰ τὸν Φραντζῆν καὶ τὸν συγγραφέα Ἐνετικοῦ ἡμερολογίου (3) ἐδῄωσε τὴν Γλαρέντζαν. Τὴν δὲ τάξιν τῶν ἐκλειψάντων Φράγκων κατέλαβον Ἕλληνες μεγιστᾶνες, οἷον ὁ μέγας στρατοπεδάρχης τοῦ Κωνσταντίνου Γεώργιος Δαιμονογιάννης, ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος Δερμοκαΐτης φεουδάρχης περὶ Πάτρας κλπ. καὶ ὁ Φραντζῆς ἐγένετο διοικητὴς τῶν Πατρῶν τὴν 1ην Σεπτεμβρίου 1431 (4) καὶ λίαν ὀψὲ

(1) Ὁ Χαλκοκονδύλης διηγεῖται τὰ τῆς ἁλώσεως τῶν Πατρῶν ὡς ἑξῆς· «. . Κωνσταντίνῳ ὡς τὰ περὶ τὴν πόλιν προσεχώρησε καὶ πολιορκῶν οὐκ ἀνίει τὴν πόλιν, συντίθενται οἱ τῆς πόλεως ἄνδρες προδοσίαν αὐτῷ, καὶ ἐπαγόμενοι τὴν πόλιν παρεδίδοσαν, ἀπόντος τοῦ ἀρχιερέως, αὐτῆς ἐν Ἰταλίᾳ, ὅσον διατρίβοντος χρόνον, ἐπικουρίας δεόμενον παρὰ τοῦ Ῥωμαίων ἀρχιερέως. ταύτην μὲν οὖν τὴν πόλιν τῆς Ἀχαΐας οἱ ἀπὸ Ἰταλίας Πελοποννήσου ἡγεμόνες, τοῦ Ζαχαρίου οἴκου διιόντες, ὁ μὲν ἄρχων τε καὶ ἡγεμὼν κατελείφθη τῆς χώρας, τῷ δὲ ἑτέρῳ διατρίβοντι παρὰ τῷ Ῥωμαίων ἀρχιερεῖ ταύτην ἐπέδωκε τὴν πόλιν ἀρχιερεῖ γενομένῳ ἐπιτροπεύειν. ἡ μέν τοι πόλις παρελθοῦσα εἰς τὸν Ῥωμαίων ἀρχιερέα ἐλάμβανεν ἀρχιερέα, ὃν ἂν ἐπιπέμψειε σφᾶς τοῦ ἐπιτροπεύειν τὴν πόλιν. καὶ τότε δὴ Μαλατεστίων τοῦ οἴκου ἐπεπόμφει τοῖς ἐν τῇ πόλει ἀρχιερέα. ταύτην μὲν οὖν τὴν πόλιν ἐπεί τε παρέλαβε Κωνσταντῖνος, τήν τε ἀκρόπολιν ἐπολιόρκει ἐπ' ἐνιαυτόν· μετὰ δὲ ταῦτα προσεχώρησεν αὐτῷ. τὴν μέν τοι Ἦλιδος μητρόπολιν εἶλον αἱ τοῦ ἀρχιερέως τριήρεις· ἐπεί τε γὰρ ἐπύθετο τὴν πόλιν τῆς Ἀχαΐας ἁλῶναι ὑπὸ Ἑλλήνων, ἔπεμψε τριήρεις δέκα, εἰ δύναιντο τὴν πόλιν αὐτῷ παραστήσασθαι. αὗται μὲν οὖν ἐπὶ Ἀχαΐαν οὐκέτι ἀφίκοντο, ἐπὶ δὲ τὴν Κλαρεντίαν ἀφικόμεναι ἀπόντος αὐτῇ τοῦ ἄρχοντος, καὶ φρουρᾶς οὐκ ἐνούσης ἐν τῇ πόλει, εἰσελθόντες λάθρα τὴν πόλιν κατέσχον καὶ ἠνδραποδίσαντο. ὕστερον δὲ ἀποδιδόμενοι ταύτην τῷ βασιλέως ἀδελφῷ πεντακισχιλίων χρυσίνων ἀπέπλευσαν ἐπὶ Ἰταλίας.» (2) Κατὰ διαταγὴν τοῦ Πάπα ἔγγραφα καὶ ἔπιπλα τῆς καθολικῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Πατρῶν μετεκομίσθησαν εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Ζακύνθου, ὁ δὲ Ἐπίσκοπος ταύτης ἀνέλαβε τὴν ἐφορείαν ὅλων τῶν ἐν Πελοποννήσῳ καθολικῶν. Ἐκ τοτε ἡ Πελοπόννησος ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Πάπα χώρα ἀπίστων. pars infidelium. Ἰστέον ὅτι οἱ κατὰ καιροὺς Πάπαι δὲν ἔπαυσαν ὀνομάζοντες Ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν· (in partibus infidelium) καὶ τοιοῦτοι ὠνομάσθησαν ὁ Σίμων (1475–1482 ἐν Ῥώμῃ) ὁ Βαπτιστὴς (1484–ἐν Ῥώμῃ) ὁ Ἀντώνιος Μαρκέλλος de Petris τὴν 21 Μαΐου 1520 ὑπὸ τοῦ Πάπα Λέοντος X, καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἄγνωστον τίς σήμερον κέκτηται τὸν τίτλον ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν. (3) πρβλ. Raynaldi Eccl. Chron. T. IX. Lucae 1752. (4) Κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔαρος τοῦ 1431, κατὰ τὸν Φραντζῆν (B. κεφ. 10), «πολλὴ λοιμικὴ νόσος γέγονεν ἐν τῇ Πάτρᾳ.»

μετετέθη εἰς τὴν διοίκησιν Σπάρτης, ἤτοι τὴν 1ην Σεπτεμβρίου 1446, ἀντὶ τοῦ Ἀλεξίου Λασκάρεως, ἀναλαβόντος τὴν διοίκησιν τῶν Πατρῶν (1).

Κατὰ τὴν 27ην Νοεμβρίου 1446 ἦλθεν ὁ ἀμηρᾶς Μουρὰτ κατὰ τοῦ Ἰσθμοῦ (ἐξαμίλι), καὶ τὴν 10ην ἢ κατ' ἄλλους τὴν 14ην Δεκεμβρίου κατέλαβε καὶ ἐπόρθησε τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Τουραχάνην χιλίους Γενιτσάρους, ἵνα δηώσωσι τὴν χώραν· αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ ἐτράπη διὰ τῆς Κορινθιακῆς παραλίας κατὰ τῶν Πατρῶν. Ἡ πόλις αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτον ἡ πλουσιωτάτη τῆς Πελοποννήσου, διότι οὐ μόνον ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης καλεῖ ταύτην «πόλιν εὐδαίμονα», ἀλλὰ καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Παλαιολόγον ἀποτεινόμενος λέγει·

«Τὴν Πάτραν τὴν πανεύμορφον εἶχες παρηγοριάν σου·
Κι' οἱ Τοῦρκοι τὴν ἐκάψασιν τὴν ταπεινὴν τὴν Πάτραν·
Καὶ ἀπὸ τότ' ἐχάλασεν ὅλον τὸ ῥιζικόν σου·
Αὐτὴν τὴν Πάτραν τὴν πτωχὴν εἶχες παρηγοριάν σου,
Πούγκην σου καὶ σακκούλι σου εἰς ὅλαις ταῖς δουλείαις,
Εἰς ὅλαις σου ταῖς ὄρεξαις κ' εἰς τὰ θελήματά σου,
Καὶ ἀπ' ἀρχῆς σου ἔδειξεν ὅλον τὸ ῥιζικόν σου·
Κακὰ σοῦ ἐτελειώθηκεν ἐμπρὸς τῶν ὀμματιῶν σου»

Οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων κατέφυγον εἰς τὴν ἀπέναντι Αἰτωλίαν, κατεχομένην ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, ἔμειναν ὅμως τετρακισχίλιοι ἄνδρες καὶ γυναῖκες, οἵτινες ἀπώλεσαν τὴν ἐλευθερίαν των διὰ τὴν πρὸς τὸν νικητὴν μωρὰν πίστιν των. Οἱ Γενίτσαροι, οὓς ὁ Χαλκοκονδύλης καλεῖ νεήλυδας, κατέσκαψαν τὰ τείχη τῆς ἀκροπόλεως, «ἀφ' ὧν οἱ Ἕλληνες ῥητίνην καὶ πίσσαν πυρὶ ἀψάμενοι κατὰ τὴν ὀπήν, τούς τε νεήλυδας ἐξεκρούσαντο ἀμυνόμενοι καὶ ἐκράτυνον τὴν ἀκρόπολιν». Οἱ πολιορκούμενοι ἀνώρθωσαν τὰ ῥήγματα καὶ ἐκ νέου ὠχυρώθησαν· ὅτε μετὰ ταῦτα ἐπελθόντος τοῦ Τουραχὰν μετὰ πολλῶν καὶ πλουσίων λαφύρων, ὁ

(1) Ὁ Ἀλέξιος Λάσκαρις κατήγετο ἐκ τῆς ὁμωνύμου ἐπισήμου οἰκογενείας, βασιλευσάσης ἐν Νικαίᾳ, ὅτε οἱ Λατῖνοι ἐκυρίευσαν τὸ Βυζάντιον. Ὑπῆρξε φίλος καὶ σύμβουλος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, παρ' οὗ ἔλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Βοστίτσης καὶ εἶτα τὴν τῶν Πατρῶν. Φραντζῆς Βιβλ. Β'. κεφ 3 καὶ 19.

Μουρὰτ ἔλυσε τὴν πολιορκίαν καὶ ἐποιήσατο εἰρήνην πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, ὅπως ἀπὸ τοῦδε ἡ Πελοπόννησος ᾖ ὑποτελὴς τοῖς Τούρκοις, τὸ πρὶν ἐλευθέρα οὖσα (1). Ἀναμφισβήτητόν ἐστιν ὅτι ἡ γενναία καὶ ἐπίμονος ἀντίστασις τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ Πατρῶν κεκλεισμένων ἀνδρῶν, ἔσωσε τὴν Πελοπόννησον· διότι ὁ Μουρὰτ ἰδὼν τὸ τοιοῦτον δὲν ἐβάδισε περαιτέρω, ἀλλὰ περιωρίσθη μόνον εἰς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς χερσονήσου μέρη. Ἀλλ' ὅμως πρέπει καὶ ἡμεῖς νὰ θρηνήσωμεν μετὰ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἐρήμωσιν τῆς πλουσιωτάτης τῶν Πατρῶν πόλεως, τὴν πυρπόλησιν τῆς Κορίνθου καὶ τὸν ἐξανδραποδισμὸν ἑξήκοντα χιλιάδων ψυχῶν (2).

Τὸ χρονικὸν τοῦ Ἰωαννικίου τὸ καλούμενον «Ἄνθος» ἀναφέρει τ' ἀνωτέρω ὡς ἑξῆς· «Εἰς χιλίους τετρακοσίους σαράντα ἕξι εἰς ταῖς δεκατέσσαρες τοῦ Δεκεμβρίου ἡμέρᾳ Σαββάτῳ, ἐτζάκισαν οἱ Τοῦρκοι τὸ ἐξαμίλι καὶ ἔφυγαν οἱ αὐθέντες οἱ δεσπόταις, ὁ κὺρ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ κὺρ Θωμᾶς μὲ τοὺς ἄρχοντάς τους. καὶ ἦτονε ὁ ἀφέντης ὁ Ἀμουράτης μὲ τὸ κορμί του καὶ ἦλθε εἰς τὴν Πάτραν καὶ ἔκαψέ την». Ὁ δὲ χρονογράφος Δοῦκας λέγει ὅτι ὁ Μουρὰτ «κατέδραμε καὶ μέχρι Γλαρέντζης καὶ ἀφανισμῷ παραδιδοὺς πάντα τὰ ἐκεῖ ἐπανέστρεψε χαλάσας τὸ ἐξαμίλιον». Πάνυ δ' ἐσφαλμένως ὁ Κριτόβουλος ἀναφέρει περὶ συνθηκοποιήσεως τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν οὕτω· «Βασιλεὺς δὲ βραχείας ἡμέρας ἐν Τεγέᾳ διαγαγὼν καὶ καταστησάμενος τὰ αὑτοῦ, φρουράς τε ἐγκαταλιπών, αὐτῇ καὶ τοῖς ἄλλοις φρουρίοις, ᾖει τὴν ἐπὶ Πάτρας τῆς Ἀχαΐας τραχεῖαν ὁδὸν καὶ πάντη ἀνάντη, δυσχωρίαις τε πολλαῖς καὶ τόποις ἀβάτοις καὶ ἀποκρήμνοις διειργομένην καὶ κλειομένην. Ὁ δὲ οὐδέν τι μεῖον σπουδῇ καὶ πόνῳ προὐχώρει, τὰ πρὸ τῶν ποδῶν ἅπαντα ληϊζόμενός τε καὶ καταστρεφόμενος. Οἱ δὲ ἐν ταῖς Πάτραις τὴν κατ' αὐτῶν ἔφοδον τοῦ βασιλέως μαθόντες, ἐκπλήξει καὶ φόβῳ ληφθέντες, εὐθὺς ἐκλιπόντες τήν τε πόλιν καὶ τὰ ἑαυτῶν ὤχοντο φεύγοντες ξὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, οἱ μὲν ἐς τὰς ἐντὸς πόλεις Πελοποννήσου τῶν Ἐνε-

(1) Χαλκοκονδύλ. Ζ. 349. (2) Δοῦκας 223, 11 ἐκδ. Βόννης.

τῶν, οἱ δὲ εἰς Ναύπακτον διαπεραιωθέντες, μόνην τὴν Ἀκρόπολιν καταλιπόντες ἐν φυλακῇ. Βασιλεὺς δὲ ἀφικόμενος ἐς Πάτρας καὶ τὴν πόλιν ἔρημον εὑρὼν καὶ κενὴν ἀνδρῶν ἀπολύει τὴν στρατιὰν ἐς διαρπαγὴν τῶν ἐν αὐτῇ, τὴν δὲ ἀκρόπολιν κύκλῳ περισχὼν τῷ στρατῷ καὶ περισταυρώσας πάντοθεν καὶ μηχανὰς ἐπιστήσας ἐπολιόρκει. Οἱ δὲ ἐντὸς φρουροὶ δείσαντες τὸν ἀπὸ μηχανῶν κίνδυνον, μὴ τοῦ τείχους καταῤῥιφθέντος, ληφθῶσι βίᾳ τοῖς ὅπλοις, καὶ περὶ τὸ ζῆν κινδυνεύσωσι, προσχωροῦσιν ὁμολογίᾳ τῷ βασιλεῖ, ἐφ' ᾧ μηδέν τι κακὸν παθεῖν· καὶ μέν τοι οὐδὲν πεπόνθασι. Βασιλεὺς δὲ τὴν ἀκρόπολιν παραλαβὼν φυλακὴν ἐγκαθίστησι, καὶ Πατρέων διακηρυκεύεται τοῖς βουλομένοις, αὖθις ἐς τὴν πόλιν ἰέναι καὶ κατοικεῖν, ἐλευθερίαν καὶ ἀτέλειαν χρόνων ῥητῶν καὶ κτημάτων ἐπίδοσιν. Ἤρεσκε γὰρ αὐτῷ διαφερόντως ἥ τε πόλις καὶ ἡ χώρα, πάμφορός τε οὖσα καὶ θέσεως οἰκείας λαχοῦσα, ἐν κοίλῳ τε κειμένη τῆς Πελοποννήσου καὶ πρὸς τῷ στόματι τοῦ Κρισαίου κόλπου, τῇ τε ἀντιπέρας ἠπείρῳ διὰ τοῦ ἐκεῖσε Ῥίου συναπτομένη καὶ τὰ αὐτῆς καρπουμένη καλῶς, καὶ πᾶσιν ἄλλοις ἁπλῶς εὐθηνομένη καλοῖς. Διά τοι τοῦτο καὶ περὶ πολλοῦ τὴν ταύτης ξυνοίκισίν τε καὶ φυλακὴν ἐποιεῖτο· καὶ μέν τοι γε καὶ ξυνῴκισε. Ἡμέρας δὲ ἱκανὰς αὐτοῦ διατρίψας καὶ τὰ περὶ αὐτὴν φρούρια χειρωσάμενος πάντα καὶ φρουροὺς ἐγκαταστήσας αὐτῇ τε καὶ τοῖς ἄλλοις φρουρίοις, τῆς μὲν στρατιᾶς εὐθὺς ἐκπέμπει μέρος καταδραμεῖν τὴν Ἠλείαν καὶ Μεσσηνίαν» (1).

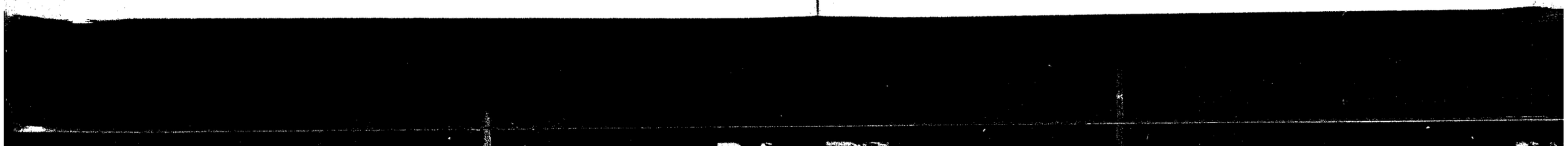
Ἀποθανόντος τοῦ Ἰωάννου Η' τοῦ Παλαιολόγου τὴν 31ην Ὀκτωβρίου 1449, ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Κωνσταντῖνος Ι' Παλαιολόγος, ὁ μητρόθεν ἐπιλεγόμενος Δραγάσης, ὅστις ἀνεβίβασεν εἰς τὸ δεσποτικὸν ἀξίωμα τὸν ἀδελφόν του Θωμᾶν τὸν Αὐθεντόπουλον. Ἐν γένει τὴν Πελοπόννησον διεμοιράσθησαν οἱ δύο ἀδελφοὶ τοῦ Κωνσταντίνου, Δημήτριος

(1) πρβλ. Χρονικὸν Σύντομον σελ. 519, 25 ἐκδ. Βόννης· «..... φυμστ ⊔εκεμβρ. γ'. ἡμέρᾳ Σαββάτῳ ἦλθε μετὰ φοσάτου ᾳξ Τοῦρκος Ἀμηρὰς Ἀχμάτης ὁ Ἀμωράτης εἰς τὸ Ἐξαμίλιον Κορίνθιων . . . εἶτα ἀπῆγαν εἰς τὰ βασιλικά, εἶτα εἰς τὴν Βότζητζαν, καὶ ἐνέπρησαν αὐτὴν καὶ ᾐχμαλώτευσαν· ὁμοίως καὶ εἰς τὴν Πάτραν χωρὶς τὸν Κουλάν, (νοεῖ τὸ φρούριον) ἔτι δὲ καὶ τὰ πέριξ τούτων. καὶ ἐγίνετον ἡ αἰχμαλωσία πολλὴ σφόδρα.»

καὶ Θωμᾶς, ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος διέτριβεν εἰς Σπάρτην διοικῶν τὰ μεσημβρινὰ τῆς Πελοποννήσου μέρη, ὁ δὲ δεύτερος εἰς Πάτρας διοικῶν τὰ βόρεια. Ἀλλ' ὅσον ἦτον εἰς αὐτοὺς ἀναγκαία, κατὰ τὰς δυσχερεῖς ταύτας περιστάσεις, ἡ ὁμόνοια, τόσον ἀγριώτερον ἐτύφου αὐτοὺς ἡ μισαδελφία. Ὁ Θωμᾶς σκληρὸς καὶ ἀπάνθρωπος τύραννος, ἐπεβούλευε τοῦ ἀδελφοῦ του τὰς χώρας, ἐδηλητηρίαζε, ἐτύφλου καὶ ἔσφαζε τοὺς εἰς αὐτὰς ἄρχοντας. Καὶ δὴ θελήσας νὰ κυριεύσῃ τὴν Κυλλήνην εἵλκυσεν εἰς τὰς Πάτρας τὸν κύριον τῆς πόλεως ταύτης, τὸν ὁποῖον, καίτοι ἔχοντα συγγένειαν μετ' αὐτοῦ καὶ ἐξησφαλισμένον διὰ προπεμπτηρίου, κατεδίκασε ν' ἀποκαρτερήσῃ μετὰ τῶν παίδων του. Τὰ αὐτὰ ἐβουλεύετο καὶ κατὰ τοῦ Ἐμμανουὴλ Καντακουζηνοῦ, ἀλλ' οὗτος δὲν ἔπεσεν εἰς τὴν παγίδα, ἀλλὰ κατέστη ἄρχων τῶν ἐπαναστησάντων Ἀλβανῶν, μετέβαλεν, ὅπως εὐαρεστήσῃ αὐτούς, τὸ ἴδιον ὄνομα καὶ τὸ τῆς γυναικὸς εἰς Ἀλβανικόν, διήρπασε πᾶσαν τὴν πεδινὴν χώραν καὶ ἐπολιόρκησε τοὺς δύο δεσπότας Θωμᾶν καὶ Δημήτριον ἐν ταῖς πρωτευούσαις αὐτῶν Πάτραις καὶ Σπάρτῃ.

Ἐπειδὴ ὁ Μωάμεθ Β'. προέθετο τὴν ἅλωσιν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ἀπῆλθε τὴν 28ην Αὐγούστου 1452 εἰς τὰς τάφρους τῆς πόλεως ἐπισκοπήσων αὐτάς. Ὅπως δ' ἐμποδίσῃ τοὺς δεσπότας Δημήτριον καὶ Θωμᾶν, τοῦ νὰ βοηθήσωσι τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἀδελφὸν Κωνσταντῖνον, ἔπεμψεν, ἀρχομένου τοῦ φθινοπώρου, εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὸν ἐν ταῖς πορθήσεσιν αὐτῆς ἐγγηράσαντα βεγλέρβεγην Τουραχὰν μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Ἀχμὲτ καὶ Ὁμάρ. (1) Εἰσελάσαντες δὲ διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τῆς Κορίνθου προὐχώρησαν τέμνοντες καὶ καίοντες εἰς Ἀρκαδίαν καὶ διὰ τῆς Τεγέας καὶ Μαντινείας εἰς τὸ ὄρος Ἰθώμην καὶ μέχρι τοῦ Ἀσιναίου κόλπου, ἐκυρίευσαν τὴν Νεοπολίχνην (Νεόκαστρον) καὶ ματαίως ἐπολιόρκησαν τὴν Σιδηροπολίχνην (Σιδηρόκαστρον). Ἐντεῦθεν ἐπορεύθη μοῖρά τις στρατοῦ, ἧς ἡγεῖτο Ἀχμὲτ ὁ τοῦ Τουραχάν, ἐπὶ τὴν Μεγαλόπολιν· ἀλλὰ καταληφθεῖσα

(1) Φραντζῆς Γ. κεφ. 3.

αἰφνιδίως καθ' ὁδὸν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεκόπη, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Τουραχὰν αἰχμαλωτισθεὶς ἀπήχθη πρὸς τὸν ἐν Σπάρτῃ δεσπότην Δημήτριον. (1).

Ἀλλὰ φεῦ! αἱ στιγμαὶ τῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἦσαν μεμετρημέναι· ἀναρίθμητα Τούρκων πλήθη ἐπολιόρκουν τὴν πόλιν τοῦ Κωνσταντίνου·

Χρύσεια πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα·

ὁ δὲ λαὸς ἔντρομος ὕψωνε πρὸς τὸν ὕψιστον τὰς χεῖρας καὶ ἔλεγεν· «εἴθε ἐδόθη ἡ πόλις ἐν χερσὶ τῶν Λατίνων τῶν ὀνομαζόντων τὸν Χριστὸν καὶ Θεοτόκον, καὶ μὴ ἀπορριφθῶμεν ἐν ταῖς τῶν ἀσεβῶν παλάμαις»· τότε ἀναστὰς εἷς τῶν μεγάλων, ὁ Μέγας Δούξ, ἐφώναξε· «κρεῖττον ἐστὶν ἰδεῖν ἐν μέσῳ τῆς πόλεως φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν Λατινικήν». (2)

Ἡ εὐχὴ ἐξεπληρώθη· ἡ δὲ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, ἀφοῦ συνήγαγε τὰς τελευταίας της δυνάμεις διὰ νὰ ἐκφωνήσῃ τὴν τελευταίαν κατὰ τῆς Δύσεως κατάραν, ἐξηλείφθη ἀπὸ τὴν βίβλον τῆς ζωῆς· δηλονότι ἐν ἔτει 1453, 29ην Μαΐου, ἡμέραν Τρίτην (3) καὶ ὥραν 2 1)2 μ. μ. ἡλώθη ἐξ ἐφόδου ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β'. πολιορκήσαντος αὐτὴν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν μετὰ στρατοῦ 300,000 καὶ 400 πλοίων. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος καὶ οὕτω μετ' αὐτοῦ ἀπωλέσθη καὶ τὸ Γραικορωμαϊκὸν κράτος· καὶ οἱ τότε σοφοὶ αὐτοῦ ἄνδρες, Ἰωάννης Λάσκαρις, Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, Θεόδωρος Σπανδονῆς καὶ Παῦλος Ταρχανιώτης κατέφυγον εἰς Ἰταλίαν (4) μετ' ἄλλων ἐπίσης σπουδαίων ἀνδρῶν

(1) Χαλκοκονδ. Β. σ. 202. (2) Δοῦκας κεφ. λζ'. (3) Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὁ μὲν ἀνθοβόλος Μάϊος, ὡς ὁ ἀπατηλότερος τῶν μηνῶν ἐξελήφθη, ἡ δὲ Τρίτη ἡμέρα ὡς ἀποφράς, μὴ γενομένης ἐνάρξεως οἱουδήποτε ἔργου. Πρὸς τούτοις οἱ κάτοικοι ἐνίων μερῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ Ἑλλάδος, εἰς ἔνδειξιν πένθους, μετήλλαξαν τὸν τέως λευκὸν κεφαλόδεσμον διὰ μέλανος καὶ ἔσματα ἐπικήδεια συνέθεσαν· ἡ δὲ πρόληψις τῆς μὴ τελέσεως γάμων κατὰ μῆνα Μάϊον, οὐκ ἀνάγεται εἰς τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο, ὡς τινες ἐσφαλμένως διατείνονται, ἀλλ' εἶναι ἀρχαιοτάτη, παρὰ τῶν Ῥωμαίων λαβοῦσα ὑπόστασιν. (ὅρα Πλουτάρχ. Ἠθικ. Τ. Α. σελ. 351 ἐκδ Παρισίων). (4) πρβλ. P. Mme Stael. Corine. «Improvisation au Capitole». «L' Italie reparut, avec les devins trésors que les Grecs fugitifs rapporterent dans son sein ; le ciel lui révela ses lois.»

τραπέντων εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ἥτις μέρος τοῦ πολιτισμοῦ της ὀφείλει καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους τούτους τῶν ἐνδόξων Ἑλλήνων τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν Πλαταιῶν. Ἡ ἡμέρα τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι φρικτὴ εἰς πάντα ἀναλογιζόμενον τὸ βαρὺ τραῦμα, ὅπερ σύμπας ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπέστη, καὶ τὴν ὁποίαν θρηνῶν ὁ ἀφελὴς «τοῦ Θρήνου . τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ποιητὴς (1) καταρᾶται τὴν τύχην τοῦ μάρτυρος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, τοῦ διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐξαγνίσαντος τὰς ἀκολασίας καὶ τ' ἀνοσιουργήματα πλείστων προκατόχων του.

Ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, κακὸν ῥιζικὸν ὁποὖχες,
Καὶ τύχην πάνυ βλαβερήν, μοῖραν ἀτυχεστάτην,
Καὶ σκοτεινὴν καὶ δολερήν, ἀστραποκαϊμένην.
Νἄχεν ἀστράψῃ ὁ οὐρανός, νἄχε καῇ ἡ ὥρα,
Ὅταν ἐσὺ 'βασίλευσας ἐκείνην τὴν ἡμέραν,
Ἀπὸ ἀρχῆς ἐφάνηκεν ἡ δολερή σου τύχη.
Ἐχάλασες, βαρόμοιρε, τὸ κάστρον τῆς Κλαρέντζας·
Τοὺς πύργους, τὰ θεμέλιά του ὅλα ἐξερίζωσές τα·
Αἱ ἐκκλησιαὶ ἐχαλάσασιν, οἱ καλογῆροι ἐκλαίγαν,
Οἱ ἄρχοντες μὲ τοὺς πτωχοὺς μεγάλην λύπην εἶχαν·
Τὰ σπήτιά των ἐχάλασες, ἐκεῖνοι ἐξορισθῆκαν,
Γυναῖκες καὶ παιδία των ὅλα ἐξολοθρευθῆκαν,
Ὅλοι ἐξορισθήκασιν, μεγάλον κρίμαν ἦτον.
Τίς ἦτον ὁποῦ σ' ἔδωκεν τὴν συμβουλὴν ἐκείνην,
Κακὴ βουλὴ ἦτον εἰς ἐσέ, ὡς ἔδειξε τὸ τέλος·
Καὶ ἀπὸ τότε ἔδειξεν ἡ ἄτυχός σου μοῖρα,
Ἔδε κρίμαν ὁποὔποικες ἐκείνην τὴν ἡμέραν.
Ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, κακὸν ῥιζικὸν ὁποὖχες·
Δεσπότης ὀνομάσθηκες 'ς τὸν Μιζηθρὰν ἀπέσω·
Νὰ τὄχεν θέλην ὁ Θεὸς ὁ ποιητὴς καὶ πλάστης,
Καὶ νἄχες ἦσθαι 'ς τὸν Μωρεὰν αὐθέντης καὶ δεσπότης·
Καὶ τὸ ἑξαμίλιον ἔκτισες τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνον,
Διὰ τριάντα ἡμέραις τὄκτισες μετὰ πολλοῦ τοῦ πόθου,
Καὶ κόπον ἤβαλες πολύν, ἀμ' ἦτον ὅλως λύπη.
Λύπην μεγάλην καὶ φρικτὴν εἰς τοὺς αὐθέντας λέγω,
Σ' ὅλους τοὺς μεγιστάνους σου ἀρίστους τοὺς Ῥωμαίους,
Εἰς ἄρχοντας καὶ εἰς πτωχοὺς θρῆνον πολὺν καὶ λύπην.
Ὦ Ῥωμαῖοι εὐγενικοί, ποῦ ἦτον ἡ παρρησιά σας ;
Ποῦ ἦν τὸ κράτος, πάλιν δὲ ποῦ ἦν ἡ αὐθεντιά σας ;
Ἡ κοσμοκρατορία σας καὶ ἡ μεγάλη δόξα ;
Ποῦ ἡ γνῶσίς σας ἡ ἄμετρος, φρόνησις ἡ μεγάλη,
Ἡ ὑπερέχουσα παντὸς καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ;

(1) Ἔκδ. Ἔλλισεν ἐν Λειψίᾳ 1857. σελ. 112 — 122.

Ὦ Κόρινθος πολύθλιβος, πολὺ κακὸν τὸ εἶδες.
Τότες ὅταν ἐχάλασαν οἱ Τοῦρκοι τὸ Ἐξαμίλι·
Ὅλος ὁ κόσμος ἔγεμεν ἅρματα καὶ δοξάρια,
Σαγίταις χρυσοπτέρυγαις, σπαθία κοσμημένα·
Κεφαλαί, χέρια, σώματα 'ς τὸν κάμπον ἁπλωμένα.
Ὦ Κόρινθος κακότυχος, πολὺ κακὸν ὁποῦδες.
Καὶ σὺ ἀνδρειωμένε βασιλεῦ, κακὸν ῥιζικόν, ὁποῦχες·
Τὴν Πάτραν τὴν πανεύμορφον εἶχες παρηγοριάν σου·
Κι' οἱ Τοῦρκοι τὴν ἐκάψασιν τὴν ταπεινὴν τὴν Πάτραν·
Καὶ ἀπὸ τότ' ἐχάλασεν ὅλον τὸ ῥιζικόν σου·
Αὐτὴν τὴν Πάτραν τὴν πτωχὴν εἶχες παρηγοριάν σου,
Πούγκιν σου καὶ σακκούλι σου εἰς ὅλαις ταῖς δουλείαις,
Εἰς ὅλαις σου ταῖς ὄρεξαις κ' εἰς τὰ θελήματά σου,
Καὶ ἀπ' ἀρχῆς σοῦ ἔδειξεν ὅλον τὸ ῥιζικόν σου·
Κακὰ σοῦ ἐτελειώθηκεν ἐμπρὸς τῶν ὀμματιῶν σου.
Ὦ βασιλεῦ παμφρόνιμε, κακὸν ῥιζικὸν ὁποῦχες·
Νἄχεν ἀστράψῃ ὁ οὐρανός, νἄχε καγῇ ἡ ὥρα,
Τότες ὅταν ἀπέθανεν ὁ ἅγιος ἀδελφός σου,
Ὁ βασιλεὺς ὁ φρόνιμος σοφὸς ὁ ΚαλοΙωάννης,
Ἡ ῥίζα τῶν φρονήσεων, ἡ δόξα τῶν Ῥωμαίων,
Κλέος καὶ κάλλος καὶ τιμή, δεύτερος Ἰτολεμαῖος
Τῆς ὀρθοδόξου πίστεως σπαθὶν ἀκονισμένον,
Ῥίζα καὶ φῶς τῶν εὐσεβῶν Χριστιανῶν Ῥωμαίων.
Ὦ ΚαλοΙωάννη βασιλεῦ, πολλὰ κακὸν τὸ 'ποῖκες,
Τότες ὅταν ἀπέθανες ἐκείνην τὴν ἡμέραν·
Ἡ ὥρα τοῦ θανάτου σου ἦτον ὁ χαλασμός μας,
Τῆς Πόλης τὰ θεμέλια τότ' ἐξεριζωθῆκαν.
Ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, τίς σου ἡ δόλια τύχη·
Ἐσέναν ἐθελήσασιν νὰ στέψουν βασιλέα·
Νἄχεν χαθῇ ὁ ἥλιος, τ' ἄστρα καὶ τὸ φεγγάρι,
Ὅταν ἐσὺ 'βουλήθηκες νὰ 'βγῇς ἐκ τὸν Μωρέαν
Σ τὴν Πόλιν, νὰ σὲ στέψουσιν βασιλέα Ῥωμαίων,
Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν θλιβερὴν τὴν πόλιν,
Διὰ τὴν τύχην τὴν κακήν, ἣν εἶχες εἰς τὸν κόσμον.
Ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, πολὺν κακὸν τὸ 'ποῖκες,
Ὅταν ἐσὺ 'βουλήθηκες νὰ γένῃς βασιλέας·
Νἄχεν ἀστράψῃ ὁ οὐρανός, νἄχε καγῇ ἡ ὥρα,
Ὅταν ἐδόθην ἡ βουλὴ 'ς τῆς Πόλης τὸ παλάτι,
Καὶ βασιλέαν σ' ἔστεψαν 'σ τὴν ἁγιὰν Σοφίαν.
Νἄχεν ἀστράψῃ ὁ οὐρανός, νἄχε καγῇ ἡ ὥρα
Ἥλιος, σελήνη μηδαμοῦ νὰ μ' εἶχαν ἀνατείλῃ,
Καὶ τέτοια ἡμέρα μελανὴ νὰ μ' εἶχε 'ξημερώσῃ,
Εἰς τοῦ Μαΐου τοῦ μηνὸς 'ς τὰς εἴκοσι ἐννέα,
Τρίτην ἡμέραν δολερὴν ποῦ αὐθέντευεν ὁ Ἄρης·
Ἐκείνη ἡ ὥρα ἡ βαρέα ἡ στιγμὴ τοῦ πλανήτου,
Ἡ φούσκωσις Ἀνατολῆς ἐπῆρασι τὴν Πόλιν·
Οἱ Τοῦρκοι σκύλοι ἀσεβεῖς· ὦ συμφορὰ μεγάλη ! !»

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ δεσπόται Θωμᾶς καὶ Δημήτριος ἐσκέπτοντο ν' ἀποπλεύσωσιν εἰς Ἰταλίαν, ἀλλὰ διαφωνήσαντες κατόπιν πρὸς ἀλλήλους παρητήθησαν τῆς ἰδέας ταύτης. Ὁ δὲ ἀπηνὴς πορθητὴς Μωάμεθ Β'. μετ' ὀξυδερκείας παρατηρῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν μεταξὺ τῶν δεσποτῶν διχόνοιαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν κατ' αὐτῶν ἀνταρσίαν τῶν Ἀλβανῶν, κατῆλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν Μάϊον τοῦ ἔτους 1458 μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ καὶ παραλαβὼν τὴν Κόρινθον καὶ τὸ Μουχλὶ ἀπὸ τὸν καλοκἀγαθον ἡγεμόνα Ἀσάνην Δημήτριον, ἠδυνήθη, κατὰ τὸν ἱστορικὸν Λαόνικον Χαλκοκονδύλην (1), νὰ καθυποτάξῃ τοὺς ἀρειμανίους Ἀλβανούς. Ἀπήτησε παρὰ τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου τὴν παραχώρησιν τῶν Πατρῶν καὶ λοιπῶν τῆς Ἀχαΐας πόλεων· ὁ δὲ δεσπότης σφόδρα φοβηθεὶς παρέδωκεν αὐτῷ τὰς Πάτρας, Καλάβρυτα κλπ., ἀφοῦ συνεννοήθη μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Δημητρίου εἰς τὰ περὶ τὴν Τρύπην βουνὰ (Τρίπολιν). «Καὶ ἄνευ ἀναβολῆς ἢ ἀντιρρήσεως, λέγει ὁ Φραντζῆς, ἀποστείλας τὸν μέγαν αὐτοῦ πριμηκήριον Λάζαρον, καὶ πάντα τὰ ῥηθέντα ἄστεα παρέδωκε τῷ ἀμηρᾷ, ὡς λάχανα κήπου» (2). Ὁ Σουλτάνος Μωάμεθ Β' ἔθηκε φρουρὰν ἐκ Γενιτσάρων εἰς τὰ ἀπὸ Πατρῶν μέχρι Καλαβρύτων μέρη, καὶ διώρισε διοικητὴν τῆς Ἀχαΐας τὸν Ὁμὰρ ἢ Ἀμάρην, υἱὸν τοῦ πρώτου κατὰ τῆς Πελοποννήσου ἐπελθόντος Τουραχάνου.—Ἀλλ' ὁ Θωμᾶς μετὰ τὴν ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἀναχώρησιν τοῦ Μωάμεθ, ὥρμησε κατὰ τῶν φρουρῶν καὶ ἀφεῖλε (1459) τὰ Καλάβρυτα, ὧν ἐνταυτῷ πολέμιος καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Δημητρίου, οὗτινος κατέλαβέ τινας τῶν χωρῶν. Οἱ δὲ ἐν Κορίνθῳ, Ἀμύκλῃ καὶ Πάτραις εὑρισκόμενοι Τοῦρκοι, λαβόντες καιρὸν ἐπιτήδειον, ἄλλους μὲν ἠχμαλώτιζον

(1) Βιβλ. Η. σελ. 215—220 πρβλ. Χρονικὸν Σύντομον ἐν σελ. 521 ἐκδ. Βόννης. «Τῷ ϛϡξστ. (6966 ἀπὸ κτίσ. Κόσμου = 1458) μηνὶ Μαΐῳ ἦλθεν ὁ Ἀμηρὰς ὁ Μεχεμὲτ Τζαλάπης μετὰ φουσάτου φξ εἰς τὸν Μωραίαν καὶ παρέλαβε τὴν Πάτραν, τὸ Μουχλὶν καὶ Αὐγούστου εἰς τὰς στ' παρέλαβε τὴν Κόρινθον.» (2) πρβλ. Ἱστορ. πολιτ. Κ]πόλεως 6. 31 ἐκδ. Βόννης. «. . δέδωκαν δὲ αὐτῷ καὶ ἴδια ὅσον περιεπάτησεν, ἤτοι Ἀχαΐαν πᾶσαν, παλαιὰν Πάτραν, Καλάβρυτα καὶ λοιπὰς πόλεις· καὶ οὕτως εἰρηνεύσας ἀνέστρεψεν οὐδὲν ἄλλο ποιήσας τότε. καὶ τὰ μὲν τοῦ βασιλέως οὕτως ἦσαν ἐξοικονομούμενα».

ἄλλους δὲ ἀπέκτεινον, καὶ τοὺς δεσπότας ἀνάνδρως πρὸς ἀλλήλους διακειμένους περιύβριζον.

Ἐν τοιαύτῃ οἰκτρᾷ καταστάσει ὁ Θωμᾶς εὑρισκόμενος καὶ τὴν ὡραίαν πόλιν τῶν Πατρῶν ἐποφθαλμιῶν ν' ἀναλάβῃ, ἐζήτει ἐπικουρίας καὶ προπάντων ἔγραφεν εἰς Μάντουαν τῆς Λομβαρδίας, ἔνθα μετὰ θλίψεως ἐμάνθανον πάντες τὰς προόδους τῶν Τούρκων καὶ ἔτι μᾶλλον συνεκινοῦντο παρὰ τῶν αὐτόθι ἐκ Κύπρου Ῥόδου καὶ Λέσβου ἀπεσταλμένων, αἰτουμένων βοήθειαν κατὰ τῶν στόλων τοῦ Μωάμεθ. Ὁ Θωμᾶς ζητῶν ἐπιμόνως ἐπικουρίαν διισχυρίζετο, ὅτι ἤρκει αὐτῷ δρὰξ ἀνδρῶν, ὅπως διώξῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς Πελοποννήσου ! ! Ὁ Βησσαρίων,(1) εἰλικρινὴς φίλος τοῦ Θωμᾶ, ἐπέμενε ζωηρῶς παρὰ τῷ Πάπᾳ καὶ τοῖς Ἡγεμόσιν ἐκλιπαρῶν, ἵνα συνδράμωσι τὸν ἀτυχέστατον καὶ τελευταῖον Παλαιολόγον, ὑποστηρίζοντα ἔτι τὴν ἱερὰν ἰδέαν τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς πατρίδος. Ὁ Πάπας συγκινηθεὶς ὑπὸ τῶν παρακλήσεων καὶ τῶν ἐπαγωγῶν λόγων τοῦ σοφοῦ Βησσαρίωνος ὑπεσχέθη νὰ παράσχῃ τριακοσίους ὁπλίτας· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ Λευκὴ Σφόρζα ὑπεχρεώθη, ὅπως ἐφοδιάσῃ καὶ συντηρήσῃ τοὺς ἑκατὸν πρώτους, οἵτινες ἤθελον ἀναχωρήσει. (2) Πρὸς τούτοις ὁ Βησσαρίων ἔγραφεν, ὡς προστάτης τοῦ Τάγματος τῶν Ἐλασσόνων Ἀδελφῶν, εἴς τινα ἐξ αὐτῶν, τὸν ἱεροκήρυκα Ἰάκωβον Πισένσον, (Picens) διὰ τὸ αὐτὸ ζήτημα τοῦ Μωρέως. Ἐν ταύτῃ τῇ λίαν περιέργῳ ἐπιστολῇ ὁ Βησσαρίων ἀπαριθμεῖ ἐν πρώτοις μεθ' ἡδονῆς, ἅπαντας τοὺς πόρους τῆς Πελοποννήσου, ὑπομιμνήσκων ἅμα καὶ τὰς ἐπιτυχίας ἃς περ ὁ Θωμᾶς πρὸ μικροῦ αὐτόθι ἤγαγε, καὶ ὅτι δέον νὰ ἐξασφαλισθῇ ὁ δεσπότης κατ' ἐπικειμένης ἐπιθετικῆς ἐπανόδου τοῦ Σουλτάνου, προσδ' ἐκφράζει

(1) Ὁ Ἰωάννης Βησσαρίων ἐγεννήθη ἐν Τραπεζοῦντι κατὰ τὸ ἔτος 1395· ἁπλοῦς δὲ μοναχὸς τυγχάνων ἔν τινι μοναστηρίῳ τῆς Πελοποννήσου, ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Νικαίας, καὶ συνώδευσεν ἐν ἔτει 1438 τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Παλαιολόγον εἰς Ἰταλίαν, εἰς τὴν περίφημον σύνοδον τῆς Φλωρεντίας, ὅπου ἔμελλε νὰ συμφωνηθῇ ἡ ἕνωσις τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ἐχειροτονήθη Καρδινάλιος παρὰ τοῦ Πάπα Εὐγενίου Δ'. καὶ ἐκ τότε διέμεινεν ἐν Ἰταλίᾳ γενόμενος ἔνθερμος παπολάτρης· ὁ δὲ Πάπας Πῖος ὁ β'. ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν τίτλον Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. (in partibus infidelium). (2) Pii Comment. III p. 61.

φόβον μήπως αἱ ὑπὸ τοῦ συλλόγου τῆς Μαντούης ἀποσταλεῖσαι ἐπικουρίαι δὲν ἔφθασαν ἐγκαίρως. Κατὰ συνέπειαν ἐξορκίζει τὸν Ἰάκωβον Πισένσον, ἵνα κηρύξῃ εἰδός τι σταυροφορίας καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τῆς Μαρκίας, καὶ αἰτεῖται 300 τοὐλάχιστον ἄνδρας ἑτοίμους κατὰ τὰ μέσα Ἰουλίου καὶ τοιούτῳ τρόπῳ ὡπλισμένους καὶ ἐφωδιασμένους, ὥστε νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν συντήρησίν των δι' ἓν τοὐλάχιστον ἔτος· ἐν τέλει δ' ἐκτιμᾷ τὸ ἀναγκαῖον δι' ἕκαστον ὁπλίτην ποσὸν εἰς 40—50 δουκάτα καὶ ἔχει δι' ἐλπίδος, ὅτι θὰ ἐπιτύχῃ παρὰ τοῦ Πάπα πλοῖον διὰ τὴν μεταγωγὴν ταύτης τῆς ἰδιαιτέρας ἐπικουρίας, προδρόμου τῆς μεγάλης ἐκστρατείας.(1)

Ὁ Gobellinus ἀναφέρει ὅτι οἱ ὑπὸ τοῦ Πάπα χορηγηθέντες

(1) Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εὕρηται παρὰ Waddinggius, Annal. Minorum T. XIII p. 119. Ἐν αὐτῇ ὁ πολύπειρος Βησσαρίων πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀναφέρει ἔγγραφα καὶ πᾶσαν πληροφορίαν ἱκανήν, ὅπως καθοδηγήσῃ τὸν ἱεροκήρυκα, ἔτι δὲ καὶ οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς Πελοποννήσου, ἣν τοσοῦτον καλῶς ἐγνώριζεν, ἅτε διελθὼν αὐτόθι τὰ ὡραιότερα ἔτη τῆς ζωῆς του . . . « . . . Ὑπάρχει εἰς τὴν Ἑλλάδα μεγάλη τις ἐπαρχία, κοινῶς καλουμένη Μωρέας, ὀκτακοσίων μιλίων περιφερείας, ἔχουσα ἔδαφος εὔφορον καὶ πολύφορον ἐν παντὶ εἴδει· οὐ μόνον εἰς τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα πρὸς χρῆσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ εἰς προϊόντα χρησιμεύοντα πρὸς στολισμόν του. Παράγει σῖτον, οἶνον, τυρόν, μαλλία, βάμβακα, λίνον, μέταξαν, πρινοκόκκιον, Κορινθιακὴν σταφίδα διὰ βαφὴν (uvas passas parvas per quas fit tinctura) κλπ.(1) Πάντα ταῦτα ἐν ἀφθονίᾳ· ὁ οἶνος εἰς εὐτελεστάτην τιμήν· ὀκτὼ παχέα πρόβατα τιμῶνται δουκάτου· ἡ βρώμη καὶ ἡ φορβὴ εἶναι τόσον ἄφθονος, ὥστ' ἐπέκεινα τῶν ὑπαρχόντων κτηνῶν ἡ χώρα αὕτη δύναται νὰ διαθρέψῃ πεντήκοντα χιλιάδας ἵππου, ἄνευ ὑπερτιμήσεως τῶν εἰδῶν. Τὸ παρελθὸν ἔτος (1458) οἱ Τοῦρκοι εἰσῆλθον εἰς Πελοπόννησον μεθ' ἱππικοῦ ὀγδοήκοντα χιλιάδων, ἀναριθμήτου πεζικοῦ καὶ πολλῶν ὀχημάτων· ἐτράφησαν πέντε ὅλους μῆνας ἐν ἀφθονίᾳ, καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν των ἡ τιμὴ ὅλων ἐν γένει τῶν προϊόντων τῆς καταναλώσεως ἦν ἐλαχίστη. Τόσον πλούσιοί εἰσιν οἱ πόροι αὐτῆς. Αὕτη ὁμοιάζει νήσῳ περιβρεχομένῃ ὑπὸ θαλάσσης, ἐκτὸς στενοῦ τινος βραχίονος, ὥστις ἑνοῖ αὐτὴν μετὰ τῆς στερεᾶς καὶ φυλάσσεται καλῶς. Ἅπασα ἡ χώρα εὑρίσκεται ἐν ἀσφαλείᾳ : tota patria est secura : ἐκτὸς τῶν ἐν αὐτῇ πόλεων ὑπάρχουσιν ὑπὲρ τὰ τριακόσια φρούρια ὀχυρὰ καὶ καλῶς διατηρούμενα, πολλὰ κτήνη καὶ πληθυσμὸς ἀξιοσημείωτος (;).... Ἐξ ἐπιστολῆς δὲ τοῦ ἐλλογίμου Κου Παππαδήμου, διευθυντοῦ τῆς ἐν Ἀνδριτσαίνῃ βιβλιοθήκης, πληροφορούμεθα τὰ ἑξῆς· «. . . Εἰς τὰ ἱστορικὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἐν Κωνσταντινουπόλει, εὗρον ἐγώ, ἐκεῖ ὢν τὸ 1870, ἀκριβῆ καταγραφὴν «Πλάκες» καλουμένην δι' ὅ,τι οἱ Τοῦρκοι εὗρον τὴν ΙΕ'. ἑκατονταετηρίδα ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ δι' ὅ,τι ἀφῆκαν αὐτῇ ἀπελθόντες τὸ 1821. Καὶ τὸ μὲν καὶ τὸ δὲ τούτων, ἀπογραφὴν λεπτομερῆ ἀνθρώπων, κτημάτων καὶ πραγμάτων, ἂν τις καλέσειεν οὐκ ἂν ἁμάρτοι.»

(1) Ὁ Ἀξιότιμος καὶ πολυμαθὴς κ. Στεφ. Ξένος διεβεβαίωσεν ἡμᾶς ὅτι οἱ Ἐνετοὶ ὅπως ἀπατῶσι τοὺς ἐγχωρίους παραγωγοὺς ἔλεγον ὅτι τὴν σταφίδα μετεχειρίζοντο εἰς βαφὴν ἐνῷ τοὐναντίον ἀπέστελλον εἰς Ἀγγλίαν καὶ ἐλάχιστον αὐτῆς μέρος εἰς Γαλλίαν.

τριακόσιοι ὁπλῖται, διοικούμενοι ὑπὸ τῶν ἐπιφανῶν ἀξιωματικῶν Γιαννόζου ἐκ Κρεμώνης καὶ Ντόζα ἐκ Σιένης, ἀνεχώρησαν ἐξ Ἀγκῶνος καὶ ἀπεβιβάσθησαν εἰς Ἀχαΐαν· κατόπιν δ' ἐπιτυχοῦς μάχης ἐξεπόρθησαν τὰς Πάτρας καί τινα πέριξ φρούρια. (1). Ὁ δὲ Bandini (ch. 32) προσεπιλέγει, ὅτι ἡ ἀνάκτησις τῶν Πατρῶν ὑπὸ τοῦ παπικοῦ στρατοῦ, ἐχαιρετίσθη παρ' ὅλων ὡς ἄριστος οἰωνὸς διὰ τὴν ἐκστρατείαν, καὶ ὅτι ὁ Βησσαρίων ἐφαίνετο κερδίσας τὸ πρῶτον μέρος δυσκολωτάτου δράματος. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν φεῦ! ἐπιτυχίαι ἐφήμεροι· ὁ Μωάμεθ Β΄. ἐπελθὼν τὸ δεύτερον (1460) κατὰ τῆς Πελοποννήσου πανστρατιᾷ, διέκοψε τέλεον τὰ σχέδια τοῦ Θωμᾶ καὶ τὰς Πάτρας εὐχερῶς ἀνέλαβε. Τέλος ὁ δεσπότης ἀποπειραθεὶς καὶ αὖθις νὰ κυριεύσῃ τὰς Πάτρας καὶ πολιορκήσας αὐτάς, ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ τοῦ Μωάμεθ, ὀνόματι Ἀμσᾶ, νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ ἤρξατο διαπραγματευόμενος καὶ πολλὰ ὑπισχνούμενος, ἀλλ' ἀποτυχὼν τοῦ ποθουμένου καὶ οὐδεμίαν ἐλπίδα ἐξιλασμοῦ ἔχων, παρέλαβεν ἐκ τοῦ ἐν Πάτραις ναοῦ τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου τὴν ἱερὰν κάραν (2) τοῦ Πρωτοκλήτου, τὸ μόνον πολύτιμον καὶ πανίερον

(1) Gobellinus cit 62. Egregie armata juventus ... Jannotus Cremonensis praefitur ... non ignotus ductor ... aliis Dotha Senensis. Qui apud Anconam ingressi mare, felici vento in Peloponnensum navigavere . . Patracensem urbem primo congressu expugnarunt. πρβλ. P. Alberto Guglielmotti Storia della Marina Pontificia nel medio evo dal 728 al 1499. T. II. p. 326. (2) Ἐν τῷ νῦν ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου σώζεται τετραγωνικὴ λιθίνη πλάξ, φέρουσα ἄτεχνον ἀνάγλυφον δικεφάλου ἀετοῦ, πέριξ δὲ τὴν ἑπομένην ἐπιγραφήν· «Ο ΑΓΙΟC ΑΝΔΡΕΑC ΕΠΕΤΑ ΕΙC ΤΑ ΟΥΡΑΝΙΑ ΩCΑΝ Ο ΑΕΤΟC ΕΙC ΤΑ ΥΨΗ ΚΑΙ ΕΒΛΕΠΕ ΚΑΘΑΡΑ ΤΟ ΚΑΛΛΟC ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΤΟ ΑΜΗΧΑΝΟΝ.» Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη μετὰ τοῦ λιθίνου κενοταφίου εἰσὶ τὰ μόνα λείψανα τοῦ περικαλλοῦς Βυζαντινοῦ ναοῦ, καταστραφέντος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τῆς ΙΖ΄. ἑκατονταετηρίδος, καὶ οὐχὶ ὡς ἐσφαλμένως ἀναφέρουσιν ὁ S. Romaidi (Viaggio nella Grecia 1804—1806) καὶ ὁ Ῥαγκαβῆς (Ἑλλην. Τ. Β. σελ. 73) ὑπὸ τῶν Τουρκοαλβανῶν τῷ 1769. (πρβλ. Randolf. The present State of the Morea 1689). Ἰστέον ὅτι τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ 1853 ἐσώζετο σχεδὸν ἀκέραιον. Ἐχαράχθη δὲ ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ ἀδιστάκτως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν τελευταίων Παλαιολόγων, καθότι ὁ δικέφαλος ἀετὸς εἶναι τὸ ἔμβλημα, ὅπερ ὁ Ἰωάννης καὶ Κωνσταντῖνος μετεχειρίσθησαν εἰς τὰ ἑαυτῶν αὐτοκρατορικὰ οἰκόσημα. Ταύτην τέως ἀνέκδοτον ἐδημοσίευσα ἐν ἔτει 1884 ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος. Τόμ. Α΄. Τεῦχ. Γ΄. σελ. 525. Ἑτέρα τετραγωνικὴ λιθίνη πλὰξ φέρουσα καλλιτεχνικώτατον ἀνάγλυφον Γοργόνος φερούσης ἐπὶ τῆς κεφα-

τῶν Πατρέων κειμήλιον, (1) καὶ ἐμβιβασθεὶς εἰς πλοῖον ἐν τῷ λιμένι τῆς Πύλου μετέβη εἰς Κέρκυραν, εἶτα εἰς Ἀγκῶνα καὶ τέλος εἰς Ῥώμην παρὰ τῷ Καρδιναλίῳ Βησσαρίωνι. (1461)

Ὁ Βησσαρίων ἐπεδείξατο δείγματα σεβασμοῦ εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον κληρονόμον τῶν Παλαιολόγων, τῶν προσφιλῶν αὐτῷ ἡγεμόνων, παρ' ὧν πλείστας ὅσας ἔσχεν εὐεργεσίας. Ὁ Πάπας βλέπων παρ' αὐτῷ τὸν ἀληθῆ ἡγεμόνα τοῦ Βυζαντίου ἠθέλησεν, ἵνα ἡ ἐκπεπτωκυῖα αὕτη Μεγαλειότης ἐπιδειχθῇ κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῆς. Ὅθεν ὥρισεν αὐτῷ κατοικίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐπίδομα τριακοσίων κατὰ μῆνα χρυσῶν δουκάτων, εἰς ἃ προσέθηκεν ὁ σύλλογος τῶν Καρδιναλίων ἕτερα κατὰ μῆνα διακόσια καὶ ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία ἐτησίως, κατὰ τὸν Χὸπφ, πεντακόσια. Ἐπὶ πλέον ὁ Πάπας ἐκόσμησε τὸν Θωμᾶν ἐπισήμως διὰ τοῦ παρασήμου τοῦ Χρυσοῦ ῥόδου, τιμῆς λίαν ἐπιζήλου. (2) «Ἐν τῇ δυστυχίᾳ του ὁ Θωμᾶς εἶχεν ἔτι ἐνέχυρόν τι, λέγει ὁ Vast, (3) δι' οὗ ἤλπιζεν ἵνα προσκτήσηται χρήματα, ὡς ἄλλοτε ὁ Λατῖνος αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Βαλδουΐνος Β΄. διὰ τοῦ ξύλου τοῦ τιμίου σταυροῦ, δηλαδὴ τὴν κάραν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, ἀποστόλου καὶ μάρτυρος, ἀδελφοῦ δὲ τοῦ Πέτρου καὶ μαθητοῦ τοῦ Χριστοῦ. Τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου εὑρίσκετο ἤδη εἰς Ἀμάλφην, ἡ δὲ κάρα εἰς Πάτρας, ὁπόθεν ὁ Θωμᾶς εἰς Ῥώμην ἤγαγε. Πολλοὶ Χριστιανοὶ ἡγεμόνες εἶχον ἤδη ποιήσει τῷ Θωμᾷ λίαν δελεαστικὰς προσφοράς, ὅπως ἀποκτήσωσι τὸ λείψανον τοῦτο· ἀλλ' ὁ Πάπας Πῖος Β΄. διὰ τῶν

λῆς διάδημα καὶ κρατούσης διὰ τῶν χειρῶν τὰ ἄκρα τῶν δύο οὐρῶν αὐτῆς, ἀνευρέθη ἐν Πάτραις ἐπί τινος μωσαϊκοῦ καὶ εἰκονίζει τὸν πρότερον ἐν τῇ Βισθαϊδᾷ Ἁλιέα, Ἀνδρέαν τὸν Πρωτόκλητον. Πέριξ δὲ ἔχει ἐπιγραφήν τινα ἀσυνάρτητον ἢ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κακῶς ἀντιγραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ Virlet, ἐξ οὗ παρέλαβεν αὐτὴν καὶ ἡ Expédition Scientifique de Morée T. III p. 63...ΓΙΟC ΑΝΔΡΕΑC ΕΥΤ ... ΝΕ ΤΟΥC ΑΝΟΥC ΜΕ ΓΗΝ ΤΗ. ΥΤΗ . . . . ΟΥΩ . . . . CΑΝΗΟΥΡΕΑΕ ΚΥΝΟΥCΟΗΟΥΗΝ . . . (1) Ὁ Θωμᾶς ἦτο φίλος τῶν ἱερῶν κειμηλίων. Ἐν ἔτει δὲ 1448 ἐδωρήσατο διὰ βασιλικοῦ χρυσοβούλλου τῇ ἐν Αἰγίῳ ἱερᾷ Μονῇ τῶν Ταξιαρχῶν, τὰ ἄχραντα πάθη τοῦ Κυρίου, ἤτοι τεμάχιον λίθου ἐκ τοῦ ἐπὶ τοῦ τάφου λίθου, μέρος τοῦ ἀκανθίνου στεφάνου, μέρος τοῦ σπόγγου καὶ μέρος τριχῶν ἐκ τοῦ βοστρύχου τοῦ τιμίου Προδρόμου. Ἰωαν. Μαρτίνου Πρεσβυτέρου οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου σελ. 15. (2) Pii II Comment. Liv. V. p. 130. (3) Herni Vast. Le Cardinal Bessarion 1403—1472. p. 235—236. Paris 1878.

ὑποσχέσεών του κατέπεισε τὸν δεσπότην, ἵνα διατάξῃ τὴν φύλαξιν τοῦ λειψάνου ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ Narni μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ῥωμαννίᾳ, λεηλατηθείσῃ ὑπὸ τοῦ ἀπηνοῦς Σιγισμόνδου Μαλατέστα. Εἶτα ὁ Πῖος Β΄. θέλων, ἵνα ἐπιδείξῃ ὁποίαν ἀξίαν ἔδιδε εἰς τὴν ἱερὰν ταύτην ἀπόκτησιν καὶ προπάντων ἵνα ἀναζωπυρήσῃ τὸν ζῆλον ὑπὲρ τῆς σταυροφορίας, ἀπεφάσισε νὰ παραλάβῃ ἐν μεγάλῃ πομπῇ τὴν κάραν τοῦ ἁγίου. Ὁ Βησσαρίων καὶ ἕτεροι δύο καρδινάλιοι ἀνεχώρησαν διὰ Ναρνίαν τῆς Οὐμβρίας, ἀνεγνώρισαν τὰ σημεῖα τῆς γνησιότητος τῆς κάρας τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου καὶ ἔφερον αὐτὴν ἐντὸς πολυτίμου κιβωτίου μέχρι τῆς γεφύρας Molle. Τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων τοῦ ἔτους 1462, ἅπαντες οἱ κάτοικοι τῆς Ῥώμης συνωθοῦντο πρὸς τὰς ὄχθας τοῦ Τιβέρεως δηλ. εἰς τοὺς ἔτι χλοάζοντας λειμῶνας, οἵτινες περιβάλλουσι τὸν περιφανῆ τοῦτον τόπον. Ὁ ποντίφηξ ἐπεφάνη μετὰ τοῦ συλλόγου τῶν καρδιναλίων. Ὁ Βησσαρίων ἐπαρουσίασεν αὐτῷ τὸ κιβώτιον, καὶ ὁ Πῖος Β΄. ἠσπάσθη εὐλαβῶς τὴν κάραν τοῦ ἁγίου· ἅπασα δὲ ἡ ὁμήγυρις ἔψαλεν ὕμνον πρὸς τιμὴν τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου, συντεθέντα ὑπὸ Ἀγαπητοῦ, Ἐπισκόπου τοῦ Ἀγκῶνος.

Ἡ συρροὴ ἦτον ἄπειρος· ὑπελόγιζον ὅτι ὑπῆρχε τοσαύτη, οἵα κατὰ τὸ περίφημον ἰωβιλαῖον τοῦ Νικολάου Ε΄. Ἀτυχῶς ὅμως βροχὴ ῥαγδαιοτάτη κατέστρεψε τὴν ἑορτήν, καὶ τὸ κιβώτιον ἐναπετέθει προσωρινῶς εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Μαρίας. Τὴν ἐπαύριον ὁ καιρὸς ἦτο λαμπρός.—Τὸ λείψανον ἔδει νὰ περιαχθῇ καθ' ἅπασαν τὴν πόλιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πάπα καὶ τοποθετηθῇ ὁριστικῶς εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον. Ὁ Πῖος Β΄. ἠθέλησε νὰ βαδίσῃ πεζῇ τὰ δύο μίλια, ἅτινα ἡ λιτανεία θὰ διέτρεχεν. Ὁ Βησσαρίων ἐξηντλημένος ἐκ τῆς ὁδοιπορίας καὶ ἀσθενὴς ἔτι, κατέφθασε τὴν ἀκολουθίαν εἰς τὸ πεδίον τῶν ἀνθέων. (1)

Τριάκοντα χιλιάδες λαμπάδων ἐκαίοντο· ἡ δὲ ὁμήγυρις ἦτο τόσον πολυάριθμος, ὥστε οἱ κληρικοί, οἵτινες ὦδευον ἀνὰ δύο

(1) Bessarion parum validus in campo florum pompae sese immiscuit et ad aedem principis apostolorum, non sine gravi labore pervenit, homo non tam annis quam morbis confractus. Pii II Comment VIII p. 197.

καὶ ἄνευ διαστημάτων, ἔφθανον ἤδη εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον, ὅτε ὁ Πάπας δὲν εἶχε ποσῶς ἔτι καταλείπει τὴν γέφυραν τοῦ Ἀδριανοῦ. Αἱ ὁδοὶ ἦσαν κεκοσμημέναι ὑπ' ἀνθέων, καὶ ἀναπαυτήρια μετὰ βωμῶν, ἔνθα ἵστατο ἡ ἀκολουθία, εἶχον ἱδρυθῇ ἐξ ἀποστάσεως εἰς ἀπόστασιν. Αἱ οἰκίαι τῶν Καρδιναλίων ἦσαν πλουσίως ηὐτρεπισμέναι, καὶ προπάντων ἐθαύμαζέ τις ἐκείνην τοῦ ὑποκαγκελαρίου τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας Rodecir Borgia, οὗτινος ἡ περιουσία ἦτον ἄπειρος καὶ ὅστις ἔζη ἀληθῆ βίον ἡγεμόνος. Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Πέτρου ὁ Βησσαρίων διὰ σπουδαίου λόγου, ὑπέμνησε τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου ἀπευθυνθεὶς πρὸς τὸν ποντίφηκα, ὡς εἰς τὸν ἀληθῆ Ἅγιον Πέτρον, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Τέλος κατέστρεψε τὸν λόγον διὰ ζωηρᾶς παρορμήσεως πρὸς τὴν σταυροφορίαν. Πάντες, καί τοι κατάκοποι ἐκ τῆς μακρᾶς ὁδοιπορίας, καὶ τῆς ὥρας προκεχωρηκυίας οὔσης, ἠκροάσθησαν τοῦ λόγου τοῦ Βησσαρίωνος μετὰ προσοχῆς καὶ εὐχαριστήσεως· ὁ δὲ Πῖος Β΄. ὁ ἐν τοῖς γράμμασιν ἀντίπαλος ἐκείνου, γηθοσύνως ἀπεδέξατο τὰ λεχθέντα. Ὁ λόγος οὗτος ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον ἐπεισόδιον τῆς ἑορτῆς, καὶ τὸ πλῆθος ἀπεσύρθη ἀφοῦ γονυκλινὲς ἔλαβε τὴν εὐλογίαν τοῦ Πάπα». (1)

Ὁ Θωμᾶς, ὅστις ἀπεβίωσεν ἐν Ῥώμῃ τὴν 12ην Μαΐου 1465, ἀποκατέστησε κληρονόμον αὐτοῦ τὸν Βησσαρίωνα μὴ ἀποδεξάμενον τὴν κληρονομίαν, ἀλλὰ μεταδόντα ταύτην τοῖς τέκνοις τοῦ Θωμᾶ, περὶ ὧν ἔγραψε πρὸς τὸν ἑαυτῶν παιδαγωγὸν ἐπιστολὴν ἰσοκράτειον παραινετικήν, προσπαθῶν ὁ δεινὸς παπολάτρης, ὅπως ἐγχύσῃ ἐν ταῖς τρυφεραῖς καρδίαις τῶν ἀνεψιῶν τοῦ ἀτυχοῦς λεοντοκάρδου Κωνσταντίνου Παλαιολόγου τὰ νάματα τῆς παποκρατίας καὶ καταστήσῃ αὐτοὺς αὐτῇ δούλους ἀφωσιωμένους. (2)

(1) Βλέπε τὴν μακρὰν περιγραφὴν τῆς ἑορτῆς παρὰ Pii II Comment. VIII p. 192—200. Ὁ Albrizzi πάνυ ἐσφαλμένως, ἐν τῇ Esàtta Notizia del Peloponeso p. 34, ἀναφέρει, ὅτι ἡ κάρα τοῦ ἀποστόλου κατετέθη εἴς τι ἐκκλησίδιον ἐπὶ τούτῳ ἱδρυθὲν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἐνῷ τοὐναντίον αὕτη κατετέθη εἰς τὸν περίφημον ναόν τοῦ Ἁγίου Πέτρου. (2) Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἔγραψεν ὁ Βησσαρίων «ἐκ Ῥώμης Αὐγούστου θ΄ αὐξε» ἔτους (1465) καὶ παρέθηκεν ὁ Γεώργιος Φραντζῆς ἐν τῷ χρονικῷ αὐτοῦ. Ἐξέδωκε δὲ ταύτην καὶ ὁ Μεούρσιος καὶ προσέθηκεν ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γενομένῃ ἐκδόσει τῶν πονημάτων Ἡσυχίου Μιλησίου τοῦ Ἰλλουστρίου.

Κατόπιν δὲ τῶν ὅσων περὶ τῶν ἐν Πάτραις Παλαιολόγων ἐπραγματεύθημεν, ἡγούμεθα πρέπον ἅμα καὶ παρήγορον, ἵνα ἐξετάσωμεν τί ἀπέγειναν τὰ ἐν Πάτραις γεννηθέντα καὶ ἀνατραφέντα τέκνα τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου, ἤτοι οἱ νόμιμοι καὶ μόνοι κληρονόμοι τοῦ ἀκλήρου Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Γνωστόν ἐστιν ὅτι ὁ Θωμᾶς Παλαιολόγος ἐνυμφεύθη κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ 1430 τὴν θυγατέρα τοῦ Γενουηνσίου Κεντυρίωνος Ζαχαρίου Ἀσάνη, αὐθέντου τῆς Χαλανδρίτσης, Αἰκατερίνην (+ 6 Αὐγούστου 1462) κληρονόμον τοῦ Φραγκικοῦ πριγκηπάτου τοῦ Μωρέως, καὶ ὅτι ἔσχεν ἐξ αὐτῆς τέσσαρα τέκνα, Ἑλένην, Σοφίαν, Ἐμμανουὴλ καὶ Ἀνδρέαν. Ἐκ τῶν τέκνων τούτων, τῶν μὲν θηλέων ἡ μὲν πρωτότοκος Ἑλένη ὑπανδρεύθη μετὰ Λαζάρου δεσπότου Σερβίας, καὶ μετὰ καιρὸν λαβοῦσα τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἐν Λευκάδι ἀπέθανεν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ τῷ 1474· ἡ δὲ Σοφία ὑπανδρεύθη μετὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Μοσκοβίας Ἰβὰν Βασιλίβιτζ, ἀποστείλαντος ἐπὶ τούτῳ πρεσβείαν τῷ Πάπᾳ Πίῳ Β'.—Ἡ Σοφία ἔλαβεν ὡς προῖκα τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως δικαιώματα τῶν Παλαιολόγων· καὶ ἐκ τοτε (1497) τὸ ἐθνόσημον τῆς Ῥωσσίας φέρει τὸν δικέφαλον ἀετόν, τὸ ῥωμαϊκὸν τοῦτο ἔμβλημα, ὅπερ μετὰ παρέλευσιν πολλῶν αἰώνων, οἱ δύο τελευταῖοι Παλαιολόγοι, Ἰωάννης καὶ Κωνσταντῖνος, μετεχειρίσθησαν πάλιν εἰς τὰ ἑαυτῶν αὐτοκρατορικὰ οἰκόσημα. (1) Ὁ δὲ σταυρὸς τοῦ Ῥωσσικοῦ ἐθνοσήμου ἐστὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ σταυρὸς τῶν Παλαιολόγων (2). Τῶν δὲ ἀρρέ-

(1) Ὅρα ἔμβλημα Παλαιολόγων ἐν ἐπιγραφῇ σωζομένῃ ἐν τῷ ἐν Πάτραις ναῷ τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου. (2) Ὁ σταυρὸς τῶν Παλαιολόγων ἐστὶν ὁ χιαστός, ἐφ' οὗ προσηλώθη τὸ τίμιον τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου σῶμα. Τῷ 1698, Πέτρος ὁ Α'. συνέστησεν ἐν Ῥωσσίᾳ τὸ τάγμα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, οὗτινος τὰ παράσημα εἰσὶν αὐλικὰ καὶ οἰκογενειακά. Τὸ παράσημον τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου εἶναι σταυρὸς ἐπικεχρισμένος διὰ κυανοῦ μίλτου καὶ φέρων ἐγκεκολλημένα ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰκόνα τοῦ ἁγίου μαρτυροῦντος μετ' αὐτοκρατορικοῦ διαδήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τανυπτέρυγον ἀετὸν μετ' ἐπιγραφῆς «Εὐσεβείας καὶ Πίστεως ἕνεκα» καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἁγίου. Ἀναρτᾶται δὲ ἀπὸ κυανῆς ταινίας· ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπισήμους τελετὰς ὁ φέρων τὸ παράσημον ἀναρτᾷ αὐτὸ ἀπὸ χρυσῆς ἁλύσεως συγκειμένης ἐκ σταυρῶν καὶ στεμμάτων. Ἕτερον τάγμα τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ὑπῆρχεν ἐν Σκωτίᾳ, ἐν ᾗ τιμᾶται ὡς προστάτης, συσταθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Α'. τῷ 1434 καὶ καταργηθὲν τῷ 1688.

νων τέκνων ὁ μὲν Ἐμμανουὴλ ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔτυχεν εὐμενεστάτης ὑποδεξιώσεως παρὰ τοῦ Μωάμεθ, καὶ νυμφευθεὶς ἐκεῖ ἐγέννησε δύο υἱούς, ἐξ ὧν ὁ μὲν Ἰωάννης ἀπέθανεν ἐν βρεφικῇ ἡλικίᾳ, ὁ δὲ Ἀνδρέας μεταβαλὼν θρήσκευμα ὠνομάσθη Μωάμεθ καὶ ἀπέθανεν ἐν παραβύστῳ.

Ὁ δὲ Ἀνδρέας, ὁ νεώτερος υἱὸς τοῦ Θωμᾶ, ἀσπασθεὶς τὸν παπισμὸν ἀποκατέστη ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου συνῆψε γάμον μετ' ἀκολάστου Ἑλληνίδος. Ὁ Ἀνδρέας ἦτον ὀργίλου χαρακτῆρος καὶ ἀδυνάτου νοός. Τῷ 1502 παρεχώρησε διὰ διαθήκης πρὸς τὸν Φερδινάνδον καὶ τὴν Ἰσαβέλλαν, βασιλεῖς τῆς Ἱσπανίας, τὰ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐπὶ τοῦ Βυζαντίου ἑαυτοῦ δικαιώματα, καὶ μετὰ χρόνον τινὰ τὰ αὐτὰ δικαιώματα παρεχώρησε τῷ βασιλεῖ τῆς Γαλλίας. Ὁ Ἀνδρέας ἀπέθανεν ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐτάφη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Πέτρου. Ἡ τύχη τῶν τέκνων αὐτοῦ ἐστὶν ἄγνωστος. Ἔκ τοτε πόσοι Παλαιολόγοι ἀνεφάνησαν ἐν τῷ κόσμῳ ἔχοντες ἀξιώσεις κληρονόμου τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου!!

Ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κορνουάλλῃ (Cornwall), ὑπάρχει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς πόλεως Λανδούλφ (Landulph) χαλκίνη λεπίς, εὑρεθεῖσα πρὸ ἐτῶν ἐν τάφῳ ἀνορυχθέντι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ, φέρουσα ἀγγλιστὶ τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν·

«Here lyeth ye body of Theodore Paleologus, of Pesaro in Italye, descended from ye imperial lyne of ye last Christians emperors of Greece; being ye sonne of Camilio, ye sonne of Prosper, ye sonne of Theodoro, ye sonne of John, ye sonne of Thomas, second brother of Constantine Paleologus, the 8th of that name, and last of yt lyne yt rayned in Constantinople until subdued by ye Turks, who married wt Mary, ye daughter of William Balls, of Hadlye in Suffolk, gent. and had issue 5 Children, Theodore, John, Ferdinando, Maria, and Dorothy; and departed this life at Clyfton, ye 21th of jan. 1636».

Δηλαδὴ «Ἐνταῦθα κεῖται τὸ πτῶμα Θεοδώρου Παλαιολόγου

ἐκ Πεσάρου τῆς Ἰταλίας, καταγομένου ἀπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ κλάδου τῶν τελευταίων χριστιανῶν αὐτοκρατόρων τῆς Ἑλλάδος, ὑπάρξαντος υἱοῦ Καμίλου, υἱοῦ Προσπέρου, υἱοῦ Θεοδώρου, υἱοῦ Ἰωάννου, υἱοῦ Θωμᾶ, δευτέρου ἀδελφοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, τοῦ ὀγδόου τὸ ὄνομα καὶ τοῦ τελευταίου τοῦ κλάδου τούτου, βασιλεύσαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι τῆς ἐξώσεως αὐτοῦ παρὰ τῶν Τούρκων· νυμφευθεὶς Μαρίαν θυγατέρα τοῦ εὐγενοῦς Γουλιέλμου Μπάλς, ἐκ Χανδλιέ, ἐν τῇ κομητείᾳ Συφφόλκ, ἐξ ἧς ἔλαβε πέντε τέκνα, Θεόδωρον, Ἰωάννην, Φερδινάνδον, Μαρίαν καὶ Δωρυθέαν. Ἀπέθανεν ἐν Κλύφτον τὴν 21 Ἰανουαρίου 1636».

Εἰς τὴν ἐπιτύμβιον ταύτην γενεαλογίαν ὑπάρχει κενόν· ὁ Θωμᾶς Παλαιολόγος, ἀδελφὸς τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως, δὲν εἶχεν υἱὸν Ἰωάννην· ἡ ἐπιτύμβιος ἐπιγραφὴ παρέλειψε γόνου ἢ γόνων τὸ ὄνομα, καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀνδρέου, ὧν οἱ ἀπόγονοι ἀποκατεστάθησαν εἰς Πέσαρον τῆς Ἰταλίας, ὡς μαρτυροῦσιν ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ τῆς πόλεως ταύτης. (1)

Ὅτε ἀνωρύχθη ἐν Λανδούλφ ὁ τάφος τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου, εὑρέθη τὸ πτῶμα αὐτοῦ θαυμασίως διατετηρημένον, καὶ ἡ ὁμοιότης τοῦ προσώπου αὐτοῦ, πρὸς τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπάρχουσαν εἰκόνα τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἐξέπληξε τὸν αὐτόπτην μάρτυρα τῆς ἐξορύξεως τοῦ τάφου τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου. Κατὰ τὸν αὐτὸν μάρτυρα τῆς ἐξορύξεως ὁ Θεόδωρος οὗτος Παλαιολόγος ὑπῆγεν ἐξ Ἰταλίας εἰς Ἀγγλίαν ἐν τῇ συνοδίᾳ ἑνὸς ἐκ τῶν Ἀρούνδελ, ὡς διδάσκαλος τῆς Ἑλληνικῆς. Ἐκ τῶν 5 τέκνων τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Φερδινάνδος ἐγένοντο ἄφαντοι· ἡ Μαρία ἀπέθανεν ἄγαμος τῷ 1674 εἰς Λανδούλφ, ἡ Δωροθέα ὑπανδρεύθη τῷ 1656, ἀπέθανε τῷ 1681, καὶ εἰς τὸ νεκρολόγιον τῆς πόλεως Λανδούλφ ἐνεγράφη ὁ θάνατος αὐτῆς ὡς ἑξῆς·

«Dorothea Paleologus de Stirpe imperatorum». Ὁ δὲ Θεόδωρος ὁ πέμπτος υἱὸς Θεοδώρου Παλαιολόγου ἀπέθανε τῷ

(1) 70 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρέου, ἀναφαίνεται Παλαιολόγος τις ἐν τῇ πόλει Πεσάρῳ.

1693, ὢν ἁπλοῦς ναύτης ἐν τῷ Βασιλικῷ ναυτικῷ τῆς Ἀγγλίας ἐπὶ Καρόλου Β'., ὡς ἐπιμαρτυρεῖ ἔγγραφον ὑπάρχον ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου.

Ὁποία σύμπτωσις! κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀπέθνησκεν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἀμαξηλάτης τις, τελευταῖος ἀπόγονος τοῦ Ἀγγλικοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Πλανταζενέτ. (1)

Κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1884 ὑπεβλήθη σπουδαία πρότασις εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις Φιλολογικὸν σύλλογον Παρνασσὸν ὑπὸ τοῦ μέλους κ. Θεοφ. Γ. Μπαλτῆ δικηγόρου, περὶ ἀνεγέρσεως διὰ πανελληνίου συνεισφορᾶς κενοταφίου μετ' ἀνδριάντος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ἐν ἐπιφανεῖ τῶν Ἀθηνῶν τόπῳ καὶ περὶ τελέσεως τὴν 29ην Μαΐου μνημοσύνου θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ. Δυστυχῶς οὐδὲν ἐγένετο!

Αἱ Πάτραι, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος πόλιν, ὑποχρεοῦνται, ὅπως ἀνεγείρωσι κενοτάφιον καὶ ἀνδριάντα εἰς τὸν ἡρωϊκὸν τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν πρόμαχον Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον· ὡσαύτως δὲ δικαιοῦνται ν' ἀπαιτήσωσι προνόμια ἀσυδοσίας ἐν εὐτυχεῖ περιπτώσει ἀνακτήσεως τοῦ Βυζαντίου. Ἄδηλον ὅμως ἂν ἡ παράκλησίς μου αὕτη θέλει εἰσακουσθῆ παρὰ τῶν πρακτικῶν Πατρέων, οἵτινες οὐδὲν ἧττον διετήρησαν ἀκμαίας ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῶν, τὰς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου πρὸς τὴν πόλιν αὐτῶν γενομένας εὐεργεσίας· καὶ μάρτυς ἀψευδὴς τῶν λεγομένων μού ἐστιν, ἡ πρὸς τὸν Διάδοχον Κωνσταντῖνον, τὸ πρῶτον ἤδη ἐσχάτως (7 Μαΐου 1887) ἐπισκεφθέντα τὰς Πάτρας, γενομένη ἀνυπόκριτος δεξίωσις. Πεπείσμεθα δὲ ὅτι ὁ ἡμέτερος Κωνσταντῖνος, ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς διάδοχος τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Βυζαντινοῦ θρόνου, ἰδιαιτέραν πρὸς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν θὰ τρέφῃ εὔνοιαν, ἀναλογιζόμενος ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ πόλει, οὐ μόνον ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος διῆλθε τὰς εὐτυχεστέρας τοῦ βίου του ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἱερὸν καὶ ἐρίτιμον ἐκεῖνο τῆς ἐλευθερίας λάβαρον, δι' οὗ ὁ ὁμώνυμος ἱδρυτὴς τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων τοὺς ἐχθρούς του συνέτριψε, ἀνεπετάσθη.

(1) Βλ. Τομ. VIII τῶν πρακτικῶν τῆς ἀρχαιολογ. ἑταιρίας τοῦ Λονδίνου. πρβλ. διατριβὴν ὑπὸ Μ. Π. Β. ἐν Ἡμερολ. Βρετοῦ 1866. καὶ Τομ. ΙΑ'. φυλ. 241 Πανδώρ. 1860.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Τουρκοενετικὸς πόλεμος. Ἴδρυσις Ῥίου καὶ Ἀντιρρίου. Κουνάδος. Δόριας. Ἱερεμίας Β΄. Διάφορα γεγονότα.

Ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία μετ' ὀξυδερκείας παρατηροῦσα, ὅτι αἱ ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις (1) αὐτῆς ἐκινδύνευον ὑπὸ τοῦ πρὸς ἐπίθεσιν καιροφυλακτοῦντος Μωάμεθ Β΄, ἔτι δὲ καὶ ἀναλαβοῦσα μόνη, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πάπα Πίου Β΄. τοῦ προτρέψαντος σταυροφορίαν, τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον, ἐπεχείρησε τοιοῦτον σκοποῦσα ν' ἀνακτήσῃ τὴν Χερσόνησον τῷ 1464. Ὁ Μωάμεθ Β΄. ὑποπτευόμενος πολιορκίαν παρὰ τοῦ Ἐνετικοῦ στόλου, ἔπεμψε τὸν ἐκ τῆς διοικήσεως τῆς Πελοποννήσου καθαιρεθέντα Ἰσᾶν, ἵνα ἐφοδιάσῃ τὰς Πάτρας καὶ ἄλλας τῆς Ἀχαΐας πόλεις.(2) Καὶ ὄντως αἱ ὑπόνοιαι τοῦ Μωάμεθ Β΄. δὲν ἀπεδείχθησαν φροῦδαι· διότι ὁ ἀναλαβὼν τὴν διοίκησιν τῶν ὑπὸ τὸν Βερθόλδον καὶ Μαλατέσταν δυνάμεων προβλεπτὴς τῆς Πελοποννήσου Ἰάκωβος Βαρβαρῖγος ἀφίκετο εἰς Πάτρας, κατὰ μῆνα Λύγουστον τοῦ 1464 μετὰ στόλου, ἐξ 23 γαλερῶν καὶ 36 ἄλλων πλοίων, τὸ ὅλον 59, διοικουμένου ὑπὸ τοῦ Βίκτωρος Καπέλλου. Ὁ στρατὸς τῶν Ἐνετῶν ἦτον ἀνάλογος διὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν, καὶ ἅμα τῇ αὐτόθι ἀποβιβάσει αὐτοῦ, ἐλεηλάτησε μετὰ σφοδρότητος τὰς οἰκίας καὶ κατέλαβε τὴν πόλιν. Ὁ Ὁμὰρ βέης ἔδραμε μετὰ 10,000 ἀνδρῶν, κατὰ δὲ τὸν Hammer μετὰ 12,000, εἰς βοήθειαν τῆς πόλεως Πατρῶν· ἀλλ' ὁ προβλεπτὴς Βαρβαρῖγος καὶ ὁ Ἕλλην Μιχαὴλ Ῥάλλης, Λοχαγὸς τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας, μετὰ πολλῶν καὶ καλῶν στρα-

(1) Οἱ Ἐνετοὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ κατεῖχον τὰς πόλεις Κορώνην, Μεθώνην, Ναύπλιον, Ἄργος, Μονεμβασίαν. πρβλ. Bernard de Brydenbach ἐν Voyage a la Terre-Sainte c. 3 (1502) Arcadia, Coron, Napoli de Romanie, Malvasia, Sato-Milo, Plecalia. (2) Laugier Hist. Venit. T. VII p. 467.

τιωτῶν ἔτρεψαν αὐτὸν εἰς φυγὴν καὶ πολλοὺς τῶν ἐκείνου στρατιωτῶν ἐφόνευσαν· καὶ διώξαντες αὐτοὺς μέχρις ἱκανῆς ἀποστάσεως δὲν ἀφῆκαν νὰ φύγωσιν, ὡς ὑπῆρχε συνήθεια εἰς τοὺς ἐμπείρους πολεμιστὰς νὰ πράττωσι· καὶ ἐπομένως δὲν ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τὸν στόλον, ὡς συνεβούλευον αὐτοὺς οἱ τοῦ τόπου πρόκριτοι καὶ πᾶς ὁ δῆμος. Ἀλλ' ὁ Ἐνετὸς ναύαρχος περιφρονήσας τὴν συμβουλὴν τῶν Πατρέων καὶ ἐπαρθεὶς διὰ τὴν νίκην ἐφαίνετο ἀμετάτρεπτος τὴν γνώμην, καὶ κατὰ τῶν συμβουλευόντων αὐτὸν ἀπειλητικοὺς λόγους ἐξέχεε, λέγων ὅτι ἐξ ἀνανδρίας καὶ ἀπιστίας καὶ αὐτοὶ δὲν ἀκολουθοῦσι τὸν διωγμὸν τῶν ἐχθρῶν. Οὕτω θέλων καὶ μὴ θέλων ὁ στρατὸς ἐδίωξε τοὺς Τούρκους μέχρι τοῦ Σαραβαλίου καὶ ἐπέκεινα πρὸς τὴν ἀνάβασιν τοῦ Σιδηροκάστρου.(1) Ὁ Ὁμὰρ ἰδὼν τὸν διωγμὸν τούτων ἄκαιρον καὶ ἄπρακτον, καὶ ἐγκαταλιπὼν ἀνθρώπους τινὰς εἰς τοὺς τόπους ὁπόθεν ἔμελλον νὰ διέλθωσιν, ἔπειτα δὲ ἐπιστρέψας κατ' αὐτῶν ἔτρεψε καὶ ἐδίωξεν αὐτούς, καὶ καταφθάσας ἐφόνευσε τὸν εἰρημένον προβλεπτὴν Ἰάκωβον Βαρβαρῖγον ἐπικαθήμενον ἡμιόνου καὶ καταπεσόντα, ὃν μετὰ ταῦτα ἐκρέμασαν ἐπὶ τοῦ φρουρίου Πατρῶν διὰ φόβητρον· ὡσαύτως ἐφόνευσαν πολλοὺς ἄλλους·(2) καὶ τὸν Μιχαὴλ Ῥάλλην(3) πεσόντα τοῦ ἵπ-

(1) Τὸ Σιδηρόκαστρον (lo castelo de Ferro sopra Patrasso) ὡς καὶ ἄλλα φρουρίδια ἢ πύργους ἵδρυσαν οἱ Φεουδαλικοὶ ἱππόται κλπ., οἵτινες κατῴκουν ἔξω τῶν πόλεων εἰς πύργους ἰσχυρούς, καὶ ἐξερχόμενοι ἐκεῖθεν ἐκ διαλειμμάτων ἐλῄστευον τοὺς διαβάτας ἢ τοὺς γείτονας αὐτῶν. Ἰστέον ὅτι κατὰ τοὺς Σταυροφορικοὺς χρόνους, οἱ τὴν δημοσίαν τάξιν συνέχοντες δεσμοὶ ἦσαν λίαν κεχαλαρωμένοι, ἕνεκα τῶν ἐπικρατούντων θεσμῶν τοῦ Φεουδαλικοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ δικαίου τῆς χειροδικίας, ἡ δὲ λῃστεία ἐθεωρεῖτο ἦττον τῆς κλοπῆς ἀξιόποινος καὶ οὐχὶ ὡς πρᾶξις ἀτιμωτική. — Ἐν τῇ Dichiarazione di tutta la Morea fatta nel 1471 σημειοῦνται μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πατρῶν φρούρια, διακρινομένων τῶν κατεστραμμένων (rovinata) διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ . . . . . Salmenico. — Patrasso. — Saravalli. — Sidero—Castro. Cuzanaro Castro. — Castrizi. Fanari di Malta. — Angello—Castro. — Paulo—Castro. — Camomenitza+. — Calladrizza. — Postena.—Riolo . . . . . Εἰς τὰ πέριξ τοῦ Σιδηροκάστρου ἀπαντᾶται καὶ ἡ Λυδία λίθος, ἣν οἱ ἐγχώριοι ἐκάλουν σιδηρόπετραν, ἐξ ἧς καὶ τὸ ὄνομα τῷ Φρουριδίῳ ἐδόθη. (2) Ὁ Hammer Histoire del'Empire Ottoman. T. II p. 365 ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν τῶν φονευθέντων εἰς μυρίους !!! (3) Ὑπὸ τὴν ἀποκλειστικὴν τοῦ Ἕλληνος Μιχαὴλ Ῥάλλη προστασίαν, διοικητοῦ ὄντος τῶν ἐν Ζακύνθῳ στρατευμάτων τῆς Ἐνετίας, ἐτάχθησαν οἱ εἰς Ζάκυνθον οἰκογενειακῶς καταφυγόντες, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους

που του συλλαβόντες ἀνεσκολόπισαν μετὰ τοῦ μητροπολίτου τῶν Πατρῶν, (1) ὃν ἐνόμισαν αἴτιον τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ στόλου τῶν Ἐνετῶν, ὁμοίως συνέλαβον καὶ τὸν διοικητὴν τοῦ ἱππικοῦ Νικόλαον Ruggio καὶ τὸν ἐπιδείξαντα περιφανῆ δείγματα γενναιοψυχίας (molte egregie facioni) Μάρκον Ἐπιφάνιον, ὃν ἐξέδαρον ζῶντα. Τέλος οἱ νικηταὶ Τοῦρκοι δραμόντες εἰς τὸν αἰγιαλόν, ἔνθα ἦσαν αἱ τριήρεις καὶ πλείστας εὑρόντες ἐπὶ τὴν γῆν εἰλκυσμένας, ἐκυρίευσαν καὶ τοὺς ἐν αὐταῖς ἠχμαλώτισαν. Τὸ ὑπολοιπον τοῦ Ἐνετικοῦ στρατοῦ κατευθυνθὲν εἰς Καλάμας κατενικήθη τὸ δεύτερον. (2) Ὁ Κριτόβουλος τὴν ἐπὶ τὰς Πάτρας ἐπιδρομὴν τῶν Ἐνετῶν καὶ πανωλεθρίαν περιγράφει ἐν τῇ «Ξυγγραφῇ — Χρονικὰ Μεχμέτου σελ. 158» ὡς ἑξῆς· «Τοῦ αὐτοῦ ῥθινοπώρου ἀρχομένου ἤδη οἱ Ἐνετοὶ ἐστράτευσαν ἐπὶ Πάτρας τῆς Ἀχαΐας ναυσί τε τεσσαράκοντα καὶ δισχιλίοις ὁπλίταις, καὶ ἀποβάντες ἐπολιόρκουν τὴν πόλιν κύκλῳ περιλαβόντες αὐτὴν τῷ στρατῷ καὶ μηχανὰς ἐπιστήσαντες πετροβόλους. Εἶχον δὲ καί τινας τῶν Πελοποννησίων ξυμμαχοῦντας, οἵτινες πρὸ μικροῦ τοῦ βασιλέως ἀποστάντες προσέθεντο αὐτοῖς. Ἐπολιόρκουν οὖν ἐπὶ πολλαῖς ἡμέραις περικαθήμενοι αὐτὴν καὶ τὸ τεῖχος καταρριπτοῦ.τες ταῖς μηχαναῖς. Ἀμάρης δὲ ὁ Πελοποννήσου σατράπης στρατιὰν οὐ πολλὴν ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ παρετήρει αὐτοὺς ἔξωθεν λοχῶν τε καὶ ἐνεδρεύων, εἴπως καιροῦ λαβόμενος ἀπροσδοκήτως ἐπιθῆται αὐτοῖς. Εἶχε δὲ καὶ σκοποὺς ἀπὸ τοῦ Βοὸς ὄρους πάντα καταθεωμένους τὰ δρώμενα ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ ἀγγέλ-

1464 ἕνεκα τῆς σκληρότητος τῶν Τούρκων, δεκακισχίλιοι Πελοποννήσιοι. Εἰς τούτους ἐδόθη, τῇ συγκαταθέσει καὶ ἀδείᾳ τοῦ Λορεδανοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κατα τὴν Ἑπτάνησον Ἐνετικῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως, κατοικία εἰς τόπους ἀκαλλιεργήτους, τραχεῖς καὶ ἀγρίους, τοὺς ὁποίους καλλιεργοῦντες ἰδίοις ἀναλώμασιν ἔζων διὰ τῆς φιλοπόνου ἐργασίας των. Τοῦτο μαρτυρεῖ ἔγγραφον δημοσιευθὲν ἐν τῇ πραγματείᾳ «Della condizione politica» ὑπὸ Λούντζη σελ. 188. Οὐκ ὀλίγοι ὅμως τῶν Πελοποννησίων καὶ Ζακυνθίων ἔπειτα λάθρα καὶ ἐσπευσμένως ἀπεδήμησαν, καταλιπόντες πᾶν ὅ,τι εἶχον, ἵνα σωθῶσι καταπλεύσαντος Ὀθωμανικοῦ στόλου. (1) Τὸ ὄνομα τοῦ μητροπολίτου τούτου ἀγνοοῦμεν, πιθανῶς νὰ ἐκαλεῖτο Μητροφάνης· διότι ἐν Ῥώμῃ σώζεται ἱμάτιον, ἐφ' οὗ προσήρτηται ἐπιγραφὴ «Μητροφάνης Ἀρχιεπίσκοπος Π. Πατρῶν,» καθὰ μοὶ εἶπεν ὁ πανιερώτατος πρώην Πατρῶν Κος Νικηφόρος Καλογερᾶς. (2) Φραντζῆς Δ'. σελ. 447. Spadugino Com. del'orig. de Turci p. 52 Firenza 1551.

λοντας αὐτῷ. Φυλάξας οὖν καιρὸν αἴρνης ἐπιτίθεται αὐτοῖς, καὶ καταπλήξας τῷ ἀθρόῳ τῆς ἐπιθέσεως τρέπεται καὶ καταδιώκει μέχρι θαλάσσης σφᾶς, κτείνων τε καὶ ζωγρῶν ἀνοικτί, ἕως εἰς τὰς ναῦς καὶ τὴν θάλασσαν αὐτὴν ἀτάκτως τε καὶ ξὺν οὐδενὶ κόσμῳ ἐλαυνομένους, ἐπὶ κεφαλὴν ὠσθέντας ἐνέβαλλεν. Ἀπέθανον δέ, ὡς ἐλέγετο, περὶ ἑξακοσίους που μάλιστα, ἐλήφθησαν δὲ ζῶντες ὀλίγῳ πλείους τῶν ἑκατόν, οὐκ ὀλίγοι δὲ αὐτῶν καὶ ἀπενίγησαν· βιαζόμενοι γὰρ ὑπὸ τῶν ὁπλιτῶν καὶ ἐλαυνόμενοι πανταχόθεν ξὺν ὅπλοις ἐπέβαινον τῇ θαλάσσῃ, ὡς εἰς τὰς ναῦς διανηξόμενοι, καὶ βαρυνόμενοι τοῖς ὅπλοις κατεποντίζοντο. Ἀμάρης δὲ σκυλεύσας τούς τε νεκροὺς καὶ τὸ στρατόπεδον ἅπαν, χρήματά τε πολλὰ ἔλαβεν αὐτὸς καὶ ἡ στρατιά, καὶ ὅπλα καὶ ἔππλα καὶ πᾶσαν ἄλλην ἀποσκευήν. Ἐπισκευάσας δὲ τὴν πόλιν οἷς εἶχε καλῶς καὶ τοὺς ζωγρηθέντας ἄνδρας καὶ τὴν λείαν λαβὼν ἀνεχώρησεν εἰς Κόρινθον καὶ μετὰ τοῦτο ἔχων τήν τε λείαν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἦκεν εἰς τὸ Βυζάντιον ὡς βασιλέα».

Κατόπιν τῆς λαμπρᾶς ταύτης νίκης οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐπήρθησαν, ἀλλὰ κατανοήσαντες ὅτι οἱ Ἐνετοί, εὐκαιρίας τυχούσης, ἤθελον ἐπαναλάβει τὰς ἐχθροπραξίας πρὸς κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου, ἀπεφάσισαν ὅπως ὅσον οἷόν τε ὀχυρώσωσι ταύτην. Καὶ δὴ ὁ Σουλτάνος Βαγιαζὴτ Β'. κατὰ τὸ ἔτος 1499 (1) διέταξε ν' ἀνεγείρωσιν ἑκατέρωθεν τοῦ στομίου τοῦ κόλπου τοῦ Λεπάντου (Κορινθιακοῦ) δύο φρούρια· ἡ δὲ ἐπιστασία τῶν ἔργων τούτων ἀνετέθη εἰς τὸν βεγλέρβεγην τῆς Ἀνατολῆς Σινὰν Πασᾶν. Τὸ ἐν ἀνιδρυθὲν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Πελοποννήσου καλεῖται, ἐκ τοῦ ὁμωνύμου αὐτόθι ἀκρωτηρίου, Ῥίον ἢ Καστέλι τοῦ Μωρέως, τὸ δὲ ἕτερον ἐπὶ τῆς ἐναντι Αἰτωλικῆς ἀκτῆς Ἀντίρριον ἢ Καστέλι τῆς Ῥούμελης. (2) Τὰ δύο ταῦτα ὀχυρὰ φρούρια καλούμενα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μικρὰ Δαρδανέλια, (Τουρκ. Βουγάζια) παρεκώλυον ἀποτελεσματικῶς τὴν διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου διάβασιν οἱουδήποτε πλοίου.

(1) Ὁ Chandlers Travels in Greece T. III p. 370 ἀναφέρει τὸ ἔτος 1482. (2) Χάρτην τῶν δύο τούτων φρουρίων σχεδιάσας ἐξέδωκεν ἐν Ἐνετίᾳ πρῶτος ὁ Βαρβιέρος Βοκάζε.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΣΤ'. ἑκατονταετηρίδος ἀναφέρεται ἀκμάζων ἀνὴρ λόγιος ἐκ Πατρῶν καταγόμενος, ὁ Ἀνδρέας Κουνάδος. Οὗτος ἐδαπάνησε πρὸς ἔκδοσιν τῆς Παρακλητικῆς (1522),(1) Θησέως καὶ Αἰμιλίας γάμων (1529), Διδακτικῶν λόγων (1543), Ἄνθους χαρίτων (1546), Τριῳδίου (1565), τοῦ Ἄνθους τοῦ Καρτάνου (1566), Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης κλπ. Ἐπίσης συνέστησεν ἐν Ἐνετίᾳ καὶ ἴδιον Ἑλληνικὸν Τυπογραφεῖον πρὸς ἔκδοσιν προπάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. (2)

Ἐν Πάτραις διέτριβεν ἐν ἔτει 1556 ὁ λόγιος Ἰωάννης Βοναφεὺς Κύπριος, ἐπιστείλας ἐπιστολὴν ἐκ Πατρῶν τὴν 5 Ἰανουαρίου 1556 πρὸς τὸν Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν. (Crusii Turcograecia). Ἐν δὲ τῷ καταλόγῳ τοῦ Στεφάνου Γερλαχίου, δημοσιευθέντι ἐν Τουρκογραικίᾳ (σελ. 506—7) μεταξὺ ἄλλων λογίων (docti et clari viri hodiernae Greciae) ἀκμασάντων τῷ 1575—78 ἀναφέρεται καὶ ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Μητροπολίτης Ἀρσένιος(3).

Ὁ Μωρέας κατὰ τὴν Ἐνετικὴν εἰρήνην τοῦ 1502 ἀπήλαυσε περιόδου ἡσυχίας καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Χερσονήσου ἤρχισε ν' ἀναλαμβάνῃ τὴν προτέραν ἐμπορικὴν κίνησιν καὶ ἰδίᾳ αἱ Πάτραι (Τουρκ. Μπάδρα καὶ Μπάλα - Πάδρα), ὅτε στόλος Ἱσπανικὸς ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Δόριαν, (Doria) ναύαρχον τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας καὶ βασιλέως τῆς Ἱσπανίας Καρόλου Ε'. πολεμοῦντος κατὰ τοῦ Σουλτάνου Σουλεϊμάν, ἐξεπόρθησε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1532 τὴν Κορώνην. Μετὰ ταῦτα, ὡς ἐν πολεμικῷ συμβουλίῳ ἀπεφασίσθη καὶ ἡ ἐκπόρθησις τῶν Πατρῶν, καταλιπὼν πρὸς φύλαξιν τῆς Κορώνης 2,000 Ἱσπανοὺς ἔπλευσεν εἰς Πύλον καὶ λεηλατήσας καὶ κατασχὼν τὰ πέριξ ἀπῆρεν διὰ τὰς Πάτρας, (4) ἔνθ' ἀφιχθεὶς ἐπολιόρκησε κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν τὴν πόλιν καὶ ἠνάγκασε τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ καταφυγόντας Τούρ-

(1) Ἡρακλέους Γεράλδου Παρακλητική. Βιβλίον σὺν Θεῷ ἁγίῳ περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν. Ἐνετήσι 31 Μαρτίου 1522. Δαπάνῃ Ἀνδρ'ου Κουνάδου. (2) Ἀνδρέου Παππαδοπούλου Βρετοῦ Νεοελληνικὴ Φιλολογία. πρβλ Σάθα Νεοελλην. Φιλολογ. σελ. 229. (3) Περὶ τοῦ Ἀρσενίου βλέπε καὶ ἐν τῷ κατόπιν καταλόγῳ, ἐν ὑποσημειώσει παραθεμένῳ, τῶν ἀπὸ τοῦ 1564 γενομένων μητροπολιτῶν Π. Πατρῶν· 4) πρβλ. P. Paruta Historia Venetiana p. 328.

κους νὰ παραδοθῶσιν ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ἵνα διαβῶσιν εἰς Ναύπακτον φέροντες ἀνὰ ἕκαστος ἓν μόνον ἔνδυμα. Κατὰ τοὺς δυτικοὺς χρονογράφους ὁ Δόριας δὲν ἐπέτρεψε τοῖς ὑπ' αὐτὸν στρατιώταις, νὰ προσάψωσι τὴν ἐλαχίστην ὕβριν εἰς τοὺς ἀπίστους, ἀλλ' ἰδὼν τὸν στρατόν του εἶτα θορυβούμενον πρὸς λαφυραγωγίαν, ἔθηκεν εἰς τὰς ἀλύσεις τοὺς μᾶλλον ὑπόπτους! Ἐγκαταλιπὼν δὲ φρουρὰν ἐν τῇ ἀκροπόλει Πατρῶν, ἧς τὰ ὀχυρώματα ἦσαν ἐν κακίστῃ καταστάσει, ἔπλευσε κατὰ τοῦ Ῥίου, ὅπερ ἐκυρίευσε κατόπιν γενναίας ἀντιστάσεως τῆς αὐτόθι φρουρᾶς. Εἶτα ἐπολιόρκησε τὸ Ἀντίρριον, ἔνθ' ἀπήντησε μεγίστην ἀντίστασιν, καὶ ἀφοῦ διὰ τῶν συνεχῶν βολῶν τῶν τηλεβόλων ἐπέφερεν ῥῆγμα ἠδυνήθη νὰ καταλάβῃ αὐτὸ μεθ' ἰσχυρᾶς δυνάμεως, καὶ κατέκοψεν εἰς τεμάχια 300 Γενιτσάρους, οἵτινες ἐπολέμησαν ἡρωϊκώτατα καὶ ἐτράπησαν εἶτα εἰς λεηλασίαν. Ὁ ἀκάματος ἱστορικὸς κ. Π. Χιώτης ἐν τῷ Γ'. τόμῳ σελ. 35 σημ. 3. τῶν ἱστορικῶν ἀπομνημονευμάτων του ἀναφέρει ὅτι ἐν τῇ Βασιλικῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ταυρίνου ὑπάρχει Κώδιξ Ἑλληνικὸς 113 περιέχων συγγράμματα καὶ σημειώσεις τοῦ Ζακυνθίου Ἀλεξάνδρου Νερούλη. Ἐν αὐτῷ ἔτι εὕρηται χρονολογικὴ σημείωσις περὶ Κορώνης, ἀφ' ἧς ὁ Ἀνδρέας Δόριας κατέπλευσε κατὰ τῶν Πατρῶν, ἀναφέρουσα τάδε· «..... Ὁ δὲ Ἀνδρέας μετὰ τοῦ ἀμφ' αὐτὸν στόλου εἰς Ἀχαΐαν ὤχετο ἀπιών, καὶ πόλιν Πάτραν παραβάλλει. Τῆς δὲ ἀκροπόλεως οὐ δυναμένης τὴν ἔφοδον ἀντεισάγειν ῥᾳδίως περιεγένετο. Ἀνδραποδισάμενος δέ, λειποστράτιον ἐπαφῆκε, ὃ τοὺς πάντας κατελῄζετο, οὐ τοὺς ἐκ Τούρκων μόνους, ἀλλ' ἤδη καὶ Ἰουδαίων τῶν παροικούντων οὐκ ὀλίγους. Οὐ μὴν δὲ οὐδὲ Ἑλλήνων ἀπέσχοντο. Παραλογιζόμενοι δῆθεν ὡς ἀσεβεῖς εἶεν κέρδους ἕνεκα καὶ ὠφελείας. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν τῷ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου κόμματι προσκείμενον φρούριον τὸ πρὸς Πελοπόννησον ἐπιστάς, εἷλεν ἐξ ἐφόδου. Πορθήσας δὲ καὶ σκυλεύσας, εἰς τὰς ναῦς τὰ λάφυρα διεβίβαζε. Ταῦτα δὲ διαπραξάμενος, ἤδη χειμῶνος ἀρχομένου, οἴκοι ἐτράπετο. Ὅθεν μεγάλων δυσπραγιῶν τοῖς καθ' Ἑλλάδα χριστιανοῖς αἴτιος τότε ἐγεγόνει. Τούθ' ἕνεκα Τοῦρκοι

τοῖς παροικοῦσιν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπιτίθενται καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ ζῆν πολυτρόπως ἀπήλλαττον οὐκ ὀλίγους δὲ ἐφυγάδευσαν, ἐπανάστασιν ὑπὸ τούτων ὑποτοπάζοντες.» Ὁ ἐν Γενούῃ πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου Α΄. ἔγραφε τὴν 1ην Νοεμβρίου 1532 «ὡς ἀληθὲς φημίζεται, ὅτι ὁ Ἀνδρέας Δόριας κατέλαβε τὰς Πάτρας καὶ πορεύεται κατὰ τῆς Ναυπάκτου, ἣν ἐλπίζει νὰ καταλάβῃ, καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες λαβόντες τὰ ὅπλα ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, ἐφόνευσαν ὅσους Τούρκους ἠδυνήθησαν νὰ εὕρωσιν· ἀλλὰ τοῦτο θέλει τοὺς βλάψει, διότι ἐπανερχομένου τοῦ στόλου εἰς Γένουαν, οἱ Ἕλληνες θέλουσι κακοποιηθῆ ὑπὸ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐκστρατευσάντων Τούρκων.»(1) Καὶ ὄντως οἱ Τοῦρκοι διώξαντες τοὺς Ἱσπανοὺς (2) ἐκ τῶν Πατρῶν κλπ. ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἰθαγενῶν, ἐξ ὧν πολλοὺς μὲν ἐφόνευσαν καὶ ἄλλους ὤθησαν εἰς ἀειφυγίαν, ἔτι δέ, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, καὶ τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν ἐλεηλάτησαν. Ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης εἰς τὰ ἑαυτοῦ ἀνάλεκτα φιλολογικὰ καὶ ἱστορικὰ ἁπλῆν μνείαν ποιούμενος περὶ τῶν κεφαλαίων τοῦ Γ΄. Βιβλίου τῶν Ἀποδημιῶν τοῦ Κερκυραίου Νικάνδρου Νουκίου, διαλαμβάνει καὶ περί τινος κεφαλαίου ἐπιγραφομένου «Περὶ λεηλασίας πόλεως Πατρῶν,» μή ποτε δημοσιευθέντος, ἀλλ' ἀποκειμένου ἐν χειρογράφοις μεταβιβασθεῖσιν εἰς τὴν Ἀμβροσιανὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Μιλάνου, ἐκ τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ Φρεδερίκου τοῦ Βορρωμαίου. Ἄγνωστόν ἐστιν ἂν ἡ λεηλασία αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τῶν Τούρκων ἢ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν· καὶ ἂν μὲν ὑπὸ τῶν πρώτων σημειωθήτω τὸ ἔτος 1533, ἄλλως δὲ τὸ

(1) Charière, Negociations du Levant T. I p. 235—237. (2) Ἐκ τινος ἐπιγραφῆς εὑρεθείσης ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν Πατρῶν, ἐξάγεται ὅτι τὴν φυλακὴν τοῦ τε φρουρίου καὶ τῆς πόλεως ἀνέθηκεν ὁ Δόριας, ἀποπλέων τῶν Πατρῶν, εἰς τὸν ἐπιφανῆ Ἑνετὸν Σύνδικον Ἀντώνιον Βάρβαρον, παρ'οὗ καὶ παρέλαβον τὸ φρούριον οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1533. Ἔχει δὲ ἡ ἐπιγραφὴ κατὰ τὴν Expédition Scient. de Morée T. III p. 64 Nº 9 ὡς ἑξῆς·

TEMPORE SVNDICATUS CLARISS.	
DOMINI ANTONII BARBARO	Ἐπὶ τοῦ Συνδικάτου τῆς
DIONISIMI CONSILIARII	ἐκλαμπροτάτης κυριαρχίας
NAVPLII (ἐνταῦθα) ROMANIE	Ἀντωνίου Βαρβάρου κλπ.
DIEPRIM (οἰκούσηρόν τι) APRILI 8	Κυριακὴ 8 Ἀπριλ. 1533.
MD XXXIII	

ἔτος 1537· καθότι οἱ Ἑνετοὶ δὲν ἔπαυον περιπλέοντες τὴν Πελοπόννησον.

Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1571 (7 Ὀκτωβρίου ἡμέραν Κυριακὴν) συνέβη ἡ πολυθρύλλητος ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου, καθ' ἣν ἡττήθη ὁλοσχερῶς ὁ Τουρκικὸς στόλος ὑπὸ τοῦ Ἱσπανοενετικοῦ καὶ τοῦ Πάπα (212 πλοῖα 23,000 ἄνδρες) στολαρχοῦντος τοῦ ἐξ Αὐστρίας Δὸν Ἰωάννου.(1) Οἱ Πατρεῖς ἀνελθόντες ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τῆς πόλεως μετ' εὐφροσύνης ἅμα καὶ περιεργείας ἐθεώρουν τὸ μαγευτικὸν θέαμα τῆς εἰς τὸν Πατραϊκὸν κόλπον εἰσόδου τοῦ συμμαχικοῦ στόλου, πλέοντος μετὰ διακρίσεως χρωμάτων, ἤτοι ἡ μὲν ἐμπροσθοφυλακὴ ἔφερε πρασίνην, ἡ δὲ ναυαρχὶς κυανῆν, ἡ ὀπισθοφυλακὴ κιτρίνην καὶ ἡ ἐπικουρικὴ λευκὴν σημαίαν.(2)

Αἱ Πάτραι ἐπανέστησαν τῇ προτροπῇ τοῦ μητροπολίτου αὐτῶν Γερμανοῦ Α΄. ἀνδρὸς εὐπαιδεύτου συνεννοηθέντος πρὸς τοῦτο μετ' ἄλλων κληρικῶν τῆς Πελοποννήσου (3) καὶ μάχη συνήφθη κατὰ τὴν παραλίαν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, καθ' ἣν οἱ Τοῦρκοι ἡττήθησαν

(1) Ὁ Τουρκικὸς στόλος συνέκειτο ἐκ διπλασίων σχεδὸν πλοίων καὶ τριπλασίων ἀνδρῶν διοικούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ.—Ἐφονεύθησαν ἐκ μὲν τῶν συμμάχων 10.000 καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ Δὸν Κισότου ὁ Σερβάντες ἐπληγώθη· ἐκ δὲ τῶν Τούρκων 30,000, 62 πλοῖα ἐβυθίσθησαν καὶ 120 ἠλώθησαν, προσδὲ ἠλευθερώθησαν 12,000 δοῦλοι Χριστιανοί, εὑρεθέντες ἐπὶ τῶν Τουρκικῶν γαλερῶν. Ἐκτενῆ περιγραφὴν ὅρα παρὰ Ferrante (Carraciolo) Commentarii della guerra fatte co Turci da Giovani d'Austria. Firenza 1581. (2) Λουδοβ. Φιγκάτου ἡ Ἀρχαία Ναυμαχία μεταφρ. Ν. Πετρῆ σελ. 46. (3) Ὁ Μητροπολίτης Π. Πατρῶν Γερμανὸς Α΄. ὑπογέγραπται ἐν τῇ ἀποφάσει τῆς ἐπὶ σιμωνίᾳ καθαιρέσεως τοῦ Πατριάρχου Κ]λεως Ἰωάσαφ Β΄, ἥτις ἐγένετο τῷ 1564. Τὸν Γερμανὸν διεδέχθη ὁ Μεθόδιος, ὅστις ὑπεδέξατο τὸν εἰς Πάτρας ἐλθόντα Πατριάρχην Κ]λεως Ἱερεμίαν Β΄. τῷ 1578. Τὸν Μεθόδιον διεδέξατο ὁ Ἀρσένιος Α΄. ὅστις παρεκάθησεν ἐν τῇ συνόλῳ, τῇ συγκροτηθείσῃ ἐπὶ τῆς Πατριαρχείας τοῦ αὐτοῦ Ἱερεμίου Β΄. καὶ ἐν ᾗ ἐπραγματεύθη περὶ τῆς καταστρεπτέας λήμης τῆς σιμωνίας. Ἡ πραγματεία ἐπιγράφεται «τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν.» ὅρα Κρουσίου Turcograecia L. II p. 174 et 179. Ὁ αὐτὸς Ἀρσένιος ὑπέγραψε μετ' ἄλλων κατὰ τὸ ἔτος 1579 ἐν τῇ Πατριαρχικῇ ἀποφάσει δι' ἧς ὁ Μιχαὴλ Παυλιώτης, υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ, γραμματοφύλαξ ἐχωρίζετο. Crusii Turcograecia L. IV, 282, X, 506. Τὸν Ἀρσένιον διεδέξατο ὁ Γαβριήλ, ὅστις «δια τὴν ἄκραν ἀπείθειαν τοῦ Πατραϊκοῦ λαοῦ παραίτησιν οἰκειοθελῆ ἐποιήσατο μόνου τοῦ θρόνου Παλαιῶν Πατρῶν, οὐ μὴν δὲ καὶ τῆς ἀρχιερωσύνης.» Κ. Σάθα Βιογρ. Σχ. Ἱερ. Β. σελ. 195. Τὸν Γαβριὴλ διεδέχθη ὁ Νεκτάριος καὶ τοῦτον ὁ Διονύσιος. Ἰστέον ὅτι ὁ Le Quien παρλείπει τοὺς, Μεθόδιον, Γαβριὴλ καὶ Νεκτάριον.

καὶ ἀπεδιώχθησαν τῇ βοηθείᾳ πιθανῶς μόνον τῶν Ἐνετῶν. Ἀλλὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος ὁ τῆς Σεμενδρίας διοικητὴς Μεχμὲτ βέης, διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Σελὴμ Β΄. (1) Βεγλέρβεης τῆς Πελοποννήσου, ἔπλευσε μετὰ στόλου ἰσχυροῦ καὶ ἀνακτήσας τ' ἀπολεσθέντα μέρη, ἠνάγκασε τοὺς νικητὰς νὰ ἐπανακάμψωσιν εἰς τὰ ἴδια. Οἱ δὲ μητροπολῖται Πατρῶν καὶ Θεσσαλονίκης ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς. (2).

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ Μητρόπολις Πατρῶν καθὼς καὶ αἱ λοιπαὶ τῆς Πελοποννήσου καθυστέρουν νὰ πληρώνωσι τὰ πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον κεκανονισμένα ποσά. Ὅθεν ὁ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀναβὰς τῷ 1572, μέγας ἀνήρ, Ἱερεμίας Β΄., οὐ μόνον παραινετικὰ ἔπεμπε τοῖς ἀρχιερεῦσι γράμματα, ἀλλὰ καὶ τὸν Νοτάριον Θεοδόσιον τὸν Ζυγομαλᾶν εἰς Πελοπόννησον ἔπεμψεν, ὀλίγιστα συνάξαντα ποσὰ πρὸς πληρωμὴν τῶν χρεῶν τοῦ Πατριαρχείου, καθόσον οἱ ἀρχιερεῖς ὑπὸ δυστροπίας κινούμενοι μυρίας ἐπαρουσίαζον προφάσεις. Κατὰ συνέπειαν ὁ Ἱερεμίας Β΄. λαβὼν ἄδειαν παρὰ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἐπισκεφθῇ δῆθεν τὰς ἐν Πελοποννήσῳ ἐπισκοπὰς καὶ ἐκκλησίας καὶ συστήσῃ ἁπανταχοῦ τὴν ὑπακοὴν πρὸς τοὺς κρατοῦντας, συνάξῃ δὲ τὰ καθυστερούμενα. Καὶ πρῶτον μὲν ἀφίκετο εἰς Ναύπλιον, ἐκεῖθεν εἰς Κόρινθον καὶ εἶτα εἰς τὰς Π. Πάτρας, συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν, Ναυπλίου καὶ Ἄργους Διονυσίου καὶ Κορίνθου Λαυρεντίου. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀφίχθησαν εἰς Πάτρας, ὅπως προσφέρωσι τὸ ὀφειλόμενον τῷ

(1) Κατὰ τὸν ΙΣΤ αἰῶνα ὑπῆρχον ἔν τε τῇ Πελοποννήσῳ καὶ τῇ Στερεᾷ σπαῖδες καὶ τιμαριοῦχοι κατὰ τὸ πλεῖστον χριστιανοί. Ὁ δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ΄. αἰῶνος ἀκμάζων πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος λέγει περὶ τούτου : «Εἰς τούτους τοὺς καιροὺς (ἐπὶ Σελὴμ Β΄.) ὁ Μωρέας εἶχε Τούρκους ὀλίγους, καλὰ ὡς νὰ τὸν ὥριζεν ὁ βασιλέας τῶν Τουρκῶν· διὰ τοῦτο οἱ ἄρχοντες τοῦ τόπου οἱ χριστιανοὶ ὥριζαν τοὺς τόπους καὶ τὰ χωρία, ὁποῦ ἔχουσι τώρα οἱ Τοῦρκοι οἱ λεγόμενοι Σπαΐδες· καὶ ἦσαν ἄρχοντες χριστιανοὶ Σπαΐδες ἐπάνω εἰς τὸν τόπον καὶ εἰς καιρὸν πολέμου ἔκαμναν καὶ αὐτοὶ σιφέρι ὁμοίως μὲ τοὺς Τούρκους, ὁποῦ ἦτον τοῦ βασιλέως τὸ πρόσταγμα. Ἀπὸ τούτους τοὺς χριστιανοὺς σπαΐδες εὑρίσκεται ἀκόμη ἕνα γένος εἰς τὴν Παλαιὰν Πάτραν, καὶ λέγεται ἀκόμη Σπαΐδες, ἔχουσι ὅμως μόνον τὸ ὄνομα χωρὶς τὸ ἀξίωμα.» Ἱεροκοσμικὴ Ἱστορία. Ἐνετήσι 1758 σελ. 432—433. (2) Charièrre Negociations du Levant. p. 262.

σοφῷ Πατριάρχῃ Ἱερεμίᾳ Β΄. σέβας, οἱ μητροπολῖται καὶ ἐπίσκοποι τῆς Πελοποννήσου, ἤτοι, ὁ Μονεμβασίας Ἰωσήφ, ὁ Λακεδαιμονίας Γαβριήλ, ὁ Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Ἰωακείμ, ὁ Χριστιανουπόλεως Θεοφάνης, ὁ Ὠλένης Σισώης, ὁ Κερνίκης Θεοδόσιος, ὁ Κορώνης Ἀρσένιος, ὁ Πολυφέγγους Θεόληπτος καὶ ὁ Ἀνδρούσης Ἀρσένιος, οἵτινες καὶ ὑπέγραψαν μετὰ τῶν μητροπολιτῶν Κορίνθου, Ναυπλίου καὶ Πατρῶν, Λαυρεντίου, Διονυσίου, Μεθοδίου εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου ἐν Πάτραις τὴν ά. Ἀπριλίου 1578 συνταχθὲν ἔγγραφον περὶ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μόλου ἐν Ζακύνθῳ, ὅπερ ὑπάρχει ἐν τῷ κώδικι τοῦ ῥηθέντος ναοῦ (1). Εἰς δὲ τὸ τοῦ Κ. Σάθα «Βιογραφικὸν Σχεδίασμα περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β΄.» περιέχον ἀνέκδοτον Κώδηκα Πατριαρχικῶν ἐγγράφων ἀναγινώσκομεν· (σελ. 168—170) «Γράμμα εὐεργετικὸν διὰ τὸ Γηροκομεῖον, πρὸς τὸν Παλαιῶν Πατρῶν κὺρ Νεκτάριον, Ἱερεμίου Πατριάρχου».

Ἔχει δὲ τὸ ἔγγραφον ὡς ἑξῆς·

« † Τῆς ἡμῶν μετριότητος συνοδικῶς προκαθημένης, συνεδριαζόντων αὐτῇ καὶ τῶν παρατυχόντων ἱερωτάτων μητροπολιτῶν, παραστὰς ὁ ἱερώτατος μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν ὑπέρτιμος (καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀχαΐας) κὺρ Νεκτάριος, πρῶτον μὲν λόγοις, ὡς εἶχε δυνάμεως, ἐδήλωσεν ἡμῖν τοὺς ἐπηρεασμοὺς καὶ τὰς καθ' ἡμέραν ὀχλήσεις ἃς περ ὑφίσταται διατρίβων ἐν τῷ κελείῳ αὐτοῦ, φοβούμενος καὶ τρέμων ἵνα μὴ καὶ αὐτός τι πάθῃ τοῖς πρὸ αὐτοῦ παραπλήσιον, καὶ ὅτι ἀδυνάτως ἔχει, χωρὶς μικρᾶς ἐκ τοῦ κελείου τούτου ἀναχωρήσεως, ἄνεσιν εὑρεῖν τινα καὶ ὀλίγην τῶν ἐπερχομένων αὐτῷ θορύβων τε καὶ συγχύσεων, ἔπειτα δὲ καὶ διὰ πραγμάτων ἐναργῶν, ἃ καὶ ἡμᾶς οὐ διέλαθε, καὶ δι' ἄλλων προφανῶν ἀποδείξεων πιστούμενος τὰ ἑαυτοῦ ῥήματα καὶ πάντας ἡμᾶς εὑρίσκων μάρτυρας τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων· πρὸς ἐπὶ πᾶσι τούτοις καὶ τοῦτο συνοδικῶς ἐξεβόησεν· ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ μακαρῖται ἐκεῖνοι μητροπολῖ-

(1) Ν. Κατραμῆ Ἀρχιεπ. Ζακύνθου. Φιλολογ. ἀνάλεκτα σελ. 182. — 85.

ται Παλαιῶν Πατρῶν μηδεμιᾶς ἐπικειμένης ἀνάγκης εἰ μὴ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνοχλούντων μερικῆς ἀνέσεως καὶ ἐλευθερίας, ὡς ἂν μικρὸν ἀναχωροῦντες ἑαυτοὺς ἀνακτῶνται καὶ φέρειν τὰ ἐπερχόμενα δύνωνται, πόνοις πολλοῖς τε καὶ ἀναλώμασιν ἐκ τῶν εἰσοδημάτων δηλονότι τῆς μητροπόλεως τὸ ἔξω τοῦ ἄστεος κείμενον πατριαρχικὸν σταυροπήγιον τὸ Γηροκομεῖον ἐκαλλιέργησαν, καὶ πᾶσαν σπουδὴν καὶ ἐπιμέλειαν περὶ αὐτὸ ἐνδειξάμενοι, χρημάτων ἀφειδήσαντες καὶ δαπάνης οὐ τῆς τυχούσης καὶ αὐτοῦ σχεδὸν τοῦ κελείου αὐτῶν τοῦτο προὐτίμησαν, κελεῖον αὐτὸ ἴδιον καταστήσαντες καὶ ἐν αὐτῷ τὸ πλεῖστον οἰκοῦντες, εἰς ὃ νῦν ὁρᾶται κατέστησαν· οὐ μόνον δ' ἐκεῖνοι, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτὸς ἐξ ἐκείνων διδασκόμενος τὸ συμφέρον, καὶ ὡς ἴδιον κτῆμα τῆς μητροπόλεως τοῦτο παραλαβών, τῆς ἀνακτίσεως τούτου ἐφρόντισε καὶ χρήματα οὐκ ὀλίγα ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτοῦ ὅλῃ ψυχῇ κατηνάλωσε· ταῦτα τοίνυν παρρησίᾳ λαλήσας ἐζήτησε καὶ ἠξίωσε τὴν ἡμῶν μετριότητα, ἵνα εἰ καὶ σταυροπήγιόν ἐστι πατριαρχικὸν τὸ τοιοῦτον μονύδριον τὸ Γηροκομεῖον, ἀλλ' ὅμως διὰ τὰς εἰρημένας αἰτίας, καὶ ὅτι ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῆς μητροπόλεως ἔσχε τὴν φαινομένην ἀνάκτισιν καὶ βελτίωσιν, καὶ οὐδεὶς ἄλλος τῶν ἁπάντων εὑρέθη καλλιεργητὴς καὶ φροντιστὴς ἐν αὐτῷ, πλὴν τῶν κατὰ καιροὺς μητροπολιτῶν τῶν τῆς αὐτῆς μητροπόλεως, διὰ τὰ δικαιώματα ταῦτα, τὸ αὐτὸ πατριαρχικὸν μονύδριον σὺν πᾶσιν τοῖς ἐνοῦσιν αὐτῷ, ὑπάρχῃ ὑπὸ τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ διοίκησιν. Καὶ δὴ διασκεψαμένη ἡ μετριότης ἡμῶν, ἐπειδὴ γνώμῃ τῶν καθευρεθέντων μητροπολιτῶν, συναινέσει τε τῶν τιμιωτάτων κληρικῶν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, δίκαιον ἐκρίθη, καὶ εὔλογον, καὶ κανονικόν· ἵνα μηδεὶς ἄλλος τῶν ἔξωθεν ἐξουσιάζῃ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ἐκείνῳ σταυροπηγίῳ, μήτε καθέζηται, εἰμὴ αὐτὸς ὁ νῦν μητροπολίτης καὶ οἱ μετὰ τοῦτον, ἀποφαίνεται ἐν ἁγίῳ πνεύματι καὶ διορίζεται, ἵνα τὸ αὐτὸ πατριαρχικὸν μονύδριον τὸ Γηροκομεῖον, ὡς ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῆς αὐτῆς μητροπόλεως καλλιεργηθέν τε καὶ αὐξηθέν, καὶ πολλῆς ἀπολαῦσαν προνοίας ὑπὸ τῶν πάλαι ἀρχιερέων, μένῃ

καὶ εὑρίσκεται ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ νῦν τε καὶ ἐσομένου εἰς τὸ ἑξῆς μητροπολίτου τῆς αὐτῆς μητροπόλεως, καὶ αὐτὸς μόνος εὑρίσκηται καὶ καθέζηται ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ, ὡς θέλει τὸ δίκαιον, καὶ ἀνακτίζῃ καὶ καλλιεργῇ αὐτὸ ὡς τῆς μητροπόλεως κτῆμα, καὶ φροντίζῃ τῆς βελτιώσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον αὐξήσεως, σωζομένου μόνου τοῦ μνημοσύνου τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ ἐτησίου τέλους τοῦ ἀνήκοντος τῇ ἡμῶν μετριότητι. Τοιγαροῦν ὀφείλει ὁ διαληφθεὶς ἱερώτατος (μητροπολίτης) χωρὶς πάσης ἀμφιβολίας ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ τοῦ ἡμετέρου σταυροπηγίου, οὐκέτι ὡς ἀλλοτρίου κτήματος, ἀλλ' ὡς γνησίου τῆς αὐτῆς μητροπόλεως, καὶ διηνεκῶς καθέζεσθαι ἐν αὐτῷ καὶ ἀναπαύεσθαι, καὶ ἔχειν αὐτὸ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἀναφαιρέτως τε καὶ ἀναποσπάστως εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, αὐτὸς δηλαδὴ καὶ οἱ μετ' αὐτόν· καὶ μηδεὶς τῶν νῦν τε καὶ ἐσομένων ἀνθρώπων, ὁποίου ἂν εἴῃ τάγματος τολμῆσαι ἀλλοτριῶσαι τὸ τοιοῦτον μονύδριον ἐκ τῆς ἐξουσίας τῆς μητροπόλεως, καὶ ἕτερον ἀντεισαγαγεῖν ἐξουσιαστὴν ἐν αὐτῷ, ἀντὶ τοῦ γνησίου ἀρχιερέως· καὶ γὰρ ὅστις ἂν εἴῃ ὁ τοῦτο κακῶς ποιῆσθαι βουληθησόμενος ὕστερον, οὗτος ὡς τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀληθείας ἐχθρὸς ἀφωρισμένος (εἴη), ἐπειδή περ, οὐ μόνον ἐν τῇ παρούσῃ μητροπόλει, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις τισὶ μητροπόλεσιν οἱ κατὰ χώρας ἀρχιερεῖς ἀντὶ θρόνου ἔχουσι τὰ ἡμέτερα σταυροπήγια, καὶ ἐν αὐτοῖς καθέζονται ἀκωλύτως καὶ ἀναπαύονται, μὴ ἔχοντες ἀξίαν ἀνάπαυσιν ἐν τοῖς κελείοις αὐτῶν· οὗτοι δὲ εἰσίν ὅ τε Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης, καὶ ὁ Γάνου, σὺν ἄλλοις πολλοῖς· ὅθεν διά τε ταῦτα καὶ τὸ εἶναι κτῆμα τῆς μητροπόλεως Παλαιῶν Πατρῶν τὸ αὐτὸ Γηροκομεῖον, (1) ἔστω ὑπὸ τὴν διοίκησιν καὶ ἐξουσίαν

(1) Ἡμίσειαν ὥραν ἄνω τῆς πόλεως Πατρῶν, ἐφ' ἑνὸς τῶν ὑψηλοτέρων λόφων τῶν συνεχομένων τῷ ὄρει Παναχαϊκῷ καὶ ἐπὶ τῆς τοποθεσίας τοῦ ἄλσους τῆς Μεσάτιδος Ἀρτέμιδος, κατὰ τὸν Γεωγράφον Μελέτιον, ἵδρυται ἡ ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ἱερὰ μονὴ τοῦ Γηροκομείου, ἀφ' ἧς ἡ πρὸς τὴν κατάφυτον μεσημβρινὴν τῶν Πατρῶν πεδιάδα θέα εἶναι μαγευτικωτάτη. Ἡ ἐποχὴ τῆς κτίσεως τῆς μονῆς ταύτης τυγχάνει ἡμῖν ἄγνωστος, διότι ἐκ τῶν συνεχῶν δηώσεων καὶ ἑκάστοτε καταστροφῶν, πᾶν ὅ,τι ἐπίσημον ἔγγραφον ἐν αὐτῇ ὑπῆρχε, κατεστράφη. Ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητά ἐστιν ἡ ἀρχαιοτέρα τῶν ἐν Ἑλλάδι μονῶν, (Ε'. ἢ ΣΤ'. ἑκατοντ.) ἅτε τῆς κτίσεως αὐ-

τῆς μητροπόλεως, ὡς εἰρήκαμεν. Ἐπὶ γὰρ τοῦτο ἐγένετο τὸ (παρὸν) καὶ ἐπεδόθη τῷ νῦν ἱερωτάτῳ [μητροπολίτῃ κὺρ Νεκταρίῳ], καὶ δι' αὐτοῦ τῇ μητροπόλει ταύτῃ καὶ τοῖς ὕστερον προστησομένοις αὐτῆς. Ἐν ἔτει ζγθ', ἀπριλλίῳ, ἰνδ. δ'.»(1591).

Ὁ Ἀνδρέας Μοροζίνης, ὁ διὰ δημοσίου ψηφίσματος (decretto publico) συγγράψας Ἐνετικὴν ἱστορίαν, ἀναφέρει ὅτι «κατὰ τὸ ἔτος 1595 Ἱσπανοὶ μετὰ 14 Νεαπολιτανικῶν τριηρῶν καὶ 8 Σικελικῶν, (sic) ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Πέτρου Τολετάνου, τὰς Πάτρας, ἐν αἷς πλούτη ὑπῆρχον, διήρπασαν». Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερόν ἐστιν, ὅτι οἱ πρὸς τοὺς Τούρκους πολεμίως διακείμενοι, ἱππόται

τῆς συνδεομένης μὲ τὴν ἐκ Πατρῶν παραλαβὴν τοῦ λειψάνου τοῦ Ἀπ. Ἀνδρέου, ὑπὸ τοῦ Ἁγ. Ἀρτεμίου. Τὸ κατ' ἀρχὰς ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ αὐτόθι ἄλλοτε ναοῦ Ἁγ. Γεωργίου, εὐαγὴς οἶκος πρὸς περίθαλψιν τῶν ἐκ τοῦ γήρατος καταπεπονημένων πενήτων, ἀλλὰ καταστραφέντος ὕστερον τούτου ἐκτίσθη μονὴ εἰς χθαμαλοτέραν καὶ νήνεμον θέσιν. Ἡ ἀρχαία τῆς μονῆς ἐκκλησία κειμένη ἐπὶ τῆς τοποθεσίας τῆς σήμερον, ἦτο θολωτὴ κτισθεῖσα μέ τινας στήλας μικρᾶς ῥυθμοῦ Ἰωνικοῦ, ἐξαχθείσας ἐκ τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν. Κατὰ τὸν Wheler (1689) ἡ ἐκκλησία αὕτη οὐδένα ἐξωτερικὸν διάκοσμον εἶχε, τοὐναντίον ἔνδον ἦν κεκοσμημένη διὰ τοιχογραφιῶν, εἰκόνων, καὶ ἀργυρῶν κανδηλῶν. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1807 κατεδαφισθεῖσα, ἕνεκα διαρρήξεως τοῦ θόλου ὑπό σεισμοῦ, ἀνηγέρθη κατὰ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον· ἀλλὰ κατὰ τὸ 1821, ἑορτὴν τῶν Βαΐων, ἐπυρπολήθη μετὰ τῆς μονῆς ὑπό τῶν ἐπιδραμόντων Τούρκων, καὶ κατὰ τὸ 1836 ἀνηγέρθη ἡ ἤδη ὑπάρχουσα, ἐν ᾗ καὶ ἡ ἱερὰ τῆς Θεοτόκου εἰκών. Τὸ Γηροκομεῖον ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐκέκτητο πολλὰ καὶ προσοδοφόρα κτήματα, ἀλλ' ἤδη οἱ ἐν αὐτῷ βιοῦντες ἅγιοι πατέρες γλίσχρων καρποῦνται εἰσοδημάτων, διὰ τῆς προσωπικῆς αὐτῶν ἐργασίας μᾶλλον ἢ ἀπό τῶν δωρημάτων τῶν ἑκάστοτε αὐτόθι ὁμιληδὸν προσερχομένων Χριστιανῶν. Ἐν δὲ τῇ Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Κ. Σάθα ἀναφέρεται ὅτι περὶ τῆς Μονῆς Γηροκομείου ἐξεδόθη ἐν ἔτει 1665 σιγίλλιον ὑπό τοῦ Πατριάρχου Κ]λεως Διονυσίου Γ'. Τὸ δὲ ἐν τῇ μονῇ διασωζόμενόν ἐστι τὸ ὑπό τοῦ μάρτυρος Γρηγορίου Ε'. ἐκδοθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1798 «μῆνα Μάρτιον ἐπιτιμήσεως πρώτης.» Ἐξαρτήματα τῆς Μονῆς ἦσαν οἱ Ἅγιοι Πάντες «κτισθέντες, κατὰ τὸν κώδηκα τῆς μονῆς, ἀπὸ τὸ σινάφι τῶν ταμπάκιδων 1 Αὐγούστου 1812,» Αἱ τρεῖς ἐκκλησίαι — ὁ Προφήτης Ἠλίας, ὡς μαρτυρεῖ, ἐν τῷ αὐτῷ κώδηκι, ἰδιόχειρος γραφὴ τοῦ ἀειμνήστου Μητροπολίτου Γερμανοῦ τῆς 2 Μαΐου 1815, ἡ Ἁγία-Ἀλεξιώτισσα, ὁ Ἅγ. Τρύφων κλπ. ὡς καὶ τὸ ἐν τῷ χωρίῳ Μπάλα τοῦ δήμου Πατρῶν μονύδριον τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ἔνθα σώζεται ἐπιγραφὴ ἀναφέρουσα τὴν ἐποχὴν τῆς κτίσεως (1695) καὶ ἔχουσα οὕτω·

«ΟΥΤΟΣ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΥΡΩΝ ΤΗΣ ΛΥΚΙΑΣ ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΑΥΤΟΥ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΓΗΣ ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ ΠΟΝΟΥ ΚΑΜΟΥ ΕΥΤΕΛΟΥΣ ΚΑΛΛΙΝΙΚΗΣ ΜΟΝΑΧΗΣ ΜΑΡΚΑΤΑΙΝΗΣ ΚΑΙ ΑΡΧΟΜΕΝΗΣ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΥΠΟ ΤΗΣ ΓΑΛΗΝΟΤΑΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑΣ ΤΩΝ ΕΝΕΤΩΝ. ΑΧΗΕ.»

τῆς Μελίτης, τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ τοῦ Τοσκανικοῦ ναυτικοῦ, ἐν ἔτει 1603, ἀπεπειράθησαν ἀνεπιτυχῶς τὴν κατάκτησιν τῶν Πατρῶν καὶ τῆς Ναυπάκτου. Κατ' ἄλλους δὲ ὅτι ἐδῄωσαν τὸν Μωρέαν καὶ ἀπετέφρωσαν τὰς Πάτρας, (1) ὅπερ ἀπίθανον. Οἱ δὲ Ἐνετοί, οἱ ἀδιάλλακτοι οὗτοι τῶν Τούρκων ἐχθροί, ἐν ἔτει 1650 θέλοντες νὰ φέρωσιν ἀντιπερισπασμόν τινα εἰς τὰ κατὰ τοῦ ἐν Κρήτῃ Χάνδακος κινήματα τῶν Τούρκων, ἀπεφάσισαν μετὰ τῶν συμμάχων αὐτῶν καὶ ἐνήργησαν ἀποβίβασιν εἰς τὰς Πάτρας, ὧν τὸ εὐχείρωτον ἀνηγγέλθη ὑπὸ τῶν κατασκόπων. Ἀρχηγὸς τῆς ἀποβιβάσεως ταύτης ἦν ὁ Μοίραρχος Ἀντώνιος Βενάρδος ἐπιστρέψας ἐκ Χάνδακος καὶ κατασκοπεύσας τοὺς πολεμίους. Τοῖς πλοίοις αὐτοῦ παρείπετο τὸ Κερκυραϊκὸν κάτεργον, οὗ διοικητὴς ἦν ὁ, παρὰ τῆς κοινότητος Κορυφῶν ἐκλεχθείς, εὐγενὴς Μορέλος Ἰουστινιάκης, δαπανήσας 10,000 σκοῦδα διὰ τὰ χρειώδη καὶ διὰ τὴν συνάθροισιν πληρώματος ἐξ ἑκατὸν Κερκυραίων. Συνάμα δὲ ἔπλεε τὸ Κεφαλληναῖον, ὃ διώκει ὁ εὐγενὴς Κεφαλλὴν Ἀλέξανδρος Καροῦσος, καὶ τὸ Ζακύνθιον, οὗ διοικητὴς ἐξελέγη ὁ Γεώργιος Βάλσαμος, εἷς τῶν πρώτων συνδίκων τῆς κοινότητος. Ἐπιτεθέντες λοιπὸν οἱ ἀποβάντες κατὰ τῆς πόλεως ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς τυχαίως εὑρεθέντας εἰς τὸ παράλιον Ὀθωμανούς. Αἱ Γαλέραι προσέβαλον διὰ τῶν τηλεβόλων τὸν πρὸς τὸν ὅρμον πύργον, ὁ δὲ Ταγματάρχης Ἀριρισκούκης μὲ τοὺς Ἠπειρώτας κατεδίωξεν ἰσχυρὸν σῶμα πολεμίων, ὅπερ ἤρχετο εἰς βοήθειαν τῶν ἐν τῇ πόλει Πατρῶν καὶ κατέλαβε τρεῖς αὐτοῦ σημαίας. Ἡ φρουρὰ ἔντρομος ἐκ τούτου γενομένη ἐγκατέλιπε τὴν ἄμυναν, καὶ οἱ Ἐνετοὶ μετὰ τῶν στρατευόντων Ἑλλήνων εἰσελθόντες διεπόρθησαν τὴν πόλιν καὶ τὸ φρούριον καὶ κατέσφαξαν ὅσους ἀπίστους ἀπήντησαν. Εἶτα ἐστράφησαν κατὰ τοῦ Ῥίου, ἀλλὰ παρατηρήσαντες τὸ δυσπόρθητον διὰ τὸ ὕψος τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου, καὶ τὴν ἔλλειψιν πολιορκητικῶν μηχανῶν, ἔτι δὲ καὶ μαθόντες ὅτι ἐπλησίαζον νὰ ἔλθωσι 4,000 Τοῦρκοι πρὸς βοή-

(1) Vertot. Hist. des Chevaliers de Malte T. V. p. 137.—Ὁ Pouqueville παραθέτων τὴν Hist. Ott. de la Croix, règne d'Ibrahim T. II p. 394 λέγει ὅτι αἱ Πάτραι ἐπυρπολήθησαν ὑπό τινος Μοροζίνη ἐν ἔτει 1645!!

θειαν τοῦ φρουρίου, οἵτινες διέτριβον εἰς Πελοπόννησον πρὸς ἔγκαιρον βοήθειαν τῶν ἐν Κρήτῃ πολεμούντων ὁμοπίστων, ἐγκατέλιπον τὴν ἐκπόρθησιν αὐτοῦ. Οὕτως ἡ ναυτικὴ αὕτη εἰς Πελοπόννησον ἀποστολὴ ἀποτυχοῦσα, ἐπανῆλθεν εἰς Ζάκυνθον πλήρης λαφύρων, αἱ δὲ Πάτραι μετὰ σφοδρὰν λεηλασίαν καὶ καταστροφὴν ἀφέθησαν αὖθις εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πρότερον σκληρῶν κυρίων των. (1)

Αἱ Πάτραι ἕνεκα τῶν συχνῶν δηώσεων καὶ καταστροφῶν ἤρχισαν νὰ παρακμάζωσι, καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν πλουσιωτέρων κατοίκων ἐγκατέλιπον αὐτάς, τραπέντες εἰς Ἑπτάνησον καὶ Θεσσαλονίκην. Καὶ δὴ οἱ κατὰ τὸ ἔτος 1676 ἐπισκεφθέντες τὰς Πάτρας περιηγηταὶ Ἰάκωβος Σπὸν καὶ Γεώργιος Οὐέλερ ἀναφέρουσιν ὅτι ἡ πόλις (πρότερον ἔχουσα 25,000) κατῳκεῖτο τότε ὑπὸ 5,000 ὡς ἔγγιστα κατοίκων, ἐξ ὧν οἱ περισσότεροι ἦσαν Ἑβραῖοι ἔχοντες ἴδιον κριτήριον ἐκ γερόντων συνιστάμενον, ἵνα κρίνῃ καὶ λύῃ τὰς μεταξὺ αὐτῶν ἀναφυομένας πολιτικὰς διαφοράς· προσδὲ καὶ τέσσαρας Συναγωγάς, (2) ἐξ ὧν ἡ μεγαλητέρα ἦν ἡ ἐν τῷ 11ῳ τετραγ. τῆς νῦν Ἄνω πόλεως κειμένη(3). Σημειωτέον

(1) Ὅρα πηγὰς παρὰ Π. Χιώτῃ Ἱστορ. Ἀπομνημ. Τ. Γ'. σελ. 190—191 σημ. 2,1.
(2) Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐν Πάτραις 6 τσαμία (πρότερον Χριστιανικοὶ ναοί)· ἐκ δὲ τῆς στέγης ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ἐκρέματο ἅλυσις ἐκ σιδήρου ἐπικεχρυσωμένου, ἣν οἱ Τοῦρκοι ἐνόμισαν, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς κατακτήσεως, χρυσῆν, καὶ ἔλεγον ὅτι οἱ Πατρεῖς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν πλουσιώτατοι. Χριστιανικοὶ δὲ ναοὶ ἦσαν πολλοί, ἀλλὰ τρεῖς μόνον εὑρίσκοντο ἐν καλῇ καταστάσει, οἱ δὲ ἄλλοι ἦσαν ἠρειπωμένοι. Ὁ Σπόν, προστούτοις, ἀναφέρει ὅτι τρεῖς ἐκκλησίαι ἐν Πάτραις ἐτιμῶντο ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, καὶ ὅτι ἡ μεγαλητέρα ἔκειτο ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ πάλαι ναοῦ τῆς Δήμητρος. Ὁ δὲ Wheler παρέχει ἡμῖν ἐν συντομίᾳ τὴν περιγραφὴν τοῦ τρισυποστάτου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου λέγων· Εἴδομεν τὴν ἐκκλησίαν, ἥτις εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὸν Ἅγ. Ἰωάννην, Ἅγ. Γεώργιον καὶ Ἅγιον Νικόλαον, κειμένην ὀλίγον κάτωθεν τοῦ ὄρους πρὸς δυσμάς, ὅπου ἠκούσαμεν ψαλλόμενον τὸν Ἑσπερινὸν χειρότερα ἀπὸ τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Hopkin, οὓς συνειθίζουσιν εἰς τινας ἐκκλησίας τοῦ τόπου μας. Αὕτη ἡ ἐκκλησία εἶναι ἀρχαιοτάτη, ἀλλ' ἔνδον φράσσεται ὑπὸ τόξων στηριζομένων ἐπὶ ὡραίων στηλῶν ῥυθμοῦ Ἰωνικοῦ Ἐπίσης ὁ αὐτὸς ἀναφέρει καὶ περὶ τοῦ, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του κατηρειπωμένου, ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, στηριζομένου ἐπὶ στηλῶν μαρμαρίνων ῥυθμοῦ Ἰωνικοῦ· ἀντικρὺ δὲ τούτου ἐσώζοντο τὰ ἐρείπια ὑπερμεγέθους καὶ στρογγύλου ναοῦ, ἐκτισμένου δι' ὀπτῶν πλίνθων καὶ γαλλικοῦ χώματος. Τὰ αὐτὰ ἐρείπια ἀνεῦρον ἐσχάτως ἀνορυσσομένου τοῦ ὀχετοῦ τῆς ὁδοῦ Καλαβρύτων. (3) Εἰς τὴν κλίμακα τῆς ἀνωτέρω συναγωγῆς ἀνέγνωσεν ὁ Pouqueville (T. III p. 509) τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην·

ΑΨΓΚΕ. . . . . ΔΕΚΙΔΑΝΙΗΛ ΘΥ . . . . . ΤΙΜΟ . . . ΤΑΕΓΔΗ
ΠΙΕΙΩΤΕΝ . . . ΟΝΣΡΙΑΣ.

δὲ ὅτι ὁσάκις ἡ διαφορὰ ἦν μεταξὺ Ἑβραίου καὶ ἀλλοφύλου, ἐλύετο παρὰ τοῦ Τουρκικοῦ δικαστηρίου, καθὼς καὶ ἡ ἀφορῶσα Χριστιανοὺς καὶ Τούρκους. Κατωτέρω παρατίθεμεν ἀπόφασιν τοῦ ἐν Πάτραις δικαστηρίου ὡς καὶ πωλητήριον, ἀφορῶντα τὴν ἐν Στειρίῳ ὄρει τῆς Φωκίδος κειμένην ἱερὰν μονὴν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ. Τὸ ἱστορικὸν τῆς λυθείσης διαφορᾶς ἔχει ὡς ἑξῆς· τῷ 1635 ἡ θυγάτηρ Σταμάτη Καλομοίρα ἐνήγαγε τὸν Ἰωαννίκιον ἱερομόναχον ἡγούμενον ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου Παλαιῶν Πατρῶν, ὅτι τεμάχιον ἀμπέλου, κειμένης ἐν τῇ περιοχῇ τῆς πόλεως ταύτης, ἡ μήτηρ αὐτῆς Λιόσω παρανόμως ἀφιέρωσε τῇ μονῇ ὁσίου Λουκᾶ ὑπὲρ ὑγιείας ταύτης τῆς Καλομοίρας, παθούσης ὑπὸ πανώλους, διότι ἡ ἄμπελος ἦν κτῆμα οὐχὶ τῆς μητρός, ἀλλὰ τοῦ πατρὸς αὐτῆς Σταμάτη. Ἀλλὰ μὴ προσαγαγούσης τῆς Καλομοίρας τοὺς ζητηθέντας μάρτυρας, ὁ δικαστὴς Παλαιῶν Πατρῶν Μαχμοὺδ ἐξέδωκεν ἀπόφασιν ὑπὲρ τῆς μονῆς καὶ κατ' ἐκείνης ὡς ἀδικούσης. (1)

Ι.—«Ὁ ταπεινὸς ἐν Κυρίῳ τῷ Ὑψίστῳ Μαχμοὺδ δικαστὴς Παλαιῶν Πατρῶν (ἀφεθείησαν αὐτῷ τὰ παραπτώματα).

Αἴτιον ἐκδόσεως νομίμου ἐγγράφου τὸ ἑξῆς·

Ἡ χριστιανὴ ὀνομαζομένη Καλομοίρω θυγάτηρ Σταμάτη καὶ κάτοικος τῆς πόλεως Παλαιῶν Πατρῶν ἤγειρεν ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τούτου ἀγωγὴν κατὰ τοῦ Παππαϊωαννικίου καλογήρου τῆς Μονῆς ὁσίου Λουκᾶ, ἰσχυριζομένη ὅτι ἐντὸς τοῦ συνόρου τῆς εἰρημένης πόλεως Παλαιῶν Πατρῶν κατὰ τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα Παλιούργια ἐγνωσμένον μέρος κεῖται ὀκτὼ περίπου τζα-

τὸ δὲ νεκροταφεῖον τῶν Ἑβραίων ἔκειτο εἰς τὴν ὁμώνυμον θέσιν «Ἑβραιομνήματα» πρὸς τὸ ΒΑ μέρος τῆς πόλεως. Ὁ Wheler περὶ τοῦ νεκροταφείου τούτου διηγεῖται τὰ ἑξῆς· «οἱ τάφοι των εἰσὶ κατεσκευασμένοι ὡσεὶ μικραὶ πέτριναι οἰκίαι ἔχουσαι πλάκα μαρμάρινον, ἐφ' ἧς εἶναι γεγλυμμένον τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, καὶ ἡ ὁποία πλὰξ φαίνεται ὡς ἡ θύρα τῶν οἰκίσκων τούτων τοῦ θανάτου. Ὁλόκληρον δὲ τὸ Νεκροταφεῖον τοῦτο ὁμοιάζει εὐρύχωρον πολίχνην, ἐάν τις παρατηρήσῃ αὐτὸ ἐξ ὑψηλοτέρας ἀπόψεως.» Λαμπρὰν πραγματείαν ἐπιγραφομένην «Περὶ κατασκευῆς κοιμητηρίου Πατρῶν» ἐξέδοτο ἐν ἔτει 1879 ὁ ἐλλόγιμος συνάδελφος καὶ κάλλιστος γείτων κ. Γεώργιος Ν. Παναγόπουλος, ἐν ᾗ πραγματεύεται περὶ τῶν ἐν Πάτραις κατὰ διαφόρους ἐποχὰς νεκροταφείων, ὡς καὶ περὶ τῶν πρὸς τοὺς νεκροὺς ἀποδιδομένων τιμῶν κλπ. (1) Γεωργίου Π. Κρέμου Φωκικὰ Τόμ. Β'. σελ. 53 καὶ Τόμ. Γ'. σελ. 133.

πίων ἄμπελος γνωστὴ τὰ ὅρια παρὰ τοῖς ἐντοπίοις καὶ γείτοσιν, ἥτις, καθὸ κτῆμα τοῦ πατρὸς αὐτῆς, ἀνῆκεν εἰς αὐτὴν κληρονομικῷ δικαιώματι· ἐπειδὴ ὅμως αὕτη προλαβόντως εἶχε προσβληθῆ ἀπὸ πανώλη καὶ ἡ μήτηρ αὐτῆς ἀπηλπίσθη διὰ τὴν ἀνάρρωσίν της, εἶπεν ὅτι ἀφιερώνει τὴν ἄμπελον ταύτην εἰς τὸ μνησθὲν μοναστήριον τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, καὶ ἕνεκα τούτου παρακωλύουσιν αὐτὴν οἱ καλόγηροι αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχῃ κατοχὴν ἐπ᾽ αὐτῆς, καὶ ὅτι ἐξαιτεῖται ἀπὸ τὸ δικαστήριον ἵνα τῇ ἀποδώσῃ δικαιοσύνην. Ἐρωτήσεως γενομένης παρὰ τοῦ ἐναγομένου καλογήρου περὶ τούτου, παρουσίασεν οὗτος τὴν μητέρα τῆς ἐναγούσης ὀνομαζομένην Λιόσω ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, ἥτις ἀπολογουμένη ἀντ᾽ αὐτοῦ ἀντέταξε λέγουσα, ὅτι ἐπειδὴ ἡ εἰρημένη ἄμπελος εἶναι κληρονομία αὐτῆς παρὰ τοῦ πατρός της, διὰ τοῦτο τὴν ἀφιέρωσεν εἰς τὸ εἰρημένον μοναστήριον, καὶ δὲν εἶναι ποσῶς κτῆμα τοῦ πατρὸς τῆς ἐναγούσης Σταμάτη, ὥστε νὰ ἔχῃ αὕτη δικαίωμα κληρονομίας ἐπ᾽ αὐτῆς. Ἐπομένως ἐπειδὴ ἐζητήθη ἀπὸ τὴν ἐνάγουσαν ν᾽ ἀποδείξῃ διὰ μαρτύρων ὅτι ἡ ἐπίδικος ἄμπελος ἦτο κτῆμα τοῦ πατρὸς αὐτῆς, καὶ ὅτι μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ περιῆλθεν αὐτῇ κληρονομικῷ δικαιώματι, καὶ παρῆλθε μία ἑβδομὰς καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ παρουσιάσῃ μάρτυρας πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀγωγῆς της, ἡ ῥηθεῖσα ἄμπελος ἔμεινεν ὡς καὶ πρότερον εἰς τὴν κατοχὴν καὶ κυριότητα τοῦ εἰρημένου Μοναστηρίου, καὶ εἰς ἔνδειξιν ἐγένετο ἡ παροῦσα καὶ ἐδόθη εἰς χεῖρας τοῦ ῥηθέντος ἐναγομένου. Ἐγένετο κατὰ τὰ τέλη τῆς Σελήνης.... ἐν ἔτει 1045». (1635).

— Τῷ δὲ 1645 ἠγόρασεν ἡ αὐτὴ ἱερὰ Μονὴ τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, διὰ τοῦ ἱερομονάχου Διονυσίου, παρὰ τοῦ Γεωργίου Σαρδέλα ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν ἄμπελον μετὰ τεσσαράκοντα ἐλαιοδένδρων, κειμένην ἐν τῇ περιοχῇ τῆς εἰρημένης πόλεως ἀντὶ 100 γροσίων, ἐφ᾽ ᾧ καὶ συνετάχθη τὸ οἰκεῖον πωλητήριον ὑπὸ τοῦ δικαστικοῦ ἐπιτρόπου Παλαιῶν Πατρῶν Μεχμέδ. (1).

ΙΙ. «Ὁ ταπεινὸς ἐν Κυρίῳ τῷ Ὑψίστῳ Μεχμὲδ δικαστικὸς

(1) Γεωργ. Π. Κρέμου Φωκικά Τομ. Β΄. σελ. 55 καὶ Τομ. Γ΄. σελ. 138.

ἐπίτροπος τῆς πόλεως Παλαιῶν Πατρῶν (ἀφεθείησαν αὐτῷ τὰ παραπτώματα).

Αἴτιον συντάξεως νομίμου ἐγγράφου τὸ ἑξῆς·

Ἐμφανισθεὶς ἐνώπιον τούτου τοῦ σεβαστοῦ ὀθωμανικοῦ δικαστηρίου ὁ χριστιανὸς ὀνομαζόμενος Γεώργιος Σαρδέλας, κάτοικος τῆς πόλεως Παλαιῶν Πατρῶν, παρόντος τοῦ φέροντος τὸ παρὸν πωλητήριον Παππαδιονυσίου καλουμένου τοῦ ὄντος ἐκ τῶν καλογήρων τῆς κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Λεβαδείας κειμένης καὶ ἁγίος Λουκᾶς ἐπονομαζομένης Μονῆς, ὡμολόγησε καὶ κατέθεσεν εὐκρινῶς τὰ κατωτέρω· «Ἔχων ἰδιοκτησίαν μου μίαν ἄμ»πελον τριάκοντα τζαπίων περιέχουσαν καὶ τεσσαράκοντα ἐλαιό»δενδρα κειμένην εἰς θέσιν Παλιούρια τῆς οὔσης ἐντὸς τῶν »ὁρίων τῆς ῥηθείσης πόλεως Πατρῶν, καὶ ὁριζομένης ἐκ τῶν »τεσσάρων αὐτῆς μερῶν, ἤτοι ἀφ᾽ ἑνὸς ἀπὸ ἄμπελον τοῦ Ἰσραη»λίτου ὀνομαζομένου Μουσέ, ἀφ᾽ ἑτέρου ἀπὸ ἄμπελον τῆς μο»νῆς ἁγίου Ταξιάρχου καὶ ἀπὸ δημόσιον δρόμον καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου »ἀπὸ ἄμπελον τῆς Μονῆς ὀνομαζομένης ἁγίας Ἀναστασίας, μὲ »πάνθ᾽ ὅσα ὑπάγονται καὶ ἀνάγονται εἰς αὐτὴν δικαιώματα καὶ »παρακολουθήματά των ἐπώλησα πρὸς τὸν εἰρημένον καλόγη»ρον Παππαδιονύσιον διὰ πωλήσεως στερεᾶς νομίμου καὶ ἀμε»ταπτρέπτου, καὶ ἐπὶ ἀντιτίμῳ ἑκατὸν σώων τῇ στάθμῃ καὶ κα»θαρῶν τῷ μετάλλῳ ταλλήρων γροσίων καὶ παρέδωκα αὐτὴν »εἰς τὴν κυριότητα τοῦ ἰδίου, καθ᾽ ἃ ἀνωτέρω ὁροθετεῖται· καὶ »ἐπομένως ἐγὼ δὲν ἔχω τοῦ λοιποῦ τὴν παραμικρὰν μετοχὴν »καὶ δικαίωμα ἐπὶ τῆς εἰρημένης ἀμπέλου καὶ ὅτι αὕτη ἔγεινε »κτῆμα ἀγοραστὸν τοῦ εἰρημένου ἀγοραστοῦ, καὶ ἂς τὴν νέμε»ται κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ». Ταῦτα ὁμολογήσαντος αὐτοῦ, ὁ ῥηθεὶς καλόγηρος ἀπεδέξατο προσωπικῶς καὶ διὰ ζώσης πᾶσαν τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ ὡς βάσιμον καὶ ἀκολούθως τὸ δικαστήριον τοῦτο ἀπεφήνατο ὅτι ἡ πρᾶξις αὕτη ἔχει νόμιμον κῦρος, καὶ εἰς ἔνδειξιν ἐγένετο κατ᾽ αἴτησίν των τὸ παρὸν κατὰ τὰ μέσα τῆς σελήνης Τζεματζοὺλ-ἐββὲλ τοῦ 1055 ἔτους». (1645).

Τὸ ἐμπόριον τῶν Πατρῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, συνέκειτο

ἐκ σιδηρικῶν, (ἰδίως πυρεστιῶν)(1) καθ'ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καταναλισκομένων, δερμάτων, μέλιτος, κηροῦ, μαλλίων, τυροῦ κλπ., καὶ πρῶτος ὁ καὶ πλουσιώτερος καθ' ἅπαντα τὸν Μωρέαν ἔμπορος ἦν ὁ Πατρηνὸς Δημητράκης Βόσσος. Ὁ Σπὸν ἐπεσκέψατο τὸν διοικητὴν Ἀβδὶ-Ἀγᾶν, τὸν φρούραρχον Χεββὶ-βέην καὶ τὸν μητροπολίτην Παλαιῶν Πατρῶν Δανιήλ, παρ' οὗ ἔμαθεν ὅτι εἰς τὴν μητρόπολιν τῶν Πατρῶν ἀνῆκον πλέον τῶν χιλίων ἐκκλησιῶν. Πρὸ τοῦ ῥηθέντος Δανιήλ, κατὰ τὸν Le Quien Oriens Christianus T. II p. 182, ἐκαθέζετο ἐπὶ τοῦ Μητροπολιτικοῦ τῶν Παλαιῶν Πατρῶν θρόνου ὁ Τιμόθεος (1612), ἀνὴρ λογιώτατος ἐκ πατρίδος Πανόρμου, ὅστις κατὰ τὸ 1614 ἐξελέγη Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπέθανε τῷ 1621 φαρμακευθείς. Τὸν Τιμόθεον διεδέξατο ὁ Θεοφάνης Φλωρίδας, ὅστις τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη διετήρησε· τοῦτον διεδέξατο ὁ Παρθένιος ὁ ἔγγονος αὐτοῦ, εἶτα ὁ Θεοφάνης Β'. ὁ Ὑποκαμιστής, μετὰ τοῦτον ὁ Γερμανὸς Π, καὶ ἀκολούθως ὁ ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Σπὸν μνημονευόμενος (1676) Δανιήλ, μεθ' ὃν ὁ Ἀρσένιος Β'. Δημητρόπουλος,(2) ὃν ἀναφέρει ἐπιγραφή τις (1710)

(1) Τὰ σιδηρικὰ κατειργάζοντο οἱ κατὰ τὴν συνοικίαν «Ἁγία Αἰκατερίνη ἢ Γύφτικα» οἰκοῦντες Ἀθίγγανοι (κοιν. Γύφτοι). Οὗτοι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπὶ τῶν Ἀνδηγαυῶν βασιλέων τῆς Νεαπόλεως ἐκ τῆς Ἑπτανήσου μετῴκησαν εἰς Πάτρας, (1309—1383) διότι ἐν Κερκύρᾳ, ὡς βλέπομεν ἐν τοῖς Ἱστορικοῖς Ἀπομνημονεύμασι τοῦ Κου Π. Χιώτη, ὑπῆρχον τοιοῦτοι καὶ τιμάριον τῶν Ἀθιγγάνων μνημονεύεται· ὠφειλον δὲ νὰ δουλεύωσι τοὺς ἀγροὺς τοῦ Λυθέντου κλπ. καὶ τὴν πρωτομαΐαν (1ην Μαΐου) ἔπρεπε νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸ ἄστυ Κερκύρας, προπορευομένης σημαίας τοῦ βαρώνου μετ' ἐγχωρίων μουσικῶν ὀργάνων, φέροντες εἰς τὸν δόμον αὐτοῦ τὸν κλάδον τοῦ Μαΐου περικοσμούμενον ὑπ' ἀνθέων καὶ κρούοντες κώδωνας. Ἡ ἑορτὴ αὕτη τῆς Πρωτομαΐας διεσώθη παρὰ μόνοις τοῖς ἐν Πάτραις Ἀθιγγάνοις, σὺν τῇ διαφορᾷ ὅτι τελεῖται ὑπὸ τῶν γυναικῶν αὐτῶν ἀδουσῶν κύκλῳ τῆς ὀρχουμένης συμπαθοῦς Ἀθιγγανίδος παρθένου. Ἀλλ' εἰ καὶ παρῆλθον τόσοι αἰῶνες καὶ οἱ Πατρηνοὶ Ἀθίγγανοι εἶσι πολῖται Ἕλληνες, τελοῦσιν ὅμως ἐκοντὶ φόρον καὶ ὑποταγὴν εἰς ἀλλόφυλον Καπετάνιον, καὶ κατὰ συνέπειαν οὐδὲν παραλλάσσουσι τῶν ἀλαλαζόντων αὐτῶν τυμπάνων. Κατὰ τὸν Γρέλμανον οἱ Ἀθίγγανοι (Φαραῶνες κατ' αὐτόν) ἦλθον εἰς Εὐρώπην ἐκ τῆς Ἰνδικῆς. πρβλ. Voyage de Shaw. Tom. I ch. 3 p. 347. (2) Ἐπειδὴ ἐν τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ ἡμῶν ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ ἔτους 1821, καλὸν ἐθεωρήσαμεν, ὅπως ἐξακολουθήσωμεν τὴν μνείαν τῶν Μητροπολιτῶν καὶ Ἀρχιεπισκόπων Πατρῶν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὡς ἠδυνήθημεν ν' ἀνεύρωμεν τὰ ὀνόματα αὐτῶν προστιθέντες ὅτι οὐκ ὀλίγα κενὰ ἀπαντῶσι παρὰ τῷ Λεκυτήνῳ, ἅτινα ἐπειράθημεν ὅσον οἷόν τε ἐξ ἄλλων πηγῶν νὰ συμπληρώσωμεν. Ἰστέον ὅτι ὁ περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν Πατρῶν ἱστορίαν

ἐν τῇ ἄνω πόλει εὑρεθεῖσα καὶ ὑφ' ἡμῶν τὸ πρῶτον δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ δελτίῳ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος. Τόμ. Α'. Τεῦχ. Γ'. σελ. 526. Ἔχει δὲ οὕτω·

† ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΚΑΙ ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΘΗ Ο ΙΕΡΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΒΛΑΣΙΟΥ ΠΑΣΗι ΔΑΠΑΝΗι ΩΣ ΚΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΚΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΑΒΑΛΙΕΡΟΥ ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ ΜΠΟΖΙΚΗ ΑΡ-

ἀσχοληθησόμενος δέον ν' ἀναδιφήσῃ τοὺς κώδηκας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἑτέρους παρ' ἰδιώταις ἐν Κ]πόλει σωζομένους, καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιοθήκην τοῦ Ἁγιοταφιτικοῦ Μετοχίου ἔνθα, πλὴν ἄλλων, εὑρηνται ὀνόματα, καθαιρέσεις καὶ διορισμοὶ Ἐπισκόπων καὶ Μητροπολιτῶν Πατρῶν. Ἐν δὲ τῷ Ἁγιοταφιτικῷ Μετοχίῳ ὑπάρχει ὀγκώδες χειρόγραφον φέρον ἐπιγραφήν· «Δοσιθέου νομικὴ Συναγωγὴ» ἐν ᾧ ὑπάρχουσι καὶ ἔγγραφα ἀφορῶντα τὴν Μητρόπολιν Πατρῶν.

Μετὰ τὸν Ἀρσένιον Δημητρόπουλον ἐγένοντο Μητροπολῖται Πατρῶν οἱ ἑξῆς· ὁ Χριστόφορος Ἀντωνόπουλος, ὁ Παύσιος, ὁ Δανιὴλ Β', ὁ Παρθένιος Β', ὁ Γαβριήλ, ὅστις ἐν ἔτει 1780 ἀνηγορεύθη Πατριάρχης Κ]πόλεως καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1783, ὁ Γρηγόριος, ὃν ἀναφέρει ὁ Scrofani ἐν Viaggio nella Grecia ὡς ἐξορκίζοντα καὶ ἀποτελεσματικῶς ἀποδιώκοντα τοὺς βρυκόλακας καὶ τὰ στοιχειὰ (1794). Τοῦτον ἐκβληθέντα τοῦ θρόνου ὑπὸ τῶν Πατρέων διεδέξατο ὁ πρώην Ἰωαννίνων Μακάριος, περὶ οὗ ἐν τῇ τοῦ Σεργίου Μακραίου Ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ ἀναγινώσκομεν τάδε· «Κατὰ μὲν οὖν τοῦ Ἰωαννίνων Μακαρίου ἐξεμάνη ὁ ἐκεῖ δεινὸς σατράπης ἢ τύραννος καὶ τοῦτον ἀπαγαγεῖν ἐζητήσατο, τὰ Ἰωάννινα τῷ Ἄρτης ὑπαγαγόντος, τὸν δὲ Παλαιῶν Πατρῶν οἱ Πατρεῖς ἐγκαλοῦντες ἀπεπέμποντο. Πρὸς μὲν οὖν τὴν βίαν τοῦ δεινοῦ τυράννου τῶν Ἰωαννίνων, μὴ δυνάμενοι ἀντισχεῖν οἱ ἐνδημοῦντες ἐνταῦθα (ἐν Κ]πόλει) ἀρχιερεῖς, εὐθὺς σῶον ἀπολαβεῖν τὸν συναδελφὸν ἐφρόντισαν, τὸν Εὐρίπου Ἱεράθεον Ἰωαννίνων μητροπολίτην ἀναδείξαντες, καὶ ἔξαρχον καὶ βασιλικὸν τζαούσιον ἀποστείλαντες μετὰ ἱκετευτικῶν γραμμάτων παρέλαβον τὸν Μακάριον, χρήμασι δὲ πολλοῖς τὸ ζῆν ἀνταλλάξαντα. Πρὸς δὲ τοὺς Πατρεῖς ἀντηγωνίζοντο, ἀδίκους τὰς ἀναφορὰς αὐτῶν ἀπελέγχοντες· ὡς δὲ ἐπέμενον καὶ πρὸς τοὺς κρατοῦντας κατίσχυον διαβάλλοντες τὸν αὐτοῖς ἀρχιερέα, καὶ πάντα τρόπον ἠρεμεῖν οὐκ ἤθελον τὴν ὀργὴν τῶν κρατούντων ἐρεθίζοντες, ἵνα μὴ καί τι χεῖρον αὐτῷ ἐπισυμβῇ, ἔγνωσαν ἀποστῆναι, καὶ τὸν ἀπὸ Ἰωαννίνων Μακάριον μητροπολίτην Πατρῶν ἐνεδείξαντο.» (Κ. Σάθα Μεσαιων. Βιβλ. Γ'. 398). Μετὰ τὸν Μακάριον ἀνῆλθον εἰς τὸν μητροπολιτικὸν τῶν Πατρῶν θρόνον, ὁ ἐθνοπάτωρ Γερμανὸς Γ'. (1816† 30 Μαΐου 1826), ὁ Γρηγόριος Β'. ἐπίτροπος (1826—1828), ὁ Ἀγαθάγγελος τοποτηρητὴς (1828—1832). ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΙ. Ὁ Μελέτιος (—1837, ὁ Γρηγόριος (— 1852,) ὁ Μισαὴλ Ἀποστολίδης εὐγενὴς καὶ ἐκκλησιαστικώτατος (1852—1862† μητροπολίτης Ἀθηνῶν), ὁ Κύριλλος Χαιρωνίδης (ἐχειρ. 22 Μαΐου 1866) κληροδοτήσας τῷ Δήμῳ Πατρέων τὸν οἶκον αὐτοῦ διὰ Πτωχοκομεῖον, ὁ Ἀβέρκιος Λαμπίρης (ἐχ. 11 Αὐγ. 1874) ὁ πολυμαθὴς Νικηφόρος Καλογερᾶς (ἐχ. 6 Ἰουν. 1883) παραιτηθείς, καὶ ὁ Δαμασκηνὸς Χρηστόπουλος, (ἐχ. 15 Ἰουν. 1886) ἐξ Αἰγιαλείας ὁρμώμενος, πολύπειρος καὶ εὐγενέστατος, ἐπαξίως τὴν ἔνδοξον Ἀρχιεπισκοπὴν Πατρῶν καὶ Ἠλείας ἤδη ἰθύνων.

ΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΑΛΑΙΩΝ ΠΑΤΡΩΝ ΚΥΡΙΟΥ ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΤΟΥΠΙΚΛΗΝ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΨΙ ΕΝ ΜΗΝΙ ΜΑΡΤΙΟΥ ΚΕ'.

Ἡ ἐκ Κεφαλληνίας καταγομένη οἰκογένεια Μποζίκη, εἶναι μία τῶν πρώτων κατὰ τὴν Ἐνετοκρατίαν ἀποκατασταθεισῶν ἐν Πάτραις οἰκογενειῶν. Ταύτης ἐπιζῶσιν ἐκ θηλυγονίας ἐν Πάτραις ἀπόγονοι.

Πρὸ τεσσάρων σχεδὸν αἰώνων καὶ ἤδη οἱ κῆποι τῶν Πατρῶν, τῆς Μεθώνης, Γαστούνης καὶ Σικυῶνος ἦσαν ὀνομαστοί. Ὁ Σπὸν ἀναφέρει ὅτι ἐν Πάτραις παρήγοντο τὰ ὡραιότερα λεμόνια τοῦ κόσμου, καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἡμίσειαν σχεδὸν ὥραν μακρὰν τῶν Πατρῶν πρὸς νότον κειμένην κώμην (Ἐ) Γλυκάδα, κληθεῖσαν οὕτως ἕνεκα τῶν γλυκέων ὀπωρῶν της καὶ ἰδίως τῶν πορτοκαλίων, ἅτινα ὁ μὲν Σπὸν εὗρεν ὅμοια ἐκείνοις τῆς Πορτογαλλίας, ὁ δὲ Οὐέλερ εὐχυμότερα ἐκείνων τῆς Seville. Πάντας τοὺς ἐν Ἐγλυκάδι παραγομένους καρπούς, λέγει ὁ Σπόν, ἠγόραζον Γάλλοι ἐκ Σικελίας διὰ τὸ ἐξωτερικόν. Πέντε λεμόνια ἐτιμῶντο πέντε παράδες καίτοι μέγιστα· ὡσαύτως δὲ κατ' ὀκᾶν πέντε παράδες καὶ τὰ ὀνομαστότατα κεράσια, περὶ ὧν καὶ ἡ δημώδης παροιμία «'σὰν Πατρηνὸ κεράσι» (1). «Ἐθαυμάσαμεν ἐνταῦθα, προστίθησιν ὁ Σπόν, προπάντων περίφημον κυπάρισσον, ἥτις εἶναι ἴσως ἡ ἀρχαιοτέρα καὶ μεγαλητέρα τοῦ κοσμου. Ὁ Πλίνιος εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἱστορίαν βεβαιοῖ ὅτι τὸ δένδρον τοῦτο δὲν παρουσιάζει ἴχνος οὔτε γήρατος οὔτε σήψεως, καὶ κατατάσσει αὐτὸ μεταξὺ τῶν πύξων (τζιμισίρι) τῶν κέδρων καὶ τῆς ἐβένου, δηλονότι εἰς τὴν τάξιν τῶν αἰωνίων δένδρων. Ὁ κορμὸς τῆς κυπαρίσσου ταύτης εἶναι 18 ποδῶν περιμέτρου· οἱ δὲ κλόνοι ἐκτείνονται εἰς 20 ποδῶν διάμετρον. Εἶναι δὲ ἐκ τοῦ εἴδους τῶν κυπαρίσσων ἐκείνων, αἵτινες ἐκτείνουσι τοὺς κλόνους πρὸς τὰ ἐκτός, ὡς ἡ Σαβίνη καὶ ἡ Πλάτανος. Δωδεκὰς κυπαρίσσων

(1) Ζαμπελίου Ἄσματα 725. 10. πρβλ. Passow. Popularia Carmina Graeciae. Ὁ Felix Beaujour «Tableau du Commerce dela Grèce» 1787—1797 λέγει ὅτι οἱ κῆποι τῶν Πατρῶν ἦσαν ὅμοιοι τοῖς τῆς Hières, οἱ δὲ τῆς Σικυῶνος τοῖς τοῦ Grasse.

ἴστατο πέριξ ἐκείνης, αἵτινες, καίτοι μέγισται, εἰς οὐδὲν συνετέλουν ἢ εἰς τὸν στολισμόν. Ὁ Πλίνιος ἀναφέρει περὶ ὄρυὸς ἐχούσης 35 ποδῶν περίμετρον, ἀλλ' οὐδὲν τὸ περίεργον, διότι τὸ δένδρον τοῦτο γίγνεται συνήθως μέγιστον».—Περὶ τῆς μοναδικῆς ταύτης κυπαρίσσου ὁμιλεῖ καὶ ὁ Γεωγράφος Μελέτιος (1719) οὕτω· «ἄξιον θέας εἶναι τὸ κυπαρίσσιον ὁποῦ εὑρίσκεται εἰς τὸν κάμπον τῆς Πάτρας διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν κλώνων του». Ὁ δὲ Pouqueville ἀναφέρει ὅτι ἡ κυπάρισσος αὕτη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Spon, ἤτοι μετὰ 145 σχεδὸν ἔτη, ηὔξησε κατὰ 6 πόδας (!!) καὶ ὅτι ἦτο τὸ ἰδιαίτερον ἀντικείμενον κρυπτῆς τινος λατρείας (κούγκουλο) τῶν ἐν Πάτραις Ἀράβων. Ἐνταῦθα συνηθροίζοντο ἅπαξ τοῦ ἔτους ἐν λιτανείᾳ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἀγᾶ των, ἵνα ἐκτελῶσι τὰς δεισιδαίμονας τελετάς των, εἰς ἃς οὐδεὶς λευκοῦ χρώματος ἐπετρέπετο νὰ παρευρεθῇ. Ἡ κυπάρισσος ἐκάη κατὰ τὸ ἔτος 1821 ὑπὸ τῶν Τούρκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Ἐνετούς. Ἐκθεσις Συνδίκων περὶ τῆς πόλεως Πατρῶν. Διάφορα συμβεβηκότα (1687 — 1715). Ἅλωσις Πατρῶν ὑπὸτῶν Τούρκων.

Ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία ἐπιθυμοῦσα νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διευθέτησιν τῶν πραγμάτων τῆς χριστιανοσύνης καὶ νὰ ταπεινώσῃ τὴν ὑπερήφανον ὀφρῦν τῶν Τούρκων, ἀπεφάσισε τῷ 1684 ἵνα κηρύξῃ τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Σουλτάνου Μωάμεθ Δ'., δι' ἀπεσταλμένου, ὃν παρὰ τῇ Ὑ. Πύλῃ ἔπεμψε. Ἡ διακοίνωσις αὕτη, ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένη, πολλὰ εἶχε τὰ πλεονεκτήματα, καθότι οἱ Ἐνετοὶ ἔσχον ἔν τε τῇ Δαλματίᾳ καὶ Ἠπείρῳ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας, αἵτινες διήγειραν αὐτοῖς τὸν πόθον ἵνα ἐπεκτείνωσι τὰς κατακτήσεις των καὶ εἰς τὸν Μωρέαν.

Εἷς Ἀγᾶς τεθεὶς ὑπὸ τὴν Ἐνετικὴν προστασίαν διηγεῖτο τοῖς Ἐνετοῖς, ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχον εἰς τὸν Μωρέαν στρατὸν ἐκλεκτὸν ἐκ 12,000 ἐστρατοπεδευμένον παρὰ τὰς Πάτρας, καὶ ἕτερον ἐξ 6,000 παρὰ τὸν Μιστρᾶν. Οἱ Ἐνετοὶ ἀπ' ἐναντίας μό-

νον 7,000 πεζούς, 1200 Δραγόνους καὶ περίπου τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν Σκλαβούνων εἶχον. Οἱ στρατοὶ τῆς Μελίτης καὶ τοῦ Πάπα ἕνεκα τῆς πανώλους, (1) δὲν ἠνώθησαν μετὰ τῶν Ἐνετῶν, καθὼς καὶ οἱ στρατοὶ τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης, ὥστ' ἐπήρχετο ἐλάττωσις τριῶν χιλιάδων ἀνδρῶν. Οἱ δὲ διοικοῦντες τὸν Ἐνετικὸν στρατόν, περὶ οὗ ἤδη ποιούμεθα λόγον, ἦσαν ὁ στρατάρχης Φραγκῖσκος Μοροζίνης, ὁ Σουηδὸς κόμης Κένιγσμαρκ (Koenigsmark) στρατηγός, ὅστις πρὸ μικροῦ ἐμωλωπίσθη ἐκ λακτίσματος ἵππου καὶ ὑπέφερεν ἀπὸ πυρετούς, ὁ πρίγκηψ τῆς Βρουνσβίκης καὶ τοῦ Λουξεμβούργου Μαξιμιλιανὸς—Γουλιέλμος στρατηγός, καὶ ὁ ἀντιστράτηγος d'Avila, ὅστις καίπερ γηραιὸς ἦτον ὅμως ρωμαλέος. Ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν ἀνωτέρω ὁ Ἐνετικὸς στρατὸς ἀπέπλευσεν ἐκ Κλιμένου τῆς Λευκάδος (2) τὴν 10]20 Ἰουλίου 1687 πρὸς τὸ ἑσπέρας μετ' ἀνέμου εὐνοϊκοῦ, καὶ τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης ἡμέρας ἀφίκετο παρὰ τὰς Πάτρας. Οἱ ἀρχηγοὶ τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπορεύθησαν εἰς Δαρδανέλια, (Ῥίον—Ἀντίρριον) ἅτινα ὑπερασπίζουσι τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου τοῦ Λεπάντου (Κορινθιακοῦ), πρὸς τὸν σκοπὸν ἵνα ἴδωσιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἂν ἠδύναντο νὰ ἀποβιβάσωσιν ἐκεῖ τὸν στρατόν· ἀλλὰ παρετήρησαν ὅτι ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ἀνεγείρει ὀχυρώματα καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς παραλίας. Περὶ δὲ τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀπῆλθον εἰς τὸ ἄλλο μέρος τοῦ κόλπου, ἀλλ' ἐγνώρισαν ὅτι καὶ αὐτόθι ὁ ἐχθρὸς ἀνέμενε τὴν προσβολήν. Ἐν γένει οἱ Τοῦρκοι εἶχον διαιρέσει τὸν στρατὸν αὐτῶν εἰς τέσσαρα στρατόπεδα, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Πατρῶν, τὸ δεύτερον εἰς τὸ μέσον τῆς πρὸς τὸ Ῥίον ἀγούσης ὁδοῦ, τὸτρίτον ἐντεῦθεν τοῦ Ῥίου, καὶ τὸ τέταρτον ἐκεῖθεν τοῦ Ἀντιρρίου.

(1) Ἡ πανώλης καὶ πρότερον μὲν (1480) ἰδίως δὲ περὶ τὰ ἔτη 1530—1547, 1680 1688, 1756 καὶ 1790 μεγίστην κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἐποιήσατο θραῦσιν. Δικαίως δ' ἐξελήφθη ὡς θεία ὀργή. «Ce mal qui rèpand la terreur — Mal que le ciel en sa fureur—Inventa pour punir les crimes dela terre.» Fables Dela Fontaine Les animaux malades. (2) πρβλ. χρονικὸν Μάτεση. «Ἦλθε μία βάρκα καὶ εἶπε πῶς ὁ ἀφέντης ὁ γκενεράλες ἰμπαρκάρει τὸν λαό, μὰ δὲν ἠξεύρουμε γιὰ ποῦνε, μὰ ὁ λόγος εἶναι ὄξω πῶς πάγει εἰς τὸν Ἔπακτο καὶ Πάτρα.»

Τὴν 12]22αν κατὰ τὸ λυκαυγὲς ἀπεβιβάσθησαν τὰ στρατεύματα εἰς Πάτρας, δύο λεύγας Γαλλικὰς μακρὰν τοῦ φρουρίου καὶ ἐν τέταρτον λεύγας ἀπὸ τοῦ χαρακώματος τῶν Τούρκων. Ἡ ἀπόβασις ἐγένετο ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀντιστάσεως, καὶ οἱ αἰχμάλωτοι ἔλεγον μετὰ ταῦτα, ὅτι ὁ Σερασκέρης ἐπίτηδες ἔπραξε τοῦτο, ἀποφασίσας ἢ νὰ νικήσῃ ἢ ν' ἀποθάνῃ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Ἀφοῦ τὰ στρατεύματα παρετάχθησαν κατὰ τὸ μῆκος τῆς παραλίας, ἑκατὸν περίπου Τοῦρκοι ἱππεῖς κατέφθασαν ἀπὸ τὸ μεσημβρινὸν μέρος καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τῶν στρατευμάτων τοῦ Hannover, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ἐρρωμένως ἀφέντες ἐπὶ τοῦ πεδίου 20 φονευμένους· ἐκ δὲ τῶν Ἐνετῶν δύο μόνον ἐφονεύθησαν καὶ ἑπτὰ ἐπληγώθησαν. Τὴν ἑπομένην ἡμέραν (13]23 Ἰουλίου) ἐγένετο πολεμικὸν συμβούλιον, ὅπως συσκεφθῶσι ποίαν ὁδὸν ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσωσι καὶ προσβάλλωσι τὸν ἐχθρόν. Εὗρον ὅμως ὅτι τὸ μεταξὺ δύο στρατῶν γήπεδον ἦτον ἀλυσιτελές, καὶ ὅτι ὤφειλον νὰ διέλθωσι δάσος μιᾶς λεύγας καὶ ἡμισείας σχεδὸν τὴν ἔκτασιν, ὅπερ ἀδύνατον. Εὗρον ἐπίσης ἐπικίνδυνον νὰ πορευθῶσι κατὰ τὸ μῆκος τῆς παραλίας, διότι ἡ διάβασις ἦτο στενωτάτη καὶ ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ἀνεγείρει πυροβολοστοιχίαν καὶ ἀνέμενεν αὐτόθι τὴν προσβολήν. Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ κάμψωσι τὸ δάσος καὶ προσβάλωσι τὸν ἐχθρὸν ἐκ τῶν ὄπισθεν. Εἰς τὸ σχέδιον τοῦτο ὁ ἀρχιστράτηγος Μοροζίνης ἐδυσκολεύετο ν' ἀποφανθῇ, ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπομακρύνσεως τῆς πορείας, ἀλλὰ συγκατένευσεν, ἀφοῦ ὁ Σουηδὸς κόμης Κένιγσμαρκ ἔπεμψεν αὐτῷ τὴν ἔγκρισιν τοῦ σχεδίου ἐκείνου, ὑπογεγραμμένην ὑφ' ὅλων τῶν στρατηγῶν καὶ συνταγματαρχῶν.(1) Ὅθεν ἀνεχώρησαν κατὰ τὴν ἑσπέραν καὶ προὐχώρησαν ἔχοντες τὰ μὲν ὄρη δεξιά, τὸ δὲ δάσος καὶ τὴν θάλασσαν ἀρι-

(1) «Trattato Militare compendioso del Colonello Francesco Muazzo di materie attenenti agli impieghi da lui sostenuti mentre serviva nella guerra della Morea in quatro parti diviso.» Ἀνέκδοτον, ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ, χειρόγραφον βιβλίον ὀγκῶδες, ἔνθ' ἔχει καὶ τὸ σχέδιον τῆς μάχης καὶ περιγράφει αὐτὴν ἐν τῷ α'. μέρει ἐπιγραφομένῳ· «I. a. parte in grade del Colonello estende relazione distinta del fatto in arme seguito à Patrasso.» ὅρα Η. Χιώτου Ἱστορ. Ἀπομνημ. Τ. Γ'. σελ. 301 σημ. 2.

στερά. Ἀπήντησαν κατὰ τὴν πορείαν κλεισωρίας τινὰς τόσον στενάς, ὥστε ὁ εἷς διήρχετο κατόπιν τοῦ ἄλλου, καὶ εὐκόλως δύναταί τις νὰ κρίνῃ περὶ τῆς μεταφορᾶς τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁ δὲ Βενέδικτος Σανοῦδος, πλοίαρχος, διῆλθε τὰ Δαρδανέλια τὴν ἑσπέραν τῆς αὐτῆς 13]23ης Ἰουλίου, λυσσωδῶς κανονοβοληθεὶς ὑπὸ τῶν δύο φρουρίων, μὲ 8 γαλέρας, διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὰς ζωοτροφίας καὶ πᾶσαν συγκοινωνίαν μετὰ τῶν ἐν Πάτραις Τούρκων. Συγχρόνως καὶ ὁ Ἐνετικὸς στρατὸς ἔφθασε τὴν μεσημβρίαν τῆς 14]24ης πρὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἐν παρατάξει τοιαύτῃ, ὥστε τὰ μὲν στρατεύματα τοῦ Ἀννοβέρου κατεῖχον τὸ πλεῖστον μέρος τῆς δεξιᾶς πτέρυγος, καὶ πᾶς ὁ λοιπὸς στρατὸς ἦτο κατὰ τετράγωνον.

Ὁ ἐχθρὸς ἐξῆλθε τῶν χαρακωμάτων μετὰ 10,000 πεζῶν καὶ 4,000 ἱππέων, προχωρήσας ὀλίγον κατὰ τὸν πρῶτον κανονοβολισμόν. Τὸ ἱππικὸν ξιφῆρες ὥρμησε κατὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῶν Ἐνετῶν, ἀλλ' ὁ κόμης Κένιγσμαρκ διέταξεν ἵλας τινὰς νὰ προχωρήσωσι, καὶ εἶτα ὅλον τὸ ἱππικὸν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Μαρκησίου de Corbon, ὅστις λαμπρότατα παρέστη εἰς τὴν περίστασιν ταύτην, καὶ τοῦ ὑποκόμητος τοῦ Τουρίνου, εἰς τρόπον ὥστε οἱ Τοῦρκοι εὑρόντες ἀντίστασιν ἐστράφησαν μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεων (1) πρὸς τὴν δεξιὰν πτέρυγα. Τὰ τρία ἀρχαῖα συντάγματα τοῦ Ἀννοβέρου ἀπετέλουν τὸ μέτωπον καὶ τὸ πλευρὸν τῆς δεξιᾶς πτέρυγος, καὶ τ' ἀρτισύστατα τὸ σῶμα τῆς μάχης. Ἀφῆκαν πρὸς τούτοις οἱ Ἐνετοὶ ἵνα προχωρήσωσι μέχρι δέκα βημάτων οἱ Τοῦρκοι, οἵτινες διὰ τοῦτο ὥρμησαν παρατόλμως ἀποπειραθέντες ἵνα κόψωσι διὰ τῆς σπάθης τοὺς ἐχίνους, (chevaux de frise) (2) ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν μετὰ τοσούτου ἰσχυροῦ πυρός, ὥστε πᾶσα αὐτῶν προσπάθεια ἀπέβη ἀνωφελής, καὶ ἀφοῦ πολλάκις ἐπεχείρησαν ἔφοδον καὶ ἀπώλεσαν πλείστους ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοχωρήσωσι καὶ σωθῶσι διὰ τῆς φυγῆς,

(1) Μεταξὺ τῶν Τούρκων ὑπῆρχον 2,000 Γενίτσαροι, οἵτινες εἶχον φιλοδωρηθῆ ὑπὸ τοῦ Σερασκέρου 25 ῥεάλια, μεθ' ὑποσχέσεως νὰ δώσῃ ἑνὶ ἑκάστῳ ἄλλα τόσα μετὰ τὴν νίκην. (2) Οἱ Ἐχῖνοί εἰσι τετράσκελα μὲ αἰχμὰς χρησιμεύοντα κατὰ τῆς ἐφόδου τοῦ ἱππικοῦ, διότι ἔχουσι πάντοτε ἕνα πόδα ὄρθιον (chevaux de frise). Οἱ Ἱσπανοὶ τὰ ἐφεῦρον διὸ καλοῦνται καὶ Ἱσπανικοὶ ἱππεῖς.

Οἱ δὲ Δραγόνοι καὶ οἱ Σκλαβοῦνοι δραστηρίως κατεδίωξαν τοὺς φυγάδας· καὶ μνημονεύεται ὅτι μόνον ὁ Σερασκέρης καὶ ὁ Πασᾶς τῆς Βαλλόνης ἔμειναν εἰς τὰς θέσεις των. Ὁ κόμης Κένιγσμαρκ βλέπων τὰ στρατεύματα τοῦ Ἀννοβέρου ἐπιτελοῦντα καλῶς τὸ καθῆκόν των καὶ τηροῦντα τὰς θέσεις των, ὡς ἐν τοῖς τακτικοῖς γυμνασίοις, δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατηθῇ ὑπὸ τῆς χαρᾶς ἀλλ' εἶπε γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ· «Δὲν φοβοῦμαι πλέον, ἀφοῦ βλέπω τὰ στρατεύματα ταῦτα εἰς τὴν τάξιν, ἔνθα τὸν μέγιστον ἔμελλον νὰ ὑποστῶσι κίνδυνον.» Ἐπήνεσε δὲ μετὰ ταῦτα ἔμπροσθεν ὅλων καὶ τοῦ Ἀρχιστρατήγου Μοροζίνη, τὴν ἀξίαν καὶ γενναιότητα τοῦ πρίγκηπος τοῦ Ἀννοβέρου, ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, καθὼς καὶ εἰς παρῳχημένας ἐκστρατείας, καὶ τοῦ ὁποίου τὸ παράδειγμα μεγάλως ἐνεθάρρυνε τὰ στρατεύματα.

Εὗρον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης 100 περίπου φονευμένους Τούρκους. Εἰς ἀπόστασιν δὲ χιλίων βημάτων εἰς τὸ δάσος ἑτέρους 500 καὶ ἰσαρίθμους πληγωμένους εἰς τὸ στρατόπεδον. Ἔτι ἀπήντησαν εἰς τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ, ὁπόθεν κατέφυγον, 100 ἀπίστους φονευμένους καὶ πληγωμένους, μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀπομακρυνθέντων καὶ ἀπολεσθέντων ἄλλοθι. Τ' ὅλον φονευμένοι καὶ πληγωμένοι Τοῦρκοι 2,000.

Ἐκ τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἀννοβέρου ἀπωλέσθησαν 30 ἄνδρες, ὁ ὑπολοχαγὸς Butler τοῦ συντάγματος Raugrafre καὶ ὁ ἐθελοντὴς λοχαγὸς Rabe. Οἱ δὲ Σκλαβοῦνοι ἀπώλεσαν ἕνα συνταγματάρχην, ὃν ἔκλαυσαν ὡς ἄνθρωπον ἀξίας. Ἡ μεγάλη σημαία τοῦ Σερασκέρη μετὰ δύο ἄλλων καὶ πλεῖσται σκηναὶ ἐκυριεύθησαν, ἐπίσης 160 πυροβόλα, τὸ πλεῖστον ὀρειχάλκινα, πολεμοφόδια καὶ προμήθειαι ἱκαναὶ πρὸς τροφὴν στρατοῦ ἐπὶ ἓν ἔτος. Τέλος ἐκυρίευσαν 14 γαλέρας ἐγκαταλειφθείσας ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν τῷ κόλπῳ.

Ἡ φρουρὰ τῶν Πατρῶν ἰδοῦσα τὴν καταστροφὴν ταύτην καὶ τὸν λοχαγὸν Negro βαδίζοντα κατ' αὐτῆς μετά τινων ἐθελοντῶν, ἐγκατέλιπε τὴν θέσιν μεθ' ὅλων τῶν ἐν αὐτῇ πυροβό-

λων καὶ πολεμοφοδίων. Ὁ Πασᾶς Μεχμέτ, ὅστις ἦτο μετὰ 6,000 ἀνδρῶν εἰς τὸ Ἀντίρριον, ἐτράπη εἰς φυγὴν μετὰ τῆς φρουρᾶς τῆς θέσεως ἐκείνης, ἀφοῦ ἀνετίναξεν εἰς τὸν ἀέρα μέρος τοῦ φρουρίου. Ὁμοίως καὶ ὁ ἐν Ῥίῳ Χουσιλδερὲμ Μεχμὲτ ἔφυγεν, ἰδὼν τὴν πρωΐαν τὰς Ἐνετικὰς γαλέρας προσεγγιζούσας εἰς Δαρδανέλλια. Ἀλλὰ τὸ πλέον καταπληκτικόν ἐστιν, ὅτι ἡ Ναύπακτος λίαν ὀχυρὰ θέσις, παρεδόθη ἄνευ ἀντιστάσεως, ἅμα τῇ ἀπὸ μακρὰν ἐμφανίσει τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ τῶν Ἐνετῶν. Ἐπιστολὴ δὲ γραφεῖσα τὴν 15]25 Ἰουλίου 1687 ἐστάλη ἐκ Ῥίου εἰς τὴν Ἐνετικὴν Δημοκρατίαν λεπτομερῶς περιγράφουσα τὰ κατὰ τὴν κατάκτησιν. (1)

Ὁ Μοροζίνης ἀναιμωτὶ εἰσελθών, ὡς εἴδομεν, εἰς τὰς Πάτρας, μετέβαλεν εἰς ναοὺς ὅλα τὰ τεμένη (τζαμία) τῶν ἀπίστων καὶ ἀφιέρωσεν εἰς διαφόρους ἁγίους· μάλιστα δὲ τὸ κυριώτερον τέμενος μετέβαλεν εἰς ναὸν τοῦ πολιούχου Ἀποστόλου Ἀνδρέου, ὡς καὶ τὸ Κουρσοὺμ-Τζαμὶ (2) (μολυβδοσκέπαστον), εἰς ναὸν τοῦ ἁγίου Μάρκου. (3) Οἱ ναοὶ οὗτοι ἐδόθησαν εἰς διάφορα ἱερὰ τάγματα. Οἱ Φραγκισκανοὶ μοναχοὶ ἢ Ἐλάσσονες Ἀδελφοὶ (Fratres minores) καὶ οἱ γυμνόποδες Καρμηλῖται, (4) οὓς ὁ Juste-Lipse (5) καὶ ὁ La Mothe-le Vayer (6) παραλληλίζουσι

(1) Ἡ κατὰ τὸν ΙΖ'. αἰῶνα περιηγηθεῖσα τὴν Ἑλλάδα Σουηδὴ Ἄννα Ἀκέρχελμ περιγράφει ἐν τῷ ἡμερολογίῳ της τὰ γεγονότα ταῦτα ὡς ἑξῆς· «Χάριτι θείᾳ οἱ χριστιανοὶ ἐνίκησαν ἐνσπείραντες τὴν σύγχυσιν μεταξὺ τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες ἔβαλον πῦρ εἰς τὸ στρατόπεδόν των. Ἅμα οἱ φυλάσσοντες τὴν Ναύπακτον καὶ τὰς Πάτρας Τοῦρκοι εἶδον τὴν ἧτταν τοῦ στρατοῦ των, ἔφυγον ἐγκαταλιπόντες εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Ἐνετῶν τὰς πόλεις ταύτας μετὰ τῶν λαμπρῶν φρουρίων των καὶ τῶν δύο τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ. Οἱ χριστιανοὶ ἐκυρίευσαν διακόσια βαρέα τηλεβόλα ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ μάχῃ καταληφθέντων τοιούτων, τῶν σημαιῶν κλπ.» (2) Εἰς τό, ἐν τῇ τοῦ Albrizzi «Esàtta notizia del Peloponéso etc. 1687», σχέδιον τῆς πόλεως Πατρῶν διακρίνεται μεταξὺ τῶν οἰκιῶν τῆς πόλεως ναός τις θολωτὸς καὶ πλησίον μιναρὲς ὑψηλότατος. Οὗτος εἶναι ὁ διασωθεὶς Βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Παντοκράτορος καὶ ἐν πολλοῖς ἀνακαινισθεὶς ἀπὸ τοῦ 1866 ἔτους. (3) Defaits des armées Ottomanes par les armées Chretiennes en Hongrie et dans la Morée. Lyon 1688. ἐν Κεφαλ. «Relation dela defaite des Turcs dela Morée et dela prise de Patras et de Lepante et les deux châteax par l'armée Venitienne.» πρβλ. Daru Hist. de Venise T. IV p. 645. (4) Τάγμα Μοναχῶν τοῦ Καρμήλου, ὄρους τῆς Παλαιστίνης . . . (5) T. IV p. 448 Manuduct. ad philos. stoic. III. 13. (6) T. IX, dela vertu des Païens, p. 228—262.

τοῖς Πυθαγορείοις, ὡς καὶ τοὺς Καπουκίνους τοῖς Κυνικοῖς, ἐνησχολήθησαν εἰς τὴν ἀνακαίνισιν καὶ ἐπικράτησιν τῆς καθολικῆς θρησκείας. (1) Ἀναχωρῶν δὲ ὁ Μοροζίνης ἐκ Πατρῶν διὰ τὸν Σαρωνικὸν κόλπον, διώρισε προβλεπτὴν ἐν Πάτραις τὸν Ἱερόλυμον Πριούλην καὶ φρούραρχον τὸν Ἰωάννην Γριόνην· ἐν δὲ Ῥίῳ καὶ Ἀντιρρίῳ φρουράρχους τοὺς Μάρκον Βαρβαρῖγον καὶ Ἱερόλυμον Τιέπολον εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Λουΐζη Σαγρέδου, τῷ δὲ 1692 διωρίσθη νέος προβλεπτὴς Πατρῶν ὁ Φαλιέρος Γκάρζονης. (2)

Ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία μετὰ τὴν εὐτυχῆ ἔκβασιν τοῦ πολέμου τούτου, ἀντήμειψεν ὅλους τοὺς ὑπηρετήσαντας αὐτὴν ἐπισήμους νησιώτας καὶ στερεολλαδίτας κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον· καὶ δὴ ἀναφέρεται ὅτι ἔλαβεν ὡς τιμάριον ἡ Ζακυνθία οἰκογένεια Λογοθέτου, ὁλόκληρον τὸ ἐν τῇ περιχώρῳ Πατρῶν χωρίον Ἀρούσα, οὗτινος τὴν τοποθεσίαν ἐντελῶς ἀγνοοῦμεν (3). Ἡ

(1) Ἐπὶ τῆς βασιλείας Καρόλου IX (1560—1574) καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Γαλλίας ἱδρύθησαν λατινικαὶ ἀποστολαὶ ἐν Πάτραις, Ἀθήναις, Ναυπλίῳ, Μήλῳ κλπ. τῇ χορηγίᾳ χρημάτων ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἁγ. Σακραμέντου τῶν Παρισίων. Λατῖνος δὲ ἐπίσκοπος ἐν ἔτει 1584, συσταθεὶς εἰς τὸν Κάρολον IX ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου XIII διέβαινε τὴν Ἀλβανίαν καὶ Πελοπόννησον, ἵνα παρηγορήσῃ τοὺς καταθλιβομένους ὑπὸ τῶν Τούρκων πιστούς. Ἐν ἔτει δὲ 1640 οἱ πολυμήχανοι καὶ φοβεροὶ Ἰησουῖται ἐγκαθιδρύθησαν καὶ ἐν Πάτραις μυρία διαπράξαντες κακά. Emile Legrand. Relation del'établissement des Pp. dela Compagnie de Jésus en Levant Paris 1869. Τέλος οἱ Ἐνετοί, ὡς παρατηροῦσιν ἕνιοι τῶν περιηγητῶν, κυριεύσαντες τὴν Πελοπόννησον προσεπάθησαν νὰ ἐξαλείψωσι τὸν Ἐθνισμὸν τῶν Ἑλλήνων, συνιστάντες τὸ θρησκευτικὸν αὐτῶν δόγμα καὶ εἰσάγοντες τὴν διάλεκτον. Ἐντεῦθεν συνεπλέχθησαν εἰς διχονοίας καὶ ἔριδας ὄχι μόνον μὲ τὸν Ἑλληνικὸν κλῆρον, ἀλλὰ καὶ μὲ αὐτὸν τὸν Πατριάρχην Κ/λεως, περὶ ὧν ὅρα Relazione del N. Antonio Molin di Proveditore extraordinario di Morea 30. Maggio 1693 καὶ Relazione N. A. Emo ritornato da Proveditore Generale in Morea 1708. ἀναφερόμενα ὑπὸ Ῥάγγε «Οἱ Ἐνετοὶ ἐν Πελοποννήσῳ.» Ἀλλ' ὅπως κατανοήσωμεν ἔτι μᾶλλον τὴν πολιτικήν, ἣν ἡ Ἐνετία μετῆλθε πρὸς τοὺς δυστυχεῖς τῆς Πελοποννήσου κατοίκους, ἀνάγκη ἀντὶ πάσης ἄλλης μακρηγορίας νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς συμβουλάς, ἃς περ ὁ εὔγλωττος ῥήτωρ καὶ κλεινὸς τῆς Ἐνετίας ἱστορικὸς Fra Paolo Sarpi ἔδιδε τοῖς κατακτηταῖς. «Ἐν ταῖς ἀποικίαις μνηστέον ὅτι οἱ Ἕλληνες εἰσὶν ἄπιστοι καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀκόπως ὀὰ ἐπανέλθωσιν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων· μεταχειρίσθητε αὐτοὺς ὡς τ' ἄγρια ζῶα, ἐκριζοῦντες τοὺς ὀδόντας καὶ ὄνυχας καὶ ἐξευτελίζοντες αὐτούς, προπάντων δὲ ἀφαιροῦντες πᾶν ὄργανον πολεμικόν. Ἄρτος καὶ ξύλον (pane et bastone), ἰδοὺ ὅ,τι αὐτοῖς ἁρμόζει. Φυλάξωμεν τὴν εὐσπλαγχνίαν ἡμῶν διὰ καλητέραν περίστασιν.» (2) Κ. Σάθα Τουρκοκρατουμένη Ἑλλὰς σελ. 435. (3) Π. Χιώτου Ἱστορ. Ἀπομνημ. Τ. Γ'. σελ. 319.

Πελοπόννησος οὐδέποτε πρότερον καὶ οὐδέποτε μετὰ ταῦτα εὑρέθη εἰς τόσον δεινὴν κατάστασιν, ὅσον ὅτε περιῆλθεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἐνετῶν. Σκληρὸς ὑπῆρξεν ὁ πόλεμος· πρὶν ἢ ἐκκενώσωσιν οἱ Ὀθωμανοὶ ἐξερήμωσαν αὐτήν, διότι μετὰ τὴν μάχην τῶν Πατρῶν ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν τοὺς κατοίκους τῆς Ἀχαΐας καὶ κατέστρεψαν τὴν Κόρινθον· μετ' ὀλίγον δ' ἦλθε καὶ ἡ πανώλης. Ὁ πληθυσμὸς εἶχεν ἐλαττωθῆ κατ' ἀπίστευτον τρόπον, (1) διότι πλέον τοῦ τετάρτου μέρους τῶν χωρίων καὶ τῶν ἀγρῶν ἐξωλοθρεύθη, καὶ τὸ μεγαλήτερον μέρος τῆς χώρας ἔμενεν ἀκαλλιέργητον. Αἱ πόλεις διὰ τῆς ἀμύνης καὶ κατακτήσεως εἶχον ἐντελῶς καταστραφῆ· δικαίως δ' οἱ Ἐνετοὶ παρωμοίαζον τὴν χερσόνησον, ὅπως τὴν εὗρον, μ' ἐρείπιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχε μανῆ πυρκαϊά. Οἱ Ἐνετοὶ ἐγκατεστάθησαν ὅπως ἠδυνήθησαν ἐντὸς τῆς χώρας. Διετήρησαν τὴν γενικὴν αὐτοῦ διαίρεσιν καὶ μέ τινας παραλλαγὰς ἀνταποκρίνονται τὰ Ἐνετικὰ 24 ἐδάφη (territorii) εἰς τὰς Ὀθωμανικὰς 23 δικαιοδοσίας. (2). Κατὰ δὲ τὴν πάτριον συνήθειαν αὐτῶν ἤνωσαν πολλὰ ἐδάφη εἰς ἕνα νομόν. Κατ' ἀρχὰς διωργάνωσαν ἑπτὰ νομούς, τὰς Πάτρας, τὸ Καστελτορνέζι, τὴν Μεθώνην, Κορώνην, τὴν Παλάφαν, τὴν Μονεμβασίαν καὶ τὸ Ναύπλιον. Μετὰ ταῦτα ὅμως παρετήρησαν· ὅτι ἦσαν πολλοὶ καὶ ἐπηρκέσθησαν εἰς 4 νομούς, Ῥωμανίαν, Λακωνίαν, Μεσσηνίαν καὶ Ἀχαΐαν, ὧν πρωτεύουσαι ἦσαν, τὸ Ναύπλιον, ἡ Μονεμβασία, τὸ Ναυαρῖνον καὶ αἱ Πάτραι. Εἰς ἑκάστην τούτων ἐγκατέστη ἁρμοστὴς (proveditore) Ἐνετός, διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν διοίκησιν, (3) εἷς

(1) Gradenigo : Le vicende della guerra e del contagio hanno quasi spopolato il regno. (2) Ἴδε τὴν Ὀθωμανικὴν διαίρεσιν εἰς τὸν Χατζῆ Κάλφαν καὶ εἰς τὸν Χάμμερ. Hist. del' emp. Ottom. VI, 183.

(3) Ἐνταῦθα παραθέτομεν τοὺς ὑπὸ τοῦ Χόπφ ἐν τοῖς «Chroniques Greco-Romaines inedites» p. 385 — 386 παραρτωμένους καταλόγους τῶν ἐν τῷ Νομῷ Ἀχαΐας καὶ ἐν Πάτραις ἑδρευόντων Ἐνετῶν ἁρμοστῶν καὶ διευθυντῶν τῆς Δικαιοσύνης ἀπὸ τοῦ 1692—1715.

Provveditori d' Acaja. 1693. Pietro Basadonna q. Antonio 1695 Angelo Lazari q. Francesco, 1698 Luigi Foscari q. Luigi 1700 Francesco, Donato q. Vincenzo., 1702 Pellegrino Pasqualigo q. Marcantonio 1705 Giovannandrea Pasqualigo q. Luca 1707 Marco Venier q. Francesco. 1709.

διευθυντὴς τῆς δικαιοσύνης (rettore) καὶ εἷς οἰκονομικὸς ἐπίτροπος (camerlingo). Καὶ τὰ φρούρια ἐπεσκεύασαν, ὡς ἦτο δυνατόν, καὶ διώρισαν διοικητὰς αὐτῶν. Τὸ δὲ φρούριον τῶν Πατρῶν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἦτον ἐντελῶς κατεστραμμένον ἐκ τῶν συνεχῶν πολέμων· ἐπομένως οἱ Ἐνετοὶ ἐκρήμνισαν τὰ ἀνατολικομεσημβρινὰ αὐτοῦ τείχη, ἅπερ ἐκ νέου ἤγειραν (1). Εἴκοσι πέντε εὐπατρίδαι ἦσαν ἐνησχολημένοι ἐντὸς τοῦ τόπου, καὶ εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας ἦσαν ἀντιπρόσωποι τῆς ἐξουσίας. Ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τούτων ἦτον ὁ γενικὸς ἁρμοστής, ὅστις εἶχεν εἶδος αὐλῆς καὶ ἀμέσως ἀντεπέστελλε πρὸς τὴν βουλήν. (2)

«....Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀποστολῆς τακτικῶν προνοητῶν διοι-

Francesco Moro q. Girolano, 1711 Marco Barbarigo q. Ermolao. 1714 Francesco Tiepolo q. Lorenzo.

Rettori d'Acaja. 1692 Andrea Trevisano q. Leonardo. 1694 Marco Venier q. Francesco. 1696 Giovani Quirini q. Benetto. 1698 Alessandro Priuli q.Ferigo 1701 Jacopo Morosini q. Andrea (el. 23 genajo) 1701 Vettore Marcello q. Alessandro (el 28 Agosto) 1703. Alessandro Priuli q. Ferigo 1705 Constantino Loredano q Luigi. 1707. Alessandro Priuli q. Ferigo (+ 1709) 1709 Jacopo Trevisano q. Leonardo. 1711 Marco Priuli q. Giovanni (+1713) 1713 Girolano Marcello q. Alessandro. 1715 Francesco Badoer q. Giovanni (el. 12 maggio)

(1) Ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1689 ἐπισκεφθεὶς τὰς Πάτρας καὶ τὸ ἀνακαινισθὲν φρούριον Bernard Randolph (the present state of the Morea) λέγει τὰ ἑξῆς· «Τὸ φρούριον εἶναι καλῶς ἐκτισμένον ἔχον ὑψηλὰ τείχη· εἰς τὸ ἀνατολικὸν τοῦ φρουρίου εἰσὶ τάφροι μὲ χαμηλὰ τείχη. Πρὸς τὴν θάλασσαν εἶναι κυκλικὸς πύργος καλῶς ἐκτισμένος, ὑψηλὸς καὶ ὀχυρός, ἔχων 6 μεγάλα πυροβόλα ἅτινα δεσπόζουσι τῆς ὁδοῦ, ἀλλὰ στηρίζονται πολὺ ὑψηλὰ καὶ ἐπομένως δὲν ἐπιφέρουσι βλάβην εἰς πλοῖα, μόνον δὲ δύναται τὸ βλῆμα αὐτῶν νὰ ἐπιτύχῃ ἱστόν. Τὸ μεγαλήτερον μέρος τῆς πόλεως ἐκτείνεται πρὸς τὸ ΜΑ ἐπιβλέπον τὴν πεδιάδα. Αἱ οἰκίαι εἰσὶ πυκναὶ καὶ περίπου ἄνω τῶν δύο μιλίων περικλείουσι τὸ φρούριον, ὅπερ ἵσταται εἰς τὸ ἀρκτικὸν μέρος. Ὑπάρχουσι πολλὰ ἐρείπια ἀνὰ τὴν πόλιν. Ἡ πεδιὰς εἶναι λίαν εὐχάριστος, ἔχουσα πολλοὺς τερπνοὺς κήπους παράγοντας παντοειδεῖς καρποὺς καὶ ἰδίως τὰ μεγαλήτερα καὶ καλλίτερα λεμόνια ἀπὸ πᾶν ἄλλο μέρος τῆς Πελοποννήσου Πρὸς τὸ παραθαλάσσιον ὑπάρχουν ὀλίγαι τινὲς ἀποθῆκαι, οὐδὲν δὲ ὀχύρωμα. Κατὰ δὲ τὸ θέρος ὑπάρχει διαρκὴς ἀγρύπνησις εἰς τὸ παραθαλάσσιον ἀπὸ πεζοὺς καὶ ἱππεῖς, ἡ δὲ πόλις εἶναι διῃρημένη εἰς πολλοὺς στρατιωτικοὺς σταθμούς, καὶ νυκτοφυλακὴ περιπολεῖ ἅπασαν τὴν παραλίαν μὴ ἐπιτρέπουσα νὰ προσεγγίσῃ αὐτόθι πλοῖον εἰμὴ ὅταν ἀνατείλῃ ὁ ἥλιος.» Ἰστέον δὲ ὅτι ἐντὸς τοῦ φρουρίου καὶ ὑπεράνω τῆς εἰσόδου τῶν φυλακῶν, σώζεται ἐντετειχισμένον ἄτεχνον ἔγγλυμμα τοῦ λέοντος τοῦ Ἁγίου Μάρκου. (2) Ἐν τῷ νομῷ Ἀχαΐας ἡ Ἐπαρχία Πατρῶν περιεῖχε τότε 99 κατῳκημένας κώμας, 12 ἐξολοθρευθείσας, 5 μοναστήρια, 3,024 οἰκογενείας 14,918 ψυχὰς καὶ ἔκτασιν 1,222,544 στρεμμάτων. Ῥάγγε περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἐνετοκρατίας μεταφρ. Π. Καλλιγᾶ ἐν Πανδώρᾳ Τ. ΙΒ'. καὶ ΙΓ'.

κούντων τὴν χώραν, λέγει ὁ κ. Σπ. Π. Λάμπρος, (1) πρὸ παντὸς οἱ Βενετοὶ εἶχον νὰ προνοήσωσιν ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου περὶ διοργανώσεως αὐτῆς· θέλοντες δὲ νὰ προβῶσιν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο μετὰ περισκέψεως ἀπέστειλαν ἐγκαίρως πλὴν τοῦ πρώτου σταλέντος γενικοῦ προνοητοῦ, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ Ἰάκωβος Κορνέρ, διοικήσας τὰ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῆς 24 Ἀπριλίου τοῦ 1688 μέχρι τῆς 19 Δεκεμβρίου τοῦ 1690, τρεῖς ἄρχοντας εἰς οὓς ἐδόθη τὸ ὄνομα συνδίκων καὶ καταστιχωτῶν (sindici catasticatori). Οἱ τρεῖς οὗτοι διοργανωταὶ ἦσαν ὁ Ἰωάννης Ῥενιέρ, ὁ Μαρῖνος Μικιέλ καὶ ὁ Δομήνικος Γρίττης, ὧν τὸ ἔργον ἄριστα διαγράφεται ἐν ταῖς δοθείσαις αὐτοῖς ἐπισήμοις ὁδηγίαις (instruzioni), αἵτινες σώζονται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μουσείου Correr. Φέρουσι δὲ αὗται ἡμερομηνίαν 29 Νοεμβρίου 1687.

Κατὰ τὰς ὁδηγίας ταύτας ἔμελλον οἱ τρεῖς σύνδικοι νὰ ἐπιβιβασθῶσι μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τῶν ὑδάτων, κατὰ τὸν μῆνα Ἰανουάριον, εἰς τὰ δι'αὐτοὺς προωρισμένα πλοῖα καὶ πλεύσωσιν εἰς Πελοπόννησον. Διδάσκονται δὲ ὅτι ὀφείλουσι νὰ ἐπιδείξωσι πατρικὸν ἔλεος πρὸς τοὺς νέους λαοὺς τῆς πολιτείας, ὅπως ἔτι μᾶλλον εὐλογῶσι τὴν νέαν αὐτῶν εὐτυχίαν ἀπαλλαγέντες τοῦ καταθλιπτικοῦ ζυγοῦ τῶν Ὀθωμανῶν. Κύριον δ' αὐτῶν ἔργον ἔσται ἡ διαίρεσις τῆς χώρας εἰς γαίας μετὰ τῶν ὁρίων αὐτῶν, ἡ παρασκευὴ διαγραμμάτων καὶ ἡ κατάστρωσις κτηματολογίων περιεχόντων,τὰ κτήματα, τοὺς μύλους, τὰς οἰκοδομάς, τὰ ἰχθυοτροφεῖα, τὰ μεταλλεῖα καὶ πᾶν ὅ,τι ἄλλο ἐθεώρουν χρήσιμον εἰς τὴν βενετικὴν ἀρχήν, ἐξαιροῦντες τὰ ἀνήκοντα εἰς τοὺς Τούρκους. Ἐν δὲ ταῖς πόλεσι, φρουρίοις καὶ γαίαις ἐδίδετο αὐτοῖς ἡ ἐντολὴ νὰ καταγράψωσιν ἅπαντα τὰ οἰκοδομήματα τὰ εἰς τοὺς Τούρκους ἀνήκοντα, φροντίζοντες ὅπως ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτοῖς οἱ ἱερωμένοι καὶ αἱ διάφοροι βενετικαὶ ἀρχαὶ τῆς χερσονήσου, αἱ ἀναγκαῖαι ἀποθῆκαι καὶ τὰ νοσοκομεῖα. Ἐπίσης παρέχονται αὐ-

(1) Ἐν Ἱστορ. Μελετήμασι «Τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας καὶ ἡ περὶ Πελοποννήσου ἔκθεσις τοῦ Μαρίνου Μικιὲλ» σελ. 173καὶ ἑπ.

τοῖς ὁδηγίαι περὶ τῆς ἐπικερδοῦς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ἐκμισθώσεως τῶν εἰρημένων κτημάτων. Πλὴν δὲ τούτων διατάσσονται νὰ παραχωρήσωσι κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς τὰς ἀναγκαίας γαίας εἰς τοὺς εἰς Πελοπόννησον προσφεύγοντας Ἕλληνας, ἐπειδὴ ὡς γνωστὸν ἡ χερσόνησος διαρκοῦντος τοῦ πολέμου σχεδὸν ἠρημώθη, ἀπομεινάντων ἐν αὐτῇ μόνον 86,468 κατοίκων.

Σπουδαία δὲ εἶναι ἡ παρεχομένη αὐτοῖς ἐντολή, ὅπως ἐξακριβώσωσιν ὁποῖοι οἱ ἐπὶ Τουρκοκρατίας βαρύνοντες τοὺς Ἕλληνας φόροι, ὅπως ὅσοι τούτων κριθῶσι δίκαιοι ἐπιβληθῶσι καὶ ὑπὸ τῆς βενετικῆς ἀρχῆς. Αὐτοῖς τέλος ἀνατίθεται ὁ ὁρισμὸς τῶν κριθησομένων δικαίων τελῶν, ἡ ἵδρυσις ταμείων, ἡ σύνταξις ἀπογραφικῶν πινάκων τῶν κατοίκων καὶ πᾶσα σχεδὸν ἡ διοργάνωσις τοῦ νέου Βασιλείου τοῦ Μωρέως. Τὰ δὲ περὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου τῶν συνδίκων γίνονται ἡμῖν γνωστὰ ἐκ τῶν σωζομένων αὐτῶν ἀναφορῶν (dispacci) καὶ ἐκθέσεων. Τούτων αἱ ἀναφοραὶ σώζονται ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις, κατατεταγμέναι ἐν τῷ τμήματι τῶν ἀρχείων Senato III (Secreta). Ἀποτελοῦνται δ' ἐξ ἑνὸς ὁλοκλήρου φακέλου, περιλαμβάνοντος ἀναφορὰς ἠριθμημένας 41, ὧν πολλαὶ πολύφυλλοι καὶ περιέχουσαι πλῆθος συνημμένων ἐγγράφων, καὶ διευθύνονται πρὸς τὸ Serenissimo dominio. Αἱ πρῶται ἀναφοραὶ αὐτῶν γραφεῖσαι κατὰ τὸν Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον τοῦ 1688 ἐπιστέλλονται κατὰ τὸν διάπλουν. Ἀποσπασθεισῶν δὲ τῶν νηῶν ὧν ἐπέβαινον, πρῶτος μὲν φθάνει εἰς Ζάκυνθον ὁ Ῥενιέρ, ὅστις καὶ ἐπιστέλλει ἐκεῖθεν τῇ 7 Ἰουλίου, ὕστερον δ' ἐν βραχεῖ διαπεραιοῦται εἰς Πάτρας μετὰ προηγουμένην συνεννόησιν πρὸς τὸν αὐτόθι προνοητὴν Πριούλην· εἶτα δὲ φθάνουσιν οἱ δύο αὐτοῦ συνάδελφοι, οἵτινες μὴ εὑρόντες ἐν Ζακύνθῳ τὸν Ῥενιὲρ ἤδη ἀναχωρήσαντα, καθὰ γράφουσιν εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκεῖθεν τῇ 21 Ἰουλίου, ἀναχωροῦσιν ἐπίσης εἰς Πάτρας. Ἡ δὲ πρώτη κοινὴ ἐπιστολὴ τῶν τριῶν συνδίκων εἶνε γεγραμμένη ἐκ Πατρῶν καὶ φέρει ἡμερομηνίαν 18 Αὐγούστου 1688.

Θλιβερὰ εἶναι τὰ πρῶτα ἐκεῖθεν ἀγγέλματα αὐτῶν. Ἡ πόλις

αὕτη, ἡ περιώνυμος, ὡς γράφουσι, μητρόπολις τῆς Ἀχαΐας, ἡ περιφανὴς διὰ τὰς πολλὰς αὐτῆς ἱερὰς καὶ θύραθεν ἀναμνήσεις, δεικνύει κατάδηλα τὰ ἴχνη τῶν ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ ἐπακολουθήσαντος λοιμοῦ δεινῶν, ὧν συνέπεια ὑπῆρξεν ὁ ἐξοικισμὸς τῶν κατοίκων. Ἐκ τῶν πολλῶν οἴκων τῆς πρώην εὐημερούσης πόλεως μόνον χίλιοι τετρακόσιοι πεντήκοντα καὶ δύο ὑπελείποντο, ἐκ δὲ τῶν εἰκοσιπεντακισχιλίων κατοίκων, Ἑλλήνων, Τούρκων καὶ Ἑβραίων, ὑπελείποντο μόνον χίλιοι ἑξακόσιοι δέκα πέντε, τῶν λοιπῶν ἀπελθόντων εἰς Θεσσαλονίκην κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν συνδίκων ἐπιστελλόμενα. Ἄξιον δὲ μνείας εἶναι ὅτι οὗτοι, ἐνῷ οὐδὲ μὴν κἂν εἶχε συμπληρωθῆ ἀπὸ τῆς εἰς Πάτρας ἀφίξεως αὐτῶν, ἠδυνήθησαν, ἑπόμενοι τῇ δοθείσῃ αὐτοῖς ἐντολῇ περὶ ἀπογραφικῶν ἐργασιῶν, ν' ἀποστείλωσιν εἰς τὴν κυρίαρχον πόλιν ἀκριβῆ πίνακα τῶν τε ἐν Πάτραις οἰκημάτων καὶ τῶν κατοίκων. Ἀλλ' ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων δὲν εἶναι ἡ μόνη συμφορὰ τῶν Πατρῶν. Τὰ ὕδατα εὗρον οἱ σύνδικοι περικεκλεισμένα ἐν τοῖς ἠρειπωμένοις ὑδραγωγείοις καὶ ἀδιέξοδα ἐν ταῖς πεφραγμέναις πηγαῖς, τὰς γαίας τέως εὐφόρους καὶ χαριέσσας, ἐγκαταλελειμμένας ὑπὸ τῶν πεπειραμένων αὐτῶν καλλιεργητῶν. «Τύχη ἀληθῶς ἀξιοθρήνητος, ἐπιφωνοῦσιν οἱ σύνδικοι, τῆς γῆς ταύτης, ἥτις διὰ τὴν γονιμότητα τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν πολυειδῆ ποικιλίαν τῶν καρπῶν τῶν ἐξ αὐτῆς ἀποφερομένων ἐπ' οὐδενὶ ἔχει νὰ φθονήσῃ τὰς εὐτυχεστέρας χώρας, ἐπειδὴ παράγονται ἐνταῦθα ἔλαιον, σταφυλαί, σιτηρά, τυροί, μέταξα, (1) ἔρια, βάμβαξ, δημητριακοὶ καρποί, βάλανοι, οὐδὲ στερεῖται ὁ τόπος ἁλατοπηγείων, ἐλαιοτριβείων, μύλων καὶ ἁπάντων ἐκείνων ὅσα δύνανται ν' ἀποδῶσι σπουδαίως ἐπωφελῆ εἰς τὸ δημόσιον· ἀλλὰ τοῦτο ἔσται προϊὸν τοῦ χρόνου

(1) Οἱ τὴν τέχνην τῆς μετάξης καὶ λινουργίας γνωρίζοντες, ὑπὲρ πάντας, ὑπὸ τῆς Ἑνετίας περιεθάλποντο καὶ μάλιστα διότι ἡ Ἑνετία ἐστερεῖτο εὐφόρου καὶ ἐκτενοῦς γῆς. Ὅπως δὲ τρέφηται ἀφθόνως ὁ μεταξοσκώληξ, πολλαπλασιαζομένης τῆς ἐμφυτεύσεως τῆς μωρέας, οἱ ἐκ τῆς πρωτευούσης κερδοσκόποι εἶχον ἐργολάβους ἐν Ἑλλάδι, ἐπιτετραμμένους τὴν καλλιέργειαν τοῦ φυτοῦ καὶ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς ἐργασίας τοῦ προϊόντος. Marin. Stor. del Com. de Ven. T. III cap. IV, 5. Daru. Hist. de Venise Liv. XIX. 23.

καὶ τοῦ πυκνοῦ κατοικισμοῦ τῆς χώρας. Ἡ μόνη δ' ἐν τούτοις ἀνακούφισις τῶν κατοίκων, ἐν μέσῳ τοσούτων δεινῶν, εἶναι ὅτι ἀπηλλάγησαν τοῦ ἀδιαλύτου ζυγοῦ τῶν βαρβάρων, διὰ τῶν ἐνδόξων ὅπλων τῆς γαληνοτάτης πολιτείας, καὶ ὅτι ἀπεδόθησαν εἰς τὴν πατροπαράδοτον αὐτῶν θρησκείαν καὶ τὴν ἀρχικὴν ἐλευθερίαν, ἐφ' ᾧ καὶ χαίρουσι μετὰ συγκινητικῆς φαιδρότητος, βλέποντες ἐγειρομένους τοὺς βωμοὺς τοῦ Ἐσταυρωμένου ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Κορανίου καὶ καθιερούμενον τὸ κυριώτερον τζαμίον ὡς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, τιμηθεῖσαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, τοῦ πρώτου διασπείραντος τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει. Λειτουργοῦσι δ' ἐν αὐτῷ τανῦν οἱ Καρμηλῖται πατέρες ἐκ τῶν Ἀνυποδήτων, οἵτινες τέσσαρες ὄντες τὸν ἀριθμὸν ἐγκατεστάθησαν ἐν αὐτῇ ἀποζῶντες μέχρι τοῦδε ἐξ ἐλεημοσύνης καὶ ἐλεῶν. Πλὴν δὲ ταύτης τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι πολλαὶ τῶν Ἑλλήνων, ἐν αἷς ἐκλάμπει ἡ μητρόπολις φερώνυμος τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἐν δὲ τῷ φρουρίῳ ὑπάρχει καὶ ἄλλη λατινικὴ ἀφιερωμένη εἰς τὴν Σύλληψιν τῆς Παναγίας, ἐν ᾗ νῦν λειτουργεῖ Μινορίτης μοναχός.»(1)

Κατήρξαντο δὲ τοῦ ἔργου, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 3 seconda ἀναφορᾶς, δημοσιεύσαντες πρὸς τὸν λαὸν προκηρύξεις ἀναγγελούσας τὴν ἄφιξιν αὐτῶν, καὶ παρορμῶντες αὐτὸν εἰς ἐκτέλεσιν τῶν διδομένων διαταγῶν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἔργου. Ἐν ἡμέρᾳ δ' ἑορτῆς ἀνεκοινώθησαν αἱ προκηρύξεις αὗται καὶ ἑλληνιστὶ ἐπ' ἐκκλησίας, μεθ' ὃ λαβὼν τὸν λόγον ὁ Ἕλλην μητροπολίτης ἐπεδαψίλευσε δείγματα ἀφοσιώσεως, παρακελευόμενος τὸν λαὸν εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν βενετικῶν νόμων καὶ παρακινῶν αὐτοὺς νὰ δεηθῶσι τοῦ Ὑψίστου ὑπὲρ τῆς αἰσίας καὶ διαρκοῦς εὐοδώσεως τῶν βενετικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐνδόξων μὲν καὶ ἐπωφελῶν τῇ πολιτείᾳ, οὐχ ἧττον δὲ καὶ ἅπαντι τῷ Χριστιανικῷ κόσμῳ. Αἱ ἐκφράσεις αὗται τοῦ ἱεράρχου ἐξήγειραν ἐν-

(1) Κατὰ τὸν Locatelli Historia della Veneta guerra in Lepante contro l' Impero Ottomano p. 335 τὴν διεύθυνσιν τῆς μὲν ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν Πατρῶν ἐκκλησίας τῆς Συλλήψεως ἀνέλαβεν ὁ ἀγαθώτατος πατὴρ Ἰωάννης Βαπτιστὴς Bonanome, τῆς δὲ ἐν Ῥίῳ «Παρθένου τῆς Ὑγιείας» (Ζωοδόχου Πηγῆς) ὁ Δομένικος Biesola.

δείξεις συγκινήσεως ἅμα καὶ ἀγαλλιάσεως ἐν ταῖς καρδίαις τῶν παρισταμένων, οἵτινες καὶ δι' ἐξωτερικῶν ζωηροτάτων ἐπευφημιῶν διεδήλωσαν τὴν ἐνδόμυχον αὐτῶν εὐχαρίστησιν ἐπὶ τῇ «γλυκείᾳ, εὐσεβεῖ καὶ φιλοθρήσκῳ κυβερνήσει» τῆς Βενετίας. Συνέπεια δὲ τῆς κοινῆς εὐχαριστίας ὑπῆρξαν ἐπανειλημμέναι ἐπισκέψεις καὶ διαδηλώσεις οὐ μόνον τῶν προϋχόντων τῶν Πατρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ Γαστούνης χωρικῶν. — Οὕτω κατήρξαντο τοῦ ἔργου αὐτῶν οἱ σύνδικοι μετὰ ζήλου καὶ προθυμίας ἐκπληροῦντες τὴν δοθεῖσαν αὐτοῖς ἐντολήν, ἥτις οὔτε εὐχερὴς ἦτο οὔτε πάντοτε ἀκίνδυνος. Αἱ συνέπειαι τοῦ πολέμου, ὧν ἀμυδρὰν εἰκόνα εἶδεν ὁ ἀναγνώστης ἐν τῇ παραστάσει τῶν Πατρῶν, ὁ εἰσέτι τὴν χώραν λυμαινόμενος λοιμός, αἱ κακαὶ ἕξεις τοῦ παρελθόντος, ἃς ἐπηύξησεν ἡ ἀκαταστασία τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἡ ἀμάθεια τῶν κατοίκων, ἡ ἀχαλίνωτος ἀκολασία ἐν τῇ ἀπὸ τῆς δουλείας μεταπτώσει εἰς τὴν εὔνομον τάξιν, καθίστανον δυσχερὲς τὸ ἔργον τῆς διοργανώσεως εἰς τοὺς ξένους κατακτητὰς ἔχοντας ἀπόφασιν ν' ἄρξωσι καὶ γνωρίζοντας ἄλλως τὴν τέχνην τοῦ ἄρχειν. Ὁ εἷς τῶν συνδίκων, ὁ Ῥενιέρ, ἀσθενήσας βαρέως ἐν Πάτραις μετέβη εἰς Ζάκυνθον, ἔνθ' ἀπέθανε τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1688 ἄγων τὸ 65 ἔτος τῆς ἡλικίας του».

Ἡ Ἐνετία κυριεύσασα, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς πρόσθεν, τὴν Ναύπακτον, ἐξήσκει ἐπιρροήν τινα ἐπὶ τῆς Ῥούμελης καὶ προπάντων προσεπάθησε νὰ ἑλκύσῃ πρὸς ἑαυτὴν τοὺς προϋχοντας τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, καὶ διὰ τῆς συνδρομῆς των νὰ καταπείσῃ τοὺς κατοίκους εἰς μετανάστευσιν. Ἤδη κατὰ τὸ ἔτος 1691 παρατηρεῖ ὁ Κορνέρ, ὅτι ἡ πολιτεία κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπέκτησε 6,000 νέους κατοίκους. Οἱ Ῥουμελιῶται ἦλθον μὲ τὴν περιουσίαν καὶ μὲ τὰ κτήνη των καὶ κατῴκησαν εἰς τὸ Αἴγιον, τὰς Πάτρας (1) (Patrasso) καὶ τὰ Καλάβρυτα. Ἐδείχθησαν, λέγει ὁ Κορνέρ, ἰσχυρώτεροι καὶ ἐπιχειρηματικώτεροι τῶν Πελοποννησίων, μετὰ προθυμίας ἐπιδοθέντες εἰς τὴν γεωργίαν, καὶ ἀμέσως αἱ γαῖαι των διεκρίνοντο ἀπὸ τὰς λοιπάς. Οἱ Ἐνετοὶ παρεῖχον αὐτοῖς ὅσας ἠδύναντο πλειοτέρας εὐκολίας, πειρώμενοι ἵνα οὐ μόνον

(1) Κατὰ τὸ 1689 αἱ πρόσοδοι τῶν Πατρῶν ἀνῆλθον εἰς 43,053 ῥεάλια.

ποιήσωσι τοὺς μετανάστας νὰ λησμονήσωσι τὴν πατρίδα των, ἀλλὰ καὶ νὰ γεννηθῇ εἰς τοὺς μένοντας ἡ ὄρεξις ν' ἀκολουθήσωσιν ἐκείνους. Μέχρι δὲ τῶν Ἰωαννίνων μετεδόθη ἡ κίνησις· (!) καὶ τοιουτοτρόπως διὰ τῆς μεταναστεύσεως ταύτης καὶ δι' ἑτέρων ἐκ Κρητῶν καὶ Ἑπτανησίων, ηὔξησεν ἐπὶ πολὺ ὁ πληθυσμὸς τῆς Πελοποννήσου, καὶ κατὰ μὲν τὸ 1692 ἀριθμοῦνται 116,000, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1701, 200,000 κάτοικοι· ἔκ τοτε ἡ αὔξουσα πρόοδος ἠκολούθησε τὸν φυσικὸν δρόμον αὐτῆς. Ἀλλ' εἰς τοὺς Πελοποννησίους οἱ Ἐνετοὶ παρετήρουν τὰ προσαπτόμενα ἀδίκως πάντοτε εἰς αὐτοὺς ἐλαττώματα. Ὁ Γριμάνης δὲν εὑρίσκει αὐτοὺς μόνον ἀμαθεῖς, ἀλλὰ καὶ πεισματώδεις εἰς τὴν ἀμάθειάν των. «Δι' οὐδεμιᾶς διδαχῆς, λέγει, ἀπομακρύνονται τῶν ἕξεών των. Πάντοτε φοβοῦνται, ὅτι ἀπατῶσιν αὐτούς, τὸ ἐλάχιστον διεγείρει τὴν ὑπόνοιάν των, ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον σκέπτονται καὶ αὐτοὶ ν' ἀπατήσωσιν. (!!) Ὅταν ἀπευθύνονται πρὸς τὴν ἐξουσίαν ἐκ πρώτης ὄψεως ὁμνύεις ὅτι ἔχουσιν ὅλον τὸ δίκαιον τοῦ κόσμου πρὸς τὸ μέρος των· κατὰ σταθερὸν κανόνα ὅμως εἶναι ψεῦδος καὶ ὑπόκρισις. Μόνον τὸ κέρδος των συλλογίζονται, τὸ πρῶτον καὶ τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον ὁ πατὴρ διδάσκει τὸν υἱόν. Ζῶσι ταλαιπωρημένοι, διότι ἔχουσι τὴν στερεὰν ἰδέαν, ὅτι τὸ κέρδος ἀποκτᾶται μᾶλλον διὰ τῆς κακῆς διαίτης παρὰ διὰ τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ἐργασίας. Μόνον τόσον ἐργάζονται, ὅσον ἀπαιτεῖ ἡ ἀπαραίτητος ἀνάγκη. Ὅστις ἔχει τὰ μέσα, προτιμᾷ νὰ καλλιεργῶσιν ἄλλοι τὰς γαίας του, παρὰ ὁ ἴδιος νὰ κινήσῃ τὰς χεῖράς του». Οἴμοι! ὁ Signor Γριμάνης θὰ ἦτον ἐξ ἐκείνων, οἷς προσήκει τὸ δημῶδες λόγιον «Δάσκαλε ποῦ 'δίδασκες καὶ νόμον δὲν ἐκράτεις». Ποίαν ἐνεργητικότητα ὤφειλον νὰ ἐπιδείξωσιν οἱ Πελοποννήσιοι, ἀφοῦ ἐκ τῶν προτέρων ἐγνώριζον τὴν ἀπληστίαν τῶν πρεβεδούρων καὶ τόσων ἄλλων λιμηρῶν τιτλοφόρων, οἵτινες ὡς ἅρπυιαι κατεβρόχθιζον

(1) Corner Guadagnato I animo d'alcuni dè primati, con le proposte del loro utile si sono finalmente disposti ... potendo questa sola dispensa degli aggravii (ἥτις παρεχωρήθη) invitar al concorso le genti della Giannina e paesi interiori della Grecia.

πᾶν ὅ,τι διὰ τοῦ ἰδρῶτος του ὁ ἀτυχὴς τῆς Πελοποννήσου λαὸς παρῆγεν ;

Ἐν ἔτει 1692 ὁ Σερασκέρης ἐπολιόρκησεν ἀνεπιτυχῶς τὰς Πάτρας, καὶ πολλαὶ οἰκογένειαι Πατρέων φοβηθεῖσαι κατέφυγον εἰς Ζάκυνθον. (1) Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὸ χρῆμα ἦτο τόσον σπάνιον, ὥστε ἡ Ἐνετικὴ ἀργυρᾶ λίρα ἰσοδυναμοῦσα πρὸς τὴν νῦν παλαιὰν δραχμήν, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν τότε πτωχοτάτων Πατρέων ὡς ἡ νῦν χρυσῆ ἀγγλικὴ λίρα καί τι περιπλέον. Ἐν τινι προικοσυμφώνῳ τοῦ 1712 μία τῶν πρώτων τῆς Πάτρας *ἀρχοντουλῶν* λαμβάνει ὡς προῖκα τὸ φοβερὸν ποσὸν δώδεκα ρεαλίων, ἤτοι 60 δραχμῶν εἰς μετρητά. Τὰ ἐδώδιμα ἐσήποντο ἐλλείψει ἀγοραστῶν καὶ ὁ οἶνος ἐχύνετο πρὸς ἀποφυγὴν τῆς δαπάνης τοῦ πίθου. Περιεργείας δὲ χάριν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὴν δοξασίαν τῶν Ἐνετῶν, ὅτι ὁ οἶνος τῶν Πατρῶν ἦτο λίαν ἐπιβλαβὴς εἰς τὰς ἐγκύους γυναῖκας. (2) Ἀδηλόν ἐστι πῶς παρήχθη ἡ ἐσφαλμένη αὕτη πρόληψις· φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ ποιὸν τοῦ οἴνου δὲν ἔβλαπτεν ἀλλὰ τὸ ποσόν, καὶ ἂς ἀνομολογήσωμεν ὅτι αἱ γυναῖκες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δὲν εἶχον τὰς λεπτότητας καὶ τὰς νευροπαθήσεις τῶν σημερινῶν, σφιγγομένων διὰ στηθοδέσμων καὶ φερουσῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀντικαταστατὸν μουσεῖον τοῦ πτητικοῦ καὶ φυτικοῦ βασιλείου, ἀλλὰ τὸ *παράπτυσον*, καὶ οὕτω θὰ προῆλθε δυστύχημά τι εἰς ἔγκυον γυναῖκα, ὅπερ δὲν ἤργησε νὰ γίνῃ καὶ κανών. Ὁ οἶνος τῶν Πατρῶν καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐθεωρεῖτο οὐ μόνον ὡς τονικός, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀβλαβὴς εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἐνῷ «ὁ Ζακύνθιος καὶ Λευκάδιος οἶνος διὰ τὸ γῦψον λαβεῖν καὶ κεφαλὴν ἀδικοῦσι» · (3) τοιοῦτος δὲ παρέμεινε τὴν ἰδιότητα μέχρι τῶν καθ'

(1) Π. Χιώτου Ἱστορ. Ἀπομνημ. Τ. Γ'. σελ. 314. Χρονικὸν Μάτεση «Αὐγούστου 10. 1692. Ἤρθανε τρεῖς βάρκες φορτωμέναις φαμελίαις ἀπὸ τὴν Πάτρα καὶ εἶπανε πῶς αὔριο τοὺς καρτεροῦνε 'στὴν Πάτρα τοὺς Τούρκους, 5000 καβαλαρέους ὅπου ἐμπήκανε 'στὸ Μωρία, καὶ σκλαβώνουνε καὶ καῖνε τὰ χωρία, καὶ ἄλλαις πέντε εἶναι τετοιωμέναις 'στὸ κάστρο καὶ ἔχουνε τὸ Μάρι Μικέλι ἀποκεκλεισμένο. (2) Albrizzi Esatta Notizia del Peloponeso pàg. 36. Venet. 1687. (3) Ἀθήναιος Α'. 33 βλέπ. καὶ Gorræum «γυψώδης οἶνος » Ὁ καλήτερος καὶ ἐν χρήσει παρα τοῖς ἀρχαίοις οἶνος ητον ὁ ῥητινίτης καθὸ τῆς πίτυος «ἐχούσης ἐπιτηδειότητα πολλὴν πρὸς σωτηρίαν οἴνου καὶ διαμονήν.» Πλούταρχ Συμποσ. Β'. 6. Gorræus Definit. medic. p. 331.

ἡμᾶς χρόνων ὁ οἶνος τῶν Πατρῶν καὶ ἰδίᾳ ὁ ἐκ Μαυροδάφνης (σταφυλῆς) ὑπόστυφος, θεωρούμενος, κατὰ τὸν κ. Ἀφεντούλην, μεταξὺ τῶν εὐθέτων οἴνων πρὸς θεραπείαν τῆς ἀτονίας τῶν πεπτικῶν ὀργάνων (1).

Ἀλλ' ἐνῷ οἱ Ἐνετοὶ ἐμερίμνησαν διὰ μόνην τὴν γεωργίαν, τοὐναντίον ὅμως οὐδεμίαν ἐπεδείξαντο πρόνοιαν διὰ τὴν ὑγιείαν τῶν Πατρέων, οἵτινες ἕνεκα τοῦ νοσηροῦ τοῦ κλίματος καὶ τοῦ ἐν ἑκάστῃ σχεδὸν δεκαετηρίδι ἐπερχομένου λοιμοῦ οἰκτρῶς ἀπεδεκατίζοντο. Μόνη ἀπὸ τοῦ θανατικοῦ σωτηρία ἦτον ἡ φυγή, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐθεωρεῖτο φοβερωτέρα ἐκείνου, ὡς ἔχουσα ἀποτέλεσμα τὴν ὑπὸ τῶν λωποδυτῶν διαρπαγὴν τῶν οἰκιῶν καὶ τὴν πυρπόλησιν τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων. Ἐν δὲ τῇ ἀκμῇ τῆς Ἐνετοκρατίας εἷς καὶ μόνος ἰατρὸς εὑρίσκετο ἐν Πελοποννήσῳ, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀποτελῶν μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ Γενικοῦ Προνοητοῦ, οὔτε μόνιμον εἶχεν ἕδραν, οὔτε νὰ ὠφελήσῃ ἠδύνατο τοὺς ὑπὸ πολυειδῶν νόσων κατατρυχομένους ὑπηκόους τῆς δημοκρατίας. Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν ἐλεεινὸν παρίστη θέαμα, διότι, ἐκτὸς τῶν στενῶν καὶ ἀκαθάρτων ὁδῶν ἐν αἷς ἐξέβαλλον οἱ ὀχετοὶ τῶν οἰκιῶν, τὰ παρακείμενα ἕλη, ἐν οἷς πλεῖσται ὅσαι ἑτερογενεῖς οὐσίαι ἐσήποντο, προὐξένουν τὸ μίασμα τοῦ ἰκτερώδους αἱματουρικοῦ πυρετοῦ, ὅπερ ἄλλους μὲν προέπεμπεν εἰς τὸν Ἅδην, ἄλλους δὲ καθίστη καχεκτικοὺς καὶ μελαγχολικούς(2). Συνέκρινον δὲ τὰς Πάτρας τῇ Σικελικῇ πόλει Καμαρίνῃ παρὰ τὴν ὁμώνυμον λίμνην, (Lago di Camarana) τῆς ὁποίας αἱ νοσώδεις ἀναθυμιάσεις ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν παροιμίαν «Μὴ κίνει Καμαρίναν». Ἰστέον ὅτι οἱ Ἐνετοὶ εἰς τὰς Πάτρας ἐξώριζον τοὺς ἐπικινδύνους φαυλοβίους, οἵτινες μετὰ θλίψεως ἀνελογίζοντο τὸ σκληρὸν τοῦ βίου των τέλος· ὅθεν καὶ τὸ Ἐνετι-

(1) Ἀφεντούλη Φαρμακολογ. Τόμ. Β'. σελ. 29. πρβλ. A. G. Tompasis La Grèce agricole 1878. (2) Οὐ μακρὰν τοῦ χωρίου Σαραβαλίου ἔκειτο χωρίδιον, οὗτινος τὸ ὄνομα ἀγνοοῦμεν. Αὐτόθι, ἕνεκα τῶν ἑλῶν, ἀνεπτύχθη ὁ ἰκτερώδης αἱματουρικὸς πυρετός, ὅστις κατὰ παράδοξον φαινόμενον ἐθέρισεν ὅλους τοὺς ἄρρενας κατοίκους ἐν ὀλιγίστῳ χρονικῷ διαστήματι. Παρετηρήθη δὲ ὅτι ὅλαι αἱ χωρικαὶ ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μαῦρον μανδύλιον καὶ τούτου ἕνεκα καὶ τὸ χωρίδιον Μαυρομανδύλα ἐκλήθη. Ἰστέον ὅτι αἱ χωρικαὶ διεσπάρησαν εἰς Σαραβάλιον καὶ ἄλλα χωρία· ἡ δὲ Μαυρομανδύλα εἶναι ἤδη θέσις.

κὸν λόγιον «Mandàre a Patrasso» ἴσον τῷ «ἀποστέλλειν εἰς τὸν Ἄδην».— Εἰς τοιαύτην ὀλιβερὰν κατάστασιν διετέλεσεν ἡ πόλις ἡμῶν (1) μέχρι τοῦ πέρατος τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος. Ἔκ τοτε δὲ διὰ τῶν διαδοχικῶς ληφθέντων προσφόρων ὑγιεινῶν μέτρων κατέστη ἡ ὑγιεινοτέρα καὶ ὡραιοτέρα τῆς Ἑλλάδος πόλις.

Ἀφοῦ δὲ διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κάρλοβιτζ τῆς 26ης Ἰανουαρίου 1699 ἡ Ἐνετία ἔμεινε κυρία τῆς Πελοποννήσου καὶ εὐγνωμονοῦσα διὰ τὰς περιφήμους νίκας τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνη, τοῦ κληθέντος Πελοποννησιακοῦ, ἤγειρε τὴν προτομὴν αὐτοῦ ἐν τῷ ὁπλοστασίῳ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «Francesco Mauroceno Peloponesiaco ad hunc viventi Senatus», ἀπεφάσισε ν' ἀσφαλίσῃ τὴν εἴσοδον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἐπὶ τὸ ἐντελέστερον ὀχυροῦσα τὰ ἐκ τοῦ πολέμου μεγάλως βλαβέντα φρούρια Ῥίον καὶ Ἀντίρριον, ὧν τὴν σπουδαιότητα ἀλλοθι περιεγράψαμεν. Καὶ τὸ μὲν κατεστραμμένον Ἀντίρριον ἐκ θεμελίων κρημνίσασα ἀνέκτισε, κατὰ τὸν γεωγράφον Μελέτιον, τῷ 1701· τὸ δὲ Ῥίον ἐπισκευάσασα ἐπηύξησε διὰ νέων ὀχυρωματικῶν ἔργων συντελεσθέντων κατὰ τὸ ἔτος 1713, ὡς ἐδείκνυε τοῦτο ἐπιγραφὴ ἐντετειχισμένη ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν πύλης καὶ ἔχουσα κατὰ τὸν Mangeart (2) οὕτω·

PORTA SALUS CASTRI AUXILIIS INTRANTIBUS ARTE
INGRESSUM PANDIT MILITIBUS QUE LEO
ANNO DOMINI 1713.

Ἀλλ' ἵνα μὴ μακρηγορῶμεν ἀναφέρομεν ἐν συντομίᾳ ἐνταῦθα ὅτι μ' ὅλας τὰς προφυλάξεις, ἃς ἡ Ἐνετία ἔλαβε πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ διατήρησιν τῆς Πελοποννήσου, ἡ ἀπώλεια αὐτῆς ἐ-

(1) πρὲλ. J. Bartholdy «Voyage en Gréce» 1803—1804 T. I p. 180, λέγοντα «ἡ καταπληκτικὴ θνητότης, ἥτις ἐν Πάτραις ἐπικρατεῖ, χαρακτηρίζει τὴν πόλιν ὡς «Τάφον τῶν Εὐρωπαίων.» (2) Ὁ Mangeart «Souvenir dela Morée» περιγράφει ἐν γένει τὰς αὐτόθι ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν γενομένας ὀχυρωτικὰς ἐργασίας. Τὰ ἐν Ῥίῳ καὶ Ἀντιρρίῳ σωζόμενα τηλεβόλα φέρουσι τὸ ἔτος τῆς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἁλώσεως τῶν φρουρίων τούτων (1687) MDCLXXXVII. Ταῦτα εἶδον τὸ πρῶτον ἐπισκεφθεὶς τὸ Ῥίον καὶ Ἀντίρριον φρουραρχοῦντος τοῦ καλλίστου λοχαγοῦ κ. Κομνηνοῦ Βελισαρίου.

κρίνετο ἐκ τῶν προτέρων βεβαία, διότι ἕνεκα τῆς σκληρᾶς πολιτικῆς οἱ Πελοποννήσιοι καὶ ἰδίως οἱ Πατρεῖς ἐφαίνοντο μᾶλλον ηὐχαριστημένοι ἀπὸ τοὺς πρώην αὐτῶν κυρίους, ὧν τὸν ζυγὸν ἠπιώτερον ἐθεώρουν.(1) Σεισμὸς δὲ ἰσχυρός, ὅστις πανταχοῦ ἐξελήφθη ὡς ἔκτακτον σημεῖον τῶν καιρῶν καὶ τὴν πτῶσιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἐνετοκρατίας προμηνύων, ἐγένετο «ἐν Π. Πάτραις τὴν 27 Ἰουλίου 1714 ἡμέρᾳ Κυριακῇ καὶ ὥρᾳ 6 τῆς ἡμέρας, ὅστις ἐκρήμνισε τὰ καμπαναρεῖα τῶν ἐκκλησιῶν, τοὺς νάρθηκας τινῶν ἀπ' αὐτὰς καὶ μερικὰ παλάτια· ἐσχίσθησαν δὲ οἱ τοῦ κάστρου πύργοι ἄνωθεν ἕως κάτω, καὶ ἔπεσάν τινες ἀπὸ τὰς ἐπάλξεις του». (2) Ἕτερος, ὡσαύτως μέγας ἀλλ' ἄνευ μεγάλων δυστυχημάτων, ἐγένετο ἐν Πάτραις ἐν τῷ αὐτῷ ἔτει (1714) τὴν 3ην Σεπτεμβρίου π. μ. Τὴν δὲ 1ην Αὐγούστου 1714 ἀπεβίωσεν ἐν Πάτραις ὁ Κεφαλλὴν Ἠλίας Μηνιάτης, ὃν τὰ μάλα ἐξετίμα ἡ Ἐνετικὴ Κυβέρνησις διὰ τὴν ἐμβριθῆ αὐτοῦ παιδείαν, καὶ ὅστις προεχειρίσθη Ἐπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων κατὰ τὸ ἔτος 1711 ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῆς Πελοποννήσου Μάρκου Λορεδάνου. Ὁ τεθλιμμένος τοῦ Ἐπισκόπου πατὴρ Φραγκίσκος, παρευρεθεὶς εἰς τὰς τελευταίας ὥρας τοῦ υἱοῦ του, ἔλαβεν ἐκ Πατρῶν τὸ λείψανον καὶ μετενεγκὼν εἰς Κεφαλληνίαν ἔθαψεν εἰς τὸν ἐν Ληξουρίῳ ναὸν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου.

(1) Ὁ La Motraye ὅστις ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Πελοπόννησον Ἐνετοκρατουμένην ἀναφέρει, ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι διεβεβαίουν αὐτόν, ὅτι πληρώσαντες ἅπαξ τὸ χαράτσιον εἰς τοὺς Τούρκους διετέλουν ὅσον ἔνεστιν ἀνενόχλητοι ὑπ' αὐτῶν, ἐνῷ οἱ Ἐνετοὶ ἀπ' ἐναντίας ζῶσιν ἄνευ διακρίσεως εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς κήποις, λαμβάνουσιν ὅ,τι τοῖς ἀρέσκει καὶ κακοποιοῦσι τοὺς παραπονουμένους Οἱ στρατιῶται σταθμεύουσι παρ' αὐτοῖς, οἱ ἀξιωματικοὶ διαφθείρουσιν ἢ ἁπάγουσι τὰς γυναῖκας καὶ θυγατέρας αὐτῶν, οἱ δὲ ἱερεῖς καταναγκάζουσιν αὐτοὺς ν' ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὅπερ δὲν πράττουσιν οἱ Τοῦρκοι. Τὸ δὲ κακὸν προέβη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Πατριάρχης Κ/λεως ἠναγκάσθη ν' ἀφορίσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἤθελον λάβει Ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν. Κ. Παπαρρηγ. Ἱστ. Ἑλλ. Ἔθν. Τ. Ε. σελ. 512. (2) Ἱστορία τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Νεπότα τοῦ δουκός. Παλάτια (Palatii) ἐλέγοντο κατὰ τὴν τότε συνήθειαν αἱ μεγαλοπρεπεῖς οἰκοδομαί, ἰδίως δὲ τὰ δημόσια καταστήματα, πρὸς διάκρισιν τῶν λοιπῶν κοινῶν οἰκοδομῶν, καλουμένων ὁσπιτίων (hospitii). Τοιαῦτα δὲ δημόσια καταστήματα ἦσαν ἐν Πάτραις τὸ Ἐνετικὸν διοικητήριον παρὰ τὸ φρούριον, τὸ Ταχυδρομεῖον, ὅπερ ἤγειρεν ὁ συνταγματάρχης Ῥιδιέλλης καί τινα ἄλλα, κείμενα ἐγγὺς τῆς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἰσοπεδωθείσης ἀγορᾶς,(mercato), ἧς τὸ ξενικὸν ὄνομα διεσώθη. (Πλατεῖα Καποδιστρίου ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς πόλεως σημειοῦται.)

— Ἐν ἔτει 1715, κατὰ μῆνα Ἰούνιον, ὁ Σουλτάνος Ἀχμὲτ Γ'. μετὰ τῆς ἱερᾶς σημαίας καὶ πολυαρίθμου στρατοῦ, διοικουμένου ὑπὸ τοῦ μεγάλου Βεζύρου Ἀλῆ Κουμουρτζῆ, εἰσήλασε διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ πολιορκήσας τὴν Κόρινθον παρέλαβε διὰ συνθήκης ἀπὸ τὸν Ἐνετὸν φρούραρχον Μινότον, εἶτα ἐκυρίευσε τὴν Αἴγιναν, ἤλωσεν ἐξ ἐφόδου τὸ Παλαμήδιον καὶ παρέλαβε τὸ Ναύπλιον. Οἱ Μανιᾶται ὑπετάχθησαν ἑκουσίως· τὰ δὲ φρούρια Κορώνης, Ναβαρίνου, Μονεμβασίας, Μεθώνης καὶ Πατρῶν παρεδόθησαν, ὡσαύτως καὶ ἡ φρουρὰ τοῦ Ῥίου κατόπιν πενθημέρου ἀντιστάσεως. (1) Οὕτως ἐν διαστήματι τριῶν μηνῶν κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ἡ Πελοπόννησος πᾶσα, ἀναγνωρισθείσης τῆς κυριαρχίας αὐτῶν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Πασσάροβιτζ τῆς 27ης Ἰουνίου 1718.

Ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Μάνθος Ἰωάννου ἐστιχούργησε τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων γενομένην «συμφορὰν καὶ αἰχμαλωσίαν τοῦ Μωρέως», ἐκδοθεῖσαν πολλάκις ἐν Ἐνετίᾳ. Ἐξ αὐτῆς παραθέτομεν κατωτέρω τὸ κεφάλαιον Κ'. ἐν ᾧ ὁ ποιητὴς ἐκτραγῳδεῖ τὰ τῆς παραδόσεως τοῦ Ῥίου, εἰ καὶ ἐπιγράφει αὐτό, «ὁ Βεζύρης ἔστειλε νὰ πάρουν τὸ Καστέλι τῆς Πάτρας». Ἰστέον ὅτι τὸ φρούριον τῶν Πατρῶν παρεδόθη ἡσύχως, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, ἐγκατέλιπε τοῦτο ἡ φρουρὰ τῶν Ἐνετῶν. Ἔχει δὲ οὕτω·

Τὸν Καραμουσταφᾶ Πασιᾶ ὀρδίνιασε καὶ στέλλει,
Νὰ πάγῃ στὴν Πάτρα γλίγωρα, νὰ πάρῃ τὸ καστέλι.
Καὶ παρευθὺς ἐπρόσταξεν ἀνθρώπους νὰ συμάσῃ,
Ἡ κακὴ σκάλα νὰ φτιαστῇ κανόνια νὰ περάσῃ.
Στὸ Δρέπανο ἐριβάρησε, καὶ εἶδε τὸ καστέλι,
Καὶ παρευθὺς σηκώθηκε νὰ πάγῃ κοντά του θέλει.
Καὶ ὅτε ἐζύγωσε κοντά, καὶ εἶδέ το ἁρματωμένον,
Τὸ πρόσωπόν του ἔγεινε σὰν τὸν ἀποθαμένον.
Ὁ Βεζύρης τὸν ἔστειλε μὲ ὀρδινιὰ μεγάλη,
Ἂν δὲν τοῦ στείλῃ τὰ κλειδιὰ τοῦ κόφτει τὸ κεφάλι.
Καὶ παρευθὺς ὀρδίνιασε στὸν Ναύπακτον καὶ στέλλει,
Κανόνια νὰ τοῦ φέρουνε στὸ πέρα τὸ καστέλι.
Ἀπὸ ἐκεῖνα ἔλαβε βοήθεια μεγάλη,
Ὅτι ἐκεῖνα ἐδίωξαν κάτεργα τοῦ Καβάλη.
Νεκρὸς ἐγένετ' ὁ Πασιᾶς ὅσο νὰ ἰδῇ χαμπάρι,

(1) Daru Hist. de Venise Liv. XXXIV p. 141.

Ἂν ἤτονε τὸ βολετὸ κάστρο νὰ τὸ πάρῃ.
Καὶ ὄντας ἐσυγκλίθηκε τὸ κάστρο στὴν βουλήν του,
Ὅλος χαρὰ ἐγένετο καὶ κράζει τὸν Μουφτήν του.
Ποτέ μου δὲν ἐλόγιαζα μὲ τόσην εὐκολία,
Οἱ Φράγγοι νὰ μοῦ δώσουνε ἐμένα τὰ κλειδία.
Ἁρματωμένο τόδωσε μὲ ὅλα τὰ κανόνια,
Πρᾶγμα ὁποῦ δὲν τὸ ἤλπιζα ποτὲ εἰς τὸν αἰῶνα.
Δίχως νὰ κάμω πόλεμον ἀνθρώπους νὰ σκοτώσω,
Καὶ τοὺς Ῥωμαίους μοῦ ἔδωσε νὰ τοὺς κατασκλαβώσω.
Ὁ Μπράντης καὶ ὁ Τούκαρης, οἱ δύο Κολονέλοι,
Αὐτ' ἦτον ποῦ παράδωσαν τοῦ Τούρκου τὸ καστέλι.
Αὐτ' ἤτανε ποῦ ἔκαμαν τέτοια λογῆς τὰ πάτα,
Ποῦ νάθελαν βουλιάξουνε καὶ τσακιστοῦν στὴν στράτα.
Τὸ καστέλι χρεία δὲν εἶχε, νὰ πολεμάῃ δύο χρόνους,
Ὅτι εἶχε Ῥωμαίους πολλοὺς καὶ ὅλους τοὺς δραγόνους.
Οἱ Κολονέλοι τόδωσαν μὲ ὅλα του τὰ κανόνια,
Ποῦ νάχουνε τὴν κόλασιν ζωήν τους τὴν αἰώνια.
Ὁ Πρέντζιπας ἐτύχαινε γιὰ νὰ τοὺς κάμῃ χάρι,
Οἱ Κολονέλοι νὰ κρεμαστοῦν στὸ ἕνα τὸ ποδάρι.
Ὅλ' ἡμέρα τοὺς ἔθρεφε, μὲ πάγα σὰν παιδιά του,
Καὶ σὲ μιὰν ὥραν χρείας του, ἔκαμαν τραϊτουργιά του.
Ἔπρεπε τὸ λοιπὸν πλέον νὰ τοὺς τιμήσουν,
Νὰ τοὺς βάλουν στὸ κάτεργο ὅσο ποῦ νὰ ψοφήσουν.
Ἐκεῖ νὰ τυραγνίζονται ζωή τους τὴν αἰώνια,
Ὅτι δὲν ἐνθυμήθηκαν τοῦ Ῥένιου τὰ καπώνια.
Καὶ τὰ τζεκίνια τοῦ ἔπερναν πάγα σὰν Κολονέλοι,
Γιὰ καλὴν εὐχαρίστησιν ἔδωκαν τὸ καστέλι.
Τὸν Μπράντη εἶδα στὴν Βενετιὰ, δίχως νἄχῃ μπαστοῦνι.
Μοῦ 'φάνη σὰν ψωράλογο, ὁποῦ ἦτον στὴν Γαστούνη.
Ὁ Τσούκαρης ἐμίσεψε κ' ἐπῆγε στὴ Μεσσήνα,
Καὶ ἀπὸ τὸ πλοῦτος τὸ πολὺ ἀποθνήσκει ἀπ' τὴν πεῖνα.
Καὶ ὕστερα τοῦ Ἀναπλιοῦ, τότε ἦλθαν οἱ Ταρτάροι,
Ὅτι πρῶτα τὸ εἶχε δύσκολον τὸν Μωρία νὰ πάρῃ.
Στὸν Μωρία ἐλόγιαζε, νὰ εὕρῃ 'κατὸ χιλιάδες,
Νὰ ἦναι εἰς τὰ ἅρματα ὅλοι τους οἱ ῥαγιάδες.
Μὰ οἱ ῥαγιάδες δὲν εἶχαν ποῦ νὰ ἀποκουμπίσουν,
Κανεὶς δὲν τοὺς ἐπρόσταζε διὰ νὰ πολεμήσουν.
Κοπάδι χίλια πρόβατα δίχως νἄχουν ποιμένα,
Οἱ λύκοι τοὺς διαμοιράζουνται, δὲν ἀφίνουν κανένα.
Μὰ οἱ ῥαγιάδες τοῦ Μωριός, ποῦ εἶχαν νὰ γλυτώσουν,
Νὰ προσκυνήσουν ἔπρεπε νὰ μὴν τοὺς ἐσκλαβώσουν.
Οἱ Φράγγοι ὅλοι ἔμπηκαν, τὰ κάστρια νὰ φυλάξουν,
Καὶ τὸν Μωρέαν ἄφηκαν, νὰ τὸν ἐκατακάψουν.

Μνείας ἄξια εἰσὶν ἔγγραφα δύο τῶν ἱερῶν μονῶν Γηροκομείου καὶ Ὁμπλοῦ, ἅτιν' ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Μωρέας ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν

Τούρκων κατ' Ἀπρίλιον μῆνα τοῦ 1714· ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἐλέγχεται ἀνακριβές, καθότι ὁ Σουλτάνος Ἀχμὲτ Γ', ἐκήρυξε τὸν κατὰ τῆς Ἐνετίας πόλεμον, ἐπί τισι ἀσημάντοις προφάσεσι, τὴν 29ην Δεκεμβρίου 1714, τὸν δὲ Μωρέαν κατέκτησεν ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἤτοι ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1715. (1). Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἢ συνετάχθησαν εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν καὶ προεχρονολογήθησαν, ἢ ἐκ προηγουμένης μετὰ τῶν μοναχῶν συνεννοήσεως ν' ἀφίκετο Τοῦρκός τις ἀπεσταλμένος πρὸς διευκόλυνσιν τῆς κατακτήσεως, ὅπερ οὐκ ἀπίθανον, διότι ὡς γνωρίζομεν αἱ μοναὶ καὶ οἱ ἱερεῖς οὐ σμικρὰν ἐξήσκουν ἐπιρροήν, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δουλείας, ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἔχει δὲ τὸ τοῦ Γηροκομείου ἔγγραφον ὡς ἑξῆς· (2)

«αψιδ: ἀπριλλίου ιγ: ἐκυριεύθη ὁ Μωρέας ἀπὸ τὸ ὀθωμανι-»κὸν κράτος: ἦλθε ἐδῶ εἰς Παλαιὰν Πάτραν Βοεβόντας καὶ ζαπί-»της ὁ ἐνδοξότατος Μουσταφάγας. ἡμεῖς οἱ εὐρεθέντες καλόγηροι »τοῦ γηροκομείου ἐγὼ ὁ ἐνταυτῷ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου »Ἄνθιμος λεγόμενος μὲ τρεῖς ἱερομονάχους ἐπῆγαμε εἰς προσκύ-»νησιν αὐτοῦ καὶ μᾶς εἶπεν, ὅτι τὸ ἥμυσι πρᾶγμα τοῦ μοναστη-»ρίου μέλλη νὰ γένῃ αὐθεντικὸν ἐπειδὴ ἐμαρτύρησαν τρεῖς Τοῦρ-»κοι ρουμαιλιῶται λαρσινοὶ ὁποῦ ἦτον τὸ πάλαι Τούρκικον, καὶ »μᾶς ἄφησεν ὅσα ἀμπέλια καὶ Ἐλαίας εἴχομεν εἰς ἀποστομιαῖς »καὶ Ἅγιον Τρύφωνα. ταδὲ χωράφια ἐμοιράσαμε εἰς τὴν μέσιν »μὲ τὸ κοινόν. Τρεῖς μαΐου ἔστειλε τέσσαρους σπαΐδες καὶ τὸν »μουζοῦρι τοῦ καδί, καὶ μᾶς ἔβαλαν τὸ σύνορον ἀπὸ τὸν προ-»φήτην ἡλίαν ἐμπρὸς ὁποῦ εἶναι μία πέτρα καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐκ-»κλησίαν ὁποῦ εἶναι στράτα καὶ αὐλάκι τοῦ νεροῦ, καὶ τὸ αὐ-»λάκι σύνορον ἕως τὸ ρυάκι τοῦ κινηγοῦ, καὶ κάνη ἀπάνω εἰς τὸ »στεφάνη τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ εἰς τὸ καλογερικὸ καμίνη λε »γόμενον, καὶ εἰς τοῦ σταυροῦ τὴν ῥάχην καθὼς γέρνουν τὰ νερά, »καὶ ὅλην τὴν ῥάχην καθὼς γέρνουν τὰ νερὰ ὅσα φαίνονται κατὰ »τὸν ἅγιον Τρύφωνα καὶ εὐγένη ἀγνάντια εἰς ταῖς ξερόλακαις·

(1) πρβλ. Κ. Παπαρρηγ. Ἱστορ. Ἑλ. Ἐθν. Τομ. Ε'. σελ. 609. Ὁ M. E. d' Eschavannes Hist. de Corinthe p. 152 ἐσφαλμένως ἀναφέρει τὴν εἰσβολὴν γενομένην τὴν 20 Ἰουνίου 1714. (2) Ἐτηρήσαμεν τὴν ἐν τῷ κειμένῳ *ὀρθογραφίαν*.

»καὶ κάνη κάτω τὴν κόχην τῆς ῥάχης ἕως ταῖς ἐλιαῖς τοῦ νερο-»ποῦλου. καὶ καθὼς τρέχουν τὰ νερὰ ἕως τῆς γριᾶς τὰ πίδιμα, »καὶ στρίφη εἰς τὰ βουνὰ τῆς σαμακιᾶς ἕως εἴκοσι στρέμματα. »καὶ εὑρίσκει πάλιν τὸ λαγκάδι καὶ ἀπερνᾶ τὸ πέρα μέρος καὶ »εὑρίσκει τὴν στράταν καθὼς τρέχουν τὰ νερά, καὶ εὑρίσκει πά-»λιν τὸ αὐλάκι καὶ τὴν ἰδίαν πέτρα εἰς τὸν προφήτην ἡλίαν. »Ταῦτα ἐγράψαμε εἰς ἐνθύμησιν τῶν μεταγενεστέρων.

»† Ἄνθιμος ἡΓούμενος τοῦ Γηροκομείου καὶ οἱ λοιποί.

»Γεδεὼν πνευματικὸς Ἰωάσαφ Ἡλιόπουλος Καισάριος ἱερομό-»ναχος νίκανδρος Ἱεροδιάκονος.

Τέλος τὸ τῆς μονῆς Ὁμπλοῦ ἔγγραφον ἔχει ὡς ἑξῆς·

«1714. Κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον ἐκυριεύθη ὁ Μωρέας ὑπὸ τῆς »δυνάμεως τῶν Ὀθωμανῶν. προσκυνήσαντες ἡμεῖς οἱ μωραῖτες »τὸν ὑψηλότατον Βεζύρην Ὀσμὰν Πασᾶ (1) ἄνδρα δικαιότατον »καὶ φίλον ἄκρον τοῦ ραγιά, ἡσυχάσαμεν ὑπὸ πάντων ἀμέριμνοι, »ἐξ ὧν τῶν ἄλλων ἡμεῖς οἱ καλόγηροι. Τῷ αὐτῷ ἔτει ἦλθεν ἐν-»ταῦθα εἰς τήν Παλαιὰν Πάτραν ὁ ἐνδοξομεγαλοπρεπέστατος »Μουσταφάγας Βοεβόντας καὶ ζαπίτης καὶ ἐν τῷ 1723 ἔτει διὰ »πολλῶν αἰτιῶν, ἀλληλομαχιῶν τε καὶ συγχύσεων τῶν τε τουρ-»κῶν, καλογήρων καὶ ραγιάδων διὰ προσταγῆς τοῦ ὑψηλοτάτου »Βεζύρη ἐστάλθη ἄνθρωπος τῆς πόρτας μὲ ὑψηλὸν φερμάνι καὶ »μπουγιουρδὶ καὶ ἐμέτρισαν τὰ σύνορα παρόντος τοῦ ἐνδοξοτάτου »Βοεβόντα καὶ τοῦ τότε Κατῆ Ἐφέντη. Ἡμεῖς οἱ καλόγεροι ἡ-»γουμενεύοντος Καλλινίκου τὸ ἐπίκλην Χειμῶνας μὲ τοὺς λοι-»ποὺς τῶν Καλογήρων ἐβγήκαμεν εἰς προϋπάντησιν τῶν ἐνδόξων »κρατούντων, εἰς τὸ Σαραβάλη. Ἐκεῖ ἡτοιμάσαμεν αὐτῶν καὶ »τὸ γεῦμα· καὶ μετὰ τὸ γεῦμα ἀρχίσαμεν τὴν θεωρίαν διὰ νὰ »βάνωμεν τὰ σύνορα».—(ἄρχεται ἡ ἀφήγησις περὶ τῶν προσδιο-ρισθέντων συνόρων). Ἀνυπόγραφον.

(1) Ὁ (Τοπάλ)-Ὀσμὰν Πασᾶς, Πελοποννήσιος τὴν πατρίδα, ἠνδραγάθησε κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς πατρίδος του καὶ τὴν ἅλωσιν τῆς Κορίνθου, ἀλλὰ πολὺ ὕστερον ἐγένετο Βεζύρης, ἤτοι, κατὰ τὸ ἔτος 1731.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Τούρκους (1715 — 1821). Λόγιοι, Πρόκριτοι καὶ ἕτεροι ἐπιφανεῖς Πατρεῖς. Διάφορα γεγονότα. Περιγραφὴ πόλεως Πατρῶν. Ἔκρηξις ἐπαναστάσεως.

Οἱ Τοῦρκοι γενόμενοι αὖθις κύριοι τῆς Πελοποννήσου προσεπάθησαν τὸ κατ' ἀρχάς, ὅπως φανῶσι μετριώτεροι καὶ ἐπιεικέστεροι. Ὁ Μέγας Βεζύρης διὰ προκηρύξεων προσεκάλει τοὺς ἀποδημήσαντας προτρέπων ὅπως ἐπιστρέψωσι καὶ ἀναλάβωσι τὰ ἐγκαταλειφθέντα κτήματά των, ἐν τέλει δὲ ὑπέσχετο αὐτοῖς δικαιοσύνην καὶ προστασίαν. Καὶ δὴ πολλοὶ θαρρήσαντες ἐπανῆλθον. Οἱ Τοῦρκοι, περὶ τῆς διοικήσεως τῶν ὁποίων ἐν τοῖς πρόσθεν δὲν ἐπραγματεύθημεν, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατακτήσαντες τοὺς τόπους τοὺς προσλαβόντας ὕστερον τὸ ὄνομα Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ἦσαν βάρβαροι μέχρις ἁπλοϊκότητος, ἀμαθεῖς τῆς γλώσσης τῶν κατακτηθέντων ὑπηκόων καὶ ἀδαεῖς περὶ τὰ κυβερνητικὰ πράγματα, ἐν μέσῳ μάλιστα λαῶν πολυπληθῶν καὶ εὐμαθεστέρων. Πρῶτον ἔργον τῶν κατακτητῶν ἦτο νὰ δημεύσωσι πᾶσαν τὴν ἀφύτευτον καὶ ἀνοικοδόμητον γῆν, διακηρύττοντες ἐπ' αὐτῆς τὸ ἐπικυριαρχικὸν δικαίωμα τοῦ Σουλτάνου (occupatio bellica) καὶ μόνην τὴν ἐπικαρπίαν παραχωροῦντες εἰς τοὺς κυριωτέρους τῆς κατακτήσεως στρατιώτας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἦτο δύσκολον νὰ ἔλθωσιν εἰς συνάφειαν μετὰ τῶν κατακτηθέντων καὶ ἐπεμβῶσιν εἰς τὰ τῆς διοικήσεως καὶ φορολογίας αὐτῶν, κατέλιπον εἰς αὐτοὺς τὴν φροντίδα τῆς ἰδίας διοικήσεως καὶ τῆς φορολογίας.(1) Τὴν ἐξουσίαν

(1) Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ὁλικὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου, διάφοροι ἐκ τῶν τότε Ἑλλήνων δὲν παρεδέχθησαν νὰ κύψωσι τὸν αὐχένα εἰς τὸν Ὀθωμανικὸν ζυγόν, ἀλλ' ὁπλοφοροῦντες περιεφέροντο εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰ δάση. Ἡ Ὀθωμανικὴ ἐξουσία προσεπάθησε πολυειδῶς ἵνα φέρῃ αὐτοὺς εἰς ὑποταγὴν καὶ ἡσυχίαν, ὑποσχομένη αὐτοῖς δόξαν, τιμὴν καὶ πλοῦτον· ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατον. Οὗτοι οἱ ἀποστάντες καλοῦνται *κλέφται*, τὰ δὲ *τραγούδιά* των (*κλέφτικα*) θαυμάζονται καὶ νῦν ἔτι παρ' ὅλων διά τε τὸ ἀκραιφνὲς τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τὸ ὕψος τῶν αἰσθημάτων. Τοιοῦτοι περίφημοι κλέφται κατὰ τὴν ἐπαρχίαν τῶν Πατρῶν, οἵτινες, κατὰ τὸν Ἀμβρ. Φραντζῆν, ἀφόβως καὶ ἀσυστόλως περιεφέροντο μὲ ἀνοικτὰς σημαίας (μπαϊράκια) ἦσαν, ὁ Τριταιεὺς Μαντᾶς

ταύτην ἐνεδύθη ὁ κλῆρος καὶ οἱ ἔγκριτοι. Τοῦ κλήρου ἡ ἰσχύς, ὁ διορισμὸς καὶ ὁ σύνδεσμος πρὸς τὴν κεντρικὴν Μεγάλην ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἰδιαίτερον ἀντικείμενον ἐξετάσεως. Ὅθεν περιοριζόμενοι εἰς τὴν λαϊκὴν τῶν προεστώτων ἐξουσίαν διατεινόμεθα ὅτι, κατὰ λογικὸν συμπέρασμα, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἱ κατακτηθέντες μετεχειρίσθησαν τὴν ἐκλογήν, ὡς μέσον διορισμοῦ τῶν προεστώτων.

Οἱ κατακτηθέντες λαοὶ ὠφεληθέντες ἐκ τῶν περιστάσεων τούτων, ἔπραξαν ὅ,τι πράττουσιν οἱ διὰ τῆς κατακτήσεως στερούμενοι κυβερνήσεως ἐθνικῆς καὶ πολιτικῶν ἐγγυήσεων, δηλαδὴ προσεπάθησαν διὰ τῆς στενῆς πρὸς ἀλλήλους συνενώσεως εἰς κοινοτικὴν συγκοινωνίαν, νὰ συμβοηθῶνται κατὰ τῆς τυραννίας καὶ νὰ διασώζωσι τὰ ἤθιμα, τὴν θρησκείαν καὶ τὸ γένος ἀπὸ τὸ ναυάγιον τῆς δουλείας. Δοῦλοι ὄντες ἐντὸς τῆς γενικῆς κοινωνίας, ἦσαν ἐλεύθεροι ἐντὸς τῆς κοινότητος· συνδεδεμένοι δὲ διὰ τῆς ἀλληλεγγύης τῆς κοινῆς συμφορᾶς, παραπονούμενοι καὶ κραυγάζοντες, ὁσάκις τις τῶν δημοτῶν ἠδικεῖτο ἀπὸ τοὺς δεσπότας, καὶ θεωροῦντες τὴν καθ' ἑνὸς προσβολὴν ὡς ἐπίθεσιν καθ' ὅλης τῆς κοινότητος, ἔζων ἰδίαν τινα ζωήν, σχηματίζοντες ἐκ κοινῆς συναινέσεως καὶ ἐξ ἀνοχῆς τῶν δεσποτῶν, ἰδίας δικαιοδοσίας, πειθόμενοι εἰς τοὺς ἄρχοντας, οὓς ἐξέλεγον, καὶ συγκερνῶντες τὴν πικρίαν τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως διὰ τῶν παραμυθιῶν τῆς θρησκείας. Οἱ ἄρχοντες λοιπὸν οὗτοι δὲν περιωρίζοντο εἰς τὴν δασμολογίαν ἀλλ' ἐδίκαζον καὶ διῴκουν, ἐμποδίζοντες ὅσον τὸ δυνατὸν τὴν ἐπέμβασιν τῆς γενικῆς κυβερνήσεως εἰς τὰ πράγματα τῆς κοινότητος, διὰ μέσων συμβιβαστικῶν.

Τοιουτοτρόπως ἡ ἀμάθεια τῶν κατακτητῶν, ἡ διαφορὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς θρησκείας καὶ ἡ ἐπίθεσις φόρων εἰς τοὺς κατακτηθέντας, παρήγαγε τοὺς δημοτικοὺς θεσμούς, οἵτινες πρὸς

(1700—1740) καὶ ὁ Πατρεὺς Ἀθανάσιος Καρίβερος, ἐπὶ κεφαλῆς ὄντες 40 ἀτρομήτων παλλικαρίων. Εἶτα ὁ Γιαννιᾶς, φαρμακευθεὶς ἐν Πάτραις παρά τινος ἐπὶ τούτῳ διωρισμένου, καὶ ὁ Κότζης Κουμανιώτης,(1787) οὗτινος ἀπόγονός ἐστιν ὁ ἀρχαϊκώτατος τὸ ἦθος Νικόλαος Κουμανιώτης, βουλευτὴς Ἀχαϊοήλιδος.

μὲν τοὺς κατακτητὰς ἐχρησίμευον ὡς ὄργανα φορολογίας, πρὸς δὲ τοὺς δεδουλωμένους λαούς, ὡς ἄμυνα ἐναντίον τῶν δεινῶν τῆς τυραννίας.

Ἐν τῇ Πελοποννήσῳ πᾶν χωρίον ἐξέλεγε τὸν δημογέροντά του, οἱ τῶν χωρίων τοὺς ἐπαρχιακοὺς προεστῶτας, καὶ οὗτοι τοὺς κεντρικοὺς προεστῶτας τοῦ Μωρέως καὶ τὸν Βεκίλην ἢ ἀντιπρόσωπον τῆς Πελοποννήσου εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οὕτως οἱ μὲν δημογέροντες τῶν χωρίων διεῖπον τὰ τοῦ χωρίου πράγματα καὶ διώριζον μετὰ τῶν ἐκλογέων τῆς καθέδρας τῶν ἐπαρχιῶν τοὺς ἐπαρχιακοὺς προεστῶτας, οἵτινες διεχειρίζοντο τὰ τῆς ἐπαρχίας καὶ συνετέλουν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Βεκίλη καὶ τῶν κεντρικῶν προεστώτων, διαμενόντων ἐκεῖ ἔνθα καὶ ὁ στρατιωτικὸς καὶπολιτικὸς τῆςΠελοποννήσου διοικητὴς ἤδρευε,(1) καὶ κυβερνώντων τὰ γενικὰ τῆς πατρίδος πράγματα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν προεστώτων ἐμειοῦτο πολλάκις διὰ τὸν συμβιβασμὸν τῶν κομμάτων· ἀλλ᾽ ἐν γένει εἰς τὰ χωρία εἷς ἦτον ὁ διοριζόμενος, καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ τὴν καθέδραν ἀνὰ τρεῖς ἢ τὸ πολὺ τέσσαρες. Εἰς τὴν συνοπτικὴν ταύτην ἔκθεσιν δὲν περιλαμβάνεται ἡ Μάνη, ἥτις βοηθήσασα τὸν Βεζύρην Κιουπρουλῆν κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀπελάμβανε τελείαν σχεδὸν αὐτονομίαν μέχρι τοῦ 1770, ὑποσχομένη εἰς τὸν Σουλτάνον 4,000 γροσίων δασμόν, ὃν σπανίως ἐπλήρωνε.

Οἱ ἐν Πάτραις Τοῦρκοι, ἕνεκα τῆς ὑπὸ τῶν κατοίκων παρασχεθείσης εἰς αὐτοὺς κατὰ τῶν Ἐνετῶν συνδρομῆς, ἐπὶ τοσοῦτον ἐφαίνοντο ἥπιοι, ὥστε οὐ μόνον εἰς τοὺς Πατρεῖς ἐπέτρεπον

(1) Ἡ Πελοπόννησος ἀπετέλει μέγα *σαντζάκιον*, οὗτινος προϊστατο πασσᾶς τριῶν ἱππουρίδων ὑπὸ τὸ ὄνομα Μῶρα-Βαλισῆ. Ἡ ἕδρα αὐτοῦ καὶ πρωτεύουσα ἐπομένως τοῦ Σαντζακίου δὲν ὑπῆρξε σταθερά, καθότι ποτὲ μὲν φαίνεται ὑπάρχουσα ἐν Κορίνθῳ, ποτὲ δ᾽ ἐν Λεονταρίῳ καί ποτε ἐν Μιστρᾷ· ἀπὸ δὲ τοῦ 1540 μετηνέχθη εἰς Ναύπλιον, ὁπόθεν κατὰ τὴν δεκάτην ἑβδόμην ἑκατονταετηρίδα εἰς Πάτρας, καὶ τέλος κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος εἰς Τρίπολιν. Διῃρεῖτο δὲ ἡ Πελοπόννησος διοικητικῶς εἰς εἴκοσι καὶ τέσσαρας ἐπαρχίας, ὡς ἑξῆς· Κόρινθος, Βοστίτσα, Καλάβρυτα, Πάτρα, Γαστούνη, Πύργος, Καρύταινα, Ἀρκαδία, Νεόκαστρον, Μεθώνη, Κορώνη, Ἀνδρούσα, Νησί, Καλαμάτα, Λεοντάρι, Μιστρᾶς, Μονεμβασία, Τριπολιτζᾶ, Ἅγιος Πέτρος, Πραστός, Ἄργος, Ἐμπλάκια, Φανάρι καὶ Κάτω Ναχαγές.

κατὰ τὸ δοκοῦν νὰ ἐκτελῶσι τὰς θρησκευτικὰς τελετάς των, ἐκτὸς μόνον κωδωνοκρουσίας, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐγείρωσι τὰ λεγόμενα Ἀναθέματα, δηλονότι τρόπαια ἐκδικήσεως κατά τινων ἐκ τῶν καταθλιβόντων αὐτοὺς ἐνίοτε προκρίτων τοῦ ΙΗ′ αἰῶνος. Ἀφοῦ ὁ διάπυρος οὗτος λαὸς ἐξήντλει πᾶν μέσον διεκδικήσεως καὶ ἱκεσιῶν, ἅτε στερούμενος δικαστηρίων, ῥητορικῶν βημάτων καὶ ἐφημερίδων, κατέφευγεν εἰς τὸ τελευταῖον μέτρον τοῦ νὰ ἀφιερώσῃ τοὺς καταθλίβοντας Κοτζαμπάσιδας (1) (προϋχοντας) εἰς τ᾽ ἀκάθαρτα πνεύματα. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τοῦ ἀναθέματος, ἐπρόφερον τὸ ὄνομα τοῦ ἀδίκου εἴς τινα γωνίαν γῆς, καταρώμενοι καὶ ῥίπτοντες τὸν λίθον τῆς αἰωνίας κατάρας. Πᾶς ὁ ἐκεῖ παρευρισκόμενος ἐποίει τὸ αὐτὸ ὡς καὶ οἱ τυχὸν διαβάται, οἵτινες ἀφιππεύοντες ἔσπευδον νὰ ῥίψωσι ἐκεῖ τὴν καταδικαστικὴν ψῆφον των, καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ ὡρθοῦτο μέγας σωρὸς λίθων ἐπὶ τοῦ ἀναθεματισθέντος τόπου. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀφορισμοῦ, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἁπλοϊκοῦ λαοῦ, ἦτον ὅτι ὁ ἐχθρός του ἐγίνετο μετὰ θάνατον βρυκόλακας, τὸ σῶμά του δὲν διελύετο εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, τὰ δὲ τέκνα του κατετρύχοντο ὑπ᾽ ἀσθενειῶν. Ἡ μεγαλητέρα περὶ τὰ τοιαῦτα πίστις ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει παρὰ τοῖς χωρικοῖς, οἵτινες διηγοῦνται ποικίλας τοιούτου εἴδους ἱστορίας· καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἀξιοπίστων περιηγητῶν ἐξετέλουν ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῶν τὴν τελετὴν τοῦ ἀναθέματος κραυγάζοντες· «Ἀνάθεμα ’στοὺς γονέους, ’στὴν ψυχὴν καὶ ’στὰ παιδιά του . . . .» Ἰστέον ὅτι πολλὰ ἀναθέματα ἱδρυμένα ἦσαν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Πατρῶν.

Ἡ κατάστασις τῆς Πελοποννήσου μικρὸν καὶ κατ᾽ ὀλίγον ἕνεκα τῆς εἰρήνης ἤρξατο βελτιουμένη, πανταχόθεν ἐν αὐτῇ συρρεόντων κατοίκων καὶ σχολείων ἐν ταῖς πόλεσι καὶ χωρίοις αὐ-

(1) Ἔνιοι τῶν περιηγητῶν διὰ μελανῶν χρωμάτων ἐζωγράφησαν ἀδίκως πάντας τοὺς κοτζαμπάσιδας ἀναφέροντες ὅτι· «διὰ παντοίων μέσων θεμιτῶν τε καὶ ἀθεμίτων ἐπεζήτουν τὴν πρωτοκαθεδρίαν, ἐν μὲν τῇ ἐκκλησίᾳ καθήμενοι πλησίον τοῦ ἀρχιερέως παρὰ τὸ δεσποτικόν, ἐν δὲ τῇ ἀγορᾷ γαῦρον καὶ ἀναιδὲς ὑφοῦντες μέτωπον, ὅλους διατάσσοντες, πρὸ πάντων σαλακωνευόμενοι, κακεντρεχεῖς καὶ ἐκδικητικοὶ μόνον εἰς τὴν δόξαν καὶ τὸ συμφέρον ἀποβλέποντες.»

τῆς ἱδρυομένων. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1751 ὁ Πελοποννήσιος Ἀνδρέας Κατσῆς ἔταξε πλούσιον κληροδότημα ὑπὲρ ἱδρύσεως Γυμνασίου ἐν Πάτραις, ἀλλὰ μὴ συσταθέντος τοιούτου αὐτόθι, ἐχρησίμευσε τὸ κληροδότημα διὰ τὴν συντήρησιν τῶν σχολείων τῆς Πάτμου, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Δυστυχῶς ἡ σχετικὴ αὕτη τῆς Πελοποννήσου εὐημερία δὲν διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν, καθότι ἡ βροτολοιγὸς ἐξ Αἰγύπτου πανώλης αὖθις ἐνσκήψασα κατὰ τὸ ἔτος 1756, οὐ μόνον ἐν διαστήματι πέντε ἐτῶν ἐθέρισε τὸ ἥμισυ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καί τινας ἐκ τῶν διασωθέντων ἠνάγκασε νὰ ἐκπατρισθῶσι. (1)

Οἱ δὲ πρὸς τοὺς Τούρκους πολεμίως διακείμενοι Ῥῶσσοι, πρὸς διευκόλυνσιν τῶν σχεδίων αὐτῶν, προσεπάθουν νὰ διεγείρωσι τοὺς Ἕλληνας κατὰ τῶν Τούρκων, προφασιζόμενοι ὅτι ὑπὲρ τῆς κοινῆς θρησκείας μάχονται καὶ ὑποσχόμενοι αὐτοῖς πᾶσαν βοήθειαν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ. — Καὶ δὴ αἱ πρῶται ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι ἤρξαντο ἐπὶ τῆς δοξομανοῦς αὐτοκρατείρας Αἰκατερίνης Β΄., ἥτις πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ δὲν ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1764 πέμπουσα εἰς Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον πολλοὺς καὶ ἐπιτηδείους ἀποστόλους· μεταξὺ δὲ τούτων συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ Θεσσαλὸς Γεώργιος Παπάζωλης λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ τῆς Ῥωσσίας, ὅστις πλούσια κομίζων δῶρα διὰ τὰς ἐκκλησίας ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Πελοπόννησον κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1766 καὶ συνεννοήθη διὰ τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα μετὰ τῶν ἐπιφανεστέρων ἀρχιερέων καὶ προεστώτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Π. Πατρῶν Μητροπολίτης Παρθένιος, (2) ὁ πρώην Π. Πατρῶν καὶ νῦν πρόεδρος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων Δανιὴλ

(1) Ἡ πανώλης αὕτη ἐν Πάτραις κατ' ἐξοχὴν ἐθέρισε τοὺς βίον ἐλεεινὸν διάγοντας καὶ ἐν τῇ γνωστῇ δυσώδει συνοικίᾳ οἰκοῦντας Ἑβραίους. Ἡ σκληρὰ Τουρκικὴ διοίκησις ἔκλεισεν αὐτοὺς εἰς περίβολον ἀσφαλῆ, ἔνθα οἱ πλεῖστοι ἀπέθανον ἐκ τῆς πείνης καὶ τοῦ μολύσματος. Ἡ συναγωγὴ αὐτῶν ἐντελῶς διελύθη· ἐκ δὲ τῶν διασωθέντων ἱκανοὶ τὸν ἀριθμὸν μετέβησαν εἰς Ναύπακτον, οἱ δὲ ἐν Πάτραις μείναντες ἐπαισθητῶς ἔκ τοτε μειούμενοι κατήντησαν ἐν ἔτει 1820 εἰς ἑβδομήκοντα τρεῖς, ἀποτελοῦντας 17 οἰκογενείας. (2) Ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Μητροπολίτης Πατρῶν Παρθένιος ἦτο λίαν αὐστηρὸς καὶ ὀλίγον θυμώδης· δυσηνεσχέτει δὲ μεγάλως διὰ τὰς ἐπ' ἐκκλησίας συνομιλίας τῶν Πατρέων

καὶ ὁ πλουσιώτατος προεστὼς τῶν Πατρῶν Πόλος.(1) Περὶ τούτων ἀνώνυμός τις χρονογράφος λέγει· «ὁ κύριος Πόλος ἀπὸ τὴν Πάτραν, εἷς τῶν πλέον ἐξαιρέτων προεστώτων τοῦ Μωρέως, ἦτο στολισμένος μ' ὅλας τὰς χριστιανικὰς ἀρετὰς καὶ παρίσταται ἀληθῶς ὁ πλέον ζηλωτὴς πατρίκιος ὁποῦ νὰ ἔλαβε ποτὲ ἡ Πελοπόννησος· ὁ σοφολογιώτατος καὶ θεοπρόβλητος μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν, ὅστις ὡς ἄλλος Ἀπόστολος Ἀνδρέας τῆς Ἀχαΐας διοικεῖ καὶ προνοεῖ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Κυρίου ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ· ὁ πρώην Πατρῶν καὶ τὰ νῦν πρόεδρος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων Δανιήλ· ὅστις ἀνταγωνίζεται ἀληθῶς ὡσὰν Δανιὴλ ὁ προφήτης ἐναντίον τῶν λυσσασμένων λεόντων τῶν ἀντικειμένων αἱρέσεων, καὶ μὲ ἔνθεον φρόνησιν διέπει τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἀρκαδίων». — Τοσαύτη δὲ ἦτον ἡ παράλογος πρὸς τοὺς Ῥώσσους πίστις τῶν Πελοποννησίων, ὥστε ἐκτὸς πάσης ἄλλης φαντασιοπληξίας ἔλεγον, κατὰ τὸν περιηγηθέντα τὴν Πελοπόννησον τῷ 1767 Chandlers (2), ὅτι οἱ Ῥῶσσοι ἀφεύκτως θὰ ἐλευθερώσωσιν αὐτούς, διότι προσφάτως σταυρὸς διαλάμπων ἐφάνη κατὰ τρεῖς συνεχεῖς ἡμέρας ἐπὶ τοῦ θόλου τῆς Ἁγίας Σοφίας, καὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀφοῦ κατέβαλον ματαίας προσπαθείας, ὅπως ἐξαφανίσωσι τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ θαύματος, ἐρρίφθησαν εἰς ἀπελπισίαν.

Ἐν ἔτει 1769, κατὰ μῆνα Φεβρουάριον, κατέπλευσεν εἰς Πελοπόννησον μοῖρα τοῦ Ῥωσσικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Ὀρλώφ, ὅπως ἐπαναστατήσῃ τοὺς κατοίκους κατὰ τοῦ τυράννου. Κατὰ δὲ τὰ συμπεφωνημένα καὶ κατὰ μῆνα Μάρτιον, μεταξὺ

γυναικῶν, καὶ ἰδίᾳ τῶν Βλατερισσιωτῶν, καθ' ὧν, κατόπιν ἀκάρπων νουθεσιῶν ἀνενεγκὼν μάλιστα καὶ τὸ τοῦ Παύλου ῥητόν, «Αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει. εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἄνδρας ἐπερωτάτωσαν· αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυναιξὶν ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν» (Πρὸς Κορινθ. ἐπιστ. Α΄. κεφ. 14), ἠναγκάσθη νὰ ποιήσῃ χρῆσιν τῆς ἁγίας του πατερίτσας, κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐν ἔτει 1768. Δὲν εἶχε, φαίνεται ὁ Πανιερώτατος, ἀναγνώσει τοῦ μισογύνου συμπατριώτου του Μάνθου Ἰωάννου, τὴν ὀγδόην στιχολογίαν «Περὶ τῶν γυναικῶν ὄντας πᾶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν,» ἔνθα προσφυῶς εἰκονίζεται ἡ περὶ τὸ λαλεῖν καὶ ἀπομιμεῖσθαι ῥοπὴ τοῦ ὡραίου φύλου.

(1) Τοῦ Πόλου σώζονται ἐν Πάτραις ἀπόγονοι. (2) Travels in Greece p. 137.

πολλῶν ἄλλων εἰς διάφορα μέρη τῆς Στερεᾶς καὶ Πελοποννήσου ὑψωσάντων τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως, ὕψωσε ταύτην ἐν Αἰγίῳ καὶ ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Μητροπολίτης Παρθένιος· συγχρόνως καὶ οἱ Πατρεῖς, τῇ συνδρομῇ τριῶν χιλιάδων, Κεφαλλήνων (τὸ πλεῖστον) καὶ Ζακυνθίων, ὑπὸ τὸν Σπυρίδωνα καὶ Ἰωάννην Μεταξᾶν, τὸν Γρηγόριον Πανᾶν Λοϊζάτον, τὸν Σπυρίδωνα Λικιαρδόπουλον Στεκούλην, Νικόλαον Φωκᾶν Ἀνδρεάτον, Μακρῆν καὶ Μοντσενίγον, ἐπανέστησαν καὶ ἐπολιόρκησαν τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν Πατρῶν καταφυγόντας Τούρκους. Ἀλλὰ πειραταὶ Ἀλβανοὶ Δουλχινιῶται ὑπὸ ὠμότατον ἀρχηγὸν τὸν Σουλεϊμὰν Παπούλιαν, ἐκ Μεσολογγίου ἀποπλεύσαντες ἦλθον εἰς Πάτρας, καὶ τὴν νύκτα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, (13 Ἀπριλίου) καθ' ἣν οἱ κάτοικοι συνηθροίζοντο εἰς τὰς ἐκκλησίας πρὸς ἐξαγωγὴν τῶν ἐπιταφίων, ἐφορμῶσι κατὰ τῆς ἄνευ ὑπερασπίσεως ἐγκαταλειφθείσης πόλεως τῶν Πατρῶν, καὶ θέσαντες πῦρ εἰς τὰς οἰκίας ἐνοῦνται μετὰ τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ ἐγκλείστων Τούρκων καὶ εἰσδύουσιν εἰς τὰς ἐκκλησίας. Οἱ δυστυχεῖς χριστιανοὶ περίτρομοι φεύγουσιν ἀτάκτως καὶ εὑρόντες τὰς οἰκίας των πυρπολουμένας, πλανῶνται τῇδε κἀκεῖσε καὶ πλεῖστοι κατασφάζονται. Οἱ Ἑπτανήσιοι ἐν τάχει τρέχουσιν εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἀποβιβασθέντες εἰς τὰ πλοιάριά των ἀποπλέουσιν· ἀλλὰ συναντήσαντες καθ' ὁδὸν ἕτερα πειρατικὰ σκάφη ἐπεισματωδῶς πολεμοῦσι, καὶ πολλοὶ μὲν ἐφονεύθησαν εὐάριθμοι δ' ἐσώθησαν. Οἱ Πατρεῖς, ὅσοι δηλαδὴ περιεσώθησαν, διεσκορπίσθησαν ἀνὰ τὰ ὄρη, καὶ κατόπιν πολλῶν ὑπὸ τοῦ Τούρκου διοικητοῦ γενομένων ἐνθαρρυντικῶν προσκλήσεων ἐλάχιστοι κατῆλθον εἰς τὴν πόλιν, ἀφοῦ μάλιστα οἱ Δουλχινιῶται Ἀλβανοὶ πεφορτωμένοι λαφύρων ἀνεχώρησαν. Τὰ συμβεβηκότα ταῦτα ὁ Ἀθανάσιος Κομνηνὸς Ὑψηλάντης (σελ. 462) ἀφηγεῖται οὕτως·

« . . . Ἀλλ' οὐδὲν ἄξιον διεπράξαντο εἰς τὸ Πατράσον· πλῆθος γάρ τοι ἄτακτον ἐντοπίων τε καὶ ξένων, ἀνεπίδεκτον παιδείας εἰς τὴν τακτικὴν τοῦ πολέμου καὶ ἐπικλινέστατον μόνον εἰς ἁρπαγάς, ἐνόμισαν νὰ διώξωσι τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὸ Πατρά-

σον· τὸν Μάρτιον ἦλθον Ἀρβανῖται εἰς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων Τούρκων· τῇ ιγ'. τοῦ Ἀπριλίου τῇ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ οἱ πολιορκοῦντες ἔφυγον χωρὶς νὰ πολεμήσουν· ὅθεν οἱ Ἀρβανῖται μηδενὸς ἀνθισταμένου κατέκαυσαν τὴν χώραν καὶ ἐφόνευσαν πολλοὺς μαζὴ μὲ τοὺς ἐκ τοῦ φρουρίου ἐξελθόντας καὶ εἰς τόδε πολιορκουμένους Ἀρβανίτας καὶ Τούρκους. Μετὰ τὸν ἀφανισμὸν οὖν καὶ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ Πατράσου παμπληθεῖς Ἀλβανοὶ διασπαρέντες εἰς ὅλον τὸν Μωρέαν, καίοντες τὰς κώμας καὶ φονεύοντες τοὺς κατοίκους ἔκαμαν τὸν ἔσχατον ὄλεθρον».

Κατὰ δὲ τὴν 23ην Ἀπριλίου κατέπλευσεν εἰς Κορώνην καὶ ἡ ἑτέρα ναυτικὴ μοῖρα τῶν Ῥώσσων ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Ὀρλώφ. Ἀλλ' ἡ πεζικὴ δύναμις τῶν Ῥώσσων ἦτον ὀλίγη καὶ ὁ τότε πασᾶς τῆς Πελοποννήσου πρώην δὲ Βεζύρης Μουχσσινζαδὲ — Μεχμέτ, ὅστις ὠχύρωσε τὸ φρούριον τῶν Πατρῶν, καὶ τὰ πολυάριθμα στίφη τῶν εἰσβαλόντων Ἀλβανῶν, ἐματαίωσαν τοὺς σκοπούς των. Ὁ Ὀρλὼφ περιωρίσθη εἰς τὴν Πύλον καὶ πολλοὺς Ἕλληνας, ἐκεῖ ζητοῦντας καταφύγιον, ἀπέκλεισεν ὁ ὀνομαζόμενος σωτὴρ των· εἶτα δὲ παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἑκατοντάδας τινὰς Ἑλλήνων μετὰ τῶν προεστώτων, τὸν Μητροπολίτην Πατρῶν Παρθένιον (1) καὶ τοὺς ἐπισκόπους Κορώνης, Μεθώνης καὶ Καλαμῶν ἀπέπλευσεν ἐγκαταλιπὼν οὕτω τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν σκληρὰν τιμωρίαν τῶν Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν. Δεκαπεντακισχίλιοι Ἀλβανοὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν, οὐ μόνον ἔσφαξαν πάντας τοὺς ἐκ τῶν ὀρέων κατελθόντας ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἔθεσαν πῦρ, καὶ εἰς αὐτὰς ἔτι τὰς πρότερον ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων των πυρποληθείσας οἰκίας. Ἀποτρόπαιον ἦτο τὸ θέαμα!! Ἀπερίγραπτος δὲ τυγχάνει ἡ μανία τῶν

(1) Ἐν τῇ Μεσαιωνικῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Κ. Σάθα περὶ Παρθενίου ἀναγινώσκομεν τάδε· «Παρθένιος Ἰωαννίτης Π. Πατρῶν ἐπίσημος διὰ τὴν μάθησίν του εἰς τὸν καιρὸν τοῦ πολέμου φυγὼν μετὰ πάντων τῶν εἰς τὸν Μωρέαν Ἀρχιερέων ἕως δέκα καί τινων πλουσίων λαϊκῶν καὶ ἐπῆγεν εἰς Μοσχοβίαν.» Ἐν Πετρουπόλει δὲ ὁ Παρθένιος διατρίβων συνέγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ «ἐπίγραμμα ἡρωελεγεῖον τῷ ὑψηλοτάτῳ Ποτμεκίνῳ τῷ πάνυ,» καὶ «προσφώνημα τῇ Αἰκατερίνῃ Β'. ἐκφωνηθὲν τῇ 2 Ἀπριλίου 1770,» ἐκδοθέντα μετὰ ῥωσσικῆς μεταφράσεως τοῦ Σιτζκαθὲζ ἐν τῷ Ζ'. τόμῳ τῆς Ῥωσσικῆς βιβλιοθήκης. Κ. Σάθα Νεοελλην. Φιλολογ. σελ. 607.

αἱμοχαρῶν τούτων τεράτων, ἅτινα ἀφοῦ κατέστρεψαν πᾶν τὸ προστυχὸν καὶ ὑπενόμευσαν τὰ ἰσχυρὰ τείχη τῆς ἐκκλησίας τ ῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης (1) ἐτράπησαν κατὰ τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Γηροκομείου, καὶ λεηλατήσαντα αὐτήν, ἔτι δὲ καὶ θέντα πῦρ, ἀνῆλθον πρὸς τὰ βορειότερα μέρη, πανταχοῦ ἄγοντα τὸν διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ὄλεθρον. Κατὰ τὴν λεηλασίαν ταύτην τῆς μονῆς κατεστράφη καὶ τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς σιγγίλιον, ὡς ἀναφέρει τοῦτο τὸ ἤδη ἐν ταύτῃ διασωζόμενον τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄. (1798). « . . . Ὡς καὶ περὶ τοῦ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Παλαιῶν Πατρῶν κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἱεροῦ καὶ σεβασμίου μοναστηρίου τῆς κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, ἐπιλεγομένου τοῦ Γηροκομείου. Ἐνεφανίσθη γὰρ ἤδη ἡμῖν ἐνσφράγιστος μοναστηριακὴ ἐπιστολή, περιέχουσα ὅτι τὸ σιγγίλιον τῆς σταυροπηγιακῆς αὐτῶν ἀξίας ἀπωλέσθη ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ διὸ καὶ κατὰ θερμὴν δέησιν αὐτῶν ἔγνωμεν ἀνακαινῖσαι. Ὅθεν γράφοντες διὰ τοῦ παρόντος ἡμετέρου πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σιγγιλιώδους γράμματος, ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἁγίοις πν΄΄. ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τῆς κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, ἐπιλεγόμενον τοῦ Γηροκομείου, τὸ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Παλαιῶν Πατρῶν, μετὰ πάντων τῶν κτημάτων καὶ πραγμάτων καὶ ἀφιερωμάτων αὐτοῦ, κινητῶν τε καὶ ἀκινήτων, τῶν τε ἤδη ὄντων καὶ τῶν εἰσέπειτα προσγενησομένων ἄν, ὡς ἀνέκαθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς οὕτω καὶ εἰς τὸν ἑξῆς ἅπαντα χρόνον, ὑπάρχῃ καὶ λέγηται καὶ παρὰ πάντων γινώσκηται ἡμέτερον πατριαρχικὸν σταυροπηγιακόν, ἀδούλωτον, ἀκαταπάτητον, καὶ ὅλως ἀνενόχλητον, παρ' οὑτινοσοῦν προσώπου ἱερωμένου ἢ λαϊκοῦ, μνημονευομένου ἐν αὐτῷ τοῦ κανονικοῦ πατριαρχικοῦ ὀνόματος, ἔχον καὶ τὸ προνόμιον κατὰ πατριαρχικὴν φιλοτιμίαν, ὥστε τὸν κατὰ καιροὺς ἐν αὐτῷ ἡγούμενον ἐν ταῖς ἑορτασίμοις ἡμέραις φορεῖν ἐπ'

(1) Μέρος τῶν ἀρχαίων τειχῶν σώζονται ἔτι καὶ νῦν. Ἐν ἔτει δὲ 1841 ἀνασκαπτομένου τοῦ χώρου πρὸς ἀνοικοδόμησιν τῆς ἤδη ὑπαρχούσης ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης ἀνευρέθη ἡ εἰκὼν αὐτῆς φέρουσα ἐπιγραφήν· «ἐν Σινᾷ ὄρει Ἁγίῳ 1741.».

ἐκκλησίας μανδύαν προχειριζόμενον καὶ πατερίτζαν. Καὶ πρῶτον μὲν ὑπάρχει ἀπηλλαγμένον πάσης ἐξαρχικῆς ἐξουσίας καὶ δεσποτείας· δεύτερον δὲ λόγῳ ὑποταγῆς ἀποδιδῶ καθ' ἕκαστον ἔτος ἀπαραιτήτως γρ. πεντήκοντα τρία, εἰς τὸ κοινὸν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ λαμβάνῃ ἐξοφλητικὴν ἀπόδειξιν κατὰ τὸ ὕφος τῶν ἐπαρχιῶν» . . . . . .

Ἐν γένει οἱ τὴν Πελοπόννησον πᾶσαν δηώσαντες Ἀλβανοὶ συνεποσοῦντο εἰς 60000, οἵτινες καὶ μετὰ τὴν κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἐγκατέλιπον τὴν χώραν, ἀλλ' ἐπὶ ἐννέα ἔτη οἰκτρῶς ἐλεηλάτουν αὐτὴν ἀπειθοῦντες καὶ εἰς αὐτῆς τῆς Ὑψ. Πύλης τὰς διαταγάς, μέχρις οὗ κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ καπετὰν Χασὰν πασᾶ καὶ τοῦ Κ. Κολοκοτρώνη τῷ 1779, παρὰ τὴν Τρίπολιν. Ἄξιον δὲ μνείας ἐστὶν ὅτι κατὰ τὴν ἐν Πάτραις ἐπανάστασιν τοῦ 1769 Πατρεύς τις ἄσημος τέως, καλούμενος Παῦλος Παυλόπουλος, μετὰ πεντήκοντα μόνον ὀρεινῶν πολεμιστῶν, ἀπετόλμησε ν' ἀντισταθῇ εἰς τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ συλληφθεὶς ἀνεσκολοπίσθη ἐν Ναυπάκτῳ. (1) Ἐν ἔτει 1772 οἱ Ῥῶσσοι κατέστρεψαν στολίσκον τουρκικὸν εἰς τὴν παραλίαν τῶν Πατρῶν. Τὸν δὲ Μάρτιον τοῦ 1782 ἐμαρτύρησεν ἐν Πάτραις ὑπὲρ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ὁ ἐξ Ἀκαρνανίας Ζαχαρίας. (2)

Σεισμὸς μέγας καὶ καταστρεπτικὸς συνέβη ἐν Πάτραις τὴν 30 Ἰανουαρίου 1785, ἑορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ἐξακολουθήσας νὰ δονῇ τὰς Πάτρας ἐφ' ἑβδομάδα. Πλεῖσται οἰκίαι καί τινες ἐκκλησίαι κατέρρευσαν· οἱ δὲ κάτοικοι περίφοβοι γενόμενοι, ἐκοιμῶντο ἐπὶ μῆνα ἐν ὑπαίθρῳ, μ' ὅλον τὸ δριμὺ τοῦ χειμῶνος ψῦχος. Οἱ Τοῦρκοι διέταξαν, ὅπως ἡ ἡμέρα ἐκείνη ᾖ ἱερὰ καὶ ἑορτάζηται ὑφ' ὅλων τῶν ἐν Πάτραις θρησκευμάτων, ἐρωτῶντες τοὺς Χριστιανοὺς «πότε εἶναι τῶν τριῶν ἀρχόντων;» Χειρόγραφόν τι εὑρεθὲν ἐν τοῖς ἐγγράφοις τοῦ Ζακυνθίου Δημητρίου Πελεκάση καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ ἐλλογίμου κ. Σπυρ. Δὲ-Βιάζη, ἐν τῷ περιοδικῷ «Κυψέλη» (φυλλάδ. 51—52), ἀναφέρει τὰ τοῦ

(1) Ἀπόγονοι τοῦ Παυλοπούλου ὑπάρχουσιν ἐν Πάτραις. (2) Νέον Λειμωνάριον Ἐνετίησι 1819. —

σεισμοῦ τούτου ὡς ἑξῆς· «1785. 30 Γεν. ξημερόνοντας τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἡμέρα πέμπτη ἔκαμε ἕνας σεισμὸς τζὴ δύο ὥρες (1) τῆς νυκτὸς εἰς τὴν παλαιὰν Πάτραν καὶ ἐτησκαντηνάρισεν τὰ πάντα καὶ τὸ κάστρο, καὶ τζὴ δέκα ὥρες τῆς νυκτὸς τὸ χάραμα ἔκαμε ἄλλος ἕνας σεισμός, ἐγκρέμισε ὅλαις ταῖς ἐκκλησίαις ἀπὸ τὰ θεμέλια, καὶ ἐγγρέμισε καὶ μέρος ἀπὸ τὸ κάστρο, κατὰ τὸ κάστρο τῆς πόρτας, καὶ ἀπὸ τὴν χώρα δὲν ἔμεινε ἔνστρωτο καὶ ἐσκοτωθήκανε Χριστιανοὶ ἄνδρες ἕως 38· εἰδὲ ἀπὸ Τούρκους καὶ Ὀβρέους δὲν ἠξεύρομεν πόσοι». Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1787 ἠνώθη ἡ Ἐπισκοπὴ τῆς Ὠλένης καὶ ὑπετάγη τῷ μητροπολίτῃ Παλαιῶν Πατρῶν, «δι' οἰκονομίαν ἴσως χρεῶν καὶ κέρδος τοῦ ἐκεῖ μητροπολίτου· ὁ γὰρ βαρὺς καὶ ἄληκτος κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον τῆς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας περισπασμὸς περὶ χρημάτων μάλιστα καὶ χρεῶν ἦν, καὶ ἡ διηνεκὴς περὶ τούτων ἐνόχλησις κατέθλιβε τὸν παναγιώτατον». (2)

Λόγιοι δὲ Πατρεῖς κατὰ τὴν ΙΗ΄ ἑκατονταετηρίδα ἀναφαίνονται οἱ ἑξῆς·

Κωνσταντῖνος Ἀντωνίου ἢ Ἀντωνιάδης ὅστις ἀντέγραψε καὶ ἐπεξειργάσθη τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ, ἐν Βυτίνῃ τῆς Γορτυνίας κατὰ τὸ ἔτος 1762—1763, καθὰ ἐν τοῖς προλεγομένοις τῆς ἱστορίας ἐκείνης καταφαίνεται. (ἔκδ. Βόννης. (3) «αψξϐ΄. Δεκεμβρίου Β΄. ἠρξάμην γράφειν τὴν παροῦσαν βίβλον ἐν τῇ πόλει ἀρκαδίᾳ, ἔνδον τῆς μητροπόλεως καὶ ἀξιώσαι με τὸ θεῖον τελέσαι ταύτην. κωνσταντῖνος Ἀντωνίου ὁ ἐκ Πατρῶν τῆς Ἀχαΐας . . . . κατὰ τὸ αψξγ΄. σωτήριον ἔτος σεπτεμβρίου δ΄. εἴληφε τέρμα τὸ παρὸν διὰ χειρὸς τοῦ εὐτελοῦς κωνσταντίνου Ἀντωνιάδου τοῦ ἀπὸ Πατρῶν τῆς Ἀχαΐας ἐν Βυτίνῃ· οὗ οἱ ἐντυχόντες τούτῳ ὑπερεύχεσθε ἐπανορθοῦντες εἴ τι σφαλερὸν εὕρητε». Γνωστόν ἐστιν ὅτι ὁ Φραντζῆς ἐπεράτωσε τὸ χρονικόν του τὴν 29ην Μαρτίου 1466 ἐν Κερκύρᾳ, ἔνθα πιθανῶς

(1) Κατὰ τὸ Ὀθωμανικὸν ὡρολόγιον. (2) Σεργίου Μακραίου Ἐκκλ. Ἱστορία ἐν Κ. Σάθα Μεσαιων. Βιβλιοθήκῃ Τομ. Γ. σελ. 351—2. (3) Ἐμμανουὴλ Βεκκέρου ἐν Βόννῃ 1838.

καὶ ἀπέθανε. Παρέδωκε δὲ τοῦτο εἴς τινα Ἀντωνίου, ἴσως ἐκ Πατρῶν ὁρμώμενον καὶ πρόγονον τοῦ ἀνωτέρω Κωνσταντίνου Ἀντωνίου, ἀντιγράψαντος τὸ εἰς χεῖρας αὐτοῦ σωζόμενον χειρόγραφον . . . «Τέλος τοῦ παρόντος ἱστορικοῦ ἤτοι χρονικοῦ βιβλίου παρ' ἐμοῦ τοῦ συγγραφέως, ποιηθὲν αἰτήσει τινῶν εὐγενῶν Κερκυραίων, παρακαλούντων με, ἵνα μὴ σιωπῇ παραλείψω, ἃ εἶδα ὀφθαλμοφανῶς καὶ ἤκουσα καὶ ἀνέγνωσα. Καὶ οὕτως ἔγραψα ἰδιοχείρως καὶ ἀπέδωκα ἀνὰ χεῖρας τοῦ Εὐλαβεστάτου Κυρίου Ἀντωνίου. Καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες εὔχεσθέ μοι διὰ τὸν Κύριον, εἰ ἔλαθέ τι. Τὸ γῆρας γὰρ τὸ ἐμὸν καὶ ἡ δεινὴ ἀσθένεια οὐκ εἴασί με καλῶς διορθῶσαι».

Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, γεννηθεὶς ἐκ γονέων Ἑβραίων ὁμολογησάντων τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Κομιδῇ νέος προσελήφθη ὑπὸ τοῦ θείου του, ὕστερον ἀρχιερατεύσαντος ἐν Βλαχίᾳ, καὶ ἐμαθήτευσε κατὰ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὕστερον δ' ἐν Πάτμῳ παρὰ Γερασίμῳ τῷ Βυζαντίῳ. Ἐλθὼν εἶτα εἰς Ἰωάννινα ἠκροάσατο Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, καὶ μεταβὰς εἰς Ἀθωνα ὑπέδυ τὸ μοναχικὸν τριβώνιον καὶ ἐμόναζεν ἐν τῇ σκήτῃ τοῦ Καυσοκαλυβίτου, ὅθεν ἔλαβε καὶ τὸ ἐπώνυμον, διδάσκων καὶ εἴς τινας τῶν νέων μοναχῶν τὰ γραμματικά.

Παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Βατοπεδίου, ἐπὶ λόφου πρὸς ἀνατολὰς κειμένου ἀνηγέρθη τῇ φιλομούσῳ ἐνεργείᾳ τοῦ προϊσταμένου τῆς μονῆς Νεοφύτου ἡ Βατοπεδινὴ σχολή, εἰς τὴν σχολαρχίαν τῆς ὁποίας προσεκλήθη κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1749 ὁ Καυσοκαλυβίτης, ἀναμφιβόλως πολὺ συνεργήσας εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς ἵδρυσιν. Ὕστερον δὲ μεταβὰς ἐδίδαξεν ἐν Χίῳ, καὶ ἐπὶ τέλους εἰς Βλαχίαν, ἔνθα μεταξὺ τῶν μαθητῶν του ἦτο καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος Γρηγορίου Γκίκα Ἀλέξανδρος. Τῷ 1770 διέτριβεν ἐν Τρανσυλβανίᾳ, ὅπου καὶ συνέταξε τὸ Κτιτορικὸν τοῦ Σουμελᾶ. Ὕστερον δ' ἐπανελθὼν εἰς Βλαχίαν παρέμεινε μέχρι τελευτῆς. Μὴ δυνάμενος ἵνα πορίζηται ἐνταῦθα τὰ πρὸς λιτὸν βίον συντελοῦντα ἔγραψε πρὸς τὸν ἐν Ῥωσσίᾳ Εὐγένιον τὸν Βούλγαριν ὅπως τῷ εὕρῃ θέσιν τινα. Ἐν τῇ ἑξῆς ἐπιστολῇ ἐκτραγῳδεῖ ὁ

ἀείμνηστος τοῦ γένους διδάσκαλος τὰς κακουχίας καὶ στερήσεις αὐτοῦ.

. . . «Κατέλαβέ με, λέγει, ὁ χειμὼν ἐν οἰκήματι πάντη ἀνευθέτῳ εἰς παραχειμασίαν . . . Ἀνεμοβροχίζομαι διὰ τῶν πάντη ἀναπεπταμένων θυρίδων, καὶ τρόπον κοχλίου καθ' ἑαυτὸν συστρεφόμενος ἐνειλοῦμαι πρὸς τὸ νυκτερινὸν ψῦχος καὶ πρὸς τὸ ἐπισυμβαῖνον ἀνεμόβροχον, κἀντεῦθεν μὴ ἔχων ποῦ κλίνω τὴν κεφαλὴν πάσχω τὰ αὐτὰ μᾶλλον δὲ καὶ χείρω τῶν ἐν τῇ Πουσκαρίᾳ καθειργμένων, ὁπότε οὐδ' οὗπερ ἐκεῖνοι ἀπολαύουσιν ἡμερινοῦ φωτὸς διὰ τῆς θυρίδος μετέχω· ἀλλὰ ταῖς παρατυγούσαις σανίσι καὶ οἷς περιβέβλημαι ῥακίοις καταφράξας ἐν σκότῳ τὴν ἡμέραν οἶκοι διάγω· τὰ γὰρ τῶν πάντῃ ἀσυναρμόστων θυρῶν, αἵτινες εἰς ὥραν χειμέριον οὐδὲν διαφέρουσι κεκλεισμέναι ἢ ἀνεῳγμέναι, παρώσειν με τέως δοκῶ.»

Ὁ Νεόφυτος ἀπεβίωσεν ἐν Βουκουρεστίῳ περὶ τὸ ἔτος 1780.

Ὁ Καυσοκαλυβίτης εἰ καὶ χλευασθεὶς ὑπὸ τοῦ Κοραῆ, ὑπερεπαινεῖται ὅμως ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων· ὁ Βιλλουασὼν ἐν προλεγομένοις εἰς Ὅμηρον λέγει· «Ille autem Neophytus recentium graecorum in graeca grammatica facile princeps». Ὁ Ῥεΐζιος ἀποκαλεῖ τὸ εἰς Γαζὴν ὑπόμνημα τοῦ Νεοφύτου «Plenissimus et erudissimus commentarius». Καὶ ὁ περιώνυμος Βόλφιος «de ipso libro, quo doctissimi grammatici pars difficillima arte subtili veterunque ingenio digna illustratur, dicendi alia fortasse occasio erit melior»· καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς λέγει, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ Καυσοκαλυβίτου ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπάρχουσιν ἀκόμη ἄνδρες βαθεῖαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης γνῶσιν ἔχοντες. (1)

Ὁ Νεόφυτος θεωρεῖται καὶ ὡς ἀρχηγὸς τῆς εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν μεταφράσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κειμένου μονολεκτικῶς, ἐνῷ πρότερον ἐπεκράτει ἡ ἐπαχθὴς μέθοδος τῆς λεγομένης ψυχαγωγίας, τῆς δι' ἐπισωρεύσεως δηλονότι ἁπάντων τῶν συνωνύμων ἑρμηνείας· τὸ σύστημα τοῦ Καυσοκαλυβίτου τληρέστερον

(1) Κ. Ἀσωπίου, Προλεγόμενα εἰς Β'. περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς συντάξεως.

ἐφήρμοσαν καὶ θριαμβευτικῶς διέδωκαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Λάμπρος ὁ Φωτιάδης, καὶ Γρηγόριος ὁ Κωνσταντᾶς.

Ὁ Φωτιάδης ἐποίησε πέντε ἐπιγράμματα ἐξυμνοῦντα τὴν σοφίαν τοῦ Νεοφύτου, Δημήτριος δὲ ὁ Μανδασάκης τὸ ἑξῆς·

Κεύθει Νειοφύτοιο δέμας κόνις ἤδ' ἠλιγίστη,
Οὐ μὴν τοῦδε πόνων ἰδμοσύνης τε κλέος.
Ὅς γὰρ Ἑλλάδι δὴν ἐκσπασθεῖσαν προθελύμνως,
Ἑλλάδα γλῶσσαν ἑοῖς ἀμπερύτευκε πόνοις.
Ἰδμοσύνην δ' ἔκφηνεν ἣν ἄλις οἷς ἐνὶ δέλτοις,
Ζώει ἄρ' εὐκλεέως κἂν θάνε σωματίῳ.

Συγγράμματα αὐτοῦ.

— *Ἐκλογὴ τοῦ Ψαλτηρίου παντὸς καὶ εὐχή, συλλεγεῖσα παρὰ Νεοφύτου Ἱεροδιακόνου Πελοποννησίου τοῦ ἐξ Ἑβραίων. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ἄθωνος 1759, καὶ ἐν Βενετίᾳ 1881.*

— *Θεοδώρου Γραμματικῆς εἰσαγωγὴ τῶν εἰς τέσσαρα εἰς τὸ τέταρτον ὑπόμνημα. Ἐν Βουκουρεστίῳ 1768. (Μέγα 4ον ἐκ σελίδων 1400. Ἀθανάσιος ὁ Πάριος συνοψίσας ἐξέδοτο τῷ 1787 τὰ γραμματικὰ ταῦτα ὑπομνήματα τοῦ Νεοφύτου εἰς ἕνα τόμον ἐκ σελίδων 487. (1) Εὐγένιος δὲ ὁ Βούλγαρις ἐπέκρινε τὸ ὑπόμνημα τοῦ Καυσοκαλυβίτου γράψας Κριτικὰς ἐπιστάσεις ἐκδοθείσας τῷ 1806.)*

— *Προσκηνητάριον τοῦ ἁγίου ὄρους Ἐνετίησι. . . .*

— *Περὶ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ.*

— *Κατὰ Καλβινιστῶν.*

— *Βίος Μελετίου Πηγᾶ. (Προετάχθη τῆς ἐπιμελείᾳ αὐτοῦ ἐν ἔτει 1769 γενομένης ἐκδόσεως τῆς ὀρθοδόξου ὁμολογίας).*

— *Ἐγχειρίδιον περιέχον τὸν παρακλητικὸν κανόνα. Ἐνετίησι 1776.*

— *Ἡ θεία καὶ ἱερὰ ἀκολουθία τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν Βαρλαὰμ καὶ Σωφρονίου τῶν ἐξ Ἀθηνῶν, καὶ τοῦ ἱεροῦ Χριστοφόρου, τῶν ἐν Μελᾷ ὄρει ἀσκησάντων, ᾗ καὶ ἡ ἱερὰ ἱστορία τῆς βασιλικῆς μονῆς τοῦ Σουμελᾶ, βίος τε καὶ πολιτεία τῶν ἄνωθεν ὁσίων πατέρων κλπ. ὑπὸ Νεοφύτου τοῦ Καυσοκαλυβίτου. Ἐξεδόθη ἐν Λειψίᾳ τῷ 1775 ὑπὸ Παρθενίου Μεταξοπούλου τοῦ Τραπεζουντίου.*

— *Ἐπιγράμματα περὶ τῶν γραφάντων περὶ τοῦ ὄρους τοῦ Μελᾶ, εἰς τὸ*

(1) Κατὰ τὸν Λόγιον Ἑρμῆν, (ἔτος 1812 σελ. 112) ὁ Καυσοκαλυβίτης συνέγραψεν ἔτι σχόλια εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Συνεσίου, ἅτινα ἐξεδόθησαν μετὰ τῶν ἐπιστολῶν ἐν Βιέννῃ τῷ 1792 ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Κωνσταντᾶ.

ἡγιασμένον ὄρος τοῦ Σουμελᾶ. εἰς τὴν Ζωοδόχον Πηγήν. καὶ εἰς τὴν Θεοτόκον. (συνεξεδόθησαν τῷ ἀνωτέρω).

— *Πολιτικοὶ νόμοι ἢ ἐξήγησις τῶν ἱερῶν κανόνων τῶν Συνόδων.*

— *Ἐγχειρίδιον ἀποδεικτικὸν περὶ τοῦ ὅτι χρεωστοῦσιν οἱ Χριστιανοὶ συχνώτερον νὰ μεταλαμβάνωσι τὰ θεῖα μυστήρια. Ἐνετίησι* 1771. *(Ἀμφιβάλλεται ἂν ἦτε ἔργον τοῦ Νεοφύτου).*

— *Σχόλια εἰς τὸν Θουκυδίδην.*

— *Περὶ τῶν λεγομένων Φράγκ-Μαζόνων.*

— *Φιλόσοφος ἢ Θεϊστής.*

— *Σχόλια εἰς τὰ Ἠθικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους.*

— *Ἐξήγησις τοῦ περὶ φιλίας λόγου τοῦ Λουκιανοῦ, καὶ τοῦ περὶ τυραννίας.*

— *Περὶ τοῦ ἐπιταφίου φωτός. (Χειρόγραφον παρὰ Σοφ. Οἰκονόμῳ).*

— *Ἐπιστολαί.*

Πρὸς τούτοις ὁ Καυσοκαλυβίτης ἔγραψε μολδαβιστὶ — Ἀνατροπὴν τῆς θρησκείας τῶν Ἑβραίων, ἐκδοθεῖσαν τῷ 1803, *καὶ ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μετενεχθεῖσαν ὑπὸ Ἰωάννου Γεωργίου, καὶ ἐπιμελείᾳ Γεωργίου Γάτζου ἐν Ἰασίῳ τυπωθεῖσαν τῷ* 1818. (1).

Σταῦρος Φρονιμόπουλος, εἷς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος τούτου· συνέταξε στιχηρὸν προσφώνημα εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον τοῦ Σινᾶ Κύριλλον, ἐκδοθὲν μετὰ τῆς ἐν ἔτει 1773 Ἐνετίησι τυπωθείσης περιγραφῆς τοῦ ὄρους Σινᾶ. (2)

Ἀντώνιος Ἐμμανουήλ, εἰδήμων τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ἰταλικῆς γλώσσης, ἔζη περὶ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος τούτου. Ἐχρημάτισε σερδάρης τῆς ἡγεμονίας Οὐγγροβλαχίας, καὶ διατρίβων ἐν Στεφανουπόλει τῆς Τρασυλβανίας μετέφρασεν ἀπὸ τοῦ Ἰταλικοῦ τὸ σύγγραμμα τοῦ Γαέτη (il giovine instruito), ὅπερ μετὰ πολλῶν σημειώσεων ἐξέδωκεν ὑπὸ τὸν τίτλον «Τρόπαιον τῆς Ὀρθοδοξίας» ἐν Βιέννῃ τῷ 1791». (3)

Πρὸς τοῖς ἀνωτέρω διεκρίθησαν ὡς ἔξοχοι προεστῶτες τῶν Πατρῶν, κατά τε τὰ τέλη τῆς ΙΗ΄. καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Ιθ΄. ἑκατονταετηρίδος, οἱ ἑξῆς·

(1—2—3) Κ. Σάθα Νεοελληνικὴ Φιλολογία σελ. 510—512, 608, 615—6. πρβλ. Ἀνδρ. Παππαδοπούλου Βρετοῦ Νεοελ. Φιλολογίαν. — Ἔγγονος τοῦ Ἀντωνίου Ἐμμανουὴλ ἐστιν ὁ τέως Οἰκονομικὸς Ἐπιθεωρητὴς Καῖσαρ Σ. Ἐμμανουήλ.

Ὁ Θάνος *Κανακάρης*, (πατρόθεν μὲν Ῥοῦφος, μητρόθεν δὲ Κανακάρης) γόνος ἐπισήμου καὶ ἐντίμου οἰκογενείας. Ἐν τοῖς τοῦ Ἀναστ. Ν. Γούδα βίοις παραλλήλοις (Τομ. ΣΤ΄. σελ. 311—312) ἀόριστοί τινες περὶ τῶν οἰκογενειῶν Κανακάρη καὶ Ῥούφου παρέχονται πληροφορίαι. Ἡμεῖς ἀναγράφομεν ἐνταῦθα, ὅσας περὶ τούτων ἀκριβεῖς πληροφορίας ἠδυνήθημεν νὰ συλλέξωμεν. —Ἱερεύς τις, ἐκ Λεβαδείας πιθανῶς ὁρμώμενος, Κυριαζῆς Κανακάρης (1) μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀγγελάκη, κατόπιν βραχείας ἐν Ἀθήναις καὶ Αἰγίῳ διαμονῆς, ἀποκατέστη μονίμως ἐν Πάτραις, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καὶ διωρίσθη ἐφημέριος τοῦ ἐν τῇ Ἄνω πόλει ναοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀγγελάκης ἐτελεύτησεν ἄγαμος, ὁ δὲ Παπακυριαζῆς εἶχε υἱοὺς μὲν δύο, Λουκᾶν καὶ Ῥώδην, οἵτινες ἐχρημάτισαν καὶ προεστῶτες τῶν Πατρῶν, θυγατέρα δὲ μίαν, τὴν ἐπὶ καλλονῇ περιώνυμον Ἀγγελικήν. Ταύτην ἀπήγαγεν εἰς ἔντιμον γάμον τιμαριοῦχός τις τοὔνομα Βενιζέλος Ῥοῦφος, γόνος τῆς πρὸ τριῶν σχεδὸν αἰώνων ἀποκατασταθείσης ἐν Πάτραις Σικελικῆς οἰκογενείας Ῥούφων, περὶ ἧς ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1794 ἐπισκεφθεὶς τὰς Πάτρας Σικελὸς Ξανδιέρος Σκροφάνης ἀναφέρει τάδε· «Ἐγευματίσαμεν εἰς λαμπρὰν οἰκίαν ἀνήκουσαν εἰς τοὺς Sign. Ruffo καὶ κειμένην εἰς τὸ μέσον τοῦ Ὠλενοῦ. (2). Ἡ οἰκογένεια αὕτη ἐκ Σικελίας καταγομένη ἀποκατέστη ἐν τῷ Μωρέᾳ πρὸ δύο καὶ ἐπέκεινα αἰώνων». (3) Ὁ Λουκᾶς Κανακάρης ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ Ῥώδης Κανακάρης μείνας ἄγαμος καὶ κατανοήσας προσεγγίζον τῆς ζωῆς του τὸ τέρμα, συνεφιλιώθη μετὰ τῆς ἀδελφῆς καὶ τοῦ Ῥούφου, καὶ υἱοθέτησε τὸν πρωτότοκον υἱὸν αὐτῶν ὀνόματι Θάνον (γεν. τῷ 1760) ἐγκαταστήσας ἅμα αὐτὸν καὶ κληρονόμον ἁπάσης τῆς περιουσίας του. Γνωστὸν ἐστιν ὅτι ὁ Βενιζέλος Ῥοῦφος ἔσχεν ἐκ τῆς Ἀγγελικῆς

(1) Οἱ κατὰ μῆνα Μάϊον γεννώμενοι ἐκαλοῦντο Κανακάραι, καθόσον ὁ Μάϊος εἰς τὰ δημώδη ἄσματα ἀποκαλεῖται κανακάρης, ἤτοι χαριτωμένος. Passow. Popularia Carmina Graeciae p. 310. v. 3,33. (2) Ὁ Σκροφάνης ἀναφέρει περὶ τοῦ ἐν τῷ Δήμῳ Φαρῶν χωρίου Κούμανι. ἀνήκοντος ἤδη εἰς τὸν Ἀγγελῆν Μ. Ῥοῦφον. (3) Viaggio nella Grecia Létt. XXXI. p. 96.

Κανακάρη δύο υἱούς, τὸν Θάνον ἐπονομασθέντα ἔκ τοτε Κανακάρην καὶ τὸν Ἀγγελῆν ἀποθανόντα ἄγαμον. Τέλος ὁ υἱὸς τοῦ Θάνου Κανακάρη Μπενιζέλος Ῥοῦφος διὰ τῆς πολυτεκνίας του ἐδικαίωσεν εὐδοκίμως τὰς ἀξιώσεις ἀμφοτέρων τῶν οἰκογενειῶν, καὶ οὕτως ὁ μὲν πρωτότοκος αὐτοῦ υἱὸς ἐκλήθη Κανακάρης, οἱ δὲ λοιποὶ Ῥοῦφοι.

Ὁ Θάνος Κανακάρης οὐ μόνον ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του ἠγαπᾶτο καὶ ἐξετιμᾶτο διὰ τὰς σπανίας ἀρετάς του, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτῶν ἔτι τῶν Τούρκων ἐθαυμάζετο διὰ τὸ φιλελεύθερον τῶν φρονημάτων του καὶ τὴν εὐθάρσειαν, μεθ' ἧς συνηγόρει ὑπὲρ τῶν δικαίων τῶν συμπολιτῶν του ἢ ἀπέκρουε καταθλίβουσαν φορολογίαν. Ὁ βίος αὐτοῦ εἶναι πλήρης περιπετειῶν οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μεγάλων πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεων· διότι ὁ Κανακάρης νεώτατος τὴν ἡλικίαν, ἐν ἔτει 1785, διωρίσθη προεστώς, (1) καὶ τοιοῦτος τυγχάνων, μὲ πᾶσαν θυσίαν ζωῆς τε καὶ περιουσίας, ἄχρι τελευτῆς τοῦ βίου του προσεπάθησε ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς προσδοκίας συμπάσης τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, καὶ ὄντως ἀντεπεκρίθη, μέγας ἀναδειχθεὶς πατριώτης καὶ ὡς τοιοῦτος ἐθρηνήθη παρὰ πάντων. Πάνυ δὲ δικαίως ὁ Σπηλιάδης λέγει· (2) «Τὴν 14 Ἰανουαρίου 1823 ἀπεβίωσεν ὁ Ἀντιπρόεδρος τοῦ Νομοτελεστικοῦ Ἀθ. Κανακάρης· καὶ τοῦτο δὴ συμφορὰ βεβαία τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐξέλιπεν ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἠδύνατο

(1) Ὁ Ἀμβρ. Φραντζῆς ἐν τῷ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ Δ'. τόμῳ καὶ κεφαλ. Ε'. «Βιογραφία σύντομος τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως εὑρεθέντων Ἀρχηγετῶν ἐκ τῶν ἐπισήμων Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, προεστώτων καὶ προκρίτων ὄντων καὶ μελῶν τῆς φιλικῆς ἑταιρίας» λέγει καὶ περὶ τῆς οἰκογενείας Κανακάρη τὰ ἑξῆς· «Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Π. Πατρῶν.—Ἡ παλαιοτέρα καὶ ἀρχαιοτέρα τῶν ἄλλων οἰκογενειῶν εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Θάνου Κανακάρη (τοῦ καὶ Ῥούφου) ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ 1775 ἐκ τοῦ παπ. Κυριαζῆ καταγομένη. Ὁ Θάνος κατετάγη εἰς τὴν χορείαν τῶν προεστώτων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1785· ἦτον ἐγκρατὴς παιδείας καὶ πολλὰ ἀγχίνους, ἔχαιρε τὴν κοινὴν ὑπόληψιν διά τε τὴν πολυπειρίαν, διὰ τὴν δραστηριότητα καὶ τὸ φιλοδίκαιόν του . . . . Ὁ Θάνος ὡς διακεκριμένης τῆς οἰκογενείας του, διωρίζετο πληρεξούσιος εἰς τὰς ἐθνοσυνελεύσεις· ὑπῆρξε δὲ καὶ ἀντιπρόεδρος τοῦ ἐκτελεστικοῦ κατὰ τὴν ἀ. περίοδον· ἀποθανόντος τούτου, ὁ υἱός του Βενιζέλος κατεῖχε πάντοτε θέσεις ἐπισήμους, διορισθεὶς τελευταῖον καὶ σύμβουλος τῆς ἐπικρατείας ἐν ἐνεργείᾳ, ἀγαπώμενος καὶ σεβόμενος διὰ τὰς ἀρετάς του». (2) Ἀπομνημονεύματα Τόμ Α'. σελ. 494.

εἰς τὸ μετὰ ταῦτα διὰ τῆς αὐταπαρνήσεώς του νὰ λυτρώσῃ τὸ ἔθνος ἀπὸ πολλὰ κακά.»

Ἐφάμιλλος ἐν πολλοῖς τοῦ Θάνου Κανακάρη, ἀνεδείχθη ὁ υἱός του Μπενιζέλος Ῥοῦφος (γεν. 1795+1868) ἀναπληρῶν ἐπιτυχῶς τὸν ὑπὲρ τῶν κοινῶν συμφερόντων εἰς Τριπολιτζὰν ἢ Κωνσταντινούπολιν ἐνίοτε ἀπουσιάζοντα πατέρα του· ἐνεργὸν δὲ μέρος ἔλαβε καὶ εἰς τὸν κοινὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνα. Εἴθε οἱ ἄξιοι υἱοὶ τοῦ Μπενιζέλου Ῥούφου, Θάνος Κανακάρης καὶ Γεώργιος Ῥοῦφος, διατελέσαντες Δήμαρχοι, Ὑπουργοὶ καὶ Βουλευταί, νὰ συνεχίσωσι τὴν πατριωτικὴν πορείαν τῆς μεγάλης οἰκογενείας των.

Ἰωάννης Παππαδιαμαντόπουλος ἐγεννήθη τῷ 1764 ἐν Κορίνθῳ· ἔφηβος δὲ γενόμενος μετέβη παρὰ τῷ ἐν Πάτραις ἐμπορευομένῳ θείῳ του Ἀναστασίῳ, παρ' ᾧ καὶ ἐμαθήτευσεν ἐπί τινα ἔτη. Εἶτα ἀποκατασταθεὶς μονίμως ἐν Πάτραις καὶ συζευχθεὶς τὴν θυγατέρα τοῦ κτηματίου Ἰωάννου Καλαμογδάρτου, ἔτι δὲ ἱδρύσας τὸ μὲν πρῶτον ἐν τῇ ἄνω πόλει ἐμπορικὸν κατάστημα, ὕστερον δὲ καὶ ἕτερα, ἠδυνήθη διὰ τῆς ἐξιδιασμένης εἰς τὸ ἐμπόριον ἱκανότητός του ν' ἀποκτήσῃ οὐ μόνον πλοῦτον πολὺν ἀλλὰ καὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου τῆς πόλεως Πατρῶν, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὸ ἔντιμον καὶ προσηνὲς τοῦ χαρακτῆρός του νὰ προσελκύσῃ τὴν ἀγάπην καὶ ὑπόληψιν τῶν συμπολιτῶν του, ὧν προΐστατο. Ἀλλ' αἱ μεγάλαι καὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσίαι, ἄρχονται κυρίως μετὰ τὸ ἔτος 1821. Πανθομολογούμενον ὅμως ἐστὶν ὅτι ὁ Ἰωάννης Παππαδιαμαντόπουλος, οὐ μόνον πολλοὺς τῶν συμπολιτῶν του δι' ἱκανοῦ ἀργυρίου συνέδραμεν, ἀλλὰ καὶ μεγάλα ποσὰ διέθεσεν ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν. Τέλος οὐδ' αὐτῆς τῆς πολυτίμου ζωῆς του ἐφείσθη, καί τοι δυνάμενος ν' ἀποφύγῃ τὸν ὄλεθρον, ἀλλ' ἑκοντὶ προσέφερε ταύτην εἰς τὸν ἐν Μεσολογγίῳ βωμὸν ὑπὲρ τῆς θεᾶς τῶν πάντων Ἐλευθερίας. (1826)

Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ Θάνου Κανακάρη, Μπενιζέλου Ῥούφου καὶ

Ἰωάννου Παππαδιαμαντοπούλου,(1) ἀναφέρονται καὶ ἕτεροι κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Πατρῶν οἱ ἑξῆς· Ἀνδρέας Καλαμογδάρτης, (2) Γεώργιος Τσέρτος, ἐκ Κεφαλληνίας καταγόμενος τὸ δὲ γένος Βαλσαμάκης, γνωστὸς ἐν Πάτραις διὰ τὴν εὐστάθειαν τοῦ χαρακτῆρός του, πάππος δὲ τοῦ τέως βουλευτοῦ καὶ νῦν δημοτικοῦ συμβούλου Γεωργίου Τσερτίδου· ὁ Νικόλαος Λόντος, (3) ὁ Γεράσιμος Κομποθέκρας, ὁ Γεράσιμος Μαντζαβῖνος, ὁ Ἀναστάσιος Χαμαμτζόγλους, (4) ὁ Παναγιώτης Νεζερίτης (5), Κανέλος, Παναγιώτης καὶ λοιποὶ ἀδελφοὶ Μοθωνοί, (6) Θάνος, Κωνσταντῖνος, Δημήτριος, Σταμάτης καὶ Ἀγγελῆς ἀδελφοὶ Χρυσανθακόπουλοι ἢ Κουμανιῶται, (7) ὁ περίφημος Γεώργιος Γιαννιᾶς, (8) ὁ Παναγιωτάκης Ἀναστασόπουλος ἢ Καραντζᾶς (9), ὁ Γ. Ῥο-

(1) Ἐκ τῶν ἓξ τέκνων τοῦ Ἰωάννου Παππαδιαμαντοπούλου ἐπιζῶσι δύο, ὁ Παναγιώτης Παππαδιαμαντόπουλος, Ὑποθηκοφύλαξ Πατρῶν, καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Παππαδιαμαντόπουλος, τέως Εἰσαγγελεὺς παρὰ τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ. (2) Περὶ τοῦ Ἀνδ. Καλαμογδάρτου ὁ Ἀμ. Φραντζῆς λέγει· « . . . Ταμίας δὲ ὁ Α. Καλαμογδάρτης, ὅστις καὶ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ὑπῆρξε μέλος τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας, καὶ μέλος εἰς τὴν παραλαβὴν τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν· ὑπῆρξε καὶ Γερουσιαστὴς ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἰωάν. Α. Καποδίστρια μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Γερουσίας. (3) Ὁ Νικόλαος Λόντος, κατὰ τὴν ἀνέκδοτον ἱστορίαν τοῦ Φωτάκου, ὑπῆρξε πολιτικός, πληρεξούσιος τῶν συνεδριάσεων καὶ ἐκτελεστής. (4) Ἐφονεύθη παρὰ τῶν Ὀθωμανῶν τῶν Πατρῶν, ὅτε μετὰ τῶν Λαλαίων εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Φραντζῆ Ἐπιτομ. Ἑλλ. Ἱστορίας Τόμ. Δ'. κεφ. Ε'. (5) «Ὁ Παναγιώτης Νεζερίτης, λέγει ὁ Φωτάκος, ὑπῆρξεν ἐπίσημος προὔχων τῶν Νεζερῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως καὶ πολὺ ἐχρησίμευσε, δαπανῶν ἐξ ἰδίων εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ στρατοῦ καὶ συντηρῶν ἴδιον σῶμα, τὸ ὁποῖον ὡδήγουν τὰ παιδιά του εἰς τὰς πολιορκίας τῶν Πατρῶν καὶ ἀλλοῦ.» Ἔγγονος αὐτοῦ ἦτον ὁ μακαρίτης Π.Νεζερίτης ἢ Ἄρχοντας Βουλευτὴς Πατρῶν. (6) Οἱ ἀδελφοὶ Μοθωνοὶ ὑπηρέτησαν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Λόντον καὶ Ἀνδρ. Ζαΐμην, προσδὲ παρευρέθησαν εἰς πολλὰς κατὰ τὴν Πελοπόννησον μάχας καὶ εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, ἔνθα διεκρίθησαν ὡς ἄξιοι στρατιωτικοί. (Ἀνεκδ. ἱστορ. Φωτάκου). (7) Οἱ ἀδελφοὶ Χρυσανθακόπουλοι ἢ Κουμανιῶται, κατήγοντο ἀπὸ τὸ χωρίον τοῦ Δήμου Φαρῶν Κούμανη καὶ ὑπῆρξαν *καπετανέοι*, ὑπηρετήσαντες, κατὰ τὸν Φωτάκον, «εἰς τὰ ἀγγλικὰ τάγματα τῆς Ἑπτανήσου ὅπου ἐδιδάχθησαν τὰ στρατιωτικά, καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἐγένοντο διδάσκαλοι εἰς τὴν τέχνην τοῦ πολέμου καὶ εἶχον ἴδια στρατιωτικὰ σώματα.» (8) Ὁ Γεώργιος Γιαννιᾶς ἦτον υἱὸς τοῦ περιφήμου ἐκ Προστοβίτσης τῆς Τριταίας Γιαννιᾶ (ὅρα ὑποσημ. 1. σελ. 389). Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἔδειξεν ἀνδρίαν μεγάλην καὶ πολεμικὴν φρόνησιν, ἀλλὰ συμπλακεὶς μετὰ τῶν Λαλαίων ἐκλείσθη μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀνδρῶν εἰς ἓν ἐρημοκκλήσιον τοῦ χωρίου Κάψα τῆς Ἠλείας καὶ ἐφόνευσε πολλοὺς Τούρκους. «Τέλος, κατὰ τὸν Φωτάκον, ἔσωσε τὰ πολεμοφόδια· καὶ τότε οἱ Τοῦρκοι τῷ ἐπρότειναν νὰ παραδοθῇ, ἀλλ' αὐτὸς ἠρνήθη. Καὶ μετὰ τοῦτο *ἐλιανίσθησαν* Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι μὲ τὰ σπαθιὰ καὶ τὸ ὄνομά του ἐγράφη εἰς τὴν *βίβλον* τῆς ἀθανασίας.»(9) ὅρα μεθ. σελ.)

δόπουλος, ὁ Γκολφῖνος Λουπιστιάνος, ὁ Π. Σανταμέρης, ὁ Δ. Νενέκος, (1) ὁ Ἰωάννης Προστοβίτης, ὁ Θ. Χαμπίλας, ὁ Ἀγγελῆς Ῥηγόπουλος, (2) ὁ Θ. Σαγιᾶς, (3) ὁ Νικηφόρος ἡγούμενος τῆς Μονῆς Χρυσοποδαριτίσσης, ὁ Θεόφιλος Βλαχοπαπαδόπουλος (4) καὶ οἱ ἐκ Τριταίας Μῆτρος Μαντᾶς καὶ Νικολῆς Καραχάλιος. Ὑπῆρχον δ' ἐν Πάτραις καί τινες Χονδροικοκυραῖοι (κοιν. σταντζάρχοντες) προσποιούμενοι τὸν ἄρχοντα καὶ ἐπιζητοῦντες τὴν πρωτοκαθεδρίαν παντοῦ καὶ πάντοτε· ἀλλ' ἡ σατυρικὴ μοῦσα τοῦ συγχρόνου δημοδιδασκάλου Τριανταφύλλου Σπονδῆ (5) ἀντεπεξελθοῦσα κατ' αὐτῶν ὡριμεῖα ὑπέδειξεν αὐτοῖς πολλάκις τὰ στενὰ τῆς ἀρχοντίας των ὅρια. Πάντες σχεδὸν οἱ προεστῶτες τῶν Πατρῶν, προκειμένου περὶ σπουδαίας καὶ σοβαρᾶς τινος ὑποθέσεως, συνεβουλεύοντο τὸν λόγιον καὶ πολύπειρον συμπολίτην των Σάββαν Ποντίκην, ἀπόστρατον Συνταγματάρχην, μεγάλας καὶ περιφανεῖς προσενεγκόντα τῇ Ῥωσσίᾳ ὑπηρεσίας. Τούτου θυγάτηρ ἦν ἡ μουσοτραφὴς Μαρία, σύζυγος τοῦ

(1) Ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐπὶ Ἰμβραήμ Πασᾶ, ὡς ὑποταγεὶς τῷ τυράννῳ. (2) Ὑπηρέτησεν ἐν Πάτραις πολιτικῶς χρησιμεύων ὡς ἔφορος τῶν τροφῶν. (3) Κατήγετο ἐκ Ζουμπάτης. (4) Πρωτοσύγγελος (1841) + μητροπολίτης Ἀθηνῶν. (5) Περὶ τοῦ Σπονδῆ ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ Νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ τοῦ Κ. Σάθα (σελ. 578) τὰ ἑξῆς· «Τριανταφύλλος Σποντῆς, γλωσσομαθὴς καὶ ἄριστος Ἑλληνιστής, χρηματίσας διδάσκαλος ἐν Ἑλλάδι.» Ὁ Σπονδῆς πρὸς τοῖς ἄλλοις συνέταξεν ἐμμέτρους νεκρικοὺς διαλόγους, κατ' ἀπομίμησιν τῶν τοῦ Λουκιανοῦ, «Χάρωνος Βολταίρου κλπ.» προσδὲ καὶ ποιήματα σατυρικά, ἅτινα οἱ μαθηταί του ἐκμανθάνοντες ἀπήγγελλον εἰς τοὺς σατυριζομένους γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ. Δυστυχῶς τὰ ἔργα τοῦ Σπονδῆ δὲν ἐδημοσιεύθησαν· μόνον δὲ ἓν ἐλεγεῖον αὐτοῦ ἐπὶ τῷ φόνῳ τοῦ γενναίου πολεμιστοῦ Παναγ. Καραντζᾶ, φέρον ἐπιγραφὴν «Φθόνος γὰρ οὐκ οἶδε προτιμᾶν τὸ συμφέρον,» ἐδημοσιεύθη τὴν 1 Ἰανουαρίου 1848 ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 157 φύλλῳ τῆς ἐν Ἀθήναις ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «Ἡ Ἐθνική.» Ἐκ τῶν ἀνεκδότων τοῦ Σπονδῆ νεκρικῶν διαλόγων, παραθέτομεν ἐνταῦθα μικράς τινας περικοπάς. — Ἐκ τοῦ προλόγου. «Ὦ ἀναγνῶστα εὐσεβὴ ἢ εὐτελῆ ἢ ἄρχων—Μὴν ἤθελες θορυβηθῆς χριστιανὸς ὑπάρχων—Ἀκούοντας Θεούς, Θεάς, λίμνας, κριτὰς καὶ ἄλλα—Μυθολογίας ποιητῶν καὶ ψέμματα μεγάλα— . . . . Ἐκ δὲ τῶν διαλόγων,—Χάρων πρὸ Βολταῖρον—«Πῶς ἦλθες τόσον σκυθρωπὸς 'ς τὴν βάρκαν μου νὰ ἔμβῃς—Πολυμαθὴ Βολταῖρε 'ς τὸν Ἅδην νὰ κατέβῃς;—Δὲν ξέρεις ὅλοι οἱ σοφοὶ καὶ βασιλεῖς καὶ ἄλλοι — Ὁπόταν φθάσωσι νεκροὶ δὲν εἶναι πλιὰ μεγάλοι;—Γεμάτος ἀπὸ ἔπαρσιν καὶ ὑψηλοφροσύνην—Τόσον βαρὺς καὶ σοβαρὸς μᾶς πνίγεις εἰς τὴν λίμνην ..... Ἐπίσης ἀναφέρονται ἐν τῇ αὐτῇ Νεοελλ. Φιλολογίᾳ (σελ. 576) ὡς λόγιοι διδάσκαλοι ἐν Πάτραις διδάξαντες καὶ οἱ ἑξῆς· Κωνσταντῖνος Νίκα Μανίκας (—1817), Βενέδικτος Μαυρογιάννης Πάργιος πολυετῶς σχολαρχήσας μέχρι τῆς Ἑλλην. ἐπαναστάσεως, Εὐθύμιος Ῥουμελιώτης κα Ἀλέξιος Τσιμπουράκης.

μεγαλοκτηματίου Παναγ. Πατρηνοῦ καὶ μήτηρ τοῦ τέως βουλευτοῦ καὶ δημάρχου Πατρέων Δημητρίου Πατρηνοῦ.

Ἐν ἔτει 1809 συνέβη ἐν Πάτραις μεγάλη ἀνομβρία· αἱ πηγαὶ ἐστείρευσαν, τὸ ὑδραγωγεῖον ἐλάχιστον τῇ πόλει παρεῖχεν ὕδωρ καὶ ἡ γῆ οὐδένα παρήγαγε καρπόν. Οὕτως οἱ κάτοικοι στερηθέντες καὶ αὐτοῦ τοῦ ἄρτου εἰς μεγάλην περιῆλθον ἀπελπισίαν· ὁ δὲ Βοεβόδας ἰδὼν τὴν ἀθλίαν ταύτην κατάστασιν ἀνέῳξε τὰς πύλας τοῦ φρουρίου καὶ διένειμε τὸν ἐν ταῖς ἀποθήκαις αὐτοῦ ὑπάρχοντα διπυρίτην, ἀδιακρίτως εἰς Τούρκους, Χριστιανούς, Ἄραβας καὶ Ἑβραίους. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ κακὸν δὲν ἔπαυε διέταξεν ὁ Βοεβόδας, ὅπως γίνωσι λιτανεῖαι τριήμεροι ὑφ' ὅλων τῶν ἐν Πάτραις θρησκευμάτων ἀνά τε τὴν πόλιν καὶ τὰ περίχωρα. Πρῶτοι μέν, κατὰ τὴν διοικητικὴν διάταξιν, ἐξῆλθον οἱ Ἑβραῖοι, καθὸ πρωτόπλαστοι ὡς ἔλεγον, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθησαν ὡς καὶ οἱ κατόπιν Ἄραβες. Τέλος ἀπεφασίσθη νὰ ἐξέλθωσιν ὁμοῦ Τοῦρκοι καὶ Χριστιανοί, ἀλλὰ προσποιηθέντος τοῦ Π. Πατρῶν μητροπολίτου Γερμανοῦ τὸν ἀσθενῆ, ἐξῆλθον μόνον οἱ πρῶτοι, ἀλλὰ καὶ οὗτοι ὡς βίαιοι οὐ μόνον δὲν εἰσηκούσθησαν, ἀλλ' ἠσθάνθησαν σειόμενον τὸ ἔδαφος ὑπὸ σεισμοῦ, οὐδεμίαν ὅμως ἐπενεγκόντος ζημίαν. Τελευταῖοι ἐξῆλθον καὶ οἱ Χριστιανοὶ μετὰ τοῦ ἱεράρχου αὐτῶν καὶ παντὸς τοῦ κλήρου, καὶ περιφερόμενοι ἀνὰ τὴν πόλιν ἱκέτιδας πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνύψουν τὰς χεῖρας· φθάσαντες δὲ εἰς τὴν ἄλωνα τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου καὶ ποιήσαντες τὴν τελευταίαν δέησιν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προχωρήσωσι περαιτέρω, διότι βροχὴ ραγδαιοτάτη κατέπεσε ὑπὸ ἀστραπῶν καὶ βροντῶν ἐξαπιναίως προαγγελθεῖσα. Ὁ Μητροπολίτης Π. Πατρῶν Γερμανὸς γεννηθεὶς τῷ 1777 εἰς τὴν Θησώαν (Δημητζάνην) τῆς Γόρτυνος, ἐμαθήτευσεν εἰς τὴν αὐτόθι μόνην κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὑπάρχουσαν Ἑλληνικὴν σχολὴν καὶ ταχέως μεγάλας ἐποιήσατο εἰς τὰ γράμματα προόδους. Νέος προορισθεὶς εἰς τὸν Ἱερατικὸν βίον, ἐχειροτονήθη διάκονος τοῦ Μητροπολίτου Ναυπλίας Ἰακώβου, κεκοσμημένος μὲ ἤθη αὐστηρὰ καὶ δεικνύων προαγωγὸν τῆς ζωῆς του τὸ μέλλον. Ἀποβιώσαντος τοῦ Ἰακώβου, ἐσκέφθη ν' ἀναβῇ εἰς τὸν μεγαλήτερον κόσμον, τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ διατρέξῃ στάδιον εὐρύτερον. Ἐκεῖ ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχείας τοῦ συμπατριώτου του Γρηγορίου Ε'., προεβιβάσθη ἀρχιδιάκονος τοῦ Μητροπολίτου τῆς Κυζίκου, ὅτε ἐπαιδεύθη πλειότερον παρὰ τῷ φιλοσόφῳ Δ. Πρωΐῳ, τότε Φιλαδελφείας. Ἕνεκα δὲ τῆς ἐξόχου ἱκανότητός του ἐκλήθη εἰς ἐκτάκτους ἐκκλησιαστικὰς ὑπηρεσίας, τὸ εἰκοστὸν τρίτον μόλις τῆς ἡλικίας του ἄγων ἔτος, καὶ ἀπεστάλη ὡς Ἔξαρχος κατὰ τὴν Πελοπόννησον τῷ 1800. — Τῷ δὲ 1806, ἤτοι τῷ εἰκοστῷ ἐνάτῳ ἔτει τῆς ἡλικίας του, προεχειρίσθη Ἱεράρχης Παλαιῶν Πατρῶν. (1) Ποιμάνας τὸν λαόν του ἐπὶ δεκαετίαν, καὶ μετ' ἀνενδότου ἐπιμελείας ὀρθοτομῶν τῆς ἀληθείας τὸν λόγον, ἀπελάμβανε παρ' ὅλων τὸ μεγαλήτερον σέβας καὶ ὡς πατὴρ ἀγαθὸς ἠγαπᾶτο ἀνεξαιρέτως ὑφ' ὅλων, χαίρων ἐπὶ πᾶσιν ὑπόληψιν γενικωτέραν καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον. Τῷ 1813 ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα ἐπὶ τριετίαν διέμεινεν ἀπολαμβάνων ἰδιαιτέραν ὑπόληψιν παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ. Ἀκολούθως τῷ 1818 κατῆλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἄνθρωπος γενικωτέρων ἐνεργειῶν, ἐνῷ ἡ τότε Ἐκκλησιαστικὴ Διοίκησις ἔχαιρε προνόμια καὶ πολιτικῆς τινος δικαιοδοσίας, συνέδεσε τὰς μεγαλητέρας σχέσεις μετὰ τῶν Προκρίτων τοῦ τόπου καὶ ἰδίᾳ μετ' ἐκείνων τῆς Ἀχαΐας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἄρχονται αἱ τοῦ ἀνδρὸς τούτου μέγισται πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεις. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν διαφόρων συμβεβηκότων.

Ἐν ἔτει 1811, κατὰ μῆνα Μάϊον, κεραυνοῦ πεσόντος ἐν τῇ πυριτιδαποθήκῃ τοῦ φρουρίου, ἀνεφλέχθη ἱκανὴ ποσότης πυρίτιδος ἀνατινάξασα τὸ ἀρκτικὸν πρόχωμα καὶ ἐκσφενδονίσασα σωρείαν παμμεγέθων λίθων, ἐξ ὧν πολλοὶ ἐφονεύθησαν ἐκ τῶν κατὰ τὴν συνοικίαν Βλατερεῦ οἰκούντων Ἀράβων, μὴ συγκαταριθμουμένων τῶν σποράδην ἀνὰ τὴν λοιπὴν πόλιν φονευθέντων. Τὴν

(1) Τῷ Μητροπολίτῃ Π. Πατρῶν ὑπῆγοντο ἔτι οἱ Ἐπίσκοποι Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων, Κορώνης καὶ Μεθώνης. Οἰκονομ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων Σωζομ. ἐκκλησ. συγγρ. Τ. Β'. σ. 4.

μεθεπομένην τῆς καταστροφῆς ἡμέραν, προσκληθέντες οἱ κάτοικοι κατ' ἐπαγγέλματα, ὑπὸ τοῦ Βοεβόδα, ἀνέκτιζον τὰ καταστραφέντα μέρη τοῦ φρουρίου, οὐδόλως νοοῦντες ὅτι τὸ φρούριον τοῦτο μετ' οὐ πολὺ ἔμελλε ν' ἀποσπάσῃ τόσας προσφιλεῖς ὑπάρξεις, ἀπὸ τοὺς κόλπους τῶν οἰκογενειῶν των, καὶ νὰ γίνῃ πρόξενον μυρίων ἔτι συμφορῶν εἰς τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ προχώματος, ἀνευρέθη ἑτέρα πλήρης πυρίτιδος ἀποθήκη, ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατασκευασθεῖσα καὶ μέχρι τοῦδε ἄγνωστος τοῖς Τούρκοις, ἥτις ἐὰν ἀνεφλέγετο ἀναμφιβόλως καθ' ὁλοκληρίαν θὰ κατέστρεφε τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν, ἀλλὰ κατ' εὐτυχίαν δὲν εἶχε συγκοινωνίαν μετὰ τῆς ἀναφλεχθείσης.

Ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω, ἐν τῷ αὐτῷ ἔτει (1811) συνέβη καὶ ἄλλο τι σπουδαίως διαταράξαν τὴν ἡσυχίαν τῶν Πατρέων. Ὑπηρέτης τις τοῦ ἐν τῷ Ἀχελῴῳ ποταμῷ πνιγέντος Ἁγίου Κοσμᾶ, ἦλθεν εἰς Πάτρας ἀγγέλλων τὴν ἀποξήρανσιν τῆς θαλάσσης, λιμόν τε καὶ λοιμόν, καὶ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου ἐντὸς ταχθείσης προθεσμίας. Ὁ Μητροπολίτης Γερμανὸς ὠργισμένος ἠθέλησε ν' ἀποδιώξῃ τὸν ἀναιδῆ ἀγύρτην, ἀλλ' ἠμποδίσθη ὑπὸ τοῦ ὄχλου, ὅστις μὴ βλέπων ὅμως πληρουμένην τὴν προφητείαν ἐν τῇ ταχθείσῃ ἡμέρᾳ, ἐτιμώρησε διὰ πετροβολῶν τὸν μετὰ Χριστὸν προφήτην, πρὸς μέγα σκάνδαλον ἐνίων πιστῶν, καθότι εἶχεν ἐνταῦθα καὶ ὀπαδούς. (1) Ἀναχωρῶν ὁ προφήτης κατηράσθη «νὰ βουλιάξῃ ἡ Πάτρα» καὶ κατὰ σύμπτωσιν, τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἐγένετο τρικυμία μεγάλας ἐπενεγκοῦσα ζημίας εἰς τοὺς θαλασσοπορουῦντας. Ἐπνίγη δὲ παρὰ τὸν λιμένα Πατρῶν καὶ σταφιδοφόρον Ἀγγλικὸν πλοῖον, οὗ ὁ μόνος ἐκ τοῦ πληρώματος διασωθεὶς πλοίαρχος προσήνεγκεν ἱκανὸν χρηματικὸν ποσὸν πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τοῦ κατηρειπωμένου ναΐσκου τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἐγγὺς τῆς παραλίας κειμένου. (□ 25 ὁδὸς Ἁγ. Νικολάου).

Κατὰ δὲ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1815, ἐγνώσθη γηθοσύνως ἐν Πά-

(1) Pouqueville Voyage dans la Gréce T III. p. 228. et T. IV. p. 229.

τραις ἡ εἴδησις, ὅτι ὁ ἐκθρονισθεὶς βασιλεὺς τῆς Σουηδίας Γουστάβος Ἀδόλφος ἔμελλε νὰ κατέλθῃ εἰς Πελοπόννησον, ὅπως ἀναμείνῃ τὴν ἔκδοσιν τοῦ φιρμανίου, δι' οὗ θὰ ἐπετρέπετο αὐτῷ ἡ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα κάθοδος. Καὶ δὴ τὴν 2ᾳν Ἰανουαρίου 1816 περὶ λύχνων ἀφάς, ὁ Βασιλεὺς ἀφίκετο εἰς Πάτρας καὶ κατέλυσεν εἰς τὸ Προξενεῖον τῆς Γαλλίας, διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ εὐγενεστάτου Πουκεβίλ. Διαμείνας δὲ ὁλόκληρον δεκαήμερον ἀπέπλευσε (12 Ἰανουαρίου) διὰ τὴν Ἀνατολήν, ἀποχαιρετισθεὶς διὰ κανονιοβολισμῶν ὑπὸ τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν καὶ ὑπὸ τοῦ λαοῦ διὰ ζητωκραυγῶν, πρὸς δὲ καὶ ὑπὸ τῶν προξένων, οἵτινες εἶχον ὑψώσει εἰς τὰ Προξενεῖα αὐτῶν τὰς σημαίας τῶν ὑπ' αὐτῶν ἀντιπροσωπευομένων δυνάμεων.

Τὴν 13ην Αὐγούστου 1817 ἐγένετο σεισμὸς ἐν Πάτραις καὶ Ἤλιδι, ἕτερος δὲ τὴν 23ην Αὐγούστου (8 π.μ.) τοῦ αὐτοῦ ἔτους μέγας καὶ καταστρεπτικώτατος ἐν Αἰγίῳ, ὅστις ἐν διαστήματι δέκα ἑπτὰ δευτερολέπτων μετεμόρφωσε τὴν πόλιν ἐκείνην εἰς σωρὸν ἐρειπίων· μικρὸν μὲν ἐδόνησε τὴν Κόρινθον, μεγάλως δ' ἔβλαψε τὰς Πάτρας καὶ τὴν Ἠλείαν, ὅπου εἴς τι χωρίον αὐτῆς ἀνέβλυσαν θερμὰ ὕδατα. (1)

Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν, κατόπιν τῆς ἐν ἔτει 1769 ὑπὸ τῶν Τουρκοαλβανῶν γενομένης καταστροφῆς, μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀνεκτίσθη καὶ ὑπὸ πολλῶν ᾠκήθη κατοίκων, ἕνεκα τῆς ἐμπορικωτάτης τοποθεσίας αὐτῆς. Ἡ δὲ συγκοινωνία αὐτῆς μετὰ τῆς Τεργέστης, Ἀγκῶνος, Νεαπόλεως, Λιβόρνου, Γενούης, Μασσαλίας καὶ τῶν Ἰονίων Νήσων, ἰδιαιτέραν προσέδιδον εἰς τὸ Πατραϊκὸν ἐμπόριον ζωηρότητα. Ἐπίσης ἐν Πάτραις ἐγίγνετο πᾶσα ἐμπορικὴ συναλλαγή, οὐ μόνον μετὰ τῆς λοιπῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας καὶ τῆς πλουσίας Λεβαδείας· τὸ δὲ μεγαλήτερον καὶ μᾶλλον προσοδοφόρον τῶν Πατρῶν ἐμπόριον ἦτο τὸ τῆς Κορινθιακῆς σταφίδος, ὡς τοῦτο δεί-

(1) Pouqueville etc. Leake Travels in the Morea. T. III. p. 402. F. Aldenhoven Itineraire del'Attique et du Peloponèse p. 102.

κνυσιν ὁ πίναξ (1) τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1814 ἐμπορικῆς κινήσεως. Μετὰ τὸ ἔτος 1816 τὸ ἐμπόριον τῆς σταφίδος ηὔξησε, διότι ἀπεβίωσεν ὁ τέως ὡμὸς Τελώνης τῶν Πατρῶν, ὅστις ἐπὶ τριάκοντα ἔτη διατηρηθεὶς (1786—1816) εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἐφέρετο ἀπηνῶς εἰς τοὺς πλοιάρχους καὶ συνεπῶς τὰ σταφιδοφόρα πλοῖα ἠγκυροβόλουν εἰς τὴν ἔναντι Αἰτωλικὴν ἀκτήν. (2) Τέλος ἐν Πάτραις ἤδρευον πρόξενοι πασῶν τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων· τοιοῦτοι δὲ μνημονεύονται κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας οἱ ἑξῆς· ὁ Ἰθακήσιος Ἰωάννης Βλασόπουλος γενικὸς πρόξενος τῆς Ῥωσσίας κατὰ τὸν Μωρέαν (1816—1821), ἔχων παρ' αὐτῷ ὡς πρῶτον διερμηνέα τὸν Νάξιον Ἰωάννην Κ. Παπαρρηγόπουλον, ὅστις ἐχρημάτισεν ἀπὸ τοῦ 1813 ϛ'. διερμηνεὺς ὑπὸ τὸν τότε πρόξενον τῆς Ῥωσσίας Ματθαῖον Μιντσάκην. Ὁ εὐγενέστατος Πουκεβίλ (Francois—Charles—Hugues—Laurent Pouqueville) γενικὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας (1815—1817) ἀντικαταστήσας τὸν Ῥῶσσελ καὶ πρώην τοιοῦτος παρὰ τῷ Ἀλῇ Πασᾷ τῶν Ἰωαννίνων· συνέγραψε «Voyage en Gréce» καὶ Histoire dela regénération dela Gréce» καὶ ἀνεδείχθη μέγας φιλέλλην. Τοῦτον διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Οὔγων Πουκεβίλ,

(1) Δεῖξις τῶν γεωργικῶν καὶ βιομηχαν. προϊόντων.	Ποσότητες εἰς ἐγχώρια σταθμά.	Τιμὴ ἐν τῷ τόπῳ τῆς παραγωγῆς.	Ἀξία ἐν ἔτει 1814.
Σῖτος	25,000 κοιλὰ	8 γρόσια	200,000
Σίκαλη, Κριθὴ	25,000 »	6 »	150,000
Κορινθ. σταφὶς	6,000,000. Ἐν. λίτραι	140 »	840,000
Μέταξα	2,000 ὁκὰ.	60 »	120,000
Τραγακάνθινον κόμι	3,000 »	6 »	18,000
Κιννάβαρι (σάνδυξ)	500 »	25 »	12,500
Τυροὶ	2,000 καντάρια	30 »	60,000
Ἔρια	1,000 »	34 »	34,000
Βάμβαξ	500 »	130 »	65,000
Ἔλαιον	1,000 βαρέλαι	45 »	45,000
Βάλανοι	Χονδρικῶς	. . . . .	65,000
Κτήνη	»	. . . . .	80,000
			1,689,500

(2) Beaujour «Tableau du commerce dela Gréce» 1787 — 1797, ὅστις πραγματεύεται καὶ περὶ τοῦ προϊόντος τῆς σταφίδος, περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ καλλιεργείας αὐτῆς καὶ περὶ τῶν βαρυνόντων αὐτὴν ἐξόδων καὶ τελωνειακῶν δικαιωμάτων.

(1817—1821) ὅστις σπουδαῖον κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 διεδραμάτισε πρόσωπον καὶ ἰδίᾳ τοῖς Πατρεῦσι πολλὰς παρέσχεν εὐεργεσίας.—Ὁ Λουδοβῖκος Στράνης Ζακύνθιος, ὑποπρόξενος τῆς Σουηδίας.—Ὁ Ἀνδρέας Κοντογούρης Κεφαλλήν, πρόξενος τῆς Πρωσσίας καὶ Βαυαρίας, ἐγκατασταθεὶς ἐν Πάτραις κατὰ τὸ 1806 καὶ ἀναλαβὼν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν Ὑποπροξενείων Σαρδηνίας, Ἀμερικῆς κλπ, ἅτινα διηύθυνεν ὁ θεῖος του Νικόλαος Κοντογούρης, ἀποκατεστημένος ἐν Πάτραις ἀπὸ τοῦ 1786 καὶ θανὼν τῷ 1818. Τοῦ Ἀνδρέα Κοντογούρη ἔγγονός ἐστιν ὁ τέως βουλευτὴς καὶ ὑπουργὸς Ἀριστομένης Στέλ. Κοντογούρης. (1) Ὁ Φίλιππος Γκρὴν γενικὸς πρόξενος τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ ὑποπρόξενος αὐτῆς Γκὸν Πάϊμπουμ.—Ὁ Ἐρρῖκος Σέλην ὑποπρόξενος τῆς Ἱσπανίας καὶ ὁ τῆς Αὐστρίας Τζανίνης Κεφαλλήν.

Ὁ Ἰωάννης Βλασόπουλος ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τοῦ ὑψηλοῦ ἀξιώματος, δι' οὗ ἦτο περιβεβλημένος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕνεκα τοῦ ἀκηράτου πατριωτισμοῦ του, μεγάλας εἰς τὴν κοινὴν πατρίδα προσήνεγκεν ὑπηρεσίας. Περὶ τούτου ἀναγινώσκομεν εἰς τὰ προλεγόμενα περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ ὑπὸ Ι. Φιλήμονος τὰ ἑξῆς· «Ὁ Βλασόπουλος, πνέων πάντοτε πατριωτισμὸν εἰλικρινῆ ὑπὲρ τῆς πατρίδος του, ἐνήργει τότε ὡς Ἕλλην ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ ὄχι ὡς ὑπάλληλος ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῆς Ἐξουσίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε. Διαφέρουσι ἐκ διαμέτρου τὰ δημόσια καθήκοντα μ' ἐκεῖνα τοῦ πατριώτου. Δι' ὁποιονδήποτε λόγον ὁ τίμιος ἄνθρωπος δὲν προδίδει τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος του, μήτε μακρύνεται ἀπὸ τὸ ἀγαθοποιὸν περὶ αὐτῆς πνεῦμα, ὁσάκις μάλιστα δύναται νὰ τὴν βοηθήσῃ. Ὁ Βλασόπουλος μάλιστα ἐγίνετο τόσῳ πλέον ὠφέλιμος, ὅσῳ μετεχειρίζετο τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἐπισήμου χαρακτῆρος του πρὸς ὄφελος τῆς πατρίδος, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ προσβάλλῃ τὰ δημόσια καθήκοντά του. Τοῦτο μάλιστα βλέπων ὁ Μητροπολίτης Γερμανός, καὶ γνωρίζων, ὁπόσον τὸ Ἑλληνικὸν

(1) Συλλογὴ διαφόρων λόγων Φιλολογικῶν, Δικανικῶν καὶ Πολιτικῶν Α. Σ. Κοντογούρη ὑπὸ Ι. Γ. Κολαίτου.—Ἐν προλεγ. IV—V. Ἀθῆναι 1882.

Ἔθνος εἶναι συνδεδεμένον ἠθικῶς καὶ θρησκευτικῶς μ' ἐκεῖνο τῶν Ῥώσσων, καὶ ἔτι μᾶλλον πεπεισμένος, ὅτι καμμία περίστασις δὲν θέλει δυνηθῇ ν' ἀποσπάσῃ τοῦτο ἀπὸ τὸν φυσικὸν τοῦτον δεσμόν, ἡνώθη τόσον σφικτὰ μετὰ τοῦ Βλασοπούλου, ὥστε οἱ δύο, ὡς μία ψυχή, ἐνήργουν σύμφωνοι εἰς τὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς μέχρι τοῦ Πολέμου. Ἐδείχθη δέ, ὅτι μήτε ὁ Π. Πατρῶν καὶ οἱ λοιποὶ τῆς Ἀχαΐας ἐνήργουν χωρὶς τῆς συνδρομῆς τοῦ Βλασοπούλου, τὸν ὁποῖον μετεχειρίζοντο ὡς προπύργιον διὰ τὴν πολιτικήν του θέσιν· μήτε αὐτὸς ἠδύνατο νὰ κινηθῇ εἰς καμμίαν πρᾶξιν χωρὶς τῆς ὁδηγίας τούτου. Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς θέλομεν ἰδεῖ σύνδετα τὰ πρόσωπα ταῦτα καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις καὶ μάλιστα εἰς τὰς περὶ τοῦ Ἀλῆ-Πασᾶ ῥαδιουργίας, τῶν ὁποίων ἄμεσον ὄργανον ἦτον ὁ Ἰωάννης Παπαρρηγόπουλος. Διὰ τοὺς ἰδίους λόγους κατέστη ὕποπτος εἰς τοὺς Τούρκους ὁ Βλασόπουλος κατὰ τὰς ἐσχάτας ἡμέρας, καθὼς καὶ οἱ δύο ἄλλοι Πρόξενοι ὁ Λουδοβῖκος Στράνης ἐκ Ζακύνθου καὶ ὁ Ἀνδρέας Κοντογούρης ἐκ Κεφαλληνίας· καὶ κινηθείσης τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰς Πάτρας, οἱ Τοῦρκοι ἐκδικούμενοι ἔσπευσαν νὰ παραδώσωσιν εἰς τὸ πῦρ τὰ Προξενεῖα τούτων, μὴ προφθάσαντες νὰ τοὺς συλλάβωσι καταφυγόντας εἰς τὰ Ἰονικὰ πλοῖα καὶ εἰς τὴν Ἑπτάνησον. Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης Βλασόπουλος δὲν ὑπέστη μόνον τὴν ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων. Ἄνθρωποι ἐξωλέστατοι, διὰ λόγους αἰσχρᾶς ἰδιωφελείας, τὸν κατηγόρησαν εἰς τὴν Αὐλήν του κατὰ τὴν ἐποχὴν μάλιστα τοῦ γενικοῦ ἀναβρασμοῦ τῶν 1821, καὶ μόλις ἐδικαιώθη οὗτος ὠφελούμενος ὄχι ἀπὸ τὰ ἀνίσχυρα ἐπιχειρήματα περὶ τῆς ἀθώας διαγωγῆς του, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ τὴν φυσικὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα συμπάθειαν τῆς Αὐλῆς του.»

Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας περιεῖχε κατοίκους, 11,000 περίπου Χριστιανούς, 4,000 Ὀθωμανοὺς (1) καὶ 17 μό-

(1) Ὁ Ἀμβρ. Φραντζῆς (Τόμ. Δ'. σελ. 161) ἀναγράφει λίαν ἠλαττωμένον τὸν κατὰ τὸ ἔτος 1820 ἐν Πάτραις Τουρκικὸν πληθυσμὸν ὡς ἑξῆς· «Ἐπαρχία Πατρῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν Ὀθωμανικῶν οἰκογενειῶν εἰς τὴν Ἐπαρχίαν ταύτην ἀνέβαινεν εἰς 150 περίπου· προστιθεμένων δὲ καὶ τῶν ἐν τῷ Ῥίῳ 50, ἀνέβαινεν εἰς 200· τῶν δὲ Ἑλληνι-

νον Ἰουδαϊκὰς οἰκογενείας· ἦτο δὲ ἀκάθαρτος, ἀτάκτως ᾠκοδομημένη καὶ μᾶλλον ἀτραποὺς λιθοστρώτους (τουρ. γκαλτερὶμ ἢ ὁδοὺς ἔχουσα. Μία δὲ καὶ μόνη ὁδὸς εὐρύχωρος ἦτον ἡ καλουμένη Μπολσοκάκ, (πλατεῖα ὁδός), ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τὸ πρὸς ἀνατολὰς τζαμίον (νῦν Καζάρμα) καὶ ἐκτεινομένη ἔφθανε μέχρι τῆς πρὸς δυσμὰς οἰκίας τοῦ Σαντὶκ-Ἀγᾶ. (νῦν κληρονόμων Κ. Τσερτίδου). Ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς ὁδοῦ ταύτης ἔκειντο αἱ μεγαλοπρεπεῖς οἰκίαι τῶν μεγάλων καὶ ἐπισήμων Ὀθωμανῶν, προσδ' ἐπὶ τοῦ κέντρου τὸ ἀξιοθέατον καὶ ἔνδοξον τοῦ Μπέη-Κούνα παλάτιον (σαράγι), (1) ὅπερ ἐνδοξότερον κατέστησεν ἡ ἐν αὐτῷ ἠδυπαθῶς διαβιοῦσα ὡραία καὶ φιλοπαίγμων Κυρὰ-Κούναινα, ἧς ὁ μυστηριώδης βίος ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν μυθιστορικὸν κάλαμον τοῦ μακαρίτου συμπολίτου ἡμῶν Μήτρου Π. Καραντζᾶ, ὅπως περιγράψῃ ἐν γένει τὰς ἐν τῷ παλατίῳ τούτῳ διαπραττομένας δολοπλοκίας, ἐν τῷ ἱστορήματι αὐτοῦ ἐπιγραφομένῳ «Τῆς ἀνομίας τὰ θύματα.» (2) Ἀλλ' ἡ τῆς Κούναινας σκανδαλώδης διαγωγὴ καὶ ἐρωτοληψία δὲν εἶναι ἡ πρώτη ἐν Πάτραις συμβᾶσα· καθότι πρὸ δύο σχεδὸν αἰώνων ἡ Ναὰμ σύζυγος σατράπου τινὸς τῶν Πατρῶν, φονεύσασα τὸν ἄνδρα αὐτῆς καὶ ἐνδυθεῖσα ἀνδρικὴν ἐνδυμασίαν, ἠκολούθησε τὸν Ἐνετὸν Πατρίκιον Ὧριον Σορέντιον. Ὁ δὲ γλαφυρὸς μυθιστορικὸς κάλαμος τῆς εὐγλωττοτέρας καὶ εὐφυεστέρας τῶν συγχρόνων αὐτῇ λογογράφων τῆς Γαλλίας Δυδεβάντης (Mme Dudevant), κρυπτομένης ὑπὸ τὸ πλαστὸν ὄνομα τοῦ Γεωργίου Σάνδ, περιέγραψε διὰ τῶν μελα-

κῶν εἰς 3,500 περίπου μετὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς πόλεως.» Ἐκ τινος δὲ σημειωματαρίου, ἐν ᾧ σημειοῦται «ὁ ἀριθμὸς τῶν πρὸς ὅπλισιν Ἑλλήνων καὶ Τούρκων τῆς Πελοποννήσου ἐν ἔτει 1820» παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν κατὰ τὴν Ἐπαρχίαν Πατρῶν ὁπλοφόρων ἦτο 1300 Ἕλληνες καὶ 700 Τοῦρκοι μετὰ τῶν τοῦ Ῥίου, ὧν προΐστατο ὁ Διὰλ-ἀγᾶς.

(1) Ἡ οἰκία τοῦ Μπέη-Κούνα, ἣν διὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ εὐρύτητα αὐτῆς οἱ Πατρηνοὶ ἐκάλουν παλάτιον, ἔκειτο ἔνθα νῦν κεῖται ἡ οἰκία Δ. Βελλιάδου καὶ εἶχε βάθος μέχρι τῆς ὁδοῦ Τασσίου. Ἐναντι δὲ τοῦ παλατίου ἦτο τὸ κουρσοὺμ Τζαμὶ (ὁ νῦν Παντοκράτωρ). (2) Ὁ Μῆτρος Π. Καραντζᾶς, υἱὸς τοῦ ἡρωϊκοτάτου παληκαρίου Παναγιώτου Καραντζᾶ καὶ πατὴρ τῶν καλλίστων νέων Παναγιώτου Καραντζᾶ Δημοτ. Εἰσπράκτορος καὶ Ἀνδρέου Καραντζᾶ Ὑπογραμματέως παρὰ τῷ Ἐφετείῳ Πατρῶν, ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρω ἱστορήματος συνέγραψε καὶ ἀστειότατον «Ἑλληνικὸν μυθιστόρημα ἡ Σοφία καὶ τὰ ἀπόκρυφα τῶν ὑποτιθεμένων καλογήρων.» (ἀνέκδοτον).

νωτέρων χρωμάτων ἐν L'USCOQUE τὸ ἀνόσιον τῆς Ναὰμ ἔγκλημα καὶ τὴν σκληρὰν αὐτῆς ἀπιστίαν.

Ὁ Βοεβόδας τῶν Πατρῶν, ὅστις ἤδη ἦτον (1819) ὁ Μουσταφᾶ-Βέης, κατώκει μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὑπαλλήλων καὶ λοιπῶν ἐπισήμων Ὀθωμανῶν ἐντὸς τοῦ φρουρίου, οὗτινος τὰ ἀσθενέστερα μέρη εἶχεν ὀχυροποιήσει ὁ ἐν ἔτει 1804 φρούραρχος αὐτοῦ Δισδὰρ-Ἀγᾶς. Ἐν τῷ φρουρίῳ ἦσαν δύο τζαμία, τὸ πάλαι χριστιανικοὶ ναοί, ἤτοι, ἡ Σύλληψις τῆς Θεοτόκου, καὶ ὁ τρισυπόστατος ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀνακαινισθεὶς ἐν ἔτει 1426 ὑπὸ τοῦ Λατίνου ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν Πανδούλφου Μαλατέστα καὶ κείμενος ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Παναχαΐδος Ἀθηνᾶς, ὡς τοῦτο ἐδείκνυεν ἐπιγραφὴ ἐκτισμένη ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου αὐτοῦ. ΑΘΗΝΑι ΠΑΝΑΧΑΙΔΙ. Τὸν δὲ ὕψιστον μιναρὲν τοῦ τζαμίου τούτου τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὡς λόγου ἄξιον, κατεμέτρησεν ἡ Expédition Scientifique de Morée. (1) Πρὸς τὸ ΒΑ. τοῦ τζαμίου τῆς Ἁγίας Σοφίας ἦτο πύργος ὑψηλός, πλησίον τοῦ ὁποίου καὶ ὑπὸ παμμεγέθη μοσχοϊτέαν ὑπῆρχε βρύσις ἀρχαία ἐκ τοῦ ὑδραγωγοῦ λαμβάνουσα τὸ ὕδωρ καὶ ἐκχέουσα εἰς τινα ἐγγὺς δεξαμενήν, οὐδεμίαν συγκοινωνίαν ἔχουσαν μετά τινος ἄλλης φραγκικῆς, εἰς τὸ χθαμαλώτερον μέρος τοῦ φρουρίου κειμένης καὶ ἐχούσης ἄνωθεν τρία στόμια. Ἐπὶ τοῦ ἀνωφλίου τῆς ἀνατολικῆς πύλης, ἥτις εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἐκαλεῖτο Ἑβραϊκὴ ἢ τοῦ Ζευγολατείου, ἀνεγίνωσκον τὰ ὀνόματα τῶν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐν Πάτραις διατελεσάντων

(1) T. II p. 46. «Μιναρὲς εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν».

Εἰς N. Μοίρας ἢ βαθμούς.		Εἰς Η. Μοίρας.	
Γεωγρ. πλάτος.	Γεωγρ. μῆκος.	Γεωγρ. πλάτος.	Γεωγρ. μῆκος.
N. M. 42. 4915″.0	N. M. 21. 5634″.3.	Η.Μ. 38, 14′,32″,5.	Η.Μ. 49,24′,25″,5

Οὐ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀνεξαρτησίαν ὁ τότε ἐν Πάτραις φρούραρχος Τριαντάφυλλος Λαζαρέτος Κεῖος, θελήσας νὰ μεταβάλῃ τὸ κάτω μέρος τοῦ φρουρίου εἰς περιβόλιον, κατηδάφισε πᾶν, ὑπ' αὐτοῦ ὡς πρόσκομμα εἰς τὴν ἰσοπέδωσιν θεωρηθέν, ἀρχαῖον κτίριον. Ἤδη μόνον τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας σώζονται καί τινες ἐπὶ τοίχου ἁγιογραφίαι.

διοικητῶν· προσδὲ ἄνωθεν ἱπποστασίου γράμματα Ἑλληνικά, λαμπροῦ μὲν χαρακτῆρος ἀλλ' ἄνευ οὐδενὸς νοήματος. Ἔξωθεν τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν καὶ σχεδὸν πέριξ ὁλοκλήρου τοῦ φρουρίου ἀπήντα τις μεγάλην ποσότητα καλυβίων, ἅτινα ἐσχημάτιζον ἀτραπόν τινα ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ἀκαθαρσίαν καὶ δυσωδίαν αὐτῆς. Τὰ ὑπόσαθρα ταῦτα οἰκίδια ἰδρύθησαν ὑπεράνω τάφρου ἀνεφγμένης παρὰ τὸν πόδα τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου καὶ πεπληρωμένης ἐκ κόπρων μιασματικῶν. Ἐξερχόμενός τις διὰ τῆς ἀνατολικῆς πύλης τοῦ φρουρίου, διήρχετο ὑπὸ ὡραίαν καὶ ἀρχαίαν πλάτανον (1) ἀξιομνημόνευτον διά τε τὸ πάχος τοῦ κορμοῦ καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν κλώνων αὐτῆς· ἐλέγετο δὲ ὅτι μόνον ὑποδεεστέρα ἦτο τῶν πλατάνων Αἰγίου καὶ Κλαπατσούνης. Ἦτο δὲ τὸ μόνον δένδρον, ὅπερ ἡ Τουρκικὴ βαρβαρότης ἀφῆκεν ἀνέπαφον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, καὶ τοῦτο, διότι ἐσκίαζε κρήνην τινὰ πολύκρουνον, λαμβάνουσαν τὸ ὕδωρ ἐκ τοῦ ὑδραγωγοῦ. Ἐνταῦθα ἐγίνετο ἡ συνήθης συνάντησις τῶν ἐπισήμων Ὀθωμανῶν, οἵτινες ὁκλαδὸν καθήμενοι ἔπινον τὸν καφὲν των (σερμπέτ), ἔκ τινος παρακειμένου καφενείου, καὶ ἐθεῶντο τὴν μακρὰν ἔκτασιν τῆς καταφύτου μεσημβρινῆς πεδιάδος ἐνωτιζόμενοι τοῦ παθητικοῦ ᾄσματος τοῦ εὐμόλπου Ἄραβος Ταχὴρ-Ἐφένδη, ὅστις τὰς εὐειδεῖς τῶν Πατρέων παιδίσκας ἀτενίζων ὑδρευομένας καὶ οἰστρηλατούμενος ἐτρέπετο εἰς ἐρωτικὰ ᾄσματα, ἐξυμνοῦντα τὴν καλλονὴν καὶ ψέγοντα τὴν ἀπιστίαν τῆς γυναικός, παραλληλιζομένης μὲ ὡραῖον καὶ εὔοσμον ῥόδον, ὅπερ ὅμως ἔχει ἀκάνθας. Οὐ πόρρω τῆς πλατάνου ταύτης καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ φρουρίου, ἔνθα ἤδη ὑπάρχει τὸ καφενεῖον καὶ ἡ σταφιδάμπελος τοῦ Ἰωάν. Παππαδοπούλου, ἔκειτο τὸ Ὀθωμανικὸν κοιμητήριον, ἐν ᾧ ὑπῆρχον μετ' ἄλλων δύο ἄξιοι περιεργείας τάφοι πλησίον ἀλλήλων κείμενοι καὶ καθ' ὅλα ὅμοιοι, ὥστε ἡ περιγραφὴ τοῦ ἑνὸς ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὸν ἕτερον. Μαρμάρινος λίθος πλατὺς καὶ κεκλιμένος ὁριζον-

(1) Ἡ πλάτανος αὕτη κατέπεσε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1850, προσβληθεῖσα ὑπὸ σφοδροῦ ῥεύματος νοτίου ἀνέμου.

τίως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἦτο διάτρητος εἰς τρία μέρη· τὸ ἄνοιγμα στενὸν τῇ ἀληθείᾳ ἐπ' οὐδενὶ τρόπῳ ἐδείκνυε τὴν χρῆσιν, δι' ἣν ἦτο προωρισμένον· αἱ ὀπαὶ ἑκάστου τῶν ἄκρων ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ δέχωνται δύο ἄλλους λίθους τοῦ αὐτοῦ εἴδους, τῶν ὁποίων ὁ λεπτυνθεὶς ποῦς ἦτον ἐκεῖ ἐμπεπηγμένος καὶ προσκεκολλημένος διά τινος εἴδους γύψου. Οἱ δύο οὗτοι λίθοι ἦσαν ὑψηλοὶ τρεῖς ἕως τέσσαρας πόδας περίπου, καὶ εἶχον πλάτος μὲν ἑνὸς σχεδὸν ποδός, πάχος δὲ τριῶν δακτύλων. Ἡ κορυφή των ἦτον ἐστεμμένη διὰ κιδάρεως κάλλιστα γεγλυμμένης, καὶ ἐστολισμένη δι' ἐπιχρυσωμάτων, ἅτινα ὁ χρόνος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξαλείψῃ. Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις ἑκάστου τῶν δύο τούτων μαρμαρίνων λίθων, ἦτο κεκαλυμμένη ἐξ ἐπιγραφῶν Τουρκικῶν ἢ Ἀραβικῶν περικυκλουμένων ὑπὸ δύο φοινίκων, ἐντέχνως γεγλυμμένων καὶ συνενούντων τοὺς κλάδους αὐτῶν ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν κίδαριν. Ὁ περιηγητὴς Mageart δὲν ἠδυνήθη νὰ νοήσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιγραφῆς οὐδὲ τὸ ἔτος· ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν λίαν ἀρχαῖοι, ἤτοι ἐπὶ τῆς πρώτης κατακτήσεως τῶν Πατρῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Παρὰ τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο ἔκειτο ἡ οἰκία τοῦ Σαΐτ-ἀγᾶ, (1) ἧς τὸ περιτοίχισμα σώζεται, καὶ ἄλλαι οἰκίαι ῥυθμοῦ Τουρκικοῦ.—Κατωτέρω καὶ παραπλεύρως τῶν Τουρκικῶν λουτρῶν (Χαμάμι) ἦτον ἡ κατοικία τοῦ Καδῆ, προσδὲ καὶ τζαμίον λαμπρὸν (πρότερον Χριστιανικὸς ναός (2), παρ' ᾧ κρήνη ἐξ ἧς ἔπινον ὕδωρ διὰ κύπης (τάσι) ἀργυρᾶς· ἐκ τοῦ τζαμίου τούτου στενωπὴ ὁδὸς λιθόστρωτος ἦγεν εἰς τὴν συνοικίαν Τάσσι, ὅπου ἦσαν τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα (μπεζεστένι). Ἡ δὲ ὁδὸς τοῦ Τασσίου ἐξετείνετο μέχρι τῆς πλατείας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἔνθα ἔκειτο ὁ ὁμώνυμος ναὸς καὶ ἡ κυρίως ἀγορὰ τῶν Πατρέων. (Τουρκ. Παζὰρ Χατζῆ Ἰμβραήμ, ἤτοι Ἁγίου Γεωργίου.) Πλησίον δὲ τοῦ

(1) Ἐπισημοτέρα ὅλων τῶν ἐν Πάτραις Ὀθωμανικῶν οἰκογενειῶν ἦτον ἡ τοῦ Σεκὴρ Ἀχμὲτ Ἀγᾶ, καταγομένη ἔκ τινος Μπιμπασῆ Ἀχμέτ, ὅστις κατὰ τὸ ἔτος 1715 ἀποκατέστη ἐν Πάτραις. πρβλ. Ἀ. Φραντζῆ Ἐπιτομ. Ἱστορ. Ἀναγεν. τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Δ'. σελ. 146. «Περὶ τῶν κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀρχαίων Ὀθωμανικῶν οἰκογενειῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ 1715, ὧν οἱ ἀρχηγέται ὠνομάσθησαν ὑπὸ τοῦ τότε Σουλτάνου Μπιμπασίδες (Συνταγματάρχαι) . . . πέμπτη ἡ ἐν Π. Πάτραις τοῦ Ἀχμὲτ Ἀγᾶ.» (2) Ὁ χριστιανικὸς οὗτος ναός, κείμενος ἔνθα νῦν ὁ Στρατὼν (Καζάρμα), κατ' ἄλλους μὲν ἐκαλεῖτο Ἅγιος Ἰωάννης, κατ' ἄλλους δὲ ἡ ὀνομασία αὐτοῦ τυγχάνει ἄγνωστος.

προρρηθέντος τζαμίου (Καζάρμας) ἔκειντο δύο ἕτερα· τὸ ἓν περιστοιχούμενον ἀπὸ κυπαρίσσους ἦτον ἀξιοθέατον διὰ τὸν ὑψηλὸν μιναρὲν αὐτοῦ (1)· τὸ δὲ ἕτερον σχήματος ὡραιοτάτου ὑπερεῖχε πάντα τὰ λοιπὰ καὶ εἶναι τὸ πολλάκις ὑφ' ἡμῶν μνημονευθὲν κουρσοὺμ τζαμί, ἤτοι μολυβδοσκεπές. (ὁ Παντοκράτωρ). Ὁ Mageart λέγει ὅτι τὸ τζαμίον τοῦτο ἦτον ἴσως τὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Pouqueville, καὶ κατὰ τοῦτο δὲν ἔχει ἄδικον, διότι ὁ Pouqueville τὸ κουρσοὺμ τζαμὶ καλεῖ τῆς Ἁγίας Σοφίας, πλανηθεὶς ἐκ τῆς μαρτυρίας εὐφαντάστων τινων γερόντων, οἵτινες ἕνεκα παρηγορίας ἐκάλουν αὐτὸ Ἁγιὰ—Σοφιά, ἐπειδή, καθὰ ἔλεγον, ἦτον ὅμοιον τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει περιωνύμῳ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας· ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι Ἁγίαν Σοφίαν ἐκάλουν τὸ ἐν τῷ φρουρίῳ τζαμίον, τὸν δὲ Βυζαντινὸν Παντοκράτορα, καὶ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας Santo—Marco, κουρσοὺμ τζαμί, πέριξ τῶν τειχῶν τοῦ ὁποίου ἦτο καὶ μικρὸν τουρκικὸν κοιμητήριον, ἔνθα ἔβλεπέ τις τάφους τινας ὁμοίους τοῖς παρὰ τὸ φρούριον ἀπαντωμένοις.

Ἀναχωρῶν τις ἐκ τοῦ βορείου προμαχῶνος τοῦ φρουρίου διὰ νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν ὁδὸν Αἰγίου ἀπήντα κρήνην, ἐφ' ἧς ἔκτιστο προτομή τις ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ ἐπιγραφὴ ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου περιηγητοῦ Chandler (1767) ἀναγνωσθεῖσα καὶ μὴ ὑπάρχουσα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πουκεβίλ. Ἡ κρήνη αὕτη ἔκειτο μικρόν τι ἄνω τῆς ἤδη πολυκρούνου· κατωτέρω δὲ ἤρχιζον αἱ σταφιδάμπελοι τῆς ἐν Αἰγίῳ ἱερᾶς μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν, ἐκτεινόμεναι μέχρι τῆς ἤδη πλατείας Ὄλγας. Ἐν γένει δὲ ἡ νῦν κάτω πόλις, ἐκτὸς τῶν μικρῶν συνοικιῶν Βλατεροῦ καὶ Παντανάσσης, ἦτον ἀκατοίκητος· ποὺ δὲ καί που ὑπῆρχον ἀμπελῶνες, τὸ δὲ πλεῖστον αὐτῆς ἦτον ἀκαλλιέργητον καὶ μεστὸν ἑλῶν. Μόνον κατὰ

(1) Οἱ Τοῦρκοι ἐν Πάτραις, ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς κατακτήσεως, κατεῖχον ἐξ τεμένη. Ὁ δὲ περιηγητὴς Bellin περιηγηθεὶς τὰς Πάτρας ἐν ἔτει 1771 ὁμιλεῖ περὶ τούτων ὡς ἑξῆς· «Des Mosquées qui n'ont aucune marque d'antiquité et qu'on voit au basar tiennent la place de Temple de Jupiter Olympien (Παντοκράτωρ) et d'Appolon ..... Les Turcs y ont six mosquées.» Description geografique du golfe de Venise et de Morée. Paris 1771. Part. II p. 185.

τὸ παράλιον σαθρὸν ὑπῆρχε τελωνεῖον (τουρκ. γιουμβρούκια) καί τινες ξύλινοι οἰκίσκοι πρὸς ἀποθήκευσιν τῆς Κορινθιακῆς σταφίδος καὶ διὰ τὸ ἀλάτισμα τῶν σαρδελλῶν, ἐξ ὧν ἔγεμε τότε ὁ κόλπος τῶν Πατρῶν. Κατὰ δὲ τὴν πρὸς τὴν ἄνω πόλιν ἄνοδον, πρὸς δυσμὰς τῆς οἰκίας τοῦ Παλαμᾶ, ἔνθα ἤδη εἰσὶν αἱ οἰκίαι Κοντιάδου καὶ λοιπῶν, ἔκειτο τὸ νεκροταφεῖον τῶν Ἀράβων (1) ἐκτεινόμενον μέχρι τοῦ 11ου τετραγώνου, ἔνθα τὸ πάλαι ἦτο τὸ Ῥωμαϊκὸν νεκροταφεῖον. Δεξιὰ δὲ τῷ ἀνερχομένῳ τὴν ἤδη κλίμακα Ἁγίου Γεωργίου (θέσις τὸ πάλαι Σπηλιά), κατὰ τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς οἰκίας ἰατροῦ Βασιλ. Ἀνδρικοπούλου, ἔκειτο ταμβακόμυλος δημόσιος (μπάλτο), ἐξ οὗ ὑπεχρεοῦντο ν' ἀγοράζωσι ταμβάκον πάντες οἱ ταμβακίζοντες, ἀλλ' ἐπειδὴ χειρίστης ἦτο ποιότητος οἱ ἰδιοτροπώτεροι τῶν γερόντων ἔφερον δύο ταμβακοθήκας, τὴν μέν, ἔχουσαν ταμβάκον ἐκ τοῦ μπάλτου, διὰ τὸν τυχὸν αἰτήσοντα *πρέζαν* κλητῆρα ἢ ξένον, τὴν δέ, ἔχουσαν καλὸν ταμβάκον (ἐκ λαθρεμπορίου), δι' ἑαυτούς.

Χριστιανικοὶ ναοὶ ἐν τῇ ἄνω πόλει, παρ' οἷς καὶ ὁμώνυμα χριστιανικὰ κοιμητήρια, ἦσαν οἱ ἑξῆς· Ὁ Ἅγιος Δημήτριος μητρόπολις, (ἤδη παρὰ τὴν ὁμώνυμον ὁδὸν τετράγ. 25), Ἡ Ὁδηγήτρια οὐ μακρὰν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (ἄνωθεν οἰκίας ἀδελφῶν Τάγκα), Ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος, (κάτωθι τοῦ μετοχίου Ὁμπλοῦ τετρ. 36) Οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι (τετρ. 33) καὶ Ἡ Ἁγία Τριάς· (τετρ. 28) ἅπαντες παρὰ τὴν ἤδη ὁδὸν Καλαβρύτων. Τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἁγίας Τριάδος τὸ μόνον λείψανόν ἐστιν ἐπιτύμβιος ἐπιγραφὴ σωζομένη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Σπύρου Τσουλουχοπούλου καὶ ἔχουσα ὡς ἑξῆς· 1813

ΩΔΕ ΚΕΙΤΑΙ Η Π[ΕΦΙΛΗΜΕΝ]Η ΘΥΓΑΤΗ[Ρ] ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ [ΤΣΙ]ΛΙΑΝΝΗ ΡΩΣΣΙ[ΚΟΥ] [ΔΡΑΓΟΥ]-ΜΑΝΟΥ ΕΚ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ [ΘΑΝΟΥΣΑ] ΤΗΝ . . . Ι[ΟΥ]ΝΙΟΥ [ΑΙ]ΚΑΤΕΡΙΝΗ [ΣΥΝ] ΚΑΙ ΤΗι ΣΥΜΒΙΩι ΑΥΤΟΥ ΜΑΡΙΑι Ν. ΑΡΜΑΟ ΕΚ Τ[Η]ΝΟΥ.

(1) Ἕτερον κοιμητήριον τῶν Ἀράβων ἔκειτο παρὰ τὴν θέσιν «Ἅγιος Ἠλίας,» ἔνθα ἐνεταφίαζον καὶ τοὺς ἐκ μολυσματικῶν νόσων ἀποθνήσκοντας.

Τὸ δὲ γήπεδον τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀνήκει ἤδη εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν τῶν Ἁγίων Πάντων ἐν Τριταίᾳ. Πρὸς τούτοις ἕτεροι ναοὶ ἦσαν, ὁ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς,(1) ὁ τῆς Ἁγίας Ἀλεξιωτίσσης, ὁ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου (ἐν τῷ νῦν κήπῳ Γλαράκη), ὁ παμμέγιστος καὶ ἀρχαιότατος τῶν Ταξιαρχῶν (τετρ. 12 ὁδοῦ Γερμανοῦ ἢ Τασσίου), (2) ὁ Ἅγιος Σπυρίδων, (παρὰ τὰ Ταμπάχανα οἰκίᾳ Κ. Τσουνούκα), ὁ Ἅγιος Νικόλαος Βλατεροῦ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τοῦ φρουρίου, ἕτερος (Ἅγ. Νικόλαος) κατὰ τὸ παράλιον (τετρ. 25 ὁδοῦ Ἁγίου Νικολάου) καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος (τετρ. 15 ἔνθα νῦν τὸ Δημοτικὸν τῶν ἀρρένων σχολεῖον). Εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μετ' ἄλλων ἐπισήμων ἦτο τεθαμμένος καὶ ὁ λόγιος πρόξενος Σαρδηνίας, Ἱσπανίας κλπ. Νικόλαος Κοντογούρης θανὼν τῷ 1818, ὡς τοῦτο ἐδείκνυεν ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Π. Πατρῶν Γερμανοῦ.

«Ἐνθάδε κεῖται Κοντογούρης, ἀνδρῶν ὄχ' ἄριστος,
Πατρίδος ἐκ Κεφαλήν, οὔνομα Νικόλαος.
Εὐσεβέος ῥίζης θάλεν ἄνθος θειοβράβευτον,
ἤπιον ἀτεχνῶς, εὔχαρι, εὐόμιλον.
Λαμπρῷ δ' ἐν ἀνθυπάτου ἀξιώματι γ' εὖ διαπρέψας,
ἀμέμπτως τε βιοὺς, αἶνον ἐφειλκύσατο.
Ἑξήκοντα δὲ καὶ δύο ζήσας πάντας ἐνιαυτούς,
ὑπνώσας εὕδει, ὕπνον ὀφειλόμενον.
Ὤχοντ' ἄρ τῷ δ' ἀθρόον ἄχη τ' ἄλγεα πάντα,
ὧν ἀντεισῆκται, κρείττονα ἀΐδια.
Αὐγούστῳ δ' ἐν μηνὶ θάνεν μάκαρ εἰκάδι πέμπτῃ,
ἤματι δ' ἄρ ἐπὶ τῷ ὅσσε γῆ ἀμφέλαβε.
ιωιω Αὐγούστου κε'.».

(1) Ἕτερον ναΐδιον «Ἁγία Παρασκευὴ» ἔκειτο ἐπὶ λόφου, κατὰ τὴν ὁδὸν Σιχενῶν, εἰς θέσιν Ζαβλάνι καὶ ἔνθα ἤδη τὸ νεκροταφεῖον τῆς κάτω πόλεως. Ἐνταῦθα ἀνευρέθησαν ἐσχάτως (1880), ἀνασκαπτομένου τοῦ χώρου, παλαιοὶ τάφοι μετὰ ὀστῶν, προσδὲ καὶ κτίσματά τινα Ῥωμαϊκὰ· τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ ὅτι τὸ τοπεῖον ἐχρησίμευσεν εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν ὡς νεκροταφεῖον· ἴσως δὲ καὶ ἡ ὀνομασία Ζαβλάνι εἶναι παραφθορὰ τοῦ Ζαβρ[λ]ὸς πολυφάγος. (2) Ὁ ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν ἦτον ἠρειπωμένος πολλὰ ἔτη πρὸ τῆς Ἑλλην. ἐπαναστάσεως. Τοὺς δὲ λίθους τοῦ κατεδαφισθέντος τούτου ναοῦ, μετεχειρίσθησαν διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ νέου ναοῦ τῆς Παντανάσσης. Ναὸς Παντανάσσης ὑπῆρχεν καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης, κείμενος ἔνθα ὁ νῦν ταὐτώνυμος. Ἐπὶ δὲ τῆς τοποθεσίας τοῦ πάλαι ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, εἶχον ἱδρύσει ξύλινον παράπηγμα σκέπον τὸν ἅγιον τάφον τοῦ ἀποστόλου, ὃν μεγάλως ἐσέβοντο καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι, ἀποκαλυπτόμενοι ὁσάκις ἐκεῖθεν διήρχοντο. Οὐ μακρὰν τοῦ ναοῦ τούτου, ἔκειτο θρυζόμυλος καὶ Τεκές.

Πρὸς τοῖς ἀνωτέρω μνημονευθεῖσι ναοῖς ἦτο καὶ ἕτερος, εἰς τὸ ἄκρον τῆς Ἄνω πόλεως κείμενος, ὁ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ὀνομαστὸς διὰ τὴν εὐρεῖαν αὐτοῦ ἄλωνα, εἰς ἣν συνηθροίζοντο κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἐπισήμους ἑορτὰς οἱ παῖδες τῶν προκριτοτέρων Ὀθωμανῶν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἐντοπίων καὶ ἔπαιζον διάφορα ἀθλητικὰ παίγνια. Κατά τινα δὲ ἡμέραν ἑορτῆς, παιζόντων ἐνταῦθα τῶν ἀγαδοπαίδων παιγνίδιόν τι λεγόμενον *αὐγατιστή*, παρῆν καὶ ὁ ἁπλοϊκὸς Παναγιώτης Ἀναστασόπουλος ἢ Καραντζᾶς θεωρῶν σιωπηλὸς τὴν ἐπιτηδειότητα τῶν πηδώντων. Ἀλλ' ἀφοῦ ἐτελείωσε τὸ παιγνίδιον καὶ ἀνεδείχθη ἡ ἱκανότης τινῶν ἀγάδων μέχρι σημείου ἀνυπερβλήτου, προσδὲ γενικὴ ἐγίγνετο εὐφημία, προβαίνει αὐτόκλητος ὁ Καραντζᾶς μετρῶν τὴν ἀπόστασιν· θέσας δὲ τὸ σημεῖον μακρύτερα τοῦ σκοποῦ, ὃν ἔφθασαν οἱ ἀριστεύσαντες, ἑτοιμάζεται πτύων τὰς χεῖράς του καὶ διὰ τριῶν ἁλμάτων φθάνει τὸ προθὲν σημεῖον ὑπερβὰς οὕτω πάντας. Τοῦτο ἠρέθισε σφόδρα τοὺς παρισταμένους Τούρκους, ἐξ ὧν δύο ἐξαγαγόντες τὰ πιστόλιά των ἐπυροβόλησαν ἀνεπιτυχῶς κατὰ τοῦ Καραντζᾶ, ὅστις δρομαίως φεύγων οὐ μόνον διήγειρε τὴν μῆνιν πάντων τῶν Ὀθωμανῶν, ἀλλὰ καὶ τὸν θαυμασμὸν ἀμέριστον τῶν συμπατριωτῶν του. Ὅστις δὲ τῶν Πατρέων ἐτόλμα τοῦ λοιποῦ ν' ἀντείπῃ εἰς τὸν Καραντζᾶν, ἐλάμβανε παρ' αὐτοῦ τὴν γνωστὴν ἀπάντησιν· ἰδοὺ ἡ Ῥόδος ἰδοὺ καὶ τὸ πήδημα.

Ὁ Παναγιώτης Ἀναστασόπουλος ἢ Καραντζᾶς, ὑποδηματοποιὸς τὸ ἐπάγγελμα, ἦτον εὐφυὴς μέχρις εὐτραπελίας, γενναῖος ἅμα καὶ ῥιψοκίνδυνος, καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ἠδύνατο νὰ μένῃ ἀφανὴς ἐν τῇ τότε περιέργῳ Πατραϊκῇ κοινωνίᾳ, ἥτις μεγάλως ἠρέσκετο σὺν τῇ ἑτοιμότητι τοῦ πνεύματος νὰ θαυμάζῃ καὶ τὸ ὠκύπουν καὶ φίλερι τοῦ νεανίου, ἅτινα ἐπὶ μᾶλλον καθίστα χαρίεντα τὸ βραχὺ ἀνάστημά του. Ἐκτὸς δὲ τοῦ ἀνωτέρω συμβεβηκότος καὶ ἕτερα ἔτι μείζονα, περίφημον κατέστησαν τὸ ὄνομα τοῦ Καραντζᾶ καὶ ἐπέτεινον οὐ μόνον τὴν μνησικακίαν τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ τὸν φθόνον ἐνίων κοτσαμπασίδων, οἵτινες ὑπόδρα ἔβλεπον τὰ ἔξοχα προτερήματά του καὶ ὑπεδαύλιζον τὸ κατ' αὐτοῦ μῖσος τῶν Τούρκων. Ὅθεν ἀποφασίσας ὁ Καραντζᾶς νὰ ἐκπατρισθῇ, μετέβη εἰς Ζάκυνθον καὶ κατετάχθη ὡς ἐθελοντὴς εἰς τὸ 3ον Τάγμα τῆς Ἑλληνικῆς Λεγεῶνος τῆς Γραμμῆς, κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ 1809. Ὑπηρετήσας δὲ εἰς τὸν λόχον τοῦ λοχαγοῦ Καλογήρου ἐπὶ τρία σχεδὸν ἔτη καὶ προαχθεὶς εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Ἀνθυπολοχαγοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ μένῃ ἐπὶ πλέον μακρὰν τῆς περιλημένης πατρίδος του, καὶ κατὰ συνέπειαν λαβὼν τὸ ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἀπολυτήριόν του, τὴν 12ην Ὀκτωβρίου 1812, ἐπανῆλθεν εἰς Πάτρας. (1)

Οἱ Πατρεῖς ἰδόντες τὸν Καραντζᾶν πάλινοστήσαντα κατόπιν τριετοῦς ἀπουσίας, ἐνόμισαν ὅτι *ἠλλαξε μυαλά*, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ οὗτος γενόμενος στρατιωτικὸς καὶ κατανοήσας ὁπόσην ἀνάγκην εἶχεν ἡ πατρίς, κατὰ τὰς δυσχερεῖς ταύτας περιστάσεις, ἀνδρῶν μὴ πτοουμένων εἰς τὴν ἐμφάνισιν ἑνὸς σιδηροφορουῦντος Τούρκου, παρεῖχε πρῶτος τὸ παράδειγμα ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν ἀρειμανιωτέρων Ὀθωμανῶν, πολλάκις μάλιστα διὰ τοῦ καλαποδίου. Κατέστη τὸ φόβητρον τῶν Τούρκων πρὸ καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, νύκτωρ ἐν καιρῷ χειμῶνος κόπτων τὸ ὕδωρ ἐκ τῶν ὑδρομύλων, φθείρων τὰς ἐξοχικὰς περιοχάς των καὶ παντοῖα αὐτοῖς διαπράττων κακά, ὧν τὰ πλείονα συνδέονται μετ' ἀστειοτάτων ἐπεισοδίων. Ἂν ὁ ἀνὴρ οὗτος ἔζη(2) ἡ τύχη τῆς ἐν Πάτραις ἐκραγείσης ἐπαναστάσεως ἤθελεν εἶσθαι

(1) Τὸ ἐνδεικτικὸν συντεταγμένον ἰταλιστὶ ἔχει ὡς ἑξῆς·

«Διαδηλοῦται ὅτι ὁ Κος Παναγιώτης Ἀναστασόπουλος ἐκ Πατρῶν, ὑπηρέτησεν εἰς τὸ 3ον τάγμα τῆς Ἑλληνικῆς λεγεῶνος τῆς Γραμμῆς ἀπὸ τὸν μῆνα Νοέμβριον 1809 μέχρι τοῦ μηνὸς Μαρτίου 1812, μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Ἀνθυπολοχαγοῦ εἰς τὸν λόχον τοῦ Λοχαγοῦ Καλογέρου, καὶ ἐπειδὴ δὲν εὑρίσκεται πλέον ἐν τῇ ῥηθείσῃ ὑπηρεσίᾳ ἔχει τὴν ἐλευθερίαν του.

Ἐν Ζακύνθῳ τῇ 12 Ὀκτωβρίου 1812

Ὁ Διοικητὴς
Λοχαγὸς Καλόγερος
Ε. Τόφφιν.
Γενικὸς ἐπιθεωρητής.

(2) Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ Καραντζᾶ μαρτυρεῖ ἐναργῶς ἀναφορά τις ὑπογεγραμμένη παρ' ὅλων σχεδὸν τῶν ἐν τῇ πόλει ἐπανακαμψάντων Πατρέων, χάριν τῶν δικαίων τῆς οἰκογενείας ἐκείνου, καὶ ἐπιδοθεῖσα τῷ διοικητῇ Πατρῶν Ἀλεξάνδρῳ Ἀξιώτῃ, τὴν 16 Μαΐου 1829. Ἔτι δ' ἐναργέστερον καὶ τὸ ἐν Καλαβρύτοις συνταχθὲν ἔγγραφον ἔχον οὕτω· «Ἐπειδὴ ὁ μακαρίτης καπετὰν Παναγιωτάκης Καραντζᾶς ἐστάθη καπετάνιος εἰς τὴν πατρίδα μας καὶ ἐδούλευσε μὲ ὅλην τὴν ζέσιν καὶ καθαρότητα τιμίως καὶ πιστῶς τὸ γένος καὶ τὴν πατρίδα μας καὶ φθονηθεὶς ἐρονεύθη ἀδίκως, ὅθεν γνωρίζοντες χρέος μας ἄφευκτον διὰ τὴν

ἀλλοία· τὸ δὲ μέλλον του κρινόμενον ἐκ τῶν προτέρων, θὰ ἦτον ἀναμφισβητήτως λαμπρόν, καὶ σἱ Πάτραι θὰ ἐγαυρίων ὅτι μετὰ πάροδον ὑπερδισχιλίων ἐτῶν ἀπέκτησαν νέον Χίλωνα,(1) ἐπιτελέσαντα ἐπιμοχθώτερα ἐκείνου ἔργα.

Ἀλλ' ὅσα ὁ Καράντζᾶς διέπραξεν ἀνδραγαθήματα εἰσὶν ἱκανά, ὅπως ἐπιδείξωσι τοῖς ἐπιγιγνομένοις ὅτι ἡ ἀνδρεία, ἡ φρόνησις καὶ ἡ φιλανθρωπία οὐκ εἰσὶ προνόμια ἀτόμων ὡρισμένων τάξεων, ἀλλ' ἐνυπάρχουσιν ἐξ ἴσου καὶ εἰς τὸν σανδαλοποιόν, τὸν τέκτονα καὶ πάντα ἄλλον χειρώνακτα.

Ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας ἀπό τινος χρόνου μεγάλως ἐτάρασσε τοὺς διαλογισμοὺς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίᾳ τῶν λογίων, οἵτινες ἀναπολοῦντες τὴν προγονικὴν εὔκλειαν καὶ ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῶν φιλελευθέρων φρονημάτων, τῶν διαδοθέντων ἀνὰ τὴν Εὐρώπην πᾶσαν διὰ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1792, οὐδὲν ἕτερον ἐσκέπτοντο ἢ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς φιλτάτης αὐτῶν πατρίδος, ἄλλοτε προμαχησάσης ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς ὁποίας ἀλλοία θὰ ἦτον ἡ τύχη, ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ χώρα τῆς Ἑλλάδος, ἐν ᾗ συνετρίβησαν αἱ ἀπειράριθμοι στρατιαὶ τῆς βαρβάρου Ἀσίας.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, Ῥῆγας ὁ Φεραῖος, ἀνὴρ τολμηρός, φιλόπατρις καὶ ἔνθους, προσεπάθει διὰ τοῦ πατριωτικοῦ ἐκείνου διθυράμβου, ὅπως ἐνσπείρῃ εἰς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐνθουσιασμὸν καὶ διαρρήξῃ τὰ δεσμεύοντα τὰς χεῖρας τῆς μητρὸς Ἑλλάδος δεσμὰ τῆς δουλείας.(2) Δυστυ-

καλὴν δούλευσίν του καὶ ἀξιώτητα, θέλει τὸν μακαρίζομεν αἰωνίως καὶ θέλει συντρέξωμεν εἰς βοήθειαν τῆς φαμελίας του, ὅθεν μὲ τὸ νὰ ἄφησεν υἱὸν τὸν Μῆτρον τὸν ἀπεφασίσαμεν μὲ τὸ παρόν μας Καπετάνιον εἰς τὸ πόδι τοῦ πατρός του, δίδοντάς του καὶ τὸν Θανάσιον Μερελόπουλον τζαούσην τοῦ μακαρίτου πατρός του ἐπίτροπον καὶ θέλει παρακαλέσωμεν καὶ τὸν Ὑψηλότατον πρίγκηπα καὶ σεβαστὴν γερουσίαν νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν καπεταναίαν του, διὰ νὰ μακαρίζεται πάντοτε τὸ ὄνομα τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου καὶ γενναίου συμπατριώτου μας Πατρός του καὶ ἐδόθη αὐτῷ τὸ παρόν μας 1821 7βρίου 20 Καλάβρυτα. Ἀθανάσιος Καναπάρης, Νικόλαος Λόντος, Γεώργιος Τσέρτος, Γερασιμος Κορμποθέκρας, Ἰωάν. Παππαδιαμαντόπουλος.

(1) Βλεπ. σελ. 125 παρούσης ἱστορίας. (2) Οἱ Τοῦρκοι ὑποπτευθέντες τὰς διαθέσεις τῶν Ἑλλήνων, ἔλαβον ἅπαντα τὰ κατάλληλα μέτρα· ὁ δὲ Σουλτάνος Σελὴμ Γ'. ἐν ἔτει 1807 ἔσπευσε νὰ διορίσῃ Πασᾶν ἐπὶ τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου (Μουχαφούζην) τὸν ἰσχυρὸν Βελῆν, δευτερότοκον υἱὸν τοῦ μεγάλου τυράννου τῶν Ἰωαννίνων καὶ πάσης τῆς Ἠπείρου Ἀλῆ-Πασᾶ, καὶ μετ' ὀλίγον διώρισεν αὐτὸν γενικὸν ἡγεμόνα τῆς Πελοποννήσου. (Μώρα Βαλησί.) Ἐξωσθέντος δὲ τοῦ Βελῆ (1812) ὑπὸ τοῦ Μαχμούτ Β'. ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου ὁ αἱμοῦδρος καὶ τῶν χριστιανῶν διώκτης Ἴτζελη Ἀχμὲτ Πασᾶς, καὶ εἶτα ὁ πλουσιώτατος καὶ ἰσχυρός, ἀλλὰ θηριώδης, Χουρσίτ.— Ὁ Pouqueville ἐν τῇ Histoire dela régénération dela Grécc T. II. p. 57 εν 220 περιγράφει λαμπρῶς τὴν εἰς τοὺς Πατρεῖς, Ἕλληνας καὶ Τούρκους, προξενηθείσαν συγκίνησιν ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς εἰς τὴν παραλίαν αὐτῶν προσορμίσεως εἰρηνικοῦ στολίσκου

χῶς ὅμως ὁ ἀνὴρ οὗτος οἰκτρὸν ἔσχε τοῦ βίου τὸ τέλος· ἀλλ' ὁ σπινθὴρ ὃν ἔρριψεν δὲν ἐσβέσθη· δι' αὐτοῦ ἐπέπρωτο ν' ἀνάψῃ μεγάλην πυρκαϊὰν ἡ τὸ πρῶτον ἄσημος Ἑταιρία τῶν Φιλικῶν καὶ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν εὐχὴν καὶ τοὺς πόθους τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, διεκδικησάσης διὰ τῶν ἰδίων ἀσθενῶν δυνάμεων, κραταιωθεισῶν ὑπὸ τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς φιλοπατρίας, τὴν ἱερὰν χώραν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν ἔτει 1817 ἐστάλη, παρὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑταίρων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, εἰς τὴν Πελοπόννησον ὡς κατηχητὴς ὁ Καρυτινὸς Ἀντώνιος Πελοπίδας, ὅστις μεταβὰς εἰς Πάτρας καὶ εὑρὼν τὸν πρόκριτον Ἀνδρέαν Καλαμογδάρτην προσεπάθησεν ὅπως μυήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ μυστήριον τῆς ἑταιρίας· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Καλαμογδάρτης δὲν ἐφαίνετο εὐδιάθετος ἀπετάνθη πρὸς τὸν Μητροπολίτην Πατρῶν Γερμανόν, ὅστις ἱκανὸς καὶ φιλόπατρις ὢν ἐφάνη σταθερώτατος διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς πατρίδος καὶ ἐδέχθη πρῶτος ἐκ τῶν Ἀρχιερέων τῆς Πελοποννήσου τὰ τῆς Φιλικῆς ἑταιρίας. Τὰ τῆς μυήσεως ὁ Φραντζῆς (1) διηγεῖται ὡς ἑξῆς·

«Πρῶτος τῶν κατὰ τὴν Πελοπόννησον Ἀρχιερέων Γερμανὸς ὁ Π. Πατρῶν, ἐμυήθη τὸ μυστήριον τῆς Φιλικῆς ἑταιρίας παρὰ τοῦ Ἀντωνίου Πελοπίδα. Ὁ Πελοπίδας (ὡς ὁ ἴδιος ἐγγράφως μᾶς ἐβεβαίωσεν) ἦτο διατεταγμένος νὰ μὴ εἰδοποιήσῃ τὰ τῆς Φιλικῆς ἑταιρίας εἰς τὸν Μητροπολίτην τῶν Π. Πατρῶν, ὡς φέροντα φήμην ἄλλως πως, μόλα ταῦτα λαβὼν συνέντευξιν μετὰ τοῦ εἰρημένου, τῷ ἐζήτησε νὰ συνέλθωσιν οἱ δύο εἰς ἓν ἰδιαίτερον δωμάτιον διὰ σπουδαίαν τινὰ ὁμιλίαν. Εἰσελθόντες δὲ ἰδιαιτέρως μετὰ τοῦ Π. Πατρῶν, μετατρέψας οὗτος τὸ πρὸς τὴν παρθένον τροπάριον τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριήλ, εἶπε· Γραικῶν παραστάτης ἀπεστάλην πρὸς σὲ τὸν ποιμένα τῶν Πατρῶν, κομίζων Εὐαγγέλια· μή με φοβοῦ σοφώτατε τὸν μᾶλλον σὲ φοβούμενον, μὴ εὐλαβοῦ με δέσποτα τῶν σὲ σεπτῶς εὐλαβούμενον. Ἐκ τούτων λαβὼν βάσιν ὁ ἀοίδιμος Π. Πατρῶν Μητροπολίτης παρεδέχθη τὴν μύησιν τῆς Φιλικῆς ἑταιρίας ἀπὸ τὸν διαληφθέντα Ἀντώνιον Πελοπίδαν μὲ ἀπαραδειγμάτιστον ἐνθουσιασμόν, καθὼς ἀκολούθως τὰ ἴδια αὐτὰ πράγματα τὸ ἀπέδειξαν». (2)

μετάγοντος τὸ ἐκ Ναυπάκτου διὰ τὴν Πρέβεζαν ἀναχωρῆσαν χαρέμιον τοῦ Βελῆ Πασᾶ. Ἔτι ὁ αὐτὸς Pouqueville περιγράφει καὶ τοὺς κατὰ μῆνα Δεκέμβριον τοῦ 1820 καὶ Ἰανουάριον τοῦ 1821, κατασείσαντας τὸ ἔδαφος τῶν Πατρῶν σεισμοὺς περὶ τῶν ὁποίων ὁ Βαρθιάνης λέγει· «1820 17 Δεκεμβρίου. 4 Μεσονύκτ. Ἐν Πελοποννήσῳ πύρινα μετέωρα. Χάλαζα. Τρικυμία κτλ. καὶ οἱ κλονισμοὶ ἐξηκολούθουν 51 ἡμέρας».

(1) Τομ. Δ'. σελ. 92 ὑποσημ. 1. (2) Ὁ ἱστορικὸς Σπυρ. Τρικούπης (Τ. Α σελ. 315) ἀναφέρων τὴν ἔλευσιν τοῦ Πελοπίδα ἐν ἔτει 1818 προσεπιλέγει ὅτι «πρό τινων ἡμερῶν ὁ Π. Πατρῶν εἶχε λάβει γράμμα τοῦ ἐν Πίσῃ τῆς Τοσκάνης Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου πολλὰ περιποιητικόν. Διὰ τοῦ γράμματος τούτου ὁ Μαυροκορδάτος τῷ ἔλεγεν ὅτι

Κατόπιν τῶν ἐν τῇ ἐν Αἰγίῳ, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1821, γενομένῃ συνελεύσει ἀποφασισθέντων ὑπὸ τῶν Π. Πατρῶν Γερμανοῦ, Χριστιανουπόλεως Γερμανοῦ, Κερνίκης Προκοπίου, Ἀσημάκη καὶ Ἀνδρέου Ζαήμιδων, Σωτηρίου Χαραλάμπη, Ἀσημάκη Φωτήλα, Ἰωάννου Παπαδιαμαντοπούλου, Ἀνδρέου Λόντου, Σωτηρίου Θεοχαροπούλου καί τινων ἄλλων, οἱ Πατρεῖς ἐσκίρτων ὑπὸ χαρᾶς καὶ μετὰ πάσης δυνατῆς προφυλάξεως ἐτήρουν μυστικὴν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τὴν ὁρισθεῖσαν ἡμέραν τῆς 25ης Μαρτίου 1821, φρονοῦντες ὅτι ἀρξαμένης τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἤθελον ἐν ἀκαρεῖ ἐξαφανίσει τοὺς ἐν Πάτραις Τούρκους!!

Ἡ ἐν Τριπολιτσᾷ διοίκησις πληροφορηθεῖσα τὰ ἐν τῇ διαληφθείσῃ Συνελεύσει ἀποφασισθέντα, προσεκάλεσεν ἀμέσως τοὺς προκρίτους καὶ ἀρχιερεῖς ἁπάσης τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Π. Πατρῶν, προβλέπων ἀφ' ἑνὸς τοὺς ὀλεθρίους σκοποὺς τῆς Διοικήσεως καὶ μὴ θέλων ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐρεθίσῃ ἔτι μᾶλλον τοὺς ἐν Πάτραις ὑπόπτους Τούρκους, ἀνεχώρησεν ἐκ Πατρῶν τὴν 27ην Φεβρουαρίου 1821 (Κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας) καὶ ἀφίκετο εἰς Καλάβρυτα· ἀλλ' ἀντὶ ν' ἀκολουθήσῃ τὴν πρὸς τὴν Τριπολιτσὰν ἄγουσαν ὁδόν, ἐτράπη μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν πρὸς τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Λαύρας (5 Μαρτίου). Ἐνταῦθα παρέμεινεν ὁ Γερμανὸς καὶ ἀφοῦ συνεσκέφθη μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Κερνίκης, Ἀσημάκη καὶ Ἀνδρέου Ζαήμη, Ἀσημάκη Φωτήλα, Σωτηρίου Χαραλάμπη καὶ Σωτηρίου Θεοχαροπούλου περὶ τοῦ πρακτέου, ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἐν Νεζερᾷ Μονὴν τῆς Χρυσοποδαριτίσσης. Λέγεται ὅτι ὁ Γερμανὸς ἐν Λαύρᾳ ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἀμφισβητεῖται· μόνον δὲ γνωρίζομεν ὅτι οἱ ἀνωτέρω εἰρημένοι μετὰ τὴν ἐν Λαύρᾳ συνδιάσκεψιν, ἐν μεγάλῃ συγκινήσει περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἀναδεχθέντος κινδύνου, ἀπεχωρίσθησαν· καὶ ὁ μὲν Π. Πατρῶν μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου Κερνίκης καὶ τοῦ Ἀνδρέου Ζαήμη μετέβησαν εἰς Νεζερά· ὁ δὲ Ἀσημάκης Ζαήμης καὶ Ἀσημάκης Φωτήλας εἰς Κερπινὴν καὶ ὁ Σωτήριος Χαραλάμπης μετὰ τοῦ Σωτηρίου Θεοχαροπούλου εἰς Ζαρουχλαν. (1)

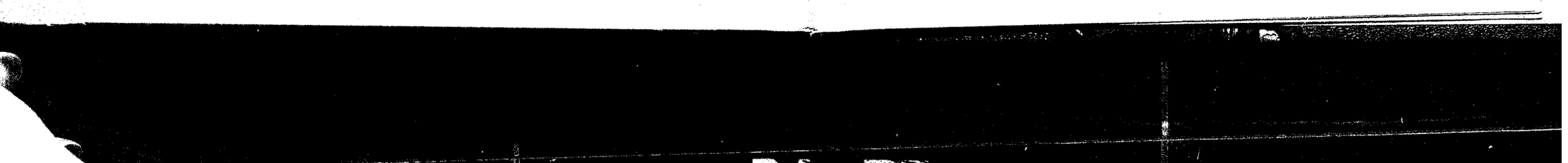
ἤλπιζε μίαν ἡμέραν ν' ἀξιωθῇ ν' ἀσπασθῇ τὴν ἱερὰν δεξιάν του ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ φράσις «ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλλάδος» ἐφαίνετο αὐτῷ ἔτι μᾶλλον μυστηριώδης· διὰ τοῦτο μόλις ἤκουσε τὴν πρότασιν τοῦ Πελοπίδα, ἐνόμισεν ὅτι εὗρε τὴν λύσιν τοῦ αἰνιγματώδους τούτου γράμματος .... διέταξε τὸν Πελοπίδαν νὰ μὴ κατηχήσῃ ἄλλον ἐν Πάτραις σκοπῶν αὐτὸς νὰ κατηχήσῃ τοὺς ἀξίους· ἀλλὰ νὰ μεταβῇ εἰς Βοστίτσαν καὶ νὰ κατηχήσῃ τὸν ἐκεῖ προεστῶτα Ἀνδρέαν Λόντον. Οὕτως ἔγεινεν. Ὁ Λόντος κατηχήθη ἐπὶ τῇ συστάσει τοῦ Π. Πατρῶν, καὶ ἐπὶ τῇ συστάσει ἀμφοτέρων κατηχήθησαν οἱ Νοταράδες, οἱ Ζαΐμαι καὶ ἄλλοι».

(1) Ἀπομνημ. περὶ τῆς Ἐπαναστ. τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ σελ. 15.

Ἡ ἐν Τριπολιτσᾷ διοίκησις πληροφορηθεῖσα τὰ ἐν Ἁγίᾳ Λαύρᾳ διατρέξαντα, ἐφυλάκισεν τοὺς αὐτόθι μεταβάντας ἀρχιερεῖς καὶ προεστῶτας· οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐξαγριωθέντες κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἠπείλουν γενικὸν ὄλεθρον. Ὡσαύτως καὶ οἱ ἐν Πάτραις Τοῦρκοι πληροφορηθέντες τὰ τοιαῦτα, εἰσήγαγον πάραυτα τὰς οἰκογενείας των εἰς τὸ φρούριον· τὴν δὲ 21ην Μαρτίου, ἡμέραν Τετάρτην καὶ ὥραν 3 μ.μ., ἐξελθόντες ὥρμησαν κατὰ τῆς οἰκίας τοῦ προκρίτου Ἰωάννου Παπαδιαμαντοπούλου καὶ εἶτα ἔθεσαν πῦρ εἰς τὰς πέριξ οἰκίας. Ὁ ἱστορικὸς Σπυρ. Τρικούπης (1) ἀφηγεῖται (Τόμ. Α' σελ. 60—63) τὰ συμβεβηκότα ταῦτα ὡς ἑξῆς·

Οἱ δὲ ἐν Πάτραις, οἵτινες, καὶ ἀφ' ὅτου ἔμαθαν, ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἀπεποιήθησαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Τριπολιτσάν, εἶχαν ἀρχίσει νὰ μεταφέρωσι τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐγκατέλειψαν τὴν πόλιν καὶ συνεκλείσθησαν τὴν 21 μαρτίου, μήτε πολεμοῦντες μήτε πολεμούμενοι. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἀνέβησαν ἔνοπλοι ἕως 100 Τοῦρκοι ἐκ τοῦ Ῥίου εἰς τὴν πόλιν τουφεκίζοντες· τινὲς δὲ αὐτῶν ἐμβάντες εἴς τι ρακοπωλεῖον κατα τὴν ἐνορίαν τῆς ἁγίας Τριάδος, ἀφ' οὗ ἐμέθυσαν, ἔχυσαν ρακὴν ἔν τινι λεκάνῃ, καὶ ἐμβάψαντες τὰ παρευρεθέντα παλαιόπανα, τὰ ἅναψαν, καὶ δι' αὐτῶν ἔκαυσαν τὸ ρακοπωλεῖον· ἐφόνευσαν δὲ καὶ τὸν ρακοπώλην· ἐκεῖθεν ὑπῆγαν νὰ πατήσωσι τὴν οἰκίαν τοῦ Παπαδιαμαντοπούλου· ἀλλ' εὑρόντες ἀντίστασιν αὐτοὶ μὲν τὴν ἐπολέμουν κάτωθεν, οἱ δὲ ἐν τῇ ἀκροπόλει τὴν ἐκανονοβόλουν ἄνωθεν. Ἐν τοσούτῳ, αἱ φλόγες τοῦ ρακοπωλείου διεδόθησαν καὶ πολλαὶ οἰκίαι ἐκάησαν. Ἦσαν παμπολλοὶ Ἑπταννήσιοι ἐν τῇ πόλει, ἐξ ὧν πολλοὶ Φιλικοί. Οὗτοι ἀκούσαντες τὸν τουφεκισμὸν καὶ βλέποντες τὰς φλόγας, ὡπλίσθησαν καὶ ἔτρεξαν εἰς διάφορα μέρη· τινὲς δὲ αὐτῶν, παραλαβόντες καί τινας Πατρεῖς, ἐπροχώρησαν εἰς τὸ Τάσι ὅπου συνήθως συνηθροίζοντο οἱ Τοῦρκοι· ἐκεῖ συνεκρούσθησαν κατὰ πρώτην φοράν, καὶ ἐσκοτώθη ὁ Κεφαλλὴν Βασίλης Ὁρκουλάτος. Ἐκεῖθεν ἀπεσύρθησαν οἱ Ἑπταννήσιοι πρὸς τὴν ἐνορίαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου κατοικουμένην ὅλην ὑπὸ Χριστιανῶν κατὰ τὰ ἄκρα τῆς πόλεως, ὅπου ἦσαν τὰ προξενεῖα. Τὸ δ' ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὁ πρόξενος τῆς Ῥωσσίας Βλασσόπουλος, καὶ ὁ πρόξενος τῆς Σουηδίας Στράνης, κατοικοῦντες ὄχι μακρὰν τῆς ἀκροπόλεως καὶ φοβούμενοι τὴν ὀργὴν τῶν Τούρκων ὑποπτευόντων αὐτούς, καὶ δικαίως, ὡς συνωμότας, ἐγκατέλιπαν τὰς οἰκίας των καὶ διεσώθησαν εἰς τὰ πλοῖα· ἀπέπλευσαν δὲ μετ' ὀλίγας ἡμέρας, καὶ συναπέπλευσε καὶ ὁ πρόξενος τῆς Πρωσσίας Κοντογούρης, φίλος καὶ αὐτὸς τοῦ ἀγῶνος. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἦλθεν εἰς τὸ μέσον ἔνοπλος ὁ ἐντόπιος Παναγιώτης Καρατσᾶς, ἁπλοῦς τεχνί-

(1 Ἐπροτιμήσαμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Σπυρ. Τρικούπη ἀφήγησιν τῶν περὶ τὰς Πάτρας συμβεβηκότων, ὡς ἀκριβεστέραν καὶ λεπτομερεστέραν. πρβλ. Ν. Σπηλιάδου Ἀπομνημονεύματα διὰ τὴν Νέαν Ἑλλην. Ἱστορίαν σελ. 59—60. Ἀμβρ. Φραντζῆ Ἐπιτομ. τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος Τόμ. Β. σελ. 171—178. Καρόλου Μεδελσώνος Βαρθόλδη Ἱστορ. τῆς Ἑλλάδος μεταφρ. Α. Βλάχου σελ. 263.

της ἕως τότε, καὶ πολλὴν ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ κινήματος ὑπόληψιν ἀποκτήσας διὰ τὴν ἀνδρίαν καὶ τὸν πατριωτισμόν του. Οὗτος, θέλων νὰ δώσῃ καιρὸν νὰ παραμερίσωσιν οἱ Πατρεῖς τὰ φίλτατα καὶ τὰ πράγματά των διὰ νυκτός, συννοηθεὶς καὶ μετὰ τοῦ Ν. Γερακάρη, ἑνὸς τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἑπτανησίων, διέσπειρεν ἀνθρώπους εἰς διάφορα μέρη τῆς πόλεως φωνάζοντας δι' ὅλης τῆς νυκτός, «γρηγορεῖτε,» ἐπὶ σκοπῷ νὰ ὑποθέτωσιν οἱ Τοῦρκοι, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν πολλοὶ καὶ προσεκτικοί, καὶ νὰ μὴ τολμήσωσι νυκτικὴν ἐπέξοδον. Τοιουτοτρόπως κατωρθώθη ὁ φιλάνθρωπος οὗτος σκοπός. Τὴν δὲ ἐπαύριον (22 μαρτίου) οἱ Τοῦρκοι εὑρέθησαν ὅλοι συνηγμένοι ἐν τῇ ἀκροπόλει, ὅπου διέμειναν κανονοβολοῦντες τὴν πόλιν. Ἐντοσούτῳ οἱ πέριξ σημαντικοὶ Ἀχαιοί, μαθόντες τὰ ἐν Πάτραις συμβάντα, ἔσπευσαν νὰ εἰσέλθωσι συμπαραλαβόντες ὅσους ἐδυνήθησαν ἐκ τοῦ προχείρου ὁπλοφόρους· καὶ πρῶτος μὲν εἰσῆλθε περὶ τὴν μεσημβρίαν ὁ Παπαδιαμαντόπουλος· μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Λόντος ὑπὸ ἐρυθρὰν σημαίαν, ἣν κατεσκεύασεν ὡς ἔτυχε καὶ ὡς ἤθελε τὴν ὥραν ἐκείνην, ἔχουσαν ἐν τῷ μέσῳ μέλανα σταυρὸν ἐφ' ἑνὸς μόνου προσώπου. Ἐξ αἰτίας δὲ τοῦ χρώματος τῆς σημαίας οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Τοῦρκοι ἐξέλαβον τοὺς εἰσερχομένους ὡς Λαλιώτας Τούρκους, διότι ὁ ἐπὶ τοῦ ἑνὸς προσώπου τῆς σημαίας σταυρὸς δὲν ἐφαίνετο ἐκ τῆς ἀκροπόλεως· τοὺς ἐχαιρέτησαν δὲ καὶ ὡς συναδέλφους των κανονοβολοῦντες. Εἰσῆλθαν τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ ὁ Π. Πατρῶν, ὁ Κερνίτσης, ὁ Ζαΐμης καὶ ὁ Ῥοῦφος, ἐπισύροντες πλήθη ὁπλοφόρων καὶ ῥοπαλοφόρων· ἐπὶ δὲ τῆς εἰσόδου οἱ Πατρεῖς καὶ οἱ παρεπιδημοῦντες Ἕλληνες ἐκραύγαζαν ἐνθουσιῶντες, *Ζήτω ἡ ἐλευθερία· ζήτωσαν οἱ ἀρχηγοί· καὶ εἰς τὴν Πόλιν νὰ δώσῃ ὁ Θεός.* Εἰσελθόντες δὲ οἱ ἀρχηγοὶ κατέλαβον τὸ δυτικὸν μέρος τῆς πόλεως, τὸ πρὸς τὸν ἅγιον Γεώργιον, ὅπου ἦσαν οἱ Ἑπτανήσιοι. Ὁ δὲ Π. Πατρῶν διέταξε καὶ ἔστησαν ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ ἁγίου Γεωργίου σταυρόν, ὃν ἔτρεχαν καὶ ἠσπάζοντο οἱ παρευρεθέντες, ὁρκιζόμενοι τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ὅρκον (1). Ἐμοίρασαν δὲ οἱ ἀρχηγοὶ καὶ ἐθνόσημα ἐξ ἐρυθροῦ ὑφάσματος φέροντα σταυρὸν κυανόχρουν, διέταξαν καὶ τοὺς ἱστοποιοὺς νὰ τυπώσωσι σημαίας πρὸς χρῆσιν τῶν παρόντων ὁπλοφόρων, καὶ ἀποστολὴν εἰς ἄλλα μέρη, ἐξέδωκαν παντοῦ ἐπαναστατικὰς προκηρύξεις, ἔγραψαν τοῖς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου νὰ δράξωσι τὰ ὅπλα, καὶ ἔστειλαν πρὸς τοὺς ἐν Πάτραις ἐδρεύοντας προξένους τὴν ἀκόλουθον ἐγκύκλιον.

«*Ἡμεῖς, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος τῶν Χριστιανῶν, βλέποντες ὅτι μᾶς καταφρονεῖ τὸ ὀθωμανικὸν γένος, καὶ σκοπεύει ἄλεθρον ἐναντίον μας πότε μ' ἕνα πότε μ' ἄλλον τρόπον, ἀποφασίσαμεν σταθερῶς ἢ νὰ ἀποθάνωμεν ὅλοι ἢ νὰ ἐλευθερωθῶμεν, καὶ τούτου ἕνεκα βαστοῦμεν τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας ζητοῦντες τὰ δικαιώματά μας. Ὄντες λοιπὸν βέβαιοι ὅτι ὅλα τὰ χριστιανικὰ βασίλεια γνωρίζουν τὰ δίκαιά μας, καὶ ὄχι μόνον δὲν θέλουν μᾶς ἐναντιωθῆ, ἀλλὰ καὶ θέλουν μᾶς συνδράμει, καὶ ὅτι ἔχουν εἰς μνήμην ὅτι οἱ ἔνδοξοι πρόγονοί μας ἐφάνησάν ποτε ὠφέλιμοι εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, διὰ τοῦτο εἰδοποιοῦμεν τὴν ἐκλαμπρότητά σας, καὶ σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ προσπαθήσετε νὰ ἤμεθα ὑπὸ τὴν εὔνοιαν καὶ προστασίαν τοῦ μεγάλου κράτους τούτου.*»

(1) πρβλ. G. G Gervinus Insurrection et Régénération dela Grèce T. I. p. 223, Trad. franç. par I. F. Minssen, Leonidas Sgouta.

Ἂν καὶ οἱ ἐν Πάτραις Τοῦρκοι καὶ προέβλεπαν καὶ προέλεγαν τὰς ταραχάς, ἠμέλησαν διόλου τὸ φρούριόν των ἐξ αἰτίας τῆς συνήθους ἀπρονοησίας των, καὶ μηδὲ τὰς δεξαμενάς του κἂν ἐφρόντισαν νὰ καθαρίσωσι καὶ γεμίσωσιν· ὥστε μετὰ δύο ἡμέρας ἀφ' οὗ ἐκλείσθησαν, ἐδίψασαν, διότι οἱ Ἕλληνες ἔκοψαν τὸ ὑδραγωγεῖον, ἐκυρίευσαν καὶ τὰς παρὰ τὸ φρούριον τουρκικὰς οἰκίας, καὶ δὲν τοὺς ἄφιναν μήτε νὰ προκύπτωσι μήτε τὰ κανόνια νὰ γεμίζωσιν εἰμὴ ὑπὸ τὸ σκότος τῆς νυκτός. Διεκρίνετο ὡς τολμηρότερος τῶν ἄλλων ὁ Καρατσᾶς· τὰ μέγιστα δὲ διέπρεψε καὶ ὁ Σταμάτης Κουμανιώτης, θῦμα πεσὼν τῆς τόλμης του τὴν ἡμέραν τῆς εἰς τὴν πόλιν εἰσόδου. Τολμηροὶ οἱ Ἕλληνες τὰς πρώτας ἡμέρας καὶ ἐνθουσιῶντες ἔστησαν κατὰ τοῦ φρουρίου ἓξ κανόνια μετακομισθέντα ἐκ τῶν ἐν τῷ λιμένι ἰονίων πλοίων, καὶ ἤρχισαν νὰ ὑπονομεύωσι μετὰ πολλῆς προθυμίας καὶ ἐπιτυχίας εἰς ἀνατροπήν του· ἀλλὰ μαθόντες οἱ ἔμφρουροι ἐν καιρῷ πρὸς ποῖον μέρος διευθύνετο ἡ ὑπόνομος, τὴν ἐματαίωσαν δι' ἀνθυπονόμου ὀλίγον ἀπέχουσαν τῶν βάθρων τοῦ φρουρίου (1).

Τὸ ἐθνοσωτήριον ἔτος 1821 συνδέεται ἀναποσπάστως μετὰ τῆς ἡρωϊκῆς πόλεως τῶν Πατρῶν καὶ ἀποτελεῖ δικαίως τὰς λαμπροτέρας σελίδας τῆς ἱστορίας αὐτῆς. — Ὁ τίμιος Σταυρός, ἐφ' οὗ ὁ Θεάνθρωπος Χριστὸς προσηλώθη, ἐμπηχθεὶς εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐλύτρωσε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπὸ δισχιλιετοῦς δουλείας καὶ κατηξίωσεν αὐτό, κατόπιν ἑπταετοῦς αἱματηροῦ ἀγῶνος, ὅπως μετ' ἐλπίδος αἰσιωτέρου μέλλοντος ἀτενίσῃ τὸν φαεινὸν τῆς ἐλευθερίας ἥλιον.

ΤΕΛΟΣ

(1) πρβλ. καὶ τὸν λαμπρῶς περιγράφοντα τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐν Πάτραις ἐπαναστάσεως Πουκεβὶλ ἐν τῇ Histoire dela Régénération dela Gréce T. II. p. 344—349. Τὰ ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐν Πάτραις λαβόντα χώραν συμβεβηκότα θέλομεν προσεχῶς δι' ἰδίας πραγματείας γνωρίσει εἰς τοὺς φίλους Πατρεῖς, ὑπὲρ ὧν καὶ μόνων τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως Πατρῶν συνεγράψαμεν μὴ ζηλώσαντες φήμην ἱστορικοῦ, ἀλλ' ἁπλῶς νομίσαντες ὅτι διὰ τῆς παρούσης συγγραφῆς θὰ ἐδίδομεν ἀφορμὴν εἰς ἄλλους κρείττονας ἡμῶν, ὅπως ἐκτενέστερον καὶ λεπτομερέστερον συγγράψωσι τὴν ἱστορίαν τῆς ἐνδόξου ταύτης πόλεως.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος..... σελ. ε'.—ζ'.
Περὶ Ἀχαίας ἐν γένει..... » 9— 14

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛ. ΠΡΩΤΟΝ. Τοπογραφία..... » 15— 28
» ΔΕΥΤΕΡΟΝ. Γεωλογία..... » 28— 41
» ΤΡΙΤΟΝ. Κλίμα — Προϊόντα..... » 41— 47
» ΤΕΤΑΡΤΟΝ. Οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως οἰκισταὶ καὶ ὄνομα ταύτης Ἀρόη.—Πελασγοί.—Συνεχόμενα πολίσματα. Τοποθεσία αὐτῶν.—Ἴωνες.. » 48— 54
ΚΕΦΑΛ. ΠΕΜΠΤΟΝ. Μετωνυμία πόλεως Ἀρόης. Πατρεύς. Πάτραι. Ἀσημότης τῶν πολιχνίων Ἀνθείας, Μεσάτεως, Βολίνης. Ἀργυρᾶς, Ἄρβας..... » 54— 58
ΚΕΦ. ΕΚΤΟΝ. Ἀρχαιολογία τῆς πόλεως Πατρῶν. » 58—108

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΕΦΑΛ. ΠΡΩΤΟΝ. Συνοπτικὴ περιγραφὴ Φαρῶν. Τριταίας, Ὠλένου καὶ Δύμης. Πολίτευμα Πατρῶν. Μέλος Ἀχαϊκῆς ὁμοσπονδίας. Μακρὰ εἰρήνη, ἤτοι πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀπραξία. Ἤθη καὶ ἔθιμα. » 108—117
ΚΕΦΑΛ. ΔΕΥΤΕΡΟΝ. Αἱ Πάτραι ἐπὶ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἀλκιβιάδης. Μακρὰ τείχη.... » 117—122
ΚΕΦΑΛ. ΤΡΙΤΟΝ. Αἱ Πάτραι ἐπὶ Μακεδόνων. Παλαισταὶ Πατρεῖς. Διάφορα γεγονότα..... » 123—134
ΚΕΦΑΛ. ΤΕΤΑΡΤΟΝ. Ἀνασύστασις Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Τὰ κατ' αὐτὴν μέχρι τῆς πτώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους (281—146)..... » 135—159
ΚΕΦΑΛ. ΠΕΜΠΤΟΝ. Γενικὴ τῶν Πατρέων ἐπισκόπησις ὑπὸ ἔποψιν πνευματικῆς ἀναπτύξεως..... » 159—166

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΕΦΑΛ. ΠΡΩΤΟΝ. Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους. Μιθριδατικὸς πόλεμος. Ἐμφύλιοι Ῥωμαίων πόλεμοι. Διάφοροι ἐπιφανεῖς Ῥωμαῖοι. Αὐτοκράτωρ Αὔγουστος. Τὰ κατ' αὐτὸν μέχρι Κλαυδίου..... » 166—177
ΚΕΦΑΛ. ΔΕΥΤΕΡΟΝ. Ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας. (Βίος καὶ πολιτεία αὐτοῦ). Σωσίπατρος. Λουκᾶς ὁ Εὐαγγελιστής..... » 177—193
ΚΕΦΑΛ. ΤΡΙΤΟΝ. Αἱ Πάτραι ἐπὶ Νέρωνος, Δομητιανοῦ, Τραϊανοῦ, Ἀδριανοῦ, Ἀντωνίνων. Περιήγησις Παυσανίου Καισαρέως. Ἔκτασις πόλεως. Ἐμπόριον. Γυναῖκες..... σελ. 193—203
ΚΕΦΑΛ. ΤΕΤΑΡΤΟΝ. Λούκιος ἢ Ὄνος. Λουκιανός. Εἰσβολὴ βαρβάρων..... » 203—210
ΚΕΦΑΛ. ΠΕΜΠΤΟΝ. Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνον τὸν Μέγαν καὶ τοὺς υἱοὺς Διαδόχους αὐτοῦ. Ἀνακομιδὴ λειψάνου Ἀποστόλου Ἀνδρέου. Ὑδραγωγός. Παρνάσιος. » 210—214
ΚΕΦΑΛ. ΕΚΤΟΝ. Αἱ Πάτραι ἐπὶ Ἰουλιανοῦ, Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος, Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου καὶ Ἰουστινιανοῦ..... » 215—222
ΚΕΦΑΛ. ΕΒΔΟΜΟΝ. Πολυθρύλλητος εἰσβολὴ καὶ ἐγκατάστασις ἐν Πελοποννήσῳ βαρβάρων..... » 222—238
ΚΕΦΑΛ. ΟΓΔΟΟΝ. Μεγάλη τῶν Πατρῶν βιομηχανία. Δανιηλὶς ἡ μεγάλη τῶν Πατρῶν δέσποινα. Βασίλειος ὁ Μακεδών. Ἐπιδρομαὶ βαρβάρων..... » 239—260

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΚΕΦΑΛ. ΠΡΩΤΟΝ. Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Φράγκους. Περιπέτειαι λειψάνου Ἀποστόλου Ἀνδρέου. Σαμπλίτης. Βαρωνεία Πατρῶν. Ἀλαμάνος. Ἀνσέλμος..... » 261—280
ΚΕΦΑΛ. ΔΕΥΤΕΡΟΝ. Βαρωνείας Πατρῶν Διάδοχοι. Γουλιέλμος Βιλλεχαρδουίνος. Διάφορα συμβεβηκότα. (1231—1397)..... » 281—307
ΚΕΦΑΛ. ΤΡΙΤΟΝ. Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Ἐνετούς. Εἶτα αὖθις ὑπὸ τὸν Πάπαν. Παλαιολόγων κάθοδος εἰς Πελοπόννησον. Ἅλωσις Πατρῶν ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. Τοῦρκοι..... » 307—343

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΚΕΦΑΛ. ΠΡΩΤΟΝ. Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Τουρκοενετικὸς πόλεμος. Ἵδρυσις Ῥίου καὶ Ἀντιρρίου. Κουνάδος. Δόριας. Ἱερεμίας Β'. Διάφορα γεγονότα. » 344—365
ΚΕΦΑΛ. ΔΕΥΤΕΡΟΝ. Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Ἐνετούς. Ἔκθεσις Συνδίκων περὶ τῆς πόλεως Πατρῶν. Διάφορα συμβεβηκότα (1687—1715). Ἅλωσις Πατρῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων..... » 365—387
ΚΕΦΑΛ. ΤΡΙΤΟΝ. Αἱ Πάτραι ὑπὸ τοὺς Τούρκους (1715—1821). Λόγιοι, Πρόκριτοι καὶ ἕτεροι ἐπιφανεῖς Πατρεῖς. Διάφορα γεγονότα. Περιγραφὴ πόλεως Πατρῶν. Ἔκρηξις ἐπαναστάσεως..... » 388—429

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	στίχ.				
ε'.	2	ἀντὶ	ὑπαγορεύει τὸν	ἀνάγνωθι	ὑπαγορεύει εἰς τὸν
42	6	»	ματυρεῖ	»	μαρτυρεῖ
52	32	»	adossé	»	adossée
87	30	»	Οἱ	»	Αἱ
94	17	»	βραχίωνος	»	βραχίονος
125	16	»	ἀναγείραντες	»	ἀνεγείραντες
168	15	»	Ἀλλ' ἡ	»	Ἡ δὲ
235	22	»historischen Wersuch»			historischer Versuch
281	30	»	Küste	»	Künste
406	8	»	Χαμαμτζόγλους	»	Χαμαμιτσόπουλος

Τὰ λοιπά, ὡς εὐνόητα, ἀφίενται εἰς τὴν εὐμένειαν τοῦ ἀναγνώστου.

